Ν. Σημμίνος
11.5.1985

Αρ. εισ. 8573

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΥΠΟ

Ν. ΚΟΤΖΙΑ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

«Nihil in literis parvum.»

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΟΥ «ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ»

(Ὁδὸς Θησέως ἀριθ. 4.)

1876.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΥΠΟ

Ν. ΚΟΤΖΙΑ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

«Nihil in literis parvum.»

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΟΥ «ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ»

(Ὁδὸς Θησέως ἀριθ. 4.)

1876.

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφήν μου θεωρηθήσεται κλοπιμαῖον καὶ καταδιωχθήσεται κατὰ τὸν νόμον.

[illegible]

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ.

IV. ΑΡΧΑΙΑ ΑΚΑΔΗΜΙΑ.

'Ακαδημαϊκοὶ κυρίως ἐκλήθησαν οἱ ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ 'Ακαδημίᾳ διδάξαντες.

Μαθηταὶ δὲ Πλάτωνος φέρονται Ἄμυκλος Ἡρακλεώτης (Δ. Λ. III, 46), Δημήτριος Ἀμφιπολίτης, Ἔραστος καὶ Σκορῖσκος Σκήψιοι, Ἑρμείας ὁ φίλος Ἀριστοτέλους, Ἑρμόδωρος, Θεαίτητος, Ἀξιοθέα Φλιασία, Λασθένεια Μαντινικὴ καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Τόπος, ὅπου συνήρχοντο, ἦτο ὁ Κῆπος παρὰ τῇ Ἀκαδημίᾳ, ὃν πρῶτος ὁ Σπεύσιππος ἐκληρονόμησε, καὶ μετ' αὐτὸν ἕκαστος διαδεχόμενος τὴν σχολήν. (Δ. Λ. III, 42).

Οἱ δ' ἀρχαῖοι οὗτοι Ἀκαδημαϊκοὶ μετεποίησαν τὴν ἰδεολογίαν εἰς ἀριθμολογίαν (Ἀριστ. μετ. **XIII. XIV**).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει τὰς δοξασίας αὐτῶν, ὧν οἱ μὲν τοὺς εἰδητικοὺς ἀριθμοὺς διέκριναν τῶν μαθηματικῶν, οἱ δὲ μόνον τοὺς μαθηματικοὺς παρεδέχοντο καὶ χωριστοὺς τῶν αἰσθητῶν, οἱ δὲ τοὺς εἰδητικοὺς καὶ τοὺς μαθηματικοὺς ὑπέθετον τοὺς αὐτούς, οἱ δὲ μόνας τὰς ἰδέας χωριστὰς τῶν αἰσθητῶν, τοὺς δ' ἀριθμοὺς ἐν τοῖς αἰσθητοῖς.

Ὁ Πλάτων ὑπέθετε τὸ ἓν καὶ τὸ ἄπειρον ἀρχάς, τὸ δ' ἄπειρον ἐκάλεσε δυάδα (μέγα καὶ μικρόν). Τὴν θεωρίαν ταύτην

τοῦ Πλάτωνος ἀνέπτυξαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· τινὲς δὲ τούτων ἔθετον ἀντὶ τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ τὸ πολὺ καὶ τὸ ὀλίγον, τὸ πλέον καὶ τὸ ἧττον.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἀκαδημαϊκοὶ προέθεντο μὲν νὰ τηρήσωσι τὴν τοῦ Πλάτωνος θεωρίαν (Cicer. Acad. I, 4, 14. I, 9, 34), ἔφερον δὲ εἰς δογματισμόν, τὰ μὲν πολαχῆ παραλύοντες, τὰ δὲ ςρεβλοῦντες, εἰσαγαγόντες εἰς αὐτὸν καὶ ἀριθμητικὸν καὶ θεολογικὸν μυστικισμόν. (Cicer. Acad. I, 4, 17. Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XIV, 5, 1).

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος ὁ μὲν Ξενοκράτης καὶ Ἀριστοτέλης ἀφίκοντο πρὸς Ἑρμείαν τὸν τύραννον Ἀταρνέως (Στραβ. XIII, 127), 1) ὁ δὲ Σπεύσιππος ὁ τοῦ Πλάτωνος ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς διεδέχθη τὴν σχολὴν καὶ προΐστατο αὐτῆς ὀκτὼ ἔτη (347—339. π. χ.) διδάξας ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, ἐν ᾗ καὶ εἰς τὸ μετέπειτα, ὡς φαίνεται, ἐδίδασκον. (Πλουτ. περὶ φυγ. 10).

Ὁ Σπεύσιππος ἐδόξαζεν, ὡς φαίνεται, ὅτι πρέπει, ἵνα τις γνωρίσῃ τί τὸ πρᾶγμά ἐστι, νὰ γνωρίσῃ κατὰ τί τοῦτο διαφέρει τῶν ἄλλων, καί, τοῦτο ἵνα γνωρίσῃ τις, πρέπει νὰ γνωρίσῃ τί τὰ ἄλλα εἰσὶν (1), διότι ἐζήτει διὰ παραβολῆς νὰ κατασκευάσῃ τὴν βάσιν τῆς ἐρεύνης (2)· καὶ ἐπὶ τούτῳ συνέγραψε τὴν περὶ τῶν ὁμοίων πραγματείαν (Δ. Λ. IV, 5). Ἐπειδὴ δὲ τὰ πράγματα τὰ μὲν αἰσθητά, τὰ δὲ νοητὰ εἰσίν, εἶπε τῶν μὲν νοητῶν κριτήριον τὸν ἐπιστημονικὸν λόγον, τῶν δ' αἰσθητῶν τὴν ἐπιστημονικὴν αἴσθησιν. Ἐπιστημονικὴν δ' αἴσθησιν ὑπέλαβε τὴν μεταλαμβάνουσαν τῆς κατὰ τὸν λόγον ἀληθείας (Σεξτ. πρὸς Μαθ. VII, 145)· διότι τὰ μὲν νοητὰ γινώσκονται ὑπὸ τοῦ λόγου, τὰ δ' αἰσθητὰ ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς αἰσθήσεως· αἴσθησιν δ' ἐπιστημονικὴν ἐνόει τὴν ὑπὸ τοῦ λόγου ὁδηγουμένην παρατήρησιν.

Ὅσῳ δὲ μᾶλλον τὸ βλέμμα αὐτοῦ πρὸς τὴν πεῖραν ἔστρεφε,

(1) Ἀριστ. αν. ὕστ. II, 13. οὐδὲν δὲ δεῖ τὸν ὁριζόμενον καὶ διαιρούμενον ἅπαντα εἰδέναι τὰ ὄντα· καίτοι ἀδύνατον φασί τινες εἶναι τὰς διαφορὰς εἰδέναι τὰς πρὸς ἕκαστον μὴ εἰδότα ἕκαστον· ἄνευ δὲ τῶν διαφορῶν οὐκ εἶναι ἕκαστον εἰδέναι· οὗ γὰρ μὴ διαφέρει, ταὐτὸν εἶναι τούτῳ, οὗ δὲ διαφέρει, ἕτερον τούτου.

(2) Δ. Λ. IV, 2. οὗτος πρῶτος ἐν τοῖς μαθήμασιν ἐθεάσατο τὸ κοινὸν καὶ συνῳκείωσε καθόσον ἦν δυνατὸν ἀλλήλοις.

τόσῳ πλέον ἀπεμακρύνετο τῆς τῶν πρώτων ἀρχῶν ἑνότητος, ἣν ὁ Πλάτων ἐζήτει.

Τὸ δὲ ἓν καὶ τὸ μέγα καὶ μικρὸν συστατικὰ τῶν ὄντων ἀποδείξας δὲν ἐξήγησε τὴν οὐσιώδη διαφορὰν τῶν νοητῶν καὶ αἰσθητῶν.

Ὁ μὲν Πλάτων τὸ ἓν ἐθεώρησε ταὐτὸν τῷ ἀγαθῷ, ὁ δὲ Σπεύσιππος ἀπεφήνατο τὸν νοῦν θεὸν οὔτε τῷ ἑνὶ οὔτε τῷ ἀγαθῷ τὸν αὐτόν, ἀλλ' ἰδιοφυῆ (Στοβ. ἐκλ. I, 58), διότι ἐνόμιζεν ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν δύναται νὰ ἦναι ἐν ἀρχῇ αἴτιον πάντων τῶν ὄντων, ἀλλὰ ἐν τῷ τέλει, ὡς καὶ πάντα τὰ καθ' ἕκαστα ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς προβαίνουσιν ἐπὶ τὸ τέλειον (1). Ἐπειδὴ ὁ Σπεύσιππος τὴν ἀνάπτυξιν ὑπέλαβε φυσικὴν καὶ ἔθεσεν εἰς τόπον τοῦ θεοῦ φυσικήν τινα δύναμιν, τουτέστι τὴν τοῦ παντὸς ψυχὴν εἰς τὸ πᾶν ἐγχώρως ἐκτεινομένην, καὶ ἑπομένως τὸ ἓν ὡς δυνάμει ὄν, κατέκρινεν αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ εἰς τὸ μετέπειτα καὶ ἄλλοι, ὅτι τὴν τοῦ παντὸς διοίκησιν ἀπέδωκεν ἀλόγῳ τινὶ δυνάμει (2).

Ὁ Ἀριστοτέλης (3) λέγει, ὅτι ὁ Σπεύσιππος ἔφευγε τὸ ἀγαθὸν νὰ προσάψῃ τῷ ἑνί, τουτέστι νὰ θεωρήσῃ μετὰ τοῦ ἑνὸς ταὐτόν, διότι τὸ κακὸν θὰ ἦτο ταὐτὸν τοῖς πολλοῖς, συγχρόνως δὲ μετὰ τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν πολλῶν θὰ ἐγίνοντο καὶ τὸ ἀγαθὸν

(1) Ἀριστ. XII, 7. ὅσοι δ' ὑπολαμβάνουσιν, ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ Σπεύσιππος, τὸ κάλλιστον καὶ ἄριστον μὴ ἐν ἀρχῇ εἶναι, διὸ καὶ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων τὰς ἀρχὰς αἴτια μὲν εἶναι, τὸ δὲ καλὸν καὶ τέλειον ἐν τοῖς ἐκ τούτων, οὐκ ὀρθῶς οἴονται· τὸ γὰρ σπέρμα ἐξ ἑτέρων ἐστὶ προτέρων τελείων, καὶ τὸ πρῶτον οὐ σπέρμα ἐστίν, ἀλλὰ τὸ τέλειον. μετ. XIV, 5. οὐκ ὀρθῶς δ' ὑπολαμβάνει οὐδ' εἴ τις παρεικάζει τὰς τοῦ ὅλου ἀρχὰς τῇ τῶν ζῴων καὶ φυτῶν, ὅτι ἐξ ἀορίστων ἀτελῶν δὲ ἀεὶ τὰ τελειότερα, διὸ καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων οὕτως ἔχειν φησίν, ὥστε μηδὲ ὄν τι εἶναι τὸ ἓν αὐτό.

(2) Cicer N. Δ. I, 13. Speusippus vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem deorum.

(3) Μετ. XIV, 4. καὶ τὸ ἐναντίον στοιχεῖον, εἴτε πλῆθος ὂν εἴτε τὸ ἄνισον καὶ μέγα καὶ μικρόν, τὸ κακὸν αὐτό· διόπερ ὁ μὲν ἔφευγε τὸ ἀγαθὸν προσάπτειν τῷ ἑνὶ ὡς ἀναγκαῖον ὄν, ἐπεὶ δ' ἐξ ἐναντίων ἡ γένεσις, τὸ κακὸν τὴν τοῦ πλήθους φύσιν εἶναι.

καὶ τὸ κακὸν πρῶτα αἴτια. Ὅθεν φοβούμενος μὴ ἀναγκασθῇ, ἐὰν τὸ ἓν καὶ τὸ ἀγαθὸν συνεταύτιζε, νὰ παραδεχθῇ τὸ ἀντίθετον τῷ ἑνί, τὰ πολλά, ὡς αὐτὸ τὸ κακόν, δὲν ὑπέλαβε τὸ αὐτό. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἀπεμακρύνθη τῆς τοῦ Πλάτωνος θεωρίας.

Καίτοι τὸ ἓν ὑπέθετεν ὡς τὸ οὐσιωδέστατον συστατικὸν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀμφότερα ὅμως ἠθούλετο χωριστά, τὸ μὲν ἐν ἀρχῇ, τὸ δ' ἀγαθὸν τέλος (μετ. XIV, 5), ἐξαγόμενον. Διὰ δὲ τοῦτο μὴ θεωρήσας τὴν πρώτην τῶν ὄντων ἀρχὴν ὡς αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν καθ' αὐτὸ ἠναγκάσθη νὰ ἀναπτύξῃ αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς· ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον μετεποίησε τὸ ἐνεργείᾳ ἀγαθὸν εἰς δυνάμει. Τοῦ δὲ ἑνὸς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ διέκρινεν ὥς τι τρίτον τὴν κινητικὴν αἰτίαν ἤτοι τὸν νοῦν, ὃν ὑπέθετεν ὡς τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν μετὰ Πλάτωνος καὶ ὡς τὴν ἑστίαν μετὰ τῶν Πυθαγορείων, ἥτις ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἕδραν αὐτῆς ἔχουσα καὶ πανταχοῦ ἐκτεινομένη κυβερνᾷ τὸ πᾶν. (Cicer. N. Δ. I, 13. Θεόφραστ. μεταφ. 322, 12). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ Σπεύσιππος τὴν τοῦ Πλάτωνος ἀρχὴν διήρεσεν εἰς πολλάς, τὸ δὲ μέγα καὶ μικρὸν ὡς πλῆθος ὑπέθετεν τῷ ἑνὶ ἐναντίον· διὸ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ὁ Σπεύσιππος ἐπεκτείνει τὰς οὐσίας, διότι ἄλλην μὲν ἀριθμῶν λέγει, ἄλλην δὲ μεγεθῶν, ἄλλην ψυχῆς (μετ. VII, 2). Ἐκ δὲ τῶν δύο ἀρχῶν παρήγαγε τοὺς ἀριθμούς, διὰ δὲ τὰ ἄλλα ὑπέθετε πολλὰς ἀρχάς (1)· οὕτως ὅμως διεμέλισε τὴν ἑνότητα τοῦ παντός· οἱ δὲ ἀριθμοὶ κατὰ Σπεύσιππον ἐπέχουσι τὸν τόπον τῶν ἰδεῶν καὶ εἰσὶ πρῶτοι (2). διὰ δὲ τοῦτο κατεκρίθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς χωρίσας τὸν εἰδητικὸν ἀριθμὸν ἀπὸ τοῦ μαθηματικοῦ. (XIII. 6).

Ὁ Σπεύσιππος μικρὸν ἠσχολήθη, ὡς φαίνεται, περὶ τὰ φυσι-

(1) Μετ. XII, 10. οἱ δὲ λέγοντες τὸν ἀριθμὸν πρῶτον τὸν μαθηματικὸν καὶ οὕτως ἀεὶ ἄλλην ἐχομένην οὐσίαν καὶ ἀρχὰς ἑκάστης ἄλλας, ἐπεισοδιώδη τὴν τοῦ παντὸς οὐσίαν ποιοῦσιν καὶ ἀρχὰς πολλάς. μετ. XIV, 3.

(2) (Μετ. XIII, 6. 9, 2.) οἱ μὲν γὰρ τὰ μαθηματικὰ μόνον ποιοῦντες παρὰ τὰ αἰσθητά, ὁρῶντες τὴν περὶ τὰ εἴδη δυσχέρειαν καὶ πλάσιν, ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ εἰδητικοῦ ἀριθμοῦ καὶ τὸν μαθηματικὸν ἐποίησαν.

κά. Ὁ Θεόφραστος (μετ. 312) κατακρίνει αὐτόν, ὅτι τὴν παραγωγὴν τῶν καθ' ἕκαστα ἐκ τῶν ἀρχῶν δὲν ἐποίησεν. Ἐν δὲ τῷ καταλόγῳ τῶν συγγραμμάτων του (Δ. Λ. IV, 4 καὶ ἐφ.) ἀναφέρονται μεταφυσικά, θεολογικά, μαθηματικά, ἠθικά, πολιτικὰ καὶ ῥητορικά. Τὸν χρόνον ὡρίσατο ὡς τὸ ἐν κινήσει ποσὸν (Πλουτ. Πλατ. ζητ. VIII, 4, 3). Ἀθάνατον δὲ ὑπέθετε καὶ τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς. (κατ' Ὀλυμπιόδωρον. Consin Journal des savants 1855. σ. 145).

Περὶ δὲ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ διεσώθησαν ὀλίγα τινά, ἐξ ὧν οὐδὲν περὶ αὐτῆς νὰ κρίνωμεν δυνάμεθα· φαίνεται ὅμως ὅτι ἐν αὐτῇ δὲν ἀπεμακρύνθη τῶν ἀρχῶν τῆς ἀρχαίας Ἀκαδημίας.

2. Ξενοκράτης δ' ὁ Χαλκηδόνιος γεννηθεὶς 96, 1 Ὀλυμπιάδος (Cic. Acad. qu. l. 4. Δ. Λ. IV, 14.) ἤκουσε Πλάτωνος καὶ ἐδίδαξεν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μετὰ τὸν τοῦ Σπευσίππου θάνατον εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη. (339—314).

Ὁ Ξενοκράτης μὴ διδάσκων κατ' ἐρωταπόκρισιν μετεχειρίζετο τὰς διαιρέσεις, τὴν εἰς διαλεκτικήν, φυσικὴν καὶ ἠθικήν, ἣν εἶχεν ὁ Πλάτων, ὡς εἴρηται, δυνάμει. (Σεξτ. Μαθ. VII, 16). Ὁ Ξενοκράτης συνέγραψε (Δ. Λ. IV, 11. καὶ ἐφ.) πολλά· κλίσιν δ' εἶχε πρὸ πάντων εἰς τὰ μαθηματικά. (1). Ὁ Ξενοκράτης συστηματικώτερος τοῦ Σπευσίππου δὲν ἐγκατέλειψε τὰς ἀρχὰς τοῦ συστήματος.

Ὁ Ξενοκράτης ἔλεγεν ὅτι εἰσὶ τρεῖς οὐσίαι, ἡ μὲν αἰσθητή, ἡ δὲ νοητή, ἡ δὲ σύνθετος καὶ δοξαστή· τούτων δ' ἡ μὲν αἰσθητὴ ἐστιν ἐντὸς οὐρανοῦ, ἡ δὲ νοητὴ ἐκτὸς οὐρανοῦ, δοξαστὴ δὲ καὶ σύνθετος ἡ αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ· ἐν τῇ νοητῇ ἐστιν ἀλήθεια, ἐν τῇ αἰσθήσει ἔστι μὲν ἀλήθεια, οὐχὶ ὅμως ὅση ἐν τῷ νοεῖν, ἐν δὲ τῇ δόξῃ ἀλήθεια ἅμα καὶ ψεῦδος (Σεξτ. Μαθ. VII, 147).

Ὁ μὲν Πλάτων διέκρινε μεταξὺ νοήσεως καὶ διανοίας ἀναγαγὼν τὴν μὲν φιλοσοφίαν εἰς τὴν νόησιν, τὴν δὲ μαθηματικὴν εἰς τὴν διάνοιαν, ὁ δὲ Ξενοκράτης δὲν διέκρινε. Πρὸς δὲ τὸν Ἀριστοτέλη ἀντιφερόμενος ἐζήτει τὰς δέκα τοῦ Ἀριστοτέλους

(1) Δ. Λ. IV, 13 καὶ ἐφ. τὰ περὶ τὰ μαθήματα, περὶ γεωμετρῶν, περὶ ἀριθμῶν θεωρία, περὶ διαστημάτων, τὰ περὶ ἀστρολογίαν, περὶ γεωμετρίας.

κατηγορίας νὰ ἀναγάγῃ εἰς τὸ καθ' αὑτὸ καὶ τὸ πρός τι (1).

Ἑπόμενος δὲ τῷ Πλάτωνι παρεδέχετο ἀρχὰς πρώτας τὴν μονάδα καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα, καὶ τὴν μὲν μονάδα συνεταύτιζε τῷ περιττῷ ἀριθμῷ, τὴν δὲ δυάδα τῷ ἀρτίῳ· τὴν μὲν μονάδα ἄρρενα πατρὸς ἐπέχουσαν τάξιν ἐν οὐρανῷ βασιλεύουσαν, ἣν καὶ Δία προσαγορεύει καὶ νοῦν, ὅς ἐστιν αὐτῷ ὁ πρῶτος θεός· τὴν δὲ δυάδα θήλειαν, μητρὸς θεῶν ἐπέχουσαν τάξιν, τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν λήξεως ἡγουμένην, ἥτις ἐστὶν αὐτῷ ψυχὴ τοῦ παντός· (Στοβ. ἐκλ. I, 62.) ὁ δ' οὐρανὸς ἐστὶ θεῖος καὶ οἱ ἀστέρες πυρώδεις ὀλύμπιοι θεοί. Καίτοι δ' αἱ μαρτυρίαι αὗται καθὸ μεταγενέστεραι ὑπόνοιάν τινα παρέχουσι, δεικνύουσιν ὅμως, ὅτι ὁ Ξενοκράτης τὰς ἰδέας μετέθεσεν εἰς τὸν οὐρανὸν τῶν ἀπλανῶν, ἐν ᾧ καὶ ὁ νοῦς τοῦ παντός ἐστιν, ἡ δὲ ψυχὴ τοῦ παντὸς ἄρχει ἐν τῷ κύκλῳ τῶν πλανήτων.

Ἐκ δὲ τῆς ἑνώσεως τῆς μονάδος καὶ δυάδος παρήγαγε τοὺς ἀριθμοὺς συνταυτίζων τὸν εἰδητικὸν ἀριθμὸν μετὰ τοῦ μαθηματικοῦ. Ἀριστ. μετ. **XIII, 8. XIII, 6. XIII, 9. XIV, 3**).

Ἐν δὲ τῇ παραγωγῇ τῶν μεγεθῶν φαίνεται ὅτι ἠκολούθει τῷ Πλάτωνι (**XIV, 3.** Ἀριστ.) παραδεχόμενος, ὅτι ὅλα τὰ σχήματα πηγάζουσιν ἐκ μικρῶν καὶ ἀδιαιρέτων γραμμῶν. (περὶ γεν. καὶ φθ. I, 2. Σιμπλ. φυσ. 30. Στοβ. ἐκλ. I, 350).

Ὁ Ξενοκράτης θέλων φαίνεται νὰ ἀναιρέσῃ τὴν περὶ κινήσεως ἀπόδειξιν τοῦ Ζήνωνος, καὶ τὰς τῶν Ἀτομικῶν θεωρίας, ἦλθεν εἰς τὴν περὶ ἀτόμων γραμμῶν θεωρίαν (Ἀριστ. περὶ ἀτόμ. γραμ.), σχηματίσας αὐτὴν ἐκ τῆς τοῦ Πλάτωνος ἐξηγήσεως περὶ τῶν στοιχείων καὶ τῆς τῶν τριγώνων διαφορᾶς.

Ἐκ δὲ τῶν πρώτων ἀρχῶν παρήγαγε τὴν ψυχὴν ὁρίζων αὐτὴν ἀριθμὸν κινοῦντα ἑαυτόν· (Ἀριστ. περὶ ψυχ. I, 2. I, 4), διότι ὁ ἀριθμὸς πηγάζει ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τῆς ἀορίστου δυάδος (Πλουτ. anim. procr. c. 1, 5).

Ὁ Ξενοκράτης ἐν τῇ κοσμολογίᾳ ὑπέθετε τὴν γένεσιν ἀπὸ

(1) Σιμπλ. κατ. γ, 6, 6. οἱ γὰρ περὶ Ξενοκράτην καὶ Ἀνδρόνικον πάντα τῷ καθ' αὑτὸ καὶ τῷ πρός τι περιλαμβάνειν δοκοῦσιν, ὥστε περιττὸν εἶναι κατ' αὐτοὺς τοσοῦτον τῶν γενῶν πλῆθος.

τοῦ τελείου ἐπὶ τὸ ἀτελές, καὶ ἐν ἑκάστῳ ἐζήτει νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἓν καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα· ἐδόξαζε δὲ ὅτι εἰσὶν ὁ οὐρανὸς καὶ οἱ ἀστέρες πυρώδεις ὀλύμπιοι θεοὶ καὶ ἕτεροι ὑποσέληνοι, δαίμονες ἀόρατοι. (Στοβ. ἐκλ. I, 62)· καὶ τὰ στοιχεῖα ἐπίσης ἐδόξαζε θείας δυνάμεις καὶ ὀνόμασι θεῶν ἐκάλει· (Πλουτ. περὶ Ἰσ. c. 25.) ἔτι δὲ παρεδέχετο καὶ φαύλους δαίμονας (Πλουτ. μαντ. ἐκλελ. c. 17).

Ὁ Ξενοκράτης συγκρίνει τὰ στοιχεῖα ἐκ μικροτέρων ὄγκων, ἃ εἰσὶν ἐλάχιστα καὶ οἱονεὶ στοιχεῖα στοιχείων (Στοβ. ἐκλ. I, 368). Ὁ Ξενοκράτης τοῖς τέταρσι στοιχείοις προσέθηκε καὶ τὸν αἰθέρα πέμπτον. (Σιμπλ. φυσ. 268).

Τὴν δὲ ψυχὴν ὑπέθετε ἀγέννητον (Πλούτ. anim. procr. 3.) καὶ ζῶσαν χωρὶς τοῦ σώματος, (Cicer. Acad. IV. 39, 124)· ὁ δὲ νοῦς ἔξωθεν εἰσκρίνεται (Στοβ. ἐκλ. I, 790), ἔλεγε δὲ καὶ τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς ἀθάνατον· τὸ δὲ κρέας ἀπηγόρευε νὰ ἐσθίωσιν, ἵνα μὴ τὸ ἄλογον ἐξομοιωθῇ τῇ ψυχῇ. (Κλημ. Στρωμ. **VII, 717**).

Περὶ δ' ἠθικῆς συνέγραψε πλεῖστα, περὶ σοφίας, περὶ πλούτου κτλ. (Δ. Λ. IV]· πάντα δὲ διῄρει εἰς ἀγαθά, κακὰ καὶ ἀδιάφορα (1)· διέκρινε δὲ καὶ ἀγαθὰ τῆς ψυχῆς, τοῦ σώματος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου· (Cicer. I, 5, 19)· μέγιστον δ' ἀγαθὸν ἐστὶν αὐτῷ ἡ ἀρετή. (Cicer. Tusc. V, 18, 51). Ἡ δ' εὐδαιμονία συνίστατο εἰς τὸ κατὰ φύσιν ζῆν. (Πλούτ. comm. not. c. 23) Cicer. Acad. IV, 42, 131). Ὁ σοφός ἐστιν ἐν παντὶ καιρῷ εὐδαίμων· (Ἀριστ. Τοπ. VII, 1)· ἡ ἀρετὴ ποιεῖ εὐδαίμονα. Τὸ δὲ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ τὸ νὰ νικήσῃ διὰ τοῦ θείου τὸ τιτανικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Τὸ καθῆκόν ἐστι τὸ νὰ ὑπάρχῃ ἀγνότης ἐν ταῖς πράξεσι καὶ ταῖς τῆς καρδίας ἐπιθυμίαις. (Αἰλιαν. Ποικιλ. ἱστ. **XIV, 42**). Ὡς δ' Ἀριστοτέλης τὴν ἐπιστήμην θεωρητικὴν ἐθεώρησεν, οὕτω καὶ ὁ Ξενοκράτης, τὸ δὲ πρακτικὸν ἀνέφερεν εἰς τὴν φρόνησιν. (Κλήμ. Στρωμ. II, 369. Ἀριστ. Τοπ. **VI, 3**). Περὶ δὲ τῆς περὶ ἀρετῆς θεωρίας αὐτοῦ οὐ-

(1) Σεξτ. Μαθ. XI, 4. πᾶν τὸ ὂν ἢ ἀγαθόν ἐστιν ἢ κακόν, ἢ οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακόν.

δὲν διεσώθη, οὐδὲ περὶ πολιτικῶν· μόνον δὲ ὀλίγα τινὰ περὶ ῥητορικῆς ἀσήμαντα (1).

3. Οἱ Ἀρχαῖοι Ἀκαδημαϊκοι ἠσχολήθησαν ἰδίως περὶ τὰ μαθηματικά.

Μετὰ δὲ τὸν Ξενοκράτην ἀναφέρεται ὁ Ἑστιαῖος (Θεόφρ. μετ. 312), περὶ οὗ ὅμως οὐδὲν γινώσκομεν. Μετ' αὐτὸν δ' Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ὃν κατακρίνει ὁ Ἐπικούρειος, ὅτι συγχέει τὸν θεὸν καὶ τὸν κόσμον θεωρῶν τὸν ἀπλανῆ οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν θεούς (Cicer. N. Δ. I, 13, 34.

Ἐν δὲ τῇ κοσμολογίᾳ ἀπετράπη τῆς Πλατωνικῆς θεωρίας καὶ προσήγγισε τοῖς Πυθαγορείοις. (Δ. Λ. V, 86). Ὁ Ἡρακλείδης ὑπέθετεν ἄτομα σώματα ὡς συστατικὰ τῶν σωμάτων· ἀλλὰ τὰ ἄτομα ταῦτα διεκρίνοντο τῶν τοῦ Δημοκρίτου. (Στοβ. ἐκλ. I, 350). Ἐκ δὲ τῶν ἀτόμων ἐσχημάτισεν ὁ θεῖος νοῦς τὸν κόσμον. Μετὰ δ' Ἰκέτου καὶ Ἐκφάντου ἐπρέσβευε τὴν καθημερινὴν περιστροφὴν της γῆς καὶ τὴν στάσιν τῶν ἀπλανῶν· ἡ περιστροφὴ τῆς γῆς κατ' ἔτος περὶ τὸν ἥλιον ἦτο αὐτῷ ἄγνωστος. (ἀρεσκ. τοῖς φιλ. III, 13, 3). Τὸν Ἑρμῆν καὶ τὴν Ἀφροδίτην ὑπελάμβανε δορυφόρους τοῦ ἡλίου. Τὴν δὲ σελήνην καὶ τὰ ἄστρα ἐθεώρει, ὡς τὴν γῆν, σώματα σφαιροειδῆ. (Στραβ. II, 2, 4). Τὴν δὲ ψυχὴν ὡρίσατο φωτοειδῆ καὶ διαμένουσαν πρὸ τῆς εἰς τὸ σῶμα εἰσόδου ἐν τῷ Γαλαξίᾳ. (Στοβ. ἐκλ. I, 796). Ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ ἔμεινε Πλατωνικός.

Μᾶλλον δ' ἀπετράπη τῆς Πλατωνικῆς θεωρίας ὁ Εὔδοξος, Κνίδιος, καὶ ἐν τῇ φυσικῇ καὶ τῇ ἠθικῇ. Ἀντὶ τῶν ἰδεῶν μετεχειρίσθη τὰς ὁμοιομερείας τοῦ Ἀναξαγόρου (Ἀρις. μετ. I, 9). ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ ὑπέθετε τὴν ἡδονὴν ὡς τὸ μέγιστον ἀγαθόν. (Ἀριστ. ἠθ. Νικομ. X, 2).

Ἡ ἐπινομὶς συζητεῖ τί ἐστιν ἡ σοφία· ὁ ὅρος ἀληθοῦς γνώσεως εἶναι ὁ ἀριθμός, διότι δι' αὐτοῦ πάντα γινώσκονται· ὡς μέσον δὲ βοηθητικὸν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως εἶναι ἡ διαλεκτική· ἡ δὲ μεγίστη ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἀστρονομία. Ἡ ἐπινομὶς γινώσκει μεταξὺ τῶν οὐρανίων θεῶν, καὶ τῶν ἐπιγείων ὄντων δαίμονας, οὓς εἰς τρεῖς τάξεις διαιρεῖ, ὧν αἱ δύο ἀνώτεραι εἰσὶν ἀόρατοι, ἡ δὲ τρίτη ὁρατή· οἱ δαίμονες διατηροῦσι τὴν μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων κοινωνίαν. Ἡ ἐπινομὶς δεικνύει, ὅτι ἡ ἀρχαία Ἀκαδημία ἤρξατο νὰ ἀπομακρύνηται τοῦ γνησίου τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας πνεύματος.

(1) Σεξτ. Μαθ. II, 6. ῥητορικὴ ἐπιστήμη τοῦ εὖ λέγειν. Πειθοῦς δημιουργός. (61).

Ἀπὸ Πολέμωνος ἤρξατο ἡ μαθηματικὴ νὰ κλίνῃ πρὸς τὴν ἠθικήν, ἐν ᾗ οὗτος ἠκολούθησε τῷ Πλάτωνι. Τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἦτο τὸ κατὰ φύσιν ζῆν· παραμελήσας δὲ τῆς διαλεκτικῆς ἐστράφη πρὸς τὴν ἠθικὴν ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἄνευ ἀρετῆς δὲν ὑφίσταται εὐδαιμονία.

Ὁ Κράτης, περὶ οὗ σχεδὸν οὐδὲν γινώσκομεν, φαίνεται ὅτι δὲν ἀπεμακρύνθη τῆς σχολῆς.

Περὶ δὲ Κράντορος γινώσκομεν ἐκ τῶν ἑρμηνειῶν αὐτοῦ πρὸς Τίμαιον, ὅτι ἠμφισβήτει τὴν ἐν χρόνῳ τῆς ψυχῆς γένεσιν, ἡ δὲ ψυχὴ συνίσταται ἐκ πάντων, ἵνα πάντα γινώσκῃ. Τὴν δὲ τῆς ψυχῆς κατάβασιν εἰς τὸ σῶμα ὑπέθετεν ὡς τὴν μεγίστην συμφοράν (1).

Ἐπὶ τέλους δ' ἡ ἀρχαία Ἀκαδημία ἀπεμακρύνετο κατ' ὀλίγον τῆς Πλατωνικῆς θεωρίας, διότι παρέλαβε μόνον τὸ ἐξωτερικὸν πνεῦμα αὐτῆς. Ὁ δὲ κατανοήσας καὶ μόνος κληρονομήσας τὸ πνεῦμα τοῦ διδασκάλου καὶ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ προαγαγὼν καὶ ὑπερτερήσας ἦτο ὁ *Ἀριστοτέλης*.

V. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ.

Τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους καθίσταται μεγίστου λόγου ἄξιον πρῶτον μέν, διότι οὐδὲν ἕτερον ἐκ τῶν ἑλληνικῶν περιέχει τόσα στοιχεῖα, ἃ μέχρι καὶ σήμερον τὸν βίον καὶ τὰς ἐπιστήμας ζωογονοῦσιν, δεύτερον δέ, διότι εἶχε μεγίστην ἰσχὺν ἐπὶ τὰς σκέψεις τῶν ἔπειτα αἰώνων. Ἡ δ' ἰσχὺς αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου παραβαλ-

(1) Πλούτ. consolat. ad. Apoll. c. 3. πολλοῖς γὰρ καὶ σοφοῖς ἀνδράσιν, ὥς φησι Κράντωρ, οὐ νῦν ἀλλὰ πάλαι κέκλαυσται τἀνθρώπινα, τιμωρίαν ἡγούμενος εἶναι τὸν βίον καὶ ἀρχὴν τὸ γενέσθαι ἄνθρωπον συμφορὰν τὴν μεγίστην.

λομένη φαίνεται ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἀνωτέρα, διότι ὁ μὲν Ἀλέξανδρος μόνον μέρος τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς κατέκτησε, καὶ ἡ κυριαρχία αὐτοῦ ἐπ' ὀλίγον χρόνον μόνον διέμεινεν. Ὁ δ' Ἀριστοτέλης κατέκτησε νοερῶς τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν, καὶ ἡ κυριαρχία αὐτοῦ καὶ μέχρι σήμερον διαμένει καὶ διαμενεῖ, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ πολιτισμός. Εἰ καὶ τὸ σύστημα αὐτοῦ εἶναι δεινὸν διά τε τὴν συντομίαν, τὴν σκοτεινότητα καὶ τὴν διαφθορὰν τῶν βιβλίων αὐτοῦ, ἣν ταῦτα ὑπέστησαν, δὲν εἶναι ὅμως ἡ ἐξακρίβωσις αὐτοῦ καὶ ὅλως ἀδύνατος.

Ἀλλ' οὐδὲ ἡ παρὰ πολλοῖς νεωτέροις ἔτι καὶ νῦν ἐπικρατοῦσα ἰδέα, ὅτι ἡ μὲν Πλατωνικὴ φιλοσοφία εἶναι ἰδανική, ἡ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐμπειρική, εἶναι κατὰ πάντα ὀρθή, διότι ἀμφοτέρων αἱ φιλοσοφίαι θεμελιοῦνται ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν, διαφέρουσαι μόνον κατὰ τὴν μέθοδον. Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης διαφέρουσιν ἀλλήλων, καθότι ἐκεῖνος μὲν ἕκαστον ἀντικείμενον συζητεῖ μεθ' ἡμῶν, οὗτος δὲ δι' ἡμᾶς, ὡς παρέχων ἡμῖν τὸ ἐξαγόμενον. Ὁ Πλάτων ἔχει ὕψος ποιήσεως θεῖον, γλῶσσαν οὐράνιον, δὲν ἔχει ὅμως τὸ καθαρὸν βλέμμα τοῦ Ἀριστοτέλους· ἑνὶ λόγῳ οὐδείς, οὔτε τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων, οὔτε τῶν μετ' αὐτὸν ἐσκέψατο τοσοῦτον εὐκρινῶς περὶ πάντων, ὅσον ὁ Ἀριστοτέλης· οὐδεὶς τῶν μαθητῶν ὑπερέβη ποτὲ τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον τοσοῦτον, ὅσον ὁ Ἀριστοτέλης τὸν Πλάτωνα. Μέλλοντες δὲ περὶ Ἀριστοτέλους νὰ πραγματευθῶμεν, δέον εἶναι νὰ κάμωμεν λόγον πρῶτον μὲν περὶ τοῦ βίου, δεύτερον δὲ περὶ τῶν συγγραμμάτων καὶ τρίτον περὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ.

1. *Περὶ τοῦ βίου.*

Ἀρχαῖαι βιογραφίαι Ἀριστοτέλους διασωθεῖσαι εἰσὶν ἡ Διογένους τοῦ Λαερτίου (Βιβλ. V), ἡ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως (**epist. ad Ammaeum I, 5**) καὶ ἡ τοῦ ἀνωνύμου τοῦ Μεναγίου (**vita Arist.**). Ἀναφέρει δὲ περὶ τοῦ βίου Ἀριστοτέλους καὶ ὁ Ἀμμώνιος, (**vita Aristotelis**) καὶ ὁ Ἡσύχιος, καὶ ὁ Σουΐδας καὶ ἄλλοι. Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης ἐγεννήθη τῷ πρώτῳ

ἔτει τῆς ἐννάτης καὶ ἐννενηκοστῆς ὀλυμπιάδος, 384 π. χ., τῷ δεκάτῳ καὶ ἕκτῳ ἔτει μετὰ τὸν τοῦ Σωκράτους θάνατον. Ὅτι δ' ἐγεννήθη 99, 1 ὀλυμπιάδος ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ ἐπὶ ἄρχοντος Φιλοκλέους ὀλυμπιάδος 114, 3, ἐξ ἧς καί, ὅτε εἰς Ἀθήνας ἀφίκετο, ἦτο δεκαεπταέτης καὶ εἴκοσιν ἐνιαυτοὺς παρὰ Πλάτωνι διέμεινεν. Ἡ πατρὶς αὐτοῦ ἦτο τὰ Στάγειρα κείμενα οὐ μακρὰν τοῦ Ἄθωνος, καὶ τοὺς πρώτους ἀποίκους ἐσχηκότα ἐξ Ἄνδρου τὸ πρῶτον, ἔπειτα δὲ ἐκ Χαλκίδος τῆς Εὐβοίας, συγκαταστραφέντα 350 πρὸ Χριστοῦ μετ' ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ αὖθις ἀνοικοδομηθέντα ὑπ' αὐτοῦ κατὰ παράκλησιν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ Νικόμαχος ἀπὸ Νικομάχου τοῦ Μαχάονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, συνεβίω Ἀμύντᾳ τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ ἰατροῦ καὶ φίλου χρείᾳ. (Δ. Λ. V, 1). Ἡ δὲ καταγωγὴ αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ἀναγομένη μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ εἶχεν ἔκπαλαι γνώσεις ἰατρικάς τε καὶ φυσικάς· λέγεται δὲ ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐγκατέλειψε συγγράμματα περὶ ἰατρικῆς καὶ φυσικῆς (Σουΐδ. λ. Νικομ.). Ἐντεῦθεν δύναται νὰ εἰκάσῃ τις, ὅτι ἡ ἰατρικὴ καθὸ κληρονομία τῆς γενεᾶς εἶχεν ἐπιρροὴν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν παίδευσιν τοῦ Ἀριστοτέλους· καὶ ἡ σχέσις αὕτη τῆς γενεᾶς αὐτοῦ πρὸς τὸν οἶκον τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ ἀφορμὴ τῆς προσκλήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπὸ τοῦ Φιλίππου.

Καίτοι παράδοσις περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει, δύναταί τις ὅμως νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τοῦ Νικομάχου ἡ οἰκογένεια ἀνετράφη παρὰ τῷ βασιλεῖ· ἀλλὰ ποίαν ἡλικίαν τότε εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης, πόσον χρόνον διήρκεσεν ἡ σχέσις, καὶ τίς ἡ διανοητικὴ αὐτοῦ ἀνάπτυξις, καὶ τίνα τὰ μαθήματα, ἃ ἐδιδάχθη, οὐδὲν τούτων εἶναι γνωστόν· μόνον δ' ἐκ τοῦ Ἀμμωνίου (σελ. 43 καὶ ἑφ.) μανθάνομεν, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ παρέλαβεν αὐτὸν καὶ ἀνέθρεψε Πρόξενός τις καλούμενος διδάξας αὐτῷ καὶ τὰ φυσικά, πρὸς ὃν εὐγνωμονῶν ὁ Ἀριστοτέλης ἀνέθρεψεν, ὡς λέγεται, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικάνορα, συνέζευξε μετὰ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ καὶ κληρονόμον τῆς αὐτοῦ περιουσίας κατεστήσατο.

(Δ. Λ. V, 12 καὶ ἐφ.). Τῷ δὲ δεκάτῳ καὶ ἑβδόμῳ ἔτει εἰς Ἀθήνας ἀφικόμενος διέμεινε παρὰ τῷ Πλάτωνι εἴκοσιν ἔτη (Δ. Λ. V, 9.) μέχρι τῆς τοῦ Πλάτωνος τελευτῆς. Ἀλλὰ τὸ μέγα τοῦτο χρονικὸν διάστημα τῆς παρὰ Πλάτωνι μαθητείας αὐτοῦ, καθ' ὃ ἐπαιδεύθη καὶ τὸ σύστημα αὐτοῦ ἱδρύσατο, εἶναι ἄγνωστον· ἀπ' ἐναντίου δ' ἀναφέρονται μῦθοι περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ χαρακτῆρός του, ὅτι δῆθεν τὴν πατρικὴν περιουσίαν κατασωτεύσας κατετάχθη εἰς τὸν στρατὸν, ἔπειτα ἐπώλει φάρμακα καὶ ἀδόξως τὴν ἰατρικὴν μετήρχετο καὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν τοῦ Πλάτωνος σχολὴν κατέφυγεν. (Αἰλιαν. ποικ. ἱστ. V, 9. Ἀθήν. VIII, 50. Ἀριστοκλῆς παρ' Εὐσεβίῳ εὐαγ. προπ. XV, 2. Δ. Λ. X, 8). Ἀλλὰ ἡ φήμη αὕτη φαίνεται ἀπίστευτος καὶ τῷ Ἀριστοκλεῖ, καὶ οὐδὲ πρὸς τὰς μαρτυρίας συμβιβάζεται, ὅτι ἑπτακαίδεκα ἐτῶν πρὸς τὸν Πλάτωνα ἀφίκετο καὶ εἴκοσιν ἔτη παρ' αὐτῷ διέμεινε.

Καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα τοῦτο οὐ μόνον ἠκροάσατο τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ἠσχολήθη, ὡς φαίνεται, καὶ περὶ τὴν τότε τῶν Ἑλλήνων σοφίαν· κατ' αὐτὸ οὐ μόνον ἐσπούδασε καὶ ἐπεξέτεινε τὴν τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἠσχολήθη καὶ περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, πιθανὸν δὲ καὶ τὴν ἰατρικὴν, ὡς δεικνύουσι τὰ συγγράμμματα αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν φαίνεται πιθανὸν, ὅτι αὐτὴν μετήρχετο ἐν Ἀθήναις, διότι ἡ δοξασία αὕτη ἐπ' οὐδεμιᾶς ἀληθοῦς μαρτυρίας στηρίζεται. (**Ritter Gesch. d. Phil. III, 5**). Ἔτι δὲ λέγεται ὅτι μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πλάτωνος συνέβη διχόνοια μεταξὺ ἀμφοτέρων, καὶ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ ἀγνώμων (1).

Οὐδετέρα ὅμως τούτων τῶν κατηγοριῶν εἶναι ἀληθής, διότι ἡ ἀπουσία τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῷ αἰφνηδίῳ τοῦ Πλάτωνος θανάτῳ ἠδύνατο νὰ ἦναι δεδικαιολογημένη. Καὶ αὐτὴ δ' ἡ διαφθορὰ τῶν βιβλίων εἶναι συκοφαντία, ἐὰν ἐννοῆται ἡ τοῦ κειμένου τῶν Πλατωνικῶν βιβλίων. Ἐὰν δ' ἐννοῆται ἡ διαφθορὰ τῶν

(1) Εὐσεβ. Εὐαγγ. προπ. XV, 2. καὶ Εὐβουλίδης ἐν τῷ κατ' αὐτοῦ βιβλίῳ ψεύδεται φάσκων, τελευτῶντι Πλάτωνι μὴ παραγενέσθαι τά τε βιβλία αὐτοῦ διαφθεῖραι.

βιβλίων διὰ τῆς κριτικῆς, ἡ κατηγορία αὕτη ἠδύνατο νὰ ἦναι κατά τι ὀρθὴ, διότι ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους κριτικὴ εἶναι δριμεῖα μὲν, δικαία δέ. Ἀλλ' ἡ κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἀπευθύνετο πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' εἰς τὸ πρᾶγμα· ὡς συκοφαντίαν δὲ ἀναφέρει καὶ Διογένης ὁ Λαέρτιος (II, 109) τὰς κατηγορίας τοῦ Εὐβουλίδου. Ἄρα αἱ κατ' Ἀριστοτέλους κατηγορίαι δὲν εἶναι ἀληθεῖς ὡς μὴ στηριζόμεναι ἐπ' ἀληθῶν μαρτυριῶν καὶ ἐπὶ τῶν βιβλίων τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναιροῦντος τὰς τοῦ Πλάτωνος θεωρίας, ὡς λ. χ. ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς ὑστέροις (I, 2), τὰ γὰρ εἴδη χαιρέτω· τερετίσματα γάρ ἐστιν, ἐν τῇ μεταφυσικῇ (III, 2), ἐν τοῖς ἠθικοῖς Εὐδημίοις (I, 8), ἐν οἷς τὸ λογικῶς καὶ κενῶς ταυτοσήμαντα ἐκλαμβάνονται, ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς ὑστέροις (II, 19), ἐν τῷ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς (I,2), καὶ ἐν ἄλλοις, ἐν οἷς ὁ Ἀριστοτέλης τὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνωφελεῖς ἀπεδείκνυεν.

Ἄλλοι δὲ πάλιν κατηγοροῦσι τὸν Ἀριστοτέλη, ὅτι ἔτι ζῶντος τοῦ Πλάτωνος κατεπολέμησε τὰς θεωρίας αὐτοῦ, καὶ ὅτι δῆθεν ὁ Πλάτων εἶπεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἡμᾶς ἀπελάκτισεν ὡς τὰ πωλάρια γεννηθέντα τὴν μητέρα αὐτῶν (Δ. Λ. V, 2, Αἰλιαν. Ποικ. ἱστ. IV, 9). Ἄλλοι δὲ πάλιν ἀναφέρουσιν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο τραυλὸς τὴν φωνὴν, ἰσχνοσκελὴς, μικρόμματος, ὅτι ἐκαλώπιζεν ἑαυτὸν, ὅπερ τῷ Πλάτωνι ἀπήρεσκεν· (Δ. Λ. V, 1)· μάλιστα δ' ὅτι ὁ Πλάτων ἀπεστρέφετο αὐτὸν διὰ τὸν ὀχληρὸν τρόπον, τὴν εἰρωνείαν καὶ τὴν φλυαρίαν αὐτοῦ. Ἔτι δὲ κατηγορεῖται, ὅτι ἠνάγκασε τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ ἀσθενῆ ὄντα ἕνεκα γήρατος νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς Ἀκαδημίας, ἵνα οὗτος προΐσταται τῶν γυμνασμάτων τῶν γιγνομένων ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, καὶ τοῦτο διήρκεσεν ἕως ὅτου ἐπανελθὼν ὁ Ξενοκράτης ἔκ τινος ὁδοιπορίας ἀπέβαλεν αὐτὸν τῆς Ἀκαδημίας. (Αἰλ. ποικ. ἱστ. III, 19. Δ. Λ. V, 2)·

Ἀλλ' αἱ μαρτυρίαι Ἀριστοξένου τοῦ μουσικοῦ, ὅτι τινὲς ἀπόντος τοῦ Πλάτωνος ἀντῳκοδόμησαν ἰδίαν σχολὴν, δὲν ἀναφέρονται εἰς τὸν Ἀριστοτέλη· διότι ὁ Ἀριστοτέλης συνέστησε σχολὴν μετὰ τὸν τοῦ Πλάτωνος θάνατον. (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV,

2. ἀνασκευάζει τὸν Αἰλιανὸν ἰσχυριζόμενον ταῦτα ποικ. ἱσ. IV, 9). Ἐὰν ἡ μαρτυρία Ἀριστοξένου τοῦ μουσικοῦ, εἰς ἄλλους ἀναφερομένη, ἀνεφέρετο εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, δὲν ἤθελε εἶναι ἀληθής, διότι ὅτε ἐπανῆλθεν ὁ Πλάτων ἐκ τῆς τελευταίας αὐτοῦ ἀποδημίας, ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο εἴκοσι καὶ τεσσάρων ἐτῶν, ὥστε καὶ ἐκ χρονολογικῶν λόγων δὲν ἤθελεν εἶναι ἀληθής· καὶ ἔτι, διότι ἔχομεν μαρτυρίας, καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποκαλοῦντος ἑαυτὸν Πλατωνικὸν (Μετ. I, 9. καθ' οὓς τρόπους δείκνυμεν, δηλ. ἡμεῖς οἱ Πλατωνικοί· ἠθ. Νικομ. I, 4. Πολιτικ. II, 3). Τὰς δὲ κατηγορίας ταύτας ἀνασκευάζει ἱκανῶς ὁ Ζέλλερος (Phil. d. Gr. II Bd. II Abth. s. 9)· ἐπειδὴ δ' αἱ κατηγορίαι αὗται ἐπήγασαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀμοιβαίου μίσους τῶν σχολῶν, δὲν εἶναι ἀληθεῖς.

Πᾶσαι δ' αὗται αἱ μαρτυρίαι ἀντιφάσκουσι πλείσταις ἄλλαις ὑποδηλούσαις ἄλλην σχέσιν, σχέσιν φιλικὴν ἀμφοτέρων. Ὁ Φιλόπονος περὶ ἀϊδιότητος κόσμου (VI, 27) λέγει, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπὸ Πλάτωνος τοσοῦτον τῆς ἀγχινοίας ἠγάσθη, ὡς νοῦς τῆς διατριβῆς ὑπ' αὐτοῦ προσαγορεύεσθαι· καὶ ὁ Ἀμμώνιος ἐν βίῳ Ἀριστοτέλους σελ. 44 λέγει, ὅτι ὁ τοῦ Ἀριστοτέλους οἶκος ἐκαλεῖτο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὁ οἶκος τοῦ ἀναγνώστου· καὶ ὁ Πορφύριος (σχολ. εἰς Ἀριστ. 11, 6, 39), ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τῷ Πλάτωνι βωμὸν ἱδρύσατο, εἰ καὶ ὁ βωμὸς ὑπελήφθη ἀντὶ τοῦ ἐλεγείου, ὃ ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς Εὔδημον ἐποιήσατο.

Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος μαρτυρίαι δὲν εἶναι ἀληθεῖς, διότι οὔτε ὁ Πλάτων ἐξησθένησε τοσοῦτον τὸν νοῦν, ὡς αἱ μαρτυρίαι ὑποθέτουσιν, οὔτε αἱ μαρτυρίαι τῶν ἐπισημοτέρων μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους τοιοῦτόν τι ἀναφέρουσιν.

Ἐὰν δ' αἱ μαρτυρίαι αὗται ἀποδείκνυνται ἀνεπαρκεῖς καὶ ἡμαρτημέναι, ἰδίως δ' ἡ τοῦ Αἰλιανοῦ, ἐκ δ' ἄλλων ἀνδρῶν τοῦ Αἰλιανοῦ ἀρχαιοτέρων καὶ ἀξιοπιστοτέρων ἔχομεν μαρτυρίας, ὅτι ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης οὐδέποτε εἰς ῥῆξιν ἦλθον, οὐδ' ἦτο δυνατὸν χωριζόμενος ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος νὰ μείνῃ τόσον χρόνον ἐν Ἀθήναις· ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ Διονύσιος ὁ

Ἁλικαρνασσεὺς ῥητῶς ἀναφέρει (1) ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα ἰδίαν σχολὴν δὲν ἐποίησε. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ὑστέρῳ χρόνῳ τὰς τῶν Πλατωνικῶν θεωρίας ἀνασκευάζων ὀνομάζει ἑαυτὸν Πλατωνικὸν (μετ. I, 9. III, 2)· ἀναγκαζόμενος δὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος νὰ ἐλέγξῃ δεικνύει τὸν αὐτὸν σεβασμὸν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην του (2).

Μετὰ δὲ τὸν τοῦ Πλάτωνος θάνατον, διότι τὸ αἴτιον, ὃ ἐκράτει αὐτὸν ἐν Ἀθήναις, ἐξέλιπεν, ἀπῆλθε πρὸς Ἑρμείαν τὸν τύραννον συναποδημήσαντος αὐτῷ καὶ τοῦ Ξενοκράτους, περὶ οὗ λέγεται ὅτι τὸν Ἀριστοτέλη ἐκ τῆς Ἀκαδημίας ἀπέβαλεν. (Στραβ, XIII, 1).

Ἡ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος διαψεύδει τὴν φήμην, ὅτι ὁ Ξενοκράτης ἀπέβαλεν ἐκ τῆς Ἀκαδημίας τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ δεικνύει, ὅτι μεταξὺ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ὑπῆρχεν ἄκρα φιλία, διότι ἦτο ἀδύνατον ὁ λατρεύων τὸν Πλάτωνα Ξενοκράτης νὰ συναποδημήσῃ μετ' Ἀριστοτέλους, ἐὰν μικρὸν μόνον ὁ Ἀριστοτέλης ἐψύχραινε τὸν Πλάτωνα, ὡς ὁ Αἰλιανὸς αὐτὸν συκοφαντεῖ.

Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον ὅλως, ὅτι τοιοῦτος νοῦς, οἷος ὁ τοῦ Ἀριστοτέλους, διετήρει καὶ ἀπέναντι τοῦ Πλάτωνος τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς κρίσεως αὐτοῦ, καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἤρξατο νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος, καὶ τὴν βάσιν ἔθεσε τοῦ ἰδίου αὐτοῦ συστήματος. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι μεταξὺ ἀμφοτέρων οὐδέποτε διχόνοια συνέβη, διότι τοῦτο οὔτε ἀποδείκνυται, οὔτε πιθανὸν εἶναι.

Καὶ ἡ φήμη δ' ἐπίσης, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἀγνώμων καὶ λύπην τῷ διδασκάλῳ αὐτοῦ παρέσχεν, ἀναιρεῖται ὅλως, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ φήμη, ὅτι ἰδίαν σχολὴν ἐποίησε· καὶ ἤθελεν εἶναι ἀκα-

---

(1) epist. ad Ammaeum I, 7. s. 733. συνῆν Πλάτωνι καὶ συνδιέτριψε ἕως ἐτῶν ἑπτὰ καὶ τριάκοντα, οὔτε σχολῆς ἡγούμενος οὔτ' ἰδίαν πεποιηκὼς αἵρεσιν.

(2) Ἠθικ. Νικομ. I, 4. τὸ δὲ καθόλου βέλτιον ἴσως ἐπισκέψασθαι καὶ διαπορῆσαι πῶς λέγεται, καίπερ προσάντους τῆς τοιαύτης ζητήσεως γινομένης διὰ τὸ φίλους ἄνδρας εἰσαγαγεῖν τὰ εἴδη· δόξειε δ' ἂν ἴσως βέλτιον εἶναι καὶ δεῖν ἐπὶ σωτηρίᾳ γε τῆς ἀληθείας καὶ τὰ οἰκεῖα ἀναιρεῖν, ἄλλως τε καὶ φιλοσόφους ὄντας· ἀμφοῖν γὰρ ὄντοιν φίλοιν ὅσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν.

τάληπτον, διὰ τί μετὰ τὸν τοῦ Πλάτωνος θάνατον ἀπεδήμησεν; ὅτε ἤθελεν καταστήσει τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐλευθέραν.

Ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τοῦ δεκάτου καὶ ἑβδόμου ἔτους μέχρι τοῦ τριακοστοῦ ἑβδόμου ἦτο μετὰ τοῦ Πλάτωνος συνδεδεμένος, φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ σχέσις αὕτη εἶχε μεγίστην ἐπιρῥοὴν εἰς τὴν παίδευσιν αὐτοῦ, ὡς ἀποδείκνυται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐγκωμιάζει τὸ ἠθικὸν τοῦ διδασκάλου του μεγαλεῖον καὶ τὰ ἔξοχα αὐτοῦ ἀξιώματα. Ἡ λατρεία ὅμως αὕτη αὐτοῦ δὲν ἀπεκώλυσεν αὐτὸν τοῦ νὰ ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν αὐτοῦ εἰς ἐκεῖνο, ὃ ἠδύνατο νὰ προαγάγῃ αὐτὸν καὶ νὰ κορέσῃ τὸν πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἔρωτα αὐτοῦ· καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν αὐτοῦ ἐκτήσατο τὴν ἀξιοθαύμαστον πολυμάθειαν αὐτοῦ, καὶ φαίνεται, ὅτι, καίτοι μαθητὴς τῆς Πλατωνικῆς σχολῆς παρέδιδε καὶ μαθήματα (Στραβ. XIII, 1), χωρὶς νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον, ἢ ἑαυτὸν νὰ ἀντιτάξῃ ὡς ἀρχηγὸν νέας τινὸς φιλοσοφικῆς αἱρέσεως· ἐδίδασκε δὲ ῥητορικὴν ἀντιτάσσων ἑαυτὸν τῇ τοῦ Ἰσοκράτους σχολῇ.

Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀσχολούμενος περὶ τὴν ὅλην τῶν Ἑλλήνων σοφίαν, ἰδίως δὲ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἤρξατο καὶ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ, ἐν αἷς ἐμιμεῖτο τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν μορφὴν καὶ τὸ περιεχόμενον, διότι τὰ πρῶτα ἔργα αὐτοῦ ἦσαν διαλογικῶς συντεταγμένα, καί τινα ῥητορικά, ἴσως καὶ ἡ συναγωγὴ τεχνῶν. Εἰς δὲ τὸ μετέπειτα συνέγραφε μετὰ πλείονος ἀνεξαρτησίας, καὶ μετὰ τὸν τοῦ Πλάτωνος θάνατον κατέστη ὅλως ἀνεξάρτητος αὐτοῦ.

Καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ἐπιρῥοὴν εἰς τὴν παίδευσιν τῶν νεωτέρων τοῦ Πλάτωνος μαθητῶν (Δ. Λ. V, 3. Στραβ. XIII, 7), ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται, ὅτι ἡ μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους σχέσις ἦτο ἐχθρική, οὐδὲ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἀγνώμων ζητῶν νὰ ἀναιρέσῃ τὰς τοῦ Πλάτωνος θεωρίας.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος μετέβη ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ Ξενοκράτους πρὸς Ἑρμείαν, Ἀταρνέως τύραννον, (Δ.Λ. V,9),

ὅπου διέμεινε τρία ἔτη· μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἑρμείου, ὃς προδοθεὶς ἐνέπεσεν εἰς χεῖρας σατράπου τινὸς τῆς Περσίας καὶ εἰς Περσίαν πρὸς τὸν Ἀρταξέρξην σταλεὶς ἐσταυρώθη, μετέβη ὁ Ἀριστοτέλης χάριν ἀσφαλείας εἰς Μιτυλήνην (Δ. Λ. V, 3—9)· διὰ δὲ τὴν πρὸς Ἑρμείαν εὔνοιαν ἔγημε τὴν Πυθίαν, ἀδελφὴν τοῦ Ἑρμείου, καὶ αὐτῷ ἀνήγειρεν ἐν Δελφοῖς καὶ ἀνδριάντα. (Πλουτ. περὶ φυγ. c. 10. Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV, 2).

Ἐκ δὲ τῆς Πυθίας ἀπέκτησε μίαν μόνην θυγατέρα, διότι τὸν Νικόμαχον ἀπέκτησεν, ὡς λέγεται, ἐκ τῆς Ἑρπυλίδος, ἣν ἔγημε μετὰ τὸν τῆς Πυθίας θάνατον (Δ. Λ. V, 1). Τὴν δ' Ἑρπυλίδα εἶπον παλακίδα αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν· διότι αὕτη ἦτο ἐκ Σταγείρων καὶ νόμιμος γυνὴ αὐτοῦ (Δ. Λ. V, 14, Ἀθήν. XIII, 56).

Διὰ δὲ τὴν σχέσιν ταύτην τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὸν Ἑρμείαν κατηγορήθη ὁ Ἀριστοτέλης ὡς φιλοτύραννος καὶ ποταπὸς τὸν χαρακτῆρα (Δ. Λ. V, 3). Ἀλλὰ τὰ ἠθικὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀναιροῦσιν ἀρκούντως καὶ τὴν κατηγορίαν ταύτην.

Ἐκ δὲ Μιτυλήνης προσεκλήθη παρὰ Φιλίππου (109, 3 ὀλυμπιάδος, 343 ἢ καὶ 342 π. Χ.), ἵνα διδάξῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀλέξανδρον ἐτῶν ὄντα δέκα καὶ τριῶν. Ὁ δὲ Φίλιππος, ὡς λέγεται, ἔγραψε τῷ Ἀριστοτέλει «ὅτι ἔχει χάριν τοῖς θεοῖς οὐχὶ ὅτι ἔδωκαν αὐτῷ υἱόν, ἀλλ' ὅτι ἐγεννήθη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ, καὶ ἐλπίζει, ὅτι θέλει καταστήσει αὐτὸν ἄξιον καὶ αὐτοῦ (Φιλίππου) καὶ τοῦ μέλλοντος βασιλείου του.» Ποῖον δ' ἀνέδειξεν, ἀπέδειξαν τὰ ἔργα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ ἐπιστολὴ ὅμως αὕτη δὲν φαίνεται γνησία. Ἀλλά, καὶ τοῦτο ἂν ὑποτεθῇ, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅλως, ὅτι ὁ Φίλιππος ἐγνώριζε τὸν Ἀριστοτέλη προσωπικῶς, καὶ διὰ τὴν φήμην αὐτοῦ προσεκάλεσεν, ἵνα διδάξῃ τὸν υἱόν του.

Περὶ δὲ τοῦ εἴδους τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἣν μετέδωκε τῷ Ἀλεξάνδρῳ, καὶ περὶ τῆς ἐπενεργείας αὐτῆς εἰς αὐτόν, στερούμεθα εἰδήσεων. (Πλούτ. 6. Ἀλεξ. 7)· ἀλλ' ἡ ἐπενέργεια τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους φαίνεται μεγάλη, διότι αὐτὴ τὸν Ἀλέξανδρον ἐμόρφωσε καὶ τὸ ἔμφυτον φρόνημα

αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν καλῶν καὶ μεγάλων ἐστερέωσεν. Ὁ Πλούταρχος (β. Ἀλεξ. 6 καὶ ἐφ.) ἀναφέρει, ὅτι ἐνέπνευσεν αὐτῷ ἔρωτα εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἐπιστήμην· ἡ διδασκαλία ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους ἔπαυσεν, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἀντικατέστη ἐπίτροπος τοῦ βασιλείου ὑπὸ τοῦ πατρός του ἐκστρατεύσαντος κατὰ Βυζαντίου (Πλουτ. β. Ἀλεξ. 9)· ἡ δὲ διδασκαλία καὶ εἰς τὸ μετέπειτα δὲν ἦτο τακτική, διότι ὁ Ἀλέξανδρος ἔλαβε μέρος ἐν τοῖς τότε πολέμοις. Ἐν δὲ τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἀπεσύρθη ὁ Ἀριστοτέλης εἰς Στάγειρα, ἃ ὁ Φίλιππος εἶχε καταστρέψει καὶ χάριν τοῦ Ἀριστοτέλους πάλιν ἀνεγείρει, καὶ τότε ἐκεῖ ἔγημε τὴν Ἑρπυλίδα, καὶ ἐκεῖ διέμεινε μέχρι τῆς εἰς Περσίαν ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου, διότι τότε ἐξέλιπον οἱ λόγοι οἱ κρατοῦντες τὸν Ἀριστοτέλη ἐν Μακεδονίᾳ.

Μεταβάντος δὲ εἰς Ἀσίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπανῆλθεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς Ἀθήνας τῷ 13 ἔτει μετὰ τὸν τοῦ Πλάτωνος θάνατον (335 π. Χ.) καὶ ἐδίδασκεν ἐν τῷ Λυκείῳ, διδάσκοντος Ξενοκράτους ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, ὡς Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς λέγει, ὅτι ἐσχόλαζεν ἐν Λυκείῳ δώδεκα ἔτη, τῷ δὲ δεκάτῳ τρίτῳ μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον ἀπάρας εἰς Χαλκίδα ἐτελεύτησε.

Τινὲς δὲ λέγουσιν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης συνεξεστράτευσε τῷ Ἀλεξάνδρῳ εἰς Περσίαν καὶ Ἰνδίας καὶ συνέλεξε τὰς 250 πολιτείας του. Ἀλλ' αἱ εἰδήσεις αὗται δὲν φαίνονται ἀληθεῖς, διότι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, τῷ δὲ Ἀλεξάνδρῳ ἔδωκε τὸν συγγενῆ του Καλλισθένην.

Ὁ δὲ τόπος, ἐν ᾧ ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδασκεν, ἦτο τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνος κεκοσμημένος περιπάτοις τε καὶ δένδροις, καὶ ἐκ τοῦ τόπου οἱ μὲν μαθηταὶ αὐτοῦ προσηγορεύθησαν περιπατητικοί, ἡ δὲ σχολὴ αὐτοῦ περιπατητική.

Ἡ σχολὴ αὕτη τότε ἦτο ἡ διασημοτέρα, ὡς ἀποδεικνύει τὸ πλῆθος τῶν ἐπισήμων μαθητῶν αὐτῆς.

Τοὺς δὲ μαθητὰς αὐτοῦ διῄρει, ὡς λέγεται, ὁ Ἀριστοτέλης εἰς δύο τάξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐγυμνάζετο τὴν πρωΐαν εἰς βαθείας φιλοσοφικὰς μελέτας, αἵτινες ἀκροαματικαὶ ἐκαλοῦντο, ἡ δὲ

ἑτέρα μετὰ μεσημβρίαν εἰς εὐκολωτέρας, ὡς τὴν ῥητορικὴν (Δ. Λ. V, 3. ἅμα καὶ ῥητορικῶς ἐπασκῶν), αἵτινες καὶ ἐξωτερικαὶ προσηγορεύοντο.

Ἐν δὲ ταῖς παραδόσεσιν ἔμπροσθεν πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου δὲν ἐτήρει τὸν διάλογον, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν αὐτὸν νὰ τηρῇ, ἀλλ' ἐτήρει μόνον ἐνώπιον ὀλίγων.

Φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐποχὴν τοῦ βίου του συνέταξε τὸ πλεῖστον τῶν θεωρητικῶν συγγραμμάτων του, ὡς τὴν φυσικὴν ἱστορίαν, τὰ φυσικά, τὰ μεταφυσικὰ καὶ λοιπά· παρέσχον δ' αὐτῷ μέσα πρὸς συλλογὴν τῶν ἐργασιῶν του καὶ ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος (Ἀθην. IX, 398), μάλιστα δ' ὁ Ἀλέξανδρος ἐδωρήσατο αὐτῷ πρὸς συμπλήρωσιν τῆς τῶν ζώων ἱστορίας 800 τάλαντα (5,550,000 δραχμῶν ὡς ἔγγιστα).

Καίτοι δ' ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο εὔπορος, ἡ ἔκτασις ὅμως τῶν ἐργασιῶν του ἀπῄτουν μεγαλείτερα μέσα ἐκείνων, ἃ εἶχεν, πρὸς κτῆσιν τοιαύτης βιβλιοθήκης, τῆς μεγαλειτέρας τότε· (Στραβ. XIII, 1. Ἀθην. I, 3)· προσέτι δ' ἠγόρασε καὶ τὴν τοῦ Σπευσίππου βιβλιοθήκην διὰ τρία τάλαντα· καὶ ἡ συλλογὴ νόμων 250 πολιτειῶν δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἄνευ πόνων καὶ μεγάλων δαπανῶν· ὥστε αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις ἦσαν τῷ Ἀριστοτέλει εὐνοϊκαὶ παρασχοῦσαι τὰ προπαρασκευαστικὰ μέσα τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ μελετῶν.

Ἡ δὲ σχέσις τοῦ διδασκάλου πρὸς τὸν μαθητὴν ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τῆς ἀλληλογραφίας των (καίτοι αἱ ἐπιστολαὶ δὲν θεωροῦνται γνήσιαι, τὸ ἀπόσπασμα ὅμως παρ' Αἰλιανῷ Π. ἱσ. XII, 54 εἶναι γνήσιον). Οἱ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἐσυκοφάντησαν καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ἀποδόντες αὐτῷ διὰ τὴν μετὰ Καλλισθένους συγγένειαν καὶ συμμετοχὴν εἰς τὴν κατ' Ἀλεξάνδρου συνωμοσίαν (Πλουτ. β. Ἀλεξ. 55. Δ. Λ. V, 10. λέγεται δὲ διὰ τὴν Καλλισθένους πρὸς Ἀλέξανδρον σύστασιν προσκροῦσαι τῷ βασιλεῖ)· καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἀντίπατρον ἐπιστολῇ λέγει ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτι τὸν σοφιστὴν (Καλλισθένην) ἐγὼ κολάσω καὶ τοὺς ἐκπέμψαντας αὐτὸν καὶ τοὺς ὑποδεχομένους ταῖς πόλεσι τοὺς ἐμοὶ

ἐπιβουλεύοντας. Τὸν Καλλισθένην ἐφόνευσεν, πρὸς δὲ τὸν Ἀριστοτέλη μόνον ψυχρότητα ἔδειξεν. (Πλουτ. 77). Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως ἀπεδείχθη συκοφαντούμενος, διότι δὲν εἶχεν αἰτίαν νὰ ἐπιθυμήσῃ τὸν θάνατον αὐτοῦ· ἀπ' ἐναντίου μάλιστα ὁ θάνατος αὐτοῦ προεκάλεσε δι' αὐτὸν κίνδυνον μέγιστον· διότι ἡ ἀπροσδόκητος εἴδησις τοῦ αἰφνηδίου θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου ἤγειρε τοὺς Ἀθηναίους κατὰ τῆς τῶν Μακεδόνων κυριαρχίας, ἡ δ' ἔγερσις αὕτη ἐστράφη καὶ ἐναντίον τῶν φίλων τῶν Μακεδόνων, ἰδίως δὲ κατ' Ἀριστοτέλους, οὗ ἦτο γνωστὸς ὁ σύνδεσμος μετ' Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀντιπάτρου, καὶ οὗ πλεῖστοι ἦσαν ἐχθροί. Διὸ καὶ μὴ δυνηθεὶς ἀπρόσβλητος νὰ μείνῃ κατηγορήθη ἐπὶ ἀσεβείᾳ ὅτι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἑρμείου ἐποίησεν ἐπίγραμμά τι (1). Ὁ Ἀριστοτέλης ἔκρινεν εὔλογον νὰ ἀποφύγῃ τὸν κίνδυνον φοβηθεὶς μὴ λάβῃ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους καὶ δώσῃ τοῖς Ἀθηναίοις καιρὸν νὰ ἁμαρτήσωσι δὶς τῇ φιλοσοφίᾳ (Πλούτ. β. Ἀλεξ. 55. 77. Δ. Λ. V, 10)· διὸ κατέφυγεν εἰς Χαλκίδα, ὅπου ἐκτήσατο ἀγροτικήν τινα οἰκίαν καὶ διέμενεν. (Στραβ. X, 1).

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐτελεύτησεν ἐν Χαλκίδι νόσῳ (Δ. Λ. V, 10) καὶ οὐχὶ πιὼν ἀκόνιτον. (Δ. Λ. V, 6). Ἐτελεύτησε δ' ἐτῶν ἑξήκοντα καὶ τριῶν (Ὀλυμ. 114, 3), ἓν ἔτος μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον, τὸ αὐτὸ δ' ἔτος μετὰ Δημοσθένους, κομισθέντος, ὡς λέγεται, τοῦ λειψάνου του εἰς Στάγειρα. (Δ. Λ. V, 11). Ἡ δὲ διαθήκη αὐτοῦ (Δ. Λ. V, 11—16) ἐγκαθιστᾷ τὸν Θεόφραστον προϊστάμενον τῆς σχολῆς καὶ κληρονόμον τῆς βιβλιοθήκης του.

Περὶ δὲ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἀριστοτέλους αἱ πλεῖσται εἰδήσεις πηγάζουσιν ἐκ τῶν ἐναντίω[illegible] ὁ Ἀριστοτέλης ἰσχνοσκελής, μικ[illegible] φαλακρός, προγάστωρ (Δ. Λ. V, [illegible] τηγοριῶν ἀνηρέθησαν, μάλιστα δ[illegible] σχεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἑρμείαν, τὰς δύο γυναῖκας αὐτοῦ,

(1) Δ. Λ. V, 5. Ἀθήν. XV, 51. Εὐρυμέδοντος αὐτὸν τοῦ ἱεροφάντου δίκην ἀσεβείας γραψαμένου, ἢ Δημοφίλου, ἐπείπερ τὸν ὕμνον ἐποίησεν εἰς τὸν προειρημένον Ἑρμείαν.

τὸν Ἀλέξανδρον καὶ ἄλλα, ἃ τῶν ἐναντίων του τὰ συγγράμματα ἀναφέρουσιν. Αὐτῷ δὲ οὐδὲ μικροπονηρία καὶ ποταπὴ ξενοδοξία δύναται νὰ ἀποδοθῇ. (Αἰλιαν. ποικ. ἱσ. XII, 54)· διότι εἰπών, ὅτι ὁ κατακτήσας τὴν Περσῶν βασιλείαν, δὲν εἶναι ἴσος κατὰ τὴν δύναμιν, εἶπεν ἀλήθειαν. Ἐκ δὲ τούτων τῶν κατηγοριῶν ἡ μὲν πρώτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Φίλιππον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον· δὲν ἀποδείκνυται ὅμως, ὅτι ἀναξίως τὴν εὔνοιαν αὐτῶν ἐθήρευεν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο καὶ κατὰ τὸ φρόνημα Ἕλλην καὶ τὴν παιδείαν.

Ἡ σχέσις ὅμως καὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν οἶκον τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, ἐξ ὧν χάριτας ἔλαβον οὐκ ὀλίγας, καὶ δι' ἃς ηὐγνωμόνουν, δὲν ἠδύνατο νὰ διαῤῥηχθῇ. διότι καὶ αὐτὸς ἐγίνωσκεν, ὡς ὁ Πλάτων, τὸ σαθρὸν τῶν τότε καιρῶν, ὧν ἐζήτησε τὴν μεταβολήν, καὶ τὸ ἡμαρτημένον τῶν πολιτειῶν διεώρα, μὴ δυνάμενος ὅμως νὰ πιστεύῃ τὸ ἰδανικὸν τῆς τοῦ Πλάτωνος πολιτείας ἔπρεπε νὰ ζητῇ ἐν ταῖς πολιτικαῖς σχέσεσι καὶ δυνάμεσι τὴν ὕλην νέου πολιτικοῦ οἰκοδομήματος, ὃ τότε ὑπῆρχε μόνον ἐν τῷ βασιλείῳ τῶν Μακεδόνων· διότι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι δὲν ἦσαν ἱκαναὶ πλέον νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν πρὸς τὰ ἐκτὸς καὶ ἀφ' ἑαυτῶν νὰ βελτιώσωσι τὸν ἐσωτερικὸν βίον των. Ἡ τότε πεῖρα ἀναμφιλέκτως ἀπέδειξε, καὶ ὁ Φωκίων ἀπεφήνατο (Πλουτ. β. Φωκ. 23), ὅτι πρὶν ἢ ἡ ἠθικὴ κατάστασις μεταβληθῇ, εἶναι ἡ τῶν ὅπλων ὑπεροχὴ κατὰ τῶν Μακεδόνων ἀδύνατος. Τοῦτο δ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐγίνωσκε καλῶς καὶ κάλλιον τοῦ Φωκίωνος· διὰ [illegible] τὸν Ἀριστοτέλη μὴ ἀσπαζό[illegible] ἔβλεπεν ἀδύνατον τὴν [illegible] ἠθικῆς βελτιώσεως καὶ μετ' [illegible] τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας· δοξάζων δέ, ὅτι ὁ πάντας ὑπερέχων κατὰ τὴν ἀρετήν, ὡς ὁ Ἀλέξανδρος, πρέπει νὰ ἄρχῃ διὰ βίου (Πολιτικ. II, 13), ἐνόμιζε τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ καὶ φυσικὴν καὶ δικαίαν· διὰ τοῦτο βουλόμενος τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἑλλάδος βέλτιον ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ ἢ ἐν ταῖς τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, οὗ τὴν εὔνοιαν αἱ

ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐθήρευον, καὶ ἐλπίζων, ὅτι αὐτὸς ὢν ἄρχων τοῦ κόσμου θέλει δώσει τοῖς Ἕλλησι τὴν ἑνότητα, ἥτις ἔλλειπεν αὐτοῖς (1), δὲν εἶναι ἀληθῶς ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν ἄξιος κατακρίσεως.

Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ κατηγορία, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο κενόδοξος, δὲν εἶναι ἀληθής. Ἀληθῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ταῖς ἐπικρίσεσιν αὐτοῦ εἶναι δηκτικός· οὐδέποτε ὅμως καταφέρεται κατὰ προσώπων, ἀλλὰ κατὰ τοῦ πράγματος, οὗ ζητεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ ἀντικείμενον· καὶ ἂν ἐνίοτε φιλόνεικος δείκνυται, εἶναι ὅμως εὐσυνείδητος, ζητῶν πᾶσαν ἀλήθειαν εὐσυνειδήτως. Ἐπίσης δ' ἄδικος εἶναι καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ κατηγορία ὅτι δῆθεν τὴν αὐτοῦ φιλοσοφίαν ἐνόμιζε τελείαν· (**Val. Max. VIII, 14. Cicer. Tusc. III, 28, 69**)· διότι οὐδέποτε τοῦτο ἐφαντάσθη, οὐδ' ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Κικέρωνος εἶναι βεβαία· διότι δὲν δεικνύει πόθεν αὐτὴν ἔλαβεν.

Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ἰδίως δὲ τὰ ἠθικά, τὰ λείψανα τῶν ἐπιστολῶν του, αἱ διατάξεις τῆς διαθήκης του καὶ αἱ ἀτελεῖς μαρτυρίαι περὶ τοῦ βίου του δεικνύουσιν αὐτοῦ τὸν χαρακτῆρα λαμπρόν, ἔξοχον, τὸ αἴσθημά του ὀρθὸν καὶ ἠθικόν, τὴν κρίσιν του λεπτὴν καὶ ἔξοχον, τὸ φρόνημά του θερμὸν καὶ ζωηρόν, εὐγνώμονα πρὸς τοὺς εὐεργέτας, φίλον ἄριστον καὶ οἰκεῖον, φιλάνθρωπον πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς καὶ τοὺς δούλους, πιστὸν σύζυγον, ἔχοντα ἔννοιαν περὶ γάμου ἀνωτέραν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθίμου. (Δ. Λ. V, 17). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι καὶ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ἐζήτει τὸ μέσον, ὡς ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ.

Τὰ δὲ προϊόντα τοῦ νοῦ αὐτοῦ εἰσὶ θαυμασμοῦ ἄξια. Τοιοῦτον πλοῦτον γνώσεων ἐκτήσατο, τοιαύτην ἀκριβῆ παρατήρησιν, τοιαύτην ἐπιμέλειαν, ὅσα οὐδεὶς ἕτερος. Εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων εἰσδύσας, εἰς τὴν συνέχειαν καὶ τὴν ἑνότητα τῶν γνώσεων τρεπόμενος καθίστατο κάτοχος αὐτῶν· καθίστατο, ἵνα μετὰ Σχελλιγγίου (**Sinl. in d. Phil. d. Myth. IB. s. 348** καὶ ἐφ.)

(1) Πολιτικ. VII, 7. Διόπερ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων μιᾶς τυγχάνον πολιτείας.

εἴπωμεν, ὁ νομοθέτης, ὁ δημιουργὸς τῶν λογικῶν ἐρευνῶν, οὐχὶ ἵνα ἐφαρμόσῃ αὐτός, ἀλλ' ἄλλοι· τὴν ἱστορίαν τῶν ζώων, τὴν τῶν πολιτευμάτων, τὴν ῥητορικήν, πολιτικὴν καὶ λοιπὰ συγγράψας προβαίνει καὶ πέρα τοῦ φιλοσόφου· ἡ φιλοσοφία εἶναι εἷς τῶν χώρων, εἰς ὃν τὸν νοῦν αὐτοῦ ἐπέστησεν· ὡς ἑαυτὸν δὲν θεωρεῖ ῥήτορα ἢ ποιητὴν γράψας περὶ ῥητορικῆς καὶ ποιητικῆς, οὕτω δὲν θέλει νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν καὶ ὡς φιλόσοφον. Μόνον λέγει τί ἐστι δυνατόν, τί ἀδύνατον· θέτων ὅμως ἑαυτὸν ἐν τῇ ἕδρᾳ τοῦ νομοθέτου βλέπει μακρότερον νομοθετῶν ἢ ἀναπτύσσων. Οἱ τοῦ Λυγκέως ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰσδύουσιν εἰς τὰ βάθη, εἰς ἃ ἡ διαλεκτικὴ αὐτοῦ δὲν ἀφικνεῖται. Ὁ δαιμόνιος νοῦς αὐτοῦ λέγει πλείονα ἢ ὅσα ὡς ἑρμηνευτὴς ἐννοεῖ. Εἰσὶ χωρία αὐτοῦ ἀνεξήγητα, ἃ οἱ ἑρμηνευταὶ αὐτοῦ ζητοῦσι νὰ ἐξηγήσωσιν. Ὁ ταχὺς καὶ αὐτοσχεδιαστικὸς τρόπος αὐτοῦ φωτίζει βέλτιον ἢ ὡς ἐν ταῖς συστηματικαῖς ἐκθέσεσιν αὐτοῦ ἐπιτυγχάνει. Εἶναι ἀληθές, ὅτι δὲν εἶχε τὸ ποιητικὸν ὕφος τοῦ Πλάτωνος, τὴν φαντασίαν, τὴν ἐποπτείαν, τὴν τέχνην, τὴν γοητείαν τῆς γλώσσης, εἶχεν ὅμως τὸ εὐκρινὲς καὶ ὥριμον τῆς κρίσεως, τὸ σύντομον, τὴν ἀμίμητον ἀκρίβειαν τῆς ἐκφράσεως, τὸ ἐριστικὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ὄντως τι δηκτικὸν κατὰ Πλάτωνος· τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀτομικόν, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὴν ἐπιστήμην κοινήν. Ὁ Ἀριστοτέλης ζητεῖ πᾶν ὅ,τι ἐστὶ τοῖς πλείστοις σαφές, πᾶν ὅ,τι πᾶς χρόνος, πᾶς τόπος καὶ πᾶν ἔθνος δύνανται νὰ παραδεχθῶσι καὶ μεταχειρισθῶσι. Μεγάλη ἦτο ἡ τοῦ Πλάτωνος ἐνέργεια ἐν ἅπασι τοῖς χρόνοις· ὁ κυρίως ὅμως διδάσκαλος τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως ἦτο ὁ Ἀριστοτέλης. Δι' ὅλα δὲ ταῦτα ἀποδείκνυται ἀνώτερος τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ, καὶ ἀνώτερα ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα διεπράξατο· τὴν μέθοδον προέγραψε δι' αἰῶνας, τὰς ἐπιστήμας νέαις ἰδέαις ἐπλούτισε· καὶ ὡς πρὸς τὰ μέσα, ἃ εἶχεν, ἡ ἔκτασις τῶν ἔργων του ὑπερβαίνει πᾶν μέτρον, μάλιστα δὲ τοσοῦτον, ὥστε μόλις ἐννοοῦμεν, πῶς εἷς ἀνὴρ ἐν οὐχὶ μακρῷ χρόνῳ καὶ πάσχων ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ τόσα ἔργα, ἔργα γιγάντεια.

Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέβλεψεν εἰς τὴν πολυμάθειαν, ἣν ἀπῄτει ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ. Καίτοι δὲ τὸ πλῆθος τῶν παρατηρήσεων, ὃ συνέλεξε, δὲν ἐσυστηματοποίησεν, δὲν εἶναι ὅμως διὰ τοῦτο κατακρίσεως ἄξιος, διότι ἡ συλλογὴ αὕτη αὐτοῦ κατέστη χρήσιμος εἰς τὸ μετέπειτα. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐζήτει ἐξαγόμενον ἀμφίβολον, ἀλλ' ὡρισμένον, ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ εἶναι θεωρία· αἱ θεωρίαι αὐτοῦ ἤθελε νὰ συμφωνῶσι μετὰ τῆς πείρας.

2) *Περὶ τῶν συγγραμμάτων.*

Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους, διά τε τὸ πλῆθος καὶ τὴν πολυμάθειαν φέρουσιν ὄντως εἰς θαυμασμόν· διότι ἐπεκτείνονται οὐ μόνον εἰς τὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Τὰ δὲ συγγράμματα, τὰ παραδοθέντα ἡμῖν, δὲν περιλαμβάνουσιν ὅσα εἰς αὐτὸν ἀναφέρει ἡ ἀρχαιότης· διότι ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν τριῶν καταλόγων τοῦ μὲν παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ (V, 22—28), τοῦ δὲ παρὰ τῷ ἀνωνύμῳ βιογράφῳ Ἀριστοτέλους (**Menag.** σημ. πρὸς Δ. τὸν Λ.), καὶ τοῦ τρίτου παρὰ τῷ Ἄραβι Κασίρῃ (**Buhle ed Arist. I, 306**), ἐξάγεται, ὅτι ὁ χρόνος πλεῖστα τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων ἐξηφάνισεν· (**Brandis Gr. Röm. Phil. II, 82** καὶ ἑφ.)· διότι τινῶν μὲν μόνον αἱ ἐπιγραφαὶ διεσώθησαν, τινῶν δὲ μέρη μόνον, πολλὰ δὲ προσετέθησαν μὴ γνήσια, καὶ πολλαὶ ἐπιγραφαὶ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος, ὡς π. χ. τὸ περὶ φιλοσοφίας (φυσ. II, 2. Περὶ Ψυχ. I. 2), καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν (ἠθ. Εὐδ. I, 8. Περὶ ζῴων μορίων I, 1) εἶσι διάφορα, ὡς ἡ περὶ τῶν φυτῶν θεωρία καὶ τὰ περὶ τροφῆς (ἱστ. ζῴων I, καὶ 3. Περὶ ὕπν. καὶ ἐγρηγ. 3), τὰ ὑπὲρ τῶν ἐναντίων λεγόμενα, ἐκλογὴ τῶν ἐναντίων, διαίρεσις τῶν ἐναντίων (Τοπ. I, 10· μετ. IV, 2. X, 3) εἰσὶ διάφορα συγγράμματα ἢ μέρη συγγραμμάτων. Τὸ δὲ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἶναι τοσοῦτον μέγα, τὸ περιεχόμενον τοσοῦτον ποικίλον, ὥστε ἐξ ἅπαντος δύναται πᾶς τις νὰ θαυμάσῃ αὐτόν. Τὰ ποιήματα δὲ καὶ αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ ἀνεφέροντο εἰς πρόσωπα· ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης συνέγραψε καὶ

διαλόγους **Cicer. ad Dio. I, 9. ad Att. XIII, 10.** Πλούτ. Κολ. **14.** Δ. Λ. **VIII, 57**) καὶ ὑπομνήματα, ὅσα πρὸς ὑπόμνησιν οἰκείαν καὶ πλείονα βάσανον συνέταξεν. Μεταξὺ δὲ τῶν διασωθέντων δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ προβλήματα καὶ ὅσα ἐν εἴδει ἐπιτομῆς ἐκ τῆς Πλατωνικῆς πολιτείας, τῶν νόμων, τοῦ Τιμαίου, τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀρχύτου, τοῦ Ἀλκμαίωνος, τοῦ Δημοκρίτου, τῶν Πυθαγορείων, τοῦ Σπευσίππου, τοῦ Ξενοκράτους· ἔτι δὲ καὶ περιγραφαὶ καὶ ἱστορίαι, ὡς περιέχουσαι θεωρίας προγενεστέρων ἐκτίθενται καὶ κριτικῶς ἐξετάζονται.

Ἐκ δὲ τῶν γνωστῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, εἴτε ἐξ ἐπιγραφῶν εἴτε ἐξ ἀποσπασμάτων, εἴτε καὶ διασωθέντα, ἦσαν ἐν αὐτοῖς καὶ εἰσηγητικά, ὧν οὐδὲν διεσώθη (**Brandis s. 120** κ. ἑφ.). Διογένης ὁ Λαέρτιος (V, 22 καὶ ἑφ.) ἀναφέρει προτρεπτικόν, περὶ παιδείας, περὶ ἐπιστημῶν καὶ λοιπῶν· πρὸς δὲ καὶ μέγαν ἀριθμὸν συγγραμμάτων περὶ προτέρων καὶ συγχρόνων φιλοσόφων, λ. χ. περὶ τῶν Πυθαγορείων, τρία βιβλία περὶ Ἀρχυτείου φιλοσοφίας, πρὸς τὰ Ἀλκμαίωνος, προβλήματα ἐκ τῶν Δημοκρίτου, τὰ ἐκ τοῦ Τιμαίου, τὰ ἐκ τῶν νόμων Πλάτωνος, Σπευσίππου καὶ Ξενοκράτους φιλοσοφίας, περὶ τἀγαθοῦ, περὶ τῆς ἰδέας, περὶ τῶν ἰδεῶν, περὶ φιλοσοφίας. (**Brandis Diatrib. de perd. Arist. libr. de ideis et de bono. gr. Röm. Phil. II, 6, 1, 84**).

Τὰ δὲ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσὶν αἱ κατηγορίαι, τὸ περὶ ἑρμηνείας, τὸ περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων, τὰ τοπικά, τὰ ἀναλυτικὰ πρότερα καὶ ὕστερα.

Μετὰ δὲ τῶν λογικῶν συνέχονται καὶ τὰ ῥητορικὰ βιβλία, συνεχόμενα μετὰ τῆς πρώτης φιλοσοφίας, ἧς τὰ λείψανα εἰσὶν ἐν τῇ νῦν μεταφυσικῇ συντεθειμένα.

Καὶ φυσικὰ δὲ συνέγραψε πλεῖστα, ὡς τὴν φυσικὴν ἀκρόασιν ἐν βιβλίοις ὀκτώ, τὸ περὶ οὐρανοῦ ἐν βιβλίοις τέταρσι, τὸ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς ἐν βιβλίοις δυσίν, τὸ περὶ αἰσθήσεως στοιχείων, τὰ μετεωρολογικὰ ἐν βιβλίοις τέταρσιν, τὸ περὶ ζῴων μορίων. Τὸ δὲ περὶ κόσμου δὲν εἶναι γνήσιον Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ τινὲς μὲν ὑπέλαβον Χρυσίππου (**Osan Beiträge zür griech.**

ü. Röm. Litteratur gesch. 1835 I, 143 καὶ ἐφ.)· τινὲς δὲ Ποσειδωνίου (Idel. Arist. meteorol. II, 286 καὶ ἐφ.), καὶ ἄλλοι Ἀπουληΐου (Adam de auct. libri pseudoaristst II Rerl 1861), ἄλλοι δὲ ὅτι εἶναι γνήσιον Ἀριστοτέλους· Weisse Aristot. von der Seele ü. der. Welt. 1829 s. 373 καὶ ἐφ.) Ὁ δὲ Ζέλλερος (Phil. d. Gr. 2. Bd. 2 Abtheil s. 558 καὶ ἐφ.) οὐδεμίαν τῶν δοξασιῶν θεωρεῖ ὀρθήν· διότι, εἰ ἦτο τοῦ Χρυσίππου, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκδοθῇ ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀριστοτέλους· ἔπειτα δ' οὐδὲ τὸ ὕφος εἶναι τοῦ Χρυσίππου. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο περιέχει ἰδέας Στωϊκάς, περιέχει ὅμως καὶ ἀντιφατικὰς τῆς Στωϊκῆς θεωρίας, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠδύνατο καὶ τῷ Ποσειδωνίῳ καὶ Ἀπουληΐῳ νὰ ἀποδοθῇ· διότι δὲν φαίνεται μετάφρασις ὡς ἐκ τῆς γλώσσης. Ὁ Ζέλλερος διὰ τοὺς λόγους τούτους ὑποθέτει τὸ πόνημα τοῦτο περιπατητικῷ ζῶντι ἐν τῇ ἐκλεκτικῇ ἐποχῇ, ἑπομένως ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι μεμιγμένον ἐκ Στωϊκῶν καὶ περιπατητικῶν ἰδεῶν. Τὸ ἀποθετικὸν τοῦτο ἐξαγόμενον τῶν νεωτέρων ἀποδεικνύει τοὐλάχιστον, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ περὶ κόσμου, δὲν εἶναι γνήσιον Ἀριστοτέλους.

Ἐπίσης γνήσιον δὲν εἶναι καὶ τὰ σημεῖα χειμώνων, καὶ τὸ περὶ τῆς τοῦ Νείλου καταβάσεως, οὐδὲ τὸ περὶ χρωμάτων· τὸ δὲ περὶ χυμῶν καὶ φυτῶν ἀπώλοντο· ἐπίσης δὲ γνήσιον δὲν φαίνεται καὶ τὸ περὶ ἀκουστῶν.

Ἀλλ' εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀναφέρονται καὶ πονήματα μαθηματικά, ὡς τὰ περὶ τῆς ἐν τοῖς μαθήμασιν οὐσίας, περὶ μονάδος, περὶ μεγέθους, περὶ ἀτόμων γραμμῶν, περὶ τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου, γεωμετρικά, μηχανικά, ὀπτικὰ ἀστρονομικὰ κτλ. Ἐπίσης συνέγραψεν ὁ Ἀριστοτέλης ἱστορίαν ζώων, ἥτις κατὰ τὸ περιεχόμενον εἶναι μᾶλλον συγκριτικὴ ἀνατομία καὶ φυσιολογία, περὶ ζῴων καὶ ἰχθύων, περὶ θηρίων, περὶ τῶν μυθολογουμένων ζώων, περὶ τῶν συνθέτων ζῴων· συνέγραψε δὲ καὶ ἀνατομὰς ἐν βιβλίοις ὀκτώ, περὶ ψυχῆς ἐν βιβλίοις τρισίν, περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν, περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος, περὶ ζωῆς καὶ θανάτου, περὶ ἀναπνοῆς, περὶ νεότητος

καὶ γήρως, περὶ τροφῆς, περὶ πνεύματος, περὶ ζῴων μορίων ἐν βιβλίοις τέταρσιν, περὶ ζῴων γενέσεως ἐν βιβλίοις πέντε, περὶ ζῴων πορείας, τὸ δὲ περὶ φυτῶν ἀπώλετο. Τὸ δὲ περὶ φύσεως ἀνθρώπου, τὰ φυσιογνωμικά, τὰ ἰατρικά, τὰ γεωργικὰ καὶ κυνηγετικὰ δὲν φαίνονται γνήσια, ἀλλ' ὑποβολιμαῖα. Ἐπίσης καὶ τὰ προβλήματα φαίνεται ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου προῆλθον ἐκ τῆς περιπατητικῆς σχολῆς.

Ἠθικὰ δὲ συγγράμματα Ἀριστοτέλους ἀναφέρονται τρία, τὰ Νικομάχεια, τὰ Εὐδήμια καὶ τὰ ἠθικὰ μεγάλα· τούτων δὲ μόνα τὰ ἠθικὰ Νικομάχεια πηγάζουσιν ἀμέσως ἐξ Ἀριστοτέλους, ὡς τοῦτο ἀποδείκνυται ἐκ τῶν ἐν ἄλλοις συγγράμμασι παραπομπῶν· τὰ δ' Εὐδήμια ἐπεξειργάσθη ὁ Εὔδημος, τὰ δ' ἠθικὰ μεγάλα φαίνονται ἐπιτομὴ ἐκ τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων. Πρὸς δὲ τούτοις ἀναφέρεται καὶ μέγας ἀριθμὸς μικρῶν πραγματειῶν, ὧν καί τινες μὴ γνήσιαι περιελήφθησαν. Ἐκ δὲ τῶν Πολιτικῶν μόνον τὰ ὀκτὼ βιβλία διεσώθησαν, ἃ ὅμως εἰσὶν ἀτελῆ.

Τὰ δ' οἰκονομικὰ δὲν φαίνονται γνήσια Ἀριστοτέλους· ὅλα δὲ τὰ ἄλλα πλὴν τινων ἀποσπασμάτων ἀπώλοντο. Αἱ πολιτεῖαι περιέγραφον τὰ πολιτεύματα ἑκατὸν πεντήκοντα καὶ ὀκτὼ πολιτειῶν (Δ. Λ. V, 27) ἢ κατ' ἄλλους ἑκατὸν ἐννενήκοντα καὶ μιᾶς, ὧν μέρος ἴσως εἶναι τὰ νόμιμα βαρβαρικά, τὰ νόμιμα Ῥωμαίων, τὰ νόμιμα Τυῤῥηνῶν, τὰ τέσσαρα βιβλία τῶν νόμων, τὰ δικαιώματα τῶν πόλεων. Πρὸς δὲ τούτοις ἀναφέρεται ὁ Πολιτικὸς ἐν διαλόγῳ, πολιτικά, περὶ βασιλείας, περὶ ἀποικιῶν, περὶ ῥήτορος ἢ πολιτικοῦ, περὶ ἀρχῆς, περὶ πλούτου. Περὶ δὲ ποιητικῆς μόνον μέρος αὐτῆς διεσώθη· διότι περὶ κωμῳδίας, λυρικῆς ποιήσεως κτλ. ἐλλείπουσι· τὸ δὲ περὶ ποιητῶν ἐν διαλόγῳ συνταχθέν, περὶ προβλημάτων Ὁμηρικῶν, ἀπορήματα Ἡσιόδου, Ἀρχιλόχου, Εὐριπίδου, Χοιρίλου, περὶ μουσικῆς, Ὀλυμπιονῖκαι καὶ πλεῖστα ἄλλα, ἅτινα ἢ ἀπώλοντο πολλὰ ἢ δὲν εἶναι γνήσια· (Brandis Gr. Röm. Phil. II, 82 καὶ ἐφ. Zeller Phil. d. Gr. II Bd. II Abth. 42 καὶ ἐφ.). Αἱ παραπομπαὶ τοῦ ἑνὸς συγγράμματος εἰς τὸ ἕτερον ἀποδεικνύουσι τὰ ἀπολεσθέντα, ὡς π. χ. τὸ περὶ Πυθαγορείου φιλοσοφίας, τὸ περὶ τἀγαθοῦ, τὸ

περὶ φιλοσοφίας, τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ἀστρονομικά, τὸ περὶ φυτῶν, τὸ περὶ τροφῆς κτλ. ἀναφέρονται ἐν τοῖς σωζομένοις· ὡς μὴ γνήσια δ' ἀπεδείχθησαν τὸ περὶ Ξενοφάνους, Ζήνωνος καὶ Γοργίου, ἡ ῥητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον, τὸ περὶ κόσμου, τὸ περὶ χρωμάτων, τὸ περὶ ὀνομάτων τῶν ἀνέμων, τὸ περὶ τόνων, τὰ μηχανικά, τὸ περὶ φυτῶν, περὶ πνεύματος καὶ κινήσεως τῶν ζώων, τὰ φυσιογνωμικά, τὸ δέκατον βιβλίον τῆς τῶν Ζώων ἱστορίας, τὰ προβλήματα, τὰ Εὐδήμια, τὰ ἠθικὰ μεγάλα, τὸ περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, τὸ δὲ περὶ ἀτόμων γραμμῶν εἶναι ἀμφίβολον. Ἡ δὲ γνησιότης τῶν Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων ἀποδείκνυται ἐκ τῶν παραπομπῶν, τοῦ στερεοτύπου τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὁ Κικέρων (de invent. II, 5) ἀποδίδει τῷ Ἀριστοτέλει συντομίαν, ἀκρίβειαν καὶ χάριν τοῦ λόγου (1).

Δυσχερέστερον θὰ ἦτο, ἐὰν ἀπεδεικνύετο, ὅτι καὶ τὰ γνήσια ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εἰσίν, ὥστε ἤθελον εἶναι ὡς πηγαὶ τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἄχρηστα ἢ τουλάχιστον ἐπισφαλῆ.

Ἀλλὰ τὰ διασωθέντα συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποδεικνύουσιν ὅτι δὲν ἔχουσι τὴν τάξιν, ἣν εἶχον πρότερον. Κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Στράβωνος καὶ Πλουτάρχου τὸ πλεῖστον τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου βιβλίων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφράστου ὑπῆρχον ἐν ἀντιγράφοις. (Στράβ. XIII, 1. Πλουτ. β. Συλλ. 26. Σουΐδ. λ. Σύλλ.). Ὁ Στράβων διηγεῖται, ὅτι τὴν τοῦ Θεοφράστου βιβλιοθήκην, ἐν ᾗ ἦσαν καὶ τὰ Ἀριστοτέλους βιβλία, ἐκληρονόμησε Νηλεὺς ὁ Σκήψιος. Οἱ δ' ἀπόγονοι τοῦ Νηλέως ἀμαθεῖς ὄντες ἔκρυψαν ταῦτα ἐν διώρυγι τινί· ταῦτα δ' ὑπὸ νοτίας καὶ σητῶν ἐφθάρησαν, καὶ διεφθαρμένα ἐπωλήθησαν Ἀπελλίκωνι τῷ Τηΐῳ κακῶς ἀναπληρώσαντι ταῦτα. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον Ἀπελλίκωνος ἢ καὶ Ἀπελλίκοντος ἐκυρίευσε ταῦτα ὁ Σύλλας καὶ εἰς Ῥώμην ἐκόμισεν. Ἐκεῖ δ' ἐπετράπη Τυραννίωνι τῷ γραμματικῷ νὰ μεταχειρισθῇ ταῦτα, ἃ οὗτος ἀναπληρώσας ἐξέδωκε πλήρη σφαλμάτων· ἐξ αὐτοῦ δὲ ἔλαβεν, ὡς

(1) Brevitatem, copiam, suavitatem.

λέγεται, ἀντιγραφὰς Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος, ὃς τὰ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου βιβλία εἰς πραγματείας διεῖλε τὰς οἰκείας ὑποθέσεις εἰς ταὐτὸ συναγαγών (Πορφύρ. β. Πλωτιν.).

Ὁ Στράβων καὶ ὁ Πλούταρχος τεκμαίρονται ἐντεῦθεν, ὅτι τοῖς ἀρχαίοις περιπατητικοῖς μετὰ τῶν συγγραμμάτων κατέστη καὶ ἡ γνησία τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρία ἄγνωστος. Καὶ οἱ νεώτεροι διὰ τὸ ἀτελὲς καὶ ἄτακτον τῶν διασωθέντων συγγραμμάτων τὴν τοῦ Στράβωνος καὶ Πλουτάρχου διήγησιν ἀσπασάμενοι ἀπέδωκαν τοῖς αὐτοῖς αἰτίοις. Ἡ διήγησις τοῦ Πλουτάρχου ἐλήφθη ἐκ τῆς τοῦ Στράβωνος· ἀλλὰ καὶ ἀληθὴς ἂν ἦτο ἡ διήγησις αὕτη, ἡ διαφθορὰ αὐτῶν ἤθελεν εἶναι ἀθεράπευτος, οὐχὶ δ' οἵα παρίσταται. Ἐὰν ὁ Ἀπελλίκων εὗρεν αὐτὰ διεφθαρμένα ὑπὸ σητῶν καὶ νοτίας καὶ κακῶς ἀνεπλήρωσεν, ἐὰν ὁ Τυραννίων καὶ Ἀνδρόνικος ἄλλα ἀντίγραφα δὲν εἶχον πρὸς διόρθωσιν καὶ συμπλήρωσιν, ποῖος ἐγγυᾶται, ὅτι δὲν παρελήφθησαν εἰς τὰ γνήσια τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ μὴ Ἀριστοτελικά, καὶ δὲν ἐχωρίσθησαν συνεχόμενα, καὶ δὲν συνεδέθησαν ἀσύνθετα καὶ δὲν συνεπληρώθησαν αὐθαιρέτως ἐλλιπῆ;

Τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ Στράβωνος εἰσὶν ὀρθά· ἡ ὑπόθεσις ὅμως, ὅτι ἐκτὸς τῶν ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Νηλέως δὲν ὑπῆρχον ἕτερα, καὶ ἐπομένως ἡ περιπατητικὴ σχολὴ αὐτῶν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐστερεῖτο, καὶ διὰ τὴν τούτων ἄγνοιαν ἀπηλλοτριώθη τῆς γνησίας τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίας, εἶναι ἡμαρτημένη. Καὶ εἶναι ἀκατάληπτον, πῶς ἡ ἀνακάλυψις τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ὑπὸ τοῦ Ἀπελλίκωνος δὲν ἐμνημονεύθη ὑπό τινος τῶν τότε κριτικῶν καὶ φιλοσόφων, οὐδ' ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος ὄντος φίλου τοῦ Τυραννίωνος, οὐδ' ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως, οὐδ' ὑπό τινος τῶν ἑλλήνων ἑρμηνευτῶν τῶν μεταχειρισθέντων τὰ βιβλία τοῦ Ἀνδρονίκου ἀποδιδόντος μικρὰν σημασίαν τῇ εὑρέσει τοῦ Ἀπελλίκωνος.

Οὐδ' οἱ ἔπειτα περιπατητικοὶ ἐδεσμεύοντο ἐν τῷ κειμένῳ αὐτῶν, ὃ ὁ Στράβων ὡς τὸ μόνον ὑπέθετεν.

Ἡ ἔλλειψις τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων δὲν ἀπηλλοτρίωσε τοὺς περιπατητικοὺς τῆς γνησίας θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέ-

λους· διότι οἱ περιπατητικοὶ τοῦ τρίτου αἰῶνος ἀπεμακρύνθησαν τῶν φυσικῶν καὶ μεταφυσικῶν συζητήσεων ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Στράτωνος, ὃς τῷ 'Αριστοτέλει δὲν ἀντέλεγεν ἐξ ἀγνοίας τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς γνώσεως αὐτῆς παρεκινήθη εἰς ἀναίρεσιν αὐτῆς. Τίς ὅμως θὰ ἐπίστευεν, ὅτι τὰ οὐσιωδέστερα τοῦ 'Αριστοτέλους συγγράμματα δὲν ὑπῆρχον ἐν ἄλλοις ἀντιγράφοις ἢ ἐκείνοις, ἃ ὁ Νηλεὺς ὑπὸ Θεοφράστου ἐκληρονόμησεν; Τίς θὰ ἐπίστευεν, ὅτι οὐδεὶς τῶν πολυαρίθμων τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ Θεοφράστου μαθητῶν ἐζήτησεν ἢ οὐδεὶς εὗρε καιρὸν νὰ ἀποκτήσῃ τὰ σπουδαιότερα συγγράμματα τῆς περιπατητικῆς θεωρίας ζῶντος ἔτι τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου; Τίς θὰ ἐπίστευεν, ὅτι ὁ Εὔδημος ὁ πιστότατος τῶν 'Αριστοτέλους μαθητῶν, ὅτι ὁ Στράτων ὁ ἐπισημότατος τῶν περιπατητικῶν θὰ ἐστερεῖτο τῶν συγγραμμάτων τοῦ 'Αριστοτέλους, ὅτι Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς δὲν εἶχεν ἐκτείνει τὴν συλλογήν του καὶ εἰς ταῦτα, ὅτι Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος ἀγοράσας τὰ ἄλλα βιβλία τοῦ 'Αριστέλους δὲν θὰ ἐλάμβανεν ἀντίγραφα καὶ αὐτῶν;

Τὸ δὲ πλεῖστον τῶν 'Αριστοτέλους βιβλίων κατὰ τοὺς δύο αἰῶνας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοφράστου μέχρι τῆς καταχτήσεως τῶν 'Αθηνῶν ὑπὸ τοῦ Σύλλα δὲν ἦτο τοῖς λογίοις ἄγνωστον· ἐξαιρέσει δὲ τινῶν τὰ ἄλλα τοῦ 'Αριστοτέλους συγγράμματα φέρουσι τὸν χαρακτῆρα συγγραμμάτων ὡρισμένων εἰς δημοσιότητα· τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ διασωθέντα ἐπεξειργασμένα μετ' ἐπιστασίας, καὶ ἡ εἰσαγωγή, ἡ μετάβασις, τὸ τέλος, αἱ παραπομπαὶ ἐξ ἑνὸς εἰς ἕτερον αὐτῶν, ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὰ συγγράμματα, ἐν οἷς ταῦτα εἰσὶν, ἦσαν οὐ μόνον εἰς ἰδίαν χρῆσιν ὡρισμένα, ἀλλὰ καὶ πρὸς χρῆσιν ἄλλων. Ἐπειδὴ δ' αἱ παραπομπαὶ ἐξ ἑνὸς εἰς ἕτερον, π. χ. ἐν τῇ μεταφυσικῇ ἀναφέρονται τὰ ἀναλυτικά, ἡ φυσική, τὸ περὶ οὐρανοῦ, τὸ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, τὰ ἀναλυτικὰ ἐν τῇ ἠθικῇ, τὰ ἠθικὰ ἐν τοῖς πολιτικοῖς, κτλ., ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τὰ ἀναφερόμενα δὲν ἦσαν παραδόσεις, ἀλλὰ συγγράμματα, ἑπομένως ἀδύνατον, ὅτι ταῦτα ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα ἔτη ἐν μιᾷ μόνῃ ὑπῆρχον ἀντιγραφῇ· εἰσὶ δὲ μαρτυρίαι περί τινων ζῶντος ἔτι τοῦ 'Αριστοτέλους ἐκδεδομένων ('Αριστ. περὶ ποιητ. c. 15. εἴρηται δ' ἐν τοῖς ἐκδεδομένοις λόγοις ἱκανῶς. Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV, 2, 4. 'Αθήν. II, 60. III, 122).

Πολλοὶ τῶν ἀρχαίων περιπατητικῶν ἐμιμοῦντο τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν 'Αριστοτέλους βιβλίων. Ὁ Ἕρμιππος ἀναφέρει ἐν τῷ περὶ 'Αριστοτέλους περὶ φθορᾶς 'Αριστοτελικῶν βιβλίων. (Δ. Λ. V, 1. II, 55). Ὁ Πτολεμαῖος ἀνεβίβαζεν, ὡς λέγεται, τὰ 'Αριστοτέλους βιβλία εἰς χίλια· καὶ ἂν ἡ εἴδησις αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής, αὕτη ὅμως δεικνύει, ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τῆς 'Αλεξανδρείας εἶχε μέγιστον πλῆθος 'Αριστοτελικῶν βιβλίων· καὶ τὸ πλῆθος κατέστησε καὶ τοῖς γραμματικοῖς δυνατὸν νὰ παραλάβωσι τὰ 'Αριστοτέλους βιβλία εἰς τὸν κατάλογον τῶν πρωτοτύπων συγγραφέων· καὶ ὁ κατάλογος Διογένους τοῦ Λαερτίου ἐλήφθη ἔκ τινος καταλόγου 'Αλεξανδρινοῦ. Ὅτι δὲ τὰ συγγράμματα τοῦ Θεοφράστου ἦσαν ἐν μέρει τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ γνωστά, ἀποδεικνύει ὁ Κράντωρ (Δ. Λ. IV, 27)· ὅτι δὲ ἡ τοῦ 'Αριστοτέλους θεωρία καὶ εἰς τὸ μετέπειτα δὲν ἦτο ἄγνωστος, ἀποδεικνύει ἡ τῶν Στωϊκῶν θεωρία, ἰδίως δ' ἡ λογικὴ καὶ φυσικὴ αὐτῶν συνδεομένη μετὰ τῆς 'Αριστοτέλους, ὅπερ θὰ ἦτο ἀδύνατον ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν 'Αριστοτέλους συγγραμμάτων. Ὅτι δὲ τὴν τοῦ 'Αριστοτέλους θεωρίαν ἐγίνωσκον, ἐπιβεβαιοῖ ὁ Χρύσιππος (Πλουτ. περὶ Στωϊκ. ἐναντιωμ. c. 24), κάμνων λόγον περὶ Πλάτωνος, 'Αριστοτέλους, διαλεκτικῆς, τῷ 'Αριστοτέλει περὶ ἡδονῆς ἀντιλέγων.

Πῶς ὁ Κριτόλαος ἠδύνατο νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐμιμήσατο τὸν 'Αριστοτέλη καὶ τὸν Θεόφραστον (Cicer. fin. V, 25), ὁ Ἥριλλος, ὅτι ἠκολούθησαν αὐτοῖς, ὁ Παναίτιος, ὃς εἶχεν ἀεὶ ἐν τοῖς χείλεσι τὸν 'Αριστοτέλη (Cic. fin. IV, 28), ὁ Ποσειδώνιος νὰ ποιήσηται λόγον περὶ 'Αριστοτέλους (Στράβ. II, 3), ὁ 'Αντίοχος ὅτι ἡ 'Ακαδημαϊκὴ καὶ περιπατητικὴ θεωρία εἶναι ἡ αὐτή, πῶς ὁ Στίλπων καὶ Ἕρμαχος ἠδύναντο νὰ ἀρυσθῶσι τὴν κατ' 'Αριστοτέλους θεωρίαν αὐτῶν, ἐὰν ἠγνόουν τὰ συγγράμματα τοῦ 'Αριστοτέλους, ἐὰν αὐτὰ καθίσταντο γνωστὰ ὑπὸ τοῦ 'Απελλι-

κωνος καὶ ὅλως ὑπὸ τοῦ Τυραννίωνος καὶ Ἀνδρονίκου; (Δ. Λ. II, 120. X, 25).

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, ἐν ᾗ παραπονεῖται διὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀκροαματικῶν αὐτοῦ βιβλίων, ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Ἀνδρονίκου ἐκυκλοφόρουν ἕτερα τινὰ τοιαῦτα. Τὸν προτρεπτικὸν ἀνεγίνωσκεν ὁ Κράτης, τὰς κατηγορίας καὶ τὸ περὶ ἑρμηνείας καὶ τὰ ἀναλυτικὰ μετεχειρίζοντο ὁ Εὔδημος, ὁ Θεόφραστος καὶ ἄλλοι περιπατητικοί, καὶ ὁ Ἀνδρόνικος ἐγίνωσκε διάφορα ἀντίγραφα τῶν κατηγοριῶν, τὰ δὲ τοπικὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ Στράτων (Δ. Λ. V, 59), τὰ δὲ ῥητορικὰ βιβλία ἀναφέρει καὶ ὁ Κηφισόδωρος.

Ὁ Θεόφραστος καὶ ὁ Εὔδημος, ὃν ἐπεκαλοῦντο πρὸς πιστοποίησιν τῆς γραφῆς, ἐπεξειργάσθησαν τὴν φυσικήν· ὁ Στράβων εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ βιβλίον Ἀριστοτέλους (Σιμπλ. φυσ. 153 καὶ ἐφ.), καὶ ὁ Ποσειδώνιος ἐγίνωσκε καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν περὶ τῶν στοιχείων θεωρίαν παρέλαβε, καὶ ὁ Θεόφραστος ἀναφέρει τὸ περὶ οὐρανοῦ πρὸ τοῦ Ἀνδρονίκου· γνωστὰ δ' ἦσαν καὶ τὰ μετεωρολογικά, καὶ τὸ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς· τὴν δὲ θεωρίαν τῆς βαρύτητος καὶ κουφότητος κατεπολέμησεν ὁ Στράτων, τὴν δὲ ἱστορίαν τῶν ζῴων ἐπεξειργάσατο Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος (Δ. Λ. V, 49)· τὸ δὲ περὶ ψυχῆς ἀναφέρεται παρὰ Θεοφράστῳ. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τῆς μεταφυσικῆς ὡς ὅλου μαρτυρίαι δὲν ὑπάρχουσι, εἶναι πιθανόν, ὅτι αὐτὴν ὁ Ἀνδρόνικος εἰς τὴν νῦν μορφὴν ἤγαγε. Λέγεται δ' ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἦτο εἰς χεῖρας τοῦ Εὐδήμου, καὶ ὅτι αὐτὸς μὲν ἐξέδωκεν, ὁ δ' ἀνεψιός του Πασικλῆς τὸ δεύτερον βιβλίον αὐτῆς προσέθηκεν· ἐν τῇ ἠθικῇ τοῦ Εὐδήμου (1, 8. μετ. XIII, 1) φαίνονται λέξεις τῆς μεταφυσικῆς. Τὰ δὲ μετὰ τὰ φυσικὰ ἐπικυροῖ καὶ ὁ Θεόφραστος καὶ ὁ Στράτων.

Ἐπίσης δὲ καὶ τὸ περὶ ψυχῆς, τὸ περὶ πορείας καὶ μορίων ζῴων ἦσαν τοῖς περιπατητικοῖς γνωστά. Ὁ Κικέρων κάμνει λόγον περὶ τριῶν τῆς φιλοσοφίας βιβλίων, ὅπερ ἦν καὶ τοῦτο γνωστόν, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ ἠθικὰ Νικομάχεια καὶ ἄλλα ἠθικὰ ἦσαν γνωστὰ πρὸ τοῦ Ἀπελλίκωνος τοῖς περιπατητικοῖς. Τὰς δὲ πολιτείας

ἐγίνωσκε καὶ ὁ Πολύβιος καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Τίμαιος, (Πολύβ. XII, 5 κ. ἐφ.), τὸν δὲ κατάλογον τῶν ὀλυμπιακῶν ὁ Ἐρατοσθένης (Δ. Λ. VIII, 151), τὰ δὲ διδασκαλικὰ ὁ Σύμμαχος καὶ ὁ Δίδυμος, τὰς δὲ παροιμίας ὁ Κηφισόδωρος, πρὸ δὲ τοῦ Ἀνδρονίκου φαίνεται καί τις συλλογὴ ἐπιστολῶν.

Αἱ εἰδήσεις ὅμως αὗται δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς εἰς τὸ νὰ ἀποδείξωσι τὰ ἅπαντα τοῦ Ἀριστοτέλους, παρὲξ μόνον ὅτι τὰ διασωθέντα κατὰ τὸν δεύτερον καὶ τρίτον αἰῶνα ἦσαν εἰς κυκλοφορίαν· ἡ δὲ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος καὶ Πλουτάρχου ἀναιρεῖται καὶ δι' αὐτῶν τῶν ἀνεπαρκῶν εἰδήσεων, καὶ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ταῦτα εἰς δημοσίευσιν προσδιώρισε καὶ ταῦτα ἦσαν τοῖς ἔπειτα γνωστά, εἶναι πιθανή· ἀλλ' εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι μέρος τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων παρ' ἀλλοτρίων χειρῶν δὲν ἔμεινεν ἄθικτον, ὅτι τὸ κείμενον διεφθάρη, ἔμειναν κενά, ὁλόκληρα τμήματα μετετέθησαν, προσθῆκαι καὶ ἐπαναλήψεις ἐγένοντο ὑπὸ μεταγενεστέρων (κατηγ. c. 14. περὶ ἑρμηνείας, ῥητ. II, φυσ. VII, περὶ ψυχῆς τινὰ κεφάλαια, περὶ αἰσθήσεως, ἠθικῆς, ποιητικῆς, μεταφυσικῆς κτλ.).

Πρὸς δ' ἐξήγησιν τούτων ἡ τοῦ Στράβωνος διήγησις δὲν ἐξαρκεῖ· διότι ταῦτα καὶ ἐν ἄλλοις συγγράμμασιν ἀπαντῶνται, ἅτινα ἦσαν ἐν κυκλοφορίᾳ πρὸ τοῦ Ἀπελλίκωνος, ὡς ἡ φυσική, ἡ ἠθική, αἱ κατηγορίαι καὶ τὸ περὶ ἑρμηνείας. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ βλάβη τῶν Ἀριστοτελικῶν πηγῶν εἶναι ἐπαισθητή, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοιαύτη, οἵα ὑποτίθεται. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι αἱ μαρτυρίαι τοῦ Στράβωνος καὶ Πλουτάρχου περὶ διαφθορᾶς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἀναφέρονται εἰς ἅπαντα, ἀλλὰ μόνον εἰς μέρος τούτων, διότι τὰ διασωθέντα τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα δὲν φαίνονται τοσοῦτον διεφθαρμένα, ὅσον αἱ μαρτυρίαι περὶ αὐτῶν ὑποθέτουσιν, εἰ μὴ καθ' ὅσον καὶ τὰ ἄλλα τῆς ἀρχαιότητος συγγράμματα ἐφθάρησαν. Ἐκ δὲ τῶν συγγραμμάτων, ἅτινα τοιαύτην τινὰ φθορὰν ὑπέστησαν, φαίνονται ἰδίως τὰ μετὰ τὰ φυσικά.

Ἀλλ' ἡ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος δὲν ἐξηγεῖ πληρέστατα τὴν τύχην τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, διότι ἀναφέρει μέ-

χρι Τυραννίωνος, οὐδ' ὁρίζει ποῖα τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων διεφθάρησαν· ἡ δὲ τοῦ Πλουτάρχου ὡς ἐκ τοῦ Στράβωνος ληφθεῖσα συμφωνεῖ αὐτῇ· ὁ δὲ Σουΐδας ἀντέγραψε σχεδὸν τὴν τοῦ Πλουτάρχου. Ἐπειδὴ ὁ Στράβων ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἀπελλίκων ἀντέγραψε τὰ βιβλία καὶ ἐπιδιώρθωσεν, ἐξάγεται, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο μὴ προϋπαρχόντων ἑτέρων ὁμοίων ἀντιγράφων Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων.

Ἐπειδὴ δ' ἐκ τῆς πρώτης φιλοσοφίας οὐδὲν ἕτερον γνωστὸν ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτο καὶ δυνατὸν ὅλως νὰ ἀναπληρωθῇ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Πλούταρχος (βιο. Ἀλεξ. 7) τὰ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἐνδιαλαμβανόμενα εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ ἀναφέρει, φαίνεται πιθανόν, εἰ μὴ ὅλως βέβαιον, ὅτι αἱ τοῦ Στράβωνος καὶ Πλουτάρχου μαρτυρίαι ἀναφέρονται ἰδίως εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικά. Τὰς δὲ μαρτυρίας ταύτας ἐπιβεβαιοῖ φαίνεται καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς λέγων ὅτι ἡ μεταφυσικὴ οὐκ ἦν συγκεκροτημένη. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι τὰ περὶ διαφθορᾶς τῶν Ἀριστοτελικῶν βιβλίων λεγόμενα ἀνάγονται ἰδίως εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικά.

Τὸ ζήτημα, ἂν τὰ διασωθέντα συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπαρκοῦσιν εἰς εὕρεσιν τῶν δοξασιῶν αὐτοῦ, δὲν ἀνεφύετο, ἐὰν εἰδήσεις ἡμαρτημέναι ἀρχαίων συγγραφέων πιστευόμεναι δὲν ἀπεκώλυον τοὺς ἔπειτα τῆς ἀνεξαρτήτου ἐρεύνης ἁπλοῦ τινὸς πράγματος. Ὁ Ἀριστοτέλης δηλαδὴ ἀναφέρει πολλάκις ἐξωτερικοὺς λόγους χωρὶς ν' ἀντιτάσσῃ αὐτοῖς ἐσωτερικούς. Μεταγενέστεροι ὅμως συγγραφεῖς ὑπέθεσαν καὶ βιβλία ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ καὶ παραδόσεις ἐξωτερικὰς καὶ ἐσωτερικάς. (Στραβ. XIII, 1. Cic. fin. V, 6. Σιμπλ. φυσ. 2. Ἀμμων. καὶ Φιλόπον.). Ἡ διαφορὰ ζητεῖται ὁτὲ μὲν ἐν τῇ μορφῇ, ὁτὲ δὲ ἐν τῷ ἀντικειμένῳ καὶ ὁτὲ ἐν τῷ διορισμῷ αὐτῶν. Ἡ μορφὴ κατά τινας μὲν ἦτο αὐστηρὰ ἐπιστημονική, κατ' ἄλλους δὲ δημώδης καὶ διαλογική. (1).

(1) Τοπ. 52. ὅτι ἐν μὲν τοῖς ἀκροαματικοῖς τὰ δοκοῦντα αὐτῷ λέγει καὶ τἀληθῆ, ἐν δὲ τοῖς διαλογικοῖς τὰ ἄλλοις δοκοῦντα τὰ ψευδῆ· καὶ τὰ μὲν ἀκροαματικὰ ἦσαν διὰ τοὺς γνησίους μαθητὰς αὐτοῦ, τὰ δ' ἐξωτερικὰ πρὸς τὴν τῶν πολλῶν ὠφέλειαν. Πλουτ. Κολωτ. 14.

Τὸ ἀντικείμενον τῶν ἀκροαματικῶν ἦτο ἡ μεταφυσική, ἡ φυσικὴ καὶ διαλεκτική, τῶν δ' ἐξωτερικῶν ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ῥητορική (1)· οἱ ἀκροαματικοὶ οὗτοι λόγοι περιωρίζοντο ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν γνησίων μαθητῶν αὐτοῦ, τὰ δ' ἐξωτερικὰ πρὸς τὴν τῶν πολλῶν ὠφέλειαν. Ἐντεῦθεν ἐσυμπέραναν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ἀκροαματικὰ συνέγραψε σκοτεινῶς, ἵνα μὴ ἐννοῶνται παρ' ἄλλων, εἰμὴ παρὰ τῶν γνησίων μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο, ἵνα καταληπτὰ γένωνται, ἔπρεπε νὰ ὑποθέτωσι τὴν προφορικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους παράδοσιν. Ἐὰν αἱ εἰδήσεις αὗται ἀπεδείκνυντο ἱστορικῶς, ἤθελε προκύψει τὸ ζήτημα: εἰς ποίαν κατηγορίαν ἀνάγονται τὰ διασωθέντα τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα· διότι, ἐὰν διακριτικὸν σημεῖον τῶν ἐξωτερικῶν βιβλίων εἶναι ὁ διάλογος ἢ τὸ δημῶδες, ἡ μορφὴ αὕτη ἐν οὐδενὶ τῶν διασωθέντων ὑπάρχει. Ἐὰν δὲ διακριτικὸν σημεῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον, ἔπρεπεν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ νὰ ἀναφέρηται ἡ ῥητορικὴ καὶ ποιητικὴ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτική (2). Ἐὰν τὰ ἐσωτερικὰ μόνον διὰ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἦσαν προωρισμένα καὶ μόνοις τούτοις καταληπτά, ποῖος διαβεβαιοῖ, ὅτι ταῦτα ἐννοοῦμεν;

Ἀλλ' αἱ ἀντιφάσεις τῶν μαρτυριῶν περὶ ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν βιβλίων ἀποδεικνύουσιν, ὅτι αἱ μαρτυρίαι δὲν εἶναι ἀληθεῖς.

Ὁ Στράβων ἀναφέρει (XIII, 384 καὶ ἑφ.) ὅτι τὰ ἀκροαματικὰ ἐπραγματεύοντο περὶ ἐπιστημονικῶν ἀντικειμένων· ποῖα ὅμως ἦσαν ἐξωτερικὰ καὶ ποῖα τῶν συγγραμμάτων ἐσωτερικά; Περὶ τούτου ὑπάρχει μεγίστη διαφωνία μεταξὺ τῶν ἑρμηνευτῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. (Πλουτ. Κολωτ. 14. Cicer. ad Attic. XIII, 19. ad fam. I, 9). Ἐὰν τὰ ἐξωτερικὰ βιβλία ἦσαν ὡρισμένα καὶ ἐκτὸς τῆς σχολῆς, εἶχον μορφὴν διαλογικήν, γλῶσσαν εὔληπτον καὶ ἀντικείμενα κατάλληλα τῆς παραδόσεως, τὰ

(1) Gell. N. A. XX, 5. Quintil. III. Πλουτ. 6. Ἀλεξ. 7. ξυνετοὶ (ἀκροαματικοὶ λόγοι) γὰρ μόνοις τοῖς ἡμῶν ἀκούσασι.

(2) Cicer. Fin. V, 5. Ἀριστ. Πολιτικ. III, 12 τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν λόγοις, ἐν οἷς διώρισται περὶ τῶν ἠθικῶν.

δ' ἐσωτερικὰ περιελάμβανον ἀντικείμενα, δι' ἐπιστημονικῆς μεθόδου λυόμενα· ταῦτα ὅμως εὔληπτα ἵνα γείνωσιν ἀπήτουν τὴν προφορικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους παράδοσιν. Πλὴν οὐδὲ περὶ τούτου μαρτυρίαι ὑπάρχουσι· διότι αὗται ἀντιφάσκουσιν ἀλλήλαις, διότι τινὲς μὲν τὰ ἐσωτερικὰ ὑποθέτουσι μόνον ἐν τῇ σχολῇ, τινὲς δὲ ἀναφέρουσι βιβλία ὑπ' Ἀριστοτέλους ἐκδεδομένα, καὶ ἄλλαι πάλιν διακρίνουσι τὰ ἐξωτερικὰ μόνον κατὰ τὴν μορφὴν, ὥστε τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον (π. χ. τὴν ἠθικὴν) ἠδύνατό τις νὰ πραγματευθῇ καὶ ὡς ἐσωτερικὸν καὶ ὡς ἐξωτερικόν· ἄλλαι δὲ πάλιν διακρίνουσι κατὰ τὸ περιεχόμενον, π. χ. τὰ πολιτικὰ, τὰ ῥητορικὰ, εἶναι ἐξωτερικὰ, τὰ δὲ λογικὰ, μεταφυσικὰ καὶ φυσικὰ ἐσωτερικά· καὶ αὖθις οἱ κατὰ τὴν μορφὴν διακρίνοντες θεωροῦσιν ἐξωτερικὰ τὰ δημώδη, καὶ ἄλλοι τὰ διαλογικά. Ἀλλ' αἱ περὶ τούτων μαρτυρίαι εἰσὶν ἀντιφατικαὶ, καὶ τούτων ὑπόθεσις εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν, ἣν κατ' ἰδίαν εἰκασίαν ἐξέτειναν. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη κατὰ τοσοῦτον δὲν φαίνεται ὀρθὴ, καθ' ὅσον δὲν δύναται νὰ νοηθῇ χωρισμὸς ἀμφοτέρων (ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν). Ἐὰν δὲ τῆς διαιρέσεως βάσις ὑποτεθῇ τὸ ἀντικείμενον, φανερὸν εἶναι ὅτι δύναταί τις τὴν αὐτὴν ὕλην νὰ πραγματευθῇ καὶ ἐπιστημονικῶς καὶ δημωδῶς, ὡς ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδασκεν ἀμφοτέρως ἠθικὰ, θεολογικὰ, ἀνθρωπολογικὰ ζητήματα· ἐὰν δὲ ὁ διάλογος ἦτο τὸ διακριτικὸν τῶν ἐξωτερικῶν βιβλίων, εἶναι ἀκατάληπτον, διὰ τί ἄλλα ἀντικείμενα καταληπτὰ δὲν πραγματεύεται διαλογικῶς, ὡς τὸ περὶ βασιλείας, τὸ περὶ Ὀλυμπιονικῶν, Πυθιονικῶν, παροιμιῶν καὶ ἄλλων. Ἐὰν ἡ δημώδης μορφὴ ὑποτεθῇ ὡς χαρακτηριστικὴν γεννᾶται ἡ δυσχέρεια ὅτι τὸ ὅριον τοῦ δημώδους καὶ ἐπιστημονικοῦ δὲν ὁρίζεται, καὶ διὰ τοῦτο ἡ διαίρεσις εἰς ταῦτα τὰ δύο εἴδη δὲν εἶναι δυνατή· π. χ. τὰ τοπικὰ, ἡ ῥητορικὴ, ἡ ἠθικὴ καὶ τὰ πολιτικὰ θεωροῦνται ὡς δημώδη, ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἐν αὐτοῖς ἐπραγματεύθη ἐπιστημονικῶς· ἔτι δὲ ὀρθὸς δὲν εἶναι καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι τὰ ἐσωτερικὰ συγγράμματα συνεγράφησαν μόνον διὰ τοὺς γνησίους αὐτοῦ μαθητάς· διότι καὶ ἡ ἔκδοσις αὐτῶν μαρτυρεῖται καὶ

ταῦτα ἦσαν ἐκτὸς τῆς σχολῆς ἐν χρήσει· ἐπίσης δ' ὀρθὸς δὲν εἶναι καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ταῦτα συνέγραψεν ἀκατάληπτα, ὅπως μὴ ἐννοῶνται ὑπὸ τῶν μὴ γνησίων αὐτοῦ μαθητῶν· διότι ἡ δυσχέρεια δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ἐκθέσει, ἀλλ' ἐν τῷ περιεχομένῳ· ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους γλῶσσα καὶ ἔκθεσις εἶναι ἐν ἅπασι τοῖς βιβλίοις ἡ αὐτὴ καὶ εὔληπτος, ὡρισμένη, ἀκριβὴς, καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης βοηθεῖ δι' ἀκριβοῦς διορισμοῦ τῶν ἐννοιῶν, δι' ἐπεξηγήσεων, παραδειγμάτων καὶ μεθοδικῆς προόδου. Ἡ δὲ δόξα περὶ ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν βιβλίων ἀναιρεῖται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι αὐτὸς ταῦτα δὲν διέκρινεν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀφορμὴν εἰς τοῦτο ἔδωκεν. Ἐν τῇ φυσικῇ (1) οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι σημαίνουσι τὴν ἀμέσως ἑπομένην ἔκθεσιν, ἥτις ἐξωτερικὴ εἰς τὸ αὐτὸ νόημα καλεῖται, εἰς ὃ τὸ λογικὸν ἀντιτίθεται τῷ φυσικῷ· διότι δὲν ὁρμᾶται ἐξ ὡρισμένων ἀποδείξεων, ὧν ἡ θεωρία εἶναι τῇ φυσικῇ ἴδιος, ἀλλ' ἀπό τινων γενικωτέρων ὑποθέσεων περὶ χρόνου· ἐνταῦθα δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ἐξωτερικὰ βιβλία· καὶ ἐν τῇ μεταφυσικῇ (XIII 1) καὶ ἐν τῇ φυσικῇ (II, 2. IV, 1) καὶ ἐν τῷ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς (II, 9) καὶ ἐν τοῖς ἠθικοῖς Νικομαχείοις (I, 4) καὶ ἐν τοῖς Πολιτικοῖς (III, 6. VII, 1) οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι δὲν ἀναφέρονται εἰς βιβλία, ἀλλ' εἰς δόξας (ἠθ. Νικομ. VI, 4. Μετ. VI, 1. Τοπ. VI, 6. VIII, 1. ἠθικ. Νικομ. I, 13). Τὰ χωρία ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι δὲν εἶναι βιβλία δημώδη, ἀλλ' ἑρμηνεῖαι, ἐπεξηγήσεις μὴ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν κύκλον τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συζητήσεως, τουτέστιν ἐξώδικοι, οὐ πρὸς τὸν λόγον, ὡς ὁ Ῥίττερος δοξάζει (Gesch. d. Phil. III, 22) καὶ ὁ Βράνδης (Rhein. Mus. s. 254 I, anm. 45), μὲ τὴν διαφορὰν μόνον, ὅτι τοὺς ἐξωτερικοὺς λόγους θεωρεῖ ἢ βιβλία γνωστὰ ἢ ἐπεξηγήσεις μὴ εἰς τὴν συζήτησιν ἀναφερομένας. Οἱ δὲ ἐξωτερικοὶ λόγοι ὑπελαμβάνοντο κατ' ἀντίθεσιν τῶν κατὰ φιλοσοφίαν. (Πολιτικ. I, 5. Σιμπλ. φυσ. 18. Φυσ. I, 2. ἠθ. Εὐδ. II, 1. I, 8. ἠθ. Νικομ. I, 8). Ἀλλὰ καὶ ἱστο-

(1) IV, 10. Ἐχόμενον δὲ τῶν εἰρημένων ἐστὶν ἐπελθεῖν περὶ χρόνου· πρῶτον δὲ καλῶς ἔχει διαπορῆσαι περὶ αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν λόγων·

ρικῶς ἀποδείκνυται, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτὸς τῶν ἐπιστημονικῶν συνέγραψε καὶ ἐγκύκλια, καὶ ἐγκύκλια φιλοσοφήματα, κοινῶς καταληπτὰ καὶ ἐν διαλόγῳ. (Σιμπλ. σχολ. 487. ἠθ. Νικομ. I, 3). Ἀλλὰ καὶ ἡ διαίρεσις αὕτη πάντοτε δὲν τηρεῖται, διότι τὰ ἴδια βιβλία δὲν ἀνήκουσι πάντοτε εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τάξιν, ἀλλὰ πολλὰ δύνανται νὰ ἦναι μεταξὺ συνδέοντα δημώδεις καὶ ἐπιστημονικὰς συζητήσεις.

Πῶς ὅμως δύναται νὰ εὑρεθῇ ὁ χρόνος, καθ' ὃν συνετάχθησαν κατὰ σειρὰν τὰ Ἀριστοτέλους βιβλία; Ὁ Ἀριστοτέλης ἤρξατο τοῦ συγγράφειν κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις διαμονήν· εἰκάζομεν δὲ ὅτι ἐξηκολούθησε καὶ ἐν Μιτυλήνῃ καὶ ἐν Ἀταρνεῖ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν αὐτοῦ, καθ' ἥν, ὡς ἔκ τινων περιστατικῶν φαίνεται, τὰ πλεῖστα τῶν διασωθέντων συγγραμμάτων του συνέταξεν (μετεωρ. I, 7. πολιτικ. V, 4)· ἔτι δ' ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οὐδεμίαν ἐπήνεγκε μεταβολὴν ἔντε ταῖς ἰδέαις καὶ τοῖς ὅροις, ἀλλὰ πάντα εἰσὶ τετελεσμένα, συνεχῆ, συνδεδεμένα, ὥστε δὲν δυνάμεθα περιόδους νὰ διακρίνωμεν, ἀλλ' ἓν ἔργον τῆς αὐτῆς ἐποχῆς. Τοῦτο δὲ συνεπάγεται τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀκολουθίας καὶ συνεχείας τῶν ἰδίων συγγραμμάτων αὐτοῦ. Τοῦτο ὅμως εἶναι δυσχερές, διότι αἱ παραπομπαὶ εἰσὶν ἀμοιβαῖαι (Ritter g. d. Phil. III, 29 καὶ ἑφ.)· διότι καὶ ἐν τοῖς προτέροις ἀναφέρονται τὰ ὕστερα, ὡς λ. χ. τὰ ἀναλυτικὰ ὕστερα ὄντα ἀναφέρονται ἐν τοῖς τοπικοῖς· (VIII, 11. 13) διὰ τοῦτο αἱ παραπομπαὶ δὲν εἶναι μέσον διατακτικὸν τῶν βιβλίων, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Τεννεμάννος (Gesch. d. Phil. III ll.), οὐδ' ἑπομένως ἡ χρονολογία.

Ἀλλὰ τὰ βιβλία δύνανται νὰ τακτοποιηθῶσι κατὰ τὴν μέθοδον αὐτοῦ, τὰ μὲν λογικὰ νὰ προταχθῶσιν τῶν μεταφυσικῶν καὶ φυσικῶν καὶ λοιπῶν, τὰ δὲ μετὰ τὰ φυσικὰ χάριν τῆς διδασκαλίας νὰ προηγηθῶσι τῶν φυσικῶν, ταῦτα δὲ τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν. (μετεωρ. I, 1. οὐραν. II, 2. ἠθ. Νικομ. I, 13. ψυχ. III, 9. II, 3. Πολιτικ. I, 2. III, 1. VIII, 17).

Ἡ δὲ μεταφυσικὴ φαίνεται τελευταῖον ἔργον τοῦ Ἀριστοτέ-

λους ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Εὐδήμου μετὰ τὸν τοῦ Ἀριστοτέλους θάνατον. (μετ. I, 9). Ἐπειδὴ ἐν τοῖς διασωθεῖσι τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμμασι δὲν παρατηροῦνται μεταβολαί, δὲν εἶναι τὸ περὶ ἀκολουθίας τῶν Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων ζήτημα ἄξιον μεγάλης σημασίας διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοτέλους. Πῶς ὅμως δυνάμεθα τὰ γνήσια νὰ διακρίνωμεν ἀπὸ τῶν μὴ γνησίων συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους;

Οἱ ἑρμηνευταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους βεβαιοῦσιν, ὅτι πολλὰ μὴ Ἀριστοτελικὰ ἐκυκλοφόρουν ὡς Ἀριστοτελικὰ (Σιμπλ. κατηγ. 4. φυσ. 242. Ἀμμών. ἑρμην. εἰς καταγ. 3)· διότι οἱ ἐπισημότεροι τῶν περιπατητικῶν, ὡς Θεόφραστος, Εὔδημος, Φανίας, τὸν διδάσκαλον αὐτῶν μιμούμενοι συνέγραψαν ἐπιγράψαντες ὡς τὰ αὐτοῦ· διὰ τοῦτο εἶναι δύσκολον νὰ διακρίνῃ τις τοῦ διδασκάλου τοὺς μαθητὰς ἐκείνους, οἵτινες οὐ μόνον τὰς ἰδέας αὐτοῦ ἐμιμήθησαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὕφος αὐτοῦ· διὰ τοῦτο τὸ ὅλον βιβλίον πολλάκις θεωρεῖται Ἀριστοτελικόν, τὰ δὲ μέρη αὐτοῦ μὴ γνήσια.

Τὴν δυσχέρειαν ταύτην ἐπηύξησε καὶ ἡ βιβλιομανία τῶν Πτολεμαίων, διότι πολλοὶ Ἀριστοτελικοὶ συνέγραψαν πολλά, ἃ ἀπέδωκαν τῷ Ἀριστοτέλει, ὡς π. χ. τὸ περὶ ἰατρικῆς σύγγραμμα, ὃ ὁ Γαληνὸς ἀνάγει εἰς τὸν Ἀριστοτελικὸν Μένωνα, καὶ τὸ περὶ ἀτόμων γραμμῶν, ὃ τινὲς ἀνάγουσιν εἰς τὸν Θεόφραστον, ὡς καὶ τὸ περὶ Μελίσσου, Γοργίου καὶ Ξενοφάνους καὶ τὸν οἰκονομικὸν (Brandis Rhein. Mus. I. 260).

Εἰσὶ δέ τινα μέσα πρὸς διάκρισιν τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, καὶ ταῦτα εἰσὶ τὰ συγγράμματα τῶν ἑρμηνευτῶν διακρινόντων τὰς εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφερομένας προσθήκας, προσθέτοντες ἐξ αὐτῶν συγχρόνως καὶ χωρία ἐπικυροῦντα τὴν γνησιότητα αὐτῶν· π. χ. τὴν γνησιότητα τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγοριῶν ἐπικυροῦσι τὰ Εὐδήμου καὶ Θεοφράστου περὶ λέξεως βιβλία (Brandis Rhein.-Mus. 1, 270).

Ἕτερον δὲ μέσον πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων εἶναι καὶ τὰ ἀναφερόμενα τοῦ ἑνὸς βιβλίου ἐν τῷ

ἑτέρῳ, ὡς ἐν τῇ μεταφυσικῇ (VII, 1) ἀναφέρονται τὰ τοπικὰ καὶ πολλὰ ἄλλα, τὸ περὶ οὐρανοῦ ἐν τῷ περὶ ἑρμηνείας (11) καὶ τοῖς μετεωρολογικοῖς (I, 1). Τὰ δ' ἀναφερόμενα ἔχουσι σχέσιν πρὸς ἄλληλα.

Ποία ὅμως εἶναι ἡ τάξις τῶν Ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, ἐξ ἧς ἐξακριβοῦται ἡ τῶν ἰδεῶν συνέχεια; πῶς πάλιν ἐξ αὐτῆς τὸ γνήσιον τῶν βιβλίων; Ἐπειδὴ τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν λύεται ἄνευ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῆς μεταφυσικῆς, διότι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ τῆς τῶν βιβλίων διατάξεως καὶ τοῦ συστήματος εἶναι ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν περὶ αὐτῆς.

Τὸ περιεχόμενον τῆς μεταφυσικῆς, ὃ ἐστὶν αὐτὸ καθ' αὑτὸ δεινὸν, καθίσταται δεινότερον διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν αὐτῇ τῶν βιβλίων ἀταξίαν. Πῶς ὅμως δύναται νὰ εὑρεθῇ ἡ τάξις καὶ συνάφεια τῶν βιβλίων ἀγνοουμένης αὐτῆς τῆς ἀρχικῆς ἰδέας αὐτῶν; ἢ πῶς νὰ εὑρεθῇ ἡ ἰδέα τῆς μεταφυσικῆς ἀγνοουμένης τῆς τῶν βιβλίων συναφείας, ἐξ ἧς ἡ ἰδέα δύναται νὰ ὁρισθῇ; Ἐὰν μήτε τὸ ἓν μήτε τὸ ἕτερον ἦναι εὔκολον, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀδύνατον, ἕπεται, ὅτι ἐκ τῆς νῦν τάξεως, ἣν τὰ τῆς μεταφυσικῆς βιβλία ἔχουσιν, ἀκριβὴς συνέχεια τῶν ἰδεῶν δὲν ἐξάγεται. Ἐὰν δέ τις ἄλλην ἐπινοήσῃ τάξιν παρ' ἣν τὰ βιβλία αὐτῆς ἔχουσιν, ἀποδίδοται τοῖς βιβλίοις αὐτῆς τάξις ἀνοίκειος· διὸ καὶ οἱ ζητοῦντες ἐκ τῆς ὑπαρχούσης τῶν βιβλίων τάξεως τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ ἐξακριβώσωσι, καταντῶσιν εἰς ἐξηγήσεις ἡμαρτημένας, οὐχὶ δ' εἰς ὀρθὴν ἐξήγησιν τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφίας· οἱ δὲ ἰδίαν τάξιν κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῶν ἐπινοοῦντες ἢ κατὰ τὸ σύστημα, ὃ πρεσβεύουσι, κατασκευάζοντες, ἀποδίδουσιν τοῖς βιβλίοις τῆς μεταφυσικῆς ἰδέαν ἰδίαν, καὶ μετ' αὐτῆς καὶ τάξιν ἰδίαν. Τὰ εἰρημένα ἡμῖν ἐπιβεβαιοῦσιν οἱ κατ' ἴδιον σύστημα τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπεξεργασθέντες.

Ἵνα ὅμως καὶ εἰς τὴν ὀρθὴν τῶν βιβλίων τῆς μεταφυσικῆς τάξιν ἔλθωμεν, εἰς ἣν μόνον διὰ τῆς τῶν μεταφυσικῶν βιβλίων τακτοποιήσεως ἐρχόμεθα, καὶ εἰς τὴν ὀρθὴν τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφίας ἰδέαν, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον μὲν τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς τῶν μεταφυσικῶν βιβλίων συνθέσεως, δεύτερον δὲ τὰς τῶν νεωτέρων δόξας περὶ αὐτῆς, καὶ τρίτον ἐκ τῆς ἐξετάσεως ἀμφοτέρων ἂν ἦναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ἡ ἀληθὴς τάξις τῶν βιβλίων καὶ συνάφεια.

1) Ἡ μεταφυσικὴ κατὰ τὰς τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας ἐπεγράφετο διαφόρως. Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς (εἰς προοίμιον βιβλίου Β) λέγει ὅτι ἡ ἐπιζητουμένη ἐπιστήμη ἐστὶν ἡ σοφία τε καὶ ἡ θεολογική, ἣν καὶ μετὰ τὰ φυσικὰ ἐπιγράφει τῷ τῇ τάξει μετ' ἐκείνην εἶναι πρὸς ἡμᾶς· λέγει δ' αὐτὴν καὶ πρώτην σοφίαν, ὅτι τῶν πρώτων καὶ τιμιωτάτων ἐστὶ θεωρητική. Ὁ δ' Ἀσκληπιὸς (προοίμ. εἰς Α.) λέγει, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ ἐπεγράφετο καὶ σοφία καὶ φιλοσοφία καὶ πρώτη φιλοσοφία, καὶ μετὰ τὰ φυσικά. Ἐκ δὲ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων φαίνεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μετεχειρίζετο τὴν πρώτην φιλοσοφίαν (μετ. Α, 10, Ε, 1. φυσ. I, 1. II, 2)· διότι ἡ ἐπιγραφὴ μετὰ τὰ φυσικὰ ἐν οὐδενὶ τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων ἀπαντᾶται, ἀλλ' ἔλαχε τὴν προσηγορίαν ταύτην (μετὰ τὰ φυσικὰ) διὰ τὴν τάξιν· (Ἀσκλ. προοίμ. Βιβλ. I.) ἐνδέχεται ὅμως τὴν ὀνομασίαν ταύτην νὰ προήγαγεν αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης, διότι αὐτὴ δὲν ἀντίκειται τῇ μεθόδῳ αὐτοῦ· (φυσ. ἀκρ. I, 1. μετ. VII, 4. ἀναλυτ. ὕστ. I, 2. ἠθ. Νικομ. I, 2. περὶ ψυχ. II, 2. Τοπ. VI, 4. ἀναλ. πρότ. II, 23).

Ἡ «μεταφυσικὴ» ἀναφέρεται ὑπὸ μόνου τοῦ Κικέρωνος (Ν. Δ. I, 13), διότι ὁ Πλούταρχος (β. Ἀλεξ. 7) ἀναφέρει τὴν μετὰ τὰ φυσικὰ πραγματείαν. Ὁ δὲ Νικόλαος Δαμασκηνὸς σύγχρονος τοῦ Κικέρωνος ἡρμήνευσε τὴν μετὰ τὰ φυσικὰ πραγματείαν (Averois εἰς Ἀριστ. μεταφ. XII, 44). Πρὸ αὐτοῦ δ' ἀναφέρει ὁ Ἀλέξανδρος (Μετ. I, 6.) περὶ τῆς μεταφυσικῆς, ὁ Ἀσπάσιος, ὁ Εὔδωρος καὶ ὁ Εὐάρμοστος. Ἐπειδὴ δ' ἀπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως ἐστερεώθη ὁ ἀριθμὸς τῶν μεταφυσικῶν βιβλίων, ταῦτα δ' Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος εἰς πραγματείας διεῖλε τὰς οἰκείας ὑποθέσεις εἰς ταὐτὸ συναγαγὼν (Πορφ. β. Πλωτ. XXIV.), ἐξάγεται, ὅτι ἡ ὀνομασία, ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ τάξις τῶν μεταφυσικῶν βιβλίων ἐγένοντο ὑπὸ Ἀνδρονίκου τοῦ Ῥοδίου ἢ τοὐλάχιστον ἤρξαντο ἀπ' αὐτοῦ.

2) Οἱ δὲ νεώτεροι δοξάζουσιν, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἀποτελεῖ ὅλον τι, ἀλλὰ περιλαμβάνει πολλὰς πραγματείας, ἃς Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος συνῆψεν εἰς ἓν ὅλον, ὃ ὠνόμασε μεταφυσικήν.

Πρῶτος Σαμουὴλ ὁ Πετῖτος (Miscellaneorum IV, 4) ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ σύγκειται ἐξ ἐννέα μερῶν εὑρισκομένων παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ (V, 22 καὶ ἐφ.) ὑπὸ διαφόρους ἐπιγραφάς, καὶ μάλιστα τὸ περὶ τῶν ποσαχῶς λεγομένων ἀναλογεῖ πρὸς τὸ πέμπτον τῆς μεταφυσικῆς, ἡ δ' ἐκλογὴ τῶν ἐναντίων πρὸς τὸ δέκατον, τὸ δὲ περὶ ἐπιστημῶν πρὸς τὸ δεύτερον καὶ τέταρτον, τὸ δὲ περὶ ἀρχῶν πρὸς τὰ πρῶτον καὶ τρίτον, τὸ δὲ περὶ γενῶν καὶ εἰδῶν πρὸς τὸ ἕκτον καὶ ἕβδομον, τὸ δὲ περὶ ὕλης πρὸς τὸ ὄγδοον, τὸ δὲ περὶ ἐνεργείας πρὸς τὸ ἔνναταν, τὸ δὲ περὶ φιλοσοφίας πρὸς τὸ δέκατον τρίτον, τὸ δέκατον τέταρτον καὶ δωδέκατον, καὶ τέλος τὸ περὶ ἐπιστήμης πρὸς τὴ ἑνδέκατον.

Τὴν δοξασίαν τοῦ Πετίτου ἠσπάσατο ὁ Βούλης (Buhle Biblioth. d. alten Litteratur und. Künst Göttingen 1786—-94. 4. Stück) ἀποφηνάμενος, ὅτι τὸ Γ, Ε, Ζ, Η, Θ, Μ, Ν εἰσὶ μέρη τῆς μεταφυσικῆς ἐξαιρουμένου τοῦ Ι, ὃ δὲν θεωρεῖ γνήσιον Ἀριστοτέλους ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἀνήκει εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἤτοι τὴν πρώτην φιλοσοφίαν.

Τὰς δοξασίας ταύτας τοῦ Πετίτου καὶ Βούλη ἠσπάσαντο σχεδὸν οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων.

Φραγγῖσκος Νικόλαος Τίτζης (Titze de Aristotelis operum serie atque distinctione Lips. 1826) ἐδημοσίευσε τὴν περὶ συνθέσεως τῶν μεταφυσικῶν βιβλίων τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίαν αὐτοῦ ἰσχυριζόμενος, ὅτι τὰ βιβλία τῆς πρώτης φιλοσοφίας α, β, γ περιέχονται ἐν τῷ Α, Κ καὶ Λ, τὰ δὲ Β, Γ, Ε, Ζ, Η, Θ, Ι, ἀνέφερεν εἰς τὸ Κ, τὰ δὲ Μ καὶ Ν ὑπέθεσεν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ Λ.

Φραγκῖσκος ὁ Βείζης (Biese d. Phil. d. Aristot. I, 368) δὲν ἐξέθηκε μὲν τὴν περὶ συνθέσεως τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μεταφυσικῆς ἰδέαν αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὅμως ἀναφερομένων φαίνεται, ὅτι τὰ βιβλία τῆς πρώτης φιλοσοφίας θεωρεῖ περιεχόμενα

ἐν τῇ μεταφυσικῇ ἐξαιρουμένου τοῦ α, ὃ ἀνάγει εἰς τὴν φυσικήν.

Ὁ Βράνδης (Abhandl. d. Königl. preussischen Academie d. Wissenschaften 1834) ἀνήρεσε τὴν τοῦ Βείζου ὑπόθεσιν ἰσχυρισθείς, ὅτι ἐν τῇ μεταφυσικῇ οὐδεμία τελεία περιέχεται πραγματεία, ἀλλ' ὅτι αἱ ἐν αὐτῇ πραγματεῖαι εἶναι σχεδιάσματα ἁπλῶς. Τὸ πρῶτον σχεδίασμα, Α, περιέχει ἐν συντόμῳ τὸ βιβλίον Β, Γ, Ε καὶ τὴν ἔποψιν τοῦ Κ ἀπὸ κεφ. 1—8. διότι τὸ τέλος τοῦ Κ εἶναι ἐπιτομή τις ἐκ τῆς φυσικῆς. Μέρος δὲ τῆς πρώτης φιλοσοφίας περιέχεται ἐν τῷ Ε, Ζ, Η, Θ, τὸ δὲ Λ, ἡ θεολογικὴ πραγματεία, εἶναι ἐπίσης σχεδίασμά τι· τὸ δὲ Δ θεωρεῖ σχεδίασμα φιλοσοφικῆς τινὸς συζητήσεως περὶ συνωνύμων λέξεων, οὐχὶ ὅμως μέρος τῆς μεταφυσικῆς· δύσκολον δὲ θεωρεῖ νὰ ὁρίσῃ τις, ἂν τὸ Ι ἀνήκει εἰς τὴν μεταφυσικήν· ἐπίσης δὲ καὶ τὸ Μ καὶ Ν εἰσὶ σχεδιάσματα.

Ὁ Ζέλλερος (Phil. d. Gr. II Bd. II Abth. 56) θεωρεῖ τὸ I, III, IV, VI—IX βιβλίον κύριον μέρος τῆς μεταφυσικῆς, τὸ δὲ X πρὸς ἄλλην συζήτησιν· καὶ τὸ XIII, καὶ XIV εἶχεν, ὡς νομίζει, κατὰ νοῦν νὰ περιλάβῃ εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ὡς εἰσαγωγὴν εἰς τὸ XII. Τὸ δὲ VII καὶ VIII δὲν ἀναφέρονται ἐν τῷ XIII, καὶ XIV. Τὸ δὲ I ἀπὸ 1—6 εἶναι πλῆρες, τὸ δὲ κεφάλαιον 7 καὶ ἐφ. ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ XIII. Τὸ βιβλίον III, IV, VI, περιέχεται ἐν τῷ XI, οὗ τὸ τέλος προσετέθη ἐκ τῆς φυσικῆς. Τὸ δὲ XII εἶναι ἡ θεολογικὴ πραγματεία, ἧς τὰ 1—5 κεφάλαια εἰσὶν εἰσαγωγικά. Τὸ δὲ V εἶναι ἴδιον ἀναφερόμενον ἐν τῷ VI. Τὸ δὲ II βιβλίον προσέθηκεν ὁ Πασικλῆς, ὅπερ ὅμως δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν μεταφυσικήν, τὸ δὲ I συνέχεται τῷ III.

Ὁ Μιχελέτος (examen critique de l'ouvrage d' Aristote intitulé Metaphysique Paris 1836) ἰσχυρίζεται, ὅτι τὰ βιβλία τῆς μεταφυσικῆς δὲν συνέχονται ἀλλήλοις, ἀλλ' ὅτι συνεγράφησαν χωριστὰ καὶ ἀποτελοῦσιν ὅλον. Τὴν δὲ συνέχειαν τῶν βιβλίων ζητεῖ ὁ Μιχελέτος ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς μεταφυσικῆς. Ἡ δὲ νῦν τάξις πηγάζει ἢ ἐξ Ἀριστοτέλους ἢ ἄλλου τινος τῶν περιπατητικῶν. Ὁ Μιχελέτος ὅμως δὲν ἀποδεικνύει ὅτι τὰ βιβλία συνεγράφησαν χωριστά, οὐδὲ τὴν νῦν τάξιν αὐτῶν

δικαιολογεῖ ἐκ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μεθόδου, ἣν ἐκλαμβάνει τυχαίαν ὅλως καὶ ἐξωτερικήν. Τὰ δὲ τρία τῆς πρώτης φιλοσοφίας βιβλία εὑρίσκει περιεχόμενα ἐν τῷ Μ, Ν καὶ Λ τῆς μεταφυσικῆς.

Ἄρα οἱ νεώτεροι συμφωνοῦσιν, ὅτι τὰ βιβλία τῆς μεταφυσικῆς ἀποτελοῦσιν ὅλον τι συνεχές· διότι τὸ Α, ὃ εἶναι τοῦ ὅλου εἰσαγωγή, συνέχεται μετὰ τοῦ Β, τοῦτο δὲ μετὰ τοῦ Γ, τοῦτο μετὰ τοῦ Ε, καὶ τὸ Η μετὰ τοῦ Ζ, τὸ δὲ Ν ὑποθέτει τὸ Μ καὶ τὸ Μ τὸ Λ. Μετὰ τοῦ Ζ δὲ συνέχεται τὸ Θ καὶ Ι. Ἐν δὲ τῷ Ζ ὁ Ἀριστοτέλης πραγματεύεται περὶ τῆς ὑλικῆς οὐσίας, ἐν δὲ τῷ Μ, Ν καὶ Λ περὶ τῆς ἀϊδίου. Ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῆς περὶ τῆς ὑλικῆς οὐσίας θεωρίας μεταβαίνει εἰς τὴν περὶ τῆς ἀϊδίου, ἕπεται, ὅτι τὸ Μ, Ν καὶ Λ ἀποτελοῦσιν ἓν ὅλον, ὡς ἐπίσης τὸ Ζ, Η, Θ καὶ Ι ἓν ὅλον.

Ἀποδειχθείσης τῆς ἐξωτερικῆς τῶν βιβλίων συνεχείας, δέον εἶναι νὰ ἀποδειχθῇ καὶ ἡ ἐσωτερική.

Τὸ Λ, ὃ ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης ὡς πρώτην φιλοσοφίαν, πραγματεύεται ἐν τῷ 1 κεφαλαίῳ περὶ τῆς ὑλικῆς οὐσίας ὡς βάσεως πάντων, ἐν τῷ 2 καὶ 3 περὶ τῆς ἐννοίας αὐτῆς, ἐν τῷ 4 περὶ τῶν στοιχείων, ἐν τῷ πέμπτῳ (5) περὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς, ἤτοι τῆς ἐνεργείας καὶ δυνάμεως. Τὸ δὲ 6 ἀποδεικνύει τὴν ἀναγκαιότητα ἀϊδίου οὐσίας, ἧς ἔννοιά ἐστι νόησις νοήσεως νόησις (κεφ. 7, 8, 9), καὶ τέλος (σκοπὸς) τοῦ κόσμου, τὸ οὗ ἕνεκα (κεφ. 10).

Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι ἐν τοῖς δέκα κεφαλαίοις τοῦ Λ περιέχεται οὐ μόνον τὸ τῆς μεταφυσικῆς περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν τοῖς ἄλλοις συγγράμμασι μεταφυσικόν, καὶ διὰ τοῦτο τὸ Λ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σύνοψίς τις τῆς πρώτης φιλοσοφίας· διότι τὸ περιεχόμενον τοῦ 1, 2 καὶ 3 κεφαλαίου ἀνεπτύχθη ἐν τῷ Ζ, τὸ δὲ τοῦ 4 καὶ 5 ἐν τῷ Θ καὶ Ι. Τὸ δὲ τοῦ 6 κεφαλαίου περιεχόμενον ἀναπτύσσει τὸ Μ, τὸ δὲ τοῦ 10 τὸ Ν. Τὸ δὲ Κ κεφ. 1—8 συνέχεται μετὰ τοῦ Β, Γ, Ε. διότι τὸ 1 καὶ 2 τοῦ Κ συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Β, τὸ δὲ 3 καὶ 4 μετὰ τοῦ Γ, τὸ δὲ 7 καὶ 8 μετὰ τοῦ Ε. Τὰ δὲ ἄλλα κεφάλαια τοῦ

Κ φαίνονται ἐκ τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως ἀντιγεγραμμένα. Τὸ δὲ Η συνέχεται μετὰ τοῦ Ζ. Τὸ δὲ Δ δὲν φαίνεται ἀποτελοῦν μέρος τῆς μεταφυσικῆς. Τὸ δ' ἔλαττον α φαίνεται Ἀριστοτέλους, τοὐλάχιστον τὸ 2 κεφάλαιον, δὲν ἀνάγεται ὅμως εἰς τὴν μεταφυσικήν· τὰ κεφάλαια 6—9 τοῦ Λ περιέχουσιν αὐτολεξεὶ τὰ ἐν τῷ 5 κεφαλαίῳ τοῦ Μ ἀναφερόμενα· τὸ 9 κεφάλαιον συνέχεται μετὰ τοῦ 5, τὰ δὲ 10, 11 καὶ 12 κεφάλαια φαίνονται ἑρμηνεῖαι ληφθεῖσαι ἐκ τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως, τὸ δὲ τέλος τοῦ 9 καὶ τὸ 10 κεφάλαιον τοῦ Μ φαίνονται παρεισαγμένα. Τὰ δὲ καθ' ἕκαστα ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

Αὕτη φαίνεται ἡ τάξις καὶ συνέχεια τῶν μεταφυσικῶν βιβλίων τοῦ Ἀριστοτέλους.

Τὸ ἀντικείμενον τῆς πρώτης φιλοσοφίας κατ' Ἀριστοτέλη ἐστὶ τὸ ὂν ᾗ ὄν· τοῦτο δὲ τὸ ὂν φύσει μέν ἐστι τὸ πρότερον, πρὸς ἡμᾶς δὲ τὸ ὕστερον· διὸ καὶ ἡ γνῶσις ἡμῶν ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας (Μετ. Ι, 1. VII, 4) προβαίνει ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον (φυσ. Ι, 1). Τοῦτο δὲ τὸ ὂν ᾗ ὄν, τὸ ἀντικείμενον τῆς πρώτης φιλοσοφίας, ἐστι, κατ' Ἀριστοτέλη, ἡ οὐσία.

Ἐπειδὴ δὲ περὶ αὐτῆς πραγματεύεται τὸ Ζ καὶ Η, περὶ δὲ τῶν μερῶν αὐτῆς τὸ Ι καὶ Θ καὶ τοῦ Λ τὸ 1, 2, 3, 4 καὶ 5 κεφάλαια, τὸ δὲ Μ, Ν καὶ Λ περὶ τῆς ἀϊδίου οὐσίας, φανερὸν εἶναι ὅτι τὰ βιβλία Α, Β, Κ, Γ, Ε ἀποτελοῦσι τὴν εἰσαγωγὴν τῆς μεταφυσικῆς, τὰ δὲ Ζ, Η περιέχουσι τὴν περὶ ὑλικῆς οὐσίας θεωρίαν, τὸ δὲ Ι περὶ τῶν μερῶν αὐτῆς, τὸ δὲ Θ περὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς ὡς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας· ἄρα τὸ Ζ, Η, Ι καὶ Θ τὴν περὶ τῆς ὑλικῆς οὐσίας θεωρίαν· τὸ δὲ Λ περὶ τῆς ἀϊδίου οὐσίας, ὡς ἐπίσης τὸ Μ περὶ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν ἰδεῶν, τὸ δὲ Ν περὶ τοῦ οὗ ἕνεκα, ὃ καὶ μετὰ τοῦ 10 κεφαλαίου τοῦ Λ συνέχεται· ἄρα καὶ τὸ Μ, Λ καὶ Ν ἀποτελεῖ τὸ τρίτον μέρος τῆς μεταφυσικῆς, τουτέστι τὸ περὶ τῆς ἀϊδίου οὐσίας.

Ἐπειδὴ ἡ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἐπακτική, τουτέστι φέρει εἰς τὴν πρώτην ἔννοιαν, ἀποδείκνυται ἡ σύνθεσις καὶ συνέχεια τῶν βιβλίων τῆς μεταφυσικῆς, ὅπως ἐξεθέσαμεν, ὀρθή.

Ἀποδειχθείσης οὕτω τῆς ἀρχικῆς τῶν μεταφυσικῶν βιβλίων τάξεως, εἶναι δυνατὸν δι' αὐτῆς καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἰδέαν αὐτῶν νὰ ἐξακριβώσωμεν καὶ ἑπομένως τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὴν ὀρθὴν αὐτοῦ διαίρεσιν νὰ κατανοήσωμεν.

3) *Περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν μερῶν αὐτῆς.*

Ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἐν τῇ φυσικῇ ἐξετάζει τὰς τῶν φυσικῶν δόξας, ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ, πολιτικῇ καὶ λοιπαῖς τὰς τῶν ἠθικῶν, πολιτικῶν καὶ λοιπῶν, οὕτω καὶ ἐν τῇ μεταφυσικῇ τὰς τῶν φιλοσόφων, ἢ ἵνα εὕρῃ, ὡς λέγει, ἕτερόν τι γένος αἰτίας ἢ ἵνα βεβαιώσῃ τὰς ὑπαρχούσας· κατὰ δὲ τὸν τρόπον τοῦτον ἀνασκευάζων τὰς μὴ ὀρθὰς δόξας θεμελιοῖ τὰς ἑαυτοῦ· διὰ δὲ τοῦτο ἄρχεται ἀπὸ τῶν θεωριῶν τῶν ἄλλων καὶ προβαίνει ἐπὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ αἴτια (1).

Ὁ Ἀριστοτέλης συμφωνῶν τῷ Πλάτωνι περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ προβλήματος τῆς φιλοσοφίας θεωρεῖ ἀντικείμενον αὐτῆς τὸ ὂν ᾗ ὄν (2).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ καθόλου κατ' Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι φύσις αὐτὴ καθ' αὑτὴν (3), προκύπτουσι δύο ζητήματα, ὧν τὸ μὲν ἐστι

(1) Περὶ ζῴων ἱστορίας I, 6. ἵνα πρῶτον τὰς ὑπαρχούσας διαφορὰς καὶ τὰ συμβεβηκότα πᾶσι λαμβάνωμεν· μετὰ δὲ τοῦτο τὰς αἰτίας τούτων πειρατέον εὑρεῖν.

(2) Μετ. IV, 1. ἔστιν ἐπιστήμη τις, ἣ θεωρεῖ τὸ ὂν ᾗ ὂν καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα καθ' αὑτό· αὕτη δ' ἐστὶν οὐδεμιᾷ τῶν ἐν μέρει λεγομένων ἡ αὐτή· οὐδεμία γὰρ τῶν ἄλλων ἐπισκοπεῖ καθόλου περὶ τοῦ ὄντος ᾗ ὄν, ἀλλὰ μέρος αὐτοῦ ἀποτεμνόμεναι περὶ τούτου θεωροῦσι τὸ συμβεβηκός . . . ἐπεὶ δὲ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἀκροτάτας αἰτίας ζητοῦμεν, δῆλον ὡς φύσεώς τινος αὐτὰς ἀναγκαῖον εἶναι καθ' αὑτήν . . . διὸ καὶ ἡμῖν τοῦ ὄντος ᾗ ὂν τὰς πρώτας αἰτίας ληπτέον.

(3) Μετ. X, 2. κατὰ δὲ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν ζητητέον ποτέρως ἔχει, καθάπερ ἐν τοῖς διαπορήμασιν ἐπήλθομεν, τί τὸ ἕν ἐστι καὶ πῶς δεῖ περὶ αὐτοῦ λαβεῖν, πότερον, ὡς οὐσίας τινὸς οὔσης αὐτοῦ τοῦ ἑνὸς καθάπερ οἵ τε Πυθαγόρειοί φασι πρότερον καὶ Πλάτων ὕστερον, ἢ μᾶλλον ὑπόκειταί τις φύσις, καὶ πῶς δεῖ γνωριμωτέρως λεχθῆναι καὶ μᾶλλον ὥσπερ οἱ περὶ φύσεως κτλ.

Πλάτωνος πότερον τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν οὐσίαι εἰσὶν ἢ οὔ; τὸ δ' ἕτερον Ἀριστοτέλους, εἰσὶ τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν ἄλλης φύσεως ὑποκειμένης; ὁ Ἀριστοτέλης ἀναιρεῖ τὸν Πλάτωνα ἀποδεικνύων ὅτι τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν κατὰ παντὸς λεγόμενα δὲν εἶναι οὐσίαι, ἀλλὰ κατηγορούμενα.

Ἐπειδὴ τὸ ζήτημα, τί ἐστι τὸ ὄν, δὲν ζητεῖ τὸ κατηγόρημα, ἀλλὰ τὸ ὑποκείμενον, ὁρίζεται ἡ φιλοσοφία ὑπ' Ἀριστοτέλους ὡς ἐπιστήμη τοῦ ὄντος ᾗ ὄν, καὶ τοῦτο ἐστίν, ὡς λέγει, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ ζητούμενον καὶ ἀεὶ ἀπορούμενον τί τὸ ὂν ἐστιν, τουτέστι τίς ἡ οὐσία (μετ. VII, 1). Ἡ οὐσία κατ' Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι τὸ ὄν, ἀλλὰ καθ' οὗ τὸ ὂν λέγεται, καὶ τούτῳ ἐστὶν αἰτία τοῦ εἶναι.

Πῶς ὅμως ἐκ τοῦ ὄντος (ὡς κατηγορήματος) γίνεται ἡ μετάβασις εἰς τὴν ἀρχὴν (ὡς ὑποκείμενον); Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει (1) ὅτι ἡ σοφία δὲν εἶναι ἁπλῶς ἐπιστήμη, ἀλλ' ἐπιστήμη καὶ νοῦς, ἐπιστήμη ἔχουσα κεφαλήν, τουτέστιν εἰς ἄλλο νόημα τὴν ὑπεράνω τῶν ἀρχῶν ἀρχήν, ἥτις ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην δὲν εἶναι πλέον ἐπιστήμη, ἀλλὰ νοῦς, ᾧ ἐστι σχέσις πρὸς τὰς ἀρχὰς (2), προβαίνει ὑπὲρ τὴν ἐπιστήμην.

Οἱ δὲ νεώτεροι σοφοὶ ἀρχὴν ὑποθέτουσι τὴν ἁπλῆν ἔννοιαν· ὁ Σχελλίγγιος ἐν τῷ προτέρῳ συστήματι ἀπεφήνατο μὲν τὸ ὂν ὑποκείμενον ἅμα καὶ ἀντικείμενον, ὡς δ' ἁπλῆν ἔννοιαν δυνάμει. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης διαφέρει αὐτοῦ ὅτι δὲν ὑπέλαβε τὸ ὂν δυνάμει, ἀλλ' ἐνεργείᾳ, ὑπὲρ τὸ καθόλου, τὸ ἀόριστον, τὸ δυνάμει ὄν.

Ὁ δὲ Σχελλίγγιος καὶ ἐν τῷ νεωτέρῳ συστήματι αὐτοῦ τὸ ὂν δὲν διέκρινεν οὐσίᾳ ἀπὸ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, ἑπομένως δὲν ὑπέλαβεν αὐτὸ ἐξ ἀρχῆς ἐνεργείᾳ καὶ τέλειον, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ δυνάμει καὶ ἀτελές.

(1) Ἠθ. Νικομ. VI, 7. δεῖ τὸν σοφὸν μὴ μόνον τὰ ἐκ τῶν ἀρχῶν εἰδέναι, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς ἀληθεύειν· ὥστε εἴη ἂν ἡ σοφία νοῦς καὶ ἐπιστήμη, ὥσπερ κεφαλὴν ἔχουσα ἐπιστήμη τῶν τιμιωτάτων.

(2) Ἀναλυτ. ὕστερ. II, 1. ἠθικ. Νικομ. VI, 6. τῶν τριῶν (φρονήσεως, σοφίας καὶ ἐπιστήμης) μηδὲν ἐνδεχομένων λείπεται, τὸν νοῦν εἶναι τῶν ἀρχῶν.

Ἡ πρώτη φιλοσοφία κατ' Ἀριστοτέλη οὖσα ἐπιστήμη περὶ τὸ ὂν ᾗ ὂν ἔχει ἀντικείμενον οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα, τουτέστι τὰ τέσσαρα αἴτια, καὶ διὰ τοῦτο κέκληται καὶ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν.

Ἐὰν ἡ ἐπιστήμη αὕτη δὲν παρεδέχετο ἀρχὴν τὸ ἐνεργείᾳ ὄν, ἀλλὰ τὸ δυνάμει, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἐνεργείᾳ γνῶσιν, διότι ἡ δύναμις ὡς καθόλου εἶναι ὕλη. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως δὲν λέγει ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι τοῦ καθ' ἕκαστον, ἀλλὰ τοῦ καθόλου. Ἐὰν δὲ τοῦ καθόλου ὑποτεθῇ, πῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐπιστήμη, ἐὰν αἱ ἀρχαὶ δὲν δύνανται νὰ ἦναι καθόλου (μετ. VII, 13. ἀδύνατον νὰ ἦναι οὐσία ὁτιοῦν τῶν καθόλου λεγομένων). Πῶς δ' ἡ οὐσία δύναται νὰ ἦναι οὐχὶ τῶν καθόλου, ἀλλ' ἴδιος καὶ τόδε τι, ἐὰν πᾶσα ἐπιστήμη ἦναι τῶν καθόλου; (1) ἄρ' αἱ ἀρχαὶ ἢ δὲν εἶναι τῆς ἐπιστήμης ἀντικείμενον (ἐπιστητὰ) ἢ δὲν δύνανται νὰ ἦναι κεχωρισμέναι οὐσίαι, κεχωρισμένα ὑποκείμενα (2). Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ καθόλου παραδέχεται ὡς κατηγορούμενον· ἐὰν τὴν ἐπιστήμην ὑπέθετε καθόλου ἀπολύτως, ἢ μηδὲν θὰ ἦτο ἀληθὲς (μετ. XII, 1.), ἢ πᾶσα οὐσία θὰ ἐξηφανίζετο (μετ. XIII, 10. οὐκ ἔσται χωριστὸν οὐδὲν οὐδ' οὐσία).

Πρὸς δ' ἀποφυγὴν τῶν δυσχερειῶν τούτων λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἔστι μὲν ὡς ἐπιστήμη καθόλου, ἔστι δ' ὡς οὔ. (μετ. XII, 1).

Ὁ Ἀριστοτέλης παραδεχόμενος τὴν μὲν ἐπιστήμην τῶν καθόλου καὶ τοῦ τοιουδί, τὴν δὲ οὐσίαν μὴ τῶν καθόλου, ἀλλὰ τὸ τόδε τι καὶ χωριστὸν ἐκλαμβάνει τὴν ἐπιστήμην τρόπον τινὰ τῶν καθόλου, τρόπον δὲ τινὰ οὔ· τὸ πῶς ὅμως δὲν ἀπέδειξε. Καί τοι δὲ μὴ ἀποδείξας κατὰ τίνα τρόπον ἡ ἐπιστήμη εἶναι καθόλου, κατὰ ποῖον δὲ οὔ, ἀναγνωρίζει ὅμως, ὅτι ἔστι τις

(1) Μετ. XI, 2. παρέχει δ' ἀπορίαν καὶ τὸ πᾶσαν μὲν ἐπιστήμην εἶναι τῶν καθόλου καὶ τοῦ τοιουδί, τὴν δ' οὐσίαν μὴ τῶν καθόλου εἶναι, μᾶλλον δὲ τόδε τι καὶ χωριστόν.

(2) Μετ. XIII, 10. τὸ δὲ τὴν ἐπιστήμην εἶναι καθόλου πᾶσαν, ὥστε ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τὰς τῶν ὄντων ἀρχὰς καθόλου εἶναι καὶ μὴ οὐσίας κεχωρισμένας, ἔχει μὲν μάλιστα ἀπορίαν.

ἐπιστήμη τῆς οὐσίας· οὕτω δ' οὔτε τὴν ἀντίφασιν ταύτην ὁλοσχερῶς ἔλυσεν, οὔτε τὸ ποιητικὸν αἴτιον διέκρινεν ἀπὸ τοῦ τελικοῦ ὡς ὑποθέσας τὸ εἶδος ἀρχὴν κινήσεως. (ἠθ. Νικομ. X, 8). Εἰ δὲ τὸ ἐνεργείᾳ ὂν ἀπὸ τοῦ δυνάμει ἐχώρισε καὶ διὰ τοῦτο ἀπ' αὐτοῦ κίνησιν καὶ πρᾶξιν ἀφήρεσε, διὰ τοῦ ὁρισμοῦ ὅμως τῆς οὐσίας ὑπερτέρησεν οὐ μόνον τοὺς ἀρχαίους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς νεωτέρους. Ἐπειδὴ δ' ἡ ἀπόλυτος ἀρχή, ἡ ἀΐδιος οὐσία, κατ' Ἀριστοτέλη εἶναι ὡρισμένη τε ἅμα καὶ καθόλου, ἐστὶ μὲν ἡ ἐπιστήμη, αὐτῷ ὡς καθόλου, ἔστι δ' ὡς οὔ· ἡ δ' οὐσία, εἰ καὶ ἀκίνητος, ἐστὶ κατ' αὐτὸν νοοῦσα, μόνον ἑαυτήν, καὶ διὰ τοῦτο νόησις νοήσεως νόησις. (ἠθ. Νικ. VII, 14).

Ἐπειδὴ δ' ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀΐδιον οὐσίαν, τὸν θεόν, τὸν ὑπάρχοντα, οὐχὶ δὲ μόνον ἐν τῷ νῷ, ταυτίζει μετὰ τοῦ τελικοῦ αἰτίου, δὲν παράγει πάντα ἐξ αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ τὸν δυαδισμὸν ἠδυνήθη νὰ ἀναιρέσῃ· διὸ ὁ θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι, ὡς ὁ Σχελλίγγιος διατείνεται, ἐν τῇ ἰδέᾳ τουτέστι δυνάμει, ἀλλὰ ἀνεξάρτητος, ὡς τελικὸν ὅμως αἴτιον τελευταῖον καὶ μέγιστον (ἐπιστητὸν) ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης, εἰς ὃ ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἔφερε καὶ ἡ τῶν νεωτέρων λογικὴ φιλοσοφία ἀφίκετο. Ὁ θεὸς καὶ τοῦ νεωτέρου συστήματος τοῦ Σχελλιγγίου μὴ ὢν ἐξ ἀρχῆς ἐνεργείᾳ προσωπικός, ἀλλὰ δυνάμει, δὲν δύναται ὡς μὴ ἐνεργείᾳ νὰ ἐκληφθῇ κυρίως ἀρχή.

Ἡ φιλοσοφία κατ' Ἀριστοτέλη ἐστὶν ἐπιστήμη περὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς καὶ τὰ πρῶτα αἴτια (μετ' I, 1. ἀναλ. ὕσ. I, 2. ἠθ. Νικομ. VI, 7). Ποῖον ὅμως ἐστὶ τὸ πρῶτον αἴτιον, τίς ἡ πρώτη ἀρχή; Ὁ Ἀριστοτέλης (ἠθ. Εὐδ. VII, 14) λέγει, ὅτι λόγου ἀρχὴ οὐ λόγος, ἀλλά τι κρεῖττον· τί οὖν ἂν κρεῖττον καὶ ἐπιστήμης εἴποι πλὴν θεός; Ἐπειδὴ ἡ πρώτη φιλοσοφία κατ' Ἀριστοτέλη ἔχει τὸν θεὸν ἀντικείμενον, καλεῖται καὶ θεολογική. Τοῦτο τὸ κρεῖττον λόγου τοῦ Ἀριστοτέλους ἐστὶ τῷ Πλάτωνι τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ ἐπέκεινα οὐσίας πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχον (Πολιτ. VI, 509). Ἀλλ' ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους περὶ θεοῦ ἐμφαίνει σχέσιν οὐ μόνον πρὸς τὸ ἐν τῇ ἰδέᾳ ὄν, τὸ δυνάμει, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ἐνεργείᾳ ὑπάρχον

ἀνεξαρτήτως τῆς ἰδέας, ὃ ὑπ' αὐτῶν ἀναγνωρισθὲν ὡς μέγιστον ἠδύνατο, ἐὰν ἀρχὴ καθίστατο, νὰ παραγάγῃ πάντα ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὕτως ὁ δυαδιασμὸς αὐτῶν ν' ἀναιρεθῇ, καὶ ἡ ἀληθὴς τῆς φιλοσοφίας ἀρχὴ νὰ εὑρεθῇ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐστὶν ἐπιστήμη περὶ τὰ πρῶτα αἴτια, καὶ ὅτι ταῦτα εἰσὶν ἀντικείμενον αὐτῆς (1).

Τὰ δὲ μάλιστα καθόλου οἱ ἄνθρωποι γινώσκουσι χαλεπῶς, διότι εἰσὶ πορρωτάτω τῶν αἰσθήσεων. Ἡ μὲν αἴσθησις γινώσκει τὸ ὅτι, ἡ δὲ νόησις τὸ διότι· ἐπειδὴ ἡ τοῦ διότι γνῶσις εἶναι γνῶσις κυρίως, δὲν εἶναι γνῶσις ἡ αἴσθησις, ἑπομένως οὐδὲ δι' αἰσθήσεως προέρχεται ἐπιστήμη (ἀναλ. ὕστ. I, 31. μετ. I, 1). Ἡ γνῶσις τοῦ διότι κατ' Ἀριστοτέλη, τοῦ αἰτίου, ἥτις εἶναι ἡ πραγματική, ἐστὶν ἀντικείμενον τῆς πρώτης φιλοσοφίας, ἡ δὲ τοῦ ὅτι τῆς δευτέρας, τουτέστι τῆς φυσικῆς (2). Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἁπλοῦς συλλογισμὸς δὲν εἶναι ἀναγκαῖος, ἕπεται ὅτι μόνος ὁ ἐπιστημονικός, τουτέστιν ἡ ἀπόδειξις, ἐστὶν ἐπιστήμη· διότι τοῦτον μόνον νοοῦμεν ἀναγκαίως· τὸ δὲ μάλιστα ἀναγκαῖον ἐστι τὸ μάλιστα ἐπιστητόν, τὸ αἴτιον· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἥψατο τοῦ κυριωτάτου τῆς φιλοσοφίας ζητήματος, ὃ τὸν Κάντιον ἀπησχόλησε καὶ τοὺς μετ' αὐτόν, πῶς συνθετικαὶ κρίσεις εἰσὶν ἐκ τῶν προτέρων δυναταί, τουτέστι πῶς ὑπάρχει τῇ γνώσει ἡμῶν ἀναγκαιότης. Ὁ Ἀριστοτέλης (ἀναλ. ὕστερ. I, 2) διακρίνει πρότερα καὶ γνωριμώτερα ἡμῖν τε καὶ τῇ φύσει· καὶ ἡμῖν μὲν γνωριμώτερα καὶ πρότερά εἰσιν αὐτῷ

(1) Μετ. I, 2. μάλιστα δ' ἐπιστητὰ τὰ πρῶτα καὶ τὰ αἴτια· διὰ γὰρ ταῦτα καὶ ἐκ τούτων τἆλλα γνωρίζεται, ἀλλ' οὐ ταῦτα διὰ τῶν ὑποκειμένων· ἀρχικωτάτη δὲ τῶν ἐπιστημῶν καὶ μᾶλλον ἀρχικὴ τῆς ὑπηρετούσης ἡ γνωρίζουσα τίνος ἕνεκα ἐστὶ πρακτέον ἕκαστον· τοῦτο δ' ἐστὶ τἀγαθὸν ἐν ἑκάστοις, ὅλως δὲ τὸ ἄριστον ἐν τῇ φύσει πάσῃ· ἐξ ἁπάντων οὖν τῶν εἰρημένων ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἐπιστήμην πίπτει τὸ ζητούμενον ὄνομα (τῆς σοφίας)· δεῖ γὰρ αὐτὴν τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων εἶναι θεωρητικήν· καὶ γὰρ τἀγαθὸν καὶ τὸ οὗ ἕνεκα ἓν τῶν αἰτίων ἐστίν.

(2) Μετ. I, 3. τό τε γὰρ εἰδέναι φαμὲν ἕκαστον, ὅταν τὴν πρώτην αἰτίαν γνωρίσωμεν· λέγομεν δὲ ὅτι γνωρίζομεν καὶ δι' ἀποδείξεως· ἡ δ' ἀπόδειξίς ἐστι συλλογισμὸς ἐπιστημονικὸς (συλλογισμὸς ἀναγκαῖος).

τὰ καθ' ἕκαστα, τῇ δὲ φύσει γνωριμώτερα καὶ πρότερα τὰ καθόλου (1). Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὅτι γινώσκομεν διὰ τοῦ διότι, ἕπεται, ὅτι τὰ καθ' ἕκαστα δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν καθόλου, τῶν αἰτίων, ἄρα οὐδ' ἐπιστήμην δύναται νὰ παραγάγῃ ἡ αἴσθησις (2). Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτοις ὁ Ἀριστοτέλης συμφωνεῖ τῷ Πλάτωνι.

Τὸν δὲ φιλόσοφον ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ πάνσοφον (μετ. I, 2 IV, 2). Ἡ δὲ φιλοσοφία κατ' Ἀριστοτέλη διακρίνεται καὶ τῆς ἐμπειρίας, διότι ἡ μὲν γινώσκει τὸ διότι, ἡ δὲ τὸ ὅτι (μετ. I, 1). Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι οὐδεμία τῶν αἰσθήσεων εἶναι σοφία, διότι δὲν λέγουσι τὸ διὰ τί, οἷον διὰ τί θερμὸν τὸ πῦρ, ἀλλὰ μόνον ὅτι θερμόν· ἐὰν δ' ἡ αἴσθησις ἦτο ἡ ἀρχὴ τῆς καθόλου γνώσεως, ἔπρεπε καὶ τὰ ζῷα φύσει αἴσθησιν ἔχοντα νὰ μετέχωσιν αὐτῆς, ἄρα καὶ τέχνης καὶ ἐπιστήμης. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι ἐκ μὲν τῆς μνήμης γίνεται ἐμπειρία, ἡ δὲ τέχνη γίνεται ὅταν ἐκ πολλῶν τῆς ἐμπειρίας νοημάτων μία γένηται περὶ τῶν ὁμοίων ὑπόληψις, π. χ. ὅτι τοῦτο τὸ ἰατρικὸν εἰς ταύτην τὴν ἀσθένειαν ὠφέλησε πολλούς· ἐπειδὴ ἡ ἐμπειρία ἐστὶ γνῶσις τῶν καθ' ἕκαστα, ἡ δὲ τέχνη τῶν καθόλου, νομίζομεν σοφωτέρους τοὺς τεχνίτας τῶν ἐμπείρων καὶ τὴν τέχνην ἐπιστήμην μᾶλλον τῆς ἐμπειρίας, τὰς δὲ θεωρητικὰς τῶν ποιητικῶν μᾶλλον.

Ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι, λέγει, διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν, φανερὸν εἶναι ὅτι διὰ τὸ εἰδέναι τὸ ἐπίστασθαι ἐδίωκον, καὶ οὐ χρήσεώς τινος ἕνεκεν, ἀλλ' ὡς λέγομεν τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον τὸν ἑαυτοῦ ἕνεκα καὶ μὴ ἄλλου τινός, οὕτω

(1) Ἀν. ὕστ. I, 2. λέγω δὲ πρὸς ἡμᾶς μὲν πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ ἐγγύτερον τῆς αἰσθήσεως, ἁπλῶς δὲ πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ πορρώτερον· ἔστι δὲ πορρωτάτω μὲν τὰ καθόλου μάλιστα, ἐγγυτάτω δὲ τὰ καθ' ἕκαστα.

(2) Μετ. XII, 9. ἄνευ μὲν γὰρ τῶν καθόλου οὐκ ἔστιν ἐπιστήμην λαβεῖν· ἀναλ. ὕστ. I, 1. τὸ γὰρ καθόλου τίμιον, ὅτι δηλοῖ τὸ αἴτιον· τὸ δὲ καθόλου καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀδύνατον αἰσθάνεσθαι· οὐ γὰρ τόδε, οὐδὲ νῦν· οὐ γὰρ ἂν ἦν καθόλου· τὸ γὰρ ἀεὶ καὶ πανταχοῦ καθόλου φαμὲν εἶναι· ἐπεὶ οὖν αἱ μὲν ἀποδείξεις καθόλου, ταῦτα δὲ οὐκ ἔστιν αἰσθάνεσθαι, φανερὸν ὅτι οὐδ' ἐπίστασθαι δι' αἰσθήσεώς ἐστιν.

καὶ αὐτὴν ὡς μόνην ἐλευθέραν τῶν ἐπιστημῶν, διότι αὐτὴ μόνη αὑτῆς ἕνεκεν ἐστί· διὸ καὶ δικαίως ἂν οὐκ ἀνθρωπίνη νομίζοιτο αὐτῆς ἡ κτῆσις· πολλαχῆ γὰρ ἡ φύσις δούλη τῶν ἀνθρώπων ἐστίν, ὥστε κατὰ Σιμωνίδην θεὸς ἂν μόνος τοῦτο ἔχοι τὸ γέρας, ἄνδρα δ' οὐκ ἄξιον μὴ οὐ ζητεῖν τὴν καθ' αὑτὸν ἐπιστήμην· ἀναγκαιότεραι μὲν οὖν πᾶσαι ταύτης, ἀμείνων δ' οὐδεμία (μετ. XII, 9. ἠθ. Νικομ. VI, 7).

Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης συμφωνεῖ τῷ Πλάτωνι καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης, διὰ τοῦτο ἡ ἔκθεσις αὐτοῦ ἐστι σύντομος, καὶ τῷ Πλάτωνι συμφωνῶν λέγει τὴν ἐπιστήμην ὡς τὸ ἄριστον καὶ κάλλιστον, ὡς ἀρχικωτάτην, θειοτάτην, τὸν θεὸν ἐκτὸς φθόνου, τὸν δὲ βίον τοῦ φιλοσόφου ὁμοίωμα τοῦ θείου καὶ εὐδαιμονέστατον (μετ. I, 2. ἠθ. Νικομ. X, 7 καὶ ἑφ.), καὶ διὰ τοῦτο κατακρίνει τοὺς ποιητὰς ὡς πολλὰ ψευδομένους (μετ. I, 2). Καὶ ἐν τῇ μεθόδῳ δὲ συμφωνεῖ τῷ Πλάτωνι, διότι καὶ ἡ μέθοδος αὐτοῦ ἐστιν ἡ διαλεκτική, ἣν ἐτελειοποίησεν· ἀλλὰ συνδέσας μετ' αὐτῆς τὴν παρατήρησιν τῶν φυσικῶν συνεπλήρωσε τὰ μονομερῆ τῆς τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφίας. Καὶ σύμφωνος τῷ Πλάτωνι ἐζήτει ἀπὸ τῶν φαινομένων νὰ εὕρῃ τὸν λόγον (περὶ ζώων μορ. I, 1), τουτέστιν ἐπακτικῶς, τὴν ἐπαγωγὴν ὅμως ἀνεβίβασεν εἰς τέχνην καὶ ἐτελειοποίησε διὰ τῆς περὶ ἀποδείξεως θεωρίας αὐτοῦ (ψυχ. II, 2. ἀναλ. ὕστ. II, 11. μετ. VI, 1. VII, 17). Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ζητεῖ, ὡς ὁ Πλάτων, λογικὰς ἁπλῶς συζητήσεις, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς πείρας ἐπιβεβαιοῖ. Τῇ διαλεκτικῇ ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀποδίδει τὴν αὐτὴν ἀξίαν, οἵαν ὁ Πλάτων, ἀλλ' ἐκλαμβάνει τὴν αὐτὴν τῇ σοφιστικῇ καὶ τῇ ῥητορικῇ (Τοπ. I, 2, VIII, 11. περὶ σοφιστ. ἐλεγχ. 2. μετ. IV, 2. φυσ. I, 2. ῥητ. I, 1), κατακρίνων αὐτάς, ὅτι ζητοῦσι νὰ ἀποδείξωσιν, ἂν τισὶν ὑποκειμένοις ὑπάρχουσί τινα κατηγορούμενα, ἑπομένως αὗται ἐν ὑποθέσεσιν ὑποκειμένων καὶ κατηγορουμένων οὖσαι δὲν ζητοῦσι τὸ ὑποκείμενον, τὸ αἴτιον, καί, ἐπειδὴ δὲν προβαίνουσιν εἰς τὸ καθ' αὑτὸ ἀληθές, κρίνουσι μόνον δοξαστικῶς, διότι δὲν ζητοῦσιν αὐτὸ τὸ ὄν, ἀλλὰ τὸ συμβεβηκός, ὅπερ ἐστὶ

τὸ ἐξ ὑποκειμένου, δὲν ζητοῦσι τὰς ἀρχὰς νοήσει, ἀλλὰ δόξῃ καὶ διὰ τοῦτο κενῶς (1).

Οἱ διαλεκτικοὶ ἀσχολοῦνται περὶ τὰ ἐναντία ἄνευ τοῦ τί ἐστιν, ἃ κατηγορούμενα εἰσὶν (μετ. XIV, 1. πάντα τἀναντία καθ' ὑποκειμένου, τουτέστι κατηγορούμενα), δὲν ἁμαρτάνουσιν ὅμως ἀσχολούμενοι περὶ τὰ συμβεβηκότα, ἀλλὰ διότι δὲν προχωροῦσιν εἰς τὴν οὐσίαν, τὸ ὄν, εἰς ὃ ἀναφέρονται πάντα (ἀν. ὕστ. I, 23).

Ἀλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ Ἀριστοτέλης ἀνασκευάζει τὴν διαλεκτικήν, δεικνύει, ὅτι οὐσιωδῶς συμφωνεῖ τῷ Πλάτωνι περὶ τῆς διακρίσεως τοῦ ὄντος καὶ τοῦ συμβεβηκότος, τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν αἰτίων.

Ἡ δὲ διαλεκτική, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ἐκθέτει, ἀντιστοιχεῖ κατὰ Σχελλίγγιον (1 Bd s. 340 καὶ ἑφ.) εἰς τὸ σύστημα τοῦ κοινοῦ νοῦ, μὴ προβαίνοντος πέραν τοῦ ἐνδόξου εἰς τὸ καθαρὸν νοεῖν, ὅ ἐστιν ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης (ἠθ. Νικομ. VI, 6.) ἀναλ. ὕστ. II, 1).

Ὡς πρὸς δὲ τὸν ὁρισμὸν τῆς φιλοσοφίας ὁ Ἀριστοτέλης διαφέρει τοῦ Πλάτωνος· διότι αὐτὴν θεωρεῖ ὡς ἐπιστήμην θεωρητικήν· τοιαύτην δ' αὐτὴν ὑπολαβὼν ἐχώρισεν ἀπ' αὐτῆς τὰς πρακτικὰς ἐπιστήμας ὡς μὴ ἀφορώσας εἰς τὸ ἀΐδιον καὶ ἀμετάβλητον, ὡς δοξάζει ὁ Πλάτων, ἀλλ' εἰς τὸ εὐμετάβλητον καὶ δοξαστικόν (2). Ἡ φιλοσοφία μόνη ἀποβλέπει εἰς τὸ ὂν ᾗ ὄν, εἰς τὰ αἴτια, ἐξ ὧν ἡ γνῶσις παράγεται πάντων ἀποδεικτικῶς· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ περὶ φιλοσοφίας ἔννοια τοῦ Ἀριστοτέλους διαφέρει τῆς τοῦ Πλάτωνος ὡς ἀποκλείουσα τὴν πρᾶξιν ἀπὸ τῆς θεωρίας, τὰς πρακτικὰς ἐπιστήμας, ἠθικὴν καὶ πολι-

---

(1) Μετ. XI, 3. ἥγε μὴν διαλεκτικὴ καὶ ἡ σοφιστικὴ τῶν συμβεβηκότων μέν εἰσι τοῖς οὖσιν, οὐχ ᾗ ὄντα, οὐδὲ περὶ τὸ ὂν αὐτὸ καθ' ὅσον ὄν ἐστιν ἀναλ. ὕστ. I, 4. μετ. IV, 4).

(2) Ἠθ. Νικομ. VI, 5. οὐκ ἂν εἴη ἡ φρόνησις ἐπιστήμη οὐδὲ τέχνη· ἐπιστήμη μέν, ὅτι ἐνδέχεται τὸ πρακτὸν ἄλλως ἔχειν· τέχνη δέ, ὅτι ἄλλο τὸ γένος πράξεως καὶ ποιήσεως. (ἠθ. Νικ. VI, 7 διακρίνει τὴν φιλοσοφίαν τῆς φρονήσεως).

τικὴν, ἀπὸ τῶν θεωρητικῶν· (ἠθ. Νικομ. X, 1). Καίτοι δὲ τὸ πρακτικὸν ἐχώρισε τοῦ θεωρητικοῦ, συνέδεσεν ὅμως τὴν φιλοσοφίαν περισσότερον μετὰ τῆς πείρας δοὺς αὐτῇ θετικωτέραν σχέσιν πρὸς τὸ νοεῖν.

Ὁ Πλάτων δὲν εἶχε χρείαν ἐκ τῆς θεωρίας νὰ καταβῇ εἰς τὰ φαινόμενα, διότι τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ἦσαν αἱ καθαραὶ ἔννοιαι. Ὁ Ἀριστοτέλης παραδέχεται μὲν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται περὶ τὸ καθόλου, ὡς ἴδιον ὅμως πρόβλημα αὐτῆς θεωρεῖ τὴν ἐκ τῶν καθόλου παραγωγὴν τῶν καθ' ἕκαστα (μετ. XIII, 10). Ὁ Ἀριστοτέλης (ἀναλ. ὕστ. I, 1. ἠθ. Νικομ. VI, 3), λέγει, ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη ἐστὶ διδακτὴ, καὶ τὸ ἐπιστητὸν διδακτόν· πᾶσα δὲ διδασκαλία ἐκ προγινωσκομένων (1).

Ἐπειδὴ κατ' Ἀριστοτέλη τό τε ὂν ᾗ ὂν ἐστι καὶ τὸ μὴ ἀεὶ ὂν, πρέπει τὸ μὲν νὰ νοῆται ἀναγκαίως, τὸ δὲ οὔ, ὅτι ἐνδέχεται καὶ ἄλλως ἔχειν. (ἀναλ. ὕστ. I, 33). Ἐπειδὴ εἰσιν ὄντα ἀληθῆ καὶ ἐνδεχόμενα καὶ ἄλλως ἔχειν, φανερὸν εἶναι ὅτι περὶ αὐτὰ δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη· ἀλλαχοῦ δὲ (ἀναλ. ὕστ. I, 30. μετ. IX, 8) λέγει, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀνάγεται οὐ μόνον εἰς τὸ ἀεὶ ὂν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὂν τὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, περὶ ὃ πραγματεύεται ἡ διαλεκτική. Ταύτην δὲ τὴν διάκρισιν ἐποίησεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἵνα ἀναιρέσῃ τὴν περὶ ἐπιστήμης ἔννοιαν τοῦ Πλάτωνος. (Τοπ. VI, 8. φυσ. VII, 3. μετ. XI, 9).

Ὁ Ἀριστοτέλης ὁρίσας τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην θεωρητικὴν καὶ τὴν σχέσιν τῆς θεωρίας πρὸς τὴν ἐμπειρίαν θετικὴν δείξας παράγει τὰ καθ' ἕκαστα ἐκ τῶν ἀρχῶν· διὰ δὲ τοῦτο καὶ ἡ ἀποδεικτικὴ μέθοδός ἐστιν αὐτῷ οὐσιωδεστάτη, διότι ζητῶν ὡρισμένην γνῶσιν καὶ ὑποθέτων, ὅτι ἕκαστον ἐκ τῶν ἰδίων αὐ-

(1) Φανερὸν δὲ τοῦτο θεωροῦσιν ἐπὶ πασῶν· αἵτε γὰρ μαθηματικαὶ τῶν ἐπιστημῶν διὰ τούτου τοῦ τρόπου περαίνονται, καὶ τῶν ἄλλων ἑκάστη τεχνῶν. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τοὺς λόγους, οἵ τε διὰ συλλογισμῶν καὶ οἱ δι' ἐπαγωγῆς· ἀμφότεροι γὰρ διὰ προγινωσκομένων ποιοῦνται τὴν διδασκαλίαν· οἱ μὲν λαμβάνοντες παρὰ ξυνιέντων, οἱ δὲ δεικνύντες τὸ καθόλου διὰ τοῦ δῆλον εἶναι τὸ καθ' ἕκαστον. (ἀναλυτ. ὕστ. I, 1).

τοῦ ἀρχῶν ἀποδείκνυται, ἀποῤῥίπτει τὴν ἀόριστον τοῦ Πλάτωνος γνῶσιν· δεικνύων δὲ, ὅτι ἐν τῇ ἀποδείξει καὶ ἡ διαίρεσις περιέχεται, ἀναιρεῖ καὶ τὴν περὶ διαιρέσεως τοῦ Πλάτωνος μέθοδον.

Ἕτερον δὲ ζήτημα ἀναφύεται, ἂν ἡ Ἀριστοτέλους φιλοσοφία εἶχε μέρη, καὶ ἂν εἶχε, ποῖα ἦσαν ταῦτα καὶ ποίαν εἶχον τάξιν;

Εἰσὶ χωρία τινὰ δεικνύντα, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἐπιστήμας διῄρει εἰς θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς (Τοπ. VI, 8. VIII, 1. μετ. II, 1. VI, 1. XI, 7. ἠθικ. Νικομ. I, 1. περὶ ζώων μορ. I, 1. V, 1. μετ.), καὶ τὰς μὲν θεωρητικὰς εἰς φυσικὴν, μαθηματικὴν καὶ θεολογικὴν, τὰς δὲ πρακτικὰς εἰς ἠθικὴν, πολιτικὴν καὶ οἰκονομικήν· ταύταις δὲ προσθέτει καὶ τρίτην τὴν ποιητικὴν (μετ. VI, 1. 2. V, 1. 2. οὔτε πρακτικῇ ἐπιστήμῃ οὔτε ποιητικῇ οὔτε θεωρητικῇ ἐστι τὸ κατὰ συμβεβηκός).

Τὴν δὲ ῥητορικὴν θεωρεῖ παραφυάδα τῆς διαλεκτικῆς καὶ πολιτικῆς, ὑφ' ἣν θέτει τὴν στρατηγικὴν, οἰκονομικὴν καὶ ῥητορικήν. (Ἠθ. Νικομ. I, 1. ῥητ. I, 2). Ἀλλαχοῦ δὲ (Τοπ. I, 14) κάμνει λόγον περὶ ἠθικῶν, φυσικῶν καὶ λογικῶν προτάσεων. Ἐντεῦθεν λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Ῥίττερος (G. d. Phil. III, 60) διῄρεσε τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφίαν εἰς ἠθικὴν, φυσικὴν καὶ λογικὴν ἀναγαγὼν εἰς τὴν λογικὴν τὸ ὄργανον καὶ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν. Κατὰ τὴν διαίρεσιν ὅμως ταύτην ἡ μαθηματικὴ καὶ ἡ φυσικὴ, ἃς ἀνάγει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας ἀποτελοῦσι μέρος ἴδιον· ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ ἠθικὴ εἰς τὰς πρακτικὰς ἐπιστήμας ἀνήκουσα ἀποτελεῖ μέρος ἴδιον. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ διαίρεσις αὕτη τοῦ Ῥιττέρου μὴ περιλαμβάνουσα ὅλας τὰς ἐπιστήμας εἶναι ἐλλιπής.

Ὁ Ἀριστοτέλης (μετ. IV, 3) λέγει, ὅτι αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι πραγματεύονται περί τι ὂν καὶ τοῦτο παραδέχονται ὡς ὑπόθεσιν· οὐδεμία ὅμως περὶ τὸ τί ἐστιν. Ἐπειδὴ δ' ὑπάρχει τὸ τί ἐστι, πρέπει ἀναγκαίως νὰ ὑπάρχῃ καί τις ἐπιστήμη, ἧς ἀντικείμενόν ἐστι τοῦτο· καὶ ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐστὶν ἡ πρώτη φιλοσοφία· διὸ μόνη ἡ πρώτη φιλοσοφία πραγματεύεται περὶ τὸ τί ἐστιν, περὶ τὰ πρῶτα αἴτια· διότι ταῦτα αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι παραδέχονται ἐξ αὐτῆς ὡς ὑποθέσεις. Ἐπειδὴ, ὡς λέγει ὁ

Ἀριστοτέλης (μετ. IV, 2), τὸ ὂν πολλαχῶς λέγεται, πρέπει ἀναγκαίως καὶ πολλαὶ ἐπιςῆμαι νὰ ὑπάρχωσιν. Ἐπειδὴ δ' ἅπαντα πρὸς ἓν ὂν ἀνάγονται, πρὸς μίαν ἀρχήν, τουτέστι τὴν οὐσίαν, φαίνεται, ὅτι ἡ πρώτη φιλοσοφία ὡς ἐπιστήμη τῆς οὐσίας πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ ὅλας τὰς ἐπιστήμας (μετ. IV, 1. XI, 3. 7).

Ἐὰν ἡ πρώτη φιλοσοφία ἦναι ἐπιστήμη τῆς οὐσίας, ἕπεται, ὅτι ἔσονται καὶ τόσα μέρη φιλοσοφίας, ὅσαι οὐσίαι (μετ. IV, 2). Εἰ δ' ὑπῆρχον μόναι φυσικαὶ οὐσίαι, αὗται δ' ἦσαν πρῶται τῶν ὄντων, ἔπρεπε μόνη ἡ φυσικὴ νὰ ὑπάρχῃ καὶ αὐτὴ νὰ ἦναι τῶν ἐπιστημῶν πρώτη. Ἐπειδὴ δ' ὑπάρχει οὐσία τις χωριστὴ καὶ ἀκίνητος, πρέπει ἀναγκαίως καὶ ἡ ἐπιστήμη αὐτῆς νὰ ἦναι προτέρα τῆς φυσικῆς καὶ τῶν ἐπιστημῶν, διότι ἡ οὐσία αὐτῆς ἐστι προτέρα ἁπασῶν (μετ. XI, 7). Ἐπειδὴ ἡ οὐσία αὕτη ἐστὶ τὸ πρῶτον αἴτιον, τουτέστιν ὁ Θεός, καλεῖται ἡ πρώτη φιλοσοφία καὶ θεολογική, καὶ διακρίνεται τῆς φυσικῆς καὶ μαθηματικῆς, διότι πραγματεύεται περὶ τὸ ὂν ᾗ ὄν. Ἐπειδὴ ὁ Θεός ἐστι τὸ ἀντικείμενον τῆς πρώτης φιλοσοφίας, δὲν ἕπεται ὅτι αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ πραγματεύηται καὶ περὶ τὰ αἴτια τῶν ἄλλων ὄντων, περὶ τὰς ἀρχὰς τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, διότι ὁ λόγος τῆς οὐσίας ἐνυπάρχει τῷ λόγῳ ἑκάστου τῶν ἄλλων ὄντων (μετ. VII, 1)· διὸ ὁ Ἀριστοτέλης κατακρίνει τοὺς ἄλλους φιλοσόφους ὅτι πραγματεύονται περὶ τὰ εἴδη τῆς οὐσίας καὶ οὐχὶ καὶ περὶ τὴν οὐσίαν αὐτὴν καθ' αὑτήν· ὥστε κατὰ τὸ νόημα τοῦτο ἡ ἐλαχίστη δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ πρώτη φιλοσοφία πρέπει νὰ προτάσσηται ἁπασῶν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἐὰν δέ τις, ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα ἔρχεται εἰς τὴν γνῶσιν τῶν καθόλου, τῶν αἰτίων, θελήσῃ νὰ τάξῃ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν τελευταίαν, ἡ τάξις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους ἀφορᾷ τὴν μέθοδον μόνον, καθ' ἣν ἐρχόμεθα εἰς τὴν γνῶσιν τῶν αἰτίων, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν τάξιν τῆς διδασκαλίας, διότι ἡ διδασκαλία ἀπαιτεῖ νὰ ἄρχηταί τις ἀπὸ τῶν καθόλου, τῶν αἰτίων (1).

(2) Τοπ. VI, 4. βέλτιον ἐστὶ τὸ πειρᾶσθαι γνωρίζειν διὰ τῶν πρότερον (τῶν ἀρχῶν) τὰ ὕστερα· ἐπιστημονικώτερον γὰρ τὸ τοιοῦτον.

Ἐπειδὴ ἡ πρώτη φιλοσοφία προτίθεται νὰ ἀναπτύξῃ τοὺς καθόλου λόγους, τὰ πρῶτα αἴτια, πρέπει νὰ προτάσσηται καὶ θεωρῆται βάσις τῶν ἄλλων θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἐν τῇ φυσικῇ (I, 2) ἀναφέρει, ὅτι ὁ φυσικὸς πρέπει νὰ γινώσκῃ τὸ τί ἐστιν ἡ οὐσία· ἐπειδὴ τοῦτο ἡ πρώτη φιλοσοφία διδάσκει, πρέπει νὰ γνωρίζῃ αὐτήν· (μετ. XI, 7).

Ἡ σημασία αὕτη τῆς πρώτης φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους συμφωνεῖ τῇ τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς διαλεκτικῆς· διότι κατὰ μὲν τὸν Πλάτωνα ἀντικείμενον τῆς διαλεκτικῆς ἐστι τὸ ὄντως ὄν, κατὰ Ἀριστοτέλη δ' οὐσία τις τῆς ὕλης χωριστὴ καὶ ἀκίνητος. Ἀντὶ ὅμως τῆς διαλεκτικῆς μεταχειρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν λέξιν λογικήν, διότι τὴν διαλεκτικὴν ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς εἴπομεν, ἀνάγει εἰς τὰ ἔνδοξα, εἰς ἃ καὶ ὁ Πλάτων ἀνάγει τὴν σοφιστικὴν καὶ ῥητορικήν (1). Ὁ Ἀριστοτέλης λογικὴν δὲν ἐνόει ὅπερ οἱ νεώτεροι, διότι ὁ Ἀριστοτέλης, ὅπερ οἱ νεώτεροι λογικὴν συνήθως ὀνομάζουσιν, ὠνόμαζεν ἀναλυτικά. (ἀναλ. ὕστ. I, 22). Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει λογικὰ αἴτια καὶ ἀναλυτικά, ἀνάγων τὰ μὲν λογικὰ εἰς τὰ καθόλου, τὰ δ' ἀναλυτικὰ εἰς τὰ ἔνδοξα. (μετ. VII, 4. XIII, 5. ἠθ. Εὐδ. I, 8). Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδείκνυται ὅτι ἡ πρώτη φιλοσοφία κατ' Ἀριστοτέλη προηγεῖται τῆς δευτέρας, τῆς φυσικῆς. Ἤδη δὲ λείπεται νὰ ἐξετασθῇ καὶ ἡ σχέσις τῆς πρώσης φιλοσοφίας πρὸς τὰ λογικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα, ἃ περιλαμβάνει τὸ ὄργανον.

Ἐκ χωρίων τινῶν (2) ἀποδείκνυται, ὅτι τὰ ἀναλυτικὰ ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει ἀναγκαῖα εἰς τὴν σπουδὴν τῆς πρώτης φιλοσοφίας, καὶ ἐκ τούτου τὴν σπουδὴν αὐτῶν ἐθεώρει ὡς σπουδὴν προπαρασκευαστικὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν· τὰ δὲ λογικὰ ἐκλήθησαν ὄργανον, ἵνα δηλωθῇ, ὅτι πρέπει νὰ προτάσσωνται τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. (Ἀμμών. εἰς τὰς κατηγ. Ἀρις. 18).

(1) Περὶ ψυχ. I, 1.. τὸ διαλεκτικῶς καὶ κενῶς μεταχειρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης ταὐτοσήμαντα.

(2) Ἀναλ. ὕστ. I, 22. μετ. XI, 1. IV, 3. ὅσα δ' ἐγχειροῦσι τῶν λεγόντων τινὲς περὶ τῆς ἀληθείας, ὃν τρόπον δεῖ ἀποδέχεσθαι, δι' ἀπαιδευσίαν τῶν ἀναλυτικῶν τοῦτο δρῶσι· δεῖ γὰρ περὶ τούτων ἥκειν προεπισταμένους.

Μεταξὺ δὲ τοῦ ὀργάνου καὶ τῆς μεταφυσικῆς ὑπάρχει συνέχειά τις· τίς ὅμως αὕτη; περὶ τούτου μαρτυρίαι δὲν ὑπάρχουσι. Περὶ δὲ τῆς φυσικῆς, ἠθικῆς καὶ μαθηματικῆς δὲν ὑπάρχει τοιαύτη ἀκριβολογία, οἵα ὑπάρχει περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας. (ἠθ. Νικομ. VII, 1. μετ. II, 3. ἀναλ. ὕστ. I, 33. περὶ οὐραν. II 5). Περὶ δὲ τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι εἰσὶ τρεῖς, ἡ μαθηματική, φυσικὴ καὶ θεολογική. (μετ. VI, 1). Τούτων δ' ἡ μαθηματικὴ δὲν ἀποβλέπει εἰς τὸ τί ἐστιν ὡς ἡ πρώτη φιλοσοφία, ἀλλὰ τὰ ὄντα θεωρεῖ ὡς ποσά· μόνη δ' ἡ ἀστρολογία ποιεῖται τὴν θεωρίαν περὶ οὐσίας τινός, αἰσθητῆς μέν, ἀϊδίου δὲ (μετ. XII, 8)· αἱ δ' ἄλλαι μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι περὶ οὐδεμιᾶς.

Ἐπειδὴ τὰ μαθηματικὰ χωρίζονται τῆς ὕλης δι' ἀφαιρέσεως, ἄρα ὡς οὐ καθ' αὐτά, εἰσὶ τῆς ὕλης ὕστερα· (μετ. XI, 1. περὶ τῶν μαθηματικῶν χωριστὸν τῆς ὕλης οὐδέν). Ἐπειδὴ δὲ τὰ μαθηματικά εἰσιν ἐξ ἀφαιρέσεως, τὰ δ' ἀφῃρημένα ὕστερα τῶν ἐξ ὧν ἀφαιροῦνται, φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ μαθηματική ἐστιν ὑστέρα τῆς φυσικῆς, ἐπομένως πρέπει νὰ ταχθῇ μετ' αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ μεταφυσικά εἰσι χωριστὰ τῆς ὕλης, αὐτὰ καθ' αὐτά, καὶ πρότερα αὐτῆς, πρέπει ἡ μεταφυσικὴ νὰ προταχθῇ τῆς φυσικῆς.

Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ λογική, ἤτοι τὸ ὄργανον ὡς γνῶσις προπαρασκευαστικὴ πρέπει νὰ προταχθῇ τῆς πρώτης φιλοσοφίας, αὕτη δὲ τῆς φυσικῆς, καὶ αὕτη τῆς μαθηματικῆς. Μετὰ δὲ τὴν θεωρητικὴν πρέπει νὰ ταχθῇ ἡ πρακτική, ἧς μέρη εἰσὶν ἡ ἠθική, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ οἰκονομική. Μετὰ δὲ τὴν πρακτικὴν ἡ ποιητικὴ περιλαμβάνουσα τὰς τέχνας.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδείκνυται γνησία ἡ ἑξῆς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους διαίρεσις ὡς περιλαμβάνουσα ὅλας τὰς περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἐπιστήμας.

Α. Θεωρητική, ἧς μέρη εἰσὶν
α) ἡ πρώτη φιλοσοφία (μεταφυσική),
β) ἡ δευτέρα (φυσικὴ) καὶ τρίτη
γ) ἡ μαθηματική.

Β. Πρακτική, ἧς μέρη εἰσὶν
α) ἡ ἠθική,
β) ἡ πολιτικὴ καὶ
γ) ἡ οἰκονομική.

Γ. Ποιητική, ἧς μέρη εἰσὶν
α) ἡ ἰδίως ποίησις καὶ β) αἱ λοιπαὶ ὡραῖαι τέχναι.

Ἡ δὲ ψυχολογία ἀνάγεται εἰς τὴν φυσικήν, ἣν καὶ ἐπισφραγίζει.

Ἡ δὲ ῥητορική, ἡ στρατηγικὴ κτλ. ἀνάγονται εἰς τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν.

Τὰ δὲ λογικὰ ὡς προπαρασκευαστικὰ πρέπει, νὰ προταχθῶσιν ὅλων τῶν μερῶν τῆς φιλοσοφίας. Ταῦτα δὲ συνέχονται μετὰ τῆς πρώτης φιλοσοφίας καὶ ποιοῦσι τὴν μετάβασιν εἰς αὐτὴν ἀπὸ τοῦ μέρους τῶν ἀναλυτικῶν ὑστέρων τοῦ πραγματευομένου περὶ τοῦ αἰτίου, περὶ οὗ γίνεται λόγος καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς μεταφυσικῆς (ἀναλυτ. ὕστ. II, 15. μετ. I, 1. I, 2).

Κατὰ τὴν διαίρεσιν λοιπὸν ταύτην ἔχομεν νὰ πραγματευθῶμεν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους προτάσσοντες αὐτῆς τὰ λογικὰ αὐτοῦ συγγράμματα ἐν τῷ ὀργάνῳ περιλαμβανόμενα.

I. *Περὶ τῆς λογικῆς ἤτοι τοῦ ὀργάνου.*

Τὸ ὄργανον τοῦ Ἀριστοτέλους σύγκειται ἐκ τῶν κατηγοριῶν, τῆς ἑρμηνείας, τῶν τοπικῶν, τῶν σοφιστικῶν ἐλέγχων καὶ τῶν ἀναλυτικῶν προτέρων τε καὶ ὑστέρων. Ἀπορεῖται δὲ πότερον ἡ τάξις αὕτη, ἣν ἔχει τὸ ὄργανον, ἐγένετο ὑπ' Ἀριστοτέλους ἢ κατὰ τύχην ὑπ' ἄλλων τινῶν περιπατητικῶν; Ἡ ἀπορία αὕτη λύεται ἐκ τῆς ἰδέας, ἣν εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῆς γνώσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης (ἀναλ. ὕστερ. I, 2) λέγει, ὅτι τότε μόνον γνωρίζομεν, ὅταν τὴν αἰτίαν γνωρίσωμεν. Πᾶσα δὲ γνῶσις περιλαμβάνει τὸ ὑποκείμενον, τὸ κατηγορούμενον καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν αὐτῶν· ἡ δὲ κρίσις, ἥτις καὶ πρότασις λέγεται (1),

(1) Πρότασις μέν ἐστι λόγος καταφατικὸς τινὸς κατά τινος ἢ ἀποφατικός τινος ἀπό τινος· οὗτος δ' ἐστὶν ἢ καθόλου ἢ ἐν μέρει ἢ ἀδιόριστος· λέγω δὲ κα-

προέρχεται ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον. Ἡ δὲ κρίσις ὡς μέρος τοῦ συλλογισμοῦ προηγεῖται αὐτοῦ.

Ἐκ δὲ τῆς προτάσεως εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτῆς ἀναλυομένης προέρχονται αἱ δέκα τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι, ὧν αἱ μὲν τέσσαρες πρῶται, οὐσία, ποιόν, ποσόν, πρός τι, ἀνάγονται, ὡς φαίνεται, εἰς τὸ ὄνομα, τουτέστι τὸ ὑποκείμενον, τὴν οὐσίαν, ἡ κατηγορίαι εἰσὶν αὗται, αἱ δ' ἄλλαι ἓξ εἰς τὸ ῥῆμα (1). Ἡ περὶ γνώσεως ἰδέα τοῦ Ἀριστοτέλους ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὴν δόξαν, ὅτι πᾶσα διδασκαλία καὶ πᾶσα μάθησις διανοητικὴ ἐκ προϋπαρχούσης γίνεται γνώσεως· διότι καὶ οἱ λόγοι, οἱ μὲν εἰσὶ διὰ συλλογισμῶν, ἐὰν τὸ προγινωσκόμενον ἦναι καθόλου, οἱ δὲ δι' ἐπαγωγῆς, ἐὰν τὸ προγινωσκόμενον ἦναι καθ' ἕκαστον (2).

Ἐπειδὴ δὲ σκοπὸς τῶν διαφόρων τοῦ ὀργάνου πραγματειῶν φαίνεται ὁ συλλογισμός, ἐκ δὲ τῆς συνθέσεως τῶν διαφόρων τοῦ λόγου μερῶν καὶ ὁ ἀληθὴς καὶ ὁ ψευδὴς λόγος προέρχεται (3), φανερὸν εἶναι, ὅτι αἱ κατηγορίαι, τὰ κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγόμενα, πρέπει νὰ προταχθῶσι τοῦ λόγου, τουτέστι τῶν κατὰ συμπλοκὴν λεγομένων, τουτέστι τοῦ περὶ ἑρμηνείας, τῶν τοπικῶν, τῶν σοφιστικῶν ἐλέγχων καὶ τῶν ἀναλυτικῶν προτέρων τε καὶ ὑστέρων· ἐπειδὴ λοιπὸν αἱ κατηγορίαι προηγοῦνται ὅλων τῶν ἄλλων τοῦ ὀργάνου μερῶν, ἀρχόμεθα, ἀπ' αὐτῶν ὡς εἰκός.

θόλου μὲν τὸ παντὶ ἢ μηδενὶ ὑπάρχειν. Ἐν μέρει δὲ τὸ τινὶ ἢ μηδενὶ ἢ μὴ παντὶ ὑπάρχειν· ἀδιόριστος δὲ τὸ ὑπάρχειν ἢ μὴ ὑπάρχειν ἄνευ τοῦ καθόλου ἢ κατὰ μέρος. (ἀναλ. προτ. I, 2).

(1) Κατηγ. 4. τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων, οἷον ἄνθρωπος, βοῦς, τρέχει, νικᾷ.

(2) Ἀναλ. ὕστ. I, 1. ἀμφότεροι γὰρ διὰ προγινωσκομένων ποιοῦνται τὴν διδασκαλίαν· οἱ μὲν λαμβάνοντες ὡς παρὰ ξυνιέντων, οἱ δὲ δεικνύντες τὸ καθόλου διὰ τοῦ δῆλον εἶναι τὸ καθ' ἕκαστον.

(3) Κατηγ. 4. ἕκαστον δὲ τῶν εἰρημένων αὐτὸ μὲν καθ' αὑτὸ ἐν οὐδεμιᾷ καταφάσει λέγεται ἢ ἀποφάσει, τῇ δὲ πρὸς ἄλληλα τούτων συμπλοκῇ κατάφασις ἢ ἀπόφασις γίνεται.

1. *Περὶ τῶν κατηγοριῶν.* (1)

Τὸ κατηγορεῖν τι κατά τινος ἐκλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης ὡς παράγειν τι ἔκ τινος (ἀναλ. ὕστ. I. 2). Κατηγόρημα δέ, κατηγορίαν καὶ κατηγορούμενον ἐκλαμβάνει ταὐτόν.

Ἐπειδὴ δὲ τῶν κατηγοριῶν οὐδέν ἐστι χωριστόν, ἀλλὰ μόνη ἡ οὐσία (μετ. VII, 1), ἐκλαμβάνεται μόνη αὕτη ὑποκείμενον. Τὰς κατηγορίας ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης κοινὰ καὶ γένη (Τοπ. I, 9. 15. VII, 1. ἀναλ. ὕστ. I, 22. σοφιστ. ἔλεγχ. 22)· διότι διαιροῦσι τὰ ὄντα, ὥστε ἕκαστον ἀνάγεται εἰς μίαν τῶν κατηγοριῶν καὶ οὐχὶ συγχρόνως εἰς πολλάς (2). Τὰ δὲ γένη τῶν κατηγοριῶν ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ σχήματα (μετ. V, 2. I, 3. IX, 10). Τὰ δὲ σχήματα τῶν κατηγοριῶν ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ λόγου μορφήν. (μετ. XII, 8. ῥητ. III, 8. σοφ. ἐλεγχ. 4. κατηγ. 5).

Τὸ δὲ περὶ τῶν κατηγοριῶν σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους φαίνεται ἀτελές, διότι δὲν ἔχει εἰσαγωγήν, ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς κεφαλαίοις 1—4 διασαφεῖ ἐννοίας τινάς, ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ ὁμιλεῖ συντόμως περὶ τῶν κατηγοριῶν, ἐν δὲ τῷ 5—8 περὶ τῆς οὐσίας, τοῦ ποσοῦ, τοῦ ποιοῦ, τοῦ πρός τι, ἐν δὲ τῷ 9 ἀναφέρει ὀλίγα τινὰ μόνον περὶ τῶν ἓξ ἄλλων κατηγοριῶν· τὸ δὲ 10 κεφάλαιον καὶ ἐφεξῆς δὲν φαίνονται τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς μὴ μετὰ τῶν κατηγοριῶν συνεχόμενα.

Ἐν τῷ 4 κεφαλαίῳ τῶν κατηγοριῶν λέγει, ὅτι τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἤτοι οὐσίαν σημαίνει, ἢ ποσόν, ἢ ποιόν, ἢ πρός τι, ἢ ποῦ, ἢ ποτέ, ἢ κεῖσθαι, ἢ ἔχειν, ἢ ποιεῖν, ἢ πάσχειν.

Τῷ δὲ Πλάτωνι (Σοφ. 262) συμφωνῶν λέγει, (κατ. 1.) ὅτι τὰ μὲν κατὰ συμπλοκὴν λέγονται, οἷον ἄνθρωπος τρέχει, βοῦς

---

(1) Geschichte der Kategorienlehre von Adolf Trendelenburg. Berlin 1846. über die Kategorien des Aristoteles von Prof. Bonitz. 1853.

(2) Περὶ ψυχ. I, 9. πρῶτον δ' ἴσως ἀναγκαῖον διελεῖν ἐν τίνι τῶν γενῶν καὶ τί ἐστι, λέγω δὲ πότερον τόδε τι καὶ οὐσία ἢ ποσὸν ἢ ποιὸν κτλ.

νικᾷ, τὰ δὲ ἄνευ συμπλοκῆς, οἷον ἄνθρωπος, τρέχει, βοῦς, νικᾷ. Ἐντεῦθεν φαίνεται, ὅτι αἱ δέκα κατηγορίαι ἐπήγασαν ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς προτάσεως. Αἱ ἔννοιαι χωριζόμεναι δὲν ἔχουσι νόημα, λ. χ. ἐὰν ἐκ τῆς προτάσεως, ὁ ἄνθρωπός ἐστι λευκός ἀφαιρεθῇ τὸ λευκόν, δὲν προέρχεται νόημα· διότι τὸ νόημα (ὁ λόγος) προέρχεται ἐκ τῆς (διὰ τοῦ ἐστὶ συνδέσμου) συμπλοκῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ λευκοῦ, τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου(1)· ἄρα ἡ ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος προέρχεται ἐκ τῆς ἀληθοῦς ἢ ἡμαρτημένης σχέσεως τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον.

Ἐὰν λ. χ. τὸ κατηγορούμενον συνδέεται μετὰ τοῦ ὑποκειμένου, ὁ συνδέων τὸ συνδεόμενον κρίνει ὀρθῶς· ἐὰν δὲ δὲν συνδέηται, ὁ χωρίζων τὸ χωριζόμενον κρίνει αὖθις ὀρθῶς. Ὁ δὲ συνδέων τὸ μὴ συνδεόμενον ἢ χωρίζων τὸ συνδεόμενον κρίνει ἡμαρτημένως· ἄρα ἡμαρτημένως κρίνουσιν οἱ ἄλλως πως θεωροῦντες ἢ εἰσὶ τὰ πράγματα (2).

Τὸ ὑποκείμενον, πρὸς ὃ τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρεται, φαίνεται ὡς τὸ καθ' οὗ (ἐξ οὗ) λέγεται τὸ κατηγορούμενον (κατ. 3. 5). Ἐπειδὴ τὰ κατηγορούμενα δὲν εἶναι οὐσίαι, ἀλλὰ συμβεβηκότα (ἀναλ. ὕστ. I, 23), ὡς καὶ ἡ οὐσία, ὅταν ὡς κατηγορούμενον θεωρηθῇ, ἕπεται, ὅτι ὅλαι αἱ κατηγορίαι πλὴν τῆς πρώτης οὐσίας εἰσὶ κατηγορούμενα (3).

Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει πρώτας καὶ δευτέρας οὐσίας· δεύτεραι δ' οὐσίαι λέγονται τὰ εἴδη καὶ τὰ γένη· μόνα γὰρ δηλοῖ τὴν πρώτην οὐσίαν τῶν κατηγορουμένων· τὸν γάρ τινα ἄν-

(1) Περὶ ἑρμην. I. καὶ γὰρ ὁ τραγέλαφος σημαίνει μέν τι, οὔπω δὲ ἀληθές τι ἢ ψεῦδος, ἂν μὴ τὸ εἶναι ἢ τὸ μὴ εἶναι προστεθῇ ἢ ἁπλῶς ἢ κατὰ χρόνον.

(2) Μετ. IX, 10. τὸ δὲ κυριώτατα ὂν ἀληθὲς ἢ ψεῦδος, τοῦτο δ' ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἐστὶ τὸ συγκεῖσθαι ἢ διῃρῆσθαι, ὥστε ἀληθεύει μὲν, ὁ τὸ διῃρημένον οἰόμενος διῃρῆσθαι, καὶ τὸ συγκείμενον συγκεῖσθαι, ἔψευσται δὲ ὁ ἐναντίως ἔχων ἢ τὰ πράγματα. μετ. V, 4. τὸ μὲν γὰρ ἀληθὲς τὴν κατάφασιν ἐπὶ τῷ συγκειμένῳ ἔχει, τὴν δὲ ἀπόφασιν ἐν τῷ διῃρημένῳ, τὸ δὲ ψεῦδος τούτου τοῦ μερισμοῦ τὴν ἀντίφασιν.

(3) Ἀν. ὕστ. I, 2. κατ. 5. οὐσία δ' ἐστὶν ἡ κυριώτατά τε καὶ πρώτως καὶ μάλιστα λεγομένη, ἣ μήτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται, μήτ' ἐν ὑποκειμένῳ τινί ἐστιν, οἷον ὁ τὶς ἄνθρωπος ἢ ὁ τὶς ἵππος.

θρωπον ἐὰν ἀποδιδῷ τις τί ἐστι, τὸ μὲν εἶδος ἢ τὸ γένος ἀποδιδοὺς οἰκείως ἀποδώσει καὶ γνωριμώτερον ποιήσει ἄνθρωπον ἢ ζῶον ἀποδιδούς· λ. χ. ζῶον γένος, ἄνθρωπος εἶδος, Σωκράτης ἄτομον· τὸ ἄνθρωπος λέγεται κατὰ τοῦ Σωκράτους καὶ τὸ ζῶον κατὰ τοῦ ἀνθρώπου· τῶν δ' ἄλλων (κατηγοριῶν) ὅ,τι ἂν ἀποδιδῷ τις, ἀλλοτρίως ἔσται ἀποδεδωκώς, οἷον λευκὸν ἢ τρέχει ἢ ὁτιοῦν τῶν τοιούτων ἀποδιδοὺς (κατ. 5). Ὁ Ἀριστοτέλης (κατηγ. 4) λέγει, ὅτι ἐκ τῶν κατηγοριῶν μόνη ἡ πρώτη σημαίνει οὐσίαν, αἱ δ' ἄλλαι εἰσὶ κατηγορούμενα.

Ὁ Τρενδελεμβούργιος παραβάλλων τὰς κατηγορίας πρὸς τὰ μέρη τοῦ λόγου τεκμαίρεται, ὅτι αἱ κατηγορίαι ἐπήγασαν ἐκ τῶν τοῦ λόγου μερῶν.

Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν θεωρεῖται ὑπὸ Ριττέρου, Βράνδου, Βονιτζίου καὶ Ζελλέρου ὀρθή· διότι ἐν τοῖς τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμμασι μόνον τὸ ὄνομα ἀναφέρεται, τὸ ῥῆμα, τὸ ἄρθρον καὶ ὁ σύνδεσμος· διότι τὰ μέρη τοῦ λόγου ἀνέπτυξαν μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη οἱ Στωϊκοί.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει δέκα κατηγορίας, αἵτινες δὲν ἀναφέρονται εἰς μίαν, οὐδὲ τάσσονται ὑπὸ μίαν, οὐδὲ παράγονται ἐκ μιᾶς, ἀλλὰ πᾶν ὄν, εἴτε ὂν εἴτε νοητόν, ἐστὶν ἢ οὐσία ἢ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ πρός τι ἢ ποῦ ἢ ποτὲ ἢ κεῖσθαι ἢ ἔχειν ἢ ποιεῖν ἢ πάσχειν. Ἕκαστον ὂν ἐστὶν ἓν τῶν δέκα ἢ οὐσία ἢ ποσὸν κτλ. ἀλλ' αἱ δέκα κατηγορίαι δύνανται ἐπὶ ἑνὸς ὄντος νὰ ὑπάρξωσιν, λ. χ. ἐπὶ Σωκράτους. Ὁ Σωκράτης ἐστὶν οὐσία, καὶ ποσόν, μέγας, καὶ ποιόν, φιλόσοφος, καὶ πρός τι, υἱὸς Σωφρονίσκου, καὶ ποῦ, ἐν Ἀθήναις, ποτέ, κατὰ τὴν 96 ὀλυμπιάδα, καὶ ποιεῖν, οἷον διαλεγόμενος, καὶ πάσχειν, λακτιζόμενος, καὶ κεῖσθαι, οἷον ἑστὼς ἢ καθήμενος, ἔχειν οἷον τριβώνιον (1).

(1) Κατηγ. 4. τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἤτοι οὐσίαν σημαίνει ἢ ποσὸν κτλ. ἔστι δ' οὐσία μὲν ὡς τύπῳ εἰπεῖν οἷον ἄνθρωπος, ἵππος, ποσὸν δ' οἷον δίπηχυ, τρίπηχυ, ποιὸν δὲ οἷον λευκὸν, γραμματικόν· πρός τι δὲ οἷον διπλάσιον, ἥμισυ, μεῖζον· ποῦ δ' ἐν Λυκείῳ, ἐν ἀγορᾷ· ποτὲ δὲ οἷον ἐχθὲς, πέρυσι· κεῖσθαι δὲ οἷον ἀνάκειται, κάθηται· ἔχειν δὲ οἷον ὑποδέδεται, ὥπλισται· ποιεῖν δ' οἷον τέμνει καίει· πάσχειν δὲ οἷον τέμνεται, καίεται.

Ἐν τῷ 7. κεφ. τῶν κατηγοριῶν λέγει ὅτι ἡ πρώτη οὐσία δὲν ἀνάγεται εἰς τὸ πρός τι (1).

Εἰπόντες περὶ τῶν κατηγοριῶν καθόλου, δέον εἶναι νὰ διαλάβωμεν καὶ περὶ τούτων ἑκάστης ἰδίως.

α) Περὶ τῆς πρώτης κατηγορίας ἤτοι τῆς οὐσίας.

Αἱ πρῶται οὐσίαι εἰσὶν ὑποκείμενα, καθ' ὧν τἄλλα λέγονται, οὐχὶ δ' αὗται κατ' ἄλλου· (κατηγ. 5. μετ. IV, 8), τουτέστιν αὗται οὐδέποτε γίνονται κατηγορούμενα, ἀλλὰ πάντοτε ὑποκείμενα τῶν ἄλλων κατηγοριῶν· πρῶται δ' οὐσίαι εἰσὶν ὁ τὶς ἄνθρωπος καὶ ὁ τὶς ἵππος· (μετ. VII, 8)· δεύτεραι δ' οὐσίαι εἰσὶν ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῶον καὶ λέγονται κατὰ τῶν πρώτων, τουτέστιν εἰσὶν κατηγορούμενα αὐτῶν· διαφέρουσιν ὅμως τῶν ἄλλων κατηγοριῶν, ὅτι αὗται δὲν εἶναι κατηγορούμενα κατὰ συμβεβηκός, ἀλλ' ἀναγκαῖα, τουτέστι τοιαῦτα, ἃ ὅταν ἀφαιρεθῶσιν, αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἀφαιρεῖται.

Αἱ δεύτεραι οὐσίαι εἰσὶ καθόλου κατηγορούμενα καὶ ἔχοντα τὴν μεγίστην περιοχὴν λέγονται καὶ κοινὰ κατηγορούμενα, λ. χ. ὁ ἄνθρωπος περιέχει πάντας τοὺς τινὰς ἀνθρώπους, τὸ τρίγωνον πάντα τὰ τρίγωνα. Ἐὰν ἀποκλείηται τοῦ κοινοῦ κατηγορουμένου τι, τοῦτο τὸ τὶ ἀνήκει εἰς ἄλλο γένος· λ. χ. οὐδεὶς ἄνθρωπος ἐστι θνητός· ἄρα, ἐπειδὴ τὸ θνητὸν δὲν ἀνήκει εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ κοινοῦ κατηγορουμένου, δὲν ἀνήκει καὶ εἰς τὴν τοῦ ὑποκειμένου.

Αἱ πρῶται ὅμως καὶ δεύτεραι οὐσίαι ἔχουσι τὸ κοινόν, ὅτι εἰσὶ τὸ μὴ ἐν ὑποκειμένῳ. Πᾶς ἄνθρωπος, ὁ τίς, ἐστὶν αὐτὸς καθ' αὑτόν, καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς γέ-

(1) Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν πρώτων οὐσιῶν ἀληθές ἐστιν· οὔτε γὰρ τὰ ὅλα οὔτε τὰ μέρη πρός τι λέγεται· ὁ γὰρ τὶς ἄνθρωπος οὐ λέγεται τινός τις ἄνθρωπος, οὐ δὲ ὁ τὶς βοῦς· ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ μέρη· ἡ γάρ τις χεὶρ οὐ λέγεται τινός τις χεὶρ, ἀλλὰ τινὸς χεὶρ καὶ ἡ τὶς κεφαλὴ οὐ λέγεται τινός τις κεφαλή, ἀλλὰ τινὸς (δηλ. Καλλίου) κεφαλή. Τοπ. IV, 4. εἰ δὲ τὸ γένος τῶν πρός τι (λ. χ. ἡ ἐπιστήμη ἐπιστητοῦ ἐπιστήμη), οὐκ ἀνάγκη καὶ τὸ εἶδος· ἡ μὲν γὰρ ἐπιστήμη (ὡς γένος) τῶν πρός τι, ἡ δὲ γραμματικὴ (ὡς εἶδος) οὔ.

νος ἐστὶν ἐν τῷ τινὶ ἀνθρώπῳ ὡς κατὰ συμβεβηκός, οἷον ὁ Σωκράτης ἐστὶ τὸ πρῶτον ὑποκείμενον, καθ' οὗ τὸ ζῶον καὶ ἐν ᾧ τὸ φιλόσοφον. (κατηγ. 5).

Ἡ κατηγορία αὕτη τῆς οὐσίας ἐμφαίνεται καὶ διὰ τοῦ τί ἐστι (Τοπ. I, 9. Σοφιστ. ἐλεγχ. 22. μετ. IV, 28, X, 2. ἠθ. Νικομ. I, 4)· τίς ὅμως εἶναι ἡ διαφορὰ τοῦ τί ἐστιν ἀπὸ τοῦ τί ἦν εἶναι ; Τὸ τί ἦν εἶναι καλεῖται οὐσία κατὰ τὸν λόγον, οὐσία ἄνευ ὕλης, οὐσία πρώτη καὶ εἶδος, καὶ ἐκλαμβάνεται ἀντὶ ἐνεργείας καὶ ἐντελεχείας (1). Ὁσάκις ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τὰ μεταφυσικὰ αἴτια πραγματεύεται οἷον τὴν ὕλην, τὴν μορφήν, τὸ ὅθεν ἡ κίνησις καὶ τὸ οὗ ἕνεκα (μετ. I, 3. φυσ. II, 3), μεταχειρίζεται ἀντὶ τοῦ εἴδους τὸ τί ἦν εἶναι (φυσ. II, 2. περὶ ζῴων μορ. I, 1. περὶ ψυχ. II, 1)· ὥστε τὸ τί ἐστι καὶ τὸ τί ἦν εἶναι κατά τινα μὲν χωρία δὲν φαίνονται διάφορα, κατ' ἄλλα δ' αὖθις διάφορα.

Τὸ τί ἦν εἶναι μετεχειρίσθη ὁ Ἀριστοτέλης, ἵνα δηλώσῃ, ὅτι ἐστὶ τὸ πρότερον τῆς ὕλης, τὸ πρότερον ἄϋλον, διὰ τοῦτό ἐστι καὶ ἐν τῇ μορφῇ ταύτῃ, τοῦ παρατατικοῦ, διότι ἐν ταύτῃ τῇ μορφῇ γινώσκεται τὸ πρότερον τῇ φύσει (ἀναλ. ὕστ. I, 2. Τοπικ. VI, 4)· ὁ Ἀριστοτέλης ἐκλαμβάνει αὐτὸ ὡς ἴδιον οὐσίαν, ὡς οὐσίαν ἑκάστου (2).

Τοῦτο δὲ τὸ τί ἦν εἶναι δηλοῖ πρὸς τὴν ὕλην ἀναφοράν τινα, δηλ. ὅτι αὐτῆς ἦν πρότερον (3).

Τὸ δὲ τί ἐστι δηλοῖ τὸν ὁρισμόν, οἷον τί ἐστιν ἔκλειψις, τί ἐστι τετραγωνισμός, τί ἐστι γραμμή (ἀναλ. ὕστ. I, 4. ἀναλ. ὕστ. II, 2. ψυχ. II, 2. I, 1). Ἐπειδὴ ὁ ὁρισμὸς περιλαμβάνει τὸ

(1) Μετ. VII, 4. ψυχ. III, 6. ὁ δὲ νοῦς οὐ πᾶς (ἀληθὴς ἢ ψευδής), ἀλλ' ὁ τοῦ τί ἐστι κατὰ τὸ τί ἦν εἶναι ἀληθής· ἀναλ. ὕστ. II, 6.

(2) Μετ. VII, 7. εἶδος δὲ λέγω τὸ τί ἦν εἶναι ἑκάστου καὶ τὴν πρώτην οὐσίαν. μετ. VII, 13. πρώτη μὲν γὰρ οὐσία ἴδιος ἑκάστῳ, ἣ οὐχ ὑπάρχει ἄλλῳ· VII, 17. οὐσία δ' ἑκάστου μὲν τοῦτο (τὸ τί ἦν εἶναι)· τοῦτο γὰρ αἴτιον πρῶτον τοῦ εἶναι· μετ. IV, 18. τὸ τί ἦν εἶναι Καλλίᾳ· τῇ δε τῇ οἰκίᾳ κτλ.

(3) Ψυχ. II, 1. φυσ. II, 9. μετ. VII, 17. VII, 4. ὅτι μὲν οὖν ἐστὶν ὁ ὁρισμὸς ὁ τοῦ τί ἦν εἶναι λόγος καὶ τὸ τί ἦν εἶναι ἢ μόνων τῶν οὐσιῶν ἐστὶν ἢ μάλιστα καὶ πρώτως καὶ ἁπλῶς, δῆλον.

γένος καὶ τὸ εἶδος, τὸ δὲ γένος ἀποτελεῖ τὸ οὐσιωδέστερον μέρος τοῦ ὁρισμοῦ, ἁρμόζει κατὰ τὴν τοῦ τί ἐστιν ἀπόδοσιν νὰ εἴπῃ τις μᾶλλον τὸ γένος ὁρισμὸν ἢ τὸ εἶδος (τὴν διαφοράν) (1)· διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης τὸ μέν τί ἐστιν ἀνάγει εἰς τὸ γένος, τὸ δὲ τί ἦν εἶναι εἰς τὸ εἶδος τοῦ πράγματος. (Τοπ. V, 3. κατὰ τοῦτο τὸ χωρίον τὸ ἴδιον τάσσεται ὑπὸ τὸ γένος).

Τὸ γένος σημαίνει τὸ τί ἐστι (Τοπ. VI, 5), οὐδεμία ὅμως διαφορὰ σημαίνει τὸ τί ἐστιν, ἀλλὰ μᾶλλον ποιόν τι, καθάπερ τὸ πεζὸν καὶ τὸ δίπουν (κατ. 5). Τὸ τί ἐςι περιέχει ἐν ἑαυτῷ τὴν διαφοράν, οὐδεμία ὅμως διαφορὰ δηλοῖ τί τὸ πρᾶγμά ἐςιν. Τὸ τί ἐστι σημαίνει τὸ γένος καὶ οὐχὶ τὴν διαφοράν. Τὸ δὲ τί ἐστι δύναται νὰ ἀναχθῇ καὶ εἰς τὰς ἄλλας κατηγορίας, διότι ἅπασαί εἰσι γένη καὶ μάλιστα κοινά (2). Τὸ τί ἐστὶ καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτον κατηγορούμενον (Τοπ. I, 9). Ἐὰν τὸ τί ἐστὶ τὸ γένος δηλοῖ, ὡς εἴρηται, εἶναι ταὐτὸν μετὰ τῆς δευτέρας οὐσίας. Ἡ πρώτη οὐσία ἐστὶν ἴδιος ἑκάστῳ, ἡ δὲ δευτέρα τὸ γένος· διὸ ὀνομάζει τὴν πρώτην οὐσίαν τὸ τόδε τι, τὴν δὲ δευτέραν τὸ τοιόνδε (3).

Τὸ τί ἐστιν, ὃ σημαίνει τὸ γένος, καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, ὃ τὸ εἶδος, περιλαμβάνει τὴν ὅλην τῆς οὐσίας κατηγορίαν. (Τοπ. I, 9. ἀναλ. πρότ. I, 27).

Τὸ τί ἐστιν ἀπὸ τοῦ τί ἦν εἶναι διακρίνεται γραμματικῶς· διότι ὁ ἐνεστὼς σημαίνει καθόλου, ὁ δὲ παρατατικὸς ἰδίαν τινὰ ἀναφοράν. Ἡ τοῦ τί ἐστι ζήτησις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ὅτι (4). Ἡ

(1) Τοπ. IV, 6. ὁ γὰρ ζῶον εἴπας τὸν ἄνθρωπον μᾶλλον δηλοῖ τί ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ἢ τὸ πεζόν. Τοπ. VI, 1. μάλιστα γὰρ τῶν ἐν τῷ ὁρισμῷ τὸ γένος δοκεῖ τὴν τοῦ ὁριζομένου οὐσίαν σημαίνειν.

(2) Μετ. VII, 1. ἀνάγκη γὰρ ἐν τῷ ἑκάστου λόγῳ τὸν τῆς οὐσίας ἐνυπάρχειν· καὶ εἰδέναι τότε οἰόμεθα ἕκαστον μάλιστα, ὅταν τί ἐστιν ἄνθρωπος γνῶμεν καὶ τὸ πῦρ μᾶλλον ἢ τὸ ποιὸν ἢ τὸ ποσὸν ἢ τὸ πού, ἐπεὶ καὶ αὐτῶν τούτων τότε ἕκαστον ἴσμεν, ὅταν τί ἐστι τὸ ποσὸν ἢ τὸ ποιὸν γνῶμεν.

(3) Μετ. VII, 1. σημαίνει γὰρ (τὸ ὂν) τὸ μὲν τί ἐστι καὶ τόδε τι, τὸ δὲ ὅτι ποιὸν ἢ ποσὸν ἢ τῶν ἄλλων ἕκαστον τῶν οὕτω κατηγορουμένων. VII, 8. ἄτομον γὰρ τὸ εἶδος.

(4) Ἀναλ. ὕστ. II, 1. γνόντες δὲ ὅτι ἔστι τί ἐστι ζητοῦμεν, οἷον τί ἐστι θεὸς ἢ τί ἐστιν ἄνθρωπος.

μέθοδος αὕτη, ἡ φέρουσα ἀπὸ τοῦ ὅτι ἐπὶ τὸ διότι, εἶναι ἡ ἐπακτική. (ἀν. ὕστ. II, 13). Ὅτι δ' ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν συνθετικὴν μέθοδον μετεχειρίζετο, ἀποδεικνύουσι τὰ περὶ τὴν ἀπόδειξιν πραγματευόμενα χωρία. (ἀν. ὕστ. I. καὶ II).

Ἀμφότεραι αἱ μέθοδοι συνέχονται ἀλλήλαις· διότι ἐπακτικῶς ἐρχόμεθα εἰς τὴν οὐσίαν, συνθετικῶς δὲ ἐκ τῆς οὐσίας εἰς τὸ καθ' ἕκαστον (τὸ πρᾶγμα, τὸ συμπέρασμα)· ἡ μέθοδος αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἀποδείξεως τελειοποιεῖται ἐν τῷ ὁρισμῷ. Ὁ ὁρισμὸς περιέχει τὸ γένος καὶ τὴν εἰδικὴν τοῦ πράγματος διαφοράν· ἀμφότερά εἰσι πρὸς τέλειον ὁρισμὸν ἀναγκαῖα· διότι ὁ ἀποκλείων τὸ γένος δὲν λέγει τὸ τί ἦν εἶναι, διότι ἡ οὐσία ἑκάστου μετὰ τοῦ γένους ἐστίν· (Τοπ. VI, 5)· ὁ δ' ἀπολείπων τὴν εἰδικὴν διαφοράν, τὴν τὸ γένος διορίζουσαν, δὲν λέγει τὸ τί ἦν εἶναι. (Τοπ. VI, 8) (1). Τὸ δ' ἴδιον διακρίνεται τοῦ εἴδους, διότι τὸ ἴδιον εἶναι κατηγορούμενον τῆς οὐσίας (τοῦ εἴδους), π. χ. ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ τὸ εἶναι γραμματικῆς δεκτικός· (Τοπ. I, 5. V, 3. περὶ ψυχ. III, 6)· ἄρα δὲν ὑπάρχει ἀντίφασις, ὅτι τὰ καθ' ἕκαστα δὲν ποιοῦσιν ὁρισμόν· (μετ. VII, 15)· διὰ δὲ τοῦτο καὶ τῶν αἰσθητῶν οὐσιῶν τῶν καθ' ἕκαστα οὔθ' ὁρισμὸς οὔτ' ἀπόδειξίς ἐστιν, ὅτι ἔχουσιν ὕλην, ἧς ἡ φύσις τοιαύτη, ὥστ' ἐνδέχεσθαι καὶ εἶναι καὶ μή. Τὸ τί ἦν εἶναι ἐςὶν ἡ ἴδιος οὐσία, τὸ ὑποκείμενον.

Ἐπειδὴ τὸ τί ἦν εἶναι φαίνεται αἴτιον οὐ μόνον τῶν ἄλλων κατηγορουμένων, ἀλλὰ καὶ τοῦ κοινοῦ καὶ τοῦ ἐξ ἀμφοῖν, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ τί ἦν εἶναι περιλαμβάνει τὸν ὅλον ὁρισμὸν (μετ. VII, 4 καὶ ἐφ.)· διὰ τοῦτο λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ὁ ὁρισμὸς εἶναι οὐσίας γνωρισμός.

Τὸ τί ἐστι δηλοῖ τὸ γένος, τὸ δὲ τί ἦν εἶναι τὴν πρώτην οὐσίαν, τὴν ἴδιον ἑκάστῳ. Τὸ τί ἦν εἶναι ἐστὶν ἡ κατὰ τὸν λόγον οὐσία· ἐν ταῖς κατηγορίαις ὁρίζεται ἡ οὐσία ἀποθετικῶς (ἣ μήτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται μήτ' ἐν ὑποκειμένῳ τινί),

(1) Τοπ. VI, 4. εἴπερ δεῖ μὲν διὰ τοῦ γένους καὶ τῶν διαφορῶν ὁρίζεσθαι τὸν καλῶς ὁριζόμενον, ταῦτα δὲ τῶν ἁπλῶς γνωριμωτέρων καὶ προτέρων τοῦ εἴδους ἐστίν. Ἀναλ. ὕστ. II, 6.

ἐν δὲ τῇ μεταφυσικῇ ὁρίζεται θετικῶς (ὡς ὑποκείμενον, καθ' οὗ τἄλλα λέγονται, ἐκεῖνο δὲ αὐτὸ μηκέτι κατ' ἄλλου μετ. IV, 8. VII, 3. XII, 1).

Αἱ κατηγορίαι διαιροῦνται εἰς οὐσίας καὶ συμβεβηκότα, τὰ δ' ἴδια, αἱ διαφοραὶ τῆς οὐσίας, εἰσὶ τούτων μεταξὺ, διότι οὔτε οὐσίαι εἰσὶν οὔτε συμβεβηκότα (1)· διὰ τοῦτο αἱ διαφοραὶ εἰσὶν ὁτὲ μὲν ὡς ποιότητες, ὁτὲ δὲ χωρίζονται τούτων καὶ τῶν συμβεβηκότων.

Ἡ οὐσία ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον, αἱ δ' ἄλλαι κατηγορίαι ἐν ὑποκειμένῳ· (κατηγ. 5)· αἱ ἄλλαι κατηγορίαι ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν εἰσὶ συμβεβηκότα (ἀναλ. ὕστ. I, 22. περὶ ζω. μορ. I, 1. μετ. IV, 7)· τὰ δὲ συμβεβηκότα ἀντίκεινται τοῖς καθ' αὑτὰ (ἀναν. ὕστ. I, 4), διότι τὰ καθ' αὑτὰ εἰσὶ ταῖς οὐσίαις ταὐτοσήμαντα· τὸ δὲ συμβεβηκὸς λέγεται, οἷον τὸ μουσικὸν ἢ λευκὸν τῷ ζῴῳ, ὃ μήτε ὅρος μήτε γένος μήτε ἴδιόν ἐστιν, ὑπάρχει δὲ τῷ πράγματι (Τοπ. I, 8).

Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὴν οὐσίαν ἀπὸ τῶν κοινῶν κατηγορουμένων (2). Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνὺς, ὅτι τὸ τόδε τι σημαίνει τι ὡρισμένον, τὸ δὲ τοιόνδε τὸ κοινὸν κατηγορούμενον, ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ τοῦ Πλάτωνος ἰδέα εἶναι κενὴ περιεχομένου καὶ διὰ τοῦτο ἀόριστος· (μετ. XIII, 10)· ὅτι δ' ἡ οὐσία δὲν εἶναι τὸ κοινῇ κατηγορούμενον ἀποδεικνύει τὸ VII, 13 τῆς μεταφυσικῆς,πρώτη γὰρ οὐσία ἴδιος ἑκάστῳ, ἣ οὐχ ὑπάρχει ἄλλῳ, τὸ δὲ καθόλου κοινόν· καὶ τὸ VII, 16. μετ. ἔτι δ' οὐσία λέγεται τὸ μὴ καθ' ὑποκειμένου, τὸ δὲ καθόλου καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται ἀεί.

Καὶ τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν εἰσὶ κοινὰ, καθὸ δὲ κοινὰ δὲν δύνανται

---

(1) Μετ. IV, 14. τὸ ποιὸν μὲν λέγεται ἕνα μὲν τρόπον ἡ διαφορὰ τῆς οὐσίας, οἷον ποιόν τι ἄνθρωπος ζῷον ὅτι δίπουν, ἵππος δὲ τετράπουν κτλ.

(2) Μετ. VII, 13. φανερὸν, ὅτι οὐθὲν τῶν καθόλου ὑπαρχόντων οὐσία ἐστὶ καὶ ὅτι οὐθὲν σημαίνει τῶν κοινῇ κατηγορουμένων τόδε τι, ἀλλὰ τοιόνδε. Σοφιστ. ἐλεγχ. 22. φανερὸν οὖν ὅτι οὐ δοτέον τόδε τι εἶναι τὸ κοινῇ κατηγορούμενον ἐπὶ πᾶσιν, ἀλλ' ἤτοι ποιὸν ἢ πρός τι ἢ ποσὸν ἢ τῶν τοιούτων τι σημαίνειν.

νὰ ἦναι οὐσίαι· (μετ. X, 2. VI, 6. Τοπ. IV, 6)· διότι τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν καθόλου κατηγοροῦνται μάλιστα πάντων· εἰ τὸ ὂν ἦτο οὐσία, ἔπρεπε πάντα νὰ ὦσιν οὐσίαι. (μετ. XI, 2). Εἰ δ' ἦτο γένος, ἔπρεπεν ὡς πάντων κατηγορούμενον νὰ ἦναι καὶ πάντων γένος· εἰ τὸ ὂν καὶ τὸ ἕν, ἃ εἰσὶ πάντων κατηγορούμενα, ἦσαν διαφοραὶ, ἔπρεπεν αἱ διαφοραὶ νὰ ἔχωσι μεγαλειτέραν περιοχὴν ἢ τὰ γένη. (Τοπ. IV, 6).

Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι τὴν οὐσίαν ὁ Ἀριστοτέλης ζητῶν νὰ ὁρίσῃ πραγματικῶς λέγει, ὅτι ἡ οὐσία οὔτε συμβεβηκός ἐστιν, οὔτε κατηγορούμενον, οὔτ' ἐναντίον ἔχει, οὔτε τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον· ἡ δὲ δευτέρα οὐσία ἀντίκειται τῇ πρώτῃ, ὅτι εἰς ποιὸν μεταβάλλεται· ἑνὶ λόγῳ ἡ οὐσία εἶναι ἡ βάσις ὅλων τῶν ἄλλων κατηγοριῶν, διότι αὗται δι' αὐτῆς ὁρίζονται (1)· διὸ ἡ οὐσία ἐστὶ πρότερον· (μετ. IV, 11)· οὐδεμία τῶν ἄλλων χωριστὴ τῆς οὐσίας (2). Ἐπειδὴ ἄρα ἡ οὐσία ἐστὶ τὸ πρότερον καὶ τὸ ὑποκείμενον τῶν ἄλλων κατηγοριῶν, ἀνάγονται αἱ ἄλλαι κατηγορίαι εἰς αὐτήν. (3).

Τὸ ἐξαγόμενον τῆς περὶ οὐσίας συζητήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι, ὅτι πάντων ἡ οὐσία πρῶτον καὶ λόγῳ καὶ γνώσει καὶ χρόνῳ. (μετ. VII, 1).

Ἡ οὐσία ἐστὶ πρῶτον χρόνῳ, διότι τὰ συμβεβηκότα ἐν τῇ οὐσίᾳ γίνονται.

Ὅτι δὲ ἡ οὐσία ἐστὶ πρῶτον λόγῳ ἐξηγεῖται διαφόρως (4). Ὁ

---

(1) Μετ. VII, 1. τὰ δ' ἄλλα λέγεται ὄντα τῷ τοῦ οὕτως ὄντος τὰ μὲν ποιότητας εἶναι, τὰ δὲ ποσότητας, τὰ δὲ πάθη, τὰ δ' ἄλλο τι τοιοῦτον.

(2) Μετ. VII, 1. οὐδὲν γὰρ αὐτῶν ἐστιν οὔτε καθ' αὑτὸ πεφυκὸς οὔτε χωρίζεσθαι δυνατὸν τῆς οὐσίας, ἀλλὰ μᾶλλον, εἴπερ, τὸ βαδίζον τῶν ὄντων τι καὶ τὸ καθήμενον καὶ τὸ ὑγιαῖνον.

(3) Μετ. VII, 1. διότι ἔστι τι τὸ ὑποκείμενον αὐτοῖς ὡρισμένον· τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ οὐσία καὶ τὸ καθ' ἕκαστον, ὅπερ ἐμφαίνεται ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῇ τοιαύτῃ· τὸ ἀγαθὸν γὰρ ἢ τὸ καθήμενον οὐκ ἄνευ τούτου λέγεται. μετ. IX, 1.

(4) Μετ. XIII, 2. οὐ πάντα ὅσα τῷ λόγῳ πρότερα, καὶ τῇ οὐσίᾳ πρότερα· τῇ μὲν γὰρ οὐσίᾳ πρότερα ὅσα χωριζόμενα τῷ εἶναι ὑπερβάλλει, τῷ λόγῳ δὲ ὅσων οἱ λόγοι ἐκ τῶν λόγων· ταῦτα δὲ οὐχ ἅμα ὑπάρχει· εἰ γὰρ μὴ ἔστι τὰ πάθη παρὰ τὰς οὐσίας, οἷον κινούμενόν τι ἢ λευκὸν, τοῦ λευκοῦ ἀνθρώπου τὸ

Ἀριστοτέλης λέγων τὸ οὐσίᾳ πρότερον ἐννοεῖ, ὃ μένει, καὶ ὅταν τἄλλα ἀφαιρεθῶσι· λ. χ. ὁ ἄνθρωπος μένει καὶ ὅταν τὸ λευκὸν ἀφαιρεθῇ· τὸ δὲ λόγῳ πρότερόν ἐστι τὸ ἴδιον (ὅσων οἱ λόγοι ἐκ τῶν λόγων), λ. χ. τὸ λευκὸν λόγῳ προηγεῖται τοῦ λευκοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν τὸ λόγῳ πρότερον διορίζηται δι' ἀφαιρέσεως τῶν ἰδίων, εἶναι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ ἁπλουστέρου· διότι τὰ ἁπλούστερα καθὸ μᾶλλον ἀφῃρημένα εἰσὶν ἀκριβέστερα, ὡς ἡ ἀριθμητικὴ γεωμετρίας· (μετ. XIII, 3. I, 2. ἀναλ. ὕσ. I, 27)· καὶ τὸ συμβεβηκὸς κατὰ τὸν λόγον ἐστὶ τοῦ ὅλου πρότερον, οἷον, τὸ μουσικὸν τοῦ μουσικοῦ ἀνθρώπου· διότι ὁ λόγος ὁ ὅλος οὐκ ἔσται ἄνευ τοῦ μέρους, τὸ μέρος τοῦ ὅλου λόγου ἐστὶ τὸ ἴδιον. (μετ. IV, 11). Τὸ λόγῳ ὅμως πρῶτον παριστᾷ τὴν οὐσίαν καὶ δὲν ἐκλαμβάνεται σχετικῶς, ἀλλὰ σημαίνει τὴν κατὰ τὸν λόγον οὐσίαν· (μετ. VII, 1. XIII, 8), ὡς λ. χ. ὁ λόγος τοῦ θεοῦ προηγεῖται τῶν στοιχείων (θ, ε, ο, υ·) καὶ εἰς τοῦτο τὸ νόημα τὸ ὅλον προηγεῖται τῶν μερῶν, τουτέστιν ἡ οὐσία τῶν συμβεβηκότων, ὡς λ. χ. ἡ κατὰ τὸν λόγον οἰκία προηγεῖται τῆς πραγματικῆς οἰκίας (τῶν μερῶν, λίθων, πλίνθων κτλ.), ὡς ὁ λόγος προηγεῖται τῶν στοιχείων ὡς μερῶν (τοῦ θ, ε, ο, υ). Τῷ μὲν χρόνῳ εἶναι ἀναγκαῖον ἡ ὕλη καὶ ἡ γένεσις νὰ ἦναι προτέρα, τῷ λόγῳ δὲ ἡ οὐσία καὶ ἡ ἑκάστου μορφή. (μετ. IX, 8). Τὸ δὲ γνώσει πρῶτον ἡ οὐσία ἐξηγεῖ τὸ εἰρημένον χωρίον, ὅτι τότε γινώσκομεν, ὅταν τὴν οὐσίαν γνωρίσωμεν· (μετ. VII, 1. XIV, 1. ὕστερον γὰρ πᾶσαι αἱ κατηγορίαι (τῆς οὐσίας).

Ἐὰν δ' ἡ οὐσία ἦναι πρῶτον καὶ λόγῳ καὶ γνώσει καὶ χρόνῳ, αἱ δ' ἄλλαι κατηγορίαι αὐτῆς ὕστεραι, ἀπορεῖται εἰς ποίαν τάξιν ἕπονται αὗται;

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει (μετ. XIV, 1.) τὸ πρός τι καὶ τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ ὕστερον. Πότερον ὅμως προηγεῖται τοῦ ἑτέρου, τὸ ποσὸν τοῦ ποιοῦ ἢ τοῦτο ἐκείνου; Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ποσὸν (VII, 3.) δὲν θεωρεῖ οὐσίαν, ἀλλ' ἐκεῖνο, ᾧ ὑπάρχουσιν οἱ διορισμοὶ τοῦ ποσοῦ· τὸ χωρίον τοῦτο δεικνύει τὴν σχέσιν τοῦ ποσοῦ πρὸς τὴν οὐσίαν· ἀλλαχοῦ δὲ (μετ. XII, 1.) λέγει ὅτι, εἰ τὸ πᾶν ὡς ὅλον παρασταθῇ, ἡ οὐσία πρῶτον μέρος· καὶ εἰ τῷ ἐφεξῆς, καὶ οὕτω πρῶτον ἡ οὐσία, εἶτα τὸ ποιόν, εἶτα τὸ ποσόν.

λευκὸν πρότερον κατὰ τὸν λόγον, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν· οὐ γὰρ ἐνδέχεται εἶναι κεχωρισμένον, ἀλλ' ἀεὶ ἅμα τῷ συνόλῳ ἐστίν· σύνολον δὲ λέγω τὸν ἄνθρωπον τὸν λευκόν.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀφῃρημένα εἶναι ὕστερα τῶν ἐξ ὧν ἀφαιροῦνται, τὰ δ' ἐξ ἀφαιρέσεως, εἰς ἃ τὰ μαθηματικὰ ἀνάγονται καὶ τὸ ποσόν, ὑποθέτουσι τὰ αἰσθητά, ἕπεται, ὅτι τὸ ποιὸν καὶ οὕτω προηγεῖται τοῦ ποσοῦ, καὶ διότι ἡ δευτέρα οὐσία μεταβάλλεται εἰς ποιόν, δηλ. γίνεται ποιά τις οὐσία. Ἐντεῦθεν ἀποδείκνυται, ὅτι ἡ οὐσία προηγεῖται ἁπασῶν τῶν κατηγοριῶν, μετὰ δὲ ταύτην ἕπεται τὸ ποιόν, εἶτα τὸ ποσόν, εἶτα τὸ πρός τι.

β) *Περὶ τοῦ ποιοῦ.*

Τὸ σύγγραμμα τῶν κατηγοριῶν δὲν ἐξηγεῖ τί ἐστι τὸ ποιόν, ἀλλὰ ἡ μεταφυσικὴ (IV, 14.) ἐκλαμβάνουσα αὐτὸ ὁτὲ μὲν ὡς διαφορὰν τῆς οὐσίας, ὁτὲ δ' ὡς διαφορὰν τῶν κινήσεων· τὸ ποιὸν δ' Ἀριστοτέλης ἐκλαμβάνει κατ' ἀντίθεσιν τοῦ γένους· διότι τὸ ποιὸν ἀναφέρεται εἰς τὸ εἶδος, τὸ δὲ ποσὸν εἰς τὸ γένος· διὸ τὸ ποιὸν ἐστὶν ὡρισμένον, τὸ δὲ ποσὸν ἀόριστον (μετ. XI, 6).

Ὁ Ἀριστοτέλης ζητεῖ νὰ διασαφήσῃ τὴν τοῦ ποιοῦ ἔννοιαν ἐκλαμβάνων πρώτην μὲν ποιότητα τὴν τῆς οὐσίας διαφοράν, ποιὰ δὲ καὶ τὰς ἐν τοῖς ἀριθμοῖς ποιότητας, οἷον τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐν τοῖς οὖσιν ποιότητας, οἷον θερμότητα καὶ ψυχρότητα, βαρύτητα καὶ κουφότητα, ἁπασῶν δὲ κυριωτάτην ποιότητα τὴν τῆς οὐσίας διαφοράν (1). Τὰ εἰρημένα λοιπὸν ἀποδεικνύουσιν ὅτι

(1) Μετ. IV, 14. σχεδὸν δὲ κατὰ δύο τρόπους λέγοιτ' ἂν τὸ ποιὸν καὶ τούτων ἕνα τὸν κυριώτατον. Πρώτη μὲν γὰρ ποιότης ἡ τῆς οὐσίας διαφορά· ταύτης δέ τι καὶ ἡ ἐν τοῖς ἀριθμοῖς ποιότης μέρος· διαφορὰ γάρ τις οὐσιῶν ἀλλ' ἢ οὐ κινουμένων ἢ οὐχ ᾗ κινούμενα· τὰ δὲ πάθη τῶν κινουμένων ᾗ κινούμενα καὶ αἱ τῶν κινήσεων διαφοραί· ἀρετὴ δὲ καὶ κακία τῶν παθημάτων μέρος τι· διαφορὰς γὰρ δηλοῦσι τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας, καθ' ἃς ποιοῦσιν ἢ πάσχουσι καλῶς ἢ φαύλως τὰ ἐν κινήσει ὄντα· τὸ μὲν γὰρ ὡδὶ δυνάμενον κινεῖσθαι ἢ ἐνεργεῖν ἀγαθόν, τὸ δ' ὡδὶ καὶ ἐναντίως μοχθηρόν· μάλιστα δὲ τὸ ἀγα-

ἡ τοῦ εἴδους διαφορὰ ἀναφέρεται πρὸς τὸ ποιόν· αἱ τοῦ εἴδους διαφοραὶ εἰσὶ τῆς οὐσίας (1).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει τρόπους τῆς ποιότητος τὴν ἕξιν, τὴν διάθεσιν, τὴν φυσικὴν δύναμιν ἢ ἀδυναμίαν, τὸ πάθος καὶ τὸ σχῆμα. Ὁ Ἀριστοτέλης (ἠθ. Νικ. II, 4) ἀποδεικνύων ὅτι ἐν τῶν τριῶν ἐν τῇ ψυχῇ γινομένων, παθῶν, δυνάμεων, ἕξεων, θὰ ἦτο ἡ ἀρετή, ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ τρόποι τοῦ ποιοῦ εἶναι ἡ βάσις τῆς ἀποδείξεως, ὅτι ἡ ἀρετή ἐστιν ἕξις. Ἡ κατὰ τὴν οὐσίαν διαφορὰ περιλαμβάνει τὸ ὅλον, αἱ δὲ τῶν ἐνεργειῶν διαφοραὶ μέρη μόνον περιλαμβάνουσιν· ἄρα ἡ τοῦ εἴδους διαφορὰ δὲν εἶναι συμβεβηκός, ὡς αἱ ἄλλαι διαφοραὶ ἐν ὑποκειμένῳ, ἀλλὰ τὸ ὑποκείμενον, ἡ ἴδιος οὐσία ἑκάστου. Ὁ Ἀλέξανδρος (Σχολ. 716) λέγει ὅτι τὸ σχῆμα ὁ τέταρτος τρόπος, εἶναι ἡ κατὰ τὴν οὐσίαν διαφορά, ἡ τοῦ εἴδους διαφορά.

Περὶ τὴν ἕξιν δὲ καὶ διάθεσιν πραγματευόμενος ἀνάγει ἀμφοτέρας εἰς τὸ αὐτὸ γένος, πλὴν ὅτι τὴν μὲν ἕξιν θεωρεῖ διαρκῆ, τὴν δὲ διάθεσιν ἐφήμερον (κατηγ. 8. μετ. IV, 19), καὶ τῇ μὲν ἕξει ἀποδίδει δύναμιν ἐνεργητικήν, τῇ δὲ διαθέσει παθητικήν. (περὶ ψυχ. II, 5).

Ἔπειτα δὲ πραγματεύεται περὶ τὴν φυσικὴν δύναμιν καὶ ἀδυναμίαν τοῦ ποιῆσαί τι ῥαδίως ἢ μηδὲν πάσχειν (κατηγ. 8)· ὑγιεινοὶ λ. χ. λέγονται τῷ ἔχειν δύναμιν φυσικὴν τοῦ μηδὲν πάσχειν ὑπὸ τῶν τυχόντων ῥᾳδίως, νοσώδεις δὲ τῷ ἀδυναμίαν ἔχειν φυσικὴν τοῦ πάσχειν ῥᾳδίως. Τὴν δὲ δύναμιν ὁρίζει ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἀρχὴν μεταβλητικὴν ἐν ἄλλῳ ἢ ἄλλο (μετ. IV, 12)· τουτέστι τὸ ὀργανικὸν καθὸ φυσικὸν ἔχει τὸ ὅθεν ἡ κίνησις ἐν ἑαυτῷ.

θὸν καὶ κακὸν σημαίνει τὸ ποιὸν ἐπὶ τῶν ἐμψύχων καὶ τούτων μάλιστα ἐπὶ τοῖς ἔχουσι προαίρεσιν. IV, 2. Τοπ. οὐδεμία γὰρ διαφορὰ σημαίνει τί ἐστιν, ἀλλὰ μᾶλλον ποιόν τι, καθάπερ τὸ πεζὸν καὶ τὸ δίπουν. Τοπ. IV, 6. καὶ ὅτι ἡ μὲν διαφορὰ ποιότητα τοῦ γένους ἀεὶ σημαίνει· τὸ δὲ γένος τῆς διαφορᾶς οὐ. φυσικ. V, 2. λέγω δὲ τὸ ποιὸν οὐ τὸ ἐν τῇ οὐσίᾳ· καὶ γὰρ ἡ διαφορὰ ποιόν.

(1) Κατηγ. 5. μετ. IV, 14. καὶ κύκλος ποιόν τι σχῆμα ὅτι ἀγώνιον ὡς τῆς διαφορᾶς τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ποιότητος οὔσης.

Ἡ δὲ ἕξις γίνεται δι' ἀσκήσεως τῆς φυσικῆς δυνάμεως, οἷον ὁ πυκτικός, ὁ δρομικὸς γίνεται δι' ἀσκήσεως.

Τὰς δὲ παθητικὰς ποιότητας καὶ τὰ πάθη θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τρίτον γένος τῆς ποιότητος. (κατηγ. 8). Πάθος λέγει ποιότητα, καθ' ἣν ἀλλοιοῦσθαι ἐνδέχεται, οἷον τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν καὶ γλυκὺ καὶ πικρὸν καὶ βαρύτης καὶ κουφότης (μετ. VI, 14)· ἐπίσης τὸ πάσχειν καὶ τὸ ἀλλοιοῦσθαι συνταυτίζεται. (ψυχ. II, 5).

Αἱ ποιότητες καλοῦνται παθητικαὶ οὐχὶ ὅτι τὸ δεδεγμένον ἀλλοιοῦται, ἀλλὰ διότι εἰσὶν ἐπιτήδειοι εἰς τὸ νὰ παράσχωσιν παθητικήν τινα ἐντύπωσιν ταῖς αἰσθήσεσιν, τουτέστι διότι εἰσὶ πάθους ποιητικαί (1). Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν σχέσιν, ἣν ἡ ἕξις ἔχει πρὸς τὴν διάθεσιν, ἔχει ἡ παθητικὴ ποιότης πρὸς τὸ πάθος. Πάθος ἐστὶ π. χ. τὸ ἐξ οἰνοφλυγίας ἐρύθημα καὶ ἡ ἀπὸ ἡλιοκαΐας μελανία, ὡς πάθος ἐστὶ καὶ ἡ ἔξαψις· διότι ἡ μὲν ἕξις ὡς παθητικὴ ποιότης ἔχει διάρκειαν, ἡ δὲ διάθεσις καὶ τὸ πάθος δὲν ἔχουσι.

Τέταρτον δὲ γένος ποιότητος θεωρεῖ τὸ σχῆμα καὶ τὴν περὶ ἕκαστον ὑπάρχουσαν μορφήν. (κατηγ. 8). Ἔτι δὲ εὐθύτητα καὶ καὶ καμπυλότητα ποιότητα λέγει, καὶ τὸ τρίγωνον καὶ τὸ τετράγωνον ποιόν τι, καὶ ἕκαστον ποιόν τι λέγεται κατὰ τὴν μορφήν. κτλ.

Ἐὰν δ' αἱ ποιότητες παρήγοντο ὑπό τινος καὶ αἱ κατηγορίαι ὡρίζοντο καθ' αὑτό, θὰ εὑρίσκετο ἡ τῶν κατηγοριῶν μετ' ἀλλήλων συνέχεια.

Εἰς δὲ τὴν τοῦ ποιοῦ κατηγορίαν ἀνάγει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, οὐχὶ ὅμως εἰς ὅλα τὰ γένη, ἀλλ' εἴς τινα· ὡσαύτως τῇ ποιότητι ἀποδίδει καὶ τὸ ὅμοιον καὶ ἀνόμοιον (κατηγ. 8).

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ὅμοιον διορίζει, ἐννοεῖ τὴν τοῦ ποιοῦ συγγένειαν μετὰ τοῦ εἴδους καὶ τὴν τοῦ ποσοῦ μετὰ τῆς ὕλης. (μετ. X, 3).

(1) Κατηγ. 8. . . . ἥτε γλυκύτης πάθος τι κατὰ τὴν γεῦσιν ἐμποιεῖ καὶ ἡ θερμότης κατὰ τὴν ἀφήν, ὁμοίως καὶ αἱ ἄλλαι.

Ἐὰν δὲ ἡ ἀδυναμία εἰς γενικωτέραν σημασίαν ἐκληφθῇ, εἶναι ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς στερήσεως (1).

Ἡ ἀδυναμία εἶναι στέρησις δυνάμεως, ἄρσις τις.

Ἡ στέρησις διορίζεται ὡς ἀντίφασις καὶ ἐναντιότης, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ αὐτή, διότι ἡ στέρησις ἐστὶν ἀντίφασίς τις, ἡ ἀντίφασις διαιρεῖ διχῇ (α οὐκ α), ἡ στέρησις ἔχει σχέσιν πρὸς ἓν τῶν δύο ἢ τὸ α ἢ τὸ οὐκ α (2).

Τούτων δ' ἡ μὲν ἀντίφασίς ἐστι καθαρὰ ἀπόφασις, (α οὐκ α), ἡ δὲ στέρησις ἔχει τι μεταξύ· καθαρὰ ἀπόφασις π. χ. πᾶν ἐστὶν ὑπόπουν ἢ οὐκ ἔστιν (ἀντίφασις)· ἡ ἀντίφασις ἀποκλείει τὸ ἕν, ἡ δὲ στέρησις ἀποκλείει σχετικῶς (3).

Ὁ Ἀριστοτέλης παραβάλλων τὴν στέρησιν πρὸς τὴν ἐναντιότητα λέγει (μετ. X, 4), ὅτι ἡ μὲν ἐναντίωσις στέρησίς ἄν τις εἴη πᾶσα, ἡ δὲ στέρησις ἴσως οὐ πᾶσα ἐναντιότης· ἐν ἑκάστῳ γένει, π. χ. ζῴῳ, ἐν ᾧ τὰ ἄκρα (τὰ εἴδη τοῦ γένους) παρίστανται, συμβαίνει ἡ ἐναντιότης· καὶ ἂν τὸ ἓν τῶν δύο μελῶν τεθῇ, ἀναιρεῖται τὸ ἕτερον· καθ' ὅσον τὸ ἓν τῶν ἄκρων τῆς ἐναντιότητος τίθεται, τὸ δ' ἕτερον ἀναιρεῖται, ἔστι πᾶσα ἐναντίωσις στέρησίς τις. Ἐὰν δ' ἡ στέρησις ἦναι ἡ ἀπόφασις, δείκνυται, ὅτι οὐσία αὐτῆς ἐστιν ἡ ἀντικειμένη (4).

---

(1) Μετ. IV, 12. καὶ γὰρ τὸ φθειρόμενον δοκεῖ δυνατὸν εἶναι φθείρεσθαι, ἢ οὐκ ἂν φθαρῆναι εἰ ἦν ἀδύνατον.

(2) Μετ. X, 4. διὸ ἀντιφάσεως μὲν οὐκ ἔστι μεταξύ, στερήσεως δέ τινος ἐστίν· ἴσον μὲν γὰρ ἢ οὐκ ἴσον πᾶν, ἴσον δὲ ἢ ἄνισον οὐ πᾶν, ἀλλ' εἴπερ, μόνον ἐν τῷ δεκτικῷ τοῦ ἴσου· μετ. X. 5. οὐ γὰρ πᾶν ἴσον ὃ μὴ μεῖζον ἢ ἔλαττον, ἀλλ' ἐν οἷς πέφυκεν ἐκεῖνα. φυσικ. V, 2. ἐναντίον γὰρ ἠρεμία κινήσει, ὥστε στέρησις ἂν εἴη τοῦ δεκτικοῦ. κατηγ. 10. Ἐστερῆσθαι δὲ τότε λέγομεν ἕκαστον τῶν τῆς ἕξεως δεκτικῶν, ὅταν ἐν ᾧ πέφυκεν ὑπάρχειν καὶ ὅτε πέφυκεν ἔχειν μηδαμῶς ὑπάρχῃ. (π. χ. τέχνη τοῦ αὐλεῖν, ἢ ἔλλειψις ὀργάνου τινός, χειρὸς ἢ νοητικῆς δυνάμεως).

(3) Μετ. X, 4. ἡ δὲ στέρησις ἀντίφασίς τίς ἐστιν· ἢ γὰρ τὸ ἀδύνατον ὅλως ἔχει, ἢ ὃ ἂν πεφυκὸς ἔχειν μὴ ἔχῃ, ἐστέρηται ἢ ὅλως, ἢ πῶς ἀφορισθέν. μετ. IV, 23. διαφέρει δέ· τὸ μὲν γὰρ ἐὰν μόνον ᾖ ἐστερημένον, τὸ δὲ ἐὰν ᾖ ποτὲ ἢ ἔν τινι, οἷον ἂν ἐν ἡλικίᾳ τινὶ ἢ τῷ κυρίῳ ἢ πάντῃ, ἢ διά τινα χρόνον ἢ ἐν μέρει κτλ.

(4) Μετ. VII, 7. τῆς γὰρ στερήσεως οὐσία ἡ ἀντικειμένη, οἷον ὑγίεια νόσου· ἐκείνης γὰρ ἀπουσίᾳ δηλοῦται ἡ νόσος, ἡ δ' ὑγίεια ὁ ἐν τῇ ψυχῇ λόγος καὶ ἐν

Τὸ ἓν μέλος τῆς ἐναντιότητος περιλαμβάνει τὸ ἀποθετικὸν τοῦ ἑτέρου, ὡς τὸ ψυχρὸν δύναται ἐπίσης θετικὸν νὰ ἐκληφθῇ ὡς τὸ θερμόν· (περὶ γεν. καὶ φθ. II, 2)· καὶ αὖθις τὸ ψυχρὸν καλεῖται στέρησις τοῦ θερμοῦ (1). Ὁ Ἀριστοτέλης συζητεῖ (φυσ. I, 7. μετ. XII, 4. καὶ ἑφ.) ἂν οἱ πρότερον φιλόσοφοι εἶχον δίκαιον παράγοντες ἐκ μὴ ὄντος τὰ ὄντα, ἐκ τῆς ἀταξίας τὴν τάξιν, ἐκ τῆς ἀμορφίας τὴν μορφὴν (φυσ. II, 1. τὸ φυόμενον ἔκ τινος εἴς τι φύεται)· τὸ γιγνόμενον τί ἐστιν ὕλη, ὑποκείμενον· τούτῳ δ' ἀντίκειται ἡ μορφή. Τοῦτο δὲ τὸ ἄμορφον, τὸ ἀντικείμενον τῇ μορφῇ, ἐκλαμβάνεται ὡς στέρησις. (φυσ. I, 7. τὸ ἄμορφον πρὶν λαβεῖν τὴν μορφήν)· ὥστε ἡ στέρησίς ἐστι λόγῳ μὴ ὄν· ἐὰν τὸ γιγνόμενον γίγνηται ἐκ μὴ ὄντος, γίνεται ὅμως ἔκ τινος ὑποκειμένου, ὥστε τὸ γιγνόμενον γίνεται ἐκ μὴ ὄντος τρόπον τινά, κατὰ συμβεβηκός· ἡμεῖς δὲ (Ἀριστοτέλης) καὶ αὐτοὶ φαμὲν γίγνεσθαι μὲν οὐδὲν ἁπλῶς ἐκ μὴ ὄντος, ὅμως μέν τοι γίγνεσθαι ἐκ μὴ ὄντος, οἷον κατὰ συμβεβηκός· ἐκ γὰρ τῆς στερήσεως, ἥτις ἐστὶ καθ' αὑτὸ μὴ ὄν, οὐκ ἐνυπάρχοντος γίγνεταί τι. Ἡ στέρησις, ἄμορφος, ἐξ ἧς τὸ γιγνόμενον γίγνεται, καὶ μὴ ὂν καθ' αὑτὸ δὲν ἐνυπάρχει ἐν τῷ γιγνομένῳ (2).

Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ μὲν φύσις ἐστὶ τὸ μὴ ὂν κατὰ συμβεβηκός, τρόπον τινά, πρὸς γένεσιν ἐνεργοῦσα, ἡ δὲ στέρησίς ἐστι καθ' αὑτὸ μὴ ὂν (3). Ἡ ὕλη ὡς δύναμις εἶναι τὸ ἐξ οὗ

τῇ ἐπιστήμῃ. IX, 2. ὁ δὲ λόγος ὁ αὐτὸς δηλοῖ τὸ πρᾶγμα καὶ τὴν στέρησιν. μετ. IV, 2. ἔτι δὲ τὸ αὐτὸ τῶν ἐναντίων ἐστὶν αἴτιον· ὃ γὰρ παρὸν αἴτιον τοῦδε, τοῦτο καὶ ἀπὸν αἰτιώμεθα ἐνίοτε τοῦ ἐναντίου, οἷον τὴν ἀπουσίαν τοῦ κυβερνήτου τῆς τοῦ πλοίου ἀνατροπῆς, οὗ ἦν ἡ παρουσία αἰτία τῆς σωτηρίας. φυσ. I, 7. ψυχ. III, 6.

(1) Περὶ οὐραν. II, 3. τῶν γὰρ ἐναντίων εἰ θάτερον φύσει, ἀνάγκη καὶ θάτερον εἶναι φύσει, ἐάν περ ᾖ ἐναντίον, καὶ εἶναί τινα αὐτοῦ φύσιν· ἡ γὰρ αὐτὴ ὕλη τῶν ἐναντίων, καὶ τῆς στερήσεως πρότερον ἡ κατάφασις, λέγω δὲ οἷον τὸ θερμὸν τοῦ ψυχροῦ, ἡ δ' ἠρεμία καὶ τὸ βαρὺ λέγονται κατὰ στέρησιν κινήσεως καὶ κουφότητος.

(2) Φυσ. II, 3. ἕνα μὲν οὖν τρόπον αἴτιον λέγεται τὸ ἐξ οὗ γίγνεταί τι ἐνυπάρχοντος, οἷον ὁ χαλκὸς τοῦ ἀνδριάντος καὶ ὁ ἄργυρος τῆς φιάλης καὶ τὰ τούτων γένη.

(3) Φυσ. I, 9. ἡμεῖς μὲν γὰρ ὕλην καὶ στέρησιν ἕτερον φαμὲν εἶναι, καὶ τούτ

πάντα γίνονται καὶ εἰς ὃ πάντα ἀπόλλυνται, αὐτὴ δ' ἀνώλεθρός τε καὶ ἀγέννητος· ἀλλ' ὡς τὸ καθ' ἕκαστον (ὕλη), τὸ δεκτικὸν τῆς μορφῆς (τὸ ἐν ᾧ), ἀπόλλυται καθ' αὑτὸ, τὸ δὲ φθειρόμενον ἐν αὐτῷ (τῇ ὕλῃ) ἐστὶν ἰδίως τὸ ἄμορφον, ἡ ἔλλειψις τῆς γενησομένης μορφῆς, ἡ στέρησις· διὰ τοῦτο ἡ στέρησις ἀναφέρεται εἰς τὸ εἶδος (1). Εἰς τοῦτο τὸ νόημα ἐκλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν στέρησιν ὡς τρίτην ἀρχὴν πρός τε τῇ ὕλῃ καὶ τῇ μορφῇ (2). Τὰς τρεῖς δὲ ταύτας ἀρχὰς ἐκλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης ἐνυπαρχούσας τοῖς οὖσι, τὴν δὲ στέρησιν ἐπέχουσαν τόπον εἴδους, οἷον γίνεται ἡμέρα, ὅταν ὁ ἀὴρ, ὡς ὕλη, περιλάβῃ τὸ φῶς, ὡς εἶδος, ὅταν δ' ὁ ἀὴρ ἀντὶ τοῦ φωτὸς περιλάβῃ τὴν στέρησιν, γίνεται νύξ· ὥστε ἡ στέρησις ὑποτίθεται μᾶλλον ὡς εἶδος καὶ παρίσταται μονίμως ἐνυπάρχουσα (3). Καθ' ὅσον δ' ἡ στέρησις μόνιμος ὑποτίθεται, φαίνεται ἐναντιότης τις. (μετ. XII, 4. τὸ εἶδος ἢ τὸ ἐναντίον).

Περὶ δὲ σχέσεως τῆς στερήσεως πρὸς τὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν κάμνει λόγον ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ μεταφυσικῇ (XII, 5). Ἡ δύναμις οὔπω οὖσα, ὡς γενέσθαι δυνατὸν, δύναται νὰ κληθῇ στέρησις· (φυσ. I, 8. Ἀλεξ. Ἀφροδ. ἀπορ. καὶ λύσ. II, 11)· ἡ στέρησις ὅμως ἐπέχουσα τόπον εἴδους δὲν εἶναι δύναμις, ἀλλ' ἡ αὐτὴ τῷ εἴδει. Ἐὰν δὲ τὸ εἶδος χωριστὸν ἐκληφθῇ, εἶναι ἐνέργεια· οὕτω καὶ ἡ στέρησις· καὶ ἡ ὕλη ἐστὶ δυνάμει· διότι ἐστὶ δεκτικὴ ἀμφοῖν, εἴδους καὶ στερήσεως. Ἐν ταῖς κατηγορίαις παρατηροῦνται δύο ἀντίθετοι συστοιχίαι, ὡς ἐν ταῖς δέκα τῶν

των τὸ μὲν οὐκ ὂν εἶναι κατὰ συμβεβηκὸς, τὴν ὕλην, τὴν δὲ στέρησιν καθ' αὑτὴν, καὶ τὴν μὲν ἐγγὺς καὶ οὐσίαν πως, τὴν ὕλην, τὴν δὲ στέρησιν οὐδαμῶς.

(1) Φυσ. I, 9. φθείρεται δὲ καὶ γίνεται ἔστι μὲν ὡς, ἔστι δ' ὡς οὔ· ὡς μὲν γὰρ τὸ ἐν ᾧ, καθ' αὑτὸ φθείρεται· τὸ γὰρ φθειρόμενον ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ στέρησις· ὡς δὲ κατὰ δύναμιν, οὐ καθ' αὑτὸ, ἀλλ' ἄφθαρτον καὶ ἀγέννητον ἀνάγκη αὐτὴν εἶναι.

(2) Φυσ. I, 7. διὸ ἔστι μὲν ὡς δύο λεκτέον εἶναι τὰς ἀρχὰς, ἔστι δ' ὡς τρεῖς, (μετ. XII, 4. τὸ εἶδος καὶ ἡ στέρησις καὶ ἡ ὕλη).

(3) Μετ. XII, 4. ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον τὰ ἐνυπάρχοντα αἴτια (εἶδος, στέρησις καὶ ὕλη), ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκτὸς οἷον τὸ κινοῦν, δῆλον ὅτι ἕτερον ἀρχὴ καὶ στοιχεῖον· αἴτια δὲ ἄμφω· καὶ εἰς ταῦτα διαιρεῖται ἡ ἀρχὴ, τὸ δ' ὡς κινοῦν ἢ ἱστὰν ἀρχή τις καὶ οὐσία.

Πυθαγορείων κατηγορείαις, (μετ. I, 5), ἐξ ὧν ἡ μὲν δύναται νὰ κληθῇ καταφατικὴ, ἡ δὲ ἀποφατική· ἡ δ' ἀποφατική ἐστιν ἡ τῆς στερήσεως συστοιχεία (1).

Ὁ Βεῖσης (Biese die Phil. des Aristoteles I, 41 κ. ἐφ. 541) συγχέει τὴν στέρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ τῆς καθαρᾶς τοῦ Ἑγέλου ἐννοίας, ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἡ στέρησίς ἐστι τὸ κινοῦν πρὸς μετάβασιν τοῦ ἰδανικοῦ πρὸς τὸ φυσικὸν, τῆς ἰδέας πρὸς τὴν φύσιν, καὶ ἀφαιροῦν ἀεὶ ἀπὸ τῆς ὕλης τὸ ἀποφατικὸν, ὃ ἀεὶ ἐπανίσταται. Κατ' Ἀριστοτέλη ὀρέγεται μὲν ἡ ὕλη τοῦ θείου (φυσ. I, 9), ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως οὐδαμοῦ ἀναφέρει τὴν στέρησιν ὡς ἀρχὴν κινητικὴν, ἀλλὰ τὸ κινοῦν αὐτῷ ἐστι τὸ εἶδος, ὃ καὶ ἀρχὴ καλεῖται. Ὅθεν, ἐὰν τῇ στερήσει τοιαύτη τις γενικὴ ἔννοια ἀποδοθῇ, παρεισάγεται ἔννοια τῷ Ἀριστοτέλει πάντῃ ἄγνωστος.

γ) *Περὶ τοῦ ποσοῦ.*

Ποσὸν λέγεται κατ' Ἀριστοτέλη τὸ διαιρετὸν εἰς ἐνυπάρχοντα, ὧν ἕκαστον ἕν τι καὶ τόδε τι φύσει ἐστίν. Ἐὰν δηλαδὴ τὰ μέρη ἐνυπάρχωσιν αὐτῷ καὶ ἐὰν ἕκαστον μέρος ἦναι φύσει ἓν καὶ ὡρισμένον.

Τὸ ποσὸν δείκνυται συγγενὲς τῆς ὕλης· διότι τὸ ἐξ οὗ γίνεταί τι (ἡ ὕλη) παρίσταται ὡς ἐνυπάρχον, ὡς ὁ χαλκὸς τοῦ ἀνδριάντος (2).

Αἱ Κατηγορίαι διαιροῦσι τὸ ποσὸν εἰς διωρισμένον καὶ συνεχές· ἔστι δὲ διωρισμένον οἷον ἀριθμὸς καὶ λόγος· αἱ μονάδες τοῦ ἀριθμοῦ καὶ αἱ συλλαβαί, ἐξ ὧν σύγκειται ὁ λόγος, εἰσὶ χωρισταί· συνεχὲς δ' ἐστὶν οἷον γραμμὴ, ἐπίπεδον, σῶμα, ἔτι δὲ καὶ χρόνος καὶ τόπος· (κατηγ. 6)· προστίθεται δ' ἐν τῇ μετα-

---

(1) Περὶ γεν. καὶ φθ. I, 3. μετ. X, 3. φυσικ. III, 2. αἴτιον δὲ τοῦ εἰς ταῦτα (τὸ ἄνισον καὶ μὴ ὂν) τιθέναι ὅτι ἀόριστόν τι δοκεῖ εἶναι ἡ κίνησις, τῆς δ' ἑτέρας συστοιχείας αἱ ἀρχαὶ διὰ τὸ στερητικαὶ εἶναι ἀόριστοι· οὔτε γὰρ τόδε οὔτε τοιόνδε οὐδεμία αὐτῶν ἐστιν, ὅτι οὐδὲ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν.

(2) Μετ. IV, 1. IV, 2. φυσ. II, 3. μετ. IV, 13. Ποσὸν λέγεται τὸ διαιρετὸν εἰς ἐνυπάρχοντα, ὧν ἑκάτερον ἢ ἕκαστον ἕν τι καὶ τόδε τι πέφυκεν εἶναι· πλῆθος μὲν οὖν ποσόν τι ἂν ἀριθμητὸν ᾖ, μέγεθος δὲ τὸ εἰς συνεχῆ.

φυσικῇ (IV, 13) καὶ ἡ κίνησις· διότι ἡ κίνησις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ κινηθέντος. Τὸ ἓν θεωρεῖται ὡς τὸ πρῶτον μέτρον ἑκάστου γένους καὶ κυριώτατα τοῦ ποσοῦ (1).

Τὸ ποσόν ἐστι τὸ μετρητὸν, καὶ εἴ τι μέτρον ἐστὶ, μετρητῷ γινώσκεται. Ὁ Ἀριστοτέλης μεταχειρίζεται τὸ γνωριστικὸν τοῦτο σημεῖον δεικνὺς, ὅτι ὁ λόγος καθὸ ποσὸν μετρεῖται βραχείᾳ καὶ μακρᾷ συλλαβῇ καὶ ἐστὶ τῶν διωρισμένων· (κατηγ. 6)· ἄρα ὁ ἀριθμὸς κατ' Ἀριστοτέλη ὁρίζει τὸ ποσόν. Τὸ δὲ διωρισμένον λέγει πρότερον τοῦ συνεχοῦς, ὡς καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀριθμοῦ φύσει προτέραν τοῦ συνεχοῦς (2). Τὸ διωρισμένον ποσὸν εἶναι τὸ μᾶλλον ἀφῃρημένον, τὸ γενικώτερον, ὃ ὡς τοιοῦτόν ἐστι λόγῳ τὸ πρότερον· τοῦτο ὑπάρχει μὲν ἄνευ τοῦ συνεχοῦς, ἀλλ' ἔστιν ἐν αὐτῷ. Τὸ δὲ συνεχὲς γίνεται ἐκ προσθέσεως· διὰ τοῦτο τὴν ἀριθμητικὴν ὁ Ἀριστοτέλης τάττει ὑπὲρ τὴν γεωμετρίαν· (μετ. I, 2). Ἡ πρόσθεσις ἐκλαμβάνεται ὡς ἀρχὴ τοῦ ἀριθμοῦ (μετ. XIII, 7)· τὴν δὲ πρόσθεσιν ἐκλαμβάνει ἀντίθετον τῇ ἀφαιρέσει. (μετ. XI, 10. VII, 5 ἀναλ. ὕστ. I, 27). Πρὸς ἐξήγησιν δὲ τοῦ συνεχοῦς μεταχειρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν κίνησιν τοῦ γενομένου πράγματος, λέγων, ὅτι συνεχὲς λέγεται οὗ κίνησις μία, μία δ' οὗ ἀδιαίρετος, ἀδιαίρετος δὲ κατὰ χρόνον, π. χ. ἡ κνήμη, ὁ μηρὸς, ἡ εὐθεῖα γραμμὴ, εἶναι συνεχῆ· διότι ἡ αὐτὴ κίνησίς ἐστιν ἐν τῇ ὅλῃ κνήμῃ, ἐν τῷ ὅλῳ μηρῷ, ἐν τῇ ὅλῃ εὐθείᾳ γραμμῇ· ὁμοίως δὲ συνεχεῖς εἰσι καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος· διότι τὸ παρὸν συνέχεται μετὰ τοῦ

(1) Μετ. X, 1. ἐντεῦθεν γὰρ ἐπὶ τὰ ἄλλα ἐλήλυθεν· μέτρον γάρ ἐστιν ᾧ τὸ ποσὸν γινώσκεται· γινώσκεται δὲ ἢ ἑνὶ ἢ ἀριθμῷ τὸ ποσὸν ᾗ ποσὸν, ὁ δ' ἀριθμὸς ἅπας ἑνί· ὥστε πᾶν τὸ ποσὸν γινώσκεται ᾗ ποσὸν τῷ ἑνὶ, καὶ ᾧ πρώτῳ ποσὰ γινώσκεται, τοῦτο αὐτὸ ἕν· διὸ τὸ ἓν ἀριθμοῦ ἀρχὴ ᾗ ἀριθμός· ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις λέγεται μέτρον ᾧ πρώτῳ τε ἕκαστον γινώσκεται καὶ τὸ μέτρον ἑκάστου ἓν ἐν μήκει, ἐν πλάτει, ἐν βάθει, ἐν βάρει, ἐν τάχει.

(2) Φυσ. V, 3. φανερὸν, ὅτι ἐν τούτοις ἐστὶ τὸ συνεχὲς, ἐξ ὧν ἕν τι πέφυκε γίνεσθαι κατὰ τὴν σύναψιν· καὶ ὥς ποτε γίνεται τὸ συνέχον ἓν, οὕτω καὶ τὸ ὅλον ἔσται ἓν, οἷον ἢ γόμφῳ ἢ κόλλῃ ἢ ἁφῇ ἢ προσφύσει· φανερὸν δὲ καὶ ὅτι πρῶτον τὸ ἐφεξῆς ἐστίν· τὸ μὲν γὰρ ἁπτόμενον ἐφεξῆς ἀνάγκη εἶναι, τὸ δ' ἐφεξῆς οὐ πᾶν ἅπτεσθαι· διὸ καὶ ἐν προτέροις τῷ λόγῳ τὸ ἐφεξῆς ἐστιν, οἷον ἐν ἀριθμοῖς, ἁφὴ δ' οὐκ ἔστιν.

παρελθόντος καὶ μέλλοντος· καὶ ὁ τόπος, ὃν σῶμά τι κατέχει, εἶναι συνεχής· διότι τὸ σῶμα εἶναι συνεχές· (κατηγ. 6. φυσ. IV, 13. μετ. IV, 6)· διὰ τί δ' ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος ἀνάγονται εἰς τὸ ποσὸν, τὸ δὲ ποῦ καὶ ποτὲ ἀποτελοῦσιν ἰδίας κατηγορίας; διότι, λέγει ὁ Σιμπλίκιος (κατηγ. 34), ἄλλη τις εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου, καθ' ἣν ὁ χρόνος εἶναι διάστημα, καὶ ἄλλη τοῦ ποτὲ, καθ' ἣν ἡ σχέσις τῶν ἐν τῷ χρόνῳ πρὸς τὸν χρόνον θεωρεῖται· καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου ὁ αὐτὸς ἁρμόζει λόγος· ὥστε ὀρθῶς ἀλλαχοῦ ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ποσὰ κατέταξεν καὶ ἀλλαχοῦ τὴν πρὸς τὰ ποσὰ ταῦτα σχέσιν.

Ὁ χρόνος, λέγει, εἶναι ποσὸν συνεχὲς, τὰ μόρια αὐτοῦ ἔχουσι μόνον τάξιν, οὐχὶ θέσιν· θέσιν δὲ ἔχει ἡ γραμμὴ καὶ ἡ ἐπιφάνεια καὶ τὸ σῶμα καὶ τὰ τοῦ τόπου μόρια. (κατηγ. 6).

Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὸ πᾶν καὶ τὸ ὅλον, (1) καὶ θεωρεῖ ἀλλήλοις ἀντίθετα.

Τὸ ποσὸν δὲ, λέγει (κατηγ. 6), δὲν ἔχει ἐναντίον· διότι τὸ ἐναντίον ἀναφέρεται εἰς τὸν τόπον (ἄνω, κάτω κτλ)· οὐδὲ τὸ ὡρισμένον ποσὸν ἔχει τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον· διότι τὸ τρίπηχυ, τὸ τρία, τέσσαρα κτλ, εἰσὶ τρίπηχυ, τρία, τέσσαρα ἁπλῶς, οὐχὶ μᾶλλον ἢ ἧττον· ὥστε τὸ ποσὸν δὲν ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον (κατηγ. 6), ἴδιον δὲ μάλιστα τοῦ ποσοῦ τὸ ἴσον καὶ ἄνισον, καὶ ἕκαστον τῶν εἰρημένων ποσῶν, οἷον σῶμα ἴσον τε καὶ ἄνισον λέγεται, καὶ ἀριθμὸς καὶ χρόνος καὶ λοιπά.

δ) Περὶ τοῦ πρός τι.

Πρός τι λέγονται ὅσα ἑτέρων λέγονται, οἷον τὸ ὅμοιον τινὶ ὅμοιον λέγεται, καὶ τὸ μεῖζον τινὸς καὶ τὸ διπλάσιον τινὸς, καὶ ἡ ἕξις καὶ ἡ διάθεσις καὶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ ἐπιστήμη. (κατηγ. 7. Κατηγ. 9)· σχεδὸν γὰρ ἐπὶ πάντων τῶν τοιούτων τὰ γένη πρός τι λέγεται, τῶν δὲ καθ' ἕκαστα οὐδέν· ἡ μὲν γὰρ

(1) Μετ. IV, 26. ἔτι τοῦ ποσοῦ ἔχοντος ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ ἔσχατον, ὅσων μὲν μὴ ποιεῖ ἡ θέσις διαφορὰν, πᾶν λέγεται, ὅσων δὲ ποιεῖ ὅλον.

ἐπιστήμη γένος οὖσα, τινὸς λέγεται, ἡ δὲ γραμματικὴ ὡς καθ' ἕκαστον δὲν λέγεται τινὸς οὐδ' ἡ μουσική. Τὰ πρός τι δὲ ὁ 'Αριστοτέλης ἀνάγει εἰς τοιαῦτα, ὧν οὐσία τὸ πρός τι ἐστιν, καὶ εἰς τοιαῦτα, εἰς ἃ ἕτερα ἀναφέρονται (μετ. IV, 15, φυσ. III, 1. μετ. X, 6).

Ὁ 'Αριστοτέλης εἰς τὰ πρός τι ἀνάγει τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην (φυσ. II, 2. ἔτι τῶν πρός τι ἡ ὕλη· ἄλλῳ γὰρ εἴδει ἄλλη ὕλη). Τὸ δ' ἐναντίον καὶ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀνάγει εἴς τινα γένη τῶν πρός τι, εἰς ἕτερα δ' οὒ (1). Ὁ 'Αριστοτέλης λέγει, ὅτι τὰ πρός τι πάντα πρὸς ἀντιστρέφοντα λέγονται, ὡς δοῦλος καὶ δεσπότης, πτερὸν καὶ πτερωτὸν (κατηγ. 7)· διότι ὄντος δούλου καὶ δεσπότης, δεσπότου ὄντος καὶ δοῦλός ἐστιν.

ε) Περὶ τῶν ἄλλων ἓξ κατηγοριῶν.

Ὁ 'Αριστοτέλης (Τοπ. I, 15. γεν. καὶ φθ. I, 7) διακρίνει τὸ ποιεῖν καὶ πάσχειν· διότι τῷ μὲν εἴδει οὐ ταυτόν ἐστι τῷ δὲ γένει ταυτόν· πέφυκεν ὅμως σῶμα ὑπὸ σώματος, χυμὸς ὑπὸ χυμοῦ, χρῶμα ὑπὸ χρώματος πάσχειν, ὅλως δὲ τὸ ὁμογενὲς ὑπὸ τοῦ ὁμογενοῦς.

Τὸ παθητικὸν ἔχει δύο σημασίας ὡς ὑποκείμενον ἐν τῇ οὐσίᾳ ἐνυπάρχον καὶ ὡς ἀντικειμένη τούτῳ ποιότης. (περὶ γεν. καὶ φθ. I, 7). Τὸ δὲ ποιητικὸν ἀνάγει εἰς τὸ αἴτιον· διότι τὸ πρῶτον ποιητικόν ἐστι μόνον κινοῦν, οὐχὶ δὲ καὶ πάσχον, τὸ δὲ μέσον ἐστὶ ποιητικὸν ἅμα καὶ παθητικόν. Τὸ μὲν πρῶτον ποιητικόν ἐστιν ἀπαθές, τὸ δ' ἔσχατον καὶ αὐτὸ πάσχον.

Τὸ δὲ ποιητικὸν καὶ παθητικὸν θεωρεῖ ὁ 'Αριστοτέλης καθὸ κινήσεις συγγενῆ. (φυσ. III, 3. μετ. VII, 4).

---

(1) Μετ. X, 7. τῶν δὲ πρός τι ὅσα μὴ ἐναντία, οὐκ ἔχει μεταξύ· αἴτιον δὲ ὅτι οὐκ ἐν τῷ αὐτῷ γένει ἐστί· τί γὰρ ἐπιστήμης καὶ ἐπιστητοῦ μεταξύ; ἀλλὰ μεγάλου καὶ μικροῦ (τὸ ἴσον δηλ.)· κατηγ. 7. ἀρετὴ δὲ κακίᾳ ἐναντίον, ἑκάτερον ὂν τῶν πρός τι, καὶ ἐπιστήμη ἄγνοια· οὐ πᾶσι δὲ τοῖς πρός τι ὑπάρχει τὸ ἐναντίον· τῷ γὰρ διπλασίῳ οὐκ ἔστιν ἐναντίον, οὐδὲ τῷ τριπλασίῳ, οὐδὲ τῶν τοιούτων οὐδενί.

Ἡ σχέσις ὅμως τῆς κινήσεως πρὸς τὰς κατηγορίας παρέσχε τοῖς περιπατητικοῖς δυσχερείας. Κατὰ τοὺς πλείστους ἡ κίνησίς ἐστι ποσὸν (Σιμπλ. κατηγ. 78)· ἄλλοι δ' ἀνήγαγον τὴν κίνησιν εἰς τὸ πρός τι· ὁ δὲ Θεόφραστος εἰς ὅλας τὰς κατηγορίας.

Ὁ 'Αριστοτέλης ὅμως (1) κατὰ τοῦτο τὸ χωρίον ἀποκλείει τῆς κινήσεως τὸ ποιεῖν καὶ πάσχειν· ἐν δὲ τῷ περὶ ψυχῆς (II, 5) λέγει, ὅτι ἡ αἴσθησίς ἐστι πάθος καὶ ἄνευ αἰσθητοῦ οὐδεμία αἴσθησις· αὕτη κινεῖται καὶ ἔστι μεταβολή· ἡ ὅρασις λ. χ. πάσχει ὑπὸ τοῦ δρωμένου χρώματος, ἀλλὰ πάσχουσα ὁρᾷ. Ἐν τῇ μαθήσει τὸ ποιεῖν τοῦ διδάσκοντος καὶ τὸ πάσχειν τοῦ μανθάνοντος συμπίπτουσιν (ψυχ. III, 2) (2).

Περὶ τοῦ κεῖσθαι ἀναφέρει ἐν τῇ μεταφυσικῇ (3)· ἡ δὲ λέξις χρόνῳ σημαίνει τὴν κατηγορίαν τοῦ ποτέ· αἱ δὲ λέξεις οἷον τὸ κεῖσθαι, ἀνάκεισθαι δηλοῦσι τὴν κατηγορίαν τοῦ ποῦ. (φυσ. IV, 13).

Περὶ δὲ τοῦ ἔχειν ἀναφέρει (μετ. IV, 23) ἐν τῇ μεταφυσικῇ· οἱ δὲ ἑρμηνευταὶ (Σιμπλ. κατηγ. 93) ὁρίζουσι τὴν κατηγορίαν τοῦ ἔχειν ἐλλιπῶς· διότι τὸ ἔχειν αὐτοῖς σημαίνει κτῆσιν τῆς οὐσίας κεχωρισμένην.

Ὅλαι δ' αἱ δέκα αὗται κατηγορίαι δὲν παρήχθησαν ἔκ τινος ἀρχῆς, ἀλλ' ἀνεπτύχθησαν τυχαίως πως ἐκ τῆς παρατηρήσεως.

Τὰς δὲ κατηγορίας ταύτας μεταχειρίζεται ὁ 'Αριστοτέλης πανταχοῦ, ἐν μὲν τῇ λογικῇ πρὸς διάκρισιν τοῦ ὁμωνύμου (ὁμώνυμα, ὧν ὄνομα μόνον κοινόν, ὁ δὲ λόγος ἕτερος, οἷον ζῷον ὅτε ἄνθρωπος καὶ τὸ γεγραμμένον. κατηγ. 1. Τοπ. I, 15), ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς ὑστέροις (I, 22) αἱ κατηγορίαι ὑποτίθενται ὡς καθόλου, ἵνα δειχθῇ, ὅτι ἡ ἀπόδειξις δὲν βαδίζει ἐπ' ἄπειρον· ἄρα

---

(1) Φυσ. V, 2. οὐδὲ δὴ ποιοῦντος καὶ πάσχοντός ἐστι κίνησις οὐδὲ παντὸς κινοῦντος καὶ κινουμένου ὅτι οὐκ ἔστι κινήσεως κίνησις οὐδὲ γενέσεως γένεσις οὐδ' ὅλως μεταβολὴ μεταβολῆς.

(2) Ψυχ. III, 2. ἡ κίνησις καὶ ἡ ποίησις καὶ τὸ πάθος ἐν τῷ ποιουμένῳ· ἡ ποίησις καὶ ἡ πάθησις ἐν τῷ πάσχοντι ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ ποιοῦντι.

(3) Μετ. VIII, 2. τὰ δὲ θέσει διαφέρει, οἷον οὐδὸς καὶ ὑπέρθυρον· ταῦτα γὰρ τῷ κεῖσθαί πως διαφέρει· τὰ δὲ χρόνῳ, οἷον δεῖπνον καὶ ἄριστον.

ἐκ τοῦ ὡρισμένου ἀριθμοῦ τῶν κατηγοριῶν ἐξάγεται τὸ ἀδύνατον τοῦ βαδίζειν ἐπ' ἄπειρον.

Καὶ ἐν τῇ μεταφυσικῇ (V, 2. VII, 1.) ὑποθέτει τὰς κατηγορίας· συζητῶν τὰ διάφορα εἴδη τῶν ὄντων, τὰ κατὰ συμβεβηκός, δεικνύει ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς μεταφυσικῆς οὔτε τὸ κατὰ συμβεβηκὸς ὄν ἐστιν, οὔτε τὸ ἀληθὲς ἢ ψευδές, ἀλλ' ἡ οὐσία, τὸ πρῶτον τῶν κατηγοριῶν ὑποκείμενον.

Καὶ ἐν τῇ φυσικῇ ὑποθέτει αὐτάς, ἵνα ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ οὐσία δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν κίνησιν· διότι ἡ οὐσία ἐναντίον δὲν ἐπιδέχεται, (φυσ. V, 2), τὸ δ' ἐναντίον τῶν πρός τι ἐστίν· (μετ. X, 6. κατηγ. 7)· ὥστε διὰ τῶν κατηγοριῶν ὁρίζει τοὺς διαφόρους τρόπους τῆς κινήσεως (1). Ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ ἀποδεικνύει διὰ τῆς κατηγορίας τοῦ ποιοῦ, ὅτι αἱ ἀρεταὶ οὔτε πάθη εἰσίν, οὔτε δυνάμεις φυσικαί, ἀλλ' ἕξεις (2). Λόγου δὲ περὶ τῶν κατηγοριῶν, ἤτοι τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων, γενομένου, ἀνάγκη νὰ γείνῃ καὶ περὶ τῶν κατὰ συμπλοκήν, τουτέστι τῆς προτάσεως, τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τοῦ ὁρισμοῦ. Τὴν τάξιν ταύτην ἔχουσι τὰ τοῦ ὀργάνου βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους· διότι περὶ προτάσεως πραγματεύεται τὸ περὶ ἑρμηνείας, περὶ ἐνδόξου συλλογισμοῦ τὰ τοπικά, περὶ φαινομένου μὲν οὐκ ὄντος δὲ οἱ σοφιστικοὶ ἔλεγχοι, περὶ ἀποδείξεως ἤτοι ἐπιστημονικοῦ συλλογισμοῦ τὰ ἀναλυτικὰ πρότερα καὶ τὸ πρῶτον τῶν ἀναλυτικῶν ὑστέρων, περὶ δὲ ὁρισμοῦ καὶ ἐπιστήμης τὸ δεύτερον.

II. Περὶ τῶν κατὰ συμπλοκὴν λεγομένων.

1) Περὶ ἑρμηνείας (3).

Ὡς ὁ Πλάτων τὸν προφορικὸν λόγον ἐκ τῆς διανοίας γινόμενον ἀπεφήνατο, οὕτως ὑπέλαβεν αὐτὸν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης(1).

(1) Φυσ. V, 2. ἐπεὶ δὲ οὔτε οὐσίας οὔτε τοῦ πρός τι οὔτε τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν, λείπεται κατὰ τὸ ποιὸν καὶ τὸ ποσὸν καὶ τοῦ ποῦ κίνησιν εἶναι μόνον· ἐν ἑκάστῳ γάρ ἐστι τούτων ἐναντίωσις· ἡ μὲν οὖν κατὰ τὸ ποιὸν κίνησις ἀλλοίωσις ἔστω· ἡ δὲ κατὰ τὸ ποσὸν αὔξησις καὶ φθίσις· ἡ δὲ κατὰ τόπον φορά.

(2) Ἠθ. Νικομ. II, 4. εἰ οὖν μήτε πάθη εἰσὶν αἱ ἀρεταὶ μήτε δυνάμεις, λείπεται ἕξεις αὐτὰς εἶναι.

(3) Τὸ περὶ ἑρμηνείας, ὃ ἀπέρριψεν Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος ὡς μὴ γνήσιον Ἀριστοτέλους, ὑπεστήριξεν ὁ Πράνδης καὶ ἄλλοι ὡς γνήσιον. (Zeller Phil. d. gr. II, 373. 4).

Ἡ ἑρμηνεία, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει καὶ ἀπόφανσιν καὶ ἀποφαντικὸν λόγον, γινόμενον προσθέσει τοῦ ῥήματος ἢ τῆς πτώσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ὄνομα, λέγεται (Ἀμμών. περὶ ἑρ. Βλεμμ. λογ. κεφ. 27) προτεινομένη μὲν πρότασις, ἀντιτεινομένη δὲ ἔνστασις, ζητουμένη δὲ ζήτημα, προκειμένη δέ, ἵν' ἐξ αὐτῆς τι ἕτερον ἐπαχθῇ, ἡγούμενον, ἐπιφερομένη δὲ ἐκ προκειμένων τινῶν ἑπόμενον ἢ συμπέρασμα, (Εὐγεν. λογ. σ. 341) τιθεμένη δὲ θέσις· ἔτι δὲ λέγεται καὶ ὑποτιθεμένη εἰς ἐξήγησιν τινὸς ὑπόθεσις, ἀποφαινομένη δ' ἀλήθειαν αὐταπόδεικτον ἀξίωμα, ἀποδείξεως δὲ χρήζουσα θεώρημα, προβάλλουσα δ' εἰς πρᾶξιν πρόβλημα, τὸ δὲ πόρισμά ἐστι πρότασις ἐκ τῆς ἀποδειχθείσης ἀμέσως ἐπιφερομένη, μηδὲ χρήζουσα ἄλλης δείξεως· λαμβανομένη δ' ἀναποδείκτως ἐξ ἄλλης ἐπιστήμης λῆμμα· τὸ δ' αἴτημα πρότασις πρακτική, ἣν ἀδιστάκτως πᾶς τις ἂν αἰτούμενος δοίη. (Εὐγεν. λογικ. σ. 354 καὶ ἐφ.).

Ἡ περὶ ἑρμηνείας πραγματεία διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ πραγματεύεται περὶ φωνῆς καὶ σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὰ νοήματα. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ, ἐπειδὴ λόγος οὔτε ἐκ τοῦ ὀνόματος προέρχεται ἁπλῶς, οὔτ' ἐκ τοῦ ῥήματος, ἀλλ' ἐκ τῆς διὰ τοῦ ἔστι συνδέσμου συμπλοκῆς ἀμφοτέρων, πραγματεύεται περὶ συνθέσεως τῶν τοῦ λόγου μερῶν (κεφ. 4. καὶ ἐφ.), περὶ ἀποφαντικοῦ λόγου (κεφ. 5), περὶ καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως (κεφ. 6), περὶ τῶν καθόλου καὶ ἐπὶ μέρους ἀποφάνσεων (κεφ. 7 καὶ ἐφ.), περὶ σχέσεως τῶν καταφάσεων καὶ ἀποφάσεων (κεφ. 12 καὶ ἐφ.) πρὸς ἀλλήλας, περὶ ἀκολουθίας τῶν ἀποφάνσεων καὶ λοιπῶν.

Ἐπειδὴ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμά εἰσι μέρη τοῦ λόγου, ἀποφαίνεται περὶ αὐτῶν, καὶ πρῶτον μὲν περὶ τοῦ ὀνόματος ὅτι ἐστὶ

(1) Ἑρμ. κεφ. 1 καὶ 14. ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα.

φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην ἄνευ χρόνου, ὥστε μηδὲν μέρος αὐτῆς εἶναι κεχωρισμένον, διότι ἐν τοῖς τοιούτοις, ὡς ἐν τῷ Κάλλιππος τὸ ἵππος αὐτὸ καθ' αὑτὸ σημαίνει οὐδὲν, ὥσπερ ἐν τῷ λόγῳ τῷ καλὸς ἵππος· περὶ δὲ τῶν ἁπλῶν ἔχει ἄλλως καὶ ἄλλως περὶ τῶν συνθέτων, διότι ἐν τοῖς συνθέτοις τὸ μέρος δὲν ἔχει σημασίαν, οἷον ἐν τῷ ἐπακτροκέλης τὸ κέλης. Τὸ δὲ κατὰ συνθήκην, ὅτι φύσει τῶν ὀνομάτων οὐδέν ἐστιν, ἀλλ'ὅταν γένηται σύμβολον· ἐπειδὴ καὶ οἱ ψόφοι τῶν θηρίων δηλοῦσι, τούτων ὅμως οὐδείς ἐστιν ὄνομα· τὸ δ' οὐκ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὄνομα, οὐδὲ λόγος, οὐδ' ἀπόφανσις, ἀλλ' ὄνομα ἀόριστον, διότι ὁμοίως ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος. Τὸ δὲ Φίλωνος ἢ Φίλωνι, καὶ ὅσα τοιαῦτα, δὲν εἶναι ὀνόματα, ἀλλὰ πτώσεις ὀνόματος· ὁ αὐτὸς δὲ λόγος ἐστὶν, ὅτι μετὰ τοῦ ἔστιν, ἦν καὶ ἔσται συνδεόμενα οὐδένα λόγον ποιοῦσιν, οὐδ' ἀλήθεια οὔπω ἢ ψεῦδος προέρχεται, διότι οὐδὲ δι' ἑνώσεως τοῦ ὀνόματος καὶ ῥήματος προέρχεται λόγος ἀληθὲς ἢ ψεῦδος λέγων, οἷον Φίλωνος ἢ Φίλωνι ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν, διότι τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος μόνον περὶ σύνθεσιν καὶ διαίρεσιν ἐστίν. (κεφ. 2).

Ῥῆμα δὲ ἐστὶ τὸ προσημαῖνον χρόνον, οὗ μέρος χωρὶς δὲν ἔχει σημασίαν, καὶ ἔστι σημεῖον τῶν καθ' ἑτέρου λεγομένων· τὰ δὲ ῥήματα αὐτὰ καθ' αὑτὰ λεγόμενά εἰσιν ὀνόματα καὶ σημαίνουσί τι, ἀλλ' οὔπω σημαίνουσιν, εἰ ἔστιν ἢ μὴ, διότι οὐδὲ τὸ εἶναι ἢ μὴ εἶναί ἐστι σημεῖον τοῦ πράγματος. (κεφ. 3).

Λόγος δ' ἐστὶ φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην, ἧς τῶν μερῶν τι σημαντικόν ἐστι κεχωρισμένον· ἡ δὲ φωνή ἐστιν, ὡς φάσις, ἀλλ' οὐχ ὡς κατάφασις ἢ ἀπόφασις· οἷον ἄνθρωπος σημαίνει μέν τι, ἀλλ' οὐχ ὅτι ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν· ἀλλὰ ἔσται κατάφασις ἢ ἀπόφασις, ἐὰν προστεθῇ τι· διότι ὅταν μὴ προστεθῇ τι οὔτ' ἀληθὲς ἐστὶν οὔτε ψεῦδος (οἷον τραγέλαφος οὔτ' ἀληθὲς οὔτε ψεῦδος, ἐὰν μὴ προστεθῇ τὸ εἶναι ἢ τὸ μὴ εἶναι (κεφ. 1)), ἑπομένως τοῦ λόγου τὸ οὐσιῶδες συνίσταται εἰς τὴν ἀπόφανσιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψεύδους· ἀπ' ἐναντίου δὲ ὅτι μία συλλαβὴ οὐδὲν σημαίνει, οἷον ἐν τῇ λέξει μῦς τὸ ῦς, ἀλλ' ὅτι ἔστι φωνὴ μόνον· ἐν δὲ τοῖς συνθέτοις ὅτι τὰ μέρη σημαίνουσι μέν τι, οὐχὶ

ὅμως καθ' αὑτό· λόγος δ'ἀποφαντικός ἐστιν ἐκεῖνος, ἐν ᾧ ὑπάρχει τὸ ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι (κεφ. 4).

Πᾶς δ' ἀποφαντικὸς λόγος γίνεται κατάφασις ἢ ἀπόφασις, ὅταν εἰς τὸ ὄνομα προστεθῇ τὸ ῥῆμα ἢ ἡ πτῶσις αὐτοῦ· διότι, ἐὰν μὴ προστεθῇ τὸ ἔστιν ἢ ἔσται ἢ ἦν, οὔπω ἐστὶ λόγος ἀποφαντικός· ἀποφαντικὸς δὲ λόγος ἐστὶν ἢ ὁ ἓν δηλῶν ἢ ὁ συνδέσμῳ εἷς· τὸ ὄνομα ἢ τὸ ῥῆμά ἐστι φάσις, ὧν ἑκάτερον λόγον ἀποφαντικὸν δὲν ἀποτελεῖ· τοὐναντίον δ' ἡ ἀπόφανσίς ἐστιν ἢ ἁπλῆ ἢ συγκειμένη ἐξ ἁπλῶν, καὶ ἡ μὲν ἁπλῆ ἐστὶ φωνὴ σημαντικὴ περὶ τοῦ ὑπάρχειν ἢ μὴ ὑπάρχειν, ὡς οἱ χρόνοι εἰσὶ διῃρημένοι (κεφ. 5. κεφ. 12). Ἐπειδὴ δὲ ἡ κατάφασις καὶ ἡ ἀπόφασίς εἰσι στοιχεῖα οὐσιώδη τῆς ἀποφάνσεως, καὶ ἡ μὲν κατάφασίς ἐστι ἀπόφανσίς τινος κατά τινος, ἡ δ' ἀπόφασις ἀπόφανσίς τινος ἀπό τινος, καὶ τὸ ὑπάρχον δύναταί τις νὰ ἀποφανθῇ ὡς μὴ ὑπάρχον καὶ ἀντιστρόφως, καὶ ὃ κατέφησε νὰ ἀποφήσῃ, καὶ ἀντιστρόφως, φανερὸν εἶναι ὅτι πάσῃ καταφάσει ἐστὶν ἀπόφασις ἀντικειμένη καὶ πάσῃ ἀποφάσει κατάφασις· καὶ τοῦτο ἔστω ἀντίφασις, αἱ δ' ἀντικείμεναι κατάφασις καὶ ἀπόφασις· διὰ δὲ καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως ὁρίζεται ἐν τῇ ἀποφάνσει τὸ ποιόν· ἀντικεῖσθαι δὲ νοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν τοῦ αὐτοῦ κατὰ τοῦ αὐτοῦ, τουτέστιν ἐξ ἀντικειμένων ἀποφάνσεων ἐκείνας, ἐν αἷς κατηγορεῖται τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ αὐτοῦ, μὴ ὁμωνύμως δὲ (κοντ. κεφ. 1. κεφ. 6 ἑρμ.).

Ἐπειδὴ δὲ τὰ πράγματα, τὰ μὲν εἰσὶ καθόλου, τὰ δὲ καθ' ἕκαστον, καὶ καθόλου μὲν τὸ ἐπὶ πλειόνων κατηγορούμενον, καθ' ἕκαστον δὲ τὸ μὴ ἐπὶ πλειόνων (οἷον ἄνθρωπος μὲν τῶν καθόλου, Καλλίας δὲ τῶν καθ' ἕκαστον), ἀνάγκη ν' ἀποφαίνηταί τις ὡς ὑπάρχει τι ἢ μὴ, ὁτὲ μὲν ὅτι ὑπάρχει τινὶ τῶν καθόλου, ὁτὲ δὲ τῶν καθ' ἕκαστον· ἐάν τις ἀποφαίνηται ὅτι ὑπάρχει τι καθόλου ἢ οὒ, αἱ ἀποφάνσεις αὗταί εἰσιν ἐναντίαι· νοεῖ δὲ ἐπὶ τοῦ καθόλου ἀποφαίνεσθαι καθόλου, οἷον πᾶς ἄνθρωπος λευκὸς, οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκός· ὅταν δ' ἐπὶ τῶν καθόλου αἱ ἀποφάνσεις δὲν εἶναι καθόλου, δὲν εἶναι ἐναντίαι· νοεῖ δὲ τὸ μὴ καθόλου ἀποφαίνεσθαι ἐπὶ τῶν καθόλου, οἷον ἔστι λευκὸς ἄν-

θρωπος, οὐκ ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος, διότι καθόλου ὄντος τοῦ ἄνθρωπος δὲν γίνεται χρῆσις καθόλου τῆς ἀποφάνσεως, διότι τὸ πᾶς δὲν σημαίνει τὸ καθόλου, ἀλλ' ὅτι καθόλου· ἐπὶ δὲ τοῦ κατηγορουμένου καθόλου τὸ καθόλου κατηγορεῖν δὲν εἶναι ἀληθὲς, διότι οὐδεμία κατάφασις ἔσται ἀληθὴς, ἐν ᾗ τοῦ κατηγορουμένου καθόλου τὸ καθόλου κατηγορεῖται, οἷον ἔστι πᾶς ἄνθρωπος πᾶν ζῷον· λέγει δ' ἀντίφασιν, ὅταν κατάφασις καὶ ἀπόφασις ἀντίκηνται ἀλλήλαις, ἐὰν ἡ κατάφασις ἐκφρασθῇ καθόλου καὶ ἡ ἀπόφασις οὐχὶ καθόλου, οἷον πᾶς ἄνθρωπος λευκὸς, οὐ πᾶς ἄνθρωπος λευκός. 'Επειδὴ δ' ἐναντίον ἐκλαμβάνεται ἡ τοῦ καθόλου κατάφασις καὶ ἡ τοῦ καθόλου ἀπόφασις, οἷον πᾶς ἄνθρωπος δίκαιος, οὐδεὶς ἄνθρωπος δίκαιος, δὲν δύνανται αἱ ἀποφάνσεις αὗται νὰ ἦναι ἅμα ἀληθεῖς· αἱ δὲ ταύταις ἀντικείμεναι ἐνδέχεταί ποτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ νὰ συναληθεύωσιν, οἷον οὐ πᾶς ἄνθρωπος λευκὸς, καὶ ἔστι τις ἄνθρωπος λευκός· ὅσαι λοιπὸν ἀντιφάσεις τῶν καθόλου εἰσὶ καθόλου, ἀνάγκη ἡ ἑτέρα νὰ ἦναι ἀληθὴς ἢ ψευδής· καὶ ὅσαι ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστα ὁμοίως, οἷον ἔστι Σωκράτης λευκὸς, οὐκ ἔστι Σωκράτης λευκός· ὅσαι δ' ἀποφαίνονται ἐπὶ τῶν καθόλου μὲν, μὴ καθόλου δὲ, οὐκ ἀεὶ εἰσὶν ἡ μὲν ἀληθὴς, ἡ δὲ ψευδὴς, διότι ἀμφότεραι αἱ ἀποφάνσεις δύνανται νὰ ἦναι ἅμα ἀληθεῖς, οἷον ἅμα δύναται ἀληθὲς νὰ λεχθῇ ὅτι ἔστιν ἄνθρωπος λευκὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος λευκός· καὶ ἔστιν ἄνθρωπος καλὸς,καὶ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος καλός· ἐὰν δ'ἦναι αἰσχρὸς, ἔςι καὶ οὐ καλὸς, καὶ εἰ γίνεταί τι καὶ οὐκ ἔστι· δύναται δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ φανῇ ὅτι εἶναι ἄτοπον,διότι φαίνεται ὅτι σημαίνει τὸ αὐτὸ τὸ,οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος λευκὸς, ἅμα καὶ τὸ, οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκὸς,ἀλλὰ ταῦτα δὲν σημαίνουσι τὸ αὐτὸ, καὶ ἀμφότερα ἐξ ἀνάγκης δὲν εἶναι ἅμα· φανερὸν δ'εἶναι ὅτι καὶ μία κατάφασις ἔχει μίαν ἀπόφασιν, διότι ἡ ἀπόφασις πρέπει νὰ ἀποφήσῃ τὸ αὐτὸ,ὃ ἡ κατάφασις κατέφησε,καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ, ἢ τῶν καθ'ἕκαςα τινὸς ἢ ἀπὸ τῶν καθόλου τινὸς, ὡς καθόλου ἢ ὡς μὴ καθόλου, οἷον ἔστι Σωκράτης λευκὸς, οὐκ ἔστι Σωκράτης λευκός· ἐὰν δ' ἄλλο τι ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἢ ἀπ' ἄλλου τὸ αὐτὸ ἀναιρεθῇ, οὐκ ἔσται ἡ ἀντικειμένη, ἀλλ' ἐκείνης ἑτέρα· ἀντικείμεναι δ' ἀποφάνσεις εἰσί, πᾶς ἄνθρωπος λευκὸς, οὐ πᾶς ἄνθρωπος λευκὸς, τὶς ἄνθρωπος λευκὸς, οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκὸς, ἔστιν ἄνθρωπος λευκὸς, οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος λευκός.

'Επειδὴ τὸ οὐσιῶδες τῆς ἀντιφάσεως εἶναι τοῦτο, ὅτι τὸ αὐτὸ, ὃ ἐξ ἑνὸς καταφάσκεται, ἐξ ἑτέρου ἀποφάσκεται, (ὥστε ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον μένουσιν ἐν τῇ καταφάσει καὶ ἀποφάσει τὰ αὐτὰ), ἕπεται ὅτι ἀντιφατικῶς μιᾷ ἀποφάσει μία κατάφασις ἀντίκειται (κεφ. 7).

Περὶ δὲ τῆς τῶν ἀποφάνσεων ἑνότητος λέγει ὁ 'Αριστοτέλης, ὅτι μία κατάφασις καὶ ἀπόφασίς ἐστιν ἡ σημαίνουσα ἓν καθ' ἑνὸς ἢ καθ' ὅλου ὄντος ὡς καθόλου ἢ μὴ ὁμοίως, οἷον πᾶς ἄνθρωπος λευκὸς, οὐ πᾶς ἄνθρωπος λευκός· ἔστιν ἄνθρωπος λευκὸς, οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκὸς, ἔστι τις ἄνθρωπος λευκὸς, εἰ τὸ λευκὸν ἓν σημαίνει· ἐὰν διὰ δύο ὄντων ἓν ὄνομα κῆται, ἐξ ὧν μή ἐστιν ἓν, δὲν εἶναι μία κατάφασις, οὐδ' ἀπόφασις μία, οἷον εἴ τις ἔθετεν ὄνομα ἱμάτιον ἵππῳ καὶ ἀνθρώπῳ, τὸ ἔστιν ἱμάτιον λευκὸν δὲν θὰ ἦτο μία κατάφασις, οὐδ' ἀπόφασις μία· διότι τοῦτο δὲν θὰ διέφερε τοῦ εἰπεῖν ὅτι ἔστιν ἵππος καὶ ἄνθρωπος λευκός· καὶ τοῦτο οὐδὲν θὰ διέφερε τοῦ εἰπεῖν ὅτι ἔστιν ἵππος λευκὸς καὶ ἔστιν ἄνθρωπος λευκός· ἐὰν δ' αὗται εἶναι πολλαὶ καὶ πολλὰ σημαίνωσι, δῆλον ὅτι καὶ ἡ πρώτη (ἱμάτιόν ἐστι λευκὸν) ἢ πολλὰ ἢ οὐδέν· οὐδὲν διότι οὐκ ἔστιν ἄνθρωπός τις ἵππος· ὥστε οὐδ' ἐν ταύταις ἀνάγκη ἡ μὲν νὰ ἦναι ἀντίφασις ἀληθὴς, ἡ δὲ ψευδὴς (κεφ. 8).

'Επὶ δὲ τῶν ὄντων καὶ γενομένων εἶναι ἀνάγκη, λέγει, ἢ ἡ κατάφασις ἢ ἡ ἀπόφασις νὰ ἦναι ἀληθὴς ἢ ψευδής· ἢ καὶ ἐπὶ τῶν καθόλου ὡς καθόλου ἡ μὲν νὰ ἦναι ἀληθὴς, ἡ δὲ ψευδής· καὶ ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστα, ὡς εἴρηται, ὁμοίως· (κεφ. 7). 'Επὶ δὲ τῶν καθόλου μὴ καθόλου λεχθέντων δὲν εἶναι ἀνάγκη· ἐπὶ δὲ τῶν καθ' ἕκαστα καὶ μελλόντων οὐχ ὁμοίως, διότι, ἐὰν πᾶσα κατάφασις ἢ ἀπόφασις ἦναι ἀληθὴς ἢ ψευδὴς, εἶναι ἀνάγκη καὶ ἅπαν νὰ ὑπάρχῃ ἢ μὴ, διότι, ἐὰν ὁ μὲν φήσῃ ὅτι ἔσεταί τι; ὁ δὲ μὴ φήσῃ τὸ αὐτὸ τοῦτο, δῆλον ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀληθεύῃ ὁ ἕτερος αὐτῶν, ἐὰν ἦναι ἀνάγκη πᾶσα κατάφασις ἢ ἀπό-

φασις νὰ ἦναι ἀληθὴς ἢ ψευδής, διότι ἀμφότερα δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις· ἐὰν ἀληθὲς λέγῃ ὁ λέγων ὅτι ἔστι λευκὸν ἢ οὐκ ἔστι λευκόν, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἦναι λευκὸν ἢ οὐ λευκόν· καὶ εἰ ἔστι λευκὸν ἢ οὐ λευκόν, θὰ ἦτο ἡ κατάφασις ἢ ἡ ἀπόφασις ἀληθής· καὶ εἰ μὴ ὑπάρχει τὸ λευκόν, ψεύδεται ὁ καταφάσκων· ὥστε ἀνάγκη ἢ ἡ κατάφασις ἢ ἡ ἀπόφασις νὰ ἦναι ἀληθὴς ἢ ψευδής· ἢ ἄρα ὁ κατσφάσκων ἀληθεύει ἢ ὁ ἀποφάσκων (κεφ. 9).

Ἐπειδὴ δὲ πᾶς ἀποφαντικὸς λόγος ἐστί τι κατά τινος ἢ τι ἀπό τινος, τοῦτο δ' ἐστὶν ἢ ὄνομα ἢ τὸ ἀνώνυμον, ἐν πάσῃ δ' ἀποφάνσει τὸ κατηγορούμενον πρέπει νὰ ἦναι ἕν, καὶ καθ' ἑνὸς τὸ ἐν τῇ καταφάσει (διότι τὸ οὐκ ἄνθρωπος δὲν λέγει ὄνομα, ἀλλ' ἀόριστον ὄνομα, ὡς καὶ τὸ οὐχ ὑγιαίνει δὲν λέγει ῥῆμα, ἀλλ' ἀόριστον ῥῆμα), εἶναι πᾶσα κατάφασις καὶ ἀπόφασις ἢ ἐξ ὀνόματος καὶ ῥήματος, ἢ ἐξ ἀορίστου ὀνόματος καὶ ῥήματος· ἄνευ δὲ ῥήματος οὐδὲ κατάφασις, οὐδ' ἀπόφασίς ἐστιν, διότι τὸ ἔστιν ἢ ἔσται ἢ ἦν, ἢ γίνεται, ἢ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, ῥήματα ἐκ τῶν κειμένων εἰσίν, διότι προσημαίνουσι χρόνον· ὥστε πρώτη κατάφασις καὶ ἀπόφασις ἔσται τό, ἔστιν ἄνθρωπος, οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος· πάλιν δέ, ἔστι πᾶς ἄνθρωπος, οὐκ ἔστι πᾶς οὐκ ἄνθρωπος. Ὅταν δὲ τὸ ἔστι προσκατηγορῆται ὡς τρίτον, ἤδη διχῶς λέγονται αἱ ἀντιθέσεις, οἷον, ἔστι δίκαιος ἄνθρωπος, τὸ ἔστι τίθεται ὡς τὸ τρίτον ἐν τῇ καταφάσει, εἴτε ὡς ὄνομα εἴτε ὡς ῥῆμα· ὥστε διὰ τοῦτο εἰσὶ τέσσαρες ἀποφάνσεις δυναταί, ὧν αἱ μὲν δύο ἔχουσι πρὸς τὴν κατάφασιν καὶ ἀπόφασιν τὸν αὐτὸν λόγον, ὃν αἱ στερήσεις· αἱ δ' ἄλλαι δύο δὲν ἔχουσι τὸν αὐτὸν λόγον· λέγει δ' ὅτι τὸ ἔστι δύναται νὰ προστεθῇ ἢ τῷ δικαίῳ ἢ τῷ οὐ δικαίῳ· ὥστε δύναται νὰ προστεθῇ ἀμφοτέροις καὶ ἡ ἀπόφασις· ἐνταῦθα δὲ προέρχονται τέσσαρες ἀποφάνσεις, ὡς τοῦτο δῆλον ἐκ τῶν ἐπομένων.

Ὁ ἄνθρωπός ἐστι δίκαιος· τούτου ἀπόφασις οὐκ ἔστι δίκαιος ἄνθρωπος· ἔστιν οὐ δίκαιος ἄνθρωπος· τούτου ἀπόφασις, οὐκ ἔστιν οὐ δίκαιος ἄνθρωπος· τὸ ἔστιν ἐνταῦθα καὶ τὸ οὐκ ἔστιν προστεθήσεται τῷ δικαίῳ καὶ τῷ οὐ δικαίῳ (ἀν. πρ. I, 1,

καὶ ἐφ.). Ὁμοίως δ' ἕξει καὶ ἂν ἡ κατάφασις καθόλου ἐκφρασθῇ, οἷον πᾶς ἄνθρωπός ἐστι δίκαιος (Α)· τούτου ἀπόφασις, οὐ πᾶς ἄνθρωπός ἐστι δίκαιος (Β)· πᾶς ἄνθρωπος ἐστιν οὐ δίκαιος (Γ)· ἀπόφασις τούτου, οὐ πᾶς ἐστιν ἄνθρωπος οὐ δίκαιος (Δ). Πλὴν οὐχ ὁμοίως ἐνδέχεται αἱ κατὰ διάμετρον ἀντικείμεναι ἀποφάνσεις νὰ ἀληθεύωσιν (ΑΓ, ΒΔ)· ἐνδέχεται δέ ποτε· αὗται ὅμως δὲν ἀντίκεινται ἀλλήλαις· αἱ ΒΔ ἅμα δύνανται νὰ ἦναι ἀληθεῖς, οὐχὶ δ' αἱ ΑΓ· ἄλλαι δὲ δύο ἀποφάνσεις ἔχουσι τὸν αὐτὸν λόγον, ἐὰν τὸ οὐκ ἄνθρωπος ὡς ὑποκείμενον προστεθῇ, οἷον ἔστι δίκαιος οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἔστι δίκαιος οὐκ ἄνθρωπος· ἔστιν οὐ δίκαιος οὐκ ἄνθρωπος· ἔστιν οὐ δίκαιος οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἔστιν οὐ δίκαιος οὐκ ἄνθρωπος· πλείονες δὲ τούτων ἀντιθέσεις δὲν ὑπάρχουσιν· αὗται δέ, αἵτινες ἔχουσι τὸ οὐκ ἄνθρωπος ὡς ὑποκείμενον, εἰσὶ χωρὶς ἐκείνων καὶ καθ' ἑαυτάς· ἐπὶ ὅσων δ' ἀποφάνσεων τὸ ἔστι δὲν ἁρμόττει οἷον ἐπὶ τοῦ ὑγιαίνει καὶ βαδίζει,ἐπὶ τούτων ἐστὶ τὸ αὐτό, ὡς ἂν ὑπῆρχε τὸ ἔστιν, οἷον πᾶς ἄνθρωπος ὑγιαίνει, πᾶς ἄνθρωπος οὐχ ὑγιαίνει, ὑγιαίνει πᾶς οὐκ ἄνθρωπος, οὐχ ὑγιαίνει πᾶς οὐκ ἄνθρωπος.

Α . . . . Β
Δ . . . . Γ

Αὗται δ' αἱ ἀποφάνσεις διαφέρουσι τῶν προηγουμένων μόνον, διότι δὲν ἀναφέρονται καθόλου· ὥστε τὸ πᾶς ἢ τὸ μηδεὶς οὐδὲν ἄλλο προσημαίνει ἢ τὴν καθόλου κατάφασιν ἢ ἀπόφασιν τοῦ ὑποκειμένου· ἅπαντα δὲ τὰ ἄλλα μένουσιν ἐν ἑκατέραις ταῖς ἀποφάνσεσι τὰ αὐτά. Ἐπειδὴ δ' ἐναντία ἀπόφασις τῇ, ἅπαν ἐστὶ ζῷον δίκαιον, ἐστὶν ἡ προσημαίνουσα ὅτι οὐδέν ἐστι ζῷον δίκαιον, φανερὸν εἶναι ὅτι αὗται οὐδέποτε ἔσονται ἀληθεῖς ἅμα οὐδὲ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ· αἱ δὲ ἀντικείμεναι ταύταις ἔσονταί ποτε, οἷον οὐ πᾶν ἐστὶ ζῷον δίκαιον, καὶ ἔστι τι ζῷον δίκαιον· ἀκολουθοῦσι δὲ καὶ αὗται τῇ μέν, πᾶς ἄνθρωπος οὐ δίκαιός ἐστιν, ἡ, οὐδεὶς ἐστιν ἄνθρωπος δίκαιος, τῇ δέ, ἔστιν οὐ πᾶς ἄνθρωπος οὐ δίκαιος, ἡ ἀντικειμένη, ὅτι ἔστι τις ἄνθρωπος δίκαιος, διότι ἀνάγκη νὰ ἦναί τις δίκαιος. Φανερὸν δὲ ὅτι καὶ ἐπὶ μὲν τῶν καθ' ἕκαστα ἀληθὲς ὁ ἐρωτηθεὶς νὰ ἀποφήσῃ ἢ καταφήσῃ ἀληθές, οἷον ἆρά γε Σωκράτης σοφός; οὔ· Σωκράτης ἄρα οὐ σοφός.

Ἐπὶ δὲ τῶν καθόλου ὑποκειμένων οὐκ ἀληθὴς ἡ ὁμοίως λεγομένη· ἀληθὴς δ' ἡ ἀπόφασις, οἷον ἆρά γε πᾶς ἄνθρωπος σοφός; οὔ· πᾶς ἄρα ἄνθρωπος οὐ σοφός, διότι τοῦτό ἐστι ψεῦδος, ἀλλὰ τό, οὐ πᾶς ἄρα ἄνθρωπος σοφός, ἀληθές· αὕτη δ' ἐστὶν ἡ ἀντικειμένη, ἐκείνη δ' ἡ ἐναντία.

Αἱ δὲ κατὰ τὰ ἀόριστα ὀνόματα καὶ ῥήματα ἀντικείμεναι, οἷον ἐπὶ τοῦ μὴ ἄνθρωπος, καὶ μὴ δίκαιος, ἠδύναντο μὲν νὰ φανῶσιν ὡς ἀποφάσεις ἄνευ ὀνόματος καὶ ῥήματος, δὲν εἶναι δέ· διότι ἀεὶ ἀνάγκη ἡ ἀπόφασις νὰ ἦναι ἀληθὴς ἢ ψευδής· ὁ δ' εἰπών, οὐκ ἄνθρωπος, οὐδὲν μᾶλλον τοῦ εἰπόντος, ἄνθρωπος, ἠλήθευσεν ἢ ἐψεύσθη, ἀλλὰ καὶ ἧττον, ἐὰν μὴ προστεθῇ τι· σημαίνει δὲ τό, ἔστι πᾶς οὐκ ἄνθρωπος δίκαιος, οὐδὲ μιᾷ τῶν ἀποφάνσεων ταὐτόν· οὐδ' ἡ ἀντικειμένη ταύτῃ, ἤ, οὐκ ἔστι πᾶς οὐκ ἄνθρπος δίκαιος· τὸ δέ, πᾶς οὐ δίκαιος οὐκ ἄνθρωπος, τῷ, οὐδεὶς δίκαιος οὐκ ἄνθρωπος, ταὐτὸν σημαίνει. Μετατιθέμενα δὲ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα ταὐτὸν σημαίνουσιν, οἷον, ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος, ἔστιν ἄνθρωπος λευκός· διότι εἰ μὴ τοῦτό ἐστι, τοῦ αὐτοῦ πλείονες ἔσονται ἀποφάσεις· ἀλλὰ ἀπεδείχθη, ὅτι μία μιᾶς, διότι τοῦ μέν, ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος, ἀπόφασις τό, οὐκ ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος, τοῦ δέ, ἔστιν ἄνθρωπος λευκός, ἢ τό, οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος λευκός· ἀλλ' ἡ ἑτέρα μέν ἐστιν ἀπόφασις τοῦ, ἔστιν οὐκ ἄνθρωπος λευκός, ἡ ἑτέρα δέ, τοῦ, ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος· ὥστε ἔσονται δύο ἀποφάνσεις μιᾶς ἀντικείμεναι. Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι, εἰ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμα μετατεθῶσιν, ἡ αὐτὴ γίνεται κατάφασις καὶ ἀπόφασις (κεφ. 10).

Τὸ δὲ καταφάναι καὶ ἀποφάναι ἓν κατὰ πολλῶν ἢ πολλὰ καθ' ἑνὸς οὐκ ἔστι κατάφασις μία οὐδ' ἀπόφασις, ἐὰν μὴ ᾖ ἕν τι τὸ ἐκ τῶν πολλῶν δηλούμενον· ἓν δὲ δὲν λέγει, ἐὰν ὄνομα ἓν ᾖ κείμενον, μηδὲ ἐὰν ᾖ ἕν τι ἐξ ἐκείνων τῶν προστιθεμένων, οἷον ὁ ἄνθρωπός ἐστιν ἴσως καὶ ζῷον καὶ δίπουν καὶ ἥμερον· ἀλλὰ καὶ ἕν τι γίνεται ἐκ τούτων· ἐκ δὲ τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ βαδίζειν οὐχὶ ἕν· ὥστε οὔτε, ἐὰν ἕν τι καταφήσῃ τις κατὰ τούτων, γίνεται μία κατάφασις, ἀλλὰ φωνὴ μὲν μία, καταφάσεις δὲ πολλαί· οὐδ' ἐάν τις καθ' ἑνὸς καταφήσῃ

ταῦτα, ἀλλ' ὁμοίως πολλαί, οἷον τὸ ζῷον, δίπουν, ἥμερον δύνανται ἐν μιᾷ ἀποφάνσει νὰ συνδεθῶσιν, ὁ ἄνθρωπός ἐστιν ἥμερον, δίπουν, ζῷον· τὸ δὲ λευκόν, τὸ βαδίζειν δὲν συνδέονται. Ὁ Σωκράτης ἐστὶ λευκὸς βαδίζων ἄνθρωπος· καί, ἐάν τις ἓν προσθέσῃ τοῖς πολλοῖς, δὲν εἶναι κατάφασις μία, ἀλλὰ φωνὴ μία, καταφάσεις δὲ πολλαί.

Εἰ δ' ἡ διαλεκτικὴ ἐρώτησις ἀποκρίσεως ἐστὶν αἴτησις, ἢ τῆς προτάσεως ἢ θατέρου μορίου τῆς ἀντιφάσεως, ἡ δὲ πρότασίς ἐστιν ἀντιφάσεως μιᾶς μόριον, δὲν δύναται ἡ ἀπόκρισις νὰ ἦναι μία, οὐδ' ἀληθὴς ἂν ἦναι. (Τοπ. VIII, 4).

Ἐν ταὐτῷ δὲ φανερὸν εἶναι ὅτι οὐδὲ τὸ τί ἐστιν ἐρώτησις διαλεκτική ἐστι· διότι πρέπει νὰ ἦναι ἐκ τῆς ἐρωτήσεως δεδομένη ἡ ἐκλογή, ὁπότερον μόριον τῆς ἀντιφάσεως βούλεται ν' ἀποφανθῇ· ἀλλ' ὁ ἐρωτῶν πρέπει νὰ προσδιορίσῃ πότερον τόδε ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ἢ οὐ τόδε.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει ὅτι τὰ κατὰ συμβεβηκὸς κατηγορούμενα δὲν εἶναι ἕν, οἷον ἄνθρωπος λευκός ἐστι καὶ μουσικός, ἀλλὰ τὸ λευκὸν καὶ τὸ μουσικὸν οὐχ ἕν, διότι ἀμφότερα εἰσι τῷ αὐτῷ κατὰ συμβεβηκός· οὐδ' εἴ τις τὸ λευκὸν εἴπει μουσικόν, οὐκ ἔσται τὸ μουσικὸν λευκὸν ἕν τι· διὸ οὐδ' ὁ σκυτεὺς ἀγαθός ἐστιν ἁπλῶς, ἀλλὰ ζῷον δίπουν, διότι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνυπάρχει τὸ ζῷον καὶ τὸ δίπουν· ἑνὶ λόγῳ, ἐὰν ὑποκείμενα καὶ κατηγορούμενα ἐν τρίτῳ τινὶ ὑποκειμένῳ ὑπάρχωσι κατὰ συμβεβηκὸς ἢ ἀλλήλοις ἐναλλάξ, δὲν δύνανται νὰ συνδεθῶσιν εἰς ἕν, ἀλλ' ἐὰν λέγωνται λόγοι ἀντὶ ὀνομάτων καὶ κατηγορῶνται καθ' αὑτὰ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός. (κεφ. 11).

Τούτων δὲ διωρισμένων, σκεπτέον, ὅπως ἔχουσιν αἱ καταφάσεις καὶ ἀποφάσεις πρὸς ἀλλήλας, αἱ τοῦ δυνατὸν εἶναι καὶ μὴ δυνατὸν καὶ ἐνδεχόμενον καὶ μὴ ἐνδεχόμενον, καὶ περὶ τοῦ ἀδυνάτου τε καὶ ἀναγκαίου, διότι ἔχουσιν ἀπορίας τινάς.

Ἐὰν τῶν συμπλεκομένων αὗται αἱ ἀντιφάσεις ἀλλήλαις ἀντίκηνται, ὅσαι κατὰ τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι τάττονται· (οἷον τοῦ εἶναι ἄνθρωπον ἀπόφασις, τὸ μὴ εἶναι ἄνθρωπον, οὐ τό, εἶναι μὴ ἄνθρωπον, καὶ τοῦ εἶναι λευκὸν ἄνθρωπον, τό, μὴ εἶναι λευ-

κὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐ τὸ, εἶναι μὴ λευκὸν ἄνθρωπον· διότι εἰ κατὰ παντὸς ἡ κατάφασις ἢ ἡ ἀπόφασις, ἔσται ἀληθὲς εἰπεῖν εἶναι μὴ λευκὸν ἄνθρωπον)· εἰ δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, καὶ ὅσοις τὸ εἶναι μὴ προστίθεται, τὸ αὐτὸ ποιήσει τὸ ἀντὶ τοῦ εἶναι λεγόμενον· (οἷον τοῦ, ἄνθρωπος βαδίζει, οὐ τὸ, βαδίζει οὐκ ἄνθρωπος, ἀπόφασις ἔσται, ἀλλὰ τὸ, οὐ βαδίζει ἄνθρωπος)· ὥςε, εἰ οὕτω πανταχοῦ, καὶ τοῦ δυνατὸν εἶναι ἀπόφασις ἔσται τὸ δυνατὸν μὴ εἶναι, ἀλλ' οὐ τὸ, μὴ δυνατὸν εἶναι. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ αὐτὸ δύναται καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι· διότι πᾶν τὸ δυνατὸν τέμνεσθαι ἢ βαδίζειν δυνατὸν καὶ μὴ τέμνεσθαι καὶ μὴ βαδίζειν· λόγος δὲ, ὅτι ἅπαν τὸ οὕτω δυνατὸν οὐκ ἀεὶ ἐνεργεῖ· ὥστε ὑπάρξει αὐτῷ καὶ ἡ ἀπόφασις· διότι δύναται καὶ νὰ μὴ βαδίζῃ τὸ βαδιστικὸν, καὶ νὰ μὴ ὁρᾶται τὸ ὁρατόν· ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον κατὰ τοῦ αὐτοῦ νὰ ἀληθεύωνται αἱ ἀντικείμεναι φάσεις καὶ ἀποφάσεις· οὐκ ἄρα τοῦ, δυνατὸν εἶναι, ἀπόφασίς ἐστι τὸ, δυνατὸν μὴ εἶναι· διότι συμβαίνει ἐκ τούτων ἢ ἡ αὐτὴ κατάφασις καὶ ἀπόφασις νὰ ἦναι ἅμα κατὰ τοῦ αὐτοῦ, ἢ μὴ κατὰ τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι τὰ προστιθέμενα νὰ γίνωνται φάσεις καὶ ἀποφάσεις· εἰ λοιπὸν ἐκεῖνο ἀδύνατον, τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι αἱρετόν· ἔστιν ἄρα ἀπόφασις τοῦ, δυνατὸν εἶναι, τὸ, μὴ δυνατὸν εἶναι, ἀλλ' οὐ τὸ δυνατὸν μὴ εἶναι. Ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ ἐνδεχόμενον εἶναι· διότι καὶ τούτου ἀπόφασις τὸ, μὴ ἐνδεχόμενον εἶναι, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δ' ὁμοιοτρόπως, οἷον ἀναγκαίου τε καὶ ἀδυνάτου· διότι γίνονται, ὡς ἐπ' ἐκείνων τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι προσθέσεις, τὰ ὑποκείμενα πράγματα, τὸ μὲν, λευκὸν, τὸ δὲ, ἄνθρωπος, οὕτως ἐνταῦθα τὸ μὲν εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ὡς ὑποκείμενον γίνεται, τὸ δὲ δύνασθαι καὶ ἐνδέχεσθαι προσθέσεις διορίζουσαι ὡς ἐπ' ἐκείνων τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι, τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος, ὁμοίως αὗται ἐπὶ τοῦ εἶναι δυνατὸν καὶ εἶναι μὴ δυνατόν. Τοῦ δὲ δυνατὸν μὴ εἶναι ἀπόφασις οὐ τὸ, οὐ δυνατὸν εἶναι, ἀλλὰ τὸ, οὐ δυνατὸν μὴ εἶναι· καὶ τοῦ δυνατὸν εἶναι οὐ τὸ, δυνατὸν μὴ εἶναι, ἀλλὰ τὸ, μὴ δυνατὸν εἶναι. Διὸ καὶ φαίνονται ὅτι ἀκολουθοῦσιν ἀλλήλαις αἱ τοῦ δυνατὸν εἶναι καὶ δυνατὸν μὴ εἶναι, διότι δυνατὸν, εἶναι καὶ μὴ εἶναι τὸ αὐτό ἐςι·

διότι δὲν εἶναι ἀντιφάσεις ἀλλήλων αἱ τοιαῦται, τὸ δυνατὸν εἶναι καὶ δυνατὸν μὴ εἶναι, ἀλλὰ τὸ δυνατὸν εἶναι καὶ μὴ δυνατὸν εἶναι οὐδέποτε ἅμα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀληθεύονται, διότι ἀντίκεινται· οὐδὲ τὸ δυνατὸν μὴ εἶναι καὶ οὐ δυνατὸν οὐδέποτε ἅμα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀληθεύονται. Ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ ἀναγκαῖον εἶναι ἀπόφασις οὐ τὸ, ἀναγκαῖον μὴ εἶναι, ἀλλὰ τὸ, μὴ ἀναγκαῖον εἶναι· τοῦ δ' ἀναγκαῖον μὴ εἶναι, τὸ, μὴ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι. Καὶ τοῦ ἀδύνατον εἶναι οὐ τὸ, ἀδύνατον μὴ εἶναι, ἀλλὰ τὸ, μὴ ἀδύνατον εἶναι· τοῦ δ' ἀδύνατον μὴ εἶναι τὸ, οὐκ ἀδύνατον μὴ εἶναι. Καὶ καθόλου δὲ τὸ μὲν εἶναι καὶ μὴ εἶναι πρέπει νὰ τεθῶσιν ὡς τὰ ὑποκείμενα· τὰ δὲ ποιοῦντα κατάφασιν καὶ ἀπόφασιν πρέπει νὰ συντάττωνται πρὸς τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ αὗται νὰ νομίζωνται αἱ ἀντικείμεναι καταφάσεις καὶ ἀποφάσεις, δυνατὸν οὐ δυνατόν, ἐνδεχόμενον οὐκ ἐνδεχόμενον, ἀδύνατον οὐκ ἀδύνατον, ἀναγκαῖον οὐκ ἀναγκαῖον, ἀληθὲς οὐκ ἀληθές. (κεφ. 12).

Καὶ αἱ ἀκολουθήσεις δὲ τῶν μέχρι τοῦδε τρόπου ἀποφάνσεων γίνονται κατὰ λόγον, ἐὰν τεθῶσιν ὡς ἑξῆς.

Ἐπειδὴ τέσσαρες τρόπου διορισμοὶ εἰσὶν, οἷον δυνατὸν, ἐνδεχόμενον, ἀδύνατον καὶ ἀναγκαῖον, οἱ δὲ διορισμοὶ καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν ἐξηρτημένη ἀπόφανσις δύναται νὰ ἐκφρασθῇ ἐν μέρει μὲν καταφατικῶς, ἐν μέρει δ' ἀποφατικῶς, καὶ ἀντιστρόφως ὁ μὲν διορισμὸς καταφατικῶς, ἡ δ' ἐξηρτημένη ἀπόφανσις ἀποφατικῶς, προέρχονται δι' ἕκαστον τρόπου διορισμὸν τέσσαρες ἀποφάνσεις, δηλαδὴ ὁμοῦ δέκα καὶ ἕξ, αἵτινες ὡς ἀντίστοιχοι ἀλλήλαις συνδέονται οὕτως, ὥστε τῷ μὲν δυνατὸν εἶναι ἀκολουθεῖ τὸ ἐνδεχόμενον εἶναι, καὶ τοῦτο ἐκείνῳ ἀντιστρέφει, καὶ τὸ μὴ ἀδύνατον εἶναι καὶ τὸ μὴ ἀναγκαῖον εἶναι· τῷ δὲ δυνατῷ μὴ εἶναι καὶ ἐνδεχομένῳ μὴ εἶναι τὸ μὴ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι καὶ οὐκ ἀδύνατον μὴ εἶναι· τῷ δὲ μὴ δυνατῷ εἶναι καὶ μὴ ἐνδεχομένῳ εἶναι τὸ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι καὶ τὸ ἀδύνατον εἶναι· τῷ δὲ μὴ δυνατῷ μὴ εἶναι καὶ μὴ ἐνδεχομένῳ μὴ εἶναι τὸ ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τὸ ἀδύνατον μὴ εἶναι, οἷον

I.	III.
1) δυνατὸν εἶναι	1) οὐ δυνατὸν εἶναι
2) ἐνδεχόμενον εἶναι	2) οὐκ ἐνδεχόμενον εἶναι,
3) οὐκ ἀδύνατον εἶναι,	3) ἀδύνατον εἶναι,
4) οὐκ ἀναγκαῖον εἶναι	4) ἀναγκαῖον μὴ εἶναι.
II.	**IV.**
1) δυνατὸν μὴ εἶναι,	1) οὐ δυνατὸν μὴ εἶναι,
2) ἐνδεχόμενον μὴ εἶναι,	2) οὐκ ἐνδεχόμενον εἶναι,
3) οὐκ ἀδύνατον μὴ εἶναι,	3) ἀδύνατον μὴ εἶναι,
4) οὐκ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι.	4) ἀναγκαῖον εἶναι.

Τὸ μὲν ἀδύνατον καὶ οὐκ ἀδύνατον ἀκολουθεῖ τῷ δυνατῷ καὶ ἐνδεχομένῳ καὶ οὐ δυνατῷ καὶ μὴ ἐνδεχομένῳ ἀντιφατικῶς μέν, ἀντεστραμμένως δέ· διότι τῷ μὲν δυνατῷ ἀκολουθεῖ ἡ ἀπόφασις τοῦ ἀδυνάτου (ἡ οὐκ ἀδύνατον εἶναι), τῇ δ' ἀποφάσει ἡ κατάφασις· τῷ δὲ οὐ δυνατῷ τὸ ἀδύνατον, διότι κατάφασίς ἐστι τὸ ἀδύνατον, τὸ δ' οὐκ ἀδύνατον ἐστὶν ἀπόφασις.

Τὸ δ' ἀναγκαῖον οὐκ ἔχει οὕτως, ἀλλ' αἱ ἐναντίαι ἕπονται, ὡς I, 4 καὶ III, 4, II, 4 καὶ IV, 4, αἱ δ' ἀντιφάσεις εἰσὶ χωρίς· ὡς I, 4 καὶ IV, 4, III, 4 καὶ II, 4· διότι δὲν εἶναι ἀπόφασις τοῦ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι τὸ οὐκ ἀναγκαῖον εἶναι· ἐνδέχεται δ' ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ νὰ ἀληθεύωνται ἀμφότεραι, διότι τὸ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι ἐστὶν οὐκ ἀναγκαῖον εἶναι· αἴτιον δὲ τοῦ ὅτι τὸ ἀναγκαῖον δὲν ἀκολουθεῖ ὁμοίως ταῖς ἑτέραις (δηλ. ταῖς τοῦ δυνατοῦ, τοῦ ἐνδεχομένου καὶ λοιπῶν) ἐστίν, ὅτι τὸ ἀδύνατον ἀποδίδοται τῷ ἀναγκαίῳ ἐναντίως καὶ ἀμφότερα σημαίνουσι ταὐτόν, ὡς III, 3 καὶ 4 IV, 3 καὶ 4. Ὃ ἀδύνατον δηλαδή ἐστι, τοῦτο ἀναγκαῖον, τὸ δ' ἀναγκαῖον οὐκ ἔστιν ἀδύνατον, ἀλλ' ἀδύνατον μὴ εἶναι· ὥστε, εἰ ἐκεῖνα ὁμοίως ἀκολουθοῦσι τῷ δυνατῷ καὶ μή, ταῦτα ἀκολουθοῦσιν ἐξ ἐναντίας, ἐπειδὴ τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὸ ἀδύνατον δὲν σημαίνουσι ταὐτόν, ἀλλ' ἀντεστραμμένως, ὡς III, 3 καὶ 4. IV, 3 καὶ 4.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα ἀποδεικνύει δύο ἁμαρτήματα, τὸ μέν, ὅτι τὸ οὐκ ἀναγκαῖον ἀτόπως ἐτέθη ἐν τῇ τετάρτῃ θέσει τῆς πρώτης σειρᾶς (I, 4), ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἐν τῇ τετάρτῃ θέσει

τῆς δευτέρας (II, 4)· ἔπειτα δεικνύει, ὅτι ἐκ τῆς τετάρτης θέσεως τῆς δευτέρας σειρᾶς, οὐκ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι, εἰς τὴν τετάρτην θέσιν τῆς πρώτης σειρᾶς (I, 4). Τὴν ἀπόδειξιν τοῦ ἁμαρτήματος τῆς πρώτης σειρᾶς φέρει δι' ἀναγωγῆς ἐπὶ τὸ ἀδύνατον· ἡ θέσις 4 τῆς IV σειρᾶς ἀντιφάσκει τῇ 4 θέσει τῆς I σειρᾶς· τὸ δὲ ἕτερον ἁμάρτημα τῆς πρώτης σειρᾶς εἶναι, ὅτι τὸ ἀναγκαῖον ἐτέθη ἐν τῇ 4 θέσει τῆς IV σειρᾶς ἀντὶ νὰ τεθῇ εἰς τὴν πρώτην.

Ἔστι δ' ἀδύνατον (λέγει) νὰ κῆνται οὕτως αἱ τοῦ ἀναγκαίου ἀντιφάσεις, διότι τὸ ἀναγκαῖόν ἐστι καὶ δυνατόν· διότι, εἰ μὴ ἦτο, θὰ ἠκολούθει ἡ ἀπόφασις τοῦ δυνατοῦ καὶ ἀναγκαίου· διότι εἶναι ἀνάγκη ἢ νὰ καταφήσῃ τις ἢ ν' ἀποφήσῃ, ὥστε, εἰ μὴ δυνατόν, ἔσται ἀδύνατον· ἀδύνατον ἄρα ἐστὶ τὸ ἀναγκαῖον, ὅπερ ἄτοπον· ἀλλὰ τῷ δυνατῷ ἀκολουθεῖ τὸ οὐκ ἀδύνατον, τούτῳ δὲ τὸ μὴ ἀναγκαῖον· ὥστε συμβαίνει τὸ ἀναγκαῖον νὰ ἦναι μὴ ἀναγκαῖον, ὅπερ ἄτοπον· ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἀναγκαῖον ἀκολουθεῖ τῷ δυνατῷ, οὐδὲ τὸ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι· διότι τῷ μὲν δυνατῷ ἐνδέχεται καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι νὰ συνυπάρξωσι· τούτων δ' ὁπότερον ἂν ᾖ ἀληθές, οὐκ ἔτι ἐκεῖνα ἔσονται ἀληθῆ, διότι τῷ δυνατῷ ὑπάρχουσιν ἅμα τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι· εἰ δ' ἀναγκαῖον εἶναι ἢ μὴ εἶναι, οὐκ ἔσται δυνατὰ ἀμφότερα· λείπεται λοιπὸν τὸ οὐκ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι νὰ ἀκολουθῇ τῷ δυνατὸν εἶναι· τοῦτο δ' ἀληθὲς καὶ κατὰ τοῦ ἀναγκαῖον εἶναι· καὶ αὕτη δὲ γίνεται ἀντίφασις τῇ ἑπομένῃ, τῇ ἀκολουθούσῃ τῷ δυνατὸν εἶναι, διότι ἐκείνῳ ἀκολουθεῖ τὸ ἀδύνατον εἶναι, καὶ τὸ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι, οὗ ἀπόφασίς ἐστιν τὸ οὐκ ἀναγκαῖον μὴ εἶναι.

Δύναται δέ τις νὰ ἀπορήσῃ ἂν τῷ ἀναγκαῖον εἶναι ἕπεται τὸ δυνατὸν εἶναι· διότι, εἰ μὴ ἕπεται, θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἀντίφασις, τὸ μὴ δυνατὸν εἶναι· καὶ εἴ τις ταύτην μὴ εἴπῃ ἀντίφασιν, ἀνάγκη νὰ εἴπῃ τὸ δυνατὸν μὴ εἶναι, ἅπερ ἀμφότερα ψευδῆ εἰσι κατὰ τοῦ ἀναγκαῖον εἶναι· ἀλλὰ πάλιν τὸ αὐτὸ φαίνεται δυνατὸν τέμνεσθαι καὶ μὴ τέμνεσθαι, καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι· ὥστε ἔσται τὸ ἀναγκαῖον εἶναι ἐνδεχόμενον μὴ εἶναι· τοῦτο δὲ ψεῦδος· φανερὸν λοιπόν, ὅτι οὐ πᾶν τὸ δυνατὸν ἢ εἶναι ἢ βαδίζειν

καὶ τὰ ἀντικείμενα δύναται, ἀλλ' ὅτι ἐπ' ἐνίων τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, οἷον ἐπὶ τῶν ἀλόγων δυνάμεων, διότι οὐ πᾶσαι εἰσὶ τῶν ἐναντίων, ὡς αἱ μετὰ λόγου. Τὸ δὲ δυνατὸν οὐχ ἁπλῶς λέγεται, ἀλλὰ τὸ μέν, ὅτι ἀληθές, ὡς ἐνεργείᾳ ὄν, οἷον δυνατὸν βαδίζειν, ὅτι βαδίζει· καὶ τὸ δυνατόν, ὅτι δύναται νὰ ἐνεργήσῃ· θάτερον δ' ἀληθὲς κατὰ τοῦ ἀναγκαίου· διότι τὸ ἀναγκαῖόν ἐστι κατ' ἐνέργειαν· διὰ δὲ τοῦτο τὸ ἐνεργείᾳ ὂν πρότερον τοῦ δυνάμει, καὶ τὸ ἀναγκαῖον τοῦ δυνατοῦ, ἐπομένως τὸ δυνατὸν δὲν προηγεῖται τοῦ ἀναγκαίου, ἀλλ' ἕπεται αὐτῷ.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα δηλαδὴ ὑποθέτει τρεῖς τάξεις ὄντων, πρώτας οὐσίας, ὄντα ἐξ ἐνεργείας καὶ δυνάμεως, τὰ φθαρτά, καὶ τρίτον ἁπλᾶς δυνάμεις μόνον, αἳ οὐδέποτε ἐνέργειαί εἰσιν.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπραγματεύθη περὶ τῶν ἁπλῶν ἀποφάνσεων καὶ περὶ τῶν συμπεπλεγμένων ἐξαρτωμένων ἐκ τοῦ δυνατὸν εἶναι, οὐ δυνατὸν εἶναι, ἐκ τοῦ ἐνδεχόμενον εἶναι, οὐκ ἐνδεχόμενον εἶναι, τοῦ ἀδυνάτου καὶ τοῦ ἀναγκαίου· δείξας δέ, ὅτι ἡ ἐξάρτησις διορίζεται ἐκ τῶν ἐκφράσεων τῇ ἁπλῇ ἀποφάνσει προστιθεμένων, ὠνόμασεν αὐτὰς προσθέσεις διοριζούσας. Ἐπειδὴ δ' ἐν αὐταῖς κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ νοεῖν οἱ διάφοροι τρόποι τῆς ἐξαρτήσεως περιέχονται, ἐκλήθησαν αἱ τοιαῦται ἀποφάνσεις ὑπὸ τῶν ἑρμηνευτῶν τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ τρόπου ἀποφάνσεις, καὶ ἐκ τούτου ἡ τοῦ τρόπου κατηγορία ἐσχηματίσθη.

Ὁ Ἀριστοτέλης δείξας τὸν τρόπον, καθ' ὃν τὸ ἀντιφατικὸν ἐκφράζεται διὰ τῆς φωνῆς ἐν ταῖς μετὰ τρόπου ἀποφάνσεσιν, ἔδειξε πῶς αἱ ἀντιθέσεις κατὰ λόγον συνδέονται ἐν συμφώνῳ ἀκολουθίᾳ.

Ὡς ἐν τῷ κεφαλαίῳ 7 ἐπραγματεύθη περὶ τῶν ἐναντίως ἀντικειμένων ἀποφάνσεων, οὕτως ἐγείρει καὶ ἐνταῦθα τὸ ζήτημα, πότερον ἐναντία ἐστὶν ἡ κατάφασις τῇ ἀποφάσει, ἢ ἡ κατάφασις τῇ καταφάσει; καὶ ὁ λόγος ὁ λέγων, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος δίκαιος τῷ, οὐδεὶς δίκαιος, οἷον ἔστι Καλλίας δίκαιος, οὐκ ἔστι Καλλίας δίκαιος, Καλλίας ἄδικός ἐστι· ποτέρα ἐναντία τούτων; Ἐὰν τὰ ἐν τῇ φωνῇ ἀκολουθῶσι τοῖς ἐν τῇ διανοίᾳ, ἐὰν ἐν τῇ διανοίᾳ ἡ τοῦ ἐναντίου δόξα ἐναντία ἦναι, οἷον ὅτι πᾶς ἄνθρω-

πος δίκαιος, τῇ, πᾶς ἄνθρωπος ἄδικος, ἀνάγκη καὶ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ φωνῇ καταφάσεων νὰ ἔχῃ ὁμοίως· εἰ δὲ μὴ ἐν τῇ διανοίᾳ ἡ τοῦ ἐναντίου δόξα ἐναντία ἐστίν, οὐδ' ἡ κατάφασις τῇ καταφάσει ἔσται ἐναντία, ἀλλ' ἡ εἰρημένη ἀπόφασις· ὥστε σκεπτέον, ποία δόξα ψευδής ἐστιν ἐναντία ἀληθεῖ δόξῃ, πότερον ἡ τῆς ἀποφάσεως ἢ ἡ τὸ ἐναντίον δοξάζουσα; λέγει δ' ὧδε· ἔστι τις δόξα ἀληθὴς τοῦ ἀγαθοῦ, ὅτι ἀγαθόν· ἄλλη δέ, ὅτι οὐκ ἀγαθόν, ψευδής· ἑτέρα δέ, ὅτι κακόν· ποτέρα λοιπὸν τούτων ἐστὶν ἐναντία τῇ ἀληθεῖ; καὶ εἰ ἔστι μία, καθ' ὁποτέραν ἡ ἐναντία; ἡ δόξα λοιπόν, ὅτι αἱ ἐναντίαι δόξαι ὁρίζονται κατὰ τοῦτο, τὸ ὅτι ἔχουσιν ἀντικείμενον ἐναντίον, εἶναι ψεῦδος· διότι ἡ δόξα τοῦ ἀγαθοῦ, ὅτι ἔστιν ἀγαθόν, καὶ ἡ τοῦ κακοῦ, ὅτι κακόν, ἡ αὐτὴ ἴσως ἐστὶ καὶ ἀληθής· ταῦτα δ' εἰσὶν ἐναντία, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον δὲν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αἱ δόξαι αὗται ἔχουσιν ἐναντίον (ἀντικείμενον), ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι ἔχουσι σχέσιν πρὸς ἀλλήλας ἐναντίαν. Ἐὰν δὲ ἦναι δόξα τοῦ ἀγαθοῦ, ὅτι ἐστὶν ἀγαθόν, ἄλλη δὲ ὅτι οὐκ ἀγαθόν, καὶ ἐὰν ἄλλο τι ὑπάρχῃ, ὃ δὲν ὑπάρχει, οὐδὲ δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ τῷ ἀγαθῷ, δὲν δύναται τῶν ἄλλων μηδεμία νὰ τεθῇ, οὔτε ὅσαι δοξάζουσιν ὅτι τῷ ἀγαθῷ ὑπάρχει τὸ μὴ ὑπάρχον, οὔτε ὅσαι δοξάζουσιν ὅτι δὲν ὑπάρχει τὸ ὑπάρχον, ἀλλ' ἐν ὅσαις ἐστὶν ἡ ἀπάτη· αὗται δ' εἰσὶ δόξαι, ἐξ ὧν αἱ γενέσεις προέρχονται· αἱ δὲ γενέσεις προέρχονται ἐκ τῶν ἀντικειμένων· ὥστε καὶ αἱ ἀπάται ἐκ τῶν ἀντικειμένων.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει ἐν τῇ μείζονι ὅτι τὸ ἐναντίον ἀντικεῖσθαι οὐδαμῶς εἶναι ἀόριστον· ὅλα δὲ τὰ ἄλλα εἶναι πλὴν τῆς ἀποφάσεως τοῦ αὐτοῦ κατηγορουμένου ἀόριστα, ἄρα πάντα τὰ ἄλλα πλὴν τῆς ἀποφάσεως τοῦ αὐτοῦ κατηγορουμένου ἐστὶν οὐχί τι ἐναντίως ἀντικείμενον· ἐν δὲ τῇ ἐλάττονι δεικνύει, ὅτι, ἐπειδὴ τὸ ὑπάρχον ὑποκειμένῳ τινὶ καὶ τὸ μὴ ὑπάρχον δύναται νὰ ἦναι ποικίλον, ἔστι διὰ τοῦτο καὶ ἄπειρον· ἔτι δ' ἀποδεικνύει ὅτι, ὅπου ἀπάτη, ἐκεῖ ἐναντίον ἐστίν· ἔστι δ' ἐν τοῖς ἀντικειμένοις ἡ ἀπάτη· ἄρα τὸ ἐναντίον συνίσταται ἐν τοῖς ἀντικειμένοις. Ἡ μείζων ἀποδεικνύει ὅτι ἀπατώμεθα, ὅταν αἱ δόξαι ἡμῶν ἀντίκηνται τοῖς πράγμασιν ἐναντίως, τουτέστιν

ὅταν δοξάζωμεν τὸ ἐναντίως ἀντικείμενον τοῦ ὑπάρχοντος. Ἡ ἐλάττων (ἡ ἀπάτη γίνεται διὰ συγχύσεως τοῦ ἀντικειμένου) στηρίζεται ἐπὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ὅτι ἀπάτη εἶναι γένεσις ψευδοῦς δόξης ἐν τῇ διανοίᾳ· πᾶσα δὲ γένεσις γίνεται ἐξ ἀντικειμένων, ὡς κίνησις ἐκ μὴ ὄντος εἰς ὄν· ἄρα ἡ ἀπάτη ὡς γένεσις προέρχεται ὁμοίως ἐξ ἀντικειμένων, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἐναντίως ἀντικείμενον πρέπει νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῶν δοξῶν τῶν περιεχουσῶν τὴν ἀπάτην.

Ἔτι δ' ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ αὐτοῦ κατηγορουμένου (οἷον πᾶς ἀγαθὸς, οὐδεὶς ἀγαθὸς) ἐστὶ καθ' αὑτὸ ψευδής· ἡ κατάφασις τοῦ ἐναντίως ἀντικειμένου κατηγορουμένου (πᾶς ἐστιν ἀγαθὸς, πᾶς ἐστι κακὸς) ἐστὶ ψευδὴς κατὰ συμβεβηκός.

Ταῖς δ' οὐσίαις δὲν ὑπάρχει ἐναντίον, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον ἐστὶν ἐν τῇ ἀποφάσει (ἄνθρωπος, μὴ ἄνθρωπος), ἐὰν τὰ κατηγορούμενα δὲν ἦναι οὐσιώδη, ἀλλὰ ἄλλου εἴδους (οἷον ἀγαθὸν, κακὸν κτλ.)· διὸ φανερὸν εἶναι, λέγει, ὅτι οὐδὲν διαφέρει, ἐὰν θέσωμεν τὴν κατάφασιν καθόλου· διότι ἡ καθόλου ἀπόφασις ἐναντία ἔσται, οἷον πᾶν ἀγαθὸν ἀγαθὸν, οὐδὲν τῶν ἀγαθῶν ἀγαθόν· ὁμοίως δὲ καὶ καταφάσει ἐναντία ἡ ἀπόφασις ἡ περὶ αὐτοῦ καθόλου ἐστίν, οἷον τῇ, ὅτι πᾶν ἀγαθὸν, ἢ ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἀγαθὸς, ἡ, ὅτι οὐδὲν ἢ οὐδείς. Ἀντιφατικῶς δὲ (οὐχὶ ἐναντίως), ἡ, ὅτι οὐ πᾶν ἢ οὐ πᾶς.

Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι ἀληθὴς δόξα καὶ ἀπόφασις οὐκ ἐνδέχεται νὰ ἦναι ἀληθεῖ ἐναντία· διότι ἐναντίαι δόξαι καὶ ἀποφάνσεις εἰσὶ περὶ τὰ ἀντικείμενα, περὶ ἃ ἐνδέχεται νὰ ἀληθεύῃ ὁ αὐτὸς, τὰ δ' ἐναντία οὐκ ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχωσι τῷ αὐτῷ· τὸ ἐναντίον ἅμα δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀληθὲς, διότι τὸ ἀληθὲς οὔτ' ἐν τῇ δόξῃ οὔτ' ἐν τῇ φωνῇ δύναται ὡς ἀπόφασις νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἀντίθεσιν· αἱ ἐναντίαι δόξαι καὶ ἀποφάνσεις ἀποτελοῦσι τὰς ἄκρας ἀντιθέσεις. Τὰ εἰρημένα συμβαίνουσιν ἐν ταῖς κατὰ μέρος ἀντικειμέναις ἀποφάνσεσιν, αἵτινες δύνανται ἅμα νὰ ἦναι ἀληθεῖς, οἷον τινὲς ἄνθρωποι εἰσι δίκαιοι, τινὲς ἄδικοι.

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀναφορὰν κυρίως, ἀλλ' εἰς τὴν ἀντιστροφὴν τῶν κρίσεων, περὶ ὧν ἐκτενῶς πραγματεύεται ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς προτέροις (I, 2 καὶ ἐφ.), οὐδὲ προσδιώρισεν ὡς ἔδει, ἐκ τῆς τοῦ κατηγορουμένου σχέσεως πρὸς τὸ ὑποκείμενον τοὺς διαφόρους τρόπους τοῦ λόγου.

2). Περὶ συλλογισμοῦ.

α). *Περὶ συλλογισμοῦ καθόλου.*

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ἑρμηνείας πραγματευθεὶς περὶ τῶν ἀποφάνσεων ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος ἐν ταῖς ἀποφάνσεσιν ἐκφράζεταί τε καὶ διακρίνεται, καὶ ἀνήγαγε τὰς ἀποφάνσεις εἰς τὸν συλλογισμόν· ὥστε αἱ μέχρι τοῦδε ἔρευναι αὐτοῦ εἰσὶν ἁπλῶς προπαρασκευαστικαί. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐν τῇ ἐννοίᾳ συνδεδεμένα στοιχεῖα διὰ τῆς κρίσεως χωρίζονται καὶ μόνον εἰς ἀναφορὰν πρὸς ἄλληλα τίθενται, φαίνεται ὁ συλλογισμὸς πρὸς ἕνωσιν τῆς ἐννοίας καὶ κρίσεως ἀναγκαῖος, καὶ ἕνεκα τῆς σχέσεως ταύτης τῆς κρίσεως πρὸς τὸν συλλογισμὸν ὀνομάζεται ἡ κρίσις ὑπ' Ἀριστοτέλους πρότασις (1).

Τὸ κοινὸν ἀντικείμενον τῶν ἀναλυτικῶν ἐστὶν ἡ ἀπόδειξις (2)·

---

(1) Ἀν. πρότ. I, 1. Πρότασις μὲν οὖν ἐστὶ λόγος καταφατικὸς ἢ ἀποφατικός τινος κατά τινος . . . . . ὅρον δὲ καλῶ, εἰς ὃν διαλύεται ἡ πρότασις, οἷον τότε κατηγορούμενον, καὶ τὸ καθ' οὗ κατηγορεῖται, ἢ προστιθεμένου ἢ διαιρουμένου τοῦ εἶναι ἢ μὴ εἶναι. Συλλογισμὸς δέ ἐστι λόγος, ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι διὰ τὸ ταῦτα συμβαίνειν· τὸ δὲ διὰ ταῦτα συμβαίνειν τὸ μηδενὸς ἔξωθεν ὅρου προσδεῖν πρὸς τὸ γενέσθαι τὸ ἀναγκαῖον. Τέλειον μὲν οὖν συλλογισμὸν καλῶ τὸν μηδενὸς ἄλλου προσδεόμενον παρὰ τὰ εἰλημμένα πρὸς τὸ φανῆναι τὸ ἀναγκαῖον. Ἀτελῆ δὲ τὸν προσδεόμενον ἢ ἑνὸς ἢ πλειόνων, ἃ ἔστι μὲν ἀναγκαῖα διὰ τῶν ὑποκειμένων ὅρων, οὐ μὴν εἴληπται διὰ προτάσεων.

(2) Ἀν. πρότ. I, 1. Πρῶτον εἰπεῖν περὶ τί καὶ τίνος ἡ σκέψις ἐστίν· ὅτι περὶ ἀπόδειξιν καὶ ἐπιστήμης ἀποδεικτικῆς . . . διαφέρει δ' ἡ ἀποδεικτικὴ πρότασις τῆς διαλεκτικῆς, ὅτι ἡ μὲν ἀποδεικτικὴ λῆψις θατέρου μορίου τῆς ἀντιφάσεώς ἐστιν (οὐ γὰρ ἐρωτᾷ, ἀλλὰ λαμβάνει ὁ ἀποδεικνύων) ἡ δὲ διαλεκτικὴ ἐρώτησις τῆς ἀντιφάσεώς ἐστιν.

ἀλλὰ περὶ τούτου ἐπραγματεύθη ὑπὸ ἔποψιν μεθοδολογικήν (1).

Τὰ δ' ἀναλυτικὰ ἐκλαμβάνονται ὡς προπαιδευτικά, τὰ μὲν πρότερά εἰσι περὶ τοὺς συλλογισμούς, τὰ δ' ὕστερα περὶ τὴν ἀπόδειξιν (ἀν. πρ. I. 1. ἀναλ ὕστ. II, 19).

Ἐπειδὴ δὲ ὁ συλλογισμὸς εἶναι καθόλου, ὁ δὲ καθόλου οὐ ποιεῖ ἐπιστήμην, ἀνάγκη νὰ γείνῃ λόγος περὶ αὐτοῦ πρότερον ἢ περὶ ἀποδείξεως, διότι αὕτη εἶναι μέρος τοῦ συλλογισμοῦ (2).

Ὁ Ἀριστοτέλης ποιησάμενος λόγον περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἀναλυτικῶν, περὶ τῶν συστατικῶν τοῦ συλλογισμοῦ, ποιεῖται λόγον καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ συλλογισμοῦ, καὶ πρῶτον περὶ γενέσεως, μορφῆς καὶ τῶν τριῶν σχημάτων τῶν συλλογισμῶν, περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς ἄλληλα, περὶ εὑρέσεως τῶν προτάσεων καὶ τοῦ μέσου ὅρου, καὶ τέλος περὶ ἀναλύσεως τῶν συλλογισμῶν, ἀναγωγῆς τῶν σχημάτων εἰς ἄλληλα καὶ ἀποφυγῆς τῶν ἁμαρτημάτων ἐν τῇ ἀναλύσει (ἀν. πρότ. 1—46).

Τὸ μὲν πρῶτον λοιπὸν βιβλίον ἐκθέτει τὴν γένεσιν, τὰ συστατικὰ τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν σχημάτων, τὸ δὲ δεύτερον τὸν τέλειον συλλογισμόν· καὶ ἐν μὲν τῷ 1 κεφαλαίῳ μέχρι τοῦ 16 ἐκτίθενται γενικαί τινες ἰδιότητες τῶν συλλογισμῶν, ἐν δὲ τοῖς 16—21 τὰ ἐλλείμματα καὶ ἁμαρτήματα, ἐν δὲ τοῖς 22—27 ἡ σχέσις τῶν ἀποδείξεων πρὸς τοὺς συλλογισμοὺς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν αἱ ἀτελεῖς ἀποδείξεις εἰς τὰ τοῦ συλλογισμοῦ σχήματα ἀνάγονται.

(1) Τοπ. I, 1. Ἡ μὲν πρόθεσις τῆς πραγματείας μέθοδον εὑρεῖν, ἀφ' ἧς δυνηθησόμεθα συλλογίζεσθαι περὶ παντὸς τοῦ προτεθέντος προβλήματος ἐξ ἐνδόξων, καὶ αὐτοὶ λόγον ὑπέχοντες μηδὲν ἐροῦμεν ὑπεναντίον. Πρῶτον οὖν ῥητέον, τί ἐστι συλλογισμός, καὶ τίνες αὐτοῦ διαφοραί, ὅπως ληφθῇ ὁ διαλεκτικὸς συλλογισμός· τοῦτον γὰρ ζητοῦμεν κατὰ τὴν προκειμένην πραγματείαν. Ἔστι δὲ συλλογισμὸς λόγος, ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ τῶν κειμένων. Ἀπόδειξις δέ ἐστιν, ὅταν ἐξ ἀληθῶν καὶ πρώτων ὁ συλλογισμὸς ᾖ, ἢ ἐκ τοιούτων, ἃ διά τινων πρώτων καὶ ἀληθῶν τῆς περὶ αὐτὰ γνώσεως τὴν ἀρχὴν εἴληφε. Διαλεκτικὸς δὲ συλλογισμὸς ὁ ἐξ ἐνδόξων συλλογιζόμενος.

(2) Ἀν. πρότ. I, 4. Ἡ μὲν γὰρ ἀπόδειξις συλλογισμός τις· ὁ συλλογισμὸς δὲ οὐ πᾶς ἀπόδειξις.

Ἐν δὲ τοῖς ἀναλυτικοῖς ὑστέροις πραγματεύεται, ἐν μὲν τῷ πρώτῳ, περὶ ἀποδείξεως, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ, περὶ ὁρισμοῦ καὶ ἐπιστήμης.

Ἐκ δὲ τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν ἀναλυτικῶν ἀποδείκνυται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης προβαίνει μεθοδικῶς ἀπὸ τοῦ κατωτέρου καὶ ἀτελεστέρου ἐπὶ τὸ ἀνώτερον καὶ τέλειον, καὶ ἡ ἐπαγωγικὴ αὕτη μέθοδος καλεῖται ὑπ' αὐτοῦ ἀνάλυσις (ἀν. πρότ. I, 32). Εἴρηται ἤδη, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῶν ἀποφάνσεων, αἵτινες ὡς προτάσεις εἰσὶ κρίσεις, κατασκευάζει τὸν κατ' εἶδος συλλογισμόν (ἀναλ. πρότ. I, 1). Πρὸς δὲ τὸν σχηματισμὸν τοῦ συλλογισμοῦ εἰσὶ τρεῖς ὅροι ἀναγκαῖοι, καὶ πρὸς ἀλλήλους τοιαύτην ἔχουσι σχέσιν, ὥστε ὁ ἔσχατός ἐστιν ἐν ὅλῳ τῷ μέσῳ καὶ ὁ μέσος ἐν ὅλῳ τῷ πρώτῳ ἢ μή ἐστιν· ὁ τοιοῦτος συλλογισμὸς τῶν δύο ἄκρων ἀνάγκη νὰ ἦναι τέλειος (ἀν. πρ. I, 3). Μέσον δ' ὅρον καλεῖ ἐκεῖνον, ὅς ἐστιν ἐν ἄλλῳ καὶ ἄλλος ἐν αὐτῷ· οὗτος δὲ καὶ ἐν τῇ θέσει γίνεται μέσος. Ἄκρα δὲ ὀνομάζει τὸ αὐτό τε ἐν ἄλλῳ ὂν καὶ ἄλλο ἐν τούτῳ (ἀν. πρ. I. 4). Λέγει δὲ μεῖζον ἄκρον, ἐν ᾧ τὸ μέσον ἐστίν, ἔλαττον δὲ τὸ ὑπὸ τὸ μέσον· καὶ τοῦτο τὸ σχῆμα, ἐν ᾧ τὸ μέσον ἐστὶν ἐν τῷ μείζονι ἄκρῳ καὶ τὸ ἔλαττον ἐν τῷ μέσῳ, ὀνομάζει πρῶτον καὶ ὅτι πάντα τὰ προβλήματα δείκνυνται διὰ τούτου τοῦ σχήματος (1).

Ὅταν δὲ τὸ αὐτὸ τῷ μὲν παντί, τῷ δὲ μηδενὶ ὑπάρχῃ ἢ ἑκατέρῳ παντὶ ἢ μηδενί, τὸ μὲν σχῆμα τὸ τοιοῦτον καλεῖ δεύτερον (ἀν. πρ. V, 5). Μέσον δὲ ἐν αὐτῷ λέγει τὸ κατηγορούμενον ἀμφοτέρων· ἄκρα δέ, καθ' ὧν λέγεται τοῦτο, μεῖζον δ' ἄκρον τὸ πρὸς τῷ μέσῳ κείμενον· ἔλαττον δὲ τὸ πορρωτέρω τοῦ μέσου· τὸ δὲ μέσον τίθεται ἔξω μὲν τῶν ἄκρων, πρῶτον δὲ τῇ θέσει· πάντες δ' οἱ ἐν τούτῳ τῷ σχήματι συλλογισμοὶ εἰσὶν ἀτελεῖς καὶ στερητικοὶ οὔτε καθόλου καὶ οἱ ἐπὶ μέρους. Τρίτον δὲ σχῆμα καλεῖ, ὅταν τῷ αὐτῷ τὸ μὲν παντί, τὸ δὲ μηδενὶ ὑπάρχῃ, ἢ ἄμφω παντὶ ἢ μηδενί. Μέσον δ' ἐν αὐτῷ λέγει, καθ' οὗ ἀμ-

(1) Καὶ γὰρ καὶ τὸ παντὶ καὶ τὸ μηδενὶ καὶ τὸ τινὶ καὶ τὸ μή τινι ὑπάρχειν. (Ἀν. πρ. I, 4).

φότερα τὰ ἄκρα κατηγοροῦνται· ἄκρα δὲ τὰ κατηγορούμενα· μεῖζον δ' ἄκρον τὸ πορρώτερον τοῦ μέσου, ἔλαττον δὲ τὸ ἐγγύτερον· τίθεται δὲ τὸ μέσον ἔξω μὲν τῶν ἄκρων, ἔσχατον δὲ τῇ θέσει· οὐδ' ἐν τούτῳ τῷ σχήματι, λέγει, γίνεται συλλογισμὸς τέλειος.

Ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ συλλογισμῷ οὐσιῶδες εἶναι ποίαν θέσιν κατέχει ὁ μέσος ὅρος πρός τε τὸν μείζονα καὶ ἐλάττονα, καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ σχήματί ἐστιν ἐπὶ μὲν τῆς μείζονος ὑποκείμενος, ἐν δὲ τῇ ἐλάττονι κατηγορούμενος. Ἐὰν δὲ τὸ μέσον ταῖς προκειμέναις κατηγορῆται, προέρχεται τὸ δεύτερον σχῆμα. Τὸ δὲ τρίτον σχῆμα προέρχεται, ἐὰν τὸ μέσον γένηται ὑποκείμενον ἐν ἀμφοτέραις ταῖς προτάσεσιν (ἀν. πρ. I, 7).

Ἐπειδὴ δὲ τὰ τρία σχήματα παρήχθησαν ἐκ τῆς διαφόρου θέσεως τοῦ μέσου πρὸς τὰ ἄκρα, οὐδεμία δ' ἄλλη θέσις παρὰ τὰς ῥηθείσας ἐπιτρέπεται, (ἀν. πρ. I, 23. 32), τέταρτον σχῆμα παρὰ τὰ τρία νὰ ὑπάρξῃ δὲν δύναται. Ἀναφέρεται μὲν τέταρτον τὸ τοῦ Γαληνοῦ, καθ' ὃ ἀντεστραμμένως τῷ πρώτῳ σχήματι κατηγορεῖται τὸ μέσον ἐπὶ τῆς μείζονος, ὑπόκειται δ' ἐπὶ τῆς ἐλάττονος. Ἀλλὰ τὸ σχῆμα τοῦτο εἶναι βεβιασμένον, διότι πᾶς ὅρος γίνεται γενικός, καὶ τούτου γινομένου ἀναιρεῖται τὸ μέσον.

Ὁ Ἀριστοτέλης τὰ περὶ συλλογισμοῦ ἐξέθηκε μετὰ σπανίας ἀκριβείας, κατέδειξε πῶς καὶ πότε γίνεται συλλογισμὸς καὶ οὐ γίνεται, πῶς τὰ ἄλλα σχήματα δι' ἀντιστροφῆς εἰς τὸ πρῶτον ἀνάγονται· ἔπειτα δὲ πῶς εὑρίσκονται οἱ συλλογισμοὶ (ἀν. πρ. I, 37). πῶς ἐπανάγονται εἰς τὰς ἀρχάς των (ἀν. πρ. I, 32), ποῖα τὰ ἰδιώματα τῶν συλλογισμῶν (ἀν. πρ. II, 1—4), ποῖαι ἐλλείψεις καὶ ποῖα ἁμαρτήματα παρίστανται ἐν τῷ συλλογισμῷ (II, 5 καὶ ἑφ.).

Εἰς δὲ τὸ τέλος τῶν ἀναλυτικῶν προτέρων ποιεῖται λόγον περὶ ἐπαγωγῆς καὶ περὶ ἐξ ἐπαγωγῆς συλλογισμοῦ.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐγίνωσκε καὶ τοὺς ὑποθετικοὺς συλλογισμούς, δὲν ἐπραγματεύθη δὲ περὶ αὐτῶν διὰ μακρῶν, διότι αὐτοὺς δὲν ἐνόμιζεν ἀληθεῖς. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸν σωρείτην ἐγίνωσκεν. (ἀν. πρότ. I, 44).

Περὶ δ' ἐνδόξου συλλογισμοῦ ἐπραγματεύθη ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς τοπικοῖς.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀπέβλεπεν εἰς εὕρεσιν μεθόδου, δι' ἧς δυνάμεθα νὰ συλλογιζώμεθα περὶ παντὸς προτεθέντος προβλήματος ἐξ ἐνδόξων, καὶ αὐτοὶ λόγον ὑπέχοντες μηδὲν ἐροῦμεν ὑπεναντίον (Τοπ. I, 1).

Ἡ διαλεκτικὴ ἐπισκοποῦσα πάντα τὰ εἴδη τοῦ ὄντος καθόλου ἐστὶ κοινὴ πάσαις ταῖς ἐπιστήμαις (1).

Τὸ ἀντικείμενον τῆς διαλεκτικῆς ἐκθέτει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν τοπικῶν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις ὅσα ἐν τοῖς προβλήμασι πρέπει ὑπ' ὄψιν νὰ ληφθῶσιν· ἐν δὲ τοῖς σοφιστικοῖς ἐλέγχοις, οἵτινες συνέχονται μετὰ τῶν τοπικῶν, ἐπραγματεύθη περὶ τῶν σοφισμάτων τῶν ἀρχαίων.

Ὁ ψευδὴς συλλογισμὸς λέγεται παραλογισμὸς καὶ σόφισμα· παραλογισμὸς μέν, ὅταν γίνηται ἐξ ἀπάτης τοῦ συλλογιζομένου, ἡ δ' ἀπάτη συμβαίνει ἢ ἐν τῇ φωνῇ ἢ ἐν τῇ διανοίᾳ· σόφισμα δέ, ὅταν σκοπίμως πρὸς ἐξαπάτησιν ἄλλων.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα δὲν ἐπεκτείνονται, ἀλλὰ μόνον ἐφαρμόζονται καὶ δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ εἰς τὴν λογικήν, ἧς δημιουργὸς δικαίως ὁ Ἀριστοτέλης ἔκπαλαι ἐξυμνεῖται, παραλείπομεν μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἀπόδειξιν ἤτοι τὸν ἐπιστημονικὸν συλλογισμόν, περὶ οὗ ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς εἴρηται, πραγματεύεται ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν ἀναλυτικῶν ὑστέρων, διότι ἐν τῷ δευτέρῳ πραγματεύεται περὶ ὁρισμοῦ καὶ ἐπιστήμης, ὅθεν καὶ ἡ μετάβασις εἰς τὴν μεταφυσικὴν γίνεται.

β) Περὶ ἐπιστημονικοῦ συλλογισμοῦ ἤτοι ἀποδείξεως.

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγων, ὅτι πᾶσα μάθησις διανοητικὴ ἐκ προϋπαρχούσης γίνεται γνώσεως ὑποθέτει γνῶσίν τινα, διότι καὶ

(1) Ἀν. ὕστ. I, 11. Ἐπικοινωνοῦσι δὲ πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι ἀλλήλαις κατὰ τὰ κοινά, καὶ ἡ διαλεκτικὴ πάσαις.

ἡ διὰ συλλογισμοῦ καὶ ἡ δι' ἐπαγωγῆς ὑποθέτει γνῶσίν τινα, οἷον, ἡ μὲν διὰ τοῦ συλλογισμοῦ τὴν τῶν προτάσεων, ἡ δὲ δι' ἐπαγωγῆς τὴν τῶν καθ' ἕκαστα. Περὶ δὲ τοῦ ἐπιστημονικοῦ συλλογισμοῦ πραγματευόμενος νοεῖ μόνον τὴν τοῦ αἰτίου γνῶσιν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν τοῦ ὅτι· ἡ μὲν γνῶσις τοῦ ὅτι ἐστὶν ἀντικείμενον τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν, ἡ δὲ τοῦ διότι ἀντικείμενον τῶν θεωρητικῶν· ἡ δὲ προϋπάρχουσα γνῶσις ἀνάγκη νὰ ἦναι διττή, ἡ τοῦ ὅτι καὶ ἡ τοῦ διότι· ἡ τοῦ διότι πρέπει νὰ νοῆται· ἐνίοτε δὲ ἡ γνῶσις ἀμφοτέρων, ἡ τοῦ ὅτι καὶ ἡ τοῦ διότι, οἷον ὅτι ἐστὶ καὶ τί ἐστιν· καὶ πρῶτον μὲν λαμβάνεται ἡ γνῶσις τοῦ ὅτι, ἔπειτα δὲ ἡ τοῦ διότι· διότι ἡ τοῦ τί γνῶσις δὲν δύναται νὰ γνωρισθῇ ἀγνοουμένης τῆς τοῦ ὅτι.

Ἡ ἰδέα αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς γνώσεως, ἣν εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ γνώσεως· γνῶσις ὅμως καὶ νόησις δὲν εἶναι ταὐτόν, διότι ἡ νόησις ὑποθέτει τὸ κατηγορούμενον μόνον, ἡ δὲ γνῶσις τὸ κατηγορούμενον καὶ τὴν ἀναφορὰν αὐτοῦ πρὸς τὸ ὑποκείμενον (ἀν. ὕστ. Ι, 1). Ἐπειδὴ τὸ μέσον εἶναι τὸ αἴτιον, ἡ οὐσία, ἀληθὴς δὲ γνῶσις ἡ τοῦ αἰτίου, ἡ δ' ἀπόδειξις εἶναι ἡ τῶν καθ' ἕκαστα ἐκ τῶν καθόλου (τῶν αἰτίων) παραγωγή, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἕκαστον τότε γινώσκομεν, ὅταν τὴν αἰτίαν γνωρίσωμεν. Ἑπομένως τὴν γνῶσιν τοῦ αἰτίου θεωρεῖ ἀνωτέραν τῆς τοῦ ὅτι καὶ τὴν ἐπιστήμην ἀνωτέραν τῆς αἰσθήσεως. Ἐπειδὴ δὲ τὸ αἴτιον γινώσκομεν διὰ τοῦ κατηγορουμένου καὶ τῆς ἀναφορᾶς αὐτοῦ πρὸς τὸ ὑποκείμενον, φανερὸν εἶναι ὅτι γινώσκομεν πραγματικῶς ἐπιστάμενοι τὸ μέσον· οἱ δὲ τὸ μέσον μὴ ἐπιστάμενοι δὲν ἐπίστανται ὡρισμένως, ἀλλ' ἁπλῶς δοξάζουσιν, ὅτι οὕτως ἔχει· διὸ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι καὶ δι' ἀποδείξεως γινώσκομεν· ἀπόδειξιν δὲ λέγει συλλογισμὸν ἐπιστημονικόν, ἐπιστημονικὸν δὲ ὅταν τὸ μέσον ἔχωμεν, διότι ἔχοντες ἐπιστάμεθα. Ἐὰν δὲ τὸ ἐπίστασθαι ἦναι οἷον ἔθεμεν, λέγει, ἀνάγκη καὶ ἡ ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη νὰ ἦναι ἐξ ἀληθῶν τε καὶ πρώτων καὶ ἀμέσων καὶ γνωριμωτέρων καὶ προτέρων, καὶ αἰτίων τοῦ συμπεράσματος· οὕτω δ' ἔσονται καὶ αἱ ἀρχαὶ οἰκεῖαι τοῦ δεικνυμένου· οἰκείας δ' ἀρχὰς λέγει τὰς ἰδίας οὐσίας ἑκά-

στων· π. χ. ὅτι τὸ τρίγωνόν ἐστιν ἴσον δυσὶν ὀρθαῖς, πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ· διὸ ἡ ἀπόδειξίς ἐστι συλλογισμὸς ἀναγκαῖος· οὐ πᾶς δὲ συλλογισμὸς ἐστιν ἀναγκαῖος, ἀλλὰ μόνος ὁ ἐπιστημονικός· ἄρα μόνη ἡ ἀπόδειξις ποιήσει ἐπιστήμην. Ἀναγκαῖα δὲ κατ' Ἀριστοτέλη εἶναι μόνα τὰ μέσα, αἱ οἰκεῖαι ἀρχαί· ταῦτα δὲ πρέπει νὰ ἦναι ἀληθῆ καὶ γνωριμώτερα καὶ πρότερα· γνωριμώτερα δὲ καὶ πρότερά εἰσι τῇ φύσει καὶ πρὸς ἡμᾶς· λέγει δὲ πρὸς ἡμᾶς μὲν πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ ἐγγύτερον τῆς αἰσθήσεως, ἁπλῶς δὲ (φύσει) πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ πορρώτερον αὐτῆς· ἔστι δὲ πορρωτάτω μὲν τὰ καθόλου μάλιστα, ἐγγυτάτω δὲ τὰ καθ' ἕκαστα· καὶ ἀντίκεινται ταῦτα ἀλλήλοις· ἐκ πρώτων δ' ἔστι τὸ ἐξ ἀρχῶν οἰκείων· ταὐτὸν γαρ λέγει πρῶτον καὶ ἀρχήν· ἀρχὴ δ' ἐστὶν ἀποδείξεως πρότασις ἄμεσος· ἄμεσος δέ, ἧς μή ἐστιν ἄλλη προτέρα· πρότασις δ' ἐστὶν ἀποφάνσεως τὸ ἕτερον μόριον, ἓν καθ' ἑνὸς (π. χ. ὁ ἄνθρωπός ἐστι θνητὸς ἢ οὐ θνητός)· ἡ ἀπόφανσις ἔχει μόρια δύο, τὴν κατάφασιν καὶ τὴν ἀπόφασιν· ἀντίφασις δ' ἐστὶν ἀντίθεσις, ἧς οὐκ ἔστι μεταξύ, οἷον θνητὸς οὐ θνητός. Ἡ πρότασις λέγεται διαλεκτική, ὅταν τις ἐρωτᾷ, πότερον ὁ ἄνθρωπος θνητός ἐστιν ἢ οὔ; ἀποδεικτικὴ δέ, ὅταν ὁρισθῇ, ὅτι ὁ ἄνθρωπός ἐστι θνητός· ἀξίωμα δ' ἐστὶν ἡ πρότασις, ἣν ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ὁ μαθησόμενός τι· ὑπόθεσις δ' ἐστίν, ὅταν μεταξὺ πολλῶν λαμβάνῃ τις ἕν, π. χ. ἂν ἡ βροχή, ὁ σεισμὸς γίνεται οὕτως ἢ οὕτως· ἡ ὑπόθεσις ὑποθέτει τὸ δυνατὸν (τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι)· ὁ δ' ὁρισμός ἐστι θέσις.

Πᾶν δ' ὕστερον, καθ' ἕκαστον γινώσκομεν διὰ τοῦ προτέρου, τοῦ καθόλου, τοῦ αἰτίου· διὸ ὁ μέλλων ἕξειν τὴν ἐπιστήμην τὴν δι' ἀποδείξεως πρέπει νὰ γνωρίζῃ οὐ μόνον τὰς ἀρχάς, καὶ αὐταῖς νὰ πιστεύῃ μᾶλλον ἢ τῷ δεικνυμένῳ, ἀλλὰ μηδ' ἄλλο νὰ ἦναι αὐτῷ πιστότερον, μηδὲ γνωριμώτερον τῶν ἀντικειμένων ταῖς ἀρχαῖς, ἐξ ὧν ἔσται συλλογισμὸς ὁ τῆς ἐναντίας ἀπάτης (π. χ. πότερον τὸ εἶναι θνητὸν ἢ τὸ μὴ εἶναί ἐστιν ἀληθές· ἓν τούτων ἐστὶν ὁ τῆς ἐναντίας ἀπάτης συλλογισμός)· διὰ τοῦτο πρέπει τις νὰ γινώσκῃ ἓν τούτων, ἵνα μὴ ᾖ ἐν ἀμφιβολίᾳ (ἀναλ. πρότ. Ι, 2).

'Ο 'Αριστοτέλης ἀναιρεῖ καὶ τοὺς δοξάζοντας, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη τῶν πρώτων ἀρχῶν, διότι οὗτοι πρέπει νὰ γνωρίζωσι τὰς πρώτας ἀρχάς, καὶ τοὺς δοξάζοντας, ὅτι ἔστι μὲν ἐπιστήμη τῶν πρώτων ἀρχῶν, ἀλλ' ὅτι πάντων ἀποδείξεις εἰσίν. 'Ο 'Αριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι οὐδετέρα τῶν δοξασιῶν τούτων εἶναι ἀληθής, οὐδ' ἀναγκαία· τὴν μὲν πρώτην ἀναιρεῖ ὁ 'Αριστοτέλης, λέγων, ὅτι οὔτε πᾶσα ἐπιστήμη εἶναι ἀποδεικτική, ἀλλὰ ἡ τῶν ἀμέσων ἀναπόδεικτος· (μετ. IV, 4. ὅλως μὲν γὰρ ἁπάντων ἀδύνατον ἀπόδειξιν εἶναι· εἰς ἄπειρον γὰρ ἂν βαδίζοι· ὥστε μηδὲ οὕτως εἶναι ἀπόδειξιν)· διότι νομίζουσιν, ὅτι ἐπ' ἄπειρον βαδίζει, ὅταν τις παραδέχηται ὅτι τὸ ὕστερον γινώσκεται διὰ τοῦ προτέρου· τὸ ὀρθὸν δ' αὐτῶν ἐστιν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔλθῃ τις εἰς τὸ πέρας τοῦ ἀπείρου· ἐάν τις δὲν γινώσκῃ τὸ πρῶτον οὐδὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἑπόμενον νὰ γνωρίσῃ δύναται· οἱ δὲ δοξάζουσιν, ὅτι τὰ ὕστερα δὲν δυνάμεθα διὰ τῶν προτέρων νὰ γνωρίσωμεν, διότι δὲν ὑπάρχει πρώτη ἀρχή. 'Εὰν τὰ πρῶτα δὲν γνωρίζωνται, οὐδὲ τὰ ἐκ τούτων ὕστερα δύνανται νὰ γνωρισθῶσιν. Οἱ δὲ συνομολογοῦσιν αὐτῷ ὅτι μόνον δι' ἀποδείξεως εἶναι γνῶσις δυνατή· ἀλλὰ τὸ νὰ ἦναι πάντων ἀπόδειξις οὐδὲν κωλύει· διότι ἐνδέχεται νὰ γίνηται ἡ ἀπόδειξις κύκλῳ καὶ ἐξ ἀλλήλων. 'Ο δ' 'Αριστοτέλης παραδέχεται ὅτι τὰ ἄμεσα εἰσὶν ἀναπόδεικτα· ἐκ τούτων δ' ἡ ἀπόδειξις. 'Ο 'Αριστοτέλης θεωρεῖ πᾶσαν γνῶσιν ἐν εἴδει συλλογισμοῦ· διὸ θεωρεῖ τὰς ἀρχὰς ὡς προτάσεις ἀναγκαίας πρὸς γνῶσιν· διότι τὸ συμπέρασμα ὡς γνῶσις πρέπει νὰ παραχθῇ ἐκ τῶν προτάσεων· τὸ δ' ἀληθὲς ἢ ψεῦδος τῆς γνώσεως (τοῦ συμπεράσματος) προέρχεται ἐκ τῆς ὀρθῆς ἢ μὴ ὀρθῆς θέσεως τῶν προτάσεων.

'Επειδὴ δ' ὁ συλλογισμὸς ἐκ προτάσεων ὡρισμένων κατασκευάζεται, πρέπει αὗται νὰ γινώσκωνται πρότερον ὡς ἀρχαί. 'Επειδὴ δὲ τὸ συμπέρασμα δὲν γινώσκεται ἄνευ τῶν ἀρχῶν, πρέπει νὰ γινώσκωνται αἱ ἀρχαί· διὸ ἀτόπως ἰσχυρίζονται τινες ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη, διότι αἱ ἀρχαὶ δὲν γινώσκονται· ἐπίσης δὲ καὶ οἱ νομίζοντες ὅτι πάντα εἰσὶν ἀποδεικτά.

'Ο 'Αριστοτέλης ἰσχυρίζεται, ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη δὲν εἶναι

ἀποδεικτική, ἀλλ' ὅτι ἡ τῶν ἀμέσων εἶναι ἀναπόδεικτος (1)· διότι τὰ ἄμεσα εἰσὶν ἀναπόδεικτα. 'Ο 'Αριστοτέλης ἰσχυρίζεται, ὅτι οὐ πάντα ἀποδεικτά, οὐδ' ἀναπόδεικτα πάντα. 'Ο 'Αριστοτέλης ἰσχυρίζεται, ὅτι οὐ μόνον ἐστὶν ἐπιστήμη τις ἀποδεικτική, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει καὶ ἀρχή τις (δηλ. αἱ προτάσεις), ἐξ ἧς γνωρίζομεν τοὺς ὅρους τοῦ συλλογισμοῦ. 'Επειδὴ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀποδείξεως εἶναι τὸ ἀναγκαῖον, διότι ἡ ἀπόδειξίς ἐστι συλλογισμὸς ἐξ ἀναγκαίων, ἀνάγκη νὰ διαλάβωμεν ἐκ τίνων καὶ ποίων εἰσὶν αἱ ἀποδείξεις. "Ινα δὲ τὴν ἀπορίαν ταύτην λύσωμεν (ἀναλ. ὕστ. I, 4), ἀνάγκη τοὺς βαθμοὺς τοῦ ἀναγκαίου νὰ γνωρίζωμεν, τί ἐστι τὸ κατὰ παντός, τί τὸ καθ' αὑτὸ καὶ τί τὸ καθόλου. Τὸ κατὰ παντός ἐστι τὸ κοινὸν κατηγορούμενον, οἷον εἰ κατὰ παντὸς ἀνθρώπου ζῷον, καὶ κατὰ τούτου· ἄρα θ ὑπάρχει πᾶσιν.

Τὸ δὲ καθ' αὑτό ἐστιν ἡ ἴδιος ἑκάστου οὐσία καὶ συμπεριλαμβάνεται ἐν τῷ λόγῳ τῷ τί ἐστι· τοῖς δὲ καθ' αὑτὰ ἀντίκεινται τὰ κατὰ συμβεβηκός, οἷον τὸ μουσικὸν ἢ λευκὸν τῷ ζῴῳ· καθ' αὑτὰ δὲ λέγει τὰ μὴ καθ' ὑποκειμένου· καθ' ὑποκειμένου δὲ τὰ συμβεβηκότα· οἷον ὁ τὶς ἄνθρωπος ἐστὶ καθ' αὑτό, τὸ δὲ λευκὸν κατὰ συμβεβηκός. Καθόλου δ' ἐστίν, ὃ κατὰ παντός τε ὑπάρχει καὶ καθ' αὑτὸ (οἷον ὁ χαλκοῦς ἀνδριάς)· φανερὸν ἄρα, ὅτι ὅσα καθόλου ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχουσι τοῖς πράγμασι, λ. χ. ὅταν ἀποδειχθῇ, ὅτι τὸ ἰσοσκελὲς ἔχει δύο ὀρθὰς καί τοι μὴ ὂν τοῦτο πρῶτον, ἀλλὰ τὸ τρίγωνον πρότερον, τούτῳ πρώτῳ ὑπάρχει καθόλου· καὶ ἡ ἀπόδειξις καθ' αὑτὴν τούτου καθόλου ἐστί, τῶν δ' ἄλλων τρόπον τινά, οὐ καθ' αὑτό, οὐδὲ τοῦ ἰσοσκελοῦς δὲν ὑπάρχει καθόλου, ἀλλ' ἐπὶ πλέον. (ἀν. ὕστ. I, 4).

'Εκ ποίων δὲ ἀρχῶν λαμβάνεται ἡ ἀπόδειξις; ἐκ παντὸς τῶν τεσσάρων αἰτίων, (ἀναλ. ὕστ. II, 1), οἷον ἐκ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου, ὅτι πάντα λίαν καλά, διότι φύσει ὁ τούτων δημιουργὸς

---

(1) 'Αναλ. ὕστ. I, 3. εἰ γὰρ ἀνάγκη μὲν ἐπίστασθαι τὰ πρότερα καὶ ἐξ ὧν ἡ ἀπόδειξις, ἵσταται δέ ποτε τὰ ἄμεσα, ταῦτα ἀναπόδεικτα ἀνάγκη εἶναι.

ἀγαθός· καὶ ἐκ τοῦ τελικοῦ αἰτίου, διότι μηδὲν μάτην τῶν ὄντων· καὶ ἐκ τοῦ ὑλικοῦ, διότι τὰ σώματα τροπῇ ὑπόκειται ὡς ὄντα ἐκ τῶν ἐναντίων συγκεκραμένα· καὶ τέλος ἐκ τοῦ τί ἦν εἶναι, ὃ φύσει πρότερον νοεῖται, οἷον πᾶς ἄνθρωπος ἐπιστήμης δεκτικὸς τυγχάνει, διότι λογικός.

Ἄρα ἡ ἀπόδειξις λαμβάνεται ἐκ τοῦ αἰτίου, ἐκ τῆς οἰκείας ἑκάστου ἀρχῆς, διότι ἐκ τούτου ἐξαρτᾶται ἡ ἀλήθεια τοῦ συμπεράσματος· καὶ ἐκ τῆς τοῦ μέσου εὑρέσεως εὑρίσκεται ἡ ὀρθὴ τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου σχέσις. Τὸ ὑποκείμενόν ἐστιν ὡρισμένον, τὸ δὲ κατηγορούμενον γενικὸν ὡς περιέχον τὰ ἴδια τοῦ ὑποκειμένου· ἐὰν π. χ. ζητῆται νὰ ἀποδειχθῇ ἡ ἀθανασία, πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ ἀθανασία ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ οὐχὶ ὡς ζῴῳ, ἀλλ' ὡς ἀνθρώπῳ· ἄρα ἐκ τῆς οἰκείας αὐτοῦ ἀρχῆς· ὁ μὴ ἔχων τὸ μέσον δὲν γινώσκει· ὁ ἔχων αὐτὸ δὲν λησμονεῖ· διότι τὸ μέσον ἐστὶν ἐν τῷ νῷ καὶ οὐκ ἐν τῇ μνήμῃ, τουτέστιν ἐν τῇ αἰσθήσει· διότι ἐν τῇ μνήμῃ ἐστὶ μόνον τὸ καθ' ἕκαστον. Ὅταν τὸ μέσον ἦναι ἀναγκαῖον, ἐστὶ καὶ τὸ συμπέρασμα ἀναγκαῖον. Ὅταν ἦναι ἀληθὲς ἢ κατὰ συμβεβηκός, τοιοῦτον ἐστὶ καὶ τὸ συμπέρασμα. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀποδείξεις περὶ τῶν καθ' αὑτὰ ὑπαρχόντων καὶ ἐκ τῶν τοιούτων εἰσίν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ κατὰ συμβεβηκὸς δὲν εἶναι ἀναγκαῖα, ἀλλὰ τὰ καθ' αὑτά, δὲν ὑπάρχει καὶ περὶ αὐτῶν ἀπόδειξις, ἄρα οὐδ' ἐπιστήμη. (ἀναλ. ὕστ. I, 5).

Ἐπειδὴ οἱ ἐπιστημονικοὶ συλλογισμοὶ ἤτοι αἱ ἀποδείξεις ἐκ τῶν οἰκείων ἀρχῶν προέρχονται, δὲν δύναται ἄλλο νὰ ἀποδειχθῇ ἐξ ἄλλου, οἷον τὸ εἶναι ἄνθρωπον ἐκ τοῦ εἶναι ἵππον, οὐδὲ ἐξ ἀριθμητικῆς γεωμετρία. Ὁμοίως καὶ περὶ τὰ ἀξιώματα δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξις· διότι ταὐτά εἰσι καὶ δεικνύουσι θέσεις τῆς ταυτότητος. (ἀναλ. ὕστ. I, 7).

Ἀπόδειξις δ' οὐδὲ τῶν φθαρτῶν ἐστὶν, ἀλλὰ τῶν ἀϊδίων· διότι τὰ φθαρτὰ κατὰ συμβεβηκὸς ὄντα στεροῦνται τοῦ καθ' αὑτό, τοῦ μέσου. Ἐπειδὴ δ' ἀπόδειξις τῶν φθαρτῶν δὲν ὑπάρχει, οὐδ' ἐπιστήμη ἁπλῶς, ἀλλ' οὕτως ὥσπερ κατὰ συμβεβηκός, διότι αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει καθόλου, ἀλλὰ ποτὲ καὶ πῶς· ὁμοίως δ' ἔχει

καὶ περὶ τοὺς ὁρισμούς· διότι ὁ ὁρισμὸς ἢ ἀρχὴ ἀποδείξεως εἶναι, ἢ ἀπόδειξις θέσει διαφέρουσα ἢ συμπέρασμά τι ἀποδείξεως. (ἀν. ὕστ. I, 8).

Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι ἕκαστον δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ, ἀλλ' ἢ ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀρχῶν, οἷον τὸ δυσὶν ὀρθαῖς ἴσας ἔχειν, ᾧ ὑπάρχει καθ' αὑτὸ τὸ εἰρημένον ἐκ τῶν ἀρχῶν τῶν τούτου, δηλ. ἐκ τοῦ εἶναι τρίγωνον γινώσκομεν (ἀναλ. ὕστ. I, 9)· αἱ δ' ἴδιοι ἀρχαὶ δὲν ἀποδείκνυνται ὅτι εἰσὶν, ἀλλὰ λαμβάνονται, τὰ δ' ἐκ τούτων πρέπει νὰ ἀποδειχθῶσι· διότι πᾶσα ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη περὶ τρία ἐστὶν, ὅσα τε ὡς ὑπάρχοντα θέτει· ταῦτα δ' εἰσὶ τὸ γένος, οὗ τῶν καθ' αὑτὰ παθημάτων ἐστὶ θεωρητική· καὶ τὰ κοινά, ἃ λέγομεν ἀξιώματα, ἐξ ὧν πρώτων ἀποδεικνύουσι· καὶ τρίτον τὰ πάθη, ὧν τί σημαίνει ἕκαστον λαμβάνει. Ἡ ὑπόθεσις διαφέρει τοῦ αἰτήματος· διότι ὑπόθεσίς ἐστιν, ὅταν τις παραδέχηται, ὃ νομίζει οὕτως ἔχειν· τὸ δ' αἴτημά ἐστιν, ὃ τις δὲν παραδέχεται, ἀλλ' ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῇ, ὡς ὁ Κάντιος τὸν θεὸν πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας καὶ δικαιοσύνης (1).

Οὐδὲ περὶ τοῦ ἅμα φάναι καὶ ἀποφάναι ὑπάρχει ἀπόδειξις, ἀλλὰ τὸ μέσον πρέπει νὰ λαμβάνηται ὡρισμένως, διότι ἡ περὶ τοῦ φάναι ἢ ἀποφάναι ἀπόδειξις φέρει εἰς τὸ ἀδύνατον· ἄρα ὁ δεικνὺς πρέπει ἢ φάναι ἢ ἀποφάναι· (ἀν. ὕστ. I, 11)· ὁ συλλογισμὸς ἀποκλείων τῆς ἀντιφάσεως τὸ ἓν μόριον γίνεται ἐξ ὡρισμένων· καὶ τὸ οὐσιωδέστατον παντὸς συλλογισμοῦ ἐστὶ τὸ μέσον· διότι ἡ γνῶσις τοῦ μέσου ἐστὶ γνῶσις τοῦ αἰτίου, τοῦ διότι. (ἀν. ὕστ. I, 12).

Ἡ δὲ γνῶσις τοῦ ὅτι καὶ τοῦ διότι διαφέρει καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν ἄλλῃ. Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστήμῃ διαφέρει τὸ ὅτι τοῦ διότι διχῶς· ὅπου τὸ αἰτιατόν ἐστι γνωριμώτερον ἢ τὸ αἴτιον, ἀποδείκνυται τὸ ὅτι καὶ οὐχὶ τὸ διότι. Ἐὰν δὲ τὸ μέσον ἦναι παρὰ τὰς προτάσεις, καὶ τότε ἀποδείκνυται τὸ ὅτι· τὸ δὲ

---

(1) Ἀν. ὕστ. I, 10. ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τῇ γε φύσει τρία ταῦτά ἐστι, περὶ ὅ,τε δείκνυσι, καὶ ἃ δείκνυσι, καὶ ἐξ ὧν κτλ.).

διότι ἀποδεικνύουσιν οἱ μαθηματικοὶ χωρὶς πολλάκις νὰ γνωρίζωσι τὸ ὅτι (ἀν. ὕστ. I, 13).

Τῶν δὲ σχημάτων τῶν τριῶν ἐπιστημονικώτερον ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὸ πρῶτον, διότι ὅλαι αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι διὰ τούτου φέρουσι τὰς ἀποδείξεις, καὶ σχεδὸν ὅσαι τοῦ διότι ποιοῦνται τὴν σκέψιν (ἀν. ὕστ. I, 14). Ὅτι ὅμως καὶ τὰ ἄλλα δύο σχήματα εἶναι ἐπιστημονικά, ἀποδεικνύουσι τὰ ἑξῆς παραδείγματα, οἷον πάντες ἄνθρωποι εἰσὶν ἢ μακάριοι ἢ κακοδαίμονες· ἐάν τις ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Δημήτριος δὲν εἶναι μακάριος, δὲν ἔχει χρείαν νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι εἶναι κακοδαίμων. Ὅθεν ὁ Ἀριστοτέλης μὴ ἀπιδὼν εἰς τὸ μέσον, ἀλλ' εἰς τὸ συμπέρασμα, ἐθεώρησεν οὐκ ὀρθῶς τὸ δεύτερον καὶ τρίτον σχῆμα ὡς μὴ ἐπιστημονικά. Ὅσα ὁ Ἀριστοτέλης (ἀν. ὕστ. I, 15) ἀναφέρει, ταῦτα εἰσὶ τὰ αὐτά, ἃ ὁ Κάντιος περὶ τῶν ἀναλυτικῶν κρίσεων ἔλεξεν.

Συστοιχίας ὁ Ἀριστοτέλης ἐνοεῖ τὴν ὅλην πρότασιν, οἷον μία συστοιχία ἐστὶν ΑΒΓ, ἄνθρωπος νοῶν, ἀθάνατος· ἡ ἑτέρα ἐστὶ ΔΕΖ, λίθος, αἰσθητός, φθαρτός· τουτέστιν ἡ μία συστοιχία μεταβαίνει εἰς τὴν ἑτέραν· ὥστε τῷ ἀνθρώπῳ ἀποδίδοται οὐ μόνον τὸ νοεῖν, τὸ ἀθάνατον, ἀλλὰ καὶ τὸ αἰσθητὸν καὶ φθαρτὸν καὶ λίθος. Ἐνταῦθα ὅμως πρέπει νὰ ζητηθῇ τὸ μέσον, ἵνα εὑρεθῇ ἡ σχέσις ἡ ὀρθὴ τῶν κατηγορουμένων πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἐξ οὗ ὁ ὀρθὸς συλλογισμὸς καὶ ἡ ὀρθὴ γνῶσις κρέμαται.

Κατὰ τί διαφέρει ἡ ἄγνοια τῆς ἀπάτης; Ἡ μὲν ἄγνοιά ἐστιν ἀμαθία οὐδένα ὑποθέτουσα συλλογισμόν· ἡ δ' ἀπάτη οὖσα γνῶσις ψευδὴς ὑποθέτει γνῶσιν· ἄρα ἄγνοιά ἐστιν, ὅταν ἀγνοῆται τὸ μέσον ὅλως, ἀπάτη, ὅταν ἀντὶ τοῦ μέσου ἄλλο τι ἐκληφθῇ (ἀναλ. ὕστ. I, 16)· ἡ ἀπάτη γίνεται, ὅταν ὁ συλλογισμὸς γίνηται διὰ τοῦ οἰκείου μέσου, δὲν δύνανται ἀμφότεραι αἱ προτάσεις νὰ ἦναι ψευδεῖς, ἀλλὰ μόνη ἡ πρὸς τὸ μεῖζον ἄκρον ἀναφερομένη (θνητὸς οὐ θνητός). Ἐὰν δ' ὁ συλλογισμὸς δὲν γίνηται διὰ τοῦ οἰκείου μέσου, δι' οὗ γίνεται τῆς ἀντιφάσεως ὁ συλλογισμός, ἀνάγκη ἀμφότεραι νὰ ἦναι ψευδεῖς· ὅταν ὑπὸ τὸ Α ᾖ τὸ μέσον, τῷ δὲ Β μηδενὶ ὑπάρχῃ· ὅταν δὲ μὴ ᾖ ὑπὸ τὸ Α

τὸ μέσον, οἷον τὸ Δ, ἡ μὲν ΑΔ ἔσται ἀληθής, ἡ δὲ ΔΒ ψευδής. (ἀν. ὕστ. I, 17).

Τὰς ἀποδείξεις δυνάμεθα νὰ φέρωμεν διὰ τῆς ἐμπειρίας (ἀν. πρότ. I, 30)· ἔστι δ' ἡ ἀπόδειξις ἐκ τῶν καθόλου, ἡ δ' ἐπαγωγὴ ἐκ τῶν κατὰ μέρος· ἀδύνατον δὲ τὰ καθόλου νὰ θεωρήσωμεν εἰμὴ δι' ἐπαγωγῆς· ἐπαχθῆναι δὲ μὴ ἔχοντας αἴσθησιν ἀδύνατον (ἀν. ὕστ. I, 18).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι οὔτε τὰ ἄκρα δύνανται ἰέναι ἐπ' ἄπειρον, οὔτε ἐπὶ τὸ ἄνω οὔτε ἐπὶ τὸ κάτω (δηλ. ἐπὶ τὸ καθόλου καὶ τὸ κατὰ μέρος), οὔτε τὰ μεταξὺ ἐνδέχεται νὰ ἦναι ἄπειρα ὡρισμένων τῶν ἄκρων ὄντων. (ἀν. ὕστ. I, 19. 20).

Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἄνω καὶ κάτω θεωρεῖ ὡς ἄκρα, καὶ τὰ μεταξὺ ὁρίζονται ὑπ' αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ ταῦτα ἄπειρα εἰσίν.

Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ ἀπόδειξις ἀεὶ περὶ τὸ μέσον ἐστίν· οὔσης δὲ ἀποδείξεως καθόλου καὶ κατὰ μέρος, κατηγορικῆς καὶ στερητικῆς, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μὲν καθόλου ἀπόδειξίς ἐστι βελτίων τῆς κατὰ μέρος, ἡ δὲ κατηγορικὴ τῆς στερητικῆς, οἷον ὁ εἰδὼς τὸ τρίγωνον γινώσκει τὸ ἰσοσκελές· διότι τὸ ἔχειν δυσὶν ὀρθαῖς ἴσας δὲν ἀποδίδοται τῷ ἰσοσκελεῖ ὡς τοιούτῳ, ἀλλὰ ὅτι ἐστὶ τρίγωνον (1). Ὅτι δ' ἡ δεικτικὴ πρότασις τῆς στερητικῆς κρείττων, καὶ τῆς εἰς τὸ ἀδύνατον ἀγούσης προτάσεως βελτίων, δῆλον. (ἀν. ὕστ. I, 26).

Τῶν δὲ κύκλῳ γινομένων ἀνάγκη καὶ ἡ ἀπόδειξις νὰ ἦναι κυκλική (ἀν. ὕστ. II, 13), οἷον βεβρεγμένης τῆς γῆς ἀνάγκη ἀτμίδα γενέσθαι· τούτου δὲ γενομένου νέφος· τούτου δὲ γενομένου ὕδωρ· τούτου δὲ γενομένου ἀνάγκη βρέχεσθαι τὴν γῆν· τοῦτο δ' ἦν τὸ ἐξ ἀρχῆς· ὥστε κύκλῳ περιελήλυθεν· οὕτως αὐ-

(1) Ἀναλ. ὕστ. I, 21 καὶ ἐφ. τὸ γὰρ καθόλου μᾶλλον δεικνύναι ἐστὶ τῷ διὰ μέσου δεικνύναι ἐγγυτέρω ὄντος τῆς ἀρχῆς· ἐγγυτάτω δὲ τὸ ἄμεσον· τοῦτο δ' ἀρχή· οἷον εἴτις οἶδεν, ὅτι πᾶν τρίγωνον δυσὶν ὀρθαῖς, οἶδέ πως καὶ τὸ ἰσοσκελὲς ὅτι δυσὶν ὀρθαῖς δυνάμει, καὶ εἰ μὴ οἶδεν ὅτι τρίγωνον. ἀν. ὕστ. I, 25).

θις δύναταί τις νὰ δείξῃ ὅτι ἡ γῆ μεταβάλλεται εἰς καρπούς, οὗτοι εἰς τροφάς, αὗται εἰς τὰ σώματα τῶν ζῴων καὶ ταῦτα αὖθις εἰς γῆν.

Ὁ Ἀριστοτέλης (ἀν. ὕστ. I, 27) ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπιστήμη τοῦ διότι ἐστὶ βελτίων καὶ προτέρα τῆς τοῦ ὅτι καὶ ἡ ἔχουσα τὸ ὅτι καὶ τὸ διότι ἐπιστήμη· διότι ὁ εἰδὼς τὸ διότι οἶδε τὸ τὸ αἴτιον τοῦ πράγματος καὶ βέλτιον οἶδε τοῦ εἰδότος τὸ ὅτι. Τὸ ὅτι ὅμως καὶ τὸ διότι ἅμα δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἐπιστήμῃ· καὶ ἡ ἐπιστήμη αὕτη, ἐν ᾗ εἰσιν, ἀκριβεστέρα καὶ προτέρα ἐστίν· (ἀν. ὕστ. I, 27 καὶ ἐφ.), διότι ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἀποδεικνύει τὸ ὅτι καὶ τὸ διότι τοῦ πράγματος.

Τοῦ δ' ἀπὸ τύχης δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη δι' ἀποδείξεως, διότι οὔτε ὡς ἀναγκαῖον οὔτ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ ἀπὸ τύχης ἐστίν, ἀλλὰ τὸ παρὰ ταῦτα γινόμενον, ἡ δ' ἀπόδειξις θατέρου τούτων, διότι πᾶς συλλογισμὸς ἢ δι' ἀναγκαίων ἢ διὰ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ προτάσεων· καὶ εἰ μὲν αἱ προτάσεις ἀναγκαῖαι, καὶ τὸ συμπέρασμα ἀναγκαῖον· εἰδ' ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, καὶ τὸ συμπέρασμα τοιοῦτον· ὥστε εἰ τὸ ἀπὸ τύχης, μήτ' ἀναγκαῖον μήθ' ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ αὐτοῦ ἀπόδειξις. (ἀν. ὕς. I, 30). Οὐδὲ δι' αἰσθήσεως δύναται ἐπιστήμη νὰ ὑπάρξῃ, διότι ἡ αἴσθησίς ἐστι γνῶσις τῶν καθ' ἕκαστα καὶ ποῦ καὶ νῦν, τὸ δὲ καθόλου καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀδύνατον αἰσθάνεσθαι· οὐδὲ γὰρ τόδε οὐδὲ νῦν· οὐ γὰρ ἂν ἦν καθόλου· τὸ γὰρ ἀεὶ καὶ πανταχοῦ καθόλου φαμὲν εἶναι· ἐπεὶ οὖν αἱ μὲν ἀποδείξεις καθόλου, ταῦτα δὲ οὐκ ἔστιν αἰσθάνεσθαι, φανερόν, ὅτι οὐδ' ἐπίστασθαι δι' αἰσθήσεως ἐστίν· αἰσθάνεσθαι μὲν γὰρ ἀνάγκη καθ' ἕκαστον· ἡ δὲ ἐπιστήμη τῷ τὸ καθόλου γνωρίζειν ἐστί. (ἀν. ὕστ. I, 31. καὶ ἐφ.).

Ἡ ἐπιστήμη ὅμως διαφέρει οὐ μόνον τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς δόξης· διότι ἡ μὲν ἐπιστήμη καθόλου καὶ δι' ἀναγκαίων, τὸ δ' ἀναγκαῖον οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν· ἔστι δέ τινα ἀληθῆ μὲν καὶ ὄντα, ἐνδεχόμενα δὲ καὶ ἄλλως ἔχειν· δῆλον οὖν ὅτι περὶ μὲν ταῦτα ἐπιστήμη οὐκ ἔστιν· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ νοῦς (ἀρχὴ ἐπιστήμης), οὐδ' ἐπιστήμη ἀναπόδεικτος. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἀπόδειξις διὰ τοῦ μέσου, ἡ δὲ δόξα περὶ τὸ ἀληθὲς ἢ τὸ ψεῦδός ἐστι, δῆλον, ὅτι οὐδ' ἀπόδειξίς ἐστι διὰ δόξης (ἀν. ὕστ. I, 33).

γ) *Περὶ ὁρισμοῦ.*

Ὁ ὁρισμός, περὶ οὗ τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν ἀναλυτικῶν ὑστέρων πραγματεύεται, κτᾶται καὶ διὰ τῆς ἐπακτικῆς καὶ τῆς συνθετικῆς μεθόδου. Ὁ ὁρισμὸς προτίθεται νὰ εὕρῃ τὸ τί ἢ τὸ τί ἦν εἶναι· ἀποτελεῖται δ' ὅταν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀντικειμένου εὑρεθῇ· ἡ δ' ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν καθ' ἕκαστα παραγωγὴ ἐστὶν ἡ ἀπόδειξις· διὰ τοῦτο πρὸς ὁρισμὸν ἀναγκαῖαι εἰσὶ καὶ ἡ ἐπακτικὴ καὶ ἡ συνθετικὴ μέθοδος· διότι ἡ μὲν ἀνάγει τὰ καθ' ἕκαστα εἰς τὰς ἀρχάς, ἡ δὲ ἐκ τῶν ἀρχῶν εἰς τὰ καθ' ἕκαστα. Τί δὲ ζητοῦμεν; ζητοῦμεν τὸ ὅτι, τὸ διότι, τὸ εἰ ἔστι τί ἐστιν. Ὅταν δὲ γνωρίσωμεν τὸ ὅτι ἢ τὸ εἰ ἔστι τὸ διὰ τί ζητοῦμεν, τὸ τί ἐστιν, οἷον τί ἐστιν ἄνθρωπος, τί θεός. (ἀν. ὕστ. II, 1).

Ὅταν δὲ τὸ ὅτι ἢ τὸ εἰ ἔστιν ἁπλῶς ζητῶμεν, ἆρά γε ζητοῦμεν εἰ ἔστι μέσον αὐτοῦ ἢ οὔ· γνόντες δὲ τὸ ὅτι, ζητοῦμεν, εἰ ἔστι μέσον, ἢ τί τὸ μέσον, (ἀναλ. ὕστ. II, 2)· διότι τὸ αἴτιον ἐστὶ τὸ μέσον. Ὅτι δὲ πάντα τὰ ζητούμενα μέσου ζήτησίς ἐστι, φανερόν. (ἀν. ὕστ. II, 2).

Εἶναι ὅμως τὸ εἰδέναι ὁρισμῷ καὶ ἀποδείξει τὸ αὐτὸ ἢ οὔ; ὁ ὁρισμὸς φαίνεται ὅτι εἶναι τοῦ τί ἐστιν· τὸ δὲ τί ἐστιν ἅπαν καθόλου καὶ κατηγορικόν· συλλογισμοὶ δ' εἰσὶν οἱ μὲν στερητικοί, οἱ δ' οὐ καθόλου· οἷον οἱ μὲν ἐν τῷ δευτέρῳ σχήματι στερητικοὶ πάντες, οἱ δ' ἐν τῷ τρίτῳ οὐ καθόλου· ἔπειτα οὐδὲ τῶν ἐν τῷ πρώτῳ σχήματι κατηγορικῶν ἁπάντων ἐστὶν ὁρισμός· οἷον ὅτι πᾶν τρίγωνον δυσὶν ὀρθαῖς ἴσας ἔχει· τούτου δὲ λόγος ἐστὶν ὅτι τὸ ἐπίστασθαι ἀποδεικτικῶς ἐστι τὸ ἔχειν ἀπόδειξιν· ὥστε, εἰ ἐπὶ τῶν τοιούτων ἀπόδειξίς ἐστιν, εἶναι δῆλον ὅτι αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ἦναι καὶ ὁρισμός· διότι ἠδύνατό τις νὰ γινώσκῃ καὶ κατὰ τὸν ὁρισμὸν μὴ ἔχων τὴν ἀπόδειξιν· διότι οὐδὲν κωλύει νὰ μὴ ἔχῃ ἅμα· τοῦτο δὲ δείκνυται καὶ ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς· διότι οὐδὲν πώποτε ἐγνωρίσαμεν δι' ὁρισμοῦ, οὔτε

τῶν κατ' αὐτὸ ὑπαρχόντων οὔτε τῶν κατὰ συμβεβηκός· ἔτι δέ, εἰ ὁρισμός ἐστιν οὐσίας τινὸς γνωρισμός, φανερὸν εἶναι ὅτι τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι οὐσίαι· ὅτι λοιπὸν ὁρισμὸς καὶ ἀπόδειξις δὲν εἶναι ταὐτόν, φανερόν, διότι ὁ ὁρισμός ἐστι τοῦ τί ἐστι καὶ οὐσίας· αἱ δ' ἀποδείξεις φαίνονται πᾶσιν ὑποτιθέμεναι καὶ λαμβάνουσαι τὸ τί ἐστιν. Ἡ ἀπόδειξις δείκνυσι τί κατά τινος, οἷον ὅτι ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν· ἐν δὲ τῷ ὁρισμῷ οὐδὲν ἕτερον ἑτέρου κατηγορεῖται, οἷον οὔτε τὸ ζῷον κατὰ τοῦ δίποδος, οὔτε τοῦτο κατὰ τοῦ ζῴου, οὔτε κατὰ τοῦ ἐπιπέδου τὸ σχῆμα· ἔπειτα ἕτερον τὸ τί ἐστι καὶ τὸ ὅτι. Ὁ ὁρισμὸς δείκνυσι τί ἐστιν, ἡ δ' ἀπόδειξις ὅτι ἢ ἔστι τόδε κατὰ τοῦδε, ἢ οὐκ ἔστιν· ὥστε φανερόν, ὅτι ὁρισμὸς καὶ ἀπόδειξις δὲν εἶναι ταὐτόν· (ἀν. ὕσ. II, 3 ὁ ὁρισμός ἐστιν οὐσίας τινὸς γνωρισμός)· διότι ὁ μὲν ὁρισμὸς δείκνυσι τὸ τί ἐστιν, ἡ δ' ἀπόδειξις ὑποθέτει τὸ τί ἐστιν (ἀν. ὕστ. II, 3 καὶ 4).

Ὁ Ἀριστοτέλης κατακρίνει τὸν Πλάτωνα διὰ τὴν περὶ διαιρέσεως μέθοδον αὐτοῦ, διότι κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην δὲν ὑπάρχει συλλογισμός· (ἀν. ὕστ. II, 5 συλλογισμὸν δὲ οὐ λέγει ὁ ἐκ τῆς διαιρέσεως ἐκλέγων τὸν ὁρισμόν). Ἐντεῦθεν δείκνυσιν, ὅτι οὔτε ὁρισμὸς καὶ συλλογισμὸς εἶναι ταὐτόν, οὔτε ταὐτοῦ συλλογισμὸς καὶ ὁρισμός· (ἀναλ. ὕστ. II, 6 καὶ 7).

Ἔχοντες δὲ τὸ ὅτι ζητοῦμεν τὸ διότι· δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν τὸ διότι νὰ γνωρίσωμεν πρότερον τοῦ ὅτι, οὐδ' ἄνευ τοῦ ὅτι τὸ τί ἦν εἶναι· διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωρίσῃ τις τί ἐστιν καὶ τί ἦν εἶναι ἀγνοῶν εἰ ἔστιν. Ὅταν δ' εὕρωμεν, ἅμα γινώσκομεν τὸ ὅτι καὶ τὸ διότι, ἂν διὰ μέσων ᾗ· εἰ δὲ μὴ τὸ ὅτι, τὸ διότι δ' οὔ· οἷον ὅτι ἔστιν ἔκλειψις γινώσκομεν, τί δ' ἐστιν οὔ· ὥστε συλλογισμὸς μὲν τοῦ τί ἐστι δὲν γίνεται, οὐδὲ ἀπόδειξις· φανερὸν ὅμως εἶναι, ὅτι διὰ συλλογισμοῦ καὶ ἀποδείξεως· ὥστε οὔτ' ἄνευ ἀποδείξεως δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν τὸ τί ἐστιν, οὗ ἐστὶν αἴτιον ἄλλο, οὔτ' ἔστιν ἀπόδειξις αὐτοῦ.

Ὁ Ἀριστοτέλης λύει τὴν ἀπορίαν δεικνύς, ὅτι τὸ ὅτι προηγεῖται τρόπον τινὰ τοῦ διότι, τρόπον δέ τινα οὔ. Ἐάν τις λ.

χ. εἴπῃ, ὅτι δι' ἀντιφράξεως τῆς γῆς ἔκλειψις γίνεται, λέγει, ὅτι ἡ ἔκλειψις ἐστὶ στέρησις φωτὸς (ὁρισμός)· διὰ τί δ' ἐκλείπει τὸ φῶς; διότι ἡ γῆ ἀντιφράττει (ἀπόδειξις)· ἡ ἀντίφραξις ἐστὶ τὸ μέσον· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι, ὅτι δι' ἀντιστροφῆς τοῦ ὁρισμοῦ ἡ ἀπόδειξις γίνεται· διότι ὁ ὁρισμὸς σημαίνει ἁπλῶς, δείκνυσι δ' οὔ· (ἀν. ὕστ. II, 9).

Ὁ ὁρισμός ἐστιν ὀνοματώδης (ὁ προτιθέμενος νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν τοῦ ὀνόματος δύναμιν, οἷον Μοῦσαι ἐκ τοῦ ὁμοῦ οὖσαι. (ἀν. ὕστ. II, 4)· ἀλλ' ὁ ὀνοματώδης ὁρισμὸς ὢν κατὰ συμβεβηκός ἐστιν ἀναπόδεικτος.

Ἕτερος δ' ὁρισμὸς ὁ διὰ τί δηλῶν (πραγματιώδης, ὁ σκοπῶν νὰ δείξῃ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος. Τοπ. I, 5. Μετ. VII, 4)· ἐστιν ἀποδεικτικὸς ὁρισμός, διότι περιλαμβάνει καὶ τὸ γένος καὶ τὸ εἶδος.

Ὁ Ἀριστοτέλης τέσσαρας ἀναφέρει αἰτίας, τὸ τί ἦν εἶναι, τὴν ὕλην, τὸ ὅθεν ἡ κίνησις καὶ τὸ οὗ ἕνεκα (μετ. I, 3. V, 2. φυσ. II, 3. ἀν. ὕστ. II, 10, 11. Περὶ ζῴων μορ. I, 1)· καὶ ὅτι αἱ τέσσαρες αὗται διὰ τοῦ μέσου δείκνυνται χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποδείξῃ πόθεν ταύτας παρήγαγεν.

Τίς δ' ἐστιν ὁ τοῦ ὁρίζεσθαι τρόπος; πῶς τις πρέπει τὰ ἐν τῷ τί ἐστι κατηγορούμενα νὰ ζητῇ; Ὁ Ἀριστοτέλης (ἀν. ὕστ. II, 12) λέγει ὅτι τὸ γένος ἐστὶν ὁ κύκλος τοῦ πράγματος ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰσὶν ἅπαντες οἱ τοῦ πράγματος διορισμοί, διότι τὰ ἔξω τοῦ γένους λαμβανόμενα εἰσὶ τοῦ πράγματος διορισμσμοὶ πάντῃ ἀλλότριοι. Μετὰ δὲ τὸ γένος ἀνάγκη νὰ θεωρηθῶσι τὰ ἴδια διὰ τῶν κοινῶν πρώτων. Ἐάν τις οὕτω βαδίζων ἔλθῃ εἰς ταῦτα, ὧν μηκέτι ἐστὶ διαφορά, ἕξει τὸν λόγον τῆς οὐσίας· αἱ δὲ διαφοραὶ ἔχονται πᾶσαι· ἡ δὲ τελευταία διαφορά ἐστιν ὁ τοῦ πράγματος ὁρισμός. (Μετ. V, 28. Τοπ. VI, 5. II, 8).

Ἐν ἑκάστῃ συζητήσει πρέπει τις νὰ εὕρῃ τὸ κοινόν, ὑπ' αὐτὸ νὰ ἀναγάγῃ τὰς διαφοράς· διότι οὕτως ὁρίζονται αἱ διαφοραί, ὅταν ὑπὸ τὸ κοινὸν ἀναχθῶσιν. Ἐὰν δὲ πολλὰ μέσα εὑρεθῶσι, πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὸ ἔσχατον (διὰ τί), ὑφ' ὃ τὰ ἄλλα

εἰσίν· (ἀναλ. ὕστ. II, 13. Τοπ. VI, 5)· ὅθεν ἐν τῷ ὁρισμῷ ζητεῖται ἡ γνῶσις τῶν γνωρισμάτων, ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ὀρθὴ τάξις αὐτῶν. Ἐὰν δ' ὑπάρχῃ τὸ αἴτιον, ἀνάγκη καὶ τὸ αἰτιατόν· ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ τὸ αἰτιατὸν, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ καὶ τὸ αἴτιον· αἴτιον δ' ἐστὶ τὸ μέσον· μέσον δὲ λόγος τοῦ ἄκρου. διὸ πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι δι' ὁρισμοῦ γίνονται· (ἀν. ὕστ. II, 14). Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπίσταται δι' ἀποδείξεως ὁ μὴ γινώσκων τὰς πρώτας ἀρχὰς τὰς ἀμέσους· διότι ἢ ἔχομεν ἢ οὐκ ἔχομεν τὰς ἀρχάς· ἐὰν δ' ἔχωμεν, ἄτοπον νὰ μὴ γνωρίζωμεν· ἐὰν δὲ λαμβάνωμεν ἔχοντες πρότερον, πῶς δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν καὶ μανθάνωμεν ἐκ μὴ προϋπαρχούσης γνώσεως; (1). Ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν ἐνεργείᾳ, ἔχομεν δυνάμει, ὥσπερ πάντα τὰ ζῷα ἔχουσι δύναμιν σύμφυτον κριτικὴν, ἣν καλοῦσιν αἴσθησιν· καὶ τοῖς μὲν τῶν ζῴων ἐγγίνεται μονὴ τοῦ αἰσθήματος, τοῖς δὲ οὐκ ἐγγίνεται· ὅσοις μὲν οὖν μὴ ἐγγίνεται, οὐκ ἔστι τούτοις γνῶσις ἔξω τοῦ αἰσθάνεσθαι· ἐκ δὲ τῆς αἰσθήσεως γίνεται μνήμη (δύναμις αἰσθήσεως), ἐκ δὲ μνήμης ἐμπειρία, ἐκ δ' ἐμπειρίας τέχνης ἀρχὴ καὶ ἐπιστήμης (2).

Ὁ Ἀριστοτέλης ὡρίσατο προτάσεις τὸ γένος τὸ κοινὸν, τὰς διαφορὰς καὶ τὸ μέσον τὸ ἄγον ἐκ τῶν προτάσεων εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ἀνάγον τὰς διαφορὰς ὑπὸ τὸ γένος (3). Ἀπὸ τοῦ γένους προβαίνει εἰς τὰς διαφορὰς μέχρι τῆς τελευταίας, ἥτις ἐστὶν αὐτοῦ τοῦ πράγματος ὁ ὁρισμός. Ἐπειδὴ ἡ γνῶσις διαφέρει τῆς νοήσεως, διότι νόησίς ἐστι θέσις τοῦ κατηγορουμένου ἁπλῶς, ἡ δὲ γνῶσις ὑποθέτει τὸ ὑποκείμενον, τὸ κατηγορούμενον καὶ τὴν ἀναφορὰν αὐτῶν, ἀποδεικνύει, ὅτι οὔτε ἐκ τοῦ γένους ἡ γνῶσις προέρχεται, οὔτε ἐκ τῶν ἰδίων, ἀλλ' ἐκ

---

(1) Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ κεφαλαίῳ ἐπανῆλθεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ αὐτὸ, ὅθεν ἤρξατο τῆς συζητήσεως τῶν ἀναλυτικῶν ὑστέρων. (II, 15. I, 1).

(2) Τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ὀργάνου συνέχεται μετὰ τῆς μεταφυσικῆς. Περὶ πανεπιστημ. σπουδῆς δοκίμιον ἡμῶν ἐν σελ. 137—140.

(3) Γένος λέγεται τὸ ἀδύνατον αἰσθάνεσθαι, καθ' ἕκαστον δὲ τὸ ἀδύνατον νοῆσαι.

τῆς συνθέσεως αὐτῶν διὰ τοῦ μέσου, τοῦ αἰτίου. Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε περὶ γνώσεως εὐκρινεστέρας ἰδέας ἢ οἱ νεώτεροι.

Ὡς δ' οὐδὲν συμπέρασμα ἄνευ προτάσεων καὶ μέσου, οὕτω καὶ οὐδεμία ἐπιστήμη ἄνευ προτάσεων (ὀργάνων) καὶ μέσου (ἀρχῆς). Ἐπειδὴ τὸ συμπέρασμα γνωστὸν, τουτέστιν ὁ κόσμος, πρέπει ἀπὸ τούτου ἀρχόμενοι νὰ ζητῶμεν τὰς ἀρχὰς (προτάσεις), ἵνα ἡμῖν βέβαιον γένηται, ὅτι ἐκ τούτων τῶν ἀρχῶν τοῦτο τὸ συμπέρασμα ἐξάγεται· οὕτω δὲ ἀλλήλαις καὶ αἱ μέθοδοι συνδέονται. Ἐκ δὲ τοῦ ὀργάνου, τοῦ τελευταίου κεφαλαίου τοῦ δευτέρου βιβλίου τῶν ἀναλυτικῶν ὑστέρων μεταβαίνει εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τουτέστι τὴν μεταφυσικήν.

Α. Θεωρητικὴ φιλοσοφία

I. *Μεταφυσική*.

Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους δύναται, ὡς εἴρηται, εἰς τρία μέρη νὰ διαιρεθῇ· καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος ἀπὸ τοῦ Α—Ζ νὰ θεωρηθῇ εἰσαγωγὴ, τὸ δὲ δεύτερον ἀπὸ τοῦ Ζ—Λ πραγματεία περὶ τῆς ὑλικῆς οὐσίας καὶ τῶν μερῶν αὐτῆς, τὸ δὲ τρίτον ἀπὸ τοῦ Λ—Ν πραγματεία περὶ τῆς ἀϊδίου οὐσίας.

α) Περὶ τοῦ εἰσαγωγικοῦ τῆς μεταφυσικῆς.

Ἡ μεταφυσικὴ ἄρχεται ἀπὸ τοῦ «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει». Ἡ ἰδέα αὕτη κυρίως εἶναι ἡ βάσις τῆς μεταφυσικῆς ὡς δηλοῦσα, ὅτι τὸ εἰδέναι, ἡ θεωρία, ἐστὶν ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις· διὰ τοῦτο ἡ θεωρία εἶναι τιμιωτέρα πράξεως, αἱ θεωρητικαὶ τῶν πρακτικῶν ἐπιστημῶν· τοῦτο δὲ τεκμαίρεται ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῆς πρὸς τὰς αἰσθήσεις ἀγαπήσεως· διότι αὗται καὶ χωρὶς τῆς χρείας ἀγαπῶνται δι' ἑαυτὰς, καὶ μάλιστα πλέον τῶν ἄλλων ἡ διὰ τῶν ὀμμάτων· διότι οὐ μόνον ἵνα

πράττωμεν, ἀλλὰ καὶ μηδὲν μέλλοντες πράττειν, αἱρούμεθα αὐτὴν ἀντὶ πάντων· αἴτιον δ' ὅτι αὕτη μάλιστα τῶν αἰσθήσεων ποιεῖ ἡμᾶς νὰ γνωρίζωμεν ἀλλήλους τε καὶ αὐτὰ τὰ οὐράνια σώματα· διότι δι' αὐτῆς, ὡς λέγει ὁ Πλάτων, ἐπορισάμεθα τὸ τῆς φιλοσοφίας γένος· διότι ἀτενίζοντες εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν τάξιν θεωροῦντες ἐρχόμεθα εἰς ἔννοιαν τοῦ δημιουργήσαντος. Ὁ δ' Ἀριστοτέλης λέγων, ὅτι αὕτη τῶν αἰσθήσεων πολλὰς δηλοῖ διαφοράς, ἐνοεῖ τὰς τῶν χρωμάτων διαφοράς, οἷον λευκόν, μέλαν, φαιόν, ξανθόν, πυῤῥόν, ἐρυθρόν, ὠχρόν· ἵνα δὲ ὁ Ἀριστοτέλης δηλώσῃ τὴν τῶν ζῴων καὶ τοῦ ἀνθρώπου διαφοράν, λέγει, ὅτι τὰ ζῷα φύσει ἔχουσιν αἴσθησιν, ὅ ἐστιν ὅτι ἡ φύσις τῶν ζώων ἐστὶν ἡ αἴσθησις, ἡ δὲ τῶν ἀνθρώπων ὁ λόγος, τῶν δ' αἴσθησιν ἐχόντων τὰ μὲν δὲν φαντάζονται, οἷον σκώληκες, τὰ δὲ φαντάζονται, οἷον μέλιττα, μηρμύξ, τούτων δὲ τὰ μὲν ἔχουσι μνήμην, τὰ δὲ δὲν ἔχουσιν· ὅσα δὲ ἔχουσι, ταῦτα εἰσὶ φρονιμώτερα καὶ μαθηματικώτερα τῶν μὴ (μνήμην) ἐχόντων· τὰ μὲν (οὖν) ἄλλα τῶν ζῴων ταῖς φαντασίαις ζῶσι καὶ ταῖς μνήμαις, ἐμπειρίας δὲ μετέχουσι μικρόν· τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων γένος καὶ τέχναις ζῇ καὶ λογισμοῖς.

Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν αἴσθησιν ὁρίζει ὡς τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν ἄνευ τῆς ὕλης· ἡ δύναμις αὕτη, ἡ αἴσθησις, ὡς εἶδος ἄνευ ὕλης φαίνεται τῆς αἰσθήσεως διάφορος· διότι τὰ ζῷα δὲν χωρίζουσι τὸ εἶδος ἀπὸ τῆς ὕλης, ὡς οἱ ἄνθρωποι.

Ὁ Κάντιος λέγων ἐποπτείαν ἐνόει παράστασιν αἰσθητικήν, παράστασιν, μεθ' ἧς ἐν ταὐτῷ ἐστι καὶ τὸ παρασταθησόμενον ἀντικείμενον, οἷον ῥόδον, ἡ ὕλη (τὸ ῥόδον) καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ εἰσὶν ἅμα.

Ὁ δὲ Σχελλίγγιος νοητικὴν ἐποπτείαν λέγων πρὸς διαφορὰν ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς ἐνόει παράστασιν ἄνευ αἰσθήσεως, τουτέστιν ὅταν τὸ ἀντικείμενον παρίσταται ἄνευ τῆς τοῦ αἰσθητοῦ παρουσίας, οἷον τὸ φυτὸν δύναται νὰ παρασταθῇ ἄνευ τῆς τοῦ ὑλικοῦ φυτοῦ παρουσίας.

Τὰ ζῷα ἐστερημένα νοητικῆς ἐποτείας, ἔχοντα δὲ μόνον αἰσθητικὴν ἐποπτείαν, δὲν δύνανται νὰ ἀντιληφθῶσι τοῦ εἴδους

ἄνευ τοῦ αἰσθητοῦ. Καίτοι δ' ὁ Ἀριστοτέλης τὴν αἴσθησιν ἐκλαμβάνει ἀνάλογον τῆς νοητικῆς ἐποπτείας, δηλαδὴ τὴν αἴσθησιν τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὑποθέτει ὡς τὴν τῶν ζῴων ἁπλῆν, ἀλλὰ σύνθετον ὡς ἐξ αἰσθήσεως καὶ νοήσεως, δὲν ἀπέδειξεν ὅμως διὰ τί τοῖς μὲν τῶν ζῴων ἐγγίγνεται φαντασία καὶ μνήμη, τοῖς δὲ οὐκ ἐγγίγνεται. Αὕτη δ' ἡ νοητικὴ ἐποπτεία μόνῳ τῷ ἀνθρώπῳ κυρίως ὑπάρχουσα ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον τέχνης καὶ ἐπιστήμης ἐπιδεκτικόν. Μόνος ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει χρείαν νὰ ἔχῃ τὴν ὕλην, τὸ αἰσθητόν, πρὸ αὐτοῦ, ὡς ὁ κύων καὶ τἆλλα ζῷα· διότι, εἰ καὶ ταῦτα εἶχον τὴν νοητικὴν ἐποπτείαν, τουτέστι τὸ νοητικόν, καὶ ταῦτα θὰ ἦσαν τέχνης καὶ ἐπιστήμης ἐπιδεκτικά· ἐπομένως δ' οὐδὲ τοῦ ἀνθρώπου θὰ διέφερον. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι βάσις τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης δὲν δύναται νὰ ἦναι ἡ αἴσθησις, ἀλλ' ἄλλη τις ταύτης δύναμις ἀνωτέρα, τουτέστιν ἡ νόησις.

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι ἡ μὲν ἐμπειρία γίνεται ἐκ τῆς μνήμης, ἡ δὲ τέχνη καὶ ἐπιστήμη ἐκ τῆς ἐμπειρίας· διότι αἱ πολλαὶ μνῆμαι τοῦ αὐτοῦ πράγματος ἀποτελοῦσι μίαν ἐμπειρίαν· ἡ δὲ τέχνη γίνεται, ὅταν ἐκ πολλῶν τῆς ἐμπειρίας ἐννοημάτων μία γένηται περὶ τῶν ὁμοίων καθόλου ὑπόληψις (1)· ἄρα πρὸς τὸ πράττειν ἡ ἐμπειρία δὲν φαίνεται τῆς τέχνης διάφορος· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον βλέπομεν ἐπιτυγχάνοντας τοὺς ἐμπείρους τῶν ἐχόντων λόγον ἄνευ τῆς ἐμπειρίας· αἴτιον δὲ ὅτι ἡ ἐμπειρία μέν ἐστι γνῶσις τῶν καθ' ἕκαστον, ἡ δὲ τέχνη τῶν καθόλου· αἱ δὲ πράξεις καὶ γενέσεις πᾶσαι περὶ τὸ καθ' ἕκαστον εἰσίν· (οὐ γὰρ ἄνθρωπον ὑγιάζει ὁ ἰατρεύων, ἀλλὰ Καλλίαν ἢ Σωκράτην). Ἐὰν λοιπὸν ἄνευ τῆς ἐμπειρίας ἔχῃ τις τὸν λόγον, καὶ τὸ μὲν καθόλου γνωρίζῃ, τὸ δὲ καθ' ἕκαστον ἀγνοῇ, πολλάκις διαμαρτήσεται τῆς θεραπείας· διότι θεραπευτόν ἐστι

(1) Τὸ μὲν γὰρ ἔχειν ὑπόληψιν ὅτι Καλλίᾳ κάμνοντι τηνδὶ τὴν νόσον τοδὶ συνήνεγκε καὶ Σωκράτει καὶ καθ' ἕκαστον οὕτω πολλοῖς, ἐμπειρίας ἐστί· τοδὶ ὅτι πᾶσι τοῖς τοιοῖς δε κατ' εἶδος ἓν ἀφορισθεῖσι, κάμνουσι τηνδὶ τὴν νόσον, συνήνεγκεν, οἷον τοῖς φλεγματώδεσιν ἢ χολώδεσιν ἢ πυρέττουσιν καύσῳ, τέχνης. Μετ. Ι, 1.

μᾶλλον τὸ καθ' ἕκαστον· ἀλλ' ὅμως ἡμεῖς νομίζομεν, ὅτι ἡ γνῶσις καὶ ἡ κατάληψις ἀνήκει εἰς τὴν τέχνην μᾶλλον ἢ τὴν ἐμπειρίαν, καὶ σοφωτέρους ὑπολαμβάνομεν τοὺς τεχνίτας τῶν ἐμπείρων· διότι οἱ μὲν ἔμπειροι τὸ ὅτι μὲν ἴσασι, διότι δὲ οὐκ ἴσασιν, οἱ δὲ τὸ διότι καὶ τὴν αἰτίαν γνωρίζουσι· διὸ καὶ ἡ τέχνη ἔχουσα τὸ διότι ἐστὶ μᾶλλον ἐπιστήμη. Ἐκ δὲ τῆς διαφορᾶς τῆς ἐμπειρίας, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης τεκμαίρεται ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἡ καλουμένη σοφία ἐστὶ περὶ τὰ πρῶτα αἴτια καὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐπιστήμη.

Συζητῶν δὲ περὶ ποίας αἰτίας καὶ περὶ ποίας ἀρχὰς ἀσχολεῖται ἡ ἐπιστήμη αὕτη λύει ταύτην τὴν ἀπορίαν ἐκ τῶν περὶ τοῦ σοφοῦ καὶ τῆς σοφίας ὑπολήψεων· διότι σοφὸν λέγομεν (λέγει) τὸν γινώσκοντα πάντα, σοφίαν δὲ ἐπιστήμην ἑαυτῆς ἕνεκεν καὶ ἣν αἱρούμεθα χάριν γνώσεως καὶ οὐχὶ πρός τι τέλος (κεφ. 2).

Ἐκ δὲ τῶν ὑπολήψεων, ἃς ἔχομεν περὶ τοῦ σοφοῦ καὶ τῆς σοφίας, εἶναι ἀναγκαῖον τὸ νὰ ἐπίσταται πάντα ὁ τὴν καθόλου ἔχων ἐπιστήμην, διότι οὗτος γινώσκει τρόπον τινὰ πάντα τὰ ὑποκείμενα· σχεδὸν δὲ καὶ χαλεπώτατα ταῦτα εἰσὶ τοῖς ἀνθρώποις νὰ γνωρίσωσι τὰ μάλιστα καθόλου· διότι πορρωτάτω τῶν αἰσθήσεων εἰσί. Τὰ δὲ μάλιστα καθόλου εἰσὶ τὰ μάλιστα ἐπιστητά· μάλιστα δ' ἐπιστητὰ εἰσὶ τὰ πρῶτα καὶ τὰ αἴτια, διότι διὰ ταῦτα καὶ ἐκ τούτων τἆλλα γνωρίζονται, ἀλλ' οὐχὶ ταῦτα διὰ τῶν ὑποκειμένων.

Ἐντεῦθεν ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ ἐπιζητουμένη ἐπιστήμη πρέπει νὰ ἦναι τῶν πρώτων αἰτίων καὶ ἀρχῶν ἐπιστήμη θεωρητική· αἱ μὲν θεωρητικαὶ εἶναι αἱρετώτεραι τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, αὕτη δὲ τῶν θεωρητικῶν (1). Ὅτι δὲ ἡ ἐπιστήμη αὕτη δὲν εἶναι ποιητική, ἀλλὰ θεωρητική, δηλοῦσιν οἱ πρῶτοι φιλοσοφήσαντες· διότι ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ θαυμάζειν καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον νὰ φιλοσοφῶσιν· ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων νομίζει ὅτι ἀγνοεῖ· εἰ λοιπόν, ἵνα ἀποφύγωσι τὴν ἄγνοιαν,

(1) Μετ. IV, 1. ἠθ. Νικ. VI, 7. μετ. VI, 1. III, 2. XI, 7. Εἰ δέ τι ἔστιν ἀΐδιον καὶ ἀκίνητον καὶ χωριστόν, φανερὸν ὅτι θεωρητικῶς τὸ γνῶναι· οὐ μέντοι φυσικῆς γε οὐδὲ μαθηματικῆς, ἀλλὰ προτέρας ἀμφοῖν.

ἐφιλοσόφησαν, φανερὸν εἶναι, ὅτι οὐχὶ διὰ χρῆσιν τινά, ἀλλὰ χάριν μαθήσεως ἐδίωκον τὴν ἐπιστήμην· ἐπειδὴ τὴν ἐπιστήμην ταύτην δὲν ἐδίωκον χρήσεώς τινος ἕνεκεν, εἶναι καὶ μόνη τῶν ἐπιστημῶν ἐλευθέρα ὡς οὖσα αὐτὴ ἕνεκεν ἑαυτῆς· διὸ καὶ δικαίως δὲν δύναται ἡ κτῆσις αὐτῆς ἀνθρωπίνη νὰ νομισθῇ· διότι πολλαχῶς ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ δούλη, ὥστε κατὰ Σιμωνίδην θεὸς ἂν μόνος τοῦτο ἔχοι τὸ γέρας, ἄνδρα δ' οὐκ ἄξιον μὴ οὐ ζητεῖν τὴν καθ' αὐτὸν ἐπιστήμην. Καὶ ὁ Πλάτων (Θεαίτ. 176) λέγει τὰ αὐτά, ὅτι δι' αὐτῆς ἀφομοιούμεθα τῷ θεῷ· θεία δ' ἐστὶν αὕτη ἡ ἐπιστήμη, διότι ἐστὶν ἀξία νὰ ἔχῃ αὐτὴν ὁ θεός, καὶ διότι ὁ θεός ἐστιν ἀντικείμενον αὐτῆς· καίτοι ἀναγκαιότεραι μὲν αὐτῆς πᾶσαι, ἀμείνων δ' οὐδεμία.

Ταύτης δὲ τῆς ἐπιζητουμένης ἐπιστήμης, τῆς καλουμένης σοφίας, ἀντικείμενον εἶναι τὰ πρῶτα αἴτια· διότι τότε λέγομεν, ὅτι γνωρίζομεν ἕκαστον, ὅταν τὴν πρώτην αἰτίαν γνωρίσωμεν. Τὰ δ' αἴτια λέγονται τετραχῶς, ὧν μίαν μὲν αἰτίαν λέγομεν τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι (τὸ διὰ τί ἀνάγεται εἰς τὸν ἔσχατον λόγον, τὸ διὰ τί δ' ὡς αἴτιον καὶ ἀρχή ἐστι πρῶτον), ἑτέραν δὲ τὴν ὕλην καὶ τὸ ὑποκείμενον, τρίτην δὲ ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, τετάρτην δὲ τὴν ἀντικειμένην αἰτίαν ταύτῃ, τὸ οὗ ἕνεκα καὶ τἀγαθόν, διότι τοῦτό ἐστι τὸ τέλος πάσης γενέσεως καὶ κινήσεως. Αὗται δὲ αἱ τέσσαρες ἀρχαί εἰσι τὸ μέτρον, ᾧ χρῆται ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς ἐξέτασιν τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων.

Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἐνταῦθα προτάσσει τὰς θεωρίας τῶν πρότερον· διότι νομίζει τοῦτο ἀναγκαῖον, καθ' ὅσον ἐξ αὐτῶν ἢ ἕτερόν τι γένος εὑρήσομεν αἰτίας, ἢ ταῖς νῦν λεγομέναις μᾶλλον πιστεύσομεν· οἱ πλεῖστοι, λέγει, τῶν πρώτων φιλοσόφων ἐνόμισαν τὰς ὑλικὰς μόνας ἀρχὰς πάντων.

Τούτων δὲ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μία τις φύσις ἢ πλείους μιᾶς, ἐξ ὧν γίγνεται τἆλλα σωζομένης ἐκείνης (1). Πάντες λοιπὸν οἱ

(1) (Μετ. I, 3.) ἐξ οὗ γίνεται πρώτου καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης, τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης, τοῦτο στοιχεῖον καὶ ταύτην ἀρχὴν λέγουσι τῶν ὄντων, καὶ διὰ τοῦτο νομίζουσιν ὅτι οὔτε γίγνεται

πρῶτοι φιλόσοφοι συμφωνοῦσιν, ὅτι μόναι αἱ ὑλικαὶ ἀρχαί εἰσι πάντων ἀρχαί. Τὸ πλῆθος ὅμως καὶ τὸ εἶδος τῆς τοιαύτης ἀρχῆς πάντες δὲν λέγουσι τὸ αὐτό, ἀλλ' ὁ μὲν Θαλῆς, ὁ ἀρχηγὸς τῆς τοιαύτης φιλοσοφίας, λέγει τὸ ὕδωρ, ὁ δ' Ἀναξιμένης τὸν ἀέρα καὶ Διογένης, Ἵππασος δ' ὁ Μεταποντῖνος καὶ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος τὸ πῦρ, ὁ δ' Ἐμπεδοκλῆς τὰ τέσσαρα. Ἀναξαγόρας δὲ ἀπείρους λέγει τὰς ἀρχάς. (μετ. I, 3. φυσ. I, 4). Πάντες ἄρα ἀρχὰς ὑπέλαβον τὰς ἐν ὕλης εἴδει· διὸ καὶ αὐτοὺς κατακρίνει ὡς ὑλιστὰς μὴ δυναμένους τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως νὰ ἐξηγήσωσι καὶ τὸ ἀσώματον, οὐδ' ὅτι εἰς τὰ τελικὰ αἴτια ἀπέβλεψαν. Τοὺς ἀρχαίους φυσιολόγους κατακρίνει, ὅτι τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως δὲν ἐγνώρισαν, ἀλλὰ ἓν στοιχεῖον παρέλαβον. (μετ. I, 8. I, 7. περὶ γεν. καὶ φθ. II, 9). Καὶ τὸν Ἡράκλειτον ὁμοίως κατακρίνει, ὅτι καὶ οὗτος ἓν στοιχεῖον παρέλαβεν. (μετ. IV, 5. I, 3. φυσ. VIII, 3).

Προϊόντων δ' οὕτως αὐτὸ τὸ πρᾶγμα συνηνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ζητήσωσι τί τὸ αἴτιον τῆς μεταβολῆς (γενέσεως καὶ φθορᾶς)· διότι ἔβλεπον, ὅτι ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τὰ ὄντα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑποκείμενον αὐτὸ δὲν εἶναι αἴτιον τῆς ἑαυτοῦ μεταβολῆς (οἷον οὔτε τὸ ξύλον αἴτιον τῆς ἑαυτοῦ μεταβολῆς οὔτε ὁ χαλκός· διότι οὔτε τὸ ξύλον ποιεῖ κλίνην οὔτε ὁ χαλκὸς ἀνδριάντα), ἀλλ' ἕτερόν τι, εἶπον τοῦτο τὸ ἕτερον ὅτι ἐστὶν τὸ ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως.

Ἐκ δὲ τῶν Ἐλεατῶν μόνος ὁ Παρμενίδης ἐγνώρισε τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως, καὶ οὗτος ὅμως δὲν θέτει μίαν, ἀλλὰ δύο πως αἰτίας· οἱ δὲ πλείω παραδεχόμενοι ἐνδέχεται νὰ εἴπωσι κάλλιον, οἷον οἱ παραδεχόμενοι θερμὸν καὶ ψυχρὸν ἢ πῦρ καὶ γῆν, θεωροῦσι τὸ πῦρ ὡς κινητικὴν ἔχον τὴν φύσιν, τὸ δὲ ὕδωρ, τὴν γῆν καὶ τὰ τοιαῦτα ἐναντία.

Τοὺς Ἐλεάτας κατακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἡ θεωρία αὐ-

οὐθὲν οὔτ' ἀπόλλυται, ὡς τῆς τοιαύτης φύσεως ἀεὶ σωζομένης, ὥσπερ οὐδ' ὁ Σωκράτης λέγομεν ὅτι γίνεται ἁπλῶς ὅταν γίνηται καλὸς ἢ μουσικός, οὔτε ὅτι ἀπόλλυται ὅταν ἀποβάλλῃ ταύτας τὰς ἕξεις· διότι μένει τὸ ὑποκείμενον ὁ Σωκράτης αὐτός.

τῶν στερεῖται ἀρχῆς πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων· (μετ. I, 5. περὶ γεν. καὶ φθ. I, 8. φυσ. I, 2. οὐραν. II, 13)· ὅτι ἀποδίδοντες τῷ ἑνὶ ἰδιότητας ἀναιροῦσιν αὐτό· ἰσχυριζόμενοι δὲ μόνον τὸ ὂν ἀρνοῦνται τὸ μὴ ὄν, χωρὶς νὰ νοήσωσιν, ὅτι πᾶσα ἀπόφανσις περιλαμβάνει καὶ ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον. (σοφ. Πλατ. 244. φυσ. I, 2)· καὶ τὸ μὲν ὂν εἶναι κοινὸν κατηγορούμενον, τὸ δὲ μὴ ὂν ἀπόφασις αὐτοῦ. (φυσ. I, 3).

Μετὰ δὲ τὴν εὕρεσιν τῶν δύο ἀρχῶν ὡς οὐχ ἱκανῶν τὴν τῶν ὄντων φύσιν νὰ γεννήσωσι, πάλιν ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀναγκαζόμενοι τὴν ἐχομένην ἐζήτησαν ἀρχὴν τοῦ οὗ ἕνεκα· διότι τοιοῦτον ἔργον, οἷον ὁ κόσμος, δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ ἀποδοθῇ τῷ αὐτομάτῳ καὶ τῇ τύχῃ. Ὁ δ' εἰπὼν τὸν νοῦν αἴτιον τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης ὥσπερ νήφων ἐφάνη ὡς πρὸς τοὺς πρότερον ἀπερισκέπτως λαλοῦντας· ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ τὰ ἐναντία τοῖς ἀγαθοῖς ἐνόντα ἐφαίνετο ἐν τῇ φύσει, καὶ οὐ μόνον τάξις καὶ τὸ καλὸν, ἀλλὰ καὶ ἀταξία καὶ τὸ αἰσχρὸν, καὶ πλείω τὰ κακὰ τῶν ἀγαθῶν καὶ τὰ φαῦλα τῶν καλῶν, εἰσήνεγκεν ἄλλος τις, Ἐμπεδοκλῆς, φιλίαν καὶ νεῖκος, τὴν μὲν φιλίαν αἰτίαν τῶν ἀγαθῶν, τὸ δὲ νεῖκος αἴτιον τῶν κακῶν· οὕτω δὲ διήρεσε τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως εἰς δύο ἑτέρας καὶ ἐναντίας.

Ὁ Ἀριστοτέλης κατακρίνει αὐτὸν, ὅτι ὑποθέτων ἀμετάβλητα τὰ στοιχεῖα καθιστᾷ τὴν αὔξησιν καὶ φθίσιν, τὴν ἀλλοίωσιν καὶ τὴν εἰς ἄλληλα τῶν στοιχείων μετάβασιν ἀδύνατον· ἐπίσης δὲ κατακρίνει αὐτὸν, ὅτι δὲν διέκρινε τὴν φιλίαν καὶ τὸ νεῖκος καὶ δὲν παρήγαγεν, ὡς ἐπίσης καὶ διότι τὴν τῶν τοῦ κόσμου περιόδων ὑπόθεσιν θεωρεῖ ἀνυπόστατον καὶ πολλὰ ἄλλα. (μετ. I, 8. περὶ γεν. καὶ φθ. II, 1. οὐραν. I, 10. μετ. III, 4).

Καὶ τοὺς Ἀτομικοὺς δὲ κατακρίνει, διότι παραδέχονται σώματα ἀμερῆ, ἄτομα, ὅπερ ἐστὶν ἀδύνατον· (περὶ γεν. καὶ φθ. I, 2. I, 8)· διότι τὰ ἄτομα δὲν δύνανται νὰ ἐξηγήσωσι τὰς ἰδιότητας καὶ τὴν εἰς ἄλληλα τῶν στοιχείων μετάβασιν, τὴν γένεσιν καὶ τὴν μεταβολήν. (γεν. καὶ φθ. I, 8, οὐραν. III, 4). Πρὸς δὲ ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀπειρίας τῶν ἀτόμων καθιστᾷ πά-

σαν ἐξήγησιν ἀδύνατον, ἡ δὲ τοῦ κενοῦ ὑπόθεσις ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαία πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων καὶ τῆς κινήσεως, διότι ποιεῖ τὴν τῶν σωμάτων κίνησιν καὶ τὰς τῆς βαρύτητος διαφορὰς ἀδύνατα· διότι οὐδὲν σῶμα ἤθελεν ἔχει τόπον ὡρισμένον ἐν τῷ κενῷ καὶ πάντα θὰ ἐκινοῦντο ἰσοταχῶς. φυσικ. IV, 8 οὐραν. I, 7)· ἡ δὲ κίνησις καὶ τὰ εἴδη αὐτῆς ὑποτίθενται μόνον, δὲν παράγονται ὅμως. (μετ. III, 6).

Τὰς δ' αὐτὰς ἐνστάσεις φέρει καὶ κατὰ τῆς τοῦ Ἀναξαγόρου φυσικῆς ὡς οὔσης συγγενοῦς μετὰ τῆς τῶν Ἀτομικῶν. Τὸ ἄπειρον τῶν στοιχείων τοῦ Ἀναξαγόρου θεωρεῖ περιττὸν καὶ ἡμαρτημένον, διότι καθιστᾷ πᾶσαν γνῶσιν τῶν ὄντων ἀδύνατον. Ἐπειδὴ τὰ σώματα ἔχουσι τὸ φυσικὸν μέτρον αὐτῶν, δὲν δύνανται τὰ συστατικὰ αὐτῶν νὰ ἦναι αὐθαιρέτως μικρὰ ἢ μεγάλα, καὶ ἐπειδὴ εἰσὶ περιωρισμένα, δὲν δύνανται ἐν ἑκάστῳ νὰ ἦναι μόρια ὅλων τῶν ἀπείρων στοιχείων. (φυσ. I, 4. III, 5. Οὐραν. III, 4).

Ἡ μεταβολὴ τῶν ὄντων ἀναιρεῖται διὰ τοῦ ἀμεταβλήτου τῶν μορίων αὐτῶν, ὡς ἡ συνέχεια τῶν σωμάτων διὰ τῆς ἀπειρίας αὐτῶν. (περὶ γεν. καὶ φθ. I, 1. I, 10. μετ. I, 8. φυσ. VIII, 1. III, 4. IV, 6). Καὶ ἡ θεωρία τοῦ Ἀναξαγόρου περὶ τοῦ νοῦ φαίνεται τῷ Ἀριστοτέλει ἀνεπαρκὴς, διότι δὲν διακρίνει ψυχὴν καὶ νοῦν, καὶ τὴν φύσιν δὲν ἐξηγεῖ ἐξ αὐτοῦ (ψυχ. I, 2).

Περὶ δὲ τῶν Πυθαγορείων λόγον ποιούμενος κατακρίνει αὐτοὺς ὅτι τὰς ἀρχὰς αὐτῶν δὲν καθιστῶσι σαφεῖς. (μετ. I, 8). Οἱ Πυθαγόρειοι θέλουσιν ἐκ τῶν ἀριθμῶν νὰ ἐξηγήσωσι τὸ σωματικόν. Πῶς ὅμως δύναται ἐκ τῶν ἀριθμῶν νὰ παραχθῇ τὸ ἐγχώρως ἐκτεταμένον, ἐκ τῶν μήτε βάρος μήτε κουφότητα ἐχόντων τὸ βάρος καὶ κουφότητα ἔχον; (μετ. I, 8. III, 4. XIII, 8, XIV, 5. 3). Πῶς κεναὶ ἔννοιαι (οἷον ἄπειρον, ἓν κτλ.) δύνανται νὰ ἦναι οὐσίαι; (μετ. III, 4. X, 2. φυσ. III, 5). Πρὸς δὲ τούτοις κατακρίνει αὐτοὺς ὅτι τοὺς ἀριθμοὺς ἐφαρμόζουσιν αὐθαιρέτως καὶ ἐπιπολαίως, καὶ διὰ πλεῖστα ἄλλα (μετ. I, 5. φυσ. I, 2. I, 8. μετ.). Περὶ δὲ τῶν σοφιστῶν ὀλίγα τινὰ ἀναφέρει μόνον, ὅτι ἡ σοφία αὐτῶν ἐστὶ περὶ τὸ κατὰ συμβεβηκὸς,

τὸ μὴ ὄν· (μετ. I, 8. III, 4. οὐρ· III, 1)· ἀναιρεῖ δὲ τὴν σκέψιν καὶ τὸ ἀνυπόστατον τῶν παραλογισμῶν αὐτῶν (μετ. XIV, 5).

Τὸν δὲ Σωκράτην ἐξυψῶν περιορίζει μόνον ἐν τῇ ἠθικῇ (μετ. XIII, 6. XIV, 3). Ἐκ δὲ τῶν Σωκρατικῶν τοὺς Μεγαρικοὺς καὶ Κυνικοὺς ἀναφέρει μόνον διὰ τὴν περὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας θεωρίαν αὐτῶν (μετ. I, 8. VII, XIV, 6) καὶ διὰ τὴν περὶ γνώσεως καὶ ἠθικῆς (μετ. III, 4, X, 2. φυσ. III, 5).

Περὶ δὲ Πλάτωνος λέγει, ὅτι ἐκ μὲν τοῦ Κρατύλου παρέλαβε τὰ αἰσθητά· καὶ ἐπειδὴ ταῦτά εἰσι ῥέοντα, ὑπέλαβεν ὅτι δὲν ὑπάρχει περὶ αὐτῶν ἐπιστήμη.

Ἐκ δὲ τοῦ Σωκράτους παρέλαβε τοὺς καθόλου ὁρισμοὺς, οὓς ἐκλαβὼν διαφόρους τῶν αἰσθητῶν ἰδέας προσηγόρευσε. Τὰ μὲν πολλὰ ἠκολούθει τοῖς Πυθαγορείοις, τὰ δὲ καὶ ἴδια εἶχε παρὰ τὴν τῶν Ἰταλικῶν φιλοσοφίαν, τὴν δὲ μέθεξιν κατὰ τὸ ὄνομα μόνον μετέβαλε, διότι οἱ Πυθαγόρειοι λέγουσιν ὅτι τὰ ὄντα εἰσὶ τῶν ἀριθμῶν μιμήσει, ὁ δὲ Πλάτων μεθέξει. Μεταξὺ δὲ τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν ἰδεῶν θέτει τὰ μαθηματικὰ διαφέροντα τῶν μὲν αἰσθητῶν, ὅτι εἰσὶν ἀΐδια καὶ ἀκίνητα, τῶν δ' ἰδεῶν, ὅτι εἰσὶ πολλὰ ὅμοια, τὸ δ' εἶδος αὐτὸ ἓν ἕκαστον μόνον.

Τὸ ἓν ὑπέλαβεν ὁ Πλάτων, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι, οὐσίαν, ὡς ὕλην δὲ τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν· τὸ δὲ νὰ ποιήσῃ ἀντὶ τοῦ ἀπείρου ὡς ἑνὸς δυάδα καὶ τὸ ἄπειρον ἐκ μεγάλου καὶ μικροῦ, καὶ αὖθις τὸ νὰ εἴπῃ, οὐχὶ ὡς οἱ Πυθαγόρειοι τοὺς ἀριθμοὺς αὐτὰ τὰ πράγματα, ἀλλ' ὅτι εἰσὶ παρὰ τὰ αἰσθητά, ταῦτά εἰσιν αὐτῷ ἴδια· φανερὸν δ' ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι ὁ Πλάτων δυσὶ μόνον αἰτίαις κέχρηται τῇ τε τοῦ τί ἐστι καὶ τῇ κατὰ τὴν ὕλην, διότι τὰ εἴδη εἰσὶν αἴτια τοῦ τί ἐστι τοῖς ἄλλοις, τοῖς δ' εἴδεσι τὸ ἕν· ἔτι δὲ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ αἰτίαν ἀπέδωκε τοῖς στοιχείοις ἑκατέροις ἑκατέραν (οἷον τὴν ὕλην ὡς αἰτίαν τοῦ κακοῦ, τὸ δὲ τί, τὸ εἶδος, ὡς αἰτίαν τοῦ ἀγαθοῦ).

Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς εἴδομεν, κατέδειξε τὰς ἐλλείψεις καὶ τὰ ἡμαρτημένα τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ τὰ ἄτοπα τῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος. Μὴ ἀρκοῦσαν δὲ εὑρίσκων τὴν λύσιν τῶν ζητημάτων τὴν διδομένην ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐκφέρει ὡς

ἐξαγόμενον τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφιῶν (μετ. I, 10), ὅτι ψελλιζομένη φαίνεται ἡ πρώτη φιλοσοφία περὶ πάντων ἅτε νέα τε κατ' ἀρχὰς οὖσα καὶ τὸ πρῶτον.

Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνων τοὺς πρότερον φιλοσόφους κατὰ τὰς τέσσαρας αὐτοῦ ἀρχάς, τὸ εἶδος, τὴν ὕλην, τὸ ὅθεν ἡ κίνησις καὶ τὸ οὗ ἕνεκα, διαμελίζει τὰς φιλοσοφίας αὐτῶν, ἀποδίδων ἑκάστῳ συστήματι ἢ μίαν ἀρχὴν ἢ δύο ἢ ἁπάσας, καὶ κατὰ τὸ πλέον αὐτῶν διακρίνει τὰς βαθμίδας τῶν συστημάτων, οἷον τὸ ἔχον ὀλιγωτέρας ἀρχὰς θεωρεῖ κατώτερον, τὸ δὲ πλείονας ἀνώτερον· ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διαμελίζει τὰ συστήματα, οἷον τὸ σύστημα τοῦ Ἀναξαγόρου, ὡς ἀλλαχοῦ τὸ περὶ ὁμοιομερῶν καὶ ἀλλαχοῦ τὸ περὶ τοῦ νοῦ πραγματευόμενος.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἠδύνατο καὶ ἔδει κυρίως νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἔννοιαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τὰς διαφορὰς αὐτῆς, ἐξ αὐτῶν δὲ νὰ ἀποδείξῃ τὸν βαθμὸν τῆς προόδου ἑκάστου συστήματος.

Τὸ δὲ δεύτερον βιβλίον (B) πραγματεύεται περὶ τὰς ἀπορίας.

Τὸ ὀρθὸν τούτου τοῦ βιβλίου εἶναι, ὅτι ἄνευ ἀποριῶν τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας δὲν δύναται νὰ λυθῇ (1).

Ὡς κυρία ὅμως ἀπορία ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ, περὶ ποίας ἀρχὰς ἡ φιλοσοφία ἐστί· καὶ ἂν ἀποδειχθῇ, ὅτι περὶ τὰς πρώτας, ποῖαι καὶ πόσαι εἰσὶν αὗται· καὶ ἐὰν ταῦτα ἀπεδείκνυντο, πάντα, ὅσα ἀνέφερεν ὁ Ἀριστοτέλης, θὰ ἦσαν περιττά. Πρὸς δὲ τούτοις δὲν ἀπέδειξεν, ἂν αἱ ἀρχαὶ αὗται ἦναι λογικαὶ ἢ μεταφυσικαὶ ἢ συναμφότεραι, ἀλλὰ πραγματεύεται περὶ ἀπορίας, ἃς λύει ἐν τοῖς ἄλλοις βιβλίοις τῆς μεταφυσικῆς.

Αἱ ἀπορίαι δ' αὗται εἰσὶν αἱ ἑξῆς.

1) Μιᾶς ἐστὶ θεωρῆσαι πάντα τὰ γένη τῶν αἰτίων ἢ πλειόνων; πῶς εἶναι δυνατὸν μία ἐπιστήμη νὰ γνωρίσῃ τὰς ἀρχὰς μὴ οὔσας ἐναντίας; Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει πρῶτον ὅτι ἑκάστη ἐπιστήμη ἔχει νὰ θεωρήσῃ ἓν τῶν αἰτίων· διότι ἡ ἀρχὴ

(1) Μετ. II, 1 Ἡ ὕστερον εὐπορία λύσις τῶν πρότερον ἀπορουμένων ἐστίν, λύειν δ' οὐκ ἔστιν ἀγνοοῦντας τὸν δεσμόν.

τῆς κινήσεως δὲν συνδέεται μετὰ τοῦ ἀκινήτου, οὐδὲ τοῦ οὗ ἕνεκα καὶ τἀγαθοῦ ἡ φύσις· ἐπειδὴ αἱ τέσσαρες ἀρχαὶ δὲν συνυπάρχουσι τῷ αὐτῷ, ἀποδεικνύει, ὅτι μία ἑκάστη ἐπιστήμη πρέπει νὰ θεωρήσῃ ἓν μόνον τῶν αἰτίων, τουτέστιν ἑκάστη πρέπει νὰ ἔχῃ ἓν μόνον ἀντικείμενον· ἐπειδὴ δὲ τέσσαρα τὰ αἴτια, πρέπει καὶ τέσσαρες ἐπιστῆμαι νὰ ὑπάρξωσι· ποία ὅμως τῶν τεσσάρων τούτων ἐστὶν ἡ πρώτη φιλοσοφία; Ὁ Ἀριστοτέλης ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ πρώτη φιλοσοφία ἔχει ἀντικείμενον καὶ τὰς τέσσαρας ἀρχάς· τὸ μὲν οὗ ἕνεκα, ὅτι ἐκείνου ἕνεκα γίγνεται καὶ ἔστι τὰ ἄλλα· τὴν δ' οὐσίαν, ὅτι μάλιστα γινώσκομεν, ὅταν τὴν οὐσίαν γνωρίσωμεν· τὴν δ' ἀρχὴν τῆς κινήσεως, ὅτι ὅταν αὐτὴν γνωρίσωμεν γινώσκομεν πᾶσαν γένεσιν καὶ πρᾶξιν· ὥστε, ἐπειδὴ καὶ τὰ τέσσαρα αἴτια ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ αὐτῷ, οἷον ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως ἐπὶ οἰκίας, ἡ τέχνη καὶ ὁ οἰκοδόμος, οὗ δ' ἕνεκα τὸ ἔργον, ἐστὶν ἡ πρώτη φιλοσοφία ὡς ἔχουσα ἅπαντα τὰ αἴτια ἐπιστήμη ἁπασῶν τῶν ἐπιστημῶν· ἐπειδὴ δὲ τὰ τέσσαρα ταῦτα αἴτια εἴδη τοῦ ὄντος ᾗ ὂν εἰσίν, ἡ δὲ πρώτη φιλοσοφία περὶ τὸ ὂν ᾗ ὂν ἐστίν, ἕπεται, ὅτι τῆς πρώτης φιλοσοφίας ἐστὶ τὸ νὰ θεωρήσῃ πάντα τὰ γένη τῶν αἰτίων (1).

Ἐὰν ἡ φιλοσοφία περὶ τὸ ὂν ᾗ ὂν ᾖ, ἔσονται τόσα μέρη αὐτῆς, ὅσα γένη τούτου τοῦ ὄντος εἰσίν· ἑπομένως ἡ πρώτη φιλοσοφία ἔχει νὰ θεωρήσῃ τὰ μέρη ὡς ὄντα καὶ τὰ συμβεβηκότα (μετ. XI, 3). Ἡ λύσις ἄρα ἔσται, ὅτι ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ ἔχῃ καὶ ἓν καὶ τὰ τέσσαρα.

2) Πότερον αἱ ἀποδεικτικαὶ καὶ αἱ πρῶται ἀρχαὶ εἰσὶν ἀντικείμενον μιᾶς ἐπιστήμης ἢ διαφόρων; Ποία τῶν δύο ἐπιστημῶν εἶναι κυριωτέρα τε καὶ προτέρα; ἀρχὰς ἀποδεικτικὰς ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὰς κοινὰς δόξας, ἐξ ὧν ἀποδεικνύει τίς, οἷον τὸ φάναι ἢ ἀποφάναι, τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι, τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ ἀποδεικτι-

(1) Μετ. IV, 2. Οὐ γὰρ μόνον τῶν καθ' ἓν λεγομένων ἐπιστήμης ἐστὶ θεωρῆσαι μιᾶς, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸς μίαν λεγομένων φύσιν VII, 19. VII, 4.

καὶ ἀρχαὶ ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς γεωμετρίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, δὲν ἔπρεπεν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ πραγματευθῇ αὐτὰς ἐν τῇ μεταφυσικῇ, οὐδὲ νὰ ἀναγάγῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ὄντος ᾗ ὄν, διότι τὰς ἀρχὰς ταύτας, τὰς ἀποδεικτικάς, ὑποθέτουσιν ὅλαι αἱ ἐπιστῆμαι γνωστάς (μετ. III, 1 καὶ ἑφ.), ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὴν λογικήν.

3) Ἀνάγονται πάντα τὰ εἴδη τῆς οὐσίας εἰς μίαν ἐπιστήμην ἢ εἰς διαφόρους; ἐὰν εἰς διαφόρους, ποῖαι οὐσίαι ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην φιλοσοφίαν; Ἐὰν πάντα τὰ εἴδη τῆς οὐσίας εἰς μίαν ἀνεφέροντο, ἔπρεπε καὶ μία ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη νὰ θεωρῇ πάντα τὰ συμβεβηκότα· ἐὰν δὲ ἐθεώρει καὶ τὰ συμβεβηκότα, θὰ ἦτο ἐπιστήμη ἀποδεικτική· τοῦ τί ὅμως δὲν φαίνεται ἀπόδειξις· (ἀν. ὕστ. II, μετ. VII).

4) Ἐὰν δὲ δὲν ἦτο ἀποδεικτική, ποία ἐπιστήμη ἔπρεπε νὰ θεωρῇ καὶ τὰ συμβεβηκότα; Ὁ Ἀριστοτέλης παραδέχεται ὅτι ἑκάστη ἐπιστήμη συζητεῖ οὐ μόνον τὴν ἔννοιαν, τὸ τί ἐστι τὸ τρίγωνον, ἀλλὰ καὶ τὰ συμβεβηκότα, οἷον ὅπερ ἴσον δυσὶν ὀρθαῖς ἐστιν (μετ. XI, 4. ψυχ. I, 1. φυσ. II, 2).

5) Εἰσὶ μόνον οὐσίαι αἰσθηταὶ ἢ καὶ ἕτεραι παρὰ ταύτας; (μετ. VIII, XII)· καὶ εἰ εἰσὶν ὡς οἱ Πλατωνικοὶ τὰς ἰδέας τιθέασι καὶ μεταξὺ αὐτῶν τε καὶ τῶν αἰσθητῶν τὰ μαθηματικά, εἶναι τοῦτο ὀρθόν; διὰ τῆς λύσεως τῆς ἀπορίας ταύτης ζητεῖ νὰ ἀναιρέσῃ τὴν τοῦ Πλάτωνος περὶ ἰδεῶν θεωρίαν, διότι ὁ Ἀριστοτέλης παρὰ τὰς αἰσθητὰς οὐσίας ὑποθέτει μίαν καὶ μόνην ἀΐδιον οὐσίαν, τὸν Θεόν.

6) Πότερον τὰ γένη πρέπει νὰ ὑπολάβῃ τις στοιχεῖα καὶ ἀρχὰς ἢ μᾶλλον ἐξ ὧν ἐνυπαρχόντων ἐστὶν ἕκαστον πρώτων, οἷον στοιχεῖα καὶ ἀρχαὶ τῶν λέξεων φαίνονται αἱ συλλαβαί, τῶν δὲ σχημάτων αἱ γραμμαὶ καὶ τῶν αἰσθητῶν ὄντων τὰ καλούμενα στοιχεῖα· ὡς δ' ἕκαστον γνωρίζομεν διὰ τῶν ὁρισμῶν, τῶν δ' ὁρισμῶν ἀρχαὶ τὰ γένη εἰσίν, ἀνάγκη καὶ τῶν ὁριστῶν ἀρχαὶ νὰ ἦναι τὰ γένη (μετ. III, 3. XI, 1)· τινὲς δὲ φαίνονται λέγοντες τὸ ἓν καὶ τὸ ὄν, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν, στοιχεῖα τῶν ὄντων· ταῦτα δὲ στοιχεῖα λέγοντες ἐκλαμβάνουσιν ὡς γένη· ἐὰν δέ τις τὰ γένη ἔθετεν ὡς στοιχεῖα, ὡς ἀρχάς, πότερον πρέπει νὰ νομίζῃ τις τὰ πρῶτα τῶν γενῶν ἀρχὰς ἢ τὰ ἔσχατα κατηγορούμενα ἐπὶ τῶν ἀτόμων; διότι τοῦτο ἔχει ἀμφισβήτησιν· διὸ εἰ τὰ καθόλου εἰσὶ μᾶλλον ἀρχαί, φανερὸν εἶναι ὅτι εἰσὶ τὰ ἀνωτάτω τῶν γενῶν, διότι ταῦτα λέγονται κατὰ πάντων, δηλ. τὸ ἓν καὶ τὸ ὄν (ἀν. ὕστ. II, 3)· ἄρα τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν ἔσονται ἀρχαὶ καὶ οὐσίαι. Ἐντεῦθεν θέλει ὁ Ἀριστοτέλης ν' ἀποδείξῃ, ὅτι τὰ ἔσχατα εἴδη εἰσὶ μᾶλλον ἀρχαὶ ἢ τὰ γένη· τὰ δὲ γένη δὲν εἶναι παρὰ τὰ εἴδη· ἄρα τὰ γένη δὲν εἶναι ἀρχαί.

7) Πότερον μόνον καθ' ἕκαστά εἰσιν ἢ ἔστι τι ἕτερον παρὰ τὰ καθέκαστα; (μετ. VII, XII, XIII). Εἰ μόνον καθ' ἕκαστα ὑπῆρχον, τὰ δὲ καθ' ἕκαστα ἦσαν ἄπειρα, πῶς ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἐπιστήμη; ἐὰν δὲ μηδὲν ᾖ παρὰ τὰ καθ' ἕκαστα, οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ νοητόν, ἀλλὰ πάντα θὰ ἦσαν αἰσθητὰ καὶ ἐπιστήμη οὐδενός, εἰ μή τις λέγει τὴν αἴσθησιν ἐπιστήμην· εἰδ' οὐδὲν νοητὸν ἦν, οὐδ' ἀΐδιον θὰ ἦτο οὐδ' ἀγέννητον οὐδέν· διότι τὰ αἰσθητὰ πάντα φθείρονται καὶ ἐν κινήσει εἰσίν· οὐδὲ γένεσις θὰ ἦτο δυνατή· διότι εἶναι ἀνάγκη τὸ γιγνόμενον νὰ ἦναί τι καὶ ἐξ οὗ γίνεται καὶ τούτων τὸ ἔσχατον ἀγέννητον· διότι ἐκ μὴ ὄντος νὰ γείνῃ τι δὲν εἶναι δυνατόν· ἔτι δὲ γενέσεως οὔσης καὶ κινήσεως, ἀνάγκη νὰ ἦναι καὶ πέρας· διότι οὔτε ἄπειρος κίνησίς ἐστιν, ἀλλὰ πάσης ἐστὶ πέρας· διότι τὸ γιγνόμενον ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἦναι, τὸ δὲ γεγονὸς γέγονεν, ὅ ἐστιν ἐκτήσατο τὸν σκοπὸν τῆς αὐτοῦ γενέσεως· διὸ ἀνάγκη νὰ ἦναί τι παρὰ τὰ καθ' ἕκαστα, οἷον τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή· τίνος δ' ἀρχὴ αὕτη; (μετ. VII)· ἐπὶ πάντων ἀδύνατον· διότι δὲν θὰ εἴχομεν παρὰ τὰς τινὰς οἰκίας οἰκίαν τινά· οὔτε ἡ οὐσία μία πάντων ἔσται, οὔτε πολλὰ καὶ διάφορα· διότι εἰ ἡ οὐσία πάντων ἦτο μία, πάντα θὰ ἦσαν ἕν. Εἰ δ' ἡ οὐσία πολλὰ καὶ διάφορα, πῶς γίνεται ἡ ὕλη τούτων ἕκαστον, καὶ πῶς γίνεται ἓν τὸ σύνολον ἐκ μορφῆς καὶ ὕλης; ἔχουσι πάντες ἄνθρωποι ἓν εἶδος, μίαν οὐσίαν, ἢ τόσα εἴδη, ὅσοι ἄνθρωποι; κατ' Ἀριστοτέλη πάντες ἔχουσιν ἓν εἶδος, διαφέρουσι δέ,

διότι ἔχουσιν ὕλην διάφορον (μετ. VII, 8. X, 9. XII, 3).

8) Πότερον εἴδει αἱ ἀρχαὶ εἰσὶν ἓν ἢ ἀριθμῷ; εἰ μὲν εἴδει, οὐδὲν ἔσται ἀριθμῷ ἓν, οὐδ' αὐτὸ τὸ ἓν καὶ τὸ ὄν· καὶ τὸ ἐπίστασθαι πῶς ἔσται εἰ μή τι ἔσται ἓν ἐπὶ πάντων; εἰ δ' ἀριθμῷ εἰσὶν αἱ ἀρχαὶ ἕν, καὶ μία ἔσται ἑκάστη τῶν ἀρχῶν (μετ. II, 4).

9) Αἱ αὐταὶ τῶν φθαρτῶν καὶ τῶν ἀφθάρτων ἀρχαί εἰσιν ἢ ἕτεραι; (IX, μετ.). εἰ μὲν αἱ αὐταί εἰσιν πῶς τὰ μὲν φθαρτὰ τὰ δ' ἄφθαρτα; Οἱ μὲν περὶ Ἡσίοδον καὶ πάντες ὅσοι θεολόγοι τὰ μὴ γευσάμενα τοῦ νέκταρος καὶ τῆς ἀμβροσίας θνητὰ ἐγένοντο λέγουσιν· ἀλλὰ πῶς τὰ ἀΐδια δέονται τροφῆς; περὶ τῶν μυθικῶς σοφιζομένων οὐκ ἄξιον μετὰ σπουδῆς σκοπεῖν. Ὁ δ' Ἐμπεδοκλῆς τίθησιν αἰτίαν τῆς φθορᾶς τὸ νεῖκος, ἀλλὰ καὶ τοῦτο φαίνεται ὅτι γεννᾷ ἐκτὸς τοῦ ἑνός, διότι ἅπαντά εἰσιν ἐκ τούτου, πλὴν ὁ θεός· ὁμοίως δὲ οὐδ' ἡ φιλότης αἰτία τοῦ εἶναι· διότι συνάγουσα εἰς τὸ ἓν φθείρει τὰ ἄλλα. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς φθαρτὰ ποιεῖ πάντα τὰ ὄντα, ἄφθαρτα δὲ μόνον τὰ στοιχεῖα· ἡ δὲ νῦν ἀπορία ἐστὶ, διὰ τί τὰ μὲν φθαρτὰ, τὰ δὲ οὒ, εἴ περ ἐκ τῶν αὐτῶν ἐστίν; ὅτι μὲν αἱ ἀρχαὶ δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ, τὰ εἰρημένα εἰσὶν ἀρκετά· εἰ δ' ἕτεραι, πότερον ἄφθαρτοι καὶ αὗται ἔσονται ἢ φθαρταί; εἰ μὲν φθαρταὶ, δῆλον, ὅτι πρέπει καὶ αὗται νὰ ἦναι ἔκ τινων· διότι ἅπαντα φθείρονται εἰς ταῦτα, ἐξ ὧν εἰσίν· ὥστε συμβαίνει τῶν ἀρχῶν νὰ ἦναι ἀρχαὶ πρότεραι· ἔτι δὲ πῶς ἔσται τὰ φθαρτὰ, εἰ αἱ ἀρχαὶ ἀναιρεθήσονται; εἰ δ' εἰσὶν ἄφθαρτοι, διὰ τί ἐκ τῶν ἀφθάρτων φθαρτὰ ἔσονται, ἐκ δὲ τῶν φθαρτῶν ἄφθαρτα;

10) Πότερον τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν οὐσίαι εἰσὶν, καὶ τὸ μὲν ὂν τοῦ ἑνὸς ἕτερον ἢ ταὐτόν; (μετ. VII). Ὁ Πλάτων καὶ οἱ Πυθαγόρειοι οὐχ ἕτερόν τι τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν ὑποθέτουσιν· οἱ δὲ περὶ φύσεως οἷον Ἐμπεδοκλῆς, ὅτι τὸ ἓν ὄν ἐστι, νοῶν τὴν φιλίαν αἰτίαν οὖσαν τοῦ εἶναι ἓν πᾶσιν, ἕτεροι δὲ πῦρ, οἱ δὲ ἀέρα λέγουσι τὸ ἓν, ἐξ οὗ τὰ ὄντα εἰσί τε καὶ ἐγένοντο· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ πλείω τιθέμενοι τὰ στοιχεῖα· συμβαίνει δὲ, εἴ τις μὴ θήσεται τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν ὡς οὐσίαν, νὰ μὴ ἦναι μηδὲ τῶν ἄλλων τῶν καθόλου μηδὲν, διότι τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν εἰσὶ καθόλου

μάλιστα πάντων· εἰ δὲ μὴ ἔστι τι ἓν αὐτὸ καθ' αὑτὸ μηδ' αὐτὸ ὂν καθ' αὑτὸ θὰ ὑπῆρχεν ἧττον τῶν ἄλλων παρὰ τὰ λεγόμενα καθ' ἕκαστα· ἔτι δὲ μὴ ὄντος τοῦ ἑνὸς οὐσίας, δῆλον ὅτι οὐδ' ἀριθμὸς θὰ ἦτο ὡς φύσις τις κεχωρισμένη τῶν ὄντων, διότι ὁ μὲν ἀριθμός ἐστι μονάδες, ἡ δὲ μονὰς ὅπερ ἕν τί ἐστιν· εἰ δὲ ἔστι τι αὐτὸ ἓν καὶ ὄν, ἀναγκαῖον οὐσία αὐτῶν νὰ ἦναι τὸ ἓν καὶ τὸ ὄν· διότι οὐδὲν ἕτερόν τι καθόλου κατηγορεῖται, ἀλλὰ ταῦτα αὐτά· ἀλλ' εἰ ἔστι τι αὐτὸ ὂν καὶ αὐτὸ ἓν, ἔστι πολλὴ ἀπορία πῶς ἔσται τι παρὰ ταῦτα ἕτερον, λέγω δὲ πῶς ἔσται πλείω ἑνὸς τὰ ὄντα· τὸ γὰρ ἕτερον τοῦ ὄντος οὐκ ἔστιν, ὥστε κατὰ τὸν Παρμενίδου λόγον συμβαίνει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἦναι ἓν ἅπαντα τὰ ὄντα καὶ τοῦτο νὰ ἦναι τὸ ὄν· ἀμφοτέρως δὲ δύσκολον· διότι ἂν μὴ ᾖ τὸ ἓν οὐσία καὶ ἂν ᾖ τι αὐτὸ ἓν, εἶναι ἀδύνατον ὁ ἀριθμὸς νὰ ἦναι οὐσία· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ, εἴρηται πρότερον δι' ὅ.

Ἐὰν δὲ ᾖ, ἡ αὐτὴ ἀπορία καὶ περὶ τοῦ ὄντος· διότι ἐκ τίνος παρὰ τὸ ἓν αὐτὸ ἔσται ἄλλο ἕν; διότι ἀνάγκη νὰ ἦναι μὴ ἕν· ἅπαντα δὲ τὰ ὄντα εἰσὶν ἢ ἓν ἢ πολλὰ, ὧν ἐστιν ἕκαστον ἕν· ἔτι εἰ ἀδιαίρετον αὐτὸ τὸ ἓν, οὐδὲν θὰ ἦτο κατὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Ζήνωνος· διότι ὃ μήτε προστιθέμενον μήτε ἀφαιρούμενον ποιεῖ μεῖζον μηδ' ἔλαττον (δὲν λέγει ὅτι) τοῦτο δὲν εἶναι τῶν ὄντων, ὡς δῆλον ὅτι ὄντος μεγέθους τοῦ ὄντος· καὶ εἰ μέγεθός ἐστι σωματικόν· τοῦτο δ' ἐστὶ (τὸ σωματικὸν) πάντῃ ὄν· τὰ δ' ἄλλα πῶς μὲν προστιθέμενα ποιήσει μεῖζον, πῶς δ' οὐθὲν, οἷον ἐπίπεδον καὶ γραμμή· στιγμὴ δὲ καὶ μονὰς οὐδαμῶς· ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτος θεωρεῖ φορτικῶς, καὶ ἐνδέχεται εἶναι ἀδιαίρετόν τι ὥστε καὶ οὕτως καὶ πρὸς ἐκεῖνόν τιν' ἀπολογίαν ἔχει (μεῖζον μὲν γὰρ οὐ ποιήσει, πλεῖον δὲ προστιθέμενον τὸ τοιοῦτον). Ἀλλὰ πῶς δὴ ἐξ ἑνὸς τοιούτου ἢ πλειόνων τοιούτων ἔσται μέγεθος; διότι τοῦτο θὰ ἦτον ὅμοιον τὸ νὰ λέγῃ ὅτι καὶ ἡ γραμμὴ ἐκ στιγμῶν ἐστιν· καὶ ἐάν τις οὕτως νοῇ ὅτι ὁ ἀριθμὸς γίνεται, ὥς τινες ἰσχυρίζονται, ἐκ τοῦ ἑνὸς αὐτοῦ (καθ' αὑτὸ) καὶ ἄλλου μὴ ἑνός τινος, οὐδὲν ἧττον πρέπει νὰ ζητηθῇ διὰ τί καὶ πῶς ὁτὲ μὲν ἀριθμὸς, ὁτὲ δὲ μέγεθος ἔσται τὸ γε-

νόμενον, εἴπερ ἦν τὸ μὴ ἓν ἡ ἀνισότης καὶ ἡ αὐτὴ φύσις· διότι οὔτε ὅπως ἐξ ἑνὸς καὶ ταύτης, οὔτε ὅπως ἐξ ἀριθμοῦ τινος καὶ ταύτης (μὴ ἑνὸς) ἠδύναντο νὰ γείνωσι τὰ μεγέθη, δῆλον.

11) Πότερον οἱ ἀριθμοὶ καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ ἐπίπεδα καὶ αἱ στιγμαὶ οὐσίαι τινές εἰσιν ἢ οὔ; Τὴν ἀπορίαν ταύτην λύει ἐν τῷ Μ. καὶ Ν. τῆς μεταφυσικῆς. Εἰ ταῦτα, λέγει, μὴ εἰσιν, διαφεύγει τί τὸ ὂν ἐστι καὶ τίνες αἱ οὐσίαι τῶν ὄντων· διότι τὰ πάθη καὶ αἱ κινήσεις καὶ τὰ πρός τι καὶ αἱ διαθέσεις καὶ οἱ λόγοι φαίνονται ὅτι οὐδενὸς οὐσίαν σημαίνουσι· διότι λέγονται πάντα καθ' ὑποκειμένου τινός, καὶ οὐδὲν σημαίνει τόδε τι· ἃ δὲ μάλιστα ἠδύναντο νὰ φανῶσιν ὅτι οὐσίαν σημαίνουσιν, ὕδωρ καὶ γῆ καὶ πῦρ καὶ ἀὴρ, ἐξ ὧν τὰ σύνθετα σώματα συνίστανται, τούτων θερμότητες καὶ ψυχρότητες καὶ τὰ τοιαῦτα πάθη εἰσὶ καὶ οὐχὶ οὐσίαι, τὸ δὲ σῶμα τὸ ταῦτα πεπονθὸς μόνον ὑπομένει ὡς ὄν τι καὶ οὐσία τις οὖσα· τὸ σῶμα ὅμως (κατὰ τοὺς Πυθαγορείους) ἐστὶν ἧττον οὐσία τῆς ἐπιφανείας, καὶ αὕτη τῆς γραμμῆς, καὶ ἡ γραμμὴ τῆς μονάδος καὶ τῆς στιγμῆς· διότι τούτοις ὥρισται τὸ σῶμα· καὶ ταῦτα μὲν φαίνεται ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἦναι ἄνευ σώματος, τὸ δὲ σῶμα νὰ ἦναι ἄνευ τούτων ἀδύνατον· διὰ τοῦτο οἱ μὲν πολλοὶ καὶ οἱ πρότερον ἐνόμιζον ὅτι ἡ οὐσία καὶ τὸ ὂν εἶναι τὸ σῶμα, τὰ δὲ ἄλλα τούτου πάθη, ὥστε καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν σωμάτων εἰσὶν ἀρχαὶ τῶν ὄντων· οἱ δὲ ὕστερον σοφώτεροι τούτων ἐποίησαν τοὺς ἀριθμοὺς ἀρχάς· ὡς δ' εἴπομεν, εἰ μὴ ἐστιν οὐσία ταῦτα, οὐδόλως ἐστὶν οὐσία οὐδὲ ὂν οὐθέν· διότι δὲν πρέπει τὰ συμβεβηκότα νὰ ὀνομασθῶσιν ὄντα. Εἰ δὲ τοῦτο ὁμολογεῖται, ὅτι μᾶλλον οὐσία τὰ μήκη τῶν σωμάτων καὶ αἱ στιγμαί, ταῦτα δὲ δὲν βλέπομεν ποίων σωμάτων ἠδύναντο νὰ ἦναι, (διότι τῶν αἰσθητῶν ἀδύνατον), δὲν ἠδύνατο οὐσία νὰ ὑπάρξῃ οὐδεμία· ἔτι δὲ φαίνονται ταῦτα πάντα διαιρέσεις τοῦ σώματος, τὸ μὲν εἰς πλάτος, τὸ δὲ εἰς βάθος, τὸ δ' εἰς μῆκος. Πρὸς δὲ τούτοις ὁμοίως ἔνεστιν ἐν τῷ στερεῷ ὁποιονοῦν σχῆμα ἢ οὐθέν· ὥστ' εἰ μηδ' ἐν τῷ λίθῳ Ἑρμῆς, οὐδὲ τὸ ἥμισυ τοῦ κύβου ἐν τῷ κύβῳ οὕτως ὡς ἀφωρισμένον· οὐκ ἄρα οὐδ' ἐπιφάνεια· εἰ γὰρ ὁποιαοῦν, κἂν

αὕτη ἂν ἦν ἡ ἀφορίζουσα τὸ ἥμισυ· ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ γραμμῆς καὶ στιγμῆς καὶ μονάδος· ὥστε εἰ μάλιστα μὲν οὐσία τὸ σῶμα, τούτου δὲ μᾶλλον ταῦτα, ταῦτα δὲ μηδὲ οὐσίαι τινές εἰσι, διαφεύγει τί τὸ ὂν καὶ τίς ἡ οὐσία τῶν ὄντων ἐςίν. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν ἄλογα συμβαίνουσιν· διότι φαίνεται ὅτι ἡ οὐσία, ἐὰν μὴ πρότερον οὖσα νῦν ᾖ ἢ πρότερον οὖσα ὕστερον μὴ ᾖ, ταῦτα πάσχει μετὰ τοῦ γίγνεσθαι καὶ φθείρεσθαι. Ἀληθῶς τὸ περὶ γενέσεως καὶ μεταβολῆς ζήτημα εἶναι σπουδαῖον, διότι τὸ γιγνόμενον γίνεται ἢ ἐξ ὄντος ἢ ἐκ μὴ ὄντος· ἔστι δ' ἡ μεταβολὴ γένεσις τῶν ἀντικειμένων ἐκ τῶν ἀντικειμένων οὐδὲν δ' ἐκ μηδενὸς γίνεται· οὐδὲν ἐκ τοῦ ὄντος, ὅτι ἔστιν· (μετ. III, 4. XI, 2. XII, 1. φυσ. I, 2. I, 6. περὶ γεν. καὶ φθ. I, 3. I, 7)· αἱ δὲ στιγμαὶ καὶ αἱ γραμμαὶ καὶ αἱ ἐπιφάνειαι οὔτε νὰ γίγνωνται οὔτε νὰ φθείρωνται ἐνδέχεται, ὁτὲ μὲν οὖσαι, ὁτὲ δ' οὐκ οὖσαι· ἐπίσης δ' ἔχει καὶ περὶ τὸ νῦν τὸ ἐν χρόνῳ, ὅτι οὐδ' αὐτὸ γίνεται καὶ φθείρεται, φαίνεται ὅμως ἀεὶ ἕτερον, οὐχὶ οὐσία τις οὖσα· ὁμοίως δ' ἔχει καὶ περὶ τὰς στιγμὰς καὶ τὰς γραμμὰς καὶ τὰ ἐπίπεδα· διότι ἐστὶν ὁ αὐτὸς λόγος· διότι ἅπαντα ὁμοίως ἢ πέρατά εἰσιν ἢ διαιρέσεις. (μετ. II, 5).

12) Διὰ τί πρέπει νὰ ζητῶμεν παρὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ μεταξὺ καὶ ἄλλα, ἃ τίθεμεν εἴδη; Οἱ Πλατωνικοὶ ποιοῦσι τοῦτο· διότι τὰ μαθηματικὰ διαφέρουσι τῶν αἰσθητῶν, δὲν διαφέρουσι δὲ ὅτι ἀμφότερα πολλὰ ὁμοειδῆ εἰσιν, ὥστε αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθηματικῶν δὲν ὁρίζονται ἀριθμῷ, ἀλλ' εἴδει· εἰ δὲ μὴ ἐστι παρὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ μαθηματικὰ τὰ εἴδη, οὐκ ἔσται μία ἀριθμῷ καὶ εἴδει οὐσία, οὐδ' αἱ ἀρχαὶ τῶν ὄντων ἀριθμῷ ἔσονται ποσαί τινες ἀλλ' εἴδη. Εἰ τοῦτο ἀναγκαῖόν ἐστιν, ἐστὶν ἀναγκαῖον νὰ τεθῶσι καὶ εἴδη· οὗτοι δὲ κυρίως βούλονται εἰπεῖν, ὅτι τῶν εἰδῶν οὐσία τις ἕκαστόν ἐστι, καὶ οὐδὲν κατὰ συμβεβηκός· ἐὰν ὅμως θέσωμεν τὰ εἴδη, καὶ τὰς ἀρχὰς ἐν ἀριθμῷ καὶ οὐχὶ τῷ εἴδει, ἕπονται ἀδύνατα, ὡς εἴρηται πρότερον (ἐν τῇ 8 ἀπορίᾳ, ὅτι παρὰ τὰ στοιχεῖα οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν).

13) Πότερον δυνάμει εἰσὶ τὰ στοιχεῖα ἢ τίνα ἕτερον τρό-

πον (δηλ. ἐνεργείᾳ ;) ; διότι εἰ μὲν ἄλλως, αἱ ἀρχαὶ ἔσονται ὕστεραι ἄλλου· πῶς ἔσται ἄλλο τι πρότερον τῶν ἀρχῶν ; διότι ἡ δύναμις ἔσται πρότερον ἐκείνης τῆς αἰτίας (τοῦ ἐνεργείᾳ), τὸ δὲ δυνατὸν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γείνῃ πᾶν πραγματικόν· εἰ δ' ἔστι δυνάμει τὰ στοιχεῖα, οὐδὲν νὰ ὑπάρχῃ ἠδύνατο· διότι δυνατόν ἐστι καὶ τὸ μήπω ὄν· διότι γίγνεται μὲν τὸ μὴ ὄν, οὐδὲν ὅμως γίνεται τῶν ἀδυνάτων.

14) Πότερον δὲ πρέπει αἱ ἀρχαὶ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς καθόλου ἢ ὡς λέγομεν τὰ καθ' ἕκαστα ; διότι εἰ μὲν καθόλου, οὐκ ἔσονται οὐσίαι· διότι οὐδὲν τῶν κοινῶν σημαίνει τόδε τι, ἀλλὰ τοιόνδε, (δηλαδὴ δὲν ὑπάρχει πραγματικῶς), ἡ δ' οὐσία τόδε τι. Εἰ δ' ἔσται τὸ κοινῇ κατηγορούμενον τόδε τι, πολλὰ ἔσται ζῷα ὁ Σωκράτης αὐτό; τε καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῷον, εἴπερ ἕκαστον (δηλ. ζῶον, Σωκράτης, ἄνθρωπος), σημαίνει τόδε τι καὶ ἕν· εἰ μὲν αἱ ἀρχαὶ καθόλου, ταῦτα συμβαίνουσιν· εἰ δὲ μὴ καθόλου, ἀλλ' ὡς τὰ καθ' ἕκαστα,, οὐκ ἔσονται ἐπιστηταί· διότι ἡ ἐπιστήμη πάντων ἐστὶ καθόλου· ὥστ', ἂν μέλλῃ νὰ ὑπάρξῃ τῶν ἀρχῶν ἐπιστήμη, θὰ ἦσαν ἄλλαι ἀρχαὶ πρότεραι τῶν ἀρχῶν αἱ καθόλου κατηγορούμεναι. (μετ.. III, 4. VII, 15. XI, 1. XIII, 9. ἀν. ὕστ. I, 31).

Ἐὰν ἡ ἐπιστήμη ἦτο ἐπιστήμη τοῦ καθόλου, δὲν ἠδύνατο ἐκ τῆς δυνάμει γνώσεως νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐνεργείᾳ γνῶσιν· διότι τὸ ὑποκείμενον τοῦ καθόλου εἶναι ἡ δύναμις· (μετ. VIII, 10. ἡ δύναμις ὡς ὕλη τοῦ καθόλου)· ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἐστὶ τῶν καθόλου καὶ οὐχὶ τοῦ καθ' ἕκαστον· διότι τῶν ἀρχῶν ἐπιστήμη δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ, ἐὰν αὗται δὲν ἦσαν καθόλου· ἐξ ἑτέρου δὲ λέγει, ὅτι εἶναι ἀδύνατον οὐσία νὰ ἦναι ὁτιοῦν τῶν καθόλου λεγομένων· (μετ. VII, 13)· καὶ πάλιν (μετ. XI, 2.), ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔστι τῶν καθόλου, ἡ δὲ οὐσία δὲν εἶναι τῶν καθόλου, ἀλλὰ τόδε τι καὶ χωριστόν· ὥςε, εἰ περὶ τὰς ἀρχάς ἐστιν ἐπιστήμη, πῶς πρέπει νὰ ὑπολάβῃ τις, ὅτι ἡ ἀρχὴ εἶναι οὐσία ; Τὴν ἀπορίαν ταύτην λύει ὁ Ἀριστοτέλης σχετικῶς, (μετ. XII, 1.) ἀποφαινόμενος, ὅτι ἡ ἐπιστήμη τρόπον μέν τινά ἐςι τῶν καθόλου, τρόπον δέ τινα οὔ. Τίνι

δὲ τρόπῳ ἐστὶ καὶ τίνι οὔ εὐκρινῶς δὲν διεσάφησεν, ἀλλὰ μόνον παραδέχεται, ὅτι ἔστι τις ἐπιστήμη τῆς οὐσίας. Ἐν δὲ τῷ VII, 6 τῆς μεταφυσικῆς ζητεῖ νὰ δώσῃ τὴν λύσιν τίνι τρόπῳ ἡ ἐπιστήμη ἐστὶ τῶν καθόλου καὶ τίνι οὔ.

Τὸ δὲ βιβλίον τρίτον (Γ') διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον πραγματεύεται περὶ τὴν λύσιν τῶν οὐσιωδεστέρων ἀποριῶν, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως.

Ἡ πρώτη φιλοσοφία θεωρεῖ τὸ ὂν ᾗ ὂν καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα καθ' αὑτό· αὕτη δὲ οὐδεμιᾷ τῶν ἐν μέρει λεγομένων ἐπιστημῶν ἐστιν ἡ αὐτή, διότι οὐδεμία τῶν ἄλλων ἐπισκοπεῖ καθόλου περὶ τοῦ ὄντος ᾗ ὄν, ἀλλ' ἅπασαι μέρος αὐτοῦ ἀποτεμόμεναι περὶ τούτου θεωροῦσι τὸ συμβεβηκός, οἷον ἡ φυσικὴ τὰς ποιότητας, ἡ μαθηματικὴ τὰς ποσότητας, κτλ. οὐδεμία ὅμως τούτων τὸ τί τῶν ὄντων, ἀλλὰ μόνη ἡ φιλοσοφία. (μετ. III, 1).

Τὸ ὂν ἔχει πολλὰς σημασίας· ὅλαι ὅμως αἱ σημασίαι αὐτοῦ ἀναφέρονται πρὸς ἓν καὶ μίαν τινὰ φύσιν, καὶ οὐχ ὁμωνύμως, ἀλλ' ὥσπερ καὶ τὸ ὑγιεινὸν ἅπαν πρὸς ὑγίειαν, τὸ μὲν τῷ φυλάττειν, τὸ δὲ τῷ ποιεῖν, τὸ δὲ τῷ σημεῖον εἶναι τῆς ὑγιείας, τὸ δ' ὅτι δεκτικὸν αὐτῆς· καὶ τὸ ἰατρικὸν πρὸς ἰατρικήν, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια.

Ἐπειδὴ δ' ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ θεωρήσῃ καὶ τὰ καθ' ἓν καὶ τὰ πρὸς ἓν λεγόμενα (1), φανερὸν εἶναι ὅτι πρέπει καὶ ἐπιστήμη τις νὰ θεωρήσῃ τὰ ὄντα ᾗ ὄντα. Ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὸ πρῶτον ὄν, ἐξ οὗ ἐξαρτῶνται τὰ ἄλλα καὶ καθ' ὃ λέγονται. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο τὸ πρῶτόν ἐστιν ἡ οὐσία, πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ φιλόσοφος τῶν οὐσιῶν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ αἴτια· ὡς δ' ἡ γραμματικὴ μία οὖσα πάσας θεωρεῖ τὰς φωνάς, οὕτω πρέπει νὰ θεωρῇ καὶ μία ἐπιστήμη πάντα τὰ ὄντα οὐ μόνον τῷ γένει ἀλλὰ καὶ τῷ εἴδει.

---

(1) Τὸ πρὸς ἓν ἤτοι συνωνύμως ἀναφέρεται εἰς τὸ γένος, τὴν ὕλην, οἷον ξύλον, ξύλινον· τὸ δὲ καθ' ἓν ἤτοι παρωνύμως ἀνάγεται εἰς τὸ εἶδος οἷον κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον τἆλλα ὄντα, τό τε ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν κτλ.

Ἐὰν τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν ὡς μία φύσις θεωρηθῶσι ταὐτά, ὥσπερ ἀρχὴ καὶ αἴτιον, καίτοι δὲν σημαίνουσι ταὐτόν, πρέπει καὶ τὸ ὂν νὰ ἔχῃ τόσα εἴδη ὅσα τὸ ἕν· ὁ φιλόσοφος ἄρα ἐκτὸς τῶν πρὸς ἓν καὶ καθ' ἓν λεγομένων πρέπει νὰ θεωρήσῃ καὶ τὰ ἐναντία· τῶν δ' ἐναντίων ἀρχαί εἰσι τό τε ἓν καὶ τὸ πλῆθος, διότι τῷ ἑνὶ ἀντίκειται τὸ πλῆθος. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἓν ἔχει πολλὰς σημασίας, πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ τὸ τούτῳ ἀντικείμενον, καὶ ὡς ὅλαι αἱ τοῦ ἑνὸς σημασίαι πρὸς ἓν ἀναφέρονται, οὕτω καὶ αἱ ἀναντίαι, αἱ τοῦ πλήθους πρὸς αὐτὸ τὸ πλῆθος. Ἐπειδὴ δὲ αἱ σημασίαι αὗται εἰσι πάθη τοῦ ἑνὸς ᾗ ἓν καὶ τοῦ ὄντος ᾗ ὄν, πρέπει ἀντικείμενον τῆς πρώτης φιλοσοφίας νὰ ἦναι καὶ τὸ τί ἐστιν, ἡ οὐσία, καὶ τὰ συμβεβηκότα. Οἱ φιλοσοφοῦντες ἄρα δὲν ἁμαρτάνουσι περὶ αὐτῶν σκοπούμενοι, ἀλλὰ διότι δὲν θεωροῦσι τὴν οὐσίαν πρῶτον, ἀρχήν, ἀλλ' αὐτήν τε καὶ τὰ ὄντα ἐκ τῶν ἐναντίων συγκείμενα (1). Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη, ἡ πρώτη φιλοσοφία, ἔχει νὰ θεωρήσῃ οὐ μόνον τὸ ὂν ᾗ ὄν, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα, καὶ περὶ προτέρου καὶ ὑστέρου καὶ γένους καὶ εἴδους καὶ ὅλου καὶ μέρους καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων (μετ. III, 2). Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον λύει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐν ταῖς ἀπορίαις δυσχέρειαν, ἂν μιᾶς ἐστιν ἐπιστήμης θεωρῆσαι τὸ τί ἐστι, τὴν οὐσίαν, καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα, συμβεβηκότα (μετ. III, 2. II, 2).

Τὸ δὲ πέμπτον βιλίον (Ε) συνέχεται μετὰ τοῦ 1, 2, 3 κεφαλαίου τοῦ III, (Γ) βιβλίου· διότι καὶ τοῦτο πραγματεύεται περὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ὄντος ᾗ ὂν καὶ τὰς ἄλλας ἐν μέρει ἐπισκοπούσας ἐπιστήμας. Ἐν τῷ 1 κεφαλαίῳ τοῦ Ε διαιρεῖ τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν εἰς μαθηματικήν, φυσικὴν καὶ θεολογικήν· αὗται δ' αἱ τρεῖς εἰσὶ θεωρητικαὶ καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν αἱρετώτεραι, αὕτη δὲ τῶν θεωρητικῶν· ἡ φιλοσοφία

(1) Μετ. III, 2. Πάντες γοῦν τὰς ἀρχὰς ἐναντίας λέγουσιν· οἱ μὲν γὰρ περιττὸν καὶ ἄρτιον, οἱ δὲ θερμὸν καὶ ψυχρόν, οἱ δὲ πέρας καὶ ἄπειρον, οἱ δὲ φιλίαν καὶ νεῖκος. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα φαίνεται ἀναγόμενα εἰς τὸ ἓν καὶ πλῆθος· αἱ δὲ παρὰ τῶν ἄλλων ἀρχαὶ ὡς εἰς γένη ταῦτα (τὸ ἓν καὶ τὸ πλῆθος, ἢ εἰς τἀναντία).

ὅμως καθόλου διαιρεῖται, ὡς εἴρηται εἰς θεωρητικήν, πρακτικὴν καὶ ποιητικήν.

Ἐν δὲ τῷ 2 κεφαλαίῳ λέγει, ὅτι περὶ τὸ συμβεβηκὸς δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη· ἐν δὲ τῷ 3 ὁμολογεῖ περὶ τῶν ἀρχῶν καὶ αἰτίων, ἐν δὲ τῷ 4, ὅτι τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς πράγμασιν, ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ· περὶ δὲ τὰ ἁπλᾶ καὶ τὰ τί ἐστιν οὐδ' ἐν τῇ διανοίᾳ, ἐπειδὴ ἡ συμπλοκὴ καὶ ἡ διαίρεσις ἐστὶν ἐν τῇ διανοίᾳ, ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πράγμασιν.

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει τοῦ τρίτου βιβλίου (Γ, 4) συζητεῖ, ἂν τὰ ἐν τοῖς μαθήμασι καλούμενα ἀξιώματα ἦναι τῆς πρώτης φιλοσοφίας ἀντικείμενον; (III, 3)· φανερόν, λέγει, ὅτι μιᾶς τε καὶ τῆς τοῦ φιλοσόφου καὶ ἡ περὶ τούτων σκέψις, διότι οὐδεμία τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἐπιχειρεῖ νὰ εἴπῃ τι περὶ αὐτῶν, οὔτε γεωμετρία, οὔτ' ἀριθμητική, ἀλλά τινες φυσικοί, ὡς νομίζοντες ὅτι ἡ φύσις εἶναι αὐτὸ τὸ ὄν, τουτέστι συγχέουσι τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν φυσικήν. Ἐπειδὴ δὲ ἔστι τι ἀνώτερον τοῦ φυσικοῦ, διότι ἓν γένος τοῦ ὄντος ἡ φύσις, φανερὸν εἶναι, ὅτι ἡ φυσικὴ δὲν ἀσχολεῖται περὶ τὸ ὂν ᾗ ὄν, ἀλλὰ ἡ πρώτη φιλοσοφία. Ἐπειδὴ δ' ἡ φιλοσοφία περὶ πᾶσαν τὴν οὐσίαν πραγματεύεται, φανερὸν εἶναι ὅτι ἔχει ἀντικείμενον καὶ τὰς συλλογιστικὰς ἀρχάς· ὡς δὲ πρέπει ἕκαστος τῶν ἐπιστημόνων νὰ γνωρίζῃ τὰς βεβαιοτάτας τῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης ἀρχάς, οὕτω καὶ ὁ φιλόσοφος, ὁ ἐπιστήμων τῶν ὄντων ᾗ ὄντα, τὰς πάντων βεβαιοτάτας· βεβαιοτάτη δ' ἀρχὴ πασῶν ἐστιν ἐκείνη, περὶ ἣν εἶναι ἀδύνατον νὰ ψευσθῇ τις· αὕτη δὲ πρέπει νὰ ἦναι γνωριμωτάτη, διότι πάντες ἀπατῶνται περὶ ἐκεῖνα, ἃ δὲν γνωρίζουσιν, καὶ ἀνυπόθετος.

Ἡ συλλογιστικὴ δ' αὕτη ἀρχή, ἡ ἀρχὴ πάσης νοήσεως καὶ γνώσεως, εἶναι τὸ ἀξίωμα, ὅτι εἶναι ἀδύνατον τὸ αὐτὸ εἶναι τε ἅμα καὶ μὴ εἶναι (μετ. III, 3. 4). Τὸ τοιοῦτον ὅμως ζητοῦσι νὰ ἀποδείξωσί τινες δι' ἀπαιδευσίαν· διότι ἀπαιδευσία ἐστὶ τὸ νὰ μὴ γινώσκῃ τις ποίων πρέπει νὰ ζητῇ ἀπόδειξιν καὶ ποίων δὲν πρέπει· διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἦναι ἀπόδειξις πάντων· διότι ἡ ἀπόδειξις πάντων φέρει εἰς ἄπειρον.

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγων εἶναι ἐννοεῖ τὴν κατάφασιν, μὴ εἶναι τὴν ἀπόφασιν. Τὸ δὲ ζήτημα κυρίως εἶναι, ἂν τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι δύνανται ἅμα νὰ συνυπάρχωσι. Τοῦτο τὸ ζήτημα εἶναι τὸ αὐτὸ τῷ ζητήματι, ἄν τι κατηγορούμενον ὑπάρχῃ τῷ ὑποκειμένῳ ἀναγκαίως ἢ οὔ· τοῦτο τὸ ζήτημα εἶναι τὸ αὐτὸ τῷ τοῦ Καντίου ζητήματι, ἂν συνθετικαὶ κρίσεις εἰσὶν ἐκ τῶν προτέρων δυναταί· τοῦτο τὸ ζήτημα εἶναι τὸ αὐτὸ τῷ ζητήματι, ἂν τῇ γνώσει ἡμῶν ὑπάρχῃ ἀναγκαιότης;

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναιρεῖ τοὺς δοξάζοντας, ὅτι τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἅμα συνυπάρχουσιν, ἐρωτῶν αὐτούς, ἂν τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι σημαίνῃ τι· διότι ἐὰν οὐδὲν σημαίνῃ, οἱ ἰσχυριζόμενοι τοῦτο οὐδὲν λέγουσιν. Ἐὰν δὲ σημαίνῃ τι, ἀναιροῦσιν ἑαυτούς· διότι λέγοντες ὅτι σημαίνει τι λέγουσιν ὅτι ἔστι (τὸ εἶναι) ἢ οὐκ ἔστι (τὸ μὴ εἶναι), καὶ οὕτως ἀποκλείοντες τὸ εἶναι ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι ἀναιροῦσιν αὐτοὶ ἑαυτούς. Ἐὰν δὲ τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι σημαίνωσί τι, πρέπει νὰ σημαίνωσι τοδί, τουτέστιν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, διότι ταῦτα σημαίνουσί τι ὡρισμένον. Ἐὰν δὲ δὲν σημαίνωσιν ἕν, ἀλλ' ἄπειρα, λόγος νὰ ὑπάρξῃ δὲν δύναται· διότι τὸ μὴ ἕν τι σημαίνειν οὐδὲν σημαίνειν ἐστί· μὴ σημαινόντων δὲ τῶν ὀνομάτων ἀνῄρηται τὸ διαλέγεσθαι πρὸς ἀλλήλους, κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς αὑτόν. Ἐὰν δὲ σημαίνωσί τι καὶ ἕν, καὶ τὸ ἓν τοῦτο δὲν ἦναι ὡρισμένον, οὐσία, ἀλλὰ συμβεβηκός, οἷον μουσικόν, ἢ λευκὸν κτλ. ἕπεται ὅτι πάντα ἔσονται ἕν· ὁμοίως δ' ἓν ἔσονται πάντα, ἐὰν τὸ λευκὸν καὶ ὁ ἄνθρωπος σημαίνωσι ταὐτόν. Οἱ τοῦτο ὅμως δοξάζοντες ἀναιροῦσι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, διότι ἀνάγκη πάντα νὰ ἐκληφθῶσι κατὰ συμβεβηκός, τὸ ἀνθρώπῳ εἶναι καὶ μὴ ἀνθρώπῳ εἶναι, ἔσται ταὐτόν, καί τοι αὗται ἀποφάσεις τούτου εἰσίν, ὅ ἐστιν οἱ δοξάζοντες ταῦτα δοξάζουσιν ὅτι οὐδενός ἐστι λόγος δηλῶν οὐσίαν, ἀλλ' ὅτι πάντα εἰσὶ κατὰ συμβεβηκός· (οἷον τὸ λευκόν ἐστι κατὰ συμβεβηκός, διότι τοῦτο δὲν εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου). Ἐὰν δὲ πάντα λέγωνται κατὰ συμβεβηκὸς οὐδὲν ἔσται πρῶτον τὸ καθόλου (ὡς οὐσία), ἄρα ἀνάγκη νὰ βαδίζῃ εἰς ἄπειρον. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀδύνατον,

διότι οὐδὲ πλείονα τῶν δύο συμβεβηκότων συμπλέκονται, ἀλλ' ὅταν τινὶ τρίτῳ ταῦτα ὑπάρχωσιν (οἷον τῷ Σωκράτει τὸ λευκὸν καὶ τὸ μουσικόν). Ἐπειδὴ δὲ τὰ συμβεβηκότα κατὰ τῆς οὐσίας λέγονται, ἕπεται ὅτι, ἐπειδὴ συμβεβηκότα εἰσίν, ὑπάρχει ἐξ ἀνάγκης καὶ οὐσία. Εἰ δὲ οὐσία ὑπάρχει, εἶναι ἀδύνατον ἅμα νὰ κατηγορῶνται αἱ ἀντιφάσεις. Ἐὰν δ' αἱ ἀντιφάσεις ἅμα κατὰ τοῦ αὐτοῦ ἦναι πᾶσαι ἀληθεῖς, κατὰ τὸν Πρωταγόρου λόγον, δῆλον ὅτι ἅπαντα ἔσονται ἕν· διότι ἔσται τὸ αὐτὸ καὶ τριήρης καὶ τοῖχος καὶ ἄνθρωπος, καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῷον νὰ μὴ ἦναι ἄνθρωπος ἢ ζῷον (1).

Ἀλλ' οὗτοι πρέπει κατὰ παντὸς νὰ καταφήσωσιν ἢ ἀποφήσωσι· καὶ ἐὰν κατὰ παντός, θὰ διαφέρῃ τὸ ἓν τοῦ ἑτέρου οὐδέν. Ἐὰν δ' ἡ κατάφασις καὶ ἀπόφασις χωρισθῶσιν, ἕπεται, ὅτι πάντες ἀληθεύουσι καὶ πάντες ψεύδονται, καὶ πᾶς τις θὰ ὁμολόγει ὅτι ψεύδεται· ἀλλ' ὁ τοιοῦτος οὐδὲν λέγει, διότι οὔτε οὕτως λέγει οὔτε οὐχ οὕτως, ἀλλ' οὕτως καὶ οὐχ οὕτως, καὶ οὔτε οὕτως οὔτε οὐχ οὕτως· διότι εἰ ἀποφάσκει ἄμφω καὶ ἰσχυρίζεται ἕν, οὔτε οὕτως οὔτε οὐχ οὕτως· εἰ δὲ μή, ἤδη θὰ ἦτό τι ὡρισμένον· ἔτι δ' εἰ ὅταν ἡ κατάφασις ἦναι ἀληθής, ἡ δ' ἀπόφασις ψευδής, καὶ ἀντιστρόφως, δὲν θὰ ἦτο τὸ αὐτὸ ἅμα κατάφασις καὶ ἀπόφασις ἀληθῶς.

Ἐκ τούτων ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι οἱ τὸν λόγον τοῦτον ἰσχυριζόμενοι ἀναιροῦσι πάντα λόγον. Ἀλλὰ ὁ Πρωταγόρου λόγος προῆλθεν ἀπὸ τῆς αὐτῆς δόξης· ὥστε ἀμφότεραι αἱ δόξαι ἵστανται καὶ πίπτουσι μετ' ἀλλήλων. Ἐὰν τὰ δοκοῦντα πάντα ἦναι ἀληθῆ καὶ τὰ φαινόμενα, ἀνάγκη νὰ ἦναι πάντα ἅμα ἀληθῆ καὶ ψευδῆ, καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ταὐτόν· ἀλλὰ πολλοὶ δοξάζουσιν ὅτι οἱ ἔχοντες ἐναντίαν δόξαν διαψεύδονται ἑαυτοῖς· εἰ δ' οἱ ψευδόμενοι καὶ οἱ ἀληθεύοντες δοξάζου-

(1) Εἰ γάρ τῳ δοκεῖ οὐκ εἶναι τριήρης ὁ ἄνθρωπος, δῆλον ὅτι οὐκ ἔστιν· ὥστε καὶ ἔστιν, εἴπερ ἡ ἀντίφασις ἀληθής· καὶ γίνεται τοῦ Ἀναξαγόρου ὁμοῦ πάντα· ὥστε μηδὲν ἀληθῶς ὑπάρχειν· τὸ ἀόριστον οὖν ἐοίκασι λέγειν, καὶ οἰόμενοι τὸ ὂν λέγειν περὶ τοῦ μὴ ὄντος λέγουσι· τὸ γὰρ δυνάμει ὂν καὶ μὴ ἐντελεχείᾳ τὸ ἀόριστόν ἐστιν. III, 5. IX, 3. καὶ ἑφ.

σιν ὅτι ἔχουσι δόξαν ἐναντίαν· λέγουσιν ἅμα ταῦτα καὶ οὐ ταῦτα· ἐντεῦθεν φανερὸν ὅτι ἀμφότεραι αἱ δόξαι ἀπὸ τῆς αὐτῆς διανοίας ἐπήγασαν.

Ἡ δὲ δόξα αὕτη προῆλθεν ἐκ τῶν αἰσθητῶν· δυνάμει μὲν ἐνδέχεται νὰ ἦναι ἅμα ταὐτὸν τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, ἐντελεχείᾳ δ' οὔ. Πάντες δ' εἶχον τὴν δόξαν ταύτην, διότι ὁ μὲν Δημόκριτος φρόνησιν ὑπέλαβε τὴν αἴσθησιν, τὴν δ' αἴσθησιν ἀλλοίωσιν καὶ τὸ φαινόμενον ἐξ ἀνάγκης ἀληθὲς, ὁ δ' Ἐμπεδοκλῆς τὴν ἕξιν καὶ τὴν φρόνησιν, ὁ δ' Ἀναξαγόρας τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ὑπόληψιν ὑπέλαβον ταὐτά.

Ἡ δὲ δόξα αὕτη προῆλθε, διότι περὶ τῶν ὄντων μὲν τὴν ἀλήθειαν ἐσκόπουν, τὰ δὲ ὄντα ὑπέλαβον μόνα τὰ αἰσθητά. Ἄρα οἱ λέγοντες μόνα τὰ φαινόμενα ἀληθῆ ποιοῦσι πάντα πρός τι, πρός τι δὲ ποιοῦντες ἀναιροῦσι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι. (ΙΙΙ, 6). Οὐδὲν δὲ ἀντιφάσεως μεταξύ ἐστιν, ἀλλ' ἡ κατάφασις ἢ ἀπόφασις. Ἐὰν τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἦσαν ἅμα, ἔπρεπε πᾶσα ἀλήθεια νὰ ἦναι ἅμα ψεῦδος καὶ πᾶν ψεῦδος ἅμα ἀλήθεια. Ἄρα ἢ ἡ κατάφασις πρέπει νὰ λάβῃ χώραν ἢ ἡ ἀπόφασις, ἅμα δὲ ἀμφότεραι ἀδύνατον. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύων ὅτι ἔστι καί τι πρότερον τῆς αἰσθήσεως, τουτέστιν ἡ οὐσία, ἀναιρεῖ καὶ τοὺς ἐμπειρικοὺς ἰσχυριζομένους τὴν αἴσθησιν προτέραν καὶ οὕτω πάντα φθαρτὰ καὶ ῥέοντα ποιοῦντας.

Περὶ δὲ τῶν λογικῶν ἀρχῶν ὁ Ἀριστοτέλης πραγματευόμενος ἀνάγει οὐκ ὀρθῶς αὐτὰς εἰς τὴν μεταφυσικὴν, διότι αὗται ἀνήκουσιν εἰς τὴν λογικήν. Αἱ δὲ λογικαὶ αὗται ἀρχαί εἰσι τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος, τὸ τῆς ἀντιφάσεως καὶ τὸ τοῦ αἰτίου, τουτέστι τοῦ ἀποχρῶντος λόγου.

Τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος δηλοῖ, ὅτι τὸ μέσον ἔχει τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὸ κατηγορούμενον καὶ τὸ ὑποκείμενον. Τὸ δὲ τῆς ἀντιφάσεως, ὅτι τὸ μέσον ἢ οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ κατηγορούμενον καὶ ὑποκείμενον ἀναφορὰν ἢ μερικήν· ὥστε τὸ ἀληθὲς ἢ τὸ ψεῦδος προέρχεται ἐκ τῆς ὀρθῆς ἢ ἡμαρτημένης ἀναφορᾶς τοῦ μέσου πρὸς τὸ κατηγορούμενον καὶ τὸ ὑποκείμενον· διὸ πᾶσα διαφωνία ἐστὶ διαφωνία περὶ τὸ μέσον. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ὑποθέτων τὸ ὑποκείμενον ἐκλαμβάνει τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος τῶν ἄλλων ἀνώτερον.

Τὸ δὲ τρίτον τὸ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀνέπτυξεν, οὐδ' ἀπέδειξε πῶς ταῦτα τὰ ἀξιώματα ἀλλήλοις συνέχονται, οὐδὲ πῶς ἔκ τινος ἀρχῆς νὰ παραχθῶσι δύνανται, ἀλλὰ μόνον ἰσχυρίζεται, ὅτι τὸ πρῶτον ἀξίωμα εἶναι ἀναπόδεικτον. Εἶναι ἀληθὲς, ὅτι αἱ ἀρχαὶ δὲν δύνανται νὰ ἀποδειχθῶσι συνθετικῶς, ἐπακτικῶς ὅμως δύνανται κάλλιστα νὰ ἀποδειχθῶσιν, ὅτι ἄνευ τούτων τῶν ἀρχῶν τοῦτο τὸ συμπέρασμα δὲν ἐξάγεται.

Τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος ἀποδεικνύει, ὡς εἴρηται, ὁ λέγων, ὅτι ἓν καὶ ταὐτὸν δὲν δύναται νὰ ἦναι ἅμα εἶναι καὶ μὴ εἶναι Τὸ πρᾶγμα εἶναι ὀρθόν· ἡ ἀπόδειξις ὅμως, ἣν φέρει, δὲν φαίνεται κατὰ πάντα ὀρθὴ, διότι ὁ Ἀριστοτέλης ὑποθέτει ὑποκείμενον, ὃ ὅμως ἐστὶ μόνον κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ κατηγορούμενον· διότι, εἰ ἔστι κατηγορούμενόν τι ἀναγκαῖον, ἔστι καὶ ὑποκείμενον ἀναγκαῖον, ὥστε τὸ ὑποκείμενον προσδιορίζεται ἐκ τοῦ κατηγορουμένου· ὅτι δ' ἀναγκαῖα κατηγορούμενα εἰσὶν, ἀποδείκνυται ἐκ τούτου, ὅτι, εἰ ταῦτα δὲν ὑπῆρχον, θὰ ἀνῄρητο τὸ νοεῖν· ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχωσι κατηγορούμενα, ἃ τίθενται ἀναγκαίως μετὰ τοῦ νοεῖν, ἑπομένως καὶ ὑποκείμενα· διότι, εἰ ἀναγκαῖα κατηγορούμενα ὑπάρχουσιν, ὑπάρχουσι καὶ ἀναγκαῖα ὑποκείμενα· οὕτω δύναται νὰ ἀποδειχθῇ τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης οὐδὲ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως ἀποδεικνύει, ὡς μὴ δεικνύων διὰ τί πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀναγκαίως κατάφασις καὶ ἀπόφασις. Ἡ δ' ἀπόδειξις τοῦ ἀξιώματος τούτου στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἀξιώματος τῆς ταυτότητος· δὲν δύναταί τις νὰ νοήσῃ τι, χωρὶς νὰ θέσῃ τι κατηγορούμενον, διότι νὰ νοηθῇ δύναται μόνον τι ὡρισμένον, μετὰ δὲ τοῦ κατηγορουμένου καί τι ὑποκείμενον. Ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ νοήσῃ τις ἄνευ κατηγορουμένου, διότι μόνον τι ὡρισμένον δύναται νὰ νοηθῇ, δὲν δύναται καὶ ἄνευ ὑποκειμένου.

Τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος θέτει τὸ κατηγορούμενον, τὸ δὲ

τῆς ἀντιφάσεως αἴρει αὐτό· ἄρα τὸ δεύτερον ἀξίωμα ἀναιρεῖ τὸ κατηγορούμενον· ὥστε τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως ὑποθέτει τὴν τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ἀναφοράν, ἑπομένως καὶ τὸ κατηγορούμενον καὶ τὸ ὑποκείμενον, ἐρευνᾷ δὲ μόνον ἂν ἡ ἀναφορὰ δύναται νὰ λάβῃ χώραν ἢ οὔ, ὅ ἐστιν ἂν τὸ κατηγορούμενον ἦναι ἢ μὴ ἀναγκαῖον τῷ ὑποκειμένῳ. Ἡ δ' ἀπόδειξις τοῦ ἀποχρῶντος λόγου στηρίζεται ἐπὶ τῶν δύο προτέρων καὶ ἀποδείκνυται οὕτως. Ἐπειδὴ Α ἀναγκαίως ἐστὶ Β; Β δὲ ἐστιν ἢ Γ ἢ Δ, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ λόγος, δι' ὃν τὸ Α ἐστι ταὐτὸν τῷ Γ ἢ Δ· διότι ἄμφω ἅμα νὰ ἦναι δὲν εἶναι δυνατὸν κατὰ τὸ πρῶτον ἀξίωμα, ἀλλ' ἓν τῶν δύω κατὰ τὸ δεύτερον· ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τρίτον τι, δι' ὅ ἐστιν ἢ τὸ ἓν ἢ τὸ ἕτερον. Διὰ δὲ τῶν τριῶν τούτων ἀξιωμάτων δίδοται τὸ γένος κατὰ τὸ πρῶτον, αἱ διαφοραὶ κατὰ τὸ δεύτερον, καὶ ὁ λόγος, τὸ εἶδος, ἡ οὐσία, τὸ αἴτιον, κατὰ τὸ τρίτον. Ἐντεῦθεν ἀποδείκνυται καὶ ἡ συνέχεια τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀξιωμάτων.

Ὁ Ἀριστοτέλης συζητῶν ἂν τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἅμα δύναται νὰ λάβῃ χώραν συζητεῖ ἂν τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρεται ἀναγκαίως ἢ οὐ εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ἀλλὰ πότερον τὸ εἶναι ἅμα καὶ μὴ εἶναι εἰς τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρεται ἢ εἰς τὸ ἐστί, τὸν σύνδεσμον, τὸ αἴτιον; Τὸ εἶναι ἅμα καὶ μὴ εἶναι ἀναφέρεται εἰς τὸ αἴτιον, τὸν σύνδεσμον, δηλοῦντα ἂν τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρεται εἰς τὸ ὑποκείμενον ἀναγκαίως ἢ οὔ· δὲν ἀναφέρεται δ' εἰς τὸ κατηγορούμενον, διότι, εἰ εἰς αὐτὸ ἀνεφέρετο, τὸ εἶναι ἅμα καὶ μὴ εἶναι θὰ ἦτο ὀρθόν, διότι εἰσὶν ἅμα κατηγορούμενα ἀναγκαῖα καὶ κατὰ συμβεβηκός. Ἐπειδὴ ἄρα εἰς τὸν σύνδεσμον ἀναφέρεται, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι εἶναι γελοῖον τὸ νὰ ζητῇ τις λόγον πρὸς τὸν μηθενὸς ἔχοντα λόγον, ᾗ μὴ ἔχει· καὶ τὸν μὴ ἔχοντα λόγον ἐξομοιοῖ πρὸς φυτόν.

Τὸ τέταρτον βιβλίον (Δ) περιέχον διασάφησιν ἐννοιῶν τῶν πρότερον δὲν ἀνήκει κυρίως εἰς τὴν μεταφυσικήν.

Μετὰ τὸ εἰσαγωγικὸν τοῦτο μέρος ἐρχόμεθα εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς μεταφυσικῆς (ἀπὸ Ζ—Λ) τὸ πραγματευόμενον περὶ τῆς ὑλικῆς οὐσίας καὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς.

6. *Περὶ τῆς ὑλικῆς οὐσίας καὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς.*

Τὸ ὂν λέγεται πολλαχῶς· διότι τὸ μὲν σημαίνει τί ἐστι καὶ τόδε τι, τὸ δὲ ὅτι ποιὸν ἢ ποσὸν ἢ τῶν ἄλλων ἕκαστον τῶν οὕτω κατηγορουμένων· τοσαυταχῶς δὲ λεγομένου τοῦ ὄντος (μετ. **V**, 7) φανερὸν εἶναι, ὅτι τούτων πρῶτον ὂν εἶναι τὸ τί ἐστιν, ὅπερ σημαίνει τὴν οὐσίαν· διότι ὅταν μὲν εἴπωμεν ποῖόν τι τόδε, ἢ ἀγαθὸν λέγομεν ἢ κακόν, ἀλλ' οὐ τρίπηχυ ἢ ἄνθρωπον· ὅταν δὲ τί ἐστιν, οὔτε λευκὸν λέγομεν οὐδὲ θερμὸν οὐδὲ τρίπηχυ, ἀλλ' ἄνθρωπον ἢ θεόν· τὰ δ' ἄλλα λέγονται ὄντα, διότι ταῦτα εἰσὶ τοῦ οὕτως ὄντος τὰ μὲν ποιότητες, τὰ δὲ ποσότητες, τὰ δὲ πάθη, τὰ δ' ἄλλο τι τοιοῦτον· διὸ ἐὰν ἀπορήσῃ τις πότερον τὸ βαδίζειν καὶ τὸ ὑγιαίνειν καὶ τὸ καθῆσθαι ἕκαστον ὂν ἐστιν ἢ μὴ ὄν, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων· διότι οὐδὲν αὐτῶν οὔτε καθ' αὑτό ἐστιν οὔτε δυνατὸν νὰ χωρισθῇ τῆς οὐσίας, ἀλλὰ μᾶλλον ὄντα φαίνονται, εἴπερ τὸ βαδίζον καὶ τὸ καθήμενον καὶ τὸ ὑγιαῖνον τῶν ὄντων τι ἐστίν· διότι ἔστι τι τὸ ὑποκείμενον αὐτοῖς ὡρισμένον· τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ οὐσία καὶ τὸ καθ' ἕκαστον, ὅπερ ἐμφαίνεται ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῇ τοιαύτῃ· διότι τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ καθήμενον οὐκ ἄνευ τούτου λέγεται· φανερὸν λοιπὸν ὅτι διὰ ταύτην (οὐσίαν) καὶ ἐκείνων ἕκαστόν ἐστιν· ὥστε τὸ πρῶτον ὂν καὶ οὐ τὶ ὄν, ἀλλ' ὂν ἁπλῶς, θὰ ἦτο ἡ οὐσία. Τὸ δὲ πρῶτον λέγεται πολλαχῶς· ἡ οὐσία ὅμως πρῶτον πάντων καὶ λόγῳ καὶ γνώσει καὶ χρόνῳ· διότι τῶν μὲν ἄλλων κατηγορημάτων οὐδὲν ἐστι χωριστόν, ἀλλὰ αὕτη μόνη· καὶ τῷ λόγῳ δὲ αὕτη πρῶτον, διότι ἐν τῷ λόγῳ ἑκάστου ἐνυπάρχει ὁ τῆς οὐσίας· χρόνῳ δὲ πρῶτον ἡ οὐσία, διότι αἱ κατηγορίαι δὲν προηγοῦνται τῆς οὐσίας, ἀλλ' ἕπονται αὐτῇ· γνώσει δέ, διότι ἐστὶ διὰ τὸ γινωσκον ὑποκείμενον πρῶτον· καὶ νομίζομεν ὅτι γινώσκομεν ἕκαστον μάλιστα, ὅταν τί ἐστιν ὁ ἄνθρωπος γνωρίσωμεν ἢ τὸ πῦρ μᾶλλον ἢ τὸ ποιὸν ἢ τὸ ποσὸν ἢ τὸ ποῦ, ἐπειδὴ καὶ τούτων ἕκαστον τότε γινώσκομεν, ὅτε τί ἐστι τὸ ποσὸν ἢ τὸ ποιὸν

γωρίσωμεν· διὰ τοῦτο καὶ πάλαι τε καὶ νῦν καὶ ἀεὶ ζητούμενον καὶ ἀεὶ ἀπορούμενον, τί τὸ ὂν τοῦτό ἐστι, τίς ἡ οὐσία· τοῦτο δ' οἱ μὲν ἓν εἶναι λέγουσιν, οἱ δὲ πλείω ἑνός, καὶ οἱ μὲν πεπερασμένα, οἱ δὲ ἄπειρα· διὸ πρέπει μάλιστα νὰ θεωρήσωμεν καὶ πρῶτον καὶ μόνον ὡς εἰπεῖν περὶ τοῦ οὕτως ὄντος (μετ. VII, 1). Φαίνεται δὲ ἡ οὐσία ὅτι ὑπάρχει φανερώτατα τοῖς σώμασιν· διὰ τοῦτο λέγομεν τά τε ζῷα καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ μόρια αὐτῶν οὐσίας, καὶ τὰ φυσικὰ σώματα, οἷον πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ τῶν τοιούτων ἕκαστον, καὶ ὅσα ἢ μόρια τούτων ἢ ἐκ τούτων εἰσίν, ἢ μορίων ἢ πάντων, οἷον ὅτε οὐρανὸς καὶ τὰ μόρια αὐτοῦ, ἄστρα καὶ σελήνη καὶ ἥλιος (περὶ οὐραν. III, 1). Πότερον δὲ αὗται μόναι οὐσίαι εἰσὶν ἢ καὶ ἄλλαι, ἢ τούτων μὲν οὐδέν, ἕτεραι δέ τινες, σκεπτέον. Τινὲς δὲ νομίζουσιν ὅτι τὰ τοῦ σώματος πέρατα, οἷον ἐπιφάνεια καὶ γραμμὴ καὶ στιγμὴ καὶ μονάς, εἰσὶν οὐσίαι καὶ μᾶλλον ἢ τὸ σῶμα καὶ τὸ στερεόν· ἔτι παρὰ τὰ αἰσθητὰ οἱ μὲν νομίζουσιν ὅτι οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν, οἱ δὲ πλείω καὶ μᾶλλον ὄντα ἀΐδια, ὡς ὁ Πλάτων τὰ εἴδη καὶ τὰ μαθηματικὰ νομίζει δύο οὐσίας, τρίτην δὲ τὴν τῶν αἰσθητῶν σωμάτων οὐσίαν. Ὁ δὲ Σπεύσιππος ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἀρξάμενος πλείους νομίζει οὐσίας καὶ ἀρχὰς ἑκάστης οὐσίας, ἄλλην μὲν ἀριθμῶν, ἄλλην δὲ μεγεθῶν, ἔπειτα ψυχῆς· καὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐπεκτείνει τὰς οὐσίας. Τινὲς δὲ νομίζουσιν, ὅτι τὰ εἴδη καὶ οἱ ἀριθμοὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν φύσιν, τὰ δ' ἄλλα ἐχόμενα νομίζουσι γραμμὰς καὶ ἐπίπεδα μέχρι πρὸς τὴν τοῦ οὐρανοῦ οὐσίαν καὶ τὰ αἰσθητά. Περὶ δὲ τούτων τί ὀρθὸν ἢ μή, καὶ τίνες εἰσὶν οὐσίαι καὶ πότερον εἰσί τινες οὐσίαι παρὰ τὰς αἰσθητὰς ἢ οὔ, καὶ αὗται πῶς εἰσι, καὶ πότερον ἔστι τις χωριστὴ οὐσία, καὶ διὰ τί καὶ πῶς, ἢ οὐδεμία παρὰ τὰς αἰσθητάς, σκεπτέον, ὅταν πρῶτον ὑποτυπώσωμεν τί ἐστιν ἡ οὐσία (μετ. VII, 2) (1).

Λέγεται δ' ἡ οὐσία, ἢ μὴ πλεοναχῶς, ἀλλὰ μάλιστα τετρα-

(1) Τὸ τύπῳ μεταχειρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης, ἵνα τῷ ἀναγινώσκοντι δώσῃ γενικήν τινα ἰδέαν τοῦ πράγματος, πρὶν ἢ αὐτὸ ἐξαντλήσῃ ἐπιστημονικῶς. (Ψυχ. II, 1. II, 4. Πολιτικ. V, 2. VI, 8. ἠθ. Νικομ. I, 7).

χῶς· διότι καὶ τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὸ καθόλου καὶ τὸ γένος φαίνεται ὅτι εἶναι οὐσία ἑκάστου, καὶ τέταρτον τούτων τὸ ὑποκείμενον· τὸ δ' ὑποκείμενόν ἐστι καθ' οὗ τὰ ἄλλα λέγονται, ἐκεῖνο δὲ αὐτὸ μηκέτι κατ' ἄλλου· διὸ πρῶτον περὶ τούτου διοριστέον· μάλιστα δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι οὐσία τὸ ὑποκείμενον πρῶτον· τοιοῦτον δὲ τρόπον μέν τινα ἡ ὕλη λέγεται, ἄλλον δὲ τρόπον ἡ μορφή, τρίτον δὲ τὸ ἐκ τούτων· λέγω δὲ τὴν μὲν ὕλην οἷον τὸν χαλκόν, τὴν δὲ μορφὴν τὸ σχῆμα τῆς ἰδέας, τὸ δ' ἐκ τούτων τὸν ἀνδριάντα, τὸ σύνολον· ἐνταῦθα δὲ προέρχεται ἡ ἀπορία ποῖον τούτων τῶν τριῶν ἐστι κυρίως οὐσία· εἰ τὸ εἶδος τῆς ὕλης πρότερον καὶ μᾶλλον ὄν ἐστιν, καὶ τοῦ ἐξ ἀμφοῖν πρότερον ἔσται διὰ τὸν αὐτὸν λόγον· νῦν μὲν οὖν τύπῳ εἴρηται τί ποτ' ἐστὶν ἡ οὐσία, ὅτι τὸ μὴ καθ' ὑποκειμένου ἀλλὰ καθ' οὗ τὰ ἄλλα· δὲν πρέπει δὲ μόνον οὕτω· διότι δὲν εἶναι ἱκανόν· διότι καὶ αὐτό ἐστιν ἄδηλον καὶ ἔτι ἡ ὕλη οὐσία γίνεται· διότι καὶ αὐτή ἐστιν ὑποκείμενον· εἰ δ' αὕτη μή ἐστιν οὐσία, τίς ἔστιν ἄλλη διαφεύγει· πάντων δὲ τῶν ἄλλων ἀφαιρουμένων οὐδὲν τῶν ἄλλων φαίνεται πλὴν τῆς ὕλης ὑπομένον· διότι τὰ μὲν ἄλλα τῶν σωμάτων εἰσὶ πάθη καὶ ποιήματα καὶ δυνάμεις, τὸ δὲ μῆκος καὶ πλάτος καὶ βάθος ποσότητές τινες, ἀλλ' οὐχὶ οὐσίαι· διότι τὸ ποσὸν δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλ' ἐκεῖνο μᾶλλον εἶναι ἡ οὐσία, ᾧ ὑπάρχουσι ταῦτα πρώτῳ· ἀλλ' ἐὰν ἀφαιρεθῇ μῆκος, πλάτος καὶ βάθος, οὐδὲν ὁρῶμεν ὑπολειπόμενον, ἀλλ' εἴ τί ἔστι τὸ ὑπὸ τούτων ὁριζόμενον, ὥστε ἀνάγκη ἡ ὕλη νὰ φαίνηται μόνη οὐσία τοῖς οὕτω σκοπουμένοις· λέγω δ' ὕλην ἐκείνην, ἣ καθ' αὑτὴν μήτε τί μήτε ποσὸν μήτε ἄλλο μηθὲν λέγεται, οἷς ὥρισται τὸ ὄν· ἔστι δέ τι, καθ' οὗ κατηγορεῖται τούτων ἕκαστον, ᾧ τὸ εἶναι ἕτερον καὶ ἑκάστῃ τῶν κατηγοριῶν· διότι τὰ μὲν ἄλλα κατηγοροῦνται τῆς οὐσίας, αὕτη δὲ τῆς ὕλης· (διότι καὶ ἡ μορφὴ δηλ. ὕλης τινός ἐστιν)· ὥστε τὸ ἔσχατον καθ' αὑτὸ οὔτε τί ἐστιν οὔτε ποσὸν οὔτ' ἄλλο οὐδέν· οὐδὲ δὴ αἱ ἀποφάσεις, διότι καὶ αὗται ὑπάρξουσι κατὰ συμβεβηκός· ἐκ μὲν λοιπὸν τούτων συμβαίνει τοῖς οὕτω θεωροῦσιν οὐσία νὰ ἦναι ἡ ὕλη· τοῦτο δ' ἀδύνατον· διότι καὶ τὸ

χωριστὸν καὶ τὸ τόδε τι φαίνεται ὅτι ὑπάρχει μάλιστα τῇ οὐσίᾳ· διότι τὸ εἶδος καὶ τὸ ἐξ ἀμφοῖν δύναται νὰ φανῇ οὐσία μᾶλλον ἢ ἡ ὕλη· ἐπειδὴ δὲ μόνον τὸ εἶδος δύναται νὰ χωρισθῇ τῆς ὕλης, εἶναι τὸ μόνον πρότερον, ἡ δὲ ὕλη ὡς ὕστερον δύναται ὑπὸ τούτου μόνον νὰ ὁρισθῇ· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐξ ἀμφοῖν οὐσία, ἡ ἔκ τε τῆς ὕλης καὶ τῆς μορφῆς, εἶναι ὑστέρα καὶ φανερά, φανερὰ δέ πως καὶ ἡ ὕλη, περὶ τῆς τρίτης σκεπτέον, δηλ. τοῦ εἴδους· διότι αὕτη ἐστὶν ἀπορωτάτη· ὁμολογοῦνται δὲ οὐσίαι τῶν αἰσθητῶν τινές, ὥστε ἐν τούτοις δηλ. τὴν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς οὐσίαν, ζητητέον πρῶτον (μετ. VII, 3).

Ἐπειδὴ δ' ἓν εἶδος τῆς οὐσίας φαίνεται τὸ τί ἦν εἶναι (μετ. VII, 3), θεωρητέον περὶ αὐτοῦ καὶ πρῶτον εἴπωμεν ἔνια περὶ αὐτοῦ λογικῶς, ὅτι ἔστι τὸ τί ἦν εἶναι ἕκαστον, ὃ λέγεται καθ' αὑτό. Ἐάν τις ἔλεγε λ. χ. ὅτι τὸ τί ἦν εἶναι τοῦ Σωκράτους εἶναι τὸ μουσικόν, δὲν θὰ ἔλεγεν ὀρθῶς· διότι τὸ Σωκράτει εἶναι δὲν εἶναι τὸ μουσικῷ εἶναι, διότι ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι αὐτὸς καθ' αὑτὸν μουσικός· ὃ ἄρα Σωκράτης καθ' αὑτόν, τοῦτό ἐστι τὸ τί ἦν εἶναι (οὐσία) Σωκράτει· ἐπίσης τὸ σοὶ εἶναι δὲν εἶναι τὸ μουσικῷ εἶναι· διότι δὲν εἶσαι κατὰ σαυτὸν μουσικός, ὅ ἐστι τὸ μουσικὸν δὲν εἶναι ἡ οὐσία σου· ὃ ἄρα κατὰ σαυτόν, τοῦτό ἐστι τὸ τί ἦν εἶναι· οὐδὲ δὴ τοῦτο πᾶν· διότι δὲν εἶναι τὸ οὕτω καθ' αὑτὸ ὡς ἐπιφάνεια λευκόν, ὅτι οὐκ ἔστι τὸ ἐπιφανείᾳ εἶναι (ἡ ἔννοια τῆς ἐπιφανείας) τὸ εἶναι λευκῷ (ἡ ἔννοια τοῦ λευκοῦ), ἀλλ' ἐξ ἅπαντος οὐδὲ τὸ ἐξ ἀμφοῖν τὸ ἐπιφανείᾳ λευκῇ εἶναι (δηλ. τὴν ἐπιφάνειαν δὲν δύναταί τις νὰ ὁρίσῃ ὡς λευκὴν ἐπιφάνειαν)· διὰ τί; διότι πρόσεστιν αὐτό· διότι τὸ οριστὸν θὰ παρελαμβάνετο εἰς τὸν ὁρισμόν, ὅπερ ἐστὶν ἄτοπον· διότι ὁ ἀληθὴς ὁρισμὸς (ὁ λόγος τοῦ τί ἦν εἶναι ἑκάστῳ) ὁ παρέχων τὸ εἶδος, τὴν ἔννοιάν τινος εἶναι ἐκεῖνος, ἐν ᾧ τὸ ὁριστὸν δὲν περιέχεται (1)· τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὸ καθ' αὑτὸ δὲν εἶναι ταὐτόν· διότι τὸ καθ' αὑτὸ δὲν εἶναι πάντοτε τὸ τί

(1) Ἐν ᾧ ἄρα μὴ ἐνέσται λόγῳ αὐτὸ λέγον τι αὐτό,' οὗτος ὁ λόγος τοῦ τί ἦν εἶναι ἑκάστῳ. μετ. VII, 4).

ἦν εἶναι (οὐσία) τούτου τοῦ πράγματος· π. χ. ἐπιφάνειά ἐστι λευκὴ καθ' αὑτήν, τὸ λευκὸν ὅμως δὲν εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἐπιφανείας (1). Ὁ Ἀριστοτέλης λέγων πρόσεστιν αὐτὸ (τὸ ὁριστὸν) τεκμαίρεται, ὅτι ὁ ὁρισμὸς εἶναι ἡμαρτημένος, διότι τὸ ὁριστὸν παρελήφθη εἰς τὸν ὁρισμὸν οὐκ ὀρθῶς· ἄρα ὁ ἀληθὴς ὁρισμός, ὁ λόγος τοῦ τί ἦν εἶναι ἑκάστῳ, ὃς λέγει τὴν οὐσίαν τινὸς πράγματος, εἶναι ἐκεῖνος, ἐν ᾧ τὸ ὁριστὸν δὲν περιέχεται· οἷον ἐν τῷ τοῦ ἀνθρώπου λόγῳ, τῷ λέγοντι τί ἐστιν ἄνθρωπος, δὲν ἐνυπάρχει ὁ ἄνθρωπος· ἐὰν τις ὥριζε τὸ ἐπιφανείᾳ λευκῇ εἶναι ὡς τὸ ἐπιφανείᾳ λείᾳ εἶναι, θὰ ἦτο λευκῷ καὶ λείῳ εἶναι (ἡ τοῦ λευκοῦ καὶ λείου ἔννοια) τὸ αὐτὸ καὶ ἓν (ἡ αὐτὴ ἔννοια).

Ἐπειδὴ δ' εἰσὶ καὶ κατὰ τὰς ἄλλας κατηγορίας σύνθετα (διότι ἔστι τι ὑποκείμενον ἑκάστῳ, οἷον τῷ ποιῷ καὶ τῷ ποσῷ καὶ τῷ ποτὲ καὶ τῷ ποῦ καὶ τῇ κινήσει), σκεπτέον ἂν ᾖ λόγος τοῦ τί ἦν εἶναι αὐτῶν, καὶ ἂν ὑπάρχῃ τούτοις τὸ τί ἦν εἶναι, οἷον λευκῷ ἀνθρώπῳ τί ἦν εἶναι λευκῷ ἀνθρώπῳ· ἔστω δὴ λέγει, ὄνομα αὐτῷ ἱμάτιον· τί ἐστι τῷ ἱματίῳ εἶναι; ἀλλ' οὐδὲ τοῦτό ἐστι τῶν καθ' αὑτὸ λεγομένων· ἢ τὸ οὐ καθ' αὑτὸ διχῶς λέγεται, καὶ τούτου ἐστὶ τὸ μὲν ἐκ προθέσεως, τὸ δ' οὔ· τὸ μὲν ἓν ἐκφέρεται καθ' αὑτό, ἐὰν προστεθῇ, τὸ ὁριστέον, ἄλλῳ, οἷον εἰ ὁ ὁριζόμενος τὸ λευκῷ εἶναι ἔλεγε λευκοῦ ἀνθρώπου λόγον, τὸ δ' ἕτερον δὲν ἐκφράζεται καθ' αὑτό, ἐὰν αὐτῷ προστεθῇ ἄλλο, οἷον εἰ ἐσήμαινε τὸ ἱμάτιον λευκὸν ἄνθρωπον, ὁ δ' ὥριζε τὸ ἱμάτιον ὡς λευκόν· τὸ λευκὸς ἄνθρωπος ἔστι μὲν λευκόν, οὐχὶ ὅμως τί ἦν εἶναι λευκῷ εἶναι (ἡ ἔννοια τοῦ λευκοῦ), ἄρα ἔστι τί ἦν εἶναί τι ἢ ὅλως ἢ οὔ; ὃ τί ἦν εἶναι ἐστί, τοῦτό ἐστι τὸ τί ἦν εἶναι· ἐὰν δ' ἦναι κατηγορούμενον ἑτέρου,

(1) Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ εἶναι μετὰ δοτικῆς σημαίνει κατ' Ἀριστοτέλη πάντοτε οὐσίαν, ὑποκείμενον, οὐδέποτε δὲ καθ' ὑποκειμένου, κατηγορούμενον· (φυσ. III, 5. μετ. VII, 6. καὶ ἐφ. ψυχ. III, 4)· ὁ Ἀριστοτέλης ἐκλαμβάνει ἐνίοτε τὸ εἶναι μετὰ δοτικῆς καὶ τὴν αἰτιατικὴν ἁπλῶς ταὐτόν, οἷον τὸ ἀπείρῳ εἶναι καὶ ἄπειρον, πλὴν ὅταν ἡ αἰτιατικὴ σημαίνῃ οὐσίαν· ἐὰν ὅμως αὐτὴ δὲν σημαίνῃ οὐσίαν ἀλλὰ κατηγορούμενον, τότε δὲν ἐκλαμβάνει ταὐτόν, ἀλλὰ διάφορα.

δὲν εἶναι τόδε τι, οἷον ὁ λευκὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὅπερ τόδε τι, εἴπερ τὸ τόδε τι ταῖς οὐσίαις ὑπάρχει μόνον· ἄρα τὸ τί ἦν εἶναι ἐστὶν ὅσων ὁ λόγος ἐστὶν ὁρισμός· ὁρισμὸς δ' οὔπω ἐστίν, ἐὰν τὸ ὄνομα τὸ αὐτὸ σημαίνῃ τῷ λόγῳ (διότι πάντες οἱ λόγοι (ἔννοιαι) θὰ ἦσαν ὅροι (ὁρισμοί), ὥστε καὶ ἡ Ἰλιὰς θὰ ἦτο ὁρισμός), ἀλλ' ἐὰν πρώτου τινὸς ᾖ, (οὐσίας)· τοιαῦτα δ' εἰσὶν ὅσα λέγονται μὴ κατ' ἄλλου, ἀλλὰ ἄλλο κατ' αὐτῶν· τὸ τί ἦν εἶναι οὐκ ἔσται ἄρα οὐδενὶ τῶν μὴ γένους εἰδῶν ὑπάρχον, ἀλλὰ τούτοις μόνον. Ταῦτα δὲ φαίνονται ὅτι δὲν λέγονται κατὰ μετοχὴν καὶ πάθος οὐδ' ὡς συμβεβηκός· ἀλλὰ λόγος μὲν ἔσται ἑκάστου καὶ τῶν ἄλλων τί σημαίνει, ἐὰν ᾖ ὄνομα ὅτι τόδε τῷδε ὑπάρχει, ἢ ἀντὶ λόγου ἁπλοῦ ἀκριβέστερος· ὁρισμὸς δὲ οὐκ ἔσται οὐδὲ τὸ τί ἦν εἶναι· ἢ καὶ ὁ ὁρισμὸς ὥσπερ καὶ τὸ τί ἐστι πλεοναχῶς λέγεται· διότι καὶ τὸ τί ἐστιν ἕνα μὲν τρόπον σημαίνει τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τόδε τι, ἄλλον δ' ἕκαστον τῶν κατηγορουμένων, ποσόν, ποιὸν καὶ τὰ τοιαῦτα· διότι ὡς τὸ ἔστιν ὑπάρχει πᾶσιν ἀλλ' οὐχ ὁμοίως, ἀλλὰ τῷ μὲν πρώτως τοῖς δ' ἑπομένως, οὕτω καὶ τὸ τί ἐστιν ἁπλῶς μὲν τῇ οὐσίᾳ, τρόπον δέ τινα τοῖς ἄλλοις· διότι καὶ τὸ ποιὸν τί ἐστι δυνάμεθα νὰ ἐρωτῶμεν, ὥστε καὶ τὸ ποιὸν τῶν τί ἐστι μέν, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τοῦ μὴ ὄντος λέγουσί τινες λογικῶς ὅτι εἶναι τὸ μὴ ὂν οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ μὴ ὄν, οὕτω καὶ τὸ ποιόν· πρέπει δὲ νὰ θεωρῇ τις καὶ τὸ πῶς πρέπει νὰ λέγῃ περὶ ἕκαστον, οὐχὶ πῶς πρέπει νὰ λέγῃ, ἀλλὰ πῶς ἐστὶ πραγματικῶς· διὸ καὶ νῦν, ἐπειδὴ τὸ λεγόμενον φανερόν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ τὸ τί ἦν εἶναι πρώτως μὲν ὑπάρξει καὶ ἁπλῶς τῇ οὐσίᾳ, εἶτα (ἑπομένως) καὶ τοῖς ἄλλοις, ὥσπερ καὶ τὸ τί ἐστιν οὐχ ἁπλῶς τί ἦν εἶναί ἐστιν, ἀλλὰ ὅτι καὶ τὸ ποσὸν καὶ ποιὸν ὑπάρχει τῷ τί ἦν εἶναι αὐτοῦ· διότι πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ταῦτα (τὰ κατηγορούμενα) εἶναι ἢ ὁμωνύμως ὄντα, ἢ προσθέσει καὶ ἀφαιρέσει, ὡς καὶ τὸ μὴ ἐπιστητὸν ἐπιστητόν, ἐπειδὴ τὸ ὀρθόν ἐστι μήτε ὁμωνύμως νὰ εἴπωμεν μήτε ὡσαύτως (ὁμοειδῆ), ἀλλ' ὡς τὸ ἰατρικόν, ὃ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀναφαίρεται, δὲν εἶναι ὅμιος ἓν καὶ ταὐτόν, οὐδ' ὁμώνυμον, οὐδ' ἰατρικὸν σῶμα

ἰατρικὸν ἔργον λέγεται καὶ σκεῦος οὔτε ὁμωνύμως, οὔτε καθ'ἓν πραγματικῶς, ἀλλὰ πρὸς ἓν ἀναφέρονται. Πλὴν ὅπως καὶ ἄν τις θέλῃ νὰ λέγῃ, εἶναι ἀδιάφορον. Ἐκεῖνο δὲ φανερὸν ὅτι ὁ πρώτως καὶ ἁπλῶς ὁρισμὸς καὶ τὸ τί ἦν εἶναι τῶν οὐσιῶν ἐςιν· εἶναι μὲν καὶ τῶν ἄλλων, πλὴν δὲν εἶναι πρώτως, ἀλλ' ἑπομένως. Δὲν εἶναι δ' ἀνάγκη, ἂν τοῦτο τιθῶμεν, ἕκαστον ὄνομα, ὃ σημαίνει τὸ αὐτὸ τῷ λόγῳ, νὰ ἦναι ὁρισμός, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται, ὅταν τὸ ὄνομα ἦναι ταυτοσήμαντον μετὰ ὡρισμένου λόγου, τουτέστι τότε μόνον, ὅτε ὁ λόγος εἰς ἓν ἀναφέρεται, ὃ οὐ μόνον δι' ἐξωτερικῆς συνεχείας, ὡς ἡ Ἰλιὰς ἢ δι' ἐξωτερικοῦ συνδέσμου εἶναι ἕν, ἀλλ' ἐν μιᾷ τῶν ἄλλων τοῦ ἑνὸς σημασιῶν. Τὸ ἓν δὲ λέγεται ὡς τὸ ὄν· τὸ δὲ ὂν τὸ μὲν τόδε τι, τὸ δὲ ποσόν, τὸ δὲ ποιόν τι σημαίνει· διὸ καὶ λευκοῦ ἀνθρώπου ἔσται λόγος καὶ ὁρισμός· κατ' ἄλλον ὅμως τρόπον τοῦ λευκοῦ κατ' ἄλλον τῆς οὐσίας. (μετ. **VII**, 4). (1).

Ἔχει δ' ἀπορίαν, ἐάν τις μὴ εἴπῃ ὁρισμὸν τὸν ἐκ προσθέσεως λόγον, τίνος ἔσται ὁρισμὸς τῶν οὐχ ἁπλῶν ἀλλὰ συνδεδυασμένων; ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ δηλώσῃ τὸν ἐκ προσθέσεως (λόγον)· διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦναι ὁρισμοὶ τῶν καθ' αὑτὸ ὑπαρχόντων, ἐπειδὴ ἐκ προσθέσεως ὑπάρχουσιν· λέγω δὲ οἷόν ἐστι, ῥὶς καὶ κοιλότης, καὶ σιμότης τὸ ἐκ τῶν δύο λεγόμενον, διότι τὸ ἓν ἐστὶν ἐν τῷ ἑτέρῳ, καὶ ἡ κοιλότης καὶ σιμότης δὲν εἶναι κατὰ συμβεβηκός, πάθος οὖσαι τῆς ῥινός, ἀλλὰ καθ' αὑτὴν (οὐσιωδῶς)· οὐχὶ ὡς τὸ λευκὸν ὑπάρχει Καλλίᾳ ἢ ἀνθρώπῳ, ὅτι Καλλίας λευκὸς καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἄνθρωπός ἐστιν, ἀλλ' ὡς τὸ ἄρρεν τῷ ζῴῳ καὶ τὸ ἴσον τῷ ποσῷ καὶ πάντα ὅσα λέγονται ὅτι ὑπάρχουσι καθ' αὑτὰ (οὐσιωδῶς). Ταῦτα δ' εἰσὶν οὐσιωδῶς (καθ' αὑτὰ) ἐν ὅσοις ὑπάρχει ἢ ὁ λόγος ἢ τὸ

---

(1) Λόγος ἐστὶν ἡ ἐκτενεστάτη ἔννοια καὶ ἔστι πᾶσα ἀπόφανσις, περιγραφὴ ἢ ὀνομασία τινὸς (λόγος ἐστὶ λέγων, τί σημαίνει ἕκαστον)· ὁ λόγος συνέστηκεν ἐξ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων. (π. χ. ὁ ἄνθρωπός ἐστι λευκός· ὁ ὁρισμὸς ὁ ἄνθρωπός ἐστι ζῶον κτλ.). Τὸ ὄνομα δὲ σημαίνει τι ἁπλῶς οὐχὶ συνθέτως· (περὶ ἑρμ. 2)· ὁρισμὸς ἢ ὁ ὅρος ἐστὶν ὁ λόγος ἐκείνου τοῦ ὀνόματος, ὅ ἐστιν ὄνομα οὐσίας ἢ εἴδους. (VII, 12. ὁ ὁρισμὸς λόγος τις ἐστὶν οὐσίας).

ὄνομα, οὗ ἐστι τοῦτο τὸ πάθος, καὶ μὴ ἐνδέχεται νὰ δηλώσῃ χωρὶς (λόγου), ὥπερ τὸ λευκὸν ἄνευ τοῦ ἀνθρώπου ἐνδέχεται, ἀλλ' οὐ τὸ θῆλυ ἄνευ τοῦ ζῴου (λόγου)· ὥστε τούτων τὸ τί ἦν εἶναι καὶ ὁ ὁρισμὸς ἢ οὐκ ἔστιν οὐθενός, ἢ ἔστιν ἄλλως, ὡς εἴρηται· λ. χ. λόγος ἐκ προσθέσεώς ἐστιν ὅταν ὁ λευκὸς ἄνθρωπος ὁρισθῇ ὡς ζῷον πεζὸν δίπουν ἔχον χρῶμα διακριτικὸν ὄψεως. Ἐάν τις εἴπῃ ὅτι ὁ τοιοῦτος ὁρισμὸς δὲν εἶναι ὀρθός, ἀπορεῖται, ἂν γίνεται ὁρισμὸς τοῦ σιμοῦ ἢ οὔ; ἐπειδὴ τὸ σιμὸν εἶναι ὡς ὁ λευκὸς ἄνθρωπος, ἐκ δύο διορισμῶν, ῥινὸς καὶ κοίλου (συνδεδυασμένον ἢ ἐκ δύο λεγόμενον), δὲν ὑπάρχει ἄλλος ὁρισμὸς δυνατὸς ἢ ὁ ἐκ προσθέσεως.

Ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα ἀπορία περὶ αὐτῶν· διότι εἰ μὲν τὸ αὐτό ἐστι σιμὴ ῥὶς καὶ κοίλη ῥίς, ἔσται τὸ αὐτὸ τὸ σιμὸν καὶ τὸ κοῖλον· εἰ δὲ μή, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ εἴπῃ τις τὸ σιμὸν ἄνευ τοῦ πράγματος, οὗ ἐστι πάθος καθ' αὑτὸ (διότι τὸ σιμὸν ἔσται κοιλότης ἐν ῥινί), τὸ νὰ εἴπῃ ῥῖνα σιμὴν ἢ οὐκ ἔστιν ἢ δὶς τὸ αὐτὸ ἔσται εἰρημένον; ῥὶς ῥὶς κοίλη, διότι ἡ ῥὶς ἡ σιμὴ ἔσται ῥὶς ῥὶς κοίλη, διὸ ἄτοπον τὸ νὰ ὑπάρχῃ τοῖς τοιούτοις τὸ τί ἦν εἶναι. (Τὸ σιμόν ἐστιν ὡς τὸ ἄρρεν καὶ περιττὸν οὐσιῶδες τῇ ῥινί, εἶναι πάθος τῆς ῥινὸς καθ' αὑτήν)· εἰ δὲ μή, εἰς ἄπειρον βαδίζει· διότι ῥινὶ ῥινὶ σιμῇ θέλει ἔτι ἐνυπάρχει ἄλλο· δῆλον ἄρα ὅτι μόνης τῆς οὐσίας ἐστὶν ὁ ὁρισμός, διότι, εἰ καὶ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν ὁρισμὸς ἔσται, ἀνάγκη νὰ ἦναι ἐκ προσθέσεως, οἷον τοῦ ποιοῦ καὶ περιττοῦ· τὸ περιττὸν δὲν δύναται ἄνευ τῆς τοῦ ἀριθμοῦ ἐννοίας καὶ τὸ θῆλυ ἄνευ τῆς τοῦ ζῴου ἐννοίας νὰ ὁρισθῇ· ὁρισμὸν δ' ἐκ προσθέσεως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν οἷς συμβαίνει νὰ λέγῃ τις δὶς τὸ αὐτό, ὡς ἐν τούτοις τοῖς ἀναφερομένοις· εἰ δὲ τοῦτο ἀληθές, οὐδὲ συνδεδυασμένων γίνεται ὁρισμός, οἷον ἀριθμοῦ περιττοῦ· ἀλλὰ λανθάνει ὅτι οἱ λόγοι δὲν λέγονται ἀκριβῶς· εἰ δὲ εἰσὶν ὁρισμοὶ καὶ συνδεδυασμένων, ἤτοι κατ' ἄλλον τρόπον εἰσίν, ἤ, ὡς ἐλέχθη, ὁ ὁρισμὸς καὶ τὸ τί ἦν εἶναι (ἔννοια) πρέπει κατὰ πολλὰς σημασίας νὰ λεχθῶσιν· ὥστε οὕτως μὲν οὐθενὸς ἔσται ὁρισμὸς οὐδὲ τὸ τί ἦν εἶναι οὐδενὶ ὑπάρξει πλὴν ταῖς οὐσίαις, οὕτως (ἐν ἐκτενεστέρᾳ

σημασίᾳ) δ' ἔσται καὶ ἄλλοις· ὅτι μὲν ὁ ὁρισμός ἐστὶν ὁ τοῦ τί ἦν εἶναι λόγος, καὶ τὸ τί ἦν εἶναι ἢ μόνων τῶν οὐσιῶν ἐστιν ἢ μάλιστα καὶ πρώτως καὶ ἁπλῶς, δῆλον (μετ. VII, 5).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει ὅτι ὁρισμὸς ἐστὶ κυρίως τῆς οὐσίας, οὐχὶ δὲ τοῦ καθ' ὑποκειμένου, διότι ὁ λευκὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι καθ' αὑτό, ἀλλὰ (τὸ λευκὸν) ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἑπομένως ὁρισμὸς δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἄνευ ὑποκειμένου· ἐὰν ὅμως ἦναι ὁρισμὸς τῶν συνθέτων, πρέπει νὰ ἦναι ἐκ προσθέσεως, οἷον λέγοντες, ὅτι ἡ σιμότης ἐστὶ κοίλανσις ἐν ῥινὶ οὐδὲν ἕτερον λέγομεν ἢ ὅτι ῥὶς ῥίς ἐστιν τουτέστι διπλασιάζομεν τὴν ῥῖνα, ὅπερ ἄτοπον, λέγοντες δ' ὅτι σιμότης ἐστὶ κοίλανσις ἐν ῥινὶ οὐδὲν ἕτερον λέγομεν ἢ ὅτι τῇ ῥινὶ ῥὶς σιμὴ ἔνεστιν.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδείξας, ὅτι πᾶς ὁρισμὸς οὐσίας γνωρισμός ἐστιν, διότι ὁρισμὸς τῶν κατὰ συμβεβηκὸς δὲν ὑπάρχει, καὶ τὸ τί ἦν εἶναι οὐσία ἐστί, διότι ὅρος, ὁρισμός ἐστι λόγος ὁ τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνων, μεταβαίνει εἰς ἕτερον ζήτημα, τὸ ζήτημα, πότερον ταὐτόν ἐστιν ἢ ἕτερον τὸ τί ἦν εἶναι καὶ ἕκαστον; Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ταὐτὸν τῷ ζητήματι: πῶς συνέχονται τὰ νοητὰ (αἱ ἰδέαι) μετὰ τῶν αἰσθητῶν; Ἕκαστον δὲν φαίνεται ὅτι ἐστὶν ἄλλο τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, καὶ τὸ τί ἦν εἶναι λέγεται ἡ οὐσία ἑκάστου· ἡ ἀπορία δ' ἐστὶν πῶς τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὸ καθ' ἕκαστόν εἰσι ταὐτόν; πότερον εἶναι τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὑτά, ἰδέαι, (ὡς ὁ Ἕγελος τὰ γένη θεωρεῖ, τότε ὅμως οὐδὲν εἶδος καὶ καθ' ὑποκειμένου) ἢ μόνον τοῦ εἴδους μετέχουσιν, ὡς ὁ Πλάτων ὑποθέτει; Ἐπὶ τῶν λεγομένων κατὰ συμβεβηκὸς δύναται νὰ φανῇ τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὸ καθ' ἕκαστον ἕτερον, οἷον λευκὸς ἄνθρωπος ἕτερον καὶ τῷ λευκῷ ἀνθρώπῳ εἶναι (τὸ τί ἦν εἶναι τοῦ ἀνθρώπου)· διότι, εἰ ἦν τὸ αὐτό, θὰ ἦτο καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ τοῦ λευκοῦ ἀνθρώπου τὸ αὐτό· διότι τὸ αὐτὸ θὰ ἦτο ἄνθρωπος καὶ λευκὸς ἄνθρωπος, ὡς λέγουσιν, (οἱ σοφισταὶ δηλαδή· διότι οὗτοι περὶ τὸ μὴ ὄν εἰσιν)· ὥστε καὶ ἡ ἔννοια τοῦ λευκοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἡ αὐτή· ἢ δὲν εἶναι ἀνάγκη, ὅσα κατὰ συμβεβηκός, νὰ ἦναι ταὐτά. Ἐπὶ δὲ τῶν καθ' αὑτὰ λεγομένων ἆρ' ἀνάγκη νὰ ἦναι ταὐτά; οἷον

εἴ τινές εἰσιν οὐσίαι ὧν ἕτεραι μὴ εἰσιν οὐσίαι μηδὲ φύσεις ἕτεραι πρότεραι, οἵας φασί τινες ὅτι εἰσὶν αἱ ἰδέαι· διότι, εἰ ἔσται ἕτερον αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀγαθῷ εἶναι (ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ), καὶ ζῷον καὶ τὸ ζώῳ εἶναι, καὶ τὸ ὂν καὶ τὸ ὄντι εἶναι, ἔσονται ἄλλαι τε φύσεις καὶ οὐσίαι καὶ ἰδέαι παρὰ τὰς λεγομένας, καὶ πρότεραι οὐσίαι ἐκεῖναι, εἰ τὸ τί ἦν εἶναι οὐσίας (κατηγορούμενον) ἐστί· καὶ εἰ μὲν ἀπολελυμέναι (χωρισταὶ) ἀλλήλων (τὸ τί ἦν εἶναι καὶ ἕκαστον δηλ.) καὶ διάφοροι, τῶν μὲν ὄντων δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐπιστήμη, τῶν δ' ἰδεῶν ὕπαρξις· λέγω δὲ τὸ ἀπολελύσθαι, ἐὰν μήτε τῷ ἀγαθῷ αὐτῷ ὑπάρχῃ τὸ εἶναι ἀγαθῷ, μήτε τούτῳ τὸ εἶναι (πραγματικὸν) ἀγαθόν· τουτέστιν ἐὰν μήτε τῇ ἐννοίᾳ ὑπῆρχεν ὕπαρξις, μήτε τῷ ὄντι ἔννοια (τουτέστιν ἐὰν τὰ ὄντα δὲν ἦσαν οὐσίαι), δὲν θὰ ἐγινώσκοντο· τὰ ὄντα ὡς χωριστὰ τῶν ἰδεῶν δὲν εἶναι οὐσίαι, ἀλλὰ καθ' ὑποκειμένου, κατηγορούμενα· τὰ ὄντα θὰ ἦσαν κατὰ μέθεξιν τῶν ἰδεῶν· διότι ἐπιστήμη ἑκάστου ἐστὶν ὅταν τὸ τί ἦν εἶναι ἐκείνῳ (τὴν κατὰ τὸν λόγον οὐσίαν ἐκείνου) γνωρίσωμεν· καὶ ἐπὶ ἀγαθοῦ καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως ἔχει· ὥστε εἰ μηδὲ τῷ ἀγαθῷ εἶναι ἦτο ἀγαθόν, οὐδὲ τῷ ὄντι θὰ ἦτο ὂν οὐδὲ τῷ ἑνὶ ἕν· ὁμοίως πάντα εἰσὶν ἢ οὐδὲν τὰ τί ἦν εἶναι· ὥστε εἰ μηδὲ τὸ ὄντι ὄν, οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδέν· ἔτι ᾧ μὴ ὑπάρχει ἀγαθῷ εἶναι, οὐκ ἔστιν ἀγαθόν· ἀνάγκη ἄρα νὰ ἦναι ἓν τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀγαθῷ εἶναι καὶ καλὸν καὶ καλῷ εἶναι ὅσα δὲν λέγονται κατ' ἄλλο, ἀλλὰ καθ' αὑτὰ καὶ πρῶτα, (ἀνάγκη νὰ ἦναι ταὐτά)· τοῦτο τὸ ἐξαγόμενόν ἐστιν ἱκανὸν εἴτε εἴδη ὑπάρχουσιν εἴτε μή, μᾶλλον δὲ ἴσως καὶ ἂν ὑπάρχωσιν· ἅμα δὲ δῆλον καὶ ὅτι εἴπερ εἰσὶν αἱ ἰδέαι, οἵας τινές φασι, τὸ ὑποκείμενον οὐκ ἔσται οὐσία. 'Αλλ' ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ οὐσία εἶναι ὑποκείμενον, ἀλλ' οὐ (γένος, ὕλη) καθ' ὑποκειμένου· διότι τὸ γένος κατὰ τοῦ εἴδους λέγεται· εἰ ἡ οὐσία ἦτο γένος, ἔπρεπε νὰ ἦναι πολλά· φανερὸν λοιπόν, ὅτι εἰ αἱ ἰδέαι ἦσαν τοιαῦται, οἵας τινὲς λέγουσι, τὸ ὑποκείμενον δὲν θὰ ἦτο οὐσία, ἀλλ' ὕλη· αὗται δ' ἀνάγκη νὰ ἦναι οὐσίαι, ὑποκείμενα, μὴ καθ' ὑποκειμένου δέ, κατηγορούμενα· διότι εἰ καθ' ὑποκειμένου, ἔσονται κατὰ μέθεξιν. 'Εκ τούτων λοιπὸν τῶν λόγων ἓν καὶ ταὐτὸν

δὲν εἶναι κατὰ συμβεβηκὸς αὐτὸ ἕκαστον καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, καὶ ὅτι τὸ ἐπίστασθαι ἕκαστον τοῦτό ἐστι τὸ τί ἦν εἶναι ἐπίστασθαι, ὥστε καὶ κατὰ τὴν ἔκθεσιν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἦναι ταὐτὸν τὸ τί ἦν εἶναι καὶ ἕκαστον. Τὸ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς λεγόμενον, οἷον τὸ μουσικὸν ἢ λευκόν, διὰ τὴν διττὴν σημασίαν του, δὲν εἶναι ἀληθὲς νὰ εἴπῃ τις ὅτι εἶναι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ τί ἦν εἶναι· ἐπειδὴ δ' ἡ ἔννοια τοῦ κατὰ συμβεβηκὸς καὶ τὸ συμβεβηκός εἰσι ταὐτόν, δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἔστι μὲν ὡς ταὐτόν, ἔστι δ' ὡς οὐ ταὐτὸν τὸ τί ἦν εἶναι καὶ αὐτό· διότι τῷ μὲν ἀνθρώπῳ καὶ τῷ λευκῷ ἀνθρώπῳ δὲν εἶναι ταὐτόν, τῷ πάθει δὲ ταὐτόν· ἄτοπον δὲ δύναται νὰ φανῇ καὶ ἄν τις ἑκάστῳ ἔθετεν ὄνομα τῶν τί ἦν εἶναι· διότι ἔσται καὶ παρ' ἐκεῖνο ἄλλο, οἷον τῷ τί ἦν εἶναι ἵππῳ ἕτερον· καίτοι τί κωλύει καὶ νῦν νὰ ἦναι ἔνια εὐθὺς τί ἦν εἶναι; καὶ οὐ μόνον ἕν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος ὁ αὐτὸς αὐτῶν, ὡς δῆλον καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων· διότι δὲν εἶναι κατὰ συμβεβηκὸς ἓν τὸ ἑνὶ εἶναι καὶ ἕν· ἔτι εἰ ἄλλο ἔσται, εἰς ἄπειρον βαδίζει· διότι τὸ μὲν ἔσται τί ἦν εἶναι τοῦ ἑνός, τὸ δὲ τὸ ἕν, ὥστε καὶ ἐπ' ἐκείνων ὁ αὐτὸς ἔσται λόγος. 'Εντεῦθεν φανερὸν εἶναι, ὅτι ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ καθ' αὑτὰ λεγομένων τὸ ἑκάστῳ εἶναι καὶ ἕκαστον τὸ αὐτὸ καὶ ἕν ἐστίν (μετ. VIII, 6).

'Ο δὲ Πλάτων, ὡς εἴρηται, λέγων ἰδέας ἐνόει τὰ κοινά, οἷον ὁ ἄνθρωπός ἐστιν οὐσία τοῦ τινὸς (οἷον Γεωργίου), καὶ τὸ ζῷον τοῦ τινὸς (οἷον ἵππου, ὄνου κτλ.)· διὸ ἰσχυρίζετο, ὅτι τὰ καθ' ἕκαστα ὑπάρχουσι κατὰ μέθεξιν τῶν ἰδεῶν (ὡς κοινῶν)· πῶς ὅμως τὰ καθ' ἕκαστα μετέχουσι τῶν ἰδεῶν (τῶν κοινῶν;) ἢ τὰ κοινά, αἱ ἰδέαι, εἰσὶ ταὐτὰ μετὰ τῶν καθ' ἕκαστα; ἐὰν ταὐτά, οὐχ ὑπάρξει διαφορά, ἐὰν εἴπωμεν τὸ ζῶον ἢ τοῦτο τὸ ζῶον. 'Εὰν δὲ τὰ κοινὰ ἦναι οὐσίαι, τὸ καθ' ἕκαστον ἔσται συμβεβηκός, πρός τι, καὶ οὐκ ἔσται οὐσία· ἐπειδὴ δ' ἡ οὐσία εἶναι ὑποκείμενον ἑκάστου, εἶναι ταὐτὸν μετὰ τοῦ καθ' ἕκαστον. 'Επειδὴ δὲ λέγομεν, ὅτι γινώσκομεν, ὅταν τὴν οὐσίαν ἑκάστου γνωρίσωμεν, ὅταν δὲ τὸ κοινὸν γνωρίσωμεν, δὲν γινώσκομεν τί σημαίνει ἕκαστον, ἕπεται, ὅτι καθ' ὅσον καθ' ἕκαστά εἰσιν, πρέπει καὶ οὐσίαι νὰ ὑπάρχωσιν, ἀλλ' ὅτι αἱ οὐσίαι αὗται δὲν δύ-

ναντι νὰ ἦναι τὰ κοινά· διότι εἰ αἱ οὐσίαι ἦσαν τὰ κοινά, ἔπρεπεν ἓν καὶ ταὐτὸν νὰ ἦναι κατὰ συμβεβηκὸς αὐτὸ ἕκαστον καὶ τὸ τί ἦν εἶναι· ἀλλὰ τοῦτό ἐστιν ἀδύνατον, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται.

Ἐν τούτῳ δὲ, ὅτι ὁ μὲν Πλάτων οὐσίαν λέγει τὸ κοινὸν, ὁ δ' Ἀριστοτέλης τὴν ἴδιον ἑκάστου οὐσίαν, ἀποκαλύπτει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἡμαρτημένον τῆς τοῦ Πλάτωνος περὶ ἰδεῶν θεωρίας· εἰ τὸ καθόλου δὲν εἶναι καθ' αὑτὸ, δὲν εἶναι καὶ οὐσία (μετ. V, 8. VII, 3. VII, 1. ἀν. πρότ. I, 27), διότι λέγεται κατ' ἄλλου· ἄρα ἐπειδὴ μόνον τὸ καθ' ἕκαστον καθ' αὑτὸ καὶ οὐ κατ' ἄλλου λέγεται, εἶναι μόνον τοῦτο οὐσία (κατηγ. 5. ἀν. ὕστ. I, 4. μετ. VII, 1. 13).

Τὰ δὲ καθόλου δύνανται μὲν νὰ κληθῶσιν οὐσίαι, οὐχὶ δὲ πρώτως, ἀλλ' ἑπομένως, δηλαδὴ οὐσίαι δεύτεραι, (κατηγ. 5), αἵτινες κυρίως δὲν εἶναι οὐσίαι ἀλλὰ κατηγορούμενα. (μετ. VIII, 1. κατηγ. 5).

Ἐὰν ὅμως οὐσία ἦναι ἡ ἴδιος ἑκάστῳ, προέρχεται ἡ δυσχέρεια, ὅτι πᾶσα γνῶσις εἰς τὸ καθ' ἕκαστον ἀναφέρεται. Ὁ Ἀριστοτέλης τοῦτο ἀρνούμενος λέγει, ὅτι ἡ ἐπιστήμη τῶν καθόλου ἐστίν. (ἀν. ὕστ. I, 24. μετ. VII, 4). Τὴν δυσχέρειαν ταύτην ἀναγνωρίζει ὁ Ἀριστοτέλης (μετ. III, 4) καὶ ζητεῖ νὰ λύσῃ λέγων, ὅτι ἡ ἐπιστήμη δυνάμει εἶναι καθόλου καὶ ἀόριστος, ἐνεργείᾳ δ' ὡρισμένη. Ἀλλ' οὐδ' αὕτη ἡ ἐξήγησις εἶναι ἱκανὴ, διότι τὸ καθ' ἕκαστον γινώσκεται ἐν τῷ καθόλου λόγῳ (μετ. VII, 10).

Ἐὰν ἄρα ἡ οὐσία δὲν ἦναι τὸ κοινὸν οὐδὲ τὸ κατὰ συμβεβηκὸς, φανερὸν εἶναι, ὅτι ἔστι τι μεταξὺ, τί μέσον, ἀμφοτέρων. Ἐὰν δὲ μέσον ἀμφοτέρων, ἀπορεῖται πότερόν ἐςιν ἐξ ἀμφοτέρων συγκείμενον ἡ οὐσία ἢ φύσις τις ἑτέρα, διάφορος ἀμφοτέρων; Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ταὐτὸν τῷ ζητήματι, πῶς συνέχονται τὰ καθόλου (νοητὰ) μετὰ τῶν καθ' ἕκαστα (τῶν αἰσθητῶν); ἐὰν ὁ Σωκράτης ἦναι ἀντικείμενον συζητήσεως, δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ τί ἐστιν ὁ Σωκράτης, ἐὰν εἴπῃ ἁπλῶς, ὅτι φιλόσοφος, Ἀθηναῖος, ἀνὴρ, διότι ταῦτά εἰσι συμβεβηκότα καὶ ἀναφέρονται πρός τι, τουτέστιν εἰσὶ τῆς οὐσίας, οὐδ' ὅταν τις εἴπῃ, ὅτι ζῷον κτλ., ἀλλ' ὅταν εἴπῃ τί ἐστιν ὁ Σωκράτης, οἷον ἄνθρωπος, καὶ διότι εἶναι ἄνθρωπος ὑπάρχουσιν αὐτῷ ταῦτα, τὸ ἀνὴρ, τὸ φιλόσοφος, τὸ Ἀθηναῖος, τὸ ζῷον κτλ.

Ἵνα ἄρα τις προσδιορίσῃ ταῦτα, πρέπει νὰ ἐκθέσῃ τὸ τί ἐςιν, τὸ τί ἦν εἶναι, τὴν ἰδίαν τοῦ Σωκράτους οὐσίαν. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο τὸ τί ἦν εἶναι ἐστὶ ταὐτὸν μετὰ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ καθ' ἕκαστον (ὡς λόγου τοῦ καθ' ἕκαστον), καὶ οὐ ταυτὸν μετὰ τῶν κατὰ συμβεβηκὸς, (δηλ. λευκοῦ κτλ.), ἀλλ' ἕτερον, τὸ δὲ τί ἦν εἶναι ἐστὶ ταὐτὸν μετὰ τοῦ ὑποκειμένου ἑκάστου, ἕτερον δὲ τῶν κατὰ συμβεβηκὸς διάφορον, εἶναι ὡς πρὸς μὲν τὰ καθολου ἴδιον, πρὸς δὲ τὰ κατὰ συμβεβηκὸς καθόλου.

Ἐὰν ἐρωτήσωμεν, ἔστιν ὁ ἄνθρωπος λευκὸς, ἔστι ζῷον, λέγομεν ὅτι καθὸ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν, ὁμοίως καὶ ἐπὶ πάντων. Ἐντεῦθεν ἄρα ἀποδείκνυται ὅτι οὐδὲν τῶν κατὰ συμβεβηκός ἐστιν οὐσία· εἴρηται, ὅτι οὐσία ἐστὶν ὑποκείμενον, καθ' οὗ τἆλλα λέγανται, οὐχὶ δὲ τοῦτο κατ' ἄλλου· ἄρα οὐσία ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον, καθ' οὗ τἆλλα λέγονται (συμβεβηκότα)· ἐπειδὴ κατὰ τῆς ἰδίου οὐσίας (τοῦ τί ἦν εἶναι) καὶ τὸ κοινῇ κατηγορούμενον, (τὸ γένος κατὰ τοῦ εἴδους λέγεται), φανερὸν εἶναι, ὅτι τὸ τί ἦν εἶναι ἐστὶν ἀρχὴ καὶ τοῦ κοινοῦ καὶ τῶν ἰδίων, ὡς ἀρχὴ δ' ἐστὶ πρότερον καὶ οὐχὶ ὕστερον καὶ προϊὸν αὐτῶν· διὸ ἀντικείμενον γνώσεως οὔτε τὸ καθόλου ἐστὶν οὔτε τὸ κατὰ συμβεβηκὸς, ἀλλά τι τούτων μέσον, μεταξὺ, ὅπερ κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ συμβεβηκότα εἶναι καθόλου, κατ' ἀναφορὰν δὲ πρὸς τὸ καθόλου τὶ ἴδιον, τουτέστι τὶ μέσον, τὶ ὡρισμένον καθόλου.

Ἡ ὅλη ἄρα συζήτησίς ἐστὶ πότερον ἡ οὐσία γένος ἐστὶν ἢ εἶδος; Ὁ Πλάτων λέγει, ὅτι ἡ οὐσία ἔστι γένος καὶ τὰ ὄντα εἰσὶ μεθέξει· ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἀποδείξας, ὅτι ἀδύνατον τὸ γένος καθὸ κατηγορούμενον νὰ ἦναι οὐσία, διότι οὐσία ἐστὶν ἴδιος ἑκάστῳ, ἀναιρεῖ τὸν Πλάτωνα. Ἐπειδὴ δ' ἡ οὐσία εἶναι τὸ ὑποκείμενον, ἐρωτᾶται, πῶς παράγονται τὰ κατὰ συμβεβηκὸς ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, τῆς οὐσίας, ἢ ἐν ἄλλαις λέξεσι πῶς γίνονται τὰ ὄντα; Ἐπειδὴ κατὰ τὴν σημασίαν τῆς οὐσίας οὐδὲν τῶν ἑαυτῆς κατηγορουμένων δύναται τοῦ κύκλου αὐτῆς νὰ ἀποκλει-

σθῆ, φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ οὐσία εἶναι τὸ αἴτιον τῆς τῶν κατηγορουμένων ὑπάρξεως. Πῶς ὅμως δύναται ἡ οὐσία νὰ ἦναι αἰτία; Πῶς ἡ οὐσία οὖσα ἓν δύναται νὰ ἦναι πολλά; Εἴρηται ὅτι ἡ οὐσία ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον τῶν αὐτῆς κατηγορουμένων, καὶ ὅτι, καί τοι ἐν αὐτοῖς, τούτων διάφορος. Τοῦτο δ' ὅπερ τὴν διαφορὰν αὐτῆς ἀπὸ τῶν αὐτῆς κατηγορουμένων ἀποτελεῖ, ἐστὶ τὸ τί ἦν εἶναι ἡ ἴδιος οὐσία ἑκάστου, ἐκεῖνο, καθ' ὃ τῶν ἄλλων διαφέρει, ἡ τελευταία διαφορὰ τοῦ πράγματος, ὁ λόγος, ἡ ἔννοια αὐτοῦ· (μετ. VII, 6). Ἀποδείξας ὁ Ἀριστοτέλης πῶς τὸ τί ἦν εἶναι, ταὐτὸν καὶ πῶς οὐ ταὐτὸν ἑκάστῳ συζητεῖ ἐν τῷ νῦν κεφαλαίῳ (7) πῶς τὰ ὄντα ἐκ τῆς οὐσίας γίνονται.

Τῶν δὲ γινομένων, λέγει, τὰ μὲν φύσει γίγνεται, τὰ δὲ τέχνῃ, τὰ δ' ἀπὸ ταὐτομάτου· πάντα δὲ τὰ γινόμενα ὑπό τέ τινος γίγνεται καὶ ἔκ τινος καὶ τί· τὸ δέ τι λέγει καθ' ἑκάστην κατηγορίαν, ἢ τόδε ἢ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ ποῦ. Αἱ μὲν φυσικαὶ γενέσεις εἰσὶν ἐκ φύσεως· τὸ δ' ἐξ οὗ λέγεται ὕλη, τὸ δ' ὑφ' οὗ λέγεταί τι φυσικὸν ὄν, οὐσία τις φυσική, ἡ κατὰ τὸ εἶδος λεγομένη φύσις ἡ ὁμοειδής, τὸ δὲ τί ἄνθρωπος λέγεται ἢ φυτὸν ἢ ἄλλο τι τῶν τοιούτων, ἃ μάλιστα οὐσίαι καλοῦνται. Ἅπαντα δὲ τὰ γιγνόμενα ἢ φύσει ἢ τέχνῃ ἔχουσιν ὕλην· ἕκαστον δὲ τῶν τοιούτων δυνατόν ἐστι νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι, τοῦτο δ' ἐστὶν ἐν ἑκάστῳ ὕλη (1), ὕλη καὶ δύναμις ταὐτόν· καθόλου δέ ἐστι φύσις καὶ ἐξ οὗ καὶ καθ' ὅ· διότι τὸ γιγνόμενον ἔχει φύσιν, οἷον φυτὸν ἢ ζῷον· καὶ ὑφ' οὗ, ἐστὶν ἡ κατὰ τὸ εἶδος λεγομένη φύσις ἡ ὁμοειδής· ὁμοειδὲς ἐστὶ τὸ γινόμενον μετ' ἐκείνου, ὑφ' οὗ γίνεται· αὕτη δ' ἐν ἄλλῳ ἐστίν· διότι ἄνθρωπος ἄνθρωπον γεννᾷ· διότι πάντες οἱ ἄνθρωποί εἰσιν ὁμοειδεῖς· (μετ. IX, 8. τὸ γιγνόμενον ἅπαν γίνεται ἔκ τινος (ὕλης) καὶ ὑπό τινος (οὐσίας) καί τι (ὅμοιον τῷ εἴδει). Οὕτω μὲν ἔχει περὶ τῶν φυσικῶν γενέσεων· αἱ δ' ἄλλαι γενέσεις λέγονται ποιήσεις. Πᾶσαι δ' αἱ

(1) Μετ. XII, 10. ὅσα ἀριθμῷ πολλὰ ὕλην ἔχει· εἷς γὰρ λόγος καὶ ὁ αὐτὸς πολλῶν, οἷον ἀνθρώπου, Σωκράτης δ' εἷς· τὸ τί ἦν εἶναι οὐκ ἔχει ὕλην τὸ πρῶτον, ἐντελέχεια γάρ.

ποιήσεις εἰσὶν ἢ ἀπὸ τέχνης ἢ ἀπὸ δυνάμεως ἢ ἀπὸ διανοίας. τούτων δέ τινες γίγνονται καὶ ἀπὸ ταὐτοτάμου καὶ ἀπὸ τύχης παραπλησίως ὡς ἐν τοῖς ἀπὸ φύσεως γιγνομένοις (1)· διότι τινὰ γίνονται ἀπὸ ταὐτομάτου καὶ τύχης ὡς ἐν τοῖς ἀπὸ φύσεως, ὡς καὶ ἐκ σπέρματος γίνεται καὶ ἄνευ σπέρματος. Ἀπὸ τέχνης δὲ γίνεται ὅσων τὸ εἶδος ἐν τῇ ψυχῇ· εἶδος δὲ λέγω τὸ τί ἦν εἶναι ἑκάστου καὶ τὴν πρώτην οὐσίαν· διότι καὶ τῶν ἐναντίων τρόπον τινὰ τὸ αὐτὸ εἶδος· διότι τῆς στερήσεως οὐσία ἐστὶν ἡ ἀντικειμένη, οἷον ὑγίεια νόσου· διότι ἀπουσίᾳ ἐκείνης (ὑγιείας) δηλοῦται ἡ νόσος, ἡ δ' ὑγίεια ὁ ἐν τῇ ψυχῇ λόγος καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ (διότι ἡ ὑγίεια γίγνεται ἐκ τοῦ εἴδους ἐν τῇ ψυχῇ, ἑπομένως ἡ ἰατρική ἐστιν εἶδος τῆς ὑγιείας)· ἡ ὑγίεια δὲ ἀντικαθίσταται ὅταν νοήσῃ οὕτως· ἐπειδὴ τοῦτο ὑγίεια ἐστὶν, εἶναι ἀνάγκη, ἐὰν μέλλῃ ἡ ὑγίεια νὰ ἐπανέλθῃ, νὰ ὑπάρξῃ τοῦτο, οἷον ὁμαλότης, εἰ δὲ τοῦτο, θερμότης· καὶ οὕτως ἀεὶ νοεῖ, ἕως οὗ ἀνάγῃ εἰς τὸ ἔσχατον· ἡ δ' ἀπὸ τούτου κίνησις, ἡ ἐπὶ τὸ ὑγιαίνειν, ποίησις καλεῖται· ὥστε συμβαίνει τρόπον τινὰ ἡ ὑγίεια νὰ γίγνηται ἐξ ὑγιείας καὶ ἡ οἰκία ἐξ οἰκίας, ἡ ἔχουσα ὕλην ἐξ οἰκίας μὴ ἐχούσης ὕλην· διότι ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ οἰκοδομική ἐστι τὸ εἶδος τῆς ὑγιείας καὶ τῆς οἰκίας· λέγω δ' οὐσίαν ἄνευ ὕλης τὸ τί ἦν εἶναι. Ἐπειδὴ ἄρα τὸ εἶδος ὁρίζει τὴν ὕλην καὶ εἶναι αὐτῆς αἴτιον, φαίνεται τὸ εἶδος μᾶλλον οὐσία ἢ ἡ ὕλη· ἐάν τις λ. χ. θελήσῃ νὰ οἰκοδομήσῃ οἰκίαν, δεῖται ὕλης, οἷον λίθων, πλίνθων, ξύλων καὶ τῶν τοιούτων· διότι ἄνευ τούτων νὰ οἰκοδομήσῃ δὲν δύναται· μετὰ τοῦ εἴδους ὅμως γίνεται ἐν ταὐτῷ καὶ ἡ ὕλη· ἡ ὕλη δὲν γίνεται μὲν ἐκ τοῦ εἴδους, γίνεται ὅμως ἐπιδεκτική· διὰ τοῦτο δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τρόπον τινὰ γίγνεται· ὥστε ἡ ὑγίεια τρόπον τινὰ γίνεται ἐκ τῆς κατὰ τὸν λόγον ὑγιείας, καὶ ἡ οἰκία (ὑλική) ἐκ τῆς κατὰ τὸν λόγον οἰκίας τῆς ἄνευ ὕλης· διότι ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ οἰκοδομική ἐστι τὸ εἶδος τῆς ὑγιείας καὶ τῆς οἰκίας· ὥστε ἀδύνατον

(1) Ἡ τύχη ἐστὶ περὶ τὰ πρακτὰ, τὸ δ' αὐτόματον καὶ ἐν τῇ ἀλόγῳ φύσει (φυσ. II, 6).

νὰ γείνῃ τι χωρὶς νὰ προϋπάρχῃ τι (1). Ἐπειδὴ ὅμως πᾶν, ὃ γίγνεται, ὑπό τινος (οὐσίας) γίγνεται, ἕπεται, ὅτι ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ ἦναι τὸ πρότερον, ἀλλὰ τὸ ὕστερον, ἐπομένως καθὸ ὕστερον ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀρχή· ἐπειδὴ δὲ ἡ ὕλη μέρος ἐστίν, διότι ἐνυπάρχει καὶ γίνεται αὐτή· ὕλη ὅμως ὑπάρχει ἐν ἐκείνῳ, ὃ ἐν τῷ λόγῳ περιέχεται· ἀμφοτέρως δὲ λέγομεν τοὺς χαλκοῦς κύκλους τί εἰσι, λέγοντες ὅτι καὶ ἡ ὕλη ἐστὶ χαλκός, καὶ τὸ εἶδος ὅτι ἐστὶ σχῆμα τοιοῦτον· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ γένος, εἰς ὃ πρῶτον (σύνολον) τίθεται· ὁ δὲ χαλκοῦς κύκλος ἔχει ἐν τῷ αὐτοῦ λόγῳ τὴν ὕλην. Τὰ δὲ γενόμενα δὲν ὀνομάζονται, ὡς ἡ ὕλη, ἐξ ἧς γίνονται, ἀλλ' ὀνομάζονται κατ' αὐτήν, οὐχὶ ἐκεῖνο, ἀλλ' ἐκείνινον, οἷον ὁ ἀνδριὰς οὐ λίθος, ἀλλὰ λίθινος· ὁ δ' ὑγιὴς ἄνθρωπος δὲν λέγεται ἐκεῖνο, ἐξ οὗ ἡ ὑγίεια, διότι γίνεται ἐκ τῆς στερήσεως καὶ τοῦ ὑποκειμένου, ὃ ὀνομάζομεν τὴν ὕλην, οἷον ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κάμνων γίνεται ὑγιής· μᾶλλον δὲ λέγεται ὅτι γίγνεται ὑγιὴς ἐκ τῆς στερήσεως, οἷον ὑγιὴς γίνεται ἐκ κάμνοντος μᾶλλον ἢ ἐξ ἀνθρώπου· διὰ τοῦτο νοσῶν μὲν δὲν λέγεται ὑγιής, ἀλλ' ἄνθρωπος καὶ ἄνθρωπος ὑγιής· ὧν δ' ἡ στέρησις ἄδηλος καὶ ἀνώνυμος, οἷον ἐν χαλκῷ σχήματος ὁποιουοῦν ἢ ἐν πλίνθοις καὶ ξύλοις οἰκίας, ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι γίνεται ὡς ὁ ὑγιὴς ἐκ κάμνοντος· διὸ ὡς οὐδ' ἐκεῖ λέγεται οὕτως οὐδ' ἐνταῦθα ὁ ἀνδριὰς ὀνομάζεται ξύλον, ἀλλὰ ξύλινος, οὐδὲ χαλκός, ἀλλὰ χαλκοῦς, οὐχὶ λίθος, ἀλλὰ λίθινος, καὶ ἡ οἰκία δὲν ὀνομάζεται πλίνθος, ἀλλὰ πλινθίνη· ἀκριβέστερον δ' ἐάν τις παρατηρήσῃ δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἐκ ξύλου γίνεται ἀνδριὰς ἢ ἐκ πλίνθων οἰκία, διότι ἡ ὕλη, ἐξ ἧς τὸ προϊὸν γίνεται, δὲν μένει ἐκεῖνο, ὅ ἐστιν, διότι πρέπει νὰ μεταβάλληται· καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον οὕτω λέγεται, ὡς εἴρηται (μετ. VII, 7).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύων, ὅτι καὶ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ τέχνῃ ἡ ὕλη δὲν χωρίζεται τοῦ εἴδους, τουλάχιστον ἡ ἄνευ ὕλης οἰκία, τὸ εἶδος, ἐστὶ δυνάμει ἐν τῇ ὕλῃ, διότι ἀδύνατον ἦτο

(1) Περὶ οὐραν. τρόπον μέν τινα ἐκ μὴ ὄντος ἁπλῶς γίνεται, τρόπον δ' ἄλλον ἐξ ὄντος ἀεί· τὸ γὰρ δυνάμει ὂν ἐντελεχείᾳ δὲ μὴ ὂν ἀνάγκη προϋπάρχειν λεγόμενον ἀμφοτέρως.

εἶδος, μορφή, ἐν τῇ ὕλῃ νὰ προέλθῃ ἔξωθεν, ἀναιρεῖ τὸν Πλάτωνα ὑποθέτοντα τὰς ἰδέας τῆς ὕλης χωριστάς· ἐν ταὐτῷ δ' ἀποδεικνύων, ὅτι τὸ εἶδος, ἡ κατὰ τὸν λόγον οὐσία, ἐστὶ τὸ πρότερον καὶ τῆς ὕλης αἴτιον, ἀναιρεῖ καὶ τοὺς φυσιολόγους δοξάζοντας ἀρχὰς μόνας τὰς ἐν ὕλης εἴδει. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν τὸ γιγνόμενον ὑπό τινος (τοῦ ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως) καὶ ἔκ τινος (ὕλης) καί τι γίγνεται, ἀπορεῖται πότερον γίγνεται ἡ οὐσία ἢ οὔ; πότερον ὑπάρχει τὸ εἶδος (ὡς αἴτιον) ἐν τῇ ὕλῃ ἢ οὔ; ὡς τὸ ὑποκείμενον (τὸ τί ἦν εἶναι) δὲν ποιεῖ τὸν χαλκὸν (τὴν ὕλην), οὕτως οὐδὲ τὴν σφαῖραν (τὸ εἶδος), διότι τὸ ποιεῖν τόδε τί ἐστι τὸ ποιεῖν ἐκ τοῦ καθόλου ὑποκειμένου· ἵνα γείνῃ τι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ ὕλη καὶ ἡ μορφή, ἐξ ἀμφοτέρων ὁμοῦ γίνεται τὸ τί, τὸ σύνθετον ἤτοι τὸ σύνολον· ἄρα γίνεται μόνον τὸ σύνολον ἐξ ὕλης καὶ μορφῆς, τουτέστιν ἡ χαλκῆ σφαῖρα· τὸ εἶδος ὅμως δὲν γίγνεται, ἀλλὰ προϋπάρχει· ἀμφότερα, τὸ εἶδος καὶ ἡ ὕλη, εἰσὶν αἱ ὑποθέσεις πάσης γενέσεως· ὅταν δέ τις λέγῃ ὅτι τὸ ποιεῖν τὸν χαλκὸν στρογγύλον λέγει ὅτι δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ τὸ ποιεῖν τὴν σφαῖραν (μορφήν), ἀλλ' ἕτερόν τι, οἷον τὸ ποιεῖν τὸ εἶδος τοῦτο ἐν ἄλλῳ· διότι, εἰ ποιεῖ ἤθελε ποιεῖ τὴν μορφὴν ἔκ τινος ἄλλου, ἔκ τινος ὑποκειμένου, καὶ τοῦτο ἐξ ἄλλου, αἱ γενέσεις ὅμως κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἤθελον βαδίσει ἐπ' ἄπειρον· φανερὸν ἄρα, ὅτι οὐδὲ τὸ ἐν τῷ αἰσθητῷ εἶδος γίγνεται, οὐδ' ἔστιν αὐτοῦ γένεσις, οὐδὲ τὸ τί ἦν εἶναι (1).

Τοῦτο δ' ἐστὶν ὃ ἐν ἄλλῳ γίγνεται ἢ ὑπὸ τέχνης ἢ ὑπὸ φύσεως ἢ δυνάμεως, σφαῖραν δὲ χαλκῆν δύναται νὰ ποιήσῃ, δηλ. ἐκ χαλκοῦ καὶ τῆς μορφῆς τῆς σφαίρας, ἢ δίδει τις τῷ χαλκῷ ταύτην τὴν ὡρισμένην μορφὴν καὶ οὕτω ποιεῖ χαλκῆν σφαῖραν· ἐὰν ἡ ἔννοια τῆς σφαίρας ἐγίγνετο, ἔπρεπε νὰ ἦναι τι ἔκ τινος,

(1) Μετ. XII, 3 οὐ γίγνεται ἡ ὕλη οὔτε τὸ εἶδος· λέγω δὲ τὰ ἔσχατα· πᾶν γὰρ μεταβάλλει τι καὶ ὑπό τινος εἴς τι ὑφ' οὗ μέν, τοῦ πρώτου κινοῦντος, ὃ δὲ ἡ ὕλη· εἰς ὃ δέ, τὸ εἶδος· εἰς ἄπειρον οὖν εἶσιν, εἰ μὴ μόνον ὁ χαλκὸς γίγνεται στρογγύλος, ἀλλὰ καὶ τὸ στρογγύλον ἢ ὁ χαλκός· ἀνάγκη δὲ στῆναι μετ. III, 4.

διότι τὸ γιγνόμενον πρέπει πάντοτε νὰ ἦναι διαιρετὸν καὶ ὅτὲ μὲν τοῦτο, ὅτὲ δ' ἐκεῖνο, δηλ. ὅτὲ μὲν ὕλη, ὅτὲ δὲ εἶδος. Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν γίγνεται τὸ εἶδος, ἀλλ' ἡ σύνοδος ἡ κατὰ τοῦτο λεγομένη (χαλκῆ σφαῖρα)· ἄρα ἡ οὐσία δὲν γίνεται, ἀλλ' ἔστιν ἀΐδιος· διότι εἰ ἐγίγνετο θὰ ἦτο καὶ φθαρτή. Τί δὲ ἐν χρόνῳ γίγνεται; Τὰ καθ' ἕκαστα δεικνύουσι τὰς μεταβολὰς τῆς οὐσίας, τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰ αὐτῆς μέρη· καὶ αὕτη ἡ σχέσις τῆς οὐσίας πρὸς τὰ αὐτῆς μέρη εἶναι ὁ νόμος τοῦ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, διότι μετὰ τοῦ αἰτίου (τῆς οὐσίας) τίθεται καὶ τὸ αἰτιατὸν (τὸ ἀποτέλεσμα). Τὸν νόμον ὅμως τοῦτον ὁ Ἀριστοτέλης οὔτ' εὐκρινῶς ἐξέθηκεν οὔτ' ἀκριβῶς.

Ἐάν τις, λέγει, μέλλῃ νὰ σχηματίσῃ σφαῖραν, ὑποθέτει τὴν ὕλην (τὸν χαλκόν)· ἀλλὰ σφαῖρα σχηματίζεται τότε μόνον, ὅταν αὐτῇ ἐνυπάρχῃ τὸ εἶδος· διότι τότε γίγνεταί τι, ὅταν τῇ ὕλῃ ἐνυπάρχῃ τὸ εἶδος, τοὐλάχιστον δυνάμει· ἄρα ἡ μορφὴ δὲν γίνεται, ἀλλ' ἔστι, γίνεται δὲ μόνον τὸ καθ' ἕκαστον, τὸ κατὰ συμβεβηκός. Ἐὰν δὲ ἡ μορφὴ τεθῇ εἰς τὴν ὕλην ἔξωθεν, εἶναι ἀδύνατον νὰ συνδεθῇ μετ' αὐτῆς· διὸ πρέπει τὸ εἶδος νὰ προϋπάρχῃ ἐν τῇ ὕλῃ· ἐπειδὴ ἄρα ἡ ὕλη περιέχει τὸ εἶδος δυνάμει, εἶναι ἄτοπον νὰ ζητῇ τις αὐτὸ παρὰ τὴν ὕλην, ὡς ὁ Πλάτων καὶ οἱ περὶ αὐτόν· διότι εἰ παρ' αὐτὴν ὑποθέσει τις τὸ εἶδος, οὐδὲν ἔσται ἡ ὑπόθεσις αὕτη πρός τε τὰς γενέσεις καὶ τὰς οὐσίας χρήσιμος. Ἐπὶ μέν τινων φανερὸν ὅτι τὸ γεννῶν τῷ εἴδει τοιοῦτόν ἐστιν, οἷον τὸ γεννώμενον· διότι ἄνθρωπος ἄνθρωπον γεννᾷ, ὁ βοῦς βοῦν· τὰ γεννῶντα (αἴτια) καὶ τὰ γεννώμενα (αἰτιατὰ) πρέπει νὰ ἦναι ὡρισμένα· ἓν δ' εἶδος δὲν γεννᾷ πολλά, ἀλλὰ τὸ αὐτό, οἷον τὸ αὐτὸ εἶδος δὲν γεννᾷ καὶ Καλλίαν καὶ Σωκράτην· ἀλλ' ἓν εἶδος ἕκαστον (ἄτομον γὰρ τὸ εἶδος), ἕτερον δὲ διὰ τὴν ὕλην· τουτέστι τὸ γεννῶν καὶ τὸ γεννώμενον δὲν διαφέρουσιν εἴδει, ἀλλ' ὕλῃ). Τὸ δὲ καθόλου ὡς ἐξ ὕλης καὶ εἴδους συγκείμενον τουτέστιν ὡς σύνολον δὲν δύναται νὰ ἦναι οὐσία. Τὴν οὐσίαν ὅμως καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι ὑποθέτουσι σύνολον, ὡς ὁ Πλάτων καὶ οἱ περὶ αὐτόν, καὶ ὡς ὁ Σπινόζας

ἔκ τε τοῦ νοῦ καὶ τῆς ὕλης, ὁ Σχελλίγγιος καὶ Ἕγελος ἔκ τε τοῦ ἰδανικοῦ καὶ φυσικοῦ· ἄρα οὐδὲ οὗτοι ὀρθῶς τὴν οὐσίαν ὁρίζουσιν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύων, ὅτι τὸ εἶδός ἐστι τόδε τι καὶ οὐ τοιόνδε, ὅτι δὲν εἶναι χωριστὸν τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐν αὐτῇ, καὶ ὅτι τὸ εἶδος περιέχει καὶ τὸ σύνολον δυνάμει ἀναιρεῖ τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν κατασκευάζοντας τὰ εἴδη χωριστὰ καὶ ὡς παραδείγματα τῶν ὄντων. (μετ. **VII, 8**).

Ποῖον δ' ἐστὶ τὸ αἴτιον τῆς τοῦ παντὸς ὑπάρξεως; ἔςι τοῦτο αὐτὴ ἡ οὐσία;

Ἠδύνατο δέ τις νὰ ἀπορήσῃ διὰ τί τὰ μὲν γίγνεται καὶ τέχνῃ καὶ ἀπὸ ταὐτομάτου, οἷον ὑγίεια, τὰ δ' οὔ, οἷον οἰκία· αἴτιον δὲ τούτου εἶναι, ὅτι ἡ ὕλη, ἥτις εἶναι ἡ ἄρχουσα τῆς γενέσεως ἐν τῷ παράγειν καὶ γίγνεσθαί τι τῶν ἀπὸ τέχνης, ἐν ᾗ ὑπάρχει τι μέρος τοῦ πράγματος, ἐστὶν ἐν μέρει μὲν ἱκανὴ νὰ κινηθῇ ὑφ' ἑαυτῆς, ἐν μέρει δ' οὔ, καὶ πολλὰ μὲν δύνανται νὰ κινηθῶσιν ὑφ' ἑαυτῶν, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ χορεύσωσι· (οἱ λίθοι καὶ τὰ ξύλα δύνανται νὰ κινηθῶσι φυσικῶς, οὐχὶ ὅμως καὶ οἰκίαν νὰ οἰκοδομήσωσι· καὶ ζῶα κινοῦνται τὴν κατὰ τόπον κίνησιν, δὲν δύνανται ὅμως καὶ νὰ χορεύσωσι· τὰ γιγνόμενα κινοῦνται ὑπ' ἄλλου, ὃ τέχνην ἔχει, δηλ. τοῦ ἀρχιτέκτονος· ἄλλα δὲ ὑπὸ τοῦ ἀνέμου τοῦ μὴ ἔχοντος τέχνην)· ὅσων λοιπὸν ἡ ὕλη εἶναι τοιαύτη, οἷον οἱ λίθοι, ἀδύνατον νὰ κινηθῇ ὑφ' ἑαυτῆς εἰ μὴ ὑπ' ἄλλου, ἄλλης δὲ κινήσεως εἶναι ἱκανή, ὡς καὶ τὸ πῦρ· διὸ τὸ ἓν δὲν δύναται νὰ ἦναι ἄνευ ὑποκειμένου, ὃ ἔχει τέχνην, τὸ ἕτερον δύναται νὰ ἦναι ἄνευ τοιούτου, κινεῖται δηλ. ὑπὸ τοιούτου, ὃ δὲν ἔχει τέχνην, δύναται ὅμως νὰ κινηθῇ εἴτε ὑφ' ἑαυτοῦ εἴτε ὑφ' ἑτέρου μὴ ἔχοντος τέχνην. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι τρόπον τινὰ πάντα γίγνεται ἐξ ὁμωνύμου, ὡς τὰ φύσει, ἢ ἐκ μέρους ὁμωνύμου, οἷον ἡ οἰκία ἐξ οἰκίας, ἢ ὑπὸ νοῦ (ἡ γὰρ τέχνη τὸ εἶδος), ἢ ἐκ μέρους ἢ ἔχοντός τι μέρος, ἐὰν μὴ κατὰ συμβεβηκὸς γίγνηται· διότι τὸ αἴτιον τοῦ ποιεῖν πρῶτον καθ' αὑτὸ μέρος, διότι ἡ ἐν τῇ κινήσει θερμότης θερμότητα τῷ σώματι ἐνεποίησεν· αὕτη δ' ἐστὶν ἢ ὑγίεια ἢ μέρος, ἢ ἀκολουθεῖ αὐτῇ μέρος τι τῆς ὑγιείας ἢ αὐτὴ ἡ ὑγίεια· διὸ καὶ ποιεῖν λέ-

γεται, ὅτι ἐκεῖνο ποιεῖ τὴν ὑγίειαν, ᾧ ἀκολουθεῖ ἡ σωματικὴ θερμότης ἢ ὡς ἰδιότης ὑπάρχει αὐτῷ· ὥστε ὡς ἐν τοῖς συλλογισμοῖς ἀρχὴ πάντων ἡ οὐσία ἐστὶν (διότι οἱ συλλογισμοὶ ἐκ τοῦ τί ἐστιν εἰσὶν), ἐνταῦθα δ' αἱ γενέσεις· ὁμοίως δὲ τούτοις ἔχουσι καὶ τὰ φυσει συνιστάμενα· διότι τὸ μὲν σπέρμα ποιεῖ, ὡς ὁ τεχνίτης τὸ ἔργον, διότι ἔχει τὸ εἶδος δυνάμει ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἐκεῖνο, ἀφ' οὗ τὸ σπέρμα, εἶναι ὁμώνυμον (1)· δὲν πρέπει δέ τις νὰ ζητῇ πάντα οὕτως ὡς ἐξ ἀνθρώπου ἄνθρωπος (διότι καὶ γυνὴ ἐξ ἀνδρός· διὸ ἡμίονος οὐκ ἐξ ἡμιόνου), ἀλλ' ἐὰν μὴ ᾖ πήρωμα. Τὸ δ' ἀφ' ἑαυτοῦ γινόμενον γίνεται ὡς τὰ φύσει· ἐνταῦτα δὲ γίνεται, ὅσων ἡ ὕλη καὶ ὑφ' ἑαυτῆς δύναται νὰ δώσῃ τὴν αὐτὴν κίνησιν, ἣν τὸ σπέρμα κινεῖ· ὅσων δὲ μή, ταῦτα εἶναι ἀδύνατον νὰ γείνωσιν ἄλλως πως ἢ ἐξ αὐτῶν (δι' ἐξωτερικῶν αἰτίων). Οὐ μόνον δὲ ὁ λόγος περὶ τῆς οὐσίας δηλοῖ, ὅτι τὸ εἶδος δὲν γίγνεται, ἀλλὰ κοινὸς ὁ λόγος περὶ πάντων τῶν πρώτων ἐστὶν, οἷον ποσοῦ, ποιοῦ καὶ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν· διότι γίγνεται ὡς ἡ χαλκῆ σφαῖρα, δὲν γίνεται δὲ σφαῖρα (εἶδος) οὐδὲ χαλκὸς (ὕλη), καὶ ἐπὶ χαλκοῦ, εἰ γίγνεται (διότι πρέπει ἀεὶ νὰ προϋπάρχῃ ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος), οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ τί ἐστι καὶ ἐπὶ τοῦ ποιοῦ καὶ ποσοῦ καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως κατηγοριῶν· διότι δὲν γίγνεται τὸ ποιόν, ἀλλὰ τὸ ποιὸν ξύλον, οὐδὲ τὸ ποσόν, ἀλλὰ τὸ ποσὸν ξύλον ἢ ζῷον· ἐκ τούτων ἁπάντων δύναται ἡ ἰδιότης τῆς ἰδίου οὐσίας νὰ ἐξαχθῇ, ὅτι ἀεὶ πρέπει νὰ προϋπάρχῃ ἑτέρα οὐσία ἐντελεχείᾳ οὖσα, ἣ ποιεῖ, οἷον ζῷον, εἰ γίγνεται ζῷον· ποιὸν δὲ ἢ ποσὸν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προϋπάρχῃ ἀλλ' ἢ δυνάμει μόνον. (μετ. **VII, 9**).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι πᾶσα γένεσις ὑποθέτει ὕλην ὁμοειδῆ, οἷον ἐξ ἐρίου ἢ ξύλου πρίων δὲν γίνεται, οὐδ' ἐκ λίθων ζωγραφία, οὐδ' ἐκ ζωγραφίας ἢ χρωμάτων οἶκος. Ἡ δ' οὐσία οὖσα ἀρχὴ τῆς γνώσεώς ἐστι καὶ τῆς γενέσεως, καὶ ταύτης ἀρχὴ οὖσά ἐστι καὶ τῆς τῶν ὄντων ὑπάρξεως. (μετ. **VII, 9**). Ὁ Ἀριστοτέλης δεικνύει (φυσ. I, 6) ὅτι τὸ ὑποκείμενον τῆς μεταβολῆς ἐστιν ἡ οὐσία· τὸ δὲ γιγνόμενον ἅπαν ἐστὶ σύνθετον, ἔκ τε τῆς ὕλης καὶ τῆς μορφῆς.

(1) Δηλ. τὸ ἐκ τοῦ σπέρματός ἐστιν ὁμώνυμον μετὰ τῆς ποιητικῆς αἰτίας τοῦ σπέρματος, ὡς ἐξ ἀνθρώπου ἄνθρωπος.

Οἱ ἀρχαῖοι φυσιολόγοι ἠρνοῦντο τὴν γένεσιν ἐκ μὴ ὄντος καὶ ἐξ ὄντος· (περὶ γεν. καὶ φθ. I, 3)· ὁ δ' Ἀριστοτέλης πρῶτος κατέδειξεν, ὅτι γίνεται ἐκ μὴ ὄντος μὲν ἐνεργείᾳ, ἐξ ὄντος δὲ δυνάμει. (δηλ. τινὸς σχετικοῦ μὴ ὄντος). Ὁ Ἀριστοτέλης (φυσ. I, 9) τὴν ὕλην θεωρεῖ ἀΐδιον καὶ ἄφθαρτον· ὕλην δὲ λέγει τὸ ὑποκείμενον γενέσεως καὶ φθορᾶς δεκτικόν. (μετ. I, 3). Οὐσίαν δὲ λέγει καὶ τὴν ὕλην (ὡς μέρος αὐτῆς), καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ ἐξ ἀμφοῖν· ἡ μὲν ὕλη ἐστὶ δύναμις, τὸ δ' εἶδος ἐντελέχεια. (περὶ γεν. καὶ φθ. II, 9. μετ. **VII, 7, VIII, 5**).

Ἐκ τούτων δὲ τὴν μὲν ὕλην καὶ τὸ εἶδος ὑποθέτει ἀγέννητα, μόνον δὲ τὸ ἐξ ἀμφοῖν, τὴν σύνοδον γενομένην· πόθεν ὅμως τὸ εἶδος καὶ ἡ ὕλη; οὐδ' οὗτος δύναται εἰπεῖν, ἀλλὰ ὑπάρχοντα ὑποθέτει μόνον, ὡς ὁ Πλάτων.

Ὁ Ἀριστοτέλης (μετ. **VII, 10**) συζητεῖ τὴν σχέσιν τοῦ εἴδους πρὸς τὸ σύνολον καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁρισμὸς λέγει εἶναι λόγος, πᾶς δὲ λόγος ἔχει μέρη, ὡς δ' ὁμοίως ὁ λόγος ἔχει πρὸς τὸ πρᾶγμα, καὶ τὸ μέρος τοῦ λόγου πρὸς τὸ μέρος τοῦ πράγματος, ἀπορεῖται ἤδη πότερον πρέπει ὁ τῶν μερῶν λόγος νὰ ἐνυπάρχῃ ἐν τῷ λόγῳ τοῦ ὅλου ἢ οὔ· διότι ἐνίων μὲν φαίνονται ἐνόντα, ἐνίων δ' οὔ· διότι τοῦ μὲν κύκλου ὁ λόγος δὲν ἔχει τὸν τῶν τμημάτων, ὁ δὲ τῆς συλλαβῆς ἔχει τὸν τῶν στοιχείων, καί τοι διαιρεῖται καὶ ὁ κύκλος εἰς τὰ τμήματα ὡς καὶ ἡ συλλαβὴ εἰς τὰ στοιχεῖα· ἔτι δὲ εἰ τὰ μέρη ἦσαν τοῦ ὅλου πρότερα, τῆς δ' ὀρθῆς ἡ ὀξεῖα μέρος καὶ ὁ δάκτυλος τοῦ ζῴου, θὰ ἦτο πρότερον ἡ ὀξεῖα τῆς ὀρθῆς καὶ ὁ δάκτυλος τοῦ ἀνθρώπου· φαίνεται δ' ὅτι τὰ μέρη δὲν εἶναι τοῦ ὅλου πρότερα, διότι ταῦτα τῷ λόγῳ παράγονται ἐκ τοῦ ὅλου, καὶ πρότερον ἀεὶ ἐστιν ἐκεῖνο, ὃ δύναται ἄνευ ἐκείνων νὰ ὑπάρχῃ· ἢ πολλαχῶς λέγεται τὸ μέρος, ὧν εἷς μὲν τρόπος ἐστὶ τὸ μετροῦν κατὰ τὸ ποσόν· ἀλλὰ τοῦτο ἀφείσθω, καὶ τοῦτο σκεπτέον ἐξ ὧν ὡς μερῶν ἡ οὐσία ἐστίν. Τούτων δὲ τὸ μὲν ὕλη ἐστί, τὸ δ' εἶ-

δος, τὸ δ' ἐκ τούτων, οὐσία δὲ λέγεται καὶ ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ ἐκ τούτων, τρόπον δέ τινα καὶ ἡ ὕλη μέρος τινός, τρόπον δέ τινα οὔ, ἀλλὰ μόνον ἐξ ὧν ὁ τοῦ εἴδους λόγος, οἷον τῆς μὲν κοιλότητος δὲν εἶναι μέρος ἡ σάρξ (διότι αὕτη εἶναι ἡ ὕλη ἐφ' ἧς γίνεται), ἀλλὰ τῆς σιμότητος μέρος, καὶ τοῦ μὲν συνόλου ἀνδριάντος μέρος ὁ χαλκός, οὐχὶ ὅμως τοῦ ὡς εἴδους λεγομένου ἀνδριάντος, διότι τὸ εἶδος πρέπει νὰ λεχθῇ καὶ ᾗ εἶδος ἔχει ἕκαστον, τὸ δὲ ὑλικὸν οὐδέποτε πρέπει νὰ λεχθῇ καθ' αὑτό· διὸ ὁ μὲν τοῦ κύκλου λόγος δὲν ἔχει τὸν τῶν στοιχείων, διότι τὰ μὲν στοιχεῖα τοῦ λόγου εἰσὶ μέρη τοῦ εἴδους καὶ οὐχὶ ὕλη, τὰ δὲ τμήματά εἰσι μέρη ὡς ὕλη, πλὴν ταῦτα ἐγγύτερον τοῦ εἴδους εἰσὶν ἢ ὁ χαλκός, ὅταν ἐν χαλκῷ ἡ στρογγυλότης ἐγγένηται· ὁ Ἀριστοτέλης δεικνύει, ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς συλλαβῆς εἰσιν ἕτερα καὶ ἕτερα τὰ τμήματα τοῦ κύκλου, ἐξ ὧν ὁ κύκλος σχηματίζεται, διότι τὰ μὲν τοῦ κύκλου εἰσὶν ὁμοιομερῆ, ὑλικά, τὰ δὲ τῆς συλλαβῆς ἀνομοιομερῆ, τοῦ εἴδους. Ἐάν τι ὡς ὅλον θεωρήσωμεν, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ ἦναι ὕλη, τὸ δ' εἶδος, τὸ δ' ἐκ τούτων, σύνολον, ἡ μὲν ὕλη διαιρεῖται εἰς ὁμοιομερῆ, τὸ δ' εἶδος εἰς ἀνομοιομερῆ· τούτων δὲ τὰ μὲν ὁμοιομερῆ καθὸ ὑλικὰ δὲν ἀναφέρονται εἰς τὸ εἶδος, ἀλλ' εἰς τὸ ὅλον· διότι ἡ ὕλη ἐστὶ μέρος αὐτοῦ, οἷον ὁ χαλκὸς τοῦ ἀνδριάντος ὡς συνόλου μέρος· ἐπειδὴ τὰ τοῦ κύκλου τμήματά εἰσιν ὕλη, δὲν ἔχει ὁ λόγος τοῦ κύκλου τὸν τῶν τμημάτων· ὁ δὲ λόγος τῆς συλλαβῆς ἔχει τὸν τῶν στοιχείων, διότι τὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου εἰσὶ μέρη τοῦ εἴδους καὶ δὲν εἶναι ὕλη· τὰ δὲ τμήματα τοῦ κύκλου εἰσὶ μέρη τῆς ὕλης ὡς ὕλη. Ὅσα δὲ συνειλημμένα τὸ εἶδος καὶ ἡ ὕλη εἰσίν, οἷον τὸ σιμὸν ἢ ὁ χαλκοῦς κύκλος, ταῦτα μὲν φθείρονται εἰς ταῦτα καὶ μέρος αὐτῶν ἡ ὕλη ἐστίν. (1). Ὅσα δὲ δὲν εἶναι συνειλημμένα μετὰ τῆς ὕλης, ἀλλ' ἄνευ ὕλης, ὧν οἱ λόγοι τοῦ εἴδους μόνον, ταῦτα δὲν φθείρονται ἢ ὅλως ἢ οὐχὶ ὡς ἡ ὕλη· ὥστε τῶν μὲν ὑλικῶν ἀρχαὶ καὶ μέρη εἰσὶ τὰ

(1) Μετ. XII, 8. ὅσα ἀριθμῷ πολλὰ ὕλην ἔχει· τὸ δ' εἶδός ἐστιν ἄτομον, ἕν (IV, 6).

ὑφ' αὐτὰ τοῦ δ' εἴδους οὔτε μέρη εἰσὶ ταῦτα οὔτ' ἀρχαί· καὶ διὰ τοῦτο φθείρεται ὁ πήλινος ἀνδριὰς εἰς πηλὸν καὶ ἡ σφαῖρα εἰς χαλκὸν καὶ ὁ Καλλίας εἰς σάρκα καὶ ὀστᾶ, ἔτι δ' ὁ κύκλος εἰς τὰ τμήματα, διότι εἰσὶ τῇ ὕλῃ συνειλημμένα. Ὁ κύκλος ὅ,τε ἁπλῶς λεγόμενος καὶ ὁ καθ' ἕκαστον (ὡς ὕλη) λέγονται ὁμωνύμως, διότι τὰ καθ' ἕκαστα ἴδιον ὄνομα δὲν ἔχουσιν. Ὅσα δ' εἰσὶ τοῦ λόγου μέρη καὶ ἐκεῖνα, εἰς ἃ ὁ λόγος διαιρεῖται, ταῦτά εἰσι πρότερα ἢ πάντα ἢ ἔνια· ὁ δὲ τῆς ὀρθῆς λόγος δὲν διαιρεῖται εἰς ὀξείας λόγον, ἀλλὰ τῆς ὀξείας εἰς ὀρθήν, διότι ὁ ὁρίζων τὴν ὀξεῖαν χρῆται τῇ ὀρθῇ, διότι ἡ ὀξεῖά ἐστιν ἐλάττων τῆς ὀρθῆς· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ κύκλος καὶ τὸ ἡμικύκλιον ἔχουσι, διότι τὸ ἡμικύκλιον ὁρίζεται τῷ κύκλῳ καὶ ὁ δάκτυλος τῷ ὅλῳ, διότι τὸ τοιοῦτον μέρος ἀνθρώπου ἐστὶ δάκτυλος· ὥστε ὅσα μὲν μέρη ὡς ὕλη εἰσὶ καὶ εἰς ἃ διαιρεῖται ὡς ὕλην, εἰσὶν ὕστερα, ὅσα δ' εἰσὶν ὡς τοῦ λόγου καὶ τῆς κατὰ τὸν λόγον οὐσίας, ταῦτά εἰσι πρότερα, ἢ πάντα ἢ ἔνια. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τῶν ζῴων ψυχὴ (διότι τοῦτό ἐστιν οὐσία τοῦ ἐμψύχου) ἐστὶν ἡ κατὰ τὸν λόγον οὐσία καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ τί ἦν εἶναι τῷ τοιῷδε σώματι, δὲν δύναται, ἐὰν ἕκαστον μέρος καλῶς ὁρίζηται, νὰ ὁρισθῇ ἄνευ τοῦ ἔργου, καὶ τὸ ἔργον δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ αἰσθήσεως· ὥστε τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, ἢ πάντα ἢ ἔνια, εἰσὶ πρότερα τοῦ συνόλου ζῴου, καὶ οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ παντὸς καθ' ἕκαστον. Τὸ σῶμα ὅμως καὶ τὰ τούτου μόριά εἰσιν ὕστερα ταύτης τῆς οὐσίας, καὶ διαιρεῖται εἰς ταῦτα ὡς εἰς ὕλην, δὲν διαιρεῖται δ' ἡ οὐσία ἀλλὰ τὸ σύνολον. Τοῦ δὲ συνόλου τὰ ὑλικὰ μόριά εἰσιν τρόπον τινὰ πρότερα, τρόπον δέ τινα ὕστερα· δὲν εἶναι πρότερα, διότι κεχωρισμένα δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσι, διότι ὁ τυχὼν δάκτυλος δὲν εἶναι πραγματικὸς ζῴου τινός, ἀλλ' ἔστιν ὁμώνυμος ὁ τεθνεώς· εἰσὶ δὲ καί τινα μόρια, ἃ συνυπάρχουσιν ἅμα τῷ ὅλῳ, ὅσα κύρια (οὐσιώδη), ὅσα ἔχουσι τὸν λόγον καὶ τὴν οὐσίαν, οἷον καρδία ἢ ἐγκέφαλος· καὶ εἶναι ἀδιάφορον πότερον τοιοῦτον ἄν τις παραδέχεται· ὁ δ' ἄνθρωπος καὶ ὁ ἵππος καὶ τὰ ἄλλα ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα· καθόλου δὲ καθ' αὑτὸ δὲν ὑπάρχει ὡς οὐσία (ἴδιος), ἀλλὰ σύν-

ολόν τι ἐκ τούτου τοῦ λόγου (ὡρισμένου) καὶ ταύτης τῆς ὕλης (ὡρισμένης) ὡς καθόλου· καθ' ἕκαστον δ' ἐστὶν ἤδη ὁ Σωκράτης ἐκ τῆς ἐσχάτης ὕλης, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως· ἄρα μόρια εἰσὶ τοῦ τε εἴδους (εἶδος δὲ λέγω τὸ τί ἦν εἶναι) καὶ τοῦ συνόλου τοῦ ἐκ τοῦ εἴδους καὶ τῆς ὕλης· ἀλλὰ τοῦ λόγου μέρη εἰσὶ τὰ τοῦ εἴδους μόνον, ὁ δὲ λόγος ἐστὶ τοῦ καθόλου, διότι τὸ κύκλῳ εἶναι (ὁ λόγος τοῦ κύκλου), καὶ κύκλος καὶ ψυχῇ εἶναι (ὁ λόγος τῆς ψυχῆς) καὶ ψυχή εἰσι ταὐτόν· τοῦ δὲ συνόλου, οἷον κύκλου τούτου (τοῦ ὡρισμένου) εἴτε αἰσθητοῦ εἴτε νοητοῦ (λέγει δὲ νοητοὺς μὲν οἷον τοὺς μαθηματικούς, αἰσθητοὺς δὲ κύκλους οἷον τοὺς χαλκοῦς ἢ ξυλίνους), ὁρισμὸς δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ γνωρίζονται μετ' αἰσθήσεως ἢ νοήσεως· ἐὰν δ' ἀπέλθωσιν ἐκ τῆς ἐντελεχείας (τῆς πραγματικότητος) δὲν δύνανται νὰ γνωρισθῶσιν, εἰ εἰσὶν ἢ εἰ οὐκ εἰσίν, ἀλλ' ἀεὶ λέγονται καὶ γνωρίζονται τῷ καθόλου λόγῳ· ἡ δ' ὕλη ἐστὶν ἄγνωστος καθ' αὑτήν· ὕλη δὲ ἡ μὲν αἰσθητή, ἡ δὲ νοητή· αἰσθητὴ μὲν οἷον χαλκὸς καὶ ξύλον καὶ ὅση κινητὴ ὕλη, νοητὴ δὲ ἡ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὑπάρχουσα οὐχὶ ὅμως καθ' ὅσον εἰσὶν αἰσθητά, οἷον τὰ μαθηματικά. Πῶς μὲν ἔχει περὶ ὅλου καὶ μέρους, περὶ προτέρου καὶ ὑστέρου, εἴρηται· ἀνάγκη δὲ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ζήτημα πότερον ἡ ὀρθὴ καὶ ὁ κύκλος καὶ τὸ ζῷον πρότερόν ἐστιν ἢ τὰ μέρη, εἰς ἃ διαιροῦνται καὶ ἐξ ὧν σύγκεινται· εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα δὲν δύναταί τις νὰ ἀπαντήσῃ ἁπλῶς. Εἰ μὲν νοήσει τις τὴν ψυχὴν ζῷον ἔμψυχον ἢ ἕκαστον ἢ ἑκάστου, καὶ κύκλον τὸν λόγον, τὴν ἔννοιαν τοῦ κύκλου, καὶ ὀρθὴν τὸν λόγον καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ὀρθῆς, πρέπει νὰ εἴπῃ, ὅτι τρόπον τινὰ εἰσὶν ὕστερα ὡς τὰ μέρη τοῦ λόγου, τρόπον δέ τινα πρότερα ὡς δηλ. αὐτὴ ἡ ὡρισμένη ὀρθή, διότι ἡ τῇ ὕλῃ συνειλημμένη χαλκῆ γωνία ἐστὶν ὀρθή, καὶ ἡ ἐν ταῖς γραμμαῖς ταῖς καθ' ἕκαστα, ἡ δ' ἄνευ ὕλης ὀρθὴ εἶναι ὑστέρα τῶν τοῦ λόγου μερῶν, προτέρα ὅμως τῶν μερῶν τῆς ὡρισμένης ὀρθῆς· ἁπλῆν ὅμως λύσιν δὲν δύναταί τις νὰ δώσῃ. Ἂν ὅμως ἡ ψυχὴ ἦναι ἕτερον καὶ οὐχὶ τὸ ἔμψυχον ζῷον ὡς τοιοῦτον, πάλιν πρέπει νὰ εἴπῃ τις ὅτι τινὰ μέρη πρότερα, τινὰ δ' οὐκ εἰσίν, ὡς εἴρηται. (μετ. VII, 10).

Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὕλην ἐκλαμβάνει ὡς δύναμιν τοῦ εἴδους, τὸ δ' εἶδος οὐσίαν καὶ ψυχὴν αὐτῆς (μετ. VII, 3 καὶ ἑφ.).

Ἐὰν λ. χ. τὴν λέξιν πατὴρ ἀναλύσωμεν, παρατηροῦμεν, ὅτι αὕτη σύγκειται ἐκ συλλαβῶν, αἱ δὲ συλλαβαὶ ἐκ στοιχείων. Ταῦτα δ' εἰσὶν ἀναγκαῖα πρὸς σχηματισμὸν τοῦ ὅλου (πατήρ). Ἕκαστον ὅμως τούτων τῶν στοιχείων χωριστὸν οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν, διότι λ. χ. ποίαν σημασίαν δύναται νὰ ἔχῃ τὸ π ἢ τὸ α ἢ τὸ τ ἢ τὸ η ἢ τὸ ρ; σημασίαν ὅμως αὐτοῖς παρέχει ἡ σύνθεσις, ἄρα, ἐπειδὴ ἡ ἔννοια, ὁ λόγος τοῦ πατρὸς, παρέχει σημασίαν, διότι ὁ λόγος προηγούμενος συντίθησι ταῦτα εἰς ἕν, πρέπει νὰ προϋπάρχῃ τις λόγος, οὐσία τις, ἐξ ἧς τὰ μέρη, τὰ ὄντα, λαμβάνουσι τὴν σημασίαν αὐτῶν· ὥστε ἄνευ τοιούτου τινὸς προηγουμένου λόγου, τοιαύτης τινὸς προηγουμένης οὐσίας, τὸ πᾶν, ὁ κόσμος οὐδεμίαν θὰ εἶχε σημασίαν· ἐντεῦθεν ἀποδείκνυται ὅτι τὸ ὅλον, ὡς ἐνταῦθα ὁ λόγος, ἡ οὐσία, προηγεῖται τῶν μερῶν.

Ἐπειδὴ νοεῖν ἐστι θέτειν τὸ κατηγορούμενον (τὸ κοινὸν), γινώσκειν δὲ θέτειν τὴν σχέσιν τοῦ αἰτίου, τοῦ μέσου, πρός τε τὸ κατηγορούμενον (γένος) καὶ τὸ ὑποκείμενον (εἶδος), φανερὸν εἶναι, ὅτι τὸ κατηγορούμενον (γένος) καθὸ ἀόριστον δὲν δύναται νὰ ἦναι αἴτιον τῆς γνώσεως· ἐπειδὴ ὅμως τὸ εἶδος, εἰ καὶ δι' ἀφαιρέσεως τῶν διαφορῶν κτᾶται, εἶναι ὡρισμένον, φανερὸν εἶναι ὅτι τοῦτό ἐστι μᾶλλον αἴτιον τῆς γνώσεως. Ἀπορεῖται δ' εἰκότως καὶ ποῖα τοῦ εἴδους μέρη εἰσὶ καὶ ποῖα οὔ, ἀλλὰ τοῦ συνειλημμένου· καίτοι μὴ ὄντος τούτου φανεροῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ ἕκαστον, διότι ὁ ὁρισμός ἐστι τοῦ καθόλου καὶ τοῦ εἴδους. Ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι φανερὰ ποῖα τῶν μερῶν εἰσιν ὡς ὕλη καὶ ποῖα οὔ, οὐδ' ὁ λόγος τοῦ πράγματος ἔσται φανερός· ὅσα μὲν φαίνονται ἐπιγιγνόμενά τισι τῷ εἴδει διαφόροις, οἷον κύκλος ἐν χαλκῷ καὶ λίθῳ καὶ ξύλῳ, ταῦτα φαίνονται (ὁ χαλκὸς καὶ ὁ λίθος) ὅτι δὲν ἀνήκουσι τῇ οὐσίᾳ τοῦ κύκλου, διότι χωρίζονται αὐτῶν· ὅσα δὲ μὴ ὁρῶνται χωριζόμενα δύνανται νὰ ἔχωσιν ὁμοίως τούτοις, ὡς ἐὰν πάντες οἱ κύκλοι ἐφαίνοντο χαλκοῖ, ὁ χαλκὸς οὐδὲν ἧττον δὲν θὰ ἀνῆκε τῇ μορφῇ

τοῦ κύκλου· πλὴν εἶναι δύσκολον τὸ ὑλικὸν νὰ ἀφαιρέσῃ τις τῇ διανοίᾳ· τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου π. χ. ἀεὶ φαίνεται ἐν σαρξὶ καὶ ὀστοῖς καὶ τοῖς τοιούτοις μέρεσιν· εἰσὶ τὰ μέρη ταῦτα μέρη τοῦ εἴδους καὶ τοῦ λόγου ἢ οὔ, ἀλλὰ μέρη ὑλικά, ἃ δὲν δυνάμεθα νὰ χωρίσωμεν, διότι τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ὕλῃ φαίνεται· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐνδέχεται, ἄδηλον δὲ πότε, ἀποροῦσι τινὲς ἤδη καὶ ἐπὶ τοῦ κύκλου καὶ τοῦ τριγώνου καὶ ἰσχυρίζονται, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὁρίζωνται γραμμαῖς καὶ τῷ συνεχεῖ, ἀλλὰ ὅλα ταῦτα λέγονται ὁμοίως ὡς σάρκες ἢ ὀστᾶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ χαλκὸς καὶ λίθος τοῦ ἀνδριάντος· καὶ ἀνάγουσι πάντα εἰς τοὺς ἀριθμοὺς καὶ λέγουσιν ὅτι ὁ τῆς γραμμῆς λόγος εἶναι ὁ τῶν δύο· καὶ ἐκ τῶν ἰδεολόγων οἱ μὲν θέτουσι αὐτογραμμὴν τὴν δυάδα, οἱ δὲ τὸ εἶδος τῆς γραμμῆς τινὲς λέγουσιν, ὅτι τὸ εἶδος καὶ οὗ τὸ εἶδος ταὐτὰ εἰσίν, δυὰς καὶ ὁ λόγος τῆς δυάδος· ἐπὶ γραμμῆς δὲ δὲν ἔχει οὕτω· τότε ὅμως συμβαίνει νὰ ἦναι ἓν εἶδος πολλῶν, ὧν τὸ εἶδος φαίνεται ἕτερον, ὅπερ καὶ τοῖς Πυθαγορείοις συνέβαινε· καὶ ἐνδέχεται νὰ τεθῇ ἓν πρῶτον εἶδος πάντων, τὰ δ' ἄλλα μὴ εἴδη, καὶ ἑπομένως νὰ ἀναιρεθῶσι τὰ εἴδη, καὶ ἀναιρεθέντων νὰ ἦναι πάντα ἕν· καὶ ἔσονται πάντα ἕν, ἐὰν ἐκληφθῇ ἡ οὐσία πάντων μία. Ὅτι δὲ τὰ περὶ τοὺς ὁρισμοὺς ἔχουσί τινα ἀπορίαν, εἴρηται· διὸ καὶ περιττὸν εἶναι τὸ νὰ ἀνάγῃ τις πάντα εἰς τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην νὰ ἀφαιρῇ· διότι τινὰ παριστῶσιν ἕνωσιν εἴδους καὶ ὕλης, ἢ ἔχουσι τὴν ὕλην ὡρισμένως· καὶ ἡ παραβολὴ ἡ ἐπὶ τοῦ ζώου, ἣν εἰώθει λέγειν Σωκράτης ὁ νεώτερος (ὃν ὁ Πλάτων ἀναφέρει ἐν τῷ σοφιστῇ 218 καὶ ἐν Θεαιτήτῳ 147 ὁμώνυμον τοῦ Σωκράτους) δὲν ἔχει καλῶς· διότι ἀπάγει ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς καὶ παρέχει τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐνδέχεται νὰ ἦναι ἄνευ τῶν μερῶν, ὡς ὁ κύκλος ἄνευ τοῦ χαλκοῦ· τοῦτο δὲ δὲν εἶναι ὅμοιον· διότι τὸ ζῶόν ἐστιν αἰσθητὸν καὶ ἄνευ κινήσεως δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ, ἄρα οὐδ' ἄνευ μερῶν. Ἡ χεὶρ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι πάντοτε μέρος αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ δυναμένη τὸ ἔργον νὰ ἀποτελῇ, ἄρα ἡ ἔμψυχος χείρ· ἡ μὴ ἔμψυχος δὲ δὲν εἶναι μέρος τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τί δ' ἐν τοῖς μα-

θηματικοῖς οἱ λόγοι δὲν εἶναι μέρη τῶν λόγων, οἷον τὰ ἡμικύκλια τοῦ κύκλου μέρη; διότι ταῦτα δὲν εἶναι αἰσθητά, ἢ οὐδὲν διαφέρει; ὑπάρχει δὲ ὕλη ἐνίων καὶ μὴ αἰσθητῶν· μάλιστα δὲ πάντα ἔχουσιν ὕλην, ὅσα δὲν εἶναι τί ἦν εἶναι καὶ εἶδος αὐτὸ καθ' αὐτό, ἀλλὰ τόδε τι· ταῦτα δὲ δὲν εἶναι μέρη τοῦ καθόλου κύκλου, ἀλλὰ τῶν καθ' ἕκαστα κύκλων, ὡς ἤδη εἴρηται· διότι ἡ ὕλη ἡ μέν ἐστιν αἰσθητή, ἡ δὲ νοητή· δῆλον δὲ καὶ ὅτι ἡ μὲν ψυχὴ οὐσία ἡ πρώτη ἐστί, τὸ δὲ σῶμα ὕλη, ὁ δ' ἄνθρωπος ἢ τὸ ζῶον τὸ ἐξ ἀμφοῖν ὡς καθόλου. Σωκράτης δὲ καὶ Κορίσκος, εἰ μὲν καὶ ἡ ψυχή ἐστι διττόν· διότι οἱ μὲν αὐτοὺς θεωροῦσιν ὡς ψυχήν, οἱ δ' ὡς τὸ σύνολον (ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος). Ἐὰν ὅμως τις τὸν Σωκράτην θεωρήσῃ ὡς ἄτομον, τότε ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμά εἰσιν ὡς τὸ καθόλου καὶ τὸ καθ' ἕκαστον· πότερον δ' ἔστι παρὰ τὴν ὕλην τῶν τοιούτων οὐσιῶν τις ἄλλη, καὶ πρέπει τις νὰ ζητῇ οὐσίαν αὐτῶν ἑτέραν τινὰ οἷον ἀριθμούς, ἤ τι τοιοῦτον, σκεπτέον ὕστερον· διότι τούτου χάριν πειρώμεθα νὰ διορίσωμεν καὶ περὶ τῶν αἰσθητῶν οὐσιῶν, ἐπειδὴ τρόπον τινὰ τῆς φυσικῆς καὶ δευτέρας φιλοσοφίας ἔργον ἐστὶν ἡ περὶ τὰς αἰσθητὰς οὐσίας θεωρία· διότι οὐ μόνον περὶ τῆς ὕλης πρέπει ὁ φυσικὸς νὰ γνωρίζῃ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς κατὰ τὸν λόγον, καὶ μᾶλλον· ἐπὶ δὲ τῶν ὁρισμῶν πῶς μέρη τὰ ἐν τῷ λόγῳ, καὶ διὰ τί εἷς λόγος ὁ ὁρισμὸς σκεπτέον ὕστερον.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι τὸ σύνολον λύεται εἰς ὑλικὰ μέρη, διότι ἡ ὕλη ἔχει μέρη, οὐχὶ δὲ ἡ οὐσία (ἄτομον γὰρ τὸ εἶδος). Ἡ λύσις ὅμως αὕτη δὲν φαίνεται κατὰ πάντα ὀρθή· διότι τὰ μέρη τῆς ὕλης δὲν εἶναι πράγματός τινος ὡς τοιούτου μέρη· διότι ἐὰν τὰ μέρη τοῦ ἀνθρώπου ἀναλύσωμεν εἰς τὰ ὑλικὰ μέρη, ταῦτα δέ, οἷον χείρ, πούς, αἷμα, ὀστᾶ κτλ. εἰσὶ μέρη τοῦ ἀνθρώπου ὡς τοιούτου, δηλ. ἔχουσι μορφὴν ὡρισμένην καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι μέρη τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος ὀργανικοῦ· πλὴν οὐδ' αὐτὸς ὁ ὀργανισμὸς δύναται εἰς μέρη ὑλικὰ νὰ ἀναλυθῇ, διότι καὶ ταῦτα ἔχουσι μορφὴν ὡρισμένην.

Ἐὰν ὑπῆρχον οὐσίαι ἁπλαῖ, ἐξ αὐτῶν δὲ συνέκειντο αἱ ἄλλαι, ἢ ἔπρεπεν ἐν αὐταῖς ταῖς συγκειμέναις νὰ ὑπάρχωσιν ἢ οὐδὲν σύνθετον θὰ ὑπῆρχε, διότι ἡ ὕλη ἐστὶν ὑστέρα καὶ τὸ σύνολον τοῦ εἴδους. Πρέπει δὲ τὰ ἐν τῷ νῷ ὑπάρχοντα νὰ διακριθῶσι τῶν πραγματικῶς ὑπαρχόντων· διότι ἐπὶ τῶν ἐν τῷ νῷ ὑπαρχόντων βεβαίως τὸ εἶδος δύναται τῆς ὕλης νὰ χωρισθῇ, ὡς ὁ κύκλος τοῦ χαλκοῦ· ἐπειδὴ ὅμως χωρίζεται δι' ἀφαιρέσεως, τὰ δ' ἐξ ἀφαιρέσεως ἀφαιροῦνται ἀπό τινος καὶ εἰσὶν ἐκείνων, ἐξ ὧν ἀφαιροῦνται ὕστερα, δηλ. τῆς ὕλης, ἕπεται, ὅτι τὸ εἶδος ἔπρεπε νὰ ἦναι τῆς ὕλης ὕστερον. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι, ὅτι τὸ εἶδος ἔχει τὴν ὕλην ἐν ἑαυτῷ καὶ μάλιστα δυνάμει, ὡς δύναμιν· καὶ ἐπειδὴ ἡ δύναμίς ἐστι δύναμις τῆς οὐσίας, ἡ δὲ δύναμις αἰτία τοῦ σώματος, ἕπεται, ὅτι καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς σῶμα πρέπει νὰ ἦναι ὁμοειδὲς, ὡς πᾶσα δύναμις ὁμοειδής ἐστιν. Ἐπειδὴ ὁ χωρισμὸς οὗτος τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἴδους δὲν εἶναι πραγματικὸς, εἶναι κενὴ καὶ ἡ τοῦ συνόλου ἀπὸ τῆς οὐσίας διαφορὰ, διότι ἕκαστον σύνολόν ἐστι σύνολον διὰ τοῦ εἴδους αὐτοῦ.

Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ ὕλη δὲν ποιεῖ μέρη, ἀλλὰ τὸ εἶδος, ἡ κατὰ τὸν λόγον οὐσία, τὸ τί ἦν εἶναι (1)· διὸ ὅπου ἡ οὐσία ἐστὶν, ἐκεῖ δύναται νὰ γίνηται λόγος καὶ περὶ μερῶν, πλὴν οὐχὶ περὶ μερῶν τῆς οὐσίας, διότι τὸ εἶδος ἐστιν ἄτομον, ἀλλὰ περὶ μερῶν τῆς ὕλης, διότι ἡ ὕλη ἐστὶν ἐν τόπῳ, ἡ δ' οὐσία οὔτ' ἐν τόπῳ οὔτ' ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἀΐδιος. Ἐπειδὴ ἐν τόπῳ μόνη ἡ ὕλη ἐστιν, ὁ δὲ τόπος ἔχει μέρη, πρέπει καὶ ἡ ὕλη νὰ ἔχῃ μέρη, διότι μόνη αὕτη ἐν τόπῳ ἐστίν· ἡ ψυχὴ οὐσία οὖσα οὐκ ἐν τόπῳ ἐστὶν, ἄρα οὐδὲ μέρη ἔχει· διὰ τοῦτο μέρη ἔχει μόνον τὸ σῶμα, διότι μόνον τοῦτο ἐν τόπῳ ἐστίν (μετ. VII, 11). Ἀπορεῖται δὲ διὰ τί ἐστιν ἓν ἐκεῖνο, οὗ τὸν λόγον ὀνομάζομεν ὁρισμὸν, οἷον τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁρισμός ἐστι ζῷον δίπουν· διότι τοῦτο θέσωμεν ὡς λόγον αὐτοῦ· διὰ τί τοῦτό ἐστιν

(1) Οὐσία γάρ ἐστι τὸ εἶδος τὸ ἐνὸν, ἐξ οὗ καὶ τῆς ὕλης ἡ σύνοδος οὐσία λέγεται· ἐν δὲ τῇ συνόλῳ οὐσίᾳ ἐνέσται καὶ ἡ ὕλη (μετ. VII, 11 κατηγ. 4.

ἓν ἀλλ' οὐ πολλὰ, ζῷον καὶ δίπουν ; τὸ ζήτημα τοῦτο, διὰ τί ἐστιν ἓν τοῦτο, οὗ τὸν λόγον λέγομεν ὁρισμὸν, ἐστὶ τὸ αὐτὸ τῷ ζητήματι, διὰ τί ὁ λόγος καὶ ἕκαστον ταὐτόν ἐστιν ; ἐὰν εἴπωμεν τὸν ἄνθρωπον ζῷον δίπουν, ἄπτερον, λογικὸν κτλ., διὰ τί ταῦτα πάντα εἰσὶν ἓν ὄν ; Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ λευκόν εἰσιν ἓν κατὰ συμβεβηκὸς, καθ' αὑτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἕν. Τὸ γένος φαίνεται ὅτι δὲν μετέχει τῶν διαφορῶν, διότι, εἰ μετεῖχε, θὰ μετεῖχεν ἐν ταὐτῷ τῶν ἐναντίων· ἐὰν αἱ διαφοραὶ εἶναι πλείους, οἷον πεζὸν, δίπουν, ἄπτερον κτλ., διὰ τί εἰσιν ἓν ὂν καὶ οὐχὶ πολλά; οὐχὶ διότι ἐνυπάρχουσιν ἑνὶ καὶ ταὐτῷ· διότι, εἰ οὕτως, πάντα θὰ ἦσαν ἕν. Ἐπειδὴ ὁ ὁρισμός ἐστι λόγος τις εἷς καὶ οὐσίας, πρέπει νὰ ἦναι λόγος ἑνός τινος· διότι καὶ οὐσία σημαίνει ἕν τι καὶ τόδε τι. Ἐν δὲ τῷ ὁρισμῷ οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν πλὴν τότε πρῶτον γένος καὶ αἱ διαφοραὶ, οἷον πρῶτον γένος ζῷον καὶ αἱ διαφοραὶ δίπουν, ἄπτερον, πεζὸν κτλ., εἰ λοιπὸν τὸ γένος μή ἐστι παρὰ τὰ ὡς γένους εἴδη ἁπλῶς, ἢ εἰ ἔστι μὲν, ὡς ὕλη δ' ἐστὶν, (ἡ μὲν φωνὴ γένος καὶ ὕλη, αἱ δὲ διαφοραὶ τὰ εἴδη καὶ τὰ στοιχεῖα ἐκ ταύτης ποιοῦσι), φανερὸν εἶναι, ὅτι ὁ ὁρισμός ἐστιν ὁ ἐκ τῶν διαφορῶν λόγος, ἡ δὲ τελευταία διαφορὰ ἡ οὐσία τοῦ πράγματος ἔσται καὶ ὁ ὁρισμός· ὅθεν δύνανται πολλὰ νὰ ἦναι ἓν, διότι ὁ λόγος ἐστὶ λόγος τῆς διαφορᾶς, καὶ τὸ γένος δὲν ὑπάρχει παρὰ τὴν τελευταίαν διαφορὰν, ἀλλ' ἐν αὐτῇ (μετ. VII, 12).

Ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου τῆς οὐσίας ἐξήγησε τὴν εἰδικὴν διαφορὰν τῶν ὄντων ἀποδείξας, ὅτι ἡ οὐσία εἶναι τὸ εἶδος, τὶ ὡρισμένον, οὐχὶ δὲ τὸ γένος, τὶ ἀόριστον, ὕλη, ὑπερτέρησε τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν (μετ. VIII, 2. φυσ. I, 9). Ἀπορεῖται δὲ πότερον τὸ καθόλου οὐσία ἐςίν ἢ οὔ ; ἀδύνατον δὲ φαίνεται οὐσία νὰ ἦναι τὸ καθόλου, διότι πρώτη οὐσία ἐστὶν ἴδιος ἑκάστῳ, ἣ οὐχ ὑπάρχει ἄλλῳ, τὸ δὲ καθόλου κοινόν· καθόλου δὲ λέγεται ὃ πλείοσιν ὑπάρχει. Τίνος δ' οὐσία τοῦτ' ἔσται ; διότι ἢ ἁπάντων ἢ οὐθενός· ἁπάντων δ' ἀδύνατον· εἰ δ' ἔσται οὐσία ἑνὸς, καὶ τἆλλα τοῦτ' ἔσται· διότι ὧν ἡ οὐσία μία καὶ τὸ τί ἦν εἶναι ἓν καὶ αὐτὰ ἕν· ἔτι οὐσία

λέγεται τὸ μὴ καθ' ὑποκειμένου, τὸ δὲ καθόλου καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται ἀεί· ἐὰν δὲ τὸ καθόλου δὲν δύναται νὰ ἦναι ὡς τὸ τί ἦν εἶναι, δύναται ὅμως νὰ ἐνυπάρχῃ αὐτῷ, ὡς τὸ ζῷον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἵππῳ· ἐντεῦθεν ἄρα δῆλον, ὅτι ἔστιν αὐτοῦ λόγος· οὐδόλως δὲ διαφέρει οὐδὲ ἐὰν μὴ ᾖ λόγος πάντων τῶν ἐν τῇ οὐσίᾳ· διότι οὐδὲν ἧττον ἔσται τοῦτο οὐσία τινός, ὡς ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἀνθρώπου ἐν ᾧ ὑπάρχει· ἔτι δὲ καὶ ἀδύνατον καὶ ἄτοπόν ἐστι τὸ τόδε τι καὶ οὐσία, εἰ ἔστιν ἔκ τινων, νὰ μὴ ἦναι ἐξ οὐσιῶν μηδ' ἐκ τοῦ τόδε τι, ἀλλ' ἐκ ποιοῦ, διότι τὸ ποιόν, ὃ δὲν εἶναι οὐσία, ἔσται πρότερον οὐσίας καὶ τοῦ τόδε τι, ὅπερ ἐστὶν ἀδύνατον· διότι οὔτε λόγῳ οὔτε χρόνῳ οὔτε γενέσει εἶναι δυνατὸν τὰ πάθη νὰ ἦναι πρότερα τῆς οὐσίας· διότι εἰ πρότερα, ἔσονται χωριστά· ἔτι τῷ Σωκράτει καθὸ οὐσίᾳ ἐνυπάρξει οὐσία, ὥστε ἔσται αὐτὸς οὐσία δυοῖν· ὅλως δὲ συμβαίνει, εἰ ἔστιν οὐσία ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅσα οὕτω λέγονται, μηθὲν τῶν ἐν τῷ λόγῳ νὰ ἦναι μηθενὸς οὐσία, μηδὲ νὰ ὑπάρχῃ χωρὶς αὐτῶν μηδ' ἐν ἄλλῳ, λέγει δὲ οἷον ὅτι οὐκ ἔστι τι ζῷον παρὰ τὰ τινὰ οὐδ' ἄλλο τῶν ἐν τοῖς λόγοις οὐδέν· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι οὐδὲν τῶν καθόλου ὑπαρχόντων οὐσία ἐστίν, καὶ ὅτι οὐθὲν τῶν κοινῇ κατηγορουμένων σημαίνει τόδε τι, ἀλλὰ τοιόνδε (1)· εἰ δὲ μή, ἄλλα τε πολλὰ συμβαίνουσι καὶ ὁ τρίτος ἄνθρωπος· ἔτι δὲ καὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον δῆλόν ἐστιν, διότι ἀδύνατον (ἴδιος) οὐσία νὰ σύγκηται ἐξ οὐσιῶν ἐνυπαρχουσῶν ὡς ἐντελεχείᾳ, διότι τὰ δύο ἐντελεχείᾳ οὐδέποτε δύνανται νὰ ἦναι ἐντελεχείᾳ ἕν, ἀλλ' ἐὰν δυνάμει δύο ἦναι, ἔσται ἕν, οἷον ἡ διπλασία ἐκ δύο ἡμίσεων δυνάμει γε, διότι ἡ ἐντελέχεια χωρίζει· ὥστε εἰ ἡ οὐσία ἐστὶν ἕν, οὐκ ἔσται ἐξ οὐσιῶν ἐνυπαρχουσῶν.

Ἐὰν δὲ οὐδεμία οὐσία δύναται νὰ ἦναι τῶν καθόλου, διότι ἕκαστον τούτων (καθόλου) τοιόνδε σημαίνει καὶ οὐχὶ τόδε τι, φανερὸν εἶναι ὅτι μήτε ἐξ οὐσιῶν οὐσία τις σύνθετος νὰ ἦναι

(1) Περὶ ψυχ. III, 1. Λέγομεν δὲ γένος ἕν τι τῶν ὄντων τὴν οὐσίαν, ταύτης δὲ τὸ μὲν ὡς ὕλην, ὃ καθ' αὑτὸ μὲν οὐκ ἔστι τόδε τι, ἕτερον δὲ μορφὴν καὶ εἶδος, καθ' ἣν ἤδη λέγεται τόδε τι.

ἐνδέχεται, διότι πᾶσα οὐσία ἐστὶν ἀσύνθετος, μήτε λόγος νὰ ἦναι οὐσίας τινός, ἄρα οὐδ' ὁρισμὸς, διότι ὁ ὁρισμός ἐστι λόγος ὁ τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνων.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύων, ὅτι ἡ οὐσία δὲν δύναται νὰ ἦναι τὸ καθόλου, οὐδὲ σύνθετος, οἷον ὁ ἀνδριὰς ὡς ἐξ ὕλης καὶ εἴδους, ὡς καθόλου, ἀλλ' ἴδιος καὶ ἀσύνθετος καὶ ἐνεργείᾳ προτέρα ἀναιρεῖ τὸν Πλάτωνα καὶ ἅπαντας τοὺς ὑποθέτοντας οὐσίας τὰ καθόλου, ἃ ὁ Ἀριστοτέλης σύνολα ἀποκαλεῖ. (μετ. VII, 13).

Ἐκ τούτων δὲ φανερὸν εἶναι καὶ τὸ συμβαῖνον τοῖς λέγουσιν, ὅτι αἱ ἰδέαι εἰσὶν οὐσίαι καὶ χωρισταί, συγχρόνως ὅμως τὸ εἶδος ποιοῦσιν ἐκ τοῦ γένους καὶ τῶν διαφορῶν· διότι εἰ τὰ εἴδη καὶ τὸ ζῷον εἶναι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἵππῳ, ἔστιν ἢ ἓν καὶ ταὐτὸν τῷ ἀριθμῷ ἢ ἕτερον· τῷ μὲν λόγῳ ἐξ ἅπαντός ἐστιν ἕν, διότι τὸν αὐτὸν λόγον ἀναφέρει ὁ λέγων ἐν ἑκατέρῳ· εἰ δ' ἔστι τις ἄνθρωπος αὐτὸς καθ' αὑτὸν τόδε τι καὶ κεχωρισμένον, ἀνάγκη καὶ ἐκεῖνα, ἐξ ὧν, οἷον τὸ ζῷον καὶ τὸ δίπουν, νὰ σημαίνωσι τόδε τι καὶ νὰ ἦναι χωριστὰ καὶ οὐσίαι· ὥστε καὶ τὸ ζῷον· εἰ μὲν τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἵππῳ ζῷον, τὸ αὐτὸ καὶ ἕν ἐστιν, ὥσπερ σὺ σαυτῷ τὸ αὐτὸ καὶ ἕν, πῶς ἔσται ἐκεῖνο ἕν, ὃ ἐν τοῖς κεχωρισμένοις οὖσιν ἕν ἐστι, καὶ διὰ τί τὸ ζῷον δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κεχωρισμένον ἑαυτοῦ; ἔπειτα εἰ τὸ ζῷον μεθέξει τοῦ δίποδος καὶ τοῦ πολύποδος, συμβαίνει τι ἀδύνατον, διότι αὐτῷ τῷ ἑνὶ καὶ τῷδε τινὶ ὄντι ὑπάρξουσιν ἅμα τἀναντία. Εἰ δὲ μὴ μεθέξει, τίς ὁ τρόπος, ὅταν εἴπῃ τις, ὅτι τὸ ζῷόν ἐστι δίπουν ἢ πεζόν; ἴσως θέλει εἴπει, ὅτι πάντα εἰσὶ μεμιγμένα καὶ ἁπτόμενα καὶ συγκείμενα· ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἰσὶν ἄτοπα. Ἐὰν δ' εἴπῃ, ὅτι ἐν ἑκάστῳ τὸ ζῷόν ἐστι διάφορον, ἕτερον, ἔσονται ἄπειρα ἐκεῖνα, ὧν ἡ οὐσία ἐστὶ ζῷον, διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐκ ζῴου κατὰ συμβεβηκός· ἔτι πολλὰ ἔσται τὸ ζῷον αὐτὸ καθ' αὑτὸ, διότι ἔσται οὐσία τὸ ἐν ἑκάστῳ ζῷον, διότι ἕκαστον δὲν λέγεται κατ' ἄλλο· εἰ δὲ μή, ὁ ἄνθρωπος ἔσται ἐξ ἐκείνου καὶ γένος αὐτοῦ ἐκεῖνο· καὶ ἔτι ἰδέαι γενήσονται ἅπαντα, ἐξ ὧν ὁ ἄνθρωπος. Εἶναι δ' ἀ-

δύνατον ἄλλου μὲν ἰδέα νὰ ἦναι ἄλλου δ' οὐσία· αὐτὸ ἄρα ζῷον ἓν ἕκαστον ἔσται τῶν ἐν τοῖς ζῴοις· ἔτι ἐκ τίνος τοῦτο τὸ ἐν τοῖς ἀτόμοις ὑπάρχον ζῷον δύναται νὰ παραχθῇ καὶ πῶς ἐξ αὐτοῦ ζῷον; ἢ πῶς δύναται τοῦτο αὐτὸ ὅ ἐστιν οὐσία νὰ ἦναι παρ' αὐτὸ τὸ ζῷον (τὸ καθ' αὑτό); ἔτι δὲ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ταῦτά τε συμβαίνουσι καὶ τούτων ἀτοπώτερα· εἰ δὴ ἀδύνατον νὰ ἔχῃ οὕτω, φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν εἴδη (ἰδέαι) αὐτῶν οὕτως ὥς τινες λέγουσιν (μετ. VII, 14) (1).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύων, ὅτι τὸ εἶδος καὶ τὸ καθ' ἕκαστόν ἐστι ταὐτὸν, τὸ δὲ γένος ὅτι δὲν ὑπάρχει παρὰ τὸ εἶδος, ἀλλ' ἐν αὐτῷ, οἷον δύναμίς τις, ἀναιρεῖ τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν παραδεχομένους τὰ καθόλου, τὰ σύνολα, τὰ ἐξ ὕλης καὶ εἴδους συγκείμενα, ὡς ἰδέας, οὐσίας.

Ἀπεδείχθη δὲ ὅτι ἡ οὐσία εἶναι ἑτέρα τοῦ τε συνόλου καὶ τοῦ λόγου· ἡ οὐσία δ' εἶναι σὺν τῇ ὕλῃ συνειλημμένος λόγος, ἄνευ δ' ὕλης λόγος ἁπλοῦς· ὅσαι μὲν τῶν οὐσιῶν συνειλημμέναι μετὰ τῆς ὕλης εἰσίν, τούτων ἐστὶ φθορὰ, διότι ἐστι καὶ γένεσις· τοῦ δὲ λόγου δὲν ὑπάρχει φθορὰ, διότι οὐδὲ γένεσις (διότι δὲν γίνεται ὁ λόγος τῆς οἰκίας, ἀλλ' ἥδε ἡ οἰκία)· αἱ κατὰ τὸν λόγον οὐσίαι εἰσὶν ἄφθαρτοι, διότι ταύτας οὐδεὶς γεννᾷ οὐδὲ ποιεῖ· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τῶν οὐσιῶν τῶν αἰσθητῶν τῶν καθ' ἕκαστα οὔθ' ὁρισμός ἐστιν οὔτ' ἀπόδειξις, ὅτι ἔχουσιν ὕλην, ἧς ἡ φύσις ἐστὶ τοιαύτη, ὥστε ἐνδέχεται εἶναι καὶ μὴ εἶναι· διὰ τοῦτο εἰσὶ φθαρτὰ πάντα τὰ καθ' ἕκαστα αὐτῶν· εἰ λοιπὸν καὶ ἡ ἀπόδειξις εἶναι τῶν ἀναγκαίων καὶ ὁ ὁρισμὸς ἐπιστημονικός, τουτέστιν εἰ ἡ μὲν ἀπόδειξις ἀσχολεῖται περὶ τὸ ἀναγκαῖον ὁ δ' ὁρισμὸς περὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ἀντικείμενα, καὶ εἰ περὶ τοῦ ἐνδεχομένου ἄλλως ἔχειν οὔτ' ἀπόδειξις οὔθ' ὁρισμός ἐστιν, ἀλλὰ μόνον δόξα, ὡς οὐδ' ἡ ἐπιστήμη οὐχὶ ὁτὲ μὲν ἐπιστήμη, ὁτὲ δ' ἄγνοιά ἐστιν, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δόξα ἐστὶν,

(1) Μετ. III, 2. Οἱ λέγοντες χωριστὰς εἶναι φύσεις οὐδὲν ἄλλο ποιοῦσιν εἰ μὴ παραπλησίως τοῖς φάσκουσι θεοὺς μὲν εἶναι, ἀνθρωποειδεῖς δέ· οὔτε γὰρ ἐκεῖνοι οὐδὲν ἄλλο ἐποίουν ἢ ἀνθρώπους ἀϊδίους, οὐθ' οὗτοι τὰ εἴδη ἢ αἰσθητὰ ἀΐδια· μετ. VII, 16. ἠθ. Νικομ. I, 4. Εὐδ. I, 9. XIII, 4.

εἶναι φανερὸν, ὅτι αὐτῶν (τῶν δοξαστῶν) οὔθ' ὁρισμὸς δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὔτ' ἀπόδειξις· διὸ δὲν πρέπει τις ν' ἀγνοῇ, ὅταν τις ὁρίζηταί τι τῶν καθ' ἕκαστα, ὅτι ἀεὶ πρέπει ν' ἀναιρῇ· διότι ὁρισμὸς δὲν δύναται νὰ προέλθῃ, οὐδὲ ἰδέα οὐδεμία νὰ ὁρισθῇ, διότι ἡ ἰδέα ἐστὶ τῶν καθ' ἕκαστον καὶ χωριστὴ, ὥς φασιν· εἶναι δ' ἀναγκαῖον ὁ λόγος νὰ ἦναι ἐξ ὀνομάτων· ὄνομα δὲ οὐ ποιήσει ὁ ὁρίζων, διότι ἔσται ἄγνωστον· τὰ δὲ κείμενα (ὀνόματα) ἀπ' ἐναντίου εἰσὶ κοινὰ πᾶσιν· ἄρα (ταῦτα) εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι καὶ ἄλλῳ, οἷον εἴ τις ἤθελε νὰ σὲ ὁρίσῃ ὡς ζῷον ἰσχνὸν ἢ λευκὸν ἢ ἕτερόν τι, ὃ καὶ ἄλλῳ ὑπάρχει· εἰ δέ τις εἴπει, ὅτι ταῦτα τὰ κατηγορούμενα χωριστὰ πολλοῖς ὑπάρχουσιν, ἡνωμένα δὲ τούτῳ τῷ ἑνὶ μόνον, πρέπει νὰ εἴπῃ ὅτι ταῦτα ὑπάρχουσιν ἀμφοῖν, οἷον τὸ ζῷον δίπουν τῷ ζῴῳ καὶ τῷ δίποδι· καὶ τοῦτο ἐπὶ μὲν τῶν ἀϊδίων καὶ ἀνάγκη εἶναι, διότι ταῦτα πρότερά εἰσι καὶ μέρη τοῦ συνθέτου· ἀλλὰ καὶ χωριστὰ, εἴπερ τὸ ἄνθρωπος (ἡ ἔννοια αὐτοῦ) χωριστόν ἐστιν· διότι ἢ οὐθέν ἐστιν ἢ ἀμφότερα· εἰ μὲν μηθὲν, τὸ γένος οὐκ ἔσται παρὰ τὰ εἴδη· εἰ δ' ἔσται τὸ γένος χωριστὸν, ἔσται καὶ ἡ διαφορά. ἔπειτα εἰ ἐκεῖνα (τὰ εἴδη) εἰσὶ χωριστὰ, διότι εἰσὶ πρότερα τῷ εἶναι, ταῦτα (ὅσα πρότερα) δὲν ἀνταναιροῦνται· ἔπειτα δ' εἰ αἱ ἰδέαι ἐξ ἰδεῶν εἰσὶν, (διότι εἰσὶν ἀσυνθετώτερα τὰ ἐξ ὧν), πρέπει νὰ κατηγορῶνται ἐπὶ πολλῶν ἐκεῖνα, ἐξ ὧν ἡ ἰδέα ἐστὶν, π. χ. τὸ ζῷον καὶ τὸ δίπουν· εἰ δὲ μὴ, πῶς γνωρισθήσεται; ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἄτοπον, διότι αἱ ἰδέαι εἰσὶν ἁπλαῖ· καὶ ἐπειδὴ ἁπλαῖ, προέρχεται ἀντίφασις τὰ ἁπλᾶ νὰ ἦναι σύνθετα· ἔπρεπε τότε νὰ ὑπάρχῃ ἰδέα, ἥτις ἀδύνατον νὰ κατηγορηθῇ ἐπὶ πλειόνων ἢ ἑνός· αὕτη δὲ δὲν εἶναι ἡ γνώμη των, ἀλλ' ὅτι πᾶσα ἰδέα ἐστὶ μεθεκτή· οὗτοι δὲν γινώσκουσιν, ὅτι ἀδύνατον τὰ ἀΐδια νὰ ὁρισθῶσι, μάλιστα δὲ μοναχὰ, οἷον ἥλιος ἢ σελήνη· διότι ἁμαρτάνουσιν οὐχὶ μόνον ἐν τούτῳ, ὅτι τοιαῦτα γνωρίσματα προσθέτουσιν, ἃ δύνανται νὰ ἀφαιρεθῶσιν χωρὶς νὰ παύσῃ ὢν ἥλιος, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἐνδέχεται ἄλλοις νὰ ὑπάρχωσιν, ὥστε καὶ ἕτερον τοιοῦτον ἔπρεπε νὰ ἦναι ἥλιος· ἄρα κοινὸς ἤθελεν εἶναι ὁ λόγος. Ἀλλ' ὁ ἥλιος ἦν ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα, ὡς Κλέων

ἢ Σωκράτης· διὰ τί οὐδεὶς ἐκφέρει ὅρον ἰδέας; ἐάν τις πειραθῇ, θέλει πεισθῇ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ εἰρημένου (μετ. VII, 15). φανερὸν δὲ ὅτι καὶ τῶν νομιζομένων οὐσιῶν αἱ πλεῖσται δυνάμεις εἰσὶν, καὶ τὰ μόρια τῶν ζῴων, διότι οὐθὲν αὐτῶν κεχωρισμένον ἐστίν· ὅταν δὲ χωρισθῶσι, καὶ τότε ὄντα ὡς ὕλη πάντα, καὶ γῆ καὶ πῦρ καὶ ἀὴρ, διότι οὐδὲν τούτων τῶν μερῶν ἐστὶν ἕν, ἀλλ' οἷον ὁ ὀρρὸς πρὶν ἢ πεφθῇ καὶ γένηταί τι ἐξ αὐτῶν ἕν· μάλιστα δὲ ἄν τις ὑπολάβῃ προσεγγίζοντα τὰ μέρη τῶν ζῴων καὶ τὰ τῆς ψυχῆς, ἃ δυνάμει τε καὶ ἐνεργείᾳ εἰσὶ, διότι ἔχουσιν ἀρχὴν κινήσεως ἀπό τινος ἐν ταῖς καμπαῖς, διὰ τοῦτο ζῶσι καί τινα ζῷα διαιρούμενα· ἀλλ' ὅμως ἔσονται δυνάμει, ὅταν ὦσι φύσει ἓν καὶ συνεχὲς, ἀλλὰ μὴ βίᾳ ἢ καὶ συμφύσει· διότι τὸ τοιοῦτον πήρωσις. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἓν λέγεται ὥσπερ καὶ τὸ ὂν, καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἑνὸς μία, καὶ ὧν μία ἀριθμῷ ἓν ἀριθμῷ, φανερὸν εἶναι ὅτι οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ὂν ἐνδέχεται νὰ ἦναι τῶν πραγμάτων οὐσία, οὐδὲ ἡ ἔννοια τοῦ στοιχείου ἢ τῆς ἀρχῆς δύναται νὰ ἦναι οὐσία τῶν ὄντων· φαίνεται δὲ ὅτι τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν εἶναι μᾶλλον τούτων οὐσία ἢ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ στοιχεῖον καὶ τὸ αἴτιον· ἀλλὰ τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν δὲν φαίνονται οὐσίαι, διότι οὐδὲν κοινὸν οὐσία ἐστὶ, διότι ἡ οὐσία οὐδενὶ ὑπάρχει, ἀλλ' ἢ ἑαυτῇ καὶ τῷ ἔχοντι αὐτὴν, οὗ ἐστὶν οὐσία· ἔτι δὲ τὸ ἓν δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ συγχρόνως πολλαχῇ, ὥστε δῆλον, ὅτι οὐθὲν τῶν καθόλου ὑπάρχει παρὰ τὰ καθ' ἕκαστα χωρίς. Ἀλλ' οἱ λέγοντες ὅτι τὰ εἴδη εἰσὶ χωρὶς, εἴπερ οὐσίαι εἰσὶν, τρόπον μέν τινα ὀρθῶς λέγουσι, τρόπον δέ τινα οὐκ ὀρθῶς, ὅτι τὸ ἓν ἐπὶ πολλῶν εἶδος λέγουσιν· αἴτιον δὲ ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀποδώσωσι τίνες εἰσὶν αἱ ἄφθαρτοι οὐσίαι παρὰ τὰς καθ' ἕκαστα καὶ αἰσθητάς· ποιοῦσι δὲ τὰς αὐτὰς τῷ εἴδει τοῖς φθαρτοῖς, αὐτοάνθρωπον καὶ αὐτόϊππον κτλ.

Ἐὰν δὲ ἡ ὕλη δὲν εἶναι οὐσία, διὰ τί συνέχεται μετὰ τῆς οὐσίας; ἡ ὕλη, εἴρηται, ὅτι ἐστὶ δυνάμει οὐσία, τουτέστι δύναμις τῆς οὐσίας· ἵνα δ' ἐνεργείᾳ γένηται, πρέπει τὸ εἶδος νὰ προϋπάρχῃ αὐτῆς ἐνεργείᾳ ὄν· ἡ δ' ὕλη δύναμις οὖσα δύναται

νὰ διαιρεθῇ (τὸ γὰρ εἶδος ἄτομον) εἰς μέρη· καὶ ταῦτα εἰσὶ τὰ μόρια τῶν ζῴων.

Ἐπειδὴ δ' ἡ οὐσία ἐστὶν ἴδιος ἑκάστῳ καὶ οὐ παρὰ τὸ καθ' ἕκαστον, οὐδὲν τῶν καθόλου δύναται νὰ ἦναι οὐσία· διότι, ἐὰν αἱ οὐσίαι ἐκληφθῶσιν ὡς καθόλου, ἀφαιρεῖται ἡ ὁριστικότης τῆς γνώσεως, καὶ ἑπομένως καὶ ἡ γνῶσις (μετ. VII, 16).

Τί δ' ἐστὶν ἡ οὐσία; ἡ οὐσία ἐστὶν ἀρχή τις καὶ αἰτία· ὅτι δ' ἡ οὐσία ἀρχή τις καὶ αἰτία ἐστὶ, γίνεται δῆλον ἐκ τούτου ὅτι ζητεῖται τὸ διὰ τί ἀεὶ οὕτως, διὰ τί ἄλλο ἄλλῳ τινὶ ὑπάρχει. Τὸ ὅτι δὲ καὶ ἡ ὕπαρξις πρέπει νὰ ἦναι δῆλα, λέγω δὲ ὅτι ἡ σελήνη ἐκλείπει· διὰ τί δ' ἐκλείπει, διὰ τί ὁ ἄνθρωπος ἄνθρωπος ἢ ὁ μουσικὸς μουσικὸς, περὶ τούτου εἷς λόγος καὶ ἓν αἴτιον ἐπὶ πάντων· ἐὰν ἐρωτήσῃ τις, διὰ τί ὁ ἄνθρωπός ἐστι τοιοῦτον ζῷον; ἐρωτᾷ διὰ τί τί ὑπάρχει τινί· τὸ ὅτι ὑπάρχει, τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι δῆλον, τὸ δὲ τί ζητεῖται· διὰ τί ταδὶ, οἷον πλίνθοι καὶ λίθοι οἰκία ἐστίν; ὁ ἐρωτῶν ζητεῖ τὸ αἴτιον· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ τί ἦν εἶναι, ὡς εἰπεῖν λογικῶς· οὐσία δ' ἑκάστου τοῦτο· διότι τοῦτό ἐστιν αἴτιον πρῶτον τοῦ εἶναι· ὅταν δὲ τοῦτο γνωρισθῇ, γνωρίζεται ἡ ὕλη· ὁμοίως δὲ τὸ εἶδος ζητεῖται καὶ ἐπὶ τῶν συνθέτων (μετ. VII, 17).

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι αἱ τοῦ Πλάτωνος ἰδέαι εἰσὶ μᾶλλον κατηγορούμενα, καὶ ἑπομένως οὔτε χωρισταὶ δύνανται νὰ ἦναι οὔτε ἀρχαὶ, διότι, εἰ χωρισταὶ ἦσαν οὔτε γενέσεως οὔτε κινήσεως καὶ γνώσεως θὰ ἦσαν αἴτιοι· διὰ τοῦτο ὁμιλεῖ καὶ περὶ αὐτῶν περιφρονητικῶς (1).

Τὸ δ' ἕβδομον (Ζ) τοῦτο βιβλίον, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν, πραγματεύεται κυρίως περὶ τρία ζητήματα· πρῶτον μὲν τί ἐστιν ἡ οὐσία, δεύτερον δὲ ποῖα τὰ στοιχεῖα αὐτῆς, καὶ τρίτον ποία ἡ ἀναφορὰ αὐτῆς πρὸς αὐτά· καὶ περὶ μὲν τῶν στοιχείων ὁμιλεῖ ἐν τῷ Ι., περὶ δὲ τῆς σχέσεως ἐν τῷ Θ. Τὸ δ' ἕξα-

(1) Μετ. Ι, 9. XIII, 4. VII, 7. ἀν. ὕστ. Ι, 2. τὰ γὰρ εἴδη χαιρέτω· τερετίσματά γάρ ἐστι· μετ. Ι, 9. τὸ δὲ λέγειν παραδείγματα αὐτὰ εἶναι καὶ μετέχειν αὐτῶν τἆλλα· κενολογεῖν ἐστι καὶ μεταφορὰς λέγειν ποιητικάς.

γόμενον τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι, ὅτι ἡ οὐσία ἐστὶν ἴδιος ἑκάστῳ καὶ ἡ αὐτὴ μετὰ τοῦ καθ' ἕκαστον, ὅτι αὐτὴ οὐ παρὰ τὰ καθ' ἕκαστα, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς, ὅτι εἶναι αἰτία τῆς γνώσεως, γενέσεως καὶ ὑπάρξεως· ἡ δ' ὕλη εἶναι δύναμις τῆς οὐσίας.

Ταῦτα δ' ἀποδείξας ἀνῄρεσεν οὐ μόνον τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ καὶ τοὺς σχολαστικούς, παραδεχομένους μορφὰς οὐσιώδεις καὶ ποιότητας ἑνούσας παρὰ τὰ καθ' ἕκαστα, ἔτι δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς νεωτέρους.

Τὸ δ' ὄγδοον (VIII=H) βιβλίον οὐδὲν ἴδιον περιλαμβάνον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διασάφησίς τις τῶν ἐν τῷ ἑβδόμῳ (VII. 7) περιεχομένων.

Τὸ βιβλίον τοῦτο δεικνύει, ὅτι μόνον τὸ τί ἦν εἶναι ἐστὶν οὐσία, διότι τοῦτο μόνον ἐστὶν ἐνεργεία· τοῦτο δὲ πρέπει νὰ γνωρισθῇ, διότι τοῦτό ἐστι τὸ αἴτιον καὶ παρέχει τὸν λόγον τοῦ πράγματος . . Ἐπειδὴ πᾶς λόγος (ὁρισμὸς) ἔχει μέρη, φαίνεται, ὅτι, ὅταν τὸ γένος δηλωθῇ, δηλοῦται μόνη ἡ ὕλη, ὅταν δὲ τὸ εἶδος δηλωθῇ, τότε δηλοῦται τί τὸ πραγμά ἐστιν.

Ὁ Ἀριστοτέλης ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ πρότερον φιλόσοφοι ἐζήτουν τὸν ὁρισμὸν τῆς οὐσίας, ἀλλ' ὅτι οἱ μὲν ἓν μόνον μέρος αὐτοῦ ὥριζον, ἢ μόνον τὸ γένος ἢ μόνον τὸ εἶδος, καὶ διὰ τοῦτο δὲν παρέσχον ὁρισμὸν τέλειον.

Μετὰ δὲ τοῦ ὀγδόου (VIII) βιβλίου συνέχεται τὸ δέκατον (X=I.), πραγματευόμενον περὶ τὸ ἓν καὶ τὰ πολλά, ἤτοι περὶ τὸ ὅλον καὶ τὰ μέρη· ὥστε τὸ βιβλίον τοῦτο (X, I) λύει τὴν ἀπορίαν, περὶ ἧς λόγος ἐγένετο ἐν τῷ (Z) VII, 11, καὶ ἑφ., πῶς πολλὰ δύνανται νὰ ἦναι ἕν, πῶς τοῦ αὐτοῦ διάφορα δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν.

Τὸ δὲ βιβλίον ἔννατον (Θ=IX) πραγματεύεται περὶ τῆς σχέσεως τῶν μερῶν πρὸς τὴν οὐσίαν, ὡς σχέσεως τῆς ἐνεργείας καὶ δυνάμεως.

Ἐπειδὴ πρῶτον πρέπει τὰ μέρη νὰ γνωρισθῶσιν, ἔπειτα δὲ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν οὐσίαν, πρέπει τὸ X (I) βιβλίον νὰ προηγηθῇ τοῦ IX (Θ), καθ' ὅσον ἐκεῖνο μὲν πραγματεύεται περὶ

τὰ μέρη, τοῦτο δὲ περὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὴν οὐσίαν, ἤτοι περὶ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν.

Ἐν τῷ X. βιβλίῳ λοιπὸν πραγματευόμενος περὶ τῶν μερῶν τῆς ὑλικῆς οὐσίας διασαφεῖ τὸ ἓν δεικνύων ὅτι οἱ συγκεφαλαιούμενοι τρόποι τῶν πρώτων καὶ καθ' αὑτὰ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκὸς λεγομένων ἓν εἰσὶ τέσσαρες· ἓν δὲ λέγεται τὸ συνεχὲς ἢ ἁπλῶς ἢ τὸ φύσει καὶ μὴ ἁφῇ μηδὲ δεσμῷ, καὶ τούτων μᾶλλον ἓν καὶ πρότερον, οὗ ἡ κίνησίς ἐστιν ἀδιαιρετωτέρα καὶ μᾶλλον ἁπλῆ· ἔτι δ' ἓν λέγεται τὸ ὅλον καὶ ἔχον τινὰ μορφὴν καὶ εἶδος, μάλιστα δ' εἴ τι φύσει τοιοῦτον (λ. χ. ὁ πούς, ἡ χεὶρ κτλ.), ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴτιον τῆς αὐτοῦ συνεχείας· τοιοῦτον δὲ ἐκεῖνο, ᾧ μία κίνησίς ἐστι καὶ ἀδιαίρετος τόπῳ καὶ χρόνῳ· ὥστε φανερόν, εἴ τι φύσει κινήσεως ἀρχὴν ἔχει τῆς πρώτης τὴν πρώτην, οἷον φορᾶς κυκλοφορίαν, ὅτι τοῦτο πρῶτον μέγεθος ἕν. Τὰ μὲν λοιπὸν οὕτως ἓν ἢ συνεχὲς ἢ ὅλον, τὰ δὲ ὧν ἂν ὁ λόγος εἷς ᾖ· τοιαῦτα δὲ ὧν ἡ νόησις μία· τοιαῦτα δὲ ὧν ἀδιαίρετος· ἀδιαίρετος δὲ τοῦ ἀδιαιρέτου εἴδει ἢ ἀριθμῷ· ἀριθμῷ μὲν ἀδιαίρετόν ἐστι τὸ καθ' ἕκαστον, εἴδει δ' ἀδιαίρετον τὸ ἀδιαίρετον τῇ γνώσει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ· ὥστε ἓν θὰ ἦτο πρῶτον, ὅ ἐστιν αἴτιον τῆς τῶν οὐσιῶν ἑνότητος. Λέγεται μὲν τὸ ἓν τὸ συνεχὲς φύσει καὶ τὸ ὅλον καὶ τὸ καθ' ἕκαστον καὶ τὸ καθόλου. Ὅλα δὲ ταῦτα εἰσιν ἕν, διότι εἰσὶν ἀδιαίρετα, τὸ μὲν κατὰ τὴν κίνησιν, τὸ δὲ κατὰ τὴν νόησιν, ἢ τὸν λόγον· δὲν πρέπει δέ τις νὰ νομίζῃ, ὅτι τὸ ἓν εἶναι ταὐτὸν τῷ λόγῳ τοῦ ἑνός. Τὸ ἓν λέγεται κατὰ τοὺς ῥηθέντας τέσσαρας τρόπους, καὶ ἕκαστον, ᾧ εἷς τούτων τῶν τρόπων ὑπάρχει, εἶναι ἕν. Ὁ δὲ λόγος τοῦ ἑνὸς ὑπάρχει ὁτὲ μὲν τινὶ τούτων, ὁτὲ δὲ ἄλλῳ, ὃ ὑπάρχει μᾶλλον ἐγγὺς τῷ ὀνόματι, καὶ ἐκεῖνα τὰ ὄντα εἰσὶ τῇ δυνάμει ἕν· ὡς δ' ἔχει ἐπὶ τῆς τοῦ στοιχείου καὶ τοῦ αἰτίου ἐννοίας, ὅταν τις αὐτὴν θέλῃ νὰ διορίσῃ καὶ ὁρίσῃ ἀνεξαρτήτως τῶν ὄντων, οὕτω καὶ ἐνταῦθα. Τὸ πῦρ π. χ. εἶναι τρόπον τινὰ στοιχεῖον (ἴσως δὲ καὶ τὸ ἄπειρον εἶναι καθ' αὑτὸ στοιχεῖον ἤ τι ἄλλο τοιοῦτον), τρόπον δέ τινα οὐ· διότι ὁ λόγος τοῦ πυρὸς καὶ ὁ τοῦ στοιχείου δὲν εἶναι ὁ αὐτός, ἀλλὰ ὡς συγκεκριμένον

ὂν καὶ ὡς φυσικὸν πρᾶγμα εἶναι τὸ πῦρ στοιχεῖον, τὸ δ' ὄνομα (λόγος) «στοιχεῖον» σημαίνει, ὅτι τὸ πῦρ εἶναι στοιχεῖον μόνον κατὰ συμβεβηκός, διότι τὸ στοιχεῖον ἀποτελεῖ τὴν πρώτην οὐσίαν αὐτοῦ· οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ αἰτίου καὶ ἑνὸς καὶ τῶν τοιούτων ἁπάντων· διὰ τοῦτο καὶ ὁ λόγος τοῦ ἑνός ἐστι καὶ ὁ τοῦ ἀδιαιρέτου ὁ αὐτός, καὶ μάλιστα τοιοῦτον, ὅπερ τόδε τί ἐστιν, καὶ ὅπερ ἀδιαίρετον ἢ τόπῳ ἢ εἴδει ἢ διανοίᾳ καὶ τῷ ὅλῳ ὄντι ἀδιαιρέτῳ· μάλιστα δὲ τὸ ἓν (ὁ λόγος τοῦ ἑνὸς) εἶναι τὸ πρῶτον μέτρον ἑκάστου γένους (πάντων) καὶ κυριώτατα τοῦ ποσοῦ, διότι ἐντεῦθεν ἐπὶ τὰ ἄλλα ἐλήλυθε· μέτρον δηλαδή ἐϛιν ἐκεῖνο, ᾧ τὸ ποσὸν γινώσκεται· τὸ ποσὸν ὅμως ᾗ ποσὸν γινώσκεται ἢ ἑνὶ ἢ ἀριθμῷ, ὁ δ' ἀριθμὸς ἅπας (τῷ) ἑνί· ὥστε πᾶν τὸ ποσὸν γινώσκεται ᾗ ποσὸν τῷ ἑνί, καὶ τὸ πρῶτον, ᾧ ποσὰ γινώσκονται, ἐστὶν αὖθις τὸ ἕν· διὰ τοῦτο τὸ ἕν ἐστιν ἀριθμοῦ ἀρχὴ ᾗ ἀριθμός. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις λέγεται μέτρον ἐκεῖνο, ᾧ πρώτῳ ἕκαστον γινώσκεται, καὶ τὸ μέτρον ἑκάστου ἐν μήκει, ἐν πλάτει, ἐν βάθει, ἐν βάρει, ἐν τάχει εἶναι τὸ ἕν. Ἐκ δὲ τῶν ἀναφερομένων παραδειγμάτων ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποδείκνυται, ὅτι πάντων μέτρον ἐστὶ τὸ ἕν, διότι τὰ συστατικά τινος γνωρίζομεν διαιροῦντες αὐτὸ ἢ κατὰ τὸ ποσὸν ἢ κατὰ τὸ ποιόν· διὰ τοῦτό ἐστι καὶ τὸ ἓν ἀδιαίρετον, διότι τὸ πρῶτον ἐν ἑκάστῳ ἐϛὶν ἀδιαίρετον· πλὴν πάντα δὲν εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀδιαίρετα, οἷον ποὺς καὶ μονάς, ἀλλὰ τὸ μέν ἐστιν ἀδιαίρετον ὅλως, τὸ δὲ διαιρεῖται μόνον εἰς ἀδιαίρετα κατὰ τὴν αἴσθησιν, διότι ἴσως πᾶν συνεχές ἐστι διαιρετόν· τὸ δὲ μέτρον ἐστὶ συγγενὲς πάντοτε τῶν μετρητῶν, τῶν μὲν μεγεθῶν μέγεθος, τοῦ δὲ μήκους μῆκος, τοῦ πλάτους πλάτος, φωνῶν φωνή, βάρους βάρος, μονάδων μονάς.

Οὕτω δὲ πρέπει νὰ ἐκλάβῃ τις, οὐχὶ δὲ καὶ μονάδα μέτρον μονάδων, ἀλλὰ μονάδας. Καὶ τὴν ἐπιστήμην λέγομεν μέτρον τῶν πραγμάτων, καὶ τὸν θεόν, τὴν φύσιν, τὴν ψυχὴν μέτρον τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν αἴσθησιν διὰ τοῦτο, διότι δι' αὐτῶν γνωρίζομεν, καίτοι αὗται μετροῦνται μᾶλλον ἢ μετροῦσιν· ἀλλὰ συμβαίνει ἡμῖν, ὡς ἄν, εἴ τις ἐμέτρει ἡμᾶς, ἐγνωρίσαμεν πόσοι

ἐσμέν. Πρωταγόρας δὲ τὸν ἄνθρωπον λέγει πάντων μέτρον χρημάτων, ὡς ἂν νὰ ἐνόει τὸν ἐπιστήμονα ἢ τὸν αἰσθανόμενον, καὶ αὐτοὺς εἶπε τοιούτους· διότι οὗτοι ἔχουσιν αἴσθησιν καὶ ἐπιστήμην, ἃς λέγομεν μέτρα τῶν ὑποκειμένων· λέγων δὲ ταῦτα οὐδὲν περιττὸν φαίνεται ὅτι λέγει. Ὅτι δὲ τὸ ἕν, ἐάν τις αὐτὸ ὁρίσῃ κατὰ τὸ ὄνομα (τὸν λόγον), σημαίνει κυρίως μέτρον καὶ κυριώτατα τοῦ ποσοῦ, εἶτα τοῦ ποιοῦ, εἶναι φανερόν. Μέτρον ὅμως ἔσται τὸ κατὰ ποιὸν ἢ ποσὸν ἀδιαίρετον· διὰ τοῦτό ἐστι τὸ ἓν ἀδιαίρετον ἢ ἁπλῶς ἢ ᾗ (καθ' ὅσον εἶναι) ἕν· ἐκεῖνο δέ, ᾧ μέρη καὶ ὅλον συνέχονται καὶ ὄντα διάφορά εἰσιν ἕν, ἐστὶν ἡ οὐσία. (μετ. X, 1).

Τί δὲ τὸ ἕν ἐστι καὶ πῶς πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν κατὰ τὴν οὐσίαν, πότερον ἔστι τὰ ἓν οὐσία τις, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων ἰσχυρίζοντο, ἢ ὑπόκειται αὐτῷ τι ὑποκείμενον, φύσις τις, καὶ πῶς τις δύναται αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον (φύσιν) γνωριμωτέρως νὰ εἴπῃ καὶ μᾶλλον κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἔλεγον οἱ περὶ φύσεως. Ἐὰν μηδὲν τῶν καθόλου δύναται νὰ ἦναι οὐσία (μετ. VII, 13), διότι εἶναι κοινόν, οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο ὡς ἓν δύναται νὰ ἦναι οὐσία παρὰ τὰ πολλά, ἀλλ' ἢ κατηγόρημα μόνον, ἕπεται, ὅτι οὐδὲ τὸ ἕν· διότι τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν κατηγοροῦνται μάλιστα πάντων· ὥστε οὔτε τὰ γένη εἰσὶ φύσεις τινὲς καὶ οὐσίαι χωρισταὶ τῶν ἄλλων, οὔτε τὸ ἓν ἐνδέχεται νὰ ἦναι γένος, ὡς οὐδὲ τὸ ὄν, οὐδὲ ἡ οὐσία· λέγεται δὲ ἰσαχῶς τὸ ἓν καὶ τὸ ὂν (μετ. V, 6).

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων, ἃ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει, ἀποδείκνυται, ὅτι τὸ ἓν πρέπει νὰ ὁρισθῇ εἴδει· διότι ἡ ἔννοια (λόγος) τοῦ ἑνὸς ἐστὶν ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς τοῦ καθ' ἕκαστον (τὸ ἑνὶ εἶναι καὶ τὸ ἑκάστῳ εἶναι ταὐτὸν) καὶ ἑπομένως μετὰ τῆς οὐσίας (μετ. X, 2).

Ἀντίκεινται δὲ τὸ ἓν καὶ τὰ πολλὰ κατὰ πλείους τρόπους· ὧν ἕνα μὲν τὸ ἓν καὶ τὰ πολλὰ ἀντίκεινται ὡς ἀδιαίρετον καὶ διαιρετόν, διότι τὸ μὲν ἢ διῃρημένον ἢ διαιρετὸν πλῆθος λέγεται, τὸ δὲ ἀδιαίρετον ἢ μὴ διῃρημένον ἕν· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τέσσαρας τρόπους λέγονται αἱ ἀντιθέσεις καὶ τούτων κατὰ στέρη-

σιν λέγεται θάτερον, θὰ ἦσαν ἐναντία, (τὰ πολλὰ καὶ τὸ ἓν), καὶ οὔτε ὡς ἀντίφασις οὔτε ὡς τὰ πρός τι λεγόμενα· λέγεται δ'ἐκ τοῦ ἐναντίου καὶ δηλοῦται τὸ ἓν ἐκ τοῦ διαιρετοῦ τὸ ἀδιαίρετον, διότι τὸ πλῆθος καὶ τὸ διαιρετὸν μᾶλλον αἰσθητόν ἐςιν ἢ τὸ ἀδιαίρετον, ὥστε τὸ πλῆθός ἐστι τῷ λόγῳ πρότερον τοῦ ἀδιαιρέτου διὰ τὴν αἴσθησιν· ἔστι δὲ τοῦ μὲν ἑνὸς τὸ ταὐτὸν καὶ ὅμοιον καὶ ἴσον, τοῦ δὲ πλήθους τὸ ἕτερον, τὸ ἀνόμοιον καὶ τὸ ἄνισον. Τὸ ταὐτὸν λέγεται πολλαχῶς, ἕνα μὲν τρόπον κατ' ἀριθμὸν ἐνίοτε λέγομεν αὐτὸ, τοῦτο δ' ἐὰν ᾖ καὶ λόγῳ καὶ ἀριθμῷ ἓν, οἷον σὺ σαυτῷ ταὐτὸν καὶ εἴδει καὶ ὕλῃ ἕν· ἔτι δ' ἐὰν ὁ λόγος ὁ τῆς πρώτης οὐσίας εἷς ᾖ, οἷον αἱ ἴσαι γραμμαὶ εὐθεῖαι αἱ αὐταὶ, καὶ τὰ ἴσα καὶ τὰ ἰσογώνια τετράγωνα, καίτοι πλείω· ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ ἰσότης ἐστὶν ἑνότης. Ὅμοια δὲ λέγονται ἐὰν μὴ ᾖ ταὐτὰ ἁπλῶς ὄντα, μηδὲ ἀδιάφορα κατὰ τὴν συγκειμένην οὐσίαν, κατὰ τὸ εἶδος ταὐτὰ ᾖ, οἷον τὸ μεῖζον τετράγωνόν ἐστι τῷ μικρῷ ὅμοιον, καὶ αἱ ἄνισοι εὐθεῖαι λέγονται ὅμοιαι, οὐχὶ δ' αἱ αὐταὶ ἁπλῶς· τὰ δ' ἐὰν τὸ αὐτὸ εἶδος ἔχοντα, ἐν οἷς τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐγγίγνεται, μήτε μᾶλλον ᾖ, μήτε ἧττον· τὰ δ' ἐὰν ᾖ τὸ αὐτὸ πάθος καὶ ἓν τῷ εἴδει, οἷον τὸ λευκὸν σφόδρα καὶ ἧττον, ὅμοια ταῦτα λέγουσιν ὅτι ἓν τὸ εἶδος αὐτῶν ἐστίν· ὅμοια δὲ λέγονται ἐὰν πλείω ἔχῃ ταὐτὰ πάθη (ἰδιότητας) ἢ ἕτερα, ἢ ἁπλῶς ἢ τὰ πρόχειρα, οἷον καττίτερος ὅμοιος ἀργύρῳ ἢ χρυσῷ, χρυσὸς δὲ πυρὶ ἢ ξανθὸν καὶ πυῤῥόν· ὥστε δῆλον, ὅτι καὶ τὸ ἕτερον καὶ τὸ ἀνόμοιον πολλαχῶς λέγονται· καὶ τὸ μὲν ἄλλο καὶ τὸ ταὐτὸν ἀντικειμένως λέγονται· διὸ πᾶν πρὸς ἅπαν ἢ ταὐτὸν ἢ ἄλλο λέγεται· τὸ δὲ ἄλλο λέγεται, ἐὰν καὶ ἡ ὕλη καὶ ὁ λόγος δὲν ἦναι εἷς· διὸ σὺ καὶ ὁ πλησίον ἕτερος· τὸ δὲ τρίτον ὡς τὰ ἐν τοῖς μαθηματικοῖς· τὸ δὲ τέταρτόν ἐστι πᾶν, ὃ ἓν καὶ ὂν λέγεται, ἅμα τεθῇ εἰς σχέσιν τινὰ, ἢ ταὐτὸν ἢ ἕτερον. Τὸ ἕτερον δηλ. δὲν εἶναι ἀντίφασις τοῦ ταὐτοῦ· διὸ δὲν λέγεται ἐπὶ τῶν μὴ ὄντων (τὸ δὲ μὴ ταὐτὸν λέγεται), ἐπὶ δὲ τῶν ὄντων πάντων λέγεται· διότι τὸ ὂν καὶ τὸ ἓν ἐστι φύσει ἢ ἓν ἢ οὐχ ἕν· τὸ ἕτερον καὶ ταὐτὸν ἀντίκεινται, διαφορὰ δὲ καὶ ἑτερότης εἰσὶν ἄλλο· διότι

τὸ ἕτερον καὶ οὗ ἕτερον δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἦναι τινὶ ἕτερον, διότι πᾶν ὂν ἢ ἕτερόν ἐστιν ἢ ταὐτόν· τὸ δὲ ἀπό τινος διάφορόν ἐστι δι' ἄλλου διάφορον, ὥστε τι ταὐτὸν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ, δι' οὗ διαφέρουσιν. Τοῦτο δὲ τὸ ταὐτόν ἐστιν ἢ γένος ἢ εἶδος, διότι πᾶν τὸ διαφέρον διαφέρει ἢ κατὰ τὸ γένος ἢ τὸ εἶδος· κατὰ μὲν τὸ γένος διαφέρουσιν ἐκεῖνα, ὧν ἡ ὕλη δὲν εἶναι κοινὴ, μηδέ ἐςι γένεσις εἰς ἄλληλα· κατὰ δὲ τὸ εἶδος ἐκεῖνα, ἃ εἰς τὸ αὐτὸ γένος ἀνήκουσιν· γένος δὲ λέγεται ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ἀμφότερα τὰ διάφορά εἰσι κατὰ τὴν οὐσίαν ταὐτόν. Τὰ δ'ἐναντία εἰσὶ διάφορα, καὶ ἡ ἐναντίωσις διαφορά τις. Πάντα δὲ φαίνονται διάφορα καὶ ταῦτά εἰσιν οὐ μόνον ἕτερα, ἀλλὰ τῷ γένει ἕτερα, ὥστε ἐν τῷ αὐτῷ γένει καὶ ταὐτὰ τῷ εἴδει εἰσίν. (μετ. V, 10. V, 28).

Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι, ὅτι πᾶσα διαφορὰ τῷ εἴδει ἐςὶ διαφορὰ τῆς οὐσίας, πᾶσα δὲ τῷ γένει διαφορὰ τῆς ὕλης· καὶ διὰ τοῦτο τὰ μὲν πολλὰ ἀνάγονται εἰς τὸ γένος, τὴν ὕλην, τὸ δ' ἓν εἶναι τὸ εἶδος καὶ ταὐτὸν τῷ καθ' ἕκαστον. (μετ. X, 3).

Ἐπειδὴ δὲ τὰ διαφέροντα ἀλλήλων διαφέρουσι πλεῖον καὶ ἔλαττον, ὑπάρχει καὶ μεγίστη τις διαφορὰ, καὶ ταύτην ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης ἐναντίωσιν· ὅτι δ' ἡ ἐναντίωσίς ἐστιν ἡ μεγίστη διαφορὰ γίνεται δῆλον ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς. (μετ. XI, 12). Τὰ μὲν διάφορα κατὰ τὸ γένος δὲν ἔχουσιν ὁδὸν εἰς ἄλληλα, ἀλλ' ἀπέχουσι πλέον καὶ εἰσὶν ἀσύμβλητα· παρὰ δὲ τοῖς κατὰ τὸ εἶδος διαφόροις εἰσὶν αἱ γενέσεις ἐκ τῶν ἐναντίων ὡς ἐσχάτων, τὸ δὲ διάστημα τῶν ἐσχάτων ἐστὶ μέγιστον, ὥστε καὶ τὸ τῶν ἐναντίων· τὸ μέγιστον δ' ἐν ἑκάστῳ γένει ἐστὶ τέλειον· τὸ μέγιστον δηλ. ἐστὶν, οὗ μή ἐστιν ὑπερβολὴ, καὶ τὸ τέλειον ἐκεῖνο, ἐκτὸς τοῦ ὁποίου οὐδὲν δύναται νὰ ληφθῇ, διότι ἡ τελεία διαφορὰ ἐκτήσατο τὸ τέλος αὐτῆς, ὥσπερ καὶ τἆλλα λέγονται τέλεια, ὅταν κτήσωνται τὸ τέλος αὐτῶν· πέραν δὲ τοῦ τέλους οὐδέν ἐστιν, οὐδὲ ἔχει τὸ τέλειον χρείαν τινός· διότι αὐτὸ ἐν παντί ἐστιν ἔσχατον καὶ περιέχει (πᾶν)· διὸ οὐδέν ἐςιν ἔξω τοῦ τέλους οὐδὲ προσδεῖται οὐδενὸς τὸ τέλειον· ὅτι δ' ἡ ἐναντίωσίς ἐστι διαφορὰ τέλειος, ἐστὶν ἐκ τούτων δῆλον· πολ-

λαχῶς δὲ λεγομένων τῶν ἐναντίων τὸ τέλειον ὑπάρχει αὐτοῖς οὕτως, ὡς καὶ τοῖς ἐναντίοις· ὄντων δὲ τούτων εἶναι φανερὸν ὅτι ἑνὶ δὲν δύνανται νὰ ἦναι πλείω ἐναντία· διότι οὔτε τοῦ ἐσχάτου δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐσχατώτερον, οὔτε τοῦ ἑνὸς διαστήματος νὰ ὑπάρξωσιν ἔσχατα πλείω δυοῖν· ὅλως τε εἰ ἔστιν ἡ ἐναντιότης διαφορά, ἡ δὲ διαφορὰ δυοῖν, ἔστι καὶ ἡ τέλειος διαφορά· διότι ἡ τέλειος, ἡ τελευταία, διαφορά ἐστιν αὐτὸ τὸ εἶδος· καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν ἔξω τοῦ εἴδους, εἶναι τὸ εἶδος τέλειον· καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν τοῦ εἴδους τελειότερον, πρέπει ἡ ἐναντιότης νὰ ἦναι τελειότης· διὸ πρέπει καὶ οἱ ἄλλοι διορισμοὶ περὶ τῶν ἐναντίων νὰ ἦναι ἀληθεῖς, διότι ἡ τέλειος διαφορὰ διαφέρει πλεῖστον· διότι ἔξω τῶν γένει καὶ εἴδει διαφερόντων οὐδὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ, διότι πρὸς τὰ ἔξω τοῦ γένους δὲν ὑπάρχει διαφορά· μεταξὺ δὲ ἐκείνων ὑπὸ τὸ γένος ἡ ἐναντιότης ἐστὶν ἡ τέλειος διαφορά, ἡ μεγίστη, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ γένει πλεῖστον διαφέροντά εἰσι τὰ ἐναντία, διότι ἡ μεγίστη διαφορὰ εἶναι ἡ τέλειος· καὶ ἐκεῖνα δ'εἶναι ἐναντία,ἃ ἐν τῷ αὐτῷ δεκτικῷ πλεῖστον διαφέρουσι,διότι τὰ ἐναντία ἔχουσι τὴν αὐτὴν ὕλην· καὶ τὰ ὑπὸ τὴν αὐτὴν δύναμιν πλεῖστον διαφέροντα, διότι καὶ ἡ ἐπιστήμη περὶ ἓν γένος ἡ μία ἐστίν, ἐν οἷς ἡ τελεία διαφορὰ ἐστὶ μεγίστη. Πρώτη δὲ ἐναντίωσις ἐστὶν ἡ ἕξις καὶ ἡ στέρησις· οὐχὶ δὲ πᾶσα στέρησις (διότι ἡ στέρησις πολλαχῶς λέγεται), ἀλλ' ἡ τελεία. Τὰ δ' ἄλλα ἐναντία παράγονται ἐκ τούτων καὶ ὀνομάζονται τὰ μὲν τῷ ἔχειν, τὰ δὲ τῷ ποιεῖν, τὰ δὲ διότι εἰσὶ λήψεις καὶ ἀποβολαὶ τούτων ἢ ἄλλων ἐναντίων. Ἐὰν δὲ ἡ ἀντίφασις, ἡ στέρησις, ἡ ἐναντιότης καὶ τὰ πρός τι ἀντίκεινται ἀλλήλοις, τούτων δὲ πρῶτον ἡ ἀντίφασίς ἐστιν, ἀντιφάσεως δὲ μηδέν ἐστι μεταξύ, τῶν δ' ἐναντίων ἐνδέχεται, φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ ἀντίφασις καὶ ἡ ἐναντιότης δὲν εἶναι ταὐτόν, ἡ δὲ στέρησις εἶναι ἀντίφασίς τις· διότι ἢ τὸ ἔχον ἀδυναμίαν νὰ ἔχῃ τι, ἢ τὸ μὴ ἔχον τι, ὃ φύσει νὰ ἔχῃ ἔπρεπεν, ἐστὶν ἐστερημένον ἢ ὅλως (ἀπολύτως) ἢ τρόπον τινά. Τὴν στέρησιν λέγομεν πολλαχῶς, ὥστε ἡ στέρησίς ἐστιν ἀντίφασίς τις ἢ ἀδυναμία διορισθεῖσα ἢ συνειλημμένη τῷ δεκτικῷ· διὸ ἀντιφάσεως μὲν

οὐκ ἔστι μεταξύ, στερήσεως, δέ τινός ἐστιν· (ἴσον μὲν γὰρ ἢ οὐκ ἴσον πᾶν, ἴσον δὲ ἢ ἄνισον οὐ πᾶν, ἀλλὰ περὶ ἰσότητος καὶ ἀνισότητος δύναται νὰ γείνῃ λόγος μόνον παρ' ἐκείνῳ, ὅ ἐστι δεκτικὸν τοῦ ἴσου). Εἰ δ' αἱ γενέσεις κατὰ τὴν ὕλην ἐκ τῶν ἐναντίων γίνονται ἢ ἐκ τοῦ εἴδους καὶ τῆς τοῦ εἴδους ἕξεως ἢ ἐκ τῆς στερήσεώς τινος τοῦ εἴδους καὶ τῆς μορφῆς, φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ μὲν ἐναντίωσις πᾶσα δύναται νὰ ἦναι στέρησίς τις, ἡ δὲ στέρησις δὲν δύναται ἴσως πᾶσα νὰ ἦναι ἐναντιότης· αἴτιον δὲ ὅτι πολλαχῶς ἐνδέχεται νὰ στερῆται τὸ ἐστερημένον, ἐναντία ὅμως εἰσὶν ἐκεῖνα τὰ ἔσχατα, ἐξ ὧν αἱ μεταβολαὶ προέρχονται· φανερὸν δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς ὅτι πᾶσα ἐναντιότης στέρησίς ἐστιν· διότι πᾶσα ἐναντίωσις ἔχει στέρησιν θατέρου τῶν ἐναντίων· ἀλλ' οὐχ ὁμοίως ἔχει πάντα, διότι ἀνισότης στέρησις ἰσότητος, ἀνομοιότης δ' ὁμοιότητος, κακία δ' ἀρετῆς· διαφέρει δ' ὡς εἴρηται, διότι τὸ μὲν ἐστιν ἐναντίον, ἐὰν μόνον ᾖ ἐστερημένον, τὸ δὲ ἐὰν ᾖ ποτὲ ἢ ἔν τινι, οἷον ἂν ἐν ἡλικίᾳ τινὶ ἢ τῷ κυρίῳ (μέρει) ἢ πάντῃ (ὅλως)· διὸ τῶν μὲν ὑπάρχει μεταξύ, ὡς π. χ. ἐστὶν ἄνθρωπος οὔτε ἀγαθὸς οὔτε κακός, τῶν δὲ δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ἦναι ἢ ἄρτιον ἢ περιττόν· ἔτι τὰ μὲν ἔχει τὸ ὑποκείμενον ὡρισμένον, τὰ δὲ οὔ· ὥστε φανερὸν ὅτι ἀεὶ θάτερον τῶν ἐναντίων λέγεται κατὰ στέρησιν· ἱκανὸν δέ ἐστιν, καὶ ἂν τὰ πρῶτα καὶ τὰ γένη τῶν ἐναντίων, οἷον τὸ ἓν καὶ τὰ πολλά, διότι τὰ ἄλλα εἰς ταῦτα ἀνάγονται (μετ. X, 4).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδείξας, ὅτι καὶ τὸ γένος εἶναι ἐναντιότης, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶναι καὶ οὐσία, ἀλλὰ δυνάμει· ἐνταῦθα δ' ὅτι τὸ ἓν δὲν εἶναι τὸ γένος, ἀλλὰ τὸ εἶδος (ἡ οὐσία), τὰ δὲ πολλά εἰσι κατηγορούμενα τοῦ ἑνός, ὅπερ ἐστὶ ταὐτὸν μετὰ τοῦ καθ' ἕκαστον.

Ἐπειδὴ δὲ ἓν ἑνί ἐστιν ἐναντίον, δύναται νὰ ἀπορήσῃ τις πῶς ἀντίκειται τὸ ἓν καὶ τὰ πολλὰ καὶ τὸ ἴσον τῷ μεγάλῳ καὶ τῷ μικρῷ· διότι τὸ πότερον ἀεὶ ἐν ἀντιθέσει λέγομεν, οἷον πότερον λευκὸν ἢ μέλαν, καὶ πότερον λευκὸν ἢ οὐ λευκόν. Τὰ δ' ἀντικείμενα δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἅμα· καὶ ἐπὶ τούτου

στηρίζεται τὸ ἐρώτημα πότερος (Κλέων ἢ Σωκράτης) ἦλθεν· διότι εἰ ἅμα ἐνεδέχετο, τὸ ἐρώτημα θὰ ἦτο γελοῖον· ἐπὶ ὑποθέσει δ' ὅτι ἀμφότεροι ἀφίκοντο, τὸ ἐρώτημα θὰ ἐνέπιπτεν εἰς ἀντίθεσιν, δηλ. εἰς τὸ ἓν ἢ πολλὰ, καί τις θὰ ἠρώτα πότερον ἀμφότεροι ἦλθον ἢ ἅτερος· εἰ δὴ ἐν τοῖς ἀντικειμένοις ἐστὶν ἀεὶ τοῦ ποτέρου ἡ ζήτησις, λέγεται δὲ πότερον μεῖζον ἢ ἔλαττον ἢ ἴσον, τίς ἐστιν ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἴσου πρὸς ταῦτα; διότι οὔτε θατέρῳ μόνῳ ἐςὶν ἐναντίον οὔτε ἀμφοῖν, διότι κατά τί ἐςι τῷ μείζονι ἐναντίον μᾶλλον ἢ τῷ ἐλάττονι; ἔτι τῷ ἀνίσῳ ἐναντίον ἐστὶ τὸ ἴσον· ὥστε ἔσται πλείοσιν ἐναντίον ἢ ἑνί· εἰ δὲ τὸ ἄνισον σημαίνει τὸ αὐτὸ ἅμα ἀμφοτέροις, θὰ ἦτο ἀντικείμενον ἀμφοτέροις· καὶ ἡ ἀπορία βοηθεῖ τοῖς φάσκουσιν ὅτι τὸ ἄνισον εἶναι δυάς· ἀλλὰ συμβαίνει ἓν νὰ ἦναι τῶν δύω ἐναντίον, ὅπερ ἀδύνατόν ἐστιν· ἔτι τὸ μὲν ἴσον φαίνεται μεταξὺ μεγάλου καὶ μικροῦ, ἐναντίωσις δὲ μεταξὺ οὔτε φαίνεται οὔτε ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ δυνατόν· διότι, ἐὰν ἡ ἐναντίωσις μεταξύ τινὸς ἦτο, δὲν θὰ ἦτο τελεία, ἀλλ' ἔχει μᾶλλον ἡ ἐναντίωσις ἑαυτῆς τι μεταξύ· ἄρα δὲν ὑπολείπεται ἄλλο ἢ ὡς ἀπόφασις νὰ ἀντίκηται ἢ ὡς στέρησις· θατέρου δὲ δὲν ἐνδέχεται, διότι διὰ τί μᾶλλον τοῦ μεγάλου ἢ μικροῦ; ἀμφοτέρων ἄρα ἀπόφασις στερητική· διὰ τοῦτο καὶ πρὸς ἀμφότερα τὸ πότερον λέγεται, πρὸς δὲ θάτερον οὔ, οἷον πότερον μεῖζον ἢ ἴσον, ἢ πότερον ἴσον ἢ ἔλαττον· ἀλλ' ἀεὶ πρέπει νὰ ἦναι τρία (μέλη)· πλὴν τὸ ἴσον δὲν ἐξάγεται ἐξ ἀνάγκης ὡς στέρησις· διότι οὐχὶ πᾶν ἐστὶν ἴσον, ὃ μὴ μεῖζον ἢ ἔλαττον, ἀλλὰ μόνον ὅπερ ἔχει τὸ δεκτικὸν νὰ ἦναι φύσει μέγα ἢ μικρόν· ἔστι δὲ τὸ ἴσον τὸ μήτε μέγα μήτε μικρὸν, πεφυκὸς δὲ ἢ μέγα ἢ μικρὸν εἶναι, καὶ ἀντίκειται ἀμφοῖν ὡς ἀπόφασις στερητική· διὸ καὶ μεταξὺ (μέσον) ἐστίν· καὶ τὸ μήτε ἀγαθὸν μήτε κακὸν ἀντίκειται ἀμφοτέροις (τῷ ἀγαθῷ καὶ κακῷ), ἀλλ' ἔστιν ἀνώνυμον, διότι πολλαχῶς λέγεται ἑκάτερον καὶ δὲν εἶναι ἓν τὸ δεκτικὸν, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ μήτε λευκὸν μήτε μέλαν· ἓν δὲ οὐδὲ τοῦτο λέγεται, ἀλλ' ὡρισμένα πως τὰ χρώματα, ἐφ' ὧν λέγεται στερητικῶς ἡ ἀπόφασις αὕτη, ὡς μέσον ἐξάγεται τὸ φαιὸν ἢ τὸ ὠχρὸν ἤ τι

τοιοῦτον ἄλλο· διὰ τοῦτο οὐκ ὀρθῶς κατακρίνουσιν οἱ νομίζοντες ὅτι ὁμοίως λέγονται πάντα, ὥστε θὰ ἦτο μεταξὺ ὑποδήματος καὶ χειρὸς τὸ μήτε ὑπόδημα μήτε χεὶρ εἴπερ καὶ τὸ μήτε ἀγαθὸν μήτε κακὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὡς ἂν ἦτο πάντων ἐσομένου τινὸς μεταξύ· δὲν εἶναι δ' ἀνάγκη νὰ συμβαίνῃ τοῦτο, διότι ἡ μὲν συναπόφασις ἀντικειμένων συμβαίνει μόνον παρὰ τῷ ἔχοντι τί μεταξὺ καὶ δύο φυσικὰ ἄκρα· μεταξὺ ὅμως ὑποδήματος καὶ χειρὸς δὲν συμβαίνει ὡρισμένη διαφορὰ, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνήκει ἐκεῖνο, παρ' ᾧ συναπόφασις ἀμφοτέρων τῶν μελῶν τῆς ἐναντιότητος εἶναι δυνατὴ, ἑτέρῳ μέλει· ἑνὶ λόγῳ ἀμφότερα ἐκεῖνα οὐδὲν ἔχουσιν (ἓν) κοινὸν ὑποκείμενον (μετ. X, 5).

Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν πολλῶν δύναται ν' ἀπορήσῃ τις· διότι εἰ τὰ πολλὰ ἀντίκεινται τῷ ἑνὶ ἁπλῶς, συμβαίνει ἔνια ἀδύνατα· διότι τὸ ἓν ἔσται ὀλίγον ἢ ὀλίγα· διότι τὰ πολλὰ καὶ τοῖς ὀλίγοις ἀντίκεινται· ἔτι τὰ δύο εἰσὶ πολλὰ εἰ τὸ διπλάσιον πολλαπλάσιόν ἐστιν, λέγονται δὲ καὶ τὰ δύο διπλάσια· ὥστε τὸ ἓν ἐστιν ὀλίγον· διότι πρὸς τί τὰ δύο πολλὰ εἰ μὴ πρὸς τὸ ἓν καὶ τὸ ὀλίγον; διότι οὐδέν ἐστιν ἔλαττον ἢ τὸ ἕν· ἔτι ὡς ἐν μήκει τὸ μακρὸν καὶ βραχὺ, οὕτως ἐν πλήθει τὸ πολὺ καὶ ὀλίγον, καὶ ὃ ἂν ᾖ πολύ ἐστι καὶ πολλὰ, καὶ τὰ πολλὰ πολὺ, καὶ τὸ ὀλίγον ἔσται πλῆθος, εἰ μὴ ἄρα διαφέρει τι ἐν συνεχεῖ εὐορίστῳ τὸ ὀλίγον· ὥστε τὸ ἓν ἔσται πλῆθός τι, εἴπερ καὶ ὀλίγον ἐστίν· τοῦτο δ' εἶναι ἀνάγκη, ἐὰν τὰ δύο ἦναι πολλά· τὰ πολλὰ ὅμως καὶ τὸ πολὺ διαφέρουσιν, οἷον ὕδωρ πολὺ λέγομεν, δὲν λέγομεν δὲ πολλά· πολλὰ ὅμως λέγομεν, ὅσα εἰσὶ διαιρετὰ, ἐν τούτοις λέγεται ἕνα μὲν τρόπον, ἐὰν ᾖ πλῆθος ἔχον ὑπεροχὴν ἢ ἁπλῶς ἢ πρός τι, καὶ τὸ ὀλίγον ὡσαύτως πλήθους ἔχον ἔλλειψιν, τὸ δ' ὡς ἀριθμὸς, ὃ καὶ ἀντίκειται τῷ ἑνὶ μόνον· διότι οὕτω λέγομεν ἓν ἢ πολλὰ, ὥσπερ εἴ τις εἴπει ἓν καὶ ἕνα ἢ λευκὸν καὶ λευκὰ, καὶ τὰ μεμετρημένα πρὸς τὸ μέτρον καὶ τὸ μετρητόν· οὕτω καὶ τὰ πολλαπλάσια λέγεται· διότι πολλά ἐστιν ἕκαστος ἀριθμὸς ὅτι ἕνα καὶ ὅτι μετρητὸς ἑνὶ ἕκαστος ἐστὶ, καὶ ὡς τὸ ἀντικείμενον τῷ ἑνὶ, οὐ τῷ ὀλίγῳ· οὕτω καὶ ὁ ἀριθμὸς δύο εἶναι πολλὰ, οὐχὶ δ' ὡς πλῆθος

ἔχον ὑπεροχὴν ἢ πρός τι ἢ ἁπλῶς, ἀλλὰ ὡς τὸ πρῶτον πολύ· ὀλίγα δὲ ἁπλῶς τὰ δύο. Ἀντίκεινται δὲ τὸ ἓν καὶ τὰ πολλὰ τὰ ἐν ἀριθμοῖς ὡς μέτρον μετρητῷ· ταῦτα δ' ὡς πρὸς τὰ πρός τι εἰσὶν ἀντικείμενα· τὰ πρός τι ἐν διττῇ σημασίᾳ λέγονται, ὁτὲ μὲν ὡς ἀντικείμενα, ὁτὲ δὲ ὡς ἡ ἐπιστήμη πρὸς τὸ ἐπιστητόν· τὸ δ' ἓν ἐστιν ἔλαττόν τινος οἷον τῶν δύο· καὶ δὲν εἶναι εἰ ἔλαττον καὶ ὀλίγον. Τὸ δὲ πλῆθός ἐστιν οἷον γένος τοῦ ἀριθμοῦ, διότι ἀριθμός ἐστι πλῆθος ἑνὶ μετρητόν· καὶ ἀντίκειταί πως τὸ ἓν καὶ ἀριθμὸς, οὐχὶ ὡς ἐναντίον, ἀλλ' ὡς ἔνια τῶν πρός τι· καὶ ἀντίκειται ὡς μέτρον καὶ μετρητόν· διὸ δὲν εἶναι πᾶν ἀριθμὸς, ὅπερ ἕν ἐστιν, οἷον τὸ ἀδιαίρετον. Ἡ ἐπιστήμη ὅμως πρὸς τὸ ἐπιστητὸν δὲν ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον ὡς τὸ ἓν πρὸς τὰ πολλά· ἠδύνατο νὰ φαίνηται ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι τὸ μέτρον καὶ τὸ μετρητὸν τὸ ἐπιστητὸν, συμβαίνει δὲ πᾶσα ἐπιστήμη νὰ ἦναι ἐπιστητὸν, τὸ δ' ἐπιστητὸν μὴ πᾶν νὰ ἦναι ἐπιστήμη, ὅτι τρόπον τινὰ ἡ ἐπιστήμη μετρεῖται τῷ ἐπιστητῷ· τὸ δὲ πλῆθος οὔτε τῷ ὀλίγῳ ἐστὶν ἐναντίον, ἀλλὰ τούτῳ μὲν τὸ πολὺ ὡς ὑπερέχον πλῆθος ὑπερεχομένῳ πλήθει, οὔτε τῷ ἑνὶ πάντως· ἀλλὰ τὸ μὲν πλῆθος ἀντίκειται τῷ ἑνὶ, καθ' ὅσον τὸ μὲν πλῆθός ἐστι διαιρετὸν, τὸ δ' ἓν ἀδιαίρετον, καὶ καθ' ὅσον τὸ μέν ἐστιν ὡς πρός τι πρὸς τὸ ἓν, ὡς ἡ ἐπιστήμη πρὸς τὸ ἐπιστητόν, ἐὰν ᾖ ἀριθμός· τὸ δ' ἓν ἐστι μέτρον (μετ. X, 6).

Ἐνταῦθα (μετ. X, 7) συζητεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὰ μεταξύ· ἡ δὲ συζήτησις αὕτη ὑποθέτει τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας ἐρευνῶσα τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὰ αὐτῆς μέρη.

Ἐπειδὴ δὲ ἐνδέχεται νὰ ἦναί τι τῶν ἐναντίων μεταξὺ καὶ ἐνίων εἰσὶν, πρέπει τὰ μεταξὺ νὰ σύγκηνται ἐκ τῶν ἐναντίων, διότι πάντα τὰ μεταξὺ καὶ ἐκεῖνα, ὧν μεταξύ εἰσιν, εἰσὶν ἐν τῷ αὐτῷ γένει· μεταξὺ ὀνομάζομεν ἐκεῖνα, εἰς ἃ τὸ μεταβάλλον ἑαυτὸ πρέπει νὰ μεταβάλλῃ πρότερον (νὰ μεταβῇ)· οἷον ἀπὸ τῆς ὑπάτης ἐπὶ τὴν νήτην μεταβαίνων τις θέλει ἔλθει πρότερον εἰς τοὺς μεταξὺ φθόγγους, καὶ ἐν χρώμασιν, ἐὰν ἔλθῃ ἐκ τοῦ λευκοῦ εἰς τὸ μέλαν, θέλει ἔλθει πρότερον εἰς τὸ φοινικοῦν καὶ φαιὸν ἢ εἰς τὸ μέλαν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων·

μεταβολὴ δὲ ἐξ ἄλλου γένους εἰς ἄλλο γένος, οἷον ἐκ χρώματος εἰς σχῆμα δύναται νὰ συμβῇ μόνον κατὰ συμβεβηκός· τὰ μεταξὺ ἄρα πρέπει νὰ ἀνήκωσι τῷ αὐτῷ γένει, ὡς ἐκεῖνα, ὧν μεταξὺ εἰσί· πρὸ πάντων ὅμως πρέπει νὰ ὑπάρχωσιν ἀντικείμενα, ὧν μεταξὺ εἰσὶ, διότι μεταβολὴ δύναται νὰ συμβῇ ἐξ ἀντικειμένων· διὸ ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπάρξωσι μεταξὺ μὴ ὑπαρχόντων ἀντικειμένων, διότι ἄλλως θὰ ἦτο μεταβολὴ καὶ ἐκ μὴ ἀντικειμένων· τῶν δ' ἀντικειμένων ἡ ἀντίφασις δὲν ἔχει μεταξύ· διότι ἡ ἀντίφασίς ἐστιν ἀντίθεσις, ἧς τὸ ἓν μέλος πρέπει νὰ ὑπάρχῃ παντὶ, χωρὶς νὰ ὑπάρχωσι μεταξύ· Οἱ ἕτεροι τρόποι τούτων εἰσὶ τὰ μὲν πρός τι, τὰ δὲ στέρησις, τὰ δ' ἐναντία· ὅσα δὲ τῶν πρός τι μὴ ἐναντία δὲν ἔχουσι μεταξύ· αἴτιον δὲ ὅτι δὲν εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ γένει· διότι τί ἐπιστήμης καὶ ἐπιστητοῦ μεταξύ; ὑπάρχει τι ὅμως μεταξὺ μεγάλου καὶ μικροῦ. Εἰ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ γένει τὰ μεταξὺ, ὡς ἐδείχθη, καὶ μεταξὺ ἐναντίων, ἀνάγκη αὐτὰ νὰ σύγκηνται ἐκ τούτων τῶν ἐναντίων· ἢ ἔσται τι γένος τῶν ἐναντίων ἢ οὐθέν· καὶ εἰ μὲν ἔσται τι γένος πρότερον τῶν ἐναντίων ἔσονται αἱ ἐναντίαι διαφοραὶ πρότεραι αἱ ποιήσασαι τὰ ἐναντία, εἴδη ὡς γένους· διότι ἐκ τοῦ γένους καὶ τῶν διαφορῶν τὰ εἴδη προέρχονται· οἷον εἰ τὸ λευκὸν καὶ μέλαν ἐναντία εἰσὶ, καὶ τὸ μέν ἐστι χρῶμα διακριτικὸν, τὸ δὲ συγκριτικὸν, εἰσὶν αἱ διαφοραὶ αὗται, τὸ διακριτικὸν καὶ συγκριτικὸν, πρότεραι, ὥστε καὶ ταῦτα τὰ ἀλλήλοις ἐναντία εἰσὶ πρότερα· ἔκ τε τούτων δὲ καὶ ἄλλων παραδειγμάτων ἀποδεικνύει, ὅτι τὰ ἐναντία εἰσὶ πρότερα τῶν μεταξὺ, καὶ διότι πάντα τὰ μεταξὺ ἐκ τῶν ἐναντίων· ὥστε καὶ τὰ κάτω πάντα καὶ τὰ ἐναντία καὶ τὰ μεταξὺ ἐκ τῶν πρώτων ἐναντίων ἔσονται· ἑπομένως τὰ μεταξὺ πάντα καὶ ἐν τῷ αὐτῷ γένει καὶ μεταξὺ ἐναντίων καὶ σύγκεινται ἐκ τῶν ἐναντίων (μετ. X, 7).

Τὸ δ' ἕτερον τῷ εἴδει τινός τι ἕτερόν ἐστι, καὶ πρέπει τοῦτο νὰ ὑπάρχῃ ἀμφοῖν· οἷον εἰ ζῷον ἕτερον τῷ εἴδει, ἄμφω εἰσὶ ζῷα· ἀνάγκη ἄρα νὰ ἦναι ἐν τῷ αὐτῷ γένει τὰ ἕτερα τῷ εἴδει· γένος δὲ λέγει τὸ τοιοῦτον, ἐν ᾧ ἄμφω λέγονται ἓν καὶ ταὐτὸ

μὴ ἔχον κατὰ συμβεβηκὸς διαφορὰν εἴτε ὡς ὕλη ὂν εἴτ' ἄλλως· οὐ μόνον δὲ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τὸ κοινόν, οἷον ἄμφω ζῷα, ἀλλὰ καὶ ἕκαστον τούτων νὰ ἦναι ἕτερον καὶ κατὰ ποιόν, οἷον τὸ μὲν ἵππος, τὸ δὲ ἄνθρωπος· διὰ τοῦτο τὸ κοινὸν ἕτερον ἀλλήλων ἐστὶ τῷ εἴδει· ἐὰν δὲ καθ' αὑτὰ τὸ μὲν π. χ. ἐστὶν ἵππος, τὸ δ' ἄνθρωπος· ἄρα εἶναι ἀνάγκη ἡ διαφορὰ αὕτη νὰ ἦναι ἑτερότης τοῦ γένους· λέγει δὲ γένους διαφορὰν ἑτερότητα ἐκείνην, ἣ ἕτερον ποιεῖ τοῦτο αὐτό· ἄρα ἐναντίωσις ἔσται αὕτη· δῆλον δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς. Πάντα δηλ. διαιροῦνται τοῖς ἀντικειμένοις, καὶ ὅτι τἀναντία ἐν τῷ αὐτῷ γένει εἰσίν, διότι ἡ ἐναντιότης εἶναι διαφορὰ τελεία· ἡ δὲ διαφορὰ ἡ εἴδει πᾶσα τινός τί ἐστιν· ὥστε τοῦτο τὸ αὐτό τε καὶ γένος ἐπ' ἀμφοῖν· διὰ τοῦτο πάντα τὰ ἐναντία ἀνήκουσι καὶ εἰς τὴν αὐτὴν συστοιχίαν, ὅσα εἴδει διάφορα καὶ μὴ γένει, ἕτερα μάλιστα ὄντα ἀλλήλων· διότι ἡ διαφορὰ ἐστὶ τελεία, καὶ ἅμα ἀλλήλοις δὲν γίνονται· ἄρα ἡ διαφορὰ εἶναι ἐναντίωσίς τις· τοῦτο ἄρα ἐστὶ τὸ ἑτέροις εἶναι τῷ εἴδει τὸ τὰ ἐν τῷ αὐτῷ γένει ὄντα ἐναντίωσιν ἔχειν ἄτομα ὄντα· τὰ αὐτὰ δὲ τῷ εἴδει, ὅσα δὲν ἔχουσιν ἐναντίωσιν ἄτομα ὄντα, διότι αἱ ἐναντιώσεις γίνονται ἐν τῇ διαιρέσει καὶ ἐν τοῖς μεταξὺ πρὶν ἐλθεῖν εἰς τὰ ἄτομα· ὥστε φανερὸν εἶναι ὅτι πρὸς τὸ καλούμενον γένος οὔτε ταὐτὸν οὔτε ἕτερον τῷ εἴδει οὐθέν ἐστι τῶν ὡς γένους εἰδῶν προσηκόντων, διότι ἡ ὕλη δηλοῦται ἀποφάσει, τὸ δὲ γένος εἶναι ὕλη ἐκείνου, οὗ λέγεται γένος, μὴ ὡς τὸ τῶν Ἡρακλειδῶν, ἀλλ' ὡς τὸ ἐν τῇ φύσει γένος· καὶ τὸ τῷ εἴδει ταὐτὸν ἢ ἕτερον ἐν οὐδεμιᾷ σχέσει ἵσταται πρὸς ἐκεῖνο, ὃ δὲν ἀνήκει εἰς τὸ αὐτὸ γένος, ἀλλὰ διαφέρει αὐτοῦ τῷ γένει, τῷ δὲ εἴδει ἐκείνου, ὃ εἰς τὸ αὐτὸ γένος ἀνήκει· διότι ἐναντίωσις πρέπει νὰ ἦναι ἡ διαφορὰ ἐκείνου, ὃ τῷ εἴδει διαφέρει· αὕτη ὅμως ἡ διαφορὰ ὑπάρχει μόνοις τοῖς ἐν τῷ αὐτῷ γένει οὖσιν (μετ. X, 8).

Ἠδύνατο δέ τις νὰ ἀπορήσῃ διὰ τί ἡ γυνὴ δὲν διαφέρει τῷ εἴδει τοῦ ἀνδρός, εἰ καὶ τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρρεν εἶναι ἐναντίον, ἡ δὲ διαφορὰ ἐναντίωσις; καὶ διὰ τί τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρρεν ὂν ἕτερον τῷ εἴδει, καίτοι ἡ τοῦ γένους διαφορὰ τοῦ ζῴου εἶναι

οὐσιώδης καὶ οὐχὶ κατὰ συμβεβηκὸς ὡς λευκότης καὶ μελανία, ἀλλὰ ᾗ ζῷον καὶ τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ ὑπάρχει· ἡ δ' ἀπορία αὕτη εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτὴ καὶ διὰ τί ἡ μὲν ἐναντίωσις ποιεῖ τῷ εἴδει ἕτερα, ἡ δ' οὔ, οἷον τὸ πεζὸν καὶ τὸ πτερωτὸν ἕτερα τῷ εἴδει, λευκότης δὲ καὶ μελανία οὔ· ἢ ὅτι τὰ μὲν οἰκεῖα πάθη τοῦ γένους, τὰ δὲ ἧττον; καὶ ἐπειδὴ τὸ μέν ἐστι λόγος, τὸ δ' ὕλη, τουτέστι διάφορα, ὅσαι μὲν ἐν τῷ λόγῳ εἰσὶν ἐναντιότητες εἴδει ποιοῦσι διαφοράν, ὅσαι δ' ἐν τῷ συνειλημμένῳ τῇ ὕλῃ οὐ ποιοῦσι· διὸ ἀνθρώπου λευκότης δὲν ποιεῖ διαφορὰν εἴδει οὐδὲ μελανία, οὐδὲ ἔστι τοῦ λευκοῦ ἀνθρώπου διαφορὰ κατ' εἶδος πρὸς μέλανα ἄνθρωπον, οὐδ' ὄνομα ἓν ἂν τεθῇ· διότι ὁ ἄνθρωπος ὡς ὕλη ἐστίν, ἡ δ' ὕλη οὐ ποιεῖ διαφοράν, διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι εἴδη τοῦ ἀνθρώπου, εἰ καὶ αἱ σάρκες καὶ τὰ ὀστᾶ ἐξ ὧν ὅδε καὶ ὅδε ἕτεραί εἰσιν, ἀλλὰ τὸ σύνολόν ἐστιν ἕτερον μέν, εἴδει δ' οὐχὶ ἕτερον, ὅτι ἐν τῷ λόγῳ δὲν ὑπάρχει ἐναντίωσις· τοῦτο δὲ (τὸ εἶδος) εἶναι τὸ ἔσχατον ἄτομον· ὁ δὲ Καλλίας ἐστὶν ὁ λόγος μετὰ τῆς ὕλης· καὶ ὁ λευκὸς ἄνθρωπος ὅτι Καλλίας λευκός· ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος εἶναι λευκὸς κατὰ συμβεβηκός· οὐδὲ χαλκοῦς κύκλος καὶ ξύλινος διαφέρουσιν εἴδει διὰ τὴν ὕλην, ἀλλ' ὅτι ἐν τῷ λόγῳ ἐνυπάρχει ἐναντίωσις· πότερον δὲ ἡ ὕλη οὐ ποιεῖ ἕτερα τῷ εἴδει, οὖσά πως ἑτέρα, ὡς ἐνίοτε ποιεῖ; διὰ τί οὗτος ὁ ἵππος τούτου τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἕτερος τῷ εἴδει; καίτοι μετὰ τῆς ὕλης οἱ λόγοι αὐτῶν εἰσίν, ἢ ὅτι ἐν τῷ λόγῳ ὑπάρχει ἐναντίωσις; διότι καὶ μεταξὺ λευκοῦ ἀνθρώπου καὶ μέλανος ἵππου ὑπάρχει διαφορὰ εἴδους· ἀμφότεροι (καὶ ὁ λευκὸς καὶ ὁ μέλας) εἰσὶ τῷ εἴδει ἕτεροι· τὸ δ' ἄρρεν καὶ θῆλυ τοῦ ζῴου εἰσὶ μὲν οἰκεῖα πάθη, ἀλλὰ οὐχὶ κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἐν τῇ ὕλῃ καὶ τῷ σώματι· διὸ τὸ αὐτὸ σπέρμα ἢ θῆλυ γίγνεται ἢ ἄρρεν παθόν τι πάθος. Τί δὲ τὸ εἶναι ἕτερον τῷ εἴδει, καὶ διὰ τί τὰ μὲν διαφέρουσιν εἴδει, τὰ δ' οὔ, εἴρηται. (μετ. X, 9).

Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐναντία ἕτερα τῷ εἴδει εἰσίν, τὸ δὲ φθαρτὸν καὶ τὸ ἄφθαρτόν εἰσιν ἐναντία (διότι στέρησίς ἐστιν ἀδυναμία διωρισμένη), εἶναι ἀνάγκη νὰ ἦναι τῷ γένει τὸ φθαρτὸν τοῦ

ἀφθάρτου ἕτερον. Ἤδη δ' εἴρηται ἐπ' αὐτῶν τῶν καθόλου ὀνομάτων, καὶ διὰ τοῦτο ἠδύνατο νὰ φανῇ, ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον τὸ φθαρτὸν καὶ ἄφθαρτον νὰ ἦναι τῷ εἴδει ἕτερα, ὡς οὐδὲ τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν· διότι τὸ αὐτὸ ἐνδέχεται νὰ ἦναι λευκόν τε ἅμα καὶ μέλαν, ἐὰν ἦναι τῶν καθόλου, ὡς ὁ ἄνθρωπος δύναται λευκὸς νὰ ἦναι καὶ μέλας, καὶ ἐὰν ἦναι ἐκ τῶν καθ' ἕκαστον (τί δηλ. ἴδιον)· διότι δύναται νὰ ἦναι λευκὸς καὶ μέλας, οὐχὶ ὅμως ἅμα, καίτοι τὸ λευκόν ἐστιν ἐναντίον τῷ μέλανι, ἀλλὰ τῶν ἐναντίων τὰ μὲν ὑπάρχουσιν ἐνίοις κατὰ συμβεβηκὸς, οἷον καὶ τὰ νῦν εἰρημένα, τὰ δ' ἀδύνατον, ὧν εἰσι τὸ φθαρτὸν καὶ τὸ ἄφθαρτον· διότι οὐδὲν φθαρτόν ἐστι κατὰ συμβεβηκός· διότι τὸ μὲν κατὰ συμβεβηκὸς ἐνδέχεται νὰ μὴ ὑπάρχῃ, τὸ δὲ φθαρτόν ἐστι τῶν ἐξ ἀνάγκης ὑπαρχόντων, οἷς ὑπάρχει· ἢ ἔσται ταὐτὸν καὶ ἓν φθαρτὸν καὶ ἄφθαρτον, εἰ ἐνδέχεται νὰ μὴ ὑπάρχῃ αὐτῷ τὸ φθαρτόν· ἢ ἡ οὐσία ἄρα ἢ ἐν τῇ οὐσίᾳ ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ τὸ φθαρτὸν ἐν ἑκάστῳ τῶν φθαρτῶν· ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ ἀφθάρτου· διότι ἀμφότερα εἰσὶ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὑπαρχόντων· καθ' ὅσον δ' ἀμφότεραι αἱ ἔννοιαι ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν σημασίᾳ ἐκλαμβανόμεναι, τὸ μὲν φθαρτὸν, τὸ δ' ἄφθαρτον, ἔχουσιν ἀντίθεσιν, ὥστε ἀνάγκη νὰ ἦναι ἕτερα τῷ γένει. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν εἴδη (ἰδέαι) νὰ ὑπάρχωσι τοιαῦτα, οἷα λέγουσί τινες, διότι ἔπρεπε καὶ ἄνθρωπος νὰ ὑπάρχῃ ὁ μὲν φθαρτὸς, ὁ δ' ἄφθαρτος· καίτοι τὰ εἴδη λέγονται ὅτι τῷ εἴδει εἰσὶ ταὐτὰ τοῖς τισὶ (τοῖς καθ' ἕκαστα) καὶ οὐχὶ ὁμώνυμα· τὰ δὲ γένει ἕτερα πλεῖον διέστηκεν ἢ τὰ εἴδει. (μετ. X, 10).

Ἐν τοῖς προτέροις βιβλίοις ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ πρώτου ὄντος, πρὸς ὃ αἱ ἄλλαι κατηγορίαι ἀναφέρονται, περὶ τῆς οὐσίας, διότι πάντα λέγονται κατὰ τὸν λόγον τῆς οὐσίας, τὸ ποσὸν, ποιὸν κτλ.

Ἐν δὲ τῷ X (I) ἐγένετο λόγος περὶ τῶν στοιχείων τῆς οὐσίας· ἐν δὲ τῷ IX (Θ) ὁ λόγος ἐστὶ, περὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, περὶ τῆς σχέσεως τοῦ εἴδους πρὸς τὴν ὕλην (μετ. VII καὶ VIII), διότι ἡ σχέσις τοῦ εἴδους πρὸς τὴν ὕλην ὁρίζεται ὡς

σχέσις τῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν δύναμιν. (μετ. VIII, 1. IX, 8. XII, 5. V, 4. VII, 3). Ἐπειδὴ τὰ στοιχεῖα προηγοῦνται τῆς σχέσεως, προηγεῖται διὰ τοῦτο καὶ τὸ X βιβλίον τοῦ IX, διότι τὸ μὲν X πραγματεύεται περὶ τὰ στοιχεῖα, τὸ δὲ IX περὶ τὴν σχέσιν τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἴδους ὡς σχέσιν δυνάμεως καὶ ἐνεργείας.

Ἡ δύναμις (λέγει) λέγεται πολλαχῶς (μετ. V, 12)· τούτων δ' ὅσαι μὲν ὁμωνύμως λέγονται δυνάμεις ἀφείσθωσαν· διότι ἔνιαι ὁμοιότητί τινι λέγονται ὡς ἐν γεωμετρίᾳ, καὶ δυνατὰ καὶ ἀδύνατα λέγομεν ὅσα τρόπον τινὰ εἰσὶν ἢ οὔ· ὅσαι δ' ἀναφέρονται πρὸς τὸ αὐτὸ εἶδος, πᾶσαι εἰσὶν ἀρχαί τινες καὶ πρὸς πρώτην μίαν λέγονται, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ μεταβολῆς ἐν ἄλλῳ ἢ ἄλλο· ἡ δύναμις ὁτὲ μέν ἐστι δύναμις τοῦ πάσχειν, ὁτὲ δ' ἐν αὐτῷ τῷ πάσχοντι ἀρχὴ μεταβολῆς παθητικῆς ὑπ' ἄλλου ἢ ἄλλο· πάλιν δὲ δύναμις ὀνομάζεται ἡ ἕξις ἀπαθείας τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον καὶ φθορᾶς τῆς ὑπ' ἄλλου ἢ ἄλλο, ὑπ' ἀρχῆς μεταβλητικῆς. Ἐν ἅπασι δὲ τούτοις τοῖς ὅροις ἔνεστιν ὁ τῆς πρώτης δυνάμεως λόγος· πάλιν δ' αὗται αἱ δυνάμεις λέγονται ἢ δυνάμεις τοῦ μόνον ποιῆσαι ἢ τοῦ παθεῖν, ἢ τοῦ καλῶς ποιῆσαι καὶ παθεῖν, ὥστε ἐν τοῖς λόγοις τῶν ἀναφερομένων δυνάμεων ἐνυπάρχουσί πως οἱ τῶν προτέρων δυνάμεων λόγοι· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ δύναμις τοῦ πάσχειν καὶ ἡ τοῦ ποιεῖν τρόπον τινά ἐστιν ὡς μία (διότι δυνατὸν ἐστιν ὅτι αὐτὸ ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ παθεῖν, καὶ ὅτι ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ποιήσῃ ἕτερον πάσχον), τρόπον δὲ τινὰ ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις εἰσὶ διάφοροι· ἡ μία δύναμίς ἐστιν ἐν τῷ πάσχοντι, διότι ἔχει τινὰ ἀρχὴν, καὶ διότι ἡ ὕλη εἶναι ἀρχή τις, πάσχει τὸ πάσχον καὶ ἄλλο ὑπ' ἄλλου· οὕτως ἐστὶ τὸ λιπαρὸν καυστὸν, τὸ δ' ὑπεῖκον καθ' ὡρισμένον τρόπον θλαστόν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων· ἡ δ' ἄλλη δύναμίς ἐστιν ἐν τῷ ποιοῦντι, οἷον τὸ θερμὸν ἐν τῷ θερμαίνοντι, (θερμαντικῷ), ἡ οἰκοδομικὴ ἐν τῷ οἰκοδομοῦντι (οἰκοδομικῷ)· διὸ οὐδὲν πάσχει αὐτὸ ὑφ' ἑαυτοῦ ἢ συμπέφυκεν· διότι αὐτό ἐστιν ἓν καὶ οὐχὶ ἄλλο· καὶ ἡ ἀδυναμία καὶ τὸ ἀδύνατόν ἐστιν ἐν ταύτῃ τῇ δυνάμει ἐναντία στέρησις, ὥστε δύναμις καὶ ἀδυναμία ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· ἡ

δὲ στέρησις λέγεται πολλαχῶς· διὸ στέρησίς ἐστι τὸ μὴ ἔχον τι, καὶ τὸ μὴ ἔχον τι ἐκ φύσεως, ὃ ὅμως ἔπρεπε νὰ ἔχῃ, ἢ ὅλως δὲν ἔχει ἢ ὅτε ἔπρεπε νὰ ἔχῃ δὲν ἔχει ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ, ἢ παντελῶς δὲν ἔχει ἢ κἂν ὁπωσοῦν· ἐπ' ἐνίων δὲ λέγομεν ὅτι ταῦτα ἐστέρηνται, ἂν δὲν ἔχωσι κωλυόμενα βίᾳ νὰ ἔχωσιν, ἃ ἐκ φύσεως νὰ ἔχωσιν ἔπρεπεν (μετ. IX, 1).

'Επειδὴ αἱ μὲν ἐν τοῖς ἀψύχοις ἐνυπάρχουσαι ἀρχαί εἰσι τοιαῦται, αἱ δ' ἐν τοῖς ἐμψύχοις καὶ ἐν ψυχῇ καὶ τῆς ψυχῆς ἐν τῷ λόγον ἔχοντι, δῆλον ὅτι καὶ τῶν δυνάμεων αἱ μὲν ἔσονται ἄλογοι, αἱ δὲ μετὰ λόγου· διὸ πᾶσαι αἱ τέχναι καὶ αἱ ποιητικαὶ καὶ ἐπιστῆμαι δυνάμεις εἰσὶ, διότι εἰσὶν ἀρχαὶ μεταβλητικαὶ ἐν ἄλλῳ ᾗ ἄλλο· καὶ αἱ μὲν μετὰ λόγου δυνάμεις πᾶσαί εἰσι τῶν ἐναντίων αἱ αὐταὶ, αἱ δ' ἄλογοι μία ἑκάστη ἑνὸς (ἀναφέρεται εἰς ἓν τῶν ἐναντίων), οἷον τὸ θερμόν ἐστι τοῦ θερμαίνειν μόνον, ἡ ἰατρικὴ ἐστι νόσου καὶ ὑγιείας· αἴτιον δὲ ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι λόγος, ὁ δὲ λόγος ὁ αὐτὸς δηλοῖ τὸ πρᾶγμα καὶ τὴν στέρησιν, πλὴν οὐχὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καὶ τρόπον μέν τινα ἀποβλέπει εἰς ἄμφω, τρόπον δέ τινα μᾶλλον εἰς τὸ ὑπάρχον (πρᾶγμα)· ὥστ' ἀνάγκη καὶ αἱ τοιαῦται ἐπιστῆμαι νὰ ἀναφέρωνται μὲν εἰς τὰ ἐναντία, εἰς δὲ τὸ ἓν μέλος τῶν ἐναντίων ἀναφερόμεναί εἰσιν τοῦ μὲν καθ' αὑτάς, τοῦ δ' ἑτέρου μὴ καθ' αὑτάς, διότι καὶ ὁ λόγος ἐστὶ τοῦ μὲν καθ' αὑτὸ, τοῦ δὲ ἑτέρου τρόπον τινὰ κατὰ συμβεβηκός· διότι ἀποφάσει καὶ ἀποφορᾷ (μεταθέσει) δηλοῖ τὸ ἐναντίον· διότι ἡ πρώτη στέρησίς ἐστι τὸ ἐναντίον, αὕτη δ' ἀποφορὰ (μετάθεσις θατέρου)· ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐναντία δὲν ἐγγίγνονται ἐν τῷ αὐτῷ, ἡ δ' ἐπιστήμη ἐςὶ δύναμις λογικὴ, καὶ ἡ ψυχὴ ἔχει ἀρχὴν κινήσεως, τὸ μὲν ὑγιεινὸν ὑγίειαν μόνον ποιεῖ καὶ τὸ θερμαντικὸν θερμότητα καὶ τὸ ψυκτικὸν ψυχρότητα, ὁ δ' ἐπιστήμων ἄμφω· διότι λόγος ἐστὶν ἀμφοτέρων μὲν, οὐχὶ ὁμοίως δὲ, καὶ ἐν ψυχῇ, ἢ ἔχει κινήσεως ἀρχήν· ὥστε ἡ ψυχὴ ἄμφω ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς θέλει κινήσει πρὸς τὸ αὐτὸ συνάψασα· διὸ ποιεῖ ἐκεῖνο, ὃ ἔχει λογικὴν δύναμιν, τὰ ἐναντία ἐκείνου, ὃ ἔχει δύναμιν ἄλογον· διότι μία ἀρχὴ περιέχεται τῷ λόγῳ· φανερὸν δ' εἶναι καὶ ὅτι τῇ δυνάμει τοῦ εὖ

ποιῆσαι ἢ παθεῖν ἀκολουθεῖ ἡ δύναμις τοῦ μόνον ποιῆσαι ἢ παθεῖν, ταύτῃ δ' ἐκείνη οὐχὶ πάντοτε· διότι ἐστὶν ἀνάγκη ὁ εὐποιῶν καὶ νὰ ποιῇ, ὁ δὲ μόνον ποιῶν δὲν εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ εὐποιῇ (μετ. IX, 2).

Τινὲς λέγουσιν, οἷον οἱ Μεγαρικοὶ, ὅτι δύναμις ὑπάρχει, ὅταν ἐνέργεια μόνον ᾖ· ὅταν δὲ δὲν ὑπάρχῃ ἐνέργεια, οὐδὲ δύναμις ὑπάρχει, οἷον ὁ μὴ οἰκοδομῶν δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ οἰκοδομήσῃ, ἀλλὰ μόνον ὁ οἰκοδομῶν, ὅταν οἰκοδομῇ, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων· ἐντεῦθεν προκύπτουσιν ἄτοπα· διότι ὁ μὴ οἰκοδομῶν δὲν εἶναι οἰκοδόμος· ἡ ἔννοια τοῦ οἰκοδόμου ἐστὶν ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς τοῦ δυναμένου νὰ οἰκοδομῇ· ὥστε κατὰ τοὺς Μεγαρικοὺς δύναμις καὶ ἐνέργεια ἐκλαμβάνονται ταὐτόν.

'Αλλ' ἡ περὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας διαφωνία ἐστὶ διαφωνία περὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἴδους, περὶ τοῦ πράγματος καὶ τοῦ λόγου. 'Ο 'Αριστοτέλης κυρίως παραδέχεται δύο αἴτια, τὴν ὕλην, τὸ ἐξ οὗ, καὶ τὸ εἶδος, τὸ ὑφ' οὗ· διότι τὸ ὅθεν ἡ κίνησις καὶ τὸ οὗ ἕνεκα ἀνάγει εἰς τὸ εἶδος (φυσ. I, 7. II, 7. μετ. **VII**, 7. XII, 3. 5)· τὸ δ' εἶδος καὶ ἡ ὕλη ἀνάγονται εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν δύναμιν.

Τὴν ὕλην ὁ 'Αριστοτέλης ἐκλαμβάνει θετικὴν, ἐξ αὐτῆς παράγει τὸ κατὰ συμβεβηκὸς, τὰς ἰδιότητας, ὡς τὸ ἄρρεν καὶ θῆλυ τοῦ ζῴου, τὴν μεταβολὴν καὶ φθορὰν (μετ. X, 9. **VII**, 5. περὶ ζω. μορ. **IV**, 3. I, 2. ψυχ. II, 4. μετ. **VII**, 8)· ἡ ὕλη εἶναι δύναμις τῆς οὐσίας (μετ. VII, 3. VIII, 1)· εἰς τὴν περὶ ὕλης ἤτοι δυνάμεως θεωρίαν ἔφερε τὸν 'Αριστοτέλη ἡ περὶ γενέσεως ἀπορία, καὶ ἐπειδὴ οὔτε ἐξ ὄντων οὔτε ἐκ μὴ ὄντων ἡ γένεσις, ὑπέθεσε τὴν δύναμιν σχετικῶς ὡς ὑποκείμενον τῶν ὄντων (φυσ. I, 6. μετ. XII, 3).

'Η ὕλη κατὰ μὲν τὸν Πλάτωνά ἐστι μὴ ὂν, κατὰ δὲ τὸν 'Αριστοτέλη σχετικῶς μὴ ὂν, δυνάμει ὄν. 'Ο 'Αριστοτέλης ὅμως δὲν ἐξηγεῖ πῶς ἡ ὕλη δύναται νὰ γεννήσῃ τὴν ἀτομικὴν τῶν ὄντων ὕπαρξιν· ἐὰν ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος ὑποτεθῶσιν ἀγέννητα, προέρχονται δυσχέρειαι, οἷαι ἐν τῇ μεταφυσικῇ οὐκ ὀλίγαι.

'Η δύναμις καὶ ἐνέργεια ἵστανται ἐν ἀναφορᾷ, καὶ ἡ δύνα-

μις τῆς ἐνεργείας οὖσα γίνεται ἐνεργείᾳ ἐκ δυνάμεως ὑπὸ τῆς ἐνεργείας· (μετ. IX, 3. φυσ. I, 9. III, 1. VIII, 1. περὶ ψυχ. II, 1. μετ. XI, 9).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύων ὅτι τὸ εἶδός ἐστι πρότερον τῆς ὕλης καὶ ἡ ἐνέργεια ἑπομένως τῆς δυνάμεως, ἀναιρεῖ τοὺς Μεγαρικοὺς συγχέοντας δύναμιν καὶ ἐνέργειαν.

Οἱ Μεγαρικοὶ ἰσχυρίζονται, ὅτι πᾶν τὸ γινόμενον ὡς ὂν δὲν γίνεται ἐνεργείᾳ, διότι ὅπερ ἐστὶν οὔτε γίνεται οὔτε φθείρεται· ἐπειδὴ δὲ τὸ μὴ γιγνόμενον ἐνεργείᾳ εἶναι ἀδύνατον νὰ γείνῃ, διότι τότε γίνεται ὅταν νὰ γείνῃ δύνηται, ἐξαιροῦσιν οἱ Μεγαρικοὶ καὶ κίνησιν καὶ γένεσιν· διότι εἰ ἔσται ἀδύνατον τὸ ἐστερημένον δυνάμεως, ἔσται τὸ μὴ γενόμενον ἀδύνατον γενέσθαι· τὸ δ' ἀδύνατον γενέσθαι ὁ λέγων ἢ ὅτι εἶναι ἢ ἔσεσθαι ψεύσεται· ἐὰν ὅμως δὲν εἶναι ἀληθὲς, ὅτι τότε δύναται ὅταν ἐνεργῇ, διότι τὸ ἐνεργείᾳ ὂν δὲν εἶναι ὕστερον τοῦ δυνάμει ὄντος, ἀλλ' αὐτοῦ πρότερον, ἕπεται ὅτι ἡ δύναμις καὶ ἐνέργεια δὲν εἶναι ταὐτὸν, ἀλλ' ἕτερον· διότι ἐνδέχεται νὰ ἦναι μὲν δυνατὸν νὰ μὴ ἦναι ὅμως, καὶ δυνατὸν νὰ μὴ ἦναι, νὰ ἦναι δέ. Οὕτως ἀναιρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τοὺς Μεγαρικοὺς, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τὸν Ἕγελον ὡς ἐκλαμβάνοντα λογικὸν καὶ πραγματικὸν ταὐτόν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει μὲν δίκαιον, ἡ ἀπόδειξις ὅμως αὐτοῦ δὲν φαίνεται ἀρκοῦσα, διότι ἔπρεπε νὰ συζητήσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ δυνατοῦ, τοῦ ἀδυνάτου, τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τοῦ ἀναγκαίου· ἀδύνατον δ' ἐστὶ τὸ μὴ δυνατὸν διανοηθῆναι, ἐνδεχόμενον τὸ μὴ ἀναγκαῖον, τὸ δυνατὸν μὴ εἶναι· ἄρα ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οὐ πάντα ἀναγκαῖά εἰσιν· εἰ ἐνδεχόμενόν ἐστιν, ἔσται καὶ δυνατὸν μὴ εἶναι· τὸ δὲ δυνατὸν μὴ εἶναι ἐστὶ τὸ δυνατὸν εἶναι· ὥστε, εἰ ἔστιν ἀναγκαῖον, ἔσται καὶ ἐνδεχόμενον καὶ δυνατόν· διότι τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἐνδεχόμενον εἰσὶν ἔννοιαι σχετικαί· διὸ ψεύδονται οἱ Μεγαρικοὶ λέγοντες ὅτι μόνον τὸ ἀναγκαῖόν ἐστιν. (μετ. IX, 3).

Ἐὰν δέ τι, ὡς εἴρηται, ὑπάρχῃ δυνάμει, καθ' ὅσον τούτῳ ἀκολουθεῖ ἡ ἐνέργεια, φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸν τὸ νὰ εἴπῃ τις, ὅτι τοῦτο μέν ἐστι δυνατὸν, οὐκ ἔσται δέ· διότι τότε

διὰ τὰ ἀδύνατα δὲν ὑπάρχει τόπος· εἰ δὲ γίγνεται τὸ δυνατὸν, οὐκ ἔσται ἀδύνατον· γίγνεται ἄρα μόνον τὸ δυνατὸν, τὸ δ' ἐνεργείᾳ ὄν ἐστι μόνον, τὸ δ' ἀδύνατον οὐδέποτε γίνεται· ἐὰν ἔχω λ. χ. ἵππον, δύναμαι νὰ ἱππεύσω αὐτὸν, καίτοι δὲν ἱππεύω· ἢ ἐὰν ἱππεύω πραγματικῶς (ἐνεργείᾳ), τὸ δυνατὸν ἐγένετο ἐνεργείᾳ. Ὅθεν ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐστὶν ἢ γέγονεν ὃ οὐκ ἔστι μὲν, δυνατὸν δὲ, οὐδὲν ἔσται ἀδύνατον· ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι δὲν εἶναι ταὐτὸν τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀδύνατον· τὸ γάρ σε ἑστάναι νῦν ψεῦδος μὲν, οὐκ ἀδύνατον δέ. (μετ. IX, 4).

Αἱ δυνάμεις αἱ μὲν εἰσὶ ἐγγενεῖς (ἔμφυτοι), οἷον αἱ αἰσθήσεις, αἱ δὲ ἔθει, οἷον ἡ τοῦ αὐλεῖν, αἱ δὲ μαθήσει, οἷον αἱ τῶν τεχνῶν. Ὅσαι μὲν ἔθει καὶ λόγῳ εἰσὶν, αὐτὰς εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τις προτέρᾳ ἐνεργείᾳ, ὅσαι δὲ μὴ τοιαῦται εἰσὶν (αἱ ἔμφυτοι) καὶ αἱ ἐπὶ τοῦ πάσχειν, αὐτὰς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τις προτέρᾳ ἐνεργείᾳ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ δυνατὸν δύναταί τι καὶ ποτὲ καὶ πῶς, καὶ ἐπειδὴ τὰ μὲν κατὰ λόγον δύναται νὰ κινῇ καὶ αἱ δυνάμεις αὐτῶν μετὰ λόγου, τὰ δ' ἄλογα καὶ αἱ δυνάμεις ἄλογοι, εἶναι ἀνάγκη ἐκεῖναι μὲν νὰ ἦναι ἐν ἐμψύχῳ, αἱ δ' ἄλογοι καὶ ἐν ἐμψύχῳ καὶ ἀψύχῳ, αἱ μὲν τοιαῦται δυνάμεις εἶναι ἀνάγκη, ὅταν τὸ ποιητικὸν καὶ παθητικὸν ἅπτωνται, ὁτὲ μὲν νὰ ποιῶσιν, ὁτὲ δὲ νὰ πάσχωσιν, αἱ δ' ἄλογοι δὲν εἶναι ἀνάγκη· διότι αἱ μὲν ἄλογοί εἰσι τοιαῦται, ὥστε μία ἑνὸς ἐστι ποιητικὴ (π. χ. μία θερμαίνει μόνον, μία φωτίζει μόνον κτλ.), αἱ δὲ λογικαὶ εἰσὶν ἅμα τῶν ἐναντίων ποιητικαὶ, ὥστε μία δύναται νὰ ποιήσῃ τὰ ἐναντία ἅμα (οἷον ἐναντία εἰσὶν ἡ κατάφασις καὶ ἀπόφασις)· τοῦτο ὅμως (ἐν τῇ ἐκτελέσει δηλ.) εἶναι ἀδύνατον, τὸ νὰ ποιήσῃ τὰ ἐναντία ἅμα, ἀλλ' ἢ τὸ ἓν ἢ τὸ ἕτερον· ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τι ἕτερον, τρίτον, ὃ εἶναι κύριον τῶν ἐναντίων (δηλ. τῆς δυνάμεως), καὶ τοῦτο τὸ τρίτον ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης ὄρεξιν ἢ προαίρεσιν, διότι ὁποτέρου (τοῦ εἶναι ἢ τοῦ μὴ εἶναι) ἂν ὀρέγηται κυρίως, τοῦτο ποιήσει, ὅταν ὑπάρχῃ ἐν καταστάσει οὔσῃ συμφώνῳ τῇ δυνάμει αὐτοῦ καὶ πλησιάζῃ (ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν) μετὰ τοῦ παθητικοῦ· ὥστε ἡ λογικὴ δύναμις ἀνάγκη νὰ ποιῇ τοῦτο, ὅταν ὀρέγηται, οὗ τὴν

δύναμιν ἔχει καὶ ὡς ἔχει. Τὴν δύναμιν ὅμως τοῦ νὰ ποιῇ ἔχει, ὅταν τὸ παθητικὸν παρῇ καὶ ἐν ὡρισμένῃ σχέσει ᾖ· εἰ δὲ μή, δὲν δύναται νὰ ποιῇ· ὅτι δὲ οὐδὲν κώλυμα ἔξωθεν πρέπει νὰ ἐνεργῇ, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προσδιορισθῇ· διότι τὴν δύναμιν τοῦ ποιεῖν ἔχει ὡς ἔστι δυνάμει· δὲν δύναται ὅμως νὰ ποιῇ ἀπολύτως, ἀλλὰ κατά τινας περιστάσεις, καὶ οὕτως ἀφαιροῦνται καὶ τὰ ἔξω κωλύοντα· διότι οὕτω θὰ ἀφῃροῦντο ἔνια τῶν ἐν τῷ διορισμῷ προσόντων· διὰ τοῦτο δέ τις, καὶ ἂν βούληται, δὲν δύναται νὰ ποιῇ συγχρόνως τὰ ἐναντία, διότι πρὸς τοῦτο δὲν ἔχει τὴν δύναμιν, ὡς δὲν ὑπάρχει δύναμις τοῦ ποιεῖν τὰ ἐναντία ἅμα, ἀλλὰ δύναται νὰ ποιῇ μόνον τοῦτο ὑπὸ τοὺς δεδομένους ὅρους, ὅς τις ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ ποιεῖν. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπ' ὄψιν ἔχει μόνον τὰς ἐγγενεῖς (ἐμφύτους) δυνάμεις, δὲν ἔχει δὲ καὶ τὰ ἔξω κωλύοντα (οἷον ὁ βουλόμενος ποιῆσαι οἰκίαν οὐκ ἔχει χεῖρας).

Ἐντεῦθεν ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἡ βάσις πάσης ἐνεργείας εἶναι ἡ δύναμις. (μετ. IX, 5).

Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐνέργειαν διορίζει ἀποθετικῶς καὶ ἐξ ἀναλογίας, οὐχὶ δ' ὡς ἐνέργειαν τοῦ ἀναγκαίου πρὸς τὴν δύναμιν, ἀλλ' ἐνέργειαν λέγει τὸ ὑπάρχον, δύναμιν δὲ τὸ ἐσόμενον, ἄρα ἀμφότερα σχετικῶς.

Τὴν μὲν ἐνέργειαν παριστᾷ ὁ Ἀριστοτέλης ὡς κίνησιν τελείαν (ὅτι ἑώρακε συγχρόνως τις καὶ ὁρᾷ τὸ αὐτὸ, νοεῖ καὶ νενόηκεν, οἰκοδομεῖ καὶ ᾠκοδόμηκεν), τὴν δὲ δύναμιν ὡς κίνησιν ἀτελῆ (οἷον ἑώρακε μόνον καὶ οὐχ ὁρᾷ συγχρόνως, μόνον νενόηκε καὶ οὐ νοεῖ ἐν ταὐτῷ, οἰκοδομεῖ ἀλλ' οὐκ ᾠκοδόμηκε, βαδίζει καὶ οὐ βεβάδικεν).

Ἡ ἐνέργεια ἀναλογεῖ πρὸς τὴν οὐσίαν ὡς ἡ δύναμις πρὸς τὴν ὕλην (μετ. IX, 6). Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἕβδομον κεφάλαιον δὲν διακρίνει τὴν δύναμιν τῆς ἐνεργείας οὐσίᾳ, δὲν φαίνεται γνήσιον Ἀριστοτέλους. Ἡ δὲ τελευταία ὕλη εἶναι ἡ δύναμις, οὐχὶ δ' ἡ ἐνέργεια· διότι ἡ ἐνέργεια ἀποβλέπει εἰς τὸ ὅλον, τὸ τέλος, ἡ δὲ δύναμις εἰς τὰ καθ' ἕκαστα (ὑλικὰ μέρη) καὶ ἐστὶν ἐν αὐταῖς καὶ δὲν εἶναι χωριστὴ ὡς ἡ ἐνέργεια καὶ παρὰ τὰ καθ'

ἕκαστα, διότι ἡ ἐνέργεια ὑπάρχει ἀεί· ἐὰν δ' ἦτο δύναμις, οὐδὲν οὐδέποτε θὰ ὑπῆρχεν· οὕτως ἀναιρεῖ τοὺς Μεγαρικούς. (μετ. IX, 7).

Ἡ κίνησις εἶναι μετάβασις ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ὄν· (μετ. XI, 9. VIII, 1)· ὥστε ἡ κίνησις εἶναι μεταξὺ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας· (φυσ. III, 1. μετ. XII, 3)· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι πᾶσα κίνησις ὑποθέτει κινοῦν καὶ κινούμενον· τὸ δὲ κινοῦν καὶ κινούμενον εἰσὶ διάφορα, τὸ δὲ κινοῦν πρότερον τοῦ κινουμένου ἐστίν. (φυσ. II, 7. VIII, 9. μετ. VII, 7. XII, 3. IX, 8. XII, 5).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ πρότερον διώρισται ποσαχῶς λέγεται (μετ. V, 11), φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ ἐνέργεια προτέρα τῆς δυνάμεως ἐστί· λέγει δὲ δύναμιν οὐ μόνον τὴν ὡρισμένην, ἥτις λέγεται ἀρχὴ μεταβλητικὴ ἐν ἄλλῳ ἢ ἄλλο, ἀλλ' ὅλως πᾶσαν ἀρχὴν κινητικὴν ἢ στατιστικήν· διότι καὶ ἡ φύσις ἀνήκει εἰς τὸν χῶρον τῆς δυνάμεως· διότι αὐτὴ ἐστὶν ἀρχὴ κινητικὴ, ἀλλ' οὐχὶ ἐν ἄλλῳ, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ᾗ αὐτό· πάσης δὲ τῆς τοιαύτης δυνάμεως προτέρα ἐστὶν ἡ ἐνέργεια καὶ λόγῳ καὶ οὐσίᾳ, χρόνῳ δὲ ἔστι μὲν τρόπον τινὰ προτέρα, τρόπον δέ τινα ὑστέρα· ὅτι δὲ τῷ λόγῳ ἐστὶ προτέρα, δῆλον· διότι τὸ δυνατὸν εἶναι δυνατὸν, ὅτι δύναται νὰ ἐνεργήσῃ, οἷον οἰκοδομικὸν λέγει τὸ δυνάμενον νὰ οἰκοδομῇ, καὶ ὁρατικὸν τὸ δυνάμενον νὰ ὁρᾷ, καὶ ὁρατὸν τὸ δυνάμενον νὰ ὁρᾶται· ὁ αὐτὸς δὲ λόγος ἐστὶ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, ὥστ' ἀνάγκη ὁ λόγος καὶ ἡ γνῶσις τοῦ ἐνεργείᾳ νὰ προϋπάρχῃ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ λόγου τοῦ δυνάμει ὄντος· τῷ δὲ χρόνῳ ἐστὶ πρότερον τὸ ἐνεργείᾳ, καθ' ὅσον πρότερον ἐνεργεῖ, ἵνα παραγάγῃ ταὐτὸν τῷ εἴδει, οὐχὶ δ' ἀριθμῷ· λέγει δὲ τοῦτο ὅτι τούτου μὲν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἤδη ὄντος κατ' ἐνέργειαν καὶ τοῦ σίτου καὶ τοῦ ὁρῶντός ἐστι πρότερον τῷ χρόνῳ ἡ ὕλη καὶ τὸ σπέρμα καὶ τὸ ὁρατικὸν, ἃ δυνάμει μὲν εἰσὶν ἄνθρωπος καὶ σῖτος καὶ ὁρῶν, ἐνεργείᾳ δ' οὔπω· ἀλλὰ τούτων τῷ χρόνῳ πρότερά εἰσιν ἕτερα ὄντα ἐνεργείᾳ, ἐξ ὧν ταῦτα ἐγένοντο· διότι ἀεὶ ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος γίνεται τὸ ἐνεργείᾳ ὂν ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος, οἷον ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου, μουσικὸς ὑπὸ μουσι-

κοῦ, ἀεὶ συνεπείᾳ πρώτου κινοῦντος· τὸ δὲ κινοῦν ἐνεργείᾳ ἤδη ἐστίν· εἴρηται δ' ἐν τοῖς περὶ τῆς οὐσίας λόγοις ὅτι πᾶν (μετ. VII 8. 7) τὸ γιγνόμενόν τι ἔκ τινος (ὕλης) καὶ ὑπό τινος (εἴδους), καὶ τοῦτό ἐστι τῷ εἴδει τὸ αὐτό· διὸ φαίνεται ἀδύνατον νὰ ἦναι οἰκοδόμος μὴ οἰκοδομήσας μηθὲν ἢ κιθαριστὴς μηθὲν κιθαρίσας· διότι ὁ μανθάνων νὰ κιθαρίζῃ μανθάνει νὰ κιθαρίζῃ κιθαρίζων, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄλλοι. Ἐντεῦθεν προῆλθεν ὁ σοφιστικὸς ἔλεγχος, ὃς ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ μὴ ἔχων τὴν ἐπιστήμην ποιήσει ἐκεῖνο, εἰς ὃ ἀποβλέπει ἡ ἐπιστήμη· διότι ὁ μανθάνων οὔπω ἔχει τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τοῦ γιγνομένου ἐγένετό τι καὶ ἐκ τοῦ κινουμένου ἐκινήθη τι (δῆλον δὲ τοῦτο ἐν τοῖς περὶ κινήσεως), πρέπει καὶ ὁ μανθάνων νὰ ἔχῃ τι ἴσως τῆς ἐπιστήμης· καὶ κατὰ τοῦτο αὖθις γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ ἐνέργεια καὶ οὕτως ἐστὶ προτέρα τῆς δυνάμεως κατὰ γένεσιν καὶ χρόνον· ἀλλὰ καὶ οὐσίᾳ εἶναι ἡ ἐνέργεια προτέρα τῆς δυνάμεως, διότι πρῶτον τὰ τῇ γενέσει ὕστερά εἰσι τῷ εἴδει καὶ τῇ οὐσίᾳ πρότερα, οἷον ἀνὴρ παιδὸς καὶ ἄνθρωπος σπέρματος· διότι τὸ μὲν ἔχει τὸ εἶδος, τὸ δ' ἕτερον οὔ· δεύτερον διότι πᾶν τὸ γιγνόμενον βαδίζει ἐπ' ἀρχὴν καὶ τέλος· διότι ἀρχή ἐστι τὸ οὗ ἕνεκα καὶ χάριν τοῦ τέλους ἐστὶν ἡ γένεσις· τέλος δ' ἡ ἐνέργεια καὶ τούτου χάριν ἡ δύναμις λαμβάνεται· διότι οὐχὶ ἵνα ὄψιν ἔχωσιν ὁρῶσι τὰ ζῷα, ἀλλ' ὅπως ὁρῶσιν ὄψιν ἔχουσιν· ὁμοίως δὲ καὶ οἰκοδομικὴν ἵνα οἰκοδομῶσι, καὶ τὴν θεωρητικὴν ἵνα θεωρῶσιν, ἀλλὰ δὲν θεωροῦσιν ἵνα θεωρητικὴν ἔχωσιν, εἰμὴ ἕνεκα ἀσκήσεως, τότε ὅμως δὲν θεωρεῖ τις ἀσχέτως, ἀλλ' ἢ κατὰ τὸν ῥηθέντα τρόπον, ἢ διότι οὐδὲν ἔχει χρείαν τῆς θεωρίας· ἔτι ἡ ὕλη ἐστὶ δυνάμει ὅτι δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ εἶδος· ὅταν δ' ἦναι ἐνεργείᾳ, τότε ἐκτήσατο τὸ εἶδος· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ ὧν κίνησις τὸ τέλος ἐστί· διὸ ὡς οἱ διδάσκοντες νομίζουσιν ὅτι τὸ τέλος ἐκτήσαντο, ὅταν αὐτοὶ τὸν μανθάνοντα ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς ἐπιστήμης δύνανται νὰ ἐπιδείξωσιν ἐνεργοῦντα, οὕτω καὶ ἡ φύσις· διότι εἰ μὴ γίγνεται οὕτω, ἔσται ὁ Παύσωνος Ἑρμῆς, ὡς ἡ ἐπιστήμη· διότι καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐστὶν ἄδηλος εἰ ἔσω ἢ ἔξω, ὡς καὶ ἐκεῖνος· διότι τὸ ἔργον ἐστὶ

τέλος, ἡ δ' ἐνέργειά ἐστι τὸ ἔργον· διὸ καὶ ἡ ἐνέργεια λέγεται κατὰ τὸ ἔργον, καὶ ἡ ἐνέργεια ἀποβλέπει εἰς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ (τέλους). Καίτοι δὲ τινῶν ἡ χρῆσις τὸ ἔσχατόν ἐστιν, οἷον ὄψεως ἡ ὅρασις, καὶ ἡ ὄψις οὐδὲν ἔργον παρὰ τὴν ὅρασιν παράγει, ἀπ' ἐνίων δὲ γίγνεταί τι, οἷον ἀπὸ τῆς οἰκοδομικῆς παράγεται οἰκία παρὰ τὴν οἰκοδόμησιν, ἔστιν οὐδὲν ἧττον καὶ ἡ ἐνέργεια τέλος καὶ μᾶλλον τέλος τῆς ἐνεργείας ἢ τῆς δυνάμεως· διότι τὸ οἰκοδομεῖν ἐν τῷ οἰκοδομουμένῳ καὶ ἅμα γίνεται καὶ ἔστι μετὰ τῆς οἰκίας· ὅσων μὲν ἕτερόν ἐστι τὸ γιγνόμενον παρὰ τὴν χρῆσιν, τούτων μὲν ἡ ἐνέργεια ἐν τῷ ποιουμένῳ ἐστὶν, οἷον ἥ τε οἰκοδόμησίς ἐστιν ἐν τῷ οἰκοδομουμένῳ καὶ ἡ ὕφανσις ἐν τῷ ὑφαινομένῳ, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, καὶ ὅλως ἡ κίνησις ἐν τῷ κινουμένῳ· ὅσων δὲ μή ἐστιν ἄλλο τι ἔργον παρὰ τὴν ἐνέργειαν, ἐν αὐτοῖς ὑπάρχει ἡ ἐνέργεια, οἷον ἡ ὅρασις ἐν τῷ ὁρῶντι καὶ ἡ θεωρία ἐν τῷ θεωροῦντι καὶ ἡ ζωὴ ἐν τῇ ψυχῇ· διὸ καὶ ἡ εὐδαιμονία, διότι αὐτὴ ποιά τις ζωή ἐστιν· ὥστε φανερόν, ὅτι ἡ οὐσία καὶ τὸ εἶδος ἐνέργειά ἐστι καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον φανερὸν εἶναι ὅτι πρότερον οὐσίᾳ ἐνέργεια δυνάμεως ἐστί· καὶ ὅτι, ὡς εἴρηται, χρόνῳ προηγεῖται ἀεὶ ἐνέργεια ἐνεργείας ἕως τῆς τοῦ κινοῦντος πρώτως. Πρὸς δὲ τῇ ἐνεργείᾳ ὑπάρχει καὶ ἀνωτέρα τις σημασία· διότι τὰ μὲν ἀΐδιά εἰσι τῶν φθαρτῶν πρότερα, καὶ οὐδὲν ἀΐδιόν ἐστι δυνάμει· ὁ λόγος δ' εἶναι οὗτος· διότι πᾶσα δύναμις ἅμα τῆς ἀντιφάσεώς ἐστιν (δηλ. καὶ τὴν κατάφασιν ἔχει καὶ τὴν ἀπόφασιν)· διότι τὸ μὲν ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ οὐδενὶ νὰ ὑπάρξῃ δύναται, τὸ δὲ δυνατὸν πᾶν ἐνδέχεται νὰ μὴ ἐνεργῇ· τὸ δυνατὸν ἄρα ἐνδέχεται νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι· ἐπομένως δυνατὸν εἶναι, ὅτι τὸ αὐτὸ ἔστι καὶ μὴ ἔστι· τὸ δὲ δυνατὸν μὴ εἶναι ἐνδέχεται μὴ εἶναι· τὸ δ' ἐνδεχόμενον μὴ εἶναί ἐστι φθαρτὸν ἢ ἁπλῶς, ἢ τοῦτο αὐτὸ ὃ λέγεται ἐνδέχεσθαι μὴ εἶναι, ἢ κατὰ ποσὸν ἢ ποιόν· ἁπλῶς δὲ τὸ κατ' οὐσίαν (φθαρτὸν δηλ.)· οὐδὲν ἄρα τῶν ἀφθάρτων ἐστὶ δυνάμει ὂν ἁπλῶς· κατά τι δ' οὐθὲν κωλύει τοῦ νὰ ἦναι δυνάμει ὂν οἷον κατὰ ποιὸν ἢ ποῦ· ἐνεργείᾳ ἄρα πάντα τὰ ἀΐδια· οὐδὲ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὄντων, ἃ

εἰσὶ πρῶτα, ἔστι τι δυνάμει ὄν· διότι εἰ μὴ ταῦτα ἦσαν, οὐδὲν νὰ ὑπάρχῃ ἠδύνατο, οὐδὲ κίνησις, εἴ τίς ἐστιν ἀΐδιος· οὐδ' εἴ τι κινούμενον ἀΐδιόν ἐστι, δὲν εἶναι κατὰ δύναμιν κινούμενον ἐκτὸς κατ' ἀναφορὰν εἰς τὸ πόθεν καὶ ποῖ, ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ δύναται νὰ ἦναι καθ' ὕλην ἐξηρτημένον· διὸ ἀεὶ ἐνεργεῖ ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἄστρα καὶ ὁ ὅλος οὐρανός, καὶ δὲν εἶναι φοβερὸν μή ποτε σταθῶσιν, ὃ φοβοῦνται οἱ περὶ φύσεως, καὶ δὲν ἀποκάμνουσι τοῦτο τὸ ἔργον δρῶντα, διότι ἡ κίνησις αὐτῶν δὲν εἶναι ὡς ἡ τῶν φθαρτῶν συνδεδεμένη μετὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἀντιφάσεως, ὥστε ἡ συνέχεια τῆς κινήσεως νὰ ἦναι ἐπίπονος, διότι αἰτία τούτου ἐστὶν ὅταν ἡ οὐσία ἦναι ὕλη καὶ δύναμις, οὐχὶ ἐνέργεια· καὶ τὰ ἐν μεταβολῇ μιμοῦνται τὰ ἄφθαρτα, οἷον γῆ καὶ πῦρ, διότι καὶ ταῦτα ἀεὶ ἐνεργοῦσι, διότι καθ' αὑτὰ καὶ ἐν ἑαυτοῖς ἔχουσι τὴν κίνησιν· αἱ δ' ἄλλαι δυνάμεις, ὡς διώρισται, πᾶσαι τῆς ἀντιφάσεώς εἰσι· διότι τὸ δυνάμενον νὰ κινῇ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον δύναται καὶ μὴ κατὰ τοῦτο νὰ κινῇ, τοὐλάχιστον ὅσα κατὰ λόγον εἰσίν· αἱ δ' ἄλογοι διὰ τῆς παρουσίας ἢ μὴ τῆς ἀντιφάσεως ἔσονται αἱ αὐταί· εἰ ἄρα εἰσί τινες φύσεις τοιαῦται ἢ οὐσίαι, οἵας λέγουσιν οἱ ἐν τοῖς λόγοις τὰς ἰδέας, πολὺ μᾶλλον θὰ ἦτο ἐπιστῆμον ἢ ἐπιστήμη, καὶ κινούμενον ἢ κίνησις· διότι ταῦτά εἰσιν ἐνέργειαι μᾶλλον, ἐκεῖναι δὲ δυνάμεις τούτων· ὅτι λοιπὸν πρότερον ἡ ἐνέργεια καὶ δυνάμεως καὶ πάσης ἀρχῆς μεταβλητικῆς, φανερόν. (μετ. IX, 8).

Ὅτι δὲ καὶ βελτίων καὶ τιμιωτέρα τῆς σπουδαίας δυνάμεως ἡ ἐνέργεια, ἐκ τῶνδε δῆλον· ἐν τῷ χώρῳ τῆς δυνάμεως συνυπάρχουσι τὰ ἐναντία, οἷον ἡ δύναμις τοῦ ὑγιαίνειν ἐστὶ καὶ τοῦ νοσεῖν ἅμα, διότι ἡ αὐτὴ δύναμίς ἐστιν ἀμφοτέρων, τουτέστιν ἔχει τἀναντία ἅμα (τὸ εἶναι καὶ μὴ εἶναι)· ἄρα ἡ δύναμις πρὸς τὰ ἐναντία δύναται μὲν νὰ ὑπάρχῃ ἅμα, τὰ ἐναντία ὅμως ἅμα νὰ ὑπάρχωσιν εἶναι ἀδύνατον· καὶ αἱ ἐνέργειαι δὲ ἅμα νὰ ὑπάρχωσιν, οἷον ὑγιαίνειν καὶ κάμνειν, εἶναι ἀδύνατον· ὥστε ἀνάγκη θάτερον τούτων νὰ ἦναι τὸ ἀγαθόν· ἡ δὲ δύναμις ἢ ἀμφότερον ἔχει ἢ οὐδέτερον· ἄρα ἡ ἐνέργειά ἐστι βελτίων τῆς δυνάμεως·

ἀνάγκη δὲ καὶ ἐπὶ τῶν κακῶν τὸ τέλος καὶ ἡ ἐνέργεια νὰ ἦναι χεῖρον τῆς δυνάμεως, διότι ἡ δύναμις περιέχει ἀμφότερα τὰ ἐναντία· δῆλον ἄρα ὅτι τὸ κακὸν δὲν ὑπάρχει παρὰ τὰ πράγματα, διότι τὸ κακόν ἐστι φύσει ὕστερον τῆς δυνάμεως· ἄρα οὔτε ἐν τοῖς ἀϊδίοις καὶ τοῖς ἐξ ἀρχῆς οὐθέν ἐστιν οὔτε κακὸν οὔτε ἁμάρτημα οὔτε διεφθαρμένον, διότι καὶ ἡ διαφθορὰ τῶν κακῶν ἐστιν. Εὑρίσκονται δὲ καὶ τὰ διαγράμματα ἐνεργείᾳ, δηλ. εὑρίσκουσιν αὐτὰ διαιροῦντες· εἰ δ' ἦσαν διῃρημένα, θὰ ἦσαν φανερά· ἤδη δὲ δυνάμει ἐνυπάρχουσιν· ἔκ τε τούτων φανερόν, ὅτι τὰ δυνάμει ὄντα εἰς ἐνέργειαν ἀναγόμενα εὑρίσκονται· αἴτιον δὲ ὅτι νόησις ἡ ἐνέργειά ἐστιν· ὥστε ἐξ ἐνεργείας ἡ δύναμις· καὶ διὰ τοῦτο ποιοῦντες γινώσκουσι, διότι ὕστερόν ἐστι γενέσει ἡ ἐνέργεια ἡ κατ' ἀριθμὸν (ἡ ἴδιος). (μετ. IX, 9).

Τὸ ὂν καὶ μὴ ὂν λέγονται κατὰ τὰ σχήματα τῶν κατηγοριῶν, κατὰ τὴν δύναμιν ἢ ἐνέργειαν αὐτῶν ἢ κατὰ τὰ ἐναντία, τὸ δὲ κυριώτατα ὄν ἐστι τὸ ἀληθὲς ἢ τὸ ψεῦδος· τοῦτο δὲ ἐπὶ τῶν πραγμάτων διορίζεται κατὰ τὴν σύνθεσιν ἢ διαίρεσιν, ὥστε ἀληθεύει μὲν ὁ νομίζων ὅτι τὸ διῃρημένον διαιρεῖται καὶ τὸ συγκείμενον σύγκειται, ἔψευσται δὲ ὁ νομίζων ὅτι τὸ συγκείμενον διαιρεῖται καὶ τὸ διῃρημένον σύγκειται· ἡ δ' ἀπορία ἐστὶν πότε γίνεται τὸ ἀληθὲς ἢ τὸ ψεῦδος; οὐχὶ διότι σὲ νομίζομεν λευκὸν εἶσαι λευκὸς ἀληθῶς, ἀλλὰ διότι εἶσαι λευκὸς ἡμεῖς οἱ εἰπόντες τοῦτο ἀληθεύομεν. (κατὰ τοῦ Πρωταγόρου). Εἰ τὰ μὲν ἀεὶ σύγκεινται καὶ ἀδύνατα νὰ διαιρεθῶσι, τὰ δ' ἀεὶ διαιροῦνται καὶ ἀδύνατα νὰ συντεθῶσι, τὰ δ' ἐνδέχεται τἀναντία (τὸ εἶναι ἐννοεῖται τὸ συγκεῖσθαι καὶ ἓν εἶναι, τὸ δὲ μὴ εἶναι τὸ μὴ συγκεῖσθαι καὶ πολλὰ εἶναι)· περὶ δὲ τὰ ἐνδεχόμενα (συγκεῖσθαι καὶ διαιρεῖσθαι) γίνεται ἡ αὐτὴ ψευδὴς καὶ ἀληθὴς δόξα καὶ ὁ λόγος ὁ αὐτός, καὶ ἐνδέχεται ὁτὲ μὲν νὰ ἀληθεύῃ τις, ὁτὲ δὲ νὰ ψεύδηται· περὶ δὲ τὰ ἀδύνατα ἄλλως νὰ ἔχωσι δὲν γίνεται, ὁτὲ μὲν ἀληθὲς, ὁτὲ δὲ ψεῦδος, ἀλλ' ἀεὶ ταῦτα ἢ ἀληθῆ ἢ ψευδῆ· περὶ δὲ τὰ ἀσύνθετά τί ἐστι τὸ εἶναι ἢ μὴ εἶναι καὶ τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος; διότι δὲν εἶναι σύνθετον, ὥστε ἠδύνατό τις εἰπεῖν, ὅτι ἔστιν ὅταν σύγκηται, οὐκ ἔστιν,

ἐὰν ᾖ διῃρημένον, ὥς τις λέγει τὸ λευκὸν ξύλον ἢ τὴν διάμετρον ἀσύμμετρον· (δηλ. ἀληθές ἐστιν ἡ ὀρθὴ τοῦ κατηγορουμένου ἀναφορὰ πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ψεῦδος δ' ἡ ἡμαρτημένη)· καὶ τὸ ἀληθὲς καὶ ψεῦδος δὲν δύναται νὰ λάβῃ χώραν ὁμοίως ἐκείνοις τοῖς συνθέτοις, ἢ ὡς τὸ ἀληθὲς δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ ἐν τῷ συγκειμένῳ καὶ διῃρημένῳ, οὕτως οὐδὲ τὸ εἶναί ἐστιν ἀμφοτέροις τὸ αὐτό, ἀλλ' ἔστι τὸ μὲν ἀληθὲς, τὸ δὲ ψεῦδος, τὸ μὲν ἀληθές ἐστι τὸ θιγεῖν καὶ φάναι (ὅταν τις ἅψηται αὐτοῦ καὶ αὐτὸ ἀποφανθῇ, ἡ κατάφασις (μέρος) δὲν εἶναι φάσις (ὅλον))· τὸ δ' ἀγνοεῖν ἐστι μὴ θιγγάνειν, διότι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀπατηθῇ τις περὶ τὸ τί ἐστιν, ἀλλ' ἢ κατὰ συμβεβηκός· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς μὴ συνθετὰς οὐσίας δὲν δύναταί τις νὰ ἀπατηθῇ· καὶ πᾶσαι εἰσὶν (αἱ ἀσύνθετοι οὐσίαι) ἐνεργείᾳ, ἀλλ' οὐ δυνάμει· διότι, εἰ δυνάμει, θὰ ἐγίνοντο καὶ ἐφθείροντο· νῦν δὲ τὸ ὂν αὐτὸ οὔτε γίνεται οὔτε φθείρεται, διότι θὰ ἐγίνετο ἔκ τινος· ἄρα ὅσα εἰσὶν ἐνεργείᾳ καὶ τί, περὶ ταῦτα δὲν δύναταί τις ν' ἀπατηθῇ, ἀλλὰ ἢ νὰ νοῇ ἢ μή· ἀλλὰ τὸ τί ἐστι ζητεῖται περὶ αὐτῶν, εἰ τοιαῦτά εἰσιν ἢ μή· ἐὰν τὸ εἶναι ᾖ ὡς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ μὴ εἶναι ὡς τὸ ψεῦδος, ἓν μέν ἐστιν, εἰ σύγκειται, ἀληθὲς, τὸ δὲ, εἰ μὴ σύγκειται, ψεῦδος· τὸ δὲ ἕν, εἴπερ ὄν, οὕτως ἐστίν· εἰ δὲ μὴ οὕτως, οὐκ ἔστι· τὸ μὲν ἀληθές ἐστι τὸ νοεῖν αὐτά, τὸ δὲ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ἄγνοια, οὐχ οἵα ἡ τυφλότης, διότι ἡ τυφλότης ἐστὶν ἐνταῦθα ὡς ἂν τις δὲν εἶχεν ὅλως τὸ νοητικόν· φανερὸν δὲ καὶ ὅτι περὶ τῶν ἀκινήτων δὲν ὑπάρχει ἀπάτη κατὰ τὸ ποτὲ (κατ' ἀναφορὰν εἰς αὐτό), εἴ τις ἀκίνητα ὑπολαμβάνει· ἐάν τις λ. χ. νομίζῃ, ὅτι τὸ τρίγωνον δὲν μεταβάλλεται, δὲν δύναται νὰ νομίζῃ ὅτι ὁτὲ μὲν ἔχει δύο ὀρθάς, ὁτὲ δὲ οὔ· ἄλλως τε ἔπρεπε νὰ μεταβάλληται· ἀλλ' ἐνταῦθα πρέπει τις νὰ εἴπῃ ἢ ἀληθὲς ἢ ψεῦδος ὡς ἀεὶ οὕτως ἐχόντος.

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἀποδεικνύων ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια δὲν εἶναι ταὐτὸν καὶ ὅτι ἡ δύναμις ὑστέρα καὶ χείρων τῆς ἐνεργείας, ἀναιρεῖ τοὺς Μεγαρικούς. (μετ. IX, 10).

Τὸ βιβλίον Κ (XI) ἀπὸ τοῦ 1—8 κεφαλαίου συνέχεται μετὰ τοῦ βιβλίου Β, Γ, Ε, ἀπὸ δὲ τοῦ 8 μέχρι τέλους μετὰ τοῦ τετάρτου βιβλίου τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως. Ἐπειδὴ οὐδὲν οὐσιῶδες περιέχει, παραλείπομεν.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ Μ (XIII) πραγματεύεται περὶ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν ἰδεῶν, ἐν δὲ τῷ Λ (XII) περὶ τῆς μεταφυσικῆς θεολογίας, εὔλογον εἶναι τὸ Μ νὰ προηγηθῇ τοῦ Λ καὶ διότι τὸ Μ περιέχει τὰς περὶ ἀϊδίου οὐσίας θεωρίας ἄλλων, τὸ δὲ Λ τὴν ἰδίαν τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίαν, πρέπει τὸ Μ καὶ ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν νὰ προηγηθῇ τοῦ Λ. Τὸ δὲ Ν μετὰ τοῦ 10 κεφαλαίου τοῦ Λ συνεχόμενον εὔλογον νὰ ταχθῇ μετ' αὐτό.

γ) *Περὶ τῆς ἀϊδίου οὐσίας.*

Ἐπειδὴ δ' ἡ σκέψις περὶ τῆς ἀϊδίου οὐσίας ἐστί, ἀναφύεται τὸ ζήτημα πότερον ἔστι τις παρὰ τὰς αἰσθητὰς οὐσίας ἀκίνητος καὶ ἀΐδιος ἢ οὐκ ἔστι, καὶ εἴ ἐστι τίς ἐστι, θεωρητέον πρῶτον τὰ παρὰ τῶν ἄλλων λεγόμενα, ὅπως εἴ τε τι μὴ καλῶς λέγουσι, μὴ τοῖς αὐτοῖς ἔνοχοι ὦμεν, καὶ εἴ τι δόγμα κοινὸν ἡμῖν τε καὶ ἐκείνοις, τοῦτο ἰδίᾳ μὴ καθ' ἡμῶν δυσχεραίνωμεν· ἀγαπητὸν γὰρ εἴ τις τὰ μὲν κάλλιον λέγοι τὰ δὲ μὴ χεῖρον· δύο δὲ δόξαι εἰσὶ περὶ τῆς ἀϊδίου οὐσίας, ἡ τῶν Πυθαγορείων, ὅτι τὰ μαθηματικά εἰσιν οὐσίαι τινές, οἷον ἀριθμοὶ καὶ γραμμαὶ καὶ τὰ συγγενῆ τούτοις, καὶ ἡ τῶν Πλατωνικῶν, ὅτι οὐσίαι τῶν ὄντων εἰσὶν αἱ ἰδέαι (μετ. III, 5. VII, 2. XI, 2).

Ἐπειδὴ δὲ οἱ μὲν δύο ταῦτα γένη ποιοῦσι, τάς τε ἰδέας καὶ τοὺς μαθηματικοὺς ἀριθμούς, οἱ δὲ μίαν φύσιν ἀμφοτέρων, ἕτεροι δέ τινες λέγουσιν ὅτι μόνον αἱ μαθηματικαὶ οὐσίαι εἰσίν, σκεπτέον πρῶτον περὶ τῶν μαθηματικῶν ἁπλῶς, οἷον πότερον ἰδέαι εἰσὶν ἢ οὔ, καὶ πότερον ἀρχαὶ καὶ οὐσίαι τῶν ὄντων ἢ οὔ, ἀλλὰ γενήσεται ἡ σκέψις περὶ τῶν μαθηματικῶν μόνον εἴτ' ὑπάρχουσιν εἴτε μή, καὶ εἰ ὑπάρχουσι πῶς ὑπάρχουσιν, ἔπειτα δὲ περὶ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ἁπλῶς καὶ χάριν τῆς συνηθείας· τρίτον δέ, εἰ ὑπάρχουσι τὰ μαθηματικά, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἦναι ἢ

ἐν τοῖς αἰσθητοῖς αὐτά, ὥς τινες λέγουσιν, ἢ κεχωρισμένα τῶν αἰσθητῶν (λέγουσι δὲ καὶ οὕτω τινές)· ἢ εἰ μηδετέρως εἰσίν, ἢ οὐκ εἰσὶν ἢ κατ' ἄλλον τρόπον εἰσίν· ὥστε ἡ ἀμφισβήτησις ἡμῖν ἔσται οὐ περὶ τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου (μετ. XIII, 1).

Εἰσὶ δὲ τὰ μαθηματικὰ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς; καὶ εἰ εἰσὶ πῶς εἰσίν; εἴρηται (ἐν τῷ II, (B) τῆς μεταφυσικῆς), ὅτι εἶναι ἀδύνατον δύο στερεὰ νὰ ὑπάρχωσιν ἅμα· ἔτι δὲ καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις καὶ φύσεις εἰσὶν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, καὶ τούτων οὐδεμία κεχωρισμένη (μετ. VII, IX)· ἀλλὰ πρὸς τούτοις φανερὸν εἶναι ὅτι ἀδύνατον νὰ διαιρεθῇ ὁτιοῦν σῶμα, διότι κατ' ἐπίπεδον διαιρεθήσεται, καὶ τοῦτο κατὰ γραμμήν, καὶ αὕτη κατὰ στιγμήν, ὥστε εἰ ἀδύνατον νὰ διαιρέσῃ τις τὴν στιγμήν, εἶναι ἀδύνατον καὶ τὴν γραμμήν, εἰ δὲ ταύτην ἀδύνατον, ἀδύνατον καὶ τὰ ἄλλα· τί δὲ διαφέρει ἢ αὗται νὰ ἦναι τοιαῦται φύσεις, ἢ αὗται μὲν νὰ μὴ ἦναι, ἐν αὐταῖς δὲ νὰ ἦναι τοιαῦται φύσεις; διότι τὸ ἐξαγόμενον ἔσται τὸ αὐτό, διότι διαιρουμένων τῶν αἰσθητῶν καὶ αὗται διαιρεθήσονται, οὐδ' αἱ αἰσθηταί· ἀλλ' οὐδὲ δυνατὸν εἶναι τοιαῦται φύσεις νὰ ἦναι κεχωρισμέναι· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι τὰ μαθηματικὰ οὔτ' ἐν τοῖς αἰσθητοῖς εἰσιν οὔτε κεχωρισμένα αὐτῶν· διότι, εἰ ἔσται στερεὰ παρὰ τὰ αἰσθητὰ κεχωρισμένα τούτων ἕτερα καὶ πρότερα τῶν αἰσθητῶν, δῆλον, ὅτι ἀναγκαῖον καὶ παρὰ τὰ ἐπίπεδα νὰ ἦναι ἕτερα ἐπίπεδα κεχωρισμένα καὶ στιγμαὶ καὶ γραμμαί. Πάντα ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου· εἰ δὲ ταῦτα, πρέπει πάλιν νὰ ὑπάρχωσι παρὰ τὰ ἐπίπεδα τοῦ στερεοῦ τοῦ μαθηματικοῦ ἕτερα κεχωρισμένα καὶ γραμμαὶ καὶ στιγμαί, διότι πρότερα τῶν συγκειμένων εἰσὶ τὰ ἀσύνθετα· καὶ εἰ τῶν αἰσθητῶν πρότερα σώματα μὴ αἰσθητά εἰσι, τῷ αὐτῷ λόγῳ καὶ τῷ ἐπιπέδῳ τῶν ἐν τοῖς ἀκινήτοις στερεοῖς τὰ αὐτὰ καθ' αὑτά· ὥστε ταῦτα ἔσονται ἕτερα ἐπίπεδα καὶ γραμμαὶ τῶν ἅμα τοῖς στερεοῖς τοῖς κεχωρισμένοις· διότι τὰ μὲν ἔσονται ἅμα τοῖς μαθηματικοῖς στερεοῖς, τὰ δὲ πρότερα τῶν μαθηματικῶν στερεῶν· πάλιν τούτων τῶν ἐπιπέδων ἔσονται γραμμαί, ὧν πρότερον δεήσει νὰ ἦναι ἕτεραι γραμ-

μαὶ καὶ στιγμαὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον· καὶ τούτων ἐν ταῖς προτέραις γραμμαῖς ἕτεραι πρότεραι στιγμαί, ὧν οὐκέτι ἕτεραι πρότερον στιγμαί, ὧν οὐκέτι ἕτεραι πρότεραι· οὕτω δὲ γίγνεται ἄτοπος ἡ συσώρευσις· παρὰ τὰ αἰσθητὰ σώματα λαμβάνομεν ἔτι σῶμα ἕτερον, παρὰ τὰ αἰσθητὰ ἐπίπεδα τριττὰ ἐπίπεδα, τά τε παρὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ ἐν τοῖς μαθηματικοῖς στερεοῖς καὶ παρὰ τὰ ἐν τούτοις, ἔπειτα δὲ γραμμὰς τετραξὰς καὶ στιγμὰς πενταξάς· περὶ ποῖα δὲ τούτων ἀσχολοῦνται αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι; οὐχὶ περὶ τὰ ἐν τῷ στερεῷ τῷ ἀκινήτῳ ἐπίπεδα καὶ γραμμὰς καὶ στιγμάς, διότι ἡ ἐπιστήμη ἀεὶ ἀσχολεῖται περὶ τὰ πρότερα· ὁ αὐτὸς δὲ λόγος καὶ περὶ τῶν ἀριθμῶν· διότι παρ' ἑκάστας τὰς στιγμὰς ἔσονται ἕτεραι μονάδες, καὶ παρ' ἕκαστα τὰ ὄντα αἰσθητά, εἶτα τὰ νοητά, ὥστε ἔσονται ἄπειρα γένη τῶν μαθηματικῶν ἀριθμῶν (μετ. II, 2).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι τὰ μαθηματικὰ δὲν δύνανται νὰ ἦναι φύσεις κεχωρισμέναι. Τὴν ἰδέαν ταύτην ἀναιρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἐκ τῆς γενέσεως· ἡ γένεσις δηλ. γίγνεται πρῶτον ἐπὶ μῆκος, εἶτα ἐπὶ πλάτος, εἶτα εἰς βάθος καὶ κτᾷ τὸ τέλος αὐτῆς· εἰ δὲ τὸ τῇ γενέσει ὕστερον τῇ οὐσίᾳ πρότερόν ἐστι, ἔσται τὸ σῶμα πρότερον ἐπιπέδου καὶ μήκους, καὶ οὕτω καὶ τέλειον καὶ ὅλον μᾶλλον, ὅτι ἔμψυχον γίγνεται· γραμμὴ δ' ἔμψυχος ἢ ἐπίπεδον πῶς δύναται νὰ ἦναι; ἔτι τὸ σῶμα οὐσία τις, διότι ἤδη ἔχει τὸ τέλειον· αἱ δὲ γραμμαὶ πῶς δύνανται νὰ ἦναι οὐσίαι; διότι οὔτε ὡς εἶδος οὔτε ὡς ὕλη δύνανται νὰ ἦναι αὗται· διότι οὐδὲν δύναται νὰ συνίσταται ἐκ γραμμῶν οὐδ' ἐξ ἐπιπέδων, οὐδ' ἐκ στιγμῶν· εἰ ἦσαν οὐσίαι ὑλικαί, ἔπρεπε νὰ φαίνωνται πάσχουσαι· τῷ μὲν οὖν λόγῳ ἔστω πρότερα· οὐχὶ ὅμως πάντα ὅσα τῷ λόγῳ πρότερα, εἰσὶ καὶ τῇ οὐσίᾳ πρότερα· τῇ οὐσίᾳ πρότερά εἰσιν ὅσα χωριζόμενα τῷ εἶναι ὑπερβάλλει, τῷ λόγῳ δὲ ὅσων οἱ λόγοι ἐκ τῶν λόγων (ἀφαιροῦνται)· ταῦτα δὲν ὑπάρχουσιν ἅμα, διότι εἰ μὴ ἔστι τὰ πάθη παρὰ τὰς οὐσίας, ἐστὶ τὸ λευκὸν τῷ λόγῳ πρότερον τοῦ λευκοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ ὅμως τῇ οὐσίᾳ, διότι δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ κεχωρισμένον, ἀλλὰ ἅμα ἀεὶ τῷ συνόλῳ· σύνολον δὲ

λέγει τὸν λευκὸν ἄνθρωπον· ὥστε φανερὸν ὅτι οὔτε τὸ ἐξ ἀφαιρέσεως πρότερον οὔτε τὸ ἐκ προσθέσεως ὕστερον· ἐκ προσθέσεως δηλ. τῷ λευκῷ ὁ λευκὸς ἄνθρωπος λέγεται· ὅτι τὰ μαθηματικὰ δὲν εἶναι οὐσίαι μᾶλλον ἢ τὰ σώματα, καὶ ὅτι δὲν εἶναι πρότερα τῷ εἶναι τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ μόνον τῷ λόγῳ, εἴρηται ἱκανῶς· ἐπειδὴ ὅμως καὶ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς δὲν ὑπάρχουσιν, ἕπεται, ὅτι ἢ ὅλως δὲν ὑπάρχουσιν, ἢ μόνον τρόπον τινὰ καὶ διὰ τοῦτο οὐχὶ ἁπλῶς, διότι πολλαχῶς τὸ εἶναι λέγεται (μετ. XIII, 2).

Ἐπειδὴ ἄρα τὰ μαθηματικὰ οὔτ' ἐν τοῖς αἰσθητοῖς εἰσιν, οὔτε παρὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ χωριστὰ ὡς τὰ καθ' αὑτά, εἰσὶ τῶν πρός τι· οὕτω καὶ ὅλαι αἱ ἐξ ἀφαιρέσεως ἐπιστῆμαι (αἱ μαθηματικαὶ) τῶν πρός τι εἰσίν· διότι αὗται εἰσιν ἁπλῶς περὶ τοὺς νόμους τῆς κινήσεως, οὐχὶ δὲ περὶ τὸ τί τῶν ὄντων, οἷον περὶ τὸ σῶμα, τὸ στερεόν, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τὸ τί ἐστι τὸ στερεόν, οὐδὲ καὶ περὶ τὸ: εἰ ὑπάρχουσιν (μετ. XIII, 3).

Περὶ δὲ τῆς τῶν ἰδεῶν θεωρίας λέγει, ὅτι πάντων τῶν αἰσθητῶν ἀεὶ ῥεόντων καὶ περὶ αὐτῶν μὴ οὔσης ἐπιστήμης, ἔπρεπεν, ἐὰν ἀνάγκη νὰ ὑπάρξῃ ἐπιστήμη νὰ ὑποτεθῶσι τινὲς φύσεις παρὰ τὰς αἰσθητὰς μένουσαι· Σωκράτους καθόλου ὁρίζεσθαι ζητοῦντος, διότι οἱ πρότερον περί τινων ὀλίγων ὡρίσαντο, οἷον Δημόκριτος τὸ θερμὸν καὶ ψυχρόν, οἱ Πυθαγόρειοι τί ἐστι καιρὸς (ἁρμονία ἀριθμῶν), τί τὸ δίκαιον (τὸ κατὰ ποσὸν ἴσον), τί γάμος (ἕνωσις μονάδος καὶ δυάδος). Ὁ Σωκράτης ὅμως τὰ καθόλου οὐ χωριστὰ ἐποίει οὐδὲ τοὺς ὁρισμούς· οἱ δ' ἐχώρισαν καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ἰδέας προσηγόρευσαν· οὗτοι ἑπομένως ἔπρεπε πάντα τὰ καθόλου νὰ ὑπολάβωσιν ἰδέας, ποιήσαντες ὥς τις, ὃς νομίζει ὅτι ἐλαττόνων ὄντων δὲν δύναται νὰ ἀριθμήσῃ, πλείω δὲ ποιήσας δύναται· πλείω δὲ τῶν καθ' ἕκαστα αἰσθητῶν εἰσι τὰ εἴδη, περὶ ὧν τὰς αἰτίας ζητοῦντες ἐκ τούτων ἐκεῖ προῆλθον· δι' ἕκαστον ὂν δηλ. ὑπάρχει ὁμώνυμος ἰδέα καὶ παρὰ τὰς ἰδέας ὑπάρχει ἓν ἐπὶ πολλῶν, τῶν φθαρτῶν καὶ τῶν ἀϊδίων· ἔτι δὲ καθ' οὓς τρόπους δείκνυται ὅτι εἰσὶ τὰ εἴδη, κατ' οὐδένα φαίνεται τούτων· διότι ἐξ ἐνίων δὲν εἶναι

ἀνάγκη νὰ γίνηται συλλογισμός, ἐξ ἐνίων δὲ καὶ εἴδη γίνονται, ἃ οἱ Πλατωνικοὶ εἴδη δὲν θεωροῦσιν, διότι ἐκ τῶν λόγων τῶν προερχομένων ἐκ τῆς οὐσίας τῶν ἐπιστημῶν ἔσονται εἴδη πάντων, ὅσων ἐπιστῆμαί εἰσι· κατὰ τὴν ἀπόδειξιν, ἣν φέρουσιν ἐκ τοῦ ἑνὸς ἐπὶ πολλῶν, ἔσονται ἰδέαι καὶ τῶν ἀποφάσεων, (τοῦ ἀποθετικοῦ)· κατὰ τὴν ἀπόδειξιν ἐκ τοῦ νοεῖν τι φθαρέντος ἔσονται ἰδέαι τῶν φθαρτῶν· διότι καὶ τούτων φάντασμά τι ἐστιν· αἱ δ' ἀκριβέσταται τῶν ἀποδείξεων αἱ μὲν ποιοῦσιν ἰδέας τῶν πρός τι, ὧν δὲν λέγουσιν ὅτι γένος καθ' αὑτὸ ὑπάρχει, αἱ δὲ τὸν τρίτον ἄνθρωπον λέγουσιν· ἑνὶ λόγῳ οἱ περὶ τῶν εἰδῶν λόγοι ἀναιροῦσιν ἐκεῖνα, ἃ βούλονται μᾶλλον νὰ ἦναι ἰδέαι ἢ νὰ ὑπάρχωσιν ἰδέαι· δηλ. οἱ λόγοι φέρουσιν εἰς τοῦτο, ὅτι πρῶτον δὲν εἶναι ἡ δυάς, ἀλλ' ὁ ἀριθμός, καὶ τούτου τὸ πρός τι, καὶ τοῦτο τοῦ καθ' αὑτό, καὶ πάνθ' ὅσα τινὲς ἀκολουθήσαντες ταῖς περὶ τῶν ἰδεῶν δόξαις ἐνέπεσαν εἰς ἀντιφάσεις πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ συστήματος αὐτῶν· ἔτι κατὰ μὲν τὴν δόξαν αὐτῶν, καθ' ἣν ἰσχυρίζονται τὴν τῶν ἰδεῶν ὕπαρξιν, ἔσονται οὐ μόνον τῶν οὐσιῶν εἴδη, ἀλλὰ καὶ ἄλλων πολλῶν· διότι τὸ νόημα ἓν ἔσται οὐ μόνον περὶ τὰς οὐσίας ἀλλὰ καὶ περὶ μὴ οὐσίας, καὶ αἱ ἐπιστῆμαι οὐ μόνον τῆς οὐσίας ἔσονται· ἐκ τοιούτων δὲ δοξασιῶν καὶ ἄλλα μυρία τοιαῦτα (ἄτοπα δηλ.) ἐξάγονται· κατὰ τὸ ἀναγκαῖον δὲ καὶ κατὰ τὰς δόξας τὰς ἐπικρατούσας περὶ αὐτῶν (ἰδεῶν), εἰ αἱ ἰδέαι εἰσὶ μεθεκταί, εἶναι ἀναγκαῖον ἰδέαι νὰ ἦναι τῶν οὐσιῶν μόνον, διότι δὲν μετέχονται κατὰ συμβεβηκός, ἀλλ' ἕκαστον πρέπει νὰ μετέχῃ τῆς ἰδέας αὐτοῦ, καθ' ὅσον αὐτὸ εἶναι ὑποκείμενον καὶ οὐχὶ κατηγορούμενον ἑτέρου, οἷον εἴ τι αὐτοῦ διπλασίου μετέχει τοῦτο καὶ ἀϊδίου μετέχει, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός,, διότι τὸ διπλάσιον συμβαίνει νὰ ἦναι ἀΐδιον· ὥστε οὐσία ἔσονται τὰ εἴδη· οὐσίαν δὲ σημαίνουσιν ταὐτὰ καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ (ἐν τῷ χώρῳ τῶν ἰδεῶν)· ἢ τί ἔσται τὸ εἰπεῖν τι ὅτι ἐστι παρὰ ταῦτα τὸ ἓν ἐπὶ πολλῶν; καὶ εἰ μὲν αἱ ἰδέαι καὶ τὰ μετέχοντα τὸ αὐτὸ εἶδος ἔχουσι, πρέπει τούτων ἀμφοτέρων νὰ ὑπάρχῃ τι κοινόν· διότι διὰ τί ἔπρεπεν ἐπὶ τῶν φθαρτῶν δυάδων καὶ τῶν δυάδων τῶν πολλῶν μέν,

ἀϊδίων δὲ, νὰ ἦναι ἡ δυὰς ἓν καὶ ταὐτὸν, ἢ ἀπ' αὐτῆς (δυάδος) καὶ τῆς τινός; εἰ δὲ μὴ τὸ αὐτὸ εἶδος ἔσται, θὰ ἦσαν ὁμώνυμα, καὶ ὅμοιον ὡς ἂν εἴ τις ἐκάλει ἄνθρωπον τόν τε Καλλίαν καὶ τὸ ξύλον εἰς μηδεμίαν κοινωνίαν ἐπιβλέψας αὐτῶν. Ἐὰν δ' ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ κοινοὶ λόγοι ἐφαρμόττουσι τοῖς εἴδεσιν, οἷον ἐπὶ τὸν αὐτὸν κύκλον (καθ' αὑτὸν) τοὺς κοινοὺς λόγους, σχῆμα ἐπίπεδον καὶ λοιπὰ μέρη τοῦ λόγου, τὸ δὲ οὗ ἐστι προστεθήσεται, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν μὴ κενὸν ᾖ τοῦτο παντελῶς· τίνι δὲ προστεθήσεται, τῷ μέσῳ ἢ τῷ ἐπιπέδῳ ἢ πᾶσιν; διότι πάντα τὰ ἐν τῇ οὐσίᾳ ἔσονται ἰδέαι, οἷον τὸ ζῷον καὶ τὸ δίπουν· ἔτι δῆλον ὅτι ἡ ἰδέα ἀνάγκη νὰ ἦναί τι, ὡς τὸ ἐπίπεδον φύσις τις, ἥτις ἐνυπάρξει τοῖς εἴδεσιν ὡς γένος. (μετ. XIII, 4).

Εἰ δ' αἱ ἰδέαι ἔσονται γένη τῶν ὄντων, πρέπει ἕκαστον μέρος τοῦ ὄντος, διότι ἕκαστόν ἐστι μέρος τῆς οὐσίας ὡς γένους, νὰ ἦναι οὐσία, οἷον τὸ δίπουν, τὸ ἄπτερον, τὸ ζῷον, κτλ.

Εἰ δὲ τὸ γένος ἔσται οὐσία, οὐδεμία θὰ ὑπῆρχε διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ζῴου καὶ τούτου τοῦ ζῴου, μεταξὺ τοῦ μέρους καὶ τούτου τοῦ μέρους, διότι πάντα εἰσὶν οὐσίαι.

Ἐὰν δὲ τὰ εἴδη ἦναι μεθεκτὰ, ἀνάγκη αἱ ἰδέαι νὰ ἦναι μόνων τῶν οὐσιῶν, διότι δὲν μετέχονται κατὰ συμβεβηκός· ἀλλὰ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον πρέπει νὰ μετέχῃ ἑκάστου, καθ' ὃν λέγεται μὴ καθ' ὑποκειμένου, ἀλλ' ὑποκείμενον.

Κυρίως δὲ δύναταί τις νὰ ἀπορήσῃ τί ποτε συμβάλλονται τὰ εἴδη ἢ τοῖς ἀϊδίοις τῶν αἰσθητῶν (τοῖς οὐρανίοις σώμασιν) ἢ τοῖς γιγνομένοις καὶ τοῖς φθειρομένοις, διότι αὐτοῖς οὔτε κινήσεως εἰσὶν αἴτια οὔτε μεταβολῆς· ἀλλ' οὐδὲ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἐπιστήμην βοηθοῦσι, διότι οὔτε οὐσία ἐκεῖνα τούτων, διότι θὰ ἦσαν ἐν αὐτοῖς, οὔτε εἰς ὕπαρξιν αὐτῶν, μὴ ἐνυπάρχοντα τοῖς μετέχουσιν· ἴσως δὲ ἠδύναντο νὰ φανῶσιν αἴτια ὡς τὸ λευκὸν μεμιγμένον τῷ λευκῷ· ἀλλ' οὗτος ὁ λόγος εἶναι λίαν εὐκίνητος, ὃν Ἀναξαγόρας πρότερος Εὔδοξος δ' ὕστερος ἔλεγε διαπορῶν καὶ ἕτεροί τινες· ἀλλ' εἶναι εὔκολον νὰ συναγάγῃ τις πολλὰ καὶ ἀδύνατα πρὸς τὴν τοιαύτην δόξαν· ἀλλ' οὐδ' ἐκ τῶν εἰδῶν εἰσὶ τὰ ἄλλα κατ' οὐδένα τρόπον τῶν εἰωθότων· τὸ δὲ

λέγειν ὅτι αἱ ἰδέαι εἰσὶ παραδείγματα τῶν ὄντων καὶ ὅτι τὰ ἄλλα μετέχουσιν αὐτῶν εἶναι κενολογία καὶ ποιητικαὶ μεταφοραί· διότι τί ἐστι τὸ ἐργαζόμενον πρὸς τὰς ἰδέας ἀποβλέπον, (οἷον ὁ σκυτοτόμος ἀποβλέπων πρὸς τὸ ἀΐδιον ἐργάζεται; κτλ.)· ἐνδέχεται καὶ νὰ ἦναι καὶ νὰ γίγνηταί τι καὶ μὴ εἰκαζόμενον· ὥστε καὶ ὄντος Σωκράτους καὶ μὴ ὄντος δύναται νὰ γείνῃ οἷον Σωκράτης· ὁμοίως δὲ δῆλον ὅτι καὶ ἂν ἦναι ὁ Σωκράτης ἀΐδιος, ἔσονται πλείω παραδείγματα τοῦ αὐτοῦ, ὥστε καὶ εἴδη, οἷον τοῦ ἀνθρώπου τὸ ζῷον καὶ τὸ δίπουν, ἅμα δὲ καὶ αὐτοάνθρωπος· ἔτι δὲ αἱ ἰδέαι εἰσὶν οὐ μόνον τῶν αἰσθητῶν παραδείγματα, ἀλλὰ καὶ ἑαυτῶν, οἷον τὸ γένος τῶν ὡς γένους εἰδῶν· ὥστε τὸ αὐτὸ ἔσται παράδειγμα καὶ εἰκών· ἔτι δὲ δύναται νὰ φανῇ ἀδύνατον νὰ ἦναι χωρὶς ἡ οὐσία καὶ ἐκεῖνο, οὗ ἡ οὐσία· ὥστε πῶς ἠδύναντο αἱ ἰδέαι οὐσίαι τῶν πραγμάτων οὖσαι νὰ ἦναι χωρίς; ἐν δὲ τῷ Φαίδωνι λέγεται κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, ὅτι αἱ ἰδέαι εἰσὶν αἴτια καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίγνεσθαι· καίτοι τῶν ἰδεῶν οὐσῶν, ὅμως δὲν γίνεται, ἐὰν μὴ ᾖ τὸ κινῆσον, καὶ πολλὰ γίνονται ἕτερα, οἷον οἰκία καὶ δακτύλιος, ὧν δὲν λέγουσιν ὅτι ὑπάρχουσιν εἴδη· ὥστε φανερὸν ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἦναι καὶ νὰ γίνωνται καὶ ἐκεῖνα, ὧν ἰδέαι ὅτι εἰσὶ λέγουσι, καὶ εἰσὶ καὶ γίνονται διὰ τοιαύτας αἰτίας, οἵας καὶ τὰ νῦν ῥηθέντα, ἀλλ' οὐ διὰ τὰ εἴδη· ἀλλὰ περὶ τῶν ἰδεῶν καὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ διὰ λογικωτέρων καὶ ἀκριβεστέρων λόγων δύναταί τις νὰ συναγάγῃ πολλὰ ὅμοια τοῖς τεθεωρημένοις (1).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῆς περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρίας ἐπανέρχεται εἰς τὴν περὶ τῶν ἀριθμῶν, οὓς λέγουσί τινες οὐσίας χωριστὰς καὶ πρώτας τῶν ὄντων αἰτίας. Εἰ δ' ὁ ἀριθμός ἐστι φύσις τις καὶ μὴ ἔστιν ἄλλη τις ἡ οὐσία αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦτο αὐτὸ, ὥς τινες λέγουσιν, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἦναι τὸ μὲν πρῶτόν τι αὐτοῦ, τὸ δ' ἐχόμενον, ἕτερον ὂν τῷ εἴδει ἕκαστον· καὶ τοῦτο ἢ ἐπὶ τῶν μονάδων εὐθὺς ὑπάρχει καὶ ἔστιν ἀσύμβλητος οἱαδήποτε

(1) Τὸ I, 9. περιέχει αὐτολεξεὶ τὰ ἐν τῷ XIII, 5 τῆς μεταφυσικῆς.

μονὰς οἱαδήποτε μονάδι, ἢ πᾶσαι εὐθὺς ἐφεξῆς συμβληταὶ ὁποιαιδήποτε ὁποιαισδήποτε, οἷον λέγουσι τὸν μαθηματικὸν ἀριθμόν· διότι ἐν τῷ μαθηματικῷ ἀριθμῷ οὐδεμία μονὰς διαφέρει τῆς ἑτέρας· ἢ αἱ μονάδες εἰσὶ συμβληταὶ οἷον εἰ ἔστι μετὰ τὸ ἓν πρώτη ἡ δυάς, εἶτα ἡ τριὰς καὶ οὕτως ἐφεξῆς· συμβληταὶ εἰσὶν, ὅταν ἡ μία δὲν διαφέρῃ τῆς ἑτέρας, οἷον ἡ μονὰς τῆς δυάδος, οὐδ' αὕτη τῆς τριάδος κτλ. ἀσύμβλητοι δ' εἰσὶν αἱ μονάδες, ὅταν πᾶσα μονὰς ἦναι ἑτέρα, ἡ μονὰς τῆς δυάδος, καὶ ἡ δυὰς ἐστι μονάς, διάφορος τῆς τριάδος, καὶ ἡ τριὰς πρώτη μονὰς καὶ οὕτως ἐφεξῆς· μεταξὺ δὲ τῶν ἀσυμβλήτων μονάδων συνέχεια οὐδεμία ὑπάρχει)· αἱ συμβληταὶ μονάδες εἰσὶν οἱ μαθηματικοὶ ἀριθμοί, οἷον 1 + 2 καὶ ἓν προστίθεται τοῖς δύο καὶ εἶναι τρία κτλ. αἱ ἀσύμβλητοι δὲ μονάδες εἰσὶν οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοί, ὄντες ἀσύνδετοι· ὁ εἰδητικὸς ἀριθμός ἐστι μετὰ τὸ ἓν δύο ἕτερα ἄνευ τοῦ ἑνὸς τοῦ πρώτου, καὶ ἡ τριὰς ἄνευ τῆς δυάδος, καὶ οὕτως ἐφεξῆς· τρίτος δὲ τρόπος εἶναι ὁ μικτός, ὁ ἐξ ἀσυμβλήτων καὶ συμβλητῶν οἷον ὁ ἀριθμὸς 5 εἶναι πλῆθος τοῦ 1. (ἑνός). τοῦτο δὲ τὸ πλῆθος (5) εἶναι πλῆθος μιᾶς μονάδος· ἔτι δ' οὗτοι οἱ ἀριθμοί εἰσι χωριστοὶ τῶν πραγμάτων ἢ οὐ χωριστοί, ἀλλ' ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, ἃ εἰσὶν ὡς ἐκ τῶν ἀριθμῶν ἐνυπαρχόντων· ἢ οἱ ἀριθμοὶ δύνανται νὰ ἦναι ἐν μέρει χωριστοί, ἐν μέρει μὴ χωριστοί, ἢ πάντες νὰ ἦναι ἕν· οἱ τρόποι λοιπόν, καθ' οὓς ἐνδέχεται νὰ ἦναι οὗτοι, εἰσὶν οὗτοι μόνοι. Τινὲς ἰσχυρίζονται, ὅτι αἱ ἰδέαι εἰσὶν ὁ ἀριθμὸς ὁ ἔχων τὸ πρότερον καὶ ὕστερον, ὁ δὲ μαθηματικὸς ἀριθμός ἐστι παρὰ τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθητά, καὶ ἰδέαι καὶ ἀριθμοὶ εἰσὶ χωριστοὶ τῶν αἰσθητῶν· ἄλλοι δ' ὅτι μόνος ὁ μαθηματικὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων καὶ χωριστὸς τῶν αἰσθητῶν. Καὶ οἱ Πυθαγόρειοι λέγουσιν ἕνα τὸν μαθηματικόν, πλὴν οὐ κεχωρισμένον, ἀλλ' ὅτι ἐκ τούτου αἱ αἰσθηταὶ οὐσίαι συνέστησαν. Ὁ Ἀριστοτέλης δεικνύων, ὅτι μόνοι οὗτοι οἱ τρόποι δύνανται νὰ ὑπάρξωσι, δεικνύει, ὅτι πάντες οὗτοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰσὶν ἀνυπόστατοι. (μετ. XIII, 6).

Ὁ Ἀριστοτέλης αὖθις συζητεῖ, εἰ αἱ μονάδες συμβληταὶ εἰ-

σιν ἢ ἀσύμβλητοι. Εἰ μὲν εἶναι συμβληταὶ αἱ μονάδες καὶ ἀδιάφοροι, γίνεται ὁ μαθηματικὸς ἀριθμὸς μόνος, καὶ αἱ ἰδέαι δὲν ἐνδέχεται νὰ ἦναι ἀριθμοί· διότι ποῖος ἀριθμὸς αὐτοάνθρωπος ἔσται ἢ ζῷον ἢ ἄλλο τι τῶν εἰδῶν ; διότι ἡ ἑκάστου ἰδέα εἶναι μία, οἷον ἡ τοῦ ἀνθρώπου μία καὶ ἡ τοῦ ζῴου μία· οἱ δ' ἀριθμοί εἰσιν ἄπειροι, ὅμοιοι, ὥστε αὕτη ἡ τριὰς δὲν εἶναι αὐτοάνθρωπος. Εἰ δ' αἱ ἰδέαι δὲν εἶναι ἀριθμοί, δὲν δύνανται ὅλως οὐδὲ νὰ ὑπάρχωσι· διότι ἐκ τίνων ἀρχῶν ἔσονται αἱ ἰδέαι ; ὁ ἀριθμός ἐστιν ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τῆς ἀορίστου δυάδος, καὶ αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ στοιχεῖα λέγονται τοῦ ἀριθμοῦ, καὶ οὐδὲ ἐνδέχεται αὐτὰς νὰ τάξῃ προτέρας ἢ ὑστέρας τῶν ἀριθμῶν. Ἔκ τε τούτων καὶ ἄλλων παραδειγμάτων ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι οὔτε αἱ μονάδες δύνανται νὰ ἦναι ἰδέαι, οὔτε αἱ ἰδέαι ἀριθμοί. (μετ. XIII, 7).

Τίς δ' ἀριθμοῦ διαφορὰ καὶ μονάδος ; εἰ διάφοροί εἰσι, πρέπει νὰ διαφέρωσιν ἢ κατὰ τὸ ποσὸν ἢ κατὰ τὸ ποιόν· οὐδέτερον ὅμως τούτων ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχῃ· μόνον καθὸ ἀριθμὸς διαφέρει κατὰ τὸ ποσόν· εἰ δ' αἱ μονάδες κατὰ τὸ ποσὸν διέφερον, ὡς οἱ ἀριθμοί, ἔπρεπεν ἀριθμὸς ἀριθμοῦ νὰ διαφέρῃ ὁ ἴσος κατὰ τὸ πλῆθος τῶν μονάδων· ἔτι πότερον αἱ πρῶται μείζους ἢ ἐλάττους εἰσὶν καὶ αἱ ὕστερον αὔξουσιν ἢ μειοῦνται ; ὅλα ὅμως ταῦτα τὰ ζητήματα εἰσὶν ἄλογα· ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὸ ποιὸν ἐνδέχεται νὰ διαφέρωσι, διότι οὐδὲν πάθος αὐταῖς νὰ ὑπάρχῃ δύναται· καὶ αὐτοὶ λέγουσιν, ὅτι τὸ ποιὸν ὑπάρχει τοῖς ἀριθμοῖς ὕστερον τοῦ ποσοῦ· ἔτι δ' αἱ μονάδες δὲν ἠδύναντο τὸ πάθος νὰ λάβωσιν οὔτε ἀπὸ τοῦ ἑνὸς οὔτε ἀπὸ τῆς δυάδος· διότι τὸ μὲν ἓν δὲν εἶναι ποιόν, ἡ δὲ μονάς ἐστι κατὰ ποσὸν ποιόν, διότι ἡ φύσις αὐτῆς ἐστιν αἰτία τοῦ νὰ ἦναι πολλὰ τὰ ὄντα· εἰ δ' ἄλλως εἶχεν, ἔπρεπεν ἐξ ἀρχῆς νὰ λεχθῇ καὶ διορισθῇ περὶ μονάδος διαφορᾶς· εἰ μὲν ἀριθμοί εἰσιν αἱ ἰδέαι, οὔτε συμβληταὶ αἱ μονάδες ἅπασαι ἐνδέχεται νὰ ἦναι, οὔτε ἀσύμβλητοι κατ' οὐδέτερον τῶν τρόπων· οὐδ' ὡς ἕτεροί τινες λέγουσι περὶ τῶν ἀριθμῶν λέγεται καλῶς· εἰσὶ δ' οὗτοι ὅσοι τοὺς ἀριθμοὺς δὲν νομίζουσιν ἰδέας, ἀλλὰ τὰ μαθηματικὰ καὶ τοὺς ἀριθ-

μους πρώτους τῶν ὄντων καὶ ἀρχὴν αὐτῶν αὐτὸ τὸ ἕν· εἶναι ὅμως ἄτοπον τὸ ἓν μὲν νὰ ἦναί τι πρῶτον τῶν ἑνῶν, ὥσπερ ἐκεῖνοί φασι, ἡ δυὰς δὲ νὰ μὴ ἦναι τῶν δυάδων μηδ' ἡ τριὰς τῶν τριάδων.

Εἰ μέν τις θέσει τὸν μαθηματικὸν μόνον ἀριθμὸν, τὸ ἓν δὲν εἶναι ἀρχή, διότι τὸ τοιοῦτον ἓν ἀναγκαίως διαφέρει τῶν ἄλλων μονάδων· εἰ δὲ τοῦτο, πρέπει καὶ πρώτη δυὰς νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ διακρίνηται τῶν ἄλλων δυάδων· εἰ δ' ἔστι τὸ ἓν ἀρχή, ὡς ὁ Πλάτων ἔλεγεν, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ πρώτη δυάς, πρώτη τριάς, καὶ οἱ ἀριθμοὶ δὲν δύνανται νὰ ἦναι συμβλητοὶ πρὸς ἀλλήλους· ἂν δ' αὖ πάλιν τις ταῦτα τιθῇ, εἴρηται ὅτι πολλὰ ἀδύνατα συμβαίνουσιν· εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ἢ οὕτως ἢ ἐκείνως, ὥστε εἰ μηδετέρως, δὲν ἠδύνατο ὁ ἀριθμὸς νὰ ἦναι χωριστός· φανερὸν δ' ὅτι ὁ τρίτος τρόπος ἐστὶ χείριστος τὸ νὰ ἦναι ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς ὁ τῶν εἰδῶν καὶ ὁ μαθηματικός, διότι εἶναι ἀνάγκη εἰς μίαν δόξαν δύο ἁμαρτίαι νὰ συμβαίνωσι, διότι κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ μαθηματικὸς ἀριθμός καὶ διὰ τοῦτο εἶναί τις ἠναγκασμένος νὰ περιπλανᾶται εἰς ἰδίας ὑποθέσεις, καὶ εἰς δυσχερείας περιπλέκονται ὅσοι τοὺς ἀριθμοὺς ὡς ἰδέας θέτουσιν.

Ἐκ τούτων ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, φέρων ἐπὶ τὸ ἀδύνατον, ὅτι οὔτε οἱ ἀριθμοὶ οὔτε αἱ ἰδέαι, καθ' ὃν τρόπον λέγουσιν, εἰσὶν ἀρχαὶ τῶν ὄντων· καὶ οὕτως ἀναιρεῖ καὶ τοὺς Πυθαγορείους καὶ τοὺς Πλατωνικούς. (μετ. XIII, 8).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ (XIII, 9) ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἀριθμὸς καὶ τὰ μεγέθη εἶναι ἀδύνατον νὰ ἦναι χωριστά· ὅτι οἱ ταὐτὸν τὸν μαθηματικὸν καὶ τὸν εἰδητικὸν ἀριθμὸν ποιήσαντες ἀνήρεσαν τὸν μαθηματικόν· οὐδ' αἱ ἰδέαι, ὡς εἴρηται, χωρισταὶ δύνανται νὰ ὑποτεθῶσιν (μετ. XIII, 9)· διότι εἴ τις μὴ θέσει τὰς οὐσίας κεχωρισμένας ὡς τὰ καθ' ἕκαστα ὄντα, ἀναιρήσει τὴν οὐσίαν (μετ. II). Ἐὰν δέ τις θέσῃ τὰς οὐσίας χωριστὰς πῶς θέσει τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν; εἰ μὲν θέσει ὡς καθ' ἕκαστον καὶ μὴ καθόλου, ἔσονται τὰ ὄντα τοσαῦτα, ὅσα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι ἐπιστητά· ἔστωσαν αἱ μὲν

ἐν τῇ φωνῇ συλλαβαὶ οὐσίαι, τὰ δὲ στοιχεῖα αὐτῶν στοιχεῖα τῶν οὐσιῶν· ἀνάγκη τὸ ΒΑ νὰ ἦναι ἓν καὶ ἑκάστη τῶν συλλαβῶν μία, εἰ αἱ συλλαβαὶ δὲν εἶναι καθόλου καὶ τῷ εἴδει αἱ αὐταί, ἀλλ' ἑκάστη τῷ ἀριθμῷ μία καὶ τόδε τι καὶ μὴ ὁμώνυμον· ἔτι δὲ αὐτὸ ὅ ἐστιν ἓν ἕκαστον θέτουσιν· εἰ δ' αἱ συλλαβαί, οὕτω καὶ ἐξ ὧν εἰσιν· ἄρα δὲν ὑπάρχουσι πλείω Α ἑνός, οὐδὲ τῶν ἄλλων στοιχείων οὐδὲν κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, καθ' ὃν τῶν αὐτῶν συλλαβῶν ἡ αὐτὴ ἄλλη καὶ ἄλλη· εἰ μὲν τοῦτο, δὲν ὑπάρχουσιν παρὰ τὰ στοιχεῖα ἕτερα ὄντα, ἀλλὰ μόνον τὰ στοιχεῖα· ἔτι δὲ οὐδ' ἐπιστητὰ τὰ στοιχεῖά εἰσι, διότι δὲν εἶναι καθόλου, ἡ δ' ἐπιστήμη τῶν καθόλου· δῆλον δ' ἐκ τῶν ἀποδείξεων καὶ τῶν ὁρισμῶν· διότι δὲν γίνεται συλλογισμὸς ὅτι τόδε τὸ τρίγωνον δυσὶν ὀρθαῖς, εἰ μὴ πᾶν τρίγωνον δυσὶν ὀρθαῖς, οὐδ' οὗτος ὁ ἄνθρωπος ζῷον, εἰ μὴ πᾶς ἄνθρωπος ζῷον· ἐὰν αἱ ἀρχαὶ ἦναι καθόλου ἢ προέρχωνται ἐξ αὐτῶν καθόλου οὐσίαι, ἔσται μὴ οὐσία πρότερον οὐσίας, διότι τὸ καθόλου δὲν εἶναι οὐσία, τὸ δὲ στοιχεῖον καὶ ἡ ἀρχὴ καθόλου ἐστί· πρότερον δὲ τὸ στοιχεῖον καὶ ἡ ἀρχὴ ἢ ἐκεῖνο, οὗ στοιχεῖον καὶ ἀρχή ἐστι. Ταῦτα δὲ ἕπονται εὐλόγως, ὅταν ἐκ στοιχείων ποιῶσι τὰς ἰδέας καὶ παρὰ τὰς τὸ αὐτὸ εἶδος ἐχούσας οὐσίας καὶ ἰδέας ἀξιῶσι νὰ ἦναι ἕν τι κεχωρισμένον· εἰ δὲ μηθὲν κωλύει ὡς ἐπὶ τῶν τῆς φωνῆς στοιχείων νὰ ἦναι πολλὰ τὰ Α (ἄλφα) καὶ τὰ Β (βῆτα) καὶ μηθὲν νὰ ἦναι παρὰ τὰ πολλὰ αὐτὸ Α (ἄλφα) καὶ αὐτὸ Β (βῆτα), ἔσονται ἕνεκα τούτου αἱ ὅμοιαι συλλαβαὶ ἄπειροι. Ἡ δὲ δόξα, ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη ἐστὶ καθόλου, ὥστε ἀναγκαῖον καὶ αἱ τῶν ὄντων ἀρχαὶ νὰ ἦναι καθόλου καὶ μὴ οὐσίαι κεχωρισμέναι, παρέχει μεγάλην δυσχέρειαν· ἐν τούτοις ὅμως τὸ λεγόμενον ἔστι μὲν ὡς ἀληθές, ἔστι δ' ὡς οὐκ ἀληθές, διότι ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸ ἐπίστασθαί ἐστι διττόν, ὧν τὸ μὲν δυνάμει τὸ δ' ἐνεργείᾳ· ἡ μὲν οὖν δύναμις ὡς ὕλη τοῦ καθόλου οὖσα καὶ ἀόριστος τοῦ καθόλου καὶ ἀορίστου ἐστίν, ἡ δ' ἐνέργεια ὡρισμένη καὶ ὡρισμένου τόδε τι οὖσα τοῦδε τινός· ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκὸς ἡ ὄψις τὸ καθόλου χρῶμα ὁρᾷ, ὅτι τόδε τὸ χρῶμα, ὃ ὁρᾷ, χρῶμά ἐστιν· καὶ ὃ θεωρεῖ ὁ γραμματικὸς τὸ δε τὸ Α

(ἄλφα) Λ (καθόλου ἐστι)· εἰ ἀνάγκη αἱ ἀρχαὶ νὰ ἦναι καθόλου, ἀνάγκη νὰ ἦναι καὶ τὰ ἐκ τούτων καθόλου, ὡς ἐπὶ τῶν ἀποδείξεων· εἰ δὲ τοῦτο ἦν, οὐκ ἔσται χωριστὸν οὐθὲν οὐδ' οὐσία.

Ἐντεῦθεν ὅμως φανερὸν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι τρόπον μέν τινα καθόλου, τρόπον δέ τινα οὔ· (μετ. XIII, 10)· ὅτι δὲ τὸ M (XIII) πρέπει νὰ προταχθῇ τοῦ Λ (XII) ἀποδεικνύει τὸ τοῦ M περιεχόμενον, ὃ ὑποτίθεται ὑπὸ τοῦ Λ, καὶ ἐν μὲν τῷ M αἱ τῶν ἄλλων δόξαι περιέχονται, ἐν δὲ τῷ Λ αἱ Ἀριστοτέλους.

Τὸ δὲ βιβλίον N καὶ τελευταῖον τῆς μεταφυσικῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπανάληψις τῶν ἐν τῷ I, M καὶ Λ· ἐπειδὴ δὲ μετὰ τοῦ 10 κεφαλαίου τοῦ Λ συνέχεται, εἶναι εὔλογον νὰ ταχθῇ μετὰ τὸ Λ περιέχον τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους θεολογίαν.

Ἐν τῷ Λ περιέχεται ἡ μεταφυσικὴ θεολογία τοῦ Ἀριστοτέλους· ἐν τῷ 1, 2 καὶ 3 κεφαλαίῳ ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἐν τῷ Z, ἐν δὲ τῷ 4 τὰ ἐν τῷ I, ἐν δὲ τῷ 5 τὰ ἐν τῷ Θ. Ἀπὸ δὲ τοῦ 6 κεφαλαίου καὶ ἐφεξῆς περιέχεται ἡ περὶ τῆς ἀϊδίου οὐσίας θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ ἀντικείμενον τῆς θεωρίας ἡμῶν, λέγει, εἶναι νὰ ζητήσωμεν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ αἴτια τῶν οὐσιῶν· διότι εἰ τὸ πᾶν ὡς ὅλον τι θεωρήσομεν, εἶναι ἡ οὐσία πρῶτον μέρος, καὶ εἰ ἐν εἴδει σφαίρας, εἶναι τὸ κέντρον, καὶ εἰ ἐν εἴδει γραμμῆς αὖθις πρῶτον μέρος, ὡς ἐν τῷ Z ἀποδείκνυται πρῶτον· μετὰ δὲ τὴν οὐσίαν ἐστὶ τὸ ποιὸν, εἶτα τὸ ποσόν· κυρίως δὲ τὰ ἄλλα οὐδ' ὄντα εἰσὶν, ὡς ἡ οὐσία, ἀλλὰ ποιότητες καὶ κινήσεις, ὡς καὶ τὸ οὐ λευκὸν καὶ τὸ οὐκ εὐθύ· λέγομεν ὅτι εἰσὶ καὶ ταῦτα, πλὴν οἷόν ἐστι καὶ τὸ οὐ λευκόν· ἔτι οὐθὲν τῶν ἄλλων ἐστὶ χωριστὸν (πλὴν τῆς οὐσίας)· τὴν ἀλήθειαν δὲ τῶν λόγων ἡμῶν μαρτυροῦσι καὶ οἱ ἀρχαῖοι πραγματικῶς, διότι καὶ οὗτοι ἐζήτουν τῆς οὐσίας ἀρχὰς καὶ στοιχεῖα καὶ αἴτια· οἱ μὲν νῦν τὰ καθόλου μᾶλλον τιθέασιν οὐσίας, διότι τὰ γένη εἰσὶ καθόλου, ἃ λέγουσιν ἀρχὰς καὶ οὐσίας μᾶλλον ὡς ζητοῦντες λογικῶς· οἱ δ' ἀρχαῖοι ἀρχὰς καὶ οὐσίας θέτουσι τὰ καθ' ἕκαστα οἷον πῦρ καὶ γῆν, ἀλλ' οὐ τὸ κοινὸν σῶμα (μετ. VII, 1. 2, V, 8. VIII, 1)· οὐσίαι δ' εἰσὶ τρεῖς, μία μὲν αἰσθητὴ, ἧς ἡ μὲν ἀΐδιος, οἷον τὰ ἄστρα, ἡ δὲ φθαρτὴ, οἷον τὰ φυτὰ, τὰ ζῷα· ἡ δὲ ἀΐδιος, ἧς ἀνάγκη τὰ στοιχεῖα νὰ λάβωμεν εἴτε ἓν εἴτε πολλά· ἔστι δὲ ἄλλη οὐσία ἀκίνητος καὶ αὕτη ἐστὶ χωριστὴ, ὥς τινες λέγουσιν, οἱ μὲν εἰς δύο διαιροῦντες (εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ εἴδη), οἱ δὲ εἰς μίαν φύσιν τιθέντες τὰ εἴδη καὶ τὰ μαθηματικὰ, οἱ δὲ τούτων τὰ μαθηματικὰ μόνον· ἐκεῖναι μὲν οὖσαι μετὰ κινήσεως εἰσὶν ἀντικείμενον τῆς φυσικῆς, αὕτη δὲ ἑτέρας ἐπιστήμης, τῆς θεολογικῆς, εἰ μηδεμία ἀρχὴ κοινὴ αὐτοῖς ἐστίν. Ἡ δ' αἰσθητὴ οὐσία ἐστὶ μεταβλητή· εἴδ' ἡ μεταβολὴ ἐκ τῶν ἐναντίων ἢ τῶν μεταξὺ, ἀντικειμένων δὲ μὴ πάντων (διότι ἡ φωνὴ οὐ λευκόν ἐστιν), ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου, δηλ. ἐκ τοῦ οἰκείου, οἷον ἐκ λευκοῦ μέλαν, ἀλλ' οὐκ ἐκ λευκοῦ ἡ φωνὴ (1), πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τι ὑποκείμενον, ὃ μεταβάλλει εἰς τὴν ἐναντίωσιν, διότι τὰ ἐναντία δὲν μεταβάλλουσιν ἑαυτά· (μετ. XII, 1). Ἔτι τὸ μὲν (ὑποκείμενον) ὑπομένει, τὸ δ' ἐναντίον δὲν ὑπομένει· ἔστιν ἄρα τι τρίτον παρὰ τὰ ἐναντία ἡ ὕλη· εἰ αἱ μεταβολαὶ εἰσὶ τέσσαρες, ἢ κατὰ τὸ τί ἢ κατὰ τὸ ποιὸν ἢ ποσὸν ἢ ποῦ, καὶ ἡ μὲν γένεσις ἡ ἁπλῆ καὶ ἡ φθορὰ κατὰ τό δε, αὔξησις δὲ καὶ φθίσις ἡ κατὰ τὸ ποσὸν, ἀλλοίωσις δὲ ἡ κατὰ τὸ πάθος (ποιὸν), φορὰ δ' ἡ κατὰ τόπον, φανερὸν εἶναι ὅτι αἱ μεταβολαὶ εἰσὶν μετάβασις εἰς τὰς καθ' ἕκαστον ἐναντιώσεις· ἀνάγκη ἡ ὕλη νὰ μεταβάλληται ὡς ἔχουσα τὴν δύναμιν εἰς ἀμφότερα· ἐπειδὴ δὲ τὸ ὂν ἐστι διττὸν, πρέπει πᾶν νὰ μεταβάλληται ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ὂν, οἷον ἐκ λευκοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργείᾳ λευκόν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπ' αὐξήσεως καὶ φθίσεως· ὥστε οὐ μόνον κατὰ συμβεβηκὸς ἐνδέχεται γίγνεσθαι ἐκ μὴ ὄντος, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὄντος γίγνεται πάντα, δυνάμει μέν τοι ὄντος, ἐκ μὴ ὄντος δ' ἐνεργείᾳ· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ Ἀναξαγόρου ἓν (διότι βέλτιόν ἐστι τὸ λέγειν ἓν ἢ ὁμοῦ πάντα) καὶ Ἐμπεδοκλέους τὸ μίγμα καὶ Ἀναξιμάν-

(1) Μεταφ. X, 7. Μεταβάλλειν δ' ἐξ ἄλλου γένους εἰς ἄλλο γένος οὐκ ἔστιν, οἷον ἐκ χρώματος εἰς σχῆμα.

δρου· καὶ ὡς ὁ Δημόκριτος λέγει ὅτι ἦν ὁμοῦ πάντα δυνάμει, ἐνεργείᾳ δ' οὔ· ὥστε οἱ φιλόσοφοι τῆς ὕλης ἥψαντο· πάντα δ' ὅσα μεταβάλλονται ὕλην ἔχουσιν, ἀλλ' ἔχουσιν ὕλην ἑτέραν· καὶ τῶν ἀϊδίων ὅσα μὴ γεννητὰ κινητὰ δὲ ἔχουσιν ὕλην ἀλλ' οὐ γεννητὴν, ἀλλ' ἐκ τοῦ τόπου ἐξηρτημένην· δύναται δέ τις νὰ ἀπορήσῃ ἐκ ποίου μὴ ὄντος ἡ γένεσις· τὸ μὴ ὂν λέγεται τριχῶς ἕνα μὲν τὸ ψεῦδος ὥσπερ ὂν τὸ ἀληθὲς, ἄλλον δὲ τὸ μηδαμῶς ὂν, ἄλλον δὲ τὸ δυνάμει ὂν, ἐκ τίνος μὴ ὄντος τούτων ἡ γένεσίς ἐστιν; ἡ ἀπάντησις, ὅτι ἐκ μὴ ὄντος δυνάμει ἔσται ἡ γένεσις (Σχολ. σελ. 241. 12 Br.)· εἰ δή τί ἐστι δυνάμει, ἀλλ' ὅμως οὐ τοῦ τυχόντος, ἀλλ' ἕτερον ἐξ ἑτέρου· οὐδ' ἱκανὸν ὅτι ὁμοῦ πάντα χρήματά εἰσι· διότι διαφέρουσι τῇ ὕλῃ· διὰ τί ἐγένοντο ἄπειρα καὶ οὐχ ἕν; διότι ὁ νοῦς ἐστιν εἷς, ὥστε εἰ καὶ ἡ ὕλη μία, ἐκεῖνο ἐγένετο ἐνεργείᾳ, οὗ ἡ ὕλη ἦν δυνάμει· τρία δέ εἰσι τὰ αἴτια καὶ τρεῖς αἱ ἀρχαὶ, δύο μὲν ἡ ἐναντίωσις, ἧς τὸ μὲν λόγος καὶ εἶδος, τὸ δὲ στέρησίς ἐστι, τὸ δὲ τρίτον ἡ ὕλη (μετ. XII, 2) (1).

Ἐν τῷ 3 κεφαλαίῳ ἀναφέρει ἐν συντόμῳ, ὅσα ἐν τῷ VII, 8 καὶ λοιποῖς κεφαλαίοις ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ εἶδος δὲν ὑπάρχει παρὰ τὰ καθ' ἕκαστα, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς καὶ ἑπομένως ὅτι δὲν πρέπει ἰδέαι νὰ ὑπάρχωσιν, ὡς λέγουσι (χωρισταὶ δηλαδή)· διότι ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ ἄνθρωπον, ὁ καθ' ἕκαστον τὸν τινά· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τεχνῶν, διότι ἡ ἰατρικὴ τέχνη ὁ λόγος τῆς ὑγιείας ἐστίν.

Ἐν δὲ τῷ 4 κεφαλαίῳ δείκνυται τὰ ἐν τῷ I. (X), ὅτι τὸ ἓν καὶ τὰ πολλὰ ἐν ἑκάστῳ ἕτερόν ἐστιν· τὰ στοιχεῖα εἰσὶν ἐνυπάρχοντα καὶ τρία, εἶδος, στέρησις, ὕλη· ἀρχαὶ δὲ τέσσαρες· ὡς τετάρτη δ' ἐνταῦθα ἐστὶ τὸ κινοῦν, οἷον κάλλιον δῶμα ἐστὶν εἶδος, ἀταξία ταδὶ στέρησις, πλίνθοι ὕλη· τὸ δὲ κινοῦν οἰκοδομικὴ ὡς τετάρτη.

Ἐν δὲ τῷ 5 κεφαλαίῳ περιέχεται συντόμως τὸ Θ (IX)· διακρίνει δὲ χωριστὰ καὶ οὐ χωριστὰ, καὶ τὰ μὲν χωριστὰ εἰσὶν

(1) Ὑγίεια εἶδος, νόσος στέρησις, σῶμα ὕλη.

οὐσίαι, τὰ δὲ οὐ πάθη καὶ κινήσεις· ἐπειδὴ δ' αἱ οὐσίαι χωρισταὶ εἰσὶ καὶ ἀρχαὶ πάντων, πᾶσα ὅμως ἀρχὴ ἤτοι οὐσία ἐστὶν ἴδιος ἑκάστῳ καὶ οὐ καθόλου, οἷον Πηλεὺς Ἀχιλλέως, σοῦ δ' ὁ πατὴρ, ἄνθρωπος ἄνθρωπον γεννᾷ· ὥστε ἑκάστου αἱ ἀρχαὶ εἰσὶν ἕτεραι (εἶδος καὶ ὕλη).

Ἐὰν δ' ὑποθέσωμεν, ὅτι ὅσα ὄντα τόσαι ἀρχαί εἰσι, διότι ἑκάστῳ ἴδιος ἀρχὴ, ἀπορεῖται πῶς μετὰ τῆς ἀϊδίου οὐσίας συνέχονται, πῶς ἐξ αὐτῆς ἐξαρτῶνται; Ἡ ἀπορία αὕτη φέρει εἰς τὴν περὶ τῆς ἀϊδίου οὐσίας συζήτησιν, περὶ ἧς οὐσίας τὸ ἕκτον καὶ ἐφεξῆς κεφάλαια τοῦ XII βιβλίου (Λ) πραγματεύονται.

Ἐπειδὴ δ' αἱ οὐσίαι ἦσαν τρεῖς (μετ. XII, 1), δύο μὲν αἱ φυσικαὶ, ὧν ἡ μὲν ἀΐδιος, ἡ δὲ φθαρτὴ, μία δ' ἡ ἀκίνητος, πρέπει νὰ πραγματευθῶμεν περὶ αὐτῆς καὶ νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἀΐδιός τις οὐσία ἀκίνητος. Αἱ οὐσίαι πρῶται τῶν ὄντων, καὶ εἰ πᾶσαι (μετ. VII, 1.) φθαρταί εἰσιν, πάντα εἰσὶ φθαρτά· ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον κίνησις ἢ νὰ γείνῃ ἢ νὰ φθαρῇ, διότι ἦν ἀεί· οὐδὲ χρόνος, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἦναι πρότερον καὶ ὕστερον μὴ ὄντος χρόνου· καὶ ἡ κίνησις ἄρα ἐστὶ συνεχὴς ὡς καὶ ὁ χρόνος, διότι ὁ χρόνος ἢ τὸ αὐτό ἐστιν ἢ κινήσεώς τι πάθος· ἡ δὲ κίνησις δὲν εἶναι συνεχὴς, ἀλλ' ἢ ἡ κατὰ τόπον καὶ ταύτης ἡ κύκλῳ· ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει κίνησις, εἰ ἔσται κινητικὸν ἢ ποιητικὸν μὴ ἐνεργοῦν δέ τι· διότι ἐνδέχεται τὸ δύναμιν ἔχον νὰ μὴ ἐνεργῇ· (μετ. IX, 8. VIII, 8. φυσ.)· οὐδὲν ἄρα ὄφελος ἔσται, οὐδ' οὐσίας ἐὰν ποιήσωμεν ἀϊδίους, ὡς οἱ τὰ εἴδη ποιοῦντες, ἐὰν μὴ ἐνέσται ἀρχή τις δυναμένη νὰ μεταβάλλῃ· οὐδ' αὕτη δ' ἱκανὴ, οὐδ' ἄλλη οὐσία παρὰ τὰ εἴδη· διότι, εἰ μὴ ἐνεργήσει, οὐκ ἔσται κίνησις· ἔτι οὐδὲ εἰ ἐνεργήσει, ἡ δ' οὐσία αὐτῆς ἔσται δύναμις, διότι οὐκ ἔσται κίνησις ἀΐδιος, διότι ἐνδέχεται τὸ δυνάμει ὂν νὰ μὴ ἦναι· πρέπει ἄρα νὰ ὑπάρχῃ ἀρχὴ τοιαύτη, ἧς ἡ οὐσία ἐστὶν ἐνέργεια, (μετ. IX, 8.) καὶ ἡ καθαρὰ αὕτη ἐνέργεια εἶναι ὁ θεός· ἔτι δὲ αἱ οὐσίαι αὗται πρέπει νὰ ἦναι ἄνευ ὕλης, διότι πρέπει νὰ ἦναι ἀΐδιοι, εἴπερ γε καὶ ἄλλο τι ἀΐδιόν ἐστιν, ἐνεργείᾳ ἄρα. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει ἀπορίαν τινὰ, δηλ. φαίνεται, ὅτι πᾶν τὸ ἐνεργοῦν ἔχει δύναμιν,

τὸ δὲ δύναμιν ἔχον πᾶν δὲν ἐνεργεῖ, ὥστε ἡ δύναμίς ἐστι πρότερον· ἀλλ' εἰ οὕτως ἔχει, οὐδὲν ἔσται τῶν ὄντων, διότι ἐνδέχεταί τι νὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν τοῦ εἶναι, οὔπω δὲ νὰ ἦναι· καίτοι, εἰ ὡς οἱ θεολόγοι λέγουσιν οἱ ἐκ νυκτὸς γεννῶντες, ἢ ὡς οἱ φυσικοὶ ὅτι ἦν ὁμοῦ πάντα χρήματα, τὸ αὐτό ἐςιν ἀδύνατον· διότι πῶς κινηθήσεται, εἰ μηδὲν ἔσται ἐνεργείᾳ αἴτιον; διότι οὐ κινήσει ἡ ὕλη ἑαυτήν, ἀλλὰ τεκτονική, οὐδὲ τὰ ἐπιμήνια, οὔτε ἡ γῆ κινήσουσιν, ἀλλὰ τὰ σπέρματα καὶ ἡ γονή· διὸ τινὲς ποιοῦσιν ἀεὶ ἐνέργειαν, οἷον Λεύκιππος καὶ Πλάτων, διότι λέγουσιν ὅτι ἀεί ἐστι κίνησις· ἀλλὰ διὰ τί καὶ τίνα κίνησιν οὐ λέγουσιν, οὐδ' ὡδὶ οὐδὲ τὴν αἰτίαν· διότι οὐδὲν κινεῖται, ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀεί τι κινοῦν, ὡς νῦν μὲν φύσει ὡδί, βίᾳ δὲ ἢ ὑπὸ νοῦ ἢ ἄλλου ὡδί· ἔπειτα ποία πρώτη τῶν κινήσεων; οὐδὲ ὁ Πλάτων δύναται νὰ εἴπῃ ἀρχὴν πρώτην τὸ ἑαυτὸ κινοῦν, διότι θεωρεῖ ὅτι ἡ ψυχή ἐστιν ὕστερον καὶ ἅμα τῷ οὐρανῷ· ἡ δὲ δόξα, ὅτι ἡ δύναμις εἶναι προτέρα τῆς ἐνεργείας, τρόπον μέν τινα εἶναι ὀρθή, τρόπον δέ τινα οὔ, ἐν τῷ IX τῆς μεταφυσικῆς εἴρηται πῶς. Ὅτι δ' ἡ ἐνέργειά ἐστι προτέρα τῆς δυνάμεως μαρτυρεῖ ὁ Ἀναξαγόρας (ὁ γὰρ νοῦς ἐνεργείᾳ) καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς φιλίαν λέγων καὶ νεῖκος, καὶ οἱ λέγοντες ὅτι ἀεί ἐστι κίνησις, ὡς ὁ Λεύκιππος· ὥστε δὲν ἦτο ἄπειρον χρόνον χάος ἢ νύξ, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ ἀεὶ ἢ περιόδῳ (οἷον νύξ, ἡμέρα, σελήνη, ἥλιος) ἢ ἄλλως πως, εἴ περ πρότερον ἐνέργεια δυνάμεως· ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ αὐτὰ ἦσαν ἀεὶ περιόδῳ, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἀεὶ μένει τι ὡσαύτως ἐνεργοῦν· εἰ δὲ μέλλει νὰ ἦναι γένεσις καὶ φθορά, πρέπει νὰ ἦναι ἄλλο ἀεὶ ἐνεργοῦν ἄλλως καὶ ἄλλως· ἀνάγκη ἄρα ὡδὶ μὲν καθ' αὑτὸ νὰ ἐνεργῇ, ὡδὶ δὲ κατ' ἄλλο· ἤτοι ἄρα καθ' ἕτερον (κατὰ τὸν νόμον τοῦ ἑτέρου) ἢ κατὰ τὸ πρῶτον (τὸ καθ' αὑτό, κατὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος)· ἀνάγκη λοιπὸν κατὰ τοῦτο· διότι ἀνάγκη τὸ πρῶτον νὰ ἦναι αἴτιον ἑαυτῷ τε καὶ ἐκείνῳ· ἄρα βέλτιον τὸ πρῶτον, διότι τὸ πρῶτόν ἐστιν αἴτιον τοῦ ἀμεταβλήτου, τοῦ ἀϊδίου, τοῦ δ' ἀεὶ ἄλλως, τοῦ μεταβλητοῦ, τὸ ἕτερον (ἡ δύναμις), τοῦ δ' ἀεὶ ἄλλως ἄμφω δηλονότι (τὸ ἐνεργείᾳ καὶ τὸ δυνάμει ὄν)· οὕτως ἄρα καὶ ἔχουσιν αἱ κινήσεις· ἔχοντες δὲ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν δύναμιν ἱκανὰς πάντα νὰ ἐξηγήσωσι, διὰ τί πρέπει νὰ ζητῶμεν ἄλλας ἀρχάς; (μετ. XII, 6).

Ὁ Ἀριστοτέλης ὑποθέτει ἀΐδιόν τινα οὐσίαν ἀκίνητον προτέραν τῶν φθαρτῶν οὐσιῶν, προτέραν δὲ οὐχὶ δυνάμει, ἀλλ' ἐνεργείᾳ. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως δὲν ἀποδεικνύει, ὅτι τὰ ὑλικὰ πάντα εἰσὶ φθαρτά, διότι τὰ ἄστρα καὶ τὰ στοιχεῖα, καίτοι ὑλικά, ὑποθέτει ἀΐδια· ἐπειδὴ πᾶν ὑλικὸν δύναται νὰ ἐκληφθῇ δυνάμει ὄν, πᾶν δὲ δυνάμει ὂν ἐνδέχεται εἶναι καὶ μὴ εἶναι, ἕπεται, ὅτι οὐδὲν ὑλικόν, δυνάμει ὄν, δύναται νὰ ἦναι ἀΐδιον· ἐπειδὴ δὲ φθαρτά εἰσι, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι καὶ ἄφθαρτα, ἀΐδια· ἄρα καὶ ἓν ὂν τῆς ὕλης ἀνεξάρτητον ἐνεργείᾳ ὄν.

Ἐπειδὴ δὲ πᾶν κινούμενον ἀνάγκη νὰ κινῆται ὑπό τινος, ὑποθέτει πᾶσα κίνησις κινοῦν καὶ κινούμενον· τὸ μὲν κινοῦν ἐστιν ἐνέργεια, τὸ δὲ κινούμενον δύναμις· τὸ κινοῦν καθὸ ἐνέργεια καὶ τέλειον δὲν παράγει κίνησιν· οὐδὲ τὸ κινούμενον καθὸ ἐστερημένον ἐνεργείας, δηλ. καθὸ δύναμις· ἡ κίνησις ἐστὶ μετάβασις ἐκ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ὄν· πρέπει ὅμως καὶ ἐν τῷ ἑαυτὸ κινοῦντι (τῇ ψυχῇ) τὸ κινοῦν νὰ ἦναι ἕτερον τοῦ κινουμένου, καὶ τὸ ἐνεργοῦν ἕτερον τοῦ πάσχοντος (φυσ. III, 4. VII, 1. μετ. IX, 1). Καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, ἐν οἷς ἡ δύναμις προηγεῖται τῆς ἐνεργείας, αὖθις τὸ δυνάμει ὂν γίνεται ἐνεργείᾳ ὑφ' ἑτέρου ἐνεργείᾳ ὄντος· ὥστε καὶ οὕτως ἡ ἐνέργειά ἐστι προτέρα τῆς δυνάμεως, ὡς λ. χ. ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ σῖτος ἐκ σπέρματος, τὸ σπέρμα ὅμως αὖθις ἐξ ἀτόμου (μετ. IX, 8), ἀεὶ τὸ ἐνεργείᾳ ὂν γίνεται ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος, οἷον ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου, μουσικὸς ὑπὸ μουσικοῦ, ἀεὶ κινοῦντός τινος πρώτου (μετ. XII, 3. XII, 5. φυσ. III, 2. μετ. VII, 7. XII, 7).

Ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ὁ Ἀριστοτέλης δεικνύει, ὅτι τὸ εἶδος εἶναι ἡ οὐσία, ἐξ ἧς ἡ δύναμις, τὸ γένος, τρόπον τινὰ παράγεται. Ἐὰν καὶ ἐν τοῖς καθόλου τὴν δύναμιν ὡς γένος ἐκ τοῦ ἀπολύτου εἴδους, τῆς ἀπολύτου οὐσίας παρήγαγε καὶ τὸ σύνο-

λον, τουτέστι τὸ σύμπαν, θὰ ἀνήρει τὸν δυαδισμὸν τοῦ εἴδους καὶ τῆς ὕλης, ἃ ὑποθέτει ἀγέννητα, ἀΐδια.

Καίτοι δὲ διὰ τοῦτο ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τὸν θεὸν θέτει καὶ τρόπον τινὰ ἄσχετον πρὸς αὐτόν, ἀνήρεσεν ὅμως τοὺς ὑποτιθέντας τὸν θεὸν δυνάμει ὄν, καὶ ἑπομένως ἐν ὕλης εἴδει, οἷον τοὺς πανθεϊστάς, τοὺς μυστικιστὰς καὶ λοιποὺς ἀρχαίους τε καὶ νεωτέρους. Ἐπειδὴ δ' ἐνεδέχετο νὰ ἔχῃ οὕτως καὶ εἰ μὴ οὕτως, ἔσται ἡ κίνησις ἐκ νυκτὸς καὶ ὁμοῦ πάντων καὶ ἐκ μὴ ὄντος, δύναται τὸ πρόβλημα ἡμῶν νὰ λυθῇ, καὶ ἑπομένως ἐστί τι ἀεὶ κινούμενον κίνησιν ἄπαυστον, καὶ ἡ κίνησις αὕτη ἐστὶν ἡ κύκλῳ· καὶ τοῦτο φανερὸν εἶναι οὐ μόνον λόγῳ, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ· ὥστε ἀΐδιος ἔπρεπε νὰ ἦναι ὁ πρῶτος οὐρανὸς (δηλ. οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες)· ἔστι ἄρα τι καὶ ὃ κινεῖ· (ὁ πρῶτος κινεῖ τὸν δεύτερον, τοὺς πλάνητας, καὶ τὰ στοιχεῖα). Ἐπειδὴ δὲ τὸ κινούμενόν ἐστι καὶ κινοῦν, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καί τι ὃ οὐ κινούμενον κινεῖ, ἀΐδιον, καὶ οὐσία καὶ ἐνέργεια οὖσα· καὶ τοῦτο τὸ κινοῦν ἀκίνητον εἶναι ὁ θεός. Τὸ δὲ μέσον, τὸ κινοῦν καὶ κινούμενον, εἶναι ὁ οὐρανὸς (περὶ κινήσ. ζῴων· μέσον, ὃ κινεῖ κινούμενον· τὸ δὲ κινοῦν ἀκίνητον ἐστὶν ὁ θεός, τὸ δὲ κινούμενον οὐ κινοῦν ἐστὶν ὁ ὑπὸ τὴν σελήνην κόσμος (φυσ. I, 9. μετ. II, 2. III, 1. V, 5. IX, 8. περὶ γεν. καὶ φθ. I, 3).

Τοῦτο δὲ τὸ πρῶτον κινεῖ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον· τὸ ὀρεκτὸν καὶ τὸ νοητὸν κινοῦσιν οὐ κινούμενα (οἷον δόξα, τιμή, πλοῦτος κτλ. κινοῦσιν ὄντα ἀκίνητα)· ἀμφότερα (ὀρεκτὸν καὶ νοητὸν) εἰσὶ τὰ αὐτά· διότι ἐπιθυμητὸν μέν ἐστι τὸ φαινόμενον καλόν, βουλητὸν δὲ πρῶτον τὸ ὂν καλόν· ὀρεγόμεθα δὲ τοῦ καλοῦ διότι φαίνεται μᾶλλον ἢ φαίνεται καλὸν διότι ὀρεγόμεθα· ἀρχὴ δ' ἐστὶν ἡ νόησις· ὁ δὲ νοῦς κινεῖται ὑπὸ τοῦ νοητοῦ, νοητὴ δ' ἐστὶν ἡ ἑτέρα συστοιχία καθ' αὑτήν, καὶ ταύτης ἐστὶν ἡ οὐσία πρώτη, καὶ ταύτης ἡ ἁπλῆ καὶ κατ' ἐνέργειαν· τὸ δὲ ἓν καὶ τὸ ἁπλοῦν δὲν εἶναι τὸ αὐτό, διότι τὸ μὲν ἓν σημαίνει μέτρον, τὸ δ' ἁπλοῦν σχέσιν· ἀλλὰ καὶ τὸ καλὸν καὶ τὸ δι' αὑτὸ αἱρετὸν ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν συστοιχίαν· καὶ ἔστιν ἄριστον ἀεὶ τὸ πρῶτον ἢ ἀνάλογον τῷ ἀρίστῳ· ὅτι δ' ἐστὶ τὸ οὗ

ἕνεκα ἐν τοῖς ἀκινήτοις, ἡ διαίρεσις δηλοῖ (1)· διότι ἐστὶ τὸ οὗ ἕνεκα τινὶ ὡς πραγματοποιηθησόμενος σκοπός, καὶ ἐκ τούτων τῶν δύο ὑπάρχει τὸ ἕν, ὁ σκοπός, τὸ δ' ἕτερον, ἡ πραγματοποίησις, δὲν ὑπάρχει· κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον (τὸ πρῶτον) τὸ δὲ κινούμενον (ὁ πρῶτος οὐρανός) τὰ ἄλλα κινεῖ· εἰ μέν τι κινεῖται, ἐνδέχεται καὶ ἄλλως ἔχειν· ὥστε εἰ ἡ φορά πρώτη, καὶ ἐνέργειά ἐστιν ᾗ κινεῖται· αὕτη δ' ἐνδέχεται νὰ ἔχῃ ἄλλως κατὰ τόπον καὶ εἰ μὴ κατ' οὐσίαν· ἐπειδὴ δ' ἔστιν τι κινοῦν ἀκίνητον ὄν, ἐνεργείᾳ ὄν, τοῦτο οὐδαμῶς ἐνδέχεται νὰ ἔχῃ ἄλλως, διότι ἡ φορά ἐστιν ἡ πρώτη τῶν μεταβολῶν, ταύτης δ' ἡ κύκλῳ· ταύτην δὲ τοῦτο κινεῖ· ἐξ ἀνάγκης ἄρα ἔστιν ὄν, καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἀνάγκης, ἔχει καλῶς, καὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐστὶν ἀρχή. Τὸ δ' ἀναγκαῖον λέγεται τριττῶς, πρῶτον τὸ βίᾳ καὶ τὸ τῇ ὁρμῇ τῇ φυσικῇ ἀντικείμενον, δεύτερον τοῦτο λέγεται, οὗ ἄνευ τὸ ἀγαθὸν δὲν δύναται νὰ λάβῃ χώραν, καὶ τρίτον ἐκεῖνο, ὃ δὲν δύναται νὰ ἦναι ἄλλως, ἀλλ' ἁπλῶς ἐστίν· ἐκ τοιαύτης ἄρα ἀρχῆς ἤρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις· ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστὶν ἡ ἀρίστη, οἵα ἐστὶν ἡμῖν μικρὸν χρόνον· οὕτως ἀεὶ ἐκεῖνο διάγει· διότι ἡμῖν ἐστὶν ἀδύνατον, οὐχὶ δ' ἐκείνῳ· ἐπειδὴ καὶ ἡ ἡδονὴ ἐνέργεια (ἐνεργητικὴ κατάστασις) τούτου, ὡς ἡμῖν ἐγρήγορσις αἴσθησις νόησις ἥδιστον ἐστὶν, ἐλπίδες δὲ καὶ μνῆμαι διὰ ταῦτα· ἡ δὲ νόησις ἡ καθ' αὑτὴν τοῦ καθ' αὑτὸ ἀρίστου, καὶ ἡ μάλιστα τοῦ μάλιστα (ἀπολύτου) ἐστί· ἑαυτὸν δὲ νοεῖ ὁ νοῦς κατὰ μετάληψιν τοῦ νοητοῦ, διότι νοητὸς γίνεται θιγγάνων καὶ νοῶν, ὥστε ταὐτόν ἐστι νοῦς καὶ νοητόν (2)· διότι τὸ δεκτικὸν τοῦ νοητοῦ καὶ τῆς οὐσίας νοῦς· ἐνεργεῖ δ' ὁ νοῦς τὸ νοητὸν ἔχων· ὥστε ἐκεῖνο μᾶλλον τούτου, ὃ φαίνεται ὅτι ὁ νοῦς ἔχει θεῖον, ὑπάρχει τῇ ἀρχῇ ταύτῃ, καὶ ἡ θεωρία ἐστὶ τὸ ἥδιστον καὶ ἄριστον· εἰ λοιπὸν ὁ θεὸς ἀεὶ εὖ ἔχει,

---

(1) *Διαίρεσιν δὲ λέγει ἐκείνην, ἐν ᾗ πολλάκις εἴρηκε τὴν τῶν ἐναντίων ἀναγωγὴν πεποιηκέναι, ταύτην δὲ πεποίηκεν ἐν τῷ περὶ τἀγαθοῦ·* σχολ. εἰς Λ, 7 τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μεταφυσικῆς.

(2) Ψυχ. III, 4 Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄνευ ὕλης τὸ αὐτό ἐστι τὸ νοοῦν καὶ νοούμενον.

ὡς ἡμεῖς ποτε, θαυμαστόν· εἰ δὲ μᾶλλον, ἔτι θαυμασιώτερον. Ὁ θεὸς ὅμως εἶναι τοιοῦτος πραγματικῶς· καὶ ζωὴ δὲ ὑπάρχει αὐτῷ· διότι ἡ τοῦ νοῦ ἐνέργεια εἶναι ζωή, ὁ δὲ νοῦς ἡ ἐνέργεια· ἐνέργεια δ' ἡ καθ' αὑτὴν ἐκείνου ζωὴ ἀρίστη καὶ ἀΐδιος. λέγομεν δὲ τὸν θεὸν ζῶον ἀΐδιον ἄριστον, ὥστε ζωὴ καὶ αἰὼν συνεχὴς καὶ ἀΐδιος ὑπάρχει τῷ θεῷ· διότι τοῦτό ἐστιν ὁ θεός· (αὕτη εἶναι ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ) (1).

Ὅσοι δ' ὑπολαμβάνουσιν, ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ Σπεύσιππος, ὅτι τὸ κάλλιστον καὶ ἄριστον δὲν εἶναι ἐν ἀρχῇ, ἐπειδὴ καὶ τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν αἱ ἀρχαὶ εἰσὶ μὲν αἴτια, τὸ καλὸν ὅμως καὶ τέλειον εἶναι ἐν τοῖς ἐκ τούτων, δὲν σκέπτονται ὀρθῶς διότι τὸ σπέρμα ἐστὶν ἐξ ἑτέρων προτέρων τελείων, καὶ τὸ πρῶτον δὲν εἶναι σπέρμα, ἀλλὰ τὸ τέλειον, οἷον πρότερον δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοῦ σπέρματος, οὐχὶ ὁ ἐκ τούτου γενόμενος, ἀλλ' ἕτερος, ἐξ οὗ τὸ σπέρμα. Ὅτι λοιπόν ἐστιν οὐσία τις ἀΐδιος καὶ ἀκίνητος καὶ κεχωρισμένη τῶν αἰσθητῶν, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων· ἐδείχθη δὲ καὶ ὅτι μέγεθος οὐδὲν νὰ ἔχῃ αὕτη ἡ οὐσία ἐνδέχεται, ἀλλ' ἀμερὴς καὶ ἀδιαίρετος· διότι κινεῖ τὸν ἄπειρον χρόνον· οὐδὲν δὲ πεπερασμένον ἔχει δύναμιν ἄπειρον· ἐπειδὴ δὲ πᾶν μέγεθος ἢ ἄπειρόν ἐστιν ἢ πεπερασμένον· πεπερασμένον μὲν μέγεθος διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἐκεῖνο τὸ ὄν, οὐδ' ἄπειρον, διότι οὐδὲν ὑπάρχει ὅλως ἄπειρον μέγεθος· ἀλλ' ὅτι τοῦτο τὸ ὄν ἐστιν ἀπαθὲς καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ τοῦτο ἀπεδείχθη, διότι ὅλαι αἱ ἄλλαι κινήσεις εἰσὶ ὕστεραι τῆς κατὰ τόπον· ταῦτα λοιπὸν εἶναι δῆλα, διότι οὕτως ἔχουσιν (μετ. XII, 7).

Τὴν δὲ θίξιν ὁ Ἀριστοτέλης ὑποθέτει ἐκ τοῦ κινοῦντος καὶ ἐπὶ ἀπολύτως ἀσωμάτου ἐνεργοῦντος· ὁ νοῦς ἐνεργεῖ θιγγάνων καὶ νοῶν· (μετ. XII, 9. φυσ. III, 2. VII, 1. περὶ ζῴων μορ. II, 1. κινεῖντε γὰρ μὴ ἁπτόμενον ἀδύνατον)· ἡ δὲ κίνησις ἐν

(1) Θεοῦ δ' ἐνέργεια ἀθανασία· τοῦτο δ' ἐστὶ ζωὴ ἀΐδιος (Οὐρ. II, 3). ἡ γὰρ τελεία εὐδαιμονία ὅτι θεωρητική τίς ἐστιν ἐνέργεια, καὶ ἐντεῦθεν ἂν φανείη· ἠθ. Νικ. X, 8. Οὐρ. II, 12.

τῷ κινουμένῳ προέρχεται θίξει τοῦ κινητικοῦ ἐκ τοῦ κινοῦντος. Καὶ ὁ θεὸς θίξει συνέχεται τῷ κόσμῳ (περὶ γεν. καὶ φθ. I, 6)· ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τῆς κινήσεως αὐτὴν ἀΐδιον ἀποδεικνύει. (φυσ. VII, 1. οὐραν. I, 10). Ἐπειδὴ πᾶσα κίνησις πρέπει νὰ πηγάσῃ ἔκ τινος κινοῦντος, τοῦτο δὲ δὲν δύναται νὰ ἦναι δυνάμει, ἀλλ' ἐνεργείᾳ, ἡ δὲ κίνησις δὲν ἤρξατο, ὑποθέτει ὁ Ἀριστοτέλης αὐτὸ ὂν ἀΐδιον, ὡς ἡ κίνησίς ἐστιν ἀΐδιος, καὶ ἀκίνητον (μετ. XIII, 6)· ἄρα τριττὸν τὸ ὄν ἐστι, κινούμενον μόνον καὶ μὴ κινοῦν, κινούμενον καὶ κινοῦν, καὶ κινοῦν καὶ ἀκίνητον (ὁ θεός) (φυσ. VIII, 5. μετ. XII, 7). Ἐπειδὴ δ' ἡ κίνησις εἶναι ἀΐδιος, πρέπει νὰ ἦναι καὶ συνεχὴς καὶ ἑπομένως μία· μία ὅμως εἶναι πηγάζουσα ἐξ ἑνὸς κινοῦντος· ἄρα τὸ πρῶτον ὄν ἐστι τὸ κινοῦν μόνον ἓν καὶ ἀΐδιον· ὅτι δ' ἕν ἐστι τοῦτο τὸ ὄν, ἀποδείκνυται ἐκ τῆς συνεχείας καὶ συμμετρίας τῆς κινήσεως (1).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ τοῦ Λ ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ μὲν πᾶν εἶναι ἀΐδιον, τὰ δ' ὑλικὰ μέρη ὑπὸ τοῦ εἴδους γίνονται· πῶς ὅμως εἰσὶν εἴδη ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἀπέδειξεν.

Ἐν τῷ 8 κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου Λ συζητεῖ ὁ Ἀριστοτέλης πότερον μία ἢ πλείους οὐσίαι καὶ πόσαι κινοῦσι τὸν ὅλον οὐρανὸν ἀποδεικνύων, ὅτι μία οὐσία αὐτὴ καθ' αὑτὴν ἀκίνητος κινεῖ τὴν πρώτην καὶ μίαν ἀΐδιον κίνησιν, δηλαδὴ τὴν κύκλῳ· ἐκ δὲ τῆς ἀϊδίου κινήσεως ἀποδεικνύει τὸ ἀναγκαῖον τῆς ὑπάρξεως ἀϊδίου τινὸς οὐσίας. φυσ. XIII, 5. μετ. XII, 6).

Ἐπειδὴ βλέπομεν καὶ ἄλλας φορὰς ἀϊδίους, πρέπει καὶ τούτων ἑκάστη νὰ κινῆται ὑπ' ἀϊδίου οὐσίας καὶ καθ' αὑτὴν ἀκινήτου· καὶ ἐπειδὴ ἡ φύσις τῶν ἄστρων εἶναι οὐσία ἀΐδιος, πρέπει ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ κινοῦν νὰ ἦναι ἀΐδιον καὶ πρότερον τοῦ κινουμένου, καὶ τὸ πρότερον οὐσίας νὰ ἦναι ἐξ ἀνάγκης οὐσία·

(1) Φυσ. VIII, 6. μετ. XII, 7. ἐπεὶ δ' ἔστι τι κινοῦν αὐτὸ ἀκίνητον ὄν, ἐνεργείᾳ ὄν, τοῦτο οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν οὐδαμῶς· ἐξ ἀνάγκης ἄρα ἐστὶν ὄν· καὶ ᾗ ἀνάγκη καλῶς· (καθ' ὅσον ἐστὶν ἀναγκαῖον, ἐστὶ καλόν)· τὸ ἀπολύτως δ' ἀναγκαῖον εἶναι ἀμετάβλητον, τοῦτο δ' εἶναι ἀσώματον (φυσ. VI, 4)· ὅσα δ' ὕλην ἔχουσιν εἰσὶ μεταβλητά. (μετ. VII, 7. IX, 8. XII, 6. περὶ οὐραν. I, 9.

ὅθεν φανερὸν εἶναι, ὅτι πρέπει νὰ ἦναι τοσαῦται οὐσίαι κατά τε τὴν φύσιν ἀΐδιοι καὶ ἀκίνητοι αὐταὶ καθ' αὑτὰς καὶ ἄνευ μεγέθους, διὰ τὴν εἰρημένην πρότερον αἰτίαν· ὅτι λοιπὸν εἰσὶν οὐσίαι καὶ τούτων οὐσία τις πρώτη καὶ δευτέρα κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν ταῖς φοραῖς τῶν ἄστρων, φανερόν· τὸ δὲ πλῆθος τῶν φορῶν πρέπει (λέγει) νὰ θεωρῇ τις ἐκ τῆς οἰκειοτάτης φιλοσοφίας τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, δηλαδὴ ἐκ τῆς ἀστρολογίας· διότι αὕτη περὶ οὐσίας αἰσθητῆς μὲν ἀϊδίου δὲ ποιεῖται τὴν θεωρίαν, αἱ δ' ἄλλαι περὶ οὐδεμιᾶς οὐσίας, οἷον ἥ τε περὶ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὴν γεωμετρίαν· ὅτι μέν, πλείους τῶν φερομένων αἱ φοραί, φανερὸν καὶ τοῖς μετρίως ἡμμένοις· διότι καὶ ἕκαστος τῶν πλανήτων πλείους μιᾶς ἔχει φοράς· πόσαι δ' αὗταί εἰσι, λέγομεν νῦν τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τῶν μαθηματικῶν, ὅπως τι ὡρισμένον πλῆθος τῇ διανοίᾳ ὑπολάβωμεν. Ὁ μὲν Εὔδοξος ὑπέθετεν, ὅτι ἡ φορὰ τοῦ ἡλίου καὶ ἡ τῆς σελήνης, ἑκάστη, ἐν τρισὶ σφαίραις ἐστίν, ὧν ἡ μὲν πρώτη ὅτι εἶναι ἡ τῶν ἀπλανῶν ἄστρων, ἡ δὲ δευτέρα διὰ μέσων τῶν ζῳδίων, ἡ δὲ τρίτη κατὰ τὸν λελοξωμένον ἐν τῷ πλάτει τῶν ζῳδίων· ἑκάστου δὲ τῶν πλανωμένων ἄστρων ἡ φορὰ ὑπετίθετο ἐν τέταρσι σφαίραις· καὶ τούτων ἡ μὲν πρώτη καὶ δευτέρα εἰσὶν αἱ αὐταὶ ἐκείναις (διότι ἡ τῶν ἀπλανῶν ἐστὶν ἡ ἁπάσας φέρουσα, καὶ ἡ ὑπὸ ταύτην τεταγμένη καὶ ἔχουσα κατὰ τὸν διὰ μέσων τῶν ζῳδίων τὴν φορὰν κοινὴν ἁπασῶν), τῆς δὲ τρίτης πάντων οἱ πόλοι εἰσὶν ἐν τῷ διὰ μέσων τῶν ζῳδίων, τῆς δὲ τετάρτης ἡ φορά ἐστι κατὰ τὸν λελοξωμένον πρὸς τὸ μέσον ταύτης· εἰσὶ δ' οἱ πόλοι τῆς τρίτης σφαίρας τῶν μὲν ἄλλων ἴδιοι, οἱ δὲ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρμοῦ οἱ αὐτοί. Κάλλιππος δὲ τὴν μὲν θέσιν τῶν σφαιρῶν τὴν αὐτὴν ἐτίθετο Εὐδόξῳ, τουτέστι τὴν τῶν ἀποστημάτων τάξιν, τὸ δὲ πλῆθος τῶν σφαιρῶν τοῦ Διὸς καὶ Κρόνου τὸ αὐτὸ τῷ Εὐδόξῳ ὑπέθετε, τῷ δὲ ἡλίῳ καὶ τῇ σελήνῃ προσέθηκεν ἀνὰ δύο σφαίρας, ἑκάστῳ δὲ τῶν πλανήτων μίαν.

Κατὰ μὲν Εὔδοξον ὁ Κρόνος ἔχει τέσσαρας, ὁ δὲ Ζεὺς τέσσαρας, ὁ Ἄρης τέσσαρας, ἡ Ἀφροδίτη τέσσαρας, ὁ Ἑρμῆς τέσσαρας, ὁ ἥλιος τρεῖς καὶ ἡ σελήνη τρεῖς, τὸ ὅλον εἴκοσι καὶ ἕξ.

Ὁ δὲ Κάλλιππος προσέθηκε τῷ Ἄρει μίαν, τῇ Ἀφροδίτῃ μίαν, τῷ Ἑρμεῖ μίαν, τῷ ἡλίῳ δύο καὶ τῇ σελήνῃ δύο· ἄρα 7 πρὸς τοῖς 26=33. ὥστε κατὰ μὲν Εὔδοξον αἱ σφαῖραι εἰσὶν 26, κατὰ δὲ Κάλλιππον 33.

Ὁ δ' Ἀριστοτέλης τροπολογήσας τὴν τοῦ Καλλίππου θεωρίαν προσέθηκε καὶ σφαίρας ἀνελιττούσας (εἴκοσι καὶ δύο) καὶ ἐξήγαγε μετ' αὐτῶν (τῶν ἀνελιττουσῶν καὶ φερουσῶν) πεντήκοντα καὶ πέντε.=22+33=55. Τοσοῦτον δὲ τὸ πλῆθος τῶν σφαιρῶν ὑπολαβὼν (55) ὑπέλαβε καὶ τὸ πλῆθος τῶν οὐσιῶν καὶ τῶν ἀκινήτων ἀρχῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν τοσοῦτον.

Ἐπειδὴ δὲ αὗται αἱ φοραὶ δὲν εἶναι καθ' αὑτάς, ἀλλ' ἀποβλέπουσι πρὸς τὸ τέλος, τὸ ἄριστον, πρέπει νὰ ἦναι εἷς οὐρανός· διότι ὡς μία εἶναι ἡ ἀκίνητος καὶ ἀΐδιος οὐσία, πρέπει νὰ ἦναι καὶ εἷς οὐρανὸς ἀΐδιος. Ἐὰν δ' ἦσαν πολλοὶ οὐρανοὶ ὥσπερ ἄνθρωποι, ἔπρεπε τῷ μὲν εἴδει νὰ ἦναι μία ἀρχὴ περὶ ἕκαστον οὐρανόν, ἀριθμῷ δὲ πολλαί· ἀλλ' ὅσα ἀριθμῷ πολλά εἰσιν, ὕλην ἔχουσιν· εἷς δ' ἐστὶν καὶ ὁ αὐτὸς λόγος πολλῶν, οἷον ἀνθρώπου, Σωκράτης δὲ εἷς· τὸ δὲ τί ἦν εἶναι τὸ πρῶτον δὲν ἔχει ὕλην, διότι ἐστὶν ἐντελεχεία· ἓν ἄρα καὶ λόγῳ καὶ ἀριθμῷ τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον ὄν· καὶ τὸ κινούμενον ἄρα ἀεὶ καὶ συνεχῶς ἓν μόνον· εἷς ἄρα οὐρανὸς μόνος· ἐξ ὧν δ' ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῶν παραδεδομένων, ἀποδείκνυται, ὅτι καὶ ἐπὶ Ἀριστοτέλους τὰ πατροπαράδοτα οἷον λείψανα περιεσώθησαν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι μόνον μία οὐσία εἶναι ἀκίνητος, ὅτι αὕτη κινεῖ τὰς ἄλλας, καὶ αὗται τὸν οὐρανόν· δὲν ἀποδεικνύει δ' ὅτι τοσαῦταί εἰσι καὶ διὰ τί. Οἱ ἀρχαῖοι (καὶ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης) ἐδόξαζον, ὅτι ὁ ἥλιος, οἱ πλάνητες καὶ τὰ ζῴδια καὶ ὁ οὐρανὸς κινοῦνται περὶ τὴν γῆν. Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον· ὁ Κοπέρνικος ὅμως τοῦτο ἐπιστημονικώτερον ἀπέδειξε. Καὶ αὕτη ἡ δόξα, ὅτι ἡ γῆ ἵσταται, φαίνεται αἰτία, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι δὲν προώδευσαν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων (μετ. XII, 8).

Ἐν δὲ τῷ 9 κεφαλαίῳ ἀναλαμβάνει τὴν περὶ τοῦ νοῦ (ἐν

τῷ 7) συζήτησιν· ὁ νοῦς λέγει φαίνεται τῶν φαινομένων θειότατον· εἴτε δὲ μηδὲν νοεῖ, ἀλλ' ἔχει ὡς ἂν εἰ ὁ καθεύδων, τί δύναται νὰ ἦναι τὸ σεμνὸν αὐτοῦ· εἴτε νοεῖ, τούτου δ' εἶναι ἄλλο κύριον (διότι δὲν εἶναι τοῦτο, ὅ ἐστιν ἡ οὐσία αὐτοῦ νόησις, ἀλλὰ δύναμις), δὲν δύναται νὰ ἦναι ἡ ἀρίστη οὐσία· διότι μόνον διὰ τοῦ νοεῖν τὸ τίμιον αὐτῷ ὑπάρχει· ἔτι δὲ εἴτε νοῦς ἡ οὐσία αὐτοῦ εἴτε νόησίς ἐστι, τί νοεῖ; ἢ αὐτὸς ἑαυτὸν νοεῖ ἢ ἕτερόν τι· καὶ εἰ ἕτερόν τι νοεῖ ἢ τὸ αὐτὸ ἀεὶ ἢ ἄλλο· πότερον δὲ διαφέρει τι ἢ οὐδὲν τὸ νὰ νοῇ τὸ καλὸν ἢ τὸ τυχόν; ἢ καὶ ἄτοπον τὸ νὰ διανοῆται περὶ ἐνίων; δῆλον ἄρα, ὅτι αὐτὸς τὸ θειότατον καὶ τιμιώτατον νοεῖ καὶ ἑαυτὸν δὲν μεταβάλλει· διότι εἰς χεῖρον ἠδύνατο νὰ ἦναι καὶ κίνησίς τις ἤδη ἡ μεταβολή· πρῶτον μὲν εἰ μὴ ὁ νοῦς νόησίς ἐστιν, ἀλλὰ δύναμις, εὔλογον ἐπίπονον νὰ ἦναι τὸ συνεχὲς αὐτῷ τῆς νοήσεως· ἔπειτα δῆλον ὅτι ἄλλο τι θὰ ἦτο τὸ τιμιώτερον ἢ ὁ νοῦς, τὸ νοούμενον, διότι καὶ τὸ νοεῖν καὶ ἡ νόησις ὑπάρξει καὶ τὸ χείριστον νοοῦντι· ὥστε, εἰ τὸ χείριστον φευκτὸν (διότι τὸ νὰ μὴ βλέπῃ τις ἔνια εἶναι κρεῖττον ἢ τὸ νὰ ὁρᾷ), δὲν θὰ ἦτο τὸ ἄριστον ἡ νόησις· ἑαυτὸν ἄρα νοεῖ ὁ νοῦς, εἴπερ ἐστὶ τὸ κράτιστον, καὶ ἔστιν ἡ νόησις νοήσεως νόησις· ὅτι δ' ὁ νοῦς ἕτερον δὲν νοεῖ, ἀλλ' ἑαυτὸν, ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τούτου· φαίνεται δὲ ἀεὶ ἄλλου ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ διάνοια, ἑαυτῆς (ἐπιστήμης) δ' ἐν παρέργῳ· ἔτι εἰ ἄλλο τὸ νοεῖν καὶ τὸ νοεῖσθαι, κατὰ πρότερον αὐτῷ (τῷ νῷ) τὸ εὖ ὑπάρχει; διότι οὐδὲ ταὐτὸ τὸ εἶναι νοήσει ἐστὶν (ὁ λόγος, ἡ ἔννοια τῆς νοήσεως) καὶ νοουμένῳ (καὶ ἡ τοῦ νοουμένου)· ἢ ἐπ' ἐνίων ἡ ἐπιστήμη ἐστὶ τὸ πρᾶγμα; ἐπὶ μὲν τῶν ποιητικῶν ἄνευ ὕλης ταὐτὸν ἡ οὐσία καὶ τὸ τὶ ἦν εἶναι, ἐπὶ δὲ τῶν θεωρητικῶν ὁ λόγος, τὸ πρᾶγμα καὶ ἡ νόησις· ἐπειδὴ ἄρα ὁ νοῦς καὶ τὸ νοούμενον δὲν εἶναι διάφορα, ἔσονται ὅσα μὴ ὕλην ἔχουσι ταὐτὸν, καὶ ἡ νόησις τοῦ νοουμένου μία· ἔτι δὲ λείπεται ἡ ἀπορία, εἰ σύνθετον τὸ νοούμενον, τὸ νοεῖν θὰ μετεβάλλετο ἐν τοῖς μέρεσι τοῦ ὅλου· ἢ ἀδιαίρετον πᾶν τὸ μὴ ἔχον ὕλην, ὥσπερ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἢ ὅγε τῶν συνθέτων ἔχει ἔν τινι χρόνῳ,

διότι δὲν ἔχει τὸ εὖ ἐν ταύτῃ ἢ ἐν ταύτῃ τῇ στιγμῇ, ἀλλ' ἐν ὅλῳ τινὶ τὸ ἄριστον, ὂν ἄλλο τι· οὕτω δ' ἔχει αὐτὴ ἑαυτῆς ἡ νόησις τὸν ἅπαντα αἰῶνα. (μετ. XII, 9).

Ἐὰν ὅμως ὁ νοῦς μόνον ἑαυτὸν ἐνόει καὶ οὐχὶ καὶ τὸ ἕτερον, δὲν θὰ ἦτο πάνσοφος, οὐδὲ σχέσιν θὰ εἶχε πρὸς πάντα, καὶ διὰ τοῦτο δὲν θὰ ἦτο τὸ πάντων κράτιστον, παντοδύναμον.

Ἐὰν ἡ τοῦ νοῦ φύσις ἔσεται ἀνωτέρα τῆς τοῦ δυνάμει ὄντος, θὰ ἦτο διὰ τοῦτο ἀμετάβλητος· ὥστε καὶ τὸ ἕτερον νοῶν δὲν θὰ μετέβαλλεν ἑαυτόν· καὶ εἰς τοῦτο θὰ συνίστατο ἡ τοῦ νοῦ ἐλευθερία, δηλαδὴ εἰς τὸ νοεῖν καὶ τὸ ἕτερον.

Ὁ Ἕγελος ἐν τοῖς προτέροις συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐδόξαζεν, ὅτι ὁ νοῦς νοεῖ μόνον ἑαυτὸν, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ ἕτερον, ἐν δὲ τοῖς ὕστερον, ὅτι νοεῖ καὶ τὸ ἕτερον, τουτέστι τὴν ὕλην. Ἀλλὰ καθ' Ἕγελον, ἐὰν εἰς συλλογισμὸν ἀναχθῇ, προέρχεται ταυτολογία, διότι ἡ μὲν μείζων εἶναι, ὅτι τὸ νοεῖν καὶ εἶναί εἰσι ταὐτὸν, ἡ δ' ἐλάττων, ὅτι τὸ νοεῖν ἐστι τὸ εἶναι καὶ τὸ εἶναι τὸ νοεῖν, καὶ τὸ συμπέρασμα ἑπομένως ὅτι τὸ νοεῖν καὶ εἶναι ταὐτά· διὸ ὁ μὲν Ἕγελος εἶναι καὶ νοεῖν οὐσίᾳ ταὐτὰ θεωρῶν πίπτει εἰς πανθεϊσμὸν, ὁ δ' Ἀριστοτέλης ταῦτα διάφορα εἰς δυαδισμόν.

Ἡ περὶ τοῦ νοῦ θεωρία Ἀριστοτέλους παρέσχε δυσχερείας μεγίστας καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τοῖς ἔπειτα.

Περὶ νοῦ λόγον ποιούμενος ὁρίζει αὐτὸν ὡς τὸ δεκτικὸν τοῦ νοητοῦ καὶ τῆς οὐσίας. (μετ. XII, 7).

Ἀπορεῖται δὲ, εἰ ὁ νοῦς εἶναι τὸ θειότατον τῶν φαινομένων καὶ ἡ ἀρίστη οὐσία, τί νοεῖ, διότι μόνον διὰ τοῦ νοεῖν ταῦτα ὑπάρχουσιν αὐτῷ. Ὁ νοῦς, λέγει, νοεῖ τὸ θειότατον καὶ τιμιώτατον, καὶ διὰ τοῦτο ἑαυτὸν δὲν μεταβάλλει, διότι, εἰ ἕτερον ἐνόει, θὰ μετεβάλλετο, ἡ μεταβολὴ θὰ ἦτο κίνησίς τις ἐπὶ τὸ χεῖρον. Εἰ ὁ νοῦς νόησίς ἐστιν, ἀλλὰ μὴ δύναμις, διότι, εἰ δύναμις τὸ συνεχὲς τῆς νοήσεως θὰ ἦτο αὐτῷ ἐπίπονον καὶ ἄλλο θὰ ἦτο τὸ τιμιώτερον ἢ ὁ νοῦς, τὸ νοούμενον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ νοούμενον ἠδύνατο νὰ ἦναι καὶ τὸ χείριστον, ἡ νόησις δὲν θὰ ἦτο τὸ ἄριστον, τὸ νοούμενον δὲν θὰ ἦτο τὸ θεῖον· ἐπειδὴ

ὅμως τὸ νοοῦν καὶ τὸ νοούμενον δὲν εἶναι διάφορα, ἔσονται ταὐτὸν καὶ ἀδιαίρετα, ὡς ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, διότι ὅσα μὴ ὕλην ἔχουσιν εἰσι ταυτά. (1).

Ὁ νοῦς νοητὸς γίνεται, λέγει, θιγγάνων καὶ νοῶν, ὥστε ταὐτὸν ἐστι νοῦς καὶ νοητόν· ἐνεργεῖ δὲ τὸ νοητὸν ἔχων· διότι ὁ νοῦς νοῶν τὸ νοητὸν εὑρίσκει αὐτὸ ἐν ἑαυτῷ· τοῦτο δ' ὡς ἐνεργείᾳ ποιεῖ αὐτὸν ὅμοιον ἑαυτῷ, τουτέστιν ἐνεργείᾳ· ἐν τῇ νοητικῇ ταύτῃ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς τοῦ θείου, ἀφομοιοῦται αὐτῷ καὶ γίνεται ὅμοιος αὐτῷ τῷ νοουμένῳ, τουτέστιν ἄϋλος, ἀσώματος, ἐνεργείᾳ ὄν, ἀρχή, καὶ ἑπομένως τὸ νοοῦν καὶ τὸ νοούμενον εἰσὶ ταὐτόν. Ὁ νοῦς ὡς τὸ δεκτικὸν τοῦ νοητοῦ καὶ τῆς οὐσίας ἐστὶν ἐκ τῆς ὕλης ἐξηρτημένον, ὡς τοιοῦτον δὲ πάσχων, παθητικός, καὶ ὡς τοιοῦτος γίνεται πάντα. (ψυχ. III, 5).

Ὁ νοῦς ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸ νοητόν, γίνεται ἀμετάβλητος, διότι τὸ νοούμενον καθὸ ἀναγκαῖον, ἀμετάβλητον, ἄϋλον καὶ ἀσώματον ποιεῖ αὐτὸν ὅμοιον ἑαυτῷ, νοῦν ἐνεργείᾳ, ποιητικόν, καὶ ὡς τοιοῦτον δὲ πάντα ποιοῦντα (2). Ὁ μὲν παθητικὸς νοῦς δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς ὕλης (3), ὁ δὲ ποιητικὸς ἀνεξάρτητος αὐτῆς γεγονὼς ἐστιν οὐσία ἄϋλος, καὶ ὡς κινοῦν ἕτερον τοῦ κινουμένου ἐν τῷ κινητικῷ, καὶ ὡς ἐνεργοῦν ἐν τῷ ἐνεργητικῷ ἕτερος τοῦ ἐνεργουμένου· ἐπειδὴ δ' ὁ νοῦς καὶ ἐν τῇ ψυχῇ εἶναι ἀνεξάρτητος φαίνεται ὡς ἐπεισερχόμενος εἰς αὐτὴν θύραθεν (ἔξωθεν) καὶ ἕτερον γένος ψυχῆς.

Ἡ ἐνέργεια, ἥτις εἶναι ἡ οὐσία τοῦ νοῦ, ἀποκλείει πᾶν δυνάμει, πᾶν καθόλου, πᾶν ὑλικόν (4). Ὁ νοῦς εἶναι φύσει ἀΐ-

---

(1) Περὶ ψυχ. III, 4. ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄνευ ὕλης τὸ αὐτό ἐστι τὸ νοοῦν καὶ νοούμενον.

(2) Ψυχ. III, 6. τῷ δ' εἴδει ἀδιαίρετον νοεῖ ἐν ἀδιαιρέτῳ χρόνῳ καὶ ἀδιαιρέτῳ τῆς ψυχῆς.

(3) Περὶ ζῴων γεν. II, 3. πρῶτον μὲν γὰρ ἅπαντα ἔοικε ζῆν τὰ τοιαῦτα (κυήματα) φυτοῦ βίον· ἑπομένως δὲ δηλονότι καὶ περὶ τῆς αἰσθητικῆς λεκτέον ψυχῆς καὶ περὶ τῆς νοητικῆς· πάσας γὰρ ἀναγκαῖον δυνάμει πρότερον ἔχειν ἢ ἐνεργείᾳ· λείπεται τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι.

(4) Ψυχ. III, 6. ὁ δὲ νοῦς οὐ πᾶς ἀληθής, ἀλλ' ὁ τοῦ τί ἐστι κατὰ τὸ τί ἦν εἶναί ἐστιν ἀληθές.

διος· καὶ ἐπειδὴ οὗτος οὐδὲν ἄλλο ὂν ἑαυτῷ ὅμοιον ἔχει εἰ μὴ τὸν θεόν, ὀνομάζεται θεῖος.

Τὴν φύσιν τοῦ νοῦ χαρακτηρίζει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι οὗτος εἶναι χωριστὸς τῆς ὕλης (1), καὶ προσωπικὸς καθίσταται μετὰ τὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὕλης ἀπελευθέρωσιν (2).

---

(1) Ψυχ. III, 4. χωρισθεὶς δ' ἐστὶ μόνον ὅπερ ἐστὶ καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ ἀΐδιον.

(2) Brandis scholia σελ. 273 καὶ ἑφ. ἐνταῦθα διακρίνει ὁ σχολιαστὴς νοῦν δυνάμει, καθ' ἕξιν καὶ ἐνεργείᾳ. Ὁ καθ' ἕξιν εἶδός ἐστι καὶ δύναμις καὶ τελειότης τοῦ δυνάμει νοῦ· ἡ ἕξις γίνεται ἐν ἑαυτῷ ἐκ τῆς τοῦ καθόλου περιλήψεως καὶ ἐκ τοῦ δύνασθαι χωρίζειν τὰ εἴδη ἀπὸ τῆς ὕλης, ἃ τρόπον τινὰ ταὐτά ἐστιν ἀλλήλοις· ὁ λαμβάνων τὸ εἶδος χωρὶς τῆς ὕλης ἔχει τὸ κοινὸν καὶ καθόλου· ὁ δὲ τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου λαβὼν χωρὶς τῶν ὑλικῶν περιστάσεων ἔχει τὸν κοινὸν ἄνθρωπον· ἡ γὰρ τῶν καθ' ἕκαστα πρὸς ἀλλήλους διαφορὰ παρὰ τῆς ὕλης λαμβάνεται· τοῦτο γὰρ ἐν αὐτῇ γίνεται, ἐπεὶ τάγε εἴδη αὐτῶν, καθ' ἃ εἰσὶν ἄνθρωποι, οὐδεμίαν ἔχει διαφοράν· ὅτε τὸ κοινὸν τὸ ἐπὶ τοῖς καθ' ἕκαστα συνιδὼν τὸ εἶδος πάλιν χωρὶς τῆς ὕλης λαμβάνει· τοῦτο γὰρ ἐν αὐτοῖς τὸ κοινὸν καὶ ταὐτόν· ἐγίγνετο δ' ἡ τοιάδε ἕξις τῷ νῷ τὴν ἀρχὴν κατὰ μετάβασιν ἀπὸ τῆς περὶ τὰ αἰσθητὰ συνεχοῦς ἐνεργείας, ὥσπερ ὄψιν τινὰ ἀπ' αὐτῶν λαμβάνοντι τοῦ καθόλου θεωρητικήν, ὃ κατ' ἀρχὰς μὲν νόημα καὶ ἔννοια καλεῖται, πλεονάσαν δὲ καὶ ποικίλον καὶ πολύτροπον, ὡς δύνασθαι καὶ χωρὶς τῆς αἰσθητικῆς ὑποβάθρας ποιεῖν τοῦτο, νοῦς ἤδη. Ὅταν γὰρ ἐν ἕξει γένηται τοιαύτῃ διὰ τὰς συνεχεῖς ἐνεργείας, ὥστε δι' ἑαυτοῦ λοιπὸν ἐνεργεῖν δύνασθαι, τότε ὁ ὡς ἕξις καλούμενος νοῦς γίνεται ἀνάλογος ὢν τῷ ἐπιστήμονι, ὃς τοῦ τε κατὰ δύναμιν ἐπιστήμονος λεγομένου καὶ τοῦ κατ' ἐπιστήμην ἐνεργοῦντός ἐστι μεταξύ· ὃς ὅσον ἀπολείπεσθαι δοκεῖ τοῦ κατ' ἐπιστήμην ἐνεργοῦντος, τοσοῦτον πλεονεκτεῖ τὸν κατὰ δύναμιν ἐπιστήμονα· ἐνεργοῦσα δὲ ἤδε ἡ ἕξις ὁ κατ' ἐνέργειαν νοῦς γίνεται· ἀποκείμενά πως ἐστιν ἀθρόα καὶ ἠρεμοῦντα νοήματα· καὶ ἐπεί ἐστιν ὁ κατ' ἐνέργειαν νοῦς οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ εἶδος τὸ νοούμενον, ὥσπερ ἡ κατ' ἐνέργειαν αἴσθησις τὸ κατ' ἐνέργειαν αἰσθητόν, ὁ ἐν ἕξει νοῦς (οὗτος δ' ἐστὶν ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ νοεῖν δυνάμενος καὶ τὰ τῶν νοητῶν εἴδη λαμβάνειν καθ' αὑτά), οὗτος ἤδη δύναται καὶ ἑαυτὸν νοεῖν· ἐπεὶ γὰρ τὸ νοούμενον εἶδος αὐτός ἐστιν, εἴ γε νοῶν ὃ νοεῖ γίνεται· ὁ ἄρα ἕξιν ἔχων τοῦ νοεῖν τὰ εἴδη, οὗτος ἕξιν καὶ δύναμιν ἔχει τοῦ νοεῖν ἑαυτόν· ὃ γὰρ δύναται νοεῖν, τοῦτ' αὐτὸ νοῦς γίνεται, καὶ ἔστιν, ὅταν νοῇ, προηγουμένως μὲν καὶ καθ' αὑτὸν νοῶν τὸ νοητὸν εἶδος, κατὰ συμβεβηκὸς δ' ἑαυτόν, τῷ συμβεβηκέναι αὐτῷ, ὅταν νοῇ, γίνεται ἐκεῖνο ὃ νοεῖ· πρὸ μὲν οὖν τοῦ κατ' ἐνέργειαν τὸν νοῦν νοεῖν πρὸς ἄλληλά ἐστι τὸ νοοῦν καὶ νοούμενον καὶ ἀντικείμενα ἀλλήλοις ὡς τὰ πρός τι· ὅταν δ' ἐνεργῶσιν, ἓν γινόμενα παύεται τῆς ἀντιθέσεως· οὐδὲ γὰρ ἐφαρμόζειν αὐτοῖς οἷόν τέ ἐστι τὸν τοῦ πρός τι λόγον· διὸ ὁ κατ' ἐνέργειαν νοῦς ὁ αὐτὸς γινόμενος τῷ νοητῷ, εὐλόγως ἑαυτὸν λέγεται

Ὁ νοῦς ἐστὶ πίναξ ἄγραφος, ἐν ᾧ οὐδὲν ἐστὶ γεγραμμένον· διὰ δὲ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ψυχὴν γίνεται εἰδώς· διότι ἐν ψυχῇ εἰσὶν εἴδη ἄνευ ὕλης, δυνάμει (1). Τὰ δ' εἴδη ἐν τῷ νῷ δὲν εἶναι εἴδη τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ τῶν εἰδῶν (ψυχ. III, 8). Ὁ νοῦς ποιεῖ τὰ δυνάμει εἴδη ἐνεργείᾳ· ὁ νοῦς χωρισθεὶς τῆς ὕλης γίνεται κάτοχος τῶν εἰδῶν καὶ εἰδώς· διὰ τοῦτο λέγει, ὅτι εἶναι ἀνάγκη ὁ νοῦς νὰ ἦναι ἀμιγὴς ὕλης, ἵνα κρατῇ, τοῦτο δ' ἐστὶν, ἵνα γνωρίζῃ (ψυχ. III, 4).

Ὁ νοῦς ἐνεργεῖ καὶ ποιεῖ τὰ ἐν τῷ παθητικῷ νῷ ἐνεργείᾳ, ὡς ἡ φύσις (ἕξις) τοῦ φωτὸς ποιεῖ τὰ δυνάμει χρώματα ἐνεργείᾳ.

Ὁ νοῦς ἐν τῇ νοητικῇ ψυχῇ φύσει ἐνεργῶν δὲν εἶναι τοῦ πάσχειν ἐλεύθερος, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεται παθητικός· ἄρα ὁ νοῦς ἐλεύθερος τῆς ὕλης καὶ τοῦ πάσχειν γενόμενος ἐστὶν ὅπερ ἐστὶ, διότι χωρισθεὶς καὶ τῷ θείῳ ἀφομοιούμενος δύναται νὰ νοήσῃ οὐ μόνον τὰ ἐν ἀφαιρέσει, ἀλλὰ καὶ τὰ εἴδη καὶ ἑαυτόν.

Ὁ νοῦς ἔχων τὸ θεῖον ἐν ἑαυτῷ γίνεται ἐνεργεία καὶ ἀρχή, ὡς ὁ θεός. Ἡ ἰδέα αὕτη, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἐνεργείᾳ ὂν, ὑπεράνω πάντων, οὐχὶ λόγος ἀλλά τι κρεῖττον, μεταβάλλει ἀληθῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς λογικῆς φιλοσοφίας καὶ φέρει πέραν τοῦ ἰδανικοῦ κόσμου εἰς τὸ ἄκρον ὅριον, εἰς ὃ ἠδύνατο ἡ ἀρχαία φιλοσοφία νὰ ὑψωθῇ.

Ἡ δὲ διαφορὰ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ ἀπὸ τοῦ θείου συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ὁ θεῖός ἐστιν ἀεὶ ἐνεργείᾳ, ὁ δ' ἀνθρώπινος γίνεται ὑπὸ τοῦ θείου τοῦ ἀεὶ ἐνεργείᾳ ὄντος κατὰ μετάληψιν αὐτοῦ.

Ἡ μὲν θρεπτικὴ ψυχὴ κατ' Ἀριστοτέλη ἀφομοιοῖ τὸ ὑλικόν, ἡ δ' αἰσθητικὴ δέχεται τὴν μορφὴν ἄνευ τῆς ὕλης, ἡ δὲ νοητικὴ δεχομένη τὸ οὐσιῶδες ἀποβάλλει τὸ ἀλλότριον, καὶ ἐν τῇ

νοεῖν· ὁ δὲ κατ' ἐνέργειαν νοῦς ἑαυτὸν νοεῖ· ὃ γὰρ νοεῖ, τοῦτο αὐτὸ γίνεται· τὰ γὰρ εἴδη χωρὶς ὕλης νοεῖ· οὐ γὰρ τόδε, ἀλλὰ τὸ τῷδε εἶναι νοεῖ, ὡς προείρηται· ἔχει δὲ θεῖον τὸ νοεῖν ἑαυτόν· τοῦτο μᾶλλον ἐκείνου, τουτέστι τοῦ πρώτου νοῦς ἐστιν· ἐκεῖνο οὖν φησιν, ὅπερ δοκεῖ τοῦ ἐνεργείᾳ νοῦ θειότατον καὶ τιμιώτατον, τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ νοεῖν ἑαυτόν· δέδεικται δὲ καὶ ἐν τῷ θ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως ὅτι καὶ ἀσώματος καὶ ἀμερής ἐστιν ἡ τοιαύτη οὐσία.

(1) Ψυχ. III, 4. καὶ εὖ δὴ οἱ λέγοντες τὴν ψυχὴν εἶναι τόπον εἰδῶν, πλὴν οὔτε ὅλη, ἀλλ' ἡ νοητική, οὔτ' ἐντελεχείᾳ, ἀλλὰ δυνάμει τὰ εἴδη.

ἀποβολῇ τοῦ ἀλλοτρίου ὑφίσταται ἡ ἐλευθερία τοῦ νοῦ καὶ ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια αὐτοῦ. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς κοινωνεῖ τοῦ θείου, καὶ διὰ τῆς κοινωνίας γίνεται ὁ ἀνθρώπινος ὅμοιος, ἐνεργείᾳ (1). (μετ. XII, 9).

Τοῦτον δὲ ἔχων ὁ ἄνθρωπος οὐ δεῖται τῆς ἀναμνήσεως διότι ὁ ἑαυτὸν νοῶν νοῦς εἶναι ἀπαθής, καὶ καθ' ἑαυτόν ἐστιν ὅπερ ἐστὶν, ἀθάνατος καὶ ἀΐδιος.

Ἀλλ' ἐν τῷ ἀτομικῷ ἀνθρώπῳ ὁ παθητικὸς νοῦς ἀναπτύσσεται πρότερον ἢ ὁ ποιητικὸς, ὃς λαμβάνει ἐν ἑαυτῷ συνειδὸς καὶ ἰδίαν ἐνέργειαν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδείκνυται ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ὁ ποιητικὸς, οὔτε μετὰ τοῦ θείου δύναται κατ' Ἀριστοτέλη νὰ συνταυτισθῇ, οὔτε μετὰ τῆς καθόλου ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε ἀπρόσωπος νὰ θεωρηθῇ, τουτέστι λόγος, ἀλλὰ τούτων διάφορος, εἶδος ἄϋλον, ἀσώματον, προπροσωπικὸν καὶ θεοειδές.

Εἰ ἡ φύσις τοῦ νοῦ πρέπει νὰ ἦναι τῆς τοῦ δυνάμει ὄντος ἀνωτέρα καὶ διὰ τοῦτο ἀμετάβλητος, ἔσται οὗτος ἀμετάβλητος καὶ τὸ ἕτερον νοῶν· καὶ εἰς τὸ νοεῖν καὶ τὸ ἕτερον χωρὶς νὰ μεταβάλληται συνίσταται τὸ κράτος καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ.

Ἀλλὰ πῶς δύναται νὰ νοῇ καὶ τὸ ἕτερον χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ ἑαυτόν; ἐὰν ἡ μεταβολὴ ὑποθέτῃ συνύπαρξιν ἀρχῶν διαφόρων, ἀνάγκη αὗται αἱ ἀρχαὶ νὰ ζητηθῶσι, διότι ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ σχέσεως τῶν ἀρχῶν πρὸς ἀλλήλας δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ φύσις καὶ ἡ γένεσις τοῦ νοῦ ὁλοσχερῶς νὰ διευκρινισθῇ καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰ ὄντα, τὰ φαινόμενα εἰς τὰ αἴτια νὰ ἀναχθῶσιν. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι αἱ περὶ τοῦ νοῦ δυσχέρειαι προέρχονται ἐξ ἀγνοίας τῶν ἀρχῶν καὶ ἐκ τῆς ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἀριστοτέλους συγχύσεως αὐτῶν.

Ἐπειδὴ δὲ περὶ τοῦ νοῦ πρὸς συμπλήρωσιν μέλλομεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ νὰ διαλάβωμεν, νομίζομεν τὰ εἰρημένα ἱκανά.

Ἐν δὲ τῷ τελευταίῳ κεφαλαίῳ (10) τοῦ Λ πραγματεύεται

(1) Ἠθ. Νικ. IX, 4. ἔχει γὰρ καὶ νῦν ὁ θεὸς τἀγαθὸν, ἀλλ' ὢν ὅ,τι ποτ' ἐστίν· δόξειε δ' ἂν τὸν νοοῦν ἕκαστος εἶναι, ἢ μάλιστα· X, 7. τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ τὸν νοῦν βίος, εἴπερ τοῦτο μάλιστα ἄνθρωπος.

περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ παντός. Ἐπισκεπτέον, λέγει, πῶς ἡ τοῦ ὅλου φύσις περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον, πότερον (ἡ τοῦ ὅλου φύσις, ὁ σκοπός) κεχωρισμένον τί ἐστιν καὶ αὐτὸ καθ' αὐτό, ἢ ἡ τάξις ἢ ἀμφότερα ὥσπερ στράτευμα· διότι ἐν τῷ στρατεύματι τὸ ἀγαθὸν κεῖται ἔν τε τῇ τάξει καὶ ἐν τῷ στρατηγῷ καὶ μᾶλλον ἐν τῷ στρατηγῷ· διότι δὲν εἶναι οὗτος διὰ τὴν τάξιν, ἀλλ' ἡ τάξις διὰ τοῦτον. Πάντα δὲ συνετάχθησάν πως, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως, καὶ πλωτὰ καὶ πτηνὰ καὶ φυτά· καὶ δὲν ἔχουσιν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ σχέσιν θάτερον πρὸς θάτερον, ἀλλ' ἔχει τινά· διότι πρὸς ἕνα σκοπὸν πάντα συνετάχθησαν· διότι τοιαύτη ἀρχὴ ἑκάστου αὐτῶν ἡ φύσις ἐστίν· λέγω δ' οἷον ὅτι ἀνάγκη ἐστὶν ἅπασιν εἰς τὸ νὰ διακριθῶσιν, οὕτω καὶ τὰ ἄλλα, ὧν ἕκαστον ἑκάστου κοινωνεῖ εἰς τὸ ὅλον· διὰ τοῦ εἴδους ἕκαστον διακρίνεται τοῦ ἑτέρου, τὰ διάφορα ὅμως ἀναφέρονται πρὸς ἄλληλα, τὸ ἓν πρὸς τὸ ἕτερον, καὶ ἅπαντα πρὸς τὸ ὅλον· καὶ ἡ ἀναγωγὴ τῶν ὄντων εἰς τὸ ἓν ὄν ἐστιν ὁ σκοπός, διότι ἕκαστον πρέπει νὰ κοινωνῇ καὶ μετέχει τοῦ ὅλου. Πάντες δὲ ποιοῦσι πάντα ἐκ τῶν ἐναντίων· πῶς ὅμως δὲν λέγουσιν, ἀλλὰ τῷ Ἀριστοτέλει λύεται ἡ ἀπορία αὕτη μόνον ὡς τρίτον τι τουτέστι τὴν ὕλην παραδεχομένῳ· διότι ἐναντίον τῷ εἴδει ἐστὶν ἡ στέρησις· οἱ δὲ τὸ ἕτερον τῶν ἐναντίων ὕλην ποιοῦσιν, ὥσπερ οἱ λέγοντες ἐναντία τὸ ἄνισον τῷ ἴσῳ, ἢ τῷ ἑνὶ τὰ πολλά· λύεται δὲ καὶ τοῦτο κατ' Ἀριστοτέλη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅτι ἡ ὕλη ἡ μία οὐθενὶ ἐναντίον ἐστίν· ἔτι ἅπαντα μεθέξει τοῦ φαύλου ἔξω τοῦ ἑνός· διότι τὸ κακὸν αὐτό ἐστι, θάτερον τῶν στοιχείων· οἱ δὲ ἄλλοι οὐδ' ἀρχὰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν τιθέασιν· καίτοι ἐν ἅπασι μάλιστα τὸ ἀγαθὸν ἀρχή ἐστιν· οἱ δὲ τοῦτο μὲν ὀρθῶς λέγουσιν ὅτι εἶναι ἀρχή, ἀλλὰ πῶς τὸ ἀγαθόν ἐστιν ἀρχὴ δὲν λέγουσι πότερον ὡς τέλος ἢ ὡς κινῆσαν ἢ ὡς εἶδος· ἀτόπως δὲ καὶ Ἐμπεδοκλῆς λέγει, διότι τὴν φιλίαν ποιεῖ τὸ ἀγαθόν· αὕτη δ' ἀρχή ἐστι καὶ ὡς κινοῦσα (διότι συνάγει) καὶ ὡς ὕλη, διότι μόριον τοῦ μίγματος· εἰ δὲ ἓν καὶ ταὐτόν ἐστιν ὕλη καὶ κινοῦν, ἀμφότερα ὅμως δὲν εἶναι οὐσία ταὐτά· ὡς τί δ' εἶναι ἡ φιλία ἀρχή, ὡς ὕλη ἢ ὡς κινητικὴ ἀρχή;

ἐπίσης ἄτοπον καὶ τὸ νεῖκος νὰ ἦναι ἄφθαρτον· διὸ τοῦτο αὐτό ἐστιν ἡ τοῦ κακοῦ φύσις. Ἀναξαγόρας δ' ἔθεσε τὸ ἀγαθὸν ὡς κινοῦν ἀρχήν, διότι ὁ νοῦς κινεῖ, ἀλλὰ κινεῖ ἕνεκά τινος, ὥστε τὸ ἀγαθόν ἐστιν ἕτερον τοῦ νοῦ, ἔστω δ' ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας θὰ ἔλεγεν, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἡ ἰατρική ἐστί πως ἡ ὑγίεια· ἄτοπον δὲ καὶ ὅτι τὸ ἐναντίον δὲν ἐποίησε τῷ ἀγαθῷ καὶ τῷ νῷ· πάντες δ' οἱ λέγοντες τὰ ἐναντία δὲν μεταχειρίζονται τὰ ἐναντία, ἐὰν μή τις ῥυθμίσῃ αὐτοῖς· καὶ διὰ τί τὰ μὲν φθαρτὰ τὰ δ' ἄφθαρτα, οὐδεὶς λέγει· διότι πάντα τὰ ὄντα ποιοῦσιν ἐκ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν· ἔτι οἱ μὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ποιοῦσι τὰ ὄντα· οἱ δ', ἵνα μὴ τοῦτο ἀναγκασθῶσιν, ἓν ποιοῦσι πάντα· ἔτι διὰ τί ἔσται γένεσις καὶ τί αἴτιον γενέσεως, οὐδεὶς λέγει· καὶ τοῖς δύο ἀρχὰς ποιοῦσιν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἦναι ἄλλη ἀρχὴ κυριωτέρα (τρίτη), ὁμοίως καὶ οἱ εἴδη παραδεχόμενοι, ὅτι ἄλλη ἀρχὴ κυριωτέρα ἐστίν· διὰ τί δὲ μετέσχεν ἢ μετέχει; καὶ τοῖς μὲν ἄλλοις ἀνάγκη τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ τιμιωτάτῃ ἐπιστήμῃ νὰ ἦναί τι ἐναντίον, ἡμῖν δὲ (λέγει) οὔ· διότι οὐθέν ἐστιν ἐναντίον τῷ πρώτῳ· διότι πάντα τὰ ἐναντία ὕλην ἔχουσι καὶ δυνάμει ταὐτά εἰσιν, ἡ δ' ἐναντία ἄγνοια εἰς τὸ ἐναντίον βαδίζει· τῷ δὲ πρώτῳ οὐδὲν ἐναντίον ἐστίν· ἐὰν δὲ παρὰ τὰ αἰσθητὰ δὲν ὑπῆρχον ἄλλα, οὐδ' ἀρχὴ θὰ ὑπῆρχεν, οὐδὲ τάξις, οὐδὲ γένεσις, οὐδὲ τὰ οὐράνια, ἀλλὰ τῆς ἀρχῆς ἀρχὴ (ὡς τοῦ Ἡρακλέους ὁ Ζεὺς καὶ τοῦ Διὸς ὁ Κρόνος) ὡς βλέπομεν παρὰ τοῖς θεολόγοις καὶ τοῖς φυσικοῖς· ἐὰν δὲ ὑπῆρχον τὰ εἴδη ἢ οἱ ἀριθμοί, οὐδενὸς θὰ ἦσαν αἴτια, οὔτε κινήσεως οὔτε τοῦ συνεχοῦς, διότι ὁ ἀριθμὸς οὔτε ὡς κινοῦν ποιήσει συνεχὲς οὔτε ὡς εἶδος, οὔτε τῶν ἐναντίων δύναται νὰ ἦναι ποιητικὸν καὶ κινητικόν· διότι ἐνεδέχετο (ὡς ὕλη) καὶ νὰ μὴ ἦναι· πρὸς δὲ καὶ τὸ ποιεῖν ἐστὶν ὕστερον δυνάμεως· ἐὰν λοιπὸν ἡ δύναμις ἦτο προτέρα τοῦ ποιεῖν πάντα τὰ ὄντα δὲν θὰ ἦσαν ἀΐδια, ἀλλὰ φθαρτά· ἀλλ' ἐπειδή εἰσιν ἀΐδια, πρέπει γ' ἀναιρεθῇ τούτων τι· τὸ πῶς τοῦτο εἴρηται· ἔτι τίνι οἱ ἀριθμοὶ ἓν ἢ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα καὶ ὅλως τὸ εἶδος καὶ τὸ πρᾶγμα, οὐδὲν λέγει οὐδείς· οὐδ' ἐνδέχεται εἰπεῖν, ἐὰν μὴ ὡς ἡμεῖς εἴπῃ, ὅτι τὸ κινοῦν ποιεῖ· οἱ δὲ λέγοντες τὸν ἀριθ-

μὸν πρῶτον τὸν μαθηματικὸν καὶ οὕτως ἀεὶ ἄλλην ἐχομένην οὐσίαν καὶ ἀρχὰς ἑκάστης ἄλλας, ἐπεισοδιώδη τὴν τοῦ παντὸς οὐσίαν ποιοῦσι καὶ ἀρχὰς πολλὰς (διότι ἡ μία οὐσία οὐδὲν πρὸς τὴν ἑτέραν συντελεῖ εἴτε ἔστιν εἴτε μὴ ἔστιν)· τὰ δὲ ὄντα οὐ βούλεται πολιτεύεσθαι κακῶς· οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω· (δηλ. ἡ ἀΐδιος οὐσία)· (μετ. XII, 10).

Πῶς ὅμως δύναται ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ὡς προσωπικοῦ νὰ ὁρισθῇ καὶ ἡ οὐσιώδης τῶν πεπερασμένων ὄντων διαφορά; Ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς λύσιν τῆς δυσχερείας ταύτης ὑπολαμβάνει τὸν Θεὸν ὡς ἑαυτὸν νοοῦντα, ἑαυτὸν γινώσκοντα νοῦν· ἀπ' αὐτοῦ ὅμως ἀποκλείει οὐ μόνον τὸ σῶμα καὶ τὸν αἰσθητὸν βίον, ἀλλὰ καὶ τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν, τὴν βούλησιν, καὶ τὴν νόησιν ὡς ἐκτὸς τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως· καὶ ἂν φαίνεται (1), ὅτι περὶ δημιουργίας καὶ πράξεως τοῦ Θεοῦ κάμνει λόγον, ἀλλὰ τοῦτο ποιεῖ κατὰ συνήθειαν· ἡ λύσις ὅμως αὕτη δὲν ἐξαρκεῖ, διότι τῇ προσωπικῇ ζωῇ ὑπάρχει οὐσιωδῶς ἡ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως καὶ ἡ τοῦ νοῦ, ἥτις δὲν ὑπάρχει παρ' Ἀριστοτέλει. Κατ' αὐτὸν τὸ ἀκρότατον ὂν ἐστιν ἀπολύτως ἀκίνητον, ἐπομένως οὔτ' ἐνεργοῦν οὔτε πράττον· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ τούτου τοῦ ὄντος ἐπὶ τὸν κόσμον ἐνέργεια εἶναι ἀναγκαία, παρίσταται τοῦτο τὸ ὂν ὡς ἐρώμενον, διότι τὸ ὀρεκτὸν καὶ τὸ νοητὸν κινεῖ· οὕτω κινεῖ καὶ τοῦτο τὸ ὂν τὸν κόσμον· διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀγαθὸν, τὸ πρῶτον κινοῦν, τὸ ἀπόλυτον τέλος, πρὸς ὃ πάντα κινοῦνται· ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀποδείκνυται ἡ ὕπαρξις πρώτου κινοῦντος μόνον, δὲν ἀποδείκνυται δὲ καὶ ἡ ὕπαρξις ὄντος νοοῦντος καὶ πράττοντος, μακαρίου καὶ ἀρίστου· οὕτω δὲ οὐδὲ ἡ ἐπενέργεια τούτου τοῦ ὄντος εἰς τὸν κόσμον εἶναι σαφής. Ἐπειδὴ δ' ἁπλῶς ἐκ τῆς ἐνεργείας ἡ τοῦ κόσμου ποικιλία δὲν ἐξηγεῖται, ὑπέλαβε καὶ ἄλλας οὐσίας ἀϊδίους παραγούσας τὰς διαφορὰς τῶν κινήσεων καὶ τῶν ὄντων (μετ. XII, 8. XII, 6).

(1) Πολιτ. VII, 3. ἠθ. Νικομ. VII, 15. Ὁ Θεὸς καὶ ἡ φύσις οὐδὲν μάτην ποιοῦσιν.

Ποία ὅμως ἡ σχέσις τῶν εἰδῶν πρὸς τὴν θεότητα; Ὁ Βράνδης (Gr. Röm. Phil. II, 575) ὑπέθεσεν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπέλαβε τὰ εἴδη, ὡς ὁ Λεϊβνίτιος τὰς μονάδας, ὡς ἐξαστράψεις, ὡς νοήματα τῆς θεότητος, καὶ προὐτίθετο ν' ἀναγάγῃ εἰς τὸ τελευταῖον αἴτιον, τὸν θεῖον νοῦν. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ἀλλοτρία τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίας (μετ. XII, 9), διότι τὸ ἀντικείμενον τοῦ θείου νοῦ εἶναι ἕτερον τῶν εἰδῶν καὶ τῶν ὄντων· αἱ οὐσίαι δὲν εἶναι ἐν ἑτέρῳ ὡς μορφαὶ τῶν ὄντων, ἐπομένως δὲν δύνανται νὰ ἦναι νοήματα τῆς θεότητος. Ἐὰν δὲ τὰ νοήματα τοῦ Θεοῦ περιεῖχον τὰς τῶν ὄντων οὐσίας καὶ τὰς τούτων μεταβολάς, ἡ σχέσις τοῦ πεπερασμένου πρὸς τὸν Θεὸν θὰ ἦτο σχέσις τοῦ ἐμμόνου, ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ νοῦ αὐτοῦ θὰ ἐνυπῆρχε τοῖς οὖσι, τὰ δὲ ὄντα αὐτὸν θὰ εἶχον βάσιν μόνιμον τῶν εὐμεταβλήτων ἰδιοτήτων αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ δυαδικοῦ θεϊσμοῦ θὰ παρήγετο σύστημα τοῦ δυναμικοῦ πανθεϊσμοῦ (Zeller Phil. d. Gr. II, Bd. II, Abth. 285)· ἀλλὰ τοιοῦτος πανθεϊσμὸς οὔτ' ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ περιέχεται, οὔτε ὑπὸ τῆς σχολῆς αὐτοῦ ἐγινώσκετο. Ἡ ἰδέα αὕτη φαίνεται μὲν ἐν τῷ περὶ κόσμου· ἀλλὰ τὸ σύγγραμμα τοῦτο δὲν εἶναι γνήσιον Ἀριστοτέλους, διότι ἡ ἰδέα αὕτη, ἡ τοῦ δυναμικοῦ πανθεϊσμοῦ, εἶναι Στωϊκὴ καὶ Νεοπλατωνική.

Ἐπειδὴ δ' ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὕλην καὶ τὰ εἴδη δὲν παράγει, ἀλλὰ ὑποθέτει, δὲν ἐπικρατεῖ ἑνότης ἐν τῷ συστήματι αὐτοῦ, ἀλλὰ διχασμὸς τοῦ εἴδους καὶ τῆς ὕλης. Ἐπίσης δὲ δὲν εἶναι σαφὲς οὔτε πῶς ὁ Θεὸς θίξει εἰς τὸν κόσμον ἐπενεργεῖ (φυσ. III, 2. VII, 1. περὶ ζώων γεν. II, 1. περὶ γεν. καὶ φθ. I, 6. μετ. XII, 8), οὔτε πῶς τὸ πρῶτον κινοῦν κινεῖ τὸν πρῶτον οὐρανὸν, τὸν τῶν ἀπλανῶν, οἱ δὲ πλάνητες κινοῦνται ὑπὸ ἰδίων οὐσιῶν ὡς θεῶν ἀϊδίων· ἐπίσης δὲ δὲν διασαφεῖται καὶ τοῦτο ὡς τελικὸν αἴτιον, εἰ καὶ ἡ τάξις καὶ σκοπιμότης τοῦ κόσμου ἀνάγεται εἰς τὸν Θεόν. (μετ. XII, 10).

Ὁ δὲ Σχελλίγγιος (Einl. ind. Phil. d. Myth. I, Bd. σ. 559) κατακρίνει τὸν Ἀριστοτέλη, ὅτι τὸν Θεὸν δὲν ὑπέλαβεν ἀρχὴν, ἀλλὰ τέλος, αἴτιον τελικὸν πάντα κινοῦν ἀκίνητον αὐτὸ

ὄν, μὴ βλέπον εἴς τι ἐκτὸς αὐτοῦ μηδ' ἐνεργοῦν, ἀλλ' εἰς ἑαυτό, ἑαυτὸ νοοῦν. Ἐὰν δὲ ὁ Θεὸς (λέγει) ἦναι τέλος μόνον, δὲν εἶναι εἰ μὴ λόγος ἁπλῶς, ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης τὸ πρῶτον δὲν ἐκλαμβάνει ὑποκειμενικῶς, διότι πρῶτον θὰ ἦτο τὸ ὑποκείμενον, τὸ δὲ ὄντως ὂν προϊὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀντικειμενικῶς. Εἶναι ὅμως συνέπεια ἀναπόφευκτος, ὅτι, ἐὰν ὁ Θεὸς ἦναι τέλος, οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ, οὐδενὸς δύναται νὰ ἦναι ἀρχή· ἀλλ' ὡς ἔχον μόνον ἑαυτὸ εἶναι μόνον ἰδέα, δυνάμει ὄν, οὐχὶ δὲ καὶ πραγματικόν, ἐνεργείᾳ ὄν· ὁ Θεὸς οὗτος ὢν ἁπλῶς ἰδανικὸς δὲν ἐξαρκεῖ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον· ὁ τοιοῦτος Θεὸς εἶναι λόγος, αὐτὴ ἡ κατὰ τὸν λόγον ἀρχή, ἀφ' ἧς ἑπομένως ἀποκλείεται ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, τῆς κινήσεως, τῆς γενέσεως, τῆς πράξεως, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πραγματικότητος.

Πῶς δ' ἠδύνατο ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολούθως, κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, νὰ λύσῃ τὸ μεταφυσικὸν πρόβλημα;

Ἐν τῷ Ζ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ εἶδος εἶναι αἴτιον τῆς ὕλης· ἐν τῷ Θ, ὅτι ἡ ἐνέργεια εἶναι προτέρα τῆς δυνάμεως· ἐν δὲ τῷ Λ ἀναφέρεται ἡ σχέσις τῆς ἀϊδίου οὐσίας πρὸς τὰς αἰσθητάς. Ἡ ἀπόδειξις ταύτης τῆς σχέσεως εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς θεολογίας, ὃ ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῶν τριῶν καλουμένων ἀποδείξεων, οἷον ὀντολογικῆς, κοσμολογικῆς καὶ τελεολογικῆς, νὰ λύσῃ ἐζήτησεν. Ἡ μὲν ὀντολογικὴ ἀποδεικνύει ὅτι ἀΐδιός τις οὐσία πρέπει νὰ ἦναι προτέρα ἁπασῶν τῶν οὐσιῶν, ἐκ δὲ τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας ἀποδεικνυται ἡ ὕπαρξις ἀϊδίου τινὸς οὐσίας. Εἰς τὴν ἀπόδειξιν ταύτην ἡ ἀρχαιότης πλὴν τῶν Ἐλεατῶν ὀλίγον ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτῆς, κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐξέθηκεν αὐτὴν ὁ ἐκ Κανταυουρίας Ἀνσέλμος, κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἠσπάσατο ὁ Καρτέσιος, καὶ ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Βόλφιος καὶ Ἕγελος ὑπεστήριξαν· ὁ δὲ Κάντιος ἀπεφήνατο ἀνίσχυρον. Ἡ δὲ κοσμολογικὴ ἐπενοήθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰ καὶ παρὰ Πλάτωνι ἀπαντᾶται. Ἡ δὲ τελεολογικὴ ὑπ' Ἀναξαγόρου ἐπινοηθεῖσα ἀνεπτύχθη ὑπὸ Σωκράτους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Τὴν ἀπόδειξιν ταύτην ἠσπάσαντο ὁ Σπινόζας, ὁ Κάντιος καὶ ὁ Σχελλίγγιος. Τῶν δ' ἀποδείξεων τούτων ἡ μὲν ὀντολογικὴ ἀποδεικνύει ἐκ τῆς ἐννοίας τὴν ὕπαρξιν ἀπολύτου τινὸς οὐσίας, ἡ δὲ κοσμολογικὴ ἐκ τῆς κατὰ συμβεβηκὸς ὑπάρξεως τὴν ὕπαρξιν ἀϊδίου τινὸς οὐσίας· (εἰ εἰσὶ κατὰ συμβεβηκός, ταῦτα δὲ ἔκ τινος οὐσίας, ἕπεται, ὅτι ἔστιν αὕτη, ἐξ ἧς ταῦτα), ἡ δὲ τελεολογικὴ ἐκ τῆς σκοπιμότητος καὶ τῆς τάξεως τὴν ὕπαρξιν ἀϊδίου τινὸς οὐσίας· καὶ τὰς τρεῖς δὲ ταύτας ἀποδείξεις πρέπει νὰ ἔχῃ τις ὑπ' ὄψιν πρὸς κατάληψιν τοῦ βιβλίου Λ, διότι ἐπὶ τῆς ὀντολογικῆς καὶ αἱ δύο ἄλλαι στηρίζονται· καὶ περὶ μὲν τῆς ὀντολογικῆς πραγματεύεται τὸ Ζ, περὶ δὲ τῆς κοσμολογικῆς τὸ Θ καὶ τῆς τελεολογικῆς τὸ Λ τῆς μεταφυσικῆς.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Ζ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ἴδιος οὐσία ἑκάστου εἶναι αἴτιος τῶν μερῶν, αἴτιος τῆς ὕλης καὶ τοῦ συνόλου. Ποία ὅμως ἡ συνέχεια τῶν αἰσθητῶν μετὰ τῶν νοητῶν; ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι αἴτιον τῆς συνεχείας αὐτῶν εἶναι τὸ εἶδος, ἡ ἴδιος ἑκάστου οὐσία, ὅτι αὐτὸ συνδέει τὰ πολλὰ εἰς ἓν ὅλον· ποίαν ὅμως σχέσιν ἔχουσι τὰ πολλὰ εἴδη πρὸς τὸ καθ' αὑτὸ εἶδος; ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι εἰσὶν εἴδη, δὲν λέγει ὅμως καὶ πόθεν καὶ πῶς· ἄρα ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὰ εἴδη εἰσὶν εἴδη τοῦ ἑνὸς (τοῦ Θεοῦ), καὶ ὅτι τὸ σύνολον αὐτῶν εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ παντός· ὥστε ὁ κόσμος εἶναι παραγόμενον τῶν εἰδῶν· ἄρα ἡ ἀρχὴ τῆς εἰδοποιήσεως τῶν ὄντων εἶναι τὰ εἴδη· οἷον δὲ λόγον τὰ αἰσθητὰ πρὸς τὰ εἴδη ἔχουσι, τὸν αὐτὸν πρέπει νὰ ἔχωσι καὶ τὰ εἴδη πρὸς τὸ ἓν (τὸν Θεόν). Καθ' ὅσον δὲ τὰ αἰσθητὰ ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν εἰδῶν, συνέχονται διὰ τῶν εἰδῶν μετὰ τοῦ καθ' αὑτὸ ἑνός. Ἐπειδὴ τὰ εἴδη εἰσὶν εἴδη τοῦ ἑνὸς καὶ οὐσίᾳ ταὐτὰ μετ' αὐτοῦ, συνδέονται εἰς ἓν ὅλον, ὅπερ κόσμος κέκληται. Ἐπειδὴ δὲ τὰ μὲν γένη ἐκ τῶν εἰδῶν γίνονται, τὰ δ' εἴδη εἰσὶν εἴδη τοῦ ἑνός, ἀποτελοῦσι τὰ εἴδη καὶ γένη ἓν ὅλον. Ταῦτα δὲ τὰ εἴδη νοούμενα ὑπὸ τοῦ ἑνὸς παράγονται ἐξ αὐτοῦ, νοούμενα δὲ ὁμοῦ ὑπὸ τοῦ ἑνὸς συγκρατοῦνται ὑπ' αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτῶν καὶ τὰ γένη, τουτέστιν οὕτω συγκρατεῖται τὸ πᾶν, ὁ κόσμος.

Ἐὰν δὲ ὑποτεθῇ, ὅτι μόνον εἴδη εἰσίν, τὰ δὲ γένη ἐξ αὐτῶν παράγονται, πόσα καὶ ποῖα ταῦτα; Οὕτω δ' ἠδύνατο ν' ἀναιρέσῃ τὸν δυαδισμόν, οὐ μόνον μὴ ἀναγνωρίζων ἀΐδιον καὶ κοινὴν δύναμιν, ἀλλὰ μόνον εἴδη, ἐκ δὲ τούτων τὰ γένη καὶ τὴν ὕλην παράγων, ἀλλὰ καὶ δύναμιν ἀΐδιον παραδεχόμενος ἐκ τοῦ καθ' αὑτὸ ἑνὸς παραγομένην.

Ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης μόνον εἴδη ἀνεγνώριζε, τὸ σύστημα αὐτοῦ θὰ ἦτο καθαρὸν ἰδανικόν· ἐὰν δὲ τὴν δύναμιν ἐκ τοῦ ἑνὸς παρῆγε, καὶ τὰ αἰσθητὰ θὰ ἀπεδείκνυε πραγματικά. Ἀλλ' ὁ δυαδισμὸς τοῦ εἴδους καὶ τῆς ὕλης ἴσχυσεν ἐπὶ τοσοῦτον ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἀριστοτέλους, ὥστε ἡ μὲν ὕλη ἀποτελεῖ συστοιχίαν ἑτέραν, τὸ δ' εἶδος ἐπίσης ἑτέραν· ἡ μέν ἐστιν αἰτία τῆς κινήσεως, τὸ δ' ἐστὶν ἀκίνητον· ὁ αὐτὸς δυαδισμὸς ἐπικρατεῖ καὶ ἐν τῇ φυσικῇ καὶ τῇ ψυχολογίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ (Zeller Phil. d. Gr. II, 560 καὶ ἐφ.). Ἐν τῷ Λ, 10 τῆς μεταφυσικῆς ἀναπτύσσει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν τελεολογικὴν ἀπόδειξιν ζητῶν νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ θεός ἐστιν εἷς, ὅτι ὑπάρχει εἷς σκοπὸς καὶ ἑπομένως εἷς κόσμος· διότι ἡ τελεολογικὴ ἀπόδειξις προτίθεται νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὰ πολλὰ εἰς ἓν ἀναφέρονται.

Ἐπειδὴ δ' αἱ διάφοροι σχέσεις τοῦ ἑνὸς πρὸς τὰ πολλὰ εἰσὶ σχέσεις τοῦ μέσου πρὸς τὰς προτάσεις ἐν τῷ συλλογισμῷ, δύνανται καὶ τόσα εἴδη ὄντων νὰ ὑπάρξωσιν ὅσα σχήματα συλλογισμοῦ· ἐντεῦθεν φανεροῦται ὁ σκοπός, ὅς ἐστι, πῶς τὰ πολλὰ εἰς τὸ ἓν ἀναφέρονται· διότι ὡς τὰ καθ' ἕκαστα εἰς τὸ εἶδος αὐτῶν ἀναφέρονται, τὸ μέσον, οὕτως ἀναφέρεται τὸ πᾶν εἰς τὸ μάλιστα εἶδος, τὸ καθ' αὑτὸ μέσον, τὸν θεόν· πάντα ὅμως πρέπει ν' ἀκολουθῶσι τῷ νόμῳ τοῦ καθ' αὑτὸ ἑνός, ὡς αἱ σφαῖραι κινοῦνται κατὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος, ὅσα δὲ μὴ σφαῖραί εἰσι κατὰ τὸν τῆς ἀντιφάσεως, τὰ δ' ὀργανικὰ κατὰ τὸν τοῦ αἰτίου, τοῦ ἀποχρῶντος λόγου· κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἔπρεπεν ἀκολούθως ν' ἀποδείξῃ ὅτι συνετάχθησαν τὰ ὄντα· διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι καὶ τρία εἴδη ὄντων μόνον, οὐράνια σώματα, ἀνόργανα καὶ ὀργανικά. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης μὴ ἀποδείξας τὴν συνέχειαν τῶν σχημάτων δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ καὶ τὴν τῶν ὄντων.

Ἐὰν ἡ σχέσις τῶν τριῶν ἀποδείξεων πρὸς ἀλλήλας ὑπ' ὄψιν ληφθῇ, δείκνυται ὅτι ἡ μὲν ὀντολογικὴ ὡς ἀπόδειξις τῆς οὐσίας εἶναι ὑπόθεσις τῶν δύο ἄλλων, διότι τὰ πολλὰ κατηγοροῦνται κατὰ τῆς οὐσίας, παράγονται ἐξ αὐτῆς· ἡ δὲ κοσμολογικὴ εἰς τὰ πολλὰ ἀναφερομένη εἶναι ὑπόθεσις τῆς τελεολογικῆς, ἥτις τὰ πολλὰ ἀναφέρει εἰς τὸ ἕν. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ ὀντολογικὴ ἀναφέρεται εἰς τὴν οὐσίαν, ἡ δὲ οὐσία προηγεῖται τῶν πολλῶν, τῶν κατὰ συμβεβηκός, πρέπει νὰ προηγῆται καὶ τῆς κοσμολογικῆς· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἓν καὶ τὰ πολλὰ προηγοῦνται τῆς τῶν πολλῶν πρὸς τὸ ἓν ἀναφορᾶς, φανερὸν εἶναι ὅτι τῆς τελεολογικῆς προηγεῖται ἡ κοσμολογικὴ καὶ ὀντολογική· ὅθεν ἡ μὲν ὀντολογικὴ ἀπόδειξις παριστᾷ τὸ ἕν, τὸν θεόν, ὡς οὐσίαν αὐτὴν καθ' αὑτήν, ἡ δὲ κοσμολογικὴ ὡς δημιουργὸν (κινοῦν ἀκίνητον), ἡ δὲ τελεολογικὴ ὡς κυβερνήτην καὶ προνοητήν, ὡς τὰ πολλὰ εἰς ἓν (ἑαυτὸν) συνάπτοντα.

Αὕτη ἠδύνατο ἀκολούθως καθ' ἡμετέραν ἰδέαν νὰ ἦναι ἡ λύσις τοῦ μεταφυσικοῦ προβλήματος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὃς ὅμως τὴν συνέχειαν τῶν σχημάτων καὶ τῶν ὄντων μὴ ἀποδείξας δὲν ἀπέδειξε καὶ τὴν τῶν ἀποδείξεων.

Εἰ δὲ ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἀριστοτέλους ἕνεκα τοῦ δυαδισμοῦ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἴδους οὐκ ὀλίγαι ἐλλείψεις δείκνυνται, ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως ἐζήτει ν' ἀποδείξῃ τὸν θεὸν ἴδιον, ἐνεργείᾳ ὂν καὶ τέλειον, καὶ ἑπομένως κρεῖττον λόγου, τουτέστιν ἀνώτερον τῆς ἀρχῆς τῆς λογικῆς φιλοσοφίας· καὶ ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ καθ' αὑτὸ ὂν δὲν ἀπεφήνατο λόγον ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας, καὶ ἑπομένως δυνάμει ὂν καὶ φθαρτόν, προτερεῖ τῶν νεωτέρων.

Μετὰ τὰς παρατηρήσεις ταύτας μεταβαίνομεν εἰς τὸ βιβλίον Ν τῆς μεταφυσικῆς. Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὃ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ὡς λείψανον τῆς περὶ τἀγαθοῦ πραγματείας τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ ὡς ἐπανάληψις τῶν ἐν τῷ Ι, Μ καὶ Λ περιεχομένων,

πραγματευόμεθα τελευταῖον, διότι συνέχεται μετὰ τοῦ 10 κεφαλαίου τοῦ Α.

Ἐν τῷ Ν, 1. ἀναφέρει ὅτι πάντες, οἱ τὰς φυσικὰς οὐσίας παραδεχόμενοι καὶ οἱ τὰς ἀκινήτους, ποιοῦσι τὰς ἀρχὰς ἐναντίας. Ἐπειδὴ ὅμως πάντα τὰ ἐναντία καθ' ὑποκειμένου εἰσὶ καὶ οὐδὲν χωριστὸν, φαίνεται ὅτι οὐδὲν οὐσίᾳ ἐστὶν ἐναντίον, ἄρα οὐδ' ἀρχή. Εἰ δὲ τὰ ὄντα ἐξ ἐναντίων ἐγίνοντο, τῷ δ' ἑνὶ ἢ οὐδὲν ἐναντίον ἢ τὸ πλῆθος, τῷ δ' ἴσῳ τὸ ἄνισον, καὶ τὸ ἕτερον τῷ ταὐτῷ, καὶ τὸ ἄλλο ταὐτῷ ἀντιτιθέντες δὲν δοξάζουσι κατὰ πάντα ὀρθῶς· διότι τὰ ἐναντία πάθη μᾶλλον ὄντα καὶ συμβεβηκότα ἢ ὑποκείμενα δὲν δύνανται νὰ ἦναι ἀρχαί. (μετ. Χ, 1 καὶ ἐφ. Χ, 6).

Ἐν δὲ τῷ Ν, 2. συζητεῖ, εἰ ἔστι δυνατὸν τὰ ἀΐδια νὰ ἦναι συγκείμενα; εἰ ἦσαν συγκείμενα, ἔπρεπε νὰ ἔχωσιν ὕλην, τὰ δ' ὕλην ἔχοντα δὲν εἶναι ἀΐδια. Εἰ δὲ καὶ οἱ ἀριθμοὶ ἐκ στοιχείων συγκείμενοι ἔχουσιν ὕλην δὲν εἶναι ἀΐδιοι.

Εἰ δ' ἔστιν ἀνάγκη, εἰ καὶ ἀεὶ ἔστι καὶ εἰ ἐγένετο, ἐκ τούτου νὰ γίνηται, γίνεται δὲ πᾶν ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος τοῦτο ὃ γίγνεται (διότι δὲν ἠδύνατο νὰ γίνηται ἐκ τοῦ ἀδυνάτου οὐδ' ἦν), τὸ δὲ δυνατὸν ἐνδέχεται καὶ νὰ ἐνεργῇ καὶ νὰ μὴ ἐνεργῇ, καὶ ὁ ἀριθμὸς καὶ πᾶν ὕλην ἔχον ἐνδέχεται καὶ νὰ μὴ ἦναι· οὕτω δὲ οὐδ' ἀΐδια ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσιν, εἴπερ μὴ τὸ ἐνδεχόμενον μὴ εἶναι. (μετ. XIII, 6. XIII, 3).

Ὁ Ἀριστοτέλης πάντα τὰ ἔχοντα ὕλην θεωρεῖ σύνθετα, καὶ ἐπομένως οὐδεμίαν οὐσίαν θεωρεῖ ἀΐδιον μὴ οὖσαν ἐνεργείᾳ· τὰ δ' ἀΐδια θεωρεῖ ἁπλᾶ, δηλ. τὰ μὴ ὕλην ἔχοντα· τὰ δ' ἁπλᾶ καὶ τὰς ἀρχὰς ταὐτά· ἄρα, ἐπειδὴ οἱ ἀριθμοὶ συγκείμενοί εἰσιν, δὲν δύνανται νὰ ἦναι ἀΐδιοι καὶ ἀρχαί· (μετ. Θ.)· διὸ καὶ οὐδεμία οὐσία ἀΐδιος δύναται νὰ σύγκηται ἐκ στοιχείων, διότι τὰ στοιχεῖά εἰσιν ὕλη.

Ἡ δὲ ζήτησις ἦτο, πόθεν τὰ πολλά εἰσιν;

Ὁ Παρμενίδης δοξάζει, ὅτι πάντα τὰ ὄντα εἰσὶν ἕν, αὐτὸ τὸ ὄν· ἀλλ' εἰ πάντα ἕν, διὰ τί εἰσι πολλὰ ἀλλήλων διαφέροντα;

Ὁ Ζήνων πρὸς λύσιν τῆς ἀπορίας ταύτης ἐπενόησε τὸ μὴ ὄν, ἐξ οὗ τὰ πολλά· ἐκ ποίου ὅμως μὴ ὄντος τε καὶ ὄντος τὰ ὄντα; διότι πολλαχῶς λέγεται καὶ τὸ μὴ ὄν, ἐπειδὴ καὶ τὸ ὂν πολλαχῶς λέγεται. Τὴν δοξασίαν ταύτην, ὅτι πάντα τὰ ὄντα εἶναι ἕν, διότι τὰ πολλὰ εἶναι μὴ ὄν, κατὰ συμβεβηκὸς, ἀναιρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης λέγων ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ δειχθῇ ὅτι τὸ μὴ ὄν ἐστι· διότι οὕτω ἔσονται τὰ ὄντα, εἰ πολλά εἰσιν, ἐκ τοῦ ὄντος καὶ ἄλλου τινός. (1). Τὴν δόξαν ταύτην ἀναιρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης (ἐν τῷ πρώτῳ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως). Ὁ Πλάτων τὸ μὴ ὂν ὑπέλαβε δυάδα (μεγάλου καὶ μικροῦ) ὡς ὕλην. Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ὑπέλαβε τὸ μὴ ὂν ὡς δύναμιν· εἰ δὲ τὸ μὴ ὂν σημαίνει ὡς τὸ ὂν ἢ οὐσίαν ἢ ποιὸν ἢ ποσὸν ἢ πρός τι κτλ., ποῖον ἓν ἔσται πάντα τὰ ὄντα; τὰ μὲν ἄλλα πάντα λέγονται καθ' ὑποκειμένου τινος, κατηγορούμενα, δὲν λέγονται ὅμως οὐσίαι, ὑποκείμενα. Εἰ ὀρθῶς τὴν οὐσίαν ὥριζον, θὰ ὥριζον ὀρθῶς καὶ τὰ ἕτερα. Εἴρηται (ἐν τῷ Ι.), ὅτι τὰ πολλά εἰσιν ἑνὸς, εἰς ἓν ἀναφέρονται, καθ' ὅσον τὸ ἓν ἐκλαμβάνεται ὡς οὐσία· διὸ τὰ πολλὰ, τὸ δυνάμει ὄν, τὸ μὴ ὄν, δὲν δύναται νὰ ἦναι τῷ ἑνὶ (ὡς οὐσίᾳ) ἐναντίον. (μετ. XIV, 2).

Οἱ ἰσχυριζόμενοι, ὅτι εἰσὶν ἰδέαι καὶ αὗται εἰσὶν ἀριθμοί, ὁρμῶνται ἐκ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἕκαστον ὂν ὑπάρχει χωρὶς, ζητοῦντες περὶ ἑνὸς νὰ εἴπωσιν πῶς καὶ διὰ τί ἐστιν. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ λεγόμενα αὐτῶν οὔτε ἀναγκαῖα οὔτε δυνατὰ εἶναι, δὲν πρέπει νὰ παραδέχηταί τις ὅτι ὁ ἀριθμὸς διὰ ταῦτά ἐστιν.

Οἱ δὲ Πυθαγόρειοι βλέποντες πολλὰ τῶν ἀριθμῶν πάθη τοῖς αἰσθητοῖς σώμασιν ὑπάρχοντα ὑπέθεσαν τὰ ὄντα ἀριθμοὺς, οὐχὶ χωριστοὺς, ἀλλ' ἐξ ἀριθμῶν τὰ ὄντα· διὰ τί δέ; διότι τὰ τῶν ἀριθμῶν πάθη ἐν ἁρμονίᾳ εἰσὶν καὶ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις· ἡμάρτησαν ὅμως οἱ Πυθαγόρειοι ὡς ποιήσαντες ἐξ ἀριθμῶν τὰ φυσικὰ σώματα ἐκ μὴ ἐχόντων βάρος μηδὲ κουφότητα τὰ ἔχοντα βάρος καὶ κουφότητα· διὸ φαίνονται περὶ ἄλλου οὐρανοῦ λέγοντες καὶ σωμάτων μὴ αἰσθητῶν.

Οἱ δὲ χωριστοὺς ποιοῦντες τοὺς ἀριθμοὺς πρέπει νὰ λύσωσι

(1) Καὶ ὁ Σπινόζας ἰσχυρίζεται, ὅτι μόνον τὸ ὂν εἶναι οὐσία.

τὴν ἀπορίαν, διὰ τί, ὅταν τὰ μαθηματικὰ δὲν ὑπάρχωσιν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, τὰ πάθη αὐτῶν εἰσὶν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς; ἐπίσης δ' ἀποδεικνύει ὁ 'Αριστοτέλης, ὅτι τὰ πέρατα δὲν εἶναι οὐσίαι.

Οἱ δὲ τὰς ἰδέας θέτοντες ποιοῦσι τὰ μεγέθη ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ ἀριθμοῦ, ἐκ μὲν τῆς δυάδος τὰ μήκη, ἐκ δὲ τῆς τριάδος τὰ ἐπίπεδα, ἐκ δὲ τῆς τετράδος τὰ στερεά· ἀλλὰ ταῦτα πότερον ἰδέαι εἰσὶν ἢ ἕτερόν τι; ἢ τί συμβάλλονται τοῖς οὖσιν; οὐδὲν, ὡς οὐδὲ τὰ μαθηματικά· περὶ τούτων δ' ἀναφέρονται πλείω ἐν τῷ Μ τῆς μεταφυσικῆς. (μετ. **XIV, 3**).

'Εν τῷ Ν, 4 λέγει, ὅτι λέγουσιν, ὅτι τοῦ περιττοῦ ἀριθμοῦ δὲν ὑπάρχει γένεσις, ἀλλὰ τοῦ ἀρτίου· τὸν δ' ἄρτιον πρῶτον κατασκευάζουσι τινὲς ἐξ ἀνίσων τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ ἰσασθέντων· ὥστε κατ' αὐτοὺς ἀνάγκη ἡ ἀνισότης νὰ ὑπάρχῃ πρότερον τῆς ἰσότητος· εἰ δ' ἦσαν ἰσασμένα δὲν ἠδύναντο νὰ ἦναι ἄνισα πρότερον· διότι τοῦ ἀεὶ οὐδέν ἐστι πρότερον· ἀπορεῖται δὲ πῶς ἔχει πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν τὰ στοιχεῖα καὶ αἱ ἀρχαί· πότερόν ἐστιν αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον ἀρχαὶ ἢ οὔ, ἀλλ' ὑστερογενῆ.

Τὴν δόξαν ταύτην φαίνονται ἔχοντες καί τινες τῶν νῦν θεολόγων λέγοντες, ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον οὔτε στοιχεῖα οὔτε ἀρχαὶ εἶναι, ἀλλ' ὅτι ἐμφαίνονται προελθούσης τῆς τῶν ὄντων φύσεως· οἱ δὲ μὴ πάντα μυθικῶς λέγοντες, οἷον Φερεκύδης καὶ ἕτεροί τινες, καὶ οἱ Μάγοι καὶ 'Εμπεδοκλῆς καὶ 'Αναξαγόρας, ὁ μὲν τὴν φιλίαν στοιχεῖον ποιήσας, ὁ δὲ τὸν νοῦν ἀρχὴν, τιθέασι πρώτην ἀρχὴν τῆς γενέσεως τὸ ἄριστον· τῶν δὲ λεγόντων τὰς ἀκινήτους οὐσίας οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι τὸ ἓν εἶναι αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν, τὸ δ' ἓν οὐσία αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ μάλιστα· ἡ ἀπορία λοιπὸν εἶναι ποία τῶν δύο δοξασιῶν εἶναι ὀρθὴ, ἡ τὸ ἀγαθὸν ὡς τέλος θεωροῦσα ἢ ὡς ἀρχήν· καὶ εἰ ἔστιν ἀρχὴ, εἶναι ἀδύνατον ἡ ἀρχὴ νὰ ἦναι τὸ ἓν, ἢ εἰ μὴ τοῦτο, νὰ ἦναι στοιχεῖον καὶ μάλιστα στοιχεῖον ἀριθμῶν· καὶ προέρχεται μεγάλη δυσχέρεια, δι' ἣν τινὲς τὴν δόξαν ταύτην φεύγοντες εἶπον τὸ ἓν ἀρχὴν πρώτην καὶ στοιχεῖον τοῦ μαθηματικοῦ ἀριθμοῦ·

οἱ δὲ μὴ φεύγοντες ποιοῦσιν ἀγαθόν τι τὰς μονάδας, ἄρα καὶ πλῆθος ἀγαθῶν.

'Εὰν δέ τις τὰ εἴδη θέσῃ ὡς ἀριθμοὺς, θέτει τὰ εἴδη πάντα ὡς ἀγαθόν τι· ἐὰν δὲ μόνον τὰς ἰδέας θέσῃ ὡς ἀγαθὰ, αἱ ἰδέαι οὐκ ἔσονται οὐσίαι· ἐὰν δέ τις τὰς ἰδέας θέσῃ οὐσίας, ἔσονται πάντα τὰ ζῷα καὶ τὰ φυτὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ μετέχοντα. 'Εὰν ὅμως τοῦτο, πολλὰ ἄτοπα συμβαίνουσιν καὶ τὸ ἐναντίον στοιχεῖον, εἴτε πλῆθος ὂν εἴτε τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν, συμβαίνει νὰ ἦναι αὐτὸ τὸ κακόν· διὸ ὁ μὲν ἔφευγε νὰ συνδέσῃ τὸ ἀγαθὸν μετὰ τοῦ ἑνός· διότι ἐπειδὴ ἐξ ἐναντίων ἡ γένεσις, ἡ φύσις τοῦ πλήθους ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ἦναι αὐτὸ τὸ κακόν· ἄλλοι δὲ λέγουσι τὸ ἄνισον τὴν τοῦ κακοῦ φύσιν· συμβαίνει πάντα τὰ ὄντα νὰ μετέχωσι τοῦ κακοῦ ἔξω ἑνὸς αὐτοῦ τοῦ ἑνός, καὶ ἐν τοῖς ἀριθμοῖς ἔπρεπε τὸ κακὸν νὰ ἦναι μᾶλλον ἄκρατον ἢ ἐν τοῖς μεγέθεσι, καὶ τὸ κακὸν θὰ ἦτο τόπος τοῦ ἀγαθοῦ καὶ μετεῖχεν καὶ ὠρέγετο τοῦ φθαρτοῦ· διότι φθαρτικὸν τοῦ ἐναντίου εἶναι τὸ ἐναντίον· καὶ εἰ, ὡς ἐλέγομεν ὅτι ἡ ὕλη εἶναι τὸ δυνάμει ἕκαστον, οἷον πυρὸς τοῦ ἐνεργείᾳ τὸ δυνάμει πῦρ, τὸ κακὸν ἔσται αὐτὸ τὸ δυνάμει ἀγαθόν. Ταῦτα δὲ συμβαίνουσι πρῶτον μὲν διότι πᾶσαν ἀρχὴν στοιχεῖον ποιοῦσι, δεύτερον δὲ διότι τὰ ἐναντία ποιοῦσιν ἀρχὰς, τρίτον δὲ διότι τὸ ἓν ποιοῦσιν ἀρχὴν, καὶ τέλος ὅτι τοὺς ἀριθμοὺς ποιοῦσι πρώτας οὐσίας καὶ χωριστὰς καὶ εἴδη. (μετ. **XIV, 4**).

'Εντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ πρῶται οὐσίαι ὀρθῶς δὲν ἀποδίδονται· ὁμοίως δὲ οὐκ ὀρθῶς ὑπολαμβάνει οὐδ' εἴ τις παρεικάζει τὰς τοῦ ὅλου ἀρχὰς τῇ τῶν ζῴων καὶ φυτῶν· διότι ἐπὶ μὲν τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν τὰ τελειότερα γίνονται ἐκ τῶν ἀορίστων καὶ ἀτελῶν, ἐπὶ δὲ τῶν πρώτων οὐχ οὕτως· διότι ἐπὶ τῶν πρώτων τὰ τελειότερά εἰσι πρότερα· διότι αἱ ἀρχαί εἰσι τέλειαι, ἐξ ὧν ταῦτα· διότι ἄνθρωπος γεννᾷ ἄνθρωπον, καὶ δὲν εἶναι τὸ σπέρμα πρῶτον. 'Αλλὰ καὶ ἄτοπον τὸ ν' ἀποδοθῇ τοῖς μαθηματικοῖς τόπος· διότι τὰ μαθηματικὰ δὲν εἶναι ἐν τόπῳ· ὁμοίως δ' ἄτοπον τὸ νὰ ἐκληφθῶσι καὶ τὰ πάθη ὡς ἀριθμοὶ (τὸ γλυκὺ, τὸ λευκὸν, τὸ θερμὸν κτλ.)· διότι ὁ ἀριθμὸς

οὔτε ὕλη, οὔτε λόγος καὶ εἶδος τῶν πραγμάτων ἐστὶν, οὔτε τὸ οὗ ἕνεκα. (μετ. XIV, 5).

Δύναται δέ τις νὰ ἀπορήσῃ καὶ τί τὸ ἀγαθόν ἐστι τὸ περιγινόμενον ἐκ τῶν ἀριθμῶν; Τοῦτο τὸ ἀγαθὸν συνίσταται, ὡς λέγουσιν, ὅτι ἡ μίξις λαμβάνει χώραν δι' ἀριθμοῦ. Τὸ μελίκρατον ὅμως τρὶς τρία δὲν δύναται νὰ ἦναι ὑγιεινότερον τοῦ ἀκράτου ὕδατος. Ἐὰν δ' ἀνάγκη νὰ κοινωνῶσι πάντα ἀριθμοῦ, πρέπει ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς νὰ ὑπάρχῃ καὶ τούτῳ καὶ ἄλλῳ, καὶ ταῦτα, ἐν οἷς ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς εἶναι, νὰ ἦναι τὰ αὐτὰ ὡς ἔχοντα τὸ αὐτὸ εἶδος ἀριθμοῦ, οἷον ἥλιος καὶ σελήνη κτλ. Διὰ τί ὅμως οἱ ἀριθμοί εἰσιν αἴτιοι; ἑπτὰ μὲν τὰ φωνήεντά εἰσιν, ἑπτὰ δὲ χορδαὶ ἡ ἁρμονίαι, ἑπτὰ δ' αἱ πλειάδες, ἐν ἑπτὰ δὲ ὀδόντας βάλλει (μεταβάλλουσιν) ἔνιά γε, ἔνια δ' οὔ· ἑπτὰ δ' οἱ ἐπὶ Θήβας· ἆρα διότι ὁ ἀριθμὸς τοιοῦτός ἐστιν, ἐγένοντο ἐκεῖνοι ἑπτὰ ἢ ἡ πλειὰς ἐξ ἑπτὰ ἀστέρων ἐστίν; ἢ ἐκεῖνοι ἐγένοντο ἑπτὰ διὰ τὰς (7) πύλας ἢ ἄλλην τινὰ αἰτίαν; καὶ ἡ πλειὰς δὲν ἀριθμεῖ ἑπτὰ ἀστέρας, διότι ἡμεῖς οὕτως ἀριθμοῦμεν; ἐκ τούτων φανερὸν εἶναι, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ δὲν εἶναι αἴτιοι, οὐδ' ἀρχαὶ τῶν ὄντων. (μετ. XIV, 6).

Τὸ ἀντικείμενον τῆς μεταφυσικῆς εἶναι ἡ οὐσία, τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον ὄν. Ἐκ τῆς ἐννοίας τούτου τοῦ ἀκινήτου γίνεται ἡ μετάβασις εἰς τὸ κινούμενον, τὴν φύσιν, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς φυσικῆς.

Τὸ περιεχόμενον τῆς μεταφυσικῆς εἶναι τὰ εἴδη τῆς οὐσίας, δηλαδὴ τὸ τί ἦν εἶναι, ἡ ὕλη, ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως καὶ τὸ οὗ ἕνεκα· διότι τὸ μὲν Ζ περιέχει τὸ τί ἦν εἶναι, τὸ δὲ Ι. τὴν ὕλην (μετ. Δ, 8. ὅσα ἀριθμῷ πολλὰ ὕλην ἔχει καὶ Ν, 5), τὸ δὲ Θ. τὸ ὅθεν ἡ κίνησις, τὸ δὲ Μ, Λ καὶ Ν τὸ οὗ ἕνεκα καὶ τἀγαθόν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδείκνυται, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ ἀποτελεῖ ὅλον τι συνεχές. Ἐκεῖνο δὲ, οὗ αὕτη στερεῖται, εἶναι, ὅτι δὲν ὑπάρχει μετάβασις ἐκ τῆς μιᾶς ἀρχῆς εἰς τὴν ἑτέραν, οἷον ἐκ τοῦ τί ἦν εἶναι εἰς τὴν ὕλην, ἐξ αὐτῆς εἰς τὸ ὅθεν ἡ κίνησις καὶ ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸ οὗ ἕνεκα.

Ἐπειδὴ ἡ μετάβασις ἐκ τοῦ ἀκινήτου εἰς τὸ κινούμενον γίνεται, καὶ τὸ μὲν ἀκίνητον εἶναι ἀντικείμενον τῆς μεταφυσικῆς, τὸ δὲ κινούμενον τῆς φυσικῆς, γίνεται ἀκολούθως ἡ μετάβασις εἰς τὴν φυσικὴν ἐκ τῆς μεταφυσικῆς.

II. *Φυσική.*

Ἐν τῇ φυσικῇ ἀκροάσει πραγματεύεται ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν, περὶ τόπου, χρόνου καὶ κινήσεως, ἐν δὲ τῷ περὶ οὐρανοῦ καὶ τῷ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ζῴων καὶ περὶ ζῴων μορίων περὶ τῆς ὀργανικῆς φύσεως, ἐν τῷ περὶ ψυχῆς, περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, περὶ ὕπνου, περὶ ἀναπνοῆς, κτλ. περὶ ἀνθρώπου.

Ἡ φυσικὴ συνέχεται μετὰ τῆς μεταφυσικῆς, διότι ὑποθέτει τὴν περὶ τὰ πρῶτα αἴτια γνῶσιν· διαφέρει δ' αὐτῆς, διότι δὲν ἔχει ἀντικείμενον τὸ ὂν ᾗ ὂν, ἀλλὰ τὸ ὂν ᾗ κινητὸν, (φυσ. I, 2), οὐχὶ δὲ τῆς ὕλης χωριστὸν (μετ. VI, 2), ἀλλ' ἐν αὐτῇ (1).

Ἐκ τούτου τοῦ χωρίου φαίνεται, ὅτι ἡ μεταφυσική ἐστι προτέρα τῆς φυσικῆς. Κατὰ δ' Ἀριστοτέλη μόνος ὁ θεὸς εἶναι οὐσία (εἶδος) ἀμιγὴς ὕλης· πάντα δὲ τὰ ἄλλα πλὴν τοῦ θεοῦ ἔχουσιν εἶδος καὶ ὕλην· ἡ ὑπεροχὴ τῆς ὕλης ὑπὲρ τὸ εἶδος ἀποτελεῖ τὴν κατωτάτην τῆς φύσεως βαθμίδα, ἡ δὲ τοῦ εἴδους ὑπὲρ τὴν ὕλην ὑπεροχὴ τὴν ἀνωτάτην. Τὸ πᾶν ἔχει βαθμίδας, τὴν κατωτάτην ἐπέχουσι τὰ στοιχεῖα, τὴν δ' ἀνωτάτην ὁ ἀνὴρ ὡς τέλος τῆς φύσεως.

Ἡ περὶ φύσεως ἐπιστήμη πραγματεύεται περὶ τοῦ κινητοῦ καὶ σωματικοῦ καὶ τῶν παθῶν αὐτῶν καὶ τῶν κινήσεων· τῶν δὲ συνεστώτων φύσει τὰ μὲν εἰσι σώματα καὶ μεγέθη, οἷον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τὰ δ' ἔχουσι σῶμα καὶ μέγεθος (ὡς ὁ ἄνθρωπος), τὰ δὲ εἰσιν ἀρχαὶ τῶν ἐχόντων, ὡς ἡ ψυχή· ἀλλὰ δὲν ἀσχολεῖται, ὡς ἡ πρώτη φιλοσοφία περὶ τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ πρῶτα αἴτια. (περὶ οὐραν. I, 1). Ἐπειδὴ δὲ τῶν φύσει λεγομέ-

(1) Περὶ οὐραν. III, 1. τὸ γὰρ εἶναι ἄττα τῶν ὄντων ἀγέννητα καὶ ὅλως ἀκίνητα μᾶλλόν ἐστιν ἑτέρας καὶ προτέρας ἢ τῆς φυσικῆς σκέψεως.

νων τὰ μὲν εἰσὶν οὐσίαι τὰ δ' ἔργα καὶ πάθη τούτων, φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ πλείστη τῆς περὶ φύσεως ἱστορίας πρέπει νὰ ἦναι περὶ σωμάτων· διότι πᾶσαι αἱ φυσικαὶ οὐσίαι ἢ σώματα ἢ μετὰ σωμάτων καὶ μεγεθῶν γίγνονται. (φυσ. III, 1). Ἡ φυσικὴ θεωρεῖ τὸ εἶδος μετὰ τῆς ὕλης καὶ τὴν ψυχὴν μετὰ τοῦ σώματος (1).

Ἡ δὲ φυσικὴ διακρίνεται καὶ τῆς μαθηματικῆς, διότι ὁ μαθηματικὸς ἀσχολεῖται περὶ τὸ εἶδος τοῦ σώματος οὐχὶ ὅμως σώματος φυσικοῦ (φυσ. II, 2). Τὰ μὲν φύσει ὄντα διαφέρουσι τῶν ἀπὸ τέχνης, διότι τὰ μὲν φύσει φαίνονται ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως, τὰ μὲν κατὰ τόπον, τὰ δὲ κατ' αὔξησιν καὶ φθίσιν, τὰ δὲ κατ' ἀλλοίωσιν· κλίνη δὲ καὶ ἱμάτιον οὐδεμίαν ὁρμὴν μεταβολῆς ἔμφυτον ἔχουσι· (φυσ. II, 1)· τὰ δ' ἀπὸ τέχνης δὲν ἔχουσιν ἀρχὴν κινήσεως ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐν ἄλλῳ (δηλ. ἐν τῇ τοῦ τεχνίτου βουλήσει) (μετ. IX, 2. XII, 3)· διὸ ἡ φύσις ἐστὶν ἀρχή τις καὶ αἰτία τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἠρεμεῖν ἐν ᾧ ὑπάρχει πρώτως καθ' αὑτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός. (μετ. V, 4. VI, 1. XI, 7).

Ὁ Ἀριστοτέλης φύσιν ὑπολαμβάνει ἕνα μὲν τρόπον τὴν ὕλην, ἄλλον δὲ τὸ εἶδος, καὶ τοῦτο μᾶλλον φύσιν ἢ τὴν ὕλην, καὶ οὐχὶ στοιχεῖον (εἰς ὃ διαιρεῖται ἐνυπάρχον ὡς ὕλην), ἀλλ' ὡς ἀρχήν. (μετ. VII, 17). Κυρίως ὅμως ἡ ὕλη φαίνεται οὐσία τῆς φύσεως, διότι πάντα ὕλης δέονται· (μετ. V, 4. φυσ. II, 1)· ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως κυρίως οὐσίαν θεωρεῖ τὸ εἶδος (περὶ ζώων μορ. I, 1) καὶ τὴν φύσιν ὁρίζει λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως καὶ τὴν εἰδοποιὸν δύναμιν. Τὴν δὲ φύσιν δὲν ὀνομάζει θείαν, ἀλλὰ δαιμονίαν· θείαν δὲ φύσιν ὀνομάζει τὴν ἀνθρωπίνην μόνον καὶ τὸν νοῦν· (περὶ ζώων μορ. II, 10. IV, 10. ἠθ. Νικομ. X, 7)· πάντα ὅμως τὰ φύσει θεωρεῖ θεῖόν τι ἔχοντα, ἰδίως δὲ τὸν θεωρητικὸν νοῦν (ἠθ. Νικομ. VII, 14. X, 9)· λέγει δ' ὅτι ὁ θεὸς καὶ ἡ φύσις οὐδὲν μάτην ποιοῦσιν· (περὶ οὐραν. I, 4).

(1) Μετ. VI, 1. περὶ ψυχῆς ἐνίας θεωρῆσαι τοῦ φυσικοῦ, ὅση μὴ ἄνευ ὕλης ἐστίν. περὶ ψυχ. I, 1.

Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως συζητεῖ πότερον μία πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἀρχὴ ἢ πλείους; εἰ ἔστι μία πότερον ἀκίνητος πρέπει νὰ ἦναι ἢ κινουμένη; Ἡ σκέψις ὅμως εἰ ἓν καὶ ἀκίνητον τὸ ὄν ἐστιν, δὲν εἶναι ἀντικείμενον τῆς περὶ φύσεως ἐπιστήμης, ὡς εἴρηται, ἀλλὰ τῆς πρώτης φιλοσοφίας.

Οἱ λέγοντες ἓν τὸ πᾶν καὶ τοῦτο ποιὸν ἢ ποσὸν ποιοῦντες τὸ ἀδύνατον λέγουσι, διότι οὐδὲν τῶν κατηγορουμένων χωρίζεται παρὰ μόνη ἡ οὐσία. Ἐπειδὴ αἱ ἄλλαι κατηγορίαι κατὰ τῆς οὐσίας λέγονται, καθ' ὑποκειμένου, δὲν δύνανται νὰ ἦναι ἀρχαί· οὐδὲ τἀναντία, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, εἰσὶν οὐσίαι, ἀρχαί· (φυσ. I, 1).

Ἐπειδὴ δὲ πᾶν τὸ γιγνόμενον ὑπό τινος ὑποκειμένου γίγνεται, ὑποκείμενον δ' εἶναι ἡ οὐσία, τὸ εἶδος, ἡ ὕλη καὶ ἡ στέρησις, δύναταί τις νὰ εἴπῃ τὰς ἀρχὰς τρόπον μέν τινα τρεῖς, τὸ εἶδος, τὴν ὕλην καὶ τὴν στέρησιν (φυσ. I, 7)· ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὴν ὕλην τῆς στερήσεως, διότι ἡ μὲν ὕλη ἐστὶ μὴ ὂν (δυνάμει ὂν) κατὰ συμβεβηκός, ἡ δὲ στέρησις μὴ ὂν καθ' αὑτό. (φυσ. I, 8. μετ. IX, 9).

Ἡ φύσις ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον ἑκάστῳ, καὶ ἔστι διχῶς τό τε εἶδος καὶ ἡ ὕλη. (φυσ. II, 1. 2). Ἐπειδὴ δὲ τὰ αἴτιά εἰσι τέσσαρα, ἡ ὕλη, τὸ εἶδος, τὸ κινῆσαν καὶ τὸ οὗ ἕνεκα, πρέπει ὁ φυσικὸς νὰ γνωρίζῃ αὐτά, διότι διὰ τούτων θέλει ἀποδώσει τὸ διὰ τί· (φυσ. II, 2), ἄρα ὁ φυσικὸς πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν.

Ὁ Ἀριστοτέλης (φυσ. III, 1), λέγει ὅτι ἀγνοουμένης τῆς κινήσεως ἀγνοεῖται καὶ ἡ φύσις· ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν (φυσ. VIII, 1), ὅτι ἡ κίνησις οὐ γέγονεν, ἀλλ' ἀεὶ ἦν καὶ ἔσται, καὶ τοῦτό ἐστιν ἀθάνατον καὶ ἄπαυστον τοῖς οὖσιν, οἷον ζωή τις οὖσα τοῖς φύσει συνεστῶσι πᾶσιν· ἀλλαχοῦ δ' ὅτι τὸ πᾶν ἐστὶν ἔμψυχον· (φυσ. VIII, 4. ἠθ. Εὐδ· II, 8. ἠθ. μεγαλ. I, 4)· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ κίνησίς ἐστιν αἰτία τῆς γενέσεως, τῆς ἀναπτύξεως καὶ ὑπάρξεως τῶν ὄντων (1).

(3) Πᾶσα γένεσις ἕνεκά του γίγνεται· ἡ φύσις αἰτία πᾶσι τάξεως· τάξις δὲ πᾶσα λόγος.

Ἡ δ' ἔννοια τῆς κινήσεως ἐξάγεται προσδιοριζομένων τῶν εἰδῶν αὐτῆς· ταῦτα δ' ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τρία: ἤγουν τὴν κατὰ ποσὸν ἤτοι τὴν αὔξησιν καὶ φθίσιν, τὴν κατὰ ποιὸν ἤτοι ἀλλοίωσιν, καὶ τὴν κατὰ τόπον ἤτοι φοράν. (φυσ. VIII, 7). Τῆς δὲ μεταβολῆς ἀναφέρει τέσσαρα εἴδη, τὴν κατὰ τὸ τί (γένεσιν καὶ φθοράν), τὴν κατὰ τὸ ποιόν, ἀλλοίωσιν, τὴν κατὰ τὸ ποσόν, αὔξησιν καὶ φθίσιν, καὶ τὴν κατὰ τόπον, φοράν· (φυσ. V, 2)· ἡ τῆς οὐσίας μεταβολὴ εἶναι γένεσις καὶ φθορά. Ὅλα ὅμως ταῦτα τὰ εἴδη τῆς κινήσεως ἀνάγονται εἰς τὴν κατὰ τόπον, διότι αὕτη εἶναι προτέρα τῶν ἄλλων καὶ λόγῳ καὶ χρόνῳ καὶ γνώσει· (περὶ γεν. καὶ φθ. I, 6)· ἡ αὔξησις συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι τῇ ὕλῃ προστίθεται ἑτέρα οὖσα δυνάμει μὲν ἡ αὐτὴ μετ' αὐτῆς, ἐνεργείᾳ δ' αὐτῆς διάφορος· ἐν τῇ αὐξήσει ἡ μορφὴ μένει ἡ αὐτή· καὶ ἡ φθίσις συνίσταται ἐν τῇ μειώσει τῆς ὕλης, ἡ δὲ μορφὴ μένει ἡ αὐτή. Ὁ Ἀριστοτέλης (φυσ. VIII, 7) λέγει, ὅτι ἀρχὴ πάντων τῶν παθημάτων ἐστὶν ἡ πύκνωσις καὶ ἡ μάνωσις, ἡ σύγκρισις καὶ διάκρισις, καθ' ἃς γένεσις καὶ φθορὰ τῶν οὐσιῶν λέγεται· συγκρινόμενα δὲ καὶ διακρινόμενα εἶναι ἀνάγκη νὰ μεταβάλλωνται κατὰ τόπον· ἄρα πᾶσα κατὰ ποσὸν μεταβολὴ ὑποθέτει μεταβολὴν κατὰ ποιὸν καὶ κατὰ τόπον· (γεν. καὶ φθ. II, 10)· ἀλλ' ἡ κατὰ τόπον κίνησις εἶναι τῶν ἄλλων προτέρα· καὶ ἡ γένεσις καὶ φθορὰ ἔχουσι βάσιν τὴν κατὰ τόπον κίνησιν· (γεν. καὶ φθ. I, 2. 3)· ἡ ἀλλοίωσις γίνεται, ὅταν τὰ πάθη μεταβάλλωνται, γένεσις δὲ καὶ φθορά, ὅταν τὸ ὑποκείμενον ἢ καθ' ὕλην ἢ κατ' εἶδος μεταβάλληται· ἀλλοίωσις μὲν εἶναι, ὅταν ὑπομένοντος τοῦ ὑποκειμένου, αἰσθητοῦ ὄντος, μεταβάλληται ἐν τοῖς ἑαυτοῦ πάθεσιν· ὅταν δ' ὅλον μεταβάλληται μὴ ὑπομένοντος τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου, αἰσθητοῦ ὄντος, γένεσις ἤδη τὸ τοιοῦτον, τοῦ δὲ φθορά. Ταῦτα δ' ὁρίζονται ἐκ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως. Πᾶν τὸ γιγνόμενον γίνεται ὑπό τινος καί τι, καὶ ἐπειδὴ τοῦτο ἄνευ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως δὲν δύναται νὰ ἐνεργῇ, πρέπει αὕτη νὰ προηγῆται πάσης γενέσεως· (γεν. καὶ φθ. II, 10). ἐὰν δ' ἡ κατὰ τόπον κίνησις εἶναι τῆς γενέσεως προτέρα, καὶ τῆς αὐξήσεως καὶ τῆς φθίσεως καὶ τῆς ἀλλοιώσεως καὶ τῆς φθορᾶς· ἄρα ἡ κατὰ τόπον κίνησις εἶναι προτέρα τῶν ἄλλων καὶ λόγῳ καὶ χρόνῳ καὶ γνώσει. (γεν. καὶ φθ. I, 6). Ἐὰν πᾶσα γένεσις ἦναι μετάβασις ἐκ δυνάμει ὄντος εἴς τι ἐνεργείᾳ ὄν, ἑπόμενον ἦτο ὁ Ἀριστοτέλης νὰ μὴ ἐπιδοκιμάσῃ θεωρίας τὴν γένεσιν ἀρνουμένας· θεωρῶν δὲ πρώτην τὴν κατὰ τόπον κίνησιν θεωρεῖ δευτέραν τὴν κατὰ ποιὸν καὶ τρίτην τὴν τοῦ σκοποῦ ἐνέργειαν χρωμένην μέσοις τῷ σωματικῷ καὶ τῷ φύσει ἀναγκαίῳ.

Εἰς δὲ τὴν κατὰ τόπον κίνησιν ἀναφέρονται αἱ περὶ τοῦ ἀπείρου, τόπου, χρόνου, ἑνότητος καὶ συνεχείας τῆς κινήσεως θεωρίαι. Περὶ τούτων πραγματεύεται μὲν πρὸ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῆς (φυσ. III καὶ IV. βιβλίον), ὁ τρόπος ὅμως τοῦ πραγματεύεσθαι ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπ' ὄψιν ἰδίως εἶχε τὴν κατὰ τόπον κίνησιν.

Ὡς σκοπὸν δὲ τῆς φύσεως θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ νὰ κρατήσῃ ἡ κατὰ τὸ εἶδος φύσις τὴν κατὰ τὴν ὕλην· (περὶ ζώων γεν. IV, 4). Ὅταν δ' ἡ κατὰ τὸ εἶδος φύσις δὲν κρατήσῃ τὴν κατὰ τὴν ὕλην, τότε γίγνονται τὰ παρὰ φύσιν, τὰ καλούμενα τέρατα (ζώων γεν. IV, 3. ζώων γεν. IV, 4. καὶ γὰρ τὸ τέρας ἀπηρία τις ἐστίν)· τοιαῦτα δ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐκλαμβάνει τὸ τῶν ἀσπαλάκων γένος (ἱστ. ζώων IV, 8. περὶ φυτ. I, 1), καὶ τὸ τῶν ἄλλων ζώων παρὰ τὸν ἄνθρωπον (περὶ ζώων μορ. IV, 10), καὶ τούτου τὸ θῆλυ πεπηρωμένον (περὶ ζώων γεν. II, 3).

Πρὶν ἢ δὲ περὶ τόπου, χρόνου καὶ κινήσεως πραγματευθῇ, διασαφεῖ ἐννοίας τινὰς (φυσ. I, 4), οἷον ὅτι ἡ τύχη ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀνθρώπινα, τὸ δ' αὐτόματον καὶ εἰς τὰ ζῷα καὶ εἰς πολλὰ ἄψυχα, ἀλλ' ὅτι ἀμφότερα ὑποθέτουσιν αἰτίας ἀναγκαίας ἡμῖν ὅμως ἀγνώστους· οὕτως ἀναιρεῖ ὁ Ἀριστοτέλους τοὺς παραδεχομένους τὸ αὐτόματον καὶ τὴν τύχην αἴτια. Ἐπειδὴ ἡ κίνησις εἶναι μετάβασις ἐκ δυνάμει ὄντος εἰς ἐνεργείᾳ ὂν (μετ. XI, 9. τὴν τοῦ δυνάμει ἐνέργειαν λέγω κίνησιν), αὕτη δ' ἄνευ τόπου καὶ χρόνου δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ παρὰ τὰ πράγματα, διότι πᾶν τὸ μεταβάλλον μεταβάλλει ἀεὶ ἢ κατὰ ποσὸν (οἷον τέλειον, ἀτελὲς) ἢ κατὰ ποιὸν (μέλαν, λευκὸν) ἢ κατὰ τόπον,

πρέπει νὰ γείνῃ λόγος περὶ τόπου καὶ χρόνου· (φυσ. III, 1. ἡ κίνησις κατ' Ἀριστοτέλη εἶναι ἐνέργεια ἀτελής III, 2).

Πρὸ δὲ τοῦ χρόνου καὶ τόπου πραγματεύεται περὶ τοῦ ἀπείρου. Πάντες τὸ ἄπειρον, λέγει, τιθέασιν ὡς ἀρχήν τινα τῶν ὄντων, οἱ μὲν Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων ὡς οὐσίαν καὶ οὐχὶ κατὰ συμβεβηκός. (φυσ. III, 4. καὶ ἐφ.).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ἄπειρον δὲν εἶναι οὐσία, ἀλλ' ἰδιότης τις. Ἔπειτα ἀποδεικνύει, ὅτι ἄπειρον μέγεθος νὰ νοηθῇ δὲν εἶναι δυνατόν, διότι, εἰ ἔστι σῶμα, ἔπρεπε νὰ ὁρίζηται ὑπὸ ἐπιφανειῶν, εἰ δ' ἀριθμός ἐστιν, ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀριθμητόν, ὡς τοιοῦτον δὲ δὲν εἶναι ἄπειρον· (περὶ οὐραν. I, 7)· οὐδ' ὡς σῶμα δύναται τὸ ἄπειρον νὰ νοηθῇ, διότι πέρα τοῦ κόσμου ἄλλο σῶμα παρὰ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα δὲν ὑπάρχει· ἐκ πολλῶν δὲ ὑπαρχόντων σωμάτων οὐδὲν δύναται νὰ ἦναι ἄπειρον· ἔπειτα πᾶν σῶμα ὑπάρχει ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, ἐν ὡρισμένῳ τόπῳ, ἐν δὲ τῷ ἀπείρῳ οὐδεὶς ἐστιν ὡρισμένος τόπος, οὐδὲ διαφορὰ τοῦ ἄνω καὶ κάτω, τοῦ κέντρου καὶ τῆς περιφερείας, τοῦ ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν, τοῦ δεξιοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ. (περὶ οὐραν. I, 5. καὶ ἐφ.).

Ἐὰν τὰ σώματα κύκλῳ κινῶνται, ὡς αἱ οὐράνιοι σφαῖραι, ἢ ἐπ' εὐθείας ἄνω καὶ κάτω, ὡς τὰ στοιχεῖα, οὐδεμία τούτων τῶν κινήσεων θὰ ἦτο δυνατὴ ἐν τῷ ἀπείρῳ τόπῳ. Ἡ κύκλῳ δὲν εἶναι δυνατή, διότι στρέφεται περὶ τὸ κέντρον, καὶ πᾶς κύκλος εἶναι πεπερασμένος· οὐδ' ἡ ἐπ' εὐθείας κίνησις εἶναι δυνατή, διότι αὐτὴ ἔχει ἀρχὴν καὶ τέλος· ἑνὶ δὲ λόγῳ τὸ ἄπειρον δὲν ἠδύνατο νὰ κινηθῇ, διότι,, ἵνα διέλθῃ ὁδόν τινα, ἐδεῖτο ἀπείρου χρόνου (φυσ. VI, 7)· τέλος δὲ τὸ ἄπειρόν ἐστιν ἄμορφον καὶ ἀτελές (1).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ἄπειρον εἶναι δυνάμει· πλὴν τὸ ἄπειρον δὲν εἶναι ὡς τόδε τι, ἀλλ' ἀεὶ ἐν γενέσει ἢ φθορᾷ, ὥστε δυνάμει μέν ἐστιν, ἐνεργείᾳ δὲ οὔ· (γεν. καὶ φθ.

(1) Οὐ γὰρ οὗ μηδὲν ἔξω, ἀλλ' οὗ ἀεί τι ἔξω ἐστί, τοῦτο ἄπειρόν ἐστιν· φυσ. III, 6. γεν. ζώων I, 1. Ἡ δὲ φύσις φεύγει τὸ ἄπειρον· τὸ μὲν γὰρ ἄπειρον ἀτελές, ἡ δὲ φύσις ἀεὶ ζητεῖ τέλος.

I, 2)· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἄπειρόν ἐστιν ἁπλῶς δυνάμει, ἀνάγει εἰς τὰ ὑλικὰ αἴτια.

Οἱ δὲ λέγοντες ὅτι ἔστι κενὸν λέγουσιν ὅτι τοῦτο εἶναι τόπος καὶ τόπος ἐστερημένος σώματος.

Ὅτι μὲν ὁ τόπος ὑπάρχει γίνεται φανερὸν ἐκ τῆς ἀντιμεταστάσεως· διότι ὅπου ἐστὶ νῦν ὕδωρ, ἐνταῦθα ἐξελθόντος ὥσπερ ἐξ ἀγγείου πάλιν ἀὴρ ἔνεστιν· ἕκαστον δὲ μὴ κωλυόμενον φέρεται εἰς τὸν αὐτοῦ τόπον, τὸ μὲν ἄνω, τὸ δὲ κάτω, τὸ δὲ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν καὶ πρόσθεν καὶ ὄπισθεν (ταῦτα δ' εἰσὶν τόπου μέρη, αἱ ἓξ διαστάσεις).

Πότερον δ' ὄγκος τις σώματός ἐστιν ὁ τόπος ἢ ἑτέρα τις φύσις; πρῶτον δὲ πρέπει νὰ ζητηθῇ τὸ γένος αὐτοῦ· ὁ τόπος ἔχει τρία διαστήματα, μῆκος, πλάτος καὶ βάθος, οἷς πᾶν σῶμα ὁρίζεται· 1) ὁ τόπος ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἦναι σῶμα· διότι εἰ ἦτο σῶμα, ἔπρεπεν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ νὰ ἦναι δύο σώματα· ἔτι εἰ ἔστι τόπος σώματος, πρέπει νὰ ἦναι καὶ ἐπιφανείας καὶ λοιπῶν περάτων, καὶ δὲν ὑπάρχει διαφορὰ στιγμῆς καὶ τόπου στιγμῆς· ὥστε εἰ ὁ τόπος δὲν εἶναι αὐτῆς ἕτερον, οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδενός, οὐδ' ἔστι τι παρ' ἕκαστον τούτων ὁ τόπος· 2) τοιαύτην δ' ἔχων φύσιν οὔτε στοιχεῖόν ἐστιν οὔτ' ἐκ στοιχείων· διότι μέγεθος μὲν ἔχει, σῶμα δ' οὐδέν· 3) οὔτε εἶναι αἰτία τις τῶν τεσσάρων, διότι οὔτε ὡς ὕλη ἐστὶν (διότι οὐδὲν ἐξ αὐτοῦ συνέστηκεν), οὔτε ὡς εἶδος, διότι τὰ σώματα δὲν θὰ ἐκινοῦντο ἐν τόπῳ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ τόπου· οὔτε ὡς τέλος, οὔτε ὡς ἀρχὴ τῆς κινήσεως· (φυσ. VI, 1)· 4) ὁ τόπος εἶναι κοινός, ἐν ᾧ πάντα τὰ σώματά εἰσιν, ἴδιος, ἐν ᾧ πρώτῳ (οἷον ὁ τόπος ὁ περιέχων σέ).

Εἰ ὁ τόπος ἦτο τὸ πρῶτον περιέχον τῶν σωμάτων ἕκαστον, θὰ ἦτο πέρας τι· ὥστε θὰ ἐφαίνετο, ὅτι τὸ εἶδος ἑκάστου εἶναι ὁ τόπος, ᾧ τὸ μέγεθος καὶ ἡ ὕλη τοῦ μεγέθους ὁρίζεται, διότι τοῦτό ἐστι τὸ πέρας ἑκάστου· πῶς δὲ φαίνεται ὅτι ὁ τόπος εἶναι τὸ διάστημα τοῦ μεγέθους, ἡ ὕλη, διότι τοῦτο εἶναι τοῦ μεγέθους ἕτερον, τὸ περιεχόμενον ὑπὸ τοῦ εἴδους καὶ ὡρισμένον, οἷον ὑπὸ ἐπιπέδου καὶ πέρατος· ἔστι δὲ τοιοῦτον ἡ ὕλη καὶ τὸ ἀόριστον· ὅταν δὲ τὸ πέρας ἀφαιρεθῇ καὶ τὰ πάθη τῆς σφαίρας,

δὲν μένει ἄλλο εἰ μὴ μόνη ἡ ὕλη· διὸ καὶ μόνος ὁ Πλάτων ἐπεχείρησε νὰ εἴπῃ τὴν ὕλην καὶ τὴν χώραν ταυτόν· ἡ ὕλη ὅμως καὶ τὸ εἶδος δὲν χωρίζονται τοῦ πράγματος, ὁ δὲ τόπος ἐνδέχεται· ὥστε ὁ τόπος εἶναι χωριστὸς ἑκάστου καὶ οἷον ἀγγεῖον· χωριστὸς δὲ δὲν εἶναι τὸ εἶδος, περιέχων δ' εἶναι ἕτερος τῆς ὕλης, διότι, εἰ ὁ αὐτὸς ἦν, ἔπρεπε τὸ περιέχον, ὅ ἐστι τὸ ἀγγεῖον, καὶ τὸ περιεχόμενον, οἷον ὁ οἶνος, νὰ ἦναι ταυτὸν (φυσ. IV, 2. 3). Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὸν τόπον 1) περιέχον ἐκείνου, οὗ τόπος ἐστὶ, καὶ ἕτερον τοῦ πράγματος (τοῦ περιεχομένου)· 2) ὁ πρῶτος τόπος οὔτε μείζων ἐστὶν, οὔτε ἐλάττων (τοῦ περιεχομένου)· 3) ὁ τόπος ἐστὶ χωριστὸς ἑκάστου· 4) πᾶς τόπος ἔχει τὸ ἄνω καὶ κάτω· 5) ἕκαστον φέρεται φύσει καὶ μένει ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. (φυσ. IV, 4). Ὁ τόπος δὲν ἠδύνατο νὰ ζητῆται, εἰ μὴ ὑπῆρχεν ἡ κατὰ τόπον κίνησις· διὸ, εἰ καὶ ὁ οὐρανὸς δὲν ἦτο ἀεὶ ἐν κινήσει, οὐδὲ τὸν οὐρανὸν θὰ ἐνομίζομεν ὅτι ἐν τόπῳ ἐστίν· ἐπειδὴ δ' ὁ τόπος οὔτε μορφὴ εἶναι οὔτε ὕλη οὔτε διάστημά τι τὸ μεταξὺ τῶν ἐσχάτων, διότι τοῦτο μετὰ τῶν σωμάτων μεταβάλλεται, ὁ δὲ τόπος μένει ὁ αὐτὸς, ἐν ᾧ τι ὑπάρχει καὶ κινεῖται, φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ τόπος εἶναι τὸ πέρας τοῦ περιέχοντος σώματος ἀκίνητον πρῶτον· (περὶ οὐραν. IV, 3 καὶ ἐφ.)· ὁ τόπος δ' εἶναι οὐχὶ ὁ οὐρανὸς, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ τὸ ἔσχατον καὶ ἁπτόμενον τοῦ κινητοῦ σώματος πέρας ἠρεμοῦν (περὶ οὐραν. V, 5)· καὶ διὰ τοῦτο ἡ γῆ εἶναι ἐν τῷ ὕδατι, τοῦτο δ' ἐν τῷ ἀέρι, οὗτος δ' ἐν τῷ αἰθέρι, ὁ δ' αἰθὴρ ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ δ' οὐρανὸς οὐκέτι ἐν ἄλλῳ· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι οὔτε συναύξεται ὁ τόπος, οὔτε στιγμῆς ἐστιν, οὔτε δύο σώματα ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, οὔτε διάστημά τι σωματικόν· διότι τὸ μεταξὺ τοῦ τόπου τὸ τυχὸν ἐστι σῶμα, ἀλλ' οὐχὶ διάστημα σώματος· καὶ ὁ τόπος ἐστι ποῦ, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐν τόπῳ, ἀλλ' ὡς τὸ πέρας ἐν τῷ πεπερασμένῳ· οὐ γὰρ πᾶν τὸ ὂν ἐν τόπῳ, ἀλλὰ τὸ κινητὸν σῶμα. (φυσ. IV, 5).

Ἐκ δὲ τῆς τοῦ τόπου ἐννοίας ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν ὑπάρχει κενόν· (φυσ. IV, 6 καὶ ἐφ.)· διότι, εἰ ὁ τόπος εἶναι τὸ πέρας τοῦ περιέχοντος σώματος, φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει τόπος, ὅπου δὲν ὑπάρχει σῶμα· ὁ κενὸς τόπος θὰ ἦτο περιέχον πέρας ἐκείνου, ὃ δὲν περικλείει. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναιρῶν τοὺς Ἀτομικοὺς ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ κενὸν καθιστᾷ τὴν κίνησιν ἀδύνατον (φυσ. IV, 7)· ἔπειτα ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἐκτὸς τοῦ τόπου νὰ νοηθῇ τόπος κενὸς, δηλ. δύο τόποι, εἷς πλήρης καὶ ἕτερος κενὸς, ἐν ἀλλήλοις· ἔπειτα ὁ κενὸς τόπος δὲν εἶναι ἀναγκαῖος· διὸ πᾶν σῶμα ἔχει τὸν αὐτοῦ τόπον (περὶ οὐραν. IV, 2)· ἑνὶ λόγῳ πίπτει τις εἰς ἀντίφασιν ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἔστι κενὸς τόπος καὶ τόπος κοινὸς ἔξω τοῦ παντὸς, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἦναι σῶμα ὅπου οὐδὲν νὰ ἦναι ἠδύνατο (1). Ἐν δὲ τῷ κενῷ οὔτε κίνησίς ἐστιν οὔτε διαφορά· (φυσ. IV, 6 καὶ ἐφ.) Τί δ' ἔστι χρόνος; τὸ μὲν αὐτοῦ γέγονε καὶ οὐκ ἔστι, τὸ δὲ μέλλει καὶ οὔπω ἐστίν. Ἐκ δὲ τούτων καὶ ὁ ἄπειρος καὶ ὁ ἀεὶ λαμβανόμενος χρόνος σύγκειται.

Ὁ χρόνος δὲν εἶναι κίνησις, οὐδ' ἄνευ κινήσεως, διότι ὁ χρόνος παρατηρεῖται διὰ τῆς κινήσεως τῆς διανοίας· δὲν εἶναι κίνησις ὁ χρόνος, διότι ἡ κίνησις συνδέεται μετὰ τοῦ κινητοῦ, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ὁτὲ μὲν ταχυτέρα, ὁτὲ δὲ βραδυτέρα, ὁ δὲ χρόνος εἶναι πανταχοῦ ὁ αὐτὸς καὶ ἡ κίνησίς του ἡ αὐτή· ὅθεν ὁ χρόνος ἔχει ἀναφορὰν εἰς τὴν κίνησιν, εἶναι ὅμως αὐτῆς διάφορος· εἶναι ἀριθμὸς (μέτρον) κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον (περὶ οὐραν. I, 9. φυσ. IV, 10). Ὁ δὲ χρόνος εἶναι συνεχὴς τῷ νῦν καὶ διαιρεῖται κατὰ τὸ νῦν· τὸ νῦν συνέχει τὸν παρελθόντα χρόνον καὶ τὸν ἐσόμενον καὶ εἶναι πέρας χρόνου· ἡ ἕνωσις εἶναι τὸ νῦν· διὰ τῆς κινήσεως αὐτοῦ προέρχεται ὁ χρόνος· συνέχει τὸν χρόνον καθ' ὅσον τὸ νῦν ἐστιν ἐν ἑκάστῃ στιγμῇ τὸ αὐτὸ, διαιρεῖ δ' αὐτὸν, καθ' ὅσον τὸ εἶναι αὐτοῦ δὲν εἶναι τὸ αὐτό· (ἀεὶ ἕτερον τὸ νῦν) τουτέστιν ὁ χρόνος ἐστὶ διωρισμένος.

Ὅταν δὲ λέγωμεν, ὅτι ἐν χρόνῳ τὰ ὄντα εἰσὶ, λέγομεν, ὅτι

(1) Περὶ οὐρ. I, 9. Ἅμα δὲ δῆλον ὅτι οὐδὲ τόπος οὐδὲ κενὸν οὐδὲ χρόνος ἐστὶν ἔξω τοῦ οὐρανοῦ· ἐν ἅπαντι γὰρ τόπῳ δυνατὸν ὑπάρξαι σῶμα· κενὸν δ' εἶναί φασιν ἐν ᾧ μὴ ὑπάρχει σῶμα, δυνατὸν δ' ἐστὶ γενέσθαι· ἔξω δὲ τοῦ οὐρανοῦ δέδεικται ὅτι οὔτ' ἔστιν οὔτ' ἐνδέχεται γενέσθαι σῶμα.

μετροῦνται τῷ χρόνῳ καὶ περιέχονται ὑπ' αὐτοῦ· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι τὰ ἀεὶ ὄντα, τὰ ἀΐδια, οὐκ ἐν χρόνῳ οὐδὲ πάσχουσιν ὑπὸ τοῦ χρόνου.

Ἐπειδὴ δ' ὁ χρόνος εἶναι μέτρον κινήσεως, ἔσται καὶ ἠρεμίας κατὰ συμβεβηκός, διότι πᾶσα ἠρεμία ἐν χρόνῳ, καὶ διότι οὐ πᾶν τὸ ἀκίνητον ἠρεμεῖ, ἀλλὰ τὸ ἐστερημένον κινήσεως πεφυκὸς δὲ κινεῖσθαι· ὁμοίως δὲ δὲν εἶναι ἐν χρόνῳ καὶ τὰ μὴ ὄντα, οὐδ' ὑπ' αὐτοῦ περιέχονται, διότι ὅσα δὲν περιέχονται, ταῦτα οὔτ' ἦν, οὔτ' ἔστιν, οὔτ' ἔσται (φυσ. IV, 12).

Περὶ δὲ τῆς σχέσεως τοῦ χρόνου πρὸς τὴν ψυχὴν δύναται νὰ ἀπορήσῃ τις, πότερον μὴ οὔσης ψυχῆς δύναται νὰ ἦναι χρόνος ἢ οὔ; Τὴν ἀπορίαν ταύτην λύει ὁ Ἀριστοτέλης λέγων, ὅτι ὁ χρόνος, καθ' αὑτὸν εἶναι δεδομένος μετὰ τῆς κινήσεως, πράγματι ὅμως οὐκ ἄνευ ψυχῆς· διότι ὁ ἀριθμὸς δὲν ὑπάρχει ἄνευ τοῦ ἀριθμήσοντος (φυσ. IV, 14)· ἐπειδὴ ὁ χρόνος εἶναι ἀριθμὸς κινήσεως, ὑποθέτει ἐξ ἑνὸς μὲν ἀντικείμενον, ἐξ ἑτέρου δ' ἀριθμοῦν ὑποκείμενον· λέγει ὅμως, ὅτι ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι τὸ ᾧ, ἀλλὰ τὸ ἀριθμητόν, τουτέστιν ἀντικειμενικῶς (φυσ. IV, 11. v, 3. οὐραν. I, 9)· ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς εἶναί τι μετὰ τῆς κινήσεως καὶ τοῦ κινουμένου σώματος συνεχόμενον, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ὅπου δὲν εἶναι σώματα, ἔξω τοῦ οὐρανοῦ, ἐκεῖ οὐδὲ χρόνος ἐστίν.

Περὶ δὲ κινήσεως ὁ Ἀριστοτέλης λόγον ποιούμενος διακρίνει τὴν κίνησιν τῆς μεταβολῆς, ἧς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, μετ' ἄλλο, καὶ τὸ μὲν πρότερον, τὸ δ' ὕστερον· ἡ δὲ μεταβολὴ τετραχῶς λέγεται· ἢ ἐξ ὑποκειμένου εἰς ὑποκείμενον, ἢ ἐξ ὑποκειμένου εἰς μὴ ὑποκείμενον, ἢ ἐκ μὴ ὑποκειμένου εἰς ὑποκείμενον, ἢ ἐκ μὴ ὑποκειμένου εἰς μὴ ὑποκείμενον· ὑποκείμενον δὲ ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ καταφάσει δηλούμενον· ὥστε ἐκ τῶν εἰρημένων ἀνάγκη αἱ μεταβολαὶ νὰ ἦναι τρεῖς, ἡ ἐξ ὑποκειμένου εἰς ὑποκείμενον, ἡ ἐξ ὑποκειμένου εἰς μὴ ὑποκείμενον καὶ ἡ ἐκ μὴ ὑποκειμένου εἰς ὑποκείμενον· διότι ἡ ἐκ μὴ ὑποκειμένου εἰς μὴ ὑποκείμενον δὲν εἶναι μεταβολή, διότι δὲν εἶναι κατ' ἀντίθεσιν· ἡ μὲν ἐκ μὴ ὑποκειμένου εἰς ὑποκείμενον μεταβολή, εἶναι κατ' ἀντίφασιν γένεσις (ἡ ἐκ μὴ ὄντος εἰς ὂν μεταβολή)· ἡ δ' ἐξ ὑποκειμένου εἰς μὴ ὑποκείμενον (ἐξ ὄντος εἰς μὴ ὂν) φθορά· ἐπειδὴ δὲ πᾶσα κίνησις εἶναι μεταβολή τι, μεταβολαὶ δὲ τρεῖς, τούτων δ' αἱ κατὰ γένεσιν καὶ φθορὰν δὲν εἶναι κινήσεις, αὗται δ' εἰσὶν αἱ κατ' ἀντίφασιν, εἶναι ἀνάγκη μόνη ἡ ἐξ ὑποκειμένου εἰς ὑποκείμενον μεταβολὴ νὰ ἦναι κίνησις· τὰ δ' ὑποκείμενα ἢ ἐναντία ἢ μεταξύ. Ἐπειδὴ δ' αἱ κατηγορίαι διῄρηνται οὐσίᾳ καὶ ποιότητι κτλ., ἀνάγκη νὰ ἦναι τρεῖς κινήσεις, ἡ τοῦ ποιοῦ, ἡ τοῦ ποσοῦ καὶ ἡ κατὰ τόπον· (φυσ. V, 1)· διότι κατ' οὐσίαν δὲν ὑπάρχει κίνησις, διότι μηδέν ἐστιν οὐσίᾳ τῶν ὄντων ἐναντίον. Ἐὰν δὲ ἦναι τρία εἴδη κινήσεως, εἶναι ἡ μὲν κατὰ τὸ ποιὸν κίνησις ἀλλοίωσις, ἡ δὲ κατὰ τὸ ποσὸν αὔξησις καὶ φθίσις, ἡ δὲ κατὰ τόπον, φορά. (φυσ. V, 2).

Ὁ Ἀριστοτέλης διασαφεῖ ἐννοίας τινάς, οἷον *ἅμα* λέγεται κατὰ τόπον, ὅσα ἐν ἑνὶ τόπῳ ἐστὶ πρώτῳ· *χωρὶς* δ' ὅσα ἐν ἑτέρῳ· *ἅπτεσθαι*, ὧν τὰ ἄκρα ἅμα συνέχονται· *μεταξὺ* ἐκεῖνο, εἰς ὃ πέφυκεν ἀφικνεῖσθαι τὸ μεταβάλλον πρὶν ἢ ἀφιχθῇ εἰς τὸ ἔσχατον· *ἐφεξῆς* δὲ οὗ μηδὲν μεταξύ ἐστι τῶν ἐν τῷ αὐτῷ γένει καὶ οὗ ἐφεξῆς ἐστίν· *ἐχόμενον* δ' ὃ ἂν ἐφεξῆς ὂν ἅπτηται· *συνεχὲς* δὲ ὅταν δύο τὰ πέρατα συναφθῶσι καὶ ἓν ἀποτελέσωσιν ὅλον. (φυσ. V, 3).

Ὁ Ἀριστοτέλης διασαφεῖ τὰς ἐννοίας ταύτας, ἵνα εὕρῃ τὴν ἀπόλυτον τῆς κινήσεως ἕνωσιν, τουτέστιν ἐν τῇ συνεχεῖ κινήσει, οὔσῃ ἐν τῷ αὐτῷ ἀντικειμένῳ, ἐν τῇ αὐτῇ ἀναφορᾷ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ (1).

Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι περὶ τρία ἡ κίνησίς ἐστιν, ὃ καὶ ἐν ᾧ καὶ ὅτε, ἐννοεῖ ὅτι τὸ κινούμενον, ἐν ᾧ τὸ ἐν τόπῳ, καὶ ὅτε τὸ ἐν χρόνῳ, ποτέ.

Λέγων δὲ ὅτι ἡ εἰς ἐναντίον δὲν εἶναι κίνησις, ἀλλὰ μεταβολή (οἷον γένεσις φθορᾷ ἐναντία)· ἡ δὲ κίνησις οὐκ εἰς ἐναντίον, ἀλλ' ἐναντία ἐστὶ κίνησις κινήσει· (φυσ. V, 5)· ἀντικει-

(1) Φυσ. V, 4. τήν τε ἁπλῶς μίαν κίνησιν ἀνάγκη καὶ συνεχῆ εἶναι καὶ εἰ συνεχής, μία.

ται δὲ κίνησις ἠρεμίᾳ· ὡς δ' αἱ κινήσεις εἰσὶν ἐναντίαι (κίνησις κινήσει), οὕτω καὶ ἠρεμίαι ἐναντίαι (ἠρεμία ἠρεμίᾳ), οἷον ἡ ἐν ὑγιείᾳ τῇ ἐν νόσῳ ἠρεμίᾳ.

Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ βίᾳ (παρὰ φύσιν) λέγει ἐναντίον τῷ κατὰ φύσιν. (φυσ. V, 6 καὶ ἐφ.).

Εἰ δ' ἐστι συνεχὲς καὶ ἁπτόμενον καὶ ἐφεξῆς, συνεχὲς δὲ οὗ τὰ ἔσχατα ἕν, ἁπτόμενον οὗ ἅμα ἐφεξῆς οὗ μηδὲν μεταξὺ συγγενές, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἦναί τι συνεχὲς ἐξ ἀδιαιρέτων, οἷον γραμμὴ ἐκ στιγμῶν, διότι ἡ μὲν γραμμὴ εἶναί τι συνεχές, ἡ δὲ στιγμὴ ἀδιαίρετον· ἐπειδὴ δὲ πᾶν συνεχὲς εἶναι διαιρετὸν εἰς ἀεὶ διαιρετά, τὸ δὲ μέγεθος καὶ ὁ χρόνος καὶ ἡ κίνησις συνεχῆ, δῆλον ὅτι δὲν εἶναι ἀδιαίρετα, οὔτε τὸ μέγεθος, οὔτε ἡ κίνησις, οὔτε ὁ χρόνος, ἀλλὰ διαιρετά. (φυσ. VI, 1 καὶ ἐφ.).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐρευνᾷ εἰς τί συνίσταται ἡ συμμετρία καὶ ἀσυμμετρία τῆς κινήσεως, ἐν τίσι περιστάσεσιν εἰσὶ δύο κινήσεις ἢ κίνησις καὶ ἠρεμία ἐναντίαι, καὶ ἐν τίνι ἀναφορᾷ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν τὸ κατὰ φύσιν καὶ τὸ παρὰ φύσιν τῆς κινήσεως· ἀποδείξας ὅτι τὰ συνεχῆ πάντα εἰσὶ διαιρετά, ὅτι χρόνος καὶ τόπος ἐν ἀναφορᾷ ἵστανται, ὅτι πάντοτε πεπερασμένοι τόποι διέρχονται κινήσει ἐν πεπερασμένῳ χρόνῳ, ἄπειροι μόνον ἐν ἀπείρῳ, ἀπέδειξε τὸ νῦν ἀδιαίρετον, καὶ ἐντεῦθεν ὅτι ἐν τῷ νῦν οὔτε ἠρεμία οὔτε κίνησίς ἐστι δυνατή· ἀποδείξας ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἐν ἀπείρῳ χρόνῳ πεπερασμένον τόπον νὰ μετρηθῇ, καὶ ἐν πεπερασμένῳ χρόνῳ εἶναι ἀδύνατον ἄπειρον μέγεθος νὰ κινηθῇ καὶ ἐν πεπερασμένῳ χρόνῳ νὰ διέλθῃ ἄπειρον τόπον, ἀναιρεῖ τὰς κατὰ τῆς κινήσεως τοῦ Ζήνωνος ἐνστάσεις· (φυσ. VIII, 8)· συγχρόνως δ' ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ἀδιαίρετον οὔτε νὰ μεταβληθῇ δύναται οὔτε νὰ κινηθῇ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδείξας τὴν κίνησιν ἀΐδιον καὶ τὴν ὕπαρξιν πρώτου κινοῦντος ἀκινήτου ἀναγκαίαν ἔλυσε τὸ ζήτημα ὅτι εἰ μία κίνησίς ἐστι καὶ συνεχὴς καὶ ἀΐδιος, αὕτη ἔσται ἡ κατὰ τόπον καὶ ταύτης ἡ κύκλῳ, ἥτις εἶναι διὰ τοῦτο τὸ μέτρον πάσης ἄλλης κινήσεως καὶ μόνη σύμμετρος (φυσ. VIII, 1 καὶ ἐφ. VIII, 8 καὶ ἐφ).

Ἐπειδὴ δ' ἀεὶ κίνησις ἦν καὶ ἔσται τὸν ἅπαντα χρόνον, πρέ-

πει νὰ ὑπάρχῃ καί τις ἀρχὴ τῆς ἀϊδίου κινήσεως, τὸ κινοῦν πρῶτον ἀκίνητον.

Εἰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀνέπτυξε τοὺς νόμους τῆς φύσεως, ἀνέπτυξεν ὅμως ἄριστα τὰ περὶ τόπου, χρόνου καὶ κινήσεως, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν περὶ φύσεως ἀρχῶν ἦλθε δι' ἀναπτύξεως τῆς κινήσεως εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἐξ αὐτῶν δ' εἰς τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ὄντα.

θ) Περὶ οὐρανοῦ.

Τὸν οὐρανὸν ὁ Ἀριστοτέλης διαιρεῖ εἰς δύο μέρη, τὸ οὐράνιον καὶ ἐπίγειον. Ἡ τῶν μερῶν τούτων ἀντίθεσις, τὸ ἀμετάβλητον τῆς τῶν οὐρανίων σωμάτων φύσεως καὶ ἡ τάξις τῶν κινήσεων αὐτῶν, τὸ εὐμετάβλητον τοῦ ἐπιγείου εἰσὶ τοσοῦτον διάφορα, ὥστε ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἠδύνατο τὰ μέρη ταῦτα νὰ θεωρήσῃ τὰ αὐτὰ καὶ νὰ ὑπαγάγῃ τοῖς αὐτοῖς νόμοις (οὐραν. I, 3).

Ἡ περὶ φύσεως ἐπιστήμη ἡ πλείστη φαίνεται, ὡς εἴρηται, περὶ σώματα οὖσα καὶ μεγέθη καὶ τὰ τούτων πάθη καὶ τὰς κινήσεις, ἔτι δὲ περὶ τὰς ἀρχάς· διότι τῶν φυσικῶν ὄντων τὰ μὲν εἰσὶ σώματα καὶ μεγέθη, τὰ δὲ ἔχουσι σῶμα καὶ μέγεθος, τὰ δ' εἰσὶν ἀρχαὶ τῶν ἐχόντων. (οὐραν. I, 1).

Πάντα δὲ τὰ φυσικὰ σώματα καὶ μεγέθη καθ' αὑτὰ κινητὰ λέγομεν κατὰ τόπον, (οὐραν. I, 2), τὴν δὲ φύσιν ἀρχὴν κινήσεως αὐτοῖς. Πᾶσα δὲ κίνησις κατὰ τόπον ἢ εὐθεῖα ἢ κύκλῳ ἢ μικτή ἐστιν· ἁπλαῖ δ' ἡ εὐθεῖα καὶ ἡ κύκλῳ μόναι· κύκλῳ μὲν ἐστιν ἡ περὶ τὸ μέσον, εὐθεῖα δ' ἡ ἄνω καὶ κάτω (φυσ. VIII, 7, 9)· καὶ ἡ μὲν ἄνω ἡ ἀπὸ τοῦ μέσου, ἡ δὲ κάτω ἡ ἐπὶ τὸ μέσον· ὥστε πᾶσα ἡ ἁπλῆ φορὰ ἡ μὲν ἀπὸ τοῦ μέσου, ἡ δ' ἐπὶ τὸ μέσον, ἡ δὲ περὶ τὸ μέσον· διὸ φαίνεται ἀναλογία τις μεταξὺ τῶν σωμάτων καὶ τῆς κινήσεως· διότι ὡς τὸ σῶμα ἐν τρισὶν ἀπετελέσθη οὕτω καὶ ἡ κίνησις αὐτοῦ· ἐπειδὴ δὲ τῶν σωμάτων τὰ μὲν εἰσιν ἁπλᾶ, τὰ δὲ σύνθετα, ἁπλᾶ δ' ὅσα κινήσεως ἀρχὴν ἔχουσι κατὰ φύσιν, οἷον πῦρ καὶ γῆ καὶ τὰ τούτων εἴδη καὶ τὰ συγγενῆ, εἶναι ἀνάγκη καὶ αἱ κινήσεις, αἱ μὲν νὰ

ἦναι ἁπλαῖ, αἱ δὲ μικταί, καὶ τῶν μὲν ἁπλῶν ἁπλαῖ, τῶν δὲ συνθέτων μικταί, καὶ νὰ κινῶνται κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν.

Ἐὰν δ' ἦναι ἁπλῆ κίνησις, ἁπλῆ δ' ἡ κύκλῳ, πρέπει καὶ τοῦ ἁπλοῦ σώματος νὰ ἦναι ἁπλῆ ἡ κίνησις, ἀνάγκη νὰ ἦναι σῶμά τι ἁπλοῦν, ὃ πέφυκε φέρεσθαι τὴν κύκλῳ κίνησιν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν. Ἐὰν δὲ αἱ κινήσεις αὗται ἦναι πρῶται κατὰ φύσιν, πρέπει καὶ σώματα νὰ ἦναι, οἷς αὗται φύσει ὑπάρχουσι, καὶ τὰ σώματα ταῦτα εἶναι τὰ πρῶτα. Ὅσα δὲ σώματα μικτὴν κίνησιν ἔχουσιν, ταῦτά εἰσι σύνθετα· ἐπειδὴ τὸ κατὰ φύσιν πρότερον τοῦ παρὰ φύσιν, πρέπει ἡ κύκλῳ καὶ ἡ εὐθεῖα κίνησις νὰ ὑπάρχωσι τοῖς σώμασι φύσει· καὶ ἐπειδὴ αὕτη εἶναι συνεχὴς καὶ ἀΐδιος, οὐχὶ δ' ἡ παρὰ φύσιν, πρέπει δύο εἴδη ἁπλῶν σωμάτων νὰ ὑπάρχωσι, τοιαῦτα, οἷς ἡ εὐθεῖα ὑπάρχει πρώτως, καὶ τοιαῦτα, οἷς ἡ κύκλῳ.

Ἡ δὲ κύκλῳ ἐστὶ καὶ πρώτη φορά, διότι τὸ τέλειόν ἐστι πρότερον τῇ φύσει τοῦ ἀτελοῦς, ὁ δὲ κύκλος τῶν τελείων. Ἐὰν δέ τις ὑπολάβῃ ὅτι πᾶσα κίνησις εἶναι ἢ κατὰ φύσιν (ὡς ἡ κύκλῳ περὶ τὸ μέσον, ἡ εὐθεῖα ἄνω ἢ κάτω) ἢ παρὰ φύσιν, φανερὸν εἶναι ὅτι ἔστι τις φύσει οὐσία σώματος ἄλλη παρὰ τὰς ἐνταῦθα συστάσεις, θειοτέρα καὶ προτέρα τούτων ἁπάντων. (οὐραν. I, 2).

Βαρὺ ὁ Ἀριστοτέλης λέγει τὸ ἐπὶ τὸ μέσον, κοῦφον τὸ ἀπὸ τοῦ μέσου, τὸ δὲ περὶ τὸ μέσον οὔτε βαρὺ οὔτε κοῦφον. Ἐπειδὴ ἐν τοῖς ἐναντίοις ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ εἶναι τὸ περὶ τὸ μέσον σῶμα ἀγέννητον καὶ ἄφθαρτον καὶ ἀναλλοίωτον καὶ ἀναύξητον καὶ ἀπαθές· διότι τὸ ἔχον αὔξησιν καὶ φθίσιν ἔχει ὕλην, τὸ δ' ἀγέννητον δὲν ἔχει· τοῦτο δὲ τὸ πρῶτον σῶμα αἰθέρα ὠνόμασαν ἀπὸ τοῦ θεῖν ἀεὶ τὸν ἀεὶ χρόνον θέμενοι τὴν ἐπωνυμίαν αὐτῷ (οὐραν. I, 3 καὶ ἐφ.)· ἐξ αὐτοῦ συνίστανται τὰ οὐράνια σώματα, καὶ αὐτῷ ὑπάρχει φύσει ἡ κύκλῳ κίνησις. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει ὅτι οὔτε ἡ περὶ τὸ μέσον κίνησις, οὔτε ἡ ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἐπὶ τὸ μέσον εἶναι ἄπειρος· ἄρα οὐδὲ τὸ περὶ τὸ μέσον καὶ ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἐπὶ τὸ μέσον σῶμα εἶναι ἄπειρον, ἑπομένως οὐδὲ τὸ τοῦ παντὸς σῶμα. (οὐρ. I, 6).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ μέσον τοῦ παντὸς εἶναι ἓν καὶ τὸ ἔσχατον, πρέπει καὶ ὁ οὐρανὸς νὰ ἦναι εἷς. Ὁ δ' οὐρανὸς λέγεται πολλαχῶς· ἕνα μὲν τρόπον ἡ τῆς ἐσχάτης τοῦ παντὸς περιφορᾶς οὐσία ἢ σῶμα φυσικὸν τὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ περιφορᾷ τοῦ παντός· διότι οὐρανὸν λέγομεν τὸ ἔσχατον καὶ τὸ ἄνω μάλιστα, ἐν ᾧ καὶ τὸ θεῖον πᾶν ἱδρύσθαι φαμέν· (οὐρ. I, 9. II, 12)· ὁ δὲ πρῶτος οὐρανὸς εἶναι τὸ τελειότατον τοῦ παντὸς μέρος ἀπόνως κινούμενος ἀρχὴν καὶ τελευτὴν οὐκ ἔχων τοῦ παντὸς αἰῶνος (οὐρ. II, 1). Ἄλλον δὲ τρόπον οὐρανὸν λέγομεν τὸ συνεχὲς σῶμα τῇ ἐσχάτῃ περιφορᾷ τοῦ παντός, ἐν ᾧ σελήνη καὶ ἥλιος καὶ ἔνια τῶν ἄστρων, διότι καὶ ταῦτα ἐν τῷ οὐρανῷ ὅτι εἶναι λέγομεν. Τὸ δὲ τῶν πλανήτων εἶναι ἧττον τέλειον ἢ τὸ τῶν ἀπλανῶν· ἡ δὲ κίνησις αὐτῶν εἶναι μικτὴ καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι καθαρῶς κυκλικὴ καὶ ἑπομένως τελεία· καὶ αὗται ὅμως αἱ σφαῖραί εἰσι θειότατα τῶν φαινομένων (φυσ. II, 4. μετ. XII, 8)· ἄλλον δὲ τρόπον λέγομεν οὐρανὸν τὸ περιεχόμενον σῶμα ὑπὸ τῆς ἐσχάτης περιφορᾶς, διότι τὸ ὅλον καὶ τὸ πᾶν εἰώθαμεν λέγειν οὐρανόν. τρεῖς ἄρα οὐρανοί εἰσι· τριχῶς δὲ λεγομένου τοῦ οὐρανοῦ ἀνάγκη τὸ ὅλον τὸ περιεχόμενον ὑπὸ τῆς ἐσχάτης περιφορᾶς νὰ συνεστήθη ἐξ ὅλου τοῦ φυσικοῦ καὶ αἰσθητοῦ σώματος· διότι μήτε ἔστι σῶμα ἔξω τοῦ οὐρανοῦ μήτε νὰ γείνῃ ἐνδέχεται· διότι μήτε τὸ κύκλῳ φερόμενον σῶμα ἐνδέχεται νὰ μεταλλάξῃ τὸν αὐτοῦ τόπον, μήτε τὸ ἀπὸ τοῦ μέσου μήτε τὸ ἐπὶ τὸ μέσον· ἐπειδὴ παρὰ ταῦτα ἄλλο σῶμα δὲν ὑπάρχει, οὐδὲν τῶν ἁπλῶν σωμάτων ἐνδέχεται νὰ ἦναι ἔξω τοῦ οὐρανοῦ· φανερὸν δ' ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι οὐδὲν σῶμά ἐστιν ἔξω τοῦ οὐρανοῦ. Ἐπειδὴ δ' ἐξ ἁπάσης τῆς οἰκείας ὕλης ὁ πᾶς κόσμος ἐστίν, ὕλη δ' αὐτῷ ἦν τὸ φυσικὸν καὶ αἰσθητὸν σῶμα, ἕπεται, ὅτι δὲν εἶναι πλείους οὐρανοί· διότι, εἰ πολλοὶ ἦσαν, ἤθελον ὑποτεθῆ πολλὰ πρῶτα κινοῦντα· ἐπειδὴ ὅμως τὸ πρῶτον κινοῦν δὲν ἔχει ὕλην, εἶναι μόνον ἕν, ἔπρεπε καὶ ὁ οὐρανὸς ὡς λαμβάνων παρ' αὐτοῦ συνεχῆ καὶ ἀΐδιον κίνησιν νὰ ἦναι εἷς καὶ τέλειος καὶ μόνος (οὐρ. I, 8. μετ. XII, 8).

Ἐπειδὴ κίνησις ἄνευ φυσικοῦ σώματος δὲν ὑπάρχει, χρόνος

δὲ καὶ τόπος δὲν ὑπάρχει ἄνευ κινήσεως, φανερὸν ὅτι ἔξω τοῦ οὐρανοῦ οὔτε κίνησις (διότι δὲν ὑπάρχει σῶμα) εἶναι οὔτε χρόνος, οὔτε τόπος, οὔτε κενὸν (οὐραν. I, 8)· ἐπομένως πάντα ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ τὴν ἀρίστην ἔχουσι ζωὴν τὸν ἅπαντα αἰῶνα, διότι τὸ τέλος τὸ περιέχον τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἑκάστου, οὗ μηδὲν ἔξω κατὰ φύσιν, αἰὼν ἑκάστου κέκληται· κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὸ τέλος παντὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὸ περιέχον τέλος τὸν πάντα χρόνον καὶ τὴν ἀπειρίαν αἰών ἐστιν, ἀπὸ τοῦ ἀεὶ εἶναι εἰληφὼς τὴν ἐπωνυμίαν, ἀθάνατος καὶ θεῖος· διότι τὸ θεῖον ἀνάγκη νὰ ἦναι ἀμετάβλητον πᾶν τὸ πρῶτον καὶ ἀκρότατον· διότι οὔτ' ἄλλο κρεῖττον ἔχει, οὔτε φαῦλον οὐδέν, καὶ ἄπαυστον κίνησιν κινεῖται εὐλόγως· διότι τοῦ κύκλῳ σώματος ὁ αὐτὸς τόπος, ὅθεν ἤρξατο καὶ εἰς ὃν τελευτᾷ (οὐρ. I, 9). Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι ὁ πᾶς οὐρανὸς οὔτ' ἐγένετο οὔτ' ἐνδέχεται νὰ φθαρῇ, ἀλλ' ἔστιν εἷς καὶ ἀΐδιος, ἀρχὴν καὶ τελευτὴν οὐκ ἔχων τοῦ παντὸς αἰῶνος, ἔχων δὲ καὶ περιέχων ἐν ἑαυτῷ τὸν ἄπειρον χρόνον (οὐραν. II, 1).

Ἐπειδὴ δ' ὁ οὐρανὸς θεῖόν τι σῶμά ἐστιν, ἔχει διὰ τοῦτο τὸ ἐγκύκλιον σῶμα, ὃ φύσει κινεῖται κύκλῳ ἀεί. Ἐπειδὴ δέ τι κινεῖται ἀεί, ἀνάγκη νὰ μένῃ καί τι ἀεί· τοῦτο δὲ τὸ μένον ἐπὶ τοῦ μέσου εἶναι ἡ γῆ· εἰ δ' ἔστι γῆ, ἀνάγκη νὰ ἦναι καὶ πῦρ καὶ μεταξὺ τούτων ἀὴρ καὶ ὕδωρ· τούτων δ' ὑπαρχόντων ἀνάγκη νὰ ἦναι καὶ γένεσις· εἰ δ' ἔστι γένεσις, ἀνάγκη νὰ ἦναι καὶ ἄλλη φορά, ἢ μία ἢ πλείους (οὐρ. II, 3). Ἐπειδὴ τὸ μὲν πρῶτον σχῆμα τοῦ πρώτου σώματος, πρῶτον δὲ σῶμα τὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ περιφορᾷ, ἀνάγκη σφαιροειδὲς νὰ ἦναι τὸ τὴν κύκλῳ περιφερόμενον φοράν· καὶ τὸ συνεχὲς ἐκείνῳ ἄρα σφαιροειδὲς καὶ τὰ πρὸς τὸ μέσον αὐτῶν· διότι τὰ ὑπὸ τοῦ σφαιροειδοῦς περιεχόμενα καὶ ἁπτόμενα ἀνάγκη νὰ ἦναι ὅλα σφαιροειδῆ· τὰ δὲ κάτω τῆς τῶν πλανήτων σφαίρας ἅπτεται τῆς ἐπάνω σφαίρας· ἐπειδὴ δὲ φαίνεται ὅτι τὸ πᾶν περιφέρεται κύκλῳ, ἀνάγκη διὰ ταῦτα ὁ οὐρανὸς νὰ ἦναι σφαιροειδής· ὅτι δ' ὁ οὐρανὸς εἶναι σφαιροειδής, ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τοῦ ὕδατος, διότι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὕδατος εἶναι (λέγει) σφαιροειδής, διότι τὸ

ὕδωρ συῤῥεῖ εἰς τὸ κοιλότερον· κοιλότερον δ' εἶναι τὸ τοῦ κέντρου ἐγγύτερον (οὐραν. II, 4).

Ἡ δὲ κίνησις τοῦ πρώτου οὐρανοῦ καὶ τῆς πρώτης φορᾶς πρέπει νὰ ἦναι ὁμαλὴ καὶ οὐχὶ ἀνώμαλος· διότι εἰ ἀνωμάλως κινήσεται, δῆλον ὅτι ἐπίτασις ἔσται καὶ ἀκμὴ καὶ ἄνεσις τῆς φορᾶς· διότι ἅπασα ἡ ἀνώμαλος φορὰ καὶ ἄνεσιν ἔχει καὶ ἐπίτασιν καὶ ἀκμήν· (οὐραν. II, 6).

Τὰ δὲ καλούμενα ἄστρα ἐκ τίνων τε συνίστανται καὶ ἐν ποίοις σχήμασι καὶ τίνες αἱ κινήσεις αὐτῶν; ὡς δ' οἱ λέγοντες τὰ ἄστρα πύρινα διὰ τοῦτο λέγουσιν, ὅτι τὸ ἄνω σῶμα λέγουσι πῦρ· διότι εἶναι εὔλογον ἕκαστον νὰ συνίσταται ἐκ τούτων, ἐν οἷς ἐστιν, ὁμοίως καὶ ἡμεῖς λέγομεν· ἡ δὲ θερμότης ἀπ' αὐτῶν καὶ τὸ φῶς παρεκτριβομένου τοῦ ἀέρος ὑπὸ τῆς ἐκείνων φορᾶς· ταῦτα δὲ ἄνω τοῦ ἀέρος ὄντα δὲν ἐκπυροῦνται, ἀλλ' ὁ ἀὴρ ὢν ὑπὸ τὴν τοῦ κυκλικοῦ σώματος σφαῖραν, ἀνάγκη νὰ ἐκθερμαίνηται ὑπὸ τῆς φορᾶς ἐκείνης. Ἐπειδὴ δ' ὁ ἥλιος ἔτυχεν ἐνδεδυμένος ταύτῃ, παρέχει ἡμῖν, ὅταν πλησιάζῃ καὶ ἀνυψοῦται ὑπὲρ ἡμᾶς, τὴν θερμότητα· ὅτι μὲν τὰ ἄστρα οὔτε πύρινα εἶναι οὔτ' ἐν πυρὶ φέρονται, ἱκανὰ τὰ εἰρημένα περὶ αὐτῶν (περὶ οὐραν. II, 8 καὶ ἐφ.).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι τὰ ἄστρα εἰσὶ σφαιροειδῆ, καὶ ἐπειδὴ δὲν κινοῦνται δι' ἑαυτῶν, φανερὸν ὅτι ἡ φύσις ἀπέδωκε τοῖς ἀκινήτοις καὶ σχῆμα σφαιροειδές, ὃ ἥκιστα κινητικόν ἐστιν, διότι ἡ σφαῖρα μηδὲν ἔχει πρὸς τὴν κίνησιν ὄργανον (περὶ οὐρ. II, 11).

Αἱ δὲ κινήσεις τῶν ἄστρων ἔχουσιν ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἀποστήματα, καὶ ταχύτεραι μὲν εἰσὶν αἱ ἐγγύτερον ἐν τῇ ἐσχάτῃ περιφορᾷ, βραδύτεραι δὲ ποῤῥώτερον, ἡ δὲ τοῦ ποῤῥωτάτω μάλιστα κρατεῖται· τὰ δὲ μεταξὺ κατὰ λόγον ἤδη τῆς ἀποστάσεως, ὥσπερ καὶ δεικνύουσιν οἱ μαθηματικοὶ (οὐραν. II, 10). Ἐπειδὴ δ' ἡ γῆ εἶναι τὸ ποῤῥώτατον δὲν κινεῖται· (οὐρ. II, 2). (ἠθ. Νικομ. VI, 7).

Ἐπειδὴ δ' ἡ φορὰ τῆς γῆς καὶ τῶν μορίων αὐτῆς ἐπὶ τὸ μέσον τοῦ παντός ἐστιν, ἕπεται ὅτι κεῖται ἐπὶ τοῦ κέντρου τοῦ

παντὸς καὶ ἔστιν ἀκίνητος· σχῆμα δὲ ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ σφαιροειδὲς, διότι τὸ πᾶν εἶναι σφαιροειδές. Ὅτι δ' ἡ γῆ εἶναι σφαιροειδὴς, γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τῆς ἐκλείψεως τῆς σελήνης καὶ τῆς τῶν ἄστρων παρατηρήσεως καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς εἰς διάφορα τῆς γῆς μέρη μεταβάσεως, διότι τινὰ ἄστρα δὲν φαίνονται ἐκ παντὸς τόπου. (περὶ οὐραν. II, 13 καὶ 14).

Ἐπειδὴ δὲ τρία εἴδη κινήσεώς εἰσιν, ἡ περὶ τὸ μέσον, ἡ κύκλῳ, ἡ ἀπὸ τοῦ μέσου, ἡ ἄνω, καὶ ἡ ἐπὶ τὸ μέσον, ἡ κάτω, εἶναι τὸ περὶ τὸ μέσον τέλειον καὶ ἀπαθὲς, τουτέστιν ὁ αἰθὴρ, καὶ ἐξ αὐτοῦ συνέστη ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ οὐράνια σώματα· ὁ δ' οὐρανὸς εἶναι ἔμψυχος καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχήν. (περὶ οὐρ. I, 2 καὶ ἐφ. II, 7. II, 2. μετεωρολ. I, 3. ἠθ. Νικομ. VI, 7).

Ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ὅλον οὐρανὸν θεωρεῖ ἕνα καὶ σφαιροειδῆ (1), ἄκρα δ' αὐτοῦ τὴν ἐσχάτην περιφορὰν, ἐν ᾗ εἰσὶν οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες, καὶ τὸ μέσον, ἐν ᾧ ἡ γῆ, ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τοὺς πλανήτας, ἥλιον καὶ σελήνην· καὶ ὁ μὲν ἔσχατος οὐρανὸς κινεῖται ὑπὸ τοῦ πρώτου κινοῦντος ἀκινήτου, ὁ δὲ μέσος οὐρανὸς ὑπὸ τοῦ ἐσχάτου (οὐραν. II, 10 καὶ ἐφ.). Τούτου δὲ τοῦ μέσου ἡ φορὰ, ἡ κατὰ τὸν λοξὸν κύκλον, εἶναι αἰτία τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς (περὶ γεν. καὶ φθ. II, 10)· διότι ἡ τῶν πλανήτων κίνησις δὲν εἶναι τελεία, ἀλλὰ λοξὴς, καὶ ὁτὲ μὲν ἐγγύτερον τοῦ ἡλίου ὁτὲ δὲ μακρότερον ὄντες ἔχουσι διάφορον ἐνέργειαν, τὴν τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς.

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον συνδέει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ πᾶν δεικνὺς τὴν συνέχειαν αὐτοῦ καὶ τὴν τῶν καθ' ἕκαστα γένεσιν, τὰ ἐν αὐτοῖς φαινόμενα καὶ τὴν περὶ ψυχῆς θεωρίαν αὐτοῦ.

Περὶ μὲν τοῦ πρώτου στοιχείου εἴρηται, ὅτι ἄφθαρτον καὶ ἀγέννητόν ἐστιν· λείπεται δὲ νὰ γείνῃ λόγος περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς.

Τίνων δ' ἔστι γένεσις καὶ τίνων σωμάτων, οὔ, καὶ διὰ τί, ἡ ἀπορία αὕτη λύεται ἐκ τῆς γνώσεως τῆς τοῦ στοιχείου φύ-

(1) Οὐραν. II, 4. ὅτι μὲν οὖν σφαιροειδὴς ὁ κόσμος δῆλον ἐκ τούτων, καὶ ὅτι κατ' ἀκρίβειαν ἔντορνος οὕτως ὥστε μηθὲν μήτε χειρόκμητον ἔχειν παραπλησίως μήτ' ἄλλο μηθὲν τῶν παρ' ἡμῖν ἐν ὀφθαλμοῖς φαινομένων.

σεως. Ἐπειδὴ δ' εἰσὶ κινήσεις ἁπλαῖ, εἰσὶ καὶ σώματα ἁπλᾶ· ὥστε φανερὸν καὶ ὅτι εἰσὶ στοιχεῖα, τουτέστιν ἁπλᾶ σώματα, διότι καὶ κινήσεις ἁπλαῖ εἰσι. (οὐρ. III, 3). Στοιχεῖον δὲ δὲν εἶναι τὸ σύνθετον, διότι τοῦτο διαιρετὸν, ἀλλὰ τὸ ἀδιαίρετον τῷ εἴδει εἰς ἕτερα.

Ἐὰν δὲ ἑκάστῳ τῶν στοιχείων ὑπάρχῃ οἰκεία τις κίνησις, αἱ δὲ κινήσεις δὲν ἦναι ἄπειροι διότι μήτε αἱ ἁπλαῖ (ἡ κύκλῳ καὶ ἡ ἐπ' εὐθείας) εἶναι πλείους τῶν δύο, μήτε οἱ τόποι ἄπειροι, δὲν δύνανται καὶ τὰ στοιχεῖα νὰ ἦναι ἄπειρα. (οὐραν. III, 4).

Ἐπειδὴ δὲ πλείους αἱ φυσικαὶ κινήσεις εἰσὶν, εἶναι ἀδύνατον καὶ τὸ στοιχεῖον νὰ ἦναι ἕν· ἐπειδὴ δὲ οὔτε ἄπειρά εἰσιν, ἀνάγκη νὰ ἦναι πλείω καὶ πεπερασμένα. (οὐρ. III, 5).

Ἐπειδὴ δὲ καὶ πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ ἕκαστον τῶν ἁπλῶν σωμάτων βλέπομεν διαλυόμενον, πρέπει ταῦτα νὰ ἦναι φθαρτὰ καὶ γεννητά· ἐπειδὴ δὲ οὔτε ἐξ ἀσωμάτων νὰ γείνωσιν εἶναι δυνατὸν οὔτε ἐξ ἄλλου σώματος, λείπεται νὰ γίνωνται ἐξ ἀλλήλων. (οὐραν. III, 6).

Οἱ παράγοντες τὴν διαφορὰν τῶν στοιχείων ἐκ τῆς πυκνώσεως καὶ μανώσεως τοῦ ἑνὸς στοιχείου δὲν δύνανται νὰ ἐξηγήσωσι τὴν κατὰ ποιὸν διαφορὰν τῶν στοιχείων, οὐδὲ τὴν τοῦ βαρέος καὶ κούφου. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν κατὰ ποιὸν διαφορὰν αὐτῶν ἐξηγεῖ ἐκ τῆς κινήσεως, ἥτις πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τοῖς σώμασιν, οἷς ὑπάρχει φύσει τὸ ἄνω καὶ κάτω (κοῦφον καὶ βαρύ). Τὰ δὲ δύο πρῶτα στοιχεῖά εἰσι πῦρ καὶ γῆ, ὁ δ' ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ τούτων μεταξύ· τὸ μὲν πῦρ ἀπὸ τοῦ μέσου κινούμενον εἶναι κοῦφον, ἡ δὲ γῆ ἐπὶ τὸ μέσον βαρεῖα· (οὐρ. IV, 1)· τὸ δ' ὕδωρ καὶ ὁ ἀὴρ σχετικῶς βαρέα καὶ κοῦφα. Τὰ αἰσθητὰ σώματα εἶναι ἁπτὰ, τὰ δ' ἁπτὰ ἀνάγονται εἰς τέσσαρας ἰδιότητας πλὴν τῆς κουφότητος καὶ βαρύτητος, δηλ. εἰς θερμὸν, ὑγρὸν, ψυχρὸν καὶ ξηρὸν, καὶ τὸ μὲν θερμὸν καὶ ψυχρὸν εἰσὶ ποιητικὰ, τὸ δὲ ὑγρὸν καὶ ξηρὸν παθητικά. (μετ. IV, 1).

Ἐὰν αἱ τέσσαρες αὗται ἰδιότητες συνδεθῶσιν ἀνὰ δύο εἰς μίαν, προκύπτουσι τέσσαρες συνθέσεις καὶ ἑπομένως τέσσαρα ἁπλᾶ σώματα ἤτοι στοιχεῖα· (μετεωρολ. I, 2)· δηλ. τὸ μὲν πῦρ

σύγκειται ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, ὁ δ' ἀὴρ ἐκ θερμοῦ καὶ ὑγροῦ (γεν. καὶ φθ. II, 3)· τὸ δ' ὕδωρ ἐκ ψυχροῦ καὶ ὑγροῦ, ἡ δὲ γῆ ἐκ ψυχροῦ καὶ ξηροῦ· ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν τεσσάρων στοιχείων σύγκεινται τὰ σύνθετα σώματα· (οὐραν. III, 3. μετ. V, 3 περὶ γεν. καὶ φθ. II, 3. μετεωρολ. II, 4)· ἐπειδὴ δὲ οὔτε τὸ ὑγρὸν εἶναι ἄνευ τοῦ ξηροῦ, οὔτε τὸ ξηρὸν ἄνευ τοῦ ὑγροῦ, λέγονται ταῦτα πάντα καθ' ὑπεροχήν· τὸ δὲ πῦρ εἶναι ὑπερβολὴ θερμότητος, ὡς καὶ ὁ κρύσταλλος ὑπερβολὴ ψυχρότητος· διότι ἡ πῆξις καὶ ἡ ζέσις ὑπερβολαί τινές εἰσιν, ἡ μὲν ψυχρότητος ἡ δὲ θερμότητος· ὁ κρύσταλλος εἶναι πῆξις ὑγροῦ ψυχροῦ, τὸ πῦρ ζέσις ξηροῦ θερμοῦ. Ἐπειδὴ ἕκαστον στοιχεῖον ἔχει δύο ἰδιότητας, μίαν μὲν ποιητικήν, μίαν δὲ παθητικήν, ἕπεται, ὅτι ὅλα μεταβαίνουσιν εἰς ἄλληλα, αἱ ἰδιότητες αὐτῶν συμμίγνυνται καὶ εἰς ἀλλήλας μεταβάλλονται. Τὰ στοιχεῖα, ὡς αἱ ἰδιότητες αὐτῶν, εἶναι ἐναντία (θερμόν, ψυχρόν, ὑγρόν, ξηρόν), καὶ ἂν τὸ ψυχρὸν τοῦ ὕδατος ἀναιρεθῇ, προέρχεται ἀήρ, ἐὰν τὸ ὑγρὸν τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος, προέρχεται πῦρ· ἐὰν τὸ ὑγρὸν τοῦ ὕδατος ἀναιρεθῇ, προέρχεται γῆ· τὰ στοιχεῖα μεταβαίνουσιν εἰς ἄλληλα, οἷον τὸ πῦρ εἰς ἀέρα ἢ γῆν ἀμέσως, ἐμμέσως δ' εἰς ὕδωρ, ὁ ἀὴρ ἀμέσως εἰς πῦρ ἢ ὕδωρ, ἐμμέσως εἰς γῆν· τὸ ὕδωρ ἀμέσως εἰς ἀέρα ἢ γῆν, ἐμμέσως εἰς πῦρ· ἡ γῆ ἀμέσως εἰς πῦρ ἢ ὕδωρ, ἐμμέσως εἰς ἀέρα. (γεν. καὶ φθ. II, 4).

Ὄντων δὲ τούτων τεσσάρων, πυρός, ἀέρος, ὕδατος, γῆς, τὸ μὲν τούτοις ἐπιπολάζον εἶναι πῦρ, τὸ δ' ὑφιστάμενον γῆ· μεταξὺ τούτων ἐστὶν ἀὴρ ἐγγυτάτω πυρὸς καὶ ὕδωρ γῆς· ὁ δὲ περὶ τὴν γῆν ὅλος κόσμος ἐκ τούτων συνέστηκε τῶν σωμάτων, περὶ ὃν τὰ συμβαίνοντα πάθη. Τὰ στοιχεῖα δὲ κινοῦνται ἐναντίον ἐναντίας ἔχοντα ἰδιότητας καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν ἐπ' ἄλληλα καὶ πάσχουσιν ὑπ' ἀλλήλων, μεταβαίνουσιν εἰς ἄλληλα καὶ συμμίγνυνται ἀλλήλοις (μετ. I, 2).

Ὁ αἰθὴρ εἶναι ἀνώτερος τῶν στοιχείων, ὡς τὰ ἄστρα ἀνώτερα τῆς γῆς (περὶ ζώων μορ. I, 1. μετ. IV, 5. ἠθ. Νικομ. VI, 7). Ἡ δὲ κίνησις αὐτῶν παράγει τὴν θερμότητα καὶ ψυχρότητα· θερμότης δὲ καὶ ψυχρότης εἰσὶ ποιητικαί, ὡς τοιαῦται

δ' ὡς εἶδος· καίτοι τὰ ἄστρα οὔτε θερμὰ οὔτε ψυχρὰ εἶναι, παράγουσιν ὅμως διὰ τῆς κινήσεώς των καὶ φῶς καὶ θερμότητα (γεν. καὶ φθ. II, 10. μετεωρ. I, 9)· καὶ ἡ μὲν προσέγγισις τοῦ ἡλίου εἶναι αἰτία τῆς γενέσεως, ἡ δ' ἀπομάκρυνσις αἰτία τῆς φθορᾶς. Πάντων δ' ἔστι τάξις καὶ πᾶς βίος καὶ χρόνος μετρεῖται περιόδῳ, πλὴν οὐ τῇ αὐτῇ πάντες, ἀλλ' οἱ μὲν ἐλάττονι οἱ δὲ πλείονι· ἡ περίοδος εἶναι τὸ μέτρον.

Ἐπειδὴ δ' ἐν ἅπασιν λέγομεν ὅτι ἡ φύσις ὀρέγεται τοῦ βελτίονος, βέλτιον δὲ τὸ εἶναί ἐστιν ἢ τὸ μὴ εἶναι, τοῦτο δ' ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ ἐν ἅπασι διὰ τὴν πόρρω ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, τῷ λειπομένῳ τρόπῳ συνεπλήρωσε τὸ ὅλον ὁ Θεὸς ἐντελεχῆ ποιήσας τὴν γένεσιν· τὸ φθαρτὸν εἴδει ἐπανέρχεται εἰς τὸ ἐξ οὗ (ἀρχὴν) καὶ ἐν τῇ ἀπαύστῳ μεταβολῇ ἀπεικονίζεται ἀνωτέρα τις τάξις, τι θεῖον· ὡς κίνησις τοῦ οὐρανοῦ εἶναι κυκλική, οὕτως ἐπανέρχονται ἐν τῷ κάτω τοῦ οὐρανοῦ κόσμῳ αἱ ἐναντίαι κινήσεις κύκλῳ.

Ἐὰν δ' ὑπάρχῃ κίνησις, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ καί τι κινοῦν, καὶ ἐὰν ἀεὶ συνεχής, πρέπει καὶ τὸ κινοῦν νὰ ἦναι ἀΐδιον καὶ ἕν, αὐτὸ ἀκίνητον καὶ ἀγέννητον καὶ ἀναλλοίωτον· ἐὰν δὲ αἱ κινήσεις ἦναι πλείους, ἀνάγκη πᾶσαι νὰ ἦναι ὑπὸ μίαν ἀρχήν. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐδόξαζεν ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ ἄστρα κινοῦνται, ἡ δὲ γῆ μένει· ὁ Ἀριστοτέλης ὑποθέτων, ὅτι πᾶσα κίνησις ὑποθέτει κινοῦν καὶ κινούμενον (φυσ. VIII, 6), καὶ πᾶσα κίνησις ἀνάγκη νὰ προέρχηται ἐξ ἀκινήτου, ὑποθέτει ἀναγκαίως τόσας ἀϊδίους καὶ ἀκινήτους οὐσίας, ὅσαι σφαῖραι κινούμεναί εἰσιν. (μετ. XII, 8. οὐρ. II, 12).

Τὸ πρῶτον στοιχεῖον, ὁ αἰθήρ, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ σώματα φέρονται κύκλῳ, τὸ δὲ ἄνω (τὸ ἀπὸ τοῦ μέσου) εἶναι ὡς εἶδος, τὸ δὲ κάτω (τὸ ἐπὶ τὸ μέσον) ὡς ὕλη. Τὸ δὲ πῦρ καὶ ἀὴρ καὶ γῆ καὶ ὕδωρ γίνονται ἐξ ἀλλήλων, καὶ ἕκαστον ἐν ἑκάστῳ ὑπάρχει δυνάμει· ἐπὶ μὲν τοῦ μέσου καὶ περὶ τὸ μέσον τὸ βαρύτατόν ἐστι καὶ ψυχρότατον ἀποκεκριμένον, γῆ καὶ ὕδωρ, περὶ δὲ ταῦτα ἀὴρ καὶ πῦρ, ὅ ἐστιν ὑπερβολὴ θερμοῦ καὶ οἷον ζέσις. μετεωρολ. I, 3).

Διὰ τίνα δ' αἰτίαν αἵ τε φλόγες αἱ καόμεναι φαίνονται περὶ τὸν οὐρανὸν καὶ οἱ διαθέοντες ἀστέρες καὶ οἱ καλούμενοι δαλοὶ καὶ αἶγες; αἴτιον δ' εἶναι τοῦτο· διότι θερμαινομένης τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου, ἀνάγκη ἡ ἀναθυμίασις νὰ μὴ γίνηται ἁπλῆ, ἀλλὰ διπλῆ, ἡ μὲν ἀτμιδωδεστέρα, ἡ δὲ πνευματωδεστέρα, καὶ τούτων ἡ μὲν πνευματώδης νὰ ἐπιπολάζῃ διὰ τὸ θερμόν, ἡ δ' ὑγροτέρα νὰ ὑφίσταται διὰ τὸ βάρος· ὑπὸ δὲ τὴν ἐγκύκλιον φορὰν εἶναι τὸ θερμὸν καὶ ξηρόν, ὃ λέγομεν πῦρ, ὑπὸ δὲ τοῦτο εἶναι ὁ ἀήρ· τοῦτο δὲ τὸ πῦρ, ὅπερ εἶναι οἷον ὑπέκαυμα καὶ περιτείνεται περὶ τὴν σφαῖραν τῆς γῆς, ὅταν μικρᾶς τύχῃ κινήσεως ἐκκαίεται πολλάκις ὥσπερ καπνός· ἡ δὲ φλὸξ ἐστι πνεύματος ξηροῦ ζέσις· διαφέρει δὲ κατὰ τὴν τοῦ ὑπεκαύματος θέσιν ἢ τὸ πλῆθος· διότι ἂν μὲν ἔχῃ πλάτος καὶ μῆκος τὸ ὑπέκαυμα, πολλάκις ὁρᾶται καιομένη φλὸξ ὥσπερ ἐν ἀρούρᾳ καιομένης καλάμης, ἂν δὲ κατὰ μῆκος μόνον, οἱ καλούμενοι δαλοὶ καὶ αἶγες οἱ ἀστέρες καὶ πλεῖστα ἄλλα φάσματα ἐν τῷ οὐρανῷ, οἷον χάσματά τε καὶ βόθυνοι καὶ αἱματώδη χρώματα (μετεωρ. I, 5). Πάντων δὲ τούτων αἴτιον ὡς μὲν ὕλη ἡ ἀναθυμίασις, ὡς δὲ τὸ κινοῦν ὁτὲ μὲν ἡ ἄνω φορὰ ὁτὲ δ' ἡ τοῦ ἀέρος συγκρινομένου πῆξις· πάντα δὲ γίγνονται κάτω σελήνης· ἡ ἀναθυμίασις ἄρα ὑπὸ τῆς κινήσεως ἐκκαιομένη γεννᾷ αὐτά· ποτὲ δὲ ὑπὸ τοῦ διὰ τὴν ψύξιν συνισταμένου ἀέρος ἐκκρούεται καὶ ἐκθλίβεται τὸ θερμόν, διὸ καὶ ἔοικεν ἡ φορὰ ῥίψει μᾶλλον αὐτῶν, ἀλλ' οὐκ ἐκκαύσει· καὶ ἡ ἀναθυμίασις ἀπὸ τῆς ἄνωθεν φλογὸς ἅπτει τὸν κάτωθεν λύχνον, καὶ ῥίψεις τοῦ αὐτοῦ σώματός εἰσιν αἱ διαδρομαί· καὶ οἱ κεραυνοὶ πίπτουσι κάτω διὰ τὴν πύκνωσιν· πάντων δὲ τούτων ἡ γένεσις οὐκ ἔκκαυσις ἀλλ' ἔκκρισις ὑπὸ τῆς ἐκθλίψεώς ἐστι· διότι κατὰ φύσιν τὸ θερμὸν πᾶν φέρεται ἄνω· ὅσα ἐν τῷ ἀνωτάτῳ τόπῳ συνίστανται, γίγνονται ἐκκαιομένης τῆς ἀναθυμιάσεως, ὅσα δὲ κατώτερον ἐκκρινομένης, διότι πυκνοῦται καὶ ψύχεται, καὶ ψύχεται ἡ ὑγροτέρα ἀναθυμίασις· διὸ καὶ πυκνουμένη κάτω ἀπωθεῖ καὶ ποιεῖ τοῦ θερμοῦ τὴν ῥίψιν. (μετεωρολ. I, 4).

Εἴρηται ὅτι τὸ περὶ τὸν ἀέρα ἐστὶ πῦρ, ὥστε τῇ κινήσει δια-

κρινομένου τοῦ ἀέρος ἀποκρίνεται τοιαύτη σύστασις, οἵαν λέγομεν καὶ τὴν τῶν κομητῶν· ὅταν δὲ πλεῖστα συγκριθῶσιν ἄστρα ἐν κύκλῳ, καὶ ὁ κύκλος εἶναι μέγιστος καὶ πλήρης ἄστρων, παρέχει τὴν θέαν ταύτην, τὸ καλούμενον γάλα (μετεωρ. I, 8). Μενούσης δὲ τῆς γῆς τὸ περὶ αὐτὴν ὑγρὸν ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου καὶ τῆς ἄλλης ἄνωθεν θερμότητος ἀτμιδούμενον φέρεται ἄνω· ἡ δὲ ἀτμὶς φαίνεται πάλιν ψυχομένη διὰ τὴν ἀπόλειψιν τοῦ θερμοῦ, καὶ γίγνεται ὕδωρ ἐξ ἀέρος, καὶ φέρεται πάλιν πρὸς τὴν γῆν· ἡ μὲν ἐξ ὕδατος ἀναθυμίασίς ἐστιν ἀτμίς, ἡ δ' ἐξ ἀέρος εἰς ὕδωρ νέφος (μετεωρ. I, 9)· διὰ δὲ τὸ μέγεθος, τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τοῦ ψύχους, χάλαζα γίνεται καὶ χιὼν (μετεωρ. I, 10 καὶ ἐφ.). Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ πάντα τὰ πνεύματα, ὡς καὶ τὰ ὕδατα, οἱ ποταμοὶ κτλ. γίνονται ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας, ἐξ ἧς καὶ τὰ ἄνω εἰρημένα, ὅτι διὰ μεταβολῆς ἀέρος ἐξ ὕδατος καὶ ὕδατος ἐξ ἀέρος τῇ ἐνεργείᾳ ἡλίου καὶ τῆς ἄλλης θερμότητος· διότι ὁ ἀὴρ ὅταν μὴ ψύξει μεταβάλλῃ εἰς νέφος ἢ ὕδωρ, ἀλλὰ μόνον κινῆται, ἢ καὶ τὸ ὑγρὸν μεταβάλλῃ εἰς ἀέρα καὶ πρὸς τὸ κάτω κινεῖται, ἄνεμος, κτλ. γίνεται· οὕτω δὲ καὶ ὁ ἐν τῇ γῇ ἀὴρ (ἀναθυμίασις), ὅταν ψυχόμενος μεταβάλλῃ εἰς ὕδωρ, γίνεται ὕδατα, ποταμοί, λίμναι κτλ.

Ἐπειδὴ δὲ τὴν γῆν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ζῷον ἔμψυχον, θεωρεῖ καὶ ταῦτα πάθη αὐτῆς (τὴν αὔξησιν, μείωσιν, ἀλλοίωσιν) (μετεωρ. I, 13 καὶ ἐφ.). Τοῦ δ' ὕδατος περὶ τὴν γῆν περιτεταμένου καὶ τοῦ ἡλίου φερομένου περὶ αὐτό, τὸ μὲν λεπτότατόν τε καὶ γλυκύτατον ἀνάγεται καθ' ἑκάστην ἡμέραν καὶ φέρεται διακρινόμενον καὶ ἀτμίζον εἰς τὸν ἄνω τόπον, ἐκεῖ δὲ πάλιν συστὰν διὰ τὴν ψύξιν κάτω φέρεται πάλιν πρὸς τὴν γῆν· ἡ δὲ θάλασσα οἷον περίττωμα τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπὶ γῆς ἐστι τὸ ὕδωρ αὐτῆς ἁλμυρόν, καὶ τὸ μὲν γλυκὺ ἀνάγεται ἄνω, τὸ δ' ἁλμυρὸν ὑπομένει (μετεωρ. II, 1 καὶ ἐφ.). Διπλῆς δ' οὔσης, ὡς εἴρηται, τῆς ἀναθυμιάσεως τῆς μὲν ὑγρᾶς τῆς δὲ ξηρᾶς, τούτων δὲ ἡ μὲν ὑγρὰ ἀναθυμίασις εἶναι ἀρχὴ τοῦ ὑομένου ὕδατος, ἡ δὲ ξηρὰ τῶν πνευμάτων· καὶ ἐὰν τῆς ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως ἦναι ὑπεροχὴ ἄνεμοί τε καὶ πνεύματα γίνονται, ἐὰν δὲ τῆς ὑγρᾶς

ὄμβροι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο (μετεωρ. II, 5 καὶ 6 περὶ θέσεως
καὶ ὀνομασίας τῶν ἀνέμων).

Οἱ δὲ σεισμοὶ γίνονται, ὅταν ἡ ξηρὰ ἀναθυμίασις κατακλείη-
ται ἐν τῇ γῇ πλείων τῆς ὑγρᾶς γινομένη (μετεωρ. II, 8 ὁμι-
λεῖ περὶ Εὐρίπου καὶ Αἰδηψοῦ)· ὅταν δ' ἡ ὑγρὰ ὑπερέξῃ, τότε
κατακλυσμὸς γίνεται· ἡ δὲ ξηρὰ ἀναθυμίασις περιλαμβανομένη
ἐν τῇ μεταβολῇ ψυχομένου τοῦ ἀέρος συνιόντων τῶν νεφῶν ἐκ-
κρίνεται, βίᾳ δὲ φερομένη καὶ προσπίπτουσα τοῖς περιεχομένοις
νέφεσι ποιεῖ πληγήν, ἧς ὁ ψόφος καλεῖται βροντή. (μετωρ. II,
9). Περὶ δ' ἅλω (μετεωρ. III, 3) καὶ Ἴριδος (III, 5) καὶ πα-
ρηλίων καὶ ῥάβδων (III, 6)· διὰ τὰς αὐτὰς γίνονται αἰτίας, ὥσ-
περ οἱ σεισμοὶ καὶ οἱ κεραυνοὶ καὶ λοιπά. Τῆς μὲν ἅλω φαίνε-
ται κύκλος ὅλος καὶ γίνεται περὶ ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τὰ
λαμπρὰ τῶν ἄστρων· τῆς δ' ἴριδος κύκλος μὲν ἐλάχιστος, μεγί-
στη δ' ἡ ἀψίς, τρίχρως δ' αὕτη· παρήλιος δὲ καὶ ῥάβδοι ἀεὶ
περὶ τὸν ἥλιον γίνονται. Πάντα δὲ ταῦτα ἀνάκλασίς εἰσιν·
(μετεωρ. III, 1 καὶ 2).

Ὁ Ἀριστοτέλης οὔτε τὴν μαθηματικὴν εἰς τὴν φυσικὴν νὰ
ἐφαρμόσῃ ἐζήτησεν, οὔτε ἐγνώρισε τὴν ἑλκτικὴν τῆς ὕλης δύ-
ναμιν, οὔτε τὰ φαινόμενα τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ μαγνητισμοῦ,
οὔτε τὴν τοῦ φωτὸς φύσιν, τῆς θερμότητος, τοῦ ἐμπρησμοῦ καὶ
λοιπῶν· ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως παρέσχεν ἐννοίας φυσικὰς τοιαύ-
τας, ὥστε ἡ νῦν φυσικὴ ἔτι καὶ νῦν μεταχειρίζεται· ὁ Ἀριστο-
τέλης ἀναιρεῖ τὴν θεωρίαν τῶν Ἀτομικῶν, τοῦ Φιλολάου καὶ
Πλάτωνος, ὡς ἀποβάλλουσαν τὴν κατὰ ποιὸν τῶν στοιχείων
διαφοράν, (περὶ οὐραν. III, 1. III, 7), ἀποδεικνύων ὅτι τὸ
σῶμα βάρος ἔχον δὲν δύναται νὰ σύγκηται ἐξ ἐπιφανειῶν (περὶ
οὐραν. III, 1). Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Δημόκριτος
καὶ ὁ Πλάτων δὲν δύνανται νὰ ἐξηγήσωσι τὰς φυσικὰς ἰδιό-
τητας (περὶ οὐρ. IV, 2. φυσ. IV, 8).

Ἡ περὶ φύσεως τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρία εἶναι τελεολογική·
ὁ Θεὸς καὶ ἡ φύσις οὐδὲν μάτην ποιοῦσιν· ἡ φύσις ἀποβλέπει
πάντοτε εἰς τὸ τέλειον· πάντα ἔχουσι τὸ τέλος αὐτῶν (περὶ
ζῴων μορ. I, 5)· οὐδέν ἐστι κατὰ τύχην· τὴν ἀπόδειξιν περὶ

τῆς τοῦ σκοποῦ ἐνεργείας τῆς φύσεως παρέχει ἡ τάξις, ἡ συνέχεια καὶ ἡ κανονικότης τοῦ παντός· διότι τὸ ἀεὶ ἢ τὸ συνεχῶς γινόμενον δὲν γίνεται κατὰ συμβεβηκός (φυσ. II, 8. περὶ ζώων μορ. III, 2. οὐρ. II, 8), οἷον αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἡ ἐκ σπερμάτων γένεσις, τὸ ἔνστιγμα τῶν ζώων, ἡ σκόπιμος τῶν ζῴων κατασκευή, τῶν φυτῶν, τὰ ἀνθρώπινα ἔργα (ζῴων μορ. 1. γεν. ζῴων III, 10. μετ. XII, 10). Ἡ ἐνέργεια ὅμως τοῦ τέλους δὲν εἶναι ἄπειρος ὡς κωλυομένη ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς ὕλης, ἥτις ὅλως δὲν ὑπερνικᾶται ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς μορφῆς. Ἐν τῇ ὕλῃ ἐστὶ τὸ συμβεβηκὸς καὶ ἡ τυφλὴ ἀναγκαιότης· ἡ φύσις ἐνεργεῖ σκοπίμως, ἐν τῇ ἐνεργείᾳ ὅμως ταύτῃ παράγει καὶ πολλὰ τῆς ἁπλῆς ἀναγκαιότητος (γεν. ζῴων II, 6. II, 2. ζῴων μορ. IV, 5).

Ἐκ τῆς ἀντιστάσεως τῆς ὕλης τῇ μορφῇ ἐξηγεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὰ τέρατα ὡς ἀποτυχίας τοῦ σκοποῦ, ὃν ἡ φύσις ἐδίωκε, καὶ τούτου αἴτιον θεωρεῖ, ὅτι ἡ μορφὴ δὲν ἔγεινεν ἄρχουσα τῆς ὕλης (φυσ. II, 8. γεν. ζώων IV, 3 καὶ ἐφ. ὁ μὴ ὁμοιάζων τῷ πατρί ἐστι τέρας, καὶ ὁ ἀγαθὸς γεννᾷ φαῦλον. Πολιτ. I, 6. γεν. ζώων IV, 1. I, 20. II, 3). Πάντα εἰσὶ δοκίμια πρὸς παραγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου· διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ τέλος τῆς φύσεως· πάντα δὲ τἆλλα ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἀτελῆ· καὶ ἐν τοῖς ζῴοις καὶ τοῖς φυτοῖς καὶ τοῖς ἀνόργοις ὑπάρχει ψυχική τις ζωή· ὥστε ἡ φύσις ὡς ὅλον εἶναι συνεχὴς ὑπερνίκησις τῆς κατὰ τὸ εἶδος φύσεως ὑπὲρ τὴν κατὰ τὴν ὕλην· τὸ εἶδος ὡς τὸ πρῶτον εἶναι καὶ τὸ ἔσχατον, τὸ τέλος, ἐν τῇ γενέσει· διότι πᾶσα γένεσις εἶναι κίνησις ἐκ τῆς ὕλης εἰς τὸ εἶδος· καὶ ἐν ἅπασιν ὑπάρχει ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος· διὸ καὶ τὸ σύνθετον εἶναι ὕστερον τοῦ ἁπλοῦ, τὸ ὀργανικὸν τοῦ μὴ ὀργανικοῦ· καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ἀνεκάλυψεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν συνεχῆ μετάβασιν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ζῶν, ἐκ τοῦ ἀτελοῦς εἰς τὸ τέλειον (ζώων μορ. IV, 10. ἱστ. ζώων VIII, 1. γεν. ζώων II, 1. III, 7. φυσ. II, 8. μετ. IX, 8. IV, 12).

Ἐπειδὴ δὲ δύο ἀναθυμιάσεις παραδέχεται, τὴν μὲν ξηράν, τὴν δὲ ὑγράν, παραδέχεται καὶ δύο εἴδη τῶν ἐν τῇ γῇ γιγνο-

μένων, τὰ μὲν ὀρυκτὰ ὑπὸ τῆς ξηρᾶς, τὰ δὲ μέταλλα ὑπὸ τῆς ὑγρᾶς γιγνόμενα.

Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ θερμὸν καὶ ψυχρὸν θεωρεῖ ποιητικὰ αἴτια καὶ ὡς εἶδος, τὸ δὲ ξηρὸν καὶ ὑγρὸν παθητικὰ αἴτια καὶ ὡς ὕλην· ἐκ δὲ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ συνίστανται τὰ σώματα, καὶ ἐπειδὴ ταῦτα ὑπάρχουσι διὰ τὸ ποιεῖν, ὑγρὸν δὲ καὶ ξηρὸν διὰ τὸ πάσχειν, μετέχουσιν αὐτῶν τὰ κοινὰ πάντων. Ἐκ μὲν ὕδατος γῆς (δηλ. τῆς ὕλης) τὰ ὁμοιομερῆ σώματα συνίστανται, καὶ ἐν φυτοῖς καὶ ζῴοις καὶ ἐν τοῖς μεταλλευομένοις, ἐξ ὧν ἤδη συνεστήκασι τὰ ἀνομοιομερῆ οἷον πρόσωπον, χείρ, πούς, ὑπ' ἄλλης αἰτίας ταῦτα συνέστησαν· διότι ταῦτα τῷ λόγῳ γίνονται. Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τῆς κινήσεως τοῦ πρώτου σώματος (τοῦ αἰθέρος), τῶν ἀπλανῶν, ἔρχεται εἰς τὴν τοῦ λοξοῦ κύκλου, τῶν πλανήτων, ὑφ' ὃν λαμβάνει χώραν ἡ τῶν στοιχείων κίνησις, ἐξ αὐτῶν δὲ εἰς τὰ ὄντα.

Ἐνταῦθα γίνεται ἡ μετάβασις ἐκ τῆς ἀνοργάνου φύσεως εἰς τὴν ὀργανικήν, ἧς βάσις τὰ στοιχεῖα. Ἐκ τῶν ἀντιθέσεων τῶν στοιχείων γίνεται ἡ μετάβασις εἰς τὰ ὁμοιομερῆ, καὶ ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ ἀνομοιομερῆ.

Ἡ ζωὴ εἶναι σκοπὸς τοῦ ὀργανισμοῦ, ἡ δὲ ψυχὴ αἰτία τῆς ζωῆς. Ἐν μὲν τοῖς ζῴοις ἡ ζωὴ εἶναι πρόδηλος, ἐν δὲ τοῖς φυτοῖς κεκρυμμένη.

Ἐν τοῖς ἀνοργάνοις τὸ ἄνω καὶ κάτω, τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερόν, τὸ ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν δὲν διακρίνονται· μόνον δ' ἐν τοῖς ὀργανικοῖς, ἰδίως δ' ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι διακρίνονται ὅλως. Κατ' Ἀριστοτέλη τὸ μὲν ἄνω εἶναι τοῦ μήκους ἀρχή, τὸ δὲ δεξιὸν τοῦ πλάτους, τὸ δὲ πρόσθεν τοῦ βάθους· τὸ δὲ κάτω, τὸ ἀριστερὸν καὶ τὸ ὄπισθεν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ὕλην καὶ πάσχον, τὸ δ' ἄνω, δεξιὸν καὶ ἔμπροσθεν ὡς εἶδος καὶ ποιοῦν. (περὶ οὐραν. II, 2).

Τὸ ἄνω θεωρεῖ πρότερον τοῦ δεξιοῦ κατὰ γένεσιν, καὶ τὸ μῆκος τοῦ πλάτους πρότερον. Τὸ φυτὸν ἔχει τὸ ἄνω καὶ κάτω, τὰ δύο ταῦτα, ὁ δ' ἄνθρωπος ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν.

Τὸ δὲ κάτω εἶναι ὑπόθεσις τῆς ἀναπτύξεως, εἶναι ἡ πρώτη

ὕλη, τὸ πρῶτον ὑποκείμενον, εἶναι στέρησις πάσης ἀνυψώσεως· διὸ τὸ κάτω εἶναι αὐτὸ τὸ πλάτος, ἡ ὕλη τοῦ πλάτους, καὶ διὰ τοῦτο τὸ πλάτος φαίνεται πρότερον πάντων· ἡ δὲ πρώτη κίνησις φαίνεται πρὸς τὸ ἄνω· τὸ ἄνω εἶναι φύσει ὡρισμένου, τοῦ εἴδους, τὸ δὲ κάτω φύσει ἀορίστου, τοῦ ὑλικοῦ (1)· ἡ δὲ πρώτη διάστασις εἶναι ἡ τῆς διαφορᾶς (τοῦ εἴδους), ἡ δὲ δευτέρα ἡ τοῦ ἀορίστου (τῆς ὕλης). Ἐν τοῖς σχηματισμοῖς τῆς ἀνοργάνου φύσεως ἐπικρατεῖ τὸ πλάτος, ἐν δὲ τῇ ὀργανικῇ κάτω δὲν ὀνομάζεται τὸ ἔγχωρον, ἀλλὰ τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερόν.

Πᾶσα ἑκουσία κίνησις προβαίνει ἐπὶ τὸ ἔμπροσθεν, καὶ ἀναφαίνεται, ὅταν ἡ ἀνωτέρα δύναμις ἐπικρατήσῃ τῶν δύο κατωτέρων.

Ἡ ψυχὴ ἀσχολουμένη μόνον περὶ τὸ ὑλικὸν καὶ σωματικόν, ὡς ἐν φυτοῖς καὶ ζῴοις, εἶναι ὀργανική· ψυχὴ δὲ ἐν ἅπασι τοῖς ὀργανικοῖς ὑπάρχει, πλὴν αὕτη ἐπὶ διαφόρων βαθμίδων εἶναι διάφορος, ὡς λ. χ. ἄλλη τις ἐν φυτοῖς, ἄλλη τις ἐν ζῴοις καὶ ἄλλη τις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· αἱ δὲ διαφοραὶ τῆς ψυχῆς ποιοῦσι τὰς τῶν ζώων διαφορὰς (περὶ ψυχ. II, 2)· διότι αἱ διαφοραὶ τῆς ψυχῆς τοῖς μὲν τῶν ζῴων ὑπάρχουσι πᾶσαι, τοῖς δὲ τινές, καὶ ἄλλοις μία· ὁ Ἀριστοτέλης τὴν πρώτην ψυχὴν ὀνομάζει θρεπτικήν, τὴν δὲ δευτέραν αἰσθητικὴν καὶ τὴν τρίτην νοητικήν.

Τὰ φυτὰ ἔχουσιν ἄνω καὶ κάτω, τὸ ζῷον ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν, ἃ κατὰ τὴν αἴσθησιν ὁρίζονται. (μετ. I, 1. ψυχ. I, 5).

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι τὰ φυτὰ οὔτ' ἐπιθυμίαν ἔχουσιν οὔτ' αἴσθησιν, διότι ἡ ἐπιθυμία πηγάζει ἐκ τῆς αἰσθήσεως· λέλομεν δ' ὅτι ἔχουσι ψυχήν, διότι τὸ θρεπτικὸν καὶ αὐξητικὸν μέρη ψυχῆς λέγομεν· καὶ ὅταν τὸ τοιοῦτον φυτὸν μέρος τι ψυχῆς ἐν ἑαυτῷ ἔχῃ, ἐξ ἀνάγκης νοοῦμεν ὅτι καὶ ψυχὴν ἔχει. Ἐπειδὴ δὲ μόνη ἡ αἴσθησις εἶναι αἰτία, δι' ἣν ζῷα λέγονται, τὰ δὲ φυτὰ μὴ ἔχοντα αἴσθησιν δὲν εἶναι ζῷα, ἀλλὰ ζῶντα· διὸ τὸ φυτὸν εἶναι μὲν ἔμψυχον, δὲν εἶναι ὅμως ζῷον. (περὶ φυτ. I, 1).

(1) Περὶ οὐραν. IV, 4. ἔστι δὲ τὸ μὲν ἄνω τοῦ ὡρισμένου, τὸ δὲ κάτω τῆς ὕλης.

Τὰ φυτὰ ἀποτελοῦσι τὴν κατωτάτην θέσιν· διότι οὔτ' αἴσθησιν ἔχουσιν οὔτε κατὰ τόπον κίνησιν. (περὶ ζω. γεν. V, 1. περὶ ὕπν. 1).

Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχουσι μεσότητα, ζῶσι χωριζόμενα (1)· καὶ τὰ γένη δὲν εἶναι χωρίς, ἀλλὰ συνδεδεμένα (ζώω. γεν. I, 23. II, 4. ἱστ. ζῴων VIII, 1).

Τὰ δὲ φυτὰ εἶναι ἐν τῇ γῇ πεπηγότα, ἡ δὲ ῥίζα ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν τοῦ ζῴου κεφαλήν· καὶ ἐν τοῖς φυτοῖς φαίνονται τὰ συμφέροντα γινόμενα πρὸς τὸ τέλος, οἷον τὰ φύλλα τῆς τοῦ καρποῦ ἕνεκα σκέπης, καὶ τὰς ῥίζας ἔχουσι κάτω ἕνεκα τῆς τροφῆς· καὶ ἐν τοῖς φυτοῖς ἔνεστι τὸ οὗ ἕνεκα, ἧττον δὲ διήρθρωται. φυσ. II, 8).

Ἕκαστον δὲ εἶδος φυτοῦ ἔχει θερμότητα καὶ ὑγρότητα φυσικήν, ἧς ἀναλισκομένης ἀσθενοῦσι τὰ φυτὰ καὶ γηράσκουσι καὶ φθίνουσι καὶ ξηραίνονται· ὡς δ' ἐν τοῖς ζῴοις εἰσὶν ὁμοιομερῆ, οὕτω καὶ ἐν τοῖς φυτοῖς, ὧν ἕνεκά εἰσι τὰ μέρη σύνθετα καὶ ὅμοια μέλεσι ζῴου, οἷον ὁ φλοιὸς τοῦ φυτοῦ ὅμοιος δέρματι ζῴου, οἱ δὲ δεσμοὶ ὅμοιοι νεύροις· διαφέρουσι δὲ τὰ φυτὰ τῶν ζῴων, διότι τὰ μὲν φυτὰ δὲν ἔχουσι κίνησιν ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' εἰσὶ τῇ γῇ πεπηγότα, τὰ δὲ ζῷα καὶ κίνησιν κατὰ τόπον ἔχουσιν ἐξ ἑαυτῶν καὶ τῆς γῆς χωριστὰ εἰσίν. (περὶ φυτ. I, 2 κ. ἐφ).

Τὰ δὲ φυτὰ φύονται καὶ αὐξάνονται ἐκ τῆς γῆς, τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ θερμοῦ· διότι ἐὰν ἓν τούτων λείψῃ, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ καὶ αὐξήσῃ καὶ καρποφορήσῃ ἕκαστον· ὡσαύτως πρέπει νὰ ἔχωσι ταῦτα τὰ στοιχεῖα ἀναλογίαν, διότι ἡ ὑπερβολὴ τοῦ ὕδατος ἢ τοῦ πυρὸς φθείρει τὸ δένδρον· διὸ ἐν τοῖς θερμοῖς τόποις πολλὰ δένδρα τε καὶ φυτά, ὡς καὶ ἐν ψυχροῖς, δὲν γίνονται. (περὶ φυτ. II, 1. καὶ ἐφ.). Τὰ φυτὰ εἰσὶ τῶν μὲν ἀνοργάνων ἀνώτερα, τῶν δὲ ζῴων κατώτερα, διότι τὰ ζῷα εἶναι βαθμὶς ἀναπτύξεως τῆς ζωῆς ἀνωτέρα.

(1) Περὶ ψυχ. I, 5. II, 2. νεότ. καὶ γηρ. 2. ψυχ. II, 2. ὡς οὔσης τῆς ἐν τούτοις ψυχῆς ἐντελεχείᾳ μὲν μιᾶς ἐν ἑκάστῳ φυτῷ, δυνάμει δὲ πλειόνων. περὶ ζωω. μορ. IV, 5.

Τὰ ζῷα ὅμως διαφέρουσι τῶν φυτῶν τῇ κατὰ τόπον κινήσει καὶ τῇ αἰσθήσει· ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι οἷον ἀρχὴ τῶν ζῴων, καὶ ἐκεῖνο, καθ' ὃ τὰ ἔμψυχα διαφέρουσι τῶν ἀψύχων (περὶ ψυχ. I, 2 καὶ 1)· τὰ ἔμψυχα διαφέρουσι τῶν ἀψύχων κινήσει τε καὶ αἰσθήσει· πᾶσα δὲ κίνησις ὑποθέτει κινοῦν καὶ κινούμενον, εἶδος καὶ ὕλην· διὸ πᾶν τὸ ἔχον ζωὴν εἶναι ἐξ ἀνάγκης σύνθετον· ἔμψυχον δὲ λέγεται τὸ ζῶν· ζῶν δ' ὀνομάζεται καὶ ἐκεῖνο, ἐν ᾧ θὰ ἐνυπῆρχεν ἓν τούτων ἢ νοῦς ἢ αἴσθησις ἢ κίνησις καὶ στάσις ἡ κατὰ τόπον, ἡ κατὰ τροφήν, οἷον αὔξησίς τε καὶ φθίσις· (περὶ ψυχ. II, 2)· διὸ καὶ τὰ φυτὰ ζῶντα φαίνονται, οὐχὶ δὲ ζῷα· ἐπειδὴ δὲ ἡ ὕλη καὶ τὸ κινούμενον σῶμα φαίνεται, πρέπει τὸ εἶδος, ἐξ οὗ ἡ κίνησις, νὰ ἦναι τοῦ σώματος διάφορον (1).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ σῶμα ἔχει ζωήν, δὲν δύναται νὰ ἦναι ψυχή· τὸ σῶμα δ' ἐστὶ μᾶλλον ὡς ὑποκείμενον καὶ ὕλη· ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία ὡς εἶδος σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος (περὶ γεν. ζωων καὶ ἐφ., 4. περὶ ζῴων μορ. I, 1)· τὸ δ' εἶδος εἶναι τὸ ποιητικὸν καὶ τελικὸν αἴτιον· (περὶ ψυχ. II, 4)· καὶ τὸ εἶδος ὡς κινοῦν ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης ἐντελέχειαν καὶ διὰ τοῦτο τὴν ψυχὴν ὁρίζει ἐντελέχειαν πρώτην σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος· διότι τὸ δυνάμει προηγεῖται τοῦ ἐνεργείᾳ· τὸ σῶμα θεωρεῖται ὀργανικόν, ὀργανικὸν δὲ τὸ δυνάμει ζωὴν ἔχον· (περὶ ζωω. μορ. II, 10)· ἕνεκά τινος ἕκαστον τῶν μορίων καὶ τὸ ὅλον, δηλ. ἕνεκα τῆς ψυχῆς (περὶ ζωω. μορ. II, 1. I, 5. γεν. ζωω. II, 4. περὶ ψυχ. II, 1)· ἑνὶ λόγῳ ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ, εἶναι ὁ λόγος, τὸ τί ἦν εἶναι σώματος φυσικοῦ ἔχοντος ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως ἐν ἑαυτῷ.

Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι σύνθετος ψυχῆς καὶ σώματος, ἀλλ' ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἐν τῷ σώματι ἐνεργὸς δύναμις, τὸ δὲ σῶμα τὸ φυσικὸν ὄργανον τῆς ψυχῆς, καὶ ἀμφότερα δὲν δύνανται νὰ χωρισθῶσιν, ὡς οὐδ' ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ ὄψις· ἡ ὄψις καὶ ἡ δύναμις τοῦ ὀργά-

(1) Περὶ ψυχ. II, 1. ὥστε πᾶν σῶμα φυσικὸν ζωῆς μετέχον οὐσία ἂν εἴη, οὐσία δ' οὕτως ὡς συνθετή.

νου εἶναι ἡ ψυχή, ἡ ἐντελέχεια, τὸ δὲ σῶμα τὸ δυνάμει ὄν· ὡς ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ ὄψις ἐκεῖ, εἶναι ἐνταῦθα ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τὸ ζῷον· (γεν. ζωω. II, 5. ζωων μορ. I, 1. μετεωρολ. IV, 12. μεταφ. VII, 10)· μόνον τὸ ζῶν σῶμα δύναται νὰ κληθῇ σῶμα πραγματικῶς, καὶ μόνον τούτῳ τῷ ὡρισμένῳ σώματι δύναται αὕτη ἡ ὡρισμένη ψυχὴ νὰ ἐνοικῇ. (περὶ ψυχ. II, 2. φυσ. II, 9).

Ὁ Ἀριστοτέλης κατακρίνει τοὺς Πυθαγορείους ἰσχυριζομένους, ὅτι ἡ αὐτὴ τέχνη δύναται νὰ μεταχειρίζηται ἐργαλεῖα διάφορα, δηλ. ἡ τεκτονικὴ τὸν αὐλὸν ἐξίσου καὶ τὸν πέλεκυν (1)· ἡ φύσις χορηγεῖ ἑκάστῳ τὸ ὄργανον πρὸς χρῆσιν. (ζωω. μορ. IV, 10. III, 1). Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ μὲν σῶμα θεωρεῖ ὡς τὸ ὄργανον, τὴν δὲ ψυχὴν ὡς τὸ τέλος, τὸ αἴτιον· διὸ καὶ ἀναιρῶν τὸν Ἀναξαγόραν λέγει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει χεῖρας, διότι εἶναι φρόνιμος· διότι τὸ ὄργανον ὁρίζεται κατὰ τὴν χρῆσιν καὶ οὐχὶ ἡ χρῆσις κατὰ τὸ ὄργανον· τὸ ὄργανον ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τέλους. (ζωω. μορ. II, 2).

Ὁ Ἀριστοτέλης κατακρίνει καὶ τὸν Ἐμπεδοκλέα δεικνύς, ὅτι ἡ γένεσις ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, (γεν. ζωω. II, 4) χρωμένης ταῖς δυνάμεσιν οἷον ὀργάνοις πρὸς σύστασιν τῆς ὕλης· ἡ φύσις δημιουργεῖ τὰ ἀναγκαῖα ὄργανα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν, τὸ μὲν πρότερον, τὸ δ' ὕστερον· (ζῴων γεν. II, 6)· καὶ πρῶτον κατασκευάζει τὴν καρδίαν (γεν. ζωων. II, 4), ἔπειτα τὰ κύρια μέρη. Ἐν τοῖς μέρεσι καὶ ταῖς ἐνεργείαις τῶν ἐμψύχων παρίσταται ἡ σκοπιμότης τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἐκ τῆς τοῦ σκοποῦ ἀναφορᾶς ἐξηγεῖται· ὁ Ἀριστοτέλης ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἕκαστον ὄργανον εἶναι οὕτως κατεσκευασμένον, ὥστε ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ὅτι ἑκάστῳ ζῴῳ ἐδόθησαν ἴδια ὄργανα κατὰ τὴν χρείαν· (ζῴων μορ. II, 16. III, 1. IV, 12)· ἔχων δ' ὑπ' ὄψιν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τῶν μορίων διακρίνει τὰ ὄργανα τὰ τείνοντα εἰς σωτηρίαν λέγων ὅτι ἡ φύσις διαφυλάττει τὰ εὐγενέστερα μέρη (περὶ ζῴων μορ. II, 14. III, 11. IV, 10)· ἑνὶ λόγῳ οὐδὲν ἡ φύσις ποιεῖ

(1) Ψυχ. I, 3. ζωω. μορ. I, 1. φυσ. VIII, 2. ὥστε καὶ τὸ σῶμά πως ἕνεκεν τῆς ψυχῆς, καὶ τὰ μόρια τῶν ἔργων πρὸς ἃ πέφυκεν ἕκαστον. ψυχ. II, 4).

μάτην, ἀλλ' ὡς φρόνιμος οἰκονόμος προσθέτει ἐνταῦθα, ἃ ἐκεῖθεν ἀφαιρεῖ. (ζωων μορ. III, 2. III, 14. IV, 6. 8).

Ἡ δ' ἐνέργεια τοῦ σκοποῦ τῆς φύσεως ἀναπτύσσεται βαθμηδόν· αἱ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς δὲν ὑπάρχουσι πᾶσι τοῖς ζῴοις, διότι ἡ μὲν θρεπτικὴ ψυχὴ ἐνεργεῖ μόνον ἐν τοῖς φυτοῖς, ἡ δ' αἰσθητικὴ ψυχή ἐστιν ἴδιος τοῖς ζῴοις· (περὶ ψυχ. II, 2)· τοῖς δὲ ζῴοις ὑπάρχει καὶ ἡ κατὰ τόπον κίνησις, καὶ ἡδονὴ καὶ πόνος καὶ διὰ ταῦτα καὶ ἐπιθυμίαι· ἐν δ' αὐτοῖς φανεροῦται καί τις νοητικὸς καὶ καὶ ἠθικὸς βίος (1)· καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ σώματος αὐτῶν εἶναι ἀνάλογος τῇ ἠθικῇ καὶ νοητικῇ φύσει αὐτῶν. Ἡ συνεχὴς τῆς ζωῆς ἀνάπτυξις ἔφερε τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ συνεχὴς τῆς ὀργανικῆς φύσεως πρόοδος μεταβαίνει ἀπὸ τῶν ἀψύχων εἰς τὰ ζῷα διὰ τῶν ζώντων μὲν μὴ ὄντων δὲ ζῴων· (ἱστ. ζῴων VIII, 1. περὶ ζῴων μορ. IV, 5). Μετὰ δὲ τὰ ἄψυχα ἐν τῇ σειρᾷ εἰσὶ τὰ φυτὰ καὶ ἐκ τῶν φυτῶν γίνεται ἡ μετάβασις εἰς τὰ ζῷα. Ἐκ δὲ τῆς συνεχοῦς προόδου προέρχεται ὁ νόμος τῆς ἀναλογίας, ὃν δεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς ὀργανικοῖς σχηματισμοῖς· (περὶ ζῴων μορ. I, 4)· ἡ δ' ἀναλογία εἶναι ὁ σύνδεσμος, δι' οὗ διάφορα γένη συνδέονται, οἷον τὴν ἕδραν τοῦ αἵματος παρὰ τοῖς ἀναίμοις ζῴοις ἀναπληροῖ τὸ ἀνάλογον (ἱστ. ζῴων I, 4. μορ. ζῴων. II, 8. 3)· ὡς ἡ κεφαλὴ τῶν ζῴων, οὕτως εἰσὶν αἱ ῥίζαι τῶν φυτῶν· (ψυχ. II, 4. περὶ νεότ. I)· ἐπίσης καὶ τὰ ζῷα τὰ γλώσσης στερούμενα ἔχουσι τὸ ἀνάλογον ὄργανον, τὰ ζῷα ἀντὶ χειρῶν ἔχουσι τοὺς ἔμπροσθεν πόδας καὶ τὰ πτηνὰ τὰς πτέρυγας· (περὶ ζῴων μορ. IV, 12. ἱσ. ζώω. I, 1. II, 1)· τὰ ᾠοτόκα ζῷα γίνονται ἐξ ᾠῶν, ἐπίσης καὶ τῶν θηλαστικῶν τὰ ἔμβρυα ἀνάλογον. (ἱστ. ζώων VII, 7. γεν. ζώων III, 9).

(1) Ἱστ. ζώων VIII, 1. IX, 1. φαίνονται γὰρ ἔχοντά τινα δύναμιν περὶ ἕκαστον τῶν τῆς ψυχῆς παθημάτων φυσικήν, περί τε φρόνησιν καὶ εὐήθειαν καὶ ἀνδρίαν καὶ δειλίαν, περί τε πρᾳότητα καὶ χαλεπότητα καὶ τὰς ἄλλας τὰς τοιαύτας ἕξεις· ἔνια δὲ κοινωνεῖ τινος ἅμα καὶ μαθήσεως καὶ διδασκαλίας, τὰ μὲν παρ' ἀλλήλων τὰ δὲ καὶ παρὰ τῶν ἀνθρώπων, ὅσα περ ἀκοῆς μετέχει, μὴ μόνον ὅσα τῶν ψόφων ἀλλ' ὅσα καὶ τῶν σημείων διαισθάνεται τὰς διαφοράς.

Ἔνεισι δὲ καὶ ἐν τοῖς ζῴοις ἴχνη τῶν περὶ τὴν ψυχὴν τρόπων, ἅπερ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἔχουσι φανερωτέρας τὰς διαφοράς· τὰ μὲν τῷ μᾶλλον καὶ ἧττον διαφέρουσι πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὰ δὲ τῷ ἀνάλογον διαφέρουσιν· ὡς ἐν ἀνθρώπῳ τέχνη καὶ σοφία καὶ σύνεσις, οὕτως ἐνίοις τῶν ζῴων ἔστι τις ἑτέρα τοιαύτη φυσικὴ δύναμις (ἱστ. ζώων VIII, 1)· ἡ ψυχὴ κατ' ἀρχὰς δὲν διαφέρει τῆς τῶν θηρίων· ὥστε ὑπάρχει ἐσωτερικὴ συνέχεια τῆς ὀργανικῆς φύσεως ἐκ τῶν κατωτάτων μορφῶν ἀναπτυσσομένης εἰς τὰς ἀνωτάτας· τὰ κατώτερα πρέπει νὰ ὑπηρετῶσι τοῖς ἀνωτέροις, ὡς τὰ στοιχεῖα εἰσὶν ἕνεκα τῶν ὁμοιομερῶν καὶ ταῦτα ἕνεκα τῶν ἀνομοιομερῶν.

Ἐνταῦθα ἐπανέρχεται ἡ τάξις τῶν ὄντων, τὸ τῇ γενέσει ὕστερον εἶναι τῇ οὐσίᾳ πρότερον. (περὶ ζῴων μορ. II, 1). Ἡ φύσις προβαίνει ἀπὸ τῆς οὐρανίου σφαίρας μέχρι τῆς γῆς ἐπὶ τὸ ἀτελές, ἀπὸ τούτου τρέπεται πρὸς τὸ ἄνω, τὸ τέλειον, καὶ ἀναπτύσσεται ὡς λόγος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. (περὶ ζῴων γεν. II,1).

Τὰ πρῶτα ἴχνη τῆς φυσικῆς ζωῆς εὑρίσκει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ ἀνοργάνῳ φύσει· ἡ κίνησις δύναται νὰ θεωρηθῇ εἶδός τι ζωῆς· (γεν. ζώων· IV, 10)· καὶ ἡ γῆ καθὸ ζῷον ἔχει νεότητα καὶ γῆρας, ὡς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα. (μετεωρολ. I, 14. καὶ ἐφ).

Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν θάλασσαν παραβάλλει μὲν πρὸς τὰ ὀργανικὰ περιττώματα τῶν ζώων (μετεωρ. II, 2), ταῦτα δ' εἰσὶν ἀναλογίαι· κυρίως δ' ὁ Ἀριστοτέλης ζωὴν βλέπει μόνον ἐν τοῖς φυτοῖς καὶ τοῖς ζῴοις. (φυσ. III, 4. μετ. IX, 1).

Τὰ ζῷα δεικνύουσι βαθμιαίαν πρόοδον ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς ἐπὶ τὸ τέλειον, ἣν πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ἀνεκάλυψεν· ἔτι δὲ ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ ζωτικὴ θερμότης συνέχεται μετὰ τῆς τελειότητος τῆς ψυχικῆς ζωῆς (1)· ἡ δὲ νοημοσύνη καὶ τὸ εἶδος τῶν ζῴων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ῥυθμίζεται κατὰ τὴν τοῦ αἵματος ἰδιότητα. Ἐκ δὲ τῶν ζῴων μόνον τὰ ἔναιμα ἔχουσι σάρκα, τὰ δ' ἄναιμα

(1) Περὶ ἀναπν. 13. τὰ τιμιώτερα τῶν ζῴων πλείονος τετύχηκε θερμότητος· ἅμα γὰρ ἀνάγκη καὶ ψυχῆς τετυχηκέναι τιμιωτέρας.

ἀνάλογον· ἡ ζωτικὴ θερμότης ὁρίζει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μυελοῦ, τοῦ πνεύμονος, κτλ.

Ἐκ δὲ τῶν ζῴων τὰ μὲν γεννῶσι ζῷα, τὰ δὲ ᾠά, καί τινα γίνονται ἐκ σκωλήκων· πλὴν οἱ σκώληκες μεταβάλλονται εἰς ᾠὰ καὶ ταῦτα εἰς ζῷα. Τοῦτο δὲ οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ τῶν τελειοτάτων ζώων, καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς τῶν ζῴων γενέσεως φαίνεται ἡ τελειότης αὐτῶν.

Τὰ δὲ φυτὰ διαφέρουσι τῶν ζῴων καὶ κατὰ τὴν γένεσιν, διότι τὰ γένη ἐν τοῖς ζῴοις χωρίζονται, οὐχὶ δ' ἐν τοῖς φυτοῖς· τὰ δ' ὀστρακόδερμά εἰσι μεταξὺ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων. Ἡ δὲ σχέσις τοῦ ἄῤῥενος πρὸς τὸ θῆλυ εἶναι ὡς τὸ εἶδος πρὸς τὴν ὕλην (1)· διὸ διακρίνει τὸ σπέρμα τοῦ ἀνδρὸς ἀπὸ τοῦ τῆς γυναικός· (δηλ. τῶν καταμηνίων)· τὰ καταμήνια παρέχουσι τὴν ὕλην, τὸ δὲ σπέρμα τὴν ἀφορμὴν εἰς ἀνάπτυξιν. Ὁ πλεονασμὸς τῆς θερμότητος ποιεῖ τὸ τέκνον ἄῤῥεν, ὁ δὲ τῆς ψυχρότητος θῆλυ. (γεν. ζῴων IV, 1. 20).

Ὁ Ἀριστοτέλης δεικνύει ὅτι τὸ θῆλυ εἶναι ἄῤῥεν ἀτελές, πεπηρωμένον· ἐὰν δ' ἡ ὀρθὴ σχέσις μεταξὺ ἄῤῥενος καὶ θήλεος ἐκλείψῃ, δὲν γίνεται γένεσις. (περὶ γεν. ζῴων IV, 3. ἱστ. ζῴων III, 1).

Τὰ δὲ ζῷα ἔχουσιν αἰσθήσεις, πλὴν οὐχὶ ὁμοίως· ἐπίσης τινὰ ἔχουσι φαντασίαν καὶ μνήμην, τινὰ δ' οὔ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ βίος τῶν ζῴων εἶναι διάφορος.

Τὰ ζῷα ὁ Ἀριστοτέλης διαιρεῖ εἰς ἐννέα τάξεις, οἷον ζῳοτόκα, ᾠοτόκα, πτηνά, ἰχθῦς, μαλάκια, ὀστρακόδερμα, ἔντομα κτλ. (ἱστ. ζώων IV, 8. I, 6. II, 15).

Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ζητεῖ νὰ εὕρῃ τὴν φυσικὴν διαίρεσιν αὐτῶν· παραδέχεται δὲ καὶ ὑποδιαιρέσεις. Τὰ ζωόφυτα εἰσὶν ἀτελέστερα τῶν ζῴων, τὰ ὄστρακα ἀτελέστερα τῶν κατὰ τόπον κινουμένων, τὰ ἄναιμα ἀτελέστερα τῶν ἐναίμων, οἱ σκώληκες ἀτελέστερα τῶν ᾠοτόκων, καὶ ταῦτα τῶν ζῳοτόκων. Ταῦτα δὲ πάντα ἀτελέστερα τοῦ ἀνθρώπου.

(1) γεν. ζῴων II, 3. ἔστι δὲ τὸ μὲν σῶμα ἐκ τοῦ θήλεος ἡ δὲ ψυχὴ ἐκ τοῦ ἄῤῥενος.

Ὁ ἄνθρωπος ἀναγόμενος εἰς τὰ ζῳοτόκα ζῷα ἐξέχει καὶ κατὰ τὴν σωματικὴν κατασκευὴν τῶν ἄλλων ζῴων ὡς ἔχων τὴν μεγίστην ζωτικὴν θερμότητα καὶ διὰ τοῦτο τὸ πλεῖστον αἷμα καὶ τὸν μέγιστον μυελόν· μόνον ἐν αὐτῷ εὑρίσκει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ὀρθὸν μέτρον τῆς μορφῆς καὶ τὴν ὀρθὴν στάσιν, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διαφορᾶς τοῦ δεξιοῦ καὶ ἀριστεροῦ, τὸ λεπτότατον αἷμα καὶ διὰ τοῦτο τὸ λεπτότατον αἴσθημα, τὸν ὀξύτατον νοῦν, τὴν γλῶσσαν τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν τῶν ἄλλων ζῴων· (περὶ ζῴων μορ. II, 7. III, 6. IV, 10. III, 1. II, 1. II, 16. ἱστ. ζῴων IV, 9)· ἐνὶ λόγῳ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων. (ἱστ. ζῴων IX, 1. γεν. ζῴων II, 4). Πάντα ἔχει ὁ ἄνθρωπος τοῖς ζῴοις κοινά, τὴν μετάδοσιν, τὴν μεταβολὴν ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, τὴν γέννησιν, τὸ γῆρας, τὸν θάνατον, τὴν αἴσθησιν, τὴν φαντασίαν καὶ τὴν μνήμην, τὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου, τὴν ἐπιθυμίαν, πλὴν τοῦ νοῦ· διότι μόνος οὗτος εἶναι ἀμιγής, ἀμετάβλητος, ἀπαθής, οὐδὲν σωματικὸν ὄργανον ἔχων.

Ἡ κυρία δὲ ἕδρα τῆς τελειότητος ταύτης εἶναι ἡ ψυχή· διὸ λεκτέον καὶ περὶ αὐτῆς.

Περὶ ψυχῆς· τί δὲ εἶναι ἡ ψυχή;

Τὸ ἔμψυχον τοῦ ἀψύχου διαφέρει κινήσει τε καὶ αἰσθήσει (1)· διότι τινὲς ψυχὴν λέγουσι τὸ κινοῦν· ἐπειδὴ δ' ἡ ψυχὴ ὡς τὸ εἶδος τὸ κινοῦν τὸ σῶμα δὲν εἶναι σῶμα, ἀλλ' ἀσώματον (περὶ ζωῆς, θανατ. γηρ. καὶ νεότ. 1)· διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ἀνασκευάζει τοὺς λέγοντας τὴν ψυχὴν σωματικήν· οὐ δὲ τὸ ἑαυτὸ κινοῦν εἶναι ἡ ψυχή, λέγει, ὡς ἐδόξαζεν ὁ Πλάτων, διότι θὰ ἦτο κινοῦν καὶ κινούμενον, δυὰς, τὸ δὲ κινούμενον θὰ ἦτο ἐν τόπῳ· (ψυχ. I, 3. μετ. XII, 6)· ἡ δὲ ψυχὴ οὐδ' ἁρμονία εἶναι, διότι τῇ ἁρμονίᾳ ἐναντίον εἶναι ἡ ἀναρμοστία, τῇ δὲ ψυχῇ οὐδὲν ἐναντίον· ἄρα ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἁρμονία· (περὶ ψυχ. I, 4)·

(1) Ἱστ. ζώων VIII, 1. ἡ γὰρ φύσις μεταβαίνει συνεχῶς ἀπὸ τῶν ἀψύχων εἰς τὰ ζῷα διὰ τῶν ζώντων μὲν οὐκ ὄντων δὲ ζῴων οὕτως ὥστε δοκεῖν πάμπαν μικρὸν διαφέρειν θατέρου θάτερον τῷ σύνεγγυς ἀλλήλοις.

ἡ ψυχὴ δ' οὐδὲ ἀριθμὸς ἑαυτὸν κινῶν εἶναι, διότι δὲν κινεῖται· ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ὕλη ἢ στοιχεῖον, ὡς ὁ Δημόκριτος ἐδόξαζεν, οὐδὲ κρᾶμα, ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς· (περὶ ψυχ. I, 5)· διότι, εἰ ἦτο στοιχεῖον, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτείνηται καθ' ὅλον τὸ σῶμα καὶ δύο σώματα ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ νὰ συνυπάρχωσι· καὶ ἂν ὅλα τὰ στοιχεῖα εἶχεν ἐν ἑαυτῇ ἵνα αἰσθάνηται, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ ὅλας τὰς τῶν στοιχείων συνθέσεις, ἵνα ὅλας γινώσκῃ· ἡ ψυχὴ δ' οὐδ' ἀὴρ εἶναι, διότι ὅλα τὰ ζῶντα δὲν ἀναπνέουσι· (περὶ ψυχ. I, 5)· οὐδὲ τοῖς στοιχείοις πᾶσι μέμικται ἡ ψυχή, διότι τὰ ἁπλᾶ σώματα δὲν εἶναι ζῶντα· ἄρα ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι σῶμα, οὐδ' ἄνευ σώματος· (ψυχ. II, 1. 3)· ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος τοῦ σώματος αὐτῆς, οὗ ἄνευ δὲν ὑπάρχει (1)· ἡ μὲν ὕλη ἐστὶ δύναμις, τὸ δ' εἶδος ἐντελέχεια· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐξ ἀμφοῖν εἶναι ἔμψυχον, δὲν εἶναι τὸ σῶμα ἐντελέχεια ψυχῆς, ἀλλ' αὕτη σώματός τινος· καὶ διὰ τοῦτο καλῶς ὑπολαμβάνουσιν οἱ νομίζοντες ὅτι ἡ ψυχὴ μήτ' ἄνευ σώματος εἶναι μήτε σῶμά τι· διότι σῶμα μὲν δὲν εἶναι, σώματος δέ τι. ψυχ. II, 1. Ἐὰν δ' οἱ πρότερον ὀρθῶς δὲν ὥρισαν τὴν ψυχήν, τίς εἶναι ὁ κατ' Ἀριστοτέλη ὁρισμὸς αὐτῆς;

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ἕν τι γένος τῶν ὄντων τὴν οὐσίαν, ταύτης δὲ τὸ μὲν ὡς ὕλην, ἥτις δὲν εἶναι καθ' αὑτὴν τόδε τι, ἕτερον δὲ εἶδος, μορφήν, καθ' ἣν λέγεται τόδε τι, καὶ τρίτον τὸ ἐκ τούτων· ἔστι δὲ ἡ μὲν ὕλη δύναμις, τὸ δ' εἶδος ἐντελέχεια, καὶ τοῦτο διχῶς, τὸ μὲν ὡς ἐπιστήμη, τὸ δ' ὡς τὸ θεωρεῖν (2). Ἡ κίνησις δηλ. εἶναι ἐκείνη ἡ ἐνέργεια, δι' ἧς ἡ δύναμις γίνεται ἐνεργείᾳ, διορισμὸς τῆς ὕλης διὰ τοῦ εἴδους, ἡ

(1) Μετ. VII, 10. ἐπεὶ ἡ τῶν ζῴων ψυχὴ (τοῦτο γὰρ οὐσία τοῦ ἐμψύχου) ἡ κατὰ τὸν λόγον οὐσία καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ τί ἦν εἶναι τῷ τοιῷδε σώματι (ψυχ. II, 2. ἡ ψυχή ἐστι τοῦτο, ᾧ ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ διανοούμεθα πρώτως, ὥστε λόγος τις ἂν εἴη καὶ εἶδος, ἀλλ' οὐχ ὕλη καὶ τὸ ὑποκείμενον.

(2) Φυσ. III, 1. Ἡ τοῦ δυνάμει ὄντος ἐντελέχεια ᾗ τοιοῦτον κίνησίς ἐστιν· ἡ τοῦ δυνατοῦ ᾗ δυνατὸν, ἐντελέχεια φανερὸν ὅτι κίνησίς ἐστιν VIII, 1. Φαμὲν δὲ τὴν κίνησιν εἶναι ἐντελέχειαν τοῦ κινητοῦ ᾗ κινητόν. (ψυχ. II, 5. Καὶ γάρ ἐστιν ἡ κίνησις ἐνέργειά τις, ἀτελὴς μέν τοι III, 7· ἡ γὰρ κίνησις τοῦ ἀτελοῦς ἐνέργεια ἦν, ἡ δ' ἁπλῶς ἐνέργεια ἑτέρα ἡ τοῦ τετελεσμένου.

μετάβασις ἐκ δυνάμεως εἰς ἐνέργειαν· ἡ κίνησις σημαίνει ἀτελῆ ἐνέργειαν, οἷον ἡ κίνησις τοῦ οἰκοδομεῖν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τὸ ὑλικόν, ἐξ οὗ ἡ οἰκία δύναται νὰ γείνῃ, γίνεται οἰκία πράγματι· αὕτη ὅμως εἶναι ἐντελέχεια τοῦ δυνατοῦ ᾗ δυνατόν· ἡ κίνησις τοῦ χαλκοῦ, ἐξ οὗ στήλη κατασκευάζεται, ἐστὶν ἐντελέχεια ὡς ἔχουσα τὴν δύναμιν ἐν ἑαυτῇ τὸ νὰ κατασκευασθῇ στήλη. Ἡ διάκρισις ὅμως αὕτη ἐφαρμόζεται μόνον ὅταν πρόκηται περὶ ὡρισμένης κινήσεως, διότι αὕτη πάντοτε πραγματοποιεῖται ἐν πραγματικῷ· ἄρα πᾶσα κίνησις εἶναί τι μεταξὺ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ ὄντος· δύναμις εἰς ἐνέργειαν τείνουσα καὶ ἐνέργεια μὴ οὖσα ἐλευθέρα δυνάμεως εἶναι ἀτελής· αὕτη διακρίνεται τῆς καθαρᾶς δυνάμεως ὅτι εἶναι ἐντελέχεια, τῆς καθαρᾶς ἐνεργείας, ὅτι ἐν τῇ ἐνεργείᾳ ἡ εἴς τι τέλος ἀποβλέπουσα κίνησις εἶναι κτῆσις τέλους.

Ἡ δ' ἐντελέχεια ὡς εἶδός ἐστι διττή, ἡ μὲν ὡς ἕξις καὶ δύναμις, ἡ δ' ὡς ἐνέργεια· τὸ εἶδος τὸ μὴ ἐνεργοῦν λέγεται πρώτη, τὸ δ' ἐνεργείᾳ δευτέρα ἐντελέχεια, οἷον ὁ ἐπιστήμων ἔχει μὲν τὴν ἐπιστήμην, δὲν μεταχειρίζεται δέ, ὁ δὲ ἔχει καὶ μεταχειρίζεται· ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ ἐκληφθῇ διττῶς· διότι καὶ ὁ ἀμαθὴς μέν, μανθάνων δὲ εἶναι δυνάμει ἐπιστήμων· οὗτος ὅμως διαφέρει τοῦ ἔχοντος μὲν τὴν ἐπιστήμην, μὴ θεωροῦντος δέ (1).

Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὴν δύναμιν ἀπὸ τῆς ἐντελεχείας· διότι ἡ μὲν δύναμίς ἐστιν ὕλη (μετ. IX)· ἡ δ' ἐντελέχεια καθὸ εἶδος χωρίζει, καὶ διὰ τοῦ χωρισμοῦ ὁρίζει· ὡς δ' ὁ ὁρισμὸς πάντα ἔχει τὰ μέρη αὐτοῦ (λόγος ὁ τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνων), οὕτω καὶ τὸ εἶδος πάντα ἔχον καὶ οὐδενὸς τῶν ἔξω δεόμενον λέγεται τέλειον· ἡ ἐντελέχεια τοὔνομα ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ τέλους, ἡ δ' ἐνέργεια ἀπὸ τοῦ ἔργου· τὸ τέλος ὁρίζει τὴν ἐνέργειαν· τὸ εἶδος περιέχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ὕλην καὶ τὸ σύνολον δυνάμει, καὶ ἐντελέχεια λέγεται ἡ τοῦ εἴδους κίνησις, καὶ λέγεται ἐντελέ-

(1) Φυσ. VIII, 4. Ἔστι δὲ δυνάμει ἄλλως ὁ μὲν μανθάνων ἐπιστήμην καὶ ὁ ἔχων καὶ μὴ θεωρῶν· ψυχ. I, 1· ἀνάλογον δὲ ἡ μὲν ἐγρήγορσις τῷ θεωρεῖν, ὁ δὲ ὕπνος τῷ ἔχειν καὶ μὴ ἐνεργεῖν.

χεια ἐκ τοῦ ἔχειν ἐντὸς τὸ τέλος, καὶ ἐπενοήθη κατ' ἀντίθεσιν τῆς τοῦ Πλάτωνος ἰδέας· ἡ δὲ δευτέρα ἐντελέχεια δὲν φαίνεται διαφέρουσα τῆς ἐνεργείας, διότι σημαίνει τὸ ἐνεργείᾳ εἶδος, ἡ δὲ πρώτη τὸ δυνάμει εἶδος· οἷον πρότερον λαμβάνει τὴν ἐπιστήμην Σωκράτης, εἶτα οὕτω θεωρεῖ· οἷον ὁ δυνάμενος νὰ μάθῃ ἐπιστήμην τινά, οὔπω ὅμως μαθών, λέγεται δυνάμει ἐπιστήμων, ὁ δὲ πράγματι αὐτὴν μαθών, μὴ χρώμενος ὅμως αὐτῇ, λέγεται ἐντελεχείᾳ ἐπιστήμων, ὁ δὲ μαθὼν αὐτὴν καὶ μεταχειριζόμενος λέγεται ἐνεργείᾳ ἐπιστήμων· ὅθεν τῇ μὲν ἐπιστημονικῇ ἕξει ἀναλογεῖ ἡ οὐσία, τῇ δὲ θεωρίᾳ ἡ ἐνέργεια ἡ γνωστική. (Σιμπλ. 24. Θεμιστ. 74).

Ἐπειδὴ δὲ τῇ γενέσει ἡ ἐπιστήμη προτέρα ἐστὶ τοῦ θεωρεῖν, εἶναι καὶ ἡ πρώτη ἐντελέχεια τῇ γενέσει προτέρα τῆς δευτέρας. Ἐπειδὴ τὸ μὴ ἐνεργείᾳ εἶδος εἶναι πρότερον τῇ γενέσει τοῦ ἐνεργείᾳ εἴδους, εἶναι ἀναγκαῖον ἡ ψυχὴ νὰ ἦναι οὐσία ὡς εἶδος σώματος φυσικοῦ ζωὴν ἔχοντος, ἡ δὲ οὐσία ἐντελέχεια· διότι οὐσίαι φαίνονται τὰ φυσικὰ σώματα· τῶν δὲ φυσικῶν τὰ μὲν ἔχουσι ζωήν, τὰ δὲ δὲν ἔχουσι· ζωὴν δὲ λέγει τὴν δι' αὑτοῦ τροφήν τε καὶ αὔξησιν καὶ φθίσιν· ὥστε πᾶν σῶμα φυσικὸν ζωῆς μετέχον θὰ ἦτο οὐσία συνθέτη· ἐπειδὴ δ' ἔστι καὶ σῶμα ὕλην ἔχον καὶ ζωήν, δὲν δύναται τὸ σῶμα νὰ ἦναι ψυχή, διότι τὸ σῶμα δὲν εἶναι τῶν καθ' ὑποκειμένου, ἀλλ' ὑποκείμενον, ὕλη.

Τὸ ἔμψυχον τοῦ ἀψύχου διακρίνεται τῷ ζῆν, ζῆν δὲ λέγομεν ὅταν τι τούτων ἐνυπάρχῃ, οἷον νοῦς, αἴσθησις, κίνησις καὶ στάσις ἡ κατὰ τόπον, ἔτι κίνησις ἡ κατὰ τροφὴν καὶ φθίσιν τε καὶ αὔξησιν· διὸ καὶ τὰ φυόμενα πάντα φαίνονται ζῶντα· τοῦτο δὲ τὸ μόριον τῆς ψυχῆς, οὗ καὶ τὰ φυτὰ μετέχουσι, θρεπτικὸν λέγεται· ἡ δὲ ψυχή ἐστιν ἀρχὴ τούτων καὶ ὥρισται τούτοις, θρεπτικῷ, αἰσθητικῷ, διανοητικῷ, κινήσει. Πότερον δὲ τούτων ἕκαστον ψυχή ἐστιν ἢ μόριον ψυχῆς, καὶ εἰ μόριον, πότερον χωριστὸν λόγῳ μόνον ἢ καὶ τόπῳ; διότι ἐπὶ τῶν φυτῶν καὶ ἐντόμων ἔνια διαιρούμενα φαίνονται ὅτι ζῶσι καὶ χωρίζονται ἀλλήλων, ὡς οὔσης τῆς ἐν τούτοις ψυχῆς ἐντελεχείᾳ μὲν μιᾶς ἐν ἑκάστῳ φυτῷ, δυνάμει δὲ πλειόνων· αἴσθησιν δὲ ἔχει ἑκάτερον

τῶν μερῶν τῶν ἐντόμων καὶ κίνησιν τὴν κατὰ τόπον, εἰ δ' αἴσθησιν καὶ φαντασίαν καὶ ὄρεξιν· ὅπου δ' αἴσθησις, ἔστι καὶ λύπη καὶ ἡδονή, ὅπου δὲ ταῦτα καὶ ἐπιθυμία ἐξ ἀνάγκης· περὶ δὲ τοῦ νοῦ καὶ τῆς θεωρητικῆς δυνάμεως φαίνεται ὁ νοῦς ἕτερον γένος ψυχῆς, καὶ τοῦτο μόνον ἐνδέχεται χωρίζεσθαι, ὡς τὸ ἀΐδιον τοῦ φθαρτοῦ· τὰ δὲ λοιπὰ μόρια τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι χωριστά· ἐνίοις μὲν τῶν ζῴων ἅπαντα ὑπάρχουσι ταῦτα, τισὶ δὲ τινὰ τούτων, ἑτέροις δ' ἓν μόνον· τοῦτο δὲ ποιεῖ τὴν διαφορὰν τῶν ζώων· ὡσαύτως τινὰ μὲν ἔχουσι τὰς αἰσθήσεις πάσας, τινὰ δὲ τινάς, ἄλλα δὲ μίαν μόνον τὴν ἁφήν· ἐπειδὴ ἐκεῖνο, ᾧ ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα, καὶ ἐκεῖνο, ᾧ ἐπιστάμεθα, διχῶς λέγεται, τὸ μὲν ἐπιστήμη, τὸ δὲ ψυχή, ἡ μὲν ἐπιστήμη ἐστὶν εἶδος καὶ λόγος οἷον ἐνέργεια τοῦ δεκτικοῦ, ἡ δὲ ψυχὴ τοῦτο ᾧ ζῶμεν καὶ αἰθανόμεθα καὶ διανοούμεθα πρώτως, ὥστε θὰ ἦτο λόγος τις καὶ εἶδος καὶ οὐχὶ ὕλη· τριχῶς δὲ λεγομένης τῆς οὐσίας, εἴδους, ὕλης καὶ τοῦ ἐξ ἀμφοῖν, καὶ τῆς μὲν ὕλης δυνάμεως οὔσης, τοῦ δ' εἴδους ἐντελεχείας, τοῦ δ' ἐξ ἀμφοῖν ἐμψύχου ὄντος, δὲν εἶναι τὸ σῶμα ἐντελέχεια ψυχῆς, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ σώματος· διὸ ἡ ψυχὴ μήτε σῶμά ἐστι μήτ' ἄνευ σώματος (περὶ ψυχ. II, 2). Δυνάμεις δὲ τῆς ψυχῆς εἰσι θρεπτικόν, ὀρεκτικόν, αἰσθητικόν, κινητικὸν κατὰ τόπον, διανοητικόν.

Πρώτη δὲ ψυχὴ φαίνεται ἡ θρεπτική, ἡ δὲ κατὰ τόπον κινητική, ὑπεράνω δὲ τῆς αἰσθητικῆς εἶναι ἡ νοητικὴ καὶ ἐν τῷ ζῴῳ ἐνεργοῦσα καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· νοητικὴ δὲ ἡ ψυχὴ εἶναι ἁπτομένη τοῦ νοητοῦ τοῦ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, οὐχὶ δὲ τοῦ ὑπεραισθητοῦ, καὶ αὕτη ἡ τοῦ εἴδους κίνησις δύναται νὰ κληθῇ ἐντελέχεια· ἡ δ' ἐντελέχεια ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν εἶναι ὡς δύναμις, ὡς πρός τι δὲ κατώτερον εἶναι ὡς ἐνέργεια· μόνος δ' ὁ νοῦς εἶναι ἕτερον γένος ψυχῆς.

Ἐκ δὲ τούτων τοῖς μὲν φυτοῖς ὑπάρχει τὸ θρεπτικὸν μόνον, ἑτέροις δὲ οἷον τοῖς ζῴοις τὸ θρεπτικὸν καὶ αἰσθητικόν, ἐπειδὴ δὲ τὸ αἰσθητικόν, καὶ τὸ ὀρεκτικόν· ἑτέροις δ' ὑπάρχει καὶ τὸ κατὰ τόπον κινητικόν, μόνῳ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ διανοητικὸν καὶ ὁ νοῦς. Τούτων δὲ τὸ μὲν πρότερον ἐν τῷ ἐφεξῆς ὑπάρ-

χει δυνάμει, οἷον τὸ θρεπτικὸν ἐν τῷ αἰσθητικῷ, τοῦτο δ' ἐν τῷ κατὰ τόπον κινητικῷ, καὶ ταῦτα ἐν τῷ διανοητικῷ (περὶ ψυχ. II, 3). Τούτων δὲ ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει καὶ πρώτη καὶ κοινοτάτη δύναμις ψυχῆς ἐστι, καθ' ἣν ὑπάρχει τὸ ζῆν ἅπασι, διότι ἡ ψυχή ἐστι τοῦ ζῶντος σώματος αἰτία καὶ ἀρχή. Ἡ δ' αἴσθησίς ἐστιν ἀνωτέρα τις τῆς θρεπτικῆς ψυχῆς δύναμις, καὶ ταύτῃ ὑπάρχει τὸ ἐνεργεῖν καὶ πάσχειν (περὶ ψυχ. II, 4 καὶ 5).

Ἡ δ' αἴσθησις εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ζῴου, τὸ διακρίνον αὐτὸ ἀπὸ τοῦ φυτοῦ· ἡ δ' αἴσθησις φαίνεται ἀλλοίωσίς τις προερχομένη ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ ἐν τῷ αἰσθανομένῳ (περὶ ὕπνου 1) (1)· καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐνέργημα καὶ ἡ κίνησις ἐν τῷ πάσχοντι ἀεί, ἔστι καὶ τὸ ἐνέργημα ἐν τῷ αἰσθανομένῳ (περὶ ζῴων μορίων II, 1).

Τὸ δ' αἰσθητὸν λέγεται τριχῶς, ὧν δύο μὲν καθ' αὑτὰ λέγομεν ὅτι αἰσθανόμεθα, τὸ δ' ἓν κατὰ συμβεβηκός· τῶν δὲ δύο τὸ μέν ἐστιν ἴδιον ἑκάστης αἰσθήσεως, τὸ δὲ κοινὸν πασῶν· ἴδιον μέν ἐστιν ὃ μὴ ἐνδέχεται ἑτέρᾳ αἰσθήσει αἰσθάνεσθαι, ἀλλὰ τῇ αὐτῇ, οἷον ὄψις χρώματος, ἀκοὴ ψόφου, γεῦσις χυμοῦ. Πᾶσα αἴσθησις δύναται νὰ αἰσθάνηται τὰς διαφορὰς τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, π. χ. ἡ ὄψις τὸ χρῶμα, ἡ γεῦσις τὸ γλυκύ, τὸ πικρόν· τὸ δὲ κοινὸν πασῶν εἶναι κίνησις, ἠρεμία, ἀριθμός, σχῆμα, μέγεθος (περὶ ψυχ. II, 6)· οὗ μὲν ἐστιν ἡ ὄψις, τοῦτ' ἐστὶν ὁρατόν, ὁρατὸν δ' ἐστὶ χρῶμα· τοῦτο δὲ τὸ ἐπὶ τοῦ καθ' αὑτὸ ὁρατοῦ, καθ' αὑτὸ δὲ οὐ τῷ λόγῳ, ἀλλ' ὅτι ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὸ αἴτιον τοῦ εἶναι ὁρατόν· πᾶν δὲ χρῶμα κινητικόν ἐστι τοῦ κατ' ἐνέργειαν διαφανοῦς, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ τούτου φύσις· διὸ πᾶν χρῶμα ἐν τῷ φωτί ἐστιν ὁρατόν, διότι τὸ μὲν χρῶμα κι-

(1) Ψυχ. II, 5. Τὸ μὲν αἰσθητικὸν ἔστι δυνάμει τὸ δ' αἰσθητὸν ἐντελεχείᾳ· πάσχει μὲν οὐχ ὅμοιον ὄν, πεπονθὸς δ' ὡμοίωται καὶ ἔστιν οἷον ἐκεῖνο. III, 2· ἡ δὲ τοῦ αἰσθητοῦ ἐνέργεια καὶ τῆς αἰσθήσεως ἡ αὐτὴ μέν ἐστι καὶ μία, τὸ δ' εἶναι οὐ ταὐτὸν αὐταῖν· λέγω δ' οἷον ψόφος ὁ κατ' ἐνέργειαν καὶ ἀκοὴ ἡ κατ' ἐνέργειαν· ὅταν δ' ἐνεργῇ τὸ δυνάμενον ἀκούειν καὶ ψοφῇ τὸ δυνάμενον ψοφεῖν, τότε ἡ κατ' ἐνέργειαν ἀκοὴ ἅμα γίνεται καὶ ὁ κατ' ἐνέργειαν ψόφος.

νεῖ τὰ διαφανές, οἷον τὸν ἀέρα, ὑπὸ τούτου δὲ συνεχοῦς ὄντος κινεῖται τὸ αἰσθητήριον· πάσχοντός τι τοῦ αἰσθητικοῦ γίνεται τὸ ὁρᾶν· ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ περὶ ψόφου καὶ ὀσμῆς ἐστι· διότι οὐδὲν αὐτῶν ἁπτόμενον τοῦ αἰσθητηρίου ποιεῖ τὴν αἴσθησιν, ἀλλ' ὑπὸ μὲν ὀσμῆς καὶ ψόφου τὸ μεταξὺ κινεῖται, ὑπὸ δὲ τούτου τῶν αἰσθητηρίων ἑκάτερον· περὶ ἀφῆς καὶ γεύσεως ἔχει μὲν ὁμοίως, δὲν φαίνεται δέ· (ψυχ. II, 7 καὶ ἐφ.)· διότι τὸ μεταξὺ δὲν φαίνεται· τοῦτο δὲ ἀληθὲς φαίνεται σχεδὸν μόνον περὶ τῆς ἀκοῆς.

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ἡ αἴσθησίς ἐστι τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν ἄνευ τῆς ὕλης, οἷον ὁ κηρὸς τοῦ δακτυλίου ἄνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ δέχεται τὸ σημεῖον. Τὸ ἐκτὸς ἀντικείμενον, οὗ ἅπτεται ἡ ψυχὴ διὰ τῶν αἰσθήσεων παρέχει ἀλλοίωσιν ἐν τῇ ψυχῇ· ἡ ψυχὴ ὅμως τηροῦσα τὸ εἶδος ὑψοῦται εἰς παράστασιν τοῦ ἀλλοτρίου καὶ ἐξωτερικοῦ, καὶ τὸ ἐν τῇ ψυχῇ ἀλλότριον ἀποκλείουσα ἀντικαθιστᾷ τὸ ἀλλοιωθὲν ὂν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἐκτὸς ἀντικειμένου (ψυχ. II, 12. III, 2. III, 7. **Schell, Einl. in. d. Phil. d. Myth.** σ. 516). Ἐπειδὴ δ' ἡ αἴσθησις τῶν καθόλου (οἷον ἀνθρώπου, ἀλλ' οὐ Καλλίου (ἀν. ὕστ. II, 19), φαίνεται ὅτι ἐνεργεῖ τὸ νοητικόν, διότι γίνεται ἀφαίρεσις, ἣν ἡ αἴσθησις δὲν ποιεῖ, καὶ συνυπάρχει.

Ἐπειδὴ δ' ἡ αἴσθησις εἶναι λόγος καὶ δύναμις τοῦ αἰσθητοῦ, φθείρεται ὑπὸ τῶν ὑπερβολῶν τῶν αἰσθητῶν, καὶ ὁ λόγος λύεται, ἐὰν ἡ κίνησις αὐτῶν ἦναι ἰσχυροτέρα τοῦ αἰσθητηρίου· οἱ δὲ λόγοι, τὰ εἴδη, τῶν αἰσθητῶν εἰσιν ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις καὶ κρίνουσι τὰς τοῦ ὑποκειμένου αἰσθητοῦ διαφοράς, οἷον λευκὸν καὶ μέλαν ὄψις, γλυκὺ δὲ καὶ πικρὸν γεῦσις (ψυχ. III, 9. III, 2). Καταστάσεις δὲ τοῦ κοινοῦ αἰσθητηρίου ἐκλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ὕπνον καὶ τὴν ἐγρήγορσιν (περὶ ὕπνου 1 καὶ ἐφ. περὶ ζωῆς 4. περὶ ἀναπν. 17). Τὴν δὲ φαντασίαν θεωρεῖ ἐνέργειάν τινα τῆς αἰσθήσεως, καὶ ὅτι τῆς μὲν αἰσθητικῆς φαντασίας μετέχουσι καὶ τὰ ζῷα, τῆς δὲ λογιστικῆς μόνος ὁ ἄνθρωπος (ψυχ. III, 10)· ἡ δ' αἴσθησις διακρίνεται τῆς μνήμης, διότι αἰσθήσει μόνον τὸ παρὸν γινώσκομεν, μνήμῃ δὲ τὸ γενό-

μενον (περὶ μνήμ. 1)· ἐπειδὴ δ' ἡ μνήμη ἄνευ φαντάσματος δὲν γίνεται, ἐκλαμβάνεται ἐνέργειά τις αἰσθήσεως, ὡς ἡ φαντασία (ψυχ. III, 3)· ἡ δὲ νόησις διακρίνεται τῆς αἰσθήσεως, διότι ἡ μὲν αἴσθησίς ἐστι κίνησις, ἡ δὲ νόησις οὔ, ἀλλ' ἠρεμία καὶ ἐπίστασις μᾶλλον ἢ κίνησις (ψυχ. I, 3. φυσ. VII, 3). Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει (ψυχ. III, 7), ὅτι τῇ διανοητικῇ ψυχῇ τὰ φαντάσματα οἷον αἰσθήματα ὑπάρχουσιν. Ἐπειδὴ δ' ἡ ψυχὴ ἄνευ φαντάσματος δὲν δύναται νὰ νοήσῃ, φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ μνήμη ὑποθέτει τὴν φαντασίαν, ἡ δὲ φαντασία τὴν αἴσθησιν, ἡ δ' αἴσθησις εἶναι ὅρος τῆς νοήσεως ἀναγκαῖος· διὸ καὶ τὸ μηδὲν ἐν τῷ νῷ εἰ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει, ὅπερ ἐπήγασεν ἐκ τῶν περιπατητικῶν καὶ οὐχὶ ἐξ Ἀριστοτέλους, ἔχει ταύτην τὴν σημασίαν, διότι τὰ κοινὰ ἀξιώματα εὑρίσκονται δι' ἐπαγωγῆς, ἡ δ' ἐπαγωγὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως, ἄνευ δ' αἰσθήσεως οὐδὲ νοεῖν δυνατὸν εἶναι· ἐπειδὴ τὰ κατώτερα ἀποτελοῦσι τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἀνωτέρων, καὶ μετ' ἀλλήλων συνέχονται, τὸ θρεπτικόν, τὸ αἰσθητικὸν καὶ τὸ νοητικόν, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν συνέχειαν ἀποβλέπων ταύτην, ὅτι εἰ ἐκλέλοιπεν αἴσθησίς τις ἀνάγκη νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἐπιστήμη τις (περὶ αἰσθήσ. 6. ἀν. ὕστ. I, 18)· ἡ αἴσθησις περιεχόμενον ἔχει τὸ καθ' ἕκαστον (ἀν. ὕστ. I, 18), δι' αὐτοῦ δέ, ἐμμέσως, καὶ τὸ καθόλου (ψυχ. III, 8).

Ἐπειδὴ δ' ἡ ψυχὴ κρίνει αἰσθήσει τε καὶ νοήσει καὶ γνωρίζει, ἀπορεῖται πότερον ταὐτό ἐστι τὸ νοεῖν καὶ αἰσθάνεσθαι ἢ οὔ; οἱ μὲν ἀρχαῖοι (μετ. III, V, VIII)· λέγουσι ταὐτόν· ὁ δ' Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι ἡ μὲν αἴσθησίς ἐστι τῶν καθ' ἕκαστον γνῶσις, ἡ δὲ νόησις τῶν καθόλου· ἐὰν δὲ τὸ νοεῖν ἦτο ὡς τὸ αἰσθάνεσθαι, θὰ ἦτο ἢ πάσχειν τι ὑπὸ τοῦ νοητοῦ ἤ τι τοιοῦτον ἕτερον· τὸ νοεῖν ἄρα πρέπει νὰ ἦναι ἀπαθές, δεκτικὸν δὲ τοῦ εἴδους καὶ δυνάμει τοιοῦτον, ἀλλὰ μὴ τοῦτο, τὸ αἰσθάνεσθαι, καὶ νὰ ἔχῃ πρὸς τὰ νοητὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ὃν ἔχει τὸ αἰσθητικὸν πρὸς τὰ αἰσθητά. Ἡ νόησις ἄρα διαφέρει τῆς αἰσθήσεως, διότι ἡ μὲν αἴσθησις δὲν δύναται νὰ αἰσθάνηται ἐκ τοῦ σφόδρα αἰσθητοῦ, οἷον ἐκ τῶν μεγάλων ψόφων, οὐδ' ἐκ τῶν

ἰσχυρῶν χρωμάτων καὶ ὀσμῶν, ἀκούειν, ὁρᾷν, ὀσμᾶσθαι· ὁ δὲ νοῦς ὅταν τι νοήσῃ σφόδρα νοητόν, οὐχ ἧττον νοεῖ τὰ ὑποδεέστερα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον· αὖθις δὲ τὸ μὲν αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος, ὁ δὲ νοῦς ἐστι χωριστός· ὅταν δ' οὕτως ἕκαστα γένηται ὡς ἐπιστήμων λέγεται ὁ κατ' ἐνέργειαν (τοῦτο δὲ συμβαίνει ὅταν δύνηται ἐνεργεῖν δι' αὐτοῦ), ἔστι μὲν ὁμοίως καὶ τότε δυνάμει πως, οἷον ὁ ἐπιστήμων μὴ χρώμενος δὲ τῇ ἐπιστήμῃ, οὐ μὴν ὁμοίως καὶ πρὶν μαθεῖν ἢ εὑρεῖν· καὶ αὐτὸς δὲ αὑτὸν τότε δύναται νοεῖν (μετ. XII, 7)· ἐὰν δ' ὁ νοῦς ἦναι ἁπλοῦν καὶ ἀπαθές, πῶς νοήσει; πρὶν ἢ νοήσῃ ὁ νοῦς ἐστι δυνάμει πως τὰ νοητά, ἐντελεχείᾳ δὲ οὐδέν· δεῖ δὲ οὕτως ὥσπερ ἐν γραμματείῳ, ᾧ μηδὲν ἐντελεχείᾳ γεγραμμένον· διότι ἐπὶ μὲν τῶν ἄνευ ὕλης τὸ αὐτό ἐστι τὸ νοοῦν καὶ τὸ νοούμενον· ἐν δὲ τοῖς ἔχουσιν ὕλην δυνάμει ἕκαστόν ἐστι τῶν νοητῶν (περὶ ψυχ. III, 4). Ἐπειδὴ δ' ἐν ἁπάσῃ τῇ φύσει ἔστι τι τὸ μὲν ὕλη (τοῦτο δὲ ὃ πάντα δυνάμει ἐκεῖνα), ἕτερον δὲ τὸ αἴτιον καὶ ποιητικόν, τῷ ποιεῖν πάντα, οἷον ἡ τέχνη πρὸς τὴν ὕλην πέπονθεν, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι καὶ ἐν τῇ ψυχῇ αὗται αἱ διαφοραί· καὶ ὁ νοῦς τῷ πάντα γίγνεσθαι ἐστὶν ὁ παθητικός, ὁ δὲ τῷ πάντα ποιεῖν ὡς ἕξις τις, οἷον τὸ φῶς, ὃ ποιεῖ τὰ δυνάμει χρώματα ἐνεργείᾳ, ἐστὶν ὁ ποιητικός, ὃς καὶ μόνος χωριστός ἐστι καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀμιγὴς καὶ θεῖος.

Τίς δ' εἶναι ὁ ποιητικὸς νοῦς κατ' Ἀριστοτέλη;

Περὶ τούτου διαφωνοῦσι καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι ὁ μὲν Θεόφραστος θεωρεῖ αὐτὸν τῇ τοῦ ἀνθρώπου οὐσίᾳ ἐνυπάρχοντα, ὁ δ' Εὔδημος αὐτὸν καὶ τὸν θεῖον ἐκλαμβάνει τὸν αὐτόν· καὶ ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ μὲν Ἀλέξανδρος αὐτὸν εὑρίσκει μόνον ἐν τῷ Θεῷ, ἐν δὲ τῇ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῇ μόνον τὸν παθητικὸν νοῦν. Οἱ δ' Ἄραβες περιπατητικοὶ συνέχεον τὸν νοῦν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὑπολαβόντες αὐτὸν ὡς τὸν κοινὸν πάντων τῶν ἀνθρώπων καὶ οὐχὶ τὸν ἀτομικὸν νοῦν, τὸν νοῦν ἑκάστου, οὐδ' ὡς τὸν θεῖον· πλὴν καὶ ἡ ἑρμηνεία αὕτη ἀντιφάσκει τοῖς εἰρημένοις Ἀριστοτέλους· διότι ὁ Ἀριστοτέλης αὐτὸν ἐκλαμβάνει ἴδιον, ἀποκλείει δὲ μόνον τοῦ νοῦ τὸ δυνάμει, ἑπομένως τὸ ὑλικόν, τὸ καθόλου (1).

Τὸ χωρίον τοῦτο περιέχει τὴν περὶ τοῦ νοῦ θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους· διότι τὸ τί ἦν εἶναί ἐστιν ἄνευ ὕλης, ἑπομένως καθὸ ἁπλοῦν ἐστὶν ἀληθές· διότι τὸ ψεῦδος ἐν τῇ συνθέσει· ὁ δὲ νοῦς νοῶν τὰ ἄνευ ὕλης ἀδύνατον νὰ ἀπατηθῇ· τὸ δὲ τί ἐστιν ὡς καθόλου καὶ ἑπομένως σχετικῶς δυνάμει καὶ ὕλη ἔχει ἐναντίον, καὶ διὰ τοῦτο δύναται νὰ προέλθῃ ἀπάτη ἐξ αὐτοῦ. Ὁ δὲ Τρενδελενβούργιος τὸν παθητικὸν νοῦν ὑπολαμβάνει ὡς τινα δύναμιν, καὶ τὸν αὐτὸν τῇ νοητικῇ ψυχῇ, τὸν δὲ ποιητικὸν δὲν θεωρεῖ θεῖον, ἀλλὰ θεοειδῆ. Ὁ δὲ Βράνδης τὸν ποιητικὸν νοῦν ἐκλαμβάνει τὸν ἀτομικὸν ἄνθρωπον· ὁ δὲ Ῥαβαισσών, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει μόνον τὸν παθητικὸν νοῦν, ὁ δὲ ποιητικὸς εἶναι ὁ ἀπόλυτος. Καὶ ὁ Ζέλλερος τὸν ποιητικὸν νοῦν θεωρεῖ ὡς τὸν θεῖον. Ὁ δὲ Βρεντάνος, ὅτι καὶ ὁ ποιητικὸς νοῦς ὑπάρχει ἐν τῇ ψυχῇ, κατὰ συμβεβηκὸς ὅμως. Καὶ ὁ Σχελλίγγιος τὸν ποιητικὸν νοῦν θεωρεῖ μὲν ἰσόθεον, οὐχὶ δὲ ὡς τὸν θεῖον, ἀλλ' ὡς τὸ ἐγὼ ἑκάστου εἰς τὸ νόημα τοῦ Φιχθίου· εἰς ἐκτενεστάτην δὲ σημασίαν δὲν ἐκλαμβάνει ὁ Σχελλίγγιος τὸν νοῦν, ἤτοι τὸ πνεῦμα, ὡς τι θεωρητικόν, ἀλλ' ὡς τὸ βούλεσθαι ἀρχικῶς, ὅπερ ἐστὶ κατ' αὐτὸν τὸ βούλεσθαι τῆς ψυχῆς ἐπιθυμούσης τὴν ἐλευθερίαν· τοῦτο δὲ τὸ πνεῦμα ἤτοι τὸ βούλεσθαι κατ' αὐτὸν γίνεται νοῦς, τουτέσιν εἰς ἐνέργειαν ἀχθέν.

Ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ Σχελλιγγίου πηγάζει ἐκ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, περὶ ἧς καὶ ἐν τῷ περὶ πανεπιστημιακῆς σπουδῆς λόγος ἐγένετο καὶ ἐν τῷ συστήματι αὐτοῦ γενήσεται, ὅτι νοῦν λέγει τὴν ἐπαναχθεῖσαν δύναμιν εἰς ἑαυτήν, τὴν τυφλὴν βούλησιν εἰς νοῦν ὑψωθεῖσαν. Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ Σχελλίγγιον παρὰ τὴν βούλησιν ἄλλο ὂν δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον βούλεσθαι, ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ νοῦς ἐστιν εἰς ἑαυτὴν ἐπενεχθεῖσα βούλησις, τουτέστι βούλησις γνωστικὴ γενομένη· οὕτως ὅμως ἐξαφανίζεται

(1) Ψυχ. III, 6. Ἔστι δὲ ἡ μὲν φάσις τι κατά τινος, ὡς ἡ κατάφασις, καὶ ἀληθὴς ἢ ψευδὴς πᾶσα· ὁ δὲ νοῦς οὐ πᾶς ἀληθής, ἀλλ' ὁ τοῦ τί ἐστι κατὰ τὸ τί ἦν εἶναι ἀληθής.

πᾶσα εἰδικὴ τοῦ νοῦ καὶ τῆς βουλήσεως διαφορά· ἐπειδὴ δὲ ἡ βούλησις ἄνευ τοῦ νοῦ εἶναι δύναμις ἄλογος, μετὰ δὲ τοῦ νοῦ συνδεομένη λογικὴ δύναμις, βούλησις, φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ νοῦς καὶ ἡ βούλησίς εἰσι τῷ εἴδει διάφορα, ὡς ἀληθῶς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὑποτίθεται.

Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι, ὅτι οὐδ' ἐκ τῶν τοῦ Σχελλιγγίου ἀρχῶν ὁ νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλους δύναται ὀρθῶς νὰ ἐξηγηθῇ, διότι ἡ βούλησις ἄνευ λόγου δὲν δύναται νὰ κατασταθῇ γνωστική, τουτέστι νοῦς. Ἐπειδὴ ἡ νοητικὴ ψυχὴ κατ' Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι τῆς ὕλης ἀνεξάρτητος, ἐνεργεῖ ἀλόγως μὲν σκοπίμως δέ. Ἡ ψυχὴ καλεῖται ἐντελέχεια, ὡς ἐπιστήμη ἢ ὡς τὸ θεωρεῖν· ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ νοηθῇ δυνάμει (1)· ὁ μανθάνων οὔπω δὲ μαθὼν ἐπιστήμην ἔχει δυνάμει, εἶναι ἐπιστήμων δυνάμει· ὁ ἔχων μὲν αὐτὴν μὴ χρώμενος δὲ ἐστὶν ἐντελεχείᾳ, ὁ δ' ἔχων καὶ χρώμενος ἐνεργείᾳ· διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει, ὡς καὶ ὁ σχολιαστὴς ἀναφέρει, τριττὸν εἶδος νοῦ, δυνάμει, ἐντελεχείᾳ καὶ ἐνεργείᾳ· ὁ νοῦς ἄνευ ἐπιστήμης εἶναι πινάκιον ἄγραφον· ἐν τῇ ψυχῇ εἰσιν εἴδη ἄνευ ὕλης, μόνον δυνάμει· διὰ τοῦτο τὴν (νοητικὴν) ψυχὴν ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης τόπον εἰδῶν (ψυχ. III, 4)· τὴν μὲν αἴσθησιν εἶδος αἰσθητῶν, τὸν δὲ νοῦν εἶδος εἰδῶν· ὁ νοῦς χωρισθεὶς γίνεται κάτοχος τῶν εἰδῶν καὶ εἰδώς· πρὶν ἢ δὲ χωρισθῇ δὲν εἶναι ποιητικός, ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ δεκτικὸς μόνον, ὡς τοιοῦτος δὲ δὲν εἶναι ἀπαθής, ἀλλὰ ἐκ τῆς ὕλης ἐξηρτημένος, παθητικός· χωρισθεὶς δ' αὐτῆς γίνεται ποιητικός· διὸ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ὁ νοῦς πάσχει μὲν οὐχ ὅμοιον ὂν πεπονθὸς δ' ὡμοίωται καὶ ἔστιν οἷον ἐκεῖνο (θεῖον) (ψυχ. II, 3)· ὁ νοῦς ἀφομοιούμενος τῷ νοουμένῳ φαίνεται διάφορον εἶδος κατὰ τὸ νοούμενον· ἐὰν δὲ τὸ θεῖον νοῇ, ὡμοίωται, τουτέστι γίνεται θεῖος· ὥστε ὁ νοῦς κατὰ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ νοούμενον γίνεται διάφορος· ἐπειδὴ δ' ὁ ποιητικὸς νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει ὑπόθεσιν τὴν ψυχὴν (ψυχ. III, 4), δὲν κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια αὐτοῦ (γεν. ζῴων II, 3. I, 4) οὗτος μόνος ἐστὶ χωριστὸς καὶ ἀΐδιος καὶ θεῖος (ψυχ. II, 2. III, 5). Πόθεν ὅμως οὗτος ὁ νοῦς ἐπεισέρχεται, οὐδὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (ψυχ. I, 5).

(1) Φυσ. VIII, ἔστι δὲ δυνάμει ἄλλως ὁ μὲν μανθάνων ἐπιστήμην καὶ ὁ ἔχων ἤδη καὶ μὴ θεωρῶν.

Ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἥτις εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ, ἀποκλείει πᾶν δυνάμει καὶ ἑπομένως πᾶν ὑλικόν. Ὁ νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὃν οἱ νεώτεροι πνεῦμα καλοῦσι, δὲν εἶναί τι καθόλου, ὡς ἀποδείκνυται, διότι εἰ καθόλου, θὰ ἦτο παθητικός, δύναμις καὶ ὕλη, ἀλλά τι ἴδιον· ἐπειδὴ δ' εἶναι ἴδιον, ἀσώματον, ἄϋλον, ἀΐδιον (ψυχ. III, 4), εἶναι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ φύσει ἀΐδιος· διὰ τοῦτο λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (ψυχ. III, 4) ἀνάγκη ἄρα, ἐπεὶ πάντα νοεῖ, ἀμιγῆ εἶναι, ὥσπερ φησὶν Ἀναξαγόρας, τοῦτο δ' ἐστὶν ἵνα γνωρίζῃ· διότι χωρισθεὶς ἐστὶ μόνον ὅπερ ἐστί, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον, ἀΐδιον (ψυχ. III, 5) καὶ θεῖον· ὁ νοῦς ὅμως δὲν χωρίζεται καὶ δὲν ἐλευθεροῦται παρὲξ ὅταν τὸ παρεμφαινόμενον ἀφαιρεθῇ ἀπ' αὐτοῦ ὥς τι ἀλλότριον. Ὁ νοῦς διὰ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὴν (νοητικὴν) ψυχὴν ποιεῖ τὰ δυνάμει εἴδη ἐνεργείᾳ (ψυχ. III, 8), ὡς τὸ φῶς τὰ δυνάμει χρώματα ἐνεργείᾳ (ψυχ. III, 5).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀδιαίρετον διχῶς λέγεται ἢ δυνάμει ἢ ἐνεργείᾳ, οὐδὲν κωλύει ὁ νοῦς νὰ νοῇ τὸ ἀδιαίρετον, ὅταν τὸ μῆκος νοῇ, διότι ὁ χρόνος ἐστὶν ἀδιαίρετος καὶ διαιρετὸς τῷ μήκει. Ὅταν τὸ μῆκος διαιρεθῇ, διαιρεῖται καὶ ὁ χρόνος· ὅταν δὲ τὸ μῆκος ἀδιαίρετον νοῆται, καὶ ὁ χρόνος, καὶ νοεῖται, ὅταν ὁ νοῦς χωρισθῇ τῆς ὕλης τῆς διαιρούσης τὸν χρόνον. Ἐπειδή, ὡς εἴρηται, τρία τὰ αἴτια, ἡ ὕλη, τὸ εἶδος καὶ ἡ στέρησις, καὶ τὰ ἔχοντα ὕλην τῷ ἐναντίῳ γνωρίζεται, τὰ δ' ἄνευ ὕλης, αἱ κατὰ τὸν λόγον οὐσίαι, δὲν ἔχουσιν ἐναντίον, ἕπεται, ὅτι τὰ ἄνευ ὕλης ὡς μὴ ἔχοντα ἐναντίον γινώσκουσιν αὐτὰ ἑαυτὰ καὶ ἐνεργείᾳ εἰσὶ καὶ χωριστά· ἄρα οἱ νοοῦντες ἁπλᾶ νοοῦσιν ἀληθῶς, διότι τὸ ψεῦδός ἐστιν ἐν τῇ συνθέσει· ἄρα καὶ ὁ νοῦς χωρισθεὶς νοεῖ καὶ γινώσκει πάντα (τὰ ἦν, ἔστι καὶ ἔσται), ἄρα ἐστὶ πάνσοφος.

Ποῖον δ' εἶναι τὸ αἴτιον τῆς κατὰ τόπον κινήσεως τοῦ ζῴου; ὅτι δὲ δὲν εἶναι ἡ θρεπτικὴ δύναμις αἰτία, δῆλον, διότι ἔπρεπε

καὶ τὰ φυτὰ νὰ ἔχωσι τὴν κατὰ τόπον κίνησιν· ὁμοίως δὲ οὐδὲ τὸ αἰσθητικόν, διότι πολλὰ ζῷα αἴσθησιν ἔχοντα εἰσὶ μόνιμα καὶ ἀκίνητα διὰ τέλους· ἀλλ' οὐδὲ τὸ λογιστικὸν καὶ ὁ καλούμενος νοῦς· διότι ὁ μὲν θεωρητικὸς νοῦς οὐδὲν νοεῖ πρακτόν, οὐδὲ λέγει περὶ φευκτοῦ καὶ διωκτοῦ οὐθὲν, ἡ δὲ κίνησις ἢ φεύγοντος ἢ διώκοντός ἐστιν· (ψυχ. III, 9)· αἴτιον ἄρα τῆς κατὰ τόπον κινήσεώς ἐστιν ἡ ὄρεξις καὶ ὁ πρακτικὸς νοῦς διαφέρων τοῦ θεωρητικοῦ τῷ τέλει· διότι τὸ ὀρεκτὸν κινεῖ καὶ ἡ διάνοια ἡ πρακτική· ἄρα ἀρχὴ αὐτῆς ἐστι τὸ ὀρεκτόν· ὥστε ὁ νοῦς οὐ φαίνεται κινῶν ἄνευ ὀρέξεως· ὅταν δ' ἡ ὄρεξις κινῇ κατὰ τὸν λογισμὸν λέγεται βούλησις, ὅταν δὲ παρὰ τὸν λογισμὸν ἐπιθυμία· ὅτι ἄρα ἡ τοιαύτη τῆς ψυχῆς δύναμις κινεῖ, ἡ καλουμένη ὄρεξις, φανερόν. (ψυχ. III, 10).

Τί δὲ τὸ αἴτιον τῆς κινήσεως τῶν ἀτελῶν, οἷς ἁφὴ μόνον ὑπάρχει αἴσθησις; πότερον ἔστι τούτοις φαντασία ἢ οὔ καὶ ἐπιθυμία; ταῦτα δὲ φαίνεται ὅτι ἔχουσι λύπην καὶ ἡδονήν, καὶ ἐπειδὴ ταῦτα καὶ ἐπιθυμίαν· εἴρηται (ψυχ. III, 10), ὅτι πᾶσα φαντασία ἢ λογιστικὴ εἶναι ἢ αἰσθητική, καὶ ὅτι τῆς μὲν αἰσθητικῆς καὶ τἆλλα ζῷα μετέχουσι, τῆς δὲ λογιστικῆς μόνος ὁ ἄνθρωπος· ἡ αἰσθητικὴ φαντασία φαίνεται ὅτι δὲν ἔχει τὴν λογιστικήν, διὰ τοῦτο οὐδὲ τὸ βουλευτικόν· διὰ τοῦτο τὰ ζῷα ἄγει ἡ ἐπιθυμία, τὸν δ' ἄνθρωπον μόνον (ὡς ἔχοντα τὸ βουλευτικὸν) ἡ βούλησις. (ψυχ. III, 11).

Ἐπειδὴ ἄρα ἡ ἀρχὴ πράξεως ἐν ἡμῖν, ἐσμὲν ἡμεῖς αὐτοὶ αἴτιοι τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας· ἐντεῦθεν δὲ δείκνυται ἡ συνέχεια τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας μετὰ τῆς πρακτικῆς.

Πᾶν ὄν, ὃ ζῇ καὶ ψυχὴν ἔχει, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τὴν θρεπτικὴν ψυχὴν ἀπὸ γενέσεως μέχρι φθορᾶς· διότι τὸ γενόμενον ἀνάγκη νὰ ἔχῃ αὔξησιν καὶ ἀκμὴν καὶ φθίσιν, ταῦτα δ' ἀδύνατον νὰ ἔχῃ ἄνευ τροφῆς· διὸ ἡ θρεπτικὴ δύναμις πρέπει νὰ ἐνυπάρχῃ πᾶσι τοῖς φυομένοις καὶ φθίνουσι· τὸ δὲ ζῷον ἀνάγκη νὰ ἔχῃ αἴσθησιν· ἐπειδὴ δὲ πᾶν ζῷον εἶναι σῶμα ἔμψυχον, τὸ δ' ἔμψυχον σῶμα ἁπτόν, ἁπτὸν δὲ τὸ αἰσθητὸν ἁφῇ, ἀνάγκη καὶ τὸ τοῦ ζῴου σῶμα νὰ ἦναι ἁπτικόν, εἰ μέλλει νὰ σώζηται τὸ ζῷον, διότι αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις δι' ἑτέρων αἰσθάνονται, οἷον ὄσφρησις ὄψις ἀκοή· ἁπτόμενον δὲ, εἰ μὴ ἕξει αἴσθησιν, οὐ δυνήσεται τὰ μὲν φεύγειν, τὰ δὲ λαβεῖν· εἰ δὲ τοῦτο, ἔσται ἀδύνατον νὰ σώζηται τὸ ζῷον· διὸ καὶ ἡ γεῦσίς ἐστιν ὥσπερ ἁφή τις, διότι αὐτὴ εἶναι τροφῆς, ἡ δὲ τροφὴ τὸ σῶμα τὸ ἁπτόν· ψόφος δὲ καὶ χρῶμα καὶ ὀσμὴ οὔτε τρέφει οὔτε ποιεῖ αὔξησιν οὔτε φθίσιν· ὥστε καὶ ἡ γεῦσις ἀνάγκη νὰ ἦναι ἁφή τις, διότι εἶναι αἴσθησις τοῦ ἁπτοῦ καὶ θρεπτικοῦ· αὗται εἰσὶν ἐξ ἅπαντος ἀναγκαῖαι τῷ ζῴῳ, καὶ φανερὸν ὅτι ἀδύνατον ἄνευ ἁφῆς νὰ ἦναι ζῷον· αἱ δ' ἄλλαι τοῦ εὖ ζῆν ἕνεκα εἰσίν, οἷον ὄψις ὅπως ὁρᾷ, γεῦσις ἵνα αἰσθάνηται τὸ ἐν τροφῇ καὶ ἐπιθυμῇ καὶ κινῆται, κτλ. (ψυχ. III, 13)· καὶ αὗται δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι τῷ τυχόντι γένει τῶν ζῴων, ἀλλὰ τοῖς πορευτικοῖς. (ψυχ. III, 12). Τὰ δὲ ζῷα ὅταν στερηθῶσι τῶν ἄλλων αἰσθητηρίων δὲν φθείρονται, ἀλλὰ μόνον, ὅταν τῆς ἁφῆς, διότι ἄνευ ἁφῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ ζῷον· διότι αἱ ὑπερβολαὶ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν, οἷον χρῶμα καὶ ψόφος καὶ ὀσμή, δὲν φθείρει τὸ ζῷον, ἀλλὰ μόνον τὸ αἰσθητήριον, ἡ δὲ τῶν ἁπτῶν ὑπερβολὴ οὐ μόνον τὸ αἰσθητήριον φθείρει, ἀλλὰ καὶ τὸ ζῷον. (ψυχ. III, 13).

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι πᾶν τὸ κατώτερον ἀποτελεῖ βάσιν τοῦ ἀνωτέρου καὶ συνέχεται μετ' αὐτοῦ, οἷον τὸ θρεπτικὸν εἶναι ὑπόθεσις τοῦ αἰσθητικοῦ, τοῦτο δὲ τοῦ νοητικοῦ καὶ τοῦτο τοῦ κινητικοῦ, καὶ τούτοις ἅπασιν ὁρίζεται ἡ ψυχή.

Ἡ δὲ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς ἀπόδειξις τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἐλλιπής, διότι στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι τῆς ὕλης χωριστός, ἀμιγὴς καὶ ἀπαθής. Ἐνδέχεται ὅμως περὶ τούτου νὰ ἐπραγματεύθη ἐν τῷ ἀπολεσθέντι συγγράμματι πρὸς Εὔδημον περὶ ἀθανασίας ψυχῆς.

III. *Μαθηματική*.

Ἡ μαθηματικὴ χωρίζουσα τὴν μορφὴν ἀπὸ τῆς ὕλης θεωρεῖ σώματα, ἐπίπεδα, γραμμάς, στιγμὰς ἄνευ ὕλης, καὶ ἔχει ὑπ'

ὄψιν μόνον τὸ ποσόν· ἐν τῷ ἀφῃρημένῳ δὲ μένουσα δὲν προβαίνει εἰς τὸ καθ' αὑτό.

Ἐκ δὲ δὲ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν μόνη ἡ ἀστρολογία ποιεῖται τὴν θεωρίαν περὶ οὐσίας αἰσθητῆς μέν, ἀϊδίου δέ, (μετ. XII, 8), αἱ δ' ἄλλαι περὶ οὐδεμιᾶς οὐσίας, οἷον ἥτε περὶ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὴν γεωμετρίαν.

Αὗται δὲ αἱ ἐπιστῆμαι, οἷον ἡ μεταφυσική, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ μαθηματική, ὡς ἐν τῷ περὶ διαιρέσεως εἴρηται, ἀποτελοῦσι τὸν κύκλον τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν.

B. Πρακτικὴ φιλοσοφία.

I. *Ἠθική.*

Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὴν πολιτικὴν ἀπὸ τῆς ἠθικῆς, διότι τὴν πολιτικὴν ὑποθέτει ὡς ἐφηρμοσμένην ἠθικήν, τὴν δ' ἠθικὴν προτάσσει τῆς πολιτικῆς ὡς καθαρὸν τῆς πρακτικῆς ἐπιστήμης μέρος. (πολιτικ. III, 8. ἠθ. Νικομ. X, 10).

Ἡ ἠθικὴ ἔχει ἀντικείμενον τὸ πρακτόν, τὸ καθ' ἕκαστον, ἀγαθόν. Ἐὰν ὑποτεθῇ, ὅτι ἡ ἠθική ἐστι περὶ τὸ μέγιστον ἀγαθόν, ἡ δὲ πολιτικὴ περὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀποκτᾶται τὸ ἀγαθόν, εἶναι ἡ ἠθικὴ τέλος, ἡ δὲ πολιτικὴ μέσον.

Ἐὰν δ' ἕκαστος ἄνθρωπος ὡς μόριον ὑποτεθῇ τῆς πόλεως, αὕτη δ' ὡς ὅλον, ἕπεται, ὅτι ἡ ἠθικὴ εἶναι ὑποδεεστέρα τῆς πολιτικῆς.

Ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς δὲν ἐκλαμβάνει τὸ καθ' αὑτὸ ἀγαθόν, ὡς ὁ Πλάτων, ἀλλὰ τὸ πρακτόν, διαφέρει καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους ἠθικὴ τῆς τοῦ Πλάτωνος.

Ἐν τοῖς τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμμασι σῴζονται τρία ἠθικά, τὰ ἠθικὰ Νικομάχεια, τὰ ἠθικὰ Εὐδήμια καὶ τὰ ἠθικὰ Μεγάλα. Τούτων δὲ τὰ μὲν ἠθικὰ Νικομάχεια καθὸ τελειότερα ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἠθικῆς, τὰ δ' Εὐδήμια φαίνεται ὅτι ἐκ τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους παραδόσεων πηγάσαντα ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Εὐδήμου, τὰ δ' ἠθικὰ Μεγάλα φαίνονται ἐπιτομή τις τῶν Νικομαχείων.

Ὁ Κοραῆς (ἐκδ. Νικομ. ἐν Παρισίοις 1822) δοξάζει, ὅτι τὰ Εὐδήμια καὶ ἠθικὰ μεγάλα συνεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς σχεδιάσματα τῶν Νικομαχείων. Ὁ δὲ Βείσης (Phil. d. Arist. II, τομ. s. 296 καὶ ἑφ.) ὑποθέτει, ὅτι τὰ Εὐδήμια συνέταξεν ὁ Εὔδημος ἐκ τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, παραδόσεων. Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Σπέγγελος ἰσχυρίζεται (Abhand. d. Münchner Academ. III, 2. 1841), τὰ δὲ ἠθικὰ Μεγάλα ὅτι εἰσὶν ἐπιτομή τις τῶν Εὐδημίων. Εἴτε ὅμως τὸ ἓν ὑποτεθῇ, εἴτε τὸ ἕτερον, δύνανται ὡς μὴ ἀντιφάσκοντα ταῖς ἀρχαῖς τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ θεωρηθῶσιν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως γνήσια Ἀριστοτέλους.

Ἡ πρακτικὴ τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφία ἠσχολεῖτο περὶ τὸ μέγιστον ἀγαθόν· μέγιστον δ' ἀγαθὸν ἦτο τὸ οὗ ἕνεκα τἆλλα, οὐ τοῦτο δ' ἕνεκα τῶν ἄλλων. (ἠθ. Νικομ. I, 2. ἠθ. Εὐδ. I, 7).

Τὸ δὲ τέλος πάσης ἀνθρωπίνης ἐνεργείας εἶναι κατ' Ἀριστοτέλη τὸ πρακτὸν καὶ οὐχὶ ἡ ἰδέα (ἠθ. Νικομ. I, 1).

Εἰ δ' ἔστι τι τέλος τῶν πρακτῶν, ὃ δι' αὐτὸ βουλόμεθα, τὰ δ' ἄλλα διὰ τοῦτο, φανερὸν εἶναι ὅτι τοῦτο θὰ ἦτο τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ τέλειον ἀγαθὸν καὶ αὔταρκες, τὸ δ' αὔταρκές ἐστι τὸ ποιοῦν τὸν βίον αἱρετὸν καὶ μηδενὸς ἐνδεᾶ. (ἠθ. Νικ. I, 2)· καὶ τοῦτό ἐστιν ἐξ ἅπαντος ἡ εὐδαιμονία. Ποία τις ὅμως εἶναι αὕτη, περὶ τούτου ὑπάρχει διαφωνία.

Ὁ μὲν Πλάτων δεικνύει, ὅτι ἄνευ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γείνῃ περὶ τῶν καθ' ἕκαστα ἀγαθῶν. Ὁ δ' Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα οὐδὲν χρήσιμον ἐν τῷ βίῳ, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς ἀγαθόν, διότι ἄλλο ἐστὶν ἰατρικῆς, ἄλλο ναυπηγικῆς, ἄλλο πόλεως (ἠθ. Νικ. I, 1)· διὰ τοῦτο τῇ ἠθικῇ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει σημασίαν ὑποδεεστέραν ἢ ὁ Πλάτων. (ἠθ. Νικομ. I, 2).

Τί δ' ἔστι τἀγαθόν, ἡ εὐδαιμονία; Οἱ μὲν ἀγαθὸν λέγουσι τὴν ἡδονήν, οἱ δὲ πλοῦτον ἢ τιμήν, οἱ δ' ἕτερον· (ἠθ. Νικομ. I, 4)· οἱ μὲν ἀγαθὸν τὴν ἡδονὴν λέγοντες ἀγαπῶσι τὸν ἀπολαυστικὸν βίον, οἱ δὲ τιμήν, οὗτοι προαιροῦνται τὸν βίον τὸν πολιτικόν, οἱ δὲ τὸν βίον τὸν θεωρητικόν, τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ ζη-

[library stamp]

τοῦσιν, οὗ χάριν οἱ ἄλλοι βίοι εἰσίν· (ἠθ. Νικομ. I, 5)· ὅθεν τρεῖς εἰσιν οἱ βίοι, ὁ ἀπολαυστικός, ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ θεωρητικός. (ἠθ. Νικ. I, 3).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι καθόλου (ἠθ. Νικομ. I, 6), ἀλλ' ἄλλο ἐν ἄλλῃ τέχνῃ καὶ πράξει, ἀγαθὸν δὲ τὸ τέλος, οὗ ἕνεκα πάντες τἄλλα πράττουσι, φαίνονται τὰ τέλη διὰ τοῦτο πλείω· καὶ ἐπειδὴ εἰσὶ πλείω, πρέπει νὰ ζητηθῇ τὸ τελειότατον τούτων· ἐπειδὴ δὲ τέλειον λέγομεν τὸ μὴ δι' ἄλλο, ἀλλὰ τὸ δι' ἑαυτὸ αἱρετόν, τὸ αὔταρκες, φαίνεται διὰ τοῦτο τοιοῦτον μάλιστα ἡ εὐδαιμονία. (ἠθ. Νικομ. I, 7). Ἐπειδὴ δ' ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι τὸ ζῆν, διότι τοῦτο καὶ τοῖς φυτοῖς ἐστιν, οὐδ' αἱ αἰσθήσεις, διότι τοῦτο τοῖς ζῴοις, ἕπεται, ὅτι εἶναι πρακτική τις ζωὴ τοῦ λόγον ἔχοντος· ἡ εὐδαιμονία ἄρα εἶναι ἐνέργεια ψυχῆς κατ' ἀρετὴν τελείαν· ἡμεῖς δὲ (λέγει) ζητοῦμεν τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν, δηλ. τὸ πρακτὸν καὶ οὐχὶ τὴν ἰδέαν. (ἠθ. Νικομ. I. 13. I, 9. κ. ἑφ.).

Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει τῶν ἀλόγων ζῴων, διότι νοῦς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος (ἠθ. Νικ. X, 8), καὶ μόνος οὗτος μετέχει τοῦ θείου καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῷον πολιτικόν). ἠθ. Εὐδ. VII, 10. πολιτ. I, 2).

Ἡ φύσις αὐτὴ ὁρμὴν ἔχει πρὸς τἀγαθόν· (περὶ ψυχ. III, 12)· καλὸν δὲ οὐδὲν τῶν παρὰ φύσιν (πολιτ. VIII, 3)· διὸ καὶ ἠθικῶς καλόν ἐστι τὸ φύσει καλόν· (ἠθ. Εὐδ. VII, 15)· ὥστε παντὸς ἠθικοῦ ἀγαθοῦ βάσις ἐστὶ τὸ φύσει ἀγαθόν· (ἠθ. μεγαλ. II, 4. I, 34)· εἰσὶν ἀρεταὶ φύσει ἐν ἑκάστοις ἐγγιγνόμεναι, οἷον ὁρμαί τινες ἐν ἑκάστῳ ἄνευ λόγου πρὸς τὰ ἀνδρεῖα καὶ τὰ δίκαια. (ἠθ. Εὐδ. V, 13). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι, ὅτι ἡ ἠθικὴ ὑποθέτει τὴν φυσικὴν καὶ συνέχεται μετ' αὐτῆς· ὥστε ἡ ἠθικὴ δὲν ἀντίκειται τῇ φύσει, ἀλλ' εἶναι αὐτῆς συγγενής.

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγων ὅτι οὐδὲν ἠθικὸν ἄνευ λόγου συνδέει τὴν ἀρετὴν μετὰ τῆς ἐπιστήμης. (ἠθ. Νικομ. VI, 13).

Ἐπειδὴ δ' ἡ ἀρετὴ τῷ Ἀριστοτέλει δὲν εἶναι λόγος, ὡς ὁ Σωκράτης ἐδόξαζεν (ἠθ. Νικομ. VII, 5. X, 10), κατακρίνει αὐ-

τὸν ὅτι τὸ παθολογικὸν στοιχεῖον τῆς ἀρετῆς παρέλειψεν. (ἠθ. Νικομ. II, 5).

Ὁ μὲν Σωκράτης τὰς ἀρετὰς ὑπέθετε ἐπιστήμας καὶ τὸ λογικὸν ἀρχὴν τῶν ἀρετῶν. Ὁ δ' Ἀριστοτέλης δὲν θεωρεῖ τὴν γνῶσιν ἀρχὴν τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ τὴν βούλησιν καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, διότι πρῶτον πρέπει νὰ ὑπάρχῃ βούλησις πρὸς τἀγαθόν, ἔπειτα ὁ λόγος πρὸς ῥύθμισιν τῆς πράξεως (ἠθ. μεγ. II, 7).

Ἐὰν δ' οὔτε ἡ αἴσθησις οὔτε ἡ ὄρεξις ἦναι ἀρχὴ καὶ ἡγεμὼν τῆς ἠθικῆς, ἀλλ' ὁ λόγος, διότι ἡ τοῦ λόγου ἐνέργεια καλῶς πραττομένη καλεῖται ἀρετή, φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἀρχὴ τῆς ἀρετῆς· ἐξ ἑτέρου ὅμως ὁ ἐσωτερικὸς νόμος ἐνεργεῖ ἄνευ λόγου, ἐνεργῶν δ' ἀναπτύσσει τὴν ἀρετὴν τὴν τελείαν, τὴν μετὰ λόγου (1).

Ὁ Σωκράτης νομίσας, ὅτι ἡ ἀρετὴ γίγνεται ἐκ μόνου τοῦ λόγου, ἀνήρεσε τὰ ὑπὸ τοῦ πάθους καὶ ἤθους ἡμῖν ἐνεργούμενα. (ἠθ. μεγαλ. I, 1).

Κατὰ δ' Ἀριστοτέλη εἰσὶ δύο εἴδη ἀρετῶν, ἠθικαί, ὧν προηγεῖται ἡ τῶν παθῶν ὁρμή, καὶ διανοητικαί, ὧν ὁ λόγος.

Ἐπειδὴ δ' αἱ καλαὶ πράξεις ἐκ τοῦ λόγου κρέμανται, συνέχεται ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ μετὰ τῆς λογικῆς.

Ἐπειδὴ δ' ἡ ψυχὴ ἔχει δύο μέρη, τὸ μὲν ἄλογον (καὶ τούτου τὸ μὲν φυτικόν, τὸ δ' ἐπιθυμητικόν), τὸ δὲ λογικόν, διαιροῦνται καὶ αἱ ἀρεταὶ εἰς ἀλόγους, ἤτοι ἠθικὰς (οἷον ἐλευθεριότητα, σωφροσύνην κτλ.), καὶ ἐλλόγους ἤτοι διανοητικάς, οἷον φρόνησιν, σύνεσιν, σοφίαν.

Οὔσης δὲ τῆς ἀρετῆς διττῆς, ἠθικῆς τε καὶ διανοητικῆς, ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖστον ἔχει ἐκ διδασκαλίας καὶ τὴν γένεσιν καὶ αὔξησιν, ἡ δ' ἠθικὴ ἀπὸ τοῦ ἔθους· ἐπειδὴ δ' αἱ ἀρεταὶ

(1) Ἠθ. μεγαλ. II, 7. οὐχ ὥσπερ οἴονται οἱ πολλοί, τῆς ἀρετῆς ἀρχὴ καὶ ἡγεμών ἐστιν ὁ λόγος, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ πάθη· δεῖ γὰρ πρὸς τὸ καλὸν ὁρμήν ἄλογόν τινα πρῶτον ἐγγίγνεσθαι, ὃ καὶ γίγνεται, εἶθ' οὕτω τὸν λόγον ὕστερον ἐπιψηφίζοντα εἶναι καὶ διακρίνοντα· ἴδοι δ' ἄν τις τοῦτο ἐκ τῶν παιδίων καὶ τῶν ἄνευ λόγου ζώντων· ἐν γὰρ τούτοις ἄνευ τοῦ λόγου ἐγγίγνονται ὁρμαὶ παθῶν πρὸς τὸ καλὸν πρότερον, ὁ δὲ λόγος ὕστερος ἐπιγιγνόμενος καὶ σύμψηφος ὢν ποιεῖ πράττειν τὰ καλά.

αἱ μὲν εἰσιν ἐκ τῆς διδασκαλίας, αἱ δ' ἀπὸ τοῦ ἔθους, φανερὸν εἶναι ὅτι οὐδεμία ἡμῖν φύσει γίγνεται, διότι, ἐὰν φύσει ἐγίγνετο, θὰ ἤμεθα καὶ πάντες φύσει ἢ ἀγαθοὶ ἢ κακοί· πάντα τὰ φύσει πρότερον ἔχομεν δυνάμει, εἶτα ἐνεργείᾳ, τὰς δ' ἀρετὰς πρότερον ἐνεργήσαντες λαμβάνομεν, ὡς καὶ τὰς τέχνας, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γιγνόμεθα καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί, καὶ δίκαια πράττοντες δίκαιοι, καὶ σώφρονα σώφρονες καὶ ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι· εἰ δ' αἱ ἀρεταὶ ἦσαν φύσει, οὔτε ἀσκήσεως θὰ εἶχον χρείαν οὔτε διδασκαλίας, ἀλλὰ πάντοτε θὰ ἦσαν αἱ αὐταί, ὡς ὁ λίθος οὐδέποτε δύναται νὰ συνειθίσῃ πρὸς τὸ ἄνω οὔτε τὸ πῦρ πρὸς τὸ κάτω, διότι τὸ ἄνω καὶ κάτω ὑπάρχει αὐτοῖς φύσει. (ἠθικ. Νικομ. II, 1). Ἀλλ' αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ μετὰ τῶν διανοητικῶν συνέχονται οὕτως, ὥστε οὐδεὶς δύναται νὰ γείνῃ κυρίως ἀγαθὸς ἄνευ φρονήσεως, οὐδὲ φρόνιμος ἄνευ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς· (ἠθ. Νικ. VI, 13)· δι' ἀσκήσεως μὲν τῆς τέχνης τεχνῖται γινόμεθα, οἷον μουσικοί, οἰκοδόμοι κτλ. ἡ ἄσκησις ὅμως τῆς τέχνης διαφέρει τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς, διότι μετὰ μὲν τῆς ἀσκήσεως τῆς τέχνης συνυπάρχει καὶ ἡ τέχνη, μετὰ δὲ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἠθικῆς δὲν συνυπάρχει ἡ τελεία ἀρετή, διότι ἡ τελεία ἀρετὴ ὑποθέτει πρᾶξιν ὀρθὴν καὶ γνῶσιν διανοητικήν· (ἠθ. Νικομ. II, 3)· ὅθεν αἱ τέχναι ὑποθέτουσι μόνον γνῶσιν, αἱ δ' ἀρεταὶ προαίρεσιν, ἀμετακινησίαν καὶ γνῶσιν· (ἠθ. Νικ. II, 4)· διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης δὲν λέγει, ὡς ὁ Σωκράτης, οὐδεὶς ἑκὼν κακός, ἀλλὰ κύριον πράξεως θεωρεῖ τὴν βούλησιν (ἠθ. Νικομ. III, 7. VI, 2. V, 1), καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀρετὴ κατ' Ἀριστοτέλη ὑποθέτει οὐ μόνον τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν προαίρεσιν. (ἠθ. Νικομ. I, 13. II, 3).

Ἐκ ποίων δὲ τῶν τριῶν τῶν ἐν τῇ ψυχῇ γιγνομένων, οἷον παθῶν, δυνάμεων, ἕξεων εἶναι ἡ ἀρετή; Πάθη λέγων ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ ἐπιθυμίαν, ὀργήν, φόβον, θάρσος, φθόνον, χαράν, φιλίαν, μῖσος, πόθον, ζῆλον, ἔλεον ὅλως ἅπαντα, οἷς ἕπεται ἡδονὴ καὶ λύπη· ἡ ἠθικὴ ἀρετή ἐστι περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας (ἠθ. Νικομ. II, 3. ἠθ. Εὐδ. II, 2 καὶ 4. ἠθ. μεγάλ. I, 7)· δυνάμει δέ, καθ' ἃς παθητικοὶ λεγόμεθα, οἷον καθ' ἃς δυνατοὶ ὀργισθῆναι ἢ λυπηθῆναι ἢ ἐλεῆσαι· ἕξεις δέ, καθ' ἃς πρὸς τὰ πάθη ἔχομεν εὖ ἢ κακῶς, οἷον πρὸς τὸ ὀργισθῆναι· ἐντεῦθεν ἀποδεικνύει ὅτι αἱ ἀρεταὶ οὔτε πάθη εἰσὶν οὔτε δυνάμεις, ἀλλ' ἕξεις (ἠθ. Νικομ. II, 5).

Ποία δὲ ἕξις εἶναι ἡ ἀρετή; Τὰ πάθη εἶναι ἀκούσια, ἡ δ' ἀρετὴ ἑκούσιον· ἡ δύναμις εἶναι ἔμφυτον, ἡ δ' ἀρετὴ οὔ· (ἠθ. Νικομ. V, 1)· ἡ ἕξις δ' αὕτη ὁρίζεται ὡς ἰδιότης τῆς βουλήσεως. Ἡ ἀρετὴ δεῖται τῆς γνώσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνῶσις· ἡ βούλησις εἶναι σύνθετος ἐκ λόγου τε καὶ ἐπιθυμίας· πῶς δὲ πηγάζει ἡ ἀρετή; αὕτη οὔτε ἐκ φύσεως πηγάζει, οὔτ' ἐκ διδασκαλίας, ἀλλ' ἕξει (1).

Περί τε τὰ πάθη καὶ τὰς πράξεις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ μέσον· ἡ ἀρετή ἐστι περὶ πράξεις καὶ πάθη· ἐπειδὴ δὲ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις ψέγονται, τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται, εἶναι ἡ ἀρετὴ μεσότης τις στοχαστικὴ τοῦ μέσου· διὸ καὶ ἡ ἀρετὴ εἶναι μεσότης, κακίαι δὲ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις· μεσότης ἄρα δύο κακιῶν, τῆς καθ' ὑπερβολὴν καὶ τῆς κατ' ἔλλειψιν· ἡ ἀρετὴ ἄρα ἕξις προαιρετικὴ ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς ὡρισμένῃ λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειεν (ἠθ. Νικομ. II, 6)· οἷον ἡ μὲν ἀνδρία ἐστὶ μεσότης, ὑπερβολὴ δὲ θάρσος, ἔλλειψις φόβος· ἡ σωφροσύνη μεσότης, ὑπερβολὴ ἀκολασία, ἔλλειψις ἀναισθησία (ἠθ. Νικομ. II, 7)· ὡς δὲ τὸ ἴσον πρὸς μὲν τὸ ἔλαττον μεῖζον, πρὸς δὲ τὸ μεῖζον ἔλαττον, οὕτω καὶ αἱ ἀρεταὶ μεσότητες οὖσαι πρὸς μὲν τὰς ἐλλείψεις ὑπερβάλλουσι, πρὸς δὲ τὰς ὑπερβολὰς ἐλλείπουσιν ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς πράξεσιν, οἷον ὁ μὲν ἀνδρεῖος πρὸς μὲν τὸν θρασὺν δειλὸς φαίνεται, πρὸς δὲ τὸν δειλὸν θρασύς· (ἠθ. Νικ. II, 8)· καὶ ὁ σώ-

---

(1) Ἠθ. Νικομ. II, 1. Τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γιγνόμενα οὐκ ἐὰν αὐτά πως ἔχῃ δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ πράττων πως ἔχων πράττῃ, πρῶτον μὲν ἐὰν εἰδώς, ἔπειτ' ἐὰν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον καὶ ἐὰν βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττῃ· πρὸς δὲ τὸ τὰς ἀρετὰς (ἔχειν) τὸ μὲν εἰδέναι μικρὸν ἢ οὐδὲν ἰσχύει, τὰ δὲ ἄλλα οὐ μικρόν, ἀλλὰ τὸ πᾶν δύναται, ἅπερ ἐκ τοῦ πολλάκις πράττειν τὰ δίκαια καὶ σώφρονα περιγίνεται (X, 10).

φρων πρὸς μὲν τὸν ἀκόλαστον ἀναίσθητος φαίνεται, πρὸς δὲ τὸν ἀναίσθητον ἀκόλαστος.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μεσότης αὕτη πρὸς ἡμᾶς διώρισται, δὲν δύναται νὰ ἦναι τὸ ἀληθὲς μέτρον τῆς ἀρετῆς· ὁ Ἀριστοτέλης οὐδὲ ἐζήτησε τὴν ἀρχὴν, ἐξ ἧς ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ τὰς ἀρετάς. Ἐπειδὴ δ' ἡ ἀρετὴ περὶ πάθη τε καὶ πράξεις ἐστὶ, καὶ ἐν μὲν τοῖς ἑκουσίοις ἔπαινοι καὶ ψόγοι γίγνονται, ἐν δὲ τοῖς ἀκουσίοις συγγνώμη, πρέπει νὰ προσδιορισθῶσι ποῖά εἰσιν ἑκούσια καὶ ποῖα ἀκούσια· φαίνονται δ' ἀκούσια τὰ βίᾳ ἢ δι' ἄγνοιαν γιγνόμενα· βίαιον δὲ, οὗ ἔξωθεν ἡ ἀρχή ἐστιν, μηδὲν συμβαλλομένου τοῦ βιασθέντος· τὸ δὲ δι' ἄγνοιαν οὐχ ἑκούσιον μὲν ἅπαν ἐστίν· ἀκούσιον δὲ τὸ ἐπίλυπον καὶ ἐν μεταμελείᾳ· ἑκούσιον δ' εἶναι, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ εἰδότι τὰ καθ' ἕκαστα, ἐν οἷς ἡ πρᾶξις. (ἠθ. Νικομ. III, 1).

Ἡ προαίρεσις φαίνεται μέν τι ἑκούσιον, δὲν εἶναι ὅμως ταὐτὸν, διότι ἑκουσίου καὶ παῖδες καὶ τἄλλα ζῷα κοινωνοῦσι, προαιρέσεως δ' οὔ· ἡ δὲ προαίρεσις διαφέρει καὶ τῆς βουλήσεως· διότι ἡ μὲν βούλησις ἀποβλέπει εἰς τὸ τέλος, ἡ δὲ προαίρεσις εἰς τὰ πρὸς τὸ τέλος· ἡ προαίρεσις οὖσα προβούλευσίς ἐστι μετὰ λόγου καὶ διανοίας· (ἠθ. Νικομ. III, 2)· διότι βουλεύεσθαι δύναται μόνος ὁ νοῦν ἔχων, δὲν βουλεύεται δὲ περὶ τῶν ἀϊδίων, οὐδὲ περὶ τῶν ἐν κινήσει, οὐδὲ περὶ τῶν ἀπὸ τύχης, οὐδὲ περὶ τῶν ἀνθρωπικῶν πάντων, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν καὶ πρακτῶν· δὲν βουλεύεται δὲ περὶ τῶν τελῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη, οἷον ὁ ἰατρὸς δὲν βουλεύεται εἰ ὑγιάσει, οὐδὲ ὁ ῥήτωρ εἰ πείσει, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη. (ἠθ. Νικομ. III, 3).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλος εἶναι βουλητὸν τὰ δὲ πρὸς τὸ τέλος βουλευτὰ καὶ προαιρετὰ, εἰσὶν αἱ περὶ ταῦτα πράξεις κατὰ προαίρεσιν καὶ ἑκούσιοι.

Ἐπειδὴ ἐν ἡμῖν ἡ ἀρχὴ καὶ τῶν καλῶν καὶ τῶν κακῶν πράξεων εἶναι, εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ αἴτιοι καὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας· διὸ εἶναι ψεῦδος, ὅτι οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς, διότι ἡ μοχθηρία εἶναι ἑκούσιον· εἰ ἀληθὲς ἦτο τὸ τοιοῦτον, τὰ ἁμαρτήματα δὲν θὰ ἐτιμωροῦντο. (ἠθ. Εὐδ. II, 8). Τὸν λίθον ὅταν

ῥίψῃ τις δὲν ἔχει ἐν τῇ ἐξουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πρὶν ἢ ῥίψῃ· οὕτω καὶ τὸ ἔργον πράξαντες δὲν ἔχομεν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν, ἀλλ' ἔχομεν πρὶν ἢ πράξωμεν· διὸ δικαίως τιμωροῦνται οἱ ἀφ' ἑαυτῶν κακόν τι πράξαντες. (ἠθ. Νικομ. III, 7). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἀρχὴ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἠθικῆς εἶναι ἡ ἐλευθερία.

Ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς καὶ τὰς διανοητικὰς πραγματευόμενος ζητεῖ, ὡς φαίνεται, νὰ συνδέσῃ ἀμφοτέρας ἐν τῇ ἐγκρατείᾳ.

Πραγματευόμενος περὶ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἀνδρίας. Ἡ ἀνδρία ἐστὶ μεσότης περὶ φόβους καὶ θάῤῥη· θρασὺς λέγεται ὁ μὴ φοβούμενος μηδὲ ἃ δεῖ φοβεῖσθαι (οἷον ἀτιμίαν, ἀδοξίαν κτλ.)· δειλὸς δ' ὁ φοβούμενος καὶ ἃ μὴ δεῖ φοβεῖσθαι· ἀνδρεῖος δ' ὁ φοβούμενος ἃ δεῖ φοβεῖσθαι καὶ μὴ φοβούμενος ἃ μὴ δεῖ φοβεῖσθαι. (ἠθ. Νικομ. III, 6 καὶ ἐφ.). (Εὐδήμ. III, 2. ἠθ. μεγαλ. I, 21).

Ἡ σωφροσύνη εἶναι μεσότης περὶ ἀκολασίαν καὶ ἀναισθησίαν· ὁ δὲ σώφρων ἐπιθυμεῖ μετρίως καὶ ὡς δεῖ· ὁ δ' ἀκόλαστος ἄγεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας· ὁ δ' ἀναίσθητος οὔτε ὧν δεῖ καὶ ὡς δεῖ καὶ ὅτε ἐπιθυμεῖ, οὔτε ἄγεται, ὡς ὁ σώφρων ὑπὸ τοῦ λόγου (ἠθ. Νικομ. III, 10 καὶ ἐφ. ἠθ. Εὐδ. III, 2. μεγ. I, 22).

Ἡ δ' ἐλευθεριότης ἀρετὴ περὶ δόσιν χρημάτων εἶναι μεσότης περὶ ἀσωτείαν καὶ ἀνελευθεριότητα· ἡ μὲν ἀσωτεία εἶναι ὑπερβολὴ, ἡ δ' ἀνελευθεριότης ἔλλειψις περὶ δόσιν χρημάτων· ὁ δ' ἐλευθέριος χρήσεται πλούτῳ ὡς ἄριστα, διδῶν ὡς δεῖ τοῦ καλοῦ ἕνεκα καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ἀλλότρια· ἐλευθέριος εἶναι ὁ κατὰ τὴν οὐσίαν δαπανῶν, ὁ δ' ἄσωτος καθ' ὑπερβολήν· (ἠθ. Νικομ. IV, 1, ἠθ. Εὐδ. III, 4. ἠθ. μεγαλ. I, 24)· ὁ δ' ἀνελευθέριος τἀνάπαλιν.

Καὶ ἡ μεγαλοπρέπειά ἐστι περὶ χρήματα ἀρετή· ὁ ἐν μεγάλοις δαπανῶν μεγαλοπρεπὴς λέγεται· ἡ δ' ἔλλειψις τῆς τοιαύτης ἀρετῆς μικροπρέπεια καλεῖται· ἡ δ' ὑπερβολὴ βαναυσία καὶ ἀπειροκαλία· αἱ δὲ τοῦ μεγαλοπρεποῦς δαπάναι μεγάλαι καὶ πρέπουσαι, καὶ τοῦ καλοῦ ἕνεκα· (ἠθ. Νικομ. IV, 2. ἠθ. Εὐδ.

III, 6. ἠθ. μεγ. I, 27). Ἡ δὲ μεγαλοψυχία μεσότης περὶ χαυνότητα καὶ μικροψυχίαν· μεγαλόψυχος λέγεται ὁ μεγάλων ἑαυτὸν ἀξιῶν ἄξιος [illegible] ἐλαττόνων ἑαυτὸν ἀξιῶν, ἄξιος μεγάλων ὤν, μικρόψυχος· ὁ δ' ὑπερβάλλων χαῦνος· ἡ μεγαλοψυχία ἄρα εἶναι περὶ τιμὴν μεγάλων· (ἠθ. Νικομ. IV, 3. ἠθ. Εὐδ. III, 5. ἠθ. μεγαλ. I, 26).

Τῇ δὲ φιλοτιμίᾳ ἡ ἀφιλοτιμία ἀντίκειται, ἡ δὲ μεσότης ἀνώνυμος (ἠθ. Νικομ. V. 4).

Ἡ δὲ πραότης εἶναι μεσότης περὶ ὀργάς· ἡ ὑπερβολὴ ὀργιλότης λέγεται, ἡ δ' ἔλλειψις ἀνώνυμος· πρᾶος λέγεται ὁ μὴ ὑπὸ τοῦ πάθους ἀγόμενος· ἡ δ' ἔλλειψις ἀοργησία (ἠθ. Εὐδ. III, 3. ἠθ. μεγ. I, 23).

Τῆς δ' Ἀλαζονείας μεσότης ἀνώνυμος· ὁ μὲν ἀλαζὼν προσποιητικὸς τῶν ἐνδόξων φαίνεται καὶ μὴ ὑπαρχόντων, καὶ μειζόνων ἢ ὑπάρχει· ὁ δ' εἴρων τἀνάπαλιν ἀρνεῖται τὰ ὑπάρχοντα, ἢ ποιεῖ ἐλάττω· ὁ δὲ μέσος ἀληθευτικὸς καὶ τῷ βίῳ καὶ τῷ λόγῳ, τὰ ὑπάρχοντα ὁμολογῶν καὶ οὔτε μείζω οὔτε ἐλάττω· (ἠθ. Νικομ. IV, 7. ἠθ. Εὐδ. III, 7. ἠθ. μεγαλ. I, 33).

Ἡ δ' αἰδὼς ὁρίζεται φόβος τις ἀδοξίας, φαίνεται δὲ μᾶλλον πάθος ἢ ἕξις, διότι οἱ μὲν αἰσχυνόμενοι ἐρυθραίνονται, οἱ δὲ τὸν θάνατον φοβούμενοι ὠχριῶσιν· ἀμφότερα δὲ ταῦτα φαίνονται σωματικά· διὸ καὶ μᾶλλον πάθος ἢ ἕξις, διότι οἱ μὲν αἰσχυνόμενοι ἐρυθραίνονται, οἱ δὲ τὸν θάνατον φοβούμενοι ὠχριῶσιν· ἀμφότερα δὲ ταῦτα φαίνονται σωματικά· διὸ καὶ μᾶλλον πάθος ἢ ἕξις· ἡ δ' ὑπερβολὴ ἐστὶ κατάπληξις, ἡ δ' ἔλλειψις ἀναισχυντία (ἠθ. Νικ. IV, 9. ἠθ. Εὐδ. III, 7. ἠθ. μεγ. I, 30).

Τῆς δὲ φιλίας καθὸ μεσότητος ἡ ὑπερβολὴ ἐστὶ κολακεία, ἡ ἔλλειψις δυσεριστία· τῆς δ' εὐτραπελίας ὑπερβολὴ βωμολοχία, ἡ δ' ἔλλειψις ἀγροικία (ἠθ. Νικομ. IV, 8. ἠθ. Εὐδ. III, 7. ἠθ. μεγάλ. I. 30).

Ἡ δὲ δικαιοσύνη περιλαμβάνει ἁπάσας τὰς ἀρετάς, διότι αὐτὴ ἐστιν ἀρετὴ τελεία, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πρὸς ἕτερον, δηλ. ἀναφερομένη πρὸς τὴν διαίρεσιν τῶν ἀγαθῶν (ἠθ. Νικομ. V. 6. 9. 10. 13). Ἐπειδὴ αὐτὴ περιλαμβάνει πάσας δὲν εἶναι

μέρος ἀρετῆς, ἀλλ' ἡ ὅλη ἀρετή, ὡς οὐδ' ἡ ἀδικία μέρος κακίας, ἀλλ' ἡ ὅλη κακία· ἄδικος μὲν λέγεται ὁ ἄνισος καὶ ὁ πλεονέκτης καὶ ὁ παράνομος· δίκαιος [illegible] καὶ ὁ ἴσος· καὶ δίκαιον τὸ νόμιμον καὶ τὸ ἴσον, ἄδικον δὲ τὸ παράνομον καὶ τὸ ἄνισον (ἠθ. Νικομ. V, 1. ἠθ. Εὐδ. IV. V, VI. ἠθ. μεγ. I, 34). Ἔστι δὲ καὶ δικαιοσύνη ἐν μέρει καὶ ἀδικία ἐν μέρει. Ἐπειδὴ δ' ἐν ἑκάστῃ πράξει ἐστὶν ἔλαττον καὶ πλέον, δῆλον ὅτι καὶ μέσον τὸ ἴσον· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἴσόν ἐστι καὶ μέσον, ἐστὶ μέσον καὶ τὸ δίκαιον (ἠθ. Νικομ. V, 2 καὶ 3)· τὸ δίκαιον ἄρα ἐστὶ τὸ μέσον πρὸς τὸ μεῖζον (τὸ κέρδος) καὶ τὸ ἔλαττον (τὴν ζημίαν) (ἠθ. Νικομ. V, 4).

Οἱ δὲ Πυθαγόρειοι δίκαιον ἔλεγον τὸ ἀντιπεπονθός· διὰ τοῦτο ὅμως ἐπενοήθη τὸ νόμισμα, ἵνα ἦναι μέτρον τῆς τῶν πραγμάτων ἀξίας. (ἠθ. Νικομ. V, 5).

Ἡ ἐπιείκεια εἶναι δικαιοσύνη καὶ τὸ ἐπιεικὲς δίκαιον, ἀλλ' οὐ τὸ κατὰ τὸν νόμον, ἀλλ' ἐπανόρθωμα τοῦ κατὰ τὸν νόμον δικαίου, οἷον ὅταν ὁ νομοθέτης παραλείψῃ τι ἐν τῷ νόμῳ εἰς τὸ καθόλου ἀποβλέπων, τότε λαμβάνει χώραν τὸ ἐπιεικές· ὥστε ὁ ἐπιεικὴς εἶναι οὐχὶ ἀκριβοδίκαιος, ἀλλ' ἐλαττωτικός, καὶ ἡ ἕξις αὕτη καλεῖται ἐπιείκεια, δικαιοσύνη τις οὖσα, καὶ οὐχὶ ἑτέρα τις ἕξις (ἠθ. Νικομ. V, 10).

Ὁ δ' ἑαυτὸν ἀδικῶν (ὡς ἐν τῇ αὐτοχειρίᾳ) ἑαυτὸν ἀδικεῖ ἢ τὴν πόλιν; ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ καὶ ταύτην τὴν πρᾶξιν ἀξιόποινον, διότι ὁ τοιοῦτος ἀδικεῖ τὴν πόλιν (ἠθ. Νικομ. V, 11).

Ὁ Ἀριστοτέλης ποιησάμενος λόγον περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ποιεῖται καὶ περὶ τῶν διανοητικῶν· λέγει δ' ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ εἰσὶ τρία τὰ κύρια πράξεως καὶ ἀληθείας, αἴσθησις, νοῦς καὶ ὄρεξις· τούτων δὲ ἡ μὲν αἴσθησις οὐδεμιᾶς πράξεώς ἐστιν ἀρχή, διότι, εἰ ἡ αἴσθησις ἦτο πράξεως ἀρχή, ἔπρεπε καὶ τὰ θηρία νὰ κοινωνῶσι πράξεως· ἡ δ' ὄρεξις καὶ ἡ διάνοια ἔχουσι τὸ κοινόν, ὅτι ἐκεῖνο, ὃ ἐν διανοίᾳ κατάφασις καὶ ἀπόφασις λέγεται, λέγεται ἐν ὀρέξει δίωξις καὶ φυγή· ἄρα ἀρχὴ πράξεώς ἐστιν ἡ προαίρεσις· προαιρέσεως δ' ἀρχὴ ὄρεξις καὶ λόγος ὁ ἕνεκά τινος· διὸ οὔτ' ἄνευ νοῦ καὶ διανοίας, οὔτ' ἄνευ ἠθικῆς ἕξεώς ἐστιν ἡ

προαίρεσις· ἡ δὲ διάνοια δὲν κινεῖ, ἀλλ' ἡ πρακτικὴ ἡ πρός τινα πρᾶξιν ἀποβλέπουσα.

Ἐπειδὴ δὲ πᾶς ὁ ποιῶν ποιεῖ ἕνεκα τινός, ἔστι τὸ ποιητικὸν τινὸς καὶ πρός τι· τὸ δὲ πρακτόν ἐστι τέλος· ἡ δ' ὄρεξίς ἐστι τούτου· διὸ ἡ ὀρεκτικὸς νοῦς ἡ προαίρεσίς ἐστιν ἡ ὄρεξις διανοητική, καὶ ἡ τοιαύτη ἀρχή ἐστιν ἄνθρωπος· (ἠθ. Νικομ. VI, 2)· διὸ οὗτος ὁ πρακτικὸς νοῦς, ὁ εἰς τὰς πράξεις ἀποβλέπων, ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τῶν πράξεων.

Ἐπειδὴ δ' ὁ τοιοῦτος νοῦς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἶναι ὁ ἄνθρωπος δημιουργὸς τῶν αὐτοῦ πράξεων, δηλ. ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι αὐτόνομος. (ἠθ. Νικομ. VI, 6).

Τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς ἔχει δύο μέρη, τό τε ἐπιστημονικόν, ᾧ θεωροῦμεν τὰ ἀΐδια, καὶ τὸ λογιστικόν, ᾧ θεωροῦμεν τὰ ἀνθρώπινα, τὰ ἐνδεχόμενα καὶ ἄλλως ἔχειν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ μὲν ἐπιστήμη ἐστὶ περὶ τὸ ἀΐδιον καὶ ἀμετάβλητον, ταῦτα δὲ θεωρεῖ μόνος ὁ θεωρητικὸς νοῦς, ἡ δ' ἠθικὴ περὶ τὸ ἐνδεχόμενον καὶ ἄλλως ἔχειν, ταῦτα δὲ θεωρεῖ ὁ πρακτικὸς νοῦς, φανερὸν εἶναι ὅτι ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς δὲν εἶναι ὁ θεωρητικὸς νοῦς, ἀλλ' ὁ πρακτικός. (ἠθ. Νικομ. VI, 3).

Ἡ φρόνησις εἶναι ἕξις μετὰ λόγου ἀληθὴς (δηλ. ἀρετὴ τοῦ δοξαστικοῦ) καὶ περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ πρακτική· αὕτη δὲ δὲν ἀποβλέπει εἰς τὰ κατὰ μέρος, οἷον ποῖά εἰσι πρὸς ὑγίειαν ἢ ἰσχύν, ἀλλ' εἰς ὅλον τὸ εὖ ζῆν. (ἠθ. Νικ. VI, 4 καὶ 5).

Ἐπειδὴ ἡ πρᾶξις περὶ τὰ καθ' ἕκαστά ἐστι, πρέπει ἡ φρόνησις νὰ γινώσκῃ καὶ ταῦτα· ἡ δὲ φρόνησις δὲν εἶναι θεωρητική, ἀλλὰ πρακτική. (ἠθ. Νικ. VI, 7). Ἐπειδὴ δ' ἡ φρόνησις εἶναι πρακτικὴ ἐκ τῆς ἐμπειρίας γιγνομένη καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς θεωρίας, δὲν δύναται ὁ παῖς νὰ ἦναι φρόνιμος, διότι δὲν εἶναι ἔμπειρος. (ἠθ. Νικομ. VI, 8). Οὐδ' ἡ εὐβουλία εἶναι ἐπιστήμη, ἀλλὰ βουλή τις· ὁ δὲ βουλευόμενος ζητεῖ τι καὶ λογίζεται· ἡ εὐβουλία εἶναι ὀρθότης βουλῆς ἀγαθοῦ τευκτική· τὸ δ' ἀγαθόν ἐστι τὸ ἴδιον συμφέρον (ἠθ. Νικομ. VI, 9).

Ἡ σύνεσις ἔχει τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον τῇ φρονήσει, δὲν εἶναι ὅμως ἡ αὐτή, διότι ἡ μὲν φρόνησις εἶναι ἐπιτακτικὴ (ἐπιτάττουσα τί δεῖ πράττειν καὶ τί μή), ἡ δὲ σύνεσις κριτικὴ μόνον κρίνουσα περὶ ὧν ἡ φρόνησίς ἐστιν (ἠθ. Νικομ. VI, 10).

Καὶ ἡ γνώμη περὶ τὰ πρακτικὰ ἐστί· συντιθεμένη δὲ μετὰ τοῦ εὖ καὶ σὺν διάφορος λέγεται, οἷον εὐγνωμοσύνη, συγγνώμη.

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει (ἠθ. Νικομ. II, 1) ὅτι τὰ πάθη, οἷον θυμός, φόβος, ζῆλος κτλ, εἶναι κινήσεις τῆς ψυχῆς καὶ ἐκ τῶν ἐφ' ἡμῖν, ἐφ' ὅσον ἡ πρακτικὴ γνῶσις συνδέεται μετὰ τῆς θεωρητικῆς. Παράδοξον δ' ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τῆς ἠθικῆς ἀποκλείει τὴν θεωρίαν οὖσαν τῆς πράξεως ἡγεμόνα· ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀσχολοῦνται περὶ μόνα τὰ ἀνθρώπινα. Πῶς ὅμως νὰ συμπεριλαμβάνηται ἡ σοφία ἐν τῇ ἠθικῇ; ἡ σοφία εἶναι ἀρετὴ θεωρητικὴ ἐν τῇ ψυχῇ καὶ αὕτη οὖσα· ἐπειδὴ δὲ καὶ αὕτη εἶναι ἀρετή, καὶ φιλοσόφου ἔργον εἶναι καὶ περὶ τούτων νὰ ἐπισκοπῇ, ὅσα ἐν τῷ αὐτῷ τυγχάνουσιν ὄντα, καὶ ἐπειδὴ περὶ τῶν ἐν ψυχῇ λέγομεν, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ λέγωμεν περὶ ἁπάντων· καὶ ἐπειδὴ ἡ σοφία ἐν ψυχῇ, ἕπεται, ὅτι δὲν ὁμιλοῦμεν ὑπὲρ ψυχῆς ἀλλοτρίως (ἠθ. μεγαλ. I, 34). Περὶ δὲ τῆς σχέσεως τῆς σοφίας πρὸς τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης (ἠθ. μεγ. I, 35), ὅτι αἱ μὲν ἄλλαι ἀρεταὶ ἕνεκα τῆς σοφίας εἰσίν, ἡ δὲ φρόνησις ὥσπερ ἐπίτροπος τῆς σοφίας παρασκευάζει ταύτῃ σχολὴν καὶ τὸ ποιεῖν τὸ αὑτῆς ἔργον κατέχουσα τὰ πάθη καὶ ταῦτα σωφρονίζουσα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σοφία ἀσχολεῖται περὶ τὸ ἀμετάβλητον καὶ ἀΐδιον, ἡ δ' ἠθικὴ περὶ τὸ ἐνδεχόμενον καὶ ἄλλως ἔχειν, δὲν δύναται ἡ σοφία νὰ ἦναι ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς. (ἠθ. Νικομ. VI, 13).

Ἡ ἰδέα ὅμως αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς εὐτελοῦς ἰδέας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἐδόξαζεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τὸν κύκλον τῆς σελήνης ὢν μετέχει τοῦ θείου ἐν μέρει, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ἡ αὐτοῦ ἐνέργεια νὰ περιορ ζηται ἐντὸς τοῦ πρακτικοῦ βίου· διὸ καὶ μέγιστον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ τὸ πρακτικὸν τέλος· ἄρα οὐχὶ τὸ καθ' αὑτὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.

Ἐν δὲ τῇ ἐγκατείᾳ ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀρεταί, ὧν τὰ πάθη εἰσὶν ὑποκείμενα, καὶ αἱ διανοητικαὶ συνυπάρχουσι

(ἠθ. Νικομ. VII, 1), καὶ ὅτι ἡ μὲν ἀκρασία γίνεται, ὅταν ἔχων τὰς διανοητικὰς ἀρετὰς δὲν μεταχειρίζεται, ταύτας δὲ μὴ μεταχειριζόμενος ἄγεται ὑπὸ τῶν ἠθικῶν, αἵτινες ἄνευ νοῦ βλαβεραὶ φαίνονται (ἠθ. Νικομ. VI, 13)· διὸ ὁ ἀκροατὴς εἰδὼς ὅτι φαῦλα πράττει διὰ πάθος πράττει· ὁ δ' ἐγκρατὴς εἰδώς, ὅτι φαῦλαι αἱ ἐπιθυμίαι, δὲν ἀκολουθεῖ διὰ τὸν λόγον. (ἠθ. Νικομ. VII, 1).

Ἐν τοῖς ἠθικοῖς Νικομαχείοις (VIII, καὶ IX. Εὐδήμ. VII, ἠθ. μεγ. II, 11) πραγματεύεται περὶ φιλίας, ἣν ἐκλαμβάνει ἢ ἀρετὴν ἢ μετ' ἀρετῆς καὶ πρὸς τελειότητα τῆς ἠθικῆς συντελεστικὴν ἢ ποιοῦσαν τὴν εἰς τὴν πολιτικὴν μετάβασιν· διακρίνει δὲ τρία εἴδη φιλίας, οἷον φιλίαν δι' ἡδονήν, φιλίαν διὰ συμφέρον καὶ τὴν τελείαν καὶ μόνιμον φιλίαν τῶν ἀγαθῶν καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων· τούτων δὲ μόνη ἡ κατ' ἀρετὴν εἶναι μόνιμος· διότι ἡ δι' ἡδονὴν καὶ συμφέρον φιλία διαλύεται ἅμα ἡ ἡδονὴ ἐκλείψει καὶ τὸ συμφέρον. (ἠθ. Νικομ. VIII, 1). Ἡ καθ' ὑπεροχὴν φιλία, οἷον γονέων πρὸς τέκνα, ἀνδρὸς πρὸς γυναῖκα, ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων λέγεται ἄνισος· καὶ αὕτη ἡ φιλία δὲν εἶναι μόνιμος· ἡ ἰσότης καὶ ὁμοιότης φιλότης. (ἠθ. Νικομ. VIII, 7 κ. ἑφ.).

Ἡ πολιτικὴ κοινωνία φαίνεται ὅτι χάριν τοῦ συμφέροντος καὶ ἐγένετο καὶ διαμένει· διὸ καὶ ἡ πολιτικὴ φιλία ἐστὶ διὰ συμφέρον· (ἠθ. Νικομ. VIII, 9)· τοῦτο δὲ φαίνεται ἐν ταῖς πόλεσι· διότι τρία εἰσὶν εἴδη πολιτείας, βασιλεία, ἀριστοκρατία καὶ πολιτεία, τρεῖς καὶ παρεκβάσεις, ἡ τυραννὶς βασιλείας παρέκβασις, διότι αὐτὴ τὸ αὐτῇ συμφέρον σκοπεῖ· ἡ δὲ βασιλεία τὸ τῶν ἀρχομένων· παρέκβασις δ' ἀριστοκρατίας ὀλιγαρχία, καὶ παρέκβασις πολιτείας δημοκρατία· διότι ἡ μὲν ὀλιγαρχία σκοπεῖ τὸ αὐτῇ συμφέρον (τῶν ὀλίγων), ἡ δὲ δημοκρατία τὸ τοῦ πλήθους· ἡ μὲν βασιλεία ἐστὶ πατρική· ὁ βασιλεὺς ὡς πρὸς τοὺς ἀρχομένους εἶναι ὡς ὁ πατὴρ πρὸς τὰ τέκνα, ὁ δ' ἀριστοκράτης ὡς ὁ ἀνὴρ πρὸς τὴν γυναῖκα, οἱ δὲ δημοκράται ὡς ἀδελφοὶ πρὸς ἀδελφούς· ἐν δὲ ταῖς παρεκβάσεσι δὲν ὑπάρχει φιλία, ὅτι οὐδὲ δίκαιον, οὐδὲ κοινὸν συμφέρον, ἀλλ' ἴδιον· (ἠθ. Νικομ. VIII, 9)· πολιτικὴ δὲ φιλία φαίνεται ἡ ὁμόνοια, διότι περὶ μόνα τὰ συμφέροντα φαίνονται ὁμονοοῦσαι αἱ πόλεις (ἠθ. Νικομ. IX, 6).

Ἀρετὴν δὲ θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν φιλαυτίαν δεικνὺς ὅτι καὶ οἱ περιουσίαν καὶ ζωὴν θυσιάζοντες ποιοῦσι τοῦτο χάριν ἑαυτῶν, ἵνα ἑαυτοῖς περιποιήσωσι μεῖζον ἀγαθὸν (ἠθ. Νικομ. IX, 9)· διότι ἠθική τις πρᾶξις ἔχει μεγαλειτέραν ἀξίαν ἢ βίος μακρὸς ἄνευ τινὸς μεγαλείου· διὸ βέλτιον θεωρεῖ τὸ παθεῖν ἄδικον ἢ τὸ πρᾶξαι, διότι τὸ μὲν φέρει εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸ κτῆμα ζημίαν, τὸ δ' εἰς τὴν ἠθικὴν (ἠθ. Νικομ. V, 15).

Δὲν πρέπει τις ὅμως οὔτε ἄφιλος νὰ ἦναι οὔτε πολύφιλος, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ τόσους, ὅσοι ἐν τῷ συζῆν ἱκανοί εἰσιν· διότι οἱ φίλοι καὶ ἐν ταῖς εὐτυχίαις εἰσὶ συγχαίροντες καὶ ἐν ταῖς δυστυχίαις παραμυθητικοί· (ἠθ. Νικομ. IX, 10)· τὸ δὲ λεγόμενον ἐν μὲν ταῖς εὐτυχίαις πάντες εἰσὶ φίλοι, τῶν δὲ δυστυχούντων οὐδ' αὐτὸς ὁ γεννήτωρ ἀναφέρεται εἰς τὴν ψευδοφιλίαν, τὴν δι' ἡδονὴν ἢ συμφέρον γενομένην.

Ἐν δὲ τῷ X τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων πραγματεύεται περὶ τἀγαθόν. Οἱ μὲν τἀγαθὸν λέγουσιν ἡδονήν, οἱ δὲ ταύτην κομιδῇ φαῦλον. Ὁ Εὔδοξος ὁρῶν ὅτι πάντα, ἔλλογά τε καὶ ἄλογα, τῆς ἡδονῆς ἐφίενται, ἔλεγεν αὐτὴν τἀγαθόν· ὁ δὲ Πλάτων, ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι τἀγαθόν, διότι αἱρετώτερος μετὰ φρονήσεως ὁ ἡδὺς βίος ἢ χωρίς. Ἐὰν δ' ὁ μικτὸς βίος κρείττων ἦναι, ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι τἀγαθόν. Πρὸς δὲ ὅτι τἀγαθὸν ὡρισμένον, ἡ δ' ἡδονὴ ἀόριστος τὸ ἧττον καὶ μᾶλλον δεχομένη. Τὸ ἧττον ὅμως καὶ μᾶλλον ὑπάρχει καὶ ἄλλαις ἀρεταῖς, οἷον δίκαιοι εἰσὶ μᾶλλον ἢ ἧττον, καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ σώφρονες· ἡ ὑγίεια ὡρισμένη οὖσα δέχεται τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον· τί λοιπὸν κωλύει καὶ ἡ ἡδονὴ νὰ ἔχῃ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον; Ὁ Πλάτων ἀποδεικνύει ὅτι τἀγαθὸν εἶναι τέλειον, αἱ δὲ κινήσεις καὶ γενέσεις ἀτελεῖς, ἄρα καὶ ἡ ἡδονὴ ἀτελὴς οὖσά ἐστι κίνησις καὶ γένεσις. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει, ὅτι οὔτε ἡ ἡδονὴ εἶναι κίνησις οὔτε ἡ λύπη ἔνδεια τοῦ κατὰ φύσιν, οὔτε ἡ ἡδονὴ ἀναπλήρωσις, διότι ταῦτα εἶναι πάθη σωματικά· ἡ δόξα αὕτη τοῦ Πλάτωνος φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τῶν περὶ τὴν τροφὴν λυπῶν καὶ ἡδονῶν· τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει περὶ πάσας τὰς ἡδονάς, διότι αἱ διὰ τῆς μαθή-

σεως καὶ ὀσφρήσεως καὶ ἀκοῆς καὶ ὄψεώς εἰσιν ἄλυποι· πολλαὶ δὲ μνῆμαι καὶ ἐλπίδες· τίνος δὲ γενέσεις αὗται; οὐδενὸς ἔνδειαι αὗται· αἱ δ' ἐπονείδιστοι ἡδοναὶ δὲν εἶναι ἡδοναί· ὡς ἡ ὅρασις εἶναι τέλειον οὕτω καὶ ἡ ἡδονή, διότι εἶναι ὅλον τι· ἐπειδὴ δὲ τέλειον ἡ ἡδονή, τὸ δὲ τέλειον δὲν γίγνεται, δὲν εἶναι καὶ ἡ ἡδονὴ κίνησις καὶ γένεσις· ἐπειδὴ δ' ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι γένεσις, εἶναι ἐνέργεια ἢ τῆς ἐνεργείας ἀχώριστος· διὸ καὶ ἡ ἡδονὴ δὲν γίγνεται μὲν ἄνευ ἐνεργείας, τελειοῖ ὅμως τὴν ἐνέργειαν. (ἠθ. Νικομ. Χ, 3).

Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ μεθ' ἡδονῆς ἐνεργοῦντες ἐπιδίδουσιν, οἷον γεωμετρικοὶ γίγνονται οἱ χαίροντες τῷ γεωμετρεῖν, καὶ κρίνουσι καὶ κατανοοῦσι πάντα μᾶλλον· αἱ δ' ἀλλότριαι ἡδοναί, αἱ μὴ οἰκεῖαι, φθείρουσι τὰς ἐνεργείας, ὥσπερ αἱ οἰκεῖαι λῦπαι, οἷον ὅτῳ ἀηδὲς καὶ ἐπίλυπον τὸ γράφειν ἢ τὸ λογίζεσθαι, οὗτος δὲν γράφει, οὐδὲ λογίζεται, λυπηρᾶς οὔσης τῆς ἐνεργείας· φαίνεται δὲ ὅτι ἑκάστῳ ζῴῳ καὶ ἡδονὴ οἰκεία, ὥσπερ καὶ ἔργον, οἷον ὄνῳ ἡδίων τροφὴ χρυσοῦ· ὅθεν ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύων ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι γένεσις καὶ κίνησις, ἀλλ' ἐνέργεια ἢ τῆς ἐνεργείας ἀχώριστος, ἀναιρεῖ τὸν Πλάτωνα. Τὴν ἡδονὴν ὅμως δὲν θεωρεῖ τέλος, ἀλλ' ἀποτέλεσμα τῶν πράξεων ἡμῶν, (ἠθ. Νικομ. Χ, 2. VII, 13. Χ, 5) καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ χωρίζηται τῆς ἀρετῆς· ἄρα ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι τἀγαθόν, ἀλλ' ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ κακόν· ἐπομένως δὲν εἶναι τέλος, ἀλλὰ μέσον· ἄρα ἡ ἡδονὴ δὲν ἀποκλείεται τῆς εὐδαιμονίας (1)· ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι κίνησις, ἀλλὰ ἐπιγιγνόμενον (συνέπεια) αὐτῆς.

Ἐπειδὴ δὲ τἀγαθὸν εἶναι ἡ εὐδαιμονία, ἀπορεῖται τί ἐστιν ἡ εὐδαιμονία; ἡ εὐδαιμονία εἶναι αὐτάρκης, οὐδενὸς ἐνδεής (ἠθ. Νικ. Χ, 6), δὲν εἶναι μέσον, ἀλλὰ τέλος. Ἐὰν δὲ ἡ εὐδαιμονία ἦναι τέλειος, πρέπει νὰ συμπεριλαμβάνῃ καὶ τὸν ὅλον βίον τοῦ ἀνθρώπου, διότι μία ἡμέρα οὐ ποιήσει τὴν τοῦ βίου εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ὁ χρόνος, ὃν ὁ ἄνθρωπος βιοῖ. Τίς δ' εἶναι ὁ τέλειος βίος; τρεῖς εἰσὶν βίοι, ὁ ἀπολαυστικὸς εἰς τὴν ἡδονὴν ἀποβλέ-

(1) Ἠθ. Νικομ. VII, 15. ἄνευ τε γὰρ ἐνεργείας οὐ γίγνεται ἡδονή, πᾶσάν τε ἐνέργειαν τελειοῖ ἡ ἡδονή.

πων, ὁ πολιτικὸς εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ὁ θεωρητικὸς εἰς τὴν ἐπιστήμην (ἠθ. Νικομ. I, 3).

Ἐὰν δὲ θεῖόν τι ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἔσται καὶ ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον· ὁ ἄνθρωπος δὲ δὲν πρέπει μόνον νὰ ζῇ, οὐδὲ καίτοι θνητὸς νὰ φρονῇ καὶ πράττῃ ὡς θνητός, ἀλλ' ὡς ἀθάνατος· ὡς δὲ τὸ οἰκεῖον ἑκάστῳ τῇ φύσει κράτιστον καὶ ἥδιστον ἑκάστῳ, οὕτως ἐστὶ καὶ τῷ ἀνθρώπῳ ὁ κατὰ τὸν νοῦν βίος, εἴπερ μάλιστα τοῦτο ἄνθρωπος· (ἠθ. Νικ. Χ, 7)· ὅθεν τὴν οὐσίαν τῆς εὐδαιμονίας ἀποτελεῖ ἡ ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ ἀρετὴ ὡς δύο αὐτῆς συστατικά.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρετὴ εἶναι ὁ οὐσιώδης ὅρος τῆς εὐδαιμονίας, πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ ἔννοια καὶ τὰ συστατικὰ τῆς ἀρετῆς, οὔσης διττῆς διανοητικῆς τε καὶ ἠθικῆς· περὶ τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν ἔχει νὰ ἀσχοληθῇ κυρίως ἡ ἠθικὴ ὡς ἔχουσα βάσιν τὴν βούλησιν.

Ἐκ τῶν τριῶν δὲ βίων ὁ θεωρητικὸς εἶναι εὐδαιμονέστερος τοῦ πολιτικοῦ, ὁ δὲ πολιτικὸς τοῦ ἀπολαυστικοῦ· διὸ τοῖς μὲν θεοῖς ὁ βίος μακάριος, τοῖς δ' ἀνθρώποις ἐφ' ὅσον ὁμοίωμά τι τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ὑπάρχει· τῶν δ' ἄλλων ζῴων οὐδὲν εὐδαιμονεῖ ὅτι οὐδαμοῦ κοινωνεῖ θεωρίας· ἡ ἀληθὴς ἄρα εὐδαιμονία εἶναι ἡ θεωρία, καὶ ἐφ' ὅσον διατείνει ἡ θεωρία καὶ ἡ εὐδαιμονία. Ὁ κατὰ νοῦν ἐνεργῶν καὶ τοῦτον θεραπεύων καὶ διάκειται ἄριστα καὶ θεοφιλέστατος φαίνεται· θεοφιλέστατος ἄρα ὁ σοφὸς καὶ εὐδαιμονέστατος (ἠθ. Νικομ. Χ, 8). Οὕτως ἀποπερατῶν τὴν ἠθικὴν ἀποθεόνει τὸν νοῦν, διότι δι' αὐτοῦ κοινωνεῖ τοῦ θεοῦ. Μεταξὺ ὅμως τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ νοῦ ὁ Ἀριστοτέλης ἄφησέ τι κενόν.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξέτεινε τὴν περὶ ἠθικῆς θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος, δὲν παρήγαγεν ὅμως τὰς ἀρετὰς ἐκ τῆς τελείας ἀρετῆς.

Ἐπειδὴ δ' ἡ θεωρία μόνη δὲν εἶναι ἱκανή, ἀλλὰ πρέπει ὁ ἔχων καὶ νὰ μεταχειρίζηται· πρὸς δὲ τούτοις ἡ θεωρία ἔχει χρείαν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, οἷον ὑγιείας, μέσων· καὶ ὁ ἐσόμενος ἀγαθὸς δεῖται ἀνατροφῆς καλῆς καὶ τῆς τῶν καλῶν συνηθείας· ταῦτα δὲ γίνονται κατά τινα νοῦν καὶ τάξιν ὀρθὴν ἰσχὺν ἔχουσαν· ἰσχὺν δ' ἔχει μόνος ὁ τῆς πόλεως νόμος, λόγος

ὢν ἀπό τινος φρονήσεως καὶ νοῦ· καὶ αὕτη ἡ ἐξωτερικὴ ἀναγκαστικὴ δύναμις τάξιν ὀρθὴν καὶ νοῦν ἔχουσα εἶναι ἡ πολιτεία· ἐπειδὴ δὲ ταῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς πολιτείας, πρέπει νὰ ἐρευνήσωμεν ποῖα σώζουσι καὶ ποῖα φθείρουσι τὰς πολιτείας, καὶ διὰ ποίας αἰτίας αἱ μὲν πολιτεύονται καλῶς, αἱ δὲ κακῶς· ἐκ τούτων δ' ἔσται φανερὸν καὶ τίς πολιτεία ἀρίστη ἐστίν.

II. *Περὶ πολιτείας.*

Ἔργον τῆς πολιτικῆς εἶναι νὰ συζητήσῃ τὰ μέσα δι' ὧν ἡ πολιτικὴ λύει τὸ πρόβλημα αὐτῆς.

Πᾶσα πόλις ἐστὶ κοινωνία τις· πᾶσα δὲ κοινωνία συνέστη ἀγαθοῦ τινος ἕνεκα· ἐπειδὴ δὲ πάντα πάντες πράττουσι χάριν ἀγαθοῦ τινος (ἠθ. Νικ. I, 1), φανερὸν εἶναι ὅτι πᾶσαι αἱ κοινωνίαι ἀποβλέπουσιν εἴς τι ἀγαθόν, εἰς δὲ τὸ μάλιστα ἡ ἁπασῶν κυριωτέρα καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας· αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πολιτικὴ κοινωνία. Πρώτη δὲ κοινωνία ἐστὶν ἡ οἰκία, περὶ ἧς γίνεται λόγος ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς· ἡ δ' ἐκ πλειόνων οἰκιῶν χρήσεως ἕνεκεν μὴ ἐφημέρου κώμη· ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις· αὕτη δὲ μόνη ἐστὶν αὐτάρκης, γενομένη μὲν τοῦ ζῆν ἕνεκεν οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν· τὸ δ' εὖ ζῆν κτᾶται δι' ἀρετῆς. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν τέλειον ὅλον τι ἐστὶ καὶ πρότερον τοῦ ἀτελοῦς, πᾶν δ' ἀτελὲς φύσει ὁρμὴν ἔχει πρὸς τὸ γενέσθαι τέλειον, ἀποβλέπει ἡ μὲν οἰκία ὡς μέρος εἰς τὴν πόλιν ὡς τέλος, ὡς ὅλον, ἡ δὲ πόλις εἰς τὴν φύσιν ὡς τέλος αὐτῆς (1).

Τὸ τέλος τῆς πολιτείας εἶναι τὸ εὖ ζῆν, ἡ πραγματοποίησις τῆς ἠθικῆς καὶ εὐδαιμονίας· (ἠθ. Νικ. I, 1)· καὶ ἡ γένεσις καὶ τήρησις τῆς ἀρετῆς ἐπιτυγχάνεται μόνον ἐν τῇ πολιτείᾳ. Τὸ τέλος αὐτῆς περιλαμβάνει τοὺς ἠθικοὺς σκοπούς· οἱ διοργανισμοὶ αὐτῆς ἐξασφαλίζουσι τὸν ἠθικὸν βίον διὰ νόμου καὶ ἀγω-

(1) Πολιτικ. I, 2. Πρότερον δὲ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστίν· τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους.

γῆς· ὁ προορισμὸς αὐτῆς ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τοὺς πολίτας ἀγαθοὺς καὶ σπουδαίους· ὁ ἄνθρωπος ἔχει χρείαν τοῦ κοινωνικοῦ βίου· ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλος βέλτιστον, εἶναι ἡ αὐτάρκεια τὸ τέλος καὶ βέλτιστον τῆς πόλεως. Ὁ Ἀριστοτέλης, λέγων, ὅτι οὐδὲν καλὸν παρὰ φύσιν, συνδέει τὴν φυσικὴν μετὰ τῆς ἠθικῆς· ποιῶν δὲ βάσιν τοῦ ἔθους τὴν φύσιν ἐκλαμβάνει καὶ τὴν πόλιν φυσικόν τι καὶ τὸν ἄνθρωπον φύσει ζῷον πολιτικόν· τὸ ἔθος ἄρχει τῆς φύσεως ἐνεργείᾳ· ἡ φύσις ὅμως εἶναι νομοθέτης τοῦ ἔθους καὶ ἀρχή· (πολιτ. I, 3)· ὁ ἄνθρωπος εἶναι προωρισμένος νὰ ζῇ ἐν πολιτείᾳ, ἡ δὲ πόλις ἐστὶν ἐκ τῶν φύσει.

Τὰ ἄλογα ὄντα ἔχουσι φύσει ὁρμὴν πρὸς σωτηρίαν· ὁμοίως καὶ τὰ λόγον ἔχοντα. Ἐπειδὴ δ' ὁ λόγος εἶναι ὄργανον, ᾧ δηλοῦται τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον, τὸ καλὸν καὶ κακόν, εἶναι ὁ λόγος αἴτιος τῆς οἰκίας καὶ πολιτικῆς κοινωνίας· ἐπειδὴ δὲ λόγον ἔχει μόνος ὁ ἄνθρωπος, ζῇ καὶ μόνος οὗτος κοινωνικῶς· ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλειον εἶναι πρότερον τοῦ ἀτελοῦς, τέλειον δὲ εἶναι τὸ ὅλον, τὸ δὲ μέρος ἀτελές, εἶναι καὶ ἡ πόλις ὡς ὅλον πρότερον τῆς οἰκίας καὶ τῶν ἀτόμων· καθ' ὅσον τὸ μέρος τοῦ ὅλου χωρισθὲν δὲν εἶναι αὔταρκες, οὕτω καὶ ἕκαστον ἄτομον τῆς κοινωνίας χωριζόμενον· ὁ τοιοῦτος εἶναι ἢ θηρίον ἢ θεός· ἐπειδὴ δ' ὁ ἄνθρωπος ὁ παρὰ τὴν κοινωνίαν δὲν εἶναι αὐτάρκης, φανερὸν εἶναι ὅτι σκοπὸς τῆς πολιτείας εἶναι ἡ σωτηρία καὶ εὐδαιμονία τῶν ἀνθρώπων· ὁ σκοπὸς τῆς πολιτείας δὲν εἶναι ἡ ὑλικὴ ὕπαρξις τῶν μελῶν αὐτῆς, διότι αὐτὴ ὑπάρχει τοῖς δούλοις καὶ τοῖς ζῴοις· οὐδ' ἡ ἀπόκρουσις ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ἀλλ' ἡ τελεία καὶ αὐτάρκης συμβίωσις (πολιτ. III, 7)· ἡ εὐδαιμονία ὅμως συνίσταται ἐν τῇ μὴ κωλυομένῃ ἐνεργείᾳ τῆς ἀρετῆς, εἰς τὸ νὰ γείνωσιν οἱ πολῖται χρηστοὶ καὶ σπουδαῖοι καὶ αὐτοῖς ἐμπνευσθῇ ἡ εἰς τὰ καλὰ ὁρμή· (πολιτ. III, 4. VII, 1)· πότερον δ' ὁ πόλεμος ἢ ἡ εἰρήνη ἀποτελέσει τὸ μέγιστον τέλος τῆς πολιτείας; ἡ εἰρήνη ἀποβλέπει εἰς κτῆσιν τῆς ἐπιστήμης, ὁ πόλεμος εἰς πρᾶξιν (πολιτ. VII, 15). Ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης τὸν θεωρητικὸν βίον θεωρεῖ ἀνώτερον, κατακρίνει τὰς πρὸς πόλεμον ἀφορώσας πολι-

τείας ὡς τὴν Λακωνικὴν καὶ Κρητικὴν, διότι αἱ πολιτεῖαι αὗται τρέφουσι τὸ πνεῦμα τῆς βίας καὶ ἐξουσίας καὶ ἀπολλύουσι τὴν ἕξιν τῶν τῆς εἰρήνης τεχνῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης τὸν σκοπὸν τοῦ πολιτικοῦ βίου εὑρίσκει μόνον ὡς μέσον τῆς εἰρήνης καὶ ἐπιτρέπει μόνον πρὸς ἄμυναν ἢ πρὸς ὑποδούλωσιν ἐκείνων, οὓς ἡ φύσις ὥρισεν εἰς τὸ δουλεύειν· διὸ ζητεῖ ἐν τῇ πολιτείᾳ νὰ καλλιεργῆται ἡ ἀνδρία, ἧς ἄνευ ἀνεξαρτησία νὰ ὑπάρξῃ δὲν δύναται, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ φιλοσοφία. (πολιτ. VII, 2). Ὅσαι ἄρα τῶν πολιτειῶν δὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον, τουτέστι τὴν σωτηρίαν καὶ εὐδαιμονίαν, εἰσὶν ἄδικοι, οἷον ἡ τυραννὶς, ἡ ὀλιγαρχία καὶ ἡ δημοκρατία. (πολ. I, 1. ἠθ. Νικομ. VIII, 9).

Ὁ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐκλαμβάνοντες τὴν πολιτείαν ἀνωτέραν καὶ προτέραν τοῦ ἀνθρώπου καθιστῶσιν ὄργανον τὸν ἄνθρωπον, μέσον τῆς πολιτείας· ἐὰν ἡ πόλις εἶναι δυνατὸν νὰ τελειοποιηθῇ, ἀναλόγως τελειοποιεῖται καὶ ἕκαστον μέρος αὐτῆς, οἷον ἡ οἰκία καὶ ὁ ἄνθρωπος· ἐὰν δ' ἡ τελειοποίησις τῆς πολιτείας ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τοῦ ἀνθρώπου τελειοποιήσεως, φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος καθίσταται τῆς πολιτείας ἀνώτερος.

Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἕπεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄρχων ἀπόλυτος καὶ ἑπομένως δύναται νὰ δημιουργήσῃ τὴν πολιτείαν κατὰ τὸ δοκοῦν, διότι ἡ ἐγκαθίδρυσις τοιαύτης πολιτείας εἶναι ἐπινόησις ἀνθρωπίνη καὶ τυχαία, οἵα ἡ ἐπὶ τῆς συνθήκης πολιτεία παρίσταται, ἀλλὰ ῥυθμίζει αὐτὴν κατὰ τὴν δικαιοσύνην, τὸν νόμον τοῦ παντός.

Ὁ Πλάτων σκοπὸν τῆς πολιτείας ἀναγνωρίζει ἀνώτερον, ὃν μάτην ἐζήτει ἐν ταῖς τότε ὑπαρχούσαις πολιτείαις· ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἰσχυρίζεται, ὅτι τοιαύτην τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν τελείαν δὲν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ πολιτεία· διὸ καὶ ἀρχὴν τῆς πολιτείας ἐκλαμβάνει τὸ συμφέρον, καὶ οὐχὶ τὸ τέλειον ἀγαθὸν, τὸ τέλειον δίκαιον· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀρχὴ περὶ πολιτείας διαφέρει τῆς τοῦ Πλάτωνος· διὸ καὶ τὸ ὅλον τῆς τοῦ Πλάτωνος πολιτείας εἶναι μεγαλοπρεπὲς καὶ θεῖον, εἰ καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους πολιτεία ἐν τοῖς καθ'

ἕκαστα εἶναι τελειοτέρα. Ὁ Πλάτων ζητεῖ τὸ τέλειον, ὃ δὲν εὑρίσκει ἐν τοῖς ὑπάρχουσιν, ὁ δ' Ἀριστοτέλης τὸ ὑπάρχον, ὃ δὲν γίνεται τέλειον· πῶς ὅμως ἡ φύσις ἀποβλέπουσα εἰς τὸ τέλειον νὰ μὴ δύνηται νὰ φθάσῃ αὐτό; διὰ τί νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὸ τέλειον, τὸ ἀΐδιον μὴ ἐπαναπαυομένη ἐν τοῖς ὑπάρχουσι, τοῖς ἐφημέροις; καθ' ὅσον τὸ τέλειον δὲν δύναται ν' ἀποκτηθῇ, δὲν ὑπάρχει κατ' Ἀριστοτέλη καὶ πολιτεία αὐτὴ καθ' αὑτὴν δικαία, ἀλλὰ καταστάσεις μόνον δίκαιαι ὑπάρχουσαι ἐν τῇ ὑπεροχῇ τῆς μέσης τάξεως· διότι ἡ τάξις αὕτη διατηροῦσα τὸ ὀρθὸν μέσον ἀποκτᾷ τὴν πολιτικὴν εὐδαιμονίαν, ἧς ἡ κτῆσις ἐξαρτᾶται ἔκ τε τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, οἷον τῆς γῆς, τῆς θέσεως κτλ., καὶ ἐκ τῆς ἀρετῆς. (Πολιτ. I, 1. ἠθ. Νικομ. I, 1). Εἴρηται ὅτι ἡ μὲν πόλις συνέστηκεν ἐξ οἰκιῶν, ἡ δ' οἰκία ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων.

Ἡ οἰκία ὑφίσταται διὰ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς, τῆς τῶν γονέων καὶ τέκνων καὶ τῆς τῶν ἐλευθέρων καὶ δούλων. (Πολιτ. I, 2). Τὴν σχέσιν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς ἐκλαμβάνει ὁ Ἀριστοτέλης ἠθικήν· ἡ φυσικὴ ὁρμὴ συνδέει αὐτούς· ἀλλ' ἡ ἕνωσις αὐτῶν πρέπει νὰ λαμβάνῃ τὸν χαρακτῆρα τῆς φιλίας, τῆς εὐμενείας καὶ τῆς ἀμοιβαίας ὑπηρεσίας· (ἠθ. Νικομ. VIII, 4)· ἡ σχέσις αὐτῶν εἶναι ἐλευθέρα, ὡς ἐλευθέρα δ' ἡ γυνὴ πρέπει νὰ θεωρῆται σύντροφος τοῦ ἀνδρός. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ εὐφυΐα τῆς γυναικὸς εἶναι διάφορος, ἡ βούλησις αὐτῆς ἄκυρος, ἡ ἀρετὴ ἧττον τελεία καὶ ἧττον ἀνεξάρτητος, ὁ προορισμὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπομόνωσις καὶ οἰκονομία (Πολιτ. I, 5. Οἰκον. I, 3. ἱστ. ζώων IX, 1), εἶναι ἡ σχέσις αὕτη ἀριστοκρατικὴ (ἠθ. Νικομ. VIII, 12)· ἧττον δ' ἐλευθέρα εἶναι ἡ σχέσις τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, αὕτη εἶναι μοναρχική· τὸ τέκνον, ἔχει θέλησιν καὶ ἀρετὴν ἀτελῆ, τὸ τέκνον δὲν ἔχει δικαίωμα, ὁ πατὴρ ἔχει τὸ καθῆκον διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν τέκνων.

Ὁ βίος ἀπαιτεῖ ὄργανα· ὁ δὲ δοῦλος εἶναι ὄργανον ἀναγκαῖον, ὄργανον ὅμως ἔμψυχον· δοῦλον ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης λέγει τὸν μὴ αὑτοῦ φύσει, ἀλλ' ἄλλου ἕνεκα.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ πῶς καὶ διὰ τί

εἶναι ὁ δοῦλος φύσει δοῦλος. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν δουλείαν θεωρεῖ ἀναγκαίαν καὶ δεδικαιολογημένην· ἀναγκαίαν μὲν, διότι αὐτὴν θεωρεῖ ἐν τῇ φύσει τοῦ οἰκιακοῦ βίου, καθ' ὅσον αἱ χρεῖαι αὐτοῦ ἀπαιτοῦσι καὶ ὄργανα ἔμψυχα· τὸ δ' ὄργανον εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ μεταχειριζομένου αὐτό· (Πολιτ. I, 4)· δεδικαιολογημένην δὲ, διότι τὴν κτῆσιν τῆς δουλείας θεωρεῖ δικαίαν ὡς καὶ ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ νομοθεσίᾳ τεθεμελιωμένην· ζητεῖ δ' αὐτὴν νὰ ἀποδείξῃ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς φυσικῆς εὐφυΐας τῶν ἀνθρώπων (Πολιτ. I, 2. I, 6. VII, 7. I, 8)· τότε δ' ἡ δουλεία εἶναι ἀδικαιολόγητος, ὅταν δοῦλοι γείνωσιν οἱ ἐκ φύσεως ἄξιοι νὰ ἄρχωσιν, οἱ ἄριστοι οἱ αἰχμαλωτισθέντες ἐν πολέμῳ· οἱ δοῦλοι θέλησιν δὲν ἔχουσιν (Πολιτ. I, 3)· ὡς δὲ συμφέρει φύσει τὸ σῶμα νὰ δουλεύῃ τῇ ψυχῇ καὶ νὰ ἄρχηται ὑπ' αὐτῆς, καὶ τὸ ἄλογον ὑπὸ τοῦ λόγον ἔχοντος τῆς ψυχῆς, οὕτως εἰσὶν οἱ μὲν δοῦλοι, οἷς τὸ δουλεύειν συμφέρει καὶ δίκαιόν ἐστιν· ὡς δ' ὑπάρχει φύσει δοῦλος, ὑπάρχει καὶ κατὰ νόμον δοῦλος· δοῦλος κατὰ νόμον ἐστὶν ὁ κατὰ πόλεμον συλληφθείς· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐνδέχεται νὰ συλληφθῶσιν οἱ εὐγενέστατοι, δὲν εἶναι δίκαιον οἱ τοιοῦτοι, νὰ ἦναι δοῦλοι· δοῦλοι δὲ πρέπει νὰ ἦναι οἱ βάρβαροι, διότι οὗτοι εἰσὶ φύσει δοῦλοι. (Πολιτ. I, 2).

Καί τοι δὲ συνιστᾷ νὰ ἦναι οἱ οἰκοδεσπόται πρὸς τοὺς δούλους φιλάνθρωποι, δὲν ἐγνώρισεν ὅμως, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι φύσει εἰσὶν οἱ αὐτοὶ, ἐπομένως δὲν δύνανται νὰ ἦναι δοῦλοι.

Ἐν δὲ τῷ II βιβλίῳ πραγματεύεται περὶ τὰς περὶ πολιτειῶν δοξασίας τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Φαλέου, τοῦ Ἱπποδάμονος, τοῦ Λυκούργου, τοῦ Μίνω, τοῦ Σόλωνος κτλ.

Ὁ Πλάτων ἀπαιτεῖ τὴν συγχώνευσιν τῆς οἰκίας καὶ τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας ἐν τῇ πολιτείᾳ, τὸ νὰ ἔχωσι τὰς γυναῖκας, τὰ τέκνα καὶ τὴν περιουσίαν κοινά· καὶ τοῦτο ἐφαίνετο αὐτῷ ὡς τὸ μόνον μέσον τῆς τελείας πολιτείας, ὅπως αὕτη γείνῃ ἕν.

Ἡ πολιτεία ὅμως κατ' Ἀριστοτέλη εἶναι οὐ μόνον ἑνότης, ἀλλὰ σύνθετος ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων συστατικῶν. (Πολιτ. II, 2). Ὁ Πλάτων ἐνόμιζεν, ὅτι ἡ πόλις ἔσεται ἓν, ὅταν πάντες λέγωσι τὸ ἐμὸν σὸν καὶ τὸ σὸν ἐμόν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει ἀδύνατον, ὅταν ὅλοι ταὐτὸν θεωρῶσιν ὡς ἰδίαν ἰδιοκτησίαν· καὶ ἂν αἱ γυναῖκες, τὰ τέκνα καὶ ἡ περιουσία γενήσονται κοινὰ, τὸ τοιοῦτον δὲν γίνεται, ἀλλὰ καὶ ἡ συγγένεια θὰ ἐξέλιπεν, ἐπομένως καὶ πᾶσα πραγματικὴ ἀξία θὰ ἀνῄρητο· ἡ κοινότης δὲν θὰ ἔφερεν εἰς ἑνότητα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς ἔριδας· φανερὸν ἄρα ὅτι βέλτιον αἱ μὲν κτήσεις νὰ ἦναι ἴδιαι, τῇ δὲ χρήσει κοιναί· μάλιστα δ' ἡ κοινοκτημοσύνη ἀναιρεῖ καὶ τὴν ἡδονὴν τῆς κτήσεως, ὡς ἡ τῶν γυναικῶν τὴν ἐλευθεριότητα κτλ.

Ἐν δὲ τῷ III (1) συζητεῖ τίς λέγεται καὶ ἔστι πολίτης ; Δύναταί τις νὰ οἰκῇ ἔν τινι πόλει χωρὶς νὰ ἦναι πολίτης ταύτης τῆς πόλεως εἰ καὶ ἐπιτρέπεται νὰ παρίσταται ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων. Πολίτης εἶναι ὁ μετέχων βουλευτικῆς καὶ κριτικῆς ἀρχῆς, ὁ δυνάμενος ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι καλῶς.

Τὸ οὐσιῶδες τῆς πολιτείας κυρίως εἶναι τὸ εἶδος αὐτῆς, τὸ πολίτευμα αὐτῆς· ἡ πολιτεία μένει ἡ αὐτὴ, ἐφ' ὅσον μένει τὸ πολίτευμα αὐτῆς τὸ αὐτὸ, καίτοι τὰ πρόσωπα ἀλλάττουσιν· ἡ πολιτεία μεταβάλλεται, ἅμα τὸ εἶδος αὐτῆς μεταβληθῇ. (Πολιτ. III, 3). Οὐσιῶδες δ' ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὸν τρόπον τοῦ βίου καὶ τῆς ἐργασίας. (III, 5 VII, 9. Πολιτ.). Ἐκ τῶν πολιτῶν οἱ μὲν ἔχουσιν ἀνώτερα ἐπαγγέλματα, οἱ δὲ κατώτερα· εὐδαίμων καθίσταται ὁ πολίτης δι' ἀρετῆς· ἄρα ὁ μὴ ὢν ἱκανὸς ἀληθοῦς ἀρετῆς δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ ἦναι καὶ πολίτης πολιτείας ἐπὶ τῆς ἀρετῆς τεθεμελιωμένης. (III, 9).

Ὁ Ἀριστοτέλης τετραπλοῦν θεωρεῖ τὸ πρόβλημα τῆς πολι-

---

(1) Τὸ βιβλίον III συνέχεται μετὰ τοῦ VII, τοῦτο δὲ μετὰ τοῦ VIII, τοῦτο δὲ μετὰ τοῦ IV, τοῦτο δὲ μετὰ τοῦ VI, καὶ τοῦτο μετὰ τοῦ V. ἡ διαίρεσις αὕτη, ἣν ὁ Βαρθολομαῖος Σαιντ-Ἱλαῖρος ἐποιήσατο, εἶναί τι πεποιημένον. Ἐντεῦθεν ὅμως φαίνεται, ὅτι τὰ πολιτικὰ εἶναι ἐλλιπῆ. Ἐν τῷ III, 14 ἔπρεπε νὰ γείνῃ λόγος περὶ τῶν τριῶν ὀρθῶν πολιτευμάτων καὶ ἔπειτα περὶ τῶν ἡμαρτημένων· ἀντὶ τούτων ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ III, 14—17 πραγματεύεται περὶ βασιλείας, ἐν τῷ III, 18 προλέγει τὴν συζήτησιν περὶ ἀρίστης πολιτείας πραγματευθείσης ἐν τῷ VII καὶ VIII βιβλίῳ· ἔπειτα ἐπανέρχεται ἐν τῷ IV, 2 εἰς τὰ ἄλλα πολιτεύματα παρατηρῶν, ὅτι ἐκ τῶν ἓξ πολιτευμάτων ἡ βασιλεία καὶ ἀριστοκρατία ἐξηντλήθη ἱκανῶς· ἡ ἀταξία καὶ διαφορὰ τῆς ἐξηγήσεως δηλοῖ, ὅτι τὰ πολιτικὰ εἶναι ἐλλιπῆ.

τείας 1) τίς ἡ ἀρίστη πολιτεία; 2) τίς ἡ ἐκ τῶν ὑποκειμένων ἀρίστη 3) τίς ἡ ἐξ ὑποθέσεως (πράγματι ὑπάρχουσα) καὶ 4) τίς ἡ μάλιστα πάσαις ταῖς πολιτείαις ἁρμόττουσα; Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζων τὰ πολιτεύματα ἐξετάζει ὑπὸ διπλῆν ἔποψιν, πρῶτον μὲν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας, καὶ δεύτερον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς διανομῆς τοῦ δικαίου. Κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν σκοπὸν ἀντίκεινται αἱ πολιτεῖαι· διότι αἱ μὲν ὡς μέγιστον σκοπὸν διώκουσι τὸ κοινὸν ἀγαθόν, αἱ δὲ τὸ τῶν ἀρχόντων (1).

Ἐὰν μὲν τὸ ἴδιον συμφέρον ἄρχῃ, ὁ συγκρατῶν σύνδεσμος τῶν πολιτειῶν χαλαροῦται, πᾶν καθῆκον ἐξορίζεται, μένουσι δ' αἱ ἔριδες, ἡ διαφθορὰ καὶ τὰ τούτοις ὅμοια, ἡ δὲ πολιτεία κατακρημνίζεται.

Κατὰ δ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν διανομὴν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας λέγει, ὅτι ἢ εἷς ἔχει αὐτήν, ἢ ὀλίγοι ἢ πολλοί· ἐντεῦθεν ἐξάγει ἓξ πολιτεύματα, τρία ὀρθὰ καὶ τρία ἡμαρτημένα· διότι ἄδικα καὶ δεσποτικά εἰσιν ὅσα δὲν σκοποῦσι τὸ κοινὸν συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν ἀρχόντων. Ἐὰν ὁ ἔχων τὴν ἐξουσίαν ἦναι εἷς καὶ τὸ κοινὸν συμφέρον σκοπῇ, τὸ πολίτευμα τοῦτο λέγεται βασιλεία· ἐὰν ὀλίγοι, ἀριστοκρατία, ἐὰν τὸ πλῆθος, πολιτεία· ἐὰν δὲ σκοπῇ τὸ ἴδιον τῶν ἀρχόντων, γίνεται ἡ βασιλεία τυραννίς, ἡ ἀριστοκρατία ὀλιγαρχία καὶ ἡ πολιτεία δημοκρατία. (Πολιτ. III, 7. IV, 2).

Τὸ δὲ πολίτευμα ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ λαοῦ· ἡ μοναρχία εἶναι φυσική, ὅπου ἓν γένος ὑπερέχει κατὰ τὴν πολιτικὴν ἀρετήν, ἡ ἀριστοκρατία, ὅπου οἱ πολῖται εἰσιν ἐλεύθεροι τοσοῦτον, ὥστε δέχονται τὴν τῶν ἀρίστων ἐξουσίαν, ἡ δὲ

(1) (Πολιτ. III, 6) φανερὸν τοίνυν ὡς ὅσαι μὲν πολιτεῖαι τὸ κοινῇ συμφέρον ποιοῦσιν, αὗται μὲν ὀρθαὶ τυγχάνουσιν οὖσαι κατὰ τὸ ἁπλῶς δίκαιον, ὅσαι δὲ τὸ σφέτερον μόνον τῶν ἀρχόντων, ἡμαρτημέναι πᾶσαι καὶ παρεκβάσεις τῶν ὀρθῶν πολιτειῶν· δεσποτικαὶ γάρ· ἡ δὲ πόλις κοινωνία τῶν ἐλευθέρων ἐστίν. Πολιτ. III, 17. διότι ἡ τυραννὶς ἀποβλέπει εἰς τὸ συμφέρον τοῦ μονάρχου, ἡ δ' ὀλιγαρχία πρὸς τὸ τῶν ὀλίγων, ἡ δὲ δημοκρατία πρὸς τὸ τῶν ἀπόρων. (Πολιτ. III, 5).

πολιτεία, ὅπου ὁ λαὸς εἶναι πολεμικὸς γινώσκων ἄρχειν, καὶ ἄρχεσθαι. (Πολιτ. III, 17).

Τὴν δ' ὀλιγαρχίαν καὶ δημοκρατίαν κατακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἐν ταύτῃ μὲν ἄρχουσιν ὀλίγοι, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ πολλοί· ἡ διαφορὰ ὅμως τοῦ ἀριθμοῦ εἶναι κατὰ συμβεβηκός· τὸ δ' οὐσιῶδες εἶναι, ὅτι ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ ἄρχουσιν οἱ πλούσιοι, ἐν δὲ τῇ δημοκρατίᾳ οἱ πένητες (1)· οἱ δ' ἄποροι ἔχουσι τὴν πλειονοψηφίαν καὶ διὰ τοῦτο ἔχουσι τὴν ἐξουσίαν· (Πολιτ. VI, 2)· καὶ τὴν μὲν ἀριστοκρατίαν ἀποτελεῖ ἡ ἀρετή, τὴν δ' ὀλιγαρχίαν ὁ πλοῦτος, τὴν δὲ δημοκρατίαν ἡ ἐλευθερία. (Πολιτ. IV, 2. ῥητ. I, 8).

Ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς ἀριστοκρατίαις, ἐν αἷς αἱ τιμαὶ κατ' ἀρετὴν δίδονται καὶ κατ' ἀξίαν, οὔτε ὁ βάναυσος εἶναι πολίτης οὔτε ὁ θητικός· ἐν δὲ ταῖς ὀλιγαρχίαις, ἐν αἷς αἱ ἀρχαὶ ἀπὸ τιμημάτων εἰσίν, ὁ θητικὸς δὲν εἶναι πολίτης, ὁ δὲ βάναυσος ἐνδέχεται, διότι καὶ τῶν τεχνιτῶν πολλοὶ πλουτοῦσιν (πολιτ. III, 3). Ἡ δημοκρατία στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας ὅλων τῶν πολιτῶν· ἵνα ἴσοι ὦσι, πρέπει νὰ μετέχωσιν ἐξίσου τῆς πολιτείας, ἐπομένως τὸ πλῆθος πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἐξουσίαν· ἵνα δ' ὦσιν ἐλεύθεροι, πρέπει ἕκαστος νὰ ζῇ ὅπως θέλει, ἐπομένως ἕκαστος ἄρχει καὶ ἄρχεται (πολιτ. VI, 2)· ὅλαι δ' αἱ διατάξεις εἰσὶ δημοκρατικαί· εἴδη δημοκρατίας προέρχονται διὰ τοῦ τρόπου τοῦ βίου καὶ τῆς τοῦ λαοῦ ἐργασίας· οἱ γεωργοὶ καὶ κτηνοτρόφοι εὐχαριστοῦνται, ἐὰν ἡ ἐργασία αὐτῶν δὲν κωλύηται, τὸ νὰ μετέχωσι μικρὸν τῆς πολιτείας, ὡς τῆς τῶν ἐν τέλει ἐκλογῆς, τῆς εὐθύνης καὶ τῆς δίκης αὐτῶν· ἐπιτρέπουσι δ' οὗτοι προθύμως τὰ τῆς πόλεως καταλληλοτέροις ἀνδράσιν· οἱ δὲ χειρώνακτες, οἱ ἡμερομίσθιοι, οἱ ἔμποροι ἐπιθυμοῦσι νὰ μετέχωσι τῶν τῆς πόλεως καὶ νὰ νουθετῶσιν. Ἐὰν δὲ πάντες τῆς πόλεως μετέχωσιν, ἐὰν τὰ μέλη ἀναμιχθῶσιν, ἐὰν τὰ ἤθη καὶ ἡ πειθαρχία τῶν γυναικῶν χαλαρωθῇ τῶν τέ-

(1) Πολιτ. III, 8. IV, 11. IV, 4. δῆμος μέν ἐστιν, ὅταν οἱ ἐλεύθεροι κύριοι ὦσιν, ὀλιγαρχία, δ' ὅταν οἱ πλούσιοι.

κνων καὶ δούλων, προέρχεται ἡ ὀχλοκρατία· (πολιτ. VI, 4)· κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον σχηματίζονται δημοκρατίας εἴδη· ἓν μέν, ὅταν πραγματικὴ ἰσότης ἐπικρατῇ πλουσίων καὶ ἀπόρων· (πολιτ. IV, 4)· ἕτερον δὲ ὅταν ὁ ἔχων μικρὰν ἰδιοκτησίαν μετέχῃ ἀρχῆς, τρίτον, ὅταν ὁ ἔχων τὸ δικαίωμα ἄρχῃ, τέταρτον, ὅταν οὗτος ἄρχηται κατὰ τὸ πολίτευμα, καὶ πέμπτον ὅταν ὁ λαὸς ἄγηται ὑπὸ δημαγωγῶν, ὡς ὁ τύραννος ὑπὸ τῶν αὐλικῶν, σχηματίζεται ἡ ὀχλοκρατία· (πολιτ. V, 11. VI, 2)· ἡ ὀλιγαρχία ὑφίσταται ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῶν ὀλίγων πλουσίων ἀποκλειομένων τῶν ἀπόρων· ἕτερον δ' εἶδος εἶναι ἡ κληρονομικὴ ὀλιγαρχία (πολιτ. IV, 5). Ἡ ἀριστοκρατία δὲν ὑφίσταται ἐν τῷ πλούτῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ἱκανότητι, καὶ εἶναι πολίτευμα μικτὸν ἐκ δημοκρατίας καὶ ὀλιγαρχίας (πολιτ. IV, 7).

Ἡ δὲ πολιτεία οὖσα μικτὴ ἐκ δημοκρατίας καὶ ὀλιγαρχίας (IV, 8. IV, 11) ἔχει μικτὰς διατάξεις (πολιτ. IV, 19), ἐργαζομένη πρὸς συμβιβασμὸν τῶν εὐπόρων καὶ ἀπόρων εἶναι ἡ μέση πολιτεία, ἐργαζομένη πρὸς κοινὸν ὄφελος καὶ δικαιοσύνην. Ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ εἶναι μεσότης, δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι ἡ πολιτεία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀρετήν. Ἡ πολιτεία ὅμως οὐδὲ διὰ τοιούτων λόγων δικαιολογεῖται. Ἡ τυραννὶς εἶναι ἡ χειρίστη τῶν πολιτειῶν. (Πολιτ. IV, 2. IV, 10).

Ἀπορεῖται δὲ ποῖον πρέπει νὰ ἦναι τὸ κύριον τῆς πολιτείας; τὸ πλῆθος, οἱ πλούσιοι, οἱ ἐπιεικεῖς, ἢ εἷς βέλτιστος πάντων, ἢ τύραννος; ὅπου δὲ λείπει ἡ ἀρετή, φθείρεται ἡ πόλις, διότι ἡ ἀρετὴ δὲν φθείρει, οὐδὲ τὸ δίκαιον πόλεως φθαρτικόν ἐστιν. Ἐὰν δ' οἱ πένητες ἦναι κύριοι, οὗτοι δὲ διανέμονται τὰ τῶν πλουσίων, φθείρουσι τὴν πόλιν· καὶ τοῦ τυράννου αἱ πράξεις εἰσὶν ἄδικοι, ἄρα καὶ φθαρτικαί· ἐὰν δὲ οἱ πλούσιοι τὰ αὐτὰ ποιῶσιν, ὡσαύτως φθείρουσι καὶ οὗτοι τὴν πόλιν· ἐὰν δὲ ἄρχωσιν οἱ ἐπιεικεῖς, οἱ δ' ἄλλοι ὦσιν ἄτιμοι (ἀμέτοχοι τιμῶν), καὶ τοῦτο ἄδικόν ἐστιν· ἐὰν δ' εἷς, ὁ σπουδαιότατος, ἦναι ἄρχων, δὲν θέλουσιν εἶναι πλείους οἱ ἄτιμοι; ἐπειδὴ δ' αἱ διενέξεις τῶν πολιτῶν δὲν αἴρονται, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι νόμοι κωλύοντες αὐτὰς καὶ κρατοῦντες τὴν ἰσορροπίαν· διὰ τοῦτο πρέ-

πει νὰ ἐνισχυθῇ ἡ μέση τάξις, ἥτις δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ, ἐὰν δὲν ἀναιρεθῇ ὁ χωρισμὸς καὶ θεμελιωθῇ ἡ οὐσιώδης διαφορὰ τῶν ὀρθῶν καὶ ἡμαρτημένων πολιτευμάτων. Πᾶσαι δ' αἱ παρεκβάσεις εἰσὶν ἡμαρτημέναι· διότι πάντα τὰ μέσα, ἃ μεταχειρίζονται, εἰσὶν ἄδικα (πολιτ. III, 8. IV, 2)· ποῖον πρέπει νὰ ἦναι τὸ κύριον πόλεως; Ἐπειδὴ οἱ πολλοί, ὡς λέγουσιν, ἔχουσι πάντα, κρίνουσι βέλτιον ἢ οἱ ὀλίγοι, ἢ εἷς, πρέπει καὶ τὸ κύριον νὰ ἦναι τὸ πλῆθος, ἡ δημοκρατία νὰ ἦναι βελτίων τῶν πολιτειῶν· ἐπειδὴ δ' οἱ σπουδαῖοι εἰς ἓν συνάπτουσι ταῦτα πάντα, ἕπεται, ὅτι οἱ πολλοὶ δὲν εἶναι κρείττους τῶν σπουδαίων, ἑπομένως ἡ δημοκρατία δὲν εἶναι ἡ βελτίων πολιτεία· ἐκ τούτων λέγουσιν, ὅτι οὔτε οἱ πολλοὶ οὔτε οἱ ὀλίγοι, οὔτε ὁ εἷς πρέπει νὰ ἦναι κύριος, ἀλλ' οἱ καλῶς κείμενοι νόμοι.

Ὁ δ' ἄρχων εἴτε εἷς εἶναι εἴτε ὀλίγοι εἴτε πολλοί, πρέπει νὰ ἦναι κύριος περὶ ὧν οἱ νόμοι οὐκ εἰσὶν ἀκριβεῖς. (Πολιτ. III, 6). Ἐπειδὴ ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐπιστήμαις καὶ τέχναις ἀγαθὸν ἐστι τὸ τέλος, τέλος δ' ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ τὸ δίκαιον, δίκαιον δὲ τὸ κοινὸν συμφέρον, ἀπορεῖται ποῖον εἶναι τὸ δίκαιον, τὸ κοινὸν συμφέρον, ἐν μοναρχίᾳ. Τὴν μοναρχίαν ἐγκωμιάζει ὁ Ἀριστοτέλης· τὰ διάφορα εἴδη αὐτῆς ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχιστρατηγίαν καὶ τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τοῦ ἄρχοντος· (πολιτ. III, 15)· λαὸς μὴ δυνάμενος νὰ διοικήσῃ ἑαυτὸν δεῖται ἀπολύτου ἄρχοντος· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ εἶναι δικαία καὶ συμφέρουσα μόνον τοιούτῳ λαῷ. (Πολιτ. III, 17).

Ἐν δὲ ἐλευθέρῳ λαῷ δίκαιον εἶναι νὰ ἄρχῃ ὁ νόμος, οὐχὶ δ' ἡ αὐτογνώμων βούλησις τοῦ ἄρχοντος, διότι ὁ ἄρχων ὡς ἄνθρωπος ἔχει πάθη, ἐπιθυμίας κλπ., ὁ δὲ νόμος εἶναι νοῦς ἄνευ ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν· ὅπου ἄρχει ὁ νόμος, ἐκεῖ ἄρχει ὁ Θεός, ὅπου δ' ἄρχει ὁ ἄνθρωπος, ἐκεῖ καὶ τὸ θηρίον. (Πολιτ. III, 15). Ἡ δ' ἐξουσία τοῦ ἑνὸς δικαιολογεῖται καὶ ὅταν ὁ εἷς ἐξέχῃ ὑπὲρ πάντας. Τὸ δίκαιον ἐν μοναρχίᾳ εἶναι νὰ ἦναι κύριος ὁ βέλτιστος πάντων· ἐν δὲ τῇ ἀριστοκρατίᾳ οἱ ἄριστοι κατ' ἀρετήν. Ἐν δὲ τῇ πολιτείᾳ κύριον πρέπει νὰ ἦναι τὸ πλῆθος. Ἐπειδὴ ὅμως κρείττους εἰσὶν οἱ ὀλίγοι, πρέπει νὰ ἄρχωσι πάλιν οἱ ὀλί-

γοι μᾶλλον ἢ τὸ πλῆθος. (Πολιτ. III, 7). Πότερον δὲ συμφέρει ὑπὸ τοῦ ἀρίστου ἀνδρὸς ἄρχεσθαι ἢ ὑπὸ τῶν ἀρίστων νόμων; Ἐπειδὴ δὲ ὁ νόμος ἔχει τὸ καθόλου, ἀρίστη πολιτεία δὲν εἶναι ἡ κατὰ τοὺς νόμους πολιτεία. (Πολιτ. III, 10).

Παμβασιλείαν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἐν ᾗ ἄρχει πάντων κατὰ τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ὁ βασιλεύς, ἀλλ' οὐ κατὰ τοὺς κειμένους νόμους. (Πολιτ. III, 14). Ἐάν τις ὑπὲρ πάντας ἐξέχῃ εἶναι ἄδικον νὰ θεωρῆται ἴσος τοῖς ἄλλοις· μάλιστα δὲ γελοῖον εἶναι ὁ λέων νὰ ἔχῃ ἴσον δίκαιον τοῖς λαγωοῖς ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἐὰν πολιτεία τις δὲν ἀνέχεται τὴν ἀνισότητα, δὲν μένει αὐτῇ εἰ μὴ τὸ νὰ ἀποκλείσῃ τοὺς ἐξέχοντας· καὶ κατὰ τοῦτο δικαιολογεῖται ὁ ἐξοστρακισμός, ὃς εἶναι μὲν πρὸς τήρησιν τῆς δημοκρατίας ἀναγκαῖος, ὑπῆρξεν ὅμως ἄδικος καὶ ἐνηργήθη φατριαστικῶς. Οἱ ἐξέχοντες εἶναι δίκ[illegible] ἐκ δημοκρ[illegible] τῶν πολιτειῶν, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν εἶναι ἡ ἀλη[illegible]βασιλεία· βασιλεὺς κατ' Ἀριστοτέλη εἶναι ὁ πεπροικισμένος μεθ' ἁπασῶν τῶν ἀρετῶν καὶ ἀμέτοχος τῶν ἐλαττωμάτων· ὁ τοιοῦτος θέλει ζητεῖ, ὡς θεός τις, οὐχὶ τὸ ἴδιον συμφέρον πρὸς ζημίαν τῶν ἀρχομένων, ἀλλὰ θέλει μεταδίδει ἐκ τῆς ἰδίας περιουσίας αὐτοῦ (1).

Πολλῶν δ' οὐσῶν πολιτειῶν τῆς μὲν Ἀριστοκρατίας ὅρος ἐστὶν ἀρετή, τῆς δ' ὀλιγαρχίας πλοῦτος, δημοκρατίας δ' ἐλευθερία· ἡ δὲ πολιτεία εἶναι μίξις ὀλιγαρχίας τε καὶ δημοκρατίας. (Πολιτ. VI, 6). Ἐκ δὲ τῶν τριῶν ὀρθῶν καὶ ἀκράτων πολιτευμάτων ἡ μὲν βασιλεία ἐστὶ κάλλιστον πάντων, μετὰ δὲ τοῦτο ἡ ἀριστοκρατία, καὶ τρίτον ἡ πολιτεία. (Πολιτ. III, 4).

Ποία δ' εἶναι ἡ ἀρίστη πολιτεία (;) (2).

Ἵνα ὁρισθῇ ποία ἡ ἀρίστη πολιτεία, πρέπει νὰ ἐξακριβωθῇ τίς ὁ αἱρετώτατος βίος, διότι τούτου ἀγνοουμένου ἀγνοεῖται

(1) Ἠθ. Νικομ. VIII, 2. Ὁ μὲν γὰρ τύραννος τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον σκοπεῖ, ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ τῶν ἀρχομένων· οὐ γάρ ἐστι βασιλεὺς ὁ μὴ αὐτάρκης καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχων· ὁ δὲ τοιοῦτος οὐδενὸς προσδεῖται· τὰ ὠφέλιμα οὖν αὑτῷ μὲν οὐκ ἂν σκοποίη, τοῖς δ' ἀρχομένοις· ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτος κληρωτός ἄν τις εἴη βασιλεύς.

(2) Τὸ μέρος τοῦτο περὶ ἀρίστης πολιτείας τῶν πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἐλλιπές.

καὶ ἡ ἀρίστη πολιτεία. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ βίων, τοῦ ἀπολαυστικοῦ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ θεωρητικοῦ (ἠθ. Νικομ. X, 10), ὁ θεωρητικός ἐστιν αἱρετώτατος· ἐπειδὴ ὅμως οὗτος ἀποβλέπει εἰς τὴν γνῶσιν, ὁ δὲ πολιτικὸς εἰς τὴν πρᾶξιν, πολιτικὸς δὲ βίος ἐστὶν ὁ μετ' ἀρετῆς, εἶναι ὁ πολιτικὸς αἱρετώτερος ἢ ὁ θεωρητικός. (Πολιτ. VII, 1 καὶ 2). Ἐπειδὴ δὲ ἡ εὐδαιμονία χρῆσίς τις τέλειος καὶ ἐνέργεια ἀρετῆς εἶναι, ἐνδέχεται οἱ μὲν νὰ μετέχωσι τῆς εὐδαιμονίας καὶ οὕτω τῆς πόλεως πολύ, οἱ δ' ὀλίγον ἢ μηδέν, εἶναι αἴτιον τοῦ ὅτι γίγνονται πόλεως διαφοραὶ καὶ πολιτεῖαι πλείους· διότι οἱ μὲν ἄλλον τρόπον, οἱ δ' ἄλλον θηρεύοντες, ἵνα μᾶλλον κοινωνήσωσιν εὐδαιμονίας πόλεως, τούς τε βίους ἑτέρους ποιοῦνται καὶ τὰς πολιτείας. (Πολιτ. VII, 7). Πολλῶν δ' οὐσῶν ἐν πόλει τάξεων, ἐν μὲν δημοκρατίαις μετέχουσι πάντες [illegible] εἶναι εἴτε ὀλιγαρχίαις ὀλίγοι, (πολιτ. VII, 8), ἐν δὲ μοναρ[illegible] ἐπειδὴ δὲ τὸ ἦθος τὸ οἰκεῖον ἑκάστης πολιτείας φυλάττει τὴν πολιτείαν, οἷον τὸ μὲν δημοκρατικὸν τὴν δημοκρατίαν, τὸ δ' ὀλιγαρχικὸν τὴν ὀλιγαρχίαν, τὸ δὲ βέλτιστον τὴν βελτίστην, ἡ δὲ οἰκία καὶ ἕκαστος τῆς πολιτείας ἐστί, πρέπει καὶ τῆς παιδείας ἡ ἐπιμέλεια νὰ γίγνηται ὑπὸ τῆς πόλεως πρὸς τὸν οἰκεῖον αὐτῆς σκοπόν (πολιτ. VIII, 14). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἑκάστη τῶν πολιτειῶν γίνεται μόνιμος διὰ τοῦ οἰκείου αὐτῆς ἤθους, οἷον ἡ μοναρχία, ὅταν οἱ ἀρχόμενοι μοναρχικῶς παιδεύωνται, ἡ ἀριστοκρατία, ὅταν οὗτοι ἀριστοκρατικῶς κλπ.

Ἡ δὲ πολιτεία οὔτε λίαν μικρὰ πρέπει νὰ ἦναι οὔτε λίαν μεγάλη· διότι ἡ λίαν μικρὰ δὲν ἔχει ἀνεξαρτησίαν, ἡ δὲ λίαν μεγάλη δὲν ἔχει ἑνότητα· τὸ ὀρθὸν μέτρον τοῦ μεγέθους εἶναι μᾶλλον, ὅταν τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν ἐπαρκῇ εἰς ὅλας τὰς χρείας (1).

Σπουδαιοτέρα δ' εἶναι ἡ φυσικὴ ἰδιότης τοῦ λαοῦ· λαὸς ἔχων θάῤῥος καὶ νοῦν ἔχει καὶ πολίτευμα ἄριστον· τοιοῦτος δὲ λαὸς

(1) Πολιτ. VII, 5. Δῆλον τοίνυν ὡς οὗτός ἐστι πόλεως ἄριστος ἡ μεγίστη τοῦ πλήθους ὑπερβολὴ πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς εὐσύνοπτος.

κατὰ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη ἦτο μόνος ὁ ἑλληνικός. (Πολιτ. VII, 7).

Τὸ κύριον ὅμως εἶναι ἡ πολιτεία νὰ μὴ ἦναι ἔργον τῆς τύχης, ἀλλὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ προαιρέσεως. (Πολιτ. VII, 13). Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὕτη καταργεῖ τὴν κληρονομικὴν διαδοχὴν, ὡς ἐκ τῆς τύχης ἐξαρτωμένην, καὶ ἐγκαθιδρύει τὴν ἀρετήν.

Τὸ δ᾽ οὐσιωδέστατον εἶναι τὸ νὰ κατασταθῶσιν οἱ πολῖται σπουδαῖοι. (Πολιτ. VII, 15).

Ἡ μὲν πρώτη ἀγωγὴ εἶναι ἡ σωματικὴ, ἡ δὲ δευτέρα ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ τρίτη ἡ ἐπιστημονική. (Πολιτ. VII, VIII, 3). Τὰ τέκνα ἀπὸ τοῦ 7—21 ἔτους πρέπει νὰ παραδίδωνται τῇ ἀγωγῇ τῆς πολιτείας, ἡ ἀγωγὴ πρέπει ὑπὸ τῆς πολιτείας νὰ διατάσσηται, διότι τὸ οἰκεῖον ἦθος σώζει τὴν πολιτείαν. (Πολιτ. VIII, 1. V, 9). Ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀρίστῃ πολιτείᾳ πάντες πρέπει νὰ ἦναι σπουδαῖοι, ἡ δὲ ἀγωγὴ πρέπει νὰ ἦναι κοινὴ, πρέπει νὰ ῥυθμισθῇ κατὰ τὰς χρείας τοῦ ὅλου, πρέπει πάντα νὰ ἀποβλέπωσιν εἰς τὸν σχηματισμὸν ἀνδρῶν γινωσκόντων νὰ ἐξασκήσωσι τὴν τοῦ ἐλευθέρου πολίτου ἀρετήν.

Καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ ῥυθμισθῶσι κατὰ τὸ πρόβλημα τῆς πολιτείας, καὶ ἡ μέθοδος. Ἐκ δὲ τῶν τεχνῶν οἱ πολῖται πρέπει νὰ μανθάνωσι τὰς ἀξίας ἀνδρῶν ἐλευθέρων. (Πολιτ. VIII, 3). Ἐκ δὲ τῆς μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς προκρίνει τὴν μουσικὴν (Πολιτ. VIII, 4) (1).

Πᾶσαι αἱ πόλεις σύγκεινται ἐξ οἰκιῶν, τούτων δ᾽ αἱ μὲν εἰσὶν εὔποροι, αἱ δ᾽ ἄποροι, αἱ δὲ μέσαι. Ἐὰν εὐδαίμων βίος ἦναι ὁ κατ᾽ ἀρετὴν, μεσότης δ᾽ ἡ ἀρετὴ, ἀνάγκη βέλτιστος βίος νὰ ἦναι ὁ μέσος· διότι ἡ πολιτεία ἐστὶ βίος πόλεως. Ἐπειδὴ ἐν ἁπάσαις ταῖς πόλεσιν οἱ μὲν εὔποροι σφόδρα εἰσὶν, οἱ δὲ σφόδρα ἄποροι, οἱ δὲ μέσοι τούτων, ἕπεται, ὅτι βέλτιστοί εἰσιν οἱ μέ-

(1) Καὶ τοῦτο τὸ μέρος εἶναι ἐλλιπὲς, διότι ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἔκαμνε λόγον καὶ περὶ ῥυθμοῦ καὶ ποιήσεως καὶ ἐπιστήμης, (Πολιτ. VIII, 6) καὶ περὶ γυ-
ναικείας ἀγωγῆς (Πολ. VII, 1), καὶ περὶ ποινῆς κτλ., ἃ ἐν τοῖς πολιτικοῖς δὲν ἀναφέρονται, οὐδὲ περὶ νομοθεσίας, καὶ οἰκονομικῶν. (Πολ. I, 13. ῥητ. I, 10. ἠθ. Νικομ. I, 10).

σοι, διότι ὁ ὑπέρκαλος ἢ ὑπερίσχυρος ἢ ὑπερευγενὴς, ἢ ὑπερπλούσιος, ἢ ὑπέρπτωχος ἢ ὑπερασθενὴς, ἢ ὑπεράτιμος, εἶναι δύσκολον νὰ ἀκολουθῇ τῷ λόγῳ, διότι οἱ μὲν ὑβρισταὶ γίγνονται καὶ μεγαλοπόνηροι, οἱ δὲ κακοῦργοι καὶ μικροπόνηροι, οἱ δὲ μέσοι γίγνονται πλείους κτηματικῆς περιουσίας μέτοχοι γιγνόμενοι· τῶν δ᾽ ἀδικημάτων τὰ μὲν γίγνονται δι᾽ ὕβριν, τὰ δὲ διὰ κακουργίαν· ταῦτα δ᾽ ἀμφότερά εἰσι ταῖς πόλεσι βλαβερά. Πρὸς δὲ τούτοις οἱ μὲν ἐν ὑπεροχῇ εὐτυχημάτων, ἰσχύος καὶ πλούτου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων, οὔτε ἐπίστανται, οὔτε βούλονται ἄρχεσθαι, ἀλλ᾽ ἄρχειν δεσποτικὴν ἀρχήν· οἱ δ᾽ ἐν ἐνδείᾳ καθ᾽ ὑπερβολὴν τούτων ταπεινοὶ λίαν οὐκ ἐπίστανται ἄρχειν ἀλλ᾽ ἄρχεσθαι δουλικὴν ἀρχήν. Ἐκ τούτων δὲ δουλικὴ γίγνεται πόλις, ἀλλ᾽ οὐκ ἐλευθέρων, καὶ τῶν μὲν φθονούντων, τῶν δὲ καταφρονούντων· ταῦτα δὲ πλεῖστον ἀπέχει φιλίας καὶ κοινωνίας πολιτικῆς· (ἡ γὰρ κοινωνία φιλικόν)· βούλεται δ᾽ ἡ πόλις ἐξ ἴσων εἶναι καὶ ὁμοίων ὅτι μάλιστα· τοῦτο δ᾽ ὑπάρχει μάλιστα τοῖς μέσοις· ὥστε ἀνάγκη ἡ πόλις αὕτη νὰ πολιτεύηται ἄριστα· διότι οὗτοι οὔτε ἐπιβουλεύουσιν οὔτε ἐπιβουλεύονται· διὸ καλῶς ηὔξατο Φωκυλίδης εἰπὼν «πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι·» δῆλον ἄρα, ὅτι ἡ τῶν μέσων πολιτικὴ κοινωνία ἀρίστη ἐστίν· ὅπου δὲ οἱ μὲν πολλὰ σφόδρα κέκτηνται, οἱ δὲ μηθὲν, ἢ δημοκρατία ἡ ἐσχάτη γίγνεται ἢ ὀλιγαρχία ἢ τυραννίς. (Πολιτ. IV, 34).

Ἐκ τούτων ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἡ ἁρμονία, ἣν ὁ Πλάτων ζητεῖ, ἀναιρεῖ τὴν πόλιν, διότι ἡ κοινοκτημοσύνη κτλ. εἰσὶ μέσα ἡμαρτημένα· διότι ταῦτα φέρουσιν ἔριδας μᾶλλον, στάσεις, κακουργίας καὶ τὰ τούτοις ὅμοια (Πολιτ. II, 2). Πρὸς δὲ ὅτι αἱ διαφοραὶ τοῦ γένους, τοῦ πλούτου, τῆς ἀρετῆς παράγουσι τὰ διάφορα πολιτεύματα. (Πολιτ. III, 12).

Ὁ Ἀριστοτέλης συζητεῖ ποία διανομὴ τῶν ἐξουσιῶν τῆς πολιτείας εἶναι πρὸς πᾶν πολίτευμα κατάλληλος· (Πολιτ. IV, 14 καὶ ἐφ.)· διακρίνει δὲ τρεῖς ἐξουσίας, τὴν νομοθετικὴν, τὴν ἐκτελεστικὴν καὶ τὴν δικαστικήν· λαμβάνων ὑπ᾽ ὄψιν τὰ τεχνάσματα ἐν ἑκάστῳ πολιτεύματι λαμβάνει ὑπ᾽ ὄψιν καὶ τὴν μόρ-

φυσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν ἱκανότητα. (Πολιτ. V, 9). Τὸ βουλευτικὸν, ὃ δύναται νὰ ἦναι ἐν ἢ δύο ἢ πλείω, τὸ ἐκτελεστικὸν καὶ τὸ δικαστικὸν (Πολιτ. IV, 11), πρέπει νὰ ἦναι οἰκεῖα ταῖς πολιτείαις. (Πολιτ. VI, 1), διότι τὰ βασιλικὰ δὲν εἶναι οἰκεῖα τῇ ἀριστοκρατίᾳ, οὐδὲ ταῦτα τῇ πολιτείᾳ.

Ἐπειδὴ δύο εἰσὶν, ἐν οἷς γίγνεται τὸ εὖ, ἓν μὲν τὸ τέλος, ἓν δὲ τὸ πρὸς τὸ τέλος, πρέπει καὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος (τὰ μέσα) νὰ ἦναι τοῦ τέλους ἀνάλογα. (Πολιτ. VII, 12).

Αἱ δὲ στάσεις γίνονται ἐν μὲν ταῖς ὀλιγαρχίαις, διότι οἱ πολλοὶ δὲν μετέχουσι τῶν ἴσων· ἐν δὲ ταῖς δημοκρατίαις, ὅτι οἱ γνώριμοι μόνον μετέχουσι μὴ ὄντες ἴσοι· μεγίστη δὲ διάστασις ἀρετὴ καὶ κακία, πλοῦτος καὶ πενία, διότι πᾶσα διαφορὰ ποιεῖ διάστασιν· (Πολιτ. V, 1 καὶ 2)· ἐκ τούτων καὶ αἱ τῶν πολιτειῶν μεταβολαὶ γίνονται· αἱ μὲν τῶν δημοκρατιῶν δι' ἀσέλγειαν τῶν δημαγωγῶν (Πολιτ. V, 4), αἱ δὲ τῶν ὀλιγαρχιῶν ἐν μὲν δι' ἀδικίαν, ἐν δὲ δι' ἀσέλγειαν τῶν ἀρχόντων· (Πολιτ. V, 5)· ἐν δὲ ταῖς ἀριστοκρατίαις, ὅτι ὀλίγοι τῶν τιμῶν μετέχουσιν, ἢ ὅταν τινὲς ἀτιμάζωνται, ἢ οἱ μὲν ὅταν σφόδρα εὐπορῶσιν, οἱ δὲ σφόδρα ἀπορῶσιν. (Πολιτ. V, 6).

Λύονται δ' αἱ πολιτεῖαι καὶ ἔξωθεν, ἕνεκα πολέμου· σῴζονται δὲ αἱ πολιτεῖαι, αἱ μὲν ὀρθαὶ διὰ τοῦ δικαίου, αἱ δ' ἡμαρτημέναι τὸ μὲν διὰ μέσων αἰσχρῶν, τὸ δὲ καὶ διὰ μεταβολῆς ἐπὶ τὰς ὀρθάς· (Πολιτ. V, 7)· ὡς σωστικὸν δὲ μέσον τῆς πολιτείας συνιστᾷ καὶ τὴν μετριότητα ἐν τῇ χρήσει τῆς ἐξουσίας, δικαιοσύνην πρὸς πάντας, ἠθικὴν, ἱκανότητα, καὶ ὡς μέγιστον τὸ παιδεύεσθαι πρὸς τὰς πολιτείας. (Πολιτ. V, 8. VI, 5. V, 9. V, 11).

Ὁ Ἀριστοτέλης κακοήθεις πολιτείας ἀπεστρέφετο· ἤθελε δὲ ἠθικὰς, διότι τὴν σωτηρίαν καὶ εὐδαιμονίαν τῶν πολιτειῶν ἔβλεπεν ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ· χάριν ὅμως τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας ἐξέθηκε καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν πολιτειῶν τὰ αἴτια καὶ τὰ τῆς τούτων σωτηρίας.

Ταῦτα δ' ὁ Μακιαβέλης λαβὼν συνέγραψε τὸν διαβόητον ἡγεμόνα αὐτοῦ καὶ συνιστᾷ ἐν αὐτῷ, ὅσα ὁ Ἀριστοτέλης ἀπεδοκίμασεν ὡς τῆς πολιτείας φθαρτικά.

Καθ' ὅσον δ' ὁ Ἀριστοτέλης τὰ δεινότερα τῆς πολιτικῆς προβλήματα ἔλυσε καὶ τὸ μέγιστον καὶ ἀφθονώτερον ὅπερ ἔχομεν περὶ πολιτειῶν θεωρίας ἐκ τῆς ἀρχαιότητος παρέσχεν, εἶναι δίκαιον νὰ συμπεριληφθῇ ἐν τῇ νεωτέρᾳ πολιτικῇ.

Γ. *Ποιητικὴ φιλοσοφία.*

Μέρη αὐτῆς φαίνονται ἡ ῥητορικὴ καὶ ποιητική.

1) Τὴν ῥητορικὴν, ἣν ἐθεμελίωσε καὶ ἐμόρφωσε, θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὡς παραφυάδα τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῆς περὶ τὰ ἤθη πραγματείας, καὶ ὀνομάζει καὶ πολιτικὴν ἢ βοηθητικὴν αὐτῆς ἐπιστήμην.

Ἐπειδὴ ἡ διαλεκτικὴ ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ πιθανοῦ, εἶναι ἡ ῥητορικὴ μέρος αὐτῆς, ἢ μᾶλλον πρακτικὴ διαλεκτική. (ῥητ. I, 1).

Ἡ ῥητορικὴ πραγματεύεται περὶ τῶν ἀποδείξεων, τῆς λέξεως καὶ τάξεως. Αἱ δὲ πίστεις ἔχουσι τρία εἴδη, καὶ ἀναφέρονται αἱ μὲν εἰς τὸ ἀντικείμενον, αἱ δὲ εἰς τὸν ῥήτορα καὶ τὸν ἀκροατήν. Ἐπειδὴ ὁ λόγος ἐκ τριῶν συνίσταται, τοῦ λέγοντος, περὶ οὗ λέγει καὶ πρὸς ὃν, τὸν ἀκροατὴν, ὁ δ' ἀκροατὴς ἀνάγκη νὰ ἦναι ἢ θεωρὸς ἢ κριτὴς, πρέπει καὶ τῶν ῥητορικῶν λόγων τὰ γένη νὰ ἦναι τρία, συμβουλευτικὸν, δικανικὸν καὶ ἐπιδεικτικόν. (ῥητ. I, 3).

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεκτείνεται οὐ μόνον εἰς τὸ καθόλου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ καθ' ἕκαστον τῶν διαφόρων τοῦ λόγου μερῶν, καὶ πραγματεύεται περὶ τὰ διάφορα τῆς ἀποδείξεως μέσα ὡς πρὸς τὸν λέγοντα, τὸν δικαστὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὰς λέξεις καὶ τὴν τάξιν τοῦ λόγου (βιβλ. II καὶ III)· περὶ πάντων δὲ πραγματεύεται ἄριστα ἱδρύων νέαν ἐποχὴν τῆς ῥητορικῆς.

2) Τῆς δὲ ποιητικῆς διεσώθησαν μέρη μόνον, ὡς ἐν ἀρχῇ περὶ διαφορᾶς κωμῳδίας καὶ τραγῳδίας, καὶ ἐν τοῖς τελευταίοις κεφαλαίοις περὶ διαφορᾶς τραγῳδίας καὶ ἐποποιΐας. Ἀλλὰ καὶ τὰ διασωθέντα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι καὶ περὶ αὐτῆς ἐμβριθῶς ἐπραγματεύθη σκοπῶν τὰ διάφορα μέρη τῆς ποιήσεως νὰ ἀναγάγῃ εἰς μίαν ἀρχήν.

Περὶ τέχνης δὲ καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ καλοῦ πραγματευόμενος λέγει ὅτι ἡ τέχνη ὑφίσταται οὐσιωδῶς ἐν τῇ μιμήσει τῆς φύσεως, δὲν ἀποβλέπει ὅμως εἰς τὴν φύσιν, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδέαν· ἡ τέχνη ὅμως ὡς μίμησις τῆς φύσεώς ἐστι καὶ τελειοποίησις αὐτῆς (1)· ὡς οὐσιώδη δὲ γνωρίσματα τοῦ καλοῦ ἀναφέρει τὴν τάξιν, τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ὁριστικότητα· (μετ. XIII, 3).

Ὁ τεχνίτης τὰ πράγματα δύναται νὰ παραστήσῃ ἢ ὡς εἰσίν, ἢ κατώτερον ἢ ὡς δεῖ, (ποιητ. 25), οἷον ὁ ζωγράφος καλλίους ποιεῖ τὰς ἰδίας μορφὰς (ποιητ. 15)· ἡ ποίησις τὸ καθόλου παριστῶσα εἶναι τῆς φιλοσοφίας συγγενεστέρα ἢ ἡ ἱστορία παριστῶσα τὸ καθ' ἕκαστον· καὶ ἡ μὲν κωμῳδία χείρους, ἡ δὲ τραγῳδία βελτίους μιμεῖσθαι βούλεται τῶν νῦν (Ποιητ. 2.5. 9)(2).

Περὶ δὲ μουσικῆς ἀναφέρει (Πολιτ. VIII, 5), ὅτι ἡ μουσικὴ παρέχει ὠφελείας, καὶ παιδείας ἕνεκεν καὶ καθάρσεως καὶ διαγωγῆς καὶ ἀνέσεως πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὴν μουσικήν· διότι αὐτὴ κατευνάζει τὰ πάθη τῆς ψυχῆς διὰ ῥυθμοῦ καὶ ἁρμονίας. Ἡ δὲ τραγῳδία παρέχει τὸ προαίσθημα τῆς κοινῆς τύχης καὶ τοῦ νόμου τοῦ ἀϊδίου (ποιητ. 13).

Ἕνεκα δὲ τῆς φθορᾶς τῆς ποιητικῆς πολλῶν περὶ τούτων στερούμεθα γνώσεων.

Περὶ δὲ ἰδίων τεχνῶν εἰδήσεις δὲν ἔχομεν.

Ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἰδίως περὶ θρησκείας ὡς ἐπιστήμης δὲν ἐπραγματεύθη· ἐν τῇ μυθολογίᾳ ὅμως ὑπέθετεν ἀλήθειαν, διότι ὑπέθετεν, ὅτι πᾶσα πίστις περὶ τοὺς θεοὺς ὑποθέτει τὸν λόγον.

Τὴν δὲ κύκλῳ κίνησιν, τὴν ἀΐδιον, κινεῖται τὸ πᾶν· οὕτως ἐδόξαζεν ὅτι καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα εἶναι κύκλος. (φυσ. IV, 14).

Ἐπειδὴ ὅμως ὁ νοῦς τὴν ἀλήθειαν εὑρίσκει καθ' ἑαυτὸν ἐνό-

---

(1) Ποιητ. κεφ. 1. πᾶσαι (τέχναι) τυγχάνουσιν οὖσαι μιμήσεις τὸ σύνολον· φυσ. II, 8. ὅλως τε ἡ τέχνη τὰ μὲν ἐπιτελεῖ, ἃ ἡ φύσις ἀδυνατεῖ ἀπεργάσασθαι, τὰ δὲ μιμεῖται. Ποιητ. 4. ῥητ. I, 11.

(2) Ποιητ. 9. οὐ τὸ λέγειν τὰ γινόμενα, τοῦτο ποιητοῦ ἔργον, ἀλλ' οἷα ἂν γένοιτο, καὶ τὰ δυνατὰ κατὰ τὸ εἰκὸς ἢ τὸ ἀναγκαῖον· ὁ γὰρ ἱστορικὸς καὶ ὁ ποιητικὸς οὐ τῷ ἔμμετρα ἢ ἄμετρα διαφέρουσιν κτλ.

μιζεν, ὅτι ἡ θρησκεία δὲν δύναται νὰ γείνῃ ἀντικείμενον φιλοσοφικῆς θεωρίας.

Τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδείκνυται, εἶναί τι ὅλον· τὸ θεωρητικὸν ὅμως καὶ τὸ ἐμπειρικὸν ἐν ἰσοῤῥοπίᾳ δὲν ἵστανται, ἀλλὰ τὸ θεωρητικὸν εἶναι ὑπέροχον.

Ὁ δυαδισμὸς τοῦ νοῦ καὶ τῆς ὕλης τηρούμενος ἀρχικῶς εἶναι μέγιστον πρόσκομμα· ἐκ τοῦ προσκόμματος τούτου προέρχονται ἀνυπέρβλητοι δυσχέρειαι καὶ ἀντιφάσεις ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἀριστοτέλους· ὁ δυαδισμός, ὃν ἐκληρονόμησεν ἐκ τοῦ Πλάτωνος, ἐπικρατεῖ ἐν ἅπασιν αὐτοῦ τοῖς συγγράμμασιν· ἐκ τῶν δύο ὅμως ἀρχῶν ὁ ὑλισμὸς ἔλαβε τὴν ὑπεροχὴν ἐν τῇ σχολῇ αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο αὕτη ἐτράπη εἰς τὸν ὑλισμόν.

VI. *Ἡ περιπατητικὴ σχολή.*

Διασημότεροι τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους μαθητῶν ἦσαν Θεόφραστος ὁ Ἐρέσιος καὶ Εὔδημος ὁ Ῥόδιος.

1) Ὁ Θεόφραστος ἤκουσε πρότερον Λευκίππου τοῦ πολίτου ἐν τῇ πατρίδι, ἔπειτα Πλάτωνος ἀκούσας μετέστη πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη (Δ. Λ. V, 36). Μετὰ δὲ τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑποχώρησιν εἰς Χαλκίδα διεδέξατο τὴν σχολήν. Τοῦτον δὲ Τύρταμον καλούμενον Θεόφραστον διὰ τὸ τῆς φράσεως θεσπέσιον Ἀριστοτέλης μετωνόμασε (Δ. Λ. V, 38).

Ἀλλὰ τὰ σωζόμενα συγγράμματα τοῦτο δὲν βεβαιοῦσι, διότι ἡ φράσις αὐτῶν δὲν διαφέρει πολὺ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους (Seneca qu nat. VI, 13). Εἰ δ' ἡ φράσις αὐτοῦ ἦτο θεσπέσιος, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ διασωθέντα ἦσαν ἐπιτομαὶ πρὸς χρῆσιν τῶν παραδόσεων. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι τὸν Ἀριστοτέλη διεδέξατο οὐχὶ διὰ τῆς φράσεως τὸ θεσπέσιον, ἀλλὰ διὰ τὰς γνώσεις αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐκτεινόμενα εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς τότε μαθήσεως. Τὰ δὲ συγγράμματα τοῦ Θεοφράστου ἔχουσιν ὕφος ῥητορικόν, ὅπερ ἀπόδειξις, ὅτι τότε ἡ ῥητορικὴ ἦτο ἐν χρήσει.

Ἐκ δὲ τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ Διογένους τοῦ Λαερτίου (V,

58) ὅτι ἐδίδαξεν ἐν τῇ σχολῇ 36 ἔτη καὶ θνήσκων ἔδωκε τὸν ἴδιον κῆπον καὶ τὸν περίπατον καὶ τὰς οἰκίας τὰς πρὸς τῷ κήπῳ πάσας τοῖς βουλομένοις τῶν φίλων συσχολάζειν καὶ συμπεριπατεῖν ἐν αὐτῷ (V, 39. 52. Ἀθήν. V, 2), ἐξάγεται ὅτι ὁ Θεόφραστος καὶ ἰδίαν εἶχε περιουσίαν. Ἡ ὑπόληψις, ἣν εἶχε παρ' Ἀθηναίοις, δείκνυται καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν μαθητῶν, ὄντων δύο χιλιάδων· καίτοι δ' ἐτιμᾶτο τοσοῦτον ἀπεδήμησεν ὅμως πρὸς ὀλίγον καὶ οὗτος (Δ. Λ. V, 37. 38). Τὸ δὲ πλῆθος τῶν τοῦ Θεοφράστου συγγραμμάτων (Δ. Λ. V, 42—51) δεικνύει, ὅτι ἡ τῆς φιλοσοφίας ὁδὸς ἐτράπη εἰς ζήτησιν τοῦ ἐμπειρικοῦ (Cic. de fin. V, 4)· ὡς ὁ Ἀριστοτέλης οὕτω κατέκριναν καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὰς φανταστικὰς τῶν Ἀκαδημαϊκῶν ἰδέας· διὰ τοῦτο ὅμως αἱ τῶν περιπατητικῶν συζητήσεις ἐφαίνοντο ψυχραί· οὗτοι προήγαγον μὲν ἄξια λόγου δι' ἐπιμελείας, ἐν τῷ βίῳ ὅμως καὶ τῇ θεωρίᾳ ἐφάνησαν μικροί· διὸ καὶ ὁ Θεόφραστος θεωρῶν τὴν εὐδαιμονίαν ἐκ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν ἐξηρτημένην κατέστησε τὴν ἀρετὴν ἀνίσχυρον, διότι τοῦ βίου δὲν ἄρχει σοφία, ἀλλὰ τύχη (Cic. acat. I, 9. V, 9. vitam regit fortuna non Sapientia)· διὸ λέγεται, ὅτι ὁ Θεόφραστος συνεβούλευε νὰ μένωσιν ἄγαμοι, ἵνα ὦσιν ἐλεύθεροι καὶ ἀκώλυτοι πρὸς ἔρευναν τῶν ἐπιστημῶν. (Hieronym. adv. Jovinian. I, 89). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ Θεόφραστος ἀπέβλεψεν εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ἐλλείψεις καὶ διαφορὰς μᾶλλον ἢ εἰς τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον· μόνον δὲ περὶ τοῦ θεωρητικοῦ βίου, τοῦ βίου τοῦ σοφοῦ, δεικνύει ἐνθουσιασμόν τινα· καὶ πρὸς τοῦτον τὸν βίον φαίνεται ὅτι διέφερε κατά τι τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς καὶ περὶ κινήσεως, περὶ ἧς ὁ Σιμπλίκιος ἀναφέρει (fol. 94. a. cat. fol. 110. a), ὅτι αὐτὴν ὁ Θεόφραστος εἰς ὅλας τὰς κατηγορίας ἀνήγαγεν.

Ὁ Σιμπλίκιος ἀναφέρει, ὅτι κατὰ Θεόφραστον ἐνέργειά τις τελειοῖ πᾶσαν κίνησιν, καὶ ὅτι τὸ ἐνεργείᾳ γενόμενόν ἐστι δυνάμει πρότερον καὶ ἐκ δυνάμεως ἔρχεται εἰς ἐνέργειαν. Ταῦτα ὅμως δὲν φαίνονται ἀληθῆ, διότι οὕτως ἀναιρεῖται τὸ ἐνεργείᾳ ὄν, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ ἐνεργείᾳ καὶ δυνάμει ὄντος· (Σιμπλ. cat. fol. 77. fol. 94 a. fol. 202. a. Θεόφρ. ἱστ. φυτ. I, 4. ἡ γάρ τοι γένεσις γενέσεως χάριν ἐστὶ τῆς τελείας)· ἀληθῶς ὁ Θεόφραστος ἠρεύνα τὰς τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίας, ἐν πολλοῖς ἐπεξέτεινεν αὐτάς, δὲν ἀπομακρύνεται ὅμως τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐὰν ἡ ἰδέα αὕτη ἦτο τοῦ Θεοφράτου, ὅτι ἡ ἐνέργεια εἶναι κίνησις καὶ καθ' αὑτήν, θὰ ἀντέκειτο πάντως τῇ τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίᾳ, διότι κατ' Ἀριστοτέλη ἐνέργεια καὶ κίνησις δὲν εἶναι ταὐτόν. Ἐὰν τὴν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν, τὸ ἐνεργείᾳ ὂν μετὰ τοῦ δυνάμει ὄντος, συνέχεεν, καὶ ἑπομένως τὸν νοῦν κίνησιν ὑπελάμβανεν, θὰ εἶχεν ὁ Θεόφραστος σύστημα ἀντίθετον τῷ τοῦ Ἀριστοτέλους, σύμφωνον δὲ τοῖς Μεγαρικοῖς καὶ Στωϊκοῖς.

2) Ἡ περὶ ψυχῆς θεωρία Ἀριστοξένου τοῦ μουσικοῦ καὶ Δικαιάρχου διέφερε τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι ὁ μὲν Ἀριστόξενος τὴν ψυχὴν ἔλεγεν ἁρμονίαν, ὡς δ' ἡ ἁρμονία ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν διαφόρων τόνων γίνεται, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἐκ τῆς σχέσεως τῶν ὀργανικῶν μορίων τοῦ σώματος (Cic. Tusc. I, 10) ἄρα οὐχὶ ἀρχή τις, ἀλλά τι αἰτιατόν· διὰ δὲ τοῦτο καὶ τὸ πρακτικὸν ὑπελήφθη ἀνώτερον τοῦ θεωρητικοῦ (Cic. Tusc. I, 31).

Ὁ δὲ Δικαίαρχος τὴν ψυχὴν δὲν ἔλεγεν οὐσίαν, ἀλλὰ κατάστασίν τινα ἐνυπάρχουσαν τῷ ὅλῳ σώματι· διὸ καὶ θνητὴν τὴν ψυχὴν ἔλεγεν, ὅτι συναποθνήσκει τῷ σώματι (Cic. Tusc. I, 18. Σέξτ. Ἐμπ. πρὸς μαθ. VII, 349. Στοβ. ἐκλ. 796)· ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Δικαίαρχος τὴν ψυχὴν ἔλεγεν ἁρμονίαν τῶν τεσσάρων στοιχείων, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Κικέρων δὲν ἐννόησεν ὀρθῶς αὐτόν. (Tennemann Gesch. d. Phil. III, Tom. 336). Αἱ ἡμαρτημέναι αὗται δοξασίαι ἀποδεικνύουσιν, ὅτι οἱ Περιπατητικοὶ μὴ ἐννοήσαντες ὀρθῶς τὸν Ἀριστοτέλη μετέστησαν κατ' ὀλίγον ἐκ τοῦ ἰδανισμοῦ εἰς τὸν ὑλισμόν.

Ἀναφέρονται δὲ καὶ ἄλλοι περιπατητικοί, οἷον Φανίας, συγγράψας περὶ ποιητῶν, πρὸς τοὺς σοφιστάς, περὶ φυτῶν, περὶ τῶν Σωκρατικῶν· Κλέαρχος ὁ Σολεύς, συγγράψας περὶ βίων, Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ ἄλλοι· ἐκ δὲ τῆς Θεοφράστου σχολῆς ἀναφέρονται Δημήτριος ὁ Φαλῆρεὺς καὶ ἄλλοι.

3) Τούτων δὲ πάντων διασημότερος ἦτο Στράτων ὁ Λαμψα-

κηνὸς ὁ διαδεξάμενος τὸν Θεόφραστον κατὰ τὴν 123 Ὀλυμπιάδα (Δ. Λ. V, 58).

Λέγεται δ' ὅτι πρὶν ἢ διαδεχθῇ τὸν Θεόφραστον διέτριβεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καθηγησάμενος Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου (Δ. Λ. V, 58). Οὗτος δ' ἦν θαυμάσιος ὅτε ἐπεχείρει νὰ ἀναιρέσῃ ἄλλους, ὅταν δέ τι ἴδιον νὰ ἐκφέρῃ ἐφαίνετο εὐηθέστερος καὶ νωθρότερος (Πολύβ. exc. vat. XII, 12. Σεξτ. X, 155 VIII, 13). Ἡ δ' ἐπωνυμία τοῦ φυσικοῦ, ἡ ἀποδοθεῖσα αὐτῷ ἀποδεικνύει, ὅτι οὗτος ἠσχολεῖτο περὶ τὰ φυσικὰ κυρίως (Cic. de fin. V, 5. Δ. Λ. V, 58. 64).

Ἐκ δὲ πολλῶν χωρίων μανθάνομεν, ὅτι μόνος τῶν Περιπατητικῶν ἀπετόλμα νὰ ἀναιρέσῃ καὶ τοὺς ὁρισμοὺς καὶ τὰς ἀποδείξεις τοῦ Ἀριστοτέλους (Σιμπλ. fol. 140. 144. 153)· ἐπεχείρει δ' αὐτὸν καὶ περὶ τόπου καὶ κενοῦ καὶ κινήσεως καὶ χρόνου, καὶ προτέρου καὶ ὑστέρου νὰ ἀναιρῇ (Σιμπλ. κατηγ. fol. 106. Στοβ. ἐκλ. I, 380. Σεξτ. πρὸς Μαθ. X, 155). Τὰ δὲ συγγράμματα αὐτοῦ ἐξετείνοντο ἐφ' ὅλα τὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας (Δ. Λ. V, 59).

Ὁ μὲν Ἀριστοτέλης πρῶτον ὑπέθετε κινοῦν ἀκίνητον, ὁ δὲ Στράτων παρεδέχετο, ὅτι ἡ φύσις ἐνεργεῖ ἀλόγως καὶ ἐξ ἀνάγκης· ἐν αὐτῇ οὐδὲν προσωπικὸν ἔβλεπεν, ἀλλὰ δύναμίν τινα καθόλου, ἐξ ἧς ἡ γένεσις καὶ ἡ μεταβολὴ προήρχετο (Cicer. de N. Δ. I, 13. τὴν φύσιν ἔλεγε τὸν θεόν)· ὁ Στράτων τὰς ποιότητας ἔλεγεν ἀρχήν, ποιότητας δ' ἔλεγε τὸ θερμὸν καὶ ψυχρὸν (Στοβ. ἐκλ. I, 298).

Ταῦτα δ' εἰσὶν ἀντίθετα, καὶ ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ἐξήγει τοὺς τυφῶνας, τοὺς σεισμοὺς (Στοβ. ἐκλ. I, 598)· τὴν βροντήν, τὴν ἀστραπήν, τὸν κεραυνόν.

Ὁ Στράτων ἀντέφασκεν τῷ Ἀριστοτέλει καὶ ἐν τῇ περὶ βαρύτητος θεωρίᾳ ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὅλα τὰ σώματά εἰσι βαρέα· ὅτι δέ τινα ἀνυψοῦνται, τοῦτο προέρχεται συνεπείᾳ πιέσεως, ἣν ἐξασκοῦσι τὰ βαρύτερα ἐπὶ τῶν ἧττον βαρέα (Σιμπλ. περὶ οὐραν. 62)· τινὰ δὲ φαινόμενα ὡς φῶς καὶ θερμότητα ἐξήγει διὰ τῆς ὑποθέσεώς τινων κενῶν τόπων μεταξύ, εἰς οὓς τὸ φῶς

καὶ τὸ θερμὸν φέρονται (Σιμπλ. φυσ. 163)· τὸ δὲ κενὸν ὑπέθετεν ἐντὸς καὶ οὐχὶ ἐκτὸς τοῦ κόσμου (Στοβ. ἐκλ. I, 380).

Καὶ περὶ χρόνου εἶχεν ὁ Στράτων διάφορον δόξαν τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους λέγων, ὅτι ὁ χρόνος δὲν εἶναι ἐκ τῶν διωρισμένων, ὡς ὁ ἀριθμός, ἀλλ' ἐκ τῶν συνεχῶν, ὡς ἡ κίνησις· ὁ χρόνος ἀεὶ γίγνεται καὶ ἀπόλλυται οὐχὶ δὲ καὶ ὁ ἀριθμός.

Τὰ μέρη τοῦ ἀριθμοῦ εἰσὶν ἅμα, οὐχὶ δὲ τὰ τοῦ χρόνου· εἰ ὁ χρόνος ἦτο ἀριθμός, τὸ νῦν καὶ τὸ ὁμοῦ θὰ ἦσαν ταὐτόν· διὰ τί ὁ χρόνος καθὸ ἀριθμὸς τοῦ πρότερον καὶ ὕστερον νὰ ἀναφέρηται μόνον εἰς τὴν κίνησιν καὶ οὐχὶ καὶ εἰς τὴν ἠρεμίαν, ἣ ὑπάρχει τὸ πρότερον καὶ ὕστερον; (Σιμπλ. φυσ. 187).

Τὸν δὲ χρόνον ὁρίζει ὁ Στράτων ὡς τὸ ποσὸν τὸ ἐν ταῖς πράξεσι, τὸ ποσὸν τῆς κινήσεως καὶ ἠρεμίας (Στοβ. ἐκλ. I, 250)· τοῦ δὲ χρόνου διέκρινε τὸ ἐν χρόνῳ, ὅτι πᾶσι τὸ ποσὸν ἀκολουθεῖ καὶ τοῖς γιγνομένοις καὶ τοῖς οὖσι· διὰ δὲ τοῦτο τὴν ἡμέραν, τὴν νύκτα, τὸν ἐνιαυτόν, μέρη τοῦ χρόνου δὲν ὑπελάμβανε, διότι ταῦτα σημαίνουσιν ἐννοίας, μάλιστα δὲ προηγούμενα, ὁ δὲ χρόνος μόνον τὴν τούτων διάρκειαν (φυσ. 187 Σιμπ.), ἐστὶ τὸ ποσόν, ἐν ᾧ ταῦτα· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κίνησις εἶναι συνεχὴς (Σιμπλ. φυσ. 168)· καὶ τὴν κίνησιν ἔλεγεν οὐ μόνον ἐν τῷ κινουμένῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐξ οὗ καὶ ἐν τῷ εἰς ὅ (1).

Ὁ Στράτων διέφερε τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐν τῇ κοσμολογίᾳ, ὅτι ἔλεγε τὸν οὐρανὸν πύρινον καὶ τὰ ἄστρα ὅτι φωτίζονται ὑπὸ τοῦ ἡλίου. (Στοβ. ἐκλ. I, 500).

Ὁ Στράτων ὑπέλαβε τὸν νοῦν δύναμιν, καὶ ὅτι ἡ δύναμις γίγνεται ἐνέργεια· ὥστε οὐδεμία νόησις ἄνευ προηγουμένης αἰσθήσεως· (διὸ καὶ τὸ μηδὲν ἐν τῷ νῷ, ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει, φαίνεται ὅτι ἐπήγασεν ἐκ τοῦ Στράτωνος)· ἡ δ' αἴσθησις κινουμένη ὑπὸ τῶν αἰσθητηρίων κινεῖ αὖθις τὸν νοῦν (2).

(1) Σιμπλ. 191. Τὸ μὲν γὰρ ὑποκείμενον κινεῖται ὡς μεταβάλλον, τὸ δ' ἐξ οὗ καὶ τὸ εἰς ὅ, τὸ μὲν ὡς φθειρόμενον, τὸ δ' ὡς γινόμενον.

(2) Σιμπλ. φυσ. 225. καὶ Στράτων τὴν ψυχὴν ὁμολογεῖ κινεῖσθαι οὐ μόνον τὴν ἄλογον, ἀλλὰ καὶ τὴν λογικήν, κινήσεις λέγων τὰς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς· λέγει οὖν ἐν τῷ περὶ κινήσεως πρὸς ἄλλοις πολλοῖς καὶ τάδε· ἀεὶ γὰρ ὁ νοῶν κινεῖται, ὥσπερ καὶ ὁ ὁρῶν καὶ ἀκούων καὶ ὀσφραινόμενος· ἐνέργεια γὰρ ἡ

Οἱ περιπατητικοὶ διέκριναν τὴν διάνοιαν ἀπὸ τοῦ νοῦ (Σεξτ. πρὸς Μαθ. VII, 222), ὡς τὴν δύναμιν ἀπὸ τῆς ἐνεργείας. Οὕτως ὑπολαβὼν τὴν αἴσθησιν τοῦ νοῦ προτέραν ἐζήτησε νὰ συνδέσῃ τὸν νοῦν μετὰ τῆς αἰσθήσεως μᾶλλον ἢ ὁ Ἀριστοτέλης· (ἀρεσκ. τοῖς φιλοσ. IV, 23)· ὥστε ἦτο ἐγγὺς τὸν νοῦν νὰ μεταβάλλῃ ὅλως εἰς αἴσθησιν (1).

Ὁ Στράτων ἀποδεξάμενος, ὅτι ἡ τοῦ νοῦ ἐνέργεια (νόησις) εἶναι κίνησις, ἀπεμακρύνθη τῆς τοῦ Ἀριςοτέλους θεωρίας· διότι οὐδὲν ὂν ἀκίνητον δύναται ἀρχὴ τοῦ παντὸς νὰ ἐκληφθῇ, οὐδ' ὂν ἀμετάβλητον παρὰ τὴν φύσιν νὰ ὑπάρχῃ, μόνῳ τῷ νῷ νοητόν, ἀλλ' ἡ φύσις εἶναι αἰτία πάσης κινήσεως καὶ γενέσεως. Ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι αἰτία κινήσεως καὶ γενέσεως καὶ διὰ τοῦτο πάντων ἀρχή, ἀποδείκνυται κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην τὸ ἀκίνητον ὄν, τὸ παρὰ τὸν κόσμον, ὅ ἐςιν ὁ θεός, περιττόν· (Cicer. acad. II, 38. N. Δ. I, 13)· διὸ ζητήσας ν' ἀποδείξῃ τὸν θεὸν μὴ ὑπάρχοντα κατέστρεψε πᾶσαν περὶ τοὺς θεοὺς πίστιν. Ἡ δὲ περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀπόδειξις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκ τῆς ἀϊδίου κινήσεως ἐφαίνετο αὐτῷ μᾶλλον ὑποστηρίζουσα τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν· διότι ἡ ἀΐδιος κίνησις ἦν ἐν τῷ κόσμῳ· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, ἐφαίνετο ἡ παρὰ τὸν κόσμον ἀϊδίου τινὸς ὕπαρξις περιττή, διότι ἡ τῶν ὄντων γένεσις ἐγίγνετο ἐξ ἐνυπαρχουσῶν τῇ φύσει δυνάμεων, οἷον τοῦ ψυχροῦ καὶ θερμοῦ. (Στοβ. ἐκλ. I, 298).

Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ Στράτων τὴν φύσιν ὑπέθετε παράγουσαν τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην, καὶ τὴν φύσιν, τὸν θεόν, οὔτε ζῷον, οὔτ' ἔμψυχον ὑπέθετεν (Augustin. de civ. dei VI, 10. Πλουτ. Κολωτ. 14), ἀλλὰ τὸ κατὰ φύσιν ἕπεται τῷ κατὰ τύχην, καὶ ἀρχὴ εἶναι τὸ αὐτόματον.

νόησις τῆς διανοίας, καθάπερ καὶ ἡ ὅρασις τῆς ὄψεως· ὅτι οὖν εἰσὶν αἱ πλεῖσται τῶν κινήσεων αἰτίαι, ἃς ἡ ψυχὴ καθ' αὑτὴν κινεῖται διανοουμένη καὶ ἃς ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἐκινήθη πρότερον, δῆλόν ἐστιν· ὅσα γὰρ μὴ πρότερον ἑώρακε, ταῦτα οὐ δύναται νοεῖν.

(1) Σεξτ. πρὸς Μαθ. VII, 350· οἱ δὲ αὐτὴν (διάνοιαν) εἶναι τὰς αἰσθήσεις, καθάπερ διά τινων ὀπῶν τῶν αἰσθητηρίων προκύπτουσαν, ἧς στάσεως ἦρξε Στράτων.

Ἐντεῦθεν ἀποδείκνυται ὅτι ὁ Στράτων τὴν φύσιν ὑπελάμβανεν ἄνουν, ἄλογον, τυφλόν τι ὄν, ἔχουσαν ἐν ἑαυτῇ ὁρμὴν καὶ δύναμιν νὰ παραγάγῃ εἶδος, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ψυχὴν καὶ νοῦν· ὥστε τὸ εἶδος, ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς εἰσὶν ἐκ τῆς φύσεως καὶ μάλιστα ἀλόγως παραγόμενα.

Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἔλαβεν ὁ Στράτων ἀφορμὴν νὰ παραδεχθῇ ἐκ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίας, ὅτι ἡ φύσις γεννᾷ πρός τι τέλος ἄνευ γνώσεως, ἀλόγως. (Πλουτ. de prim. frig. 9. Σεξτ. Πυῤῥ. ὑποτ. III, 32. ἀρεσκ. φιλοσ. V, 4).

Ὁ Στράτων διέφερε τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐν τῇ περὶ ψυχῆς θεωρίᾳ, διότι ὁ Στράτων τὰς τῆς ψυχῆς ἐνεργείας ἐνόμιζε κινήσεις, καὶ τὸ νοεῖν καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι· διότι αὗται δὲν διαφέρουσιν οὐσίᾳ· οὐδὲν νὰ νοήσωμεν δυνάμεθα, ὅταν λείψῃ ἡ αἴσθησις· ἐδόξαζε δὲ ὅτι ἡ ἕδρα τῆς αἰσθήσεως δὲν εἶναι τὸ σῶμα, ἀλλ' ἡ ψυχή· ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ καὶ αἱ ἡδοναὶ καὶ οἱ πόνοι καὶ αἱ λῦπαι καὶ αἱ ἐπιθυμίαι καὶ οἱ φόβοι καὶ οἱ φθόνοι κτλ. εἰσίν.

Συνταυτίσας δὲ τὴν αἴσθησιν καὶ τὸν νοῦν ἑπόμενον ἦτο νὰ ἀναιρέσῃ καὶ τὴν περὶ ἀναμνήσεως τοῦ Πλάτωνος θεωρίαν καὶ τὰς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀποδείξεις αὐτοῦ.

Ἐκ δὲ τοῦ καταλόγου τῶν τοῦ Στράτωνος συγγραμμάτων (Δ. Λ. V, 58—61 καταφαίνεται, ὅτι δὲν ἠσχολεῖτο περὶ τὰ καθ' ἕκαστα τῆς φύσεως, ἀλλὰ περὶ τὰ καθόλου αὐτῆς, περὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῆς μᾶλλον, πρὸς δὲ ὅτι ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἔζη δὲν ἦτο εὐνοϊκὸς εἰς τὸ νὰ συνδέσῃ τὰς ἐμπειρικὰς γνώσεις μετὰ τῆς φιλοσοφίας.

Ἐπειδὴ δὲ συνεταύτισε τὴν νόησιν καὶ τὴν αἴσθησιν καὶ κινήσεις τῆς ψυχῆς ἀπεφήνατο, ἀνήγαγεν ὅλας τὰς τῆς ψυχῆς ἐνεργείας εἰς τὴν αἴσθησιν (1).

Τὸ δ' ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος ὁ Στράτων ἐδόξαζεν οὐκ ἐν τοῖς πράγμασιν, ἀλλ' ἐν τῇ φωνῇ (Σεξτ. VIII, 13).

Τὸν δὲ Στράτωνα διεδέξατο Λύκων Ἀστυάνακτος Τρωαδεύς,

---

(1) Σεξτ. VII, 350. Σιμπλ. φυσ. 225. Ὅσα γὰρ μὴ πρότερον ἑώρακεν ἡ ψυχή, ταῦτα οὐ δύναται νοεῖν, οἷον τόπους, ἢ λιμένας, ἢ γραφὰς κλπ.

φραστικὸς ἀνὴρ καὶ περὶ παίδων ἀγωγῆς ἄκρως συντεταγμένος (Δ. Λ. V, 65).

Ἀρίστων δ' ὁ Κεῖος, Κριτόλαος ὁ Φασηλίτης καὶ Διόδωρος ὁ Τύριος παρεδέχθησαν, ὡς φαίνεται, τὴν τοῦ Στράτωνος θεωρίαν ὡς λέγοντες τὸν νοῦν ἀπ' αἰθέρος ἀπαθοῦς (Στοβ. ἐκλ. I, 58)· διότι οἱ Περιπατητικοὶ τὴν οὐσίαν τοῦ αἰθέρος ἐνόμιζον αἰτίαν τῆς ζωῆς.

Οἱ ἀναφερόμενοι ἄνδρες ἠσχολοῦντο περὶ τὸ μέγιστον ἀγαθόν· μέγιστον δ' ἀγαθὸν ἔλεγεν ὁ Λύκων τὴν ἀληθῆ τῆς ψυχῆς εὐδαιμονίαν, ὁ δὲ Κριτόλαος τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν τοῦ φυσικοῦ βίου, ὁ δὲ Διόδωρος τὸν σύνδεσμον τῆς ἠθικῆς μετὰ τῆς ἡδονῆς (Κλήμ. Στρωμ. II, 416). ἀναφέρεται δὲ καὶ Φορμίων καὶ Σωτίων γράψας περὶ διαδοχῆς φιλοσόφων, Ἕρμιππος καὶ Σάτυρος γράψαντες περὶ τῶν ἐν παιδείᾳ διαλαμψάντων· τούτων δὲ νεώτεροι εἰσὶν Ἡρακλείδης, Ἀγαθαρχίδης Κνίδιος, καὶ Ἐρυμνεὺς ὁ διάδοχος τοῦ Διοδώρου καὶ ἄλλοι. Παρὰ δὲ τὴν ἠθικὴν ἠσχολοῦντο καὶ περὶ τὴν ῥητορικήν· τὴν ἠθικὴν ὅμως δὲν ἠδύναντο κατὰ τὸν τοῦ Ἀριστοτέλους τρόπον νὰ νοήσωσιν. Οὕτω προϊόντος τοῦ χρόνου μέχρι τέλους τοῦ δευτέρου αἰῶνος ἡ μὲν Περιπατητικὴ σχολὴ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρίας ἀποτραπεῖσα κατέστη ἀσήμαντος, ὁ δ' ἠθικὸς αὐτῆς χαρακτὴρ οὐδέποτε μεγάλην ἔλαβε σημασίαν, μάλιστα δ' ἡ ἠθικὴ αὐτῶν θεωρία κατέστη δημώδης ὅλως (Δ. Λ. V, 65. Cicer. fin. V, 5. Κλήμ. II, 416).

Ἡ Περιπατητικὴ σχολὴ ἐγκαταλιποῦσα τὴν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν, διότι μετὰ τὸν Στράτωνα ἔπαυσαν αἱ περὶ φύσεως πρωτότυποι συζητήσεις περὶ λογικῆς καὶ μεταφυσικῆς, διέσωσε μόνον τὴν παράδοσιν· ἴσως δὲ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον πρὸς τοῦτο καὶ ἡ τύχη τῶν Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων, διότι εἰς τὸ μετέπειτα ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους κατέστη ἀσήμαντος ὅλως, ἀπ' ἐναντίου δ' ἤκμασαν αἱ τῶν Στωϊκῶν καὶ Ἐπικουρείων.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐτελειοποίησαν τὸ σύστημα τοῦ Σωκράτους συμπληρώσαντες καὶ ἐπεκτείναντες.

Ὁ Ἀριστοτέλης κατέδειξε μὲν τὰ ἀσθενῆ μέρη τῆς τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφίας, δὲν συνεχώνευσε δὲ ἅπαντα τὰ στοιχεῖα, ἃ εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ περιέλαβεν· ἀλλ' αἱ πλεῖονες ἐλλείψεις τοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους προέρχονται, ὡς εἴρηται, ἐκ τοῦ δυαδισμοῦ, ὃν νὰ ἀναιρέσωσι δὲν ἠδυνήθησαν, διότι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἀντιθέσεως τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἴδους καὶ καταλήγει ἐν τῇ ἀντιθέσει τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ ἡ φιλοσοφία γεννᾶται ἐκ τῆς ἐλευθερίας, ἑπόμενον ἦτο μετ' αὐτῆς νὰ ἐξασθενήσῃ καὶ ἡ νοητικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ φιλοσοφία ἄγονος νὰ κατασταθῇ.

Οἱ Ἕλληνες τὸ κοινὸν φρόνημα ἀπολέσαντες καὶ τὴν τῶν κοινῶν ἐνέργειαν ἀπομαθόντες ἐτράπησαν εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον καὶ τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα· ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ μέγιστοι νόες ὑπὸ ζυγὸν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὑψωθῶσιν εἰς ἐλευθέραν περὶ κόσμου θεωρίαν· οἱ καιροὶ ἐκεῖνοι δὲν ἀπῄτουν πορείαν θεωρητικήν, ἀλλὰ πρακτικήν, δηλαδὴ ἐνίσχυσιν καὶ ἠθικὴν ἀνόρθωσιν. Ἡ φιλοσοφία ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀνάλογος τοῖς καιροῖς, νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὸ φρόνημα μᾶλλον ἢ εἰς ἐξωτερικά, εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον ἢ τὸν δημόσιον· ὥστε ἀπελπισθέντες περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐζήτουν τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ. Ἐπειδὴ ἡ ἀπάθεια τῶν Στωϊκῶν, ἡ αὐτάρκεια τῶν Ἐπι-

κουρείων, καὶ ἡ ἀταραξία τῶν Σκεπτικῶν ἦσαν θεωρίαι σύμφωνοι τῷ φρονήματι τῶν τότε, ἔτυχον μεγίστης ἐπιδοκιμασίας. Τὰ ἔθνη ἀπολέσαντα τὴν ἑαυτῶν ἀνεξαρτησίαν ἀπώλεσαν καὶ τὸν ἰδιωτισμὸν αὐτῶν· ἔκτοτε Ἕλληνες καὶ βάρβαροι συνῴκησαν ἐν μεγάλαις πόλεσι, συνηνώθησαν, ἀπετέλεσαν συναλλαγάς, ἵδρυσαν βασίλεια καὶ ἰσόνομοι κατέστησαν. Τὴν κατάστασιν ταύτην ἔφερεν ἡ φιλοσοφία εἰς συνείδησιν τῶν ἐθνῶν ἀποφηναμένη, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποί εἰσιν οἱ αὐτοὶ καὶ τὰ αὐτὰ ἔχουσι δίκαια. Ἀλλὰ τὴν κατάστασιν ταύτην παρεσκεύασεν αὐτὴ ἡ φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους περιεῖχεν ἐν αὐτῇ καὶ τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικόν, ἃ οἱ ἀτελεῖς Σωκρατικοί, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύξαντες παρεσκεύασαν τὴν μετ' αὐτοὺς φιλοσοφίαν, διότι ἐκ μὲν τῆς Κυνικῆς προῆλθεν ἡ Στωϊκὴ σχολή, ἐκ δὲ τῆς Κυρηναϊκῆς ἡ Ἐπικούρειος, ἐκ δὲ τῆς Μεγαρικῆς ἡ σκέψις, αἱ δὲ μετ' αὐτὰς ἐκ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους.

Αἱ σχολαὶ αὗται ἀπεφήναντο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ στραφῇ εἰς ἑαυτόν, καὶ ἡ ἰδέα αὕτη ἀπεμάκρυνεν αὐτὰς τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Αἱ σχολαὶ αὗται θεωροῦσι τὸ πρακτικὸν ἀνώτερον τοῦ θεωρητικοῦ, ἑπομένως τὴν φιλοσοφίαν μέσον πρὸς κτῆσιν τῆς εὐδαιμονίας. Καίτοι δ' οἱ Στωϊκοὶ αἰσθάνονται μᾶλλον τὴν χρείαν ἐπιστημονικῆς θεωρίας, τὸ πρακτικὸν ὅμως καὶ παρ' αὐτοῖς εἶναι ὑπέροχον· καὶ ἐπειδὴ τὸ πρακτικὸν ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν, δὲν παράγουσι τὸ θεωρητικόν, ἀλλὰ λαμβάνουσι παρ' ἄλλων, οἷον οἱ μὲν Στωϊκοὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείτου, οἱ δ' Ἐπικούρειοι ἐκ τοῦ Δημοκρίτου. Ἡ φυσικὴ αὐτῶν ἐστι χάριν τοῦ πρακτικοῦ, τῆς ἠθικῆς, ὡς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα μέρη τῆς φιλοσοφίας τούτου ἕνεκα. Καὶ τὸ περὶ κριτηρίου ζήτημα λύεται πρακτικῶς, τουτέστιν αἱ μεταφυσικαὶ ἔννοιαι δύνανται νὰ καταληφθῶσιν ἐκ τῆς βάσεως τῆς ἠθικῆς αὐτῶν· ἐπίσης δὲ καὶ ἡ θεολογία αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐξ ἀρχῶν ἠθικῶν· ὥστε οἱ Στωϊκοί, καίτοι προτεροῦσι τῶν Ἐπικουρείων κατὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ πολέμιοί εἰσι τοῖς σκεπτικοῖς, συμφωνοῦσιν ὅμως κατὰ τὸ πρακτικὸν ἀμφοτέροις· διότι ἡ ἀταρα-

ξία τῶν σκεπτικῶν, ἡ αὐτάρκεια τῶν Ἐπικουρείων καὶ ἡ ἀπάθεια τῶν Στωϊκῶν εἰσὶ ταυτοσήμαντα· διότι ἐν αὐταῖς καὶ ἐν τῷ κωλύματι τῶν διαταράξεων τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ὑπάρχει ἡ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ὁδός· διαφωνοῦσι δὲ μόνον ὡς πρὸς τὰ μέσα, δι' ὧν ἐρχόμεθα εἰς ἠρεμίαν τῆς ψυχῆς· πάντες δὲ ἀποφηνάμενοι τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν ἀνεξάρτητον τῶν ἐκτὸς χωρίζουσι τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς, διότι τὸν ἄνθρωπον βούλονται ἀπομεμονωμένον, εἰς ἑαυτὸν τρεπόμενον καὶ ζητοῦντα ἐν ἑαυτῷ τὴν ἠρεμίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· παρὰ δὲ ταῦτα ἀπεφήναντο οἱ Στωϊκοὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἴσους καὶ τοῦ κόσμου πολίτας.

Τὸν αὐτὸν δὲ χαρακτῆρα διετήρησε καὶ ἡ μετ' αὐτοὺς φιλοσοφία· καίτοι δ' αὕτη ἐτράπη εἰς ἔκλεξιν, ἐτήρησεν ὅμως τὴν αὐτὴν βάσιν, τὴν πρακτικὴν χρείαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἑπομένως βάσιν κατέστησε τὸ ὑποκείμενον. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἦσαν καὶ νέοι Πυθαγόρειοι καὶ νέοι Πλατωνικοί, οἵτινες τὴν ἀνθρωπίνην ἐπιστήμην ἀνεπαρκῆ θεωροῦντες κατέφευγον εἰς θείας ἀποκαλύψεις. Καίτοι δὲ μιγνύουσιν ἰδέας Πλατωνικὰς καὶ Ἀριστοτελικὰς μετὰ Στωϊκῶν, εἶναι ὅμως καὶ κατ' αὐτοὺς ἡ ἐπιστήμη μέσον, ἡ φιλοσοφία αὐτῶν ἔχει ἀρχὴν τὴν θρησκείαν ὡς προτιθεμένη νὰ ἐπαναγάγῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὀρθὴν σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν.

Τὴν αὐτὴν βάσιν ἔχει καὶ ἡ νέα Πλατωνικὴ φιλοσοφία· καίτοι τὸ θεωρητικὸν ἐνδιαφέρον παρήγαγε κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν φιλοσοφίαν ταύτην, τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι τοσοῦτον ἰσχυρόν, ὥστε νὰ κρατήσῃ τὴν ἰσορροπίαν τοῦ τε πρακτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ, ἀλλ' ἡ θεωρία ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θεολογίας, καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος δὲν εἶναι καθαρά, ὅπως φέρῃ εἰς θεωρίαν. Ἡ κυρίως ἀφορμὴ ἔγκειται ἐν τῇ θρησκευτικῇ χρείᾳ· τὸ θεῖον ὑπὲρ τὸν νοῦν μετατεθὲν εἶναι ἀκατάληπτον· ἡ ἕνωσις τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐπέκεινα τοῦ νοῦ εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία αὕτη, ἡ ζητοῦσα νὰ εὕρῃ τὴν τοῦ πεπερασμένου ἐκ τοῦ ἀπείρου γένεσιν καὶ τὴν βαθμηδὸν εἰς τὸ ἄπειρον ἐπάνοδον αὐτοῦ, ἀπό τινος ἐννοίας ἀρξαμένη, οὐχὶ ἐξ

ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης προελθούσης, ἀλλ' ἐκ θρησκευτικῆς χρείας, προδίδει τὴν ἐξ ὑποκειμένου αὐτῆς καταγωγὴν, καὶ δὲν διαφέρει κατὰ τοῦτο τῶν προτέρων συστημάτων, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως, ἐφ' ἧς καὶ ἡ Στωϊκὴ καὶ ἡ Ἐπικούρειος καὶ ἡ Σκεπτικὴ, δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πρακτικὸν ἦτο ὑπέροχον τοῦ θεωρητικοῦ, τὸ φυσικὸν παρημελήθη, ἐχωρίσθη τὸ ἠθικὸν, ἱδρύθη ἡ παγκόσμιος ἠθικὴ καὶ ὁ κοσμοπολιτισμὸς, ἐνὶ λόγῳ ἡ τοῦ ἀτόμου εἰς ἑαυτὸ ἐπάνοδος κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν νεωτέρων. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ σκέπτεσθαι δηλοῦται ἐν τοῖς περὶ ὧν ἐγένετο λόγος συστήμασι λαβοῦσιν ἐκ προγενεστέρων συστημάτων τὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας, τὴν λογικὴν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἠθικήν. Ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία καὶ ἡ Ἐπικούρειος ἀντίκεινται ἀλλήλαις, διότι οἱ μὲν Στωϊκοὶ λαμβάνουσι τὸ καθόλου τοῦ ἀνθρώπου μέρος, οἱ δ' Ἐπικούρειοι τὸ ἀτομικόν· οἱ μὲν ζητοῦσι τὴν τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν ὑπὸ τὸν κοινὸν νόμον, ἐν τῇ καταπιέσει τῶν ἐγωϊστικῶν αἰσθημάτων καὶ κλίσεων, ἐν τῇ ἀρετῇ, οἱ δ' Ἐπικούρειοι ἐν τῇ ἀνεξαρτησίᾳ τοῦ ἰδίου ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ, ἐν τῇ ἀταραξίᾳ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, ἐν τῇ ἡδονῇ· καίτοι δ' αἱ σχολαὶ αὗται ἀντίκεινται ἀλλήλαις, στηρίζονται ὅμως ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως. Ἡ ἀταραξία τῆς ψυχῆς, ἡ ἐλευθερία τοῦ αὐτοσυνειδότος, εἶναι τὸ τέλος, εἰς ὃ ἀμφότεραι αἱ σχολαὶ ἀποβλέπουσι. Μετὰ δὲ τῆς Στωϊκῆς καὶ Ἐπικουρείου φιλοσοφίας συνέχεται καὶ ἡ σκέψις ἀποφηναμένη ὅτι ἀπέχει τῆς γνώσεως, ὅπως ἐκ τῆς ἀγνοίας ἀντλήσῃ τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς πάντα, τὴν ἀπόλυτον τῆς ψυχῆς ἠρεμίαν· ἐν τῇ σκέψει φαίνεται ἡ ἐξασθένησις τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῶν Ἑλλήνων μηδεμίαν πλέον ἑαυτοῖς πεποίθησιν ἐχόντων, καὶ ἕνεκα τῆς ἐξασθενήσεως ταύτης εἰσεχώρησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν τὰ τῶν Ἀνατολικῶν θρησκευτικὰ δόγματα καὶ συνεκεράσθησαν μετ' αὐτῆς.

Ἀπ' ἀρχῆς τοῦ τρίτου π. Χρ. αἰῶνος ἵσταντο τέσσαρες ἐν Ἀθήναις σχολαὶ παραλλήλως, ἡ Περιπατητικὴ, ἡ Στωϊκὴ, ἡ Ἐπικούρειος καὶ ἡ νέα Ἀκαδημία.

Ἀπὸ δὲ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου αἰῶνος π. Χρ. προῆλθεν ἡ

ἔκλεξις, τουτέστι μίξις τῶν σχολῶν. Ἐπειδὴ δ' ἡ ἔκλεξις ἐνυπῆρχε τῇ σκέψει δυνάμει, ἀναφαίνεται ἡ ἀμφιβολία ἐν αὐτῇ, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐποχῆς· ἄρα ἐξ ἑνὸς μὲν παρίσταται ἡ χρεία ἐπιστήμης ζητουμένης ἐν τῷ ἠθικῷ καὶ θρησκευτικῷ, τουτέστι τῷ πρακτικῷ, ἐξ ἑτέρου δὲ δυσπιστία πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐπικρατούσης ἐπιστήμης, καὶ τὴν δυσπιστίαν οἱ μὲν σκεπτικοὶ σαφῶς ἐκφράζουσιν, οἱ δ' ἐκλεκτικοὶ προδίδουσιν ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν αὐτῶν γνώσεων. Ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ ἀλήθεια πρέπει, μὴ εὑρισκομένη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, νὰ ζητηθῇ ἐκτὸς αὐτῆς ἔν τε τοῖς θρησκευτικοῖς πατροπαραδότοις τῆς ἀρχαιότητος τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐν τῇ ἀμέσῳ ἀποκαλύψει· ἐπειδὴ δ' ὁ ἄνθρωπος γινώσκει τὴν ἀλήθειαν ἐκτὸς ἑαυτοῦ, μετατίθεται ὁ θεὸς ὡς πηγὴ τῆς ἀληθείας εἰς τὸ ἐπέκεινα τοῦ νοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχει χρεία ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθείας, προέρχεται ἡ δόξα, ὅτι μεταξὺ θεοῦ καὶ κόσμου εἰσὶν ὄντα· οὗτος ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι ποιεῖ τὴν μετάβασιν εἰς τὴν νέαν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ φιλοσοφία αὕτη ὑποθέτει τὸν θεὸν ἐπέκεινα τοῦ κόσμου, τὸν δ' ἄνθρωπον ὡς λαμβάνοντα παρὰ θεοῦ τὴν γνῶσιν, καὶ τείνει εἰς ἐξήγησιν τοῦ πεπερασμένου ἐκ τοῦ ἀπείρου καὶ τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ εἰς τὸ ἄπειρον, ἀποδείκνυται, ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία αὕτη συνέχεται μετὰ τῶν προηγουμένων συστημάτων καὶ φέρει τὸν ἐξ ὑποκειμένου χαρακτῆρα, καὶ ἐπομένως ὅτι ἐπήγασεν ἐκ τῶν προγενεστέρων συστημάτων.

Ἐπικρατήσαντος δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπὲρ τὴν τῶν Ἑλλήνων θρησκείαν ἑπόμενον ἦτο μετὰ τῆς θρησκείας νὰ συγκαταστραφῇ καὶ ἡ φιλοσοφία αὐτῶν.

Ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία ἐξ ἑνὸς μὲν ἐθεώρησε τὸν ἄνθρωπον ὄργανον τοῦ κοινοῦ νόμου καὶ ὑπ' αὐτὸν, ἐξ ἑτέρου δ' εἰς αὐτὸν ὡς τὸ τέλος ἀνέφερε πάντα. Ἐν τῇ διττῇ ταύτῃ ἀναφορᾷ πολεμεῖ ἡ Ἐπικούρειος τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν, συμφωνοῦσα αὐτῇ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον καὶ εὐδαίμονα.

Α. Δογματικὴ φιλοσοφία.

I. *Ἐπικούρειος φιλοσοφία.*

Ἡ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη φιλοσοφία ἐτράπη εἰς τὸν ὑλισμόν· τὴν πρώτην δ' ὤθησιν εἰς αὐτὸν ἔδωκαν οἱ ἄμεσοι τοῦ Ἀριστοτέλους μαθηταί, Θεόφραστος ὁ Ἐρέσιος καὶ Στράτων ὁ Λαμψακηνός.

Ἀπὸ Σωκράτους ἡ φιλοσοφία εἰς τὸ πρακτικὸν τραπεῖσα εἶχεν ἀντικείμενον τὸ μέγιστον ἀγαθόν. Ἡ μὲν Κυρηναϊκὴ καὶ ἡ τοῦ Ἐπικούρου σχολὴ μέγιστον ἀγαθὸν ὑπέλαβον τὴν ἡδονήν, ἡ δὲ Κυνικὴ τὴν ἀπὸ πασῶν τῶν χρειῶν ἀπαλλαγήν.

Ὁ Ἐπίκουρος ἀποβλέπων εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον καὶ εὐδαίμονα παρέλαβε τὴν αἴσθησιν ὡς μόνην τῆς γνώσεως πηγήν, τὸν δὲ θεὸν ἐζήτει νὰ ἀποδείξῃ ἀνύπαρκτον καὶ διὰ τοῦτο περιττόν, τὴν δ' ἀρετὴν μέσον ἁπλῶς.

Ὁ Ἐπίκουρος υἱὸς Νεοκλέους καὶ Χαιρεστράτης Ἀθηναῖος τὸν δῆμον Γαργήτιος ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ τῷ τρίτῳ τῆς ἑκατοστῆς ἐννάτης ὀλυμπιάδος (341 ἢ 2. πρὸ Χριστοῦ. (Δ. Λ. Χ, 1. 14). Ἐν δὲ Σάμῳ τραφεὶς ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὀκτωκαιδεκαέτης, Ξενοκράτους μὲν ἐν Ἀκαδημίᾳ, Ἀριστοτέλους δ' ἐν Χαλκίδι διατρίβοντος. (Δ. Λ. Χ, 1).

Μετὰ δὲ τὸν θάνατοντοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκπεσόντων τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ Περδίκκου μετῆλθεν ὁ Ἐπίκουρος εἰς Κολοφῶνα πρὸς τὸν πατέρα· χρόνον δέ τινα διατρίψας αὐτόθι καὶ μαθητὰς ἀθροίσας πάλιν ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ Ἀναξικράτους· (Δ. Λ. Χ, 2)· λέγει δ' αὐτὸς ὅτι ἔτη γεγονὼς δέκα καὶ τέσσαρα ἥψατο φιλοσοφίας ἀναφέρων ἴσως τοῦτο εἰς τὴν περὶ τοῦ χάους τοῦ Ἡσιόδου ἀπορίαν, ἣν οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ γραμματισταὶ νὰ λύσωσι δὲν ἠδύναντο.

Ὁ Ἕρμιππος λέγει, ὅτι οὗτος ἐγένετο γραμματοδιδάσκαλος, ἔπειτα περιτυχὼν τοῖς Δημοκρίτου βιβλίοις ἦλθεν ἐπὶ φιλοσοφίαν. (Δ. Λ. Χ, 2). Ὁ δ' Ἀπολλόδωρος λέγει, ὅτι αὐτὸς ἔτη

τριάκοντα καὶ δύο γεγονὼς συνεστήσατο σχολὴν πρῶτον ἐν Μιτυλήνῃ καὶ Λαμψάκῳ ἐπὶ ἔτη πέντε, ἔπειτα μετῆλθεν εἰς Ἀθήνας (Δ. Λ. Χ, 15) μέχρι μέν τινος κατ' ἐπιμιξίαν τοῖς ἄλλοις φιλοσοφῶν, ἔπειτα δ' ἰδίᾳ πως τὴν ἀπ' αὐτοῦ κληθεῖσαν αἵρεσιν συστήσας· (Δ. Λ. Χ. 2)· οἱ δὲ φίλοι αὐτοῦ συνεβίουν αὐτῷ ἐν τῷ κήπῳ, ὃν ὀγδοήκοντα μνᾶς ἠγόρασεν· (Δ. Λ. Χ, 10)· ἐξυμνεῖται δὲ ἡ τῶν Ἐπικουρείων φιλία. (Δ. Λ. Χ, 11).

Ὅτι δ' ἡ ἠθικὴ αὐτῶν δὲν ἦτο αὐστηρὰ ἀποδεικνύουσιν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἑταιρῶν τῶν προσερχομένων εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ἐπικούρου (Δ. Λ. Χ, 7)· μόνον δὲ αἱ περὶ ἀσωτείας κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι εἰσὶν ὑπερβολικαὶ (Cicer. ad famil. VII, 26 Seneca ep. 18).

Λέγεται δ' ὅτι ἡ τοῦ Ἐπικούρου θεωρία διέμεινεν ἀμετάβλητος ἐν τῇ σχολῇ αὐτοῦ (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XIV, 5)· τοῦτο δ' ἀποδεικνύει τὴν εὐτέλειαν καὶ ἀδράνειαν τῶν Ἐπικουρείων πρὸς τὴν ἐπιστήμην· καὶ φαίνεται, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἐπίκουρος εἶχεν ἀπέχθειαν πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ μάθησιν μικράν· (1)· καὶ αἱ γνώσεις δ' αὐτοῦ περὶ τῶν προτέρων φιλοσόφων δὲν φαίνονται ἀκριβεῖς· δὲν φαίνεται ὅμως, ὡς ἔλεγεν, αὐτοδίδακτος· τοὐλάχιστον ἀναφέρονται οἱ ἄνδρες οἱ εἰσαγαγόντες αὐτὸν οὐ μόνον εἰς τὴν τοῦ Δημοκρίτου φιλοσοφίαν, οἷον ὁ Ναυσιφάνης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τοῦ Πλάτωνος, οἷον ὁ Πάμφιλος (2). Ὁ Ἐπίκουρος ἐγίνωσκε τὰ συγγράμματα τῶν πρότερον, ἐξ ὧν πολλὰ παρέλαβεν, ἰδίως δ' ἐκ τῶν τοῦ Δημοκρίτου.

Μετὰ δὲ τῆς θεωρίας ἐζήτει ὁ Ἐπίκουρος ν' ἀπαθανατίσῃ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ· διὸ εἶχον δίκαιον οἱ ἀποδόντες ταῦτα τῇ ματαιοφροσύνῃ τοῦ ἀνδρός· (Seneca ep. 21. Δ. Λ. Χ, 18. Cicer. de fin. II, 31)· διὸ ζητῶν νὰ σμικρύνῃ τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων φιλοσόφων κατέκρινεν οὐ μόνον τὰς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ

(1) Σεξτ. πρὸς Μαθ. I, 1. ἐν πολλοῖς γὰρ ἀμαθὴς Ἐπίκουρος ἐλέγχεται, οὐδ' ἐν ταῖς κοιναῖς ὁμιλίαις καθαρεύων. Ἀθην. XIII, 588. ἐγκυκλίου παιδείας ἀμύητος ὤν.

(2) Cicer. N. Δ. I, 26, 72. Δ. Λ. VIII, 13. Πλούτ. τὸ μὴ δύνασθαι εὐδαιμόνως ζῆν κατ' Ἐπίκουρον 13, 4. Seneca. ep. 52, 3).

τὸν βίον αὐτῶν. (Δ. Λ. X, 7 καὶ 8. Σεξτ. πρὸς Μαθ. I, 2 καὶ ἐφ. Ἀθήν. VIII, 50 Cicer. N. Δ. I, 33. Πλουτ. Κολωτ. 26).

Ἡ δ' ἀφοσίωσις τῶν αὐτοῦ μαθητῶν πρὸς αὐτὸν ἦτο αἰτία, ὅτι διετηρήθη ἡ σχολὴ αὐτοῦ, ἧς προΐστατο τριάκοντα καὶ ἓξ ἔτη, καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ διετυπώθησαν καὶ ἀμετάβλητοι αἰῶνας διέμειναν.

Γέγονε δ' ὁ Ἐπίκουρος πολυγραφώτατος πάντας ὑπερβαλλόμενος πλήθει βιβλίων. (Δ. Λ. X, 26 καὶ ἐφ.). Τούτων δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος διέσωσε τρεῖς ἐπιστολὰς καὶ τὰς κυρίας δόξας τοῦ Ἐπικούρου· τῶν δὲ μεγάλων πραγματειῶν τεμάχιά τινα μόνον διεσώθησαν (ἐν Ἡρακλείᾳ ἀνευρεθέντα), καὶ ὁ Λουκρήτιος διέσωσε τὸ θεωρητικὸν τῆς Ἐπικούρου φιλοσοφίας (Lucret. de rerum natura).

Τὸ ὕφος τῆς φράσεως φαίνεται πομπῶδες, ἀσαφὲς καὶ λογικῆς τέχνης ἄμοιρον. (Δ. Λ. X, 13. 118. X, 5. 121).

Ἐτελεύτησε δὲ τῷ δευτέρῳ τῆς ἑκατοστῆς εἰκοστῆς ἑβδόμης ὀλυμπιάδος κατὰ τὸ 71 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ θρηνούμενος καὶ τιμώμενος ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὡς θεός. (Δ. Λ. X, 15. Cicer. epist. ad divers. XIII). Μαθητὰς δ' ἔσχε πολλούς· ἐπειδὴ ὅμως οὗτοι οὐδὲν εἶχον ἴδιον, παραλείπομεν. (Δ. Λ. X, 22 καὶ ἐφ. καὶ 16 καὶ ἐφ.).

Διασημότεροι δὲ τῶν τοῦ Ἐπικούρου μαθητῶν ἦσαν Μητρόδωρος καὶ Πολύαινος, Ἕρμαρχος, Κολώτης, καθ' οὗ ὁ Πλούταρχος ἔγραψε, Πολύστρατος, Ἱπποκλείδης, Διονύσιος καὶ ἄλλοι πολλοί. (Zeller Phil. d. Gr. III, Bd. s. 345 καὶ ἐφ.).

Ἔτι δὲ κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα εἰσήχθη ἡ Ἐπικούρειος φιλοσοφία εἰς Ῥώμην ὑπὸ Κ. Ἀμαφινίου (Cicer. Tusc. IV, 3, 6 καὶ 7), καὶ ἐν Ἀθήναις ἐδιδάσκετο ὑπὸ Ἀπολλοδώρου. (Δ. Λ. VII, 181). Τὸ δὲ πλῆθος τῶν Ἐπικουρείων καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο μέγα· οὐδεὶς ὅμως ἐκτήσατο μείζονα δόξαν τῆς τοῦ Τ. Λουκρητίου Κάρου, οὗ τὸ ποίημα εἶναι τῆς Ἐπικουρείου φυσικῆς πηγή· καὶ κατὰ τοὺς ἔπειτα αἰῶνας ἡ Ἐπικούρειος φιλοσοφία ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῶν Ἀντωνίνων καὶ ἐτηρήθη μέχρι τοῦ τετάρτου αἰῶνος μετὰ Χριστόν. (Δ. Λ. X, 9).

Ἡ δ' ἐπιστημονικὴ τῆς Ἐπικούρου φιλοσοφίας ἀξία δὲν εἶναι σύμφωνος τῇ ἐκτάσει καὶ τῇ διαρκείᾳ αὐτῆς. Ἡ σχολὴ αὕτη ἠγωνίσατο μικρὸν πρὸς καθίδρυσιν τῶν θεωριῶν αὐτῆς καὶ ἐνέμεινεν ἐν τοῖς ἀποφθέγμασι τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς· καὶ ὁ Ἐπίκουρος τὰς αὐτοῦ θεωρίας μετεχειρίζετο δογματικῶς καὶ περὶ αὐτῶν εἶχε τοιαύτην πεποίθησιν, ὥστε τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἔδιδε διαγράμματα πρὸς ἀποστήθισιν· (Cicer. fin. II, 7, 20. Δ. Λ. X, 12. 16)· διὰ δὲ τὴν πρὸς αὐτὸν λατρείαν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἀποστῇ τῆς θεωρίας αὐτοῦ (1).

Καίτοι τὰ συγγράμματα τοῦ Ἐπικούρου καὶ Μητροδώρου ἐπὶ Κικέρωνος δὲν ἀνεγινώσκοντο (Cicer. Tusc. II, 38), αἱ θεωρίαι ὅμως τοῦ Ἐπικούρου ἔμενον καὶ κατὰ τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον αἰῶνα ἀμετάβλητοι· (Εὐσέβ. εὐαγ. προπ. XIV, 5, 3)· τὴν μεταβολὴν ἐθεώρουν παρανόμημα, ἀσέβημα καὶ κατέγνωσται τὸ καινοτομηθέν. Ἡ ἀφοσίωσις αὕτη τῶν Ἐπικουρείων πρὸς τὸν ἀρχηγὸν παρέχει ἡμῖν εὐκολωτέραν τὴν γνῶσιν τῆς θεωρίας αὐτῶν, ἡ μηχανικὴ ὅμως αὕτη παράδοσις τῆς Ἐπικουρείου φιλοσοφίας δὲν εἶναι γόνιμος καὶ διὰ τοῦτο εἶναι κατακριτέα.

Ἡ Ἐπικούρειος σχολὴ παρημέλησε πάσης ἐπιστημονικῆς σπουδῆς, ὡς ἐπικυροῖ ἡ τοῦ Ἐπικούρου ἰδέα περὶ τοῦ προβλήματος τῆς φιλοσοφίας· σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία, φιλοσοφία δὲ κατ' Ἐπίκουρον ἐνέργεια λόγοις καὶ διαλογισμοῖς τὸν εὐδαίμονα βίον περιποιοῦσα. (Σεξτ. Μαθ. XI, 169).

Ὁ ὁρισμὸς οὗτος δεικνύει, ὅτι ὁ Ἐπίκουρος οὔτε ὑπόληψιν εἶχεν οὔτε κλίσιν εἰς συζητήσεις ἐμβριθεῖς, ἀλλ' εἰς τοιαύτας μόνον, αἵτινες εἰς βίου ἀπέβλεπον εὐδαιμονίαν· (Δ. Λ. X, 93. Σεξτ. I, 49. Μαθ.)· ὅθεν ἡ γνῶσις κατ' Ἐπίκουρον δὲν συντελεῖ ἀμέσως εἰς εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ἐμμέσως, ὡς εἰς ὀρθὴν πρᾶξιν ὁδηγοῦσα ἢ τὰ κωλύοντα ἀπομακρύνουσα. Ἐπειδὴ δ' ἡ γνῶσις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν συντελεῖ, εἶναι περιττὴ καὶ δὲν ἔχει ἀξίαν· (Cicer. fin. I, 21, 71)· διὰ τοῦτο καταφρονεῖ τῆς

(1) Πλούτ. τὸ μὴ δύνασθαι ζῆν εὐδαιμόνως κατ' Ἐπίκουρον 18, 5. Κολώτ. 12. Lucr. I, 62 καὶ ἐφ.).

ἐγκυκλίου παιδείας, τῶν συζητήσεων τῶν γραμματικῶν καὶ μαθηματικῶν, καὶ ἐθεώρει εὐτυχίαν, ἐάν τις δὲν διέφθειρε τὴν ἀπροκαταληψίαν καὶ ἀφέλειαν διὰ πολυμαθοῦς ῥύπου, διότι ἡ πολυμάθεια δὲν συνεργεῖ πρὸς σοφίας τελειότητα, οὐδὲ πρὸς βίον εὐδαίμονα· οὕτω δ' ἔκρινε καὶ περὶ μουσικῆς καὶ ποιήσεως καὶ ῥητορικῆς καὶ λοιπῶν. (Δ. Λ. Χ, 6. Πλούτ· n. p. s. v. 12, 1. Σεξτ. Μαθ. I, 1. Δ. Λ. Χ. 93. 79)· μόνον δὲ περὶ γνώσεως ἐπραγματεύθη ὁ Ἐπίκουρος, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτῆς ἐπιπολαίως· τῇ φυσικῇ ἀποδίδει σημασίαν μείζονα ἢ τῇ λογικῇ (Cicer. fin. I, 19, 63), διότι ἡ φυσικὴ εἶναι ὠφέλιμος, διότι ἄνευ τῆς γνώσεως αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἀπηλλάσσετο φόβου· διὸ αὕτη εἶναι ἀναγκαία (1). Μόνη δὲ ἡ περὶ τῶν ἐπιθυμιῶν συζήτησις φέρει εἰς μετριοπάθειαν καὶ περιορισμὸν φυσικῶν χρειῶν (Cicer. fin. I, 19, 63)· διὸ καὶ περὶ λογικῆς οἱ περὶ τὸν Ἐπίκουρον δὲν ἐπραγματεύθησαν, ἀλλὰ περὶ φυσικῆς, ὁρμηθέντες ἐκ πρακτικοῦ ὅλως ἐνδιαφέροντος. Καὶ οὗτοι παρεδέχθησαν τὴν εἰς τρία διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας, τὸ κανονικόν, τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ἠθικόν· καὶ τὸ μὲν κανονικὸν ἐπραγματεύετο περὶ κριτηρίου καὶ ἀρχῆς, τὸ δὲ φυσικὸν περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς καὶ περὶ φύσεως, καὶ τὸ ἠθικὸν περὶ αἱρετῶν καὶ φευκτῶν καὶ περὶ βίων καὶ τέλους. (Δ. Λ. Χ, 29 καὶ ἑφ.). Τὸ κανονικὸν συνέταττον τῷ φυσικῷ, ἀμφότερα δὲ μετεχειρίζοντο ὡς μέσα τῆς ἠθικῆς (Δ. Λ. Χ, 24. Seneca ep. 89).

Ἐπειδὴ κατ' Ἐπίκουρον τὸ ὠφέλιμον εἶναι βάσις τῆς ἐπιστήμης, ἀνάγεται ἡ λογικὴ καὶ φυσικὴ εἰς τὴν ἠθικήν. (Cicer. fin. I, 7, N. Δ. I, 25. Δ. Λ. Χ, 31).

Οἱ Ἐπικούρειοι δὲν θὰ συνέταττον τὸ κανονικὸν τῷ φυσικῷ, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι δὲν ὡδηγοῦντο ὑπὸ ψευδῶν δοξῶν καὶ πεφοβισμένοι δὲν ἐκωλύοντο ἀπὸ τῆς εὐδαιμονίας (Δ. Λ. Χ, 80).

Ἐπειδὴ ἥ τε κανονικὴ καὶ φυσικὴ θεωροῦνται κατ' Ἐπίκουρον μέσα τῆς ἠθικῆς ὡς τέλους, τὰ δὲ μέσα προηγοῦνται τοῦ

(1) Δ. Λ. Χ, 112. εἰ μηδὲν ἡμᾶς αἱ περὶ τῶν μετεώρων ὑποψίαι ἠνώχλουν, καὶ αἱ περὶ τοῦ θανάτου· οὐκ ἂν προσδεόμεθα φυσιολογίας.

τέλους, εἶναι εὔλογον νὰ γείνῃ ἔναρξις τῶν τριῶν τῆς φιλοσοφίας μερῶν ἀπὸ τῆς κανονικῆς.

1) *Κανονική.*

Ἡ κανονικὴ περιελάμβανε μόνον τὴν περὶ τοῦ κριτηρίου ἤτοι τὴν περὶ γνώσεως θεωρίαν.

Ἐν τῷ κανόνι κριτήρια τῆς ἀληθείας ὁ Ἐπίκουρος λέγει τὰς αἰσθήσεις, τὰς προλήψεις καὶ τὰ πάθη· οἱ δ' Ἐπικούρειοι προσέθεσαν καὶ τὰς φανταστικὰς ἐπιβολὰς τῆς διανοίας (Δ. Λ. Χ, 31. 34).

Ὁ Ἐπίκουρος λέγων ἀληθῆ καὶ ὄντα τὰ αἰσθητὰ συνέχεεν ἀληθὲς καὶ ὑπάρχον (Σεξτ. Μαθ. VIII, 9)· ἡ δ' αἴσθησις οὖσα ἀρχὴ πάσης ἀληθείας εἶναι ἄλογος καὶ μνήμης οὐδεμιᾶς δεκτική, διότι οὔτε ὑφ' αὐτῆς κινεῖται οὔτε ὑφ' ἑτέρου κινηθεῖσα δύναταί τι νὰ προσθέσῃ ἢ ἀφαιρέσῃ· οὐδ' ἔστι τὸ δυνάμενον νὰ διελέγξῃ αὐτάς, διότι οὔτε ἡ ὁμοιογενὴς αἴσθησις δύναται νὰ διελέγξῃ τὴν ὁμοιογενῆ διὰ τὴν ἰσοσθένειαν, οὔτε ἡ ἀνομοιογενὴς τὴν ἀνομοιογενῆ, διότι δὲν εἶναι τῶν αὐτῶν κριτικαί· οὐθ' ἡ ἑτέρα τὴν ἑτέραν, διότι πάσαις προσέχομεν. Πλὴν οὐδ' ὁ λόγος, διότι πᾶς ὁ λόγος ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἤρτηται. (Δ. Λ. Χ, 31. 146).

Ἐπειδὴ δὲ πηγὴν τῆς ἀληθείας ὑπέθετε τὴν αἴσθησιν, ἐνόμιζεν, ὅτι καὶ τὰ τῶν μαινομένων φαντάσματα καὶ τὰ κατ' ὄναρ εἰσὶν ἀληθῆ, διότι ταῦτα κινοῦσι, τὸ δὲ μὴ ὂν δὲν κινεῖ. (Δ. Λ. Χ. 32). Πᾶσα δ' αἴσθησις ποιεῖ νὰ γινώσκωμεν, ὅτι τὴν ψυχήν τι αἰσθητὸν κινεῖ (Σεξτ. Μαθ. VII, 203).

Ὁ Ἐπίκουρος, ὡς εἴρηται, ὑποθέτει τρία κριτήρια τῆς ἀληθείας, τὴν αἴσθησιν, τὴν πρόληψιν καὶ τὰ πάθη· ἡ δὲ πρόληψις πάλιν πηγάζει ἐκ τῆς αἰσθήσεως· ἐπειδὴ δ' ἡ αἴσθησις διδάσκει τί ἐστιν εὐάρεστον, τί δυσάρεστον, τί αἱρετόν, τί φευκτόν, πρέπει ἐπ' αὐτῆς νὰ στηρίζηται καὶ ἡ περὶ ἀληθείας καὶ ψεύδους κρίσις ἡμῶν. Ὅθεν τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας θεωρητικῶς μὲν ἐστιν ἡ αἴσθησις, πρακτικῶς δὲ τὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ

πόνου· τῷ δὲ λόγῳ κατ' Ἐπίκουρον πρέπει ἧττον νὰ πιστεύωμεν ἢ τῇ αἰσθήσει, ἐξ ἧς οὗτος πηγάζει, διότι ἄλλως οὐδὲν βέβαιον θὰ εἴχομεν, ἀλλ' ἀμφιβολίαν· καὶ ἐὰν ἡ ἀμφιβολία ἦναι ἡ αὐτὴ τῇ ἀντιφάσει, θὰ ἀντέφασκε τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, διότι θὰ ἀνήρει οὐ μόνον τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρᾶξιν, ἑπομένως τοὺς ὅρους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου (Δ. Λ. X, 146)· διὸ πρὸς ἀποφυγὴν τούτου παραδέχονται οἱ Ἐπικούρειοι ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι ἀληθής, ἀμετάβλητος, ἀναπόβλητος, ὅτι τὸ παρὸν μόνον αἰσθάνεται, ἐκεῖνο, ὃ κινεῖ αὐτήν, νὰ ἀντιλαμβάνηται, οἷον χρώματος (Σέξτ. Μαθ. VII, 210)· ὅτι οὐδεὶς νὰ εἴπῃ δύναται, ὅτι ἡ ὄψις ψεύδεται. Ἐὰν μακρόθεν ὁ πύργος μικρὸς φαίνεται, ἐκ τοῦ σύνεγγυς μείζων καὶ τετράγωνος, ἀληθεύει ὅτι καὶ ὅτε φαίνεται μικρός, εἶναι τοιοῦτος, καὶ ὅτε μείζων, αὖθις τοιοῦτος· ἡ ἀπάτη δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ αἰσθήσει, ἀλλ' ἐν τῇ κρίσει ἡμῶν· ὅτι δ' ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὁ πύργος δὲν φαίνεται στρογγύλος, τούτου αἴτιον εἶναι οὐχὶ τὸ αἰσθητόν, ἀλλὰ τὸ εἴδωλον τὸ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου προερχόμενον· μάλιστα δ' εἰσὶν εἴδωλα διάφορα, ἃ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὸ οὖς ἐρχόμενα δύνανται ἁπτόμενα τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν νὰ μεταβληθῶσιν (Σεξτ. VII, 206. Lucr. IV, στ. 354 καὶ ἐφ.). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι τὰ αἰσθητὰ κατ' Ἐπίκουρόν εἰσιν οἷα φαίνονται· ἀλλὰ διὰ τῆς αἰσθήσεως γινώσκομεν μόνον τὰ καθ' ἕκαστα (Δ. Λ. X, 40. 50. 64. 68. 71). Πῶς ὅμως τὸ σύνολον γινώσκομεν, πῶς συλλογιζόμεθα; τὴν ἀπορίαν ταύτην τὸ σύστημα τοῦ Ἐπικούρου νὰ λύσῃ δὲν δύναται.

Ὁ Ἐπίκουρος ἐδόξαζεν, ὅτι ἐξ ἁπάντων τῶν σωμάτων γίνονται ἀπόῤῥοαί τινες, αἵτινες ποιοῦσιν ἐν τῷ ἀέρι συστάσεις, αἵτινες ἀπὸ τῶν ὄντων ἀποῤῥέουσαι παριστῶσι τοὺς τύπους αὐτῶν, οὓς ὁ Ἐπίκουρος εἴδωλα προσηγόρευε. Ταῦτα δὲ τὰ εἴδωλα τῶν αἰσθητηρίων ἁπτόμενα κινοῦσι τὴν αἴσθησιν, καὶ τῆς αἰσθήσεως κινουμένης γίνονται τὰ φαντάσματα (Δ. Λ. X, 47. 49. Lucr. V, 217 καὶ ἐφ.)· διὸ βλέπομεν τύπους ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἡμῖν ἐπεισερχομένους, ἀπὸ χροῶντε καὶ ὁμοιομόρφων, κατὰ τὸ ἐναρμόττον μέγεθος, εἰς τὴν ὄψιν ἢ τὴν διάνοιαν

(Δ. Λ. X, 49. Lucr. στ. 217 καὶ ἐφ.). Ἀλλὰ τὰ εἴδωλα διακρίνονται τῶν πραγμάτων καὶ ἀλλήλων, διότι τὰ μὲν ἁπτόμενα τῶν αἰσθητηρίων δὲν εἶναι τοσοῦτον λεπτὰ ὡς τὰ τῆς φαντασίας· διὸ καὶ τὰ μὲν τῶν αἰσθητηρίων ὡς μὴ τοσοῦτον λεπτὰ ἅπτονται τῶν ὀργάνων τῶν αἰσθητῶν καὶ κινοῦσι τὰς αἰσθήσεις, τὰ δὲ τῆς φαντασίας αὐτῆς τῆς ψυχῆς ἁπτόμενα κινοῦσιν αὐτὴν (Lucr. στ. 725 καὶ ἐφ.)· τὰ δ' εἴδωλα τὰ ἁπτόμενα τῶν αἰσθητηρίων εἰσὶν ὡς αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐξ ὧν ἀποῤῥέουσιν, τὰ δὲ τῆς φαντασίας εἰσὶ συστάσεις κατὰ συμβεβηκὸς καὶ διὰ τοῦτο μόνον ἁπλῆν ἔχουσι πρὸς τὰ πράγματα ἀναλογίαν (Δ. Λ. X, 46. Lucr. στ. 739 καὶ ἐφ.)· τὰ δ' εἴδωλα τῆς φαντασίας ὁ Ἐπίκουρος ἀνάγει εἰς τὴν διάνοιαν, τὸν λόγον, πᾶς δὲ λόγος κατ' αὐτὸν ἤρτηται ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων· διότι καὶ αἱ ἐπίνοιαι πᾶσαι ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων γεγόνασι κατά τε περίπτωσιν καὶ ἀναλογίαν καὶ ὁμοιότητα καὶ σύνθεσιν συμβαλλομένου κατά τι καὶ τοῦ λογισμοῦ (Δ. Λ. X, 32). Ἐὰν τὸ εἴδωλον ἐκληφθῇ ἀντὶ τοῦ ὄντος, ἡ ἐξ ὑποκειμένου ἐπιβολὴ ἀντὶ τῆς ἐξ ἀντικειμένου, προέρχεται ἡ ἀπάτη, ἥτις δὲν δύναται τῇ αἰσθήσει νὰ ἀποδοθῇ, ἀλλὰ μόνον τῇ δόξῃ (Δ. Λ. X, 50)· πῶς ὅμως ἡ μαρτυρία τῆς αἰσθήσεως ἠδύνατο νὰ ἀναιρεθῇ; διὰ τοῦ λόγου; πλὴν αἱ διάφοροι αἰσθήσεις δὲν ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτό· διὰ τοῦτο πρέπει πᾶσα αἴσθησις νὰ ἦναι ἀξιόπιστος. Ἡ αἴσθησις εἶναι τὸ ἀμέσως βέβαιον καὶ καλεῖται ἐνάργεια (Σεξτ. Μαθ. VII, 203)· ἡ ἀλήθεια τῆς αἰσθήσεως εἶναι τοιαύτη, ὥστε καὶ τὰ τῶν μαινομένων φαντάσματα καὶ τὰ κατ' ὄναρ εἰσὶν ἀληθῆ, διότι ἐκ τῶν ὄντων πηγάζουσιν (Δ. Λ. X, 32)· μόνα δὲ τὰ ὑπὲρ τὴν αἴσθησίν εἰσιν ἡμαρτημένα, ἃ δι' ἐπαναλήψεως τῆς αὐτῆς ἐποπτείας ἔννοια (πρόληψις) γίνεται, ἥτις εἶναι τὸ ἐν τῇ μνήμῃ μένον κενὸν εἴδωλον τοῦ αἰσθητοῦ (1).

Ἐπίσης καὶ αἱ προλήψεις καὶ τὰ πάθη κατ' Ἐπίκουρόν εἰσι κριτήρια τῆς ἀληθείας (2).

(1) Δ. Λ. X, 33. Τὴν δὲ πρόληψιν λέγουσιν οἱονεὶ κατάληψιν ἢ δόξαν ὀρθὴν ἢ ἔννοιαν ἢ καθολικὴν νόησιν ἐναποκειμένην, τουτέστι μνήμην τοῦ πολλάκις ἔξωθεν φανέντος.

(2) Δ. Λ. X, 31. Καὶ αἱ φανταστικαὶ ἐπιβολαὶ τῆς διανοίας εἰσὶ προλήψεις

Ἐπειδὴ κατ' Ἐπίκουρον οὔτε ζήτησις οὔτ' ἀπορία δύναται νὰ γείνῃ ἄνευ προλήψεως εἰ μὴ ἐκ προγινωσκομένων (Σεξτ. Μαθ. XI, 21 Δ. Λ. X, 33), καὶ περὶ τῶν ἀδήλων δὲ ἀπὸ τῶν φαινομένων ἡ γνῶσις προέρχεται, φανερὸν εἶναι ὅτι αἱ καθόλου ἔννοιαι προέχονται ἐκ τῆς μνήμης, ἡ δὲ μνήμη ἐκ τῆς αἰσθήσεως· ὥστε καὶ τῆς νοήσεως καὶ τῆς προλήψεως καὶ τῆς ὀρθῆς δόξης προηγεῖται ἡ αἴσθησις καὶ εἶναι πάντων τούτων ἀρχή(1).

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἀποδεικνύει ὁ Ἐπίκουρος, ὅτι αἱ δόξαι, αἱ προλήψεις, πηγάζουσιν ἐκ τῶν εἰδώλων, τὰ δ' εἴδωλα ἐκ τῶν αἰσθητῶν. Ἐπειδὴ ἄνευ εἰδώλων πρόληψις δὲν γίνεται, οὐδ' εἴδωλα ἄνευ αἰσθητῶν, εἶναι ἡ αἴσθησις ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῶν δοξῶν καὶ προλήψεων. Ἡ δ' ἀπάτη δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ αἰσθήσει, ἀλλ' ἐν τῇ δόξῃ, διότι ἐν ἡμῖν καὶ ἄλλην τινὰ κίνησιν λαμβάνομεν, συνημμένην μὲν, διάλειψιν δ' ἔχουσαν· κατὰ τὴν συνημμένην τῇ φανταστικῇ ἐπιβολῇ, διάλειψιν δ' ἔχουσαν, ἐὰν μὲν μὴ ἐπιμαρτυρηθῇ ἢ ἀντιμαρτυρηθῇ τὸ ψεῦδος γίνεται, ἐὰν δὲ ἐπιμαρτυρηθῇ ἢ μὴ ἀντιμαρτυρηθῇ τἀληθὲς, (Δ. Λ. X, 51), οἷον ἐὰν ἴδωμεν μακρόθεν τὸν πύργον στρογγύλον, ἐκ δὲ τοῦ σύνεγγυς τετράγωνον, δὲν εἶναι ἡ αἴσθησις διημαρτημένη, ἀλλ' ἡ δόξα, ἣν ἡ ἔπειτα αἴσθησις ἀναιρεῖ (Πλουτ. Κολωτ. 25). Ἐὰν ὅλαι αἱ αἰσθήσεις ὦσιν ἀληθεῖς, ἕπεται τὸ τοῦ Πρωταγόρου, ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ φαινόμενον, δηλ. οἷον φαίνεται, τοιοῦτον καὶ ἔστιν· τότε ὅμως αἱ ἀντιφάσεις ἔσονται ἀληθεῖς, αἱ αἰσθήσεις δὲν δύνανται νὰ ἀπατηθῶσιν. Πῶς ὅμως ἀπατῶσιν ἡμᾶς αἱ αἰσθήσεις; πρὸς ἀποφυγὴν ταύτης τῆς δυσχερείας ἀπέδωκεν ὁ Ἐπίκουρος ταῖς διαφόροις παραστάσεσι ἀντικείμενα διάφορα ὑποθέσας, ὅτι τὸ ἀμέσως τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ἁπτόμενον δὲν εἶναι τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ τὸ τούτου εἴδωλον· εἴδωλα δ' εἰσὶ πολλὰ καὶ ἑκάστῃ αἰσθήσει ἕτερον ὑπόκειται. Ἐὰν τὸ αὐτὸ

κινοῦσαι τὴν ψυχὴν ἔξωθεν, ὡς κατ' ὄναρ καὶ ἐν μανίᾳ (Cicer. ad. fam. XV, 16. Lucr. στ. 758. Δ. Λ. X, 38. 50.

(1) Δ. Λ. X. 33. Δ. Λ. X. 38. "Ἅμα γὰρ τῷ ῥηθῆναι ἄνθρωπος εὐθὺς κατὰ πρόληψιν καὶ ὁ τύπος αὐτοῦ νοεῖται προηγουμένων τῶν αἰσθήσεων, οὐδ' ἂν ὀνομάσαιμέν τι μὴ πρότερον αὐτοῦ κατὰ πρόληψιν τὸν τύπον μαθόντες.

ἀντικείμενον φαίνεται πολλοῖς διάφορον, τοῦτο προέρχεται ὡς ὑπαρχόντων πολλῶν καὶ διαφόρων εἰδώλων· καὶ ἐάν τι παρασταθῇ ὡς μὴ πραγματικὸν (ἀντικείμενον), τούτου αἴτιον δὲν εἶναι ἡ αἴσθησις, ἀλλ' ἡ κρίσις, ἥτις ἐποίησε συλλογισμὸν περὶ τοῦ εἰδώλου κατ' ἀναφορὰν εἰς τὸ ἀντικείμενον ἀνυπόστατον (Σεξτ. Μαθ. VII, 206). Ἐὰν ὅμως τὸ ἀντικείμενον ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως δίδηται πιστὸν, ὑπὸ δὲ τοῦ εἰδώλου δὲν δίδηται, πῶς διακρίνονται τὰ πιστὰ εἴδωλα τῶν μὴ πιστῶν; Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἀπαντᾷ ὁ Ἐπίκουρος· ἐὰν λεχθῇ, ὅτι ὁ σοφὸς διακρίνει ταῦτα, ἀναιρεῖται τὸ ἐξ ἀντικειμένου κριτήριον καὶ μετατίθεται εἰς τὸ ὑποκείμενον· κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐξηγήθησαν σχετικῶς ὅλαι αἱ παραστάσεις ἡμῶν περὶ τῶν ἰδιοτήτων τῶν ὄντων· διότι, ἐὰν ἡ αἴσθησις δὲν δεικνύῃ τὰ ὄντα, ἀλλὰ τὰ τούτων εἴδωλα τὰ ἁπτόμενα ἡμῶν, ἕπεται, ὅτι ἡ αἴσθησις δὲν παριστᾷ τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὑτὰ, ἀλλὰ μόνον σχετικῶς, πρὸς ἡμᾶς· διὸ ἔλεγεν ὁ Ἐπίκουρος, ὅτι τὸ χρῶμα δὲν ὑπάρχει καθ' αὑτὸ τοῖς σώμασιν, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς (1).

Τὴν διαλεκτικὴν (τὴν συζήτησιν περὶ τοὺς τύπους τοῦ συλλογίζεσθαι) ἀπεδοκίμαζον οἱ Ἐπικούρειοι ὡς ἄχρηστον (Δ. Λ. X, 31), διότι ἤρκει, ἔλεγον, μόνη ἡ τῆς ἐπιβολῆς ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις γνῶσις (Σεξτ. Μαθ. VII, 267. Cicer. de fin. I, 7. tollit definitiones. Δ Λ. X, 37)· ὁμοίως δ' ἀπεδοκίμαζον καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως, λέγοντες μὴ εἶναί τι λεκτόν. (Σεξτ. ὑπ. Πυῤῥ. II, 107. Πλούτ. Κολωτ. 15 καὶ 22).

Ὁ Ἐπίκουρος ἀλήθειαν λέγει τὴν ὁμοιότητα τῶν αἰσθήσεων μετὰ τῶν ὄντων· ἡ ἀλήθεια ὅμως τοῦ διανοεῖσθαι καὶ λέγειν δὲν ἐνυπάρχει ταῖς αἰσθήσεσιν. Ἐπειδὴ δ' οἱ Ἐπικούρειοι ἐδόξαζον, ὅτι τὸ διημαρτημένον ὑπάρχει ἐν τῇ νοήσει καὶ τῇ φαντασίᾳ, οὐδέποτε δ' ἐν τῇ αἰσθήσει, ἔπρεπε νὰ ἰσχυρισθῶσιν, ὅτι τὰ ὄντα δυνάμεθα μόνον νὰ αἰσθανώμεθα, παντάπασι δὲ

---

(1) Πλούτ. Κολωτ. 72 Ὁ Ἐπίκουρος οὐκ εἶναι λέγων τὰ χρώματα συμφυῆ τοῖς σώμασιν, ἀλλὰ γεννᾶσθαι κατὰ ποιάς τινας τάξεις καὶ θέσεις πρὸς τὴν ὄψιν. Δ. Λ. X, 68.

καὶ νὰ γνωρίσωμεν τὴν οὐσίαν αὐτῶν, τί ταῦτα αὐτὰ καθ' αὑτά εἰσιν. (Δ. Λ. X, 38).

2) Φυσική.

Ἡ περὶ φύσεως ἐπιστήμη ὡς γνῶσις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ φαινομένων προτίθεται κατ' Ἐπίκουρον νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν ἄνθρωπον πάσης προλήψεως περὶ μελλούσης ζωῆς καὶ φόβων ἐξ αὐτῆς προερχομένων (Δ. Λ. X, 81 καὶ ἑφ.)· ἄνευ τούτου τοῦ σκοποῦ ἡ φυσικὴ θὰ ἦτο ἐπιστήμη περιττή (1).

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην δὲν προέκειτο περὶ βασίμου καὶ πλήρους τῶν φαινομένων ἐξηγήσεως, ἀλλὰ μόνον περὶ θεμελιώσεως θεωρίας τοιαύτης, δι' ἧς θὰ ἀπεμακρύνετο ἡ ἀναγκαιότης ὑπερφυσικῶν αἰτίων χωρὶς νὰ φανῇ ἀναγκαία λύσις ἀσφαλὴς καὶ ἐπαρκὴς ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν ζητημάτων (2).

Ὁ Ἐπίκουρος ἠσχολήθη ἐν ἐκτάσει περὶ τὴν φυσικὴν συγγράψας τριάκοντα καὶ ἑπτὰ βιβλία· δὲν ἐθεώρει ὅμως βεβαιότητα τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀναγκαίαν, ἀλλὰ μόνον δυνατήν· διὰ τοῦτο ἐθεώρει ἀναγκαῖον μόνον τὸν σχηματισμὸν πεποιθήσεως περὶ τῶν γενικῶν αἰτίων τῶν ὄντων· διότι ἐξ αὐτῆς ἐξήρτητο ἡ κατανίκησις τῶν θρησκευτικῶν προλήψεων καὶ τοῦ ἐξ αὐτῶν φόβου, ἡ δ' ἔρευνα τῶν καθ' ἕκαστα ἀπ' ἐναντίου ἐνισχύει τὰς προλήψεις· τῷ Ἐπικούρῳ ἐφαίνετο ἱκανόν, ἂν ἐννοηθῶσιν διάφορα τῶν φαινομένων αἴτια, καὶ ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὴν τῶν θεῶν ἀνάμιξιν καὶ τοὺς περὶ προνοίας μύθους (Δ. Λ. X, 78).

Ἐὰν δὲ μίαν μόνην τῶν ὁδῶν ὑπολάβωμεν δυνατήν, θέλομεν ὑπερπηδήσει τὴν πεῖραν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν καὶ περιπέσει τῇ αὐθαιρεσίᾳ τῆς μυθολογικῆς ἐξηγήσεως καὶ ἐκπέσει τοῦ φυσιολογήματος εἰς τὸν μῦθον (Δ. Λ. X, 87). Ἐπειδὴ

(1) Δ. Λ. X, 143. Οὐκ ἦν τὸν φοβούμενον περὶ τῶν κυριωτάτων λύειν μὴ κατειδότα τίς ἡ τοῦ σύμπαντος φύσις, ἀλλ' ὑποπτευόμενόν τι τῶν κατὰ τοὺς μύθους· ὥστε οὐκ ἦν ἄνευ φυσιολογίας ἀκεραίας τὰς ἡδονὰς ἀπολαμβάνειν.

(2) Δ. Λ. X, 87. Οὐ γὰρ δὴ ἰδιολογίας καὶ κενῆς δόξης ὁ βίος ἡμῶν ἔχει χρείαν, ἀλλὰ τοῦ ἀθορύβως ἡμᾶς ζῆν.

τὰ φυσικὰ ζητήματα δὲν εἶχον τῷ Ἐπικούρῳ ἀξίαν, ἐφαίνετο αὐτῷ ἀδιάφορον, εἰ δυνατὸν ὁ κόσμος νὰ κινῆται ἢ νὰ ἵσταται, νὰ ἔχῃ τὸ σφαιροειδὲς σχῆμα ἢ τριγώνου ἢ ἄλλου, ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἄστρα νὰ σβέννηνται δύοντα ἢ νὰ ἅπτωσιν ἀνατέλλοντα, ἢ ὑπὸ γῆν νὰ ἀπόλληνται καὶ αὖθις νὰ γίνωνται, ἡ αὔξησις καὶ μείωσις τῆς σελήνης νὰ στηρίζωνται ἐπί τινος στροφῆς περὶ τὸ σῶμα τῆς σελήνης ἢ ἄλλης τινὸς αἰτίας, ἡ σελήνη νὰ ἦναι αὐτόφωτον ἢ ἑτερόφωτον (Δ. Λ. X, 88).

Ἡ τοῦ Ἐπικούρου φυσικὴ ἀπέβλεπεν εἰς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων ἁπλῶς, καὶ τὸ κατὰ συμβεβηκὸς παραδεχομένη κατεπολέμει τὴν τελεολογικὴν ἐξήγησιν (Lucr. I, 1021. στ. 156 Δ. Λ. X, 76). Κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ Ἐπικούρου οὐδὲν ἄλλο σύστημα ἠδύνατο αὐτῷ νὰ ἦναι εὐπροσδεκτότερον ἢ τὸ τοῦ Δημοκρίτου καὶ οὐδὲν ἄλλο νὰ καταστήσῃ βάσιν τῆς αὐτοῦ ἠθικῆς· διότι τὸ σύστημα τοῦτο ἰσχυριζόμενον, ὅτι μόνον σώματά εἰσιν, ἀρνεῖται τὰ καθόλου καὶ μετ' αὐτῶν τὴν περὶ τοὺς θεοὺς πίστιν καὶ πᾶσαν δύναμιν ἀνωτέραν· διὸ καὶ τὸ σύστημα τοῦτο ζητοῦν νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ φοβερὰ καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν ἄγει εἰς τὰς ἀτομικὰς ἡδονὰς καὶ συμβιβάζεται πρός τε τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν κανονικὴν αὐτοῦ.

Τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἄρχεται ὁ Ἐπίκουρος ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος ὅτι οὐδὲν γίγνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος· διότι εἰ μὲν πᾶν ἐκ μὴ ὄντος ἐγίγνετο, ἠδύνατο νὰ γίγνηται πᾶν ἐκ παντὸς σπερμάτων γε οὐδὲν προσδεόμενον· (Δ. Λ. X, 38)· καὶ εἰ ἐφθείρετο τὸ ἀφανιζόμενον εἰς τὸ μὴ ὄν, πάντα τὰ πράγματα θὰ ἀπώλοντο οὐκ ὄντων τῶν εἰς ἃ διελύετο· καὶ μὴν τὸ πᾶν ἀεὶ τοιοῦτον ἦν οἷον νῦν ἐστι, καὶ ἀεὶ τοιοῦτον ἔσται· παρὰ γὰρ τὸ πᾶν οὐδέν ἐστιν· ἄρα τὸ πᾶν ἐστιν ἀμετάβλητον, ἀεὶ τὸ αὐτό, οὔτε πρόσθεσιν λαμβάνον οὔτ' ἀφαίρεσιν· τὸ δὲ πᾶν ἐστι σῶμα. Πᾶσα οὐσία ἐνεργεῖ καὶ πάσχει· τὸ δ' ἐνεργοῦν καὶ πάσχον ἐστὶ σῶμα· ἄρα δὲν ὑπάρχει ἄλλο ἢ μόνον σώματα (1).

(1) Lucr. I, 440 Δ. Λ. X, 69. Καθ' ἑαυτὸ δὲ οὐκ ἔστι νοῆσαι τὸ ἀσώματον πλὴν ἐπὶ τοῦ κενοῦ· τὸ δὲ κενὸν οὔτε ποιῆσαι οὔτε παθεῖν δύναται·

Ὁ Ἐπίκουρος ἀποδοκιμάσας τὴν γένεσιν τοῦ παντὸς νὰ παραγάγῃ ὑπ' αἰτίου τινὸς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἣν οἱ ἔπειτα ὡς ἀνίκανον ἐγκατέλιπον. Οὗτος ἐζήτει τὴν γένεσιν τοῦ παντὸς νὰ ἐξηγήσῃ ἐξ ἁπλῶν αἰτίων τῆς φύσεως ἀρκούμενος νὰ ἀποδείξῃ ἁπλῶς τὸν τρόπον, καθ' ὃν σώματα ἐξ ἀτόμων συνίστανται καὶ διαλύονται· τὸ δὲ κενόν, τὰ ἄτομα, τὸ σχῆμα, τὸ βάρος καὶ ἡ κίνησις αὐτῶν εἰσὶν αἱ ἀρχαί, ἐξ ὧν ὁ Ἐπίκουρος τὸν κόσμον κατασκευάζει.

Ὅτι δ' ἔστι κενόν, ἀποδεικνύουσιν ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς τῶν σωμάτων βαρύτητος, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς κινήσεως, ἥτις ἄνευ βαρύτητος εἶναι ἀκατανόητος (Δ. Λ. Χ, 40 καὶ 67). Τὰ σώματα συνίστανται ἐξ ἀτόμων (πλήρους) καὶ κενοῦ (1)· τὸ δὲ κενὸν εἶναι φύσις ἀναφὴς ἢ ἔρημος παντὸς σώματος, καθ' ὅσον δὲ περιέχεται ὑπό τινος σώματος καλεῖται τόπος, ὡς διάστημα τὸ μεταξὺ τῶν ἐσχάτων τοῦ περιέχοντος· καθ' ὅσον δὲ σώματα δι' αὐτοῦ χωροῦσι χώρα, ὥστε αἱ τρεῖς αὗται ὀνομασίαι εἰσὶν ὀνόματα μόνον διάφορα τοῦ αὐτοῦ πράγματος (Στοβ. ἐκλ. Ι, 388). Τὰ δὲ σώματα σύγκεινται ἐκ μερῶν (Δ. Λ. Χ, 69)· καὶ μεταβάλλονται ἐκ τῆς κατὰ τόπον τῶν ἀτόμων μεταβολῆς (Σεξτ. Μαθ. Χ, 42)· ἐὰν τὰ σώματα διῃροῦντο ἐπ' ἄπειρον, θὰ διελύοντο εἰς τὸ μὴ ὄν· ἐὰν δ' ἐκ μὴ ὄντος ἐγένοντο, θὰ ἦτο ἄτοπον καὶ ἀδύνατον, διότι οὐδὲν ἐκ μὴ ὄντος γίνεται, ἀλλὰ πάντα ἐξ ὄντος (2). Ἐντεῦθεν τεκμαίρεται ὅτι τὰ ἄτομα οὔτ' ἐγένοντο, οὔτ' ἀπόλλυνται, ἀλλ' εἰσὶν ἀμετάβλητα καὶ ἄ-

ἀλλὰ κίνησιν μόνον δι' ἑαυτοῦ τοῖς σώμασι παρέχεται· ὥστε οἱ λέγοντες ἀσώματον εἶναι τὴν ψυχὴν ματαιάζουσιν· οὐδὲν γὰρ ἂν ἠδύνατο ποιεῖν οὔτε πάσχειν εἰ ἦν τοιαύτη.

(1) Σεξτ. Μαθ. Ι, 21. Χ, 240. ΧΙ, 226. Ὁ Ἐπίκουρος ὁρίζει τὸ σῶμα ὡς τριχῇ διαστὰν μετ' ἀντιτυπίας ἢ ὡς σύνοδον κατ' ἀθροισμὸν μεγέθους καὶ σχήματος καὶ ἀντιτυπίας καὶ βάρους.

(2) Δ. Λ. Χ, 40. Τῶν σωμάτων τὰ μέν ἐστι συγκρίσεις, τὰ δ' ἐξ ὧν αἱ συγκρίσεις πεποίηνται· ταῦτα δ' ἐστὶν ἄτομα καὶ ἀμετάβλητα εἴπερ μὴ μέλλει πάντα εἰς τὸ μὴ ὂν φθαρήσεσθαι, ἀλλ' ἰσχύοντα ὑπομένειν ἐν ταῖς διαλύσεσι τῶν συγκρίσεων· ὥστε τὰς ἀτόμους ἀναγκαῖον εἶναι σωμάτων φύσεις. Lucr. I, 147 καὶ ἑφ.

φθαρτα (Lucr. I, 529. Σεξτ. Μαθ. ΙΧ, 219. Στοβ. ἐκλ. Ι, 306). Ἐπειδὴ δὲ τὰ πρῶτα σώματα δὲν ἔχουσι κενόν, δὲν δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν, οὔτε νὰ μεταβληθῶσιν, οὔτε νὰ ἀπολεσθῶσιν (Δ. Λ. Χ, 41. Lucr. I, 528)· ταῦτα δ' εἰσὶ τοσοῦτον μικρά, ὥστε εἰσὶν ἀναίσθητα, διότι πράγματι δὲν φαίνονται· ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι ἄτομα μαθηματικά, ἀλλ' ὀνομάζονται οὕτω, διότι ἡ φυσικὴ ἰδιότης αὐτῶν ἀνθίσταται πάσῃ διαιρέσει (Δ. Λ. Χ, 44)· ταῦτα δ' εἰσὶν ἀχρώματα, ἄνευ θερμότητος, ἄνευ ἰδιοτήτων ὡρισμένων ὑπαρχουσῶν ὡρισμέναις ὕλαις (Δ. Λ. Χ, 54)· διότι οὐδὲν τῶν τεσσάρων στοιχείων εἰσίν, ἃ γίνονταί τε καὶ ἀπόλλυνται (Lucr. στ. 235 καὶ ἑφ.)· μόνον δὲ πρέπει νὰ ἔχωσι τὰς κοινὰς τῶν σωμάτων ἰδιότητας, δηλ. σχῆμα, μέγεθος καὶ βαρύτητα (Δ. Λ. Χ, 44)· ταῦτα ὅμως πρέπει νὰ ἔχωσιν οὐ μόνον σχῆμα, ἀλλὰ καὶ διαφορὰς τοῦ σχήματος ἀπείρους, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγοῦνται αἱ ἄπειροι τῶν ὄντων διαφοραί· αἱ διαφοραὶ ὅμως αὗται δὲν δύνανται νὰ ἦναι κατ' ἀριθμὸν ἄπειροι (Δ. Λ. Χ, 45), διότι τὸ ἄπειρον πλῆθος αὐτῶν θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν τάξιν τοῦ κόσμου, ἐν ᾧ μεταξὺ ἀκροτάτων ὁρίων εἰσὶ περικεκλεισμένα (Lucr. I, 500 καὶ ἑφ.). Ἐπίσης πρέπει τὰ ἄτομα νὰ διακρίνωνται καὶ κατὰ μέγεθος, διότι πάντα δὲν διαιροῦνται εἰς ἴσα μέρη· μόνον αὕτη ἡ διαφορὰ πρέπει νὰ ἔχῃ ὅρια· διότι ὡς ἄτομόν τι δὲν δύναται νὰ ἦναι τόσον μέγα, οἷον φαίνεται, οὕτω δὲν δύναται νὰ ἦναι καὶ ἀπείρως μικρὸν (Δ. Λ. Χ, 55)· πάλιν δὲ ἐκ τῆς τοῦ μεγέθους διαφορᾶς τῶν ἀτόμων ἕπεται ἡ ἀνομοιότης τοῦ βάρους αὐτῶν (Στοβ. ἐκλ. Ι, 346). Ὁ δ' ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων πρέπει νὰ ἦναι ἄπειρος, ὡς καὶ τὸ κενόν· διότι, ἐπειδὴ πᾶν πεπερασμένον εἶναι δι' ἑτέρου τοιοῦτον, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὅριον τοῦ παντός, πέραν τοῦ ὁποίου δὲν ἤθελεν εἶναι ἄλλο, ἑνὶ λόγῳ οὐδὲν ὅριον αὐτοῦ. Ἡ ἀπειρία αὕτη πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ περὶ τοῦ ὄγκου τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ τόπου· διότι, εἰ ἄπειρα ἄτομα δὲν εἶχον τόπον ἐν πεπερασμένῳ τόπῳ, θὰ διεσκεδάζετο ἀντιστρόφως ὡρισμένως ἀριθμὸς ἀτόμων ἐν ἀπείρῳ τόπῳ (1).

(1) Δ. Λ. Χ, 41. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ πᾶν ἄπειρόν ἐστιν· τὸ γὰρ πεπερασμέ-

Ὁ Ἐπίκουρος ὅμως διαφέρει τοῦ Δημοκρίτου ἐν τῷ περὶ γενέσεως· ἀμφότεροι ἰσχυρίζονται, ὅτι τὰ ἄτομα κινοῦνται ἀπ' αἰῶνος ἕνεκα τῆς βαρύτητος αὐτῶν (1)· πάντα δὲ τὰ σώματα κινοῦνται ἐν τῷ κενῷ κάτω· διότι ἐνόμιζεν, ὅτι τὸ βαρὺ μὴ στηριζόμενον ἔπρεπε νὰ πέσῃ (Lucr. I, 1074)· διὸ ἀντέλεγε τῷ Ἀριστοτέλει παραδεχομένῳ τὴν βαρύτητα πρὸς τὸ μέσον κινουμένην (Lucr. I, 1052)· πρὸς δὲ ἀντέλεγεν, ὅτι ἐν τῷ κενῷ οὔτε ἄνω οὔτε κάτω ἐστίν, ἀναφέρων τὴν ὅρασιν δεικνύουσαν ὅτι τὸ ἕν ἐστιν ἄνω ἀεί, τὸ δὲ κάτω (Δ. Λ. Χ, 60). Ὁ Δημόκριτος ὑπέθετεν, ὅτι τὰ ἄτομα πίπτοντα πίπτουσιν ἐπ' ἄλληλα καὶ ἑπομένως ἀποτελεῖται δίνη. Τοῦτο δὲ ἐφαίνετο τῷ Ἐπικούρῳ ἀδύνατον· διότι τοῦ κενοῦ μὴ παρέχοντος ἀντίστασιν ἔπρεπεν ὅλα νὰ πέσωσιν ἰσοταχῶς, ἑπομένως εἶναι ἀκατανόητον ὅτι ταῦτα πρὸς τὰ κάτω φερόμενα δὲν συμπίπτουσιν· ἵνα δὲ τὴν συμπλοκὴν καταληπτὴν καταστήσῃ ὑπέθεσεν, ὅτι τὰ ἄτομα πίπτοντα ἐκκλίνουσι τῆς καθέτου γραμμῆς. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐφαίνετο αὐτῷ ἀναπόφευκτος· διότι δὲν ἐσώζετο ἡ ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, ἐὰν πάντα τοῖς νόμοις τῆς βαρύτητος εἵποντο· διὸ ἡ ἔκκλισις δὲν ἐπήγαζεν ἐκ τῆς ἀναγκαιότητος, ἀλλὰ κατὰ τύχην ἐκ τῶν ἀτόμων (Lucr. II, 216 καὶ ἑφ.)· συνεπείᾳ δὲ τῆς συγκρούσεως τῶν ἀτόμων μέρος τούτων ἀποπάλλεται, τὰ μὲν κουφότερα ἄνω, τὰ δὲ βαρύτερα κάτω· ἐκ δὲ τῶν δύο τούτων κινήσεων ἡ δίνη προέρχεται, (Δ. Λ. Χ, 44), ἐξ αὐτῆς ἀθροισμὸς ἀτόμων, ὃς τῶν ἄλλων δι' ἰδίας κινήσεως χωριζόμενος ἴδιον κόσμον ἀπεργάζεται (Δ. Λ. Χ, 73 καὶ ἑφ.). Ὄντων δὲ τῶν ἀτόμων ἀϊδίων, ἀφθάρτων, ἦτο καὶ ἡ κοσμοποιΐα ἄνευ ἀρχῆς καὶ τέλους (Cicer. fin. I, 16).

Ἐπειδὴ τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενὸν ἄπειρα, εἰσὶ καὶ κόσμοι ἄπειροι (Δ. Λ. Χ, 45). Οἱ δὲ κόσμοι εἰσὶ διάφοροι, διότι αἱ ἄπειροι τῶν ἀτόμων συνθέσεις, ἃς ἡ τύχη παρήγαγε, δὲν ἠδύναντο νὰ ἦναι ὅμοιαι. Ὁ Ἐπίκουρος ὑπέθετεν, ὅτι οἱ κόσμοι διαφέρουσι κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν κατασκευήν, ὅτι τινὲς ὁμοιάζουσι τῷ παρ' ἡμῖν (Δ. Λ. Χ, 45 καὶ ἑφ.). Ἐπειδὴ ἐν τῷ ἀπείρῳ χρόνῳ παντοῖαι ἀτόμων συνθέσεις ἠδύναντο νὰ γείνωσιν, οὐδὲν δύναται νὰ γείνῃ μὴ πρότερον ὄν (1). Πάντες δ' οἱ κόσμοι εἰσὶν ὅμοιοι, γίνονται καὶ ἀπόλλυνται, αὔξουσι καὶ φθίνουσι (Δ. Λ. Χ, 73)· παρεισάγει δὲ καὶ τὰ κενὰ τῶν κόσμων διαστήματα ὑποθέτων κατ' ἀθροισμὸν τῶν ἀτόμων γένεσιν νέων κόσμων (Δ. Λ. Χ, 89)· ἀποτελεσθέντος δὲ ἀθροισμοῦ ἀτόμων διαφόρων κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος καὶ τῶν μὴ μεγαλειτέρων διὰ τὸ βάθος πρὸς τὸ κάτω εἰσχωρησάντων, τῶν δὲ μικροτέρων πρὸς τὸ ἄνω, ἐξετάθησαν οἱ ὄγκοι πλαγίως, καὶ ἐκ τῶν ἀνελθόντων ἀτόμων ἐγένοντο ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἄστρα, ἐκ δὲ τῶν κατελθόντων ἡ γῆ πυκνωθεῖσα δι' ἐπενεργείας τῆς τοῦ αἰθέρος καὶ ἡλίου θερμότητος· ἐκ δὲ τῆς γῆς ἐξεκενώθη ἡ θάλασσα, ἡ δὲ γῆ ἀποκλείεται ὑπὸ τῆς ἐξωτάτης περιφορᾶς καὶ τοῦ κενοῦ παρὰ τὸν κόσμον (Δ. Λ. Χ, 38).

Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι, ὅτι αἱ ἄτομοι καθέτως κινούμεναι δὲν συμπλέκονται, μὴ συμπλεκομένων δὲ οὔτε συνθέσεις γίνονται οὔτε κόσμοι· διὸ παρεδέχθη ἔκκλισιν τῶν ἀτόμων, ἐκ δὲ τῆς ἐκκλίσεως συμπλοκήν, ἐκ δὲ τῆς συμπλοκῆς γένεσιν κόσμων (Δ. Λ. Χ, 59. Lucr. 216 καὶ ἑφ.). Ἀλλ' ἡ παραδοχὴ αὕτη τῆς ἐκκλίσεως ἀντιφάσκει τῷ ἀξιώματι τοῦ Ἐπικούρου «ὅτι μηδὲν ἐκ μὴ ὄντος» (2). Ἐκτὸς δὲ τῆς πρώτης τῶν ἀτόμων κινήσεως, τῆς τε καθέτου καὶ μή, παραδέχεται ὁ Ἐπίκουρος καὶ ἑτέραν τινὰ κίνησιν τῶν ἀτόμων ἀλλήλοις συγ-

---

νον ἄκρον ἔχει· τὸ δὲ ἄκρον παρ' ἕτερόν τι θεωρεῖται· ὥστε οὐκ ἔχων ἄκρον πέρας οὐκ ἔχει, πέρας δ' οὐκ ἔχων ἄπειρον ἂν εἴη καὶ οὐ πεπερασμένον. Lucr. I, 951 καὶ 984 καὶ ἑφ.

(1) Δ. Λ. Χ, 43. Αἱ ἄτομοι συνεχῶς κινοῦνται· κινοῦνται δ' ἰσοταχῶς τοῦ κενοῦ τὴν εἶξιν παρεχομένου καὶ τῇ κουφοτάτῃ καὶ τῇ βαρυτάτῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Lucr. 79 καὶ ἑφ.

(1) Εὐσέβ. εὐαγ. προπ. I, 8, 9· ὅτι οὐδὲν ξένον ἀποτελεῖται ἐν τῷ παντὶ παρὰ τὸν ἤδη γεγενημένον χρόνον ἄπειρον.

(2) Πλούτ. anim. procr. p. 1015. Ἐπικούρῳ γὰρ οὐδ' ἀκαρὲς ἐγκλῖναι τὴν ἄτομον ἐγχωροῦσαν, ὡς ἐναντίον ἐπεισάγοντι κίνησιν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. Lucr. 217 καὶ ἑφ.

κρουομένων, τὸν ἀποπαλμόν· (Δ. Λ. X, 44)· αἱ δ' ἄτομοι συγκρινόμεναι καὶ συμπλεκόμεναι ποιοῦσι συστάσεις, ἃς περ κόσμους καλοῦσιν, καὶ αἱ μὲν ἐκ στρογγύλων συνιστάμεναι καὶ πρὸς τὸ ἄνω χωριζόμεναι ποιοῦσι τὰ ἄστρα, αἱ δὲ μὴ τοσοῦτον ὑψούμεναι τὸν ἀέρα, αἱ δὲ πρὸς τὸ κάτω φερόμεναι τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν, ἐξ ἧς φυτὰ καὶ ζῷα παντὸς εἴδους ἐγένοντο. (Δ. Λ. X, 44. Lucr. 417 καὶ ἐφ.). Ἐπειδὴ δ' ἄπειρα τὰ ἄτομα, εἰσὶν ἄπειροι καὶ οἱ κόσμοι· ἐπειδὴ οὗτοι διὰ συγκρίσεως τῶν ἀτόμων γίνονται, φθείρονται διὰ τῆς τούτων διακρίσεως.

Ἡ ἐξήγησις αὕτη προτίθεται νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι πάντα ἀπὸ τύχης ἐγένοντο καὶ οὐχὶ ὑπ' αἰτίου τινός, ὡς οἱ περὶ φύσεως ἐζήτουν νὰ ἀποδείξωσιν (Δ. Λ. X, 133. 93. 113). Ὁ δ' Ἐπίκουρος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ἀπὸ τύχης ἐγένοντο ἀμετάβλητοι τῆς φύσεως νόμοι (Δ. Λ. X, 142. Lucr. IV, 5, 821 καὶ ἐφ.).

Τὰ δ' ὄντα ὁ Ἐπίκουρος ἀπὸ τύχης παραγαγών, ἐκ μηχανικῶν ὅλως αἰτίων, ἀφῄρεσεν ἀπὸ τῆς φυσικῆς πᾶσαν ἀξίαν· σπουδάζων δὲ τὰ φυσικὰ φαινόμενα νὰ ἀποδείξῃ ἀσήμαντα ἰσχυρίζετο, ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων ἐστὶ τηλικοῦτον, ἡλίκον φαίνεται (Δ. Λ. X, 91). Προφυλάσσεται δὲ μήπως ὁ οὐρανὸς θεωρηθῇ ἔργον τοῦ θεοῦ ἢ αὐτῷ ζωὴ καὶ λόγος ἀποδοθῇ (Δ. Λ. X, 77). Ἡ γῆ φέρεται ἐπὶ τοῦ ἀέρος καὶ κεῖται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντός, διότι ὑπέθετε τὸ βάρος τῶν σωμάτων βαθμηδὸν μειούμενον (Δ. Λ. X, 74)· τοῦτο ὅμως ἀντιφάσκει ταῖς τοῦ Ἐπικούρου ὑποθέσεσιν.

Ἐπίσης δ' ἐπιπολαίως ἐπραγματεύθη καὶ περὶ μετεωρολογικῶν φαινομένων (Δ. Λ. X, 99 καὶ ἐφ.)· οὐδ' ἀνέφερε πῶς τὰ ὄντα, ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, γίνονται.

Τὴν δ' ἀρχαιοτάτην τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν ἐξηγεῖ λέγων, ὅτι οἱ παλαιοὶ ἦσαν τῶν νῦν ἰσχυρότεροι, ἀλλ' ἔζων ὡς τὰ θηρία, καθ' ὧν ἐμάχοντο, ἄνευ δικαίου καὶ κοινωνίας (Lucr. στ. 922 καὶ ἐφ.). Τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἠθοποίησιν ἐποιήσαντο, ἅμα ἔμαθον τὴν χρῆσιν τοῦ πυρός, ἅμα ἤρξαντο νὰ οἰκοδομῶσι σκηνὰς καὶ νὰ ἐνδύωνται δέρμασιν, ἅμα ὁ γάμος ἤρξατο καὶ ὁ

οἰκιακὸς βίος Lucr. στ. 1026. Δ. Λ. X, 25). Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐμάνθανε τέχνας ἀφορώσας εἰς τὴν τήρησιν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ζωῆς· τὸ εὑρεθὲν ἐτελειοποιεῖτο διὰ λογισμοῦ· οἱ νοημονέστεροι προΐσταντο ὡς διδάσκαλοι τῶν ἄλλων (Δ. Λ. X, 75. Lucr. στ. 1450)· τινὲς δ' ἀνήγειραν ἀκροπόλεις καὶ ἑαυτοὺς ἄρχοντας κατέστησαν· ἡ ἰσχὺς τῶν βασιλέων ἤγειρε τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τὴν σφαγὴν αὐτῶν· πρὸς δὲ περιστολὴν τῆς ἀναρχίας ἵδρυσαν ἀρχὰς καὶ ἔθεσαν ποινικοὺς νόμους χάριν τῆς τάξεως (Lucr. στ. 1106).

Περὶ δὲ ψυχῆς λέγει (Δ. Λ. X, 63)· ὅτι αὕτη εἶναι σῶμα λεπτομερὲς παρ' ὅλον τὸ ἄθροισμα παρεσπαρμένον προσεμφερέστατον δὲ πνεύματι θερμοῦ τινα κρᾶσιν ἔχοντι· ἀσώματον δ' ἐστι μόνον τὸ κενόν, διότι τὸ κενὸν οὔτε νὰ ποιήσῃ τι δύναται οὔτε νὰ πάθῃ, ἀλλὰ μόνον κίνησιν δι' ἑαυτοῦ τοῖς σώμασι παρέχεται (Δ. Λ. X, 67)· ἐπειδὴ ἄρα ἡ ψυχὴ καὶ νὰ ποιήσῃ τι δύναται καὶ νὰ πάθῃ, εἶναι σῶμα (Lucr. III, 153 καὶ ἐφ.), καθὸ δὲ σῶμα ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐξ ἀτόμων λειοτάτων καὶ στρογγυλοτάτων πολλῷ τινι διαφερουσῶν τῶν τοῦ πυρός (Δ. Λ. X, 66)· τοῦτο δ' ἀποδεικνύει ἐκ τῆς ταχύτητος τῶν νοητικῶν κινήσεων, ἐκ τῆς ἀμέσου διαλύσεως τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ἄψυχον βαρύτερον τοῦ ἐμψύχου ἐστίν (Lucr. III, 177 καὶ ἐφ. Δ. Λ. X, 63)· διὸ τὴν ψυχὴν ὑπέλαβε κρᾶμα ἐκ πυρὸς καὶ ἀέρος ἢ ἐκ τεσσάρων, ἐκ ποιοῦ πυρώδους, ἐκ ποιοῦ ἀερώδους, ἐκ ποιοῦ πνευματικοῦ, ἐκ τετάρτου δὲ τοῦ αἰσθητικοῦ, ὧν τὸ μὲν πνεῦμα κίνησιν ἐμποιεῖ, ὁ δ' ἀὴρ ἠρεμίαν, τὸ δὲ θερμὸν τὴν φαινομένην θερμότητα τοῦ σώματος, τὸ δ' ἀκατανόμαστον τὴν αἴσθησιν (Στοβ. ἐκλ. I, 798). Κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἐν τῇ μίξει ἀποτελεῖται ἡ κρᾶσις τῶν ἀνθρώπων οὕτως ἢ οὕτως (Lucr. III, 288 καὶ ἐφ.). Ὁ Ἐπίκουρος τὴν ψυχήν, ὡς τὸ σπέρμα, θεωρεῖ ἀπόσπασμα ψυχῆς καὶ σώματος· ἐπειδὴ ὅμως καὶ θηλυκὸν σπέρμα παρεδέχετο, παρεδέχετο ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι κρᾶμα τῶν τῆς ψυχῆς ἀτόμων τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς παρεσπαρμένον καθ' ὅλον τὸ σῶμα, παρεσπαρμένον ὅμως παρεδέχετο μόνον τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς, τὸ

δὲ λογικὸν τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἔχει ἐν τῷ στήθει (Δ. Λ. X, 66), τούτῳ δὲ μόνῳ ὑπάρχει ἡ νοητικὴ ἐνέργεια, ἡ αἴσθησις, ἡ φαντασία, ἡ κίνησις τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ νοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ τὸ ζῆν κρέμαται· καίτοι δ' ἀμφότερα ἓν ὂν ποιοῦσι, δύνανται ὅμως νὰ ἦναι ἓν ἐν διαφόρῳ καταστάσει· ἡ μὲν λογικὴ ψυχὴ δύναται νὰ ἦναι εὔθυμος, τὸ δὲ σῶμα καὶ ἡ ἄλογος ψυχὴ νὰ αἰσθάνωνται πόνον· καὶ ἀντιστρόφως, μέρη τοῦ σώματος νὰ γείνωσιν ἀνάπηρα, ἡ δὲ λογικὴ ψυχὴ νὰ μὴ ὑποχωρήσῃ καὶ μετ' αὐτῆς ἡ ζωή· Δ. Λ. X, 66)· μόνον δ' ὅταν ὁ δεσμὸς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος λυθῇ, δὲν δύναται νὰ διαρκέσῃ ἡ ψυχή· διότι τὰ ἄτομα αὐθωρεὶ ἕνεκα τῆς κουφότητος καὶ κινητικότητος διασκεδάζονται· ἑπομένως καὶ τὸ σῶμα μεταβαίνει εἰς σῆψιν (Δ. Λ. X, 64. **Lucr. III, 417** καὶ ἐφ.). Ἐπειδὴ δ' ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα συνδέονται οὕτως, ὥστε τὸ ἓν ἄνευ τοῦ ἑτέρου νὰ ὑπάρξῃ δὲν δύναται, καὶ τοῦ ὅλου ἀθροίσματος λυομένου διασπείρεται ἡ ψυχὴ καὶ δὲν ἔχει αἴσθησιν, φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ ψυχή, ὡς τὸ σῶμα, εἶναι φθαρτή. Ἐὰν ἡ ἰδέα αὕτη ἀπελπίζῃ τὸν ἄνθρωπον, τοῦτο ὁ Ἐπίκουρος εὑρίσκει ἀκατάληπτον· διότι μετὰ τοῦ ζῆν παύει καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ κακοῦ (1). Ἐπειδὴ δὲ πᾶν ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἐν αἰσθήσει, ὁ δὲ θάνατός ἐστι στέρησις αἰσθήσεως, φανερόν εἶναι ὅτι οὐδέν ἐστι μετὰ θάνατον, οὔτ' ἀγαθὸν οὔτε κακόν· διότι ὅταν ὁ θάνατος ὑπάρχῃ, ὃς κακὸν θεωρεῖται, ἡμεῖς δὲν ὑπάρχομεν· ὅταν δ' ἡμεῖς ὑπάρχωμεν, ὁ θάνατος δὲν ὑπάρχει· ὥστε γνῶσις ὀρθή, ὅτι ὁ θάνατος οὐδέν ἐστι πρὸς ἡμᾶς ἀπολαυστὸν ποιεῖ τὸ τῆς ζωῆς θνητόν· διότι ἀληθῶς τότε ἀπολαύει τις, ὅταν μηδὲν ἔχῃ νὰ φοβῆται μετὰ θάνατον. Ὁ Ἐπίκουρος ὅμως δὲν ἀπέδειξεν, ὅπερ ἔδει, ὅτι τὸ μὴ εἶναί ἐστι βέλτιον τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἐδόξαζεν, ὅτι ἡ θεωρία αὐτοῦ ἀναιροῦσα τὸν φόβον τοῦ θανάτου ἡσυχάζει τὸν ἄνθρωπον (Δ. Λ. X, 81. **142**). Ἡ διάκρισις λογικῆς καὶ ἀλόγου ψυχῆς ἐν ὑλικῇ περὶ ψυ-

---

(1) Δ. Λ. X, 61 καὶ ἐφ. Lucr. III, 324 καὶ ἐφ. Δ. Λ. X, 124. Τὸ φρικωδέστατον οὖν τῶν κακῶν, ὁ θάνατος, οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· διότι τὸ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ, τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς (Δ. Λ. X, 139. 124 καὶ ἐφ.).

χῆς θεωρίᾳ εἶναι τῷ ὄντι παράδοξος· παράδοξον προσέτι, ὅτι ὁ Ἐπίκουρος παραδέχεται τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταγωγὴν (**Lucr. II, 991** καὶ ἐφ.)· ἐπίσης παράδοξος εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτοῦ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὕλην αἰθέριον.

Ἐκ δὲ τῶν φαινομένων τῆς ψυχικῆς ζωῆς συνδέει ὁ Ἐπίκουρος τὴν αἴσθησιν μετὰ τῆς περὶ τῶν εἰδώλων θεωρίας ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἐκ τῆς ἐπιφανείας τῶν σωμάτων ἀποσπῶνται διηνεκῶς ἄπειρα μόρια, ἃ διὰ λεπτότητα διατρέχουσι τὰ ἀπώτατα διαστήματα ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ διὰ τοῦ κενοῦ. Πολλαὶ τούτων τῶν ἀποῤῥοῶν κωλύονται εὑρίσκουσαι ἀντίστασιν· ἐν ἄλλαις δὲ τηροῦσι τὰ ἄτομα ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ σύνθεσιν, ἣν εἶχον ἐν τοῖς σώμασιν· ὥστε παρέχουσιν εἴδωλα τῶν ὄντων πυκνότητος στερούμενα· τῶν δ' εἰδώλων διὰ τῶν αἰσθητηρίων εἰς τὴν ψυχὴν εἰσερχομένων προέρχονται αἱ περὶ τὰ ὄντα παραστάσεις ἡμῶν (Δ. Λ. X, 32 καὶ τὰ καθ' ὕπνον φαντάσματα καὶ τῶν μαινομένων)· διότι τὰ εἴδωλα ὁτὲ μὲν διαμένουσι πλείονα χρόνον ἢ τὰ ὄντα, ὁτὲ δὲ προέρχονται ἐκ τυχαίας συνθέσεως τῶν ἀτόμων, ὁτὲ δὲ μίγνυνται εἰς τὰ αἰσθητήρια ἀφικόμενα, (Πλούτ. μαντ. ἐκλεκ. 19), οἷον τὸ φάντασμα κενταύρου μέμικται ἐκ τοῦ εἰδώλου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ εἰδώλου τοῦ ἵππου· ὅθεν ἡ αἴσθησις εἶναι ἀδιάψευστος, ἡ δ' ἀπάτη προέρχεται ἐκ τῶν εἰδώλων ἀλλοιωμένων ἢ στρεβλωμένων πρὸ τῆς ἐπεισελεύσεως αὐτῶν εἰς τὰ αἰσθητήρια (**Lucr. IV. 351** καὶ ἐφ.)· οὕτως ἐξηγεῖ τὴν φαινομένην κίνησιν τῶν φαντασμάτων καθ' ὕπνον ὁρωμένων ἐκ τῆς ταχείας ἀλλεπαλλήλου ἀκολουθίας ὁμοίων εἰδώλων φαινομένης ἡμῖν ὡς μεταβολῆς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ εἰδώλου (**Lucr. IV, 766. V, 141** καὶ ἐφ.). Μετὰ δὲ τῆς παραδοχῆς ἔξωθεν εἰδώλων παραδέχεται καὶ κίνησιν αὐτενεργόν· καὶ ἐκ ταύτης τῆς αὐτενεργείας πηγάζει ἡ δόξα διαφέρουσα τῆς αἰσθήσεως, διότι δύναται νὰ ἦναι ἀληθής, ἐὰν συμφωνῇ τῇ αἰσθήσει, ψευδής, ἐὰν αὐτῇ δὲν συμφωνῇ (1)· κατ' αὐτὴν δὲ ἐὰν δὲν ἐπιμαρτυρηθῇ ἢ ἀντιμαρτυ-

---

(1) Δ. Λ. X, 51. Τὸ δὲ διημαρτημένον οὐκ ἂν ὑπῆρχεν, εἰ μὴ ἐλαμβάνο-

ρηθῇ τὸ ψεῦδος γίνεται, ἐὰν δ' ἐπιμαρτυρηθῇ ἢ μὴ ἀντιμαρτυρηθῇ τὸ ἀληθές.

'Εκ δὲ τῆς φαντασίας παρήγαγεν ὁ 'Επίκουρος τὴν βούλησιν καὶ τὴν πρᾶξιν· ἡ ψυχὴ κινεῖται ὑπὸ τῶν φαντασιῶν, καὶ ἡ κίνησις αὕτη μεταδίδοται τῷ σώματι (Lucr. IV, 874 καὶ ἑφ. Γαλην. καθ' Ἱπποκρ. καὶ Πλάτ. V, 2). Περὶ δὲ τῆς οὐσίας τῆς βουλήσεως δὲν συνεζήτησεν, ἀλλ' εἰς σωτηρίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἀπέβλεψε. Τὴν δ' ἐλευθερίαν αὐτῆς θεωρεῖ ἀναγκαίαν, διότι ἄλλως ἀναιρεῖται ὁ ἠθικὸς καταλογισμὸς, καὶ ἡμεῖς πίπτομεν ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν ἀναγκαιότητα, εἰς τὴν δουλείαν (Δ. Λ. X, 133)· διὸ ἔπρεπεν ὁ 'Επίκουρος νὰ συζητήσῃ περὶ τῆς οὐσίας τῆς βουλήσεως. Ὁ 'Επίκουρος ἀποφηνάμενος τὸν κόσμον ἀπὸ τύχης, ἀπὸ τυχαίας τῶν ἀτόμων συνθέσεως, γινόμενον ἐνόμιζεν, ὅτι τὰ περὶ θεῶν καὶ προνοίας εἰρημένα καὶ τὰ περὶ ὑπάρξεως αὐτῶν ὅλως περιττά.

Διὰ δὲ τῆς θεωρίας αὐτοῦ ἤλπιζεν ὅτι ἠδύνατο νὰ απομακρύνῃ οὐ μόνον τὴν δεισιδαιμονίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν περὶ προνοίας πρόληψιν. 'Ασεβὴς κατ' 'Επίκουρον δὲν ἐθεωρεῖτο ὁ ἀναιρῶν τοὺς θεοὺς τῶν πολλῶν, ἀλλ' ὁ παραδεχόμενος τὰς ἡμαρτημένας τῶν πολλῶν δόξας (1). Ἐπειδὴ ἡ θρησκεία τὰ μέγιστα κακὰ παρέσχε (Lucr. III, 14 καὶ ἑφ.), πρέπει ὁ ἀποβαλὼν διὰ φυσικῆς θεωρίας νὰ ὑμνῆται νικητὴς τοῦ μεγίστου τῆς ἀνθρωπότητος ἐχθροῦ. Ὁ 'Επικούρος καὶ τὴν ποίησιν ἀπέρριπτεν ὡς ὀλέθριον μύθων δέλεαρ, καὶ τὴν πρόνοιαν ἀπεκάλουν οἱ 'Επικούρειοι μῦθον (2).

Πῶς ἠδύνατο ἡ θεία πρόνοια, ἠρώτων, νὰ ἦναι δημιουργὸς

μεν καὶ ἄλλην τινὰ κίνησιν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συνημμένην μὲν διάλειψιν (δηλ. χωριστὴν τῆς αἰσθητῆς ἐπιβολῆς) κίνησιν δ' ἔχουσαν.

(1) Δ. Λ. X, 123. Οἵους δ' αὐτοὺς (τοὺς θεοὺς) οἱ πολλοὶ νομίζουσιν, οὐκ εἰσίν, οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοὺς οἵους νομίζουσιν· ἀσεβὴς δὲ οὐχ ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων.

(2) Πλούτ. μαντ. ἐκλελ. 19. 'Επικουρείων δὲ χλευασμοὺς καὶ γέλωτας οὔτι φοβητέον οἷς τολμῶσι χρῆσθαι καὶ κατὰ τῆς προνοίας μῦθον αὐτὴν ἀποκαλοῦντες. Cic. N. Δ. I, 8, 18.

κόσμου, ἐν ᾧ τόσα κακά εἰσίν; πῶς χάριν τοῦ ἀνθρώπου νὰ δημιουργηθῇ κόσμος, οὗ τὸ σμικρότατον οἰκεῖ ὁ ἄνθρωπος; πῶς αὐτῷ νὰ ὑπηρετῇ φύσις ἐπιβουλευομένη τὴν ζωὴν καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ αὐτὸν εἰς τὸν κόσμον πέμπει ἀβοήθητον μᾶλλον ἢ πᾶν θηρίον; Lucr. V, 196 καὶ ἑφ.). Πῶς ἠδύνατο ὁ θεὸς νὰ ἦναι μακάριον ὂν ἔχον τὴν φροντίδα πάντων; (Δ. Λ. X, 76). Πῶς ἠδυνάμεθα ἀπέναντι τοιούτου θεοῦ περὶ πάντων προνοοῦντος νὰ ἤμεθα ἄνευ φόβου; Μετὰ τῶν θεῶν τῶν πολλῶν θέλουσιν ἀναιρεθῇ καὶ οἱ δαίμονες, μετὰ τῆς προνοίας καὶ ἡ ἀναγκαιότης τῶν προσευχῶν καὶ τῆς μαντικῆς (Πλούτ. μαντ. ἐκλ. 19. Δ. Λ. X, 135. Lucr. V, 379 καὶ ἑφ. Cicer. N. Δ. I, 20 55). Ὁ 'Επίκουρος ὅμως δὲν προέθετο, ὡς φαίνεται, νὰ καταστρέψῃ τὴν περὶ τοὺς θεοὺς πίστιν, ἀλλ' αὐτὴν νὰ καταστήσῃ ἀνίσχυρον, (Seneca de benef IV, 19), καὶ οὕτω νὰ καταστρέψῃ τὰς τότε δεισιδαιμονίας (Cicer. N. Δ. I, 16. Lucr. V, 8 καὶ ἑφ.). Ὁ 'Επίκουρος παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν τῶν θεῶν λέγων, ὅτι οὐδὲν ἔθνος, οὐδεὶς ἄνθρωπός ἐστιν, ὁ μὴ ἔχων ἰδέαν τινὰ περὶ θεῶν (1). Ὅτι ὁ 'Επίκουρος δὲν ἐζήτησε τὴν θρησκείαν νὰ καταστρέψῃ, καὶ ἐκ φόβου τῇ κοινῇ γνώμῃ συνεμορφώθη, δὲν εἶναι κατηγορία δικαία, διότι τότε ἡ ἀθεΐα οὐδένα ἔφερε κίνδυνον. Ὁ 'Επίκουρος τὴν τῶν θεῶν ὕπαρξιν παρεδέχετο, ἐνόμιζεν ὅμως, ὅτι ἡ περὶ θεῶν πρόληψις προήρχετο ἐκ τῶν εἰδώλων (Cicer. N. Δ. I, 18, 46.)· μόνον δ' ἀπορεῖ πόθεν οἱ ἄνθρωποι τὴν πρόληψιν ταύτην περὶ θεῶν ἔλαβον; Ὁ 'Επίκουρος δοξάζει, ὅτι αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι ἔλαβον ἐξ ἀγνοίας καὶ φόβου· (Σεξτ. Μαθ. IX, 25)· μεγάλων εἰδώλων καὶ ἀνθρωπομόρφων κατὰ τοὺς ὕπνους προσπιπτόντων ὑπέλαβον ὅτι καὶ ἀληθῶς εἰσί τινες τοιοῦτοι θεοὶ ἀνθρωπόμορφοι (Lucr. V, 1168 καὶ ἑφ. Δ. Λ. X, 123. 139· τοὺς θεοὺς λόγῳ θεωρητοὺς εἶναι· ἀρέσκ. φιλοσ. I, 19. 39). Τὴν τάξιν τῶν οὐρανίων σωμάτων ἀμαθεῖς ἀνήγαγον εἰς θεούς· πολλὰ γεγονότα ὑπέλαβον ὡς σημεῖα αὐ-

(1) Cicer. Φ. Δ I, 16. Quae est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habet sine doctrina anticipationem quandam deorum?

τῶν· τρομερὰ τῆς φύσεως φαινόμενα, οἷον τρικυμίαι, σεισμοὶ καὶ τὰ τούτοις ὅμοια παρήγαγον ἐν ταῖς ψυχαῖς τὸν φόβον ἀνωτέρων δυνάμεων (Lucr. V, 1159 καὶ ἐφ. Σεξτ. Μαθ. IX, 25. Δ. Λ. X, 98. 125)· διότι τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ φόβου ἀπελευθέρωσις. Τὰ δ' εἴδωλα τῶν θεῶν, ἃ οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ, ἐπήγασαν ἐξ αὐτῶν τῶν θεῶν· ἐπειδὴ δ' ἐκ πραγματικῶν θεῶν ἐπήγασαν, ἔχουσιν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔννοιαν περὶ θεοῦ. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Ἐπικούρου περὶ θεῶν συμφωνεῖ τῇ περὶ γνώσεως θεωρίᾳ αὐτοῦ. (Δ. Λ. X, 124). Ὁ Ἐπίκουρος παρεδέχετο διαφόρους θεοὺς (Cicer. N. Δ. I, 34. 95). Τὰ δὲ χαρακτηριστικὰ τοῦ θείου εἰσὶν αὐτῷ τὸ ἄφθαρτον καὶ τὸ μακάριον· (Δ. Λ. X, 123· πρῶτον μὲν τὸν θεὸν ζῷον ἄφθαρτον καὶ μακάριον νομίζων)· οἱ θεοὶ κατ' Ἐπίκουρον συνίσταντο ἐκ λεπτοτάτων ἀτόμων, κατῴκουν ἐν τοῖς μεταξὺ τῶν κόσμων διαστήμασιν, εἰσὶν ἀφρόντιδες, μακάριοι, λαλοῦσι γλῶσσαν Ἑλληνικὴν ἢ τελειοτέραν, δέονται τροφῆς οἰκείας, ἐνὶ λόγῳ οἱ θεοὶ ὑποτίθενται ὡς κοινωνία Ἐπικουρείων φιλοσόφων πάντα ἔχουσα, ζωὴν ἀΐδιον, ἀφροντισίαν καὶ διασκέδασιν, (Δ. Λ. X, 77. 97. 139 Cicer. N. Δ. I, 19, 49). Ἐξ ἅπαντος δ' οἱ θεοὶ τοῦ Ἐπικούρου ἐξ ἀτόμων συγκείμενοι δὲν δύνανται νὰ ἦναι ἀθάνατοι καὶ μακάριοι, ὡς ὁ Ἐπίκουρος ἐδόξαζε, διότι τοῦτό ἐστιν ἀντίφασις (1).

Μακαριότητα δὲ λέγων ὁ Ἐπίκουρος ἐνόει, ὡς φαίνεται, τὸ ἀτάραχον καὶ ἀμέριμνον περὶ τὰ τοῦ κόσμου· καὶ φαίνεται ὅτι οὐ μόνον τοὺς θεούς, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων εἴδωλα θεῖα ὑπέθετεν (Cicer. N. Δ. I, 12).

Πρῶτοι μὲν θεοὶ εἰσίν, ὡς φαίνεται, οἱ ἐξ ἀτόμων συγκείμενοι, καὶ ἡ λέξις «κατ' ἀριθμὸν ὑφεστῶτες» ἐσήμαινεν ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ ἀτόμων συγκειμένους, δεύτεροι δὲ τὰ ἐξ αὐτῶν εἴδωλα (Cicer. N. Δ. I, 18). Οἱ δὲ θεοί εἰσιν οὐ μόνον ἀνθρωποειδεῖς, ἀλλ' ἔχουσι καὶ σώματα ἀνθρωποειδῆ. Καίτοι δ' ὁ Ἐπίκουρος τοὺς θεοὺς ἀθανάτους λέγει, ἀλλὰ καθὸ σύνθετοι δὲν εἶναι ἀθάνατοι, διότι πᾶν σύνθετον εἶναι φθαρτόν· μόνα δὲ τὰ ἄτομα εἶναι ἀΐδια (Lucr. III, 807 καὶ ἐφ. Πλούτ. de phys. phil. decr. I, 7. II, 4).

(1) Πλούτ. περὶ φυσ. δογμ. I, 7. Ἐπίκουρος ἀνθρωποειδεῖς μὲν πάντας τοὺς θεοὺς (διότι τὸ ἀνθρώπινον σχῆμα εἶναι τὸ κάλλιστον), λόγῳ δὲ πάντας τούτους θεωρητοὺς διὰ τὴν λεπτομέρειαν τῆς τῶν εἰδώλων φύσεως.

Μόνοι λοιπὸν τοιοῦτοι θεοὶ κατ' Ἐπίκουρον δὲν εἶναι φοβεροί, ἀλλ' ἐλεύθεροι καὶ ἁγνοὶ καὶ διὰ τὴν τελειότητα αὐτῶν λατρευόμενοι. Τοιοῦτοι δὲ θεοί εἰσιν ἄπειροι, παρίστανται δ' ὡρισμένοι κατ' ἀριθμόν, διότι συγχέονται τὰ ἐκ τῶν θεῶν εἴδωλα εἰς τὴν ψυχὴν εἰσερχόμενα μετ' αὐτῶν (Δ. Λ. X, 50). Ἡ Ἐπικούρειος σχολὴ λέγουσα, ὅτι δὲν μακρύνεται τῆς τῶν πολλῶν λατρείας, κατεπολέμει τὴν τῶν πολλῶν θρησκείαν, καὶ ἐν τούτῳ ὑφίσταται ἀναντιρρήτως μία τῶν οὐσιωδεστάτων αὐτῆς ὑπηρεσιῶν (Lucr. II, 598 καὶ ἐφ. III, 976 καὶ ἐφ.). Ὁ Ἐπίκουρος ἐζήτησε νὰ ἀπομακρύνῃ πάντα φόβον πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῶν θεῶν πᾶσαν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸν κόσμον Cicer. N. Δ. I, 20).

Καθ' ὅσον δ' οἱ θεοὶ μακάριοι, εἰσὶν ἄφθαρτοι, οὔτε πράττοντες, οὔτε πράγματα ἔχοντες, οὔτ' ἄλλῳ παρέχοντες, οὔτε ὀργῶν μετέχοντες, οὔτε χαρίτων, διότι ταῦτά εἰσιν ἀσθενῶν πάντα (Δ. Λ. X. 139). Ἐκ τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων τεκμαίρεται ὁ Ἐπίκουρος, ὅτι τὸν κόσμον οἱ θεοὶ οὔτ' ἐποίησαν οὔτε κυβερνῶσιν οὔτε διατηροῦσιν. Ἡ δὲ μακαριότης τῶν θεῶν ὑφίσταται ἐν τῇ κτήσει ἁπάντων τῶν ἀγαθῶν, τῆς σοφίας καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς βεβαιότητος, ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη ἔσται ἀΐδιος (Cicer. N. Δ. I, 19 καὶ ἐφ.). Ἡ δὲ μακαριότης αὕτη τῶν θεῶν διακρίνεται ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων, διότι ἡ μὲν τῶν θεῶν εἶναι ἀμετάβλητος, ἀεὶ ἡ αὐτή, ἡ δὲ τῶν ἀνθρώπων ἔχει πρόσθεσιν καὶ ἀφαίρεσιν ἡδονῶν (Δ. Λ. X, 121).

Ἐπειδὴ δ' ἀρετὴν ὁ Ἐπίκουρος ἐνόει τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ κτᾶν τὴν μεγίστην ἡδονήν, ἡ ἔννοια αὐτῆς δὲν ἁρμόζει πρὸς τὴν τοῦ τελείου ὄντος, οὐδ' ἡ μεγίστη ἀταραξία φέρει εἰς εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα.

Ὁ Ἐπίκουρος ὑπολαβὼν τὸ αὐτόματον ἀρχὴν τοῦ παντὸς κατέστρεψε τὴν περὶ τέλους ἔννοιαν τοῦ παντὸς καὶ τῶν καθ'

ἕκαστα. Ἀπ' ἐναντίου δὲ τὴν ἀναλογίαν ἀρχὴν ἀποφηνάμενος τῆς παρατηρήσεως κατέστη ἱδρυτὴς τῆς ἐμπειρικῆς φυσικῆς.

Ἡ φυσικὴ τοῦ Ἐπικούρου ἀπομακρύνει τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἀπὸ τύχης ὅμως ἐγκαθιδρύουσα καταστρέφει πάντα φόβον καὶ πᾶσαν περὶ τοὺς θεοὺς πίστιν.

Ἀλλὰ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον συνδέεται ἡ φυσικὴ αὐτοῦ μετὰ τῆς αὐτοῦ ἠθικῆς.

Καθ' ὅσον δ' ἐπανάγει τὴν γνῶσιν ἀπὸ τοῦ μεταφυσικοῦ εἰς τὸ ἐμπειρικόν, εἰς τὴν γνῶσιν τῶν καθ' ἕκαστα, συνδέεται καὶ μετὰ τῆς αὐτοῦ κανονονικῆς.

5) Ἠθική.

Ἡ μὲν φυσικὴ ἀπέβλεπεν εἰς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν προλήψεων κωλυουσῶν τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ, ἡ δὲ ἠθικὴ προτίθεται νὰ διδάξῃ αὐτὸν περὶ τῆς οὐσίας τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῶν μέσων πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς. Τὸ θεωρητικὸν τοῦ συστήματος ἐξέθηκε τὰ καθ' ἕκαστα ὡς τὰληθῆ, τὴν δὲ καθόλου τάξιν παραχθεῖσαν ἐξ ἐνεργειῶν κατὰ συμβεβηκός· ἡ δὲ ἠθικὴ θέτει κανόνα τὴν ἀτομικὴν αἴσθησιν καὶ τὸ ἀγαθόν, τὴν εὐδαιμονίαν, τέλος τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ τῆς τοῦ Ἐπικούρου ἠθικῆς ἀντικείμενον ἦτο τὸ μέγιστον ἀγαθόν· μέγιστον δ' ἀγαθὸν κατ' Ἐπίκουρόν ἐστι τὸ διώκειν τὴν ἡδονὴν καὶ φεύγειν τὴν ἀλγηδόνα. Τοῦ ἀξιώματος τούτου ἀπόδειξις δὲν ἐφαίνετο τῷ Ἐπικούρῳ ἀναγκαία, διότι ἡ βεβαιότης αὕτη δέδοται ἀμέσως ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ ὑποτίθεται ὡς κανὼν ἐν τῷ ποιεῖν καὶ φεύγειν (2). Ἐπειδὴ ἀπόδειξις ἠτεῖτο, ἔφερεν ὡς τοιαύτην τὸ γεγονός, ὅτι καὶ τὰ ζῷα καὶ ὁ

(1) Δ. Λ. Χ, 128 καὶ ἑφ. Τὴν ἡδονὴν καὶ τέλος λέγομεν τοῦ μακαρίως ζῆν· πρῶτον ἀγαθὸν τοῦτο καὶ σύμφυτον· πᾶσα οὖν ἡδονὴ ἀγαθόν, καθάπερ καὶ ἀλγηδὼν πᾶσα κακόν.

(2) Δ. Λ. Χ, 129. Ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἔγνωμεν καὶ ἀπὸ ταύτης καταρχόμεθα πάσης αἱρέσεως καὶ φυγῆς καὶ ἐπὶ ταύτην καταντῶμεν ὡς κανόνι τῷ πάθει κρίνοντες.

ἄνθρωπος τῆς μὲν ἡδονῆς ὀρέγονται, τὴν δ' ἀλγηδόνα φεύγουσιν (1)· ὥστε ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ σύμφυτον ἀγαθὸν παντὸς ὄντος, καὶ ἐπομένως ἔσται τὸ τέλος πάσης ἡμῶν ἐνεργείας. Κατ' Ἐπίκουρον δ' εἰσὶ διάφορα εἴδη ἡδονῆς καὶ ἀλγηδόνος καὶ βαθμοὶ διάφοροι· ἐπειδὴ ἐνδέχεται, ἔλεγε, νὰ ἀποκτήσωμεν ἡδονὴν δι' ἀποχῆς ἄλλων ἡδονῶν ἢ δι' ἀλγηδόνος, ἢ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ἀλγηδόνα δι' ἀλγηδόνος, ἢ δι' ἀποχῆς ἡδονῆς, νουθετεῖ ὁ Ἐπίκουρος ἐν τοιαύταις περιπτώσεσι νὰ σταθμίζωμεν τὴν σχέσιν τῶν ἡδονῶν καὶ ἀλγηδόνων καὶ κατ' ἀναφορὰν εἰς τὴν ὠφέλειαν ἢ ζημίαν νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ἀγαθὸν ὡς κακὸν καὶ τὸ κακὸν ὡς ἀγαθόν, νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν ἡδονήν, ἐὰν ἐξ αὐτῆς ἀπειλῆται μεγαλειτέρα ἀλγηδών, καὶ τὴν ἀλγηδόνα νὰ παραδεχώμεθα, ἐὰν μέλλωμεν νὰ ἀποκτήσωμεν μεγαλειτέραν ἡδονήν (2). Μετὰ δὲ Πλάτωνος ἰσχυρίζεται, ὅτι πᾶσα θετικὴ ἡδονὴ στηρίζεται ἐπί τινος χρείας, ἐπομένως ἐπί τινος ἀλγηδόνος ἀφαιρουμένης δι' ἀναπληρώσεως αὐτῆς· διὰ τοῦτο τεκμαίρεται, ὅτι ἡ οὐσία καὶ τὸ τέλος πάσης ἡδονῆς ὑφίσταται ἐν τῇ ἀπονίᾳ, ὅτι τὸ ἀγαθὸν ἄλλο δὲν εἶναι εἰ μὴ ἐλευθερία κακῶν (3).

Οἱ Κυρηναϊκοὶ δὲν ἔθετον τὴν ἀπονίαν ἤτοι τὴν τῆς ψυχῆς

(1) Στοβ. ἐκλ. II, 58. Τοῦτο (τὸ τέλος) δ' οἱ κατ' Ἐπίκουρον φιλοσοφοῦντες οὐ προσδέχονται λέγειν ἐνεργούμενον, διὰ τὸ παθητικὸν ὑποτίθεσθαι τὸ τέλος οὐ πρακτικόν· ἡδονὴ γάρ. Ὅθεν καὶ τὴν ἔννοιαν ἀποδιδόασι τοῦ τέλους, τὸ οἰκείως διατεθεῖσθαι ἐξ ἑαυτοῦ πρὸς ἑαυτὸν χωρὶς τῆς ἐπ' ἄλλο τι ἁπάσης ἐπιβολῆς. Ἀλεξ. Ἀφρ. περὶ ψυχ. 154· τοῖς δὲ περὶ Ἐπίκουρον ἡδονὴ τὸ πρῶτον οἰκεῖον ἔδοξεν εἶναι ἁπλῶς· προϊόντων δὲ διαρθροῦσθαι ταύτην τὴν ἡδονήν φασιν.

(2) Δ. Λ. Χ, 120. Ἀθήν. XII, 6. Τιμητέον τὸ καλὸν καὶ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ τοιουτότροπα, ἐὰν ἡδονὴν παρασκευάζῃ, ἐὰν δὲ μὴ παρασκευάζῃ, χαίρειν ἐατέον.

(3) Δ. Λ. Χ, 129. 139. Ὅρος τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν ἡ παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσις Χ, 128· τούτων (ἐπιθυμιῶν) γὰρ ἀπλανὴς θεωρία πᾶσαν αἵρεσιν καὶ φυγὴν ἐπαναγαγεῖν οἶδεν ἐπὶ τὴν τοῦ σώματος ὑγίειαν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν· ἐπεὶ τοῦτο τοῦ μακαρίως ζῆν ἐστι τέλος· τούτου γὰρ χάριν ἅπαντα πράττομεν ὅπως μήτε ἀλγῶμεν μήτε ταρβῶμεν· ὅταν δ' ἅπαξ τοῦτα περὶ ἡμᾶς γένηται λύεται πᾶς ὁ τῆς ψυχῆς χειμὼν οὐκ ἔχοντος τοῦ ζῴου βαδίζειν ὡς πρὸς ἐνδέοντι· τότε γὰρ ἡδονῆς χρείαν ἔχομεν, ὅταν ἐκ τοῦ μὴ παρεῖναι τὴν ἡδονὴν ἀλγῶμεν· ὅταν δὲ μὴ ἀλγῶμεν οὐκέτι τῆς ἡδονῆς δεόμεθα. Πλούτ. n. p. s. v. 3, 10. 7, 1.

ἀταραξίαν τέλος, ἀλλὰ μόνον τὴν λείαν τῆς ψυχῆς κίνησιν, καὶ διὰ τοῦτο τὴν εὐδαιμονίαν δὲν ἐζήτουν ἐν τῷ ὅλῳ βίῳ, ἀλλ' ἐν τῷ νῦν. Ὁ δ' Ἐπίκουρος καὶ τὴν ἀποθετικὴν ἡδονὴν ἀνεγνώριζε καὶ τὴν θετικήν (1)· ἡ ἀποθετικὴ ὅμως καὶ θετικὴ ἡδονὴ δὲν εἶναι αἱ αὐταί, ἀλλ' ἡ οὐσιώδης καὶ ἔμμεσος τῆς εὐδαιμονίας βάσις ὑπάρχει ἐν τῇ τῆς ψυχῆς ἀταραξίᾳ, ἡ θετικὴ ἡδονὴ εἶναι ἔμμεσος ὅρος τῆς ἀταραξίας, ἥτις οὐσιωδῶς στηρίζεται ἐπὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Τὴν σωματικὴν ἡδονήν, ἣν ὁ Ἀρίστιππος ὑπέλαβεν ὡς τὴν μεγίστην, ὑπέταξεν ὁ Ἐπίκουρος ὑπὸ τὴν πνευματικήν· διότι ὁ Ἐπίκουρος λέγων ἡδονὴν δὲν ἐνόει τὴν τῶν ἀσώτων, οὐδὲ τὴν ὑλικήν, ἀλλὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ σώματος ἀπὸ ἀλγηδόνων καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ ἀνησυχιῶν· διότι οὔτε συνουσίαι οὔτε συμπόσια ποιοῦσι τὸν βίον εὐάρεστον, ἀλλ' ὁ νοῦς ὁ ἐρευνῶν τὰ αἴτια τοῦ ποιεῖν καὶ ἀφιέναι, καὶ ἀπομακρύνων τὰς προλήψεις τοὺς μεγίστους ἐχθροὺς τῆς ἡσυχίας ἡμῶν. Τούτων δ' ὅλων πηγὴ καὶ μέγιστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ φρόνησις (Δ. Λ. Χ, 151) ὡς καθιστῶσα ἡμᾶς ἐλευθέρους (Δ. Λ. Χ, 122. Πλούτ. Κολώτ. 17, 4). Ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι μὲν αὐτὴ καθ'αὑτὴν ἀγαθόν, ἀλλ' ὅταν παρασκευάζῃ ἡδονήν, τότε εἶναι ἀχώριστος τῆς ἡδονῆς· διὸ καὶ οὐδεὶς βίος ἡδονικὸς ἄνευ ἀρετῆς, οὐδ' ἀρετὴ ἄνευ ἡδονῆς (2)· ἄρα οὔτε ἡ ἀρετὴ χωρίζεται κατ' Ἐπίκουρον ἀπὸ τῆς εὐδαιμονίας, οὔτε αὕτη ἐκείνης.

Τινὲς τῶν Κυρηναϊκῶν ὑπελάμβανον τὰς σωματικὰς ἡδονὰς κρείττους τῶν ψυχικῶν, οἱ δ' Ἐπικούρειοι τοὐναντίον τὰς ψυχικάς· διότι τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ἐν τῷ ὅλῳ βίῳ ἐζήτουν, αἱ δὲ σωματικαὶ ἡδοναὶ καὶ ἀλγηδόνες εἰσὶν ἐν τῷ νῦν μόνον, αἱ δὲ ψυχικαὶ καὶ ἐν τῷ ἦν καὶ ἔσται (3).

(1) Δ. Λ. Χ, 136. Ἡ μὲν γὰρ ἀταραξία καὶ ἀπονία εἰσὶν καταστηματικαὶ ἡδοναί, ἡ δὲ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη κατὰ κίνησιν ἐνεργείᾳ βλέπονται.

(2) Δ. Λ. Χ, 132. Διὸ καὶ φιλοσοφίας τὸ τιμιώτερον ὑπάρχει ἡ φρόνησις, ἐξ ἧς αἱ λοιπαὶ πᾶσαι πεφύκασιν ἀρεταὶ διδάσκουσαι ὡς οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν ἄνευ τοῦ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως, οὐδὲ καλῶς καὶ φρονίμως καὶ δικαίως ἄνευ τοῦ ἡδέως.

(3) Δ. Λ. Χ, 137. Τὴν γοῦν σάρκα τὸ παρὸν μόνον χειμάζειν, τὴν δὲ ψυχὴν καὶ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον· οὕτως οὖν καὶ μείζονας ἡδονὰς εἶναι τῆς ψυχῆς.

Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Ἐπικούρου ἐπῃνέθη· ταύτῃ ὅμως ἀντίκεινται ἕτεραι αὐτοῦ δοξασίαι (1)· καὶ οὐδ' ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Μητρόδωρος ἰσχύνθη νὰ ὁμολογήσῃ (Ἀθην. VII, 11), περὶ γαστέρα γάρ, ὦ φυσιολόγε Τιμόκρατες, περὶ γαστέρα ὁ κατὰ φύσιν βαδίζων λόγος τὴν ἅπασαν ἔχει σπουδὴν (XII, 67), καὶ ὁ Ἐπίκουρος δὲ ἀρχὴν καὶ ῥίζαν παντὸς ἀγαθοῦ τὴν τῆς γαστρὸς ἡδονὴν λέγει. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ Ἐπικούρειοι ψυχικὴν ἡδονὴν ἐνόουν τὸ σαρκὸς εὐσταθὲς καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα καὶ πᾶσαν ἡδονὴν ἐκ τῆς σαρκός, ἄρα ἐνόουν σωματικὴν ἡδονὴν ὑφισταμένην ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ παρελθόντος καὶ ἐν τῇ ἐλπίδι τῆς μελλούσης ἀπολαύσεως (2). Ἐντεῦθεν φαίνεται ὅτι ἡ περὶ ἡδονῆς διαφορὰ τῶν Κυρηναϊκῶν καὶ τοῦ Ἐπικούρου δὲν εἶναι οὐσιώδης, διότι καὶ κατ' Ἐπίκουρον ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς ἡδονῆς εἶναι ἡ σάρξ. (Cicer. Tusc. III, 20. Saneca de vita beata 13). Καὶ ὁ Ζέλλερος (Phil. de Griech σ. 405)· ἀναγνωρίζει, ὅτι κατ' Ἐπίκουρον ἡ σωματικὴ ἡδονὴ προηγεῖται τῆς ψυχικῆς καὶ εἶναι πηγὴ πάσης ἡδονῆς· μόνον δὲ ὅτι οἱ Ἐπικούρειοι τὸ ψυχικὸν ἐτήρησαν ἀνώτερον τοῦ ὑλικοῦ, τὰς δ' ὑλικὰς ἡδονὰς δὲν ἀπέῤῥιπτον (Δ. Λ. Χ, 140).

Διὸ φαίνεται ἀνακόλουθον τὸ τοῦ Ἐπικούρου «κρεῖττόν ἐστι τὸ εὐλογίστως ἀτυχεῖν ἢ ἀλογίστως εὐτυχεῖν», καὶ τὸ «κἂν στρεβλωθῇ ὁ σοφός, εἶναι εὐδαίμων» (Δ. Λ. Χ, 118. 135).

Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ τοῦ Ἐπικούρου ἡδονὴ δὲν συνίσταται ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς ψυχῆς πρὸς τελείαν ἀρετήν, ἀλλ' ἐν τῇ σαρκικῇ ἡδονῇ, ἣν αἰσθανόμεθα μεμνημένοι τῶν παρελθόντων ἀγαθῶν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἐσομένων ἐλπίζοντες.

(1) Δ. Λ. Χ, 6. Οὐ γὰρ ἔγωγε ἔχω τί νοήσω τἀγαθόν, ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονάς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δι' ἀφροδισίων καὶ τὰς δι' ἀκροαμάτων καὶ τὰς διὰ μορφῆς. Ἀθήν. VII, 8. Cicer. Tusc. III, 18.

(2) Ἀθήν. XII, 63. Παραπλησίως τοῖς ἀσώτοις οὔτε τὴν μνήμην τῶν γεγονυιῶν ἀπολαύσεων πρὸς αὑτὸν ἡγούμενος (Ἀρίστιππος), οὔτε τὴν ἐλπίδα τῶν ἐσομένων· Δ. Λ. Χ, 89· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κατὰ μνήμην τῶν ἀγαθῶν ἢ προσδοκίαν ἡδονήν φασιν (Κυρηναϊκοί) ἀποτελεῖσθαι, ὅπερ ἤρεσκεν Ἐπικούρῳ.

Διογένης ὁ Λαέρτιος (X, 136) λέγει ὅτι οἱ μὲν Κυρηναϊκοὶ τὴν καταστηματικὴν δὲν ἐγκρίνουσι, μόνον δὲ τὴν ἐν κινήσει, ὁ δ' Ἐπίκουρος καταστηματικὰς ἡδονὰς λέγει τὴν ἀταραξίαν καὶ ἀπονίαν, ἡ δὲ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη κατὰ κίνησιν ἐνεργείᾳ βλέπονται· ἀλλ' ὁ Ἐπίκουρος φαίνεται ὅτι παρέλαβε καὶ σωματικὰς καταστηματικὰς ἡδονάς, εἰς ἃς ἀναφέρονται ἡ ἀπονία καὶ τὸ σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα (1).

Τὴν ἀρετὴν ὁ Ἐπίκουρος ὑπελάμβανε μέσον πρὸς εὐδαιμονίαν, ἀναγκαῖον ὅμως καὶ τῆς ἡδονῆς ἀχώριστον (Δ. Λ. X, 140. Cicer. de fin. I, 18)· διότι τῆς ἀρετῆς δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν ὠφέλιμον ἡδονὴν ἀπὸ τῆς βλαβερᾶς (Δ. Λ. X, 144).

Ἡ δ' ἀρετή ἐστιν, ὡς τοῖς Σωκρατικοῖς, ἡ φρόνησις, ἐξ ἧς αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ (Δ. Λ. X, 145). Ἀλλ' ὁ Ἐπίκουρος τὴν ἡδονὴν δὲν ζητεῖ ἐν τῇ συνειδήσει τῆς τοῦ καθήκοντος ἐκπληρώσεως ἤτοι τῆς ἐναρέτου πράξεως, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ φόβου, θορύβου καὶ κινδύνου· ἡ φρόνησις συνεργεῖ πρὸς εὐδαιμονίαν ἡμῶν, διότι ἀπαλλάττει ἡμᾶς τοῦ φόβου τοῦ θανάτου, ἀκολάστων ἐπιθυμιῶν, καὶ διδάσκει νὰ ὑπομένωμεν τοῖς πόνοις καὶ τὸν εὐφρόσυνον καὶ κατὰ φύσιν βίον. (Δ. Λ. X, 132). Ἡ ἐγκράτεια δεικνύει τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἀλγηδόνα (Cicer. fin. I, 13)· ἡ ἀνδρία διδάσκει νὰ νικῶμεν τὸν φόβον καὶ τὴν ἀλγηδόνα (Δ. Λ. X, 120)· ἡ δικαιοσύνη ποιεῖ νὰ ζῶμεν ἀφόβως (Πλούτ. n. p. s. v. 6, 1. Κολώτ. 34, 1).

Ὁ Ἐπίκουρος ὅμως φρόνησιν λέγων ἐνόει τὴν περί τε τὰ συμφέροντα καὶ ἀσύμφορα κρίσιν (Δ. Λ. X, 130)· καὶ ἐπειδὴ ἐνόμιζεν ὅτι τὰ μέγιστα καὶ κυριώτατα ὁ λογισμὸς διῴκηκε καὶ κατὰ τὸν συνεχῆ τοῦ βίου χρόνον διοικεῖ καὶ διοικήσει, παρεδέχετο ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν, οὖσαν ἐκ τῶν ἐφ' ἡμῖν καὶ μικρὰν ἔχουσαν ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ἰσχύν, ἔπρεπεν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποκτήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ (Δ. Λ. X, 134. 144)· διὰ τοῦτο περιεφρόνει

(1) Πλούτ. n. p. s. v. 4, 10. Τὸ γὰρ εὐσταθὲς σαρκὸς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα τὴν ἀκροτάτην χαρὰν καὶ βεβαιοτάτην ἔχει τοῖς ἐπιλογίζεσθαι δυναμένοις' 5. 1' τῇ ἡδονῇ ἢ ἀηδονίᾳ ἡ ἐλπὶς ἢ ὁ φόβος προστίθεται.

τῶν ἐκ πολυτελείας ἡδονῶν διὰ ἀκολουθοῦντα αὐταῖς δυσχερῆ. (Στοβ. serm. XVII, 30). Ἐπειδὴ δ' αἱ ἀπόλυτοι χρεῖαι ἡμῶν εἰσὶν ἁπλαῖ, ἔλεγεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ συναγωνισθῇ τῷ Διῒ ὑπὲρ εὐδαιμονίας μάζαν ἔχων καὶ ὕδωρ (Στοβ. eodem 34). Τῶν δ' ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν εἰσι φυσικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ φυσικαὶ καὶ μὴ ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ οὔτε φυσικαὶ οὔτ' ἀναγκαῖαι, ἀλλὰ πρὸς κενὴν δόξαν γινόμεναι· καὶ φυσικαὶ μὲν καὶ ἀναγκαῖαι εἰσι ἐκεῖναι, ὧν ἡ μὴ ἐκπλήρωσις ἀλγηδόνας παρέχει, ὡς ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν καὶ ἐσθίειν, φυσικαὶ δὲ καὶ μὴ ἀναγκαῖαι αἱ ποικίλουσαι τὴν ἡδονήν, ὑπεξαιρούμεναι ὅμως πόνον δὲν παρέχουσιν, ὡς ἡ ἐπιθυμία πολυτελῶν σιτίων, αἱ δὲ οὔτε φυσικαὶ οὔτε ἀναγκαῖαι προέρχονται ἐκ κενῆς δόξης, οἷον ἡ στεφάνων ἐπιθυμία καὶ ἀναθέσεων καὶ ἀνδριάντων (Δ. Λ. X, 149).

Τούτων δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν τὴν μὲν τελευταίαν πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ ὁ σοφὸς ὡς μὴ ἀφορῶσαν εἰς χρείαν τινά, ἀλλὰ πρὸς κενοδοξίαν· τὴν δὲ φυσικήν, οὐκ ἀναγκαίαν δέ, πρέπει νὰ ἀποδοκιμάζῃ ἐν μέρει· ἄρα μόνον τὰς φυσικὰς καὶ ἀναγκαίας νὰ ἐπιδοκιμάζῃ, διότι τούτων μόνων ἡ μὴ ἐκπλήρωσις κωλύει τὸν σοφὸν τῆς εὐδαιμονίας· ἀλλ' ἡ τούτων ἐκπλήρωσις εἶναι εὔκολος (1). Ἐπειδὴ ἄρα ἡ τούτων ἀναπλήρωσις εἶναι εὔκολος, οὐδεὶς ἔχει νὰ φοβῆται, ὅτι τούτων ἐστερημένος ἔσται.

Ὁ Ἐπίκουρος λέγει μέν, ὅτι ὁ σοφὸς δὲν ἔχει χρείαν πολυτελῶν σιτίων, δὲν λέγει ὅμως ὅτι πρέπει νὰ ἀπέχῃ αὐτῶν, οὐδὲ τὸν βίον περιορίζει τοῦ σοφοῦ, ἀλλὰ συνιστᾷ τὴν ὀλιγάρκειαν οὐχὶ ἵνα χρῆται τοῖς ὀλίγοις, ἀλλὰ διότι ἀπολαύουσιν ἥδιστα πολυτελείας οἱ ἥκιστα ταύτης δεόμενοι· (Δ. Λ. X, 130. 142)· οὐδὲ κωλύει τὸν σοφὸν τοῦ νὰ ἀποκτήσῃ ἀργύριον καὶ ἀρχὰς. καὶ νὰ θεραπεύσῃ μόναρχον ἐν καιρῷ καὶ φίλους νὰ ποιήσῃ, ὅπως μειζόνων ἀπολαύσῃ ἡδονῶν· (Δ. Λ. X, 121. 141).

Ἡ δὲ σχέσις τῆς ἡδονῆς πρὸς τὴν ψυχὴν διαφέρει τῆς σχέσεως τῆς ἀλγηδόνος πρὸς αὐτήν· διότι ἡ μὲν ἡδονή ἐστι κατὰ

(1) Δ. Λ. X, 144. Ὁ τῆς φύσεως πλοῦτος καὶ ὥρισται καὶ εὐπόριστός ἐστιν· ὁ δὲ τῶν κενῶν δοξῶν εἰς ἄπειρον ἐκπίπτει.

φύσιν, ἡ δὲ ἀλγηδὼν παρὰ φύσιν (Δ. Λ. X, 129). Ἐπειδὴ δ' ἡ ἀλγηδὼν εἶναι παρὰ φύσιν, δὲν διαμένει ἐν τῇ ψυχῇ ὡς ἡ ἡδονὴ ἐν τῷ ὅλῳ βίῳ (1). Οἱ Κυρηναϊκοὶ παρεδέχοντο μέσην τινὰ κατάστασιν ἀλγηδόνος καὶ ἡδονῆς, οἷον ἀναισθησίαν, ἀδιαφορίαν, ἀταραξίαν. Ὁ δ' Ἐπίκουρος μέσην τῆς ψυχῆς κατάστασιν δὲν ἀνεγνώριζεν, ἀλλὰ τὴν ἀταραξίαν ἐνόμιζεν ὡς ἀληθεστάτην καὶ κυριωτάτην ἡδονήν. (Δ. Λ. II, 87. X, 136. 131)· διὰ τοῦτο κατηγορήθη, ὅτι ἡ τοῦ σοφοῦ εὐδαιμονία εἶναι αὐτῷ ἀναισθησία· (Cicer. de fin. II, 4)· διότι πάντα πράττουσιν ὅπως μήτε ἀλγῶσιν μήτε ταρβῶσιν· (Δ. Λ. X, 128)· διότι τὸ μὴ ζῆν δὲν ἐθεώρει κακόν· (Δ. Λ. X, 125)· ὅρον δὲ τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν ὑπελάμβανε τὴν παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσιν (Δ. Λ. X, 139).

Αἱ τοῦ βίου διατάξεις τοῦ Ἐπικούρου ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ ὁδηγήσωσι τὸν ἄνθρωπον δι' ἐγκρατείας καὶ ὀλιγαρκείας εἰς εὐδαιμονίαν· ὁ σοφὸς εἶναι αὐτάρκης ἐνοῶν ὅτι πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν χρειῶν μικροῦ τινος δεῖται· μόνος ὁ κατὰ φαντασίαν πλοῦτος δὲν ἔχει ὅρια, ὁ δὲ κατὰ φύσιν κτᾶται εὐκόλως (Δ. Λ. X, 144)· ἡ ἁπλουστάτη τροφὴ παρέχει τὴν αὐτὴν ἡδονήν, ἣν ἡ πολυτελεστάτη (Δ. Λ. X, 130)· διὸ πλούσιον δὲν ποιεῖ ἡ πληθύς, ἀλλ' ὁ περιορισμὸς τῶν ἐπιθυμιῶν· ὁ μὴ ἐν τῷ ὀλίγῳ ἀναπαυόμενος ἐν οὐδενὶ ἀναπαυθήσεται· (Seneca ep. 9, 20)· ὁ σοφὸς ἀποφεύγει τὰ πάθη καταστρέφοντα τὴν ἠρεμίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν τοῦ βίου εὐδαιμονίαν· θεωρεῖ μωρίαν καταναλίσκων διὰ φροντίδων τοῦ μέλλοντος τὸ παρὸν καὶ χάριν τῶν τοῦ βίου μέσων αὐτὸν θυσιάζων τὸν βίον· (Πλούτ. Tranq. anim. 16)· δὲν παραδίδει ἑαυτὸν τῷ ἔρωτι, τῇ ἀσωτείᾳ (2)· δὲν ἐπιθυμεῖ δόξης, ἄφροντις περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων δόξης οὐδένα

(1) Δ. Λ. X, 139 "Ὅπου δ' ἂν τὸ ἡδόμενον ἐνῇ, καθ' ὃν χρόνον ᾖ, οὐκ ἔστι τὸ ἀλγοῦν ἢ τὸ λυπούμενον ἢ τὸ συναμφότερον· τὸ δὲ (ἀλγοῦν) μόνον ὑπερτεῖνον τὸ ἡδόμενον κατὰ σάρκα οὐ πολλὰς ἡμέρας συμβαίνει.

(2) Δ. Λ. X, 6. Πλούτ, συμπ. III, 6, 11. Εἰ γέρων ὁ σοφὸς ὢν καὶ μὴ δυνάμενος πλησιάζειν ἔτι ταῖς τῶν καλῶν ἁφαῖς χαίρει καὶ ψηλαφήσεσιν. (Δ. Λ. X, 118).

φθονεῖ, ὑπομένει προσβολὰς καὶ ἀμεριμνᾷ περὶ τοῦ τί μετὰ θάνατον ἔσται· (Δ. Λ. X, 120. 140. 118)· ὁ σοφὸς εἶναι ἀνώτερος τῶν ἀλγηδόνων, ζῇ βίον τέλειον καὶ ἀτάραχον· καίτοι δὲ δὲν εἶναι ἐλεύθερος παθῶν, ἡ φιλοσοφικὴ ἐνέργεια αὐτοῦ δὲν ταράσσεται (Δ. Λ. X, 117)· καίτοι δὲν καταφρονεῖ τῶν ἡδονῶν, εἶναι ὅμως κύριος αὐτῶν, μόνος πέποιθε, μόνος πράττει τὸ ὀρθὸν, μόνος εἶναι εὐγνώμων, ἑνὶ λόγῳ εἶναι ὡς θεὸς ἐν ἀνθρώποις. (Δ. Λ. X, 118. Πλούτ. Κολωτ. 19, 2). Ἐπειδὴ ἡ σοφία ἀναπόβλητος, ἐστὶν ὁ σοφὸς τῆς τύχης ἀνεξάρτητος. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ζητεῖ ὁ Ἐπίκουρος νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον τῶν ἐκτὸς καὶ ἐπαναγάγῃ εἰς ἑαυτόν.

Ἐπειδὴ δ' ὁ Ἐπίκουρος μεγίστην εὐδαιμονίαν ἐθεώρει τὴν ἐκ τοῦ φόβου ἀπαλλαγὴν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἡδονῶν, ἐζήτει τὸν σοφὸν νὰ ὁπλίσῃ κατὰ τοῦ φόβου· φόβον δ' ἔχομεν, ὡς ἔλεγεν, περὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ συμβαίνοντα τῆς φύσεως· κατὰ μὲν τοῦ φόβου τῶν ἀνθρώπων ὁπλίζει τὸν σοφὸν ὁ νόμος καὶ τὸ δίκαιον· οἱ νόμοι ἐτέθησαν χάριν τῶν σοφῶν οὐχὶ ἵνα μὴ ἀδικῶσιν, ἀλλ' ἵνα μὴ ἀδικῶνται (Δ. Λ. X, 139)· δίκαιον δὲ καὶ νόμος αὐτὰ καθ' αὐτὰ δὲν εἶναι ὑποχρεωτικά, ἀλλὰ ἄλλου τινὸς ἕνεκεν· ἡ ἀδικία αὐτὴ καθ' αὐτὴν δὲν εἶναι ἀπορριπτέα, ἀλλ' ἵνα μὴ ᾖ ὁ κακοῦργος ἀπολύτως ἐλεύθερος τοῦ φόβου τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τῆς ποινῆς. Τὸ δὲ δίκαιον δὲν ὑπάρχει πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς κοινωνήσασι τῆς συνθήκης· τὸ δίκαιον ἄρα ἔχει ἀρχὴν τὴν συνθήκην· ὅπου δὲν ὑπάρχει συνθήκη, ἐκεῖ οὔτε δίκαιον οὔτε ἄδικον· ἡ δὲ συνθήκη στηρίζεται ἐπὶ τοῦ συμφέροντος· ἐπειδὴ δὲ τὸ συμφέρον εὐμετάβλητον, εἶναι καὶ τὸ δίκαιον καὶ ἡ πολιτικὴ κοινωνία τοιαύτη.

Καίτοι δὲ οἱ Ἐπικούρειοι θεωροῦσιν αὐτάρκη τὸν σοφὸν, δὲν θέλουσιν ὅμως αὐτὸν ἔξω τῆς κοινωνίας. (Ἐπικτ. διατρ. II, 20, 6)· ὁ σκοπὸς τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ ἀσφάλεια τῆς κοινωνίας, τὸ δὲ δίκαιον εἶναι συνθήκη πρὸς ἀμοιβαίαν ἐξασφάλισιν αὐτῆς (Δ. Λ. X, 150. 154). Ἐπειδὴ δ' ὁ ἰδιώτης ἡσυχώτερον καὶ ἀσφαλέστερον ζῇ τοῦ πολιτικοῦ, ἀποτρέπουσιν οἱ Ἐπικούρειοι τῶν πολιτικῶν ὡς πρόσκομμα ὄντων εἰς τὸν τοῦ ἀνθρώπου προο-

ρισμόν καὶ τὴν σοφίαν καὶ εὐδαιμονίαν, διότι τὴν πολιτικὴν δύναμιν δὲν ἐθεώρουν χρήσιμον, ἀλλὰ αἰτίαν μεγίστων συμφορῶν. (Πλούτ. Κολωτ. 31, 33). Τὸ λάθε βιώσας ἦτο δόγμα τῶν Ἐπικουρείων, καὶ ὁ μέσος βίος βέλτιστος· ἐν πόλει μήτε ὡς λέων ἀναστρέφου μήτε ὡς κώνωψ· τὸ μὲν γὰρ ἐκπατεῖται, τὸ δὲ καιροφυλακτεῖται· ἐπιτρέπουσι δὲ τὴν ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἀνάμιξιν ἔν τισι περιστάσεσιν, ἢ ὅταν ἔχῃ τις φύσιν ἀνήσυχον. Οἱ Ἐπικούρειοι ἐνεκωμίαζον τὴν μοναρχίαν (Sen. ep. 29, 10), διότι ἦτο σύμφωνος μετὰ τοῦ φρονήματος αὐτῶν· διὰ τοῦτο ἐπέτρεπον τῷ σοφῷ νὰ περιποιῆται μόναρχον καὶ νὰ ὑποτάσσηται τῇ ἐξουσίᾳ αὐτοῦ ἄνευ ἀντιστάσεως (Δ. Λ. Χ, 121).

Πρὸς δὲ τούτοις οἱ Ἐπικούρειοι καὶ τὸν γάμον ἀπέρριπτον (Ἐπικτ. διατρ. 1, 23), ἵνα μὴ εἰς λύπας πέσωσιν (Δ. Λ. Χ, 119)· καὶ τὴν φιλοστοργίαν δὲν ἐθεώρουν ἔμφυτον αἴσθημα (Πλούτ. Κολώτ. 27, 6)· ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ ἀδελφοὺς εὐποιΐα ἦσαν τῷ Ἐπικούρῳ ξένα· συνίστα ὅμως τὴν φιλίαν, πλὴν καὶ αὐτὴν χάριν τῶν χρειῶν καὶ τῶν ἡδονῶν· ἀνακολούθως ὅμως τὴν φιλίαν λέγει ὡς τὸ μέγιστον τῶν ἐν τῷ βίῳ ἀγαθῶν· (Δ. Λ. Χ, 148) καὶ ὁ σοφὸς χάριν τοῦ φίλου πρέπει καὶ ἀλγηδόνας νὰ ὑποφέρῃ καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον· οὕτω δύναται ὁ σοφὸς νὰ ζήσῃ εὐδαιμόνως τοὺς νόμους φοβούμενος.

Ἡ δὲ φρόνησις διδάσκουσα περὶ τῶν αἰτίων τῆς φύσεως, ὅτι πάντα ἐξ ἡμῶν τε καὶ τῆς τύχης ἤρτηνται, ἔχει νὰ ἀπομακρύνῃ πάντα δεισιδαίμονα φόβον πρός τε τοὺς θεοὺς καὶ τὴν εἱμαρμένην (Δ. Λ. Χ, 133). Ἀλλ' ὁ σοφὸς οὐδὲ τὸν θάνατον πρέπει νὰ φοβῆται, διότι μηδέν ἐστι πρὸς ἡμᾶς (Δ. Λ. Χ, 125)· ζητῶν ὅμως νὰ ἀφαιρέσῃ τὸν τῆς ἀθανασίας πόθον ἀπ' αὐτοῦ ἀπεκδύει αὐτὸν παντὸς πόθου πρὸς τἀγαθόν. (Δ. Λ. Χ, 125).

Ὁ Ἐπίκουρος τὴν ἡδονὴν τῆς στιγμῆς, τὴν τῶν ἀσώτων, δὲν ἐθεώρει μέγιστον ἀγαθόν· πλὴν καὶ ἡ ἡδονὴ αὐτοῦ εἶναι ὡσαύτως ὑλική, διότι ἡ τῆς ψυχῆς ἡδονὴ δὲν εἶναι ἄλλο, εἰ μὴ ἀνάμνησις τῆς ὑλικῆς ἡδονῆς, ἧς ἀπήλαυσε, καὶ ἐλπὶς ὅτι αὐτῆς αὖθις ἀπολαύσει (Δ. Λ. Χ, 131). Ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἀνέπτυξε συστηματικῶς, ἀλλ' οἱ περὶ αὐτὸν περὶ τῶν κακιῶν καὶ τῶν

ἀντικειμένων ἀγαθῶν καὶ τῶν ἐν οἷς εἰσὶ καὶ περὶ ἃ· ὅλα ὅμως δὲν διεσώθησαν.

Ἡ περὶ εὐδαιμονίας τοῦ Ἐπικούρου θεωρία ἔβλαψε πολυειδῶς· διότι ὅταν ἡ αἴσθησις ἐκληφθῇ καὶ τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δικαίου ἀρχή, ἀναιρεῖται ἡ ἠθική.

Εἰς τὴν ἐμπειρίαν ὅμως τὴν γνῶσιν ἀναγαγὼν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀνάπτυξιν τῶν ἀρχῶν τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν καθηκόντων· ἀπὸ δὲ τῶν ἐκτὸς τὸν ἄνθρωπον εἰς ἑαυτὸν ἀναγαγὼν καὶ τὴν μγίστην εὐδαιμονίαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ζητῶν συνετέλεσε πρὸς ἀνάπτυξιν ἐλευθερίας καὶ γενικῆς ἠθικῆς.

Εἰς δὲ τὴν τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν ἀποβλέψας ἔχει τοῦτο κοινὸν τοῖς Στωϊκοῖς. Ἡ Ἐπικούρειος φιλοσοφία κατηγορήθη, ὅτι δὲν ἔχει συνέχειαν, καὶ εἶναι ἀνακόλουθος καὶ ἀντιφάσεων πλήρης· διότι ὑπολαβὼν τὴν αἴσθησιν βάσιν τῆς ἀληθείας προβαίνει πέρα τῶν αἰσθητῶν εἰς τὰ αἴτια αὐτῶν· τὸ σύστημα τοῦ Ἐπικούρου περιφρονοῦν τῶν λογικῶν τύπων καὶ νόμων θεμελιοῦται ἐπὶ συλλογισμῶν.

Τὸ σύστημα δὲ τοῦτο, αὐθαίρετον ὂν ἐν τῇ περὶ ἐκκλίσεως τῶν ἀτόμων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως θεωρίᾳ αὐτοῦ, καὶ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἀλγηδόνα ἐπὶ σωματικῶν αἰσθήσεων θεμελιοῦν ἀποφαίνεται τὰς ψυχικὰς καταστάσεις αὐτῶν ἀνωτέρας καὶ σπουδαιοτέρας.

Τὸ σύστημα τοῦτο ἀποδίδει τῇ γνώσει τόσην ἀξίαν, καθ' ὅσον εἰς εὐδαιμονίαν συνεργεῖ. Ἐκ τοῦ πρακτικοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἡ λογικὴ καὶ φυσικὴ ἔλαβον κατωτέραν ἀξίαν τῆς ἠθικῆς, καὶ ἡ περὶ φύσεως θεωρία ἐλήφθη ἐκ τοῦ Δημοκρίτου.

Ἐπειδὴ κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ἡ γνῶσις τῶν κοινῶν νόμων δὲν εἶχεν ἀξίαν, ἐνόμιζεν, ὅτι, ὅσῳ μᾶλλον ἀνήγαγε τὰ ὄντα εἰς μηχανικὰ αἴτια, τόσῳ μᾶλλον ἀπαλλάσσεται τὸ ἄτομον ἀπὸ τῶν ὑπὲρ τὴν φύσιν αἰτίων, ἀνάγεται εἰς ἑαυτὸ καὶ προβαίνει εἰς εὐδαιμονίαν.

Ἡ ἐπικούρειος φιλοσοφία καίτοι ἀντίθετος τῇ Στωϊκῇ συμφωνεῖ αὐτῇ ἐν πολλοῖς, διότι ἐν ἀμφοτέροις ἐπικρατεῖ τὸ πρακτικόν, ἡ λογικὴ καὶ φυσική εἰσι κατώτεραι τῆς ἠθικῆς, τὸ αὐτὸ

ἔχουσι πρόβλημα περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας, διότι ὁ ὑλισμὸς εἶναι συνέπεια τοῦ πρακτικοῦ, ἀμφότεραι τοῖς αὐτοῖς ἀναιρετικοῖς κατὰ τῆς σκέψεως λόγοις χρῶνται, ὅτι δηλ. πρέπει γνῶσις νὰ ἦναι δυνατή, ἄλλως τε πρᾶξις νὰ ὑπάρξῃ δὲν δύναται· διαφωνοῦσιν ὅμως, ὅτι οἱ μὲν Ἐπικούρειοι παραδέχονται τὴν μηχανικήν, οἱ δὲ Στωϊκοὶ τὴν τελεολογικὴν ἐξήγησιν τῆς φύσεως· οἱ μὲν ἀσπάζονται σύστημα πανθεϊστικόν, οἱ δὲ ἀτομικόν· καὶ ἐν τῇ περὶ ψυχῆς θεωρίᾳ ἔν τισι μὲν συμφωνοῦσιν, ἔν τισι δὲ διαφωνοῦσι· καὶ ἐν τῇ περὶ ἠθικῆς θεωρίᾳ δὲν ἵστανται πολὺ μακρὸν ἀλλήλων, διότι ἀμφότεροι ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου, οἱ μὲν ζητοῦντες τὴν ἀρετὴν ἐν τῇ ἀπαθείᾳ, οἱ δ' ἐν τῇ ἀταραξίᾳ εἰσὶ σύμφωνοι· διότι κοινὴ ἀμφοτέρων ὑπόθεσις εἶναι ἡ τοῦ ἀτόμου ἐπάνοδος εἰς ἑαυτό· καὶ ὁ τῶν Ἐπικουρείων σοφὸς καὶ ὁ τῶν Στωϊκῶν ἐστιν ὡς θεὸς ἐν ἀνθρώποις· ἐπίσης δὲ καὶ οἱ Ἐπικούρειοι τὴν ἀρετὴν θεωροῦσιν ἀνασπόσπαστον τῆς εὐδαιμονίας, καὶ τὸν σοφὸν ἀπομακρύνουσι τῶν πολιτικῶν· διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων, ὅτι οἱ μὲν τάσσουσι τὸ καθ' ἕκαστον ὑπὸ τὸ καθόλου, οἱ δὲ Ἐπικούρειοι ἀποχωρίζουσι τὸ ἄτομον ἀπὸ τοῦ καθόλου· διὸ οἱ μὲν μέγιστον ἀγαθὸν θεωροῦσι τὴν ἀρετήν, οἱ δ' Ἐπικούρειοι τὴν ἡδονήν, τὸ εὖ ἔχειν τοῦ ἀτόμου. Ἐπειδὴ ἡ ἡδονὴ ὑπὸ τῶν Ἐπικουρείων ἐκλαμβάνεται ὡς ἀπονία, ἀποθετικῶς, παρίσταται ἐξηρτημένη ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς σοφίας· οὕτω δ' ἦλθον εἰς τὸ αὐτὸ ἐξαγόμενον τοῖς Στωϊκοῖς, ὅτι εὐδαίμων ἐστὶν ὁ ἀπὸ τῶν ἐκτὸς ἀπολύτως ἀνεξάρτητος καὶ μεθ' ἑαυτοῦ σύμφωνος.

Ὁ Ἐπίκουρος ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀληθὴς ἡδονὴ κτᾶται μόνον διὰ φιλοσοφικῆς γνώσεως, καὶ ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη θέλει διαπράξει τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν παθῶν, τοῦ φόβου καὶ τῆς δεισιδαιμονίας· τέλος δὲ καὶ μέγιστον ἀγαθὸν δὲν θεωρεῖ, ὡς οἱ Κυρηναϊκοί, τὴν ὑλικὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὴν ἀταραξίαν.

Ὁ Ἐπίκουρος ζητεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ ὅλας τὰς σωματικὰς αἰτίας καὶ πᾶσαν τελεολογικὴν τῆς φύσεως ἐξήγησιν, διότι ἐνόμιζεν, ὅτι δι' ἄλλης ἐξηγήσεως κινδυνεύει ἡ βεβαιότης τοῦ αὐτοσυνειδότος.

Καὶ οἱ τοῦ Ἐπικούρου θεοὶ παριστῶσιν ἀνάλογόν τι ἰδανικὸν τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, μὲ τὴν διαφορὰν μόνον, ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἐκλαμβάνει ὑλικῶς.

Ἐντεῦθεν δείκνυται, ὅτι ἡ τοῦ Ἐπικούρου φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ διαστροφὴ τῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ νοῦ ἀναπτύξεως, ἀλλ' ὡς τι μέλος αὐτῆς, εἰ καὶ μονομερές.

II. *Στωϊκὴ φιλοσοφία.*

Ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία προτιθεμένη νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀνίατον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους βίον περιλαμβάνει δύο ἐποχάς, μίαν μέν, καθ' ἣν ἀνεπτύχθη ἡ ἀρχαία σχολὴ καὶ ἀμετατρέπτους τὰς ἀρχὰς αὐτῆς διετήρησεν, ἑτέραν δέ, καθ' ἣν μετεβλήθη καὶ εἰς τὴν σκέψιν ἤχθη.

Ἐπειδὴ οἱ ἀρχαῖοι Στωϊκοὶ κοινῶς καὶ ἀμετατρέπτους τὰς ἀρχὰς τῆς σχολῆς διετήρησαν, εἶναι εὔλογον νὰ πραγματευθῶμεν περὶ αὐτῶν κοινῶς.

Ἀρχηγὸς τῆς Στωϊκῆς σχολῆς ἦτο Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ἀπὸ Κύπρου πολίσματος Ἑλληνικοῦ Φοίνικας ἐποίκους ἐσχηκότος. (Δ. Λ. II, 1.). Ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ εἶναι ἀόριστος, ἔζη δ' ἐπὶ Ἀντιγόνου (περὶ τὰ 320 π. Χρ.) ἐν Ἀθήναις καὶ πρὸ αὐτοῦ ἐτελεύτησεν· (Δ. Λ. VII, 15)· Δημήτριος δ' ὁ Μάγνης λέγει ἐν τοῖς ὁμωνύμοις, ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Μνασέας τὸν ἔμπορον μετερχόμενος ἦλθε πολλάκις εἰς Ἀθήνας· ἐπανελθὼν δέ ποτε πολλὰ τῶν Σωκρατικῶν βιβλίων τῷ Ζήνωνι ἔφερε παιδὶ ὄντι (Δ. Λ. VII, 31). Ὁ δὲ Ζήνων καὶ ἐν τῇ πατρίδι συγκροτηθεὶς καὶ πρὸς τῷ Πειραιεῖ ναυαγήσας ἀνῆλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ παρά τινα βιβλιοπώλην ἐκάθισεν· ὅτε δ' εἰς Ἀθήνας ἦλθεν ἦτο εἴκοσιν ἢ εἴκοσι καὶ δύο ἐτῶν· (Δ. Λ. VII, 2. 4. 5. 18)· ἀναγινώσκοντος δὲ τοῦ βιβλιοπώλου τὸ δεύτερον τῶν Ξενοφῶντος ἀπομνημονευμάτων, ἡσθεὶς ἠρώτησε ποῦ διατρίβουσιν οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες· εὐκαίρως δὲ παριόντος τοῦ Κράτητος ὁ βιβλιοπώλης δείξας αὐτὸν εἶπε τούτῳ παρακολούθησον (Δ. Λ. VII, 3). Ἔκτοτε δ' ἤκουσε Κράτητος εἶτα καὶ Στίλπωνος καὶ Ξενοκράτους (Δ. Λ.

VII, 2)· φαίνεται δὲ ὅτι ἤκουσε Πολέμωνος καὶ οὐχὶ Ξενοκράτους (Δ. Λ. VII, 4).

Καίτοι δὲ πολλὰ ἠθικὰ ἀξιώματα ἐκ τῆς Κυνικῆς θεωρίας παρέλαβεν, ἦτο ὅμως αἰδήμων ὡς πρὸς τὴν κυνικὴν ἀναισχυντίαν. (Δ. Λ. VII, 3).

Μὴ εὐχαριστούμενος ἐν ταῖς θεωρίαις τοῦ Κράτητος καὶ διὰ τοῦτο πρὸς ἄλλους φοιτῶν, λέγεται ὅτι ἕλκοντος τοῦ Κράτητος τοῦ ἱματίου ἀπὸ Στίλπωνος εἶπεν, ὦ Κράτης, λαβὴ φιλοσόφων ἐπιδέξιός ἐστιν ἡ διὰ τῶν ὤτων (Δ. Λ. VII, 24)· λέγεται δὲ ὅτι συνδιέτριψε καὶ Διοδώρῳ τῷ Κρόνῳ, παρ' ᾧ καὶ τὰ διαλεκτικὰ ἐξεπόνησεν (Δ. Λ. VII. 2). Ὁ δὲ Πολέμων παρατηρήσας, ὅτι ἔμελλεν ἴδιον νὰ ποιήσῃ σύστημα, εἶπεν, ὅτι τὰ δόγματα κλέπτων φοινικικῶς μεταμφιεννύς· (Δ. Λ. VII, 25)· καὶ ἀληθῶς ἡ θεωρία τοῦ Ζήνωνος ἐζήτει διορθῶν τὰ συστήματα νὰ συνδέσῃ μετ' ἀλλήλων (Cicer. Acad. qu. I, 9)· διὰ δὲ τοῦτο κατηγορήθη ὅτι τὰς λέξεις μόνον μετέβαλε μᾶλλον ἢ τὰς θεωρίας τῶν φιλοσόφων (Cecer. de fin. III, 2. Tusc. qu. V, 12). Πρὸς δ' ἀναίρεσιν τῆς κατηγορίας ταύτης ἔγραψεν ὁ Χρύσιππος ἀποδείξας, ὅτι ὁ Ζήνων τὰ ὀνόματα μετεχειρίσθη κυρίως (Δ. Λ. VII, 122).

Τὰς δὲ διδαχὰς αὐτοῦ ἐν τῇ ποικίλῃ Στοᾷ ἐποιεῖτο, οἱ δ' ἀκούοντες αὐτοῦ πρότερον Ζηνώνειοι καλούμενοι Στωϊκοὶ ἀπὸ τοῦ τόπου ἐκλήθησαν (Δ. Λ. VII, 5).

Τὸ δὲ πλῆθος τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δὲν φαίνεται μὲν ἀσήμαντον, ἐπειδὴ ὅμως ἡ σχολὴ αὐτοῦ ἐφαίνετο ἐξακολούθησις τῆς κυνικῆς ἐσκώπτετο ὡς καταφύγιον πενήτων (1).

Τὴν σχολὴν ὅμως ταύτην ἐτίμων πολλοί τε ἄλλοι καὶ Ἀντίγονος ὁ βασιλεὺς ἐπισκεπτόμενος τὰς παραδόσεις αὐτοῦ (Δ. Λ. VII, 7 καὶ ἐφ. Ἀθήν. XIII, 603). Ὁ δ' Ἀπολλώνιος λέγει ὅτι αὐτὸς ἀφηγήσατο τῆς σχολῆς πεντήκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη· λέγεται δὲ ὅτι ὑπὸ γήρατος ἐτελεύτησεν, οἱ δ' ὅτι μένων ἄσιτος, οἱ δ' ὅτι προσκόψας τὸν πόδα ἀπέπνιξεν ἑαυτόν (Δ. Λ. VII, 28—31).

(1) Δ. Λ. VII, 27. Κλημ. Ἀλεξ. Στρωμ. II, 413. Φιλοσοφίαν καινὴν γὰρ οὗτος φιλοσοφεῖ, πεινῆν διδάσκει καὶ μαθητὰς λαμβάνει.

Ἡ δ' ἐγκράτεια καὶ σεμνότης τοῦ ἀνδρὸς εἰς παροιμίαν σχεδὸν ἐχώρησεν (Δ. Λ. VII, 26). Οἱ δ' Ἀθηναῖοι οὕτω σφόδρα ἐτίμων τὸν Ζήνωνα, ὥστε καὶ τῶν τειχῶν τὰς κλεῖς παρακατέθεσαν αὐτῷ καὶ χρυσῷ στεφάνῳ ἐτίμησαν αὐτὸν καὶ χαλκῇ εἰκόνι (Δ. Λ. VII, 6). Μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ ᾠκοδόμησαν αὐτῷ καὶ τάφον δημοσίᾳ ἐπὶ τοῦ Κεραμεικοῦ ἐγγράψαντες ὅτι ἦν τῇ θεωρίᾳ ἀκόλουθος (Δ. Λ. VII, 10).

Ἐκ δὲ τῶν τοῦ Ζήνωνος συγγραμμάτων (Δ. Λ. VII, 4) ὀλίγα τινὰ ἀποσπάσματα μόνον διεσώθησαν, ἃ δεικνύουσιν, ὅτι τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας ὁ Ζήνων διεχάραξεν.

Τινὰ ὅμως τῶν τοῦ Ζήνωνος συγγραμμάτων φαίνονται ὅτι δὲν ἦσαν ἀνεξάρτητα τῆς κυνικῆς θεωρίας, οἷον ἡ πολιτεία αὐτοῦ (Δ. Λ. VII, 32). Τὸ ὕφος τοῦ Ζήνωνος ἐπαινεῖται διὰ τὴν συντομίαν καὶ τὴν συνοπτικότητα τῶν αὐτοῦ ἀποδείξεων (Δ. Λ. VII, 18. Cicer. N. Δ. II, 7).

Ὁ Ζήνων καὶ Κλεάνθης ἀπέβλεψαν εἰς τὰ γενικώτερα, οἱ δὲ περὶ Χρύσιππον καὶ Ἀρχέδημον καὶ Ζήνωνα τὸν Ταρσέα καὶ Ἀπολλόδωρον καὶ Διογένην καὶ Ἀντίπατρον καὶ Ποσειδώνιον εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας (Δ. Λ. VII, 84).

Κατὰ πόσον δὲ ἀνεπτύχθη ἡ τῶν Στωϊκῶν θεωρία ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, δὲν δύναται ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν μαρτυριῶν νὰ ἐξακριβωθῇ. Κοινῶς ὅμως οἱ Στωϊκοὶ ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἡ μὲν σοφία ἐστὶν ἐπιστήμη θείων καὶ ἀνθρωπίνων, ἡ δὲ φιλοσοφία ἄσκησις τέχνης ἐπιτηδείου· ἐπιτήδειος δ' ἐστὶ μία καὶ ἀνωτάτη, ἡ ἀρετή· ἀρετὰς δὲ λέγουσι τὰς γενικωτάτας τρεῖς, φυσικήν, ἠθικήν, λογικήν, δι' ἣν αἰτίαν καὶ τριμερής ἐστιν ἡ φιλοσοφία· (ἀρέσκ. φιλοσ. προοίμ. Seneca ep. 89).

Ὡς παρὰ τοῖς Σωκρατικοῖς ἡ ἀρετὴ ἦτο ἀχώριστος τῆς ἐπιστήμης, οὕτως ἦτο καὶ παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς ἡ μάθησις· ἐπειδὴ τὴν ἀρετὴν μανθάνει τις ἐξασκῶν αὐτήν, εἶναι ἡ φιλοσοφία ἀρετή, καὶ τὰ μέρη αὐτῆς εἰσιν ἐπίσης ἀρεταί (Δ. Λ. VII, 66). Ὁ ἠθικὸς βίος εἶναι τὸ κέντρον, εἰς ὃ αἱ ἄλλαι συζητήσεις ἀναφέρονται· ἀλλὰ καὶ ἡ φυσικὴ εἶναι ἀναγκαία, διότι παρέχει τὰ μέσα πρὸς διάκρισιν τοῦ τί δεῖ πράττειν καὶ τί φεύγειν. (Πλούτ. περὶ

Στωϊκ. ἐναντ. 3, 2). Ἡ φιλοσοφία κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς πρέπει νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἀρετήν· ἡ δὲ λογικὴ αὐτοῖς εἶναι ἡ ὀρθὴ πρᾶξις, λογικὴ δ' εἶναι ἡ σύμφωνος τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ὄντων· ἡ ἀρετὴ ὑφίσταται ἐν τῇ ὑποταγῇ τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὸν κοινὸν νόμον· ὑποτάσσεται δὲ γινώσκων αὐτήν· διὰ τοῦτο τὴν ἀρετὴν οἱ Στωϊκοὶ ἀποφαίνονται γνῶσιν καὶ ἐπομένως διδακτήν, τὴν δ' ἄγνοιαν κακίαν, διὰ δὲ τοῦτο παράγουσι καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν ἐκ τοῦ πρακτικοῦ· καὶ οὐ μόνον ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀρετή, ἀλλὰ καὶ ἄνευ φιλοσοφίας δὲν ὑπάρχει ἀρετή. Sen. ep. 89). Ἐντεῦθεν ἀναγκαία ἡ φιλοσοφία ἀποδείκνυται. Περὶ δὲ τῶν μερῶν τῆς φιλοσοφίας πρῶτος Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ἐν τῷ περὶ λόγου διήρεσεν αὐτὴν εἰς φυσικήν, ἠθικὴν καὶ λογικήν. Ἀρίστων δ' ὁ Χῖος τὰς μὲν φυσικὰς ἐπιστήμας ὑπελάμβανεν ὑπὲρ ἡμᾶς, τὰς δὲ λογικὰς οὐ πρὸς ἡμᾶς, καὶ οὕτως ἀνήρει ταύτας. Ἥριλλος δ' ὁ Καρχηδόνιος ἀντεφέρετο πρὸς Ἀρίστωνα καὶ εἰς τὰ ἐκτὸς ἀγαθὰ ἀποβλέψας καὶ τὴν ἐπιστήμην μέγιστον ἀγαθὸν ἀποφηνάμενος ἀπεμακρύνθη τῆς τῶν Στωϊκῶν θεωρίας (Δ. Λ. VII, 165. Cicer. de fin. I, 25. Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. II, 416).

Τὰ δὲ μέρη τῆς φιλοσοφίας, ἃ ὁ μὲν Ἀπολλόδωρος τόπους καλεῖ, ὁ δὲ Χρύσσιπος εἴδη καὶ ἄλλοι γένη (Δ. Λ. VII, 39), ἀπέδειξεν ὁ Χρύσιππος ἀναγκαῖα, αἱ δ' ἠθικαὶ συζητήσεις ὅτι πρέπει νὰ πηγάζωσιν ἐκ τῆς θεωρίας τῆς καθόλου φύσεως, διότι μόνον ἐκ τῆς γνώσεως τῆς φύσεως καὶ τοῦ θεοῦ δύνανται νὰ θεμελιωθῶσι τὸ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν. (Πλούτ. περὶ Στωϊκ. ἐναντ. 9, 4).

Εἰκάζουσι δὲ ζῴῳ τὴν φιλοσοφίαν, ὀστοῖς μὲν καὶ νεύροις τὸ λογικὸν προσομοιοῦντες, τοῖς δὲ σαρκώδεσι τὸ ἠθικόν, τῇ δὲ ψυχῇ τὸ φυσικόν. Τινὲς δὲ τῶν Στωϊκῶν πρῶτον μὲν τάττουσι τὸ λογικόν, δεύτερον δὲ τὸ φυσικὸν καὶ τρίτον τὸ ἠθικόν, ὡς ὁ Ζήνων, ὁ Χρύσσιπος καὶ Ἀρχέδημος καὶ Εὔδημος, ὁ δὲ Πτωλεμαεὺς Διογένης ἄρχεται ἀπὸ τῶν ἠθικῶν, ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος δεύτερον τὸ ἠθικὸν θεωρεῖ· ὁ δὲ Παναίτιος καὶ Ποσειδώνιος ἄρχονται ἀπὸ τῶν φυσικῶν, διότι ἐνόμιζον ὅτι ἡ ἐπιστήμη φέρει

εἰς εὐδαιμονίαν καὶ ἀρετήν· τινὲς δέ, ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ ἦναι ὑπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους, οὓς ἡ φυσικὴ ἐρευνᾷ καὶ προτάσσει τοὺς κοινοὺς νόμους, οὓς ἡ ἠθικὴ ἐφαρμόζει εἰς τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τοῦτο αὐτῷ ἡ φυσικὴ φαίνεται τῶν ἐπιστημῶν ἀνωτέρα (Δ. Λ. VII, 40).

Ὁ δὲ Κλεάνθης λέγει ἓξ τὰ μέρη, διαλεκτικόν, ῥητορικόν, ἠθικόν, πολιτικόν, φυσικόν, θεολογικόν· ἄλλοι δὲ λέγουσιν, ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι τοῦ λόγου μέρη, ἀλλὰ τῆς φιλοσοφίας, ὡς Ζήνων ὁ Ταρσεύς· διὸ δὲν συνεφώνουν τοῖς περιπατητικοῖς, ὅτι ἡ λογικὴ εἶναι ὄργανον τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ μέρος αὐτῆς. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς τὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας ἦσαν κυρίως τρία, τὸ λογικόν, τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ἠθικόν· τούτων δὲ τὸ μὲν λογικὸν εἶχεν ἀξίαν κατωτέραν τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ, τὸ δὲ ἠθικὸν τοῦ φυσικοῦ ὡς μεταφυσικοῦ θεωρουμένου· κατ' ἄλλους δὲ πάλιν τὸ φυσικὸν εἶχεν ἀξίαν κατωτέραν τοῦ ἠθικοῦ (Δ. Λ. VII, 40. Σεξτ. Μαθ. VII, 17)· ἀλλ' αἱ διαφωνίαι αὗται δὲν ἐξωμαλύνθησαν. Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἡ μὲν λογικὴ παρασκευάζει πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἡ δὲ φυσικὴ τείνει εἰς θεμελίωσιν τῆς ἠθικῆς, εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀνωτέρα τῆς λογικῆς καὶ τῆς φυσικῆς· καὶ ἡ μὲν λογικὴ ἐπραγματεύετο περὶ σημαίνοντα καὶ σημαινόμενα, τὰ δὲ σημαινόμενα διῃροῦντο εἰς τὸν περὶ τῶν φαντασιῶν τόπον καὶ τῶν ἐκ τούτων ὑφισταμένων λεκτῶν, ἀξιωμάτων καὶ αὐτοτελῶν καὶ κατηγορημάτων· ἐν δὲ τῇ λογικῇ ἐπραγματεύοντο καὶ περὶ τὴν γραμματικήν, εἰς ἣν ἀνήγαγον καὶ τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν ποιητικὴν καὶ τὴν μουσικήν· (Δ. Λ. VII, 136. Πλούτ. Στ. ἐν. 9. VII, 43 καὶ ἐφ. 49. 63. VII, 192).

Ἐν δὲ τῇ φυσικῇ περιελαμβάνοντο καὶ μυθολογικαὶ συζητήσεις, ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ καὶ τὸ περὶ καθηκόντων· ἀλλ' οἱ Στωϊκοὶ πλεῖστα περιλαβόντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συνδέσωσι ταῦτα πάντα εἰς ἓν ὅλον (Δ. Λ. VII, 40).

Καθ' ὅσον δὲ ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων δυνάμεθα περὶ τῆς μεθόδου τῶν Στωϊκῶν νὰ κρίνωμεν, οὗτοι ἐζήτουν νὰ συνδέσωσι τὴν τοῦ Πλάτωνος διαίρεσιν μετὰ τῆς μεθόδου τοῦ

'Αριστοτέλους (Cicer. N. Δ. II. 7). Λέγεται δ' ὅτι ὁ μὲν Ζήνων ἦτο σύντομος, ὁ δὲ Χρύσιππος ἀνέφερε τὰ ὑπὲρ καὶ κατά, ἵνα ἐκ τῆς ἀντιθέσεως εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν. (Πλούτ. Στ. ἐναντ. 10).

Ἐπειδὴ δ' οἱ Στωϊκοὶ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς διαιρέσεις ἐποιοῦντο, δὲν ἠδύναντο νὰ τηρήσωσιν ἐπιστημονικὴν συνέχειαν. (Δ. Λ. VII, 41. 84. 132).

Ἡ Στωϊκὴ σχολὴ δὲν φαίνεται κατ' ἀρχὰς σύμφωνος, διότι Ἀθηνόδωρος ὁ Σολεὺς πολλὰ τῶν τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν συμμαθητῶν αὐτοῦ κατέκρινε, (Δ. Λ. VII, 38), καὶ Ἀρίστων ὁ Χῖος καὶ Ἥριλλος ὁ Καρχηδόνιος.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ Ζήνωνος ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τῆς Στωϊκῆς σχολῆς ἐκλαμβάνεται, εἶναι ἀνάρμοστον νὰ διαχωρισθῶσι τὰ κοινὰ τῶν Στωϊκῶν, ὡς ὁ Τεννεμάννος (Gesch. d. Phil. IV. ἐν τῷ αὐτῷ) ἐποιήσατο, ἀποδοὺς τῷ Ζήνωνι, ὅσα ἐξ αὐτοῦ δὲν ἐπήγασαν.

Ὁ δὲ Κλεάνθης Φανίου Ἄσσιος τὸ πρῶτον ἦτο πύκτης· ἀφικόμενος δ' εἰς Ἀθήνας τέσσαρας ἔχων μόνον δραχμὰς καὶ Ζήνωνι παραβαλὼν ἐφιλοσόφησε γενναιότατα καὶ ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἔμεινε δογμάτων· διεβοήθη δ' ἐπὶ φιλοπονίᾳ, διότι ὢν πένης ἄγαν ὥρμησε νὰ μισθοφορῇ, καὶ τὴν μὲν νύκτα ἐν τοῖς κήποις ἤντλει, τὴν δ' ἡμέραν ἐν τοῖς λόγοις ἐγυμνάζετο· ὅθεν καὶ Φρεάντλης ἐπεκλήθη (Δ. Λ. VII, 168)· ἐκ δὲ τῆς φιλοπονίας αὐτοῦ καὶ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα ἐπορίζετο καὶ τῷ Ζήνωνι μισθὸν ἔδιδε.

Ἐπειδὴ δὲ τὴν αὐτὴν εἶχε καὶ εἰς τὴν μάθησιν φιλοπονίαν, ἀφωμοίου αὐτὸν ὁ Ζήνων ταῖς σκληροκήροις δέλτοις, αἳ μόλις μὲν γράφονται, τὰ γραφέντα δὲ διατηροῦσι (Δ. Λ. VII, 37).

Ὁ Κλεάνθης βραδύνους ὢν ἐμάνθανε μὲν βραδέως, διετήρει δ' ἄριστα τὰ μαθόντα (Δ. Λ. VII, 170)· τοιοῦτος δ' ὢν ἴσχυσε νὰ διαδεχθῇ τὴν σχολήν. Ὁ Κλεάνθης ἔμεινεν ἐπὶ τῶν αὐτῶν δογμάτων τοῦ Ζήνωνος, ἀπετράπη δὲ μόνον αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας (Δ. Λ. VII, 80. 127)· ἐτελεύτησε δὲ καὶ οὗτος αὐτοπροαιρέτως (Δ. Λ. VII, 176)· βιβλία δὲ κάλλιστα ἐγκατέλειψεν (Δ. Λ. VII, 174). Ἐκ τούτων ὅμως ἀποσπάσματά τινα μόνον διεσώθησαν καί τις ὕμνος πρὸς τὸν Δία.

Ὁ δὲ Χρύσιππος Ἀπολλωνίου Σολεὺς ἢ Ταρσεὺς μαθητὴς Κλεάνθους ἢ καὶ Ζήνωνος ἦτο ὁ ἐπισημότερος τῶν Στωϊκῶν· τῷ 280 π. Χρ. γεννηθεὶς διεδέξατο τὴν σχολήν.

Ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ συμπίπτει μεταξὺ τῆς 125 καὶ 143 Ὀλυμπιάδος (Δ. Λ. VII, 184). Λέγεται δ' ὅτι συνεφιλοσόφησεν Ἀρκεσιλάῳ καὶ Λακύδῃ (Δ. Λ. VII, 183), καὶ πρῶτος ἀντέστη τῇ σκέψει· ἀμφίβολος δ' ὑπ' αὐτῆς καταστὰς ἀπέστη, ὡς λέγεται, τοῦ Κλεάνθους, δι' ὃ μετενόει ὕστερον. (Δ. Λ. VII, 179).

Ὁ Χρύσιππος ἦτο εὐφυὴς καὶ ὀξυνούστατος ἐν παντὶ μέρει, ὥστε πολλάκις ἔλεγε Κλεάνθει ὅτι μόνης τῆς τῶν δογμάτων διδασκαλίας χρήζει, τὰς δ' ἀποδείξεις αὐτὸς εὑρήσει. Ὁ ἀνὴρ οὗτος κατέστη τὸ στήριγμα τῆς Στοᾶς· διὸ ἔλεγον περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἰ μὴ ἦν Χρύσιππος οὐκ ἂν ἦν Στοά (Δ. Λ. VII, 183)· ἀντεφέρετο δὲ καὶ πρὸς Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη, ἰδίως δὲ πρὸς τοὺς Ἐπικουρείους καὶ Ἀκαδημαϊκοὺς (Πλουτ. Στ. ἐναντ. 24). Ἐκ δὲ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ (Δ. Λ. VII, 189) δείκνυται, ὅτι περὶ πάσας τὰς ἀνθρωπίνους γνώσεις ἠσχολεῖτο, καὶ ὅτι πολυγραφώτατος ἐγένετο (Cicer. Tusc. I, 45)· ἕνεκα ὅμως τῆς πολυγραφίας καθίστατο ἀσύστατος, ἀσαφὴς καὶ τοῖς πράγμασι πλεονάσας τὴν λέξιν οὐ κατώρθωσε· (Δ. Λ. VII, 180)· ἐδίδασκε δ' ἐν τῇ Στοᾷ μετὰ τὸν τοῦ Κλεάνθους θάνατον μέχρι τῆς 143 Ὀλυμπιάδος, (206 π. Χ.). (Δ. Λ. V, II, 184 καὶ ἑφ.), ὅτε ἐτελεύτησεν. Ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ ἐτελεύτησε καὶ ἡ γνησία τῶν Στωϊκῶν θεωρία.

Ἐκ δὲ τῆς σχολῆς τοῦ Χρυσίππου διασημότεροι ἀναφέρονται Ζήνων ὁ Ταρσεὺς καὶ Διογένης, οἵτινες καὶ διεδέξαντο αὐτόν. Τοῦ δὲ Διογένους μαθητὴς καὶ διάδοχος ἀναφέρεται Ἀντίπατρος ὁ Ταρσεὺς (Cicer. de offic. III, 12), τοῦ δὲ Ἀντιπάτρου μαθητὴς ὁ Παναίτιος ὁ εἰσαγαγὼν τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν εἰς Ῥώμην.

Ἡ δὲ καταστροφὴ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων Στωϊκῶν δυσχεραίνει τὴν κατάληψιν τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, διότι ἐκεῖνοι, ὧν τὰ συγγράμματα διεσώθησαν, ὡς ὁ Σένεκας, ὁ Ἐπίκτητος, ὁ Μ. Αὐρήλιος, ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Κορνοῦτος, ἀνήκουσι

τῇ ἐποχῇ τῶν Ῥωμαίων Αὐτοκρατόρων, καὶ εἰς ἔκλεξιν τρα- πέντες δὲν εἶναι πηγὴ ἄμεσος, ἀλλ' ἔμμεσος τῆς Στωϊκῆς φιλο- σοφίας, ὡς ὁ Κικέρων, ὁ Πλούταρχος, ὁ Διογένης, ὁ Σέξτος καὶ οἱ Ἑρμηνευταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους· ἕνεκα δὲ τοῦ ἐκλεκτικοῦ αὐτῶν δὲν εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ἀκριβῶς τὴν Στωϊκὴν φιλοσο- φίαν ἐκθέτουσιν.

Εἴρηται, ὅτι οἱ Στωϊκοὶ σκοπὸν οὐσιώδη τῆς φιλοσοφίας ὑπέ- λαβον τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου σχέσιν· ἡ φιλοσοφία αὐτοῖς εἶναι ἐξάσκησις τῆς ἀρετῆς (1).

Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι τὴν φιλοσοφίαν κοινῶς διῄρουν εἰς λογικήν, φυσικὴν καὶ ἠθικήν, καὶ πρῶτον μὲν μέρος αὐτῆς ἐθεώρουν τὴν λογικήν, δεύτερον δὲ τὴν φυσικὴν καὶ τρίτον τὴν ἠθικήν, εἶναι εὔλογον κατὰ τὴν τάξιν ταύτην νὰ πραγματευθῶμεν περὶ αὐτῶν.

1) *Λογική.*

Λογικὴν οἱ Στωϊκοὶ ἐνόουν πλῆθος ἐκθέσεων ἐπιστημονικῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς ὅρους τοῦ νοεῖν καὶ τῆς παραστάσεως· διέκριναν δὲ δύο μέρη τῆς λογικῆς, τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν δια- λεκτικὴν ἤτοι τὴν περὶ γνώσεως θεωρίαν (Δ. Λ. VII, 43), ἥτις ἡμᾶς κυρίως ἐνδιαφέρει· εἰς δὲ τὴν λογικὴν αὐτῶν παρέλαβον πλεῖστα ἐκ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ μὲν ῥητορικὴ ἦτο τέχνη τοῦ εὖ λέγειν, τουτέστι τοῦ ἀληθῶς λέγειν, ἡ δὲ διαλεκτικὴ διῃρεῖτο εἰς δύο μέρη, εἰς σημαίνοντα καὶ σημαινόμενα, εἰς ἐν- νοίας καὶ λέξεις, εἰς δὲ τὴν ἐπιστήμην τῶν σημαινόντων ἠριθ- μεῖτο ἡ περὶ γλώσσης, ποιήσεως καὶ μουσικῆς θεωρία· τὴν δὲ διαλεκτικὴν ὁρίζονται ἐπιστήμην ἀληθῶν καὶ ψευδῶν καὶ οὐδε- τέρων, (Δ. Λ. VII, 42), δοξάζοντες ὅτι ἡ τοῦ προφορικοῦ λόγου ὀρθότης δὲν χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἐνδιαθέτου, ἀλλ' ὅτι εἰσὶ ταὐ- τόν. Οἱ Στωϊκοὶ πηγὴν τῆς γνώσεως ὑπέθετον τὴν ἐμπειρίαν,

(1) Πλούτ. ἀρέσκ. φιλ. Τὴν μὲν σοφίαν ἔφασαν εἶναι θείων τε καὶ ἀνθρω- πίνων ἐπιστήμην· τὴν δὲ φιλοσοφίαν ἄσκησιν τέχνης ἐπιτηδείου· ἐπιτήδειον δ' εἶναι μίαν καὶ ἀνωτάτω τὴν ἀρετήν· ἀρετὰς δὲ τὰς γενικωτάτας τρεῖς, φυσι- κήν, ἠθικήν, λογικήν. (Δ. Λ. VII, 92).

καὶ ὅτι ἐξ αὐτῆς σχηματίζονται αἱ καθόλου ἔννοιαι· ὁ δ' ἄν- θρωπος ἐδόξαζον ὅτι ἅμα τῇ γεννήσει ἔχει τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς ὥσπερ χάρτην ἐνεργὸν εἰς ἀπογραφήν, ἐν ᾧ πᾶσα ἔννοια ἐναπογράφεται· πρῶτος δὲ τῆς ἀπογραφῆς τρόπος ἐστὶν ὁ διὰ τῶν αἰσθήσεων· αἰσθανόμενοι δέ τινος οἷον λευκοῦ ἀπελθόντος αὐτοῦ μνήμην ἔχουσιν, ὅταν δὲ πολλαὶ μνῆμαι ὁμοειδεῖς γέ- νωνται, τότε λέγουσιν ὅτι ἔχουσιν ἐμπειρίαν.

Τὴν δὲ βάσιν τῆς Στωϊκῆς γνωστικῆς ἀποτελεῖ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ κριτηρίου, δι' οὗ διακρίνεται τὸ ἐν ταῖς παραστάσεσιν ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς· τὸ δὲ κριτήριον δύναται νὰ ζητηθῇ μόνον ἐν τῷ εἴδει, ἐν τῇ μορφῇ, τῶν παραστάσεων, διότι πᾶσα γνῶσις ὡρισμένου τινὸς περιεχομένου μόνον εἴδει μετρεῖται· ὅθεν τὸ ζήτημα ἐκεῖνο εἶναι ταὐτὸν τῷ ζητήματι: ποῖον εἶδος πα- ραστάσεων παρέχει γνῶσιν βεβαίαν; τοῦτο δὲ δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ, ἐὰν πρότερον δὲν συζητηθῇ ἡ τῶν παραστάσεων κατα- γωγή, τὰ εἴδη αὐτῶν δὲν διακριθῶσιν καὶ ἡ ἀξία καὶ βεβαιό- της αὐτῶν δὲν ὁρισθῇ· ὥστε τὸ ζήτημα ἦτο τὸ νὰ κτηθῇ δι' ἀναλύσεως τῆς παραστάσεως γνώρισμά τι πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἀληθείας.

Ὁ μὲν Βοηθὸς κριτήρια τῆς ἀληθείας ὑπέλαβε τὸν λόγον, τὴν αἴσθησιν, τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἄλλοι δὲ τὸν ὀρ- θὸν λόγον.

Ἡ περὶ γνώσεως τῶν Στωϊκῶν θεωρία χαρακτηρίζεται διὰ τῆς ἐμπειρίας, ἣν οἱ Στωϊκοὶ παρέλαβον ἐκ τῆς κυνικῆς σχολῆς, καὶ καθ' ἣν συμφωνοῦσι τοῖς Ἐπικουρείοις. Ἀλλ' ἡ Στωϊκὴ σχολὴ ἀνυψώσασα αὐτὴν εἰς ἔννοιαν διακρίνεται καὶ τῆς κυνι- κῆς καὶ τῆς Ἐπικουρείου. Ὅλας τὰς παραστάσεις (φαντασίας) ἐξηγοῦσιν οἱ Στωϊκοὶ ἔκ τινος ἐνεργείας τοῦ παραστατοῦ (φαν- ταστοῦ) εἰς τὴν ψυχὴν (1).

Ἑκάστην τύπωσιν γιγνομένην δι' ἐνεργείας ἀντικειμένων ἐν ψυχῇ ἐκάλει ὁ Ζήνων φαντασίαν, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Κλεάνθης.

(1) Δ. Λ. VII, 50. Περὶ φύσ. ἀνθρώπ. 76. Ἡ φαντασία ἐστὶ πάθος ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενον ἐνδεικνύμενον ἑαυτό τε καὶ τὸ πεποιηκός.

Ὁ δὲ Χρύσιππος φαντασίαν ἔλεγε τύπωσιν ἐν ψυχῇ προερχομένην ἐν αὐτῇ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, τουτέστιν ἀλλοίωσιν. (Δ. Λ. VII, 50). Φαντασία δὲ λέγεται καὶ ἡ δύναμις ἡ ἐπιδεκτικὴ τυπώσεων· ἡ φαντασία ἄρα ἐστὶ δύναμίς τις τῆς ψυχῆς παθητική· ἐν ἑκάστῃ φαντασίᾳ δηλαδὴ ἐνυπάρχει ἀντικείμενόν τι ποιητικὸν ἑτεροιώσεως, οἷον ὅταν βλέπωμεν ὅτι τὸ λευκὸν δι' ὄψεως εἰσερχόμενον εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς ὁράσεως κινεῖ ἡμᾶς· (ἀρεσκ. φιλ. 12)· φανταστὸν δ' ἐστι τὸ ποιοῦν τὴν φαντασίαν, οἷον τὸ λευκὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ πᾶν ὃ δύναται κινεῖν τὴν ψυχήν· φανταστικὸν δ' ἐστι διάκενος ἑλκυσμός, πάθος ἐν ψυχῇ ἀπ' οὐδενὸς φανταστοῦ γινόμενον, καθάπερ ἐπὶ τοῦ σκιαμαχοῦντος καὶ κενὰς ἐπιφέροντος τὰς χεῖρας, διότι τῇ φαντασίᾳ ὑπόκειταί τι φανταστόν, τῷ δὲ φανταστικῷ οὐδέν· φαντασίαν δι' εἰς ἐκτενεστέραν σημασίαν ἐνοοῦσιν οἱ Στωϊκοὶ ὅλας τὰς παραστάσεις (φαντασίας) καὶ τὰς μὴ πραγματικῶς ὑπαρχούσας· λέγουσι δὲ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἅμα τῇ γεννήσει ἔχει τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς ὥσπερ χάρτην ἄγραφον ἐνεργοῦντα εἰς ἀπογραφήν· πρῶτος δ' ὁ τῆς ἀπογραφῆς τρόπος, ὡς εἴρηται, ἐστὶν ὁ διὰ τῶν αἰσθήσεων· ἡ αἴσθησις παρέχει τὸ περιεχόμενον. Ἐντεῦθεν δ' ἕπεται, ὅτι οἱ Στωϊκοὶ τὴν αἴσθησιν ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσωσιν ὡς τὴν μόνην ἀρχικὴν πηγὴν τῶν φαντασιῶν γράφουσαν ἐν τῇ ψυχῇ· ἐκ δὲ τῆς αἰσθήσεως προέρχεται ἡ μνήμη, ἐκ δὲ πολλῶν ὁμοειδῶν μνημῶν ἡ ἐμπειρία (1).

Ἐκ δὲ τῆς ἐμπειρίας διὰ συλλογισμῶν αἱ ἔννοιαι σχηματίζονται· οἱ δὲ συλλογισμοὶ θεμελιοῦνται ἢ ἐπὶ συγκρίσεως ἢ συνθέσεως ἢ ἀναλογίας (2).

(1) Ἀρεσκ. φιλ. IV, 11: Αἰσθανόμενοι γάρ τινος οἷον λευκοῦ ἀπελθόντος αὐτοῦ μνήμην ἔχουσιν, ὅταν δ' ὁμοειδεῖς πολλαὶ μνῆμαι γένωνται, τότε φασὶν ἔχειν ἐμπειρίαν.

(2) Δ. Λ. VII, 52. Οὐδὲ κατάληψις γίνεται αἰσθήσει μὲν ὡς λευκῶν καὶ μελαίνων καὶ τραχέων καὶ λείων, λόγῳ δὲ τῶν δι' ἀποδείξεως συναγομένων, ὥσπερ τοὺς θεοὺς εἶναι, καὶ προνοεῖν τούτους· τῶν γὰρ νοουμένων τὰ μὲν ἐνοήθη κατὰ περίπτωσιν (ἄμεσον ἐπαφήν), τὰ δὲ καθ' ὁμοιότητα, τὰ δὲ κατ' ἀναλογίαν, τὰ δὲ κατὰ μετάθεσιν, τὰ δὲ κατὰ σύνθεσιν, τὰ δὲ κατ' ἐναντίωσιν· νοεῖται δὲ καὶ κατὰ μετάβασιν (τοῦ αἰσθητοῦ εἰς τὸ μὴ αἰσθητὸν) τινὰ ὡς τὸ λεκτὸν καὶ ὁ τόπος· ὅλαι αἱ ἔννοιαι γίνονται ἢ κατ' ἐμπέλασιν τῶν ἐναργῶν (κατὰ περίπτωσιν ἀληθῆ) ἢ κατὰ τὴν ἀπὸ τῶν ἐναργῶν μετάβασιν, ἢ κατ' ἀναλογίαν δηλ. ἢ κατὰ σύνθεσιν.

Τῶν δὲ φαντασιῶν αἱ μέν εἰσιν αἰσθητικαί, αἱ διὰ τῶν αἰσθητηρίων, αἱ δὲ μὴ αἰσθητικαὶ αἱ διὰ τῆς διανοίας, καθὼς τῶν ἀσωμάτων καὶ τῶν ἄλλων τῶν λόγῳ λαμβανομένων (Δ. Λ. VII, 51)· αἱ μὴ αἰσθητικαὶ προέρχονται συγκρίσει τῶν αἰσθητικῶν φαντασιῶν καὶ συνάψει τοῦ κοινοῦ καὶ καθόλου καὶ καλοῦνται ἔννοιαι (1).

Αἱ ἔννοιαι σχηματίζονται ὁτὲ μὲν τεχνικῶς καὶ μεθοδικῶς, ὁτὲ δὲ φύσει καὶ ἀτέχνως (Δ. Λ. VII, 51. τῶν φαντασιῶν αἱ μὲν εἰσὶ τεχνικαί, αἱ δ' ἄτεχνοι). Οἱ Στωϊκοὶ τὰς κοινὰς ἐννοίας καὶ προλήψεις ἐθεώρουν ὡς τοὺς φυσικοὺς κανόνας τῆς ἀληθείας καὶ ἀρετῆς καὶ ὡς τὸ διακριτικὸν τῶν λογικῶν ὄντων (Πλουτ. ἀρεσ. φιλ. IV. 11)· καὶ ἂν φαίνεται ὅτι οἱ Στωϊκοὶ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἐμφύτους ὑπελάμβανον (Δ. Λ. VII, 53. φυσικῶς δὲ νοεῖται δίκαιόν τι καὶ ἀγαθόν), τοῦτο ὅμως ἐναντιοῦται εἰς τὸ σύστημα τῶν Στωϊκῶν, διότι οὗτοι ἐμφύτους ἰδέας ἐνοοῦσι τὰς δυνάμει τῆς τοῦ νοεῖν φύσεως παραγομένας ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ αὐτὰς τὰς μεγίστας, οἷον τὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ (Cicer. fin. III, 10. Δ. Λ. VII, 52). Κατὰ τὴν παράστασιν τῆς φυσικῆς ὑγιείας καὶ δυνάμεως ἐσχηματίσθη ἡ τῆς νοητικῆς, ἐκ τῆς παραστάσεως ἠθικῶν πράξεων καὶ ἀτόμων ἐκτήθη ἡ ἠθικὴ τελειότης· καὶ ἡ περὶ τοὺς θεοὺς πίστις προέρχεται δι' ἀποδείξεως, καὶ ὁ λόγος δὲν ἐμφύεται εὐθύς, ἀλλὰ περὶ τὸ δέκατον τέταρτον ἔτος ἀπὸ τῶν φαντασιῶν καὶ αἰσθήσεων. Καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲ σχηματίζεται ἐκ τῶν ἐννοιῶν καὶ ὁρίζεται ὡς κατάληψις ἀσφαλὴς καὶ ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου ἢ ἕξις φαντασιῶν δεκτικὴ ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου (Δ. Λ. VII, 47)· ἡ ἐπιστήμη ὅμως συμφωνεῖ ταῖς κατὰ φύσιν ἐννοίαις, διότι τὸ φύσει ἐστὶ τὸ κύριον αὐτοῖς· ἐντεῦθεν δὲ προῆλθον ἐν

(1) Ἀρεσκ. φιλ. 11. Τῶν δ' ἐννοιῶν αἱ μὲν φυσικῶς γίνονται κατὰ τοὺς εἰρημένους τρόπους καὶ ἀνεπιτέχνως, αἱ δὲ δι' ἡμετέρας διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας· αὗται μὲν ἔννοιαι καλοῦνται, μόναι ἐκεῖναι δὲ καὶ προλήψεις· Δ. Λ. VII, 54· ἔστι δὲ πρόληψις ἔννοια φυσικὴ τῶν καθόλου.

τῷ συστήματι τῶν Στωϊκῶν ἀντιφάσεις (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. VI, 8).

Αἱ δύο δ' αὗταί εἰσιν αἱ πηγαὶ τῶν φαντασιῶν, ἡ αἴσθησις καὶ οἱ ἐπ' αὐτῆς στηριζόμενοι συλλογισμοί· (Δ. Λ. VII, 52)· ποία δ' εἶναι ἡ πρὸς ἀλλήλους σχέσις αὐτῶν; ἐπειδὴ ὅλαι αἱ κοιναὶ ἔννοιαι πηγάζουσιν ἐκ φαντασιῶν, ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι τὸ μόνον βέβαιον ἀρχικῶς. Τοῦτο ὅμως οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἰσχυρίζονται, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀλήθεια τῶν φαντασιῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸ νοεῖν (1)· διότι ἡ γνῶσις προέρχεται, ὅταν τῇ αἰσθήσει προστεθῇ ἡ τοῦ νοῦ ἐνέργεια· διότι αὐτοῖς ἀληθὲς εἶναι τὸ ὑπάρχον καὶ ἀντικείμενόν τινι, ψεῦδος τὸ μὴ ὑπάρχον καὶ μὴ ἀντικείμενόν τινι· ὁ νοῦς τὴν ὕλην λαμβάνει ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ἐξ ἧς καὶ αἱ κοιναὶ ἔννοιαι, πλὴν αὐτὴν ἐπεξεργάζεται παρέχων αὐτῇ εἶδος· τὸ δ' εἶδος ἐνυπάρχει ἐν τῷ καθόλου καὶ οὐχὶ ἐν τῷ ἰδίῳ, ἐπομένως οἱ Στωϊκοὶ ἀποδίδουσι τῷ νοεῖν βεβαιότητα πλείονα ἢ τῇ αἰσθήσει.

Αἱ δὲ βαθμίδες, δι' ὧν ἡ γνῶσις κτᾶται, εἰσὶν ἡ φαντασία, ἡ συγκατάθεσις, ἡ κατάληψις καὶ ἡ ἐπιστήμη. Τούτων δὲ ἡ μὲν φαντασία εἶναι τύπωσις ἐν ψυχῇ (Δ. Λ. VII, 227)· καταληπτικὴ δὲ φαντασία ἐστὶν ἡ ἀπὸ ὑπάρχοντος (Δ. Λ. VII, 54). Ὁ Χρύσιππος ὑπέλαβεν, ὡς ὁ Ἐπίκουρος, τὰς αἰσθητικὰς φαντασίας ἀληθεῖς, τουτέστιν ἐχούσας ἀντικείμενον ὑπάρχον (Δ. Λ. VII, 184)· διέκριναν δ' οἱ Στωϊκοὶ μεταξὺ φαντασιῶν ἐχουσῶν ὑπάρχον ἀντικείμενον καὶ φαντασιῶν μὴ ἐχουσῶν ἀντικείμενον ὑπάρχον, οἷον τῶν κατὰ τοὺς ὕπνους φαντασιῶν (Cicer. Acat. qu. II, 14). Ἐὰν ἅπασαι αἱ φαντασίαι εἶχον ὑπάρχον ἀντικείμενον, θὰ εἶχον ἀλήθειαν πραγματικήν· ἐπειδὴ ὅμως καὶ φαντάσματα, τουτέστι ψευδεῖς φαντασίαι εἰσί, πρέπει πᾶσα φαντασία ἀληθὴς νὰ πηγάζῃ 1) ἐξ ὑπάρχοντος ἀντικειμένου, 2) τὸ ὑπάρχον ἀντικείμενον νὰ ἦναι φύσει, οἷον ὁ Ὀρέστης εἶδε τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἠλέκτραν, αὐτὴν ὅμως ὑπέλαβεν Ἐριννύν, ἄρα εἶχε

(1) Σέξτ. Μαθ. VIII, 10. Οἱ δ' ἀπὸ τῆς Στοᾶς λέγουσι μὲν τῶν τε αἰσθητῶν τινα καὶ τῶν νοητῶν ἀληθῆ, οὐκ ἐξ εὐθείας δὲ τὰ αἰσθητά, ἀλλὰ κατ' ἀναφορὰν τὴν ὡς ἐπὶ τὰ παρακείμενα τούτοις νοητά.

φαντασίαν παρὰ φύσιν, εἰ καὶ τὸ ἀντικείμενον ἦτο ὑπάρχον, οὐχὶ ὅμως καὶ φύσει· 3) ὅλα τὰ ἴδια σημεῖα τοῦ ἀντικειμένου πρέπει νὰ τυπῶνται ἐν τῇ φαντασίᾳ ὡς τὰ τοῦ δακτυλίου ἐν τῷ κηρῷ (Πλούτ. ἀρέσκ. φιλ. IV, 12. Σέξτ. Μαθ. VII, 402. Δ. Λ. VII, 46). Τὴν ἐπιστήμην οἱ Στωϊκοὶ ὑπελάμβανον ὁτὲ μὲν κατάληψιν ἀσφαλῆ καὶ ἀμετάπτωτον ὑπὸ τοῦ λόγου, ὁτὲ δὲ ὡς σύστημα ἐκ τοιούτων ἐπιστημῶν (Δ. Λ. VII, 47. (Cicer. Acat. qu. I, 11. Στοβ. ἐκλ. II, 128). Πῶς δὲ κτᾶται ἡ ἐπιστήμη; αὐτὴ ὑφίσταται ἐν τῇ κτήσει τῶν φαντασιῶν· ἐντεῦθεν ὅμως φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ Στωϊκοὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης δὲν διέκριναν ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς φαντασίας, εἰμὴ μόνον καθ' ὅσον ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης ἦτο ἀσφαλὴς καὶ ἀμετάπτωτος ὑπὸ τοῦ λόγου. Τὴν δὲ φαντασίαν διέκριναν τῆς καταλήψεως, καθ' ὅσον τὴν μὲν φαντασίαν παρωμοίαζον χειρὶ ἠνεῳγμένῃ, τὴν δὲ κατάληψιν χειρὶ συνεσταλμένῃ (Cicer. Acat. qu. II, 42. 47). Τινὲς δὲ τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν τὸν ὀρθὸν λόγον κριτήριον ἀπολείπουσιν (Δ. Λ. VII, 54). Ὁ δὲ Χρύσιππος κριτήρια τῆς ἀληθείας λέγει τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν πρόληψιν. Ἀπὸ Χρυσίππου καταφέρονται οἱ Στωϊκοὶ κατὰ τῶν Σκεπτικῶν (Πλούτ. περὶ Στ. ἐναντ. I, 4. Δ. Λ. VII, 198).

Τὸ δὲ κύριον ἐπιχείρημα αὐτῶν ἦτο, ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας πρέπει νὰ ἦναι δυνατή, διότι ἄλλως τε οὐδεμία πρᾶξις θὰ ἦτο δυνατή· (Σεξτ. Μαθ. VIII, 463)· διότι ἡ σκέψις ποιεῖ πᾶσαν πρᾶξιν ἀδύνατον· πῶς αἱ ἀληθεῖς φαντασίαι διακρίνονται τῶν μὴ ἀληθῶν; Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἀληθὴς φαντασία εἶναι, ὡς εἴρηται, ἡ παριστῶσα ὑπάρχον ἀντικείμενον. Ἀλλ' ἡ δόξα αὕτη αὐτῶν δὲν εἶναι ἀρκοῦσα, διότι πῶς γινώσκομεν ὅτι φαντασία τις παρέχει πιστῶς τὸ πραγματικόν; τὸ κριτήριον τοῦτο δὲν εἶναι ἐξ ἀντικειμένου, ἀλλ' ἐξ ὑποκειμένου· μετὰ τῆς φαντασίας ἀναγκαίως δὲν συνδέεται ἡ πεποίθησις ἢ συγκατάθεσις, ἀλλὰ συμβαίνει ἡ κρίσις ἡμῶν νὰ ἀπευθύνηται εἰς τὴν φαντασίαν ἵνα ἐπιδοκιμάσῃ ἢ ἀποδοκιμάσῃ αὐτήν, ὡς ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος ἐν τῇ κρίσει ὑφίσταται· τινὲς φαντασίαι ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ δώσωμεν τὴν συγκατάθεσιν ἡμῶν, νὰ

παραδεχθῶμεν τοῦτο ἀληθές. Αἱ φαντασίαι αἱ ἐν ἡμῖν τὴν σταθερὰν πεποίθησιν παράγουσαι, ἣν ἔννοιαν ὀνομάζουσι, καλοῦνται καταπληκτικαὶ φαντασίαι· κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας ἔγκειται ἐν τῇ καταληπτικῇ φαντασίᾳ (1). Ἡ αἴσθησις παρέχει τὴν ὕλην τῆς γνώσεως. Ἐπειδὴ δὲ τὰς ἐννοίας ὑπέθετον ὡς τὸ πρότερον, τὰς φαντασίας ὡς τὸ ὕστερον, ἠδύναντο κριτήρια τῆς ἀληθείας νὰ θεωρήσωσι τὴν αἴσθησιν καὶ τὰς φυσικὰς ἐννοίας (2)· κυρίως ὅμως οὔτε ἡ αἴσθησις οὔτε ἡ πρόληψις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κύριον κριτήριον τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ τὸ καταληπτικὸν (δηλ. ἡ ἔμφυτος δύναμις τῆς πεποιθήσεως) ἐνυπάρχον ταῖς αἰσθήσεσι καὶ ταῖς προλήψεσι (κοιναῖς ἐννοίαις), αἷς μείζων ἀποδίδοται βεβαιότης (Cicer. Acad. II, 31)· διὰ δὲ τοῦτο εἰς τὸ σύστημα τῶν Στωϊκῶν πολλαὶ ἀντιφατικαὶ ἰδέαι εἰσεχώρησαν.

Ἐπειδὴ οἱ Στωϊκοὶ ἀνώτατον τῆς ψυχῆς μέρος, τὸ ἡγεμονικόν, παρεδέχοντο, τὸ ποιοῦν τὰς φαντασίας καὶ τὰς συγκαταθέσεις καὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰς ὁρμάς, ὅπερ καὶ λογισμὸν καλοῦσι, φανερὸν εἶναι, ὅτι οὗτοι παρεδέχοντο τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἐπιστήμην ὡς ἐνέργειαν τῶν αἰσθητῶν ὄντων ἐφ' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ τὴν αἴσθησιν καὶ τὰς φαντασίας καὶ τὰς συγκαταθέσεις καὶ τὰς ὁρμὰς ὡς μέρη τοῦ ἡγεμονικοῦ. Ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα εἰσὶν αὐτοῖς ἐνέργειαι τῶν αἰσθητῶν, ἡ δ' ἀληθὴς δόξα, ἡ κρίσις, ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ βούλησις ἐνέργειαι τοῦ ἡγεμονικοῦ. (Πλούτ. ἀρέσκ. φιλ. IV, 21).

Ὡς δ' ἡ φαντασία ἐκ τοῦ φωτὸς γίγνεται, τὸ δὲ φῶς ἑαυτὸ δείκνυσι καὶ τἆλλα τὰ ἐν αὐτῷ περιεχόμενα, οὕτω δείκνυσι καὶ ἡ φαντασία ἑαυτὴν καὶ τὸ πεποιηκὸς αὐτήν. (ἀρέσκ. τοῖς φιλ. IV, 12). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ Στωϊκοὶ ὑπελάμβανον, ὅτι διὰ τῶν αἰσθήσεων λαμβάνομεν οὐ μόνον τὴν ὕλην

(1) Cicer. Acad. I, 11. II, 12. Δ. Λ. VII, 54. Σεξτ. Μαθ. VII, 227. Κριτήριον τοίνυν φασὶν ἀληθείας οἱ ἄνδρες οὗτοι τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν.

(2) Δ. Λ. VII, 54. Κριτήριον δὲ τῆς ἀληθείας φασὶ τυγχάνειν τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν, τουτέστι τὴν ἀπὸ ὑπάρχοντος, καθά φησι Χρύσιππος κριτήρια εἶναι τὴν αἴσθησιν καὶ πρόληψιν.

πάσης ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος, καὶ ὅτι ἐν τῇ γνώσει ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς καὶ ἡ αἴσθησίς εἰσι ταὐτόν. Ἀλλὰ διὰ τῆς δοξασίας ταύτης ἦτο δύσκολον αἱ ὀρθαὶ φαντασίαι νὰ διακριθῶσιν ἀπὸ τῶν ψευδῶν· διότι, ὅταν πᾶσα γνῶσις πηγάζει ἐκ τῆς φαντασίας, ἔπρεπε τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας νὰ ἦναι αὐτὴ ἡ φαντασία. Τὴν ἰδέαν ταύτην, ὡς φαίνεται, θέλοντες νὰ ἐκφράσωσιν οἱ Στωϊκοί, ὅτι δηλαδὴ κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ φαντασία, ἔλεγον, ὅτι ἡ φαντασία δείκνυσιν ἑαυτὴν καὶ τὸ πεποιηκὸς (ἀντικείμενον) αὐτήν· (Δ. Λ. VII, 46. ἀρέσκ. τοῖς φιλ. IV, 12)· ὡς πρὸς τὴν πηγὴν ἄρα τῆς γνώσεως ἀπέβλεψαν εἰς τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον, τὸ ἐγεῖρον τὴν αἴσθησιν, καὶ εἰς τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς, ἥτις δεχομένη τὴν τύπωσιν τηρεῖ αὐτὴν ἐν ἑαυτῇ. Πῶς δ' ἡ ὀρθὴ φαντασία δύναται νὰ συμφωνῇ τῷ ἀντικειμένῳ αὐτῆς; τὴν δυσχέρειαν ταύτην ἐζήτουν νὰ λύσωσι λέγοντες ὅτι ἡ φαντασία ἐστὶ τύπωσις ἐν ψυχῇ. Ὁ δὲ Χρύσιππος ἐθεώρει ταύτην τὴν Κλεάνθους δοξασίαν ἀνυπόστατον, διότι εἰ ἡ φαντασία ἦτο τύπωσις τοῦ ἐκτὸς ἀντικειμένου ἐν ψυχῇ, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρχωσι τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου πολλαὶ τυπώσεις, πολλαὶ φαντασίαι· διὸ ἐνόμιζεν ὅτι ἡ ὀρθὴ φαντασία εἶναι ἑτεροίωσις ἐν ψυχῇ· ἀλλὰ καὶ ἐντεῦθεν ἔμεινεν ἀνεξήγητον εἰς τί συνίσταται ἡ συμφωνία τῆς ὀρθῆς φαντασίας μετὰ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς (Δ. Λ. VII, 45. Σέξτ. Μαθ. VII, 228)· ὁμοίως δὲ δὲν ἐξήγησαν διὰ τί αἱ ἐκ τῆς αἰσθήσεως παρατηρήσεις δὲν εἶχον τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν (Δ. Λ. VII, 51. Πλούτ. ἀρεσκ. τοῖς φιλ. IV, 11). Ἐπειδὴ ἡ πρόληψις αὐτοῖς ἦτο ἔννοια φυσικὴ τῶν καθόλου (Δ. Λ. VII, 54), φανερὸν εἶναι ὅτι, ὅταν ἡ αἴσθησις εἶχεν ἀντικείμενον ὑπάρχον, εἶχε καὶ ἡ πρόληψις ἡ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσα, καὶ ἐπὶ τούτου τοῦ πραγματικοῦ (ὑπάρχοντος ἀντικειμένου) τῶν αἰσθήσεων καὶ ἐννοιῶν, ὅπερ δὲν ἀπέδειξαν, ἱδρύετο ἡ λογικὴ ἀλήθεια· διότι αὐτοῖς ἀληθὲς ἦτο τὸ πραγματικόν, τὸ ὑπάρχον, ψεῦδος δὲ τὸ μὴ πραγματικόν, τὸ μὴ ὑπάρχον (Σέξτ. Μαθ. VII, 244)· διὸ ὀρθῶς λέγει ὁ Σέξτος (Μαθ. VIII, 85) ὅτι εἶναι ταυ-

τολογία αὐτοῖς λέγουσιν ὅτι τὸ πραγματικὸν εἶναι ἀληθὲς καὶ τὸ ἀληθὲς πραγματικόν, ὑπάρχον.

Τὴν δ' ἔννοιαν συνδέσαντες μετὰ τῆς αἰσθήσεως ἔλεγον, ὅτι ἡ ἔννοια ἀνάγεται εἰς τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν· ὡς ἐκ τούτου ὅμως ἡ αἴσθησις ἔλαβεν ἔκτασιν μεγαλειτέραν ἢ κατὰ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη· ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἐκτάσεως ταύτης αἰσθητὰ γίνονται οὐ μόνον τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν. (Πλούτ. Στ. ἐν. 17. 19. Δ. Λ. VII, 53). Ἐκ δὲ τούτου ἀποδείκνυται, ὅτι πρώτη πηγὴ τῆς γνώσεως αὐτοῖς εἶναι ἡ αἴσθησις· (Δ. Λ. VII, 52)· πῶς ὅμως ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως, τῆς μνήμης καὶ τῆς τῶν φαντασιῶν συνθέσεως εἰς ἐμπειρίαν καὶ γνῶσιν τῶν καθόλου ἐρχόμεθα, δὲν ἀπέδειξαν (1).

Ἐπειδὴ οἱ Στωϊκοὶ τὴν ἀλήθειαν ἐστήριζον ἐπὶ τοῦ ὑπάρχοντος, τοῦ καθ' ἕκαστον, ἔπρεπε νὰ ἀρνηθῶσιν ὅτι τὸ καθόλου εἶναι καθ' αὑτό, τουτέστιν ἔπρεπε νὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων νὰ γνωρίσωσι δὲν δύνανται (Στοβ. ἐκλ. ἐν τῷ αὐτῷ).

Τὰ νοητὰ διέκριναν τῶν αἰσθητῶν λέγοντες, ὅτι τῶν αἰσθητῶν τινα καὶ τῶν νοητῶν εἰσιν ἀληθῆ, τὰ δ' αἰσθητὰ ἁπλῶς δὲν εἶναι ἀληθῆ, ἀλλὰ κατ' ἀναφορὰν εἰς τὰ νοητά· (Σέξτ. Μαθ. VIII, 10). Τινὲς τῶν Στωϊκῶν διακρίνουσι τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἀληθοῦς, διότι τὴν ἀλήθειαν ἐκλαμβάνουσιν οὐσίᾳ σῶμα, τὸ δ' ἀληθὲς ἀσώματον, διότι αὐτὸ ἐκλαμβάνουσιν ἀξίωμα, τὸ δ' ἀξίωμα λεκτόν, τὸ δὲ λεκτὸν ἀσώματον, τὸ δ' ἀσώματον νοητόν (2).

(1) Ἀρεσκ. τοῖς φιλ. IV, 11. Αἰσθανόμενοι γάρ τινος οἷον λευκοῦ ἀπελθόντος αὐτοῦ μνήμην ἔχουσι, ὅταν δὲ ὁμοειδεῖς πολλαὶ μνῆμαι γένωνται, τότε φασὶν ἔχειν ἐμπειρίαν· ἐμπειρία γάρ ἐστι τὸ τῶν ὁμοειδῶν πλῆθος.

(2) Σέξτ. Μαθ. VIII, 10. 38. Οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς τρία φάμενοι συζυγεῖν ἀλλήλοις, τότε σημαινόμενον καὶ τὸ σημαῖνον καὶ τὸ τυγχάνον· ὧν σημαῖνον μὲν εἶναι φωνήν, οἷον τὴν Δίωνος, σημαινόμενον δὲ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα τὸ ὑπ' αὐτῆς δηλούμενον καὶ οὗ ἡμεῖς μὲν ἀντιλαμβανόμεθα τῇ ἡμετέρᾳ παρυφισταμένου διανοίᾳ· τυγχάνον δὲ τὸ ἐκτὸς ὑποκείμενον, ὥσπερ αὐτὸς ὁ Δίων· τούτων δὲ δύο μὲν εἶναι σώματα, καθάπερ τὴν φωνὴν καὶ τὸ τυγχάνον, ἓν δὲ ἀσώματον ὥσπερ τὸ σημαινόμενον πρᾶγμα καὶ λεκτόν· 70· ἠξίουν οἱ Στωϊκοὶ κοινῶς ἐν λεκτῷ τὸ ἀληθὲς εἶναι καὶ τὸ ψεῦδος· λεκτὸν δ' ὑπάρχειν φασὶ τὸ κατὰ λογικὴν φαντασίαν ὑφιστάμενον· λογικὴν δ' εἶναι φαντασίαν, καθ' ἣν τὸ φαντασθὲν ἔστι λόγῳ παραστῆσαι. Δ. Λ. VII, 63. Seneca ep. 117.

Τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο τῶν συζητήσεων αὐτῶν ὑπέλαβον οἱ Στωϊκοί, ὡς φαίνεται, ὡς πρὸς τὴν τῆς ἐννοίας ἐξήγησιν· ἐὰν φέρ' εἰπεῖν ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς ἐννοίας πρέπει καὶ ἡ οὐσία τῶν ὄντων νὰ ἐκφράζηται, τὰ δ' ὑπάρχοντα ὄντα εἰσὶν ἴδια, πρέπει ὁ μέλλων νὰ δώσῃ ὀρθὴν τῆς ἐννοίας ἐξήγησιν νὰ ἐκθέσῃ τὸ ἴδιον τῶν ὄντων· διὸ λέγει ὁ Χρύσιππος, ὅτι ὅρος ἐστὶν ἡ τοῦ ἰδίου ἀπόδοσις· (Δ. Λ. VII, 60. Σουΐδ. λ. ὅρος)· ὥστε οἱ Στωϊκοί, οἵτινες παρέβλεπον τὸ καθόλου, διότι ἐνόμιζον, ὅτι ἐν τῷ ἰδίῳ τὸ καθόλου περιέχεται, ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸ καθόλου. Τὸ γένος ἐθεώρουν σύναψιν πολλῶν ἐννοιῶν ἀλλήλων κεχωρισμένων, τὸ δ' εἶδος τὴν ἐλαχίστην ἔννοιαν, διότι ἐλάχισται ἔννοιαι ἦσαν αὐτοῖς τὰ ἴδια τῶν ὄντων.

Ἡ συζήτησις αὕτη τῶν Στωϊκῶν περὶ τῶν μεγίστων καὶ ἐλαχίστων ἐννοιῶν ἔφερεν αὐτοὺς εἰς τὴν περὶ τῶν κατηγοριῶν συζήτησιν, ἃς εἰς τὰς μεγίστας ἐννοίας ἀναγαγόντες ἐκάλουν καὶ γενικώτατα. (Σιμπλ. fol. 3).

Ἡ λογικὴ περιελάμβανε τὴν περὶ τῶν σημαινομένων θεωρίαν· τὸ ἀντικείμενον αὐτῶν ἦτο τὸ νοητὸν ἢ τὸ λεκτόν, ὡς ὀνομάζουσιν οἱ Στωϊκοί, καὶ τοῦτο ἦτο τὸ περιεχόμενον τοῦ νοεῖν, καὶ τοῦτο μόνον ὑπέθετον ἀσώματον, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα σωματικά· πῶς ὅμως αἱ ἰδέαι ἀσώματοι οὖσαι δύνανται νὰ ἦναί τι; διότι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς μόνον τὰ σωματικὰ εἰσὶ πραγματικά. Ἐν δὲ τῇ λογικῇ ἐπραγματεύοντο καὶ περὶ ὁρισμοῦ καὶ διαιρέσεως καὶ κατηγοριῶν· αἱ περὶ τούτων ὅμως τῶν Στωϊκῶν ἰδέαι δὲν διέφερον τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι καὶ περὶ κατηγοριῶν ἠκολούθουν τῷ Ἀριστοτέλει· διέφερον δ' αὐτοῦ ὅτι ἀντὶ δέκα μόνον τέσσαρας κατηγορίας παρεδέχοντο καὶ ταύτας ἐζήτουν νὰ ἀναγάγωσιν εἴς τι ἀνώτερον γένος, τὸ δ' ὄν, εἰς τόπον τοῦ ὁποίου ἔθεσαν τὸ τί, ὑπέλαβον ὡς μέγιστον γένος, διότι τοῦτο περιλαμβάνει τό τε σωματικὸν καὶ τὸ ἀσώματον, τὸ δὲ ὂν καὶ μὴ ὂν εἰσιν ἀλλήλοις ἀντίθετα· τὸ μὲν ὂν ὡς ἡ

μεγίστη ἔννοια ὑπελαμβάνετο ἀσχέτως πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τὸ δὲ μὴ ὂν ἀόριστον· ὑπὸ δὲ τὸ τί ἵστανται τὰ τέσσαρα μέγιστα γένη, ἤτοι τὸ ὑποκείμενον, τὸ ποσὸν, τὸ ποιὸν καὶ τὸ πρός τι. (Σιμπλ. f. 16. Πλωτιν. Ἐνν. VI. 1).

Ὁ σκοπὸς τῶν κατηγοριῶν ἦτο εἰς τὸ νὰ προσδιορισθῶσι τὰ εἴδη τῶν ὄντων· εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι τὰς κατηγορίας μετεχειρίζοντο οἱ Στωϊκοὶ καὶ εἰς τοὺς τύπους τῆς γραμματικῆς συνεχομένης μετὰ τῆς λογικῆς· ὡς δὲ τέσσαρες αἱ κατηγορίαι, οὕτως ἦσαν καὶ τέσσαρα τὰ μέρη τοῦ λόγου, οἷον τὸ ἄρθρον, τὸ ὄνομα, τὸ ῥῆμα καὶ ὁ σύνδεσμος· ὁ Χρύσιππος ὅμως τὸ ὄνομα εἰς δύο διαιρέσεις ἐποίησε τὰ μέρη τοῦ λόγου πέντε, οἱ δ' ἔπειτα Στωϊκοὶ ηὔξησαν αὐτά. (Διον. Ἁλικ. περὶ συνθ. λέξ. 2. Δ. Λ. VII, 57,) Τὸ ὑποκείμενον ἐσήμαινε τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων καὶ ἦτο καθόλου καὶ ἴδιον ἑκάστῳ. (1) Τοῦτο δ' ὑπελάμβανον αὐθύπαρκτον (Σιμπλ. κατ. 44. 55. 61).

Τὸ δὲ ποιὸν περιελάμβανε κυρίως τὰς οὐσιώδεις διαφορὰς, δι' ὧν ἡ ὕλη ὁρίζεται (Σιμπλ. f. 57.). διέκριναν δὲ ποιὸν κοινὸν καὶ ἴδιον (Συριαν. Ἀριστ. μεταφ. 21. Δ. Λ. VII, 138). Τὸ δὲ ποιὸν ἔχον πρὸς τὸ εἶδος τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναλογίαν περιγράφεται ὡς ἀρχὴ ἐνεργητικὴ καὶ εἰδοποιὸς τῶν ὄντων. (Πλούτ. Στωϊκ. ἐναντ. 43. Δ. Λ. VII, 148). τὸ δ' εἶδος ἦτο ἄϋλον συστατικόν· αἱ δὲ ποιότητες σωματικόν. (Πλούτ. Στ. ἐν. 36. 43.). Ἐπειδὴ δ' οἱ Στωϊκοὶ τὸ ἀσώματον νὰ ἀπομακρύνωσι δὲν ἠδυνήθησαν, ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶσι καὶ ποιότητας τοῦ ἀσωμάτου, αἵτινες ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀσώματοι. (Σιμπλ. 56.).. Τὸ δὲ ποσὸν περιελάμβανε τὰς κατὰ συμβεβηκὸς ποιότητας, αἵτινες ἄνευ ἀναφορᾶς πρὸς ἕτερον λέγονται, οἷον μέγεθος, χρῶμα, τόπος, χρόνος, ποιεῖν, πάσχειν, ἑνὶ λόγῳ πλὴν τῆς οὐσίας ὅλαι αἱ τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι· ὅσαι δὲ ποιότητες σχετικῶς λέγονται, οἷον πατὴρ, υἱός, δεξιόν, ἀριστερόν, τάσσονται εἰς τὸ πρός τι (Σιμπλ. 42). Αἱ δὲ κατηγορίαι ἔχουσι τοιαύτην πρὸς

(1) Δ. Λ. VII, 150. οὐσίαν δέ φασι τῶν ὄντων ἁπάντων τὴν πρώτην ὕλην· ὕλη δ' ἐστὶν, ἐξ ἧς ὁτιδηποτοῦν γίνεται· καλεῖται δὲ διχῶς οὐσία τε καὶ ὕλη, ἥτε τῶν πάντων καὶ ἡ τῶν ἐπὶ μέρους.

ἀλλήλας σχέσιν, ὥστε ἡ προηγουμένη περιέχεται ἐν τῇ ἑπομένῃ καὶ ὁρίζεται ὑπ' αὐτῆς. (Σιμπλ. 43. Πλωτιν. VI, 1.). Ἡ οὐσία ἄνευ ποιοτήτων δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ὡς ποιά τις, ἡ ποιότης ἐστὶν ἐν τῇ οὐσίᾳ· τὸ πῶς ἔχον (ποσὸν) ὑποθέτει τὴν οὐσίαν ὡς ὡρισμένην, τὸ δὲ πρός τι πως ἔχον (πρός τι) ὑποθέτει τὸ πῶς ἔχον (ποσόν). Ἑπομένως ἡ κατηγορία τοῦ ποιοῦ ἔχει ἀνωτέραν σημασίαν τοῦ ποσοῦ, καὶ ἡ τοῦ ποσοῦ τοῦ πρός τι, νοητοῦ, τουτέστιν ἀντικειμένου νοήσεως ὄντος. (Σιμπλ. f. 42.). Καίτοι δὲ ἡ περὶ τῶν κατηγοριῶν τῶν Στωϊκῶν θεωρία συμφωνεῖ τῇ τοῦ Ἀριστοτέλους, οἱ Στωϊκοὶ ὅμως διηυκρίνισαν βέλτιον τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι αἱ ἄλλαι κατηγορίαι εἰς τὸ ὑποκείμενον ἀναφέρονται καὶ ὅτι μόνον τὸ ὑποκείμενον οὐκ ἔχον ἀντίθεσιν δύναται νὰ νοηθῇ καθ' αὑτό. (Σιμπλ. f. 12.).

Οἱ Στωϊκοὶ διέκριναν διττὸν ὑποκείμενον, ὡς εἴρηται, τὴν ἄποιον ὕλην καὶ τὴν τῶν καθ' ἕκαστα· τὰ δὲ καθ' ἕκαστα δὲν ὑπελάμβανον ὡς ὑποκείμενα αὐτὰ καθ' αὑτά, ἀλλ' ὡς πολλά, οἷς ἐνυπάρχει ἡ ὕλη. (1) Τὰς κοινὰς ἐννοίας, ἃς αὐτοτελεῖς ἐκάλουν, (2) ὑπελάμβανον ἀποίους μορφὰς τῆς φαντασίας, τὰ δὲ καθ' ἕκαστα ἁπλῶς οὐσιώδη· τέλος δὲ ἀναγκασθέντες ἀπέδωκαν τῷ καθόλου τὴν μεγίστην σημασίαν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πραγματικὸν τῆς γνώσεως ἐζήτουν, καὶ τοῦτο ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἐνόμιζον, ἀπεπλανήθησαν τῆς περὶ τοῦ καθόλου θεωρίας, διότι τὸ καθόλου ὑπελάμβανον ὡς μὴ πραγματικὸν, μὴ ἀληθές.

Οἱ Στωϊκοὶ ἐπραγματεύθησαν καὶ περὶ προτάσεων καὶ κρίσεων, ἃς διῄρουν εἰς ἁπλᾶς καὶ συνθέτους, ἁπλᾶς ἐννοοῦντες τὰς κατηγορικάς, συνθέτους δὲ τὰς ὑποθετικάς, καὶ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῶν κρίσεων διέκριναν καταφατικὰς καὶ ἀποφατικάς. ἐκ δὲ τῶν συνθέτων οὐσιωδέσταταί εἰσιν αἱ ὑποθετικαὶ καὶ διαζευκτικαί· ὑποθετικαὶ δ' εἰσὶν ἐκεῖναι, ὧν τὰ δύο μέλη συν-

(1) Πλούτ. Στ. ἐν. 43. Μ. Αὐρήλ. XII. 30. μία οὐσία κοινή, κἂν διείργηται ἰδίως ποιοῖς σώμασι μυρίοις.

(2) (Οἷον τὰ κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγόμενα οἷον Σωκράτης, γράφει, κτλ. ἐθεώρουν ἐλλειπεῖς ἐννοίας, τελείας δὲ τὰ κατὰ συμπλοκήν, Σωκράτης γράφει' κτλ.)

δέονται διὰ τοῦ ἐὰν καὶ ἑπομένως ἵστανται εἰς σχέσιν αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, ἡγουμένου καὶ ἑπομένου· ἡ δὲ ἀλήθεια τῆς ὑποθετικῆς κρίσεως κεῖται ἐν τῇ ὀρθότητι τοῦ συμπεράσματος. (Δ. Λ. VII, 93. 71. 69. Σεξτ. Μαθ. VIII, 93. 109.). δὲν συνεφώνουν δὲ περὶ τῶν ὅρων, ἐφ' ὧν ἡ ὀρθότης κεῖται τοῦ συμπεράσματος (Σεξ. VIII, 112.). Καὶ περὶ τοῦ τρόπου δὲ τῶν κρίσεων ἐπραγματεύθησαν, ἀλλὰ γνωσταὶ τούτων εἰσὶ μόνον αἱ κρίσεις τοῦ δυνατοῦ καὶ ἀναγκαίου, ἃς ὁ Χρύσιππος κατὰ τοῦ Διοδώρου ἀντέταξεν. (Πλουτ. Στ. ἐν 46. Δ. Λ. VII, 75.).

Διὰ δὲ τῶν συζητήσεων τούτων ζητοῦντες στερεὰν βάσιν νὰ λάβωσι, παρεδέχοντο μετ' Ἀριστοτέλους, ὅτι ὅλα δὲν εἶναι ἀποδεικτά· δὲν συνεπλήρωσαν ὅμως μετ' Ἀριστοτέλους διὰ τῆς ἐπαγωγῆς τὸ κενόν, ἀλλὰ κατέφυγον εἰς ὑποθέσεις, ἃς μάτην ἐζήτουν νὰ ἀποδείξωσιν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ ἀξία τῆς λογικῆς αὐτῶν, ἣν δὲν προήγαγον, ἀλλὰ καιναῖς λέξεσι μόνον περιεκάλυψαν, δὲν ἦτο μεγάλη, διότι εἰς κενοὺς τύπους πεσόντες ἀπώλεσαν τὸ κύριον πρόβλημα αὐτῆς.

2) Φυσική.

Ἡ περὶ φύσεως θεωρία των Στωϊκῶν εἶχε μεταφυσικὴν σημασίαν καὶ ἐλήφθη ἐκ τῆς φυσιολογίας τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῆς φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. (Cicer. N. Δ. II, 13. III, 14.). Ἡ φυσικὴ τῶν Στωϊκῶν συνδέεται μετὰ τῆς λογικῆς αὐτῶν, διότι ὑπολαβόντες, ὅτι μόνα τὰ αἰσθητὰ εἰσὶν ὑπάρχοντα, ἀνήγαγον πᾶσαν γνῶσιν εἰς τὴν αἴσθησιν. Τῷ δὲ Στράτωνι ἀκολουθήσαντες ἐν τῇ περὶ κινήσεως θεωρίᾳ ἀνῄρεσαν τὰ εἴδη, τουτέστι τὸ ἀντικείμενον τῆς τοῦ νοῦ γνώσεως· τὰ δ' εἴδη ἀναιρέσαντες κατέστησαν πάντα τὰ ὄντα ὑλικά· διὰ δὲ τοῦτο καὶ πάντα ἐθεώρουν σώματα· διέφερον δὲ τῶν Ἐπικουρείων, διότι δὲν ἀνήρουν τὰς ἰδέας, ὡς οἱ Ἐπικούρειοι, ἀλλ' ἐζήτουν ἐν τῇ ὕλῃ.

Ἡ φυσικὴ τῶν Στωϊκῶν ἠσχολεῖτο περὶ τὰ πρῶτα αἴτια καὶ διῃρεῖτο εἰς τοὺς τόπους περὶ σωμάτων καὶ ἀρχῶν καὶ στοιχείων

καὶ θεῶν καὶ περάτων καὶ τόπου καὶ κενοῦ, κυρίως δ' εἰς τρία περὶ κόσμου, περὶ στοιχείων καὶ αἰτιολογικόν. (Δ. Λ. VII, 132.). Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ περὶ ἀρχῶν τρία φαίνονται ἰδίως, ὁ ὑλισμός, ἡ δυναμικὴ θεωρία περὶ φύσεως καὶ ὁ πανθεϊσμός.

Αἴτιον δ' ἔλεγον τὸ δι' ὅ, συμβεβηκὸς δὲ τὸ οὗ αἴτιον. (Στοβ. ἐκλ. I, 336.). Τὸ ποιοῦν ἔλεγον σῶμα (Δ. Λ. VII, 56.)· ἀσώματα δ' ἐκάλουν τέσσαρα μόνον, οἷον τὸ κενόν, τὸν τόπον, τὸν χρόνον καὶ τὸ λεκτόν. (Σεξτ. Μαθ. X, 218 Δ. Λ. VII, 140). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι σώματα ὑπελάμβανον πάντα καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Ἐπειδὴ τὸ αἰτιατὸν εἰς τὸ λεκτὸν ἀνήγαγον, δὲν ἐθεώρουν σῶμα. (Σεξτ. Μαθ. VII, 38). Τὴν ἀλήθειαν ἐθεώρουν σῶμα, τὸ δ' ἀληθὲς ἀξίωμα, τὸ δ' ἀξίωμα λεκτόν, τὸ δὲ λεκτὸν ἀσώματον, ἄρα καὶ τὸ ἀληθὲς ἀσώματον· ὥστε οἱ Στωϊκοὶ σῶμα καὶ οὐσίαν ὑπελάμβανον ταὐτόν, καὶ ἀσώματον πάλιν καὶ κατηγόρημα ταὐτόν· διὰ τοῦτο καὶ τῶν κατηγοριῶν ἡ μὲν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ποιοῦ ἦσαν σώματα, ἡ δὲ τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ πρός τι ἀσώματα.

Πραγματικὸν δ' ὁρίζονται οἱ Στωϊκοὶ τὸ ἔχον τὴν δύναμιν τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν· τὴν ἰδιότητα ὅμως ταύτην εὗρον ἐν τοῖς σώμασι μόνον· διὰ τοῦτο ἐσυμπέρανον, ὅτι μόνα τὰ σώματα εἶναι πραγματικά. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ ἀσώματον ὡς ὂν δὲν ἠρνοῦντο, ἔπρεπε νὰ ὑπολάβωσιν, ὅτι τῷ μὲν σωματικῷ ὑπάρχει οὐσιῶδές τι ὄν, τῷ δ' ἀσωμάτῳ μόνον σχετικόν τι ὄν. (1) Ἐκ ταύτης τῆς ὑποθέσεως ὁρμώμενοι ἔπρεπε πολλὰ νὰ θεωρήσωσι σωματικά, οἷον τὴν ψυχήν, τὰς ἐνεργείας, τὸν περίπατον, τὴν ὄρχησιν (2), τὴν ὑπόθεσιν, τὴν προσαγόρευσιν, τὴν λοιδορίαν, τὰς ἀρετάς, τὰς κακίας, τὸν θεόν, τὸ ἀγαθόν, τὰς ποιότητας καὶ ἄλλα· ἀγαθὸν δὲ τοῖς Στωϊκοῖς ἦτο ἡ ἀρετή, ἡ δ' ἀρετὴ εἶναι κατάστασις εἰς τὴν ψυχὴν ἐνεργοῦσα· καὶ ἡ ἀλήθεια σημαίνουσα τὴν γνῶσιν ἢ τὴν ποιότητα τῆς γινωσκούσης

(1) Πλούτ. ἀρεσκ. τοῖς φιλ. I, 11. ὄντα γὰρ μόνα τὰ σώματα καλοῦσιν, ἐπειδὴ ὄντα τὸ ποιεῖν καὶ πάσχειν· καὶ οἱ Στωϊκοὶ πάντα τὰ αἴτια σωματικά.

(2) δηλ. ἡ ὄρχησις, βάδισις καὶ δὲν θεωροῦνται σώματα, ἀλλὰ τὸ πεποιηκὸς ταῦτα. Seneca ep. 117.).

ψυχῆς θεμελιοῦται ἐπὶ ὑπαρχουσῶν ὑλῶν ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὀνομάζεται σῶμα, ὡς καὶ τὰ πάθη καὶ αἱ ὁρμαὶ καὶ αἱ φαντασίαι καὶ τὰ ἀξιώματα σώματα ὑποτίθενται, διότι αἱ καταστάσεις αὗται ἐνεργοῦνται δι' ὑλικῶν ἐπιδράσεων εἰς τὴν ψυχήν· διὰ τοῦτο σώματα ὑπελαμβάνοντο οὐ μόνον ἕξεις, ἀλλὰ καὶ πράξεις (Zeller **Phil. d. gr. III, s. 107** καὶ ἑφ.).

Κατὰ Πλάτωνα δίκαιος ἦτο ὁ μετέχων τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης, μουσικὸς ὁ μετέχων τῆς ἰδέας τῆς μουσικῆς, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς Στωϊκούς, ἐνάρετος ἦτο, ὅτι αὐτῷ ἐνυπῆρχεν ὕλη ἀρετῆς, μουσικὸς ὕλη μουσικῆς· καὶ ἐπειδὴ αἱ ὗλαι γεννῶσι φαινόμενα ζωῆς, ἠδύναντο αὐτὰς νὰ θεωρήσωσιν οὐ μόνον ὡς σώματα, ἀλλὰ καὶ ὡς ζῶντα· οὕτω σώματα ἐκάλουν καὶ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα καὶ τὸν μῆνα καὶ τὸν ἐνιαυτὸν καὶ τὰς ὥρας· διὰ τούτου ἤθελον κυρίως νὰ εἴπωσιν, ὅτι τὸ ὑπάρχον ἐστὶν ἀντίστοιχον εἰς ἐκεῖνα τὰ ὀνόματα ἐν σωματικαῖς καταστάσεσι· λέγοντες θέρος δηλ. ἐννόουν τὴν τοῦ ἀέρος κατάστασιν, ἐν ᾗ ὁ ἀὴρ σφόδρα θερμαίνεται ὑπὸ τοῦ ἡλίου· (Δ. Λ. VII, **151**. Στοβ. ἐκλ. I, **260**).

Οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἠρνοῦντο ὅτι τινὰ δὲν εἶναι σώματα, ὡς τὸ κενόν, ὁ τόπος, ὁ χρόνος καὶ τὸ λεκτὸν (Δ. Λ. VII, **140**). καίτοι ταῦτα δὲν ἦσαν σώματα, δὲν ἦσαν καὶ ἀνύπαρκτα.

Οἱ Στωϊκοὶ μετ' Ἀριστοτέλους λέγοντες τὰς ἰδέας τῶν ὄντων ἀχωρίστους ἐζήτουν ἀμφότερα νὰ ἀποδείξωσι ταὐτά· ὑπολαβόντες ὅμως ταὐτὰ συνέχεον τὰ ὑλικὰ μετὰ τῶν νοητῶν καὶ ἀνήρεσαν τὴν μεταξὺ ἀμφοτέρων διαφοράν.

Ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι σώματα ἔλεγον τὴν ἐξωτερικὴν τῶν ὄντων ἐμφάνισιν, ὁ Δημόκριτος καὶ Ἐπίκουρος ἀνήρουν τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ἀναγνωρίζοντες μόνον τὴν ἐν τόπῳ τῶν ὄντων ἐμφάνισιν. Οἱ δὲ Στωϊκοὶ ἀνεγνώριζον τὴν δύναμιν τῆς οὐσίας ὡς ὑποκείμενον τῶν φαινομένων· συγχέοντες ὅμως οὐσίας καὶ φαινόμενα ἀνήρεσαν τὴν μεταξὺ αὐτῶν διαφοράν. Πρῶτοι ἄρα οἱ Στωϊκοὶ ἀνήρεσαν τὸν δυαδισμὸν καὶ ἵδρυσαν τὴν ταυτότητα.

Εἰς τὸν ὑλισμὸν ὅμως ἐνέπεσαν οἱ Στωϊκοί, διότι βάσιν τοῦ

συστήματος αὐτῶν ἔθεσαν τὸ πρακτικόν, εἰς ὃ τραπέντες ἔθεσαν ἑαυτοὺς ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς συνήθους παραστάσεως οὐδὲν ἄλλο ἀναγνωριζούσης εἰμὴ τὸ αἰσθητόν, τὸ σωματικὸν μόνον· ἐν τῇ πράξει ἱστάμεθα ἀμέσως ἀπέναντι τοῦ ἀντικειμένου, ὃ ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς ἐμφανίζεται, καὶ οὗ ἡ ἐνέργεια εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡμῶν παρίσταται ὡς σωματική. Ἀρχὰς δὲ τῶν ὅλων παρεδέχοντο δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον· τὸ μὲν πάσχον ἔλεγον τὴν ἄποιον οὐσίαν, τὴν ὕλην· τὸ δὲ ποιοῦν τὸν ἐν αὐτῇ λόγον, τὸν θεόν, ὃς διήκων δι' ἁπάσης τῆς ὕλης δημιουργεῖ ἕκαστα (Δ. Λ. VII, **134**). Τὸ πάσχον, ἡ ἄποιος οὐσία, ἡ ὕλη, εἶναι τὸ πρῶτον τῶν ὄντων ὑποκείμενον (Δ. Λ. VII, **150**), οὐσία κοινή· (Μ. Αὐρ. XII, **30**)· ὕλη δ' ἐστίν, ἐξ ἧς ὁτιδηποτοῦν γίνεται· καλεῖται δὲ οὐσία καὶ ὕλη ἡ τῶν πάντων καὶ ἡ ἐπὶ μέρους· ἡ μὲν τῶν πάντων οὔτε πλείων οὔτε ἐλάττων γίνεται, ἡ δὲ τῶν ἐπὶ μέρους καὶ πλείων καὶ ἐλάττων (Στοβ. ἐκλ. I, **322**). Ταύτης δὲ τῆς ὕλης ἀχώριστος εἶναι ἡ ποιητικὴ αἰτία, ὁ θεός· (Συριαν. μετ. Ἀριστ. II)· τούτου δ' οὐσία εἶναι ὁ ὅλος κόσμος καὶ ὁ οὐρανὸς (Δ. Λ. VII, **148**)· κόσμον δὲ λέγουσι τριχῶς, αὐτὸν τὸν θεὸν τὸν ἐκ τῆς ἁπάσης οὐσίας ἰδίως ποιόν, ὃς ἄφθαρτός ἐστι καὶ ἀγέννητος δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως κατὰ χρόνων ποιὰς περιόδους ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν (Δ. Λ. VII, **137**). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ Στωϊκοὶ ποιοῦν καὶ πάσχον, θεὸν καὶ ὕλην, ὑπελάμβανον ταὐτά, διότι ὁ θεὸς καθὸ πάσχον εἶναι ὕλη, καθὸ δὲ ποιοῦν θεός· ἡ ἄποιος ὕλη εἶναι τὸ ὑποκείμενον τῶν ὄντων, τὰ δ' ὄντα γενόμενα ἐξ αὐτῆς· (Στοβ. ἐκλ. II, **90**)· αὕτη δὲ οὖσα ὑποκείμενον τῶν ὄντων εἶναι παθητικὴ καὶ ἀεὶ ἐν σχήματι καὶ ποιότητι (Στοβ. ἐκλ. I, **324**. Δ. Λ. VII, **150**).

Ἐπειδὴ δ' οἱ Στωϊκοὶ τὸ πρῶτον ὑποκείμενον, τὴν ὕλην, ὑπελάμβανον σῶμα, πᾶν δὲ σῶμα πεπερασμένον, καθὼς πᾶν ἀσώματον ἄπειρον, (οἷον τὸ κενόν, τὸν τόπον, τὸν χρόνον καὶ τὸ λεκτόν), διέφερον τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν ὕλην μὴ ὂν ὑποθέτοντος· (Στοβ. ἐκλ. I, **392**). Τὸ δὲ κενὸν ὑπέθετον ἐκτὸς τοῦ κό-

ὅμου καὶ τὸν κόσμον ὅλον τι σῶμα καὶ ἁρμονικόν, (Στοβ. ἐκλ. I, 381. Δ. Λ. VII, 140. 143), ἐν δὲ τῷ κόσμῳ τὸ ποιητικὸν αἴτιον δημιουργοῦν τὰ καθ' ἕκαστα.

Αὕτη δὲ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ὁ κόσμος καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ποιοῦν (κινοῦν) εἰσὶν ἕν, εἶναι ἡ βάσις τῆς περὶ Θεοῦ τῶν Στωϊκῶν θεωρίας· καὶ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην κοινὴν ἔχουσι καὶ τὰ πανθεϊστικὰ ἀρχαῖά τε καὶ νέα συστήματα· διότι τὸ σύστημα τὸ μὴ διακρίνον οὐσίᾳ ἀμφότερα εἶναι σύστημα πανθεϊστικόν.

Οἱ Στωϊκοὶ παραδέχονται τὴν δυναμικὴν τῆς φύσεως ἐξήγησιν· ἡ δὲ δύναμις ἐνυπάρχει τῇ ὕλῃ· ἡ μὲν καθαρὰ ὕλη εἶναι ἄποιος πᾶσαν μεταβολὴν δεχομένη καὶ πᾶσαν ἰδιότητα καὶ μορφήν. (Πλουτ. Στ. ἐν. 43. Σιμπλ. κατ. 67). Περὶ δὲ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀποδείξεις πολλὰς ἀνέφερον· αἱ ἀποδείξεις ὅμως αὐτῶν δὲν συνέχονται μετ' ἀλλήλων, διότι δὲν ἐγνώριζον τί κυρίως ἔπρεπε νὰ ἀποδείξωσιν, ἀλλὰ τὰς ἀποδείξεις αὐτῶν παρελάμβανον ἐκ τῆς συνήθους λατρείας· (Cicer. N. Δ. II, 2. 6)· εἰσὶ δ' ἀποδείξεις αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἑνὸς Θεοῦ ὕπαρξιν ἀναφερόμεναι. Οἱ Στωϊκοὶ δύο τινὰ κυρίως ἔπρεπε νὰ ἀποδείξωσι, πρῶτον μὲν ὅτι μία δύναμις τὸ πᾶν κυβερνᾷ, δεύτερον δὲ ὅτι ἡ δύναμις αὕτη ἦτο λογική, θεία, διότι τὸ πᾶν δὲν ἠδύνατο νὰ κυβερνᾶται κατὰ τύχην (Cicer. N. Δ. II, 5. Σεξτ. Μαθ. IX, 111).

Ἐπειδὴ ἐν τοῖς τοῦ παντὸς μέρεσιν αἴσθησις καὶ νόησίς εἰσιν, οὖσαι ἀπόρροιαι τοῦ ὅλου, παρέβαλον τὸν κόσμον πρὸς ζῷον, ἐν ᾧ ἔστι δύναμις κινοῦσα καὶ ζωογονοῦσα. (Cicer. N. Δ. 6). Οἱ Στωϊκοὶ ἔλεγον ὅτι καθ' ὅσον ἔστι φύσις φύσεως βελτίων καὶ ψυχὴ ψυχῆς, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ φύσις ἀρίστη, ἀρίστη ψυχή, ἄριστον ζῷον, καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ κόσμος καὶ ὁ Θεός· τὸ ἄριστον ὅμως δὲν εἶναι ἄνευ φρονήσεως καὶ σοφίας· ἄρα ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ὂν λογικὸν ἄριστον. Ὁ δὲ Χρύσιππος ἔλεγεν, ἐὰν ὑπάρχῃ ὂν ἐν τῇ φύσει παράγον ὅσα ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται, τὰ δ' οὐράνια σώματα καὶ τὴν τάξιν αὐτῶν νὰ παραγάγῃ ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ὑπάρχῃ ὂν τοῦ ἀνθρώπου ἐντελέστερον, καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ Θεός. (Cicer. N. Δ. II, 6. 8. Σεξτ. Μαθ. 88).

Οἱ Στωϊκοὶ ἐζήτουν νὰ ἀποδείξωσιν ἕνα τὸν κόσμον, μίαν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δύναμιν τὴν συγκρατοῦσαν αὐτόν, ἀλλ' ἀπεδείκνυον ἀσθενῶς. (Σεξτ. Μαθ. 78). Πρὸς δ' ἀπόδειξιν ὅτι ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ἄπειρος καὶ κοινὴ ἔλεγον ὅτι εἷς σταλαγμὸς οἴνου δύναται νὰ κεράσῃ τὴν ὅλην θάλασσαν καὶ διήκει τὸν ὅλον κόσμον· (Πλουτ. Στ. 37. Δ. Λ. VII, 151)· οὕτω καὶ πνεῦμά τι διήκει διὰ πάσης τῆς οὐσίας, ὑφ' οὗ συνάγεταί τε καὶ συμμένει καὶ συμπαθές ἐστιν αὐτῷ. (Ἀλεξ. Ἀφρ. f. 142). Τοῦτο τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ τὸ ποιητικὸν αἴτιον, ὁ Θεός, ὁ λόγος, ὃς εἰς ἅπαν τὸ τοῦ κόσμου μέρος διήκει ὡς ἡ ψυχὴ εἰς ἅπαν τὸ μέρος ἡμῶν, πλὴν εἴς τινα μὲν μᾶλλον εἴς τινα δ' ἧττον. (Δ. Λ. VII, 138). Ἡ θερμότης εἶναι αἰτία τῆς θρέψεως, αὐξήσεως, ζωῆς καὶ κινήσεως· πάντα τὰ ὄντα ἔχουσι θερμότητα φυσικήν, πάντα συντηροῦνται καὶ ζωογονοῦνται ὑπὸ τῆς οὐρανίου θερμότητος· ἡ θερμότης ἢ τὸ πῦρ εἶναι ἡ δύναμις, εἰς ἣν ἀνήγαγον τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὕπαρξιν τοῦ παντός, εἶναι ὁ ὑπέρτατος λόγος, ὁ Θεός. Τοῦτο ἀπεδείκνυον οἱ Στωϊκοὶ ἐκ τῆς κοινῆς τῶν ἐθνῶν ἰδέας· (Cicer. N. Δ. II, 32. Σέξτ. Μαθ. IX, 123)· ὁ κόσμος δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι τὸ κάλλιστον καὶ τελειότατον, ἐὰν ἐν αὐτῷ δὲν ὑπῆρχε λόγος· (Cicer. N. Δ. III, 9. Σέξτ. Μαθ. IV, 104· νοερὸς ἄρα καὶ ἔμψυχος ὁ κόσμος) τὸ σκόπιμον τοῦ παντὸς ἤθελεν εἶναι ἄνευ λογικοῦ αἰτίου ἀνεξήγητον (Cicer. N. Δ. II, 5. 32)· τὸ τέλειον τοῦ παντὸς θὰ ἦτο ἐλλιπές, ἐὰν τέλειον ὂν δὲν ὑπῆρχεν (Σέξτ. Μαθ. IX, 88)· ἐὰν ἐν τῷ παντὶ τὸ τέλειον ὑπάρχῃ, πρέπει καὶ τόπος νὰ ὑπάρχῃ, ἀφ' οὗ αἱ δυνάμεις ὡς ἀπὸ πηγῆς ἀπορέουσιν (Σέξτ. Μαθ. IX, 102)· αὕτη δ' ἡ ἕδρα ἐστὶν ἐν οὐρανῷ, εἴτ' ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντός, καὶ εἶναι ἀναγκαία τῆς ζωῆς καὶ κινήσεως πηγή, ἡ ὑπερτάτη αἰτία, ὁ ὑπέρτατος λόγος, ὁ Θεός· ὥστε ἡ ἄποιος ὕλη καὶ ὁ Θεὸς εἰσὶν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῶν ὄντων, τὰ ἀκρότατα αἴτια· (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV, 14. Gic. Acad. II, 41. Δ. Λ. VII, 138). Ὁ Θεὸς ἐκλαμβάνεται ὡς πῦρ, ὡς αἰθήρ, ὡς ἀήρ, συνήθως δ' ὡς πνοή, πνεῦμα, ὃ διὰ πάντων χωρεῖ, ὡς ψυχὴ τοῦ κόσμου, ὡς ἓν πᾶν, πάντας περιέχον τοὺς σπερματικοὺς

λόγους, ὡς συνέχον, ὡς κοινὸς νόμος, ὡς φύσις, ὡς εἱμαρμένη, ὡς πρόνοια, τέλειον, μακάριον καὶ πάνσοφον (Στοβ. ἐκλ. I, 58). Ὁ θεός ἐστιν ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ὁ δὲ κόσμος τὸ σῶμα τοῦ θεοῦ. Λέγουσι δὲ τὸν θεὸν ζῷον ἀθάνατον, λογικόν, τέλειον, ἢ νοερὸν ἐν εὐδαιμονίᾳ κακοῦ παντὸς ἀνεπίδεκτον, προνοητικὸν κόσμου καὶ τῶν ἐν κόσμῳ καὶ μὴ ἀνθρωπόμορφον· (Δ. Λ. VII, 147)· οὗτος δὲ τιμωρεῖ τὰς παρεκβάσεις τοῦ νόμου καὶ ἀνταμείβει τὰ ἀγαθὰ ἔργα (Πλούτ. Στ. ἐν 35. κατὰ Στωϊκ. 33). Ὁ θεός ἐστιν αἴτιος τῆς κινήσεως καὶ ὀνομάζεται πολλοῖς ὀνόμασι κατὰ τὰς δυνάμεις. Δία μὲν λέγουσι δι' ὃν πάντα. Ζῆνα παρ' ὅσον τοῦ ζῆν αἴτιός ἐστιν, ἢ διὰ τοῦ ζῆν κεχώρηκεν. Ἀθηνᾶν δὲ κατὰ τὴν εἰς αἰθέρα διάτασιν τοῦ ἡγεμονικοῦ αὐτοῦ. Ἥραν δὲ κατὰ τὴν εἰς ἀέρα· καὶ Ἥφαιστον, κατὰ τὴν εἰς τὸ τεχνικὸν πῦρ, καὶ Ποσειδῶνα, κατὰ τὴν εἰς τὸ ὑγρόν, καὶ Δήμητραν, κατὰ τὴν εἰς τὴν γῆν· εἱμαρμένην ὡς βιάζοντα πάντα κατὰ τοὺς νόμους (Cicer. N. Δ. I, 15)· ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ἄλλας προσηγορίας ἐχόμενοί τινος οἰκειότητος ἀπέδωκαν (Δ. Λ. VII, 147)· κοινότερον δὲ ἐκάλουν τὸν θεὸν πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, καὶ πνεῦμα διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὸν δ' ἀνώτερον πάντων (τῶν θεῶν) νοῦν ἐν αἰθέρι (1).

Πνεῦμα δ' ἐννόουν τὸν θερμὸν ἀέρα καλοῦντες αὐτὸν ὁτὲ μὲν αἰθέρα ὁτὲ δὲ πῦρ (2). Τὴν δ' αὐτὴν σημασίαν ἔχει καὶ ἡ τοῦ κόσμου ψυχή, ὁ τοῦ παντὸς νόμος, ἡ φύσις, ὁ κοινὸς νόμος, ἡ εἱμαρμένη, ἡ πρόνοια· αἱ δὲ προσηγορίαι αὗται δεικνύουσι τὰς διαφόρους βαθμίδας τῆς ἀποκαλύψεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ὄντος, ὃ ὡς ὅλον ἀναπτυσσόμενον καλεῖται Ζεύς, ὡς ἐσωτερικὸν

(1) Πλουτ. ἀρεσκ. φιλ. I, 68. Δ. Λ. VII, 39. Cicer. N. Δ. I, 14. Καὶ πνεῦμα διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον διὰ τὰς τῆς ὕλης, δι' ἧς κεχώρηκε, παραλλάξεις. Στοβ. ἐκλ. I, 60. Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV, 16. Ὠριγ. κατὰ Κέλσου VI, 71 καὶ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ὁ μέχρις ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐλαχίστων καταβαίνων οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ πνεῦμα σωματικόν.

(2) Στοβ. ἐκλ. I, 374. Τὸ ὂν πνεῦμα κινοῦν ἑαυτὸ πρὸς ἑαυτὸ καὶ ἐξ ἑαυτοῦ, ἢ πνεῦμα ἑαυτὸ κινοῦν πρόσω καὶ ὀπίσω· πνεῦμα δ' εἴληπται διὰ τὸ λέγεσθαι αὐτὸ ἀέρα εἶναι κινούμενον. Δ. Λ. VII, 137.

τοῦ κόσμου πρόνοια ἢ εἱμαρμένη. (Στοβ. ἐκλ. I, 538). Οἱ Στωϊκοὶ διέκριναν τὸν θεὸν καὶ τὴν ὕλην, διότι ὁ μὲν θεὸς δημιουργεῖ, συντάσσει καὶ κινεῖ τὴν ὕλην, καὶ ἀντίκειται τῷ κόσμῳ ὡς ἡ ψυχὴ τῷ σώματι· ἀλλ' ἡ διάκρισις αὕτη ἀπομακρύνεται τοῦ σκοποῦ τῶν Στωϊκῶν ἀποβλέποντος εἰς ἀπόδειξιν τῆς ταυτότητος τῆς μορφῆς καὶ τῆς ὕλης· διὸ ὁ θεὸς αὐτοῖς ἐφαίνετο ζῷον (σῶμα) ἔμψυχον καὶ ἀθάνατον, οὐδὲν ἔχον κοινὸν τῷ ἀνθρώπῳ εἰμὴ μόνον καθ' ὅσον καὶ οὗτος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος σύγκειται (Δ. Λ. VII, 147. Cecer. N. Δ. II, 17. Πλουτ. Στ. 35). Οἱ Στωϊκοὶ ὅμως τὸν θεὸν καὶ τὴν ὕλην οὐσίᾳ δὲν διέκριναν, ἀλλ' ὑπέθετον ταὐτά· ὕλη καὶ εἶδος αὐτοῖς δὲν ἦσαν διάφορα, ἀλλὰ τὸ εἶδος ἐνυπῆρχε τῇ ὕλῃ· ὁ θεὸς εἶναι αὐτοῖς ἡ πρώτη ὕλη καθὸ πρώτη δύναμις· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀναγνωρίσωσι διαφορὰν οὐσιώδη μεταξὺ θεοῦ καὶ κόσμου, ἑπομένως τὸ σύστημα τῶν Στωϊκῶν εἶναι πανθεϊσμός. Ὁ κόσμος εἶναι τὸ σύνολον τῶν ὄντων· τὰ ὄντα εἰσὶν ἐν τῷ θεῷ, ὁ θεὸς εἶναι ἡ ὕλη πάντων, ἡ ἐνεργὸς δύναμις ἡ σχηματίζουσα τὴν ὕλην εἰς ἴδια ὄντα. (Στοβ. ἐκλ. I, 444. Δ. Λ. VII, 137). Τὸ δὲ σύνολον τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἐκάλουν οἱ Στωϊκοὶ κόσμον (1).

Ὁ θεὸς καὶ ὁ κόσμος κατ' ἀρχὰς οὐδὲν διέφερον· ὅταν ὅμως ὁ θεὸς γεννήσῃ τὸν κόσμον ἐξ ἑαυτοῦ, τότε διαφέρει ὁ θεὸς τοῦ κόσμου, διότι ὁ μὲν θεός ἐστι ποιοῦν, ὁ δὲ κόσμος πάσχον· τὸ μὲν ποιοῦν ἐστιν ἡ ψυχή, τὸ δὲ πάσχον τὸ σῶμα· τὸ δὲ τελειότερον ἐκάλουν οἱ Στωϊκοὶ ἡγεμονικόν· διὸ ἔλεγον, ὅτι ὁ ὅλος κόσμος ἐστὶν ἔμψυχος καὶ λογικὸς καὶ ἡγεμονικὸν ἔχει τὸν αἰθέρα· ὁ δὲ Χρύσιππος καὶ Ποσειδώνιος λέγουσι τὸν οὐρανὸν (τὴν ἐσχάτην περιφέρειαν, ἐν ᾗ τὸ θεῖον ἵδρυται) τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου, ὁ δὲ Κλεάνθης τὸν ἥλιον. (Δ. Λ. VII, 138 καὶ ἐφ. Cicer. Acad. II, 41. N. Δ. I, 14). Ὅταν δ' ἐκπύρωσις γένηται, ἄφθαρτος μένει μόνος ὁ Ζεὺς καὶ ἀναχωρεῖ ἐπὶ τὴν πρόνοιαν. (Πλουτ.

(1) Δ. Λ. VII, 137 καὶ ἐφ. Αὐτὸν δὲ τὸν θεὸν τὸν ἐκ τῆς ἁπάσης οὐσίας ἰδίως ποιόν· καὶ ἔστι κόσμος ὁ ἰδίως ποιὸς τῆς τῶν ὅλων οὐσίας· οὐσίαν δὲ θεοῦ Ζήνων μέν φησι τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸν οὐρανόν,

Στ. ἐν. 39). Ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου γενομένη κατὰ τὴν γένεσιν δὲν εἶναι οὐσιώδης.

Πῶς δ' οἱ Στωϊκοὶ τὴν κοσμοποιΐαν ὑπελάμβανον; Πρὸ τῆς κοσμοποιΐας ὑπέθετον τὸν θεὸν καὶ τὸν κόσμον ἕν· κατὰ δὲ τὴν διακόσμησιν ὁ θεὸς μεταβάλλει τὴν ὕλην εἰς στοιχεῖα (Δ.Λ. VII, 136). Ἐκ τοῦ πρώτου ὄντος σχηματίζονται τὰ καθ' ἕκαστα ὄντα κατά τινα ἐσωτερικὸν νόμον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὂν εἶναι δύναμις εἰδοποιός, πρέπει τὸ πᾶν νὰ βλαστήσῃ ἐξ αὐτοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀναγκαιότητος, μεθ' ἧς τὸ φυτὸν ἢ τὸ ζῷον βλαστάνει ἐκ τοῦ σπέρματος (1). Τὸ πρῶτον πῦρ μεταβάλλεται εἰς ἀέρα, τουτέστιν ἀναθυμίασιν, ἔπειτα εἰς ὕδωρ, ἐξ αὐτοῦ μέρος καταπίπτει ὡς γῆ, ἕτερον μένει ὕδωρ, ἕτερον ὑψοῦται ὡς ἀναθυμίασις μεταβαλλομένη εἰς πῦρ, ἐκ δὲ τῆς μίξεως τῶν τεσσάρων στοιχείων σχηματίζεται ἀπὸ τῆς γῆς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντὸς οὔσης ὁ κόσμος. (Δ. Λ. VII, 142. Στοβ. ἐκλ. I, 414· Πλουτ. Στ. ἐν 41). Τὴν δὲ γένεσιν ὑπέθετον οἱ Στωϊκοὶ βαθμηδὸν γενομένην, ὡς καὶ τὴν διάλυσιν τοῦ κόσμου εἰς τὸ πρῶτον πῦρ, ἐξ οὗ καὶ ἡ γένεσις. (Seneca cons. ad. Marc. 26, 7. Ὠριγ. κατὰ Κέλσου IV, 68). Ὅταν δὲ πάντα εἰς τὴν πρώτην ἐπανέλθωσι κατάστασιν καὶ ὁ μέγας παρέλθῃ ἐνιαυτός, ἄρχεται νέα κοσμοποιΐα (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV, 18. 19. Φιλόπ. περὶ γεν. καὶ φθ. II, 70. Σιμπλ. φυσ. 173. Ἀλεξ. ἀναλ. πρότ. 58).

Ἡ θεωρία ὅμως αὕτη ἀνῃρέθη ὑπὸ ἀρχαίων καὶ ὑστέρων Στωϊκῶν. (Δ. Λ. VII, 142. Στοβ. ἐκλ. I, 414. Seneca qu. nat. III, 27). Ὁ Σένεκας ἀναφέρει ὅτι, εἰ τὸ πῦρ ἐπικρατήσει, ἐκπύρωσις γίνεται, εἰ δὲ τὸ ὕδωρ, κατακλυσμός, ὁ κόσμος ἀπόλλυται. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἰδέα περὶ κόσμου ὑποθέτει τὴν ἐξάρτησιν πάντων ἐκ τοῦ κοινοῦ νόμου. Πάντα ὑποτίθενται ἐν συνεχείᾳ αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, καὶ ἐν αὐτῇ ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς

(1) Δ. Λ. VII, 136. κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν καθ' αὑτὸν ὄντα (τὸν θεὸν) τρέπειν τὴν πᾶσαν οὐσίαν δι' ἀέρος εἰς ὕδωρ· καὶ ὥσπερ τὸ σπέρμα ἐν τῇ γονῇ περιέχεται, οὕτω καὶ τοῦτον σπερματικὸν λόγον ὄντα τοῦ κόσμου τοιόνδε ὑπολιπέσθαι ἐν τῷ ὑγρῷ ἐνεργὸν αὐτῷ ποιοῦντα τὴν ὕλην πρὸς τὴν τῶν ἑξῆς γένεσιν. Seneca nat. qu. III, 13. Στοβ. ἐκλ. I, 372).

εἱμαρμένης, ἥτις δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ αὐτὸ τὸ πρῶτον ὂν τὸ διὰ πάντων διῆκον καὶ ποιοῦν, τὸ τεχνικὸν πῦρ (1)· ἡ εἱμαρμένη ἐστὶ κίνησις ἀΐδιος συνεχὴς καὶ τεταγμένη (καὶ εἱρμὸς αἰτίων) (Πλουτ. Στ. ἐναντ. 34)· καθ' ὅσον δ' ἡ κίνησις κατὰ λόγον, κατὰ νόμον, ἐστί, δύναται νὰ κληθῇ ἡ λογικὴ μορφὴ τῆς τοῦ κόσμου περιόδου· ὅλαι δ' αὗται αἱ ἔννοιαι εἰσὶ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ταυτοσήμαντοι.

Τὴν ὕλην οἱ Στωϊκοὶ ἀποφαίνονται ἀργὸν ἐξ ἑαυτῆς καὶ ἀκίνητον, καὶ τοιαύτη οὖσα ὑπόκειται ταῖς ποιότησιν (Πλουτ. Στ.
ἐναντ. ἐν τῷ αὐτῷ). Τὸν δὲ θεὸν ὀνομάζουσι λόγον τοῦ κόσμου
σπερματικὸν (Δ. Λ. VII, 136), πῦρ τεχνικὸν περιλαμβάνον πάν-
τας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἱμαρμέ-
νην γίνονται (2)· ὡς δὲ τὰ μέρη τινος ὄντος ἐκ σπερμάτων
πάντα φύονται ἐν τοῖς καθήκουσι χρόνοις, οὕτω καὶ τοῦ ὅλου
τὰ μέρη, ὧν καὶ τὰ ζῷα καὶ τὰ φυτά, ἐν τοῖς καθήκουσι χρό-
νοις φύονται· καὶ ὥς τινες λόγοι τῶν μερῶν εἰς σπέρμα συνιόν-
τες μίγνυνται καὶ αὖθις διακρίνονται γιγνομένων τῶν μερῶν,
οὕτως ἐξ ἑνὸς γίνονται πάντα καὶ ἐκ πάντων εἰς ἓν συγκρίνον-
ται ὁδῷ καὶ συμφώνως διεξιούσης τῆς περιόδου (Στοβ. ἐκλ.
I, 372)· διὰ τοῦτο καλοῦσιν οἱ Στωϊκοὶ τὸν θεὸν ἓν=πλῆθος
(Συριαν. εἰς μετ. Ἀριστ. Πλουτ. Στ. 13)· διότι ὡς ὁ λόγος αὐ-
τὸς καθ' αὑτὸν ἀναπτύσσει ἐξ ἑαυτοῦ τοὺς σπερματικοὺς λό-
γους, ὁ δ' εἷς λόγος ποιεῖ πολλοὺς μὴ διαφέροντας οὐσίᾳ τοῦ
πρώτου λόγου, καλεῖται ἓν=πλῆθος· τὸ σύστημα ὅμως αὐτῶν,
ὡς εἴρηται, εἶναι πανθεϊστικόν. Καθ' εἱμαρμένην πάντα γίνον-
ται τε καὶ φθείρονται ἔν τισι περιόδοις· πάντα ἀναγκαίως συν-
ετάχθησαν κατὰ νόμον καὶ οἱ βίοι αὐτῶν. Εἱμαρμένην δὲ λέ-
γοντες ἐνοοῦσι σύνταξιν φυσικὴν τῶν ὅλων ἐξ αἰτίου τῶν ἑτέ-

(1) Στοβ. ἐκλ. I, 180. εἱμαρμένη ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου λόγος (νόμος) τῶν ἐν τῷ κόσμῳ προνοίᾳ διοικουμένων· ἢ λόγος, καθ' ὃν τὰ γεγονότα γέγονε, τὰ δὲ γιγνόμενα γίνεται καὶ τὰ γενησόμενα γενήσεται.

(2) Πλουτ. ἀρεσκ. φιλ. I, 7. Δ. Λ. VII, 150 δοκεῖ δ' αὐτοῖς τὴν μὲν φύσιν εἶναι πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν. Cicer. N. Δ. II, 12. Δ. Λ. VII, 144).

ρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων καὶ μετὰ πολὺ ἀμεταβόλου καὶ ἀπαραβάτου οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς (Gell. N. A. VI, 2. Στ. ἐν. Πλουτ.).

Ἡ κοινὴ καὶ ἀμετάβλητος συνέχεια τῶν ὄντων καλεῖται εἱμαρμένη; ἥτις δὲν εἶναι τύχη τυφλὴ, ἀλλ' ὁ λόγος τῆς κοινῆς φύσεως, καθ' ὃν πάντα γίγνεται (Στοβ. ἐκλ. I, 180)· κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην διέταξεν ὁ θεὸς πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ κατὰ σοφὴν οἰκονομίαν καὶ διέπει κατὰ νόμον δικαιοσύνης (Δ. Λ. VII, 139. Cicer. fin. III, 20)· ὡς ἀρχὴ τῶν φυσικῶν φαινομένων καλεῖται τὸ πρῶτον ὂν ὁ κοινὸς νόμος, ἡ φύσις, ὡς ἀρχὴ τῆς τοῦ παντὸς τάξεως καὶ ἀναπτύξεως δύναται πρόνοια νὰ κληθῇ· τὸ δ' αὐτὸ ὂν κοινότερον καλεῖται Ζεὺς ἢ βούλησις τοῦ Διός· (Πλούτ. Στ. ἐν 34)· ὡς δύναμις δ' εἰδοποιὸς τὸ ὂν τοῦτο καλεῖται καὶ σπερματικὸς λόγος· διότι καὶ ἐν τῇ κοσμοποιΐᾳ πάντα ἐκ τοῦ πρώτου πυρὸς γίγνονται ὥςπερ σπέρματος κατ' ἐσωτερικὸν νόμον καὶ ἐν τῇ νῦν τοῦ κόσμου τάξει πάντα πηγάζουσιν ἐξ αὐτοῦ (Σεξτ. Μαθ. IX, 101. M. Αὐρήλ. IV, 14)· ὁ σπερματικὸς λόγος σημαίνει τὸ γόνιμον τῆς φύσεως παράγον τὸ πᾶν καὶ τὰ καθ' ἕκαστα ὄντα· ἡ γόνιμος αὕτη δύναμις εἶναι ἡ πρώτη κατ' αὐτοὺς ὕλη ἢ τὸ ὑλικὸν σπέρμα τῶν ὄντων· πρὸς δὲ τούτοις ἡ γόνιμος αὕτη δύναμις εἶναι καὶ εἰδοποιὸς, ὁ νόμος ὁρίζων τὴν ποιότητα καὶ τὸ εἶδος τῆς ὕλης ἀχώριστον (Δ. Λ. VII, 159)· ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη μορφή ἐστιν ἐν τῷ παντὶ τὸ μόνιμον ἐν τῇ διηνεκεῖ τῶν ὑλῶν μεταβολῇ, ἐν αὐτῇ καὶ μόνῃ ἐστὶν ἡ τοῦ παντὸς ἁρμονία, διότι ἡ ὕλη ἀπαύστως μεταβαίνει ἐκ μιᾶς εἰς ἑτέραν μορφὴν, μόνος δ' ὁ κοινὸς νόμος τῆς συνεχοῦς ταύτης κινήσεως μένει ἀμετάβλητος καὶ ὁ αὐτός. Ἐκ τῶν ὑποθέσεων τοῦ Στωϊκοῦ συστήματος δείκνυται ὅτι ἄρχεται ὁ κόσμος ὑπὸ τῆς θείας προνοίας καὶ εἶναι ἀνεξαιρέτως ὑποτεταγμένος τοῖς ἀτρέπτοις νόμοις αὐτῆς.

Ἐναντίον δὲ τῆς εἱμαρμένης ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἐνστάσεις, πρῶτον μὲν ὅτι ἡ λογικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου καταστρέφεται, οἷον ἡ λογικὴ τῶν φαρμάκων χρῆσις εἶναι ματαία, διότι ὃ γέγραπται γέγραπται. Τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήρεσεν ὁ Χρύσιππος εἰπὼν ὅτι ἡ εἱμαρμένη εἶναι λόγος καὶ διὰ τοῦτο γίνεται πᾶσα λογικὴ χρῆσις (Cicer. de Fato. 12)· δεύτερον δὲ ὅτι ἡ εἱμαρμένη δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίαν, διότι ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ὅλως μηχανή· ὁ ἔπαινος, ὁ ψόγος, ἡ ἀμοιβὴ, ἡ τιμωρία δὲν ἔχουσι λογικόν τι αἴτιον· ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι κακῶν αἴτιος (Cicer. eod. 17)· διότι πᾶν ὃ πράττει, ἐξ ἀνάγκης πράττει. Τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀναιρεῖ ὁ Χρύσιππος λέγων, ὅτι ἡ τοῦ ἀνθρώπου βούλησις δὲν ἀναγκάζεται νὰ πράττῃ (Gellius N. A. VI, 2), ἀλλ' εἶναι ἐλευθέρα· διὰ τοῦτο αἴτιος τοῦ κακοῦ εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Κατὰ δὲ τῶν ἐνστάσεων τῶν ἐναντίων μετεχειρίσθη ὁ Χρύσιππος καὶ τὴν κοινὴν τῶν ἀνθρώπων περὶ εἱμαρμένης πεποίθησιν μεταχειρισθεὶς καὶ ποιητῶν γνώμας, οἷον τοῦ Ὁμήρου, ὅτι ἡ θεία οἰκονομία ἕπεται ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς τοῦ θεοῦ τελειότητος (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. VI, 8. Cicer. N. Δ. II, 30). Τὴν δὲ τῶν θεῶν ὕπαρξιν ἀπεδείκνυον τελεολογικῶς καὶ τὸ προδιατεταγμένον, εἰ καὶ εἶναι συνέπεια τοῦ πανθεϊσμοῦ, λογικῶς ὑπεστήριζον. Cicer. de Fato 10, 12. Σιμπλ. κατ. 103).

Ἐπειδὴ δ' ἡ εἱμαρμένη εἶναι ὁ νόμος, καθ' ὃν ὁ θεὸς ἐργάζεται, φανερὸν εἶναι, ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ὁ τοῦ κακοῦ αἴτιος. Ὁ Χρύσιππος λέγει, ὅτι πάντα διὰ τῶν ἐναντίων γίνονται· διὸ τὸ ἀγαθὸν δὲν γίγνεται ἄνευ τοῦ κακοῦ, οὐδὲ φρόνησις ἄνευ ἀφροσύνης, οὐδὲ δικαιοσύνη ἄνευ ἀδικίας, οὐδ' εὐδαιμονία ἄνευ κακοδαιμονίας (Gell. N. A. VI, 1).

Οἱ Στωϊκοὶ ὑποθέτουσιν ὅτι οὐδὲν ἄνευ αἰτίου νὰ γείνῃ δύναται, οὐδὲν ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου (Πλουτ. περὶ εἱμ. 11. Ἀλεξ. περὶ εἱμ. 22), διότι οὐδὲν κεχωρισμένον ἐστὶν, ἀλλὰ συνδεδεμένα πάντα· ἡ θεία πρόνοια δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ καθ' ἕκαστον, ἀλλ' εἰς τὸ ὅλον, μεθ' οὗ τὸ καθ' ἕκαστον ἐν συνεχείᾳ ἀεὶ ἐστι· διὰ τοῦτο ἀποβλέπει ἡ θεία πρόνοια διὰ τοῦ ὅλου, τουτέστιν ἐμμέσως, εἰς τὸ καθ' ἕκαστον, ὃ ὡς μέρος τοῦ ὅλου ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτοῦ. Ἡ δὲ κακία γίγνεται κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον καὶ γίγνεται οὐκ ἀχρήστως πρὸς τὰ ὅλα, τουτέστιν ἀποβαίνει χρήσιμος πρὸς τὸ ὅλον (Πλουτ. Στ. ἐν 1050). Πῶς

ὅμως τὸ κακὸν δύναται νὰ θεωρῆται ἀναγκαῖον καὶ νὰ τιμωρῆται ἔπειτα ; (1) ἐὰν ὁ πράττων τὸ κακὸν τιμωρῆται, πρέπει νὰ τιμωρῆται καὶ ὁ Θεὸς ὡς αἴτιος τοῦ κακοῦ ; πῶς τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἁγιότητα καὶ δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ ; τοιαῦται δὲ συνέπειαι προέρχονται ἐκ τοῦ πανθεϊσμοῦ.

Οἱ Στωϊκοὶ εἰς τὴν αὐτὴν δυσχέρειαν περιεπλέχθησαν, εἰς ἣν πίπτει πᾶσα περὶ προδιατάξεως θεωρία, ἥτις ἀναγκάζεται νὰ δικαιολογηθῇ ἀπέναντι τῶν ἠθικῶν αἰτημάτων καὶ νὰ σώσῃ τὸ δυνατὸν τοῦ ἠθικοῦ καταλογισμοῦ. Οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσι τύχην, ἀλλὰ ἐζήτουν νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι καὶ ἡ τύχη δύναται εἰς τὸν ἄδηλον λόγον, τὸ κεκρυμμένον αἴτιον, νὰ ἀναχθῇ· διὰ τοῦτο ἡ τύχη ὁρίζεται αὐτοῖς ὡς αἰτία ἀπρονόητος καὶ ἄδηλος ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ (Πλούτ. περὶ εἱμ. 7. ἀρεσκ. φιλ. I, 29). Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως (Ἀλεξ. περὶ εἱμ. 36), ἀλλ' ἰσχυρίζοντο, ὅτι μία δύναμις πάντα ὁρίζει, ἄλλως ὅμως ἐν τῷ ἀνοργάνῳ, ἄλλως ἐν τῷ φυτῷ, ἄλλως ἐν τῷ ζῴῳ καὶ ἄλλως ἐν τῷ λογικῷ, ὅτι πᾶσα πρᾶξις ὑπ' αἰτίων ὁρίζεται, προέρχεται ὅμως ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως, ἰδίας ὁρμῆς καὶ ἀποφάσεως (Cicer. de Fato 18 Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. VI, 7)· πᾶν τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς βουλήσεως ἡμῶν καταλογίζεται ὡς πρᾶξις ἡμετέρα (Ἀλεξ. περὶ εἱμ. 34. 26)· αἱ πράξεις, καὶ ἡ τύχη εἰσὶ προδιατεταγμέναι διὰ τῆς συνεχείας τῶν ὄντων, μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι τὰ μὲν ἄνευ βουλήσεως, βίᾳ, ἕπονται τῇ τοῦ κόσμου τάξει, ὁ δ' ἄνθρωπος συγκαταθέσει (Seneca ep. 107. Μ. Αὐρηλ. VI, 42).

Οἱ Στωϊκοὶ τὸ μὲν ἐν τοῖς οὖσι μεταβαλλόμενον ἐκάλουν ὕλην, τὸ δ' ἐν αὐτοῖς ἀμετάβλητον ποιητικὸν αἴτιον καὶ ἀρχὴν τῶν ὄντων. Τὸ τεχνικὸν πῦρ ἦτο αὐτοῖς δύναμις ἀΐδιος καὶ ζωῆς παρεκτικὴ ἀναλίσκουσα κατὰ περιόδους εἰς ἑαυτὴν τὴν ἅπασαν οὐσίαν καὶ γεννῶσα πάλιν ἐξ ἑαυτῆς (Πλουτ. Στ. ἐναντ. 39)·

(1) Πλουτ. ἐν τῷ αὐτῷ. ἀλλὰ μὴν τὸν θεὸν κολάζειν φησὶ τὴν κακίαν καὶ πολλὰ ποιεῖν ἐπὶ κολάσει τῶν πονηρῶν.

ὥστε τὴν κοσμοποιΐαν ὑπελάμβανον περίοδόν τινα τῆς τοῦ θεοῦ ζωῆς τὴν αὐτὴν ἀρχὴν καὶ τὸ αὐτὸ τέλος φύσει ἐχούσης, διότι ἡ ἐπάνοδος τῶν ὄντων γίγνεται φύσει εἰς τὸν θεόν· ἡ δ' ἐπάνοδος ἐκλαμβανομένη τέλειος τῆς ζωῆς ἀνάπτυξις εἶναι ἀρχὴ νέας κοσμοποιΐας. Τέλειος δ' εἶναι μόνος ὁ ὅλος κόσμος, δὲν εἶναι δὲ καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ (Πλουτ. Στ. ἐναντ. 44)· ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει ἐναντιότης, ἡ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἀντίθεσις, ἥτις κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν ἀναιρεῖται (1).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλος τοῦ κόσμου ἦτο αὐτοῖς ἀρχὴ αὐτοῦ, ἑπόμενον ἦτο πᾶσαν νέαν κοσμοποιΐαν νὰ θεωρῶσι τὴν αὐτήν, διότι πάλιν τὰ αὐτὰ ἐπανέρχονται, καθ' ὃν νόμον ἀνεπτύχθησαν. (Νεμ. περὶ φύσ. ἀνθρ. 38. Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV, 18). Ἐπειδὴ δ' ὁ κόσμος ἐγίγνετό τε καὶ ἐφθείρετο, ἐζήτουν οἱ Στωϊκοὶ δι' ἀστρονομικῶν ὑπολογισμῶν νὰ προσδιορίσωσι τὴν περίοδον τοῦ μεγάλου ἐνιαυτοῦ, διότι ἐντὸς αὐτοῦ ἐγίνετο ἥτε γένεσις καὶ ἡ ἐκπύρωσις τοῦ κόσμου· (Νεμ. περὶ φύσ. ἀνθρ. 38. Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV, 19)· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι τὴν κοσμοποιΐαν καὶ τὴν φθορὰν τοῦ κόσμου παρίστων ἑαυτοῖς ἐν εἴδει κύκλου, καὶ οὕτως ἐδικαιολόγουν τὸ ἀξίωμα ὅτι ὁ Θεὸς τὸν κόσμον γεννᾷ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ πάλιν ἀναλίσκει εἰς ἑαυτόν.

Ἐπειδὴ πάντα ἐκ τῆς θείας δυνάμεως γίνονται, εἶναι ὁ κόσμος κατ' εἶδος εἷς, κατὰ ποιὸν δὲ τέλειος· (Μ. Αὐρ. VI, 38)· ἡ ἑνότης τοῦ κόσμου ἀπεδείκνυτο ἐκ τῆς συμπαθείας, ἑπομένως συνεχείας, πάντων τῶν τοῦ κόσμου μερῶν (Σεξτ. Μαθ. IX, 78. Δ. Λ. VII, 140)· ἡ δὲ τελειότης τοῦ κόσμου ἀπεδείκνυτο ἐκ τῆς θεωρίας τῶν μεγίστων αἰτιῶν· (Μ. Αὐρηλ. VI, 1)· τὴν δὲ φύσιν ἐξήγουν τελεολογικῶς, οἷον πολλὰ ζῷα ἕνεκα κάλλους ἐδημιουργήθησαν, ὅτι ἕκαστον χάριν ἑτέρου ἐν τῷ κόσμῳ ἐγένετο, τὰ φυτὰ χάριν τῶν ζῴων, καὶ ταῦτα πρὸς χάριν τοῦ ἀνθρώπου· (Πλουτ. Στ. ἐν. 27. Cicc. fin. III, 5. Acad. II, 26.

(1) Πλουτ. Στ. ἐν. 35. κατὰ Στ. 17. ὅταν ἐκπυρώσωσι τὸν κόσμον οὗτοι, κακὸν μὲν οὐδ' ὁτιοῦν ἀπολείπεται, τὸ δὲ ὅλον φρόνιμόν ἐστι τηνικαῦτα καὶ σοφόν.

ἀρέσκ. φιλ. I, 6)· ὁ ὅλος δὲ κόσμος ἐγένετο χάριν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν· (Cicer. fin. III, 20)· ζητοῦντες ὅμως ἑκάστῳ τὸν αὐτοῦ σκοπὸν νὰ ἀποδείξωσι κατήντησαν καὶ εἰς ἰσχυρισμοὺς γελοίους· (Πλουτ. Στ. ἐν. 32)· τοῦ δ' ἀνθρώπου προορισμὸς εἶναι ἡ θεωρία καὶ ἡ μίμησις τοῦ κόσμου ὡς μόνου τελείου καὶ αὐτοτελοῦς. (Cicer. N. Δ. II, 14).

Ἐὰν τις ζητήσῃ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου νὰ ἐξηγήσῃ ὡς ζωὴν τοῦ θεοῦ ἀπαντᾷ τὴν δυσχέρειαν πῶς εἶναι δυνατὸν μετὰ τῆς τοῦ θεοῦ τελειότητος νὰ συνυπάρχωσι τὸ κακὸν καὶ αἱ ἐν τῷ κόσμῳ ἀτέλειαι;

Ὁ Χρύσιππος συνέγραψε περὶ τοῦ μηδὲν ἐγκλητὸν εἶναι μηδὲ πεμπτὸν κόσμῳ (Πλουτ. Στ. ἐν. 37)· οἱ Στωϊκοὶ ὑπέθετον ὅτι ὁ θεὸς εἰσέρχεται εἰς τὸν κόσμον, τουτέστι γίνεται πολλά, διακρίνεται, μετὰ δὲ τῆς διακρίσεως καὶ δυνάμεις ἐν τῷ κόσμῳ ἀντίθετοι καὶ ἀτελεῖς γίνονται· ἀλλὰ τὴν δυσχέρειαν ταύτην οἱ Στωϊκοὶ νὰ λύσωσι δὲν ἠδυνήθησαν. Τὰ μόρια τοῦ παντὸς αὐτὰ καθ' αὐτὰ δὲν ὑπάρχουσιν, ὡς πρὸς τὸ ὅλον δὲ ταῦτα εἰσιν ἀτελῆ· τέλειος δ' εἶναι μόνος ὁ κόσμος ὡς σῶμα· (Πλουτ. Στ. ἐν. 21. κατὰ Στ. 14)· ὡς πρὸς τὸ ὅλον ὅμως τὰ μόρια εἰσὶ χρήσιμα, διότι ἄνευ τῶν ἀτελειῶν τῶν καθ' ἕκαστα ὁ κόσμος δὲν θὰ ἦτο τέλειος. Ἡ πρόνοια τοῦ θεοῦ οὔτ' ἀσθενείας ἠθέλησεν οὔτε πόλεμον οὔτ' ἄλλα κακά· ἐπειδὴ ὅμως ἠθέλησε τὰ ἀγαθά, ταῦτα δὲ δὲν δύνανται ἄνευ τῶν κακῶν νὰ ὑπάρξωσιν, ἐγένοντο χάριν τῶν ἀγαθῶν καὶ τὰ κακὰ (Gell. N. A. VI, 1. Πλουτ. περὶ Στ. ἐν. 21. 44), ὧν τινὰ μὲν πρὸς τιμωρίαν γίνονται τῶν μοχθηρῶν, τινὰ δὲ πρὸς ὁδηγίαν τῶν ἀγαθῶν· ταῦτα ὅμως ἀποβλέπουσι πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ὅλου, (Πλουτ. Στ. ἐν. 35), διὰ τοῦτο ὁ θεὸς συνήρμοσεν ἀγαθὰ κακοῖς, ἵνα ἁρμονίαν ποιήσῃ (1).

Τοῖς Στωϊκοῖς τὸ κακὸν ὑπὸ φυσικὴν ἔποψιν ἦτο φυσικὴ ἀναγκαιότης, ὑπὸ δὲ τελεολογικὴν ἔποψιν τὸ κακὸν ἦτο μέσον πρὸς

(1) Κλεάνθους ὕμνος. «Ἀλλὰ σὺ καὶ τὰ περισσὰ ἐπίστασαι ἄρτια θεῖναι, καὶ κοσμεῖς τὰ ἄκοσμα καὶ οὐ φίλα σοὶ φίλα ἐστίν· ὧδε γὰρ εἰς ἓν ἅπαντα συνήρμοκας ἐσθλὰ κακοῖσιν, ὥσθ' ἕνα γίγνεσθαι πάντων λόγον αἰὲν ἐόντα».

πραγμα[illegible] ἀγαθοῦ. Τὸ φυσικὸν κακὸν δὲν ἐθεώρουν πραγ[illegible] τὰς νόσους ὑπέθετον ἐκ φυσικῶν αἰτίων γινομ[illegible]ως οὔσας· πολλὰ ὑπέθετον διὰ κακὴν χρῆσιν ἐ[illegible]eca nat. qu V, 18)· δυσχερεστέρα δ' αὐτοῖς ἦτο [illegible] δικαιολόγησις· οὗτοι δὲν ἠδύναντο τὴν ἐνοχὴν ν' [illegible] τῷ θεῷ, ἀλλὰ τῇ ἐλευθέρᾳ τοῦ ἀνθρώπου βουλήσει. [illegible] Στ. ἐν 33· ὡς τῶν αἰσχρῶν τὸ θεῖον παραίτιον γίνε[illegible] οὐκ εὔλογόν ἐστιν).

Τὸ κακὸν αὐτοῖς ἔτεινε πρὸς ἀγαθόν, ἦτο μέσον αὐτοῦ· ὁ θεὸς μετατρέπει αὐτὸ εἰς ἀγαθόν· ἐν ἅπασι δὲ τούτοις ὑπῆρχεν ἀμφιβολία καὶ ἀντίφασις συγχεομένων τῆς φυσικῆς καὶ τελεολογικῆς αὐτῶν θεωρίας (Στοβ. ἐκλ. I, 132. Ἐπικτ. III, 17. I. 6. I, 24). Τὸν θεὸν οἱ Στωϊκοὶ ἀναίτιον κακοῦ ἔλεγον, τὸ κακὸν ὅμως συνέπειαν τοῦ ἀγαθοῦ· ὡς ὁ νόμος συναίτιος τῶν παρανομιῶν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ, οὕτω δὲν δύναται καὶ ὁ θεὸς νὰ ἐκληφθῇ αἴτιος τοῦ κακοῦ· ἡ κακία ὅμως αὐτοῖς ἦτο ἀναγκαία, διότι ἄνευ αὐτῆς δὲν ἠδύνατο ἀρετὴ νὰ ὑπάρξῃ, καὶ οὐκ ἀχρήστως γίνεται ἡ κακία πρὸς τὰ ὅλα· (Πλουτ. κατὰ Στ. 13. Στωϊκ. ἐν. 33. 35)· ἐὰν δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας διαφορὰ δὲν ὑπῆρχεν, ἀνδρίας καὶ δειλίας, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, οὐδὲ γνῶσις πρακτικὴ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ· (Πλουτ. Στ. 16)· ὅτι δ' οἱ Στωϊκοὶ τὸν θεὸν ὑπέθετον ἀναγκαίως εἰς ἀντιθέτους τοῦ βίου ἐνεργείας εἰσερχόμενον, ἐπιβεβαιοῦσιν οἱ τοῦ Χρυσίππου λόγοι (1).

Οἱ Στωϊκοὶ συνταυτίσαντες τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον, τὸν θεὸν καὶ τὴν ὕλην, ἠναγκάσθησαν νὰ διακρίνωσι ταῦτα πάλιν καὶ τὸ σύνολον αὐτῶν νὰ ὑπολάβωσιν ὡς ὑλικόν, καὶ ἑπομένως τῇ ἀνάγκῃ τοῦ πάσχειν ὑποκείμενον· διὸ ἰσχυρίζοντο ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβάλλῃ τὴν ὕλην (Seneca de prov, 5. non potest artifex mutare materiam)· καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἀνάγκη ἡ γεννῶσα τὴν ἐν τῷ κόσμῳ κακίαν καὶ ἀτέλειαν, διότι ὁ θεὸς πρέπει νὰ μεταβάλλῃ τὴν ὕλην οὖσαν οὐσίαν αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀνάγκη αὕτη τῆς μεταβολῆς τῆς ὕλης καὶ τῆς ἀντιθέσεως

(1) Πλουτ. περὶ Στ. ἐν. 37. Φησὶ δὲ πολὺ καὶ τὸ τῆς ἀνάγκης μεμίχθαι

πρὸς ἀποκάλυψιν, ἡ ἀνάγκη τῆς τοῦ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ συνεχείας, παρέχει τῆς εἱμαρμένης τὴν ἔννοιαν. (Πλούτ. Στ. ἐν. 23, ἀρέσκ. φιλ. I, 27). Τὸν Θεὸν οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἤθελον μὲν ὑπὸ τὴν εἱμαρμένην, καθίστων ὅμως θεωροῦντες τὴν κοσμοποιΐαν ὡς νόμον μέγιστον τῆς γενέσεως τὸν Θεὸν ὑπὸ τοῦτον τὸν νόμον. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστι τὸ σπέρμα τοῦ κόσμου, ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ βαδίζει τὴν αὐτὴν ὁδὸν, καθ' ἣν καὶ τὸ φυσικὸν σπέρμα ἀναπτύσσεται.

Ἐπειδὴ τὸν κόσμον οἱ Στωϊκοὶ ὡς ζῶην τοῦ Θεοῦ ὑπελάμβανον, ἔπρεπε νὰ λατρεύωσιν ἀκολούθως καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὡς θεῖα, οἷον τὰ οὐράνια σώματα, τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τὰ ἄστρα· τινὲς δὲ καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ὥρας καὶ ἀνθρώπους τῆς ἀθανασίας ἀξιωθέντας· ὅλα δὲ ταῦτα ἐκάλουν θεοὺς γεννητοὺς καὶ ὑπέθετον θνητοὺς, μόνον δὲ τὸν μέγιστον, ὃν Δία ὠνόμαζον, ὑπέθετον ἀγέννητον καὶ ἀθάνατον. (Πλουτ. περὶ Στ. ἐν 38. ἀρεσκ. φιλ. I, 7).

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐζήτουν οἱ Στωϊκοὶ νὰ σώσωσι τὴν μυθολογίαν, τὴν ὀνειρολογίαν, τὴν μαντικὴν κλπ. (Cicer. N. Δ. I, 14. II, 23. 24. Δ. Λ. VII, 147. 151. Πλουτ. μαντ. ἐκλ. 17. περὶ Στ. ἐν 37).

Ἐπειδὴ δὲ τὸν κόσμον σῶμα ἔλεγον, ἔλεγον ὅτι καὶ ἐν τοῖς μέλεσιν αὐτοῦ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ συμμετρία, κάλλος, (Γαλην. τὰ καθ' Ἱπποκρ. καὶ Πλάτ. V, 159. 162), τὸ δὲ σχῆμα τοῦ κόσμου νὰ ἦναι σφαιροειδές. (Δ. Λ. VII, 140. ἀρεσκ. φιλ. I, 6. II, 2).

Χρώμενοι δὲ τῇ τελεολογικῇ τῆς φύσεως ἐξηγήσει ἔλεγον, ὅτι τὰ φυτὰ τείνουσιν εἰς τροφὴν τῶν ζῴων, τὰ δὲ ζῷα πρὸς χρῆσιν τοῦ ἀνθρώπου, οἷον ὁ ἵππος εἰς ἱππασίαν, ὁ κύων εἰς θήραν, ὁ λέων καὶ ἡ ἄρκτος εἰς ἄσκησιν τῆς ἀνδρίας, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἕνεκα τῶν θεῶν ὧν μέρος τοῦ τελείου, οἱ δὲ γεννητοὶ θεοὶ ἕνεκα τοῦ ἀγεννήτου· (Cicer. N. Δ. II, 14. fin. III, 20. Πορφυρ. περὶ ἀποχ. III, 20)· ὥσπερ πάντα ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς ἐπὶ τὸ τέλειον βαδίζουσιν, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἕως ἂν εἰς αὐτὸν ἅπαντα καταναλώσῃ· ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ Στωϊκοὶ

προέθεντο νὰ ἀναλύσωσι πάντα εἰς τὸ καθόλου (Πλουτ. Στ. ἐν. 39. τὸν Δία φησὶ (Χρύσιππος) αὔξεσθαι μέχρις ἂν εἰς αὐτὸν ἅπαντα καταναλώσῃ).

Περὶ τῆς ἐπὶ μέρους φυσικῆς οὐδέν τι σπουδαῖον δύνανται οἱ Στωϊκοὶ νὰ ἐπιδείξωσιν· ἡ ὕλη ἐστὶν αὐτοῖς σωματικὴ, τὸ σωματικὸν διαιρεῖται ἐπ' ἄπειρον· πάντα μεταβάλλονται, διὰ δὲ τῆς μεταβολῆς τὸ ἓν μεταβαίνει εἰς τὸ ἕτερον. (Πλουτ. ἀρεσκ. φιλ. I, 9. Δ. Λ. VII, 150).

Οὗτοι παρεδέχοντο τὴν κατὰ τόπον κίνησιν πρώτην καὶ διέκριναν τῆς κατὰ ποιόν· ἐν ἅπασι δὲ τούτοις συνεφώνουν τῷ Ἀριστοτέλει, μόνον δὲ διεφώνουν ἐν τῇ θεωρίᾳ περὶ τῆς μίξεως τῶν στοιχείων, περὶ τόπου καὶ χρόνου· τὴν δὲ περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων θεωρίαν θέτουσιν ὡς βάσιν τῆς κοσμολογίας αὐτῶν (Δ. Λ. VII, 134. 136).

Τὴν δὲ πρώτην κίνησιν τῆς φύσεως ὑπέθεσαν ἐν τῷ μέσῳ, ἐξ οὗ γίνεται δῆλον, ὅτι τὴν ἐνέργειαν τῆς βαρύτητος ὑπέθετον βάσιν τῆς ὕλης· τοῦτο δὲ δείκνυται καὶ ἐν τοῖς στοιχείοις (1). Τὰ δὲ στοιχεῖα ἀνήγαγον εἰς ἰδιότητας, οἷον τὸ μὲν πῦρ εἰς τὸ θερμὸν, τὸν δ' ἀέρα εἰς τὸ ψυχρὸν, τὸ δ' ὕδωρ εἰς τὸ ὑγρὸν καὶ τὴν γῆν εἰς τὸ ξηρόν. (Δ. Λ. VII, 137). Τὰ δὲ στοιχεῖα παρήγαγον ἐκ τοῦ τεχνικοῦ πυρὸς, καὶ πρῶτον πυκνώσει τὸ πῦρ, ἐξ αὐτοῦ δὲ τὸν ἀέρα, ἐκ δὲ τοῦ ἀέρος τὸ ὕδωρ, ἐκ δὲ τοῦ ὕδατος τὴν γῆν· ἐκ δὲ τῆς γῆς μανώσει τὸ ὕδωρ, ἐκ δὲ τοῦ ὕδατος τὸν ἀέρα καὶ ἐκ τοῦ ἀέρος τὸ πῦρ. (Cicer. N. Δ. II, 15. Πλουτ. ἀρεσκ. φιλ. I, 6. Στωϊκ. ἐναντ. 41. Στοβ. ἐκλ. I, 312. Δ. Λ. VII, 142). Ταῦτα δὲ τὰ στοιχεῖα ὑπέθετον ἐν ὡρισμένῳ τόπῳ τοῦ παντός· τούτων δ' ἡ μὲν γῆ ἐστιν ἐν τῷ μέσῳ, μετ' αὐτὴν δὲ τὸ ὕδωρ, μετὰ τοῦτο δ' ὁ ἀὴρ καὶ μετ' αὐτὸν τὸ πῦρ (Δ. Λ. VII, 137)· ἡ γῆ ζητεῖ νὰ σβέσῃ τὸ περὶ αὐτὴν πῦρ, τὸ δ' ἔξω πῦρ ζητεῖ νὰ περιφλέξῃ, καὶ οὕτω γίνεται ἀντίθεσις τοῦ ἔσω καὶ ἔξω πυρὸς, ἐκ ταύτης δ' ὁ κόσμος (Στοβ. ἐκλ. I, 372).

(1) Δ. Λ. VII, 136. ἔστι δὲ στοιχεῖον, ἐξ οὗ πρώτου γίγνεται τὰ γιγνόμενα καὶ εἰς ὃ ἔσχατον ἀναλύεται.

Τὸ πῦρ καὶ ὁ ἀὴρ διὰ κουφότητα φέρονται ἄνω, τὸ δ' ὕδωρ καὶ ἡ γῆ διὰ βαρύτητα κάτω (Πλουτ. Στ. ἐν. 42. ἀρέσκ. φιλ. I, 12). Τὸ πῦρ καὶ ὁ ἀὴρ εἰσὶ ποιητικά, τὸ δ' ὕδωρ καὶ ἡ γῆ παθητικά. Seneca qu. nat. III, 10 Νεμέσ. φυσ. ἀνθρ. 5). Αἱ δ' ἕξεις εἰσὶν ἀέρες τῶν ποιοτήτων αἴτιοι, αἱ δὲ ποιότητές εἰσι πνεύματα καὶ τόνοι ἀερώδεις (Πλουτ. περὶ Στ. ἐν. 43)· ἄρα οἱ Στωϊκοὶ ὑπέθετον τὰ στοιχεῖα βαθμίδας τῆς τοῦ παντὸς ἀναπτύξεως· παραλείποντες δὲ μεσότητας ἀνεπλήρουν διὰ τῆς τῶν συνορευόντων μίξεως, ἣν σύγχυσιν ἐκάλουν· (Ἀλεξ. de mixt. fol. 142. Στοβ. ἐκλ. I, 378)· καὶ ὁ κόσμος τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβολῆς ἐπιδεκτικὸς ἐξαυχμοῦται καὶ ἐξυδατοῦται (Δ. Λ. VII, 141). Τὰ στοιχεῖα μετὰ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ὑπέθετον σφαιροειδῆ, τὴν δὲ κίνησιν ἄνωθεν μεταδιδομένην τοῖς κάτω, οἷον ὑπὸ τῶν ἀπλανῶν διὰ τῶν πλανήτων εἰς τὴν γῆν (Δ. Λ. VII, 144 Στοβ. ἐκλ. I, 446)· ὁ ἐντὸς τοῦ κόσμου τόπος ἐστὶ πλήρης, ὁ δ' ἐκτὸς κενὸς (Στοβ. ἐκλ. I, 392 Δ. Λ VII, 140), ἵνα ὁ κόσμος κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν ἀναλύηται. Καὶ τὰ ἄστρα δ' εἰσὶ σφαιροειδῆ, συνίστανται ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ τρέφονται ταῖς τῆς γῆς καὶ τῶν ὑδάτων ἀναθυμιάσεσιν (Cicer. N. Δ. II, 15. Στοβ. ἐκλ. I, 532)· ταῦτα δ' εἰσὶ ζῶντα, λογικά, θεῖα (Στοβ. ἐκλ. I, 66. Πλουτ. Στ. ἐν. 39). καὶ ἡ γῆ εἶναι πλήρης πνεύματος, διότι ἄλλως δὲν ἠδύνατο νὰ τρέφῃ τὰ ἄστρα. (Cicer. N. Δ. II, 9. Seneca qu. nat. VI, 16).

Οἱ Στωϊκοὶ ἠσχολήθησαν καὶ περὶ τὰ μετεωρολογικά, ἰδίως δ' ὁ Ποσειδώνιος (Δ. Λ. VII, 135. 138. 152)· ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἦσαν ἀσήματα (Στοβ. ἐκλ. I, 576. Πλουτ. ἀρεσκ. III, 1). Ἐπίσης δ' ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν καὶ εἰς τὰ γεωγραφικά, ἱστορικὰ καὶ μαθηματικά, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα· μόνον δὲ διῄρουν εἰς τέσσαρας τάξεις, εἰς ἀνόργανα, φυτά, ζῷα καὶ λογικὰ ὄντα· ἡ δὲ τετραπλῆ αὕτη διαίρεσις δεικνύει τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τῆς ζωτικῆς δυνάμεως. (Σεξτ. Μαθ. IX, 81. Πλουτ. virt. mor. 12. Θεμίστ. περὶ ψυχ. 72. Δ. Λ. VII, 139. Seneca qu. nat. II, 15). Τὰ στοιχεῖα κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς διήκουσι τὰ ὄντα καὶ ποιοῦσι κράσεις, συνθέσεις (Στοβ.

ἐκλ. I, 376)· τὰ μὲν μὴ ὀργανικὰ ἔχουσι μίαν φύσιν, τὰ δὲ φυτὰ ἔχουσι κρᾶσιν διαφόρων μορίων· τὸ δὲ ταῦτα συνέχον ἐκάλουν οἱ Στωϊκοὶ φύσιν· τὰ δὲ ζῷα ἔχοντα πλεῖστα διάφορα μόρια συγκρατοῦνται ὑπὸ ψυχῆς (1). Ὁ δὲ Χρύσιππος τὴν ψυχὴν ἔλεγεν ἀραιότερον πνεῦμα τῆς φύσεως καὶ λεπτομερέστερον (Πλουτ. Στ. ἐν. 41). Ἐν δὲ ταῖς τρισὶ ταύταις, τῇ ἕξει, τῇ φύσει καὶ τῇ ψυχῇ ὑποτίθεται, ὅτι ἡ μὲν ἕξις περιέχεται ἐν τῇ φύσει, ἡ δ' ἕξις καὶ φύσις ἐν τῇ ψυχῇ (Σεξτ. Μαθ. IX, 84)· ἡ δὲ λογικὴ ψυχή, τὸ ἡγεμονικόν, συγκρατεῖ οὐ μόνον τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ τὸν ὅλον κόσμον (Πλούτ. de solerr. an. 2. 6).

Καὶ τὴν ψυχὴν δ' οἱ Στωϊκοὶ ἔλεγον σῶμα (2). Ὁ δὲ Ζήνων λέγει τὴν ψυχὴν πνεῦμα ἔνθερμον, διότι τούτῳ ἐσμὲν ἔμπνόους καὶ ὑπὸ τούτου κινούμεθα (Δ. Λ. VII, 157. Cicer. Tusc. I, 9. Zenoni Stoico animus ignis videtur)· ἡ ψυχὴ τῷ σώματι συνεχομένη διήκει παντὶ τῷ σώματι (3). Ἡ ἐπὶ μέρους ψυχὴ εἶναι μόριον τῆς τοῦ παντός, ὡς μόριον δὲ οὖσα δὲν εἶναι ἀθάνατος, ἀλλὰ μετὰ θάνατον διαμένει μέχρι τῆς ἐκπυρώσεως, καθ' ἣν θέλει εἰς τὸ ὅλον διαλυθῆ. Περὶ τούτου ὅμως οἱ Στωϊκοὶ διεφώνουν, διότι ὁ μὲν Κλεάνθης ὑπέθετεν, ὅτι αἱ μὲν ψυχαὶ διαμένουσι μετὰ θάνατον, πλὴν αἱ μὲν ἀσθενεῖς ἀσθενῶς, ἵνα μὴ φύγωσι τὴν τιμωρίαν, ὁ δὲ Χρύσιππος ὅτι μόναι αἱ τῶν σοφῶν ψυχαὶ μετὰ θάνατον διαμένουσιν (Δ. Λ. VII, 156. ἀρεσκ. φιλ. IV, 7). Ἡ ψυχὴ τρέφεται ἐκ τῆς ἐξατμίσεως τοῦ αἵματος, καὶ ἔχει τὴν αὐτῆς ἕδραν ἐν τῷ στήθει, ἐξ οὗ ἡ πνοή, ἡ θερμότης

---

(1) Σεξτ. Μαθ. IX, 81. Τῶν ἡνωμένων σωμάτων τὰ μὲν ὑπὸ ψιλῆς ἕξεως συνέχεται, τὰ δ' ὑπὸ φύσεως, τὰ δ' ὑπὸ ψυχῆς· καὶ ἕξεως μὲν ὡς λίθοι καὶ ξύλα, φύσεως δὲ καθάπερ τὰ φυτά, ψυχῆς δὲ τὰ ζῷα.

(2) Νεμ. περὶ φύσ. ἀνθρ. 2. Χρύσιππος δέ φησιν ὅτι ὁ θάνατός ἐστι χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος· οὐδὲν δὲ ἀσώματον ἀπὸ σώματος χωρίζεται· οὐδὲ γὰρ ἐφάπτεται σώματος ἀσώματον· ἡ δὲ ψυχὴ καὶ ἐφάπτεται καὶ χωρίζεται τοῦ σώματος· σῶμα ἄρα ἡ ψυχή.

(3) Θεμίστ. περὶ ψυχ. fol. 68. Ζήνωνι κέκρασθαι ὅλην δι' ὅλου τοῦ σώματος φάσκοντι τὴν ψυχήν· Γαλην. τὰ καθ' Ἱπποκρ. καὶ Πλατ. III, 112. ἡ ψυχὴ πνεῦμά ἐστι σύμφυτον ἡμῖν συνεχὲς παντὶ τῷ σώματι διῆκον, ἔστ' ἂν ἡ τῆς ζωῆς συμμετρία παρῇ ἐν τῷ σώματι.

τοῦ αἵματος καὶ ἡ φωνή. (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV, 20). Τὸ δὲ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς τὸ παράγον τὰς ὁρμάς, τὰς φαντασίας, τὰς συγκαταθέσεις, τὰς ἀποφάσεις, τὴν φωνήν, τὰς αἰσθήσεις ὀνομάζουσι λογισμόν· ἐξ αὐτοῦ διαχέονται τὰ ἑπτὰ μέρη τῆς ψυχῆς εἰς τὸ σῶμα, δηλ. αἱ πέντε αἰσθήσεις, τὸ γεννητικὸν καὶ φωνητικόν. (Πλουτ. virt. mor. c. 3).

Ἐπειδὴ δ' ἀρχὴν ὅλων τῶν ἄλλων τῆς ψυχῆς δυνάμεων ὑπέθετον τὸ ἡγεμονικόν, ἀντεφέροντο πρός τε τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ψυχῆς μόρια παραδεχομένους· ἀλλὰ τὸ ἡγεμονικὸν συνέχεον μετὰ τῆς αἰσθήσεως, διότι καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ τὰ πάθη ἦσαν μὲν λογικόν, ἀλλὰ διεφθαρμένον καὶ κρίσις ἡμαρτημένη ἐκ τοῦ λογικοῦ ἐξερχομένη (1)· καὶ τὴν λύπην ἔλεγον μείωσιν, τὴν ἡδονὴν ἔπαρσιν, τὰς συστολάς, τὰς διαχύσεις, τὰς ἀτονίας καὶ εὐτονίας, τὴν ἀσθένειαν καὶ τὴν ἰσχὺν καταστάσεις τῆς ψυχῆς. Ἡ θεωρία αὕτη ὑποθέτει, ὅτι πάντα τὰ ὄντα εἰσὶν ἀναπτύξεις μιᾶς δυνάμεως, αἱ δ' ἄλογοι δυνάμεις εἰσὶ παρεκτροπαὶ τῶν λογικῶν· οὕτως ὅμως ἀναιρεῖται ἡ διαφορὰ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων, τὸ δὲ πρακτικὸν ἀνάγεται εἰς τὸ θεωρητικόν.

Ὡς τὸν Θεόν, οὕτω μερίζουσι καὶ τὸ ἡγεμονικὸν εἰς πλείστας δυνάμειςς. Τὴν δὲ ἕδραν τῆς ψυχῆς ὑπέθετον μετ' Ἀριστοτέλους ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Πλάτωνα ἀντεφέροντο (2).

Ἀπὸ δὲ τῆς καρδίας ὁ λόγος ἐπεκτείνει τὰς αὐτοῦ ἐνεργείας ἐφ' ὅλον τὸ σῶμα, καὶ κατὰ τὰ διάφορα ὄργανα αἱ τοῦ λόγου ἐνέργειαι διῃρέθησαν· διὰ τοῦτο, ὡς εἴρηται, παρεδέχοντο ὀκτὼ μέρη τῆς ψυχῆς, ὧν ἀνώτατον τὸ ἡγεμονικόν· ἀπὸ τούτου δὲ τὰ ἑπτὰ πεφύκασι καὶ ἐκτείνονται εἰς τὸ σῶμα. (Δ. Λ. VII, 157. ἀρεσκ. φιλ. IV, 4. 21).

Ἐπειδὴ ἡ περὶ εἱμαρμένης τῶν Στωϊκῶν θεωρία ἀνῄρει τὴν

(1) Γαλην. τὰ καθ' Ἱπποκρ. καὶ Πλάτ. II, 91. 98. 135. Δ. Λ. VII, 111. Δοκεῖ δ' αὐτοῖς τὰ πάθη κρίσεις εἶναι.

(2) Γαλην. II, 98. φωνὴ διὰ φάρυγγος χωρεῖ· εἰ δὲ ἦν ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου χωροῦσα, οὐκ ἂν διὰ φάρυγγος ἐχώρει· ὅθεν δὴ λόγος καὶ φωνὴ ἐκεῖθεν χωρεῖ· λόγος δ' ἀπὸ διανοίας χωρεῖ, ὥστ' οὐκ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἐστὶν ἡ διάνοια.

ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, ἐζήτουν οἱ Στωϊκοὶ πρὸς ἀναίρεσιν τῆς κατηγορίας ταύτης νὰ ἐξηγήσωσιν, ὅτι αὐτόματον καὶ αὐθαιρεσία δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ὅτι ταῦτα εἶναι αἰτία τοῖς ἀνθρώποις ἄγνωστος· (Πλουτ. ἀρεσκ. φιλ. I, 29)· ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ συγκατάθεσις, ἥτις δὲν γίνεται αὐθαιρέτως, ἀλλὰ φύσει. (Πλούτ. Στωϊκ. ἐν. 47). Αἱ φαντασίαι γίνονται ἐν τῇ ψυχῇ ἐκ τῶν ἐκτός· ἐκ τῆς φαντασίας ἰδέα δὲν γίνεται, ἀλλ' αἰτεῖται συγκατάθεσις. Αἱ κοιναὶ ἔννοιαι ἦσαν τῷ Ζήνωνι αἱ αὐταὶ ταῖς φαντασίαις (1)· ἡ βούλησις καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ διάνοια εἰσὶ ταὐτά· ἄρα ἡ ἀνάγκη τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως δὲν εἶναι εἰμὴ αὐτὴ ἡ ἐξωτερικὴ ἀνάγκη· αἱ φαντασίαι, ὧν αἰτία ἡ ἐξωτερικὴ ἀνάγκη εἶναι, δὲν ἀφαιροῦσιν ἀφ' ἡμῶν τὴν συγκατάθεσιν καὶ τὴν βούλησιν, ἀλλ' ἡ βούλησις ἐκ τῆς φύσεως ἡμῶν προερχομένη ἐστὶν ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἀναγκαιότητι τῆς ἡμετέρας ὁρμῆς· (Cicer. de Fato. 18. Gell. N. A. VI, 2)· ἄρα ἡ ἐλευθερία εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς νόμος, ὃν ἕκαστον ὂν λαμβάνει ἐκ τῆς ὅλης φύσεως.

Ταῦτα δὲ εἶναι σύμφωνα ταῖς ἀρχαῖς τῶν Στωϊκῶν (Seneca ep. 102. Consol. ad Marc. 24, 5. ep, 36. 26). Ἡ περὶ ἐκπυρώσεως ὅμως τῶν Στωϊκῶν ἰδέα ἀναιρεῖ τὴν τοῦ παντὸς ἁρμονίαν καὶ ἀντιφάσκει εἰς τὸ πάνσοφον τοῦ Θεοῦ.

Ἐὰν ὁ Θεὸς ἐκληφθῇ φύσις, ἀρχὴ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἠθικῆς, ἐξ ἅπαντος ἡ ἀτομικὴ ἀνεξαρτησία καὶ ἐλευθερία καταστρέφονται.

3) *Περὶ τῆς ἠθικῆς.*

Ἡ ἠθικὴ ἀποτελοῦσα τὴν βάσιν τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας διῃρεῖτο εἰς τρία κυρίως μέρη, α) περὶ ὁρμῶν, β) περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, καὶ γ) περὶ παθῶν (2).

(1) Στοβ. ἐκλ. I, 332. Ζήνων τὰ νοήματά φησι μήτε τινὰ εἶναι μήτε ποιά, ὡς ἂν ἴδοι τινα καὶ ὡς ἂν εἴποι, φαντάσματα ψυχῆς· ταῦτα δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἰδέας προσαγορεύεσθαι· ταῦτα δ' οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι ἀνυπάρκτους εἶναι.

(2) Δ. Λ. VII, 84. Τὸ δ' ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας εἴς τε τὸν περὶ ὁρ-

Ἡ ἠθικὴ τῶν Στωϊκῶν συνδέεται μετὰ τῆς περὶ φύσεως ἐπιστήμης αὐτῶν, διότι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις μόριον οὖσα τῆς τοῦ ὅλου φύσεως πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τοῖς νόμοις τῆς τοῦ ὅλου φύσεως· διὸ ὁ Χρύσιππος ἔλεγεν, ὅτι οὐδεὶς ἕτερος λόγος ἐστὶν οὐδὲ γένεσις τῆς δικαιοσύνης εἰμὴ ἡ ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς τοῦ ὅλου φύσεως· καὶ ὁ μέλλων περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ νὰ κάμῃ λόγον, περὶ ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας, πρέπει νὰ ἄρξηται ἀπὸ τῆς τοῦ ὅλου φύσεως καὶ τῆς διακοσμήσεως, νομίζων ὅτι ἡ φυσικὴ χρησιμεύει πρὸς τὴν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν διάκρισιν, διότι ὁ κατ' ἀρετὴν βίος εἶναι βίος κατ' ἐμπειρίαν ἐκείνων, ἃ φύσει συμβαίνουσι (Πλουτ. Στ. ἐν. 9. Δ. Λ. VII, 87. Cicer. fin. III, 9). Ἐπειδὴ δ' ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ εἶναι μόριον τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς, τουτέστι τοῦ Θεοῦ, εἶναι σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου τὸ νὰ ἀγωνίζηται νὰ ἀφομοιωθῇ τῷ Θεῷ. Ἔτι δὲ καὶ ἡ ἔννοια τῆς ὁρμῆς συνδέει τὴν ἠθικὴν μετὰ τῆς φυσικῆς, διότι καὶ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἡ ἀρετὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ὁρμῆς· ἡ δ' ὁρμὴ εἶναι ἰδιότης τις τοῦ ζῴου, κίνησίς τις πρός τι, ἀναγκαίως καὶ φυσικῶς μετὰ τῆς ψυχῆς συνδεδεμένη. (Στοβ. ἐκλ. II, 95. Δ. Λ. VII, 86.

Ἡ ὁρμὴ τοῦ ζῴου διαφέρει τῆς τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἐπὶ τῆς ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει ὁ λόγος ἰσχύν. (Δ. Λ. VII, 86. τεχνίτης γὰρ ὁ λόγος ἐπιγίνεται τῆς ὁρμῆς). Πᾶσαι δ' αἱ ὁρμαὶ εἰσὶ συγκαταθέσεις, αἱ δὲ πρακτικαὶ συγκαταθέσεις περιέχουσι τὸ κινητικὸν (Στοβ. ἐκλ. II, 160)· διὰ τοῦτο οἱ Στωϊκοὶ τὴν ὁρμὴν ἀνήγαγον εἰς τὴν θεωρίαν, ἐκ δὲ τῶν τῆς φυσικῆς ἀρχῶν τὰς τῆς ἠθικῆς παρήγαγον. (Δ. Λ. VII, 84. Sen. ep. 89). Τὸν δ' ὅλον κόσμον ὑπὸ τὸν κοινὸν νόμον τάξαντες ἔπρεπεν ὑπ' αὐτὸν νὰ τάξωσι καὶ ἕκαστον μόριον τοῦ ὅλου. Τὸ μέγιστον ἀγαθὸν, ἡ εὐδαιμονία, ἐφ' ἧς ἡ ἠθικὴ στηρίζεται, ὑφίσταται ἐν τῷ φύσει ζῆν (1).

μης καὶ εἰς τὸν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τόπον καὶ τὸν περὶ παθῶν καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ τέλους περί τε τῆς πρώτης ἀξίας καὶ τῶν πράξεων καὶ περὶ καθηκόντων προτροπῶν τε καὶ ἀποτροπῶν.

(1) Δ. Λ. VII, 87. Τέλος εἶπεν ὁ Ζήνων τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν' τὸ φύσει ζῆν ἐστι τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν. Στοβ. ἐκλ. II, 138. τέλος δέ φασιν εἶναι τὸ εὐδαιμονεῖν, οὗ ἕνεκα πάντα πράττεται, αὐτὸ δὲ πράττεται μὲν, οὐδενὸς δ' ἕνεκα.

Τὸ ζήτημα περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου συνέχεται μετὰ τοῦ ζητήματος περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν συστατικῶν τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ ἤτοι τῆς εὐδαιμονίας· ταύτην δὲ ζητοῦσιν ἐν τῇ ἀρετῇ.

Τί δ' ἐνόουν φύσιν οἱ Στωϊκοί; ἐνόουν τὴν καθόλου φύσιν ἢ τὴν ἀνθρωπίνην; Ὁ Κλεάνθης ἐνόμιζε τὴν φύσιν τοῦ ὅλου, ὁ δὲ Χρύσιππος τήν τε τοῦ ὅλου καὶ τὴν ἀνθρωπίνην (Δ. Λ. VII, 89)· ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν μεταβάλλει τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος, διότι ἐν τῇ τοῦ ὅλου φύσει περιέχεται ἡ τοῦ ἀνθρώπου. (Στοβ. ἐκλ. II, 132).

Ὁ Χρύσιππος εἶπεν ὅτι ὁ ἠθικὸς βίος πρέπει νὰ ἦναι σύμφωνος μετὰ τῶν περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ κρίσεων (Πλουτ. Στ. ἐν. 17) ζητῶν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ εὐδαιμονίαν πρὸς τὴν παντὸς τοῦ βίου ὁμολογίαν, (Πλουτ. 20), καὶ ἀπὸ τῶν ἐκτὸς ἀνεξάρτητον. Κατὰ δὲ τὸν τρόπον τοῦτον ἐζήτουν τὴν ὁμολογίαν τοῦ ἐπὶ μέρους βίου μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' οὐ μετὰ τῆς τοῦ ὅλου φύσεως· ἐὰν δ' οἱ Στωϊκοὶ φύσιν ἐνόουν μόνον τὴν ἀνθρωπίνην, ἐνόουν τὴν λογικὴν ἢ τὴν ἄλογον; Οἱ Στωϊκοὶ ἐζήτουν πάντα ν' ἀναγάγωσιν εἰς τὸ λογικὸν, ἀλλὰ δὲν ἀπέῤῥιπτον καὶ τὸ ἄλογον (Cicer. fin. IV, 11. Πλουτ. Στ. ἐναντ. 22). Τοῖς Στωϊκοῖς πᾶσα πρᾶξίς ἐστιν ὑπὸ τὸν κοινὸν νόμον, ὡς καὶ πᾶς ἐπὶ μέρους βίος ὑπὸ τὸν τοῦ ὅλου (Πλουτ. Στ. ἐν. 14. 18). ὥστε ἡ εὐδαιμονία κατὰ τοὺς Στωϊκούς ἐστιν εὔροια βίου (Σεξτ. πυῤῥ. ὑποτ. III, 17. Δ. Λ. VII, 88)· ἡ δ' ἡδονὴ εἶναι κώλυμα τοῦ βίου καὶ κακὸν, οὔτε φύσει οὔτε τέλος τῆς φύσεως (Πλουτ. Στ. ἐν. 15), ἀλλ' ἐπιγέννημα (1) καὶ πάθησις, ἀλλ' οὐχὶ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. (Δ. Λ. VII, 19).

Οὐδὲν δὲ τῶν ἐκτὸς εἶναι ἀγαθὸν, ἀλλὰ μόνον τὸ σοφῶς πράττειν (Cicer. fin. III, 9. Seneca ds ben. VI, 11) μόνη ἡ ἀρε-

---

(1) Δ. Λ. VII, 86. Ὅταν αὐτὴ καθ' αὐτὴν ἡ φύσις ἐπιζητήσασα τὰ ἐναρμόζοντα τῇ συστάσει ἀπολάβῃ.

τή (1). Τὸ ἀγαθὸν εἶχε διαφόρους σημασίας κατὰ τοὺς Στωϊκούς· διὸ δὲν εἶναι τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ Στοβαίου ἀντιφατικά. Μόνη δὲ ἡ ἀρετὴ ἦτο αὐτοῖς πρὸς εὐδαιμονίαν ἱκανὴ καὶ ὠφέλιμος. (Δ. Λ. VII, 102. 127. 104. Στοβ. ἐκλ. II, 95. Πλουτ. Στ. ἐναντ. 12. κατὰ Στωϊκ. 20. Seneca ep. 9). Ἐπειδὴ κατὰ τὴν τῶν Στωϊκῶν ἠθικὴν ἔπρεπε νὰ ἐκτελῆται, ὃ ὁ τῆς ὅλης φύσεως νόμος ἐπιτάσσει, ἔπρεπεν αὐτῷ οἱ μὲν ἀγαθοὶ νὰ ἀκολουθῶσιν ἑκουσίως, οἱ δὲ κακοὶ βίᾳ (2).

Ἐπειδὴ οἱ Στωϊκοὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν φύσιν ἀπέβλεψαν καὶ ἀπ' αὐτῆς ἐζήτησαν νὰ ἀφαιρέσωσι πάντα τὰ μὴ κατὰ φύσιν, κατέστησαν αὐτὴν μὲν γυμνήν, τὰς δὲ χρείας τοῦ βίου ἁπλᾶς(3)· ἀλλ' ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης εἰσεχώρησεν ἀναγκαίως καί τις ἀρχὴ ἐγωϊστική· διὰ τοῦτο λέγουσιν, ὅτι τὸ ζῷον τὴν πρώτην ὁρμὴν ἔχει ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτό· ἄρα ἡ φιλαυτία ὑποτίθεται πρώτη ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς πράξεως (4)· διὸ ἕκαστον ὁρμᾷ εἰς τὸ κατὰ φύσιν· καὶ διὰ τοῦτο τὸ μέγιστον ἀγαθὸν καὶ τὸ μέγιστον τέλος ἤτοι ἡ εὐδαιμονία δύναται νὰ ἦναι μόνον ἐν τῷ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν (5). Τὸ δὲ λογικὸν εἶναι ἡ φύ-

(1) Cicer Acad. I, 10 Στοβ. ἐκλ. II, 92. Τῶν δ' ἀγαθῶν τὰ μὲν εἰσὶν ἀρεταί, τὰ δ' οὔ· φρόνησις μὲν οὖν καὶ σωφροσύνη καὶ ἀνδρία εἰσὶν ἀρεταί, χαρὰ δὲ καὶ εὐφροσύνη καὶ θάρσος καὶ βούλησις καὶ τὰ παραπλήσια οὐκ εἰσὶν ἀρεταί.

(2) Κλεάνθ. ὕμν. 11.

»Ἄγου δέ μ' ὦ Ζεῦ καὶ σύγ' ἡ πεπρωμένη,
ὅποι ποθ' ὑμῖν εἰμὶ διατεταγμένος,
ὡς ἕψομαι γ' ἄοκνος· ἢν δὲ μὴ θέλω
κακὸς γενόμενος, οὐδὲν ἧττον ἕψομαι".

(3) Ξενοφ. ἀπομν. τὸ θεῖον οὐδενὸς δεῖται· ὁ ἥττον δεόμενος ἐγγύτερον τοῦ θείου μᾶλλον.

(4) Cicer. fin. III, 5. Δ. Λ. VII, 85. τὴν δὲ πρώτην ὁρμήν φασι τὸ ζῷον ἴσχειν ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτό· οὕτω γὰρ τά τε βλάπτοντα διωθεῖται καὶ τὰ οἰκεῖα προσίεται.

(5) Δ. Λ. VII, 88. διόπερ τέλος γίνεται τὸ ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατά τε τὴν ἑαυτοῦ καὶ κατὰ τὴν τῶν ὅλων, οὐδὲν ἐνεργοῦντας ὧν ἀπαγορεύειν εἴωθεν ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅσπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος διὰ πάντων ἐρχόμενος ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διΐ· εἶναι δὲ αὐτὸ τοῦτο τὴν τοῦ εὐδαίμονος ἀρετὴν καὶ εὔροιαν βίου, ὅταν πάντα πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἑκάστῳ δαίμονος πρὸς τὴν τοῦ τῶν ὅλων διοικητοῦ βούλησιν.

σις τοῦ κατὰ λόγον (Στ. ἐκλ. II, 160. Δ. Λ. VII, 86. 87).

Ὅθεν τὸ κατὰ φύσιν ζῆν σημαίνει, ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἑκάστου ἀποτελεῖται ἢ μακρύνεται καθ' ὅσον ἕκαστον ὄν, ἰδίως δ' ὁ ἄνθρωπος, ζῇ συμφώνως τοῖς τοῦ παντὸς νόμοις, ὁ ἄνθρωπος δὲ ἰδίως καὶ τῇ λογικῇ αὐτοῦ φύσει. Τὸ δὲ ζῆν λογικῶς, ἡ συμφωνία τοῦ βίου μετὰ τῶν τοῦ παντὸς νόμων, ἐστὶν ἡ ἀρετή· διὰ τοῦτο μόνη ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ ἀγαθόν, ἡ εὐδαιμονία (Δ. Λ. VII, 30. 193)· ἡ ἀρετὴ εἶναι ὠφέλιμος, ἡ δὲ ὠφέλεια δὲν διαφέρει τοῦ καθήκοντος· ὁ δὲ φαῦλος οὔτε ὠφελεῖ οὔτ' ὠφελεῖται (1)· διότι ἀγαθὸν καὶ κακὸν δὲν ὑπάρχει ἐν τούτῳ, ὃ γίνεται τῷ λογικῷ ὄντι, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ πράξει αὐτοῦ (Μ. Αὐρηλ. IX, 16). Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐξάγεται τοῦ βίου θεωρία, καθ' ἣν ἡ εὐδαιμονία συνταυτίζεται μετὰ τῆς ἀρετῆς, τὸ ἀγαθὸν καὶ ὠφέλιμον μετὰ τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ λογικοῦ, ὥστε τὸ ἀγαθὸν οὔτε ἐκτὸς τῆς ἀρετῆς οὔτε ἐντὸς αὐτῆς καὶ δι' αὐτὴν κακόν ἐστιν.

Οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἀνεγνώριζον ἀγαθὰ κατ' εἶδος καὶ βαθμὸν διάφορα, δὲν συγκατέλεγον ἐν τοῖς ἀγαθοῖς πνευματικὰς ἰδιότητας καὶ ἠθικάς, προτερήματα σωματικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πράγματα· δὲν ἠρνοῦντο μὲν τὴν τῶν ἀγαθῶν διαφοράν, ἀνήγαγον δὲ τὰ διάφορα εἴδη εἰς ἁπλῶς λογικὰς διαιρέσεις· ὡρίζοντο δὲ τὸ ἀγαθὸν ἢ ὠφέλειαν ἢ οὐχ ἕτερον ὠφελείας, καὶ διέκριναν τρία εἴδη ἀγαθῶν, τὸ ὑφ' οὗ ἢ ἀφ' οὗ ἐστιν ὠφελεῖσθαι, τὸ καθ' ὃ συμβαίνει ὠφελεῖσθαι, τὸ οἷόν τε ὠφελεῖν. Τὸ πρῶτον μὲν ἐσήμαινε τὴν ἀρετήν, τὸ δὲ δεύτερον τὰς ἐναρέτους πράξεις, τὸ δὲ τρίτον τὰ ἐνάρετα ἄτομα, ἀνθρώπους, θεούς, δαίμονας (Σεξτ. πυῤῥ. ὑπ. III, 169. Μαθ. XI, 22). Τὰ δ' ἀγαθὰ διῄρουν πάλιν εἰς ἀγαθὰ τῆς ψυχῆς, εἰς ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ (φίλους), καὶ εἰς τοιαῦτα, ἃ οὔτε ταῦτα οὔτ' ἐκεῖνα ἦσαν. Τὰ τῆς ψυχῆς ἀγαθὰ διῄρουν εἰς διαθέσεις (ἀρετάς), ἕξεις (ἐπιτηδεύματα), καὶ τοιαῦτα, ἃ οὔτε διαθέσεις ἦσαν οὔτε ἕξεις. Ἄλλη δὲ διαίρεσις ἦτο εἰς αἱρετὰ ἀγαθά, ποιη-

(1) Εἶναι γὰρ τὸ ὠφελεῖν ἴσχειν κατ' ἀρετήν, καὶ τὸ ὠφελεῖσθαι κινεῖσθαι κατ' ἀρετήν. Στοβ. II, 188.

τικὰ φίλους), τελικὰ καὶ ποιητικὰ (τὰς ἀρετάς)· καὶ ἄλλη πάλιν εἰς μικτὰ (εὐτεκνίαν καὶ εὐγηρίαν) καὶ ἁπλᾶ ἤτοι ἄμικτα (ἐπιστήμην) καὶ τὰ ἀεὶ παρόντα (ἀρετὰς) καὶ οὐκ ἀεὶ παρόντα (χαράν). Τὰς δ' ἀντιστοίχους τῶν κακῶν διαιρέσεις ἀναφέρει Διογένης ὁ Λαέρτιος καὶ ὁ Στοβαῖος (II, 126).

Ἀλλ' αἱ διαφοραὶ αὗται ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ ὅτι ἓν ἄμεσον καθ' αὑτό ἐστιν ἀγαθὸν καὶ ὠφέλιμον, τὸ δὲ ἕτερον εἶναι μέσον αὐτοῦ. Ἀγαθὸν τοῖς Στωϊκοῖς ἐστι τὸ ἔχον ἀξίαν ἀπόλυτον, τὸ ἔχον ὅμως ἕνεκα ἄλλου ἢ πρὸς ἕτερον ἀξίαν δὲν εἶναι κυρίως ἀγαθόν· ἡ διαφορὰ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ μὴ ἀγαθοῦ ὑπάρχει οὐ μόνον βαθμῷ, ἀλλὰ καὶ εἴδει· τὸ μὴ ὂν ἀγαθὸν δὲν δύναται νὰ γείνῃ παντελῶς (Cicer. fin. III, 10)· ἐπίσης καὶ τὸ μὴ ὂν αὐτὸ καθ' αὑτὸ κακὸν δὲν δύναται πρὸς ἕτερον νὰ γείνῃ κακόν· ὥστε ἀγαθὸν εἶναι μόνον τὸ ἀπόλυτον ἤτοι ἡ ἀρετή, κακὸν δὲ μόνον τὸ ἀπόλυτον ἤτοι ἡ κακία· (Seneca de Benef. VII, 2, 1. Ἀλεξ. περὶ εἱμαρμ. 28)· ὅλα δὲ τὰ ἄλλα οὔτ' ἀγαθά εἰσιν οὔτε κακά, ἀλλ' ἀδιάφορα (1)· ὥστε ἀδιάφορα εἰσὶ τὰ δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς τἀγαθὸν ἢ πρὸς τὸ κακὸν (δηλ. ὑγίεια, πλοῦτος, τιμή, ζωή, θάνατος, πτωχεία κτλ. (2). Τὸ μὴ συνεχόμενον τῷ ἠθικῷ δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀγαθόν, δηλ. ὁ πλοῦτος, ἡ ὑγίεια κτλ. (Σεξτ. Μαθ. XI, 61. Μ. Αὐρήλ. II, 11. IV, 19. IX, 1)· ἀδιάφορα δ' εἰσίν, ὅτι ἡ στέρησις αὐτῶν δὲν ἀναιρεῖ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἐναρέτου (Δ. Λ. VII, 1). Ἐκ τῶν ἀγαθῶν μὲν τῶν καλουμένων ἀδιαφόρων τὰ ἔχοντα πολλὴν ἀξίαν λέγονται προηγμένα, τουτέστιν ἐκλεγόμενα κατὰ προηγούμενον λόγον· ὅσα δ' ἔχουσιν ἀπαξίαν λέ-

(1) Σεξτ. Μαθ. XI, 61. ἀδιάφορόν φασι τὸ μήτε πρὸς εὐδαιμονίαν μήτε πρὸς κακοδαιμονίαν συλλαμβανόμενον· εἰς ταῦτα ἀναφέρονται ἐξωτερικὰ ἀγαθά, οἷον ὑγίεια κτλ. ᾧ γάρ ἐστιν εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι τοῦτ' ἂν εἴη ἀδιάφορον· διὰ παντὸς δ' ἀρετῇ μὲν καλῶς, κακίᾳ δὲ κακῶς, ὑγιείᾳ δὲ καὶ τοῖς περὶ σώματι ποτὲ μὲν εὖ, ποτὲ δὲ κακῶς ἐστὶ χρῆσθαι. Στοβ. II, 142. τὸ μήτε ἀγαθὸν μήτε κακόν, τὸ μήτε αἱρετὸν μήτε φευκτόν, ἔστιν ἀδιάφορον. Πλουτ. Στ. ἐν. 31. ᾧ γάρ ἐστιν εὖ χρήσασθαι καὶ κακῶς τοῦτό φασιν μήτ' ἀγαθὸν εἶναι μήτε κακόν.

(2) Πλουτ. Στ. ἐν. 15. 17. ἐν τῷ κατ' ἀρετὴν βιοῦν μόνον ἐστὶ τὸ εὐδαιμόνως, τῶν ἄλλων οὐδὲν ὄντων πρὸς ἡμᾶς οὐδ' εἰς τοῦτο συνεργούντων.

γονται ἀποπροηγμένα, οἷον πόνος, νόσος, πενία. Ἡ ἀρετὴ ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα ὅλως· καὶ ἐάν τι ἐξασκῇ ἐπιῤῥοὴν εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν, ἡ ἀρετὴ ἀπόλλυσι τὴν ἀξίαν αὐτῆς, ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἠρεμίαν τῆς ψυχῆς, ἧς ἄνευ οὐδεμία εὐδαιμονία δύναται νὰ νοηθῇ (Cicer. Tusc. V, 13, 39. Seneca ep. 85)· ἧττον δὲ δύναται ἡ ἡδονὴ νὰ θεωρηθῇ μέγιστον ἀγαθὸν καὶ τέλος τοῦ βίου, ὡς ὁ Ἐπίκουρος ἐδόξαζε· διότι, ἐὰν ἡ ἡδονὴ θεωρηθῇ τέλος, ἡ ἀρετὴ καθίσταται μέσον καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς ἀπόλλυται (Πλουτ. περὶ Στ. ἐναντ. 15). Ὁ σοφὸς αἰσθάνεται μὲν χαράν, δὲν αἰσθάνεται δ' ἡδονὴν (Δ. Λ. VII, 116)· πλὴν καὶ ἡ ἡ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη καὶ τὰ παραπλήσιά εἰσιν ἐπιγεννήματα τῆς ἀρετῆς. Ἀρετὴ καὶ ἡδονή εἰσιν οὐσίᾳ διάφοροι· ἡ ἡδονὴ δύναται νὰ ἦναι ἀνήθικος, ἡ ἠθικὴ πρᾶξις δύναται νὰ συνδέηται μετὰ πόνων· ἡ ἡδονὴ ὑπάρχει τοῖς φαύλοις, ἡ ἀρετὴ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς· ἡ ἀρετὴ εἶναι ἔξοχος, ἀήττητος, ἄφθαρτος, ἡ ἡδονὴ ταπεινή, νωθρά, φθαρτή· ὑπηρέτης τῆς ἡδονῆς εἶναι ἐκεῖνος, ᾧ αὐτὴ εἶναι ἀγαθόν· ἄρχων δ' αὐτῆς ἐκεῖνος, ᾧ ἡ ἀρετὴ ἀγαθόν· (Κλήμ. Στρωμ. IV, 483)· διὰ τοῦτο ἡ ἡδονὴ δὲν δύναται νὰ ἦναι τέλος, ἀλλ' ἐπιγέννημα ἡμῶν (1). Ἡ ἀρετὴ ἐστιν αὐτάρκης, ἔχει δὲ πάντας τοὺς ὅρους τῆς εὐδαιμονίας καὶ διὰ τοῦτο ὁρίζεται ὡς τέχνη ποιητικὴ εὐδαιμονίας. (Ἀλεξ. περὶ ψυχ. 156. Δ. Λ. VII, 89).

Ἡ αὐτάρκεια τῆς ἀρετῆς εἶναι ἀπόλυτος οὕτως, ὥστε ἡ εὐδαιμονία, ἣν παρέχει, δὲν πρέπει ν' αὐξηθῇ. (Δ. Λ. VII, 127 αὐτάρκη εἶναι τὴν ἀρετὴν πρὸς εὐδαιμονίαν).

Ἐπειδὴ δὲ μόνον τὸ λογικὸν εἶναι ἀγαθόν, σύνοιδεν ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος ἐν αὐτῷ ἐλεύθερον τῶν ἐκτὸς καὶ ἤρεμον.

Καθ' ὅσον τὸ ἀγαθὸν θεμελιοῦται ἐν τῇ τάξει τοῦ παντός, ᾗ ἕκαστος πρέπει νὰ ὑποτάσσηται, παρίσταται ὡς νόμος· ἐπειδὴ ὁ νόμος οὗτος εἶναι ὁ νόμος τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, εἶ-

(1) Σεξτ. Μαθ. XI, 73. Τὴν ἡδονὴν ὁ μὲν Ἐπίκουρος ἀγαθὸν εἶναι φησίν, ὁ δ' Ἀντισθένης κακόν, οἱ δὲ Στωϊκοὶ ἀδιάφορον καὶ οὐ προηγμένον

ναι τὸ ἀγαθὸν τὸ φυσικὸν τῆς ἐπιθυμίας αὐτοῦ ἀντικείμενον.

Ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία ἕνεκα τῆς ἠθικῆς αὐτῆς θεωρίας ἦλθεν εἰς συνάφειαν μετὰ τῆς περὶ τοῦ δικαίου ἐπιστήμης τῶν Ῥωμαίων καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς καὶ Χριστιανικῆς ἠθικῆς.

Ὁ νόμος τοῖς Στωϊκοῖς εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος προστακτικὸς μὲν τῶν ποιητέων, ἀπογορευτικὸς δὲ τῶν οὐ ποιητέων· οὗτος δ' ὁ ὀρθὸς λόγος πηγὴν ἔχει τὸν κοινὸν λόγον, ὅς ἐστιν ὁ αὐτὸς τῷ Διΐ, πάντων βασιλεὺς κατὰ Πίνδαρον, θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων (Πλατ. Γοργ. 484)· ὥστε τὸ δίκαιόν ἐστι φύσει καὶ οὐ θέσει (Cicer. de leg. I, 6. II, 4)· ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ αἰσθανθῇ ἑαυτὸν λογικὸν χωρὶς συγχρόνως νὰ αἰσθανθῇ ἑαυτὸν ὑπόχρεον (Cicer. leg. I. 12)· ἐπὶ ταύτης τῆς τοῦ νόμου ἐννοίας στηρίζεται ὁ ὁρισμὸς τοῦ κατορθώματος ὡς εὐνομήματος, τοῦ ἁμαρτήματος ὡς ἀνομήματος· διὸ καὶ ἡ τούτου τοῦ νόμου ἐκπλήρωσις εἶναι αἴτημα, ὃ τῷ ἀνθρώπῳ τίθεται οὐ μόνον ἔξωθεν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως (1). Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἠθικὸν αἴτημα ἀρχικῶς ἐκ τῆς φυσικῆς ὁρμῆς τοῦ λογικοῦ ὄντος ἐπήγασεν, ἐστὶ καὶ τὸ τέλος, πρὸς ὃ ἡ ὁρμὴ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ἀπευθύνεται (Στοβ. ἐκλ. II, 116. Δ. Λ. VII, 89).

Τῷ δὲ ἀνθρώπῳ ἐνυπάρχουσιν ὁρμαὶ οὐ μόνον λογικαί, ἀλλὰ καὶ ἄλλογοι· (Cicer. N. Δ. II, 12)· ὁ ἄνθρωπος μὴ ὢν φύσει ἐνάρετος γίνεται κατανικήσας τὰ πάθη. τὸ πάθος εἶναι κίνησις τῆς ψυχῆς κατὰ τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς φύσεως, εἶναι ὁρμὴ ὑπερπηδῶσα τὸ μέτρον τὸ ὀρθὸν (2)· ἀπὸ τούτου τοῦ ὁρισμοῦ ὁρμώμενοι οἱ Στωϊκοὶ ἀνῄρουν τοὺς περιπατητικοὺς παραδεχομένους πάθη κατὰ φύσιν. (Cicer. Acad. I, 10)· ἡ ἕδρα τῶν παθῶν, τῶν ὁρμῶν, κινήσεων τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ λογικόν, ὃ καλοῦσιν ἡγεμονικὸν (Γαλην. Ἱππ. Πλ. III, 7. V, 1. 6). Τὸ πάθος εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ ἡγεμονικοῦ, ἐν ᾗ αὐτὸ πλεονασμῷ

(1) Στοβ. ἐκλ. II, 202. Τὸ ἀγαθὸν αἱρετὸν, τὸ δὲ κακὸν φευκτόν· αἱρετόν ἐστιν, ὃ αἵρεσιν εὔλογον ποιεῖ ἤτοι τὸ ὁρμῆς αὐτοτελοῦς κινητικόν· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν.

(2) Δ. Λ. VII, 110. Ἔστι δὲ αὐτὸ τὸ πάθος κατὰ Ζήνωνα ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν κίνησις ἢ ὁρμὴ πλεονάζουσα.

τῆς ὁρμῆς ἐκφέρεται πρός τι τῶν ἀτόπων παρὰ τὸν αἱροῦντα λόγον (Πλουτ. virt. mor. 3)· τὸ ἡγεμονικὸν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει λέγεται ἄλογον· ὁμοίως καὶ τὸ πάθος στηρίζεται, ὡς ἡ ἀρετή, ἐπί τινος μετ' αὐτοῦ γινομένης μεταβολῆς, οὐχὶ δ' ἐπὶ τῆς ἐνεργείας ἰδίας αὐτοῦ διαφόρου δυνάμεως· ὥστε αὐτὸ δύναται νὰ προκαλέσῃ μόνη ἡ [παράστασις] φαντασία, καθὼς τὴν ὁρμήν· ὅλα τὰ πάθη πηγάζουσιν ἐξ ἁμαρτήματος τῆς κρίσεως, ἐξ ἡμαρτημένης δόξης περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ· καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται καὶ ταῦτα κρίσεις ἢ δόξαι (1)· ἡ φιλαργυρία λ. χ. ὡς ἡμαρτημένη δόξα περὶ τῆς τοῦ ἀργυρίου ἀξίας, ὁ φόβος ὡς ἡμαρτημένη δόξα ἀποβλέπουσα εἰς μέλλοντα κακά, ἡ λύπη ὡς ἡμαρτημένη δόξα περὶ παρόντων κακῶν (Γαλην. Ἱπ. καὶ Πλ. IV, 7. ἄση δόξα πρόσφατος κακοῦ παρουσίας). Ἡ δὲ δόξα τῶν Στωϊκῶν δὲν εἶναι, ὅτι τὸ πάθος εἶναι κρίσις τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ πάθη λέγουσι καὶ τὰς ἐπὶ ταύτης ἀλόγους συστολὰς καὶ ταπεινώσεις καὶ δήξεις (2).

Κατὰ τὴν γνώμην τῶν Στωϊκῶν ἐπομένως τὸ πάθος δὲν εἶναι πρᾶξις θεωρητική, ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ πάθους ἔννοιαν παραλαμβάνουσι καὶ ἐνεργείας τῆς ἡμαρτημένης φαντασίας, αἰσθήματα, κινήσεις τῆς βουλήσεως (Γαλην. Ἱππ. καὶ Πλ. V, 1. 2. IV, 6)· οἱ Στωϊκοὶ δὲν παρεδέχοντο τὸ οὐδεὶς ἑκὼν κακός. (Στοβ. ἐλ. II, 190. Ἐπικτητ. διατρ. I, 18. II, 26), διότι ἐφοβοῦντο μὴ διὰ τοῦ ἑκουσίου τῶν παθῶν ἀναγκασθῶσι νὰ ἀναιρέσωσι καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ἀτοπίαν· ἀλλ' ἑκούσιον ἔλεγον ὅσα ἐκ τῆς βουλήσεως καὶ ὁρμῆς ἡμῶν πηγάζουσιν, καὶ τὰ πάθη ὑπέθετον ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν· (Cicer. Acad. I, 10. Tusc. IV, 7)· ὁμοίως δὲ δὲν παρεδέχοντο ὅτι πρὸς ὑποταγὴν τῶν παθῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἀναγκαῖον ἢ μάθησις, διότι ὅλα τὰ πάθη στηρίζονται κατ'

(1) Δ. Λ. VII, 111. Δοκεῖ δ' αὐτοῖς τὰ πάθη κρίσεις εἶναι· Πλουτ. virt. mor. 3· τὸ πάθος εἶναι λόγον πονηρὸν καὶ ἀκόλαστον ἐκ φαύλης καὶ διημαρτημένης κρίσεως σφοδρότητα καὶ ῥώμην προσλαβόντα.

(2) Πλουτ. virt. mor. 10. Ἐπάρσεις τε καὶ διαχύσεις ὑπολαμβάνουσιν εἶναι τὰ τῆς ψυχῆς πάθη. Τὰς ἐπιτάσεις τῶν παθῶν καὶ τὰς σφοδρότητας οὔ φασι γίγνεσθαι κατὰ τὴν κρίσιν, ἐν ᾗ τὸ ἁμαρτητικόν, ἀλλὰ τὰς δήξεις καὶ τὰς συστολὰς καὶ διαχύσεις εἶναι τὰς τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον δεχομένας.

αὐτοὺς ἐπὶ τῆς στερήσεως ἐγκρατείας (Cicer. Tusc. IV, 9), καὶ διακρίνονται τῶν ἁμαρτημάτων, ὅτι ταῦτα μένουσιν ἐναντίον τῆς ὀρθῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀντιστάσεως αὐτῆς (1).

Ἐπειδὴ τὰ πάθη προκαλοῦνται ὑπὸ φαντασιῶν, εἶναι καὶ ἡ ποιότης αὐτῶν ἐκ φαντασιῶν ἐξηρτημένη, ἐξ ὧν πηγάζουσιν· ὅλαι αἱ ὁρμαὶ ἡμῶν ἀναφέρονται εἰς ἀγαθὰ καὶ κακὰ ὑφιστάμεναι ἐν τῇ ὁρμῇ πρὸς ἐκεῖνο, ὃ ἡμῖν ἀγαθὸν φαίνεται, ἐν τῇ ἀφορμῇ πρὸς ἐκεῖνο, ὃ ὡς κακὸν φαίνεται· τὴν αὐτὴν ἔχει σημασίαν καὶ τὸ αἱρετὸν καὶ τὸ φευκτόν. (Στοβ. ἐκλ. II, 126).

Τὰ ἀγαθὰ καὶ κακά εἰσιν ὁτὲ μὲν παρόντα ὁτὲ δὲ μέλλοντα· ἐντεῦθεν δὲ προέρχονται τέσσαρα εἴδη ἡμαρτημένων φαντασιῶν καὶ τέσσαρα εἰς ταύτας ἀντίστοιχα εἴδη παθῶν. Ἐκ τῆς ἀλόγου περὶ ἀγαθῶν δόξης προέρχεται, ἐὰν εἰς παρόντα ἀποβλέπῃ, ἡ ἡδονή, ἐὰν δ' εἰς μέλλοντα, ἡ ἐπιθυμία· ἡ ἡμαρτημένη φαντασία παρόντων κακῶν γεννᾷ λύπην, ἡ δὲ μελλόντων φόβον (Στοβ. ἐκλ. II, 166)· ἡ λύπη ἐστὶ δόξα πρόσφατος κακοῦ παρουσίας· ἡ φιλαργυρία ἐστιν ὑπόληψις τοῦ τὸ ἀργύριον καλὸν εἶναι· ἡ μέθη ἐστιν ἡ ἀκολασία (2). Αἱ δὲ τέσσαρες αὗται τάξεις διαιροῦνται εἰς ἑτέρας (Δ. Λ. VII, 111)· εἴδη λύπης ἀναφέρονται ἔλεος, φθόνος, ζῆλος, ζηλοτυπία, ἄχθος, ἀνία, ὀδύνη, ἐνόχλησις σύγχυσις, πένθος, ἄχος, ἄση· εἴδη δὲ τοῦ φόβου εἰσὶ τὸ δεῖμα, ὁ ὄκνος, ἡ αἰσχύνη, ἡ ἔκπληξις, ὁ θόρυβος, ἡ ἀγωνία, τὸ δέος καὶ ἡ δεισιδαιμονία· τῆς δ' ἡδονῆς εἴδη εἰσὶν ἡ κήλησις, ἡ ἐπιχαιρεκακία, ἡ τέρψις, ἡ διάχυσις, ἡ γοητεία, ἀσμενισμοὶ καὶ τὰ ὅμοια· τῆς δ' ἐπιθυμίας εἴδη ἡ σπάνις, τὸ μῖσος, ἡ φιλονεικία, ἡ ὀργή, ὁ ἔρως, ἡ μῆνις, ὁ θυμός, ὁ χόλος, ὁ πόθος, φιληδονία, φιλοπλουτία, φιλοδοξία (Στοβ. ἐκλ. II, 174).

(1) Στοβ. ἐκλ. II, 170. Πᾶν γὰρ πάθος βιαστικόν ἐστιν, ὡς καὶ πολλάκις ὁρῶνται τοὺς ἐν τοῖς πάθεσιν ὄντας ὅτι συμφέρει τόδε οὐ ποιεῖν, ὑπὸ τῆς σφοδρότητος ἐκφερομένους ἀνάγεσθαι πρὸς τὸ ποιεῖν αὐτό· πάντες δ' οἱ ἐν τοῖς πάθεσιν ὄντες ἀποστρέφονταί τὸν λόγον· οἱ μὲν γὰρ ἠπατημένοι διδαχθέντες ἀφίστανται τῆς κρίσεως, οἱ δ' ἐν τοῖς πάθεσιν ὄντες (διδαχθέντες) οὐκ ἀφίσταντται τούτων, ἀλλ' ἄγονται ὑπὸ τῶν παθῶν.

(2) Δ. Λ. VII, 110. Ἡ λύπη ἐστὶ συστολὴ ψυχῆς ἀπειθὴς λόγῳ, ὁ φόβος ἐστὶν ἔκκλισις ἀπειθὴς λόγῳ, ἡ ἡδονή ἐστιν ἄλογος ἔπαρσις ἐφ' αἱρετῷ δοκοῦντι ὑπάρχειν, ἡ ἐπιθυμία ἐστὶν ὄρεξις ἀπειθὴς λόγῳ.

Τὰ πάθη εἰσὶν ὁρμαὶ ὑπερβαίνουσαι τὸ φυσικὸν μέτρον, ἀναιροῦσαι τὴν ὀρθὴν σχέσιν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἀντιφάσκουσαι τῷ λόγῳ, ἑνὶ λόγῳ εἰσὶν ἁμαρτήματα, κωλύματα τῆς λογικῆς ὑγιείας, καὶ ἕξεις γινόμεναι ἀληθῆ τῆς ψυχῆς ἀῤῥωστήματα (1). Οἱ Στωϊκοὶ ἀπέβλεπον εἰς κατάθλιψιν αὐτῶν, καὶ ἡ ἀληθὴς ἀρετὴ ἀναφαίνεται, ὅπου παντελὴς κατάθλιψις λάβῃ χώραν. Ἐπειδὴ τὰ πάθη ἀῤῥωστήματα καὶ παρὰ φύσιν εἰσίν, πρέπει ὁ σοφὸς νὰ ἦναι αὐτῶν ἐλεύθερος, δηλ. ἀπαθής· (Cicer. Acad. I, 10. II, 43. Δ. Λ. VII, 117)· οὗτος αἰσθάνεται μὲν τὸν πόνον, αὐτὸν ὅμως δὲν θεωρεῖ κακόν· διὸ οὔτε βασάνους πάσχει οὔτε φόβον γινώσκει· αὐτὸν μὲν δύναται νὰ λοιδορήσῃ τις καὶ κακοποιήσῃ, δὲν δύναται ὅμως καὶ νὰ ὑβρίσῃ καὶ βλάψῃ (Πλουτ. Στ. ἐν. 20)· αὐτός ἐστιν ἄνευ ματαιοφροσύνης, διότι τιμὴ καὶ ἀτιμία δὲν ἅπτονται αὐτοῦ· οὐδέποτε ὀργίζεται, οὐδὲ ἔχει χρείαν ἀλόγου ὁρμῆς πρὸς ἀνδρίαν, οὐδὲ συμπαθεῖ, οὐδ' ἐπιείκειαν ἐξασκεῖ (Στοβ. ἐκλ. II, 190)· διότι ὃ δὲν θεωρεῖ κακόν, δι' αὐτὸ δὲν δύναται νὰ συμπάσχῃ ἑτέροις. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐζήτουν ἐκρίζωσιν παθῶν, μάλιστα δὲ πάθη τινὰ ἐθεώρουν ἀναγκαῖα. Οἱ δὲ Στωϊκοὶ διὰ τοῦτο διεφέροντο πρὸς αὐτούς, διότι τὸ μέτριον κακὸν μένει πάντοτε κακόν· ὠφέλιμον αὐτοῖς ἦτο μόνον τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, τὸ δὲ πάθος ἦτο ἡμαρτημένον· ἡ μόνη δ' ὀρθὴ σχέσις πρὸς τὰ πάθη κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἦτο ἡ καταπολέμησις αὐτῶν (Seneca de ira I, 5. II, 12). Διὰ τοῦτο ὡρίζοντο οἱ Στωϊκοὶ τὴν ἀρετὴν ἀποθετικῶς, ὡς ἐλευθερίαν παθῶν, ὡς ἀπάθειαν.

Ὁ δὲ θετικὸς ὁρισμὸς τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ ὑποταγὴ ὑπὸ τὸν κοινὸν τῆς φύσεως νόμον (Ἀλεξ. περὶ ψυχ. 156. Δ. Λ. VII, 89)· ἡ ἀρετή ἐστι τοῦ λόγου, μάλιστα δ' ὁ ὀρθὸς λόγος. (Cicer. Tusc. IV, 15). Στοιχεῖα δὲ περιέχει ἡ ἀρετὴ δύο, τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικόν, διότι αὐτοῖς ἡ ὀρθὴ γνῶσίς ἐστιν ὁ ὅρος πάσης

(1) Πλουτ. virt. mor. 10. Πᾶν μὲν γὰρ πάθος ἁμαρτία κατ' αὐτούς ἐστι, καὶ πᾶς ὁ λυπούμενος ἢ φοβούμενος ἢ ἐπιθυμῶν ἁμαρτάνει. Στοβ. ἐκλ. II, 182. Δ. Λ. VII, 115.

λογικῆς πράξεως· τὴν δ' ἀρετὴν ὁρίζονται ἐπιστήμην, τὴν δὲ κακίαν ἄγνοιαν, (Δ. Λ. VII, 93. Στοβ. ἐκλ. II, 108), ὡς ἐπιστήμην δὲ καὶ διδακτὴν (Δ. Λ. VII, 91).

Ἀρίστων ὁ Χῖος ἀνήγαγε τὰς ἀρετὰς εἰς τὴν σοφίαν, ἑπομένως τὴν ἀρετὴν μίαν ἀνεγνώριζεν (Πλουτ. Στ. ἐν. 7)· ἀλλ' οἱ Στωϊκοὶ, εἰ καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς γνώσεως, καὶ ἑπομένως κατ' οὐσίαν εἶναι γνῶσις, δὲν ἀναγνωρίζουσιν αὐτὴν ὑπὲρ τὸ πρακτικὸν, ἀλλὰ μέσον αὐτοῦ· διὸ καὶ Ἤριλλος ὁ Καρχηδόνιος εἰπὼν τὴν ἐπιστήμην τέλος τοῦ βίου καὶ μέγιστον ἀγαθὸν ἀπέστη τῆς τῶν Στωϊκῶν θεωρίας (Δ. Λ. VII, 165).

Ἀλλ' ἡ ἀρετὴ θεωρεῖται οὐ μόνον γνῶσις, ἀλλὰ καὶ ὡς ἰσχὺς καὶ κράτος, καὶ διὰ τοῦτο σύμμικτος ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ εἶναι ἰσχὺς τῆς βουλήσεως ἐπὶ λογικῆς γνώσεως στηριζομένη. Ἡ δὲ γνῶσις καὶ ἡ βούλησις εἶναι τοῖς Στωϊκοῖς ταὐτόν· ἡ ἀρετὴ ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ ἡ γνῶσις ἄνευ τῆς ἀρετῆς δὲν δύναται νὰ νοηθῇ· ἑκατέρα ὅμως τούτων εἶναι ὁ λόγος· διὰ τοῦτο δύναται ἡ ἀρετὴ νὰ κληθῇ ἐπιστήμη καὶ ἰσχὺς τοῦ λόγου· διὸ ὁ μὲν Ζήνων ὡς πηγὴν τῶν ἀρετῶν ὑπέθετε τὴν ἐπιστήμην, ὁ δὲ Κλεάνθης τὴν ἰσχὺν τῆς ψυχῆς· οἱ δ' ἀπὸ Χρυσίππου εὗρον αὐτὴν ἐν τῇ σοφίᾳ νοοῦντες σοφίαν ἐπιστήμην θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων. Ἐκ δὲ τῆς κοινῆς ταύτης πηγῆς προέρχονται αἱ πολλαὶ ἀρεταὶ ἀναγόμεναι εἰς τέσσαρας κυρίως, τὴν φρόνησιν, τὴν ἀνδρίαν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν σωφροσύνην· ὑπὸ ταύτας δ' εἰσὶν ἕτεραι, οἷον μεγαλοψυχία, ἐγκράτεια, καρτερία, ἀγχίνοια, εὐβουλία.

Ἡ μὲν φρόνησις εἶναι ἐπιστήμη ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ οὐδετέρων, ἡ δὲ ἀνδρία ἐστὶν ἐπιστήμη δεινῶν καὶ οὐ δεινῶν καὶ οὐδετέρων· ἡ δὲ δικαιοσύνη εἶναι ἀπονεμητικὴ τῆς ἀξίας ἑκάστῳ· ἡ δὲ σωφροσύνη ἐπιστήμη αἱρετῶν καὶ φευκτῶν καὶ οὐδετέρων· ἕπονται δὲ τῇ μὲν φρονήσει εὐβουλία καὶ σύνεσις, τῇ δὲ σωφροσύνῃ εὐταξία καὶ κοσμιότης, τῇ δὲ δικαιοσύνῃ ἰσότης καὶ εὐγνωμοσύνη, τῇ δ' ἀνδρίᾳ ἀπαραλλαξία καὶ εὐτονία (Δ. Λ. VII, 92. 126)· ὡς δ' αἱ ἀρεταὶ εἰς τὴν γνῶσιν ἀνάγονται,

οὕτως αἱ κακίαι εἰς τὴν ἄγνοιαν (Δ. Λ. VII, 93)· αἱ πρῶται κακίαι εἰσὶν ἀφροσύνη, δειλία, ἀκολασία, ἀδικία· ἡ μὲν ἀφροσύνη εἶναι ἄγνοια ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ οὐδετέρων· ὁ δὲ Πλούταρχος λέγει (virt. mor. 2) ὅτι ὁ Ζήνων ὁρίζεται τὴν φρόνησιν ἐν μὲν ἀπονεμητέοις δικαιοσύνην, ἐν δ' ὑπομενετέοις ἀνδρίαν, ἐν δ' αἱρετέοις σωφροσύνην. Ταύτας δὲ τὰς ἀρετὰς διήρεσεν ὁ Χρύσιππος ἰδίως εἰς πλείστας ἄλλας, οἷον χαριεντότητα, ἐσθλότητα, μεγαλότητα, καλότητα, εὐβουλίαν δὲ καὶ εὐλογιστίαν, ἀγχίνοιαν, νουνέχειαν καὶ εὐμηχανίαν ἀνάγουσιν εἰς τὴν φρόνησιν, εὐταξίαν δὲ, κοσμιότητα, αἰδημοσύνην καὶ ἐγκράτειαν εἰς τὴν σωφροσύνην· καρτερίαν δὲ, θαῤῥαλεότητα, μεγαλοψυχίαν, εὐψυχίαν καὶ φιλοπονίαν εἰς τὴν ἀνδρίαν· εὐσέβειαν δὲ, χρηστότητα, εὐκοινωνησίαν, εὐσυναλλαξίαν εἰς τὴν δικαιοσύνην (Στοβ. ἐκλ. 106).

Ὁμοίως δ' οἱ Στωϊκοὶ καὶ τὰς κακίας εἰς τὰς τάξεις διήρεσαν τέσσαρας καὶ ταύτας εἰς πλείστας ἄλλας (Δ. Λ. VII, 93. Στοβ. 104). Τούτων δὲ πρῶται εἰσὶν ἀφροσύνη, δειλία, ἀδικία καὶ ἀκολασία· δεύτεραι δὲ ἀκρασία, βραδύνοια, κακοβουλία· αἱ δὲ κακίαι εἰσὶν ἄγνοιαι.

Ὁ μὲν Ζήνων δὲν ἀπεφήνατο περὶ τῆς σημασίας καὶ σχέσεως τῶν ἀρετῶν πρὸς ἀλλήλας, ὁ δὲ Ἀρίστων εἶπεν ὅτι εἶναι μία ἡ ἀρετὴ ἐνεργοῦσα ἐν τοῖς ἀντικειμένοις (1). Ὁ δὲ Χρύσιππος ἀντεῖπεν, ὅτι, ἐὰν πολλὰς ἀρετὰς διακρίνωμεν, τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ ἐσωτερικῆς διαφορᾶς αὐτῶν, τούτων ἑκάστη ὡς καὶ τῶν κακιῶν ὁρίζεται δι' ἰδίας κατὰ ποιὸν μεταβολῆς ἐν τῇ ψυχῇ (Πλουτ. Στ. ἐν. 7. virt. mor. 2)· ἡ δ' ἰδία ἀρετὴ ἀπαιτεῖ καὶ ἴδιόν τι γνώρισμα, εἰδικήν τινα διαφορὰν, αἱ ἀρεταὶ εἰσὶν εἴδη ἑνὸς γένους· ὅλαι ὅμως ἔχουσι κοινὰ θεωρήματα καὶ κοινὸν τέλος (2). Αἱ ἀρεταὶ διακρίνονται ἀλλήλων, διότι ἑκάστη ἔχει τὸ

(1) Πλουτ. virt. mor. 2. Ἀρίστων δ' ὁ Χῖος τῇ μὲν οὐσίᾳ μίαν καὶ αὐτὸς ἐποίει ἀρετὴν καὶ ὑγίειαν ὠνόμαζε· τῷ δὲ πρός τι διαφόρους καὶ πλείους.

(2) Δ. Λ. VII, 125. Τὰς δ' ἀρετὰς λέγουσιν ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις καὶ τὸν μίαν ἔχοντα πάσας ἔχειν· εἶναι γὰρ αὐτῶν τὰ θεωρήματα κοινά· τὸν γὰρ ἐνάρετον θεωρητικόν τε εἶναι καὶ πρακτικὸν τῶν ποιητέων· τὰ δὲ ποιητέα καὶ

ἴδιον αὐτῆς τέλος, εἰς ὃ ἀποβλέπει· συμφωνοῦσιν ὅμως, διότι οὐδεμία δύναται νὰ διώξῃ τὸ τέλος αὐτῆς χωρὶς νὰ συνδιώξῃ καὶ τὸ τῶν ἄλλων (Στοβ. 112. Δ. Λ. 126. Πλουτ. περὶ ἀρετ. Ἀλεξ. 11)· διὸ οὐδὲν μόριον ἀρετῆς δύναται τῶν ἄλλων νὰ χωρισθῇ· ὅπου ἔστι μία ἀρετή, ἐκεῖ ὅλαι, καὶ ἀντιστρόφως, ὅπου μία κακία ἐστιν, ἐκεῖ ὅλαι αἱ κακίαι· ἐν πάσῃ ἐναρέτῳ πράξει ὅλαι περιέχονται αἱ ἀρεταί, διότι ἡ ἠθικὴ ποιότης, ἐξ ἧς πηγάζει, περιέχει ὅλας (1). Τὸ δὲ ποιοῦν τὴν ἀρετὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν κακίαν εἶναι τὸ φρόνημα. (Cicer. Acad. I, 10. Sen. ben. VI, 11).

Ἡ βούλησις ἡ στερουμένη τῶν μέσων ἔχει τόσην ἀξίαν, ὅσην καὶ ἡ πρᾶξις, ἡ αἰσχρὰ ἐπιθυμία εἶναι τόσῳ ἀξιόποινος, ὅσῳ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ αἰσχροῦ· ὥστε ἐνάρετος εἶναι ἡ πρᾶξις, ἥτις οὐ μόνον αὐτὴ καθ' αὑτὴν εἶναι ἀγαθή, ἀλλὰ προέρχεται καὶ ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ κατόρθωμα καὶ ἁμάρτημα στηρίζονται ἐπὶ τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας τῶν πράξεων ἡμῶν μετὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου· διὸ τὸ κατόρθωμα λέγουσι πρόσταγμα νόμου, τὸ δ' ἁμάρτημα νόμου ἀπαγόρευμα (Πλουτ. Στ. ἐν. 11)· τῶν ἐνεργημάτων τὰ μέν εἰσιν αὐτοῖς κατορθώματα, τὰ δ' ἁμαρτήματα, τὰ δ' οὐδέτερα (περίπατος, ὁμιλία κλπ.)· πάντα δὲ τὰ κατορθώματά εἰσι δικαιοπραγήματα καὶ εὐνομήματα καὶ εὐτακτήματα, τὰ δ' ἁμαρτήματα ἀδικήματα καὶ ἀνομήματα καὶ ἀτακτήματα (Στοβ. II, 192)· ὅθεν ἀληθὲς κατόρθωμα εἶναι μόνον τὸ πηγάζον ἐξ ἠθικοῦ τελείου χαρακτῆρος (2).

αἱρετέα ἐστὶ καὶ ὑπομενητέα καὶ ἐμμενητέα καὶ ἀπονεμητέα, τουτέστι μετὰ τῆς θεωρίας καὶ πράξεώς εἰσι δεδομέναι καὶ αἱ τέσσαρες ἀρεταί, φρόνησις, ἀνδρία, δικαιοσύνη καὶ σωφροσύνη.

(1) Στοβ. 116. Φασὶ δὲ πάντα ποιεῖν τὸν σοφὸν κατὰ πάσας τὰς ἀρετάς· πᾶσαν γὰρ πρᾶξιν τελείαν αὐτοῦ εἶναι. Πλουτ. Στ. ἐναντ. 27. περὶ ἀρετ. Ἀλεξ. τὰς ἀρετάς φησι (Χρύσιππος) ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις, οὐ μόνον τὸν τὴν μίαν ἔχοντα πάσας ἔχειν, ἀλλὰ καὶ τὸν κατὰ μίαν ἐνεργοῦντα κατὰ πάσας ἐνεργεῖν· οὔτ' ἄνδρα φησὶ τέλειον εἶναι τὸν μὴ πάσας ἔχοντα τὰς ἀρετάς, οὔτε πρᾶξιν τελείαν, ἥτις οὐ κατὰ πάσας πράττεται τὰς ἀρετάς.

(2) Στοβ. 158. τῶν δὲ καθηκόντων τὰ μὲν εἶναί φασι τέλεια, ἃ δὴ καὶ κατορθώματα λέγεσθαι· κατορθώματα δ' εἶναι τὰ κατ' ἀρετὴν ἐνεργήματα· τὸ δὲ καθῆκον τελειωθὲν κατόρθωμα γίνεσθαι.

Ὁ χαρακτὴρ οὗτος κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἢ τέλειος δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἢ παντελῶς· διότι ἡ ἀρετὴ εἶναί τι ὅλον, ἀμερές, αὐτὴν ἢ ὅλην δύναταί τις νὰ ἔχῃ ἢ οὐδαμῶς. Ὁ ἔχων τὸ ὀρθὸν φρόνημα, τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ἔχει αὐτήν, ὁ δὲ ταῦτα μὴ ἔχων δὲν ἔχει αὐτήν, τρίτον δὲ παρὰ ταῦτα δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἀνεπίτατος εἶναι καὶ ἄνετος (1)· μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας οὐδέν ἐστι μέσον (Δ. Λ. VII, 127)· Ἐὰν δὲ ἡ ἀξία τῶν πράξεων πρέπει κατὰ τὸ φρόνημα νὰ σταθμισθῇ, ἕπεται, ὅτι ἡ ἀξία βαθμοὺς δὲν ἐπιδέχεται· ἐὰν τὸ φρόνημα δύναται νὰ ἦναι ἓν τῶν δύο μόνον ἢ ἀγαθὸν ἢ κακόν, πρέπει τὸ αὐτὸ νὰ ὑπάρχῃ καὶ διὰ τὰς πράξεις· καὶ ἐὰν τὸ ἀγαθὸν φρόνημα ἤτοι ἡ ἀρετὴ αὐτὴ καθ' αὑτὴν οὐδὲν ἔχει κακόν, τὸ δὲ κακὸν φρόνημα αὐτὸ καθ' αὑτὸ οὐδὲν ἔχει ἀγαθόν, δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἔχῃ καὶ περὶ τῶν πράξεων· ἡ ἀγαθὴ πρᾶξις εἶναι ἀπολύτως ἐπαινετή, ἡ κακὴ ἀπολύτως φευκτή, διότι ἡ μὲν ὑπάρχει ὅπου ἡ ἀρετὴ εἶναι ἁγνὴ καὶ ὅλη, τελεία; ἡ δὲ ὅπου οὐδαμῶς ὑπάρχει· ἐπομένως ὅλαι αἱ ἀγαθαὶ καὶ κακαὶ πράξεις ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἀξίαν, τὸ μέτρον τῆς ἠθικῆς κρίσεως εἶναι ἀπόλυτον (2). Τὸ αὐτὸ δ' ἰσχυρίζονται οἱ Στωϊκοὶ καὶ περὶ τοῦ κακοῦ· τὸ ψεῦδος εἶναι ἐπίσης ψεῦδος· πᾶσα ἁμαρτία εἶναι συνέπεια διαψεύσεως, διότι πάντα εἰσὶ τέλεια· διὸ οὔτε νὰ ἐλλείπωσιν οὔτε νὰ ὑπερέχωσι δύνανται ἀλλήλων. Ἐντεῦθεν ἐξήγαγον, ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν προσώπων δύναται νὰ ὑπάρξῃ μία μόνη ἠθικὴ διαφορά, ἡ τῶν ἐναρέτων καὶ φαύλων. Ὁ ἔχων τὴν ἀρετὴν ἔχει τελείαν, ὁ δὲ μὴ ἔχων οὐδόλως ἔχει αὐτήν· τὸ μακρὰν καὶ ἐγγὺς ὑπ' ὄψιν δὲν λαμβάνεται, οἷον ὁ ὑπὸ τὴν θάλασσαν πῆχυν ὢν πνίγεται ὡς ὁ ὑπ' αὐτὴν πεντακοσίας ὀργυιάς (3)· διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς διαιροῦν-

---

(1) Σιμπλ. κατ. 61. τὰς μὲν ἕξεις ἐπιτείνεσθαι δύνασθαι καὶ ἀνίεσθαι· τὰς δὲ διαθέσεις (ἀρετὰς) ἀνεπιτάτους εἶναι καὶ ἀνέτους.

(2) Πλουτ. Στ. ἐναντ. 13. Σεξτ. Μαθ. VII, 422. ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ κατορθώματα Δ. Λ. VII, 127. πᾶν ἀγαθὸν ἐπ' ἄκρον εἶναι αἱρετὸν καὶ μήτε ἄνεσιν μήτε ἐπίτασιν δέχεσθαι.

(3) Πλουτ. c. not. 10. ὥσπερ ὁ πῆχυν ἀπέχων ἐν θαλάττῃ τῆς ἐπιφανείας οὐδὲν ἧττον πνίγεται τοῦ καταδεδυκότος ὀργυιὰς πεντακοσίας, οὕτως οὐδὲ οἱ

ται εἰς δύο τάξεις, εἰς τὴν τῶν σπουδαίων καὶ εἰς τὴν τῶν φαύλων ἀλλήλων κεχωρισμένων ὑποτιθεμένων καὶ τούτων ἑκάστοι τέλειοι, οἱ μὲν σπουδαῖοι διὰ παντὸς τοῦ βίου χρῶνται ταῖς ἀρεταῖς, οἱ δὲ φαῦλοι ταῖς κακίαις, οἱ μὲν σπουδαῖοι δὲν ἔχουσι μωρίαν, οἱ δὲ φαῦλοι οὐδεμίαν σοφίαν, οἱ μὲν μωροὶ εἰσιν ἁμαρτωλοί, οἱ δὲ σπουδαῖοι ἐνάρετοι, δίκαιοι κλπ. (Πλούτ. aud. poet. 7).

Ὁ ἐνάρετος εἶναι σοφός, ὁ δὲ μὴ ἐνάρετος μωρός· ὁ σοφὸς πρέπει νὰ ἦναι ἀμαρτήματος καὶ ἀπάτης ἐλεύθερος, ὅσα πράττει, ταῦτά εἰσι τέλεια, ἔχει ὅλας τὰς ἀρετάς, ὀρθὴν δόξαν· ὁ δὲ φαῦλος οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ ὀρθῶς, ἔχει ὅλας τὰς κακίας, δὲν ἔχει ὀρθὴν γνῶσιν, εἶναι ἀμαθής, βίαιος, σκληρός, ἀγνώμων κτλ. (Στοβ. ἐκλ. II, 11. Δ. Λ. VII, 117)· μόνος ὁ σοφὸς εἶναι ἐλεύθερος, ὁ δὲ ἀμαθὴς δοῦλος· μόνος ὁ σοφὸς καλός, εὐτυχής, πλούσιος, διότι τὰ τοῦ νοῦ ἀγαθά εἰσι τὰ κάλλιστα, ἀληθὴς δὲ πλοῦτός ἐστι τὸ μηδενὸς δεῖσθαι (Στοβ. 94. Ἀλεξ. Τοπ. 79)· διότι ὁ τὴν ὀρθὴν ἔχων γνῶσιν ἔχει πάντα καὶ ὁ τὴν ὀρθὴν χρῆσιν γινώσκων κέκτηται πάντα. (Δ. Λ. VII, 125).

Μόνος δ' ὁ σοφὸς γινώσκει νὰ ὑποτάσσηται καὶ μόνος νὰ ἄρχῃ· διὸ μόνος ἐστὶ βασιλεύς, στρατηγός, ῥήτωρ, μάντις, ποιητὴς (Δ. Λ. VII, 112)· καὶ ἐπειδὴ μόνη ἡ γνῶσις αὐτοῦ περὶ θεῶν καὶ λατρείας εἶναι ὀρθή, εἶναι εὐλαβής, ἱερεὺς καὶ φίλος τῶν θεῶν· ὁ δὲ φαῦλός ἐστιν ἄθεος, ἀνίαρος, ἐχθρὸς τῶν θεῶν (Στοβ. II, 122. Δ. Λ. VII, 119)· μόνος ὁ σοφὸς ἔχει εὐγνωμοσύνην, ἔρωτα, φιλίαν, ὁ δὲ φαῦλος οὐδὲν χρήσιμον (Πλουτ. Στ. ἐν. 12)· ἑνὶ λόγῳ ὁ σοφὸς εἶναι ἀπολύτως τέλειος, ἀπαθής, αὐτάρκης καὶ εὐδαίμων καὶ οὐδὲ τοῦ Διὸς ἧττον εὐδαίμων, διότι ἡ μόνη διαφορὰ ἀμφοτέρων, ἡ τοῦ χρόνου, οὐδὲν συντείνει πρὸς

πελάζοντες ἀρετῇ τῶν μακρὰν ὄντων ἧττόν εἰσιν ἐν κακίᾳ· καὶ καθάπερ οἱ τυφλοὶ τυφλοί εἰσι κἂν ὀλίγον ὕστερον ἀναβλέπειν μέλλωσιν, οὕτως οἱ προκόπτοντες ἄχρις οὗ τὴν ἀρετὴν ἀναλάβωσιν ἀνόητοι καὶ μοχθηροὶ διαμένουσιν. Στοβ. II. 236. πάντων τε τῶν ἁμαρτημάτων ἴσων ὄντων καὶ τῶν κατορθωμάτων καὶ τοὺς ἄφρονας ἐπίσης πάντας ἄφρονας εἶναι τὴν αὐτὴν καὶ ἴσην ἔχοντας διάθεσιν.

αὔξησιν τῆς εὐδαιμονίας (1). Ὁ δὲ φαῦλός ἐστιν ἀπολύτως ἄφρων, κακοδαίμων καὶ μαινόμενος· (πᾶς ἄφρων μαίνεται (Cic. Paradoxa 4. Δ. Λ. VII, 124)· ἄρα κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἔπρεπε τὸ πλεῖστον ἢ τὸ ὅλον τῶν ἀνθρώπων νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν τῶν φαύλων τάξιν· ἐὰν δ' οἱ ἀμαθεῖς ὑποτεθῶσι φαῦλοι, ἔπρεπεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ νὰ ἐπιπολάσωσι τὰ ἁμαρτήματα καὶ αἱ κακίαι· (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. VI, 8, 10)· ὁ Κλεάνθης ἐθρήνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ κακίας πορεύεται τὸν πάντα χρόνον, εἰ δὲ μήγε τὸν πλεῖστον, καὶ ἠδύνατο νὰ προσκτήσῃ τὴν ἀρετὴν κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ βίου του. (Σεξτ. Μαθ. IX, 90). Ἡ ἰδέα αὕτη φαίνεται κοινὴ τοῖς Στωϊκοῖς (Σεξτ. Μαθ. IX, 133. Ἀλεξ. περὶ εἱμ. 28), καὶ διὰ τοῦτο τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων ἐθεώρουν ὡς ἀγέλην ἀφρόνων καὶ ἁμαρτωλῶν· σοφοὺς δὲ ἀνέφερον τὸν Σωκράτην, τὸν Διογένην, τὸν Ἀντισθένην καὶ τὸν Κάτωνα (Δ. Λ. VII, 91. Sen. de Const. 7)· ἀπὸ δὲ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἀρχαίων ἡρώων ἀφῄρουν οὐ μόνον τὴν φιλοσοφικήν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἀληθῆ ἀρετήν· (Πλουτ. porf. in. virt. 2. Cic. de offic. III, 4).

Οἱ Στωϊκοὶ παρεδέχοντο μετάβασιν ἐκ τῆς κακίας εἰς τὴν ἀρετήν, τοὺς προκόπτοντας ἔταττον εἰς τοὺς φαύλους Sen. ep. 75), ὑπέθετον δ' ὅτι οἱ γενόμενοι σοφοὶ δὲν γινώσκουσι κατ' ἀρχὰς τὴν νέαν ταύτην κατάστασιν αὐτῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς πείρας, διότι ἡ μετάβασις τόσον ταχέως γίνεται, ὥστε δὲν ἐννοοῦσιν ἀμέσως αὐτήν.

Ἐν τῇ τοῦ σοφοῦ περιγραφῇ ἐκτήσατο ὁ ἰδανισμὸς τῶν Στωϊκῶν τὸ μέγιστον ὕψος αὐτοῦ· ἐνταῦθα ἡ βούλησις τοῦ ἐναρέτου παρίσταται ἐλευθέρα ὅλως τῶν ὑλικῶν ὅρων τοῦ βίου, τῶν ὑλικῶν περιορισμῶν· τὸ ἄτομον καθίσταται ὄργανον τοῦ κοινοῦ νόμου, ὥστε ἐγείρεται ἀπορία, ἂν τοιοῦτον ὂν ἠδύνατο νὰ ἐκλαμβάνηται ἄνθρωπος ἐν ἀνθρώποις ζῶν; οἱ Στωϊκοὶ τὴν ἀπορίαν ταύτην νὰ ἀποφύγωσι δὲν ἠδύναντο. Οἱ Στωϊκοὶ ἀπέβλε-

(1) Πλουτ. Στ. ἐν. 38. ἀρετῇ τε γὰρ οὐχ ὑπερέχειν τὸν Δία τοῦ Δίωνος, ὠφελεῖσθαί τε ὁμοίως ὑπ' ἀλλήλων τὸν Δία καὶ τὸν Δίωνα σοφοὺς ὄντας, ὅταν ἕτερος θατέρου τυγχάνῃ κινουμένου.

πον εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τὸν κοινὸν νόμον, εἰς δὲ τὸ μετέπειτα ἴσχυσεν ἡ τοῦ ἀτόμου ἐπιῤῥοή· ἐκ τούτων τῶν ἀντιθέτων ἐπόψεων προέρχεται παρέγκλισις τοῦ συστήματος τῶν Στωϊκῶν ἀπὸ τῆς εὐθείας αὐτοῦ γραμμῆς. Ἡ τῶν Στωϊκῶν ἠθικὴ βάσιν ἔχει τὸ δόγμα, ὅτι μόνη ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀγαθόν, μόνη ἡ κακία κακόν· τοῦτο τὸ δόγμα ἔφερε τοὺς Στωϊκοὺς εἰς ἀντίφασιν οὐ μόνον πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ σύστημα αὐτῶν.

Ἐπειδὴ ἡ ὁρμὴ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀτομικὴν τήρησιν (τὸ τηρεῖν ἑαυτό), αὕτη δὲ περιελάμβανε καὶ τὴν τήρησιν καὶ προαγωγὴν τοῦ ὑλικοῦ βίου, ἠναγκάζοντο καὶ φυσικὰ ἀγαθὰ καὶ ἐνεργείας νὰ συγκαταριθμῶσιν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν· πρῶτα δὲ κατὰ φύσιν ἀγαθὰ ἐθεώρουν τὴν ὑγείαν καὶ τὴν αἴσθησιν (Στοβ. ἐκλ. II, 142. Cic. fin. II, 5), καὶ τὸ πρῶτον τῆς φιλαυτίας ἀντικείμενον εἶναι τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν· τὸ δὲ δόγμα τοῦτο ἔπρεπε νὰ παραδέχωνται ἐκ πρακτικῆς ἐπόψεως, διότι, εἰ ἐν τοῖς πράγμασι διαφορὰ ἀξίας δὲν ὑπῆρχε, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ λογικὴ ἐκλογὴ καὶ πρᾶξις κατὰ λόγον (Cicer. de fin. III, 15).

Οἱ Στωϊκοὶ αἰσθάνονται λέγοντες, ὅτι τὸ πρῶτον κατὰ φύσιν εἶναι τὸ τέλειον ἤτοι τὸ ἀγαθόν, ὅτι τοῦτο τὸ κατὰ φύσιν δὲν δύναται νὰ ἦναι τὸ ἀγαθόν· καὶ δικαίως οἱ ἐναντίοι αὐτῶν ἀμφίβαλλον, ἂν τοῦτο ἦναι τὸ ἀγαθόν, ἐὰν λέγωσιν, ὅτι πάντα τὰ καθήκοντα εἰς τὴν κτῆσιν τοῦ πρώτου κατὰ φύσιν ἀναφέρονται, διότι τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι τὸ πρῶτον κατὰ φύσιν, ἀλλ' ἡ λογικὴ ἐκλογὴ καὶ λῆψις τοῦ κατὰ φύσιν (Πλουτ. c. not. 26. Στοβ. ἐκλ. II, 142. Δ. Λ. VII, 105).

Οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἔπρεπε νὰ τάξωσιν εἰς τὰ ἀγαθά, ὃ εἰς τὸ ὑλικὸν ἀγαθὸν ἀναφέρεται, τοὐλάχιστον ἔχει ἀξίαν τινὰ καὶ εἶναι αἱρετὸν καὶ ἀντιστρόφως τὸ ἀντικείμενον τῷ ὑλικῷ ἀγαθῷ ἔχει ἀπαξίαν καὶ φευκτόν ἐστι (1)· καὶ κατὰ τοῦτο ἐγίνετο

(1) Στοβ. ἐκλ. II, 132. διαφέρειν δὲ λέγουσιν αἱρετὸν καὶ ληπτόν· καὶ καθόλου τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀξίαν ἔχοντος.

μετάβασις ἐκ τῆς Στωϊκῆς εἰς τὴν περιπατητικὴν θεωρίαν, ἀναφέροντος τοῦ Ἡρίλλου τὰ ὑλικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ ὡς ὑποτελίδα (κατώτερον σκοπὸν) πρὸς τῇ ἀρετῇ (1).

Ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ τῶν Στωϊκῶν κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν κυνικὴν ἔχει χαρακτῆρα μᾶλλον θετικὸν τῆς ἐνεργητικῆς βουλήσεως, ζητοῦσιν ὡρισμένην σχέσιν πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἐνεργείας ταύτης, δὲν ἐσκέφθησαν ὅμως μετ' Ἀρίστωνος νὰ ἀρνηθῶσι πᾶσαν ἀξίας διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἀδιαφόρων, καὶ ἐν τῇ ἀδιαφορίᾳ πρὸς τὰ ἐκτὸς ἀγαθὰ νὰ ζητήσωσι τὸ μέγιστον τέλος τοῦ βίου. (Δ. Λ. VII, 160. Σεξτ. Μαθ. XI, 64. Cicer. Leg. I, 21).

Ἡ ὡρισμένη αὕτη σχέσις εἶναι τὸ μέτρον διά τε τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀπόῤῥιψιν, ἑνὶ λόγῳ διὰ τὴν πρακτικὴν διάκρισιν· διὰ τοῦτο οἱ Στωϊκοὶ διαιροῦσι τὰ ἀδιάφορα εἰς τρεῖς τάξεις· εἰς τὴν πρώτην ἀνάγονται ὅσα ὑπὸ ἠθικὴν (ἀπόλυτον) ἔποψιν οὔτ' ἀγαθά εἰσιν οὔτε κακά, ἃ ὅμως ἔχουσιν ἀξίαν τινά· εἰς τὴν δευτέραν τάξιν ὅσα αὐτὰ καθ' αὑτὰ ἢ πρὸς ἕτερα τέλη εἰσὶ παρὰ φύσιν καὶ βλαβερά· εἰς δὲ τὴν τρίτην τὰ πράγματα καὶ αἱ ἐνέργειαι, ἃ οὐδ' εἰς τοῦτο τὸ περιωρισμένον νόημα ἔχουσιν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν. Τὰ μὲν εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀναφερόμενα καλοῦνται προηγμένα, τὰ δ' εἰς τὴν δευτέραν ἀποπροηγμένα, καὶ τὰ εἰς τὴν τρίτην μέσα (2)· τοῖς δὲ μέσοις συγκαταλέγουσι παρὰ τὰ ἀδιάφορα καὶ τὰ ἔχοντα μικροτέραν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν (Στοβ.

(1) Δ. Λ. VII, 165. διαφέρειν τέλος καὶ ὑποτελίδα· τῆς μὲν γὰρ καὶ τοὺς μὴ σοφοὺς στοχάζεσθαι, τοῦ δὲ μόνον τὸν σοφόν.

(2) Δ. Λ. VII, 105. τῶν ἀδιαφόρων τὰ μὲν λέγουσι προηγμένα, τὰ δ' ἀποπροηγμένα· προηγμένα μὲν τὰ ἔχοντα ἀξίαν, ἀποπροηγμένα δὲ τὰ ἔχοντα ἀπαξίαν· ἀξίαν δ' ἐνοοῦσι μέσην τινὰ δύναμιν ἢ χρείαν συμβαλλομένην πρὸς τὸν κατὰ φύσιν βίον. Δ. Λ. VII, 107. τῶν προηγμένων τὰ μὲν δι' ἑαυτὰ προῆκται, τὰ δὲ δι' ἕτερα, τὰ δὲ δι' αὑτὰ καὶ δι' ἕτερα· δι' αὑτὰ μὲν ὅτι κατὰ φύσιν ἐστί· δι' ἕτερα δὲ ὅτι περιποιεῖ χρείας οὐκ ὀλίγας· ὁμοίως δ' ἔχει καὶ τὸ ἀποπροηγμένον κατὰ τὸν ἐναντίον λόγον. Τὸ δὲ μέσον λέγουσιν ἀδιάφορον (Στοβ. ἐκλ. II, 142. ἀδιάφορα δ' εἶναι λέγουσι τὰ μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν, διχῶς τὸ ἀδιάφορον νοεῖσθαι φάμενοι, καθ' ἕνα μὲν τρόπον τὸ μήτε ἀγαθὸν μήτε κακὸν καὶ τὸ μήτε αἱρετὸν μήτε φευκτόν· καθ' ἕτερον δὲ τὸ μήτε ὁρμῆς μήτε ἀφορμῆς κινητικόν.

ἐκλ. II, 144. Σεξτ. πυρ. ὑπ. III, 191. Μαθ. XI, 62). Εἰς δὲ τὰ προηγμένα ἔταττον ὁτὲ μὲν διανοητικὰς ἰδιότητας καὶ καταστάσεις, ὡς εὐφυΐαν καὶ τεχνικὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τὴν προκοπὴν εἰς τὴν ἀρετήν, καθ' ὅσον ἡ προκοπὴ δὲν ἦτο αὐτὴ ἡ ἀρετή, ὁτὲ δὲ σωματικὰ πλεονεκτήματα, κάλλος, ἰσχύν, ὑγίειαν, αὐτὸ τὸ ζῆν, ὁτὲ δὲ καὶ ἐξωτερικὰ ἀγαθά, πλοῦτον, τιμήν, εὐγένειαν, συγγενεῖς κλπ. Εἰς δὲ τὸ ἀποπροηγμένον ἔταττον τὰ ἐναντία πράγματα καὶ τὰς ἐναντίας καταστάσεις. Εἰς δὲ τὰ ἀπολύτως ἀδιάφορα τὰ μὴ ἔχοντα ὡρισμένην ἐπιρῤῥοὴν εἰς τὴν ἐκλογὴν ἡμῶν, οἷον τὸ ζήτημα ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐμῶν τριχῶν εἶναι ἄρτιος ἢ περιττός, ἂν μέλλω ἐκ τοῦ ἐδάφους νὰ σηκώσω φύλλον ἢ νὰ ἀφήσω κείμενον, ἂν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ νόμισμα πρέπει νὰ δώσω εἰς πληρωμήν. (Στοβ. II, 142. Δ. Λ. VII, 106). Ἐπειδὴ μόνον τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν ἐγίνωσκον ἀγαθόν, τὰ δ' αἱρετώτατα τῶν ἠθικῶς διαφόρων ἠδύναντο κατὰ περίστασιν νὰ ἦναι βλαβερὰ καὶ τὰ φευκτὰ κατὰ περίστασιν νὰ ἦναι ὠφέλιμα, οἷον νόσος, πτωχεία, ἐπίσης δὲ ἐπειδὴ δὲν παρεδέχοντο, ὅτι ἡ αὐτάρκεια τοῦ σοφοῦ δι' ἀναγνωρίσεως προηγμένου τινὸς εἶναι ἐνδεὴς (ὁ σοφὸς ἔλεγεν ὁ Χρύσιππος χρῆται τούτοις χωρὶς νὰ δῆται αὐτῶν (Sen ep. 9), κατέστη ἡ θεωρία αὐτῶν περὶ τἀγαθοῦ διὰ τῶν περὶ προηγμένου καὶ ἀποπροηγμένου ἀμφίβολος (Πλουτ. Στ. ἐν 30. Δ. Λ. VII, 103)· ὅτι δὲ δὲν ἐπρόκειτο περὶ τῶν συνήθων ὀνομασιῶν, ἀποδεικνύουσιν αἱ συγκεκριμέναι περιπτώσεις, ἃς μετεχειρίζοντο, οἷον ὁ Σένεκας ὑπεστήριζε τὴν ἐξωτερικὴν ἰδιοκτησίαν ὡς μέσον τῆς ἀρετῆς, ὁ Ἑκάτων καὶ ὁ Διογένης ἀπεφήναντο διφορουμένως περὶ συγκεχωρημένου καὶ μὴ συγκεχωρημένου κέρδους (Sen. de vit. beata 21. Cic. off. III, 12), ὁ Παναίτιος δὲν συνεφώνει τῇ τῶν δογμάτων αὐστηρότητι (Cic. off. II, 14), καὶ ὁ Χρύσιππος μωρίαν ἐνόμιζε νὰ μὴ ἐπιθυμῇ ὑγίειαν, πλοῦτον καὶ ἀπονίαν (Πλουτ. Στ. ἐν. 30), καὶ ἐπέτρεπε τῷ πολιτικῷ νὰ χρῆται πλούτῳ, τιμῇ ὡς ἀγαθοῖς, καὶ ἡ ὅλη σχολὴ τὴν κτῆσιν πλούτου ἐνόμιζεν ἀξίαν τοῦ σοφοῦ (Δ. Λ. VII, 188. Στ. ἐκλ. II, 224), καὶ δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ, ὅτι λυσιτελεῖ μᾶλλον νὰ ζῇ ἄφρων ἢ νὰ μὴ

ζῇ καὶ ἂν μηδέποτε μέλλει νὰ γείνῃ ἔμφρων. (Πλουτ. Στ. ἐν 18). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ Στωϊκοὶ βουλόμενοι τὸ σύστημα αὐτῶν νὰ συμβιβάσωσι πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην καὶ τοὺς ὅρους τοῦ πρακτικοῦ ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογήσωσι τοὺς προτέρους ἰσχυρισμοὺς αὐτῶν τῶν ἔπειτα ἀντιφατικούς.

Διὰ δὲ τῆς θεωρίας ταύτης περὶ τοῦ προηγμένου καὶ ἀποπροηγμένου λαμβάνει καὶ ἡ τοῦ καθήκοντος ἔννοια ἐκτενεστέραν σημασίαν (Δ. Λ. VII, 118· τὴν ὀνομασίαν ταύτην μετεχειρίσθη ὁ Ζήνων).

Καθῆκον δ' οἱ Στωϊκοὶ ἐνόουν τὴν κατὰ λόγον πρᾶξιν, ἥτις γίνεται πρᾶξις ἀγαθή, ἤτοι κατόρθωμα, ὡς μετὰ τοῦ ὀρθοῦ φρονήματος γιγνομένη. Ἡ ἔννοια αὕτη σημαίνει τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐναρέτου ἐνεργήματος· ὡς τοιοῦτον δ' ὑπετίθετο μόνον τὸ ἁπλοῦν, τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ λογικόν· τοῦτο δ' εἰς τὸ μετέπειτα ὑπετίθετο ὡς σύνθετον ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ προηγμένου· ἐὰν τὸ ἀγαθὸν ἦτο τὸ μόνον ἀντικείμενον τῆς ὁρμῆς ἡμῶν, θὰ ὑπῆρχεν ἓν μόνον καθῆκον, ἡ τοῦ ἀγαθοῦ πραγματοποίησις, καὶ αἱ διάφοροι ἐνέργειαι, αἵτινές εἰσιν ἀναγκαῖαι, ἠδύναντο νὰ διακρίνωνται μόνον κατ' ἀναφορὰν εἰς τὴν ὕλην, οὐχὶ δὲ κατ' ἀναφορὰν καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναγκαιότητα αὐτῶν· ἐὰν ὅμως ἐκτὸς τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ καὶ σχετικὰ ἀγαθὰ ὑπάρχωσιν, ἃ δὲν εἶναι ἀπολύτως αἱρετά, ἀλλὰ σχετικῶς ἄνευ ζημίας τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ, ἤτοι τῆς ἀρετῆς, καὶ ἐὰν ἐκτὸς τῆς κακίας ὡς τοῦ ἀπολύτου κακοῦ καὶ σχετικὰ κακὰ ὑπάρχωσιν, ἅ εἰσι φευκτά, θέλει ἐκταθῆ ἡ περιοχὴ τῶν καθηκόντων, καὶ οὐ μόνον ἀπόλυτα καθήκοντα ἔσονται, ἀλλὰ καὶ σχετικά, ἃ πρὸς διαφορὰν τῶν ἀπολύτων ἔχουσι περιεχόμενον τὴν ἰδιοποίησιν τοῦ προηγμένου καὶ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ ἀποπροηγμένου. Εἰς δ' ἐκτενεστέραν σημασίαν καθῆκον ἐκλαμβάνεται πᾶν τὸ κατὰ φύσιν, καὶ ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος ἐπεκτείνεται καὶ εἰς φυτὰ καὶ εἰς ζῷα (1)· ὅθεν τὸ καθῆκον καθόλου ἐστὶ τὸ κατὰ φύσιν.

---

(1) Δ. Λ. VII, 107. καθῆκόν φασιν εἶναι ὃ πραχθὲν εὔλογόν τινα ἴσχει ἀπολογισμὸν οἷον τὸ ἀκόλουθον ἐν τῇ ζωῇ, ὅπερ καὶ ἐπὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα

Τῶν δὲ καθηκόντων τὰ μὲν ἰσχύουσιν ἀεί, τὰ δ' οὐκ ἀεί, τὰ μὲν ἐκάλουν οἱ Στωϊκοὶ καθήκοντα τέλεια, τὰ δὲ μέσα, οἷον τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν ἐστιν ἀεί, οὐκ ἀεὶ δὲ τὸ γαμεῖν, τὸ πρεσβεύειν, τὸ ἐρωτᾶν, τὸ ἀποκρίνεσθαι καὶ περιπατεῖν καὶ τὰ ὅμοια (Στοβ. ἐκλ. II, 158. Cicer. off. I, 3). Τὰ μέν εἰσι καθήκοντα ἄνευ περιστάσεως, τὰ δὲ κατὰ περίστασιν· ἄνευ περιστάσεώς εἰσιν ὑγιείας ἐπιμελεῖσθαι καὶ αἰσθητηρίων καὶ τὰ ὅμοια (Στοβ. ἐκλ. II, 160. Δ. Λ. VII, 108).

Καθῆκον εἰς ἐκτενῆ σημασίαν εἶναι πᾶσα πρᾶξις διώκουσα προηγμένον τι ἢ ἀποφεύγουσά τι ἀποπροηγμένον· τέλειον δὲ καθῆκον ἐκτελεῖται μόνον δι' ἐναρέτου πράξεως, τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν, τὸ βούλεσθαι τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ μόνον τέλειον καθῆκον (1)· ἀλλ' εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην ἐπέρχεται σύγχυσις, διότι οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἐγίνωσκον τὸ μέτρον τῆς διακρίσεως τῶν τελείων καὶ ἀτελῶν καθηκόντων ἐκ τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου τῶν πράξεων ἐνταυτῷ χωρὶς νὰ χωρίσωσιν ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἐπόψεις συμπεριλαμβάνοντες ἐν τῇ τοῦ καθήκοντος ἐννοίᾳ καὶ πράγματα ἀλλότρια· ἐὰν τὸ σχετικὴν ἔχον ἀξίαν περιελαμβάνετο εἰς τὸν κύκλον τοῦ καθήκοντος, θὰ ἀνεγνωρίζετο ἐν τῇ πρακτικῇ ἐφαρμογῇ τῆς Στωϊκῆς θεωρίας δικαιολόγησίς τις τῆς μετριότητος τῆς αὐστηρότητος τοῦ Στωϊκοῦ συστήματος, ἐν οὗ τῇ συνεπείᾳ ὑπῆρχεν ὁ ἀπόλυτος ἀποκλεισμὸς τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου ὁ ἐκφράζων ἀρχικῶς τὸ τῆς ἀπαθείας αἴτημα· διὰ δὲ τῆς παραδοχῆς τῶν προηγμένων ἡ τραχύτης τῆς Στωϊκῆς περὶ ἀγαθῶν θεωρίας ἐμαλακύνθη ἀνεχομέ-

διατείνει. Στοβ. ἐκλ. II, 158. ὁρίζεται δὲ τὸ καθῆκον τὸ ἀκόλουθον ἐν ζωῇ, ὃ πραχθὲν εὔλογον ἀπολογίαν ἔχει. Δ. Λ. VII, 108. ἐνέργημα δ' αὐτὸ (καθῆκον) εἶναι ταῖς κατὰ φύσιν κατασκευαῖς οἰκεῖον.

(1) Δ. Λ. VII, 108. τῶν γὰρ καθ' ὁρμὴν ἐνεργουμένων τὰ μὲν καθήκοντα εἶναι, τὰ δὲ παρὰ τὸ καθῆκον· καθήκοντα μὲν οὖν εἶναι ὅσα ὁ λόγος αἱρεῖ ποιεῖν, ὡς ἔχει τὸ γονεῖς τιμᾶν, ἀδελφούς, πατρίδα, συμπεριφέρεσθαι φίλοις· παρὰ τὸ καθῆκον δέ, ὅσα μὴ αἱρεῖ λόγος, λ. χ. ἀμέλεια γονέων κτλ. οὔτε δὲ καθήκοντα οὔτε παρὰ τὸ καθῆκον, ὅσα οὐθ' αἱρεῖ λόγος πράττειν οὔτ' ἀπαγορεύει· οἷον κάρφος ἀνελέσθαι κτλ.

γων τῶν ἀπαγορευομένων παθῶν ὑπὸ ἄλλο ὄνομα καὶ ἐπιτρεπομένων τινῶν κινήσεων τῆς ψυχῆς καὶ αἱρετῶν θεωρουμένων· διὰ τοῦτο παρεδέχοντο οἱ Στωϊκοί, ὅτι ὁ σοφὸς αἰσθάνεται πόνον, ὅτι ἔν τισι δὲν μένει ἀπαθὴς (Sen. de ira I, 16), ἀπαιτοῦσιν ὅμως, ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ μένῃ τοιούτων κινήσεων τῆς ψυχῆς ἐλεύθερος ὅλως, νὰ ἀποποιῆται καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ αὐταῖς νὰ ὑποδουλωθῇ. Καὶ τὴν περὶ εὐπαθειῶν θεωρίαν, τὴν περὶ κατὰ λόγον συγκαταθέσεων, ἀναφέρουσιν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ πάθη τρία εἴδη διαιροῦντες εἰς ἕτερα (1).

Ἐὰν ἡ ὁμολογία, ὅτι οὐδείς ἐστι σοφὸς (Πλουτ. Στ. ἐν. 31), δὲν πρέπει νὰ ἀναιρέσῃ τὴν ἀπάθειαν τοῦ σοφοῦ, ἐὰν οὗτοι τὸν Σωκράτην, τὸν Ἀντισθένην, τὸν Διογένην, δὲν ὀνομάζουσι τελείους ἐναρέτους, ἀλλὰ προκόπτοντας, ἐὰν πράγματι οὐδεὶς εἶναι σοφός, ἀναιρεῖται ὁ χωρισμὸς τῶν ἀνθρώπων εἰς σοφοὺς καὶ φαύλους, πάντες εἰσὶ φαῦλοι, ἡ τοῦ σοφοῦ ἔννοια εἶναι ἰδανικὸν μὴ πραγματικόν· ἔτι δὲ εἶναι δύσκολον τὰ περὶ ἰσότητος πάντων τῶν φαύλων δόγματα ἐξ ἑνὸς καὶ τὰ περὶ τῶν σοφῶν ἐξ ἑτέρου ν' ἀποδειχθῶσιν. Ἐὰν ἡ φιλοσοφία δύναται νὰ κατορθώσῃ ἀντὶ σοφίας πρόοδον, τὸ κατόρθωμα αὐτῆς ἔσται οὐ σμικρόν, ἐὰν οὐδεμία διαφορὰ οὐσιώδης μείνῃ μεταξὺ τῶν παραδεχομένων τὰς θεωρίας αὐτῶν καὶ μὴ παραδεχομένων· διὰ τοῦτο οἱ Στωϊκοὶ ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ἀναγνωρίσωσι μεταξὺ τῶν σπουδαίων καὶ τῶν φαύλων διαφοράς, αἵτινες χάριν τοῦ συστήματος αὐτῶν περιωρίζοντο, καὶ ὅτι τὴν προκοπὴν σχεδὸν συνέχεον μετὰ τῆς σοφίας· διότι ἐὰν ἡ προκοπὴ προβῇ μέχρι τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν παθῶν ἐλευθερίας, αὐτὸς δ' ἐκπληροῖ τὰ καθήκοντά του καὶ ἐξασφαλίζεται τοῦ κινδύνου, οὗτος δὲν θέλει διαφέρει τοῦ σοφοῦ· (Στοβ. ἐκλ. II, 236.)· ἐὰν ὁ προκό-

(1) Δ. Λ. VII, 115. εἶναι δὲ καὶ εὐπαθείας φασὶ τρεῖς, χαράν, εὐλάβειαν, βούλησιν, καὶ τὴν μὲν χαρὰν ἐναντίαν φασὶν εἶναι τῇ ἡδονῇ οὖσαν εὔλογον ἔπαρσιν· τὴν δ' εὐλάβειαν τῷ φόβῳ οὖσαν εὔλογον ἔκκλισιν· τῇ δ' ἐπιθυμίᾳ ἐναντίαν φασὶν εἶναι τὴν βούλησιν οὖσαν εὔλογον ὄρεξιν· εἴδη τῆς βουλήσεως εἰσὶν εὔνοια, εὐμένεια, ἀσπασμός, ἀγάπησις· τῆς εὐλαβείας εἴδη εἰσὶν αἰδώς, ἁγνεία, τῆς χαρᾶς εἴδη τέρψις, εὐφροσύνη, εὐθυμία.

ψας προβῆ μέχρι τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τῶν τῆς ψυχῆς ἀῤῥωστημάτων, ὁ κίνδυνος τῆς πτώσεως δὲν δύναται πλέον νὰ ἦναι μέγας· περὶ τούτου ὅμως δὲν ἦσαν σύμφωνοι, διότι ὁ μὲν Κλεάνθης τὴν ἀρετὴν ὑπελάμβανεν ἀναπόβλητον, ὁ δὲ Χρύσιππος ἀποβλητὴν διὰ μέθην καὶ μελαγχολίαν· (Δ. Λ. VII, 127)· καὶ αὕτη ἡ ὁμολογία δείκνυσι τὴν ἐξ ἀνάγκης τῆς Στωϊκῆς αὐστηρότητος μετριότητα. Ὁ Χρύσιππος ἐτελειοποίησε τὰς γενικὰς συζητήσεις αὐξήσας καὶ τὰς εἰδικάς· (Sen ep 94.)· ὅσῳ ὅμως τὰ καθ' ἕκαστα ἐξετείνοντο, τόσῳ μᾶλλον ὑπερεῖχεν ἡ ἐμπειρία τῆς θεωρίας καὶ οἱ πρακτικοὶ λόγοι τῶν ἀξιωμάτων τῶν Στωϊκῶν.

Καὶ ὁ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης θέτουσι τὴν πόλιν ὡς ὅλον ὑπὲρ τὸ ἄτομον ὡς μέρος· ἐν δὲ τοῖς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη χρόνοις τὸ ἄτομον ἐτίθετο ὑπὲρ τὴν πόλιν. Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ πολιτικοῦ τῶν Ἑλλήνων βίου ἑπόμενον ἦτο νὰ ἐκλείψῃ καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον πρὸς τὴν πολιτείαν, τὸ δ' ἄτομον καὶ αἱ σχέσεις τοῦ ἀτομικοῦ βίου νὰ λάβωσι τὴν ὑπεροχήν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀτόμου ἀνεφέρετο εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἠσχολεῖτο καὶ ἡ ἐπιστήμη περὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀτόμου ἐνέργειαν, περὶ δὲ τὴν κοινωνίαν μόνον ὡς περιεχομένης τῆς περὶ αὐτὴν ἐνεργείας ἐν τῷ ἠθικῷ τοῦ ἀτόμου προβλήματι· διὰ τοῦτο ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία καταβιβάσασα τὴν πολιτείαν ἐξέτεινε τὰ μέγιστα τὴν περὶ τῶν ἀτομικῶν καθηκόντων συζήτησιν, εἰς ἣν καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐφηρμοσμένου μέρους ἀνεφέρετο, εἰ καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐκ τῶν τοιούτων συζητήσεων οὐδὲν ἢ σμικρὸν ὄφελος ἔλαβεν. (Zeller Phil. d. Gr. III, 256 καὶ ἑφ.). Ἡ Στωϊκὴ σχολὴ ἐκ τῆς κυνικῆς πηγάσασα παρέλαβεν ἐξ αὐτῆς καὶ τὴν ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ ἀνεξαρτησίαν, τὴν πρὸς πάντα ἀδιαφορίαν, μεθ' ἧς ἡ περὶ ἀπαθείας τῶν Στωϊκῶν θεωρία συνέχεται. (1)

Οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἀπέβλεπον εἰς ἀποκλεισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ

(1) Cic. fin III, 20. Δ. Λ. VII, 121. Στοβ. 238. κυνιεῖν τε τὸν σοφὸν λέγουσιν, ἴσον τῷ ἐπιμένειν τῷ κυνισμῷ, οὐ μὴν σοφὸν ὄντα ἂν ἄρξασθαι τοῦ κυνισμοῦ.

τῆς κατὰ φύσιν κοινωνίας μετ' ἄλλων· διότι ὅσῳ τελειοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος τόσῳ μείζων εἶναι ἡ ὁρμὴ αὐτοῦ πρὸς τὴν κοινωνίαν. Ἡ φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν ἀπόλυτον ἀξίαν ἀποδίδουσα τῷ νοεῖν καὶ βούλεσθαι ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀνεξάρτητον τῶν ἐκτὸς καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἐπειδὴ δὲ τῷ νοεῖν καὶ βούλεσθαι ἀξία ἀποδίδοται, ἀναγνωρίζεται μετὰ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ κοινωνία, ἐν ταὐτῷ δὲ ζητεῖται, ἵνα ἕκαστος τὰ ἴδια αὐτοῦ τέλη ὑποτάσσῃ τοῖς τέλεσι καὶ ταῖς χρείαις τῆς κοινωνίας ὡς ὅλου· διότι ὁ ἄνθρωπος νοεῖ καὶ πράττει λογικῶς, ὅταν ἡ πρᾶξις αὐτοῦ ἦναι σύμφωνος τῷ κοινῷ νόμῳ· ἐπειδὴ πάντα τὰ λογικὰ ὄντα ἔχουσι τοῦτο κοινόν, πρέπει νὰ ζητῶσι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ ἀναγνωρίζωσιν ἑαυτὰ ὡς μέρη ἑνὸς ὅλου, ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ζῇ διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ οὐχὶ δι' ἑαυτόν. Τὴν συνέχειαν ταύτην ἀπέδειξαν οἱ Στωϊκοὶ ἀποδείξαντες, ὅτι ἡ πρὸς κοινωνίαν ὁρμὴ μετὰ τοῦ λόγου δέδοται· διότι ἐν τῷ λόγῳ γινώσκει ὁ ἄνθρωπος ἑαυτὸν ὡς μέρος τοῦ ὅλου καὶ ἑπομένως ὑπόχρεον νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὠφέλειαν τῇ τοῦ ὅλου (Cic. fin. III, 19). Ἐπειδὴ ἡ λογικὴ ψυχὴ ἐν ἅπασι τοῖς λογικοῖς οὖσιν εἶναι ἡ αὐτή, ἔσεται ἀμέσως ἐκ τῆς συνειδήσεως ταύτης τῆς ταυτότητος ἡ πρὸς κοινωνίαν τῶν αὐτῶν λογικῶν ὄντων ὁρμή. (Μ. Αὐρ. IX, 9. Sen. ep. 95). Ἐπειδὴ πάντα εἰσὶν ὑπὸ τὸν λόγον, ἔχουσι καὶ πάντα ἓν δίκαιον καὶ ἕνα νόμον, ἐνεργοῦσιν ἀεὶ ὑπὲρ τοῦ ὅλου τῷ νόμῳ τούτῳ ἑπόμενα, καὶ ὁ σοφὸς κατά τι δόγμα οὐδέποτε ἐργάζεται ὑπὲρ ἑαυτοῦ· (Cic. leg. 12. Tusc. IV, 23. Πλουτ. ὁμηρ. 119)· ἐπειδὴ δ' οἱ ἄνθρωποι ζῶσι κοινωνικῶς καὶ ἀμοιβαίως ὑποστηρίζουσιν ἑαυτούς, ἵστανται ὑπεράνω τῆς φύσεως· ὁ ἄνθρωπος μεμονωμένος θὰ ἦτο τὸ ἀσθενέστατον τῶν ὄντων. (Sen. ben. IV, 18). Τὴν δὲ δικαιοσύνην οἱ Στωϊκοὶ καὶ τὴν φιλανθρωπίαν θεωροῦσιν ὡς συνδέσμους συγκρατοῦντας τὴν κοινωνίαν (Μ. Αὐρηλ. VI, 14. VIII, 7. IX, 23). Κοινωνία ὅμως λαμβάνει μεταξὺ σοφῶν χώραν, διότι πάντες ἔχουσι συνείδησιν τῆς λογικῆς φύσεως καὶ τοῦ ὁρισμοῦ των· ὅλοι οἱ σοφοὶ ὁμονοοῦσιν ἀλλήλοις, διότι συμφωνοῦσιν ἐν τοῖς κατὰ τὸν βίον· (Στοβ. II, 184. Cic. N. Δ. I, 44)· μόνος ὁ σοφὸς

ὠφελεῖ, μόνος γινώσκει ἀγάπην, φιλίαν (Πλουτ. c. not. 22. Sen. ben. VII, 12. ep. 81. Στοβ. II, 118. Δ. Λ. VII, 32). Ἀλλ' ἐὰν ὁ σοφὸς εἶναι αὐτάρκης, πῶς ἔχει χρείαν τῆς κοινωνίας; Ἐὰν ἦναι αὐτάρκης, πῶς δύναται νὰ ὠφεληθῇ παρ' ἄλλου; Τὰ ζητήματα ταῦτα ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ ὁ Σένεκας, ἀλλὰ δὲν ἔλυσεν ἱκανῶς (Sen. ep. 9. ep. 19). Ἐὰν ἡ φιλία εἰς τὰ ἐκτὸς ἀναφέρεται ἀγαθά, ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐξηρτημένον ἔκ τινος τῶν ἐκτός· ἐὰν ἡ φιλία ἐν τῷ φρονήματι ὑφίσταται, καθίσταται καὶ αὕτη ἠρτημένη ἐξ ἐκείνων, εἰς ἃ τὸ φρόνημα ἀναφέρεται· ἐπειδὴ ὅμως τὸ φρόνημα περιέχει καὶ τὴν χρείαν τοῦ νὰ ἀνταποδοθῇ τὸ διδόμενον, δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀπόλυτον αὐτάρκειαν· ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦτο προωρισμένος νὰ ζῇ μετ' ἄλλων κοινωνικῶς κατὰ τὸ δίκαιον καὶ τὸν νόμον, πῶς ἠδύνατο ἀπὸ τῆς πολιτείας νὰ ἀφαιρεθῇ; (Στοβ. II, 208).

Ἡ ἀρετὴ ἐν τῇ πράξει καὶ οὐχὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ ὑφισταμένη ἐνισχύει τὸ ἀγαθὸν καὶ κωλύει τὸ κακόν· (Πλουτ. Στ. ἐν. 2. Δ. Λ. VII, 121)· οἱ νόμοι εἰσὶν ὑπηρέται τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῶν πολιτῶν φύλακες. (Cicer. leg. II, 5). Οἱ Στωϊκοὶ παρεδέχοντο τὸν γάμον, μετεῖχον τῶν πολιτικῶν (Δ. Λ. VII, 120). Ἐν τῷ γάμῳ ὅμως ἐζήτουν ἐγκράτειαν καὶ μετριότητα τῆς ἐπιθυμίας, ὁ ἔρως ἔπρεπε νὰ ὁδηγῆται ὑπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ οὐχὶ τοῦ πάθους, οὐδὲ τὰ σωματικὰ θέλγητρα καὶ ἡ ὑλικὴ ἀπόλαυσις νὰ ὑπερισχύωσι. (Hieon. adv. Jovin. I, 191). Οἱ Στωϊκοὶ προκρίνοντες τὸ μικτὸν πολίτευμα μᾶλλον τῶν ἀκράτων (Δ. Λ. VII, 131), παρεδέχοντο, ὅτι ὁ σοφὸς πρέπει νὰ δεχθῇ τὴν βασιλείαν, νὰ διαμένῃ ἐν ταῖς αὐλαῖς καὶ τοῖς στρατοπέδοις τῶν ἡγεμόνων, μάλιστα δὲ τῶν ἀγαθῶν (Πλουτ. Στ. ἐν. 20)· πολιτείαν δὲ πρωτότυπον ὑπελάμβανον τὴν ἄνευ γάμου, ἄνευ οἰκίας, ἄνευ ναῶν, δικαστηρίων, γυμνασίων καὶ νομισμάτων (1), τοιαύτην πολιτείαν ἢ ἄλλαι ἐναντίον δὲν ἵστανται, διότι τὰ ὅρια τῶν ἐθνῶν

(1) Δ. Λ. VII, 131. 33. κοινάς τε τὰς γυναῖκας δογματίζειν ὁμοίως ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ μήθ' ἱερὰ μήτε δικαστήρια μήτε γυμνάσια ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκοδομεῖσθαι· νόμισμα δ' οὔτ' ἀλλαγῆς ἕνεκεν οἴεσθαι δεῖν κατασκευάζειν οὔτ' ἀποδημίας.

ἐν μιᾷ κοινῇ ἀδελφότητι τῶν ἀνθρώπων αἴρονται (Πλουτ. περὶ Ἀρετ. Ἀλεξ. I, 6). Ἐκ τῶν ἀρχῶν τῶν Στωϊκῶν ὁ ἰδιωτικὸς βίος φαίνεται τοῦ πολιτικοῦ αἱρετώτερος· καὶ εἰ ἕκαστος ἔχει καθῆκον νὰ μὴ ἀπομακρύνηται τῶν πολιτικῶν, δύναται ὅμως νὰ μετέχῃ τῶν πολιτειῶν τῶν προοδευουσῶν πρὸς τὸ τέλειον (1). Ποῦ ὅμως εἰσὶ τοιαῦται πολιτεῖαι; Καὶ οἱ ἔπειτα Στωϊκοὶ βέλτιον ἐνόμιζον τὸ νὰ ἀπέχῃ ὁ σοφὸς τῶν πολιτικῶν· καθῆκον μὲν ἐνόμιζον τὸ νὰ ἐργάζωνται ὑπὲρ τῆς πολιτείας, ὅταν ὅμως οὐδὲν ὑπάρχῃ τὸ κωλῦον· τοῦτο ὅμως πράγματι ὑπῆρχεν ἐν ἁπάσαις (Στοβ. Floril)· διότι εἰ μὲν πονηρὰ πολιτεύσεται τοῖς θεοῖς ἀπαρέσει, εἰ δὲ χρηστὰ τοῖς πολίταις. (Sen. ep. 29). Ὁ διδάσκων καὶ παιδεύων ὠφελεῖ ὡς ὁ πολεμιστὴς καὶ ὁ ἄρχων· νουθετοῦσι νὰ ἀπέχῃ ὁ σοφὸς τοῦ γάμου, ἵνα μὴ περιπλέκηται ἐν ταῖς τοῦ βίου σχέσεσιν δυναμέναις νὰ ἀπομακρύνωσι τῆς τοῦ θεοῦ λατρείας. (Ἐπικτ. διατρ. III, 22)· μάλιστα δὲ διὰ τοὺς αἰσθανομένους ἑαυτοὺς ὡς πολίτας τοῦ κόσμου πᾶσα ἴδιος πόλις εἶναι στενὸς κύκλος ἐνεργείας (Sen. ep. 68).

Ὁ ἄνθρωπος προώρισται ἵνα ἐνεργῇ, μεγαλειτέρα ὅμως ἐνέργεια εἶναι ἡ ἐπιστημονική· ὁ δὲ Μ. Αὐρήλιος πρῶτον μὲν ἑαυτὸν αἰσθάνεται ὡς Ῥωμαῖον, ἔπειτα δ' ὡς πολίτην τοῦ κόσμου (Μ. Αὐρ. VI, 44)· καὶ ἂν Στωϊκοὶ φιλόσοφοι ἀνεδείχθησαν πολιτικοί, δὲν ἀνεδείχθησαν χάριν τοῦ Στωϊκοῦ συστήματος, ἀλλὰ ἕνεκα τοῦ ἐπικρατήσαντος Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ· διότι ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία ἠδύνατο νὰ μορφώσῃ σπουδαίους, οὐχὶ δὲ καὶ πολιτικούς· τὴν πολιτικὴν ἀναπληροῖ ἐν τῇ Στωϊκῇ φιλοσοφίᾳ ὁ κοσμοπολιτισμός· οὐδὲν τῶν προτέρων συστημάτων κατενίκησε τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἐθνοτήτων εἰμὴ μόνον τὸ τῶν Στωϊκῶν, οὐδὲν ἐξέφρασε τὴν ἰσότητα πάντων τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἑνότητα αὐτῶν παρὲξ τὸ τῶν Στωϊκῶν (Πλουτ. Στ. ἐν. 2). Πρῶτον τὸ σύστημα τοῦτο ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν τοῦ κοσμοπολι-

(1) Πλουτ. Στ. ἐν. 20. Στοβ. ἐκλ. II, 186. πολιτεύεσθαι τὸν σοφὸν καὶ μάλιστα ἐν ταῖς τοιαύταις πολιτείαις ταῖς ἐμφαινούσαις τινὰ προκοπὴν πρὸς τὰς τελείας πολιτείας.

τισμοῦ στηριζομένην ἐπὶ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ· διότι, ἐὰν ἡ κοινωνία ἅπασα ἔχῃ τὸν αὐτὸν λόγον, δὲν δύναται νὰ περιορισθῇ εἰς ἓν ἔθνος, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔθνη καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι ἕνεκα τοῦ κοινοῦ λόγου εἰσὶ συγγενῆ· διότι οἱ πάντες αὐτοῦ κοινωνοῦντές εἰσι μέλη ἑνὸς σώματος· διότι ἡ αὐτὴ φύσις ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος παρήγαγεν, ἢ ὡς ὁ Ἐπίκτητος θρησκευτικῶς ἀποφαίνεται πάντες ἐσμὲν τέκνα (υἱεῖς) ἑνὸς πατρός, τοῦ Θεοῦ· (Διατρ. III, 13)· ὄντες δὲ πάντες ἴσοι ἔχομεν καὶ τὸ αὐτὸ δίκαιον καὶ τὴν ἀγάπην ἡμῶν ἀλλήλων ὡς ἀδελφῶν (Sen. ep. 95 Cicer. off. I, 13)· ἐπομένως καὶ ὁ δοῦλος καθὸ ἄνθρωπος δύναται νὰ ζητῇ τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἐκτίμησιν ἡμῶν.

Ἡ ἰδέα αὕτη δὲν ἀνήρεσε μὲν ὅλως τὴν δουλείαν, καθιστᾷ ὅμως αὐτὴν ἄδικον. (Sen. ben. III, 22.). Ἐὰν πάντες ἦναι λογικὰ ὄντα, εἰσὶν ὅμοιοι, καὶ τοιοῦτοι ὄντες ἀποτελοῦσι μίαν κοινότητα· ὁ εἷς λόγος εἶναι ὁ κοινὸς νόμος· οἱ δὲ ὑπὸ ἕνα νόμον ὄντες εἶναι πολῖται μιᾶς πολιτείας (M. Αὐρ. IV, 4.), πρὸς ἣν αἱ ἄλλαι ἴδιαι πολιτεῖαί εἰσιν ὡς οἰκίαι μιᾶς πόλεως· (M. Αὐρ. III, 11. Ἐπικτ. διατρ. III, 22. 1, 9,)· ἐν αὐτῇ θέλουσιν οἰκεῖ οἱ ἄνθρωποι ὡς ποίμνη ἑνὸς ποιμένος, ὑπὸ τὸν κοινὸν νόμον, τὸν λόγον. (1). Οὗτος δ' ὁ λόγος, ὁ κοινός, ἄρχει καὶ ἐν τῷ παντί· τούτῳ πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑποτάσσηται.

Ἡ τῶν Στωϊκῶν φιλοσοφία ἀνεφάνη ἐν χρόνοις, ἐν οἷς ἡ πολιτικὴ τῶν ἐθνῶν ἐλευθερία ἐξηφανίσθη ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, ὧν ἡ κυριαρχία ὑπελαμβάνετο πεπρωμένη· ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις οὐδὲν ἄλλο ἔμεινεν ἢ ἡ παράδοσις τῶν ἐθνῶν τῇ εἱμαρμένῃ, ἣν οἱ Στωϊκοὶ ἑπόμενοι ταῖς ἀρχαῖς αὐτῶν δόγμα κατέστησαν· διότι, ἐὰν τὰ καθ' ἕκαστα εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ ἐπακόλουθα τῆς κοινῆς τῶν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων συνεχείας, εἶναι δὲ μόνον ἡ τοῦ κοινοῦ νόμου

(1) Πλουτ. περὶ ἀρετ. Ἀλεξ. I, 6. ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ κατὰ δήμους οἰκῶμεν, ἰδίοις ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίοις, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἷς δὲ βίος ᾖ καὶ κόσμος ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ τρεφομένης.

ἐκπλήρωσις, δὲν μένει ἄλλο, εἰμὴ ὑποταγὴ παντελής, ἣν δὲν δυνάμεθα θυσίαν ἡμῶν νὰ ὑπολάβωμεν, διότι ὁ κοινὸς νόμος εἶναι ὁ κοινὸς λόγος· διὸ ἡ παράδοσις τῇ εἱμαρμένῃ εἶναι ἓν τῶν κυρίων ζητημάτων τῆς τῶν Στωϊκῶν περὶ ἠθικῆς θεωρίας. (Ἐπικτ, ἐγχειρ. 52.).

Ὁ ἐνάρετος τιμᾷ τὸν θεὸν ὑποτάσσων τὴν αὐτοῦ βούλησιν ὑπὸ τὴν τοῦ θεοῦ, θεωρεῖ βέλτιον τὸ ὑπὸ τοῦ θεοῦ βουληθὲν ἢ τὸ ὑφ' ἑαυτοῦ, συλλογίζεται ὅτι πάντα ἕπονται τῇ πεπρωμένῃ, μόνον ὅμως τὰ λογικὰ ὄντα ἕπονται αὐτῇ ἑκουσίως. Οὐδὲν ἄλλο πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ βούληται ἢ τὸ κατὰ φύσιν ὃ καὶ ἄνευ τῆς βουλήσεως ἡμῶν ἐκτελεῖται· (Sen. provid. 5, 4. Ἐπίκτ. II. διατρ. 16. IV, 7.)· ἐν ταύτῃ τῇ παραδόσει τοῦ ἀνθρώπου τῇ πεπρωμένῃ τελειοποιεῖται ἡ τοῦ σοφοῦ ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν περιγραφή· κατ' αὐτὴν περιγράφεται ὡς θεός, οἷον τὰ πανθεϊστικὰ συστήματα παριστῶσι· κατὰ τὴν περιγραφὴν ταύτην κτᾷ ἡ ψυχὴ τὴν ἠρεμίαν καὶ εὐδαιμονίαν, τὴν ἡμερότητα καὶ φιλανθρωπίαν, τὴν τῶν καθηκόντων ἐκπλήρωσιν, τὴν τοῦ βίου ἁρμονίαν, ἐν ᾗ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ὑφίσταται ἡ ἀρετή· (Sen. ep. 120.)· ἡ ἠθικὴ ἄρχεται ἀπὸ τῆς τοῦ κοινοῦ νόμου ἀναγνωρίσεως καὶ καταλήγει ἐν τῇ ὑποταγῇ τῇ τελείᾳ τῶν διατάξεων αὐτοῦ.

Αὕτη δ' ἡ ὑποταγὴ τῇ εἱμαρμένῃ ἀντισταθεῖσα ἤθελε παρεκλίνει, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος περιήρχετο εἰς σχέσεις, αἵτινες θὰ ἠνάγκαζον αὐτὸν ἢ ἀνάξιον νὰ πράξῃ ἢ νὰ πάθῃ· οἱ Στωϊκοὶ θεωροῦσιν ὅτι ὁ σοφὸς δὲν δύναται νὰ πράξῃ ἀνάξιον· δυνατὸν ὅμως θεωροῦσιν οἱ Στωϊκοί, ἐὰν ὁ σοφὸς εἰς ἀνυπόφορον καταντήσῃ σχέσιν, καὶ τότε ἐπιτρέπουσι τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπαλλαγὴν δι' αὐτοχειρίας. (1) Ἡ αὐτοχειρία φαίνεται οὐ μόνον διέξοδος, ἀλλὰ καὶ ὡς πρᾶξις τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας (Στοβ. II, 226. M. Αὐρ. V, 29. Ἐπικτ. διατρ. I, 9)· ὥστε οἱ Στωϊκοὶ παρεδέχοντο ἐν πέντε περιστάσεσι τὴν αὐτοχειρίαν, οἷον ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὑπὲρ

(1) Δ. Λ. VII, 130 οἱ Στωϊκοὶ τὴν αὐτοχειρίαν ὀνομάζουσιν ἐξαγωγήν, ἐπιτρέπουσιν καὶ ὑπὲρ πατρίδος καὶ φίλων, καὶ ἐν σκληροτέρᾳ ἀλγηδόνι καὶ ἀνιάτοις καὶ πηρώσεσιν.

φίλων, διὰ πενίαν, διὰ μακροχρόνιον νόσον, διὰ νοητικὴν νόσον καὶ διὰ παραβίασιν ἀσυγγνώστου πράξεως.

Κατακρίνονται δ' οἱ Στωϊκοὶ ὅτι παρέχουσι δικαίωμα αὐτοχειρίας οὐχὶ εἰς κακὰ ἀπόλυτα, ἀλλ' ἀδιάφορα· ἐὰν ὅμως ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος ἀδιάφορα θεωρηθῶσιν, ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι ἀνυπόστατος· διότι ἐκλέγει τις ἓν τῶν δύο ἢ τὴν ζωὴν ἢ τὸν θάνατον, ὃν παρομοιάζουσι πλῷ ἢ μετακομίσει ἐκ μιᾶς οἰκίας εἰς ἄλλην (Πλουτ. Στ. ἐν. 14. 18 Cic. fin. III, 18. Στοβ. ἐκλ. II, 226). Ἄλλο δὲ ζήτημα εἶναι, ἂν ἡ ζωὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀδιάφορον καὶ ἂν συμβιβάζηται πρὸς τὴν ἀπόλυτον παράδοσιν τοῦ Στωϊκοῦ τῇ εἱμαρμένῃ, ἐὰν οὗτος ἀποῤῥίψῃ τὴν θέσιν, ἐν ᾗ προώριστο· ἐὰν ἡ τῶν Στωϊκῶν θεωρία τοῦτο ἐπιτρέπῃ, φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν δύναται ταύτην νὰ ἀναιρέσῃ τὴν ἀντίφασιν, δηλαδὴ συμβιβάζουσα τὴν τοῦ ἀτόμου ἀνεξαρτησίαν πρὸς τὴν ὑποταγὴν αὐτοῦ ὑπὸ τὸ ὅλον. Τὸ σύστημα τῶν Στωϊκῶν εἶναι τοσοῦτον συμφυὲς τῇ θρησκείᾳ, ὅσον οὐδὲν ἕτερον· ἡ ὅλη θεωρία αὐτῶν κρέμαται ἐκ τῆς περὶ θεοῦ θεωρίας τοῦ ἐξ ἑαυτοῦ πάντα παράγοντος, διὰ πάντων διήκοντος καὶ πάντα παρέχοντος καὶ κατὰ τοὺς ἀναλλοιώτους νόμους αὐτοῦ κυβερνῶντος καὶ ἐν ἅπασιν ἐμφανιζομένου· διὰ τοῦτο καὶ τὸ σύστημα αὐτῶν εἶναι οἴκοθεν θρησκευτικόν· αἱ περὶ θεοῦ συζητήσεις, αἱ περὶ ὑπάρξεως αὐτοῦ ἀποδείξεις, ἡ σχέσις τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας πρὸς τὴν θείαν οἰκονομίαν κατέχουσι θέσιν σημαντικὴν ἐν τῷ συστήματι αὐτῶν· καὶ ἡ φυσικὴ ἐν αὐτῷ περιέχεται, καὶ ἡ ἠθικὴ ἀπὸ τῆς τοῦ θείου νόμου τοῦ διευθύνοντος τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἄρχεται καὶ καταλήγει εἰς τὸ αἴτημα τῆς ὑπὸ τὴν θείαν βούλησιν ὑποταγῆς· ἐπὶ τῆς θρησκείας θεμελιοῦνται τὰ καθήκοντα καὶ ὁ κοσμοπολιτισμός· αἱ ἐνάρετοι πράξεις εἶναι τοῦ θείου νόμου καὶ τῆς θείας βουλήσεως ἐκπλήρωσις· καὶ ἡ πεποίθησις τοῦ φιλοσόφου καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ στηρίζονται ἐπὶ τῆς γνώσεως τῆς μετὰ τοῦ θεοῦ συγγενείας αὐτοῦ· ἐνὶ λόγῳ ἡ τῶν Στωϊκῶν θεωρία εἶναι οὐ μόνον φιλοσοφική, ἀλλὰ καὶ θρησκευτική· ἡ φιλοσοφικὴ ὅμως αὕτη περὶ θρησκείας θεωρία εἶναι ἀνεξάρτητος τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων, καὶ οὐδὲν ἄξιον λόγου ἐκ τῆς τῶν πολλῶν

πίστεως παραλαβοῦσα ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀρχῶν ἐμόρφωσεν. (Ἐπικτ. ἐγχειρ. 31 διατρ. II, 18). Οἱ Στωϊκοὶ ὅμως θεωροῦντες ἐξ ἑνὸς ἐπικίνδυνον τὸ νὰ ἐξηγήσωσι τὰς ἐπικρατούσας περὶ θεῶν παραστάσεις ἡμαρτημένας, ἐξ ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἔποψις τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν ἀπῄτει τὴν ὑπεράσπισιν τῆς τῶν πολλῶν πίστεως μᾶλλον ἢ τὴν καταστροφὴν (Ἐπικτ. διατρ. II, 20), ἐθεώρησαν ἀναγκαίαν καὶ συμφέρουσαν τὴν τήρησιν τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων φοβούμενοι μήπως μετὰ τῆς τῶν θεῶν λατρείας ἐξαφανίσωσι καὶ τὸν φόβον τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ θείου νόμου, ἐφ' οὗ ἐστήριζον τὴν περὶ ἠθικῆς θεωρίαν αὐτῶν. (Cicer. N. Δ. I, 22. III, 2). Δὲν ἠρνοῦντο ὅμως καὶ πολλὰ τῆς τῶν πολλῶν πίστεως ἀσύμφωνα ταῖς δόξαις αὐτῶν, καὶ οὐδὲ τὰς μυθολογικὰς περὶ θεῶν παραστάσεις παρεδέχοντο· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἀπέκρυπτον ταῦτα, τοῦτο εἶναι ἀπόδειξις ὅτι τὴν στήριξιν αὐτῶν ἐπὶ τῆς παραδόσεως δὲν ἐπροκάλεσεν ὁ φόβος, ἀλλὰ πεποίθησις πραγματική. Ὁ Ζήνων ἐνόμιζεν, ὅτι οἱ θεοὶ τοῦ λαοῦ ὡς τοιοῦτοι δὲν ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ τὰ ὀνόματα αὐτῶν μετηνέχθησαν εἰς ἀντικείμενα φυσικά· ἀπηγόρευε δὲ νὰ ἱδρύωσιν ἱερά· διότι ὅσα ἀρχιτέκτονες καὶ ἐργάται ποιοῦσι δὲν εἶναι ἱερά· (Πλουτ. Στ. ἐν. 6. Δ. Λ. VII, 33). Καὶ ὁ Σενέκας ἀρνεῖται τὴν ὠφέλειαν τῆς προσευχῆς καὶ αἰτεῖ τῆς θεότητος τὴν λατρείαν οὐχὶ διὰ θυσιῶν καὶ ἱεροτελεστιῶν, ἀλλὰ δι' ἁγνοῦ βίου, οὐχὶ ἐν λιθίνοις ναοῖς, ἀλλ' ἐν τῷ ἱερῷ τῆς καρδίας. Ὁ Σενέκας (Sen. ep. 41. 95. Benef. IV, 19)· ὁμιλεῖ περιφρονητικῶς περὶ τῶν εἰδώλων τῶν θεῶν κλπ. Καὶ ὁ Κικέρων ἀναφέρει Στωϊκῶν δόξας πλήρεις δεισιδαιμονίας καὶ μύθων (N. Δ. II, 24). Καὶ ὁ Χρύσιππος τὴν διαφορὰν τῶν θεῶν καὶ τὰς ἀνθρωποειδεῖς μορφὰς ἐνόμιζεν ἐπινοήματα παιδαριώδη (N. Δ. II, 17. Cicer. Δ. Λ. VII, 147. Κλημ. Ἀλεξ. Στρωμ. VII, 720).

Ἐπειδὴ δ' οἱ Στωϊκοὶ ἐνόμιζον ὅτι ἐν ταῖς ἐπικρατούσαις περιστάσεσι περιείχετό τι οὐσιῶδες, ἐζήτουν αὐτὰς νὰ παραστήσωσι σχετικῶς δεδικαιολογημένας. Τὸν δ' ἕνα θεὸν διέκριναν τῶν γεννητῶν ὀνομάσαντες ἀγέννητον δημιουργὸν καὶ κυ-

βερνήτην τοῦ ὅλου κόσμου, (Πλουτ. Στ. ἐν. 38), καὶ τοῦτον
τὸν ἕνα ἐκάλουν Δία (Δ. Λ. VII, 147)· γεννητοὺς δὲ θεοὺς ὠνό-
μαζον τὰ ἄστρα (Cicer. N. Δ. I, 14) καὶ τὰ στοιχεῖα (Cicer.
N. Δ. I, 15. Δ. Λ. VII, 147) καὶ τὰ ὠφελοῦντα τὸν βίον τῶν
ἀνθρώπων (Πλουτ. Ἰσιδ. 66)· ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἥρωας τῶν ἀρ-
χαίων χρόνων ἐλάτρευον ὡς θεούς. (Cicer. N. Δ. I, 15. Δ. Λ.
VII, 151). Τούτοις δὲ προσέθετον καὶ ἀνθρωπίνους ἰδιότητας
καὶ ψυχικὰς καταστάσεις, οἷον τὸ ἐκ τῶν φαινομένων καὶ με-
τεώρων, τὸ βλάπτον καὶ ὠφελοῦν, καὶ πράγματα ὡς τὴν Ἐλ-
πίδα, τὴν Δίκην, τὴν Εὐνομίαν καὶ τὰ πάθη, Ἔρωτα, Ἀφρο-
δίτην, Πόθον, τὸ μυθικὸν (Κοῖον Ὑπερίωνα κλπ.), εὐεργέτας
τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, Ἡρακλέα, Διόνυσον κλπ., καὶ οὐ μόνον
ἀνθρώπους ἀποθεωθέντας, ἀλλὰ καὶ θείας ἐνεργείας καὶ δυνά-
μεις (Πλουτ. ἀρεσκ. φιλ. I. 6. c. not. 31).

Μετὰ δὲ τῆς τῶν ἡρώων λατρείας συνείχετο καὶ ἡ περὶ τῶν
δαιμόνων θεωρία. Ἡ ψυχὴ εἶναι θείας οὐσίας καὶ θείας καταγω-
γῆς καὶ μόριον τῆς θεότητος. Ἐν τῇ ψυχῇ διέκρινον τὸν λό-
γον· καὶ ἐπειδὴ μόνος ὁ λόγος φυλάττει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ
τῶν κακῶν καὶ φέρει εἰς εὐδαιμονίαν, δύναται κατὰ τὴν πίστιν
τῶν πολλῶν νὰ κληθῇ πνευματικὸς φύλαξ ἤτοι δαίμων· ἐν αὐτῷ
δὲ θέτουσι τὴν εὐδαιμονίαν ἰσχυριζόμενοι ὅτι ὁ δαίμων τοῦ ἀν-
θρώπου, ὃς εἶναι ἡ βούλησις καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ, συμφωνεῖ τῇ τοῦ
θεοῦ βουλήσει (1).

Οἱ Στωϊκοὶ συνεφώνουν μὲν ταῖς τοῦ λαοῦ παραστάσεσι, ταύ-
τας ὅμως δὲν παρέλαβον ἐξ αὐτοῦ (Sen. ep. 110). Ἐκτὸς δὲ
τῶν ἀστερίων πνευμάτων καὶ τῆς ψυχῆς εἰσὶν πρὸς συμπλή-

(1) Γαλην. καθ' Ἱπποκρ. καὶ Πλατ. V, 6. Τὸ δὴ τῶν παθῶν αἴτιον, τουτέστι τῆς τε ἀνομολογίας καὶ τοῦ κακοδαίμονος βίου, τὸ μὴ κατὰ πᾶν ἕπεσθαι τῷ ἐν αὐτῷ δαίμονι συγγενεῖ τε ὄντι καὶ τὴν ὁμοίαν φύσιν ἔχοντι τῷ τὸν ὅλον κόσμον διοικοῦντι, τῷ δὲ χείρονι καὶ ζῳώδει ποτὲ συνεκκλίνοντας φέρεσθαι. Ἐπικτ. διατρ. I, 14· ἐπίτροπον (ὁ Ζεὺς) ἑκάστῳ παρέστησε τὸν ἑκάστου δαίμονα, καὶ παρέδωκε φυλάττειν αὐτὸν αὐτῷ καὶ τοῦτον ἀκοίμητον καὶ ἀπαραλόγιστον (M. Αὐρ. V, 27)· ὁ δαίμων, ὃν ἑκάστῳ προστάτην καὶ ἡγεμόνα ὁ Ζεὺς ἔδωκεν, ἀπόσπασμα ἑαυτοῦ· οὗτος δ' ἐστὶν ὁ ἑκάστου νοῦς καὶ λόγος Δ. Λ. VII, 88

ρωσιν τοῦ παντὸς καὶ ἕτεραι ψυχαὶ ἀναγκαῖαι (1). Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀγαθῶν δαιμόνων παρεδέχοντο καὶ δαίμονας φαύλους, οὓς μεταχειρίζονται οἱ θεοὶ δημίους κολαστὰς ἐπὶ τοὺς ἀνοσίους καὶ ἀδίκους ἀνθρώπους (Πλουτ. Ἰσιδ. 25. quaest. Rom. 51. μαντ. ἐκλ. 17).

Οἱ Στωϊκοὶ ἀπεδείκνυον ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς τῶν πολλῶν παραστάσεσι φιλοσοφικὸν περιεχόμενον, τοῦτο τὸ περιεχόμενον ὅμως διεστράφη οὕτως, ὥστε κατήντησεν ἀγνώριστον· ἵνα δὲ τὸ φιλοσοφικὸν γνωρισθῇ ἐν τῷ συνήθει συνειδότι, ἀπαιτεῖταί τι μέσον· καὶ τοῦτο τὸ μέσον ὑφίσταται ἐν τῇ ἀλληγορικῇ ἐξηγήσει, ἧς ἐποιήσαντο ἐκτεταμένην χρῆσιν πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ κενοῦ τοῦ μεταξὺ ἀρχαίου καὶ νέου (Zeller Phil. d. Gr. III, 300 καὶ ἑφ.)· ἠγωνίζοντο δ' οἱ Στωϊκοὶ νὰ καταδείξωσι φυσικὰς καὶ ἠθικὰς ἰδιότητας (τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν λόγον), αἵτινες ἐν ἀλληγορίαις ἐκρύπτοντο (2)· βάσιν δ' εἶχον τὰ τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου ποιήματα χωρὶς νὰ παραλείψωσι καὶ τὴν ἄλλην μυθολογίαν.

Μέσον δὲ τῶν ἑρμηνειῶν αὐτῶν ἦσαν αὐθαίρετοι ἐτυμολογίαι, ὧν πολλαὶ διεσώθησαν, αἵτινες ὅμως δεικνύουσιν, ὅτι συνέχεον τοὺς μύθους, τὰ ὀνόματα μετήνεγκον ἐξ ἑνὸς εἰς ἕτερον, καὶ πλάττοντες ἀλόγως μετεχειρίζοντο, καὶ εἰς τοὺς μύθους τὴν φιλοσοφικὴν αὐτῶν ἰδέαν εἰσήγαγον καὶ ἀνυποστάτους ἐξηγήσεις. (Πλουτ. μαντ. ἐκλ. 12. (Cicer. N. Δ. III, 24). Πῶς ὅμως τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν ὑπέλαβον; πρὸ πάντων δὲ παρίστων τὴν ἀντίθεσιν τοῦ Διὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων θεῶν. Ὁ Ζεὺς ἦτο τοῖς Στωϊκοῖς τὸ πρῶτον ὄν, ὃ παράγει ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἀναλίσκει εἰς ἑαυτὸ πάντα· οὗτος εἶναι τὸ πᾶν ἕν, τὸ πρῶτον πῦρ, ὁ αἰθήρ, ἡ τοῦ κόσμου πνοή, ὁ κοινὸς λόγος, ὁ κοινὸς νόμος, ἡ εἱμαρμένη κλπ. (Στοβ. ἐκλ. I, 48)· οἱ δὲ ἄλλοι θεοὶ εἰσὶ μέρη καὶ μορφαὶ τοῦ Διός, ἐπωνυμίαι τοῦ ἑνὸς θεοῦ· διότι εἰς ἀέρα

(1) Σεξτ Μαθ. IX, 86. Ἐὰν ἐν γῇ καὶ ὕδατι ζῷα εἰσίν, ἀνάγκη καὶ ἐν ἀέρι καὶ αἰθέρι ζῷα νοερά· ταῦτα μέν εἰσιν οἱ θεοί, ἐκεῖνα δ' οἱ δαίμονες.

(2) Cic. N. Δ. II, 24. III, 24. Ὁ γὰρ ἄλλα μὲν ἀγορεύων τρόπος, ἕτερα δ' ὧν λέγει σημαίνων ἐπωνύμως ἀλληγορία κέκληται. Ἡρακλ. ἀλληγ. ὁμ. 5.

μεταβαλλόμενος καλεῖται Ἥρα, καὶ ἐν πεπληρωμένοις ἀναθυ-
μιάσεων κατωτέροις τόποις Ἅδης, εἰς δὲ τὸ πῦρ μεταβαλλά-
μενος καλεῖται Ἥφαιστος, εἰς δὲ γῆν Δήμητρα, Ἑστία, Ῥέα·
τὸ δ' ἀνωτάτω μένον καλεῖται Ἀθηνᾶ, καὶ ἐπειδὴ ἡ λεπτοτέρα
ὕλη συνταυτίζεται μετὰ τοῦ πνεύματος, εἶναι ἡ τοῦ κόσμου
ψυχή, ὡς ὁ Ζεύς, ὁ λόγος, ἡ φρόνησις, ἡ πρόνοια (Δ. Λ. VII, 147.
Cic. N. Δ. II, 26. Πλουτ. Ἰσιδ. 66). Ἐν ἄλλῃ δ' ἀναφορᾷ ὁ
Ζεὺς εἶναι ὁ Ἑρμῆς, ὁ Διόνυσος, ὁ Ἡρακλῆς (Sen. ben. IV, 8).
Ἡ δὲ τοῦ Ὁμήρου διήγησις περὶ δεσμεύσεως καὶ λύσεως τοῦ
Διὸς ἐσήμαινεν, ὅτι ἡ διακόσμησις θεμελιοῦται ἐπὶ τῆς τῶν
στοιχείων ἰσορροπίας, ὡς τοῦτο ἡ πρόνοια διέταξεν. Τὴν δὲ τῶν
στοιχείων γένεσιν καὶ τάξιν ἐσήμαινεν ἡ ἀνάρτησις τῆς Ἥρας;
τὴν δὲ τάξιν τῶν στοιχείων ἐσήμαινεν ἡ χρυσῆ ἅλυσις, ἐν ᾗ οἱ
Ὀλύμπιοι ἀπεπειράθησαν τὸν Δία νὰ κατάξωσιν. Τὴν τοῦ Ἡ-
φαίστου χωλότητα ἀνέφερον ὁτὲ μὲν εἰς τὴν διαφορὰν τοῦ πυ-
ρὸς ἀπὸ τοῦ τεχνικοῦ, ὁτὲ δὲ εἰς τοῦτο, ὅτι ὡς τὸ πῦρ δὲν
ἠδύνατο νὰ στερῆται τοῦ ξύλου, οὕτω καὶ ὁ χωλὸς τῆς ξυλί-
νης βακτηρίας. Ἡ δ' ἐκσφενδόνισις τοῦ Ἡφαίστου ἐκ τοῦ οὐ-
ρανοῦ ἐσήμαινεν, ὅτι οἱ ἀρχαιότατοι ἥναπτον τὸ πῦρ αὐτῶν
ἐκ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων· οὕτως ἡρμήνευον
καὶ τὸν μῦθον τοῦ Προμηθέως (Πλουτ. de fac. lun. 5)· εἰς δὲ
τὴν σχέσιν τοῦ αἰθέρος πρὸς τὸν ἀέρα ἀνέφερον τὸν γάμον τοῦ
Διὸς μετὰ τῆς Ἥρας (Εὐσταθ. Ἰλ.)· ἡ δὲ ταύτης ἐπὶ τῆς Ἴδης
ἀνάβασις ἐσήμαινε τὴν ἐκ τοῦ χειμῶνος εἰς τὴν ἄνοιξιν μετά-
βασιν· ἡ δ' εἰκὼν ἐσήμαινε τὴν τῶν σπερματικῶν λόγων ἐκ τοῦ
θεοῦ εἰς τὴν ὕλην μετάβασιν (Δ. Λ. VII, 187).

Τὴν δ' αὐτὴν σημασίαν ἀπέδιδον καὶ τῷ μύθῳ τοῦ Πρωτέως
καὶ τῆς τοῦ Ἀχιλλέως ἀσπίδος· ἡ δὲ θεομαχία ἐσήμαινε τὴν
τῶν πλανήτων ἕνωσιν. (Zeller eodem s. 305 καὶ ἑφ.). Κατὰ
τὴν τοῦ Κλεάνθους θεομαχίαν ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀφροδίτη τουτέ-
στιν ἡ ἀφροσύνη καὶ ἀκρασία ἡττῶνται ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, του-
τέστι τῆς φρονήσεως. Ἡ Λητὼ (λήθη) ἡττᾶται ὑπὸ τοῦ Ἑρ-
μοῦ τουτέστι τοῦ προφορικοῦ λόγου, ὁ Ἀπόλλων ὑπὸ τοῦ Πο-
σειδῶνος, ἡ Ἄρτεμις (σελήνη) ὑπὸ τῆς Ἥρας (τοῦ ἀέρος). Ἡ

δὲ Ἀθηνᾶ ἐτυμολογεῖται Ἀθήνη, ἀθήλη, ἢ ἀθελᾶ ἡ μὴ θηλά-
ζουσα, καὶ ἐκ τοῦ αἰθέρος καὶ ναίω, ὥστε Ἀθηναία σημαίνει
Αἰθερονaία. Ἡ δὲ Τριτογένεια ἀνεφέρετο εἰς τὰ τρία μέρη τῆς
φιλοσοφίας, καὶ αἱ τρεῖς τοῦ Κερβέρου κεφαλαί, καὶ ἡ τῆς Ἀ-
θηνᾶς γέννησις ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς δὲν ἀντιφάσκει τῇ
ἕδρᾳ τοῦ λόγου (Γαλην. Ἱππ. καὶ Πλ. III, 8. Cicer. N. Δ. I,
15). Ὁ δὲ Διόνυσος ἐσήμαινε τὸν οἶνον, ἡ δὲ Δήμητρα τὸν
καρπὸν ἢ ὁ μὲν τὸ γόνιμον καὶ τρόφιμον πνεῦμα, ἡ δὲ τὸ τρό-
φιμον τῆς γῆς (Πλούτ. περὶ Ἴσιδ. 40. Δήμητρα καὶ κόρη τὸ
διὰ τῆς γῆς καὶ τῶν καρπῶν διῆκον πνεῦμα). Ἐπειδὴ δ' ἐκ
τοῦ ἡλίου προέρχεται, συνεταύτισεν ὁ Κλεάνθης τὸν Διόνυσον
μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος (Macrob. Sat. I, 18)· ὁμοίως δ' ἐξήγουν
καὶ τὸν διαμελισμὸν τοῦ Διονύσου ὑπὸ τῶν Τιτάνων, τὴν ἁρ-
παγὴν τῆς κόρης κλπ. κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν (Cic. N. Δ. II,
26. Πλουτ. Ἰσιδ. 66). Αἱ δὲ μοῖραι ἐσήμαινον τὴν δικαίαν
καὶ ἀμετάτρεπτον προδιάταξιν τῆς εἱμαρμένης (Στοβ. ἐκλ. I,
180. Πλουτ. Στ. ἐν. 47. Εὐσέβ. εὐαγ. προπ. VI, 8, 7). Αἱ
δὲ χάριτες παρίστων τὰς ἀρετὰς τῆς εὐεργεσίας καὶ εὐγνωμο-
σύνης, αἱ δὲ Μοῦσαι τὴν θείαν τῆς ἐπιστήμης καταγωγήν.
(Sen. Ben. I, 3). Ὁ δ' Ἄρης ἐσήμαινε τὸν πόλεμον, δύναμιν
διαλυτικήν, ἡ δ' Ἀφροδίτη τὴν ἀκράτητον ἐπιθυμίαν ἤτοι τὴν
ἀφροσύνην, καὶ κατ' ἄλλους δύναμιν ἑνωτικήν. Ὁ δὲ Πὰν ἀνε-
φέρετο εἰς τὸ πᾶν· ὁ δ' οὐρανὸς ἦτο (αἰθὴρ) πατήρ, ἡ δὲ γῆ
μήτηρ, ὁ Κρόνος ὁ χρόνος, ὃς καταναλίσκει τὰς ἐποχάς, ὡς ὁ
Κρόνος τὰ τέκνα αὐτοῦ· ὡς ὁ χρόνος διὰ τῆς τῶν ἄστρων κυ-
κλήσεως ὁρίζεται, οὕτω καὶ ὁ Κρόνος δεσμεύεται ὑπὸ τοῦ Διός,
κωλυομένης δηλαδὴ τῆς μεταβολῆς τῆς φύσεως.

Ἵνα δὲ ἐπιδείξωσι τὸν σοφὸν αὐτῶν ἀνέφερον τὸν Ἡρακλέα
καὶ Ὀδυσσέα (Sen. ben. I, 13)· καὶ ὁ μὲν Ἡρακλῆς ἐσήμαινε
τὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἀκαταμάχητον λόγον (Πλουτ. περὶ Ἴσ. 40).
καὶ ὑπετίθετο διδάσκαλος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους μεμυημένος
τὴν οὐράνιον σοφίαν· κατέβαλε τὸν κάπρον, τὸν λέοντα, τὸν
ταῦρον, τουτέστι τὰς ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας, ἀπεδίωξε τὴν ἔλα-
φον τουτέστι τὴν δειλίαν, ἐκαθάρισε τὴν κόπρον τοῦ Αὐγείου,

κλπ. καὶ πάντα τὰ ἆθλα αὐτοῦ ἀνέφερον εἰς τὰς ἑαυτῶν θεωρίας. Τὸν δ' Ὀδυσσέα παρίστων ὡς πρωτότυπον πασῶν τῶν ἀρετῶν καὶ ἐχθρὸν πασῶν τῶν κακιῶν· οἷον ἀποφεύγει τὴν χώραν τῶν Λωτοφάγων, τουτέστι τὴν χώραν τῶν αἰσχρῶν ἡδονῶν, τυφλοῖ τὸν Κύκλωπα τουτέστι τὴν ἀγρίαν ὀργήν, δεσμεύει τοὺς ἀνέμους, ἀσφαλίζει τὴν ναυτιλίαν δι' ἀστρολογίας, νικᾷ τὸ θέλγητρον τῆς ἡδονῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς Κίρκης, ἐρευνᾷ τὰ μυστήρια μέχρι τοῦ Ἅδου, μανθάνει ὑπὸ τῶν Σειρήνων τὴν ἱστορίαν πάντων τῶν αἰώνων, σώζεται ἐκ τῆς Χαρύβδεως, τουτέστι τῆς ἀκρασίας, καὶ τῆς Σκύλλης, τουτέστι τῆς ἀναιδείας, καὶ νικᾷ τὴν ὑλικὴν ἐπιθυμίαν. Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ Στωϊκοὶ πάντας τοὺς μύθους εἰς ἀλληγορίαν ἀνέλυσαν ἀγνοοῦντες, ὅτι εἰς αὐτοὺς παρεισάγουσιν ἀλλότρια, καὶ τὰ αὐτὰ πρόσωπα εἰς σύμβολα μεταβαλλόμενα φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν ἐξαφανίζονται (Zeller Phil. d. Gr. III, σ. 310 καὶ ἐφ.). Ταῦτα δέ, ἃ φαίνονται παιδιαί, ἦσαν τοῖς Στωϊκοῖς σπουδαῖα, καὶ ἐθεωροῦντο ὑπ' αὐτῶν ὡς μέσα τῆς σωτηρίας τῆς τῶν πολλῶν πίστεως. Περὶ δὲ τῆς μαντικῆς λέγοντες δὲν παρεδέχοντο τὰς συνήθεις περὶ χρησμῶν καὶ σημείων καὶ μαντικῆς παραστάσεις (Cic. div. I, 3. Δ. Λ. VII, 149. Cic. de fato 7), οὐδὲ συνεφώνουν τοῖς Ἐπικουρείοις, ὅτι ἡ μαντικὴ οὐδέν ἐστι χρήσιμον, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ θεὸς ἐφρόντιζε περὶ τῶν ἀνθρώπων, ἡ πίστις αὕτη ἐφαίνετο αὐτοῖς παρηγορητική, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποῤῥίψωσι τὴν μαντικήν (1)· ὕμνουν δὲ μάλιστα αὐτὴν ὡς ἀπόδειξιν τῆς τῶν θεῶν ὑπάρξεως καὶ τοῦ κράτους τῆς θείας προνοίας (Cicer. N. Δ. II, 5, 13. Σεξτ. Μαθ. IX, 132)· ἐτεκμαίροντο δὲ ὅτι, ἐὰν ὦσι θεοί, πρέπει νὰ ἦναι καὶ μαντικὴ ὡς μέγιστον δῶρον τῶν θεῶν (2). Ἡ ἔννοια τῆς εἱμαρμένης καὶ ἡ φύσις ἡ ἀνθρωπίνη ἐφαίνοντο τῷ Ποσειδωνίῳ ὅτι φέρουσιν εἰς τὴν μαντικήν (Cicer. div. I, 8, 125). Πῶς ὅμως ἠδύναντο

(1) Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. IV, 3, 5. Τὸ χρειῶδες αὐτῆς βιωφελές, δι' ὃ καὶ μάλιστα Χρύσιππος δοκεῖ ὑμνεῖν τὴν μαντικήν.

(2) Cic. div. I, 5, 9. Δ. Λ. VII, 149. Καὶ μὴν καὶ μαντικὴν ὑφεστάναι πᾶσάν φασιν, εἰ καὶ πρόνοιαν εἶναι.

τὴν μὲν μαντικὴν νὰ παραδέχωνται τὰ δ' ἐπὶ τῆς ἀμέσου θείας ἐνεργείας στηριζόμενα θεῖα σημεῖα νὰ ἀποῤῥίπτωσιν; οὗτοι τὰ θαυμάσια παρεδέχοντο ὡς κατὰ φύσιν (Cic. div. I, 3, 6. Δ. Λ. VII, 149).

Καὶ ὁ Παναίτιος ἀπέῤῥιπτε τὰ σημεῖα, τὴν μαντικὴν καὶ τὴν ἀστρολογίαν. Οἱ Στωϊκοὶ ζητοῦσι νὰ σώσωσι τὰ σημεῖα καὶ τὴν μαντικὴν ὑποθέτοντες φυσικὴν συνέχειαν μεταξὺ σημείων καὶ χρησμῶν (Sen. qu. nat. II, 32)· καὶ τὰ ἐντόσθια τῶν σφαγίων καὶ οἱ οἰωνοὶ ἐφαίνοντο αὐτοῖς σημεῖα φυσικὰ γενησομένων πραγμάτων (Cic. div. II, 43)· ἀλλ' οὐδὲ τὴν δυσχέρειαν ἠδύναντο νὰ ἀποφύγωσι καὶ ἑπομένως τὴν ἔνστασιν, ὅτι ἐὰν ἡ προδιάταξις ἦναι ἀμετάτρεπτος, εἶναι καὶ πᾶσα ἰδία ἐνέργεια περιττή, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ταύτῃ ἡ μαντικὴ εἶναι ἄχρηστος (Cicer. vit. I, 38)· διὰ τοῦτο παραδεχόμενοι οἱ Στωϊκοὶ καὶ τὴν μαντικὴν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης προδιατεταγμένων αἰτίων δὲν ἠδυνήθησαν τὴν δυσχέρειαν ταύτην νὰ ἀπομακρύνωσιν (Cic. div. II, 63. Sen. qu. nat. II, 37).

Ἡ μαντικὴ ὑφίσταται ἐν τῇ δυνάμει τοῦ γινώσκειν καὶ ἑρμηνεύειν τὰ σημεῖα (1)· ἡ δύναμις ὅμως αὕτη εἶναι φυσικὴ ἢ τεχνικὴ καὶ ἐπιστημονική (2)· ἡ φυσικὴ μαντικὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς συγγενείας τοῦ θεοῦ μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς (Cic. div. I, 30. Πλουτ. ἀρεσκ. V, 1)· αὕτη δ' ἐμφανίζεται ἐν ἐνυπνίοις καὶ ἐνθουσιασμῷ, διότι αἱ θεῖαι ἀποκαλύψεις εἰσὶ καθαρώτεραι, οὖσαι ἐνέργειαι, ἃς ἡ ψυχὴ λαμβάνει ἐκ θεοῦ ἢ ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀέρι διαμενουσῶν ψυχῶν ἤτοι δαιμόνων· (Cic. II, 11, 26. Πλουτ. 6. Ὁμηρ. 212. Στοβ. ἐκλ. II, 238)· εἴδη δὲ μαντικῆς ἀναφέρονται τὸ ὀνειροκριτικόν, τὸ οἰωνοσκοπικὸν καὶ τὸ θυτικόν· καὶ ἐξωτερικαὶ ἐντυπώσεις παράγουσιν ἐνθουσιασμὸν

(1) Σεξτ. Μαθ. IX, 132. Δύναμις θεωρητικὴ καὶ ἐξηγητικὴ τῶν ὑπὸ θεῶν ἀνθρώποις διδομένων σημείων. Στοβ. ἐκλ. II, 122.

(2) Πλουτ. 6. Ὁμηρ. 212. Τῆς μαντικῆς τὸ μὲν τεχνικόν, οἷον ἱεροσκοπία καὶ οἰωνοὶ καὶ τὸ περὶ φήμας καὶ κληδόνας καὶ σύμβολα, ἅπερ συλλήβδην τεχνικὰ προσηγόρευσαν· τὸ δὲ ἄτεχνον καὶ ἀδίδακτον, τουτέστιν ἐνύπνια καὶ ἐνθουσιασμούς.

οἷον μουσική, ἐντύπωσις ὀρέων καὶ δασῶν καὶ ποταμῶν, καὶ θαλασσῶν κτλ. Ἡ τεχνικὴ μαντικὴ στηρίζεται ἐπὶ παρατηρήσεως καὶ εἰκασίας (Cic. I, 18, 34). Ὁ ἐποπτεύων τὴν συνέχειαν τῶν αἰτίων δὲν ἔχει χρείαν παρατηρήσεως· διότι δύναται ἐκ τῶν αἰτίων νὰ παραγάγῃ τὴν ὅλην σειρὰν τῶν γεγονότων. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο δυνατὸν εἶναι μόνον τῷ θεῷ, συμπεραίνει ὁ ἄνθρωπος τὰ γενησόμενα ἐκ τῶν σημείων (Cic. div. I, 56).

Ὡς δὲ εἴδη σημείων ἀναφέρονται τὸ ὀνειροκριτικόν, τὸ οἰωνοσκοπικὸν καὶ τὸ θυτικόν· ἔτι δὲ ἀναφέρονται μαντική, θεοληπτική, ἀστρομαντική, λογικὴ (τουτέστιν ἑρμηνεία τῶν λογίων, ἡ πρόρρησις δι' ὀνείρων)· ἐπειδὴ ἡ ἑρμηνεία τούτων τῶν σημείων εἶναι ἔργον τῆς τέχνης, δύναται ἕκαστος νὰ σφάλλῃ ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ· διὰ τοῦτο πρὸς ἀσφάλειαν συντελεῖ ἐν μέρει μὲν ἡ παράδοσις τὴν σημασίαν παντὸς σημείου ὁρίζουσα ἐκ πολυχρονίου πείρας, ἐν μέρει δὲ καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ μάντεως· ἡ ἀγνότης τῆς καρδίας εἶναι εἷς τῶν οὐσιωδῶν ὅρων τῆς ἐκβάσεως. (Cic. div. I, 53).

Ἡ δὲ περὶ μαντικῆς τῶν Στωϊκῶν θεωρία ἦτο ἄμεσος πρόδρομος τῆς περὶ τὴν ἀποκάλυψιν πίστεως τῶν νέων Πυθαγορείων καὶ νέων Πλατωνικῶν.

Οἱ Στωϊκοὶ ἠγωνίσαντο τὴν περὶ μαντικὴν πίστιν νὰ συνδιαλλάξωσι μετὰ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτῶν ἀρχῶν, τὴν θρησκείαν μετὰ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀποτυχία ὅμως αὕτη αὐτῶν δεικνύει, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ὅλως δὲν ἐξαρκεῖ, ἀλλὰ δεῖται θρησκευτικῶν παραδόσεων· ἀλλ' ἐν τῇ τῶν Στωϊκῶν θεωρίᾳ ἐπικρατέστερον τοῦ θεωρητικοῦ φαίνεται τὸ πρακτικὸν ἐνδιαφέρον, καὶ ἡ συγγένεια αὐτῆς μετὰ τῆς θεωρίας τῶν σχολῶν τῶν καταστησασῶν τὴν ἀλήθειαν τῆς γνώσεως ἀμφίβολον καὶ ζητησασῶν τὰς ἐλλείψεις αὐτῆς διὰ θείας ἀποκαλύψεως ν' ἀναπληρώσωσιν.

Τῶν δ' ὑστέρων Στωϊκῶν Διογένης ὁ Βαβυλώνιος καὶ Ζήνων ὁ Ταρσεύς, μαθηταὶ Χρυσίππου, κατέστησαν ἀμφίβολον τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἀρχαίων Στωϊκῶν περὶ τῆς τῶν ὅλων ἐκπυρώσεως (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV, 18. Στοβ. ἐκλ. II, 114. Δ. Λ. VII, 88. 105). Μαθητὴς δὲ Διογένους ἦτο Ἀντίπατρος ὁ Ταρσεύς·

οὐδ' οὗτος ἠκολούθησε τοῖς ἀρχαίοις Στωϊκοῖς· ἐν δὲ τῷ περὶ θεῶν ἔλεγεν, ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ζῶον μακάριον καὶ ἄφθαρτον καὶ εὐποιητικὸν ἀνθρώπων (Πλουτ. Στ. ἐν. Cic. offi. III, 12)· ἐν δὲ τῇ περὶ ἐλευθερίας θεωρίᾳ δὲν συνεφώνει τῷ Χρυσίππῳ, διότι ἔλεγεν ὅτι δὲν ἀρκεῖ, ὅτι ἡ βούλησις ἤρτηται ἐκ τῶν ἐντὸς καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ἐκτός, διότι ἡ βούλησις οὖσα τῆς φύσεως ἐνέργεια εἶναι ὑπὸ τὸν νόμον τῆς φύσεως. (Νεμ. περὶ φύσ. ἀνθρ. 291).

Ὁ Παναίτιος ἐγεννήθη ἐν Ῥόδῳ περὶ τὸ 180 π. Χρ. (Στραβ. XIV, 2, 13), ἦτο μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀντιπάτρου (Cic. div. I, 3)· ἤκουσε δὲ καὶ Κράτητος καὶ Πολέμωνος (Στραβ. XIV, 5, 16)· ἔπειτα μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπου διέτριβεν, ἦτο φίλος Σκιπίωνος τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ μαθητὰς εἶχεν οὐκ ὀλίγους καὶ διά τε τὸ γλαφυρὸν καὶ ὑψηλὸν ὕφος εἰσήγαγεν εἰς Ῥώμην τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν. (Cic. leg. III, 6. off. I, 26. fin. IV, 9)· συνώδευσε δὲ καὶ Σκιπίωνα τὸν Ἀφρικανὸν εἰς Ἀλεξάνδρειαν τῷ 143 π. Χρ. (Cic. Acad. II, 215). Μετὰ δὲ τὸν τοῦ Ἀντιπάτρου θάνατον διεδέχθη τὴν σχολὴν ἐν Ἀθήναις, ἧς μέχρι τοῦ 112 π. Χρ. προΐστατο. Ὡς συγγραφεὺς δὲ καὶ διδάσκαλος μεγάλην ἔχαιρεν ὑπόληψιν· ἀλλ' εἰς τὴν θεωρίαν τῶν Στωϊκῶν ἐπήνεγκε τροποποιήσεις· καίτοι δὲ τὴν διαίρεσιν τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας παρεδέχετο, ἠσχολεῖτο ὅμως περὶ τὸ πρακτικὸν αὐτῆς ζητῶν αὐτὴν νὰ καταστήσῃ εὐληπτοτέραν (Cic. fin. IV, 28. off. I, 2). Περὶ δὲ τὸ πρακτικὸν ἀσχολούμενος ἐζήτει νὰ σμικρύνῃ τὰς ἐπιστημονικὰς ἀντιθέσεις, νὰ ἐξισώσῃ καὶ συνδέσῃ· κατὰ δὲ τοῦτον τὸν τρόπον κατέστη μᾶλλον ἀνεξάρτητος τῆς τῶν προκατόχων αὐτοῦ θεωρίας· ἀνεγνώριζε δὲ καὶ ἐξετίμα καὶ ἄλλους φιλοσόφους ὡς τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Ξενοκράτην, τὸν Θεόφραστον καὶ τὸν Δικαίαρχον, καὶ ἐθαύμαζε τὸν Πλάτωνα (Cic. fin. IV, 28. Tusc. I, 32).

Ὁ Παναίτιος παρεδέχετο δόγματα καὶ ἄλλων σχολῶν προκρίνων τὴν Ἀριστοτελικὴν περὶ ἀϊδιότητος κόσμου θεωρίαν μᾶλλον τῆς Στωϊκῆς περὶ ἐκπυρώσεως. (Cic. Tusc. I, 32). Ἀντὶ δὲ τῶν ὀκτὼ τῆς ψυχῆς μερῶν παρεδέχετο ἕξ· διότι τὸ μὲν φωνητικὸν τῆς καθ' ὁρμὴν κινήσεως μέρος ἔλεγε, τὸ δὲ σπερ-

ματικὸν οὐ τῆς ψυχῆς μέρος, ἀλλὰ τῆς φύσεως. (Νεμ. περὶ φύσ. ἀνθρ. 15).

Ὁ Παναίτιος διακρίνας ψυχὴν καὶ φύσιν ὑπέθετεν αὐτὰς διαφόρους, καὶ ἑπομένως τοῖς περιπατητικοῖς συμφωνῶν διῄρεσε τὰς ἀρετὰς εἰς θεωρητικάς τε καὶ πρακτικὰς (Δ. Λ. VII, 92).

Διέφερε δ' ὁ Παναίτιος τῶν ἀρχαίων Στωϊκῶν ὡς ἀποῤῥίψας τὴν τοῦ σοφοῦ ἀπάθειαν καὶ ζητῶν νὰ μετριάσῃ τὴν Στωϊκὴν αὐστηρότητα, καὶ εἰς τοῦτο ἀπέβλεπε τὸ περὶ καθηκόντων σύγγραμμα αὐτοῦ, ὃ ὁ Κικέρων εἶχε παράδειγμα τὸ αὐτοῦ συγγράψας (Cic. off. III, 3, 13)· καὶ ἐν τῇ περὶ μαντικῆς τῶν Στωϊκῶν θεωρίᾳ δὲν συνεφώνει, αὐτὴν ἀνυπόστατον λέγων (Δ. Λ. VII, 149). Μαθηταὶ δὲ Παναιτίου ἀναφέρονται πολλοί, οἷον Μνήσαρχος ὁ διάδοχος τοῦ Παναιτίου καὶ διδάσκαλος τοῦ Ἀντιόχου· οὗτος ἐζήτησε νὰ ἑνώσῃ τὴν Στωϊκὴν θεωρίαν μετὰ τῆς Ἀκαδημαϊκῆς, (Cicer. de orat. I, 18, 83).

Καὶ ὁ Ἑκάτων μαθητὴς Παναιτίου ἀπεμακρύνθη τῆς τῶν Στωϊκῶν ἠθικῆς (Cicer. off. III, 15).

Ὁ Ποσειδώνιος ἐγένετο 84 ἐτῶν, ἦλθεν εἰς Ῥώμην ἐπὶ Μαρίου καὶ ἦτο σύγχρονος τοῦ Στράβωνος, (Στραβ. XVI, 2, 10), ἀνὴρ πολυμαθέστατος· ὁ Ποσειδώνιος ἕπεται τῷ Παναιτίῳ· δεχόμενος τὴν περὶ ἐκπυρώσεως θεωρίαν ὑπεράσπισε καὶ τὴν μαντικὴν καὶ τὴν περὶ τοὺς δαίμονας πίστιν· τὸ δ' ἠθικὸν ὑπέθετε καὶ οὗτος ἀνώτερον τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ. (Στραβ. III, 2. Sen. ep. 90).

Ἀπὸ δὲ τῶν Στωϊκῶν μακρυνθεὶς προσεγγίζει τοῖς περιπατητικοῖς ἐν τῇ περὶ φύσεως θεωρίᾳ, καὶ τὸν Πλάτωνα θαυμάζων παρεδέχετο τὰς δόξας αὐτοῦ περὶ παθῶν καὶ δυνάμεων ψυχῆς (Γαλην. Ἱππ. καὶ Πλ. IV, 3)· καὶ ὅτι τὰ μὲν πάθη πηγάζουσιν ἐκ τοῦ θυμοειδοῦς καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ. Τὰς δυνάμεις ὅμως δὲν ἀνεγνώριζεν ὡς μέρη ψυχῆς, ἀλλ' ὡς δυνάμεις διαφόρους τῆς αὐτῆς οὐσίας, ἧς τὴν ἕδραν ἐν τῇ καρδίᾳ ἔθετεν (1).

(1) Γαλην. Ἱππ. καὶ Πλ. VI, 2. ὁ δ' Ἀριστοτέλης τε καὶ ὁ Ποσειδώνιος εἴδη μὲν ἢ μέρη ψυχῆς οὐκ ὀνομάζουσι, δυνάμεις δ' εἶναί φασι μιᾶς οὐσίας ἐκ τῆς καρδίας ὁρμωμένης.

Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον συνεφώνει τῷ Ἀριστοτέλει περὶ ψυχῆς βαθμίδων ἀποδοὺς τὸ ἐπιθυμητικὸν τοῖς φυτοῖς, τὸ θυμοειδὲς τοῖς ζώοις καὶ τὸ λογιστικὸν τοῖς ἀνθρώποις. Περὶ δὲ ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας τοῖς Στωϊκοῖς δὲν ἀντέφασκεν. (Cic. off. I, 45).

Οὐ μόνον δ' ἡ ἀνθρωπολογία αὐτοῦ δεικνύει μῖξιν ἀλλοτρίων στοιχείων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μίξει Πλατωνικῶν καὶ Ἀριστοτελικῶν ἰδεῶν δείκνυταί τις μετασχηματισμὸς τῆς Στωϊκῆς θεωρίας· τοῦτο δὲ δεικνύει, ὅτι ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία τηρήσασα τὰς ἀρχὰς αὐτῆς δὲν ἀπέκρουε στοιχεῖα ἀλλότρια, ἀλλὰ συνείχετο μετ' ἄλλων καὶ θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς (Cic. div. I, 30. Δ. Λ. VII, 128. Sen. ep. 87).

Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πρακτικοῦ ὑπὲρ τὸ θεωρητικὸν εἶναι ὁ χαρακτὴρ τοῦ συστήματος τῶν Στωϊκῶν· διὰ τοῦτο οἱ Στωϊκοὶ τὴν ἐπιστήμην δὲν ὑπελάμβανον τέλος, ἀλλὰ μέσον τῆς ἀρετῆς ὡς τέλους. Ἡ δ' ἀρετὴ ὑφίσταται ἐν τῇ παραδόσει καὶ ὑποταγῇ τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τὸ ὅλον, ὑπὸ τὸν κοινὸν νόμον, καὶ εἶναι ἁρμονία τοῦ ἀνθρώπου μεθ' ἑαυτοῦ, κυριαρχία τοῦ λόγου ὑπὲρ τὰ πάθη· ἀμφότερα δ' ἑνοῦνται, ὅτι ἔστι τι ὂν λογικόν, εἰς ὃ ὁ ἠθικὸς νόμος ἀναφέρεται, ὃς φύσει ὢν ἐκτελεῖται δι' ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας· ἐν τῇ ἠθικῇ τῶν Στωϊκῶν συνενοῦνται τὸ αἴτημα ὅτι ἕκαστος ζῇ διὰ τὸ ὅλον, τὴν κοινωνίαν, καὶ δι' ἑαυτὸν ποιῶν ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον πάντων. Τούτων δὲ τὸ μὲν διδάσκει τὸν ἄνθρωπον νὰ ζητῇ τὴν μετ' ἄλλων κοινωνίαν, τὸ δὲ νὰ μὴ ἔχῃ χρείαν αὐτῆς· ἐκ τῆς κοινωνίας προέρχεται ἡ δικαιοσύνη, ἡ μετ' ἄλλων συμβίωσις, ἡ φιλανθρωπία, ἐκ δὲ τῆς αὐταρκείας προέρχεται ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία καὶ εὐδαιμονία τοῦ ἐναρέτου· ἡ μὲν κοινωνία ὑψοῦται εἰς κοσμοπολιτισμόν, ἡ δ' ἀπὸ τῆς κοινωνίας ἀπομάκρυνσις τοῦ σοφοῦ εἰς αὐτάρκειαν. Ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ περιέχει πάντα, ὅσα ὁ ἄνθρωπος νὰ ζητήσῃ δύναται, ἐξαρτᾶται μόνον ἐξ αὐτῆς ἡ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία· μόνη ἡ ἀρετὴ ἐστιν αὐτοῖς ἀγαθόν, μόνη ἡ κακία κακόν· ὅσα δὲ τῇ ἀρετῇ δὲν συνέχονται, ταῦτά εἰσιν ἀδιάφορα· ἡ δ' ἀρετὴ ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως θεμελιουμένη εἶναι κατὰ

φύσιν, ὁρίζεται δὲ διαφόρως κατά τε τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐμφάνισιν αὐτῆς· ἐπειδὴ δ' ἡ ἀρετὴ ἐν τῇ κατὰ λόγον ἐνεργείᾳ ὑφίσταται, ὁ δὲ λόγος εἶναι εἷς, πρέπει νὰ ἦναι μία καὶ ἡ ἀρετή· ἐπομένως ἢ ὅλην αὐτὴν νὰ ἔχωμεν δυνάμεθα ἢ μηδαμῶς· ἐντεῦθεν καὶ ἡ τῶν σπουδαίων καὶ φαύλων ἀντίθεσις προέρχεται. Ἐὰν δὲ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς κτᾶται ἡ ἀρετή, εἶναι δῆλον, ὅτι ὁ σοφὸς πράγματι δὲν ὑπάρχει, οἷον περιγράφουσιν, ἐπομένως οὐδ' ἡ ἀντίθεσις τῶν σπουδαίων καὶ φαύλων.

Ὁ Ζήνων ἐζήτησε δι' ἐπιστημονικῆς γνώσεως τῶν τοῦ παντὸς νόμων νὰ θεμελιώσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἀρετῆς, καὶ ἱδρυτὴς τῆς Στωϊκῆς σχολῆς ἐγένετο, διότι προσέθηκε τῷ Κυνισμῷ τὰς ἐπιστημονικὰς ἰδέας, ἃς ἐκ Πολέμωνος, Στίλπωνος, καὶ προτέρων φιλοσόφων παραλαβὼν συνέδεσεν· καὶ ἐπὶ τοῦ συνδέσμου τῆς ἠθικῆς μετὰ τῆς μεταφυσικῆς θεμελιοῦται ἡ θρησκευτικὴ κατάστασις τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, ἥτις διὰ τοῦτο ἔλαβεν ἱστορικὴν σημασίαν ἐν χρόνῳ, ἐν ᾧ ἡ ἐπιστημονικὴ δύναμις ἦτο ἐν παρακμῇ.

Οἱ Στωϊκοὶ παραλαβόντες ἐκ προτέρων συστημάτων, ὅσα τὴν ἠθικὴν ὑπεστήριζον, ἀνέφερον διὰ τοῦτο τὴν καταγωγὴν τῆς αὐτῶν φιλοσοφίας εἰς τὸν Ἀντισθένην καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸν Σωκράτην· διότι ἐκ μὲν τῶν Κυνικῶν παρέλαβον τὴν αὐτάρκειαν τῆς ἀρετῆς, τὴν διαφορὰν τῶν ἀγαθῶν, κακῶν καὶ ἀδιαφόρων, τὴν περὶ τοῦ σοφοῦ ἰδέαν, τὴν ἀναγωγὴν τῶν ἐκτὸς εἰς τὸ συνεπιγνωστικὸν καὶ τὸ κράτος τῆς ἠθικῆς βουλήσεως, τὴν περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν θεωρίαν, τὴν ἰδέαν ἑνὸς θεοῦ κατ' ἀντίθεσιν τῶν πολλῶν, τὴν ἀλληγορικὴν τῶν μύθων ἐξήγησιν. Ἐκ δὲ τοῦ Σωκράτους τὴν ταυτότητα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀρετῆς, τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ ἀρετὴ μία καὶ διδακτή ἐστι, τὴν τελεολογικὴν ἐξήγησιν καὶ τὴν περὶ τὴν πρόνοιαν πίστιν. Οἱ Στωϊκοὶ ὅμως διέφερον τῶν Κυνικῶν· διότι οἱ Στωϊκοὶ τὴν ἀρετὴν αὐτάρκη καὶ μόνον ἀγαθὸν παρεδέχοντο, δὲν παρεδέχοντο ὅμως ὅτι ἀπολύτως ἀντίκεινται τῷ ἐκτὸς κόσμῳ· οἱ Στωϊκοὶ ἀνεγνώριζον τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἀρετῆς οὐχὶ ἀδιαφόρους, καὶ οὐ μόνον τὴν ἀπὸ τῶν ἐκτὸς ἀνεξαρτησίαν παρεδέχοντο, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ φύσιν ζῆν, ὅπερ ἐστὶ τὸ σύμφωνον τοῖς τοῦ παντὸς νόμοις καὶ τοῖς τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας.

Οἱ Στωϊκοὶ ἄρα ὑπερτεροῦσι τοὺς Κυνικοὺς ἐπιστημονικῶς, καὶ ἡ ἠθικὴ αὐτῶν εἶναι ἥμερος καὶ ἐλευθέρα. Προσέτι δὲ οἱ Στωϊκοὶ εἰσι πολυμαθεῖς, ἀναγνωρίζουσιν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῶν ἐκτός, παραδέχονται τὴν κοινωνίαν, τὸν κοσμοπολιτισμόν, τὴν κοινὴν συμπάθειαν· οἱ δὲ Κυνικοὶ ἀδιαφορίαν πρὸς πάντα. Οἱ δὲ Στωϊκοὶ διέφερον καὶ τοῦ Σωκράτους, διότι οὗτοι τὴν ἐπιστήμην ὑπέλαβον μέσον.

Ἀνέπτυξαν δὲ τὴν μὲν θεωρίαν αὐτῶν ἐκ τῶν Μεγαρικῶν καὶ τοῦ Ἡρακλείτου, τὴν δ' ἠθικὴν ἐκ τῶν Κυνικῶν, τὴν δὲ λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὴν φυσικὴν αὐτῶν ἀνέπτυξαν μὲν ἐκ τοῦ Ἡρακλείτου, τὴν ὑποταγὴν πάντων ὑπὸ τὸν κοινὸν νόμον, τὸν κοινὸν λόγον, τὴν μεταβολὴν τῆς ὕλης εἰς τὰ στοιχεῖα, τὴν κατὰ περιόδους γένεσιν καὶ ἐκπύρωσιν τοῦ κόσμου, τὴν ἀϊδιότητα τοῦ παντός, τὴν ταυτότητα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ δαίμονος κτλ. Ἡ φυσικὴ ὅμως τῶν Στωϊκῶν εἶναι τελεολογική, καὶ τὸν λόγον, ὃν ὁ Ἡράκλειτος ὡς φυσικὴν δύναμιν ἐκλαμβάνει, ὑποθέτουσιν ὡς πρόνοιαν.

Ἡ δ' ἀναμόρφωσις αὕτη τῆς τοῦ Ἡρακλείτου φυσικῆς ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν προέρχεται ἐκ τῆς Σωκρατικῆς, Πλατωνικῆς καὶ Ἀριστοτελικῆς τελεολογίας, ἐξ ἧς ἡ περὶ ὕλης, τῶν τεσσάρων στοιχείων, τῶν σπερματικῶν λόγων δόξα κτλ.

Ἡ ὅλη τῶν Στωϊκῶν λογικὴ ἀνάγεται εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ὡς καὶ τὰ καθ' ἕκαστα τῆς ἠθικῆς αὐτῶν. Καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἀκαδημαϊκῶν παρέλαβον οἱ Στωϊκοὶ τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, τὴν ἐκ τοῦ ὑλικοῦ φυγήν, τὸ κατὰ φύσιν ζῆν κτλ.

Ὁ Ζήνων ἐν χρόνῳ διαφθορᾶς ζῶν ἠγωνίσατο εἰς τὸ ἐλευθερῶσαι ἀπ' αὐτῆς πάντας καὶ διὰ τοῦτο ἐστράφη εἰς τὸ πρακτικόν, διότι ἡ θεωρία εἰς ἀπελευθέρωσιν δὲν ἤρκει· καὶ ἐκ τῶν Κυνικῶν, τοῦ Ἡρακλείτου, Ἀκαδημαϊκῶν καὶ λοιπῶν παραλαβὼν ἐξέφρασε τὸν χαρακτῆρα ἐκείνου τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ εἶχεν ἀπολεσθῇ ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτειῶν, καὶ εἶχεν

ἀνατείλει ἡ ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ· ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ ἀντεπροσώπευεν ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία τὰς ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, καθ' ἃς ἔπρεπεν ὁ ἄνθρωπος δι' ἠθικῆς βουλήσεως καὶ λογικῆς γνώσεως νὰ κατασταθῇ ἐλεύθερος καὶ εὐδαίμων. (Zeller eodem).

B. Σκεπτικὴ φιλοσοφία.

Ἡ Στωϊκὴ καὶ Ἐπικούρειος φιλοσοφία ὁρμῶνται ἀπὸ ὡρισμένων δογματικῶν ὑποθέσεων, αἱ δὲ σκεπτικαὶ σχολαὶ τὸ αὐτὸ τέλος νὰ ἀποκτήσωσι σκοποῦσαι ἀναιροῦσι πᾶσαν δογματικὴν ὑπόθεσιν. Εἰ καὶ αἱ σχολαὶ αὗται εἶναι διάφοροι, ἔχουσιν ὅμως τὸ ἐξαγόμενον κοινόν, ὅτι ἡ εὐδαιμονία ὑφίσταται ἐν τῇ ἀνεξαρτησίᾳ τοῦ νοῦ ἀπὸ τῶν ἐκτός, ἐν τῇ ἐπανόδῳ τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἑαυτόν.

Ἡ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη σκεπτικὴ φιλοσοφία βαδίζει παραλλήλως μετὰ τῶν συγχρόνων συστημάτων, διότι καὶ αὕτη ἐκλαμβάνει τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας οὐσιωδῶς πρακτικὸν καὶ συμφωνεῖ μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ἠθικῇ τοῦ βίου θεωρίᾳ, διότι τὸ τέλος, εἰς ὃ ἡ σκέψις νὰ φέρῃ σκοπεῖ, εἶναι ἡ ἀταραξία· αὕτη δὲ διαφέρει αὐτῶν, διότι ἀναιρεῖ πᾶσαν γνῶσιν καὶ πᾶν ἐνδιαφέρον τῶν ὄντων.

Ὥστε αἱ τρεῖς αὗται σχολαὶ ἐσωτερικῶς συγγενεύουσαι δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τρεῖς κλῶνες τοῦ αὐτοῦ δένδρου.

Ἡ Μεγαρικὴ διαλεκτικὴ καὶ ἡ Κυνικὴ θεωρία ἔλαβον τροπήν, ἥτις ἔφερεν εἰς ἀναίρεσιν παντὸς συνδέσμου τῶν ἐννοιῶν καὶ πάσης γνώσεως. Ὁ δὲ Πύῤῥων λέγεται ὅτι προετράπη εἰς τὴν ἀμφιβολίαν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς σχολῆς τοῦ Δημοκρίτου, ὅπερ ὅμως ὁ Ζέλλερος (σελ. 436. φυλ. τῶν Ἑλ. III) δὲν θεωρεῖ πιθανόν.

Ἐπειδὴ δ' ἡ Ἐπικούρειος καὶ Στωϊκὴ φιλοσοφία εἰσὶ τῆς σκεπτικῆς συγγενεῖς, ἑπόμενον ἦτο ὅτι ἡ σκέψις ἔλαβε τροφὴν ἐξ αὐτῶν, καὶ ἡ ἀνεπαρκὴς τοῦ δογματισμοῦ αὐτῶν ἐπιστημονικὴ θεμελίωσις καὶ ἡ τῶν ἠθικῶν καὶ φυσικῶν ἰσχυρισμῶν αὐτῶν ἀντίθεσις προεκάλεσε τὴν σκεπτικὴν διαλεκτικήν.

Τὸ ἀτομικὸν καὶ τὸ καθόλου, ἡ ἀτομικὴ ἀπομόνωσις καὶ ἡ

πανθεϊστικὴ τοῦ ἀτόμου παράδοσις τῷ καθόλου, ἀντέκειντο ἀλλήλοις ἐν ἀμφοτέροις τοῖς συστήμασιν· ἡ δ' ἀντίθεσις αὕτη ἐν τῇ σκέψει μεταβάλλεται εἰς οὐδετερότητα.

Κατὰ πόσον δὲ ἡ Ἐπικούρειος καὶ Στωϊκὴ φιλοσοφία ἐπηρέασαν τὴν Σκέψιν, ἀποδείκνυται ἐκ τούτου, ὅτι αὕτη μετὰ τὰ συστήματα τῶν Ἐπικουρείων καὶ Στωϊκῶν ἐξετάθη καὶ ἐπιστημονικῶς ἱδρύθη ὑπὸ τῆς νέας Ἀκαδημίας. Πρότερον μὲν ὁ Πύῤῥων ἔθεσε τὰς ἀρχὰς αὐτῆς, οὔτε ὅμως σχολὴ διαρκὴς ἱδρύθη, οὔτε θεωρία σκεπτικὴ ἀνεπτύχθη.

Ἐπειδὴ δ' ἡ σκέψις εἶναι διττή, ἥτε τῆς νέας Ἀκαδημίας καὶ ἡ τοῦ Πύῤῥωνος, καὶ ἡ μὲν τῆς νέας Ἀκαδημίας ἀναγνωρίζει τὴν ἐξ ὑποκειμένου γνῶσιν, ἡ δὲ τοῦ Πύῤῥωνος καὶ τὴν ἐξ ὑποκειμένου καὶ τὴν ἐξ ἀντικειμένου ἀποῤῥίπτει, εἶναι εὔλογον χάριν τῆς συνεχείας πρῶτον μὲν νὰ γείνῃ λόγος περὶ τῆς σκέψεως τῆς νέας Ἀκαδημίας, ἔπειτα δὲ περὶ τῆς τοῦ Πύῤῥωνος.

Α) Περὶ τῆς νέας Ἀκαδημίας.

Τινὲς ἀριθμοῦσιν Ἀκαδημίας πέντε, πρώτην μὲν τὴν Πλάτωνος καὶ τῶν ἀρχαίων Ἀκαδημαϊκῶν, δευτέραν δὲ τὴν ὑπ' Ἀρκεσιλάου ἱδρυθεῖσαν, τρίτην τὴν ὑπὸ Καρνεάδου, τετάρτην τὴν ὑπὸ Φίλωνος καὶ πέμπτην τὴν ὑπὸ Ἀντιόχου. (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑποτ. I, 220. Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XIV, 4).

Ἡ σχολὴ τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ Ξενοκράτους ἀπετρέπετο κατ' ὀλίγον ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ εἰς τὸ ἠθικόν· κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐξανέστη πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ θεωρητικοῦ. Κατὰ πόσον δ' ὁ Πύῤῥων εἰς τοῦτο συνετέλεσεν, οὐδὲν ἀκριβῶς γνωρίζεται· φαίνεται δὲ πιθανόν, ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος, ὁ ἱδρυτὴς τῆς νέας Ἀκαδημίας, ἐγίνωσκε τὰς ἰδέας τοῦ Πύῤῥωνος (Δ. Λ. IX, 114. IV, 28. Cic. Acad. II, 24). Ἐπειδὴ δὲ περὶ τῆς πρώτης, τῆς ἀρχαίας Ἀκαδημίας, εἴρηται, γενήσεται λόγος περὶ τῶν λοιπῶν καὶ πρῶτον περὶ τῆς δευτέρας τῆς ἱδρυθείσης ὑπ' Ἀρκεσιλάου.

Ὁ Ἀρκεσίλαος ἐγεννήθη τῷ 315 π. Χρ. ἐν Πιτάνῃ τῆς Αἰο-

λίδος (Δ. Λ. IV, 28. 38) καὶ ἤκουσε πρῶτον μὲν Θεοφράστου, εἶτα δὲ καὶ Κράντορος καὶ Πολέμωνος (Δ. Λ. IV, 24. 29)· ἐσπούδασε δὲ καὶ Μενέδημον τὸν Ἐρετριέα καὶ Διόδωρον τὸν Μεγαρικὸν καὶ Πύῤῥωνα (Δ. Λ. IV, 33). Πρὸ πάντων δ' ἐτίμα τὸν Πλάτωνα (Δ. Λ. IV, 32. Σεξτ. πυῤῥ. ὑπ. I, 234) δοξάζων ὅτι ἡ θεωρία αὐτοῦ δὲν διέφερε τῆς τοῦ Παρμενίδου, Ἡρακλείτου, Σωκράτους καὶ Πλάτωνος (Πλουτ. Κολωτ. 26).

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Κράτητος κατέσχε τὴν σχολὴν ἐκχωρήσαντος αὐτῷ Σωκρατίδου τινὸς (Δ. Λ. IV, 31, καὶ πρῶτος τὸν λόγον ἐκίνησε τὸν ὑπὸ Πλάτωνος παραδεδομένον καὶ ἐποίησε δι' ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως ἐριστικώτερον (Δ. Λ. IV, 28)· ἐτελεύτησε δὲ τὸ ἑβδομηκοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ (Δ. Λ. IV, 44). Πλὴν τινων ἐπιγραμμάτων (Δ. Λ. IV, 29) συνέγραψεν οὐδὲν (Δ. Λ. IV, 32). Ἐπειδὴ δ' οὐδὲ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Λακύδης συνέγραψε, τὰς δὲ δόξας αὐτοῦ ἐκ τῶν ἐναντίων αὐτοῦ γινώσκομεν, οἷον Χρυσίππου καὶ λοιπῶν, φανερὸν εἶναι ὅτι περὶ αὐτῶν πλήρη γνῶσιν νὰ λάβωμεν δὲν δυνάμεθα. Ὁ Κικέρων (de fin. bon. II, 1) ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος εἰσήγαγε τὴν Σωκρατικὴν μέθοδον, ἵνα ἀποδεικνύων διὰ τοῦ ὑπὲρ καὶ κατὰ φέρῃ εἰς σκέψιν ἐκφραζομένην ἐν τῷ οὐδὲν οἶδα, καὶ τὸ τοῦ Σωκράτους «ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα» ἰσχυρίζετο ὅτι δὲν γινώσκεται (1). Αὕτη δ' ἡ τοῦ Ἀρκεσιλάου μέθοδος εἶναι τὸ ἄξιον μνήμης τῶν ὅσα περὶ αὐτοῦ ἔχομεν.

Λέγεται ὅτι τοῖς εὐφυέσι τῶν ἑταίρων ἐδίδασκε τὰς θεωρίας Πλάτωνος· διὸ κατὰ μὲν τὸ πρόχειρον (τουτέστι πρὸς ἀναίρεσιν τῶν δογματικῶν) Πυῤῥώνειος ἐφαίνετο, κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν ἦτο δογματικός. (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑποτ. I, 234).

Οἱ Στωϊκοὶ τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν ἐθεώρουν κριτήριον τῆς ἀληθείας. Ὁ δ' Ἀρκεσίλαος ἀνῄρει αὐτοὺς δεικνύων, ὅτι ἡ καταληπτικὴ φαντασία δὲν εἶναι κριτήριον τῆς πραγματικῆς

(1) Cicer. Acad. I, 12. Itaque Arcesilas negabat esse quidquam, quod sciri posset, ne illud quidem ipsum, quod Socrates sibi reliquisset.

γνώσεως, ἐνὶ λόγῳ οὐδὲν ὑπάρχει κριτήριον, ἑπομένως οὐδὲν νὰ γνωρίσῃ τις δύναται.

Αἱ δ' ἀμφιβολίαι αὐτοῦ ἀπευθύνοντο καὶ κατὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ κατὰ τοῦ λόγου· αὐτὸς δ' ἐνόμιζεν, ὅτι μετὰ τῆς ἀναιρέσεως τῆς καταληπτικῆς φαντασίας ἀνέτρεπε καὶ τὸ δυνατὸν τῆς λογικῆς γνώσεως. Τὰς δὲ περὶ τούτου ἀποδείξεις ἐλάμβανεν ἐξ ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων, οἷον Ἐμπεδοκλέους, Παρμενίδου, Ἡρακλείτου, Δημοκρίτου, Σωκράτους καὶ Πλάτωνος, καὶ δὲν ἀπέτεινεν εἰς τὴν λογικὴν γνῶσιν, ἀλλὰ τὴν αἰσθητὴν, διότι μετ' αὐτῆς ἠβούλετο ν' ἀναιρέσῃ καὶ ἐκείνην (1).

Ἡ καταληπτικὴ φαντασία ἐθεωρεῖτο ὥς τι μεταξὺ δόξης καὶ ἐπιστήμης· ἀλλ' ὁ Ἀρκεσίλαος ἀπεδείκνυεν ὅτι τοιοῦτόν τι μεταξὺ δὲν ὑπάρχει, διότι οἱ σοφοὶ γινώσκουσιν, οἱ δ' ἀμαθεῖς δοξάζουσιν· διὰ τοῦτο ἡ καταληπτικὴ φαντασία καθίσταται ὄνομα ἁπλοῦν· ἐζήτει δὲ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ ἔννοια τῆς καταληπτικῆς φαντασίας περιέχει ἀντίφασιν, διότι ἡ κατάληψις εἶναι συγκατάθεσις, ἡ δὲ συγκατάθεσις δὲν ἀναφέρεται εἰς αἰσθητά, ἀλλ' εἰς ἰδέας καὶ κοινὰ ἀξιώματα. Οἱ Στωϊκοὶ ὡς γνώρισμα τῆς καταληπτικῆς φαντασίας ὑπελάμβανον τὴν δύναμιν τῆς πεποιθήσεως τὴν ὑπάρχουσαν αὐτῇ, οἱ δὲ σκεπτικοὶ παρετήρησαν ὅτι τοιαῦται φαντασίαι δὲν ὑπάρχουσιν, ὅτι τοιαύτη φαντασία δὲν εἶναι ἀληθὴς χωρὶς ἐνταυτῷ νὰ ἦναι ψευδής, χωρὶς δηλ. νὰ ἀποκλείῃ τὸ ἐναντίον (Cicer. Acad. II, 24)· ἐὰν δὲ βεβαιότης τῆς φαντασίας δὲν ἦναι δυνατὴ ἕπεται ὅτι οὐδὲ γνῶσις (2)· ἐπειδὴ ὁ σοφὸς δὲν ἀποδέχεται τὴν δόξαν, ἀλλὰ τὴν

(1) Πλουτ. Κολωτ. 1121. Σεξτ. Μαθ. VII, 151. 408· ἀλλὰ γὰρ αὕτη μὲν ἀπαραλλαξία τῶν τε καταληπτικῶν καὶ τῶν ἀκαταλήπτων φαντασιῶν, κατὰ τὸ ἐναργὲς καὶ ἔντονον ἰδίωμα παρίσταται· οὐδὲν δ' ἧττον δείκνυται τοῖς ἀπὸ τῆς Ἀκαδημίας καὶ ἡ κατὰ χαρακτῆρα καὶ ἡ κατὰ τύπον 412· εἴπερ οὖν ἡ ὅρασις καταλαμβάνεταί τι χρῶμα, φασὶν οἱ ἐξ Ἀκαδημίας, καὶ τὸ τοῦ ἀνθρώπου καταλήψεται; οὐ καταλαμβάνεται δὲ τοῦτο· οὐδ' ἄλλο τοίνυν καταλήψεται χρῶμα· ὥστε τὸ μὲν οὕτως αὐτὸ ποικίλλεσθαι, γινώσκειν ἡμᾶς· τὸ δ' ὅτι ἔστι τὸ κατ' ἀλήθειαν ἀγνοεῖν. Cicer. Acad. qu. II, 6.

(2) Μὴ οὔσης καταληπτικῆς φαντασίας οὐδὲ κατάληψις γενήσεται· ἦν γὰρ καταληπτικῇ φαντασίᾳ συγκατάθεσις· μὴ οὔσης δὲ καταλήψεως πάντα ἔσται ἀκατάληπτα. Σεξτ. 155.

ἐπιστήμην, δὲν μένει αὐτῷ ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀπέχῃ συγκαταθέσεως καὶ πεποιθήσεως· ὅθεν οὐδὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν, οὐδὲ τὸ ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα (1). Ἐὰν δ' οὐδ' ὁ σοφὸς νὰ γνωρίσῃ δύναται, φανερὸν εἶναι ὅτι πάντα εἰσὶ τῷ ἀνθρώπῳ σκοτεινά, ἀβέβαια (Cicer. Acad. I, 12). Ὁ Ἀρκεσίλαος ἀνῄρει ἀλλοτρίους θεωρίας καὶ ἐθεώρει τὰς τῶν Στωϊκῶν ἀποδείξεις καὶ τὰ τῶν ἐριστικῶν σοφίσματα ἄνευ ἀξίας.

Τὸ ἀξίωμα τῶν Στωϊκῶν καὶ Ἐπικουρείων, ὅτι μετὰ τῆς γνώσεως καὶ ἡ πρᾶξις ἀνῄρηται, ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν παρεδέχετο λέγων, ὅτι, ἵνα τελεσθῇ κίνησις τῆς βουλήσεως καὶ πρᾶξις, πεποίθησις δὲν εἶναι ἀναγκαία, ἀλλ' ὅτι ἡ φαντασία κινεῖ ἀμέσως τὴν βούλησιν, (Πλουτ. Κολωτ. 26), καὶ οὐδὲ γνώσεως ἔχομεν χρείαν ἐπὶ τὰς πράξεις, διότι εἰς τοῦτο ἀρκεῖ ἡ πιθανότης οὖσα διὰ τοῦτο ὁ μέγιστος τοῦ πρακτικοῦ βίου κανών. (Σεξτ. Μαθ. VII, 158). Ὅθεν ἡ σκέψις αὕτη τοῦ Ἀρκεσιλάου ἀνεφέρετο εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ οὐχὶ εἰς τὸν λόγον, διότι ὁ Ἀρκεσίλαος παρεδέχετο, ὅτι τὰ ἀξιώματα παρέχουσι βεβαιότητα, (Σεξτ. Μαθ. VII, 153), καὶ ὁ λόγος εἶναι κριτήριον τῆς ἐξ ὑποκειμένου γνώσεως, (Σεξτ. Πυρρ. ὑποτ. I, 232), μέτρον τοῦ βίου, τῶν πράξεων, καὶ ἐκ τοῦ λόγου ἐξαρτᾶται ἡ εὐδαιμονία.

2) *Περὶ τῆς τρίτης Ἀκαδημίας.*

Λακύδης ὁ τοῦ Ἀρκεσιλάου διάδοχος μετέθεσε τὴν Ἀκαδημίαν εἰς κῆπόν τινα Ἀττάλου Φιλομήτορος τοῦ βασιλέως, καὶ οὗτος ὁ κῆπος ἐκλήθη Λακύδειον (Δ. Λ. IV, 60). Ὁ Λακύδης παρέδωκε τὴν σχολὴν Τηλεκλεῖ καὶ Εὐάνδρῳ τοῖς Φωκεῦσι. Παρὰ δ' Εὐάνδρου διεδέξατο αὐτὴν Ἡγησίνους Περγαμηνός, ἐκ

(1) Cic. Acad. I, 12 Σεξτ. Μαθ. VI, 153. Αὕτη γὰρ ἦν, ἥν φασι κατάληψιν καὶ καταληπτικὴν φαντασίαν, συγκατάθεσις, ἤτοι ἐν σοφῷ ἢ ἐν φαύλῳ γίνεται· ἀλλ' ἐάν τε ἐν σοφῷ γένηται, ἐπιστήμη ἐστίν· ἐάν τε ἐν φαύλῳ, δόξα· καὶ οὐδὲν ἄλλο παρὰ ταῦτα ἢ μόνον ὄνομα μετείληπται· εἴπερ τε ἡ κατάληψις καταληπτικῆς φαντασίας συγκατάθεσίς ἐστιν, ἀνύπαρκτός ἐστι· πρῶτον μὲν ὅτι ἡ συγκατάθεσις οὐ πρὸς φαντασίαν γίνεται, ἀλλὰ πρὸς λόγον· τῶν γὰρ ἀξιωμάτων εἰσὶν αἱ συγκαταθέσεις.

δὲ τούτου παρέλαβεν αὐτὴν ὁ Καρνεάδης (Δ. Λ. IV, 60), ὃς τὴν σκέψιν καὶ τελειότερον καὶ περιεκτικώτερον ἐπεξειργάσατο καὶ προήγαγε· διὸ καὶ ἐκλήθη ἱδρυτὴς τῆς τρίτης Ἀκαδημίας. (Στραβ. XVII, 3. Πλουτ. Κάτ. μείζ. 22). Καρνεάδης Ἐπικώμου ἢ Φιλοκώμου ὁ Κυρηναῖος τὰ τῶν Στωϊκῶν βιβλία ἀναγνούς, ἐπιμελῶς τὰ τοῦ Χρυσίππου, ἐπιεικῶς αὐτοῖς ἀντέλεγεν (Δ. Λ. IV, 62)· ἐτελεύτησε δὲ τῷ τετάρτῳ τῆς 162 Ὀλυμπιάδος βιώσας 85 ἔτη (Δ. Λ. IV. 65). Τοσοῦτον δ' ὠφελήθη ἀπὸ τῶν βιβλίων τοῦ Χρυσίππου, ὥστε ἔλεγεν, εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος οὐκ ἂν ἦν ἐγώ· ἐγένετο δὲ εἰς τὸ ἀναιρεῖν τοσοῦτον ἐπιτήδειος, ὥστε οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἀντιλέγῃ αὐτῷ (Cic. de orat. II, 38). Εἰς δὲ Ῥώμην ἐν ἔτει 155 ἢ 156 π. Χρ. ὑπ' Ἀθηναίων σταλεὶς ἐξεφώνησε τὸν περὶ δικαιοσύνης αὐτοῦ λόγον, περὶ τῆς μεγάλης ἐντυπώσεως τοῦ ὁποίου ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (1).

Μικρὸν δὲ πρὸ τοῦ θανάτου λέγεται ὅτι ἐτυφλώθη (Δ. Λ. IV, 66)· σύγγραμμα δὲ κατέλιπε οὐδὲν (Δ. Λ. IV, 65), ἀλλ' ὁ Κλειτόμαχος ὁ Καρχηδόνιος μαθητὴς αὐτοῦ τὰς θεωρίας τοῦ Καρνεάδου διέσωσεν (Δ. Λ. IV, 67. (Cicer. Acad. II, 31). Ἡ σχολὴ αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν ἐτήρει τοιοῦτον θαυμασμόν, ὥστε μετὰ Πλάτωνος συγκατέλεγε ὡς εὔνουν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὑπενίττετο ὡς τὸ κάλλιστον μετὰ τὸν ἥλιον ἄστρον (Δ. Λ. IV, 64)· καὶ ὁ Στράβων (XVII, 3) λέγει, ὅτι οὗτος τῶν ἐξ Ἀκαδημίας ἄριστος φιλοσόφων ὁμολογεῖται.

Ὁ Καρνεάδης ἐξέθηκεν οὐ μόνον τὸ ἀποθετικὸν τῆς σκεπτικῆς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ τὸ θετικόν, συζητήσας ἀκριβῶς τὴν περὶ πιθανότητος θεωρίαν καὶ τοὺς ὅρους καὶ τοὺς βαθμοὺς αὐτῆς.

Τὸ ἀποθετικὸν ἀπέβλεπεν εἰς ἀναίρεσιν τοῦ δογματικοῦ, τῆς λογικῆς γνώσεως καὶ τῶν ἐξαγομένων τῆς ἐπιστήμης, ἰδίως δὲ

(1) Κάτ. μείζ. 22. Μάλιστα δ' ἡ Καρνεάδου χάρις, ἧς δύναμίς τε πλείστη καὶ δόξα τῆς δυνάμεως οὐκ ἀποδέουσα, ὡς πνεῦμα τὴν πόλιν ἠχῆς ἐνέπλησε· καὶ λόγος κατεῖχεν, ὡς ἀνὴρ Ἕλλην εἰς ἔκπληξιν ὑπερφυής, πάντα κηλῶν καὶ χειρούμενος, ἔρωτα δεινὸν ἐμβέβληκε τοῖς νέοις, ὑφ' οὗ τῶν ἄλλων ἡδονῶν καὶ διατριβῶν ἐκπεσόντες ἐνθουσιῶσι περὶ φιλοσοφίαν.

τῆς τῶν Στωϊκῶν καὶ τῆς προτέρας (Σεξ. Μαθ. VII, 159)· ὅπως δὲ τὴν γνῶσιν ἀποδείξῃ ἀδύνατον ἰσχυρίζετο, ὅτι οὐδὲν εἶδος ὑπάρχει βεβαιότητος (1).

Περὶ δὲ τῆς οὐσίας τῆς φαντασίας ἔλεγεν ὅτι αἱ φαντασίαι ἡμῶν ὑφίστανται ἐν τῇ μεταβολῇ μόνον, ἣν ἡ ἔξωθεν ἀνατύπωσις παράγει ἐν τῇ ψυχῇ· ὥστε, ἵνα παράσχωσι γνῶσιν ἀληθῆ, ἔπρεπε νὰ δεικνύωσιν ἑαυτὰς καὶ τὸ πεποιηκὸς αὐτάς. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει πάντοτε, διότι πολλαὶ φαντασίαι δὲν παριστῶσι τὰ ὄντα ἀληθῆ, ἑπομένως τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι ἡ φαντασία, ἀλλὰ μόνη ἡ ἀληθὴς φαντασία· ἀλλὰ τὴν ἀληθῆ φαντασίαν δὲν δύναταί τις νὰ διακρίνῃ ἀπὸ τῆς ψευδοῦς· διότι ἐκτὸς τῶν κατ' ὄναρ φαντασιῶν, τῶν μαινομένων, ἑνὶ λόγῳ τῶν κενῶν φαντασιῶν τῶν ἐπιβαλλομένων ἡμῖν ὡς ἀληθῶν, εἶναι ἀναμφίλεκτον, ὅτι πολλαὶ ψευδεῖς φαντασίαι δὲν διακρίνονται τῶν ἀληθῶν, καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς εἰς τὸ ψεῦδος μετάβασις γίνεται βαθμηδὸν εἰς τρόπον, ὥστε δὲν δύναται τὸ ὅριον νὰ γνωρισθῇ (Cic. Acad. II, 13. II, 26). Ἡ ἀπόδειξις στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἑξῆς, ὅτι εἰσὶ ψευδεῖς φαντασίαι, ὅτι αὗται δὲν δύνανται ὡς ἀληθεῖς νὰ γνωρισθῶσιν, ὅτι ἐκ δύο μὴ διακρινομένων φαντασιῶν ἡ μὲν δύναται νὰ γνωρισθῇ, ἡ δὲ δὲν δύναται, ὅτι ἀληθὴς φαντασία δὲν ὑπάρχει, ἣ νὰ μὴ ἀντίκηται ψευδής· (Σεξτ. Μαθ. VII, 164. 402)· ἡ δόξα αὕτη ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Καρνεάδου οὐ μόνον μὲν τοῖς αἰσθητοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἐκ πείρας ληφθεῖσι καὶ ταῖς ἐννοίαις. Ὁ Καρνεάδης ἀπέδειξεν ὅτι ἀντικείμενα ὅμοια δὲν δύνανται νὰ διακριθῶσιν, ἑπομένως αἱ ἀληθεῖς ἐπιβολαὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν βεβαιότητα ὡς αἱ ψευδεῖς· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ ἐννοιῶν τὴν αὐτὴν εἶχε δόξαν (Cicer. Acad. II, 30).

Ἐντεῦθεν δ' ἐτεκμαίρετο, ὅτι καταληπτικὴ φαντασία δὲν ὑπάρχει, τουτέστι δὲν ὑπάρχει αἴσθησις αὐτὴ καθ' αὑτὴν γνω-

(1) Σεξτ. eodem. Καὶ δὴ πρῶτος μὲν αὐτῷ καὶ κοινὸς πρὸς πάντας ἐστὶ λόγος καθ' ὃν παρίσταται ὅτι οὐδέν ἐστιν ἁπλῶς ἀληθείας κριτήριον, οὐ λόγος, οὐκ αἴσθησις, οὐ φαντασία, οὐκ ἄλλο τι τῶν ὄντων· πάντα γὰρ ταῦτα συλλήβδην διαψεύδεται ἡμᾶς.

ρίσματα περιέχουσα, δι' ὧν δύναται νὰ γνωρισθῇ ἀληθής. Ἀλλὰ κατὰ τὴν δόξαν ταύτην ἀποκλείεται τὸ δυνατὸν τοῦ ὅτι κεῖται ἐν τῷ νῷ γνώρισμά τι πρὸς διάκρισιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς, διότι ὁ νοῦς τὴν αὐτοῦ ὕλην πρέπει νὰ λάβῃ ἐκ τῆς αἰσθήσεως (Cicer. Acad. II, 28). Ὁ Καρνεάδης ἀπέδειξε καὶ τὰ ἀσθενῆ μέρη τῆς θεολογίας καὶ τελεολογίας (Δ. Λ. IV, 62).

Οἱ Στωϊκοὶ ἐπεκαλοῦντο τὴν κοινὴν ὁμολογίαν τῶν ἐθνῶν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς πίστεως. Ὁ δὲ Καρνεάδης ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ κοινὴ ὁμολογία οὔτε ὑπάρχει οὔτ' ἀπεδείχθη (Cicer. N. Δ. I, 23)· οὕτω δ' ἐξησθένησε καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῶν Στωϊκῶν περὶ σημείων καὶ χρησμῶν καὶ προνοίας (Cice. N. Δ. III, 5)· προσέβαλε δὲ καὶ τὴν περὶ ἐμψύχου καὶ λογικοῦ καὶ σκοπίμου τοῦ παντὸς θεωρίαν, ἐρωτῶν· ποῦ δείκνυται ἡ ἐν τῷ κόσμῳ σκοπιμότης; πόθεν τὰ ὄντα τὰ φέροντα κίνδυνον τῷ ἀνθρώπῳ καὶ φθοράν, ἐὰν χάριν τοῦ ἀνθρώπου θεὸς τὸν κόσμον ἐποίησεν; (Cicer. Acad. II, 38). Ἐὰν ὁ λόγος ἦναι τὸ μέγιστον δῶρον τῆς θεότητος, διὰ τί τὸ πλεῖστον μεταχειρίζεται αὐτόν, ἵνα ᾖ χεῖρον τῶν θηρίων; Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦναι ἔνοχος τῆς τοῦ λόγου καταχρήσεως, διὰ τί ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ λόγον πρὸς κατάχρησιν; Αὐτοὶ δ' οἱ Στωϊκοὶ λέγουσιν, ὅτι οὐδεὶς εἶναι σοφός, ὅτι ἡ μανία εἶναι τὸ μέγιστον δυστύχημα· πῶς δὲ δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι οἱ θεοὶ φροντίζουσι περὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν μεγίστῃ ἀθλιότητι διατελούντων; ἐπὶ ὑποθέσει δ' ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἠδύναντο πᾶσι νὰ δώσωσιν ἀρετὴν καὶ σοφίαν, οἱ ἐνάρετοι τοὐλάχιστον ἔπρεπε νὰ εὐτυχῶσι· πλὴν ἀντὶ νὰ εὐτυχῶσι δυστυχοῦσιν· ὁ κακοῦργος ἐπιτυγχάνει καὶ ἀπολαύει τῶν καρπῶν τῶν κακουργημάτων του· ποῦ μένει τῆς προνοίας ἡ ἐνέργεια; ὑποθετέον δ' ὅτι ὑπάρχει σκοπιμότης, ὁ κόσμος εἶναι τὸ κάλλιστον καὶ ἄριστον, διὰ τί δὲν ἔπρεπε νὰ νοῆται, ὅτι ἡ φύσις καὶ ἄνευ θεοῦ παρήγαγε κατὰ φυσικοὺς νόμους τόνδε τὸν κόσμον; διὰ τί δὲν ἔπρεπε νὰ νοῆται ὅτι ἡ συνέχεια τοῦ παντὸς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ φυσικῶν δυνάμεων ἁπλῶς καὶ ἐνεργηθῇ ἄνευ ψυχῆς καὶ θεότητος; ποῖος δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν φύσιν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς τοσοῦτον ἀκριβῶς, ὥστε νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀδύ-

νατον τῆς ὑπολήψεως ταύτης; (Cicer. Acad. II, 38. N. Δ. III, 11).

Ἐὰν ὁ λόγος ἦναι τὸ κάλλιστον δι' ἡμᾶς, εἶναι καὶ διὰ τὸν κόσμον; πρέπει ἡ φύσις νὰ ἦναι ἔμψυχος, ἵνα παραγάγῃ ψυχήν; Ὁ ἄνθρωπος νὰ παραγάγῃ δὲν δύναται, τοῦτο δύναται μόνον ἀνώτερον ὄν, Θεὸς κατὰ Χρύσιππον· ἐὰν τὸ ὂν τοῦτο ὑποθέσωμεν ἀνώτερον τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τί πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἀνθρωπόμορφον, λογικόν, Θεόν, καὶ οὐχὶ φύσιν; Τὸν κόσμον οἱ Στωϊκοὶ ὑπέθετον οἰκίαν τῶν Θεῶν· ὁ δὲ Καρνεάδης ἀνασκευάζει αὐτοὺς λέγων, ὅτι ἀμφισβητεῖται ἂν ὁ κόσμος εἶναι οἰκία καὶ οὐχὶ προϊὸν τῆς φύσεως.

Ὁ Καρνεάδης ἀνῄρεσεν οὐ μόνον τὴν ἀπόδειξιν περὶ ὑπάρξεως ἑνὸς Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ. Ὁ Καρνεάδης ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι ἀντίφασις τὸ νὰ θεωρῆται ὁ Θεὸς ἄπειρος καὶ ἴδιος ἐν ταὐτῷ· ἐὰν θεωρῆται ζῷον ὁ Θεός, πρέπει νὰ θεωρῆται καὶ πάθους δεκτικὸν καὶ συγκείμενον καὶ διαιρετὸν καὶ σωματικὸν καὶ αἰσθητικὸν καὶ ἐπομένως φθαρτόν, διότι ἕκαστον σῶμά ἐστι φθαρτόν· (Cic. N. Δ. III, 12. Σεξ. Μαθ. IX, 148)· πᾶν ζῷον ἔχει αἴσθησιν· τὸ δὲ αἰσθήσεως δεκτικόν ἐστι καὶ μεταβολῆς δεκτικόν, διότι ἡ αἴσθησίς ἐστιν ἀλλοίωσις ἐν ψυχῇ κατὰ Χρύσιππον· ἐπίσης εἶναι δεκτικὸν καὶ ἡδονῆς καὶ πόνου, διότι ἄνευ τούτων δὲν νοεῖται· πᾶν δὲ μεταβαλλόμενον εἶναι φθαρτόν, τὸ δεκτικὸν πόνου εἶναι καὶ δεκτικὸν χείρονος, ἐξ οὗ ὁ πόνος· τοιοῦτον δ' ὂν εἶναι φθαρτὸν (Cic. N. Δ. III, 13. Σεξτ. IX, 139). Τῷ δὲ Θεῷ οἱ Στωϊκοὶ ἀπέδιδον καὶ λογικὸν καὶ ἁπάσας τὰς ἀρετάς· ἀρετὴ ὅμως τῷ Θεῷ δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ, διότι ἡ ἀρετὴ ὑποθέτει τὸν Θεὸν ἀτελῆ· ἡ ἀρετὴ ὑφίσταται ἐν τῇ κατανικήσει αὐτῆς· ἐγκρατής ἐστιν καὶ ὁ ὢν ἀκρατής, ἐπίμονος ὁ ὢν καὶ ὑποχωρητικός, ἀνδρεῖος, ὃν κακὸν ἐπαπειλεῖ, μεγαλόψυχος, ὃν δυστυχήματα νὰ εὕρωσι δύνανται· ᾧ ἡδονὴ οὐδὲν θέλγητρον, ὁ πόνος καὶ ἡ κακουχία, ὁ κίνδυνος καὶ ἡ δυστυχία οὐδὲν φοβερὸν ἔχουσιν, τούτῳ οὐδεμίαν τῶν ἀρετῶν θὰ ἀπεδίδομεν· οὐδὲ γνῶσιν δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν ἐκείνῳ, ὃ δὲν εἶναι ἡδονῆς καὶ ἀλγηδόνος δεκτικόν, διότι ἡ γνῶσις ἀνα-

φέρεται εἰς τὸ ἀγαθόν, τὸ κακὸν καὶ τὸ ἠθικῶς ἀδιάφορον· πῶς ὅμως δύναται νὰ γινώσκῃ ὁ μηδέποτε ἡδονὴν καὶ πόνον δοκιμάσας, ἢ πῶς δύναται νὰ νοηθῇ ὅτι ὄν, ὡς ὁ Θεός, αἰσθάνεται μόνον ἡδονὴν καὶ οὐχὶ πόνον γινωσκομένης τῆς ἡδονῆς κατ' ἀντίθεσιν τοῦ πόνου; οὕτως ἐστὶν εὔβουλος ὁ τὸ σκόπιμον εὑρίσκων· ἵνα δ' εὕρῃ αὐτό, πρέπει νὰ προγνωρίζῃ αὐτό· ὅθεν εὐβουλία ὑπάρχει ἐκείνῳ, ᾧ ἔστι τι κεκρυμμένον· τοιοῦτον ὅμως ὂν δὲν ἠδύνατο νὰ γινώσκῃ ἄν τι θέλῃ φέρει αὐτῷ φθοράν, ἄρα θὰ ἦτο καὶ φόβου δεκτικόν· ὂν ὅμως ἑλκόμενον ὑφ' ἡδονῆς, καταστρεφόμενον ὑπὸ πόνου, πρὸς κινδύνους καὶ κακουχίας ἀγωνιζόμενον, πόνον καὶ φόβον αἰσθανόμενον, εἶναι ὂν πεπερασμένον καὶ φθαρτόν· διὰ τοῦτο εἶναι ὁ Θεός, ἐὰν ἄνευ τούτων τῶν περιορισμῶν δὲν δυνάμεθα αὐτὸν νὰ νοήσωμεν, ἀκατανόητος, ἡ ἔννοια αὐτοῦ ἀναιρεῖ αὐτὴ ἑαυτήν· (Σεξ. Μ. IX, 152)· διὰ δὲ τοῦτο ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀρετήν, διότι ἡ ἀρετὴ εἶναι ὑπεράνω τοῦ ἔχοντος αὐτήν· ὑπεράνω ὅμως τοῦ Θεοῦ οὐδὲν νὰ ἦναι δύναται (Σεξτ. IX, 176)· ἐπίσης δ' ἄτοπον θεωρεῖ τὸ νὰ ἀποδοθῇ τῷ Θεῷ φωνή· ἄτοπον δ' ἐπίσης ἄφωνον καὶ ἀντιφατικὸν τῆς κοινῆς δόξης νὰ ὀνομάζηται (Σεξτ. 178)· ἐκτὸς δὲ τούτων εἶναι καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ ἔννοια ἀκατανόητος, ἐὰν ἀπορήσωμεν ἂν ὁ Θεὸς ἦναι πεπερασμένος ἢ ἄπειρος, σωματικὸς ἢ ἀσώματος· ἄπειρος δὲν εἶναι, διότι τὸ ἄπειρον ἀναγκαίως εἶναι ἀκίνητον, ὡς μὴ ἔχον τόπον, καὶ ἄψυχον, διότι διὰ τὴν ἀπειρίαν του δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ὅλον ἔμψυχον· ἀπ' ἐναντίου ὁ Θεὸς νοεῖται κινούμενος καὶ ἔμψυχος· πεπερασμένος δὲ δὲν δύναται νὰ ἦναι, διότι πᾶν τὸ πεπερασμένον εἶναι περιωρισμένον· οὐδ' ἀσώματος δέ, διότι τὸ ἀσώματον εἶναι ἄψυχον, ἀναίσθητον καὶ ἀδρανές· οὐδὲ σωματικός, διότι τὸ σωματικὸν μεταβάλλεται καὶ φθείρεται (Σεξτ. IX, 148)· ἐὰν ὅμως οὐδεὶς τούτων τῶν διορισμῶν ὑπάρχῃ, δι' ὧν τὸν Θεὸν νοοῦμεν, φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ.

Κατὰ δὲ τῆς πολυθεΐας μετεχειρίζετο τοὺς σωρείτας, δι' ὧν ἐζήτει ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ πίστις τῶν πολλῶν στερεῖται γνωρί-

σματος πρὸς διάκρισιν τοῦ Θείου ἀπὸ τοῦ μὴ Θείου. (Σεξτ. IX, 182. Cic. N. Δ. III, 17).

Εἰ ὁ Ζεύς, ἔλεγε, θεός ἐστι, πρέπει καὶ ὁ Ποσειδῶν, καὶ εἰ οὗτος, πρέπει καὶ οἱ ποταμοὶ καὶ οἱ ῥύακες νὰ ἦναι θεοί· εἰ ὁ ἥλιος θεός ἐστι, πρέπει καὶ ἡ ἡμέρα καὶ ὁ μὴν καὶ ὁ ἐνιαυτός. Cic. N. Δ. III, 21).

Ἡ πολυθεΐα ἀναιρεῖται ἀποδεικνυμένου τοῦ Θείου τοῦ αὐτοῦ μετὰ τοῦ μὴ Θείου.

Καὶ τὴν μαντικὴν δὲ προσέβαλεν ἀποδεικνύς, ὅτι οἱ τὰ πράγματα εἰδότες κρίνουσι βέλτιον ἢ οἱ μάντεις (Cicer. div. II, 3), ὅτι πρόγνωσις ἐκ κατὰ συμβεβηκὸς ἐξαγομένων εἶναι ἀδύνατος, ἐξ ἀναγκαίων ἀνωφελής, μάλιστα δὲ βλαβερά, ὅτι δὲν δύναται συνέχεια σημείων καὶ σημαινομένων νὰ νοηθῇ, ὅτι σύμπτωσις χρησμῶν συνέβαινε κατὰ συμβεβηκός, καὶ μέρος τῶν διηγήσεων ἐθεώρει μὴ ἀληθές. (Cicer.. div. II, 21. de fato 12. 14).

Ἀναιρῶν δὲ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος καὶ τὴν εἱμαρμένην ὑπεστήριζε τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. Καίτοι δὲ δὲν γνωρίζομεν τοὺς λόγους, δι' ὧν τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα ἀμφίβολα κατέστησε, γνωρίζομεν ὅμως τὴν ὁδόν, ἣν ἐβάδισεν ἐκ τοῦ περὶ δικαιοσύνης λόγου, ὃν ἐν ἔτει 156 π. Χρ. ἐν Ῥώμῃ ἐξεφώνησεν ἰσχυριζόμενος, ὅτι δὲν ὑπάρχει δίκαιον φύσει, ἀλλ' ὅτι οἱ νόμοι ἐτέθησαν χάριν τῆς ἀσφαλείας καὶ τοῦ συμφέροντος τῆς πολιτείας πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀσθενῶν.

Πρὸς δ' ἀπόδειξιν ἀνέφερε τὸ γεγονός, ὅτι οἱ νόμοι μεταβάλλονται κατὰ περιστάσεις, καὶ ἐν διαφόροις τόποις εἰσὶ διάφοροι, ὅτι τὰ ἰσχυρὰ ἔθνη, ὡς τὸ Ῥωμαϊκόν, μεγάλα κατεστάθησαν δι' ἀδικίας· ἐδόξαζε δ' ὅτι φρονιμώτερον εἶναι ν' ἀδικῇ τις ἢ χάριν τοῦ δικαίου νὰ θυσιάζῃ τὸ αὑτοῦ συμφέρον.

Ὁ Καρνεάδης ἐζήτησε νὰ προσδιορίσῃ τοὺς ὅρους καὶ τοὺς βαθμοὺς τῆς πιθανότητος (Σεξτ. Μαθ. VII, 166), ἀλλ' ὅτι αἱ ἀληθεῖς φαντασίαι δὲν διαφέρουσι τῶν ἡμαρτημένων καὶ οὐδέποτε δύνανται νὰ γνωρισθῶσι μετὰ βεβαιότητος· διὸ ἀνεγνώριζε μόνον τὴν φαινομένην ἀλήθειαν αὐτῶν ἤτοι τὴν πιθανότητα. (Σεξτ. ὅτι αἱ αἰσθήσεις εἰσὶν ὑγιεῖς οὐχὶ δ' ἀκριβεῖς).

Ὁ Καρνεάδης ἐζήτει νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οὐδὲν κριτήριον τῆς ἀληθείας δύναται νὰ εὑρεθῇ· διότι κριτήριον δύναται νὰ ἦναι ἢ ἡ αἴσθησις, ἢ ἡ φαντασία ἢ ὁ λόγος. Ἐπειδὴ δ' ὁ λόγος ἀπὸ φαντασίας ἀνάγεται, οὐδεμία δὲ φαντασία εἶναι κριτήριον, φανερὸν εἶναι ὅτι οὐδ' ὁ λόγος· (Σεξτ. VII, 160. IX, 140)· ἀποδείξας δ' ὅτι οὐδεμία φαντασία ἐστίν, ἥτις δὲν εἶναι ἀληθὴς ἐνταὐτῷ καὶ ψευδής (Σεξτ. IX, 161), ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ φαντασία δὲν δύναται νὰ ἦναι κριτήριον τῆς ἀληθείας (Σεξ. 164. 402)· ἑκάστη φαντασία εἶναι μεταβολὴ ὄντος τινός· καὶ πρῶτον παρατηρεῖται ἡ μεταβολή, ἔπειτα τὸ ταύτην παραγαγὸν ἀντικείμενον· ὥστε ἄνευ μεταβολῆς φαντασία δὲν ὑπάρχει (Σεξτ. VII, 161).

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ φαντασία δὲν δύναται νὰ ἦναι κριτήριον τῆς ἀληθείας, δὲν δύνανται ὁμοίως νὰ ἦναι καὶ αἱ ἔννοιαι, διότι αἱ ἔννοιαι πηγάζουσιν ἐκ τῶν φαντασιῶν (αἰσθητῶν)· ὁ νοῦς νοῶν νοεῖ ἀντικείμενόν τι, τὸ δ' ἀντικείμενον δίδοται τῷ νῷ μόνον δι' αἰσθήσεως (Σεξτ. VII, 165). Ἐν πάσῃ γνώσει ἔστι τι ἀντικείμενον καί τι ὑποκείμενον καὶ ἡ σχέσις ἀμφοτέρων· ἡ φαντασία ἔχει διττὴν σχέσιν, πρός τε τὸ ἀντικείμενον, δηλ. τὸ φανταστόν, καὶ τὸ ὑποκείμενον, δηλ. τὸ φανταστικόν.

Ὅταν ἡ φαντασία ἦναι σύμφωνος τῷ φανταστῷ γίνεται ἀληθής, ὅταν δὲ διάφωνος, ψευδής· κατὰ δὲ τὴν πρὸς τὸ φανταστικὸν σχέσιν ἡ μὲν φαινομένη ἀληθής, ἡ δ' οὐ φαινομένη ἀληθής· τούτων δ' ἡ μὲν φαινομένη ἀληθὴς ἔμφασις καλεῖται παρὰ τοῖς Ἀκαδημαϊκοῖς καὶ πιθανότης καὶ πιθανὴ φαντασία· ἡ δὲ οὐ φαινομένη ἀληθὴς ἀπέμφασίς τε προσαγορεύεται καὶ ἀπειθὴς καὶ ἀπίθανος φαντασία (1)· φαντασία τις ἀληθὴς φαινομένη ἀσαφὴς καὶ σκοτεινὴ οὖσα, ὡς ἡ μακρόθεν φαινομένων ἀντικειμένων, δὲν παρέχει μεγάλην ἐντύπωσιν· ἐὰν ἡ φαινομένη ἀλη-

---

(1) Σέξτ. Μαθ. IX, 167 ἡ τοίνυν φαντασία τινὸς φαντασία ἐστίν, οἷον τοῦ τε ἀφ' οὗ γίνεται καὶ τοῦ ἐν ᾧ γίνεται· καὶ ἀφ' οὗ μὲν γίνεται ὡς τοῦ ἐκτὸς ὑποκειμένου αἰσθητοῦ· τοῦ ἐν ᾧ δὲ γίνεται, καθάπερ ἀνθρώπου· τοιαύτη δ' οὖσα δύο ἂν ἔχοι σχέσεις, μίαν μὲν πρὸς τὸ φανταστόν, δευτέραν δὲ ὡς πρὸς τὸν φαντασιούμενον κτλ.

θὴς ἦναι ἰσχυρὰ, παρέχει πίστιν, ἥτις, ὡς ἡ πιθανότης, ἔχει βαθμοὺς διαφόρους. Ὁ κατώτατος τῆς πιθανότητος βαθμὸς εἶναι, ὅταν τις φαντασία παράγῃ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀληθείας ἑτέραις ὅμως μὴ συνεχομένη· ὁ δ' ἀνώτερος βαθμὸς τῆς πιθανότητος εἶναι, ὅταν ἡ ἐντύπωσις ἐπικυροῦται διὰ τῆς συμφωνίας ὅλων μετ' αὐτῆς συνεχομένων φαντασιῶν· ἡ φαντασία τοῦ πρώτου βαθμοῦ καλεῖται πιθανή, ἡ τοῦ δευτέρου πιθανὴ καὶ ἀπερίσπαστος (ἀνεναντιολόγητος), ἡ δὲ τοῦ τρίτου πιθανὴ καὶ ἀπερίσπαστος καὶ περιωδευμένη (ἐξηκριβωμένη)· ἕκαστος δὲ τῶν τριῶν βαθμῶν ἔχει αὖθις βαθμοὺς διαφόρους τῆς πιθανότητος (1).

Τὰ δὲ γνωρίσματα, εἰς ἅ τις πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ, συνεζήτησεν, ὡς φαίνεται, ὁ Καρνεάδης κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους (Σεξτ. 181)· ἰσχυρίζετο δὲ ὅτι οὐδεμίαν φαντασίαν θεωρεῖ ἀληθῆ, πολλὰς ὅμως πιθανάς. (Cicer. Acad. II, 31).

Ὁ Καρνεάδης ἐπραγματεύθη περὶ τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ ὡς βάσεως τῆς ἠθικῆς· διὰ τοῦτο διέκρινε περὶ τούτου ἓξ δοξασίας, αἵτινες εἰς τέσσαρας ἀνάγονται· οὐδεμιᾷ ὅμως τούτων ἠδύνατο ἐπιστημονικὴν ν' ἀποδώσῃ βεβαιότητα· ἀπέδειξεν δὲ ὅτι ἀντίφασις εἶναι, ἐὰν ἡ τοῦ κατὰ φύσιν ἐκλογὴ ἦναι τὸ μέγιστον ἠθικὸν πρόβλημα, καὶ τὸ πρῶτον κατὰ φύσιν δὲν ὑπετέθη ἀγαθόν. Ὁ δ' Ἀντίπατρος ἀπεφήνατο, ὅτι οὐχὶ τὰ ἀντικείμενα, εἰς ἃ ἡ ἐκλογὴ ἀναφέρεται, ἀλλὰ ἡ ἐκλογὴ μόνη εἶναι ἀγαθόν. (Στοβ. ἐκλ. II, 134). Ὁ Καρνεάδης ἀπέδειξε, ὅτι οἱ Στωϊκοὶ διαφέρουσι τῶν περιπατητικῶν μόνον κατὰ τὰς λέξεις (Cic. fin. III, 12).

Καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἠθικῶν δοξασιῶν ἔλεγεν ὁ Καρνεάδης, ὅτι αὗται φέρουσιν εἰς πιθανότητα μόνον (Cic. Tusc. V, 29)· ἡ δὲ δόξα τοῦ Καρνεάδου περὶ ἀρετῆς ἦτο, ὅτι αὕτη ὑφίσταται ἐν τῇ ἐνεργείᾳ πρὸς κτῆσιν τοῦ κατὰ φύσιν, ἑπομένως εἶναι τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ ἀναπόσπαστος (Cic. fin. V, 7)· διὰ τοῦτο ἡ ἀρετὴ παρέχει ὅσα πρὸς εὐδαιμονίαν ἀναγκαῖά εἰσιν.

---

(1) Σεξτ. Μαθ. VII, 144. 181. Πύῤῥ. ὑποτ. I, 227. τὰς μὲν γὰρ αὐτοὶ μόνον πιθανὰς ἡγοῦνται, τὰς δὲ πιθανὰς καὶ περιωδευμένας καὶ ἀπερισπάστους.

Ὁ Καρνεάδης δὲν προὐτίθετο ν' ἀρνηθῇ τὴν ὕπαρξιν θείων δυνάμεων (Cic. N. Δ. III, 17)· ὡς σκεπτικὸς ὅμως θεοὺς δὲν ἀνεγνώριζε, εἰ καὶ παρεδέχετο πιθανὴν καὶ ὠφέλιμον τὴν περὶ τοὺς θεοὺς πίστιν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ τοῦ Καρνεάδου καὶ τῆς σχολῆς του σημασία δὲν ἦτο μικρά. Ὁ Καρνεάδης δὲν ἀνεγνώριζε βεβαιότητα, ἀλλὰ ἕνεκα τοῦ πρακτικοῦ προβλήματός πιθανότητα μόνον.

Ὁ Καρνεάδης τῶν ἄλλων σκεπτικῶν διακρίνεται κατὰ τὸ βάσιμον, μεθ' οὗ συνεζήτησε τοὺς ὅρους καὶ τοὺς βαθμοὺς τῆς πιθανότητος. Καί τοι δ' ἡ νέα Ἀκαδημία ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν τάσιν, ἣν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἔλαβε, καὶ μέρος αὐτῆς σημαντικὸν ἀποτελεῖ, δεικνύει ὅμως κάματον τοῦ ἑλληνικοῦ νοῦ καὶ ἔκλειψιν τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ δυνάμεως.

3) *Περὶ τῆς τετάρτης Ἀκαδημίας.*

Κλειτόμαχος ὁ Καρχηδόνιος, μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Καρνεάδου, διέπρεψε καὶ ἐν τῇ Ἀκαδημαϊκῇ αἱρέσει καὶ τῇ περιπατητικῇ καὶ τῇ Στωϊκῇ· οὗτος διέσωσε τὰς τοῦ Καρνεάδου θεωρίας (Δ. Λ. IV, 67). Συμμαθητὴς δ' αὐτοῦ ἦτο ὁ Χαρμίδας ἢ Χαρμάδας (Cic. Acad. II, 6), ἦσαν δὲ καὶ ἕτεροι, ὧν γνωσταὶ ἦσαν αἱ παραδοξολογίαι κατὰ Πολύβιον.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Καρνεάδου ἤρξατο ἐν τῇ σχολῇ αὐτοῦ ἡ ἔκλεξις· ἔκτοτε οἱ μὲν σκεπτικοὶ κατ' ὀλίγον ἐγίνοντο δογματικοί, οἱ δὲ Στωϊκοὶ σκεπτικοί· ὥστε αἱ ἀντίθετοι αὗται σχολαί, Στωϊκὴ καὶ Ἀκαδημαϊκή, ἤρξαντο νὰ μιγνύωνται διὰ τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Ἀντιόχου. Τὴν δὲ μῖξιν ταύτην παρεσκεύασεν ἡ περὶ πιθανότητος τοῦ Καρνεάδου θεωρία· ὁριστικώτερον ὅμως αὐτὴν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πρώτου αἰῶνος π. Χρ. ἀνέπτυξαν ὁ Φίλων καὶ ὁ Ἀντίοχος.

Φίλων ὁ Λαρισσαῖος μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Κλειτομάχου ἐπὶ τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου εἰς Ῥώμην μεταβὰς ἐδίδασκεν ἐκεῖ τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν (Cicer. Brut. 89. Acad.

II, 6). Ὁ Φίλων ἀπὸ τῆς Ἀκαδημίας μετέστη εἰς τὴν Στοὰν καὶ καλεῖται ἱδρυτὴς τῆς τετάρτης Ἀκαδημίας. Ὁ Φίλων ἠσπάσατο τὴν θεωρίαν τοῦ Καρνεάδου, εἰς δὲ τὸ μετέπειτα ἐζήτει μεγαλειτέραν βεβαιότητα ἐκείνης, ἣν οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐπέτρεπον. (Cic. Acad. II, 4).

Τὸ πρακτικὸν ἐνόμιζεν ἀνώτερον τοῦ θεωρητικοῦ, δὲν ἐφαίνετο ὅμως αὐτῷ ἱκανὸν τοῦ νὰ ἄρῃ τὸ κώλυμα τὸν δογματισμὸν καταστρέφων, καὶ διὰ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ ἡ εὐδαιμονία νὰ κτηθῇ, ἀλλὰ αὐτὸν ἐνόμιζεν ὁδηγὸν πρὸς αὐτήν· (Εὐσεβ. εὐαγ. πρ. XIV, 9. Στοβ. II, 40)· δοξάζων δὲ σκοπὸν τοῦ φιλοσόφου τὴν εὐδαιμονίαν παρήγαγεν ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ αὐτοῦ ἓξ μέρη τῆς φιλοσοφίας, ὧν ἓν καὶ τὴν ἠθικὴν ὑπέθετεν· ἐπειδὴ δὲ ἐπιστημονικῶν λόγων χρεία ὑπῆρχεν, ἔπρεπε νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἐπιστήμη, ἡ δὲ κλίσις πρὸς τὴν σκέψιν νὰ ἐξασθενήσῃ· διὸ ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῆς σκέψεως εἰς τὴν Στωϊκὴν θεωρίαν, ἣν ὅμως δὲν παρεδέχετο, ἀλλὰ μετὰ Καρνεάδου ἰσχυρίζετο, ὅτι καταληπτικὴ φαντασία δὲν ὑπάρχει (Cic. Acad. II, 6)· καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς αἰσθήσεως, ἐξ ἧς παρήγαγον τὰς φαντασίας οἱ Στωϊκοί, ἀνῃρέθη ὑπ' αὐτοῦ τοῖς αὐτοῖς λόγοις τῶν πρὸ αὐτοῦ (Cic. Acad. II, 25).

Ὁ Φίλων ἐδόξαζεν, ὅτι τῇ καταληπτικῇ φαντασίᾳ τὰ πράγματά εἰσιν ἀκατάληπτα, τῇ δὲ τῶν πραγμάτων φύσει καταληπτὰ (Σεξ. Πυῤῥ. ὑποτ. I, 235). Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ Φίλων ἐζήτει γνῶσιν τῆς ἐκ τῆς αἰσθήσεως ἀνωτέραν λέγων ὅτι ἡ λογικὴ δὲν εἶναι ἐπιστήμη τῆς ἐξ ἀντικειμένου ἀληθείας, ἀλλὰ τῆς ἐξ ὑποκειμένου. (Cic. Acad. qu. II, 6).

Ὁ Φίλων ἐζήτει ἀσφαλὲς τῆς ἀληθείας κριτήριον πρὸς διάκρισιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς· δὲν ἤθελε δὲ ν' ἀπέχῃ πάσης βεβαιότητος· διέκρινε δὲ μεταξὺ ἀβεβαίου καὶ ἀκαταλήπτου, ὅτι ἡ ἐνάργεια διαφέρει τῆς καταλήψεως ὡς ἐντετυπωμένη ἀλήθεια ἐν ψυχῇ (Cic. II, 40)· ἀλλ' ἡ ἐνάργεια αὕτη δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ τὸ ἄμεσον βέβαιον τοῦ Κικέρωνος.

Ὁ Φίλων ἐξ ἑνὸς μὴ εἰς ἀπόλυτον γνῶσιν τῆς καταλήψεως ἐρχόμενος, ἐξ ἑτέρου δὲ μὴ τῇ γνώσει ταύτῃ βεβαιότητα ἀποδιδών, ἀπεδείκνυεν, ὅτι ἵστατο μεταξὺ Καρνεάδου καὶ Ἀντιό-

χου. Ὁ Φίλων ἀσπασάμενος βεβαιότητα, ἐνάργειαν, δὲν ἠδύνατο ἄνευ ἀντιφάσεως νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι στερούμεθα γνωρίσματος ἀσφαλοῦς πρὸς διάκρισιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἡμαρτημένου, καὶ ἔπρεπε νὰ ἐπανέλθῃ ἐγκαταλιπὼν τὰ ἀξιώματα τῆς νέας Ἀκαδημίας εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Τοῦτο τὸ μακρότερον βῆμα ἐποιήσατο Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης (Στραβ. XVI, 2).

4) Περὶ τῆς πέμπτης Ἀκαδημίας.

Ἔτι δὲ μᾶλλον τῆς Ἀκαδημίας ἀπέστη Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης μαθητὴς Φίλωνος καὶ ἱδρυτὴς τῆς πέμπτης ὡς λέγεται Ἀκαδημίας.

Οὗτος ἀφίκετο εἰς Ῥώμην ἐπὶ τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου καὶ τὸν Λούκουλλον συνώδευσεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἐδίδασκε δ' ἐν Ἀθήναις, Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ῥώμῃ (Αἰλιαν. π. ἱστ. XII, 25. Σεξτ. Πυῤῥ. ὑποτ. I, 235. Cic. II, 4)· ἔπειτα δὲ διεδέχθη τὴν Πλατωνικὴν σχολὴν ἐν Ἀθήναις ὅπου αὐτοῦ καὶ ὁ Κικέρων ἤκουσεν (Πλουτ. Κικ. 41)· ἐτελεύτησε δὲ 68 ἔτη π. Χρ.

Πρότερον σκεπτικὸς ἀντέταττεν εἰς τὸ μετέπειτα τῇ Ἀκαδημίᾳ λέγων ὅτι ὑπόθεσις τοῦ φιλοσόφου πρέπει νὰ ἦναι τὸ βέβαιον. (Cic. Acad. qu. II, 9).

Τοῦτο δ' ἀποδείκνυται α) ἐκ τῆς αἰσθήσεως· ἀλλ' ὅτι αἱ αἰσθήσεις πρέπει νὰ ἦναι ὑγιεῖς (Cic. Acad. qu. II, 7)· β) αἱ κρίσεις τῆς διανοίας, οἷον λευκόν, γλυκύ, θεμελιοῦνται ἐπὶ τῶν φαντασιῶν· γ) ἐὰν αἱ φαντασίαι ἦναι ψευδεῖς, μνήμη νὰ ὑπάρξῃ δὲν δύναται, διότι δὲν δύναταί τις νὰ διατηρήσῃ, ὅπερ ἡ ψυχὴ ἐντελῶς δὲν συνέλαβεν· δ) πᾶσα τέχνη καὶ ἐπιστήμη συνίσταται ἐκ πλήθους γνώσεων· ἐάν τις ἀρνηθῇ αὐτάς, ἀναιρεῖ τὴν μεταξὺ τεχνιτῶν καὶ ἐπιστημόνων διαφοράν· ε) οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύει τὸ βέβαιον τῶν γνώσεων πλέον ἢ ἡ ἀρετή· ὁ ἐνάρετος ἀντέχει καὶ ὑπομένει μέγιστα δεινὰ ὡς ἐπὶ στερεᾶς γνώσεως στηριζόμενος· (Cicer. Acad. qu. II, 8)· ϛ) ὁ ἄνθρωπος οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν δύναται νὰ γνωρίσῃ, ὅταν τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος νὰ γνωρίσῃ δὲν δύναται· ζ) τῆς σκέψεως τὸ λο-

γικὸν ἀπώλεσε τὴν ἀξίαν αὐτοῦ (Cicer. eodem II, 9). η) ἡ σκέψις πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν δὲν συμβιβάζεται (Cic. eodem II, 10).

Ὁ Ἀντίοχος τῆς τοῦ Καρνεάδου θεωρίας ἀποτραπεὶς ἐζήτει νὰ ἀναιρέσῃ αὐτήν· (Cicer. Acad. II, 6)· ἐνόμιζε δ' ὅτι διὰ τῆς βεβαιότητος ἀναιρεῖται ἡ πιθανότης, διότι, εἰ τὸ ἀληθὲς ὡς τοιοῦτον δὲν γινώσκεται, οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι φαίνεταί τι ἀληθές· ὁ σκεπτικὸς ἀντιφάσκει τῇ φυσικῇ τῆς γνώσεως χρείᾳ καὶ τὴν πρᾶξιν ποιεῖ ἀδύνατον· διότι οὔτε ὁ Χρύσιππος οὔτε ὁ Ἀντίοχος παρεδέχετο, ὅτι ἄνευ γνώσεως καὶ συγκαταθέσεως δυνάμεθα ἐν τῇ πράξει νὰ ἀκολουθήσωμεν τῇ πιθανότητι· διότι ἄνευ ἀληθείας δὲν ὑπάρχει πιθανότης, καὶ διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ πράξωμεν ἄνευ συγκαταθέσεως καὶ βεβαιότητος· ἡ θεωρία τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ ἰσχυροτάτη ἀπόδειξις περὶ τῆς βεβαιότητος τῆς γνώσεως, διότι ἄνευ πεποιθήσεως δὲν ἠδύνατο ὁ ἐνάρετος νὰ ὑποστῇ θυσίας πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ· ἡ τοῦ βίου θεωρία δὲν θὰ ἦτο δυνατή, ἐὰν τὸ τέλος καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ βίου ἦσαν ἀγνώριστα.

Ὁ Ἀντίοχος παρεδέχετο φαντασίας ἡμαρτημένας, ἰσχυρίζετο ὅμως, ὅτι αἱ μαρτυρίαι τῶν αἰσθήσεων δὲν πρέπει ν' ἀπορριφθῶσιν, διότι αἱ αἰσθήσεις εἰσὶ πηγὴ ἀληθῶν φαντασιῶν (Σεξτ. Μαθ. VII, 162)· ἀληθεῖς δ' εἰσὶ καὶ αἱ κοιναὶ ἔννοιαι, διότι ἄλλως καὶ τὸ νοεῖν καὶ αἱ τέχναι καθίστανται ἀδύνατα.

Οἱ σκεπτικοὶ ἀντέφασκον ἑαυτοῖς ἰσχυριζόμενοι ὅτι οὐδὲν δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ, καὶ ὅτι σταθερὰ πεποίθησις δὲν ὑπάρχει, ὁ δὲ μὴ γινώσκων ἀληθείας διαφορὰν καὶ ψεύδους δὲν δύναται νὰ ἀντιλέγῃ ὁρισμοῖς χρώμενος, διαιρέσεσι καὶ λογικῇ ἀποδείξει· οὐδὲ δύναταί τις συγχρόνως νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι εἰσὶ φαντασίαι ἡμαρτημέναι καὶ μεταξὺ ἀληθῶν καὶ ἡμαρτημένων διαφορὰ δὲν ὑπάρχει· ἐντεῦθεν ἐτεκμαίρετο, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπέχωμεν πάσης συγκαταθέσεως, ἀλλ' ἀντὶ σκεπτικῆς ἀγνοίας πρέπει νὰ ζητῶμεν δογματικὴν γνῶσιν.

Ἐπειδὴ ὁ Ἀντίοχος δὲν εἶχε σύστημα ἴδιον, ἐτράπη πρὸς πάντα, ὅπως εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν.

Ἐπειδὴ αἱ τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν ἀντιφάσεις δικαιολογοῦσι τὴν σκέψιν, ἐνόμιζεν, ὅτι τὴν ἑαυτοῦ πεποίθησιν θεμελιοῖ ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἡ ἀντίφασις αὐτη ἢ δὲν ὑπάρχει ἢ ἀφορᾷ ἐπουσιώδη, καὶ ὅτι αἱ σημαντικώτεραι σχολαὶ συμφωνοῦσι, διαφωνοῦσι δὲ μόνον κατὰ τὰς λέξεις· ἑαυτὸν δ' ὠνόμαζεν Ἀκαδημαϊκόν, εἰ καὶ ἦτο ἐκλεκτικός, καὶ ἐκ τῆς νέας Ἀκαδημίας ἠβούλετο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν (Cic. Acad. I, 12)· ἡ Ἀκαδημαϊκὴ καὶ περιπατητικὴ θεωρία διαφέρουσιν, ὡς ἐνόμιζε, κατὰ τὰς λέξεις μόνον, (Cic. I, 4), ὡς ἐπίσης καὶ ἡ στωϊκὴ μόνον τὰς λέξεις τῆς ἀκαδημαϊκῆς καὶ περιπατητικῆς θεωρίας μετέβαλεν. (Cicer. Acad. II, 5. I, 9).

Ὁ Ἀντίοχος τὴν τριμερῆ διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας ἀποδεχόμενος ὑπέθετε τὴν φυσικὴν ἀνωτέραν τῆς λογικῆς, καὶ τὴν ἠθικὴν ἀνωτέραν ἀμφοτέρων (Cic. I, 5). Τὴν περὶ γνώσεως τῶν Στωϊκῶν θεωρίαν ἐνόμιζεν ἐπέκτασιν τῆς Πλατωνικῆς καὶ Ἀριστοτελικῆς (Cicer. Acad. I, 11). Οὕτως ἐπιπολαίως συνέδεε καὶ τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Στωϊκῶν. Παρεδέχετο δὲ δύο φύσεις, ἐνεργητικὴν καὶ παθητικήν, τὴν μὲν ὀνομάζων δύναμιν, τὴν δ' ὕλην· ἐξ ἀμφοτέρων δὲ ὅτι τὸ σῶμα συνίσταται· πάντων δ' ὑποκείμενον εἶναι ἡ ἄποιος ὕλη, ὁ δὲ λόγος παρέχων κίνησιν, ζωήν, καλεῖται θεός, πρόνοια, ἀνάγκη, εἱμαρμένη (Cic. Acad. II, 10). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ ὁ Ἀντίοχος ἦτο ἐκλεκτικός. Ἡ μεγίστη εὐδαιμονία ὑφίσταται ἐν τῇ τελειοποιήσει τῆς ἀνθρωπίνης (σωματικῆς τε καὶ ψυχικῆς) φύσεως· τὰ δ' ἠθικὰ καὶ λογικὰ πλεονεκτήματα ὅτι ἔχουσι μείζονα ἀξίαν ἢ τὰ φυσικά. (Cic. fin. V, 13). Ὁ Ἀντίοχος τὴν θεωρίαν καὶ πρᾶξιν θέτων παραλλήλως (Cicer. fin. V, 21) ἰσχυρίζετο ὅτι ὅλαι αἱ ἀρεταὶ εἶσιν ἀδιάσπαστοι, πλὴν ὅτι ἑκάστη ἴδιον ἐργάζεται (Cicer. fin. V, 23). Ὁ Ἀντίοχος ἐγκαταλιπὼν τὴν νέαν Ἀκαδημίαν ἠσπάσατο τὴν ἐκλεξιν (Cicer. Acad. II, 4. Tusc. V, 8).

Ἀκαδημαϊκὸς δὲ καλεῖται καὶ Εὔδωρος ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Στοβ. II, 46)· οὗτος ἡρμήνευσε καὶ Πλατωνικὰ καὶ Ἀριστοτελικὰ συγγράμματα (τὸν Τίμαιον, τὰς κατηγορίας) (Πλούτ. de anim.

proc. 3, 2)· ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ φαίνεται Στωϊκός· ἠκολούθησε δὲ τῷ Ἀντιόχῳ. Τῷ δ' Ἀντιόχῳ ἠκολούθησε καὶ Ἄρειος Δίδυμος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Αὐγούστου (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XV, 15. XI, 23). Ὅτι δ' ὁ Ἄρειος Δίδυμος ἀνήκει τῇ τοῦ Ἀντιόχου σχολῇ, ἀποδεικνύει καὶ ὁ Ζέλλερος (Phil. d. Gr. III, 547). Ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς ἐποχῆς ἤρξατο ἐκ νέου ἡ σπουδὴ τῶν ἀρχαίων, Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, καὶ αἱ φιλοσοφίαι αὐτῶν νὰ ἐκλαμβάνωνται πηγαὶ τῶν νεωτέρων.

Β) Ἡ Πυῤῥώνειος σκέψις.

1) Ἀρχηγὸς τῆς σκέψεως ταύτης φέρεται Πύῤῥων ὁ Ἠλεῖος σύγχρονος Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, μεθ' οὗ συνεξεστράτευσεν εἰς Ἰνδίας (Δ. Λ. IX, 61). Κατ' Ἀπολλόδωρον ἦν ζωγράφος πρότερον καὶ ἤκουσε Δρύσωνος τοῦ Στίλπωνος· συνακολουθῶν ἔπειτα πανταχοῦ Ἀναξάρχῳ συνανεστράφη καὶ τοῖς γυμνοσοφισταῖς καὶ τοῖς Μάγοις. Εἰς δὲ τὸ μετέπειτα ἔζη ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ τιμώμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του (Δ. Λ. IX, 64)· ἦτο δὲ πένης· τὴν πενίαν του ὅμως ὑπέμενε μετ' ἀταραξίας (Δ. Λ. IX, 66 καὶ ἐφ.)· ἐτελεύτησε δὲ τῷ 275 ἢ 270 π. Χρ. ἐννενηκοντούτης (Δ. Λ. IX, 62).

Τὴν σκέψιν εὗρεν, ὡς φαίνεται, ἐν τοῖς τοῦ Δημοκρίτου βιβλίοις (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XIV, 18). Ἐπειδὴ ὁ Πύῤῥων δὲν συνέγραψεν (Δ. Λ. IX, 102. Πλουτ. περὶ ἀρ. Ἀλεξ. I, 10. Σεξτ. Μαθ. I, 282), ἐκ δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Τίμωνος τοῦ Φλιασίου οὐδὲν διεσώθη πλὴν τινῶν ἀποσπασμάτων, ἃ οἱ Σίλλοι εἶχον, οἵτινες ἦσαν ποίημα σατυρικὸν κατὰ τῶν δογματικῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν λεπτομερῶς τὰς θεωρίας τοῦ Πύῤῥωνος· φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Πύῤῥων ἀπέβλεψεν εἰς τὸ ἠθικόν· διὸ ὑπελήφθη καὶ Σωκρατικός· (Δ. Λ. IX, 65)· ἐκ δὲ τῶν διασωθέντων περὶ τῆς τοῦ Πύῤῥωνος θεωρίας φαίνεται ὅτι ἐδόξαζεν, ὅτι εἰς τρία τινὰ πρέπει νὰ βλέπῃ ὁ μέλλων νὰ εὐδαιμονήσῃ, πρῶτον μὲν ὁποῖα πέφυκε τὰ πράγματα, δεύτερον δὲ τίνα χρὴ τρόπον ἡμᾶς πρὸς αὐτὰ διακεῖσθαι, καὶ τρίτον τί περιέσται τοῖς οὕτως ἔχουσι (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XIV, 18). Ἡ εἰς τὸ πρῶτον τῶν ζητημάτων κατὰ Πύῤῥωνα ἀπάντησις ἦτο ὅτι τὰ ὄντα δὲν γνωρίζομεν, ἀλλ' ὅτι περὶ ἑκάστου τὸ ἐναντίον νὰ εἴπωμεν δυνάμεθα· πρὸς βεβαίωσιν τούτου ἐξέθηκεν ὁ Πύῤῥων ὅτι οὔτε ἡ αἰσθητὴ γνῶσις παρέχει βεβαιότητα οὔτε ἡ λογικὴ (Δ. Λ. IX, 114), διότι ἡ μὲν δεικνύει οὐχὶ τί τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὑτά εἰσιν, ἀλλὰ πῶς ἡμῖν φαίνονται (Δ. Λ. IX, 105. τὸ μέλι ὅτι ἐστὶ γλυκὺ οὐ τίθημι· τὸ δ' ὅτι φαίνεται ὁμολογῶ)· ἡ δὲ στηρίζεται ἐπὶ συνηθείας καὶ νόμου (Δ. Λ. IX, 61), καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ ἔλεγεν, ὡς οἱ σοφισταί, ὅτι οὔτε καλὸν οὐδὲν οὔτε αἰσχρὸν οὔτε δίκαιον οὔτε ἄδικον καὶ ὁμοίως ἐπὶ πάντων ὅτι μηδὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, νόμῳ δὲ καὶ ἔθει ὅτι πάντα οἱ ἄνθρωποι πράττουσιν (1), ἄρα παντὶ ἰσχυρισμῷ δύναται ν' ἀντιταχθῇ ἕτερος (2)· ἐὰν οὔτε ἡ αἴσθησις οὔτε ὁ λόγος παρέχουσι βεβαιότητα, φανερὸν εἶναι ὅτι οὐδ' ἀμφότερα. Κατὰ δὲ τοῦτον τὸν τρόπον διέκοψε καὶ τὴν τρίτην ὁδόν, ἐφ' ἧς ἠδυνάμεθα εἰς γνῶσιν νὰ ἔλθωμεν (3). Ἐπειδὴ δ' ἡ σχολὴ τοῦ Πύῤῥωνος δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ, τοῦτο εἶναι ἀπόδειξις, ὅτι δὲν εἶχεν ἀναπτυχθῇ, ἀλλὰ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν ἔπειτα σκεπτικῶν, ἰδίως δὲ τοῦ Αἰνησιδήμου. (Σεξτ. Μαθ. VII, 343. Πυῤ. ὑποτ. I, 36. Δ. Λ. IX, 106).

2) Ὁ Τίμων ἀντεφέρετο πρὸς τὴν περὶ κινήσεως θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους (Σεξτ. Μαθ. VI, 66. X, 197) παραδεχόμενος ὅτι ἔστι τις φύσις ἀΐδιος τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, παρέχουσα ἰσότατον ἀνδρὶ βίον (4).

---

(1) Οὐ γὰρ μᾶλλον τόδε ἢ τόδε εἶναι ἕκαστον. Σεξτ. XI, 140· οὔτε ἀγαθόν τί ἐστι φύσει οὔτε κακόν, ἀλλὰ πρὸς ἀνθρώπων ταῦτα νόμῳ κέκριται κατὰ τὸν Τίμωνα.

(2) Δ. Λ. IX, 106. Οὐδὲν φησιν ὁρίζειν τὸν Πύῤῥωνα δογματικῶς διὰ τὴν ἀντιλογίαν.

(3) Δ. Λ. IX, 114. Συνεχές τι ἐπιλέγειν εἰώθει πρὸς τοὺς τὰς αἰσθήσεις μετ' ἐπιμαρτυροῦντος τοῦ νοῦ ἐγκρίνοντας.

(4) Σεξτ. Μαθ. XI, 20.

Ἡ γὰρ ἐγὼν ἐρέω, ὥς μοι καταφαίνεται εἶναι,
μῦθον ἀληθείης ὀρθὸν ἔχων κανόνα,
ὡς ἡ τοῦ θείου τε φύσις καὶ τἀγαθοῦ αἰεί,
ἐξ ὧν ἰσότατος γίνεται ἀνδρὶ βίος.

Οὗτοι ἀνεγνώριζον μὲν τὴν τοῦ νοητοῦ ἀλήθειαν, δὲν ἐγίνωσκον ὅμως καθ' ὃν τρόπον κτᾶται αὕτη. Οἱ δὲ δέκα καλούμενοι τρόποι ἢ τόποι δὲν ἐπήγασαν ἐκ τοῦ Πύῤῥωνος ὡς φαίνεται, ἀλλ' ἐσχηματίσθησαν βαθμηδὸν ἐκ τῆς σχολῆς του, ἰδίως δ' ἐκ τοῦ Αἰνησιδήμου (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 36. Δ. Λ. IX, 79)· οἱ δὲ σκεπτικοὶ ἐδόξαζον ὅτι ἡ ἀλήθεια αὐτὴ καθ' αὑτὴν δὲν δύναται νὰ γνωρισθῇ, διότι μεταβαλλομένης τῆς τῶν ὄντων ποιότητος καὶ τῆς ψυχῆς τὰ ἀντικείμενα ἄλλως παρίστανται· διὸ ἀδύνατον ἐφαίνετο αὐτοῖς νὰ γνωρισθῶσι τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὑτά· ἐὰν δὲ τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὑτὰ νὰ γνωρισθῶσι δὲν δύνανται, φανερὸν εἶναι ὅτι εἶναι ἀδύνατον καὶ λόγος νὰ γίνηται περὶ αὐτῶν (1).

Ἡ δὲ εἰς τὸ δεύτερον ζήτημα ἀπάντησις αὐτῶν, πῶς διακείμεθα πρὸς τὰ ὄντα, ἦτο, ὅτι πρέπει νὰ διακείμεθα πρὸς αὐτὰ σκεπτικῶς· ἐπειδὴ τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὑτὰ δὲν γνωρίζομεν, πρέπει νὰ ἀπέχωμεν πάσης περὶ αὐτῶν κρίσεως, διότι ὅσα ἀληθῆ φαίνονται, ταῦτα δὲν ἀποκλείουσι τὸ ἐναντίον (Δ. Λ. IX, 61. καὶ ἔστι καὶ οὐκ ἔστιν, ἢ οὔτ' ἔστιν οὔτ' οὐκ ἔστιν)· δὲν δυνάμεθα μὲν νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἡμῖν οὕτως ἢ οὕτως φαίνεται, οὐδέποτε ὅμως νὰ εἴπωμεν δυνάμεθα, ὅτι οὕτως ἐστι· μάλιστα δὲ εἶναι ὁμολογία τῶν λεγόντων, οὕτως ἢ οὕτως φαίνεται (2). Ἐπειδὴ δ' ἐκφράζεται ὡς ὁμολογία, φανερὸν εἶναι ὅτι ἐκφράζεται μόνον προβληματικῶς. Ἡ ἀφασία, ἀκαταληψία καὶ ἐποχὴ σημαίνουσι τὸ αὐτό, οἱ δ' ἔπειτα προσθέτουσι καὶ ἀῤῥεψίαν, ἀγνωσίαν τῆς ἀληθείας. Ἐκ ταύτης τῆς ἀφασίας ἀναπτύσσεται κατὰ Τίμωνα ἡ ἀταραξία τῆς ψυχῆς μόνη ἱκανὴ νὰ φέρῃ εἰς εὐδαιμονίαν (3). Αἱ δόξαι καὶ προλήψεις φέρουσιν ἀνησυχίαν καὶ πα-

---

(1) Δ. Λ. IX, 61. Ἡ ἀφασία ἰσοδυναμεῖ τῇ ἰσοσθενείᾳ, τῇ ἀντιθέσει τῶν λόγων, τῇ ἀῤῥεψίᾳ, ἀοριστίᾳ, ἀκαταληψίᾳ κλπ.

(2) Δ. Λ. IX, 103. Μόνα δὲ τὰ πάθη γινώσκομεν, δηλαδὴ ὅτι ὁρῶμεν, ὁμολογοῦμεν, καὶ τὸ ὅτι νοοῦμεν, γινώσκομεν, πῶς δ' ὁρῶμεν ἢ πῶς νοοῦμεν, ἀγνοοῦμεν.

(3) Δ. Λ. IX, 07. 107. Τοῖς μέντοι διακειμένοις οὕτω περιέσεσθαι Τίμων φησὶ πρῶτον μὲν ἀφασίαν ἔπειτα δ' ἀταραξίαν.

θητικὰς ὁρμάς. Ὁ ἐπέχων πάσης δόξης δύναται τὰ ὄντα νὰ θεωρῇ ἀταράχως καὶ νὰ μὴ ταράσσηται ὑπὸ πάθους καὶ ἐπιθυμίας. Οἱ Σκεπτικοὶ ἐδόξαζον, ὅτι τὸ πλῆθος ἡττᾶται ὑπὸ τοῦ πάθους, ὑπὸ δοξῶν καὶ κενῶν θεσμῶν· μόνος δ' ὁ σοφὸς (σκεπτικὸς) ἀπὸ πάντων τούτων ἀπέχων καὶ πάντα ἀδιάφορα θεωρῶν, οἷον καὶ τὸ καλὸν καὶ κακόν, εἶναι ἀτάραχος καὶ ἐλεύθερος ἀπὸ παντὸς πάθους φθείροντος τὴν εὐδαιμονίαν (1).

Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι ἀξίαν δὲν ἔχει ἐξωτερικὴ ματαιοφροσύνη, ἀλλὰ μόνη ἡ διάθεσις τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἤτοι ἡ ἀρετή, καὶ εἰς ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος ἐπανερχόμενος κτᾷ τὴν εὐδαιμονίαν οὖσαν τέλος τῆς φιλοσοφίας· ἐπειδὴ ὅμως ἀταραξία ἀπόλυτος δὲν εἶναι δυνατή, θέλει ἀκολουθεῖ τῷ πιθανῷ καὶ διὰ τοῦτο τῷ ἔθει (2), ἔσται ὅμως εἰδώς, ὅτι ἡ σχέσις αὐτοῦ δὲν στηρίζεται ἐπὶ βεβαιότητος, ἀλλ' ἀβεβαιότητος, καὶ ἐπὶ μὴ ἀληθοῦς δόξης θέλομεν ὀνομάζει ἕκαστος ἔθος ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἢ ἀδιάφορον· καὶ μόνον κατὰ τοῦτον τὸν ἐξηρτημένον τρόπον θέλει νὰ προτάξῃ ὁ Τίμων τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ θεῖον ὡς κανόνα τοῦ βίου (3). Διὰ τοῦτο οἱ Σκεπτικοὶ τὴν ἀταραξίαν ὑπελάμβανον τέλος τῆς σκέψεως, διότι τῷ σοφῷ τὰ ἐκτὸς ἀγαθὰ εἰσιν ἀδιάφορα (Cic. Acad. II, 42. fin. III, 3), οἷον οὐδεμία ἐστὶ διαφορὰ μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου, ὑγιείας καὶ νόσου (Cic. de fin. II, 13)· ἐκλέγομεν δέ, ἔλεγον, μόνα τὰ ἐφ' ἡμῖν, τὰ δ' οὐκ ἐφ' ἡμῖν φεύγομεν (Δ. Λ. IX, 108)· ἀλλὰ ὁ σκεπτικὸς τὰ μὲν δὲν ζῇ κατὰ φιλόσοφον λόγον, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀφιλόσοφον τήρησιν δύ-

---

(1) Σεξτ. Μαθ. XI, 1. Οὕτω γὰρ ἕκαστος ἡμῶν τὴν τελείαν καὶ σκεπτικὴν ἀπολαβὼν διάθεσιν κατὰ τὸν Τίμωνα βιῶσαι ῥῆστα μεθ' ἡσυχίας

αἰεὶ ἀφροντίστως καὶ ἀκινήτως κατὰ ταὐτά,
μὴ προσέχων δειλοῖς ἡδυλόγου σοφίης.

(2) Δ. Λ. IX, 105 καὶ ἐφ. Ὁ Τίμων ἐν τῷ Πύθωνί φησι μὴ ἐκβεβηκέναι (τὸν Πύῤῥωνα) τὴν συνήθειαν· τοῖς δὲ φαινομένοις ἀκολουθεῖν.

(3) Σεξτ. Μαθ. XI, 20.

Ἡ γὰρ ἐγὼν ἐρέω ὥς μοι καταφαίνεται εἶναι
μῦθον ἀληθείης ὀρθὸν ἔχων κανόνα,
ὡς ἡ τοῦ θείου τε φύσις καὶ τἀγαθοῦ αἰεί,
ἐξ ὧν ἰσότατος γίγνεται ἀνδρὶ βίος.

νάται τὰ μὲν νὰ ἐκλέγῃ τὰ δὲ νὰ φεύγῃ (Σεξτ. Μαθ. XI, 165). Ἐπειδὴ δὲ ἡ σκεπτικὴ θεωρία καταστρέφει τὸν βίον, λέγουσιν, ὅτι, ὅταν ὁ ἄνθρωπος τὸν ἄνθρωπον δὲν δύναται νὰ ἀπεκδύσῃ ὅλως, νὰ ζητῇ νὰ μετριάσῃ τὰ πάθη αὐτοῦ· διὸ τέλος τῆς σκέψεως ἔλαβον τὴν μετριοπάθειαν (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑποτ. I, 25). Ἡ σκέψις αὕτη κατεφέρετο, ὡς φαίνεται, κατὰ τοῦ ὑλισμοῦ· οὕτω κατεπολέμουν οἱ ἀρχαῖοι σκεπτικοὶ τοὺς δογματικούς. Ἡ ἀρχαία ὅμως αὕτη σκέψις εἶχεν, ὡς φαίνεται, μικρὰν ἀνάπτυξιν.

3) Ἡ δὲ νεωτέρα σκέψις, εἰ καὶ εἰς τὸν Πύῤῥωνα καὶ Τίμωνα τὴν αὑτῆς καταγωγὴν ἀνέφερεν, ἔλαβε τὰ ἰσχυρότερα αὑτῆς ὅπλα ἐκ τῆς νέας Ἀκαδημίας. Τοῦ δὲ Τίμωνος διάδοχος οὐδεὶς γέγονεν, ἀλλὰ διέλιπεν ἡ ἀγωγὴ ἕως αὐτὴν Πτολεμαῖος ὁ Κυρηναῖος ἀνεκτήσατο· ὡς δ᾽ Ἱππόβοτος καὶ Σωτίων λέγουσιν, ἤκουσαν αὐτοῦ Διοσκουρίδης Κύπριος καὶ Νικόλοχος Ῥόδιος καὶ Εὐφράνωρ Σελευκεὺς Πραΰλους ἀπὸ Τρωάδος. Εὐφράνορος δὲ διήκουσεν Εὔβουλος Ἀλεξανδρεύς, οὗ Πτολεμαῖος, οὗ Σαρπηδὼν καὶ Ἡρακλείδης, Ἡρακλείδου δ᾽ Αἰνησίδημος Κνώσιος, ὃς καὶ Πυῤῥωνείων λόγων ὀκτὼ συνέγραψε βιβλία (Δ. Λ. IX, 115). Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην οὐδεὶς ἦτο διάδοχος τοῦ Τίμωνος μέχρι Πτολεμαίου τοῦ Κυρηναίου· ἀλλ᾽ οὔτε περὶ αὐτοῦ, οὔτε περὶ τοῦ Σαρπηδόνος καὶ Ἡρακλείδου ἔχομεν εἰδήσεις· οὐδὲ ὁ Ἡρακλείδης ἠδύνατο νὰ ἦναι διδάσκαλος τοῦ Αἰνησιδήμου, διότι δὲν συγχωρεῖ ἡ χρονολογία, οὐδ᾽ ὁ Εὔβουλος διδάσκαλος τοῦ Πτολεμαίου (Δ. Λ. IX, 116). Ὁ δ᾽ Αἰνησίδημος θεωρεῖται πρῶτος ἀνακαινιστὴς τῆς Πυῤῥωνείου ἀγωγῆς (Εὐσεβ. εὐαγ. προπ. XIV, 18)· διάδοχοι δὲ τοῦ Αἰνησιδήμου ἀναφέρονται Ζεύξιππος ὁ πολίτης, οὗ Ζεῦξις ὁ Γωνιόπους, οὗ Ἀντίοχος Λαοδικεὺς ἀπὸ Λύκου (Δ. Λ. IX, 116)· τούτου δὲ Μηνόδοτος ὁ Νικομηδεύς, ἰατρὸς ἐμπειρικὸς καὶ Θειωδᾶς Λαοδικεύς, Μηνοδότου δὲ Ἡρόδοτος Ἀριέως Ταρσεύς· Ἡροδότου δὲ διήκουσε Σέξτος ὁ ἐμπειρικός, τοῦ δὲ Σέξτου Σατορνῖνος ὁ Κυθηνᾶς (Στραβ. XII, 5). Ἐπειδὴ δ᾽ ὁ Γαληνὸς τὸν Σέξτον οὐδαμοῦ ἀναφέρει, φαίνεται ὅτι ὁ Γαληνὸς ἦτο αὐτοῦ ἀρχαιότερος· ἐπειδὴ Διογένης ὁ Λαέρ-

τιος ἀναφέρει αὐτόν, φαίνεται ὅτι ὁ Σέξτος ἦτο νεώτερος τοῦ Διογένους. Κατὰ δὲ τὸν κατάλογον Διογένους τοῦ Λαερτίου ὁ Αἰνησίδημος μόλις εἶναι πρὸ Χριστοῦ, διότι αἰτιᾶται τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς τοὺς παραδεχομένους τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐννοεῖ τοὺς μετὰ τὸν Ἀντίοχον, διότι ἡ Ἀκαδημαϊκὴ σχολὴ καὶ εἰς τὸ μετέπειτα τὴν ἔκλεξιν δὲν ἐγκατέλιπεν.

Ἡ σκέψις τοῦ Αἰνησιδήμου προέρχεται ἐκ τῶν θεωριῶν τῶν ἐμπειρικῶν ἰατρῶν τῆς τε νέας Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Πύῤῥωνος, οἵτινες καθὸ ἐμπειρικοὶ εἶχον κλίσιν εἰς τὴν σκέψιν.

Ἡ δὲ σκέψις ἀνεπτύχθη ἔκ τε τῆς νέας Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Πύῤῥωνος· ἀλλ᾽ ἡ σκέψις ἀμφοτέρων δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς, διότι αἱ ἐνστάσεις τῆς Πυῤῥωνείου σκέψεως ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Καρνεάδου. Ἐπειδὴ ἡ ἀρχαιοτέρα σκεπτικὴ ἀγωγὴ μετὰ τὸν Τίμωνα ἔσβεσεν, ἡ δὲ θεωρία αὐτῆς εἰς τὴν νέαν Ἀκαδημίαν μετέβη καὶ μέχρι τοῦ πρώτου αἰῶνος π. Χρ. ἐξηκολούθησε, φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ πρῶτοι τὴν Πυῤῥώνειον σκέψιν ἀνακαινίσαντες ἔλαβον τὴν κυριωτέραν ἀφορμὴν ἐκ τῆς νέας Ἀκαδημίας· μάλιστα δὲ λέγεται, ὅτι ὁ Αἰνησίδημος τὰς Πυῤῥωνείους συζητήσεις αὐτοῦ ἀφιέρωσεν ἑνὶ τῶν συναιρεσιωτῶν αὐτοῦ Ἀκαδημαϊκῶν (Φωτ. κωδ. 212), ὅπερ ἀπόδειξις, ὅτι καὶ αὐτὸς κατ᾽ ἀρχὰς ἀνῆκε τῇ Ἀκαδημαϊκῇ αἱρέσει (Φωτ. κωδ. 169). Τοῦτο δὲ ἐπιβεβαιοῖ καὶ τὸ κύριον σύγγραμμα αὐτοῦ ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τῆς Πυῤῥωνείου καὶ Ἀκαδημαϊκῆς θεωρίας καὶ κατακρῖνον τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς ὡς μὴ διεξάγοντας γνησίως τὴν σκεπτικὴν θεωρίαν, ἀλλὰ τὸν δογματισμὸν ἀσπασαμένους· ἀνῄρεσε δὲ καὶ τοὺς ὑπολαβόντας τὸν Πλάτωνα σκεπτικόν. (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 222). Ἐντεῦθεν φαίνεται, ὅτι ἡ πρὸς τὸν δογματισμὸν καὶ τὴν ἔκλεξιν τάσις τῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ Ἀντιόχου ἔδωκε τῷ Αἰνησιδήμῳ ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθῃ ἀπ᾽ αὐτῆς εἰς τὴν Πυῤῥώνειον σκέψιν νομίσας ὅτι ἐν αὐτῇ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ ὀχύρωμα ἀσφαλὲς κατὰ τοῦ δογματισμοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τὴν Ἡρακλείτειον φιλοσοφίαν ὁδόν. (Σεξτ. Πυῤ. ὑπ. I, 210). Οἱ τότε Ἀκαδημαϊκοὶ ἦσαν Στωϊκοὶ μᾶλλον ἢ Ἀκαδημαϊκοί· ἡ δὲ Πυῤῥώνειος σκέψις ἀπ᾽ ἐναντίου οὐδέποτε ἰσχυρίζεται, ὅτι

πάντα εἰσὶ γνωριστὰ ἢ ἀγνώριστα, ἀληθῆ ἢ ἡμαρτημένα, πιθανὰ ἢ ἀπίθανα, ὄντα ἢ μὴ ὄντα, ἀλλὰ μόνον ὅτι τὸ ἓν δὲν εἶναι πλέον τοῦ ἑτέρου· ἐπομένως ὁ Αἰνησίδημος οὔτε τὸν δογματισμὸν τῶν ἔπειτα Ἀκαδημαϊκῶν ἀναγνωρίζει οὔτε τὴν περὶ πιθανότητος τοῦ Καρνεάδου θεωρίαν ὡς βλέπων ἐν αὐτῇ κατάπτωσιν τῆς γνησίας σκέψεως. (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 226). Πρὸς δὲ θεμελίωσιν τῆς σκεπτικῆς αὐτοῦ θεωρίας ἐξέθηκεν ὁ Αἰνησίδημος, ὅτι οὔτε ἡ αἴσθησις οὔτε ἡ νόησις δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν βέβαιον πρὸς κατάληψιν (1).

Τὸ δὲ σύγγραμμα τοῦ Αἰνησιδήμου κατὰ Φώτιον συνίστατο ἐκ βιβλίων ὀκτώ. Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐδείκνυτο ἡ διαφορὰ τῶν Πυῤῥωνείων καὶ Ἀκαδημαϊκῶν· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἐπραγματεύετο περί τε ἀληθῶν καὶ αἰτίων καὶ παθῶν καὶ κινήσεως καὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς καὶ τῶν τούτοις ἐναντίων, καὶ ἐν αὐτοῖς ἀντιφάσεις νὰ καταδείξῃ ζητῶν ἐδείκνυεν, ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν ἀβέβαια καὶ ἀγνώριστα· δηλονότι παρετήρησεν ὅτι οὐδέν ἐστιν ἀληθές, διότι τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἦναι ἢ αἰσθητὸν ἢ νοητὸν ἢ ἀμφότερα ἢ οὐδέτερον, ὅτι οὐδεμία τούτων τῶν περιπτώσεων νὰ ὑπάρξῃ ἠδύνατο (Σεξτ. Μαθ. VII, 40)· ἠρνεῖτο δὲ τὴν ὕπαρξιν τῆς γενέσεως (Σεξτ. Μαθ. IX, 218). Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ ἐπραγματεύετο περὶ κινήσεως καὶ αἰσθήσεως καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἰδιωμάτων, καὶ ἐκ τῶν ἀντιφάσεων τῶν αἰσθήσεων ἐξῆγε τὸ ἀβέβαιον καὶ ἀγνώριστον τῶν ὄντων· ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ ἀνῄρει τὴν περὶ τῶν σημείων θεωρίαν δεικνύων ὅτι ἐν τοῖς φανεροῖς σημείοις τὸ ἀφανὲς δὲν γινώσκεται (2). Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ ἐπραγματεύετο περὶ αἰτίου ἀριθμῶν τρόπους ὀκτώ· (Σέξτ. Πυῤ. ὑπ. I, 180)· ἐν δὲ τῷ ἕκτῳ ἀπεδείκνυεν, ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν, τὰ προηγμένα καὶ ἀποπροηγμένα δὲν γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος· ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ περὶ ἀρετῆς, καὶ ἐν τῷ ὀγδόῳ περὶ τἀγαθοῦ, τοῦ τέλους, ἀναιρῶν τοὺς φιλοσόφους τοὺς δοξάζοντας

(1) Φωτ. κωδ. 170. Ἡ μὲν ὅλη πρόθεσις τοῦ βιβλίου βεβαιῶσαι, ὅτι οὐδὲν βέβαιον εἰς κατάληψιν.

(2) Φωτ. 170. Ἐγείρει δὲ καὶ τὰς ἐξ ἔθους ἀπορίας περί τε ὅλης τῆς φύσεως καὶ κόσμου καὶ θεῶν, οὐδὲν αὐτῶν εἰς ὑπόληψιν πεσεῖν ἐντεινόμενος.

μέγιστον ἀγαθὸν τὴν εὐδαιμονίαν, ἢ τὴν ἡδονήν, ἢ τὸν νοῦν, καὶ τοιοῦτον μέγιστον ἀγαθόν, μέγιστον τέλος δὲν ὑπάρχει.

Καίτοι δὲ ὁ Αἰνησίδημος δὲν φαίνεται βεβαίως σκεπτικός, διότι ἠσπάσατο τὴν τοῦ Ἡρακλείτου θεωρίαν, συνετέλεσεν ὅμως τὰ μέγιστα εἰς ἐπέκτασιν τῆς σκεπτικῆς θεωρίας (1).

Διὰ τοῦτο ὁ Αἰνησίδημος οὔτε γνήσιος σκεπτικὸς δύναται νὰ θεωρηθῇ οὔτε γνήσιος δογματικός· διὸ ἔλεγεν ὅτι τὰ ἀντικείμενά εἰσιν ἀνυπόστατα τί εἰσιν ἢ τί μή εἰσιν (2), καὶ ἐνόμιζεν ὅτι ἡ σκέψις περὶ τῶν φαινομένων νὰ κρίνῃ δὲν δύναται. Ἡ δοξασία ὅμως τοῦ Αἰνησιδήμου, ὅτι τῶν φαινομένων ἔστι τις διαφορά, καὶ τούτων τὰ μὲν κοινῶς φαινόμενα ἀληθῆ, τὰ δ' ἰδίως τισὶ ψευδῆ, ἀποδίδοται καὶ τῷ Ἡρακλείτῳ καὶ Ἐπικούρῳ. (Σεξτ. Μαθ. VIII, 8)· ἀλλ' ὁ σκεπτικὸς οὐδ' ὅλως θὰ παρεδέχετο, ὅτι δύναταί τις νὰ ἄρξηται ἀπὸ τῶν φαινομένων, οὐδὲ νὰ εἴπῃ, ὅτι ἔστιν ἢ μὴ ἔστι τι. (Φωτ. κωδ. 280)· καὶ ἄλλα δ' αὐτοῦ ἀξιώματα δύνανται νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὴν σκέψιν, δηλαδὴ ὅτι ἡ οὐσία εἶναι σῶμα (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. III, 138. Μαθ. X, 216), ὅτι αἴτιον τῶν ὄντων εἶναι ὁ ἀὴρ (Σεξτ. Μαθ. X, 233.)· ἐν ἅπασι τούτοις φαίνεται ὅτι ἠκολούθει τῷ Ἡρακλείτῳ· φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἠκολούθει καὶ τῷ Ἡρακλείτῳ, διότι αἴτιον πάντων ἐκάλει τὸν χρόνον σωματικὸν ὄντα (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. III, 138. Μαθ. X. 216)· ἔλεγε δὲ καθ' Ἡράκλειτον καὶ τοὺς Στωϊκοὺς ὅτι τὸ μέρος τοῦ ὅλου καὶ ταὐτὸν· ταὐτόν, διότι ἡ αὐτὴ οὐσία ἐστὶ καὶ ὅλον καὶ μέρος· διάφορον, διότι αὕτη ὅλον ἐν τῷ κόσμῳ, μέρος δ' ἐν τοῖς οὖσι· καὶ ἡ οὐσία ἐστὶν ὅλη καὶ μέρος. ὅλη μὲν κατὰ τὸν κόσμον, μέρος δὲ κατὰ τὴν τούτου τοῦ ζῴου φύσιν· λέγων δὲ ταῦτα ἐζήτει διὰ συγκρίσεως τῶν σχημάτων τῶν ὄντων μετὰ τῶν τύπων

(1) Σεξτ. Μαθ. VII, 349. Ἀλλὰ οἱ μὲν ἐκτὸς τοῦ σώματος τὴν διάνοιαν εἶναι, ὡς Αἰνησίδημος καθ' Ἡράκλειτον· οἱ δὲ αὐτὴν εἶναι τὰς αἰσθήσεις, καθάπερ διά τινων ὀπῶν τῶν αἰσθητηρίων προκύπτουσαν, ἧς στάσεως ἦρξε Στράτων ὁ φυσικὸς καὶ Αἰνησίδημος· οὐκ ἄρα κριτήριόν ἐστιν ἡ διάνοια.

(2) Φώτ. κωδ. 212. σημεῖα μὲν ὥσπερ τὰ φανερὰ φαμὲν τῶν ἀφανῶν, οὐδ' ὅλως εἶναί φησιν, ἠπατῆσθαι δὲ κενῇ προσπαθείᾳ τοὺς οἰομένους.

τῆς γλώσσης νὰ ἱδρύσῃ τὸ τοῦ Ἡρακλείτου σύστημα. (Σεξτ. Μαθ. IX, 337.). Ἐν δὲ τούτοις δείκνυται ἡ τοῦ Ἡρακλείτου θεωρία, καὶ ὅτι τὸ ἓν περιέχεται ἐν τῷ ὅλῳ καὶ τῷ μέρει· διὸ ἕκαστον τῶν πολλῶν εἶναι ἐπανάληψις αὐτοῦ τοῦ ἑνὸς καὶ ἐν πάσῃ στιγμῇ τοῦ χρόνου τὸ ὅλον· διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ ὑπάρχουσι τὰ ἐναντία· αὕτη ὅμως ἡ θεωρία, ὅτι τὸ πρῶτον ἕν ἐστιν ἀὴρ καὶ χρόνος, δὲν διαφέρει τῆς τῶν Στωϊκῶν. Τὴν ἐκ τοῦ ἑνὸς εἰς τὰ πολλὰ μετάβασιν ὑπέθετε διὰ κινήσεως γιγνομένην, καὶ σύμφωνος τοῖς Στωϊκοῖς διέκρινε δύο γένη, τὴν κατὰ τόπον μεταβολὴν καὶ τὴν κατὰ ποιὸν (Σεξτ. Μαθ. X, 38)· συνεφώνει δὲ τοῖς Στωϊκοῖς ὡς ὑπολαβὼν τὴν ψυχὴν ῥοὴν ἀερώδη (Tertull. de anim. 9) καὶ τρεφομένην ὑπὸ τῆς ἐπνοῆς τοῦ ἐκτὸς ἀέρος (Σεξτ. Μαθ. VIII, 349.), καὶ τὸ βρέφος ὅτι λαμβάνει μετὰ τὴν γέννησιν ἐκ τοῦ ψυχροῦ ἀέρος ζωήν. (Tertull. 25). Καί τοι δὲ πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς ἀντεφέρετο κατακρίνων αὐτῶν τὴν συμφωνίαν μετὰ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, φαίνεται δ' ὅτι ἀντεφέρετο κατὰ θεωριῶν ἐπουσιωδῶν.

Ἐντεῦθεν φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ τοῦ Αἰνησιδήμου θεωρία συνείχετο μετὰ τῆς τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς. (Δ. Λ. IX, 72.)· τὴν δὲ σκέψιν ὑπέθετεν ὁδὸν εἰς τὴν τοῦ Ἡρακλείτου φιλοσοφίαν, διότι αὕτη ταράσσει τὴν συνήθη τῶν ὄντων θεωρίαν, καὶ ζητεῖ αὐτὴν ν' ἀποδείξῃ ἀνυπόστατον. Οἱ δ' ἔπειτα σκεπτικοὶ δεικνύουσι τὴν ἀντίφασιν, εἰς ἣν ὁ Αἰνησίδημος ἐνέπεσεν εἰς τὸν δογματισμὸν ἐπανελθών. (Σεξτ. Πυρρ. ὑπ. I, 210). Τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἡρακλείτου ἀσπασάμενος δὲν ἐξήσκησεν ἐπιρροὴν εἰς τὸ μετέπειτα ἕνεκα αὐτῆς, ἀλλ' ἕνεκα τῆς σκεπτικῆς θεωρίας, ἥτις ἔμεινεν ἡ βάσις ὅλων τῶν ἔπειτα σκεπτικῶν θεωριῶν (1).

Ἡ σημασία τοῦ Αἰνησιδήμου δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ Ἡρακλει-

(1) Δ. Λ. IX, 78· ἔστιν οὖν ὁ Πυῤῥώνειος λόγος μνήμη τις τῶν φαινομένων ἢ τῶν ὁπωσοῦν νοουμένων, καθ' ἣν πάντα πᾶσι συμβάλλεται καὶ συγκρινόμενα πολλὴν ἀνωμαλίαν καὶ ταραχὴν ἔχοντα εὑρίσκεται, καθά φησιν Αἰνησίδημος. (Σεξτ. Μαθ. VII, 288)· ἐν τῇ μνήμῃ ὅμως ἔθετον οἱ σκεπτικοὶ πᾶσαν νόησιν.

τείῳ, ἀλλ' ἐν τῇ σκεπτικῇ αὐτοῦ θεωρίᾳ ὡς ὁ Σέξτος (Πυῤῥ. ὑπ. I, 222) αὐτὸν ἀρχηγὸν τῆς σκέψεως καλεῖ. Αὕτη ὅμως δὲν διακρίνεται τῶν θεωριῶν τῶν ἔπειτα σκεπτικῶν. (Σεξτ. Μαθ. VII, 345. Εὐσεβ. Εὐαγ. πρ. XIV, 18). Φαίνεται δ' ὅτι οἱ δέκα τρόποι ἤτοι τόποι, οὓς συνέταξεν ὁ Αἰνησίδημος ἐκ τῶν προτέρων σκεπτικῶν λαβών, ὑπῆρχον καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σκεπτικοῖς. (Σέξτ. Πυῤῥ. I, 36. I, 210. 212.). Ὁ Τενvεμάννος ἰσχυρίζεται, ὅτι τοὺς τρόπους τούτους (Gesch. d. Phil. V, 62) ἐφεῦρεν ὁ Αἰνησίδημος, ὁ δὲ Σέξτος ὅτι αὐτοὺς εὗρον σκεπτικοὶ ἀρχαιότεροι· καὶ ὁ Διογένης (Δ. Λ. IX, 79.) αὐτοὺς ἀναφέρει εἰς τοὺς σκεπτικοὺς λέγων ὅτι τὸν μὲν ἔννατον Φαβωρῖνος ὄγδοον, Σέξτος δὲ καὶ Αἰνησίδημος δέκατον (Δ. Λ. IX, 87.). Ἐπειδὴ καὶ ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει περὶ τῶν δέκα τόπων τοῦ Πύῤῥωνος, καὶ Διογένης ὁ Λαέρτιος(1) καὶ Σέξτος ὁ ἐμπειρικὸς εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους σκεπτικοὺς ἀναφέρει, ὑποθέτων ὑπάρχοντας παρ' Αἰνησιδήμῳ, φανερὸν εἶναι ὅτι αὐτοὺς οἱ σκεπτικοὶ βαθμηδὸν ἐπενόησαν καὶ ὁ Αἰνησίδημος αὐτοῖς ἐχρήσατο.(Εὐσεβ. εὐαγ. πρ. XIV, 18. Σεξτ. Μαθ. VII, 345.). Ἐπειδὴ δ' οἱ τρόποι οὗτοι φέρουσι χαρακτῆρα νεανικόν, φαίνεται ὅτι οὗτοι ἠδύναντο καὶ ὑπὸ ἀρχαιοτέρων σκεπτικῶν νὰ ἐπινοηθῶσιν· οὗτοι δὲ οἱ τρόποι, ἐν οἷς τὰς κυριωτέρας ἀποδείξεις τῆς αὐτοῦ σκέψεως ὁ Αἰνησίδημος συνέταξε (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 36. Δ. Λ. IX, 78.)· ἐλπίζων ὅτι δι' αὐτῶν δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ δογματισμοῦ τὰ στηρίγματα αὐτοῦ (Δ. Λ. eodem), εἰσὶν οἱ ἑξῆς:

1) Ὁ μὲν πρῶτος τρόπος ἐλήφθη ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ζώων καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς τῶν αἰσθήσεων ἀνομοιότητος· τὰ ζῷα δηλαδὴ διαφέρουσι κατὰ τὴν τοῦ σώματος κατασκευήν, καὶ ἕνεκα τῆς διαφορᾶς ταύτης οὐδ' ὁμοίας αἰσθήσεις λαμβάνουσιν. Ὁ πρῶτος τρόπος δεικνύει τὸ ἀβέβαιον τῶν αἰσθήσεων ἐκ τοῦ ὅτι τοῖς διαφόροις ζῴοις τὸ αὐτὸ φαίνεται διάφορον· εἰς δὲ τὴν ἔνστασιν, ὅτι τά ζῷα εἶναι ἄλογα, ἀπαντᾷ, ὅτι καὶ τὰ ζῷα ἔχουσι

(1) IX, 79· αἱ δ' ἀπορίαι κατὰ τὰς συμφωνίας τῶν φαινομένων ἢ νοουμένων, ἃς ἀπεδίδοσαν, ἦσαν κατὰ δέκα τρόπους, καθ' οὓς τὰ ὑποκείμενα παραλλάττοντα ἐφαίνετο· τούτους δὲ τοὺς δέκα τρόπους, καθ' οὓς τίθησιν κτλ.

λογικόν, ὡς ὁ ἄνθρωπος. Ἐντεῦθεν δὲ τεκμαίρονται οἱ σκεπτικοί, ὅτι ὄντα αὐτὰ καθ' αὐτὰ δὲν ὑπάρχουσιν. (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 14).

2) Ὁ δὲ δεύτερος ἀφορᾷ εἰς τὴν διαφορὰν τῶν ἀνθρώπων. Καίτοι οἱ ἄνθρωποι εἰσιν ὑπέροχοι τῶν ζῴων κατὰ τὴν γνῶσιν, οἱ δογματικοὶ οὐδὲν κέρδος ἔχουσι, διότι οἱ ἄνθρωποι διαφέρουσιν ἀλλήλων καὶ πρῶτον κατὰ τὸ σῶμα· ἐπειδὴ εἰσι διάφοροι κατὰ τὸ σῶμα, δὲν ἅπτονται ὁμοίως τῶν ἀντικειμένων, καὶ διὰ τοῦτο ἕκαστος δὲν λαμβάνει τὰς αὐτὰς τῶν πραγμάτων τυπώσεις· ἐὰν δέ, ὡς λέγουσι, τῆς ψυχῆς κάτοπτρον εἶναι τὸ σῶμα, ἕπεται ὅτι καὶ αἱ ψυχαί, ὡς τὰ σώματα, εἰσὶ διάφοροι· τὴν διαφορὰν ταύτην ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ διαφορὰ τῶν ὑπολήψεων, ἃς οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἡδέος καὶ ἀηδοῦς· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἡδὺ καὶ τὸ ἀηδὲς ἐκ τοῦ αἰσθήματος περὶ τῆς ἡδονῆς καὶ ἀηδονίας προέρχονται, ἡ δ' ἡδονὴ καὶ ἀηδονία ἐκ τῆς αἰσθήσεως καὶ τυπώσεως, οἱ δ' ἄνθρωποι διαφόρους ἔχουσιν αἰσθήσεις καὶ τυπώσεις, διαφόρους ἐπιθυμίας καὶ κλίσεις, ἕπεται, ὅτι οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ εἴπωσι μόνον πῶς αὐτοῖς τὰ ἀντικείμενα φαίνεται, οὐχὶ δὲ καὶ πῶς αὐτὰ καθ' αὐτά εἰσιν (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 79. Δ. Λ. IX, 81).

3) Ὁ δὲ τρίτος δεικνύει ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν συμφωνοῦσιν ἐν τῇ ἰδέᾳ αὐτῶν περὶ τῶν ὄντων, διότι αἱ αἰσθήσεις ἐκφράζουσι διάφορα καὶ ἀντίθετα, οἷον τὸ μέλι τισὶ φαίνεται ἡδύ, τισὶ δ' ἀηδὲς κατὰ τὴν ὄψιν· ἐπειδὴ ἄρα ἡ αἴσθησις τὸ ὂν αὐτὸ καθ' αὐτὸ νὰ γνωρίσῃ δὲν δύναται, δῆλον, ὅτι τὸ καθ' αὐτὸ οὐδ' ὁ νοῦς νὰ γνωρίσῃ δύναται. (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 90).

4) Ὁ δὲ τέταρτος δεικνύει, ὅτι αἱ σωματικαὶ καὶ νοητικαὶ καταστάσεις τοῦ ὑποκειμένου, οἷον ὑγίεια, νόσος, ὕπνος, ἐγρήγορσις, νεότης, γῆρας, μέθη, ἠρεμία, κίνησις, κλίσις, ἀποστροφή, εὐθυμία, ἀθυμία ἐπενεργοῦσιν ὁριστικῶς εἰς τὴν ἰδέαν ἡμῶν περὶ τῶν ὄντων· ταῦτα καθιστῶσι τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων ἀβέβαιον, οἷον εἴ τις ἐγρηγορώς ἐστιν ἢ καθεύδων, νέος ἢ γέρων, ἠρεμῶν ἢ κινούμενος, τοῦτο φιλεῖ ἢ μισεῖ, πεινᾷ ἢ κορέννυσι, νήφων ἢ μεθύων, ἄφοβος ἢ δειλός, μεταβάλλεται κατὰ τὰς αἰσθήσεις

καὶ τυπώσεις, φαίνονται καὶ τὰ ἀντικείμενα ἀλλοῖα. (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 100. Δ. Λ. IX, 81).

Ὁ δὲ πέμπτος δεικνύει ὅτι γνῶσίς ἐστιν ἀβέβαιος διὰ τὴν διάφορον θέσιν καὶ ἀπόστασιν τῶν ἀντικειμένων, οἷον πλοῖον μακρόθεν μὲν φαίνεται μικρόν τε καὶ ἀκίνητον, πλησίον δὲ μέγα τε καὶ κινούμενον· καὶ ὁ πύργος μακρόθεν μὲν στρογγύλος, πλησίον δὲ τετράγωνος· τὸ φῶς καίει σκοτεινῶς ἐν τῷ ἡλίῳ, ἐν δὲ τῷ σκότει φωτεινῶς· ὁμοίως καὶ ἡ κώπη ἐν τῷ ὕδατι φαίνεται καμπύλη, ἐκτὸς δ' αὐτοῦ εὐθεῖα. Ἐπειδὴ λοιπὸν καθ' ὅλας ταύτας τὰς περιστάσεις αἱ αἰσθήσεις μεταβάλλονται, γίνεται φανερὸν ὅτι γνῶσις τοῦ καθ' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατος (Σεξ. Πυρ. ὑπ. I, 118. Δ. Λ. IX, 85).

6) Ὁ δ' ἕκτος δεικνύει ὅτι οὐδεμία αἴσθησις εἶναι καθαρά, ἀλλ' ὅλαι σύγκεινται ἐξ αἰσθανομένων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων, οἷον τὸ χρῶμα τῶν ἀνθρώπων ἄλλο φαίνεται ἐν τῷ θερμῷ καὶ ἄλλο ἐν τῷ ψυχρῷ ἀέρι· ἡ φωνὴ ἄλλη τις ἐν τῷ ἀραιῷ ἀέρι, καὶ ἄλλη ἐν τῷ πυκνῷ, καὶ τὰ ἀρώματα ὁμοίως· καὶ τὸ σῶμα ἐν μὲν τῷ ὕδατί ἐστι κουφότερον, ἐν δὲ τῷ ἀέρι βαρύτερον· τοῖς πάσχουσιν ὑπὸ ἰκτέρου φαίνονται ὠχρά, τοῖς δὲ φλόγωσιν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐρυθρά· ὅτι πάντα διὰ μέσου (δηλ. ἀέρος, ῥευστοῦ κτλ.) παρατηροῦμεν, οὗ ἡ ἐπιῤῥοὴ ἐπὶ τὴν αἴσθησιν μεγίστη ἐστίν. Ἐκ τούτων δὲ φανερὸν εἶναι ὅτι αἱ αἰσθήσεις τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὐτὰ δὲν γινώσκουσιν· ἀλλ' οὐδ' ὁ νοῦς· διότι αἱ αἰσθήσεις ὁδηγοῦσι τὸν νοῦν (1). Ἐπειδὴ ἄρα οὐδὲν καθαρὸν αἰσθανόμεθα ἀντικείμενον, ἕπεται, ὅτι οὐδὲν τῶν ἀντικειμένων καθ' αὐτὸ γινώσκομεν. (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 124. Δ. Λ. IX, 84).

7) Ὁ δ' ἕβδομος δεικνύει ὅτι καὶ τὸ μέγεθος καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν ὄντων εἶναι κώλυμα τοῦ νὰ γνωρίσωμεν τὴν οὐσίαν αὐτῶν, οἷον εἴτις τὸ κέρας αἰγὸς ξύσῃ, φαίνονται τὰ ξύσματα

(1) Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 128. ἀλλ' οὐδ' ἡ διάνοια· μάλιστα μέν, ἐπεὶ αἱ ὁδηγοὶ αὐτῆς αἱ αἰσθήσεις σφάλλονται· ἴσως δὲ καὶ αὐτὴ ἐπιμιξίαν τινὰ ἰδίαν ποιεῖται πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων ἀναγγελλόμενα· περὶ γὰρ ἕκαστον τῶν τόπων, ἐν οἷς τὸ ἡγεμονικὸν εἶναι δοκοῦσιν οἱ δογματικοί, χυμούς τινας ὑποκειμένους θεωροῦμεν.

λευκά, συντεθειμένα δὲ μέλανα· ἀπ' ἐναντίου δὲ τὰ ξύσματα τοῦ ἀργύρου μέλανα, συντεθειμένα δὲ λευκά· ὁ ὀλίγος οἶνος ἐμψυχοῖ, ὁ δὲ πολὺς ἐξασθενεῖ τὸ σῶμα· τὰ σύνθετα ἰατρικὰ ἄλλως ἐνεργοῦσιν ἢ τὰ ἁπλᾶ. Ἐντεῦθεν λοιπὸν φανερὸν εἶναι ὅτι πανταχοῦ τὰ πρός τι γινώσκομεν, οὐδέποτε δὲ τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὑτά, τουτέστι τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 129. Δ. Λ. IX, 86).

Ὁ δ' ὄγδοος δεικνύει ὅτι, εἰ πάντα πρός τι εἰσίν, εἶναι ἡ οὐσία τῶν ὄντων ἀγνώριστος, οἷον πατὴρ καὶ υἱός, μέγα καὶ μικρόν, βαρὺ καὶ κοῦφον, εἰσὶ πρός τι ἁπλῶς, καὶ μετὰ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ ἑνὸς συναφαιρεῖται καὶ τὸ ἕτερον (1)· πάντα δὲ τὰ πρός τι ἔχουσι διπλῆν ἀναφοράν, πρὸς τὸ ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον, διότι πᾶν τὸ κατηγορούμενον εἶναι ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον (2)· ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν ὄντων τὰ μέν εἰσιν ὅμοια τὰ δ' ἀνόμοια, ἀλλὰ καὶ ταῦτά εἰσι πρός τι· ἐντεῦθεν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡμεῖς γινώσκομεν μόνον τὰ πρός τι, τὰ δὲ καθ' αὑτὰ οὐδαμῶς. (Σεξ. Πυρ. ὑπ. I, 135. Δ. Λ. IX, 87).

9) Ὁ δ' ἔννατος δεικνύει, ὅτι τὸ σπάνιον καὶ σύνηθες ἔχουσι μεγάλην ἰσχὺν ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ κρίσεις ἡμῶν, οἷον ἡ ἐμφάνισις κομήτου ἄλλην ποιεῖ ἡμῖν ἐντύπωσιν καὶ ἄλλην ἡ τοῦ ἡλίου· πλεῖστα διὰ τὸ σπάνιον αὐτῶν ἔχουσιν ἀξίαν μεγίστην, ὡσαύτως καὶ πλεῖστα οὐδεμίαν καθὸ συνήθη· καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὅτι ἡμεῖς τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὑτὰ δὲν γινώσκομεν. (Σεξ. Π. ὑ. I, 141).

10) Ὁ δὲ δέκατος ἐκθέτει τὰς διαφωνίας τῶν ἀνθρώπων περὶ τῆς ἀγωγῆς, τῶν νόμων, τῶν ἐθίμων, τῶν μυθολογιῶν, τῶν δοξασιῶν τῶν δογματικῶν, καὶ περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου,

(1) Δ. Λ. IX, 87. φύσει μὲν οὐκ ἔστι δεξιόν, κατὰ δὲ τὴν ὡς πρὸς τὸ ἕτερον σχέσιν νοεῖται, μετατεθέντος γοῦν ἐκείνου, οὐκ ἔτ' ἔσται δεξιόν· ὁμοίως καὶ πατὴρ καὶ ἀδελφὸς ὡς πρός τι, καὶ ἡμέρα ὡς πρὸς τὸν ἥλιον, καὶ πάντα ὡς πρὸς τὴν διάνοιαν· ἄγνωστα οὖν τὰ πρός τι ὡς καθ' αὑτά.

(2) Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 138. ἔτι τῶν ὄντων τὰ μέν ἐστι πρόδηλα, τὰ δ' ἄδηλα, ὡς αὐτοί (δογματικοὶ) φασιν, καὶ σημαίνοντα μὲν τὰ φαινόμενα· σημαινόμενα δὲ ὑπὸ τῶν φαινομένων ἄδηλα· ὄψις γὰρ κατ' αὐτοὺς τῶν ἀδήλων τὰ φαινόμενα· τὸ δὲ σημεῖον καὶ τὸ σημαινόμενόν ἐστι πρός τι.

ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, περὶ Θεοῦ, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους· ἐκ δὲ τῶν διαφωνιῶν ἐξάγεται, ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὐδὲν τούτων γινώσκουσιν, ἀλλὰ παριστῶσι πάντα τὰ ὄντα ἐξ ὑποκειμένου (Δ. Λ. IX, 83. Σεξτ, Πυῤῥ. ὑπ. I, 145). Ταῦτα δὲ πάντα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ Αἰνησίδημος προέθετο νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡμεῖς γινώσκομεν μόνον τὰ πρός τι, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ καθ' αὑτό, τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. (Σεξ. Πυρ. ὑπ. I, 39). Ἄρα τὸ ἐξαγόμενον ἦτο ὅτι οὐδὲν βέβαιον γινώσκομεν, ὅτι περὶ οὐδενὸς νὰ λεχθῇ δύναται ὅτι εἶναι ἀληθές, διότι πάντα εἰσὶν ἡμαρτημένα καὶ ἀληθῆ· ἑπομένως οὐδενὶ δόγματι οἱ σκεπτικοὶ συμφωνοῦσιν, ἀλλ' ἐπέχουσιν, ἔτι δὲ οὐδὲ τοῦτο θεωροῦσι δόγμα σκεπτικόν, ἀλλὰ δήλωσιν τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως (1)· καὶ αἱ σκεπτικαὶ ἐνστάσεις ἐκφράζουσι τὴν διαφωνίαν μόνον καὶ τὴν σύγχυσιν, εἰς ἃς πίπτει ὁ φιλόσοφος διὰ τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐννοιῶν (Δ. Λ. IX, 78), διότι αἱ ἀποδείξεις δὲν ἔχουσιν ἀξίαν τοῖς ἀναιροῦσι πᾶσαν δυνατὴν ἀπόδειξιν· ἐκ ταύτης τῆς ἀγωγῆς προῆλθον αἱ ἐπωνυμίαι τῶν ἔπειτα σκεπτικῶν (2)· διὰ τοῦτο καὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτῶν δὲν ὠνόμαζον θεωρίαν καὶ αἵρεσιν, ἀλλ' ἀγωγήν. (Δ. Λ. IX, 115. Σεξ. Πυρ. ὑπ. I, 16).

Τὸ δὲ μέγιστον τέλος τῆς ἀνθρωπίνης τάσεως εὗρε καὶ ὁ Αἰνησίδημος, ὡς ὁ Πύῤῥων καὶ ὁ Τίμων, ἐν τῇ ἀταραξίᾳ τῆς ψυχῆς (3).

Παρὰ δὲ τὰ εἰρημένα ἐπιχειρήματα τοῦ Αἰνησιδήμου διέσωσεν ὁ Σέξτος καὶ δύο ἀποσπάσματα ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐ-

(1) Φωτ. 169. καθόλου γὰρ οὐδὲν ὁ Πυῤῥώνειος ὁρίζει, ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ὅτι οὐδὲν διορίζεται· ἀλλ' οὐκ ἔχοντες, φησίν, ὅπως τὸ νοούμενον ἐκλαλήσωμεν, οὕτω φράζομεν (καὶ παντὶ λόγῳ λόγος ἀντίκειται· καὶ αὐτῷ τούτῳ τῷ λόγῳ λόγος ἀντίκειται).

(2) Δ. Λ. IX, 69. οὗτοι πάντες ἀπὸ τοῦ διδασκάλου Πυῤῥώνειοι, ἀπορητικοὶ δὲ καὶ σκεπτικοὶ καὶ ἔτι ἐφεκτικοὶ καὶ ζητητικοὶ ἀπὸ τοῦ οἷον δόγματος προσηγορεύοντο· ζητητικοὶ μὲν ἀπὸ τοῦ πάντοτε ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν κτλ.

(3) Εὐσεβ. εὐαγ. πρ. XIV, 18 τοῖς μέν τοι διακειμένοις οὕτω περιέσεσθαι Τίμων φησὶ πρῶτον μὲν ἀφασίαν, ἔπειτα δ' ἀταραξίαν· Αἰνησίδημος δ' ἡδονήν. Τὴν ἡδονὴν δ' ὁ Αἰνησίδημος ὑπέθεσεν τὴν αὐτὴν τῇ ἀταραξίᾳ.

τοῦ ἀφορῶντα εἰς ἀναίρεσιν τῆς ἐννοίας τοῦ αἰτίου. (Σεξτ. Πυῤ. ὑπ. I, 180. Μαθ. IX, 217. Φωτ. 213). Πρὸς τοῦτο δ' ὁ Αἰνησίδημος μετεχειρίσθη διάφορα ἐπιχειρήματα.

1) Πρῶτον ὅτι ἡ γένεσις ὄντος τινὸς εἶναι ἀκατάληπτος· διότι, ἵνα ᾖ καταληπτή, ἔπρεπε τὸ αἰτιατὸν νὰ περιέχηται ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἄλλου τινός· ἐπειδὴ δ' ἐν οὐδεμιᾷ ἐννοίᾳ ὄντος τινὸς περιέχεται ἡ ἔννοια ἄλλου τινός, μὴ ὄντος, ἀλλ' ἐσομένου, καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον ἐξ ὄντος νὰ γείνῃ τι μήπω ὄν, εἶναι τὸ αἴτιον ἀπάτη ἁπλῶς, οἷον οὐδὲν σῶμα δύναται νὰ ἦναι τὸ αἴτιον ἑτέρου τινὸς σώματος, διότι τοῦτο ἔπρεπε νὰ παραγάγῃ τι ἢ καθ' αὑτό, ἄνευ ἐνεργείας ἑτέρου τινός, ἢ δι' ἐνεργείας ἑτέρου· καθ' αὑτὸ δὲν δύναται νὰ αἰτιάσῃ τὸ μὴ περιεχόμενον ἐν αὐτῷ· δι' ἐνεργείας ἑτέρου οὐδὲν σῶμα δύναται μετά τινος δευτέρου συντιθέμενον νὰ παραγάγῃ τι τρίτον μὴ ὑπάρχον πραγματικῶς, διότι εἶναι ἀδύνατον ἐξ ἑνὸς νὰ γείνωσι δύο, ἢ ἐκ δύο τρίτον τι· ἄλλως ἡ γένεσις αὕτη θὰ ἦτο ἄπειρος καὶ ἐξ ἑνὸς θὰ ἐγίνοντο ἄπειρα, ὅπερ ἄτοπον (1).

2) Οὔτε τὸ ἀσώματον δύναταί τι ἀσώματον νὰ παραγάγῃ· διότι οὔτε ἐξ ἑνὸς οὔτ' ἐκ πολλῶν δύνανται πολλὰ νὰ γείνωσι παρὰ τὰ ὑπάρχοντα· καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀσώματον οὔτε θίγει οὔτε θίγεται, δὲν δύναται νὰ ποιῇ οὐδὲ νὰ πάσχῃ (2).

3) Οὔτε τὸ σῶμα δύναται νὰ ἦναι αἴτιον τοῦ ἀσωμάτου, οὔτε τὸ ἀσώματον τοῦ σωματοειδοῦς, διότι τὸ σῶμα δὲν περιέχει τὴν φύσιν τοῦ ἀσωμάτου ἐν αὐτῷ· διὸ τὸ ἓν δὲν δύναται νὰ γείνῃ ἐκ τοῦ ἑτέρου, ὡς οὐδ' ἐκ πλατάνου ἵππος γίνεται, οὐδ' ἐξ ἵππου ἄνθρωπος· καὶ εἰ τὸ ἓν ἐν τῷ ἑτέρῳ περιείχετο, δὲν θὰ ἐγίνετο, ἀλλὰ θὰ προϋπῆρχεν ἤδη· ὡς ὂν δὲ δὲν γίνεται (3).

(1) Σεξ. Μαθ. IX, 220. ἤτοι γὰρ καθ' ἑαυτὸ μένον ἕτερόν τι ποιεῖ, ἢ ἑτέρῳ συνελθόν, ἀλλὰ μένον μὲν καθ' ἑαυτό, πλεῖον αὑτοῦ καὶ τῆς οἰκείας φύσεως οὐκ ἂν δύναιτό τι ποιεῖν· συνελθὸν δ' ἑτέρῳ, τρίτον οὐκ ἂν δύναιτο ἀποτελεῖν ὃ μὴ πρότερον ἐν τῷ εἶναι ὑπῆρχεν· οὔτε γὰρ τὸ ἓν γενέσθαι δύο δυνατόν ἐστιν, οὔτε τὰ δύο τρίτον ἀποτελεῖ.

(2) Σεξτ. Μαθ. IX, 223. καὶ μὴν οὐδ' ἀσώματον ἀσωμάτου, διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας· οὔτε γὰρ ἐξ ἑνὸς οὔτε ἐκ πλειόνων ἢ ἑνὸς γένοιτ' ἄν τι πλείω· καὶ ἄλλως ἀναφὴς φύσις καθεστὼς τὸ ἀσώματον, οὔτε ποιεῖν οὔτε πάσχειν δύναται.

(3) Σεξτ. Μαθ. IX, 224. τό τε γὰρ σῶμα οὐκ ἔχει ἐν αὐτῷ τὴν τοῦ ἀσωμά-

4) Ἐπειδὴ δὲ πάντα τὰ ὄντα ἢ σώματα εἶσὶν ἢ ἀσώματα, ἢ σώματά τε καὶ ἀσώματα, ἕπεται, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει αἴτιον.

5) Εἰ δ' ἔστιν αἴτιον ἑτέρου, εἶναι ἢ τὸ ἠρεμοῦν τοῦ ἠρεμοῦντος, ἢ τὸ κινούμενον τοῦ κινουμένου, ἢ τὸ κινούμενον τοῦ ἠρεμοῦντος αἴτιον, ἢ τὸ ἠρεμοῦν αἴτιον τοῦ κινουμένου· ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων φανερὸν εἶναι, ὅτι τὸ αἴτιον δὲν ὑπάρχει.

6) Οὔτε τὸ ἠρεμοῦν εἶναι αἴτιον τῆς ἠρεμίας τοῦ ἠρεμοῦντος, οὔτε τὸ κινητὸν αἴτιον τῆς κινήσεως τοῦ κινητοῦ, διότι μὴ οὔσης διαφορᾶς μεταξὺ ἀμφοτέρων, εἴτε κινουμένων εἴτε ἠρεμούντων, δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὁμοίως τὸ ἓν αἴτιον τοῦ ἑτέρου, τῆς ἠρεμίας καὶ κινήσεως, οἷον τροχός τις κινεῖται, τὸ κινοῦν τὸν τροχὸν κινεῖται ὡσαύτως, δυνατὸν ἄρα ὁ τροχὸς νὰ κινῆται ὑπὸ τοῦ κινοῦντος αὐτόν, καὶ τὸ κινοῦν ὑπὸ τοῦ τροχοῦ· ἐντεῦθεν δῆλον, ὅτι ἑκάτερον εἶναι αἴτιον (1).

7) Ἐπειδὴ δ' ἡ ἠρεμία ἐναντία ἐστὶ τῇ κινήσει, οὔτε τὸ ἠρεμοῦν δύναται νὰ ἦναι αἴτιον τοῦ κινουμένου, οὔτε τὸ κινούμενον τοῦ ἠρεμοῦντος, διότι ὡς τὸ ψυχρὸν δὲν δύναται νὰ ποιήσῃ θερμόν, οὐδὲ τὸ θερμὸν ψυχρόν, διότι οὔτε τὸ θερμὸν ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν τοῦ ψύχειν, οὔτε τὸ ψυχρὸν τὴν τοῦ θερμαίνειν, οὕτως οὐδὲ τὸ κινούμενον δύναται νὰ ἦναι αἴτιον τῆς ἠρεμίας τοῦ ἠρεμοῦντος, οὐδὲ τὸ ἠρεμοῦν τῆς κινήσεως τοῦ κινουμένου, διότι δὲν ἔχει τὸ κινούμενον τὴν δύναμιν τοῦ ἠρεμεῖν, καὶ τὸ ἠρεμοῦν τὴν τοῦ κινουμένου (2).

του φύσιν· τὸ δ' ἀσώματον οὐκ ἐμπεριέχει τὴν τοῦ σώματος φύσιν· διόπερ οὐδέτερον ἐξ οὐδετέρου συστῆναι δυνατόν ἐστι· καί τοι κἂν ᾖ τὸ ἕτερον ἐν τῷ ἑτέρῳ, πάλιν οὐ γενήσεται τὸ ἕτερον ἐκ τοῦ ἑτέρου· εἰ γὰρ ὄν ἐστιν ἐν τῷ εἶναι· ἤδη δὲ ὄν, τῷ εἶναι οὐ γίνεται.

(1) Σεξτ. Μαθ. IX, 228. Τὸ μὲν οὖν μένον τῷ μένοντι μονῆς, καὶ τῷ κινουμένῳ κινήσεως τὸ κινούμενον οὐκ ἂν αἴτιον ὑπάρχοι, δι' ἀπαραλλαξίαν· ἀμφοτέρων γὰρ ἐπίσης μενόντων, ἢ ἀμφοτέρων καθ' ἴσον κινουμένων, οὐ μᾶλλον τόδε τῷδε.

(2) Σεξτ. Μαθ. IX, 230. Ὡσαύτως δ' οὐδὲ τὸ μένον τῷ κινουμένῳ κινήσεως, ἢ τὸ κινούμενον τῷ μένοντι μονῆς, δι' ἐναντιότητα φύσεως· καθὰ γὰρ τὸ ψυχρὸν οὐκ ἔχον τὸν τοῦ θερμοῦ λόγον οὐδέποτε δύναται θερμαίνειν, οὕτως οὐδὲ τὸ κινούμενον μὴ ἔχον τὸν τοῦ μένοντος λόγον οὐδέποτε δύναται μονῆς εἶναι ποιητικὸν ἢ τἀνάπαλιν.

8) Εἴ ἐστι τί τινος αἴτιον, ἤτοι τὸ ἅμα ὂν τοῦ ἅμα ὄντος ἐστὶν αἴτιον, ἢ τὸ πρότερον τοῦ ὕστερον, ἢ τὸ ὕστερον τοῦ προτέρου· οὔτε δὲ τὸ ἅμα ὂν τοῦ ἅμα ὄντος αἰτιόν ἐστιν, οὔτε τὸ πρότερον τοῦ ὕστερον, οὔτε τὸ ὕστερον τοῦ πρότερον· τὸ ἅμα ὂν δὲν δύναται νὰ ἦναι αἴτιον, διότι ἅμα ὄντα οὐδὲν μᾶλλον τὸ ἕν ἐστιν αἴτιον τοῦ ἑτέρου· τὸ πρότερον δὲν εἶναι ὡσαύτως αἴτιον, διότι καθ' ὃν χρόνον ἐστὶ τὸ πρότερον δὲν ὑπάρχει τὸ ὕστερον· τὸ πρότερον καὶ ὕστερόν εἰσι πρός τι, ὅπου δὲν ὑπάρχει αἰτιατὸν οὐδ' αἴτιον, καὶ τἀνάπαλιν· τὸ δ' ὕστερον δὲν δύναται νὰ ἦναι αἴτιον τοῦ πρότερον, διότι τὸ αἰτιατὸν ἔπρεπε νὰ ἦναι τὸ πρότερον τοῦ αἰτίου, καὶ τὸ αἴτιον, πρὶν ἢ ᾖ πραγματικῶς, ἔπρεπε νὰ ποιῇ τι, ὑπάρχον· ἄρα δὲν ὑπάρχει τι αἴτιον (Σεξτ. Μαθ. IX, 232).

9) Εἴ ἐστι τι αἴτιον ἤτοι αὐτοτελῶς καὶ ἰδίᾳ μόνον προσχρώμενον δυνάμει τινός ἐστιν αἴτιον, ἢ συνεργοῦ πρὸς τοῦτο δεῖται τῆς πασχούσης ὕλης· εἰ μὲν αὐτοτελῶς καὶ ἰδίᾳ, ἔπρεπεν ὡς ἄπαυστον ἔχον δύναμιν νὰ παράγῃ ἀπαύστως οὐχὶ δὲ ὁτὲ μὲν, ὁτὲ δὲ οὔ· οἷον τὸ πῦρ εἶναι αἴτιον τοῦ καίειν· ἤτοι αὐτοτελῶς παρέξει τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἢ διὰ συνεργείας ἑτέρου· εἰ μὲν αὐτοτελῶς πρέπει νὰ καίῃ ἀπαύστως· ἐπειδὴ ὅμως ἀπαύστως δὲν καίει, ἀλλὰ τινὰ μὲν, τινὰ δ' οὔ, δὲν καίει αὐτοτελῶς καὶ ἰδίᾳ· εἰ δὲ δι' ἐνεργείας ἑτέρου τινὸς, δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι τὸ ἕτερον εἶναι οὐχ ἧττον αἴτιον τοῦ καίειν· ἐκ τούτου ἄρα δείκνυται, ὅτι δὲν ὑπάρχει τι αἴτιον (Σεξτ. Μαθ. IX, 237).

10) Εἴ ἐστι τι αἴτιον ἢ μίαν πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν δραστήριον δύναμιν ἢ πολλάς· εἰ μίαν εἶχεν, ἔπρεπε νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐφ' ὅλα· ἀλλ' ἐφ' ὅλα δὲν ἐνεργεῖ καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, οἷον ὁ ἥλιος καίει ἐν ταῖς διακεκαυμέναις ζώναις, ἐν δὲ ταῖς εὐκράτοις θερμαίνει, ἐν δὲ ταῖς ψυχραῖς φωτίζει μόνον· καὶ αὖθις τὸν μὲν πηλὸν ξηραίνει, τὸν κηρὸν ἀναλύει, τινὰς δὲ καρποὺς ποιεῖ ἐρυθρούς, τὴν δ' ἐπιδερμίδα ἡμῶν μέλαιναν· ἄρα ὁ ἥλιος δὲν ἔχει μίαν δύναμιν· ἀλλ' οὐδὲ πολλάς· διότι εἰ εἶχε πολλὰς, ἔπρεπε νὰ ἐνεργῇ πάσαις ἐπὶ πάντων,

πάντα νὰ καίῃ ἢ πάντα νὰ λύῃ ἢ νὰ σκληρύνῃ (Σεξτ. Μαθ. IX, 246. 249).

11) Εἴ τι αἰτιόν ἐστιν, ἔστιν ἢ χωριστὸν τῆς πασχούσης ὕλης ἢ μετ' αὐτῆς· ἀλλ' οὐδετέρως δύναται νὰ ποιήσῃ τὴν ὕλην πάσχουσαν· διότι εἰ χωριστὸν τὸ αἴτιον δὲν δύναται νὰ ποιῇ, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ καὶ ἡ ὕλη, εἰς ἣν θέλει ἐνεργήσει, καὶ ἐὰν τὸ ποιοῦν δὲν ἦναι παρὸν, οὔτε κατὰ τὸν ἕνα οὔτε κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον δύναται ἡ ὕλη νὰ πάσχῃ· εἰ δ' ὕλη καὶ αἴτιον συνδέονται, ἢ τὸ αἴτιον μόνον ἐνεργεῖ χωρὶς νὰ πάσχῃ, ἢ ἐνεργεῖ καὶ πάσχει ἐν ταὐτῷ· καὶ καθ' ὅσον τὸ αἴτιον ἐνεργεῖ, κατὰ τοσοῦτον πάσχει ἡ ὕλη, καὶ καθ' ὅσον ἡ ὕλη ἐνεργεῖ, κατὰ τοσοῦτον πάσχει τὸ αἴτιον· εἰ δὲ οὕτως, δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ αἰτίου καὶ ὕλης, τουτέστι ποῖον εἶναι αἴτιον, ἡ ὕλη ἢ τὸ αἴτιον; (Σεξτ. Μαθ. IX, 252)· εἰ δὲ τὸ αἴτιον μόνον ἐνεργεῖ χωρὶς νὰ πάσχῃ, ἐνεργεῖ ἢ μόνον κατὰ ψιλὴν ψαῦσιν (τὴν κατ' ἐπιφάνειαν), ἢ κατὰ διάδοσιν (Σεξτ. Μαθ. IX, 255)· κατὰ δὲ ψιλὴν ψαῦσιν δὲν δύναται νὰ ἐνεργῇ, διότι ἡ ἐπιφάνεια εἶναί τι ἀσώματον, διότι τὸ ἀσώματον οὔτε νὰ ποιῇ οὔτε νὰ πάσχῃ φύσει δύναται· οὐδὲ κατὰ διάδοσιν δύναται αὐτὸ νὰ ποιῇ, διότι ἤτοι διὰ στερεῶν σωμάτων διελεύσεται, ἢ διὰ νοητῶν τινων καὶ ἀναισθήτων πόρων. ἀλλὰ διὰ μὲν στερεῶν σωμάτων δὲν δύναται νὰ διέλθῃ, διότι σῶμα δὲν δύναται νὰ διέλθῃ διὰ σώματος· εἰ δὲ διὰ πόρων τινῶν ὀφείλει ταῖς περιγραφούσαις τοὺς πόρους ἐπιφανείαις προσπίπτον νὰ ποιῇ· ἀλλ' αἱ ἐπιφάνειαί εἰσιν ἀσώματοι, καὶ τὸ ἀσώματον οὔτε νὰ ποιῇ οὔτε νὰ πάσχῃ εὔλογον εἶναι (Σεξτ. Μαθ. IX, 256).

12) Ἢ ὅλον ὅλου ἅπτεται, ἢ μέρος μέρους, ἢ ὅλον μέρους, ἢ μέρος ὅλου· εἰ δ' ὅλον ὅλου ἅπτεται οὐκ ἔσται θίξις, ἀλλ' ἕνωσις ἀμφοτέρων· κατὰ δύο σώματα ἓν σῶμα ἔσται, διότι καὶ τὸ ἕτερον ὀφείλει νὰ θίγῃ τοῦ ἑτέρου καὶ τοῖς κατὰ βάθος· διότι καὶ ταῦτα τοῦ ὅλου μέρη καθίστανται (Σεξτ. Μαθ. IX, 258)· τὸ δὲ μέρος κατὰ μὲν τὴν πρὸς τὸ ὅλον σχέσιν νοεῖται μέρος, κατὰ δὲ τὴν ἰδίαν περιγραφὴν ἐστιν ὅλον· πάλιν δὲ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἤτοι τὸ ὅλον μέρος τοῦ ὅλου μέρους ἅψεται, ἢ μέρος μέ-

ρους· καὶ εἰ μὲν ὅλον ὅλου, ἑνωθήσεται, καὶ ἀμφότερα ἓν σῶμα γενήσεται· εἰ δὲ μέρος μέρους, ἐκεῖνο τὸ μέρος πάλιν κατ' ἰδίαν περιγραφὴν ὅλον νοούμενον, ἤτοι ὅλον ὅλου τοῦ μέρους ἅψεται, ἢ μέρει τινὶ μέρους τινός· καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον (Σεξτ. Μαθ. IX, 261)· εἰ δὲ τὸ ὅλον τοῦ μέρους ἅψεται, ἔσται καὶ τὸ ὅλον συναποστελλόμενον τῷ μέρει μέρος, καὶ τὸ μέρος ἀντιπαρεκτεινόμενον τῷ ὅλῳ ὅλον (Σεξτ. Μαθ. IX, 262)· τὸ δὲ ὅλον εἰ τὸν αὐτὸν ἐπιλαμβάνει τόπον τῷ μέρει ἴσον ἔσται τῷ μέρει· ἴσον δὲ τούτῳ γινόμενον, μικρότερον ἑαυτοῦ ἔσται· καὶ τἀνάπαλιν, τὸ μέρος εἰ ἀντιπαρεκτείνεται τῷ ὅλῳ, τὸν αὐτὸν ἐφέξει τούτῳ τόπον· τῷ δὲ ὅλῳ τὸν αὐτὸν ἐπεσχηκὸς τόπον ἔσται μεῖζον ἑαυτοῦ (Σεξτ. Μαθ. IX, 263).

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδεικνύει ὁ Αἰνησίδημος ὅτι οὐδὲν τῶν ἀναφερομένων εἶναι δυνατόν.

13) Εἰ δὲ ἅπτεταί τι τινὸς ἤτοι μεσολαβούμενον ὑπό τινος, οἷον πόρου ἢ γραμμῆς, ἅψεταί τινος, ἢ ὑπ' οὐδενὸς μεσολαβούμενον. καὶ εἰ μὲν ὑπό τινος ἐμεσολαβοῖτο, δὲν ἅπτεται οὗ λέγεται ὅτι ἅπτεται, ἀλλὰ τοῦ μεταξὺ ἀμφοτέρων· εἰ δὲ μηδενὸς ἀπαξαπλῶς μεταξὺ ἀμφοτέρων ὄντος ἅψεται τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου, ἕνωσις ἀμφοτέρων ἔσται, ἀλλ' οὐχὶ θίξις (Σεξτ. Μαθ. IX, 265).

14) Εἰ δὲ πάσχει τι ἤτοι τὸ ὂν πάσχει ἢ τὸ μὴ ὄν· τὸ μὲν ὂν δὲν πάσχει, ἐφ' ὅσον εἶναι ὂν καὶ τὴν ἰδίαν φύσιν ἔχει· τὸ δὲ μὴ ὂν δὲν δύναται νὰ πάσχῃ, διότι δὲν ὑπάρχει (Σεξτ. 267. 271).

15) Εἰ δ' ἔστι τι τὸ πάσχον ἤτοι κατὰ πρόσθεσιν πάσχει ἢ κατ' ἀφαίρεσιν ἢ καθ' ἑτεροίωσιν καὶ μεταβολήν· ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν τούτων δυνατὸν εἶναι, εἶναι τὸ πάσχειν ἀδύνατον (Σεξτ. Μαθ. IX, 277).

Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα τοῦ Αἰνησιδήμου στηρίζονται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὐτὰ δὲν γνωρίζονται, καὶ διὰ τοῦτο ἀποβλέπουσιν εἰς ἀναίρεσιν τῶν καθ' ἕκαστα.

Ὁ Αἰνησίδημος ὅμως οὐ μόνον τὴν ἔννοιαν τοῦ αἰτίου ν' ἀναιρέσῃ ἐζήτησεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς εἰς ἀντικείμενα τῆς πείρας, ἀνυπόστατον ἀπέδειξεν διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

α) Ὅτι τὸ τῆς αἰτιολογίας γένος ἐν ἀφανέσιν ἀναστρεφόμενον δὲν ἔχει ὁμολογουμένην τὴν ἐκ τῶν φαινομένων ἐπιμαρτύρησιν (Σεξτ. Πυρ. ὑπ. I, 181).

β) Ἀποτέλεσμά τι δύναται νὰ ἔχῃ πολλὰ αἴτια· ἀλλά τις μεταχειρίζεται ἓν μόνον (Σεξτ. αὐτόθι).

γ) Τῶν τεταγμένως γινομένων ἀποδίδουσιν αἰτίας οὐδεμίαν τάξιν ἐμφαινούσας (Σεξτ. Π. ὑπ. I, 182).

δ) Τὰ φαινόμενα παρατηροῦντες ὡς γίνονται νομίζουσιν ὅτι καὶ τὰ μὴ φαινόμενα πῶς γίνονται γνωρίζουσιν, δηλαδὴ ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν γίνονται τρόπον (Σεξτ. αὐτόθι).

ε) Πάντες κατὰ τὰς ἰδίας τῶν στοιχείων ὑποθέσεις αἰτιολογοῦσιν, ἀλλ' οὐχὶ κατά τινας κοινὰς καὶ ὁμολογουμένας ἐφόδους (δηλ. κοινὰ αἴτια) (Σεξτ. 183).

ζ) Πολλάκις παραλαμβάνουσιν ὅσα εἰσὶ ταῖς ἰδίαις ὑποθέσεσι σύμφωνα, τὰ δ' ἐναντία καὶ τὴν ἴσην ἔχοντα πιθανότητα παραβλέπουσιν.

η) Πολλάκις ἀποδίδουσιν αἰτίας οὐ μόνον τοῖς φαινομένοις, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἰδίαις ὑποθέσεσι μαχομένας (Σεξ. Π. ὑπ. I, 184).

θ) Πολλάκις εἰσὶ τοσοῦτον ἀκατάληπτα, ἃ νομίζονται ὅτι φαίνονται, ὅσον καὶ ὁ λόγος (αἴτιον), δι' οὗ ζητεῖ τις νὰ ἐξηγήσῃ ἐκεῖνα· ἐξηγοῦσι λοιπὸν τὰ ἄπορα, τὰ ἀκατάληπτα, ὁμοίως ἐκ τῶν ἀπόρων, ἐκ τῶν ἀκαταλήπτων.

Ὁ Αἰνησίδημος ἐκλαμβάνει φαινόμενον καὶ ὑπάρχον ταὐτὸν καὶ μεταχειρίζεται κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ἀφανοῦς, οὐχὶ ὅμως ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας, ὡς Διογένης ὁ Λαέρτιος λέγει.

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον κατέδειξεν ὁ Αἰνησίδημος τὰ σφάλματα τῶν δογματικῶν.

4. Ἐν δὲ τοῖς τοῦ Αἰνησιδήμου διαδόχοις ἀναφέρεται ὁ Ἀγρίππας γνωστὸς διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ δραστηριότητα·

(1) Δ. Λ. IX, 106. Ἔστιν οὖν κριτήριον κατὰ τοὺς σκεπτικοὺς τὸ φαινόμενον, ὡς ὁ Αἰνησίδημος φησίν· οὕτω δὲ καὶ Ἐπίκουρος.

γνωρίζομεν δὲ ὅτι οὗτος τοὺς δέκα τρόπους εἰς πέντε ἀνήγαγεν (1).

Πρῶτον μὲν εἶναι ἀδύνατον ἕνεκα τῆς διαφωνίας τῶν δοξασιῶν νὰ ἐπιδοκιμάσωμεν ἢ ἀποδοκιμάσωμέν τι (Σεξτ. Πυῤ. ὑπ. I, 164. Δ. Λ. IX, 88)· ὁ πρῶτος ἀποδεικνύει κατὰ τὴν ἄπειρον ἀντιλογίαν τῶν δοξασιῶν ὅτι οὐδεμία στερεὰ πεποίθησις προέρχεται.

Δεύτερον δὲ πρέπει νὰ ἐπέχωμεν, διότι οἱ λόγοι, οἵτινες φέρονται πρὸς ἀπόδειξιν, χρήζουσιν ἑτέρας πίστεως, καὶ αὕτη ἑτέρας ἐπ' ἄπειρον (Σεξτ. 166)· ἑπομένως οὐδέποτε ἔρχεταί τις εἰς ἀσφαλῆ δόξαν.

Τρίτον δέ, διότι τὸ πρός τι ὁποῖόν τί ἐστι πρὸς τὴν φύσιν (καθ' αὑτὸ) δὲν γνωρίζομεν (Σεξτ. 167)· ὁ τρίτος ἰσχυρίζεται τὴν σχετικότητα τῶν φαντασιῶν, διότι τὰ ὄντα κατὰ τὴν ἰδιότητα τοῦ *αἰσθανομένου* καὶ τὰς περιστάσεις παρίστανται διάφορα.

Τέταρτον, διότι οἱ δογματικοὶ λαμβάνουσιν ὑποθέσεις ἀξιοῦντες ταύτας νὰ λάβῃ τις ἁπλῶς καὶ ἀναποδείκτως κατὰ συγχώρησιν (Σεξτ. 168. Δ. Λ. IX, 89).

Πέμπτον δὲ ὁ δι' ἀλλήλων τρόπος συνίσταται, ὅταν ἐκεῖνο, ἐξ οὗ πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ βεβαίως, ἔχῃ χρείαν πίστεως ἐκ τοῦ ἀποδειχθησομένου (Σεξτ. 169)· δηλ. ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὁ τρόπος οὗτος, ὅτι ἐκεῖνο, ὃ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ, τῇ βοηθείᾳ τῆς ὑποθέσεως ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῇ, καὶ ὅτι ἡ ἀλήθεια τοῦ νοεῖν ἠδύνατο ν' ἀποδειχθῇ ἐκ τῆς αἰσθήσεως, καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς αἰσθήσεως ἐκ τοῦ νοεῖν.

Τούτων δ' οἱ μὲν πρῶτοι δύο καθιστῶσι πᾶσαν γνῶσιν ἀμφίβολον, οἱ δὲ τρεῖς ὕστεροι δὲν ἀναφέρονται εἰς τὸ περιεχόμενον, ἀλλ' εἰς τὴν μορφὴν τῆς γνώσεως. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ζητῶν ὁ Ἀγρίππας ὅλας τὰς τῶν δογματικῶν ἀποδείξεις

(1) Σεξτ. Πυῤῥ. ὑποτ. I, 164. 177. Δ. Λ. IX, 88. Οἱ δὲ περὶ Ἀγρίππαν τούτοις ἄλλους πέντε παρεισάγουσι, τόν τε ἀπὸ τῆς διαφωνίας, καὶ τὸν εἰς ἄπειρον ἐκβάλλοντα καὶ τὸν πρός τι καὶ τὸν ἐξ ὑποθέσεως καὶ τὸν δι' ἀλλήλων.

ν' ἀποδείξῃ ἐσφαλμένας ἔδειξε τὸ ἀντικείμενον τῆς συζητήσεως σαφέστερον ἢ οἱ πρὸ αὐτοῦ.

Οὗτοι δὲ οἱ πέντε πρὸς τοὺς δέκα συγκρινόμενοι δεικνύουσιν, ὅτι προὐτίθεντο νὰ ἀναγάγωσι τὴν σκεπτικὴν μέθοδον εἰς γενικωτέρας βάσεις καὶ οὕτω νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἁπλῆν, ἐν ταὐτῷ δὲ δείκνυνται βασιμώτεροι, ὅτι λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψιν οὐ μόνον τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀληθείας τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἀνεπιστημόνων δοξασιῶν μονομερῶς, ἀλλὰ καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως.

5. Ὁ δὲ Μηνόδοτος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν τοὺς πέντε τοῦ Ἀγρίππα τρόπους εἰς δύο μόνον ἀναγαγόντες (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 178) ἀπέῤῥιπτον δι' αὐτῶν πᾶσαν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν· διότι λέγοντες, ὅτι πᾶν τὸ καταλαμβανόμενον ἤτοι ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἐξ ἑτέρου καταλαμβάνεται, ἐδείκνυον ὅτι οὔτ' ἐξ ἑαυτοῦ καταλαμβάνεταί τι, ὡς τοῦτο δῆλον ἐκ τῆς παρὰ τοῖς φυσικοῖς περὶ τῶν αἰσθητῶν καὶ νοητῶν διαφωνίας, οὔτ' ἐξ ἑτέρου διὰ τοῦτο, διότι, εἰ ἐξ ἑτέρου, ἀεὶ ἐξ ἑτέρου καταλαμβάνεσθαι δεήσει, οὕτω δ' εἰς τὸν διάλληλον ἢ τὸν ἄπειρον ἐμβάλλουσι τρόπον.

Ἡ ἁπλοποίησις ὅμως αὕτη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ διόρθωσις, διότι ἡ βάσις, εἰς ἣν αὕτη ἀνάγει, ἡ ἀντιλογία, δὲν εἶναι ἐπιστημονική, ὡς ἡ δημώδης φιλοσοφία στηριζομένη ἐπὶ τῆς κοινῆς ὁμολογίας. Ἡ δὲ ὅλη σκεπτικὴ ἀγωγὴ διεσώθη ἐν τοῖς τοῦ Σέξτου συγγράμμασιν.

6. Ὁ Σέξτος ἐκλήθη ἐμπειρικός, διότι ἦν ἰατρός· κατέστη δ' ἔνδοξος οὐχί τι νέον ἐπινοήσας, ἀλλὰ ὡς συλλέξας τοὺς κατὰ τῶν δογματικῶν λόγους τῶν σκεπτικῶν καὶ διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ κατέστησε τὰ τῶν προγενεστέρων σκεπτικῶν ἄχρηστα. Ὁ σκοπὸς τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἀπέβλεπεν εἰς ὁλικὴν ἀναίρεσιν τοῦ δογματισμοῦ (Σεξτ. Μαθ. IX, 1)· ὡς ὅλαι αἱ σχολαί, οὕτως εἶχεν ἀπολέσει καὶ ἡ σκεπτικὴ ἀγωγὴ τὴν ζωηρότητα αὐτῆς καὶ δὲν ἔδωκε τῇ ἀνεξαρτήτῳ προαγωγῇ τῆς ἐπιστήμης ἀξίαν, ἀλλὰ τῇ συλλογῇ καὶ τῇ συνάψει τῶν παραδόσεων τῶν σχολῶν.

Ὁ Σέξτος φαίνεται ὅτι ἔζη περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου αἰῶ-

νος μετὰ Χριστοῦ γέννησιν (Δ. Λ. IX, 116), ἦτο τὸ γένος Ἕλλην, ὡς αὐτὸς φησὶ (1) ὅτι δ' ἦτο τὸ γένος Ἕλλην ἀποδεικνύει καὶ τὸ ἁρμονικὸν καὶ γλαφυρὸν τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ὥστε ἡ τοῦ Σουΐδου μαρτία, ὅτι ἦν ἐκ Λύβιης, δὲν φαίνεται ὀρθή. Τῶν δὲ συγγραμμάτων δύο ἐσώθησαν αἱ Πυῤῥώνειοι ὑποτυπώσεις ἐν τρισὶ βιβλίοις καὶ τὸ πρὸς μαθηματικοὺς εἰς ἕνδεκα. Οἱ δογματικοὶ ἀντικείμενον ἔχουσι τὴν ἀλήθειαν. Ἡ νέα Ἀκαδημία παρήτησε τὴν ζήτησιν αὐτῆς ὡς ἀδύνατον· ἡ δὲ σκέψις ἀναιρεῖ τὸ εὑρεθὲν μόνον, τὴν δὲ ζήτησιν δὲν θεωρεῖ ἀδύνατον· διὰ τοῦτο ἡ σκεπτικὴ δύναμις εἶναι ἀντιθετικὴ φαινομένων καὶ νοουμένων, ἀπὸ δὲ ταύτης ἐρχόμεθα διὰ τὴν ἐν τοῖς ἀντικειμένοις πράγμασι καὶ λόγοις ἰσοσθένειαν τὸ μὲν πρῶτον εἰς ἐποχὴν, τὸ δὲ μετὰ τοῦτο εἰς ἀταραξίαν (Σεξτ. Πυῤ. ὑπ. I, 1 καὶ 4)· ὅθεν ἡ ἀταραξία εἶναι τὸ μέγιστον τῆς σκέψεως ἀγαθὸν, διότι ἡ τῶν δοξασιῶν διαφωνία καὶ αἱ πράξεις παρέχουσι ταραχὴν, μόνη δ' ἡ ἀμφιβολία ποιεῖ τινα ἀδιάφορον (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 25)· ἡ ἀμφιβολία δὲν παρέχει ἀταραξίαν, ἀλλ' αὐτὴ πηγάζει ἐκ τῆς ἐνδομύχου πεποιθήσεως· ἀρχὴ ὅμως τῆς σκέψεως, ὡς λέγει ὁ Σέξτος (Πυῤῥ. ὑπ. I, 12), εἶναι τὸ παντὶ λόγῳ λόγον ἴσον ἀντικεῖσθαι· ἀπὸ γὰρ τούτου καταλήγειν δοκοῦμεν εἰς τὸ μὴ δογματίζειν.

Ἡ σκέψις τηροῦσα τὴν διαίρεσιν τῆς δογματικῆς φιλοσοφίας ἀναιρεῖ αὐτὴν ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ πρώτου μέρους αὐτῆς, ἤτοι τῆς λογικῆς.

Ἡ δὲ μέθοδος τοῦ Σέξτου εἶναι νὰ ἀναιρῇ γενικῶς νομίζοντος; ὅτι τὰ καθ' ἕκαστα ἀναιροῦνται οἴκοθεν, ὅταν τὰ καθόλου ἀναιρεθῶσιν.

---

(1) Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. III; 231. Νόμος τε παρ' ἡμῖν κελεύει μιᾷ συνοικεῖν ἕκαστον· Θρᾳκῶν δὲ καὶ Γαιτούλων (Λιβύων ἔθνος τοῦτο) πολλαῖς ἕκαστος συνοικεῖ II, 98· κατὰ καιρὸν ἡμῖν ἀδηλεῖται, ὡς ἐμοὶ νῦν ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις. Τὸ ὑφ' ἡμῶν καλούμενον ὑποπόδιον Ἀθηναῖοι καὶ Κῷοι Χελωνίδα καλοῦσιν· Γαλην· εἰσηγ. 4· τῆς δ' ἐμπειρικῆς προέστησεν Φίλινος Κῷος, μετὰ Φίλινον ἐγένετο Σεραπίων Ἀλεξανδρεὺς, εἶτα Ἀπολλώνιοι δύο, πατήρ τε καὶ υἱὸς Ἀντιοχεῖς, μεθ' οὓς Μηνόδοτος καὶ Σέξτος, οἳ καὶ ἀκριβῶς ἐκράτυναν αὐτήν.

Ὁ Σέξτος ζητῶν νὰ ἀναιρέσῃ τὴν ἐπιστήμην δεικνύει, ὅτι ἡ ἐπιστήμη τέσσαρά τινα ὑποθέτει, οἷον διδάσκοντα, διδασκόμενον, διδακτὸν καὶ τρόπον (μέθοδον). Τούτων δὲ τὸ μὲν διδασκόμενον εἶναι ἢ (πραγματικὸν) ὂν, ἢ μὴ ὂν (Σεξ. Μαθ. I, 10)· τὸ μὴ ὂν ὡς μὴ ὑπάρχον εἶναι ἀδύνατον νὰ διδαχθῇ· οὐδὲ τὸ ὂν εἶναι διδακτὸν, διότι τὰ πᾶσιν ὁμοίως γνωστὰ πάντα ἀδίδακτά εἰσιν· ἡ δὲ μάθησις ὑποθέτει ἄγνωστόν τι καὶ πρέπει νὰ γείνῃ γνωστὸν ἐκ τοῦ γινωσκομένου (Σεξτ. Μαθ. I, 14)· ἄρα ἐπειδὴ οὐδὲν εἶναι ἄγνωστον, εἶναι καὶ ἡ μάθησις τούτου ἀδύνατος. Τὸ δ' ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας ἢ σῶμά ἐστιν ἢ ἀσώματον· ὡς σῶμα ἀδύνατον· διότι εἰ αἰσθητὸν, αἱ δ' αἰσθήσεις εἰσὶν ἔμφυτοι, δὲν χρήζουσι διδασκαλίας· ὡσαύτως δ' οὐδ' ἀσώματον· διότι τὸ νοούμενον πρέπει νὰ ἦναι ἀσώματον, καθὸ δὲ ἀσώματον καὶ ἀδίδακτον (Σεξτ. Μαθ. I, 20).

Ὁ Σέξτος ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ὑπάρχει διδάσκαλος· ἐνταῦθα δύνανται (λέγει) νὰ νοηθῶσι τέσσαρά τινα μόνον, ἢ ὁ ἀμαθὴς διδάσκει τὸν ἀμαθῆ, ἢ ὁ πεπαιδευμένος τὸν πεπαιδευμένον, ἢ ὁ ἀμαθὴς τὸν πεπαιδευμένον ἢ ὁ πεπαιδευμένος τὸν ἀμαθῆ· ὅτι ὁ ἀμαθὴς τὸν ἀμαθῆ δὲν δύναται νὰ διδάξῃ, δῆλον· ὁ δὲ πεπαιδευμένος δὲν χρήζει διδαχῆς· οὐδ' ὁ πεπαιδευμένος δύναται νὰ διδάξῃ τὸν ἀμαθῆ· διότι εἶναι ἀμφιβολία ἂν ὑπάρχῃ πεπαιδευμένος, ἐπειδὴ τὰ ἀξιώματα ἑκάστης ἐπιστήμης ἀναιροῦνται ὑπὸ τῶν σκεπτικῶν· οὐδ' ἡ ἐκ τῆς ἀμαθείας εἰς τὴν μάθησιν μετάβασις εἶναι σαφής· (Σεξτ. Μαθ. I, 31)· ἐπειδὴ πᾶς τις μανθάνει πᾶν κατὰ μέρος καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πολλὰ μέρη μαθὼν παρέλειψε πρὸς τελειότητα τῆς ἐπιστήμης καὶ ἄλλα· καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ νοήσῃ τις μέρος τι μὴ ὢν τοῦ ὅλου κάτοχος, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ καὶ μανθάνων· (Σεξτ. Πυρ. ὑπ. III, 260)· ἀλλ' οὐδὲ μέθοδος τοῦ διδάσκειν καὶ μανθάνειν ὑπάρχει, ὡς ἀποδεικνύει (Σεξτ. Μαθ. I, 36).

Ταῦτα δὲ πάντα τὰ ἐπιχειρήματά εἰσι σοφίσματα καὶ δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀληθῆ τῆς γνώσεως ἀρχήν.

Ἐπειδὴ δ' οἱ δογματικοὶ τὴν φιλοσοφίαν διῄρουν, ὡς εἴρηται, εἰς λογικὴν, φυσικὴν καὶ ἠθικὴν, εἶναι εὔλογον καὶ τὰ ἐπι-

χειρήματα τῶν σκεπτικῶν κατὰ τὴν τάξιν ταύτην νὰ ἐκτεθῶσι, δηλ. πρῶτον τὰ κατὰ τῆς λογικῆς, δεύτερον κατὰ τῆς φυσικῆς καὶ τρίτον κατὰ τῆς ἠθικῆς.

α'. Ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς λογικῆς.

Ὁ Σέξτος συζητεῖ ποῖον εἶναι τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους, εἰ ὁ ἄνθρωπος κρίνει τὴν ἀλήθειαν, καὶ εἰ κρίνει διὰ τίνος κρίνει, τῆς αἰσθήσεως ἢ τοῦ νοῦ; κατὰ ποῖα κρίνει; ἐὰν δ' ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἦναι τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας, εὐκόλως καὶ τὰ ἄλλα ἀποδείκνυνται, διότι εἰσὶν ἢ μέρη ἢ ἐνέργειαι ἢ καταστάσεις αὐτοῦ· ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ ἀνθρώπου ὑποτίθεται γνωστὴ καὶ πρέπει νὰ ἦναι· διότι, εἰ ὁ ἄνθρωπος ὁ μέλλων τὴν ἀλήθειαν νὰ γνωρίσῃ εἶναι ἀκατάληπτος, εἶναι καὶ ἡ εὕρεσις τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας ἀδύνατος (1). Ὁ Σέξτος ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ γνῶσις τῶν κατηγορουμένων δὲν παρέχει τὴν τῆς οὐσίας, διότι τὸ κατηγορούμενον (συμβεβηκὸς) δὲν εἶναι τὸ ὑποκείμενον· τινὲς δὲ τῶν δογματικῶν λέγουσιν, ὅτι ὅλα τὰ κατηγορούμενα ὁμοῦ ποιοῦσι τὸν ἄνθρωπον (2)· ἐὰν δὲ ἓν τῶν κατηγορουμένων δὲν εἶναι ἄνθρωπος, οὐδὲ τὸ σύνολον δύναται νὰ ἀποτελέσῃ αὐτόν, διότι ἐν τῇ συνθέσει οὔτε προστίθεταί τι οὔτ' ἀφαιρεῖται οὔτε μεταβάλλεται· ἔπειτα οὐδὲ τὰ κατηγορούμενα δύνανται ἅμα νὰ συναχθῶσιν· ἐπειδὴ ἄρα δὲν δυνάμεθα νὰ νοῶμεν ἀεὶ καὶ γινώσκωμεν, ἀλλ' ὁτὲ μέν, ὁτὲ δ' οὔ, ἕπεται, ὅτι τὸ νοεῖν καὶ γινώσκειν εἰσὶ κατηγορούμενα ἀεὶ τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχοντα. Ἐκ διαφόρων περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὁρισμῶν (Σεξτ. πρὸς λογ. I, 281) τεκμαίρεται, ὅτι ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἔννοια εἶναι δυσχερής, ἔτι δὲ δυσχερεστέρα ἡ γνῶσις αὐτοῦ, διότι ἀντικείμενον γνώσεως δὲν δύναται νὰ

(1) Σεξτ. λογ. I, 264. οὐ γὰρ καταληπτὸς πάντως ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ᾧ ἕπεται τὴν τῆς ἀληθείας γνῶσιν ἀνεύρετον ὑπάρχειν, τοῦ γνωρίζοντος αὐτὴν ἀκαταλήπτου καθεστῶτος.

(2) Σεξτ. πρὸς λογικ. I, 276. ἕκαστον μὲν τῶν κατηριθμημένων οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος, πάντα δὲ εἰς τὸ αὐτὸ συναχθέντα ποιεῖ τοῦτον.

ἦναι ἐκεῖνο, περὶ οὗ τις οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν· ἐὰν δ' ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γινώσκει, ἢ ἑαυτὸν ἔχει ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἢ ἕτερον, καὶ εἰ ἑαυτὸν ἢ ὅλον ἢ μέρος αὐτοῦ (Σεξτ. λογ. I, 284)· εἰ δ' ὁ ὅλος ἄνθρωπος εἶναι τῆς γνώσεως τὸ ἀντικείμενον, πᾶν τὸ ἕτερον δὲν θέλει εἶναι ἀντικείμενον τῆς γνώσεως· εἰ δὲ μέρος, ἀνάγκη ἢ σώματι νὰ γνωρίσῃ τὴν αἴσθησιν καὶ τὸν νοῦν ἢ αἰσθήσει καὶ νῷ τὸ σῶμα· τὸ μὲν σῶμα ἀδύνατον, διότι ἔπρεπε νὰ ἦναι αἴσθησις καὶ νοῦς· εἰ δ' αἴσθησις καὶ νοῦς, δὲν θὰ ἦναι τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ τὸ ὑποκείμενον τῆς γνώσεως. Ὁ Σέξτος δεικνύει, ὅτι ἡ αἴσθησις γινώσκει μόνον τὰ καθ' ἕκαστα, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ σύνολον, διότι τοῦτο γινώσκει ὁ νοῦς (1).

Αἱ αἰσθήσεις ἄρα μόνον καθ' ἕκαστα καὶ οὐχὶ σύνολον γινώσκουσαι οὔτε σῶμα δύνανται (ὡς σύνολον) νὰ γνωρίσωσιν οὐθ' ἑαυτάς, διότι οὐδεὶς ἀκούει διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ οὐδὲ διὰ τῆς ἀκοῆς ὁρᾷ (Σεξτ. πρὸς λογ. I, 301)· ἐὰν οὔτε τὸ σῶμα γινώσκῃ οὔτε αἱ αἰσθήσεις, ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ μόνος ὁ νοῦς. Ἐὰν λοιπὸν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ νοῦς τὸ σῶμα καὶ τὰ συμβεβηκότα αὐτοῦ γινώσκει, ἀπορεῖται πότερον ἅμα γινώσκει ὁ νοῦς τὸ ὅλον σῶμα, ἢ μόνον τὰ μέρη αὐτοῦ κατ' ὀλίγον, καὶ συνάπτων αὐτὰ εἰς ἓν γινώσκει; (Σεξτ. λογ. I, 303). Τινὰ δὲ τῶν μερῶν εἰσιν ἄλογα· εἰ δ' ὁ νοῦς ὑπ' αὐτῶν ἀλόγως ἀντιλαμβάνεται, γίνεται ἄλογος καὶ δὲν εἶναι νοῦς· διὸ οὐδὲ τὰς αἰσθήσεις γινώσκει, διότι αὗται δὲν νοοῦσι, διότι ὁ νοῦς ἀντιλαμβανόμενος ὑπ' αὐτῶν ἔσται αἴσθησις ἄλογος, καὶ ὡς αἴσθησις δὲν εἶναι πλέον τὸ

(1) Σεξτ. πρὸς λογ. I, 293. καὶ μὴν οὐδ' αἱ αἰσθήσεις· αὗται γὰρ πάσχουσι μόνον καὶ κηροῦ τρόπον τυποῦνται, ἄλλο δ' ἴσασιν οὐδ' ἕν· τὸ ζητεῖν ἐνεργητικῶς οὐκ ἔστιν ἴδιον αὐτῶν· ἄλλα τε συντιθέναι τι μετά τινος, καὶ τὸ τοιόνδε μέγεθος μετὰ τοῦ τοιοῦδε σχήματος λαμβάνειν, λογικῆς ἐστι δυνάμεως· ἄλογος δέ γε ἐστὶν ἡ ὅρασις· τοίνυν οὐ ταύτης ἔργον καθέστηκε τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τοῦ σώματος· καίτοι οὐ μόνον τὴν κοινὴν σύνοδον ὡς σῶμα νοεῖν ἐστιν ἀφυής, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἑκάστου τῶν τούτῳ συμβεβηκότων κατάληψιν πεπήρωται, οἷον εὐθέως μήκους· καθ' ὑπέρθεσιν γὰρ μερῶν τοῦτο λαμβάνεσθαι πέφυκεν, ἀπό τινος ἀρχομένων ἡμῶν, καὶ διά τινος, καὶ ἐπί τι καταληγόντων· ὅπερ ποιεῖν ἄλογος φύσις οὐ δύναται.

ὑποκείμενον, τὸ ζητοῦν, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον, τὸ ζητούμενον, ὃ ὑπέθετεν ἕτερον ζητοῦν, ὑποκείμενον· εἰ δ' αἴσθησις καὶ νοῦς ἦσαν ταὐτὸν, ὡς οἱ δογματικοὶ ἰσχυρίζονται, πῶς δύναται ὁ νοῦς ὧν αἴσθησις νὰ γνωρίσῃ ἑαυτὸν ὡς νοῦν; τὸ νοοῦν τὸ ἄλογον νοοῦν εἶναι ἄλογον, ὅπερ ἄτοπον. (Σεξ. λογ. I, 307). Ὁ δὲ νοῦς οὐδ' ἑαυτὸν νὰ γνωρίσῃ δύναται, διότι εἰ ὅλος θὰ ἐγίνωσκεν ἑαυτὸν ἢ μέρει τινὶ αὐτοῦ· εἰ ὅλος, ἀνάγκη νὰ ἦναι τὸ γινῶσκον καὶ γινωσκόμενον ἅμα, ἑπομένως τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως θὰ ἀνῄρητο, ὅπερ ἀδύνατον· εἰ δὲ μέρος ἐγίνωσκε τὸ ὅλον, αὖθις θὰ ἀνῄρητο τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, ἡ γνῶσις θὰ ἦτο ἄνευ ἀντικειμένου, ὅπερ ἄτοπον· εἰ δὲ μέρος ἐγίνωσκε μέρος, καὶ ἕκαστον πῶς γινώσκει ἑαυτὸ, καὶ τὰ λοιπὰ, ἐξ ἀνάγκης θὰ παρεδέχετό τις ἀεὶ ἕτερον μέρος εἰς ἄπειρον, ὅπερ γινώσκει αὐτὸ (Σεξ. λογ. I, 310)· τοῦτο ἄτοπον, διότι δὲν φέρει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς γνώσεως, ἀλλ' εἰς ἀντίφασιν, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἀναιρεῖται ὅλως. Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν τρόπον ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὁ Σέξτος, ὅτι οὐδέν ἐστι κριτήριον τῆς ἀληθείας, καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀνεύρετον. (Σεξτ. λογ. I, 314. οὐκ ἄρα δυνατόν ἐστιν εὑρεῖν κριτήριον).

Ἐὰν δ' ὑποθέσωμεν αὐτὸ εὑρετὸν, εὑρίσκεται ἢ αἰσθήσει ἢ νῷ ἢ ἅμα ἀμφοτέροις (Σεξ. I, 343). Ἐπειδὴ δ' αἱ αἰσθήσεις δὲν ἀντιλαμβάνονται τοῦ ὅλου, ἀλλὰ ἰδιοτήτων μόνον, φανερὸν εἶναι ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν δύνανται νὰ γνωρίσωσι τὴν ἀλήθειαν (1).

Ἀλλ' οὐδ' ὁ νοῦς δύναται μόνος νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν, διότι, εἰ ὁ νοῦς ἔπρεπε νὰ κρίνῃ τἀληθὲς, πρότερον ὤφειλεν ἑαυτὸν νὰ ἐπιγινώσκῃ· οὕτως ἔπρεπε καὶ ἡ διάνοια, εἰ διακριτική ἐστι τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψεύδους, πολλῷ πρότερον τῇ ἑαυτῆς

(1) Σεξ. I, 344. οὐ γὰρ μόνον λευκαντικῶς ἢ γλυκαντικῶς δεῖ κινεῖσθαι τὸ ληψόμενον τἀληθὲς ἐν τοῖς ὑποκειμένοις· ἀλλὰ καὶ εἰς φαντασίαν ἀχθῆναι τοῦ τοιούτου πράγματος, τοῦτο λευκόν ἐστι, καὶ τοῦτο γλυκύ ἐστι· τῷ δὲ τοιούτῳ πράγματι οὐκέτι τῆς αἰσθήσεως ἔργον ἐστὶν ἐπιβάλλειν· 347. συνέσεώς τε δεῖ καὶ μνήμης πρὸς ἀντίληψιν τῶν ὑποκειμένων· χρώματος γὰρ μετὰ μεγέθους καὶ σχήματος καὶ ἄλλων τινῶν ἰδιωμάτων σύνθεσίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος· συνθεῖναι δέ τι μνημονικῶς οὐ δύναται ἡ αἴσθησις.

φύσει νὰ συνεπιβάλλῃ δι' ἣν, οὐσίᾳ τῇ, ἐξ ἧς ἐστι, τόπῳ τῷ ἐν ᾧ πέφυκε, τοῖς ἄλλοις ἅπασιν. (Σεξ. λογ. I, 348). Οὐδὲν ὅμως τούτων δύναται νὰ γνωρίσῃ ἡ διάνοια· διότι εἶναι ἀπὸ τῶν ἐκτὸς κεχωρισμένη καὶ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων σκοτίζεται (1). Ἐὰν δὲ οὔτε αἱ αἰσθήσεις οὔτε ἡ διάνοια δύνανται νὰ γνωρίσωσι, λείπεται ἄρα νὰ εἴπῃ τις ἀμφότερα, τουτέστι τὴν διάνοιαν ὡς ὑπουργῷ χρωμένην τῇ αἰσθήσει, ὅτι αὐτὴ λαμβάνει τὰ ἐκτὸς, ὃ πάλιν εἶναι ἀδύνατον (Σεξτ. λογ. I, 354)· διότι ἡ αἴσθησις δὲν παριστᾷ τὰ ἐκτὸς τῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ τὸ ἴδιον ἀγγέλλει πάθος· καίτοι οὐδὲ τοῦτο, διότι, εἰ ἡ νόησις λάβῃ τὸ τῆς αἰσθήσεως πάθος, αἴσθησις ἔσται· αἴσθησις δ' οὖσά ἐστιν ἄλογος· ἄλογος δὲ γενομένη ἐκπεσεῖται τοῦ νὰ ἦναι ἔτι νόησις· μὴ οὖσα δὲ νόησις δὲν θέλει λάβει ὡς νόησις τὸ τῆς αἰσθήσεως πάθος (Σεξ. I, 356). Ὅθεν ἡ διάνοια ὡς μὴ τὰ ἐκτὸς παριστῶσα δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸ πάθος (ἰδιότητα) αὐτῶν, καὶ ἂν τὰ ἐκτὸς ἔχουσιν ὁμοιότητα μετὰ τῶν αἰσθήσεων· ἐὰν δ' ἡ διάνοια δὲν γινώσκῃ τὰ ἐκτὸς, οὐδὲ τὰ μὴ αἰσθητὰ νὰ γνωρίσῃ δύναται ὡς γινωσκόμενα ταῦτα διὰ συλλογισμῶν ἐκ τῶν αἰσθητῶν. Ἡ διάνοια ἄρα δὲν εἶναι κριτήριον τῆς ἀληθείας (2).

Ἐκ τῶν εἰρημένων τεκμαίρεται ὁ Σέξτος, ὅτι τὸ ἀληθὲς δὲν εἶναι τῆς γνώσεως ἀντικείμενον, διότι οὐδὲν καθ' αὑτὸ ἀληθὲς καὶ γνωριστὸν ὑπάρχει, ἀλλὰ πάντα ἐκ πάθους. (Σεξτ. λογ. I, 364).

Ἐὰν δ' οὔτε αἱ αἰσθήσεις οὔτε ἡ διάνοια ἦναι κριτήριον τῆς ἀληθείας, εἶναι ἡ φαντασία; Ὁ Σέξτος ἀναιρεῖ καὶ τὴν Κλεάνθους

(1) Σεξ λογ. I, 353. πρὸς τούτοις ἐπὶ οὐ μόνον ἐστὶν ἐν ἡμῖν διανοητικὸν, ἀλλὰ σὺν τούτῳ καὶ αἰσθητικὸν, ὅπερ πρόκειται τοῦ διανοητικοῦ, ἐξ ἀνάγκης τοῦτο αὐτὸ προκείμενον οὐκ ἐάσει τὴν διάνοιαν τῶν ἐκτὸς ἀντιλαμβάνεσθαι· ἔνδον οὖν ἀποκεκλεισμένη ἡ διάνοια, καὶ ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπισκοτουμένη οὐδενὸς ἔσται τῶν ἐκτὸς ἀντιληπτική.

(2) Σεξτ. λογ. I, 357. Κἂν λάβῃ δὲ τῶν αἰσθήσεων πάθος, οὐκ εἴσεται τὰ ἐκτός· ἀνόμοια γὰρ ἔστι τὰ ἐκτὸς τοῖς περὶ ἡμᾶς πάθεσι, καὶ μακρῷ διαφέρει ἡ φαντασία τοῦ φανταστοῦ· οὕτως ἡ διάνοια τοῖς πάθεσιν ἐπιβάλλουσα, τὰ ἐκτὸς μὴ δεχομένη, οὔτε ὁποῖά ἐστι ταῦτα εἴσεται, οὔθ' ὅτι ὅμοιά ἐστι τοῖς πάθεσι· μὴ γινώσκουσα δὲ τὰ φαινόμενα, οὐδὲ τὰ κατὰ τὴν ἀπὸ τούτων μετάβασιν ἀξιούμενα γνωρίζεσθαι ἄδηλα συνήσει.

δόξαν λέγοντος τὴν φαντασίαν τύπωσιν ἐν ψυχῇ καὶ τὴν Χρυσίππου ἀλλοίωσιν ἀποδεικνύων, ὅτι ἡ φαντασία εἶναι ἐνέργεια τοῦ αἰσθητοῦ, ὃ ὡς αἴτιον τῆς φαντασίας ποιεῖ ἐντύπωσίν τινα εἰς τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν· ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ αἴτιόν εἰσι διάφορα, θέλει ἡ ψυχὴ λάβει τὰς ἐνεργείας τῶν φαντασιῶν, οὐχὶ δὲ τὰ ἐκτὸς ἀντικείμενα (1).

Ἐκ τούτων ἀποδεικνύει ὁ Σέξτος ἀδύνατον ἡ φαντασία νὰ ἦναι κριτήριον τῆς ἀληθείας, διότι τί ἐστι ἡ φαντασία εἶναι ἄγνωστον· ἔπειτα ἡ φαντασία ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ἡ δ' αἴσθησις δὲν διδάσκει περὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ περὶ τῆς τοῦ ὑποκειμένου τυπώσεως μόνον. Ἐπειδὴ ὅλαι αἱ φαντασίαι δὲν εἶναι ἀληθεῖς, θὰ ἦτο αὖθις κριτήριον ἀναγκαῖον πρὸς διάκρισιν τῆς ἀληθοῦς ἀπὸ τῆς ἡμαρτημένης φαντασίας, δι' αὐτὸ ἄλλο καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον· (Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. II, 70. Μαθ. VII, 370)· καὶ κριτήριον δ' ἂν ὑπῆρχεν, οὐδὲν ὄφελος, ἐὰν δὲν ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἔστιν ἀλήθεια· πῶς ὅμως δύναται νὰ γνωρισθῇ ἡ ἀλήθεια, ὅταν πᾶσα ἀπόδειξις περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς δεῖται ἀποδείξεως; ἐὰν δ' ὑπῆρχεν, ἔπρεπε νὰ ζητηθῇ ἢ ἐν τῷ φαινομένῳ ἢ τῷ ἀδήλῳ· ἐν τῷ φαινομένῳ ὅμως ἀδύνατον, διότι οὔτε ὅλα τὰ φαινόμενα δύνανται νὰ ἦναι ἀληθῆ, οὔτε μέρος αὐτῶν, διότι τὰ φαινόμενα ἀντιφάσκουσιν ἑαυτοῖς καὶ στεροῦνται γνωρίσματος· οὐδ' ἐν τῷ ἀδήλῳ, διότι ἡ ἀλήθεια παντὸς ἀδήλου δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ἀντιφάσεως, διὰ τὴν ἀλήθειαν μέρους γνώρισμα νὰ εὑρεθῇ δὲν δύναται· καὶ ἂν ἀλήθεια ὑποτεθῇ, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἄδηλον ἀληθὲς ἔκ τινος σημείου.

Ἐκ δὲ τούτων ἀποδεικνύει ὁ Σέξτος, ὅτι αἱ τῶν δογματικῶν ἐξηγήσεις δὲν ἐξαρκοῦσιν, ὡς οὐδὲ ἡ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν πιθανὴ

(1) Σεξτ. λογ. I, 383, πρὸς τούτοις ἡ φαντασία ἀποτέλεσμά ἐστι τοῦ φανταστοῦ, καὶ τὸ φανταστὸν αἴτιόν ἐστι τῆς φαντασίας, καὶ τυπωτικὸν καθεστήκει τῆς αἰσθητικῆς δυνάμεως· διενήνοχέ τε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ποιοῦντος αὐτὸ αἰτίου· ὅθεν ἐπεὶ ταῖς φαντασίαις ἐπιβάλλει ὁ νοῦς, λήψεται τὰ ἀποτελέσματα τῶν φαντασιῶν, ἀλλ' οὐ τὰ ἐκτὸς φανταστά.

φαντασία εἶναι διά τε τὸν βίον καὶ τὴν ἀλήθειαν ἱκανή. (Πυῤῥ. ὑπ. II, 71. Μαθ. VIII, 380).

Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἀπέβλεπον εἰς ἀναίρεσιν τῶν δοξασιῶν τῶν δογματικῶν· καὶ ἂν ταῦτα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πρὸς τὰς δοξασίας αὐτῶν κατάλληλα, ἐξασθενοῦσιν ὅμως τὴν σκέψιν διότι δὲν ἀποβλέπουσι καὶ εἰς τὴν φύσιν τῆς γνώσεως. Τὸ αὐτὸ ἀποδεικνύει ὁ Σέξτος καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ πρὸς τοὺς λογικοὺς ὅτι οὐ μόνον οὐδὲν ἔχει κριτήριον τἀληθὲς, ἀλλ' οὐδ' ἀντικείμενον· διότι ἐστὶ φάντασμα· ὅθεν ὁ Σέξτος εἰπὼν, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια, ἐδείχθη ἀνακόλουθος, καὶ ἐὰν ἀπεδείκνυεν, ὅτι τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὑτὰ δὲν παριστῶσιν οἱ δογματικοὶ ὀρθῶς, θὰ καθίστα τὴν σκέψιν ἀκριβεστέραν καὶ πλείονος λόγου ἀξίαν.

Οἱ νεώτεροι σκεπτικοὶ, ἐν οἷς καὶ ὁ Σέξτος, ἀνῄρουν τοὺς δογματικοὺς ἰσχυριζομένους ὅτι ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος γνωρίζεται τὸ αἴτιον (ἄγνωστον).

Οἱ σκεπτικοὶ ἀνεγνώριζον τὰ φαινόμενα, ἠρνοῦντο δὲ μόνον τὰ μὴ φαινόμενα· διὰ δὲ τοῦτο διέκριναν πρόδηλα σημεῖα (τουτέστι τὰ ἀμέσως τῇ αἰσθήσει καὶ τῇ διανοίᾳ δῆλα) καὶ ἄδηλα ἤτοι κεκρυμμένα· τὰ δὲ πρόδηλα (φαινόμενα) ἀνεγνώριζεν ὁ Σέξτος ἀληθῆ (Σεξτ. πρὸς λογ. II, 30)· μόνον δὲ τὰ ἄδηλα ἐζήτει νὰ ἀναιρέσῃ (1)· διότι τοῦτο δὲν δεικνύει ἡμῖν ἄδηλόν τι φύσει, εἰμὴ φαινόμενόν τι, τὸ ὁποῖον δὲν παρίσταται τῇ ὄψει ἡμῶν, ὡς τὸ πῦρ μεμνήμεθα τὸν καπνὸν βλέποντες (2).

Τὰ σημεῖά εἰσιν ἢ ὑπομνηστικὰ ἢ ἐνδεικτικά: τὰ μὲν ὑπομνηστικὰ ὁ Σέξτος θεωρεῖ ἀναγκαῖα πρὸς τὸν βίον, τὰ δ' ἐν-

(1) Σεξτ. Πυῤῥ. ὑπ. II, 99. 102. διττῆς οὖν οὔσης τῶν σημείων διαφορᾶς, ὡς ἔφαμεν, οὐ πρὸς πᾶν σημεῖον ἀντιλέγομεν, ἀλλὰ πρὸς μόνον τὸ ἐνδεικτικὸν ὡς ἀπὸ τῶν δογματικῶν πεπλᾶσθαι δοκοῦν· τὸ γὰρ ὑπομνηστικὸν πεπίστευται ὑπὸ τοῦ βίου, ἐπεὶ καπνὸν ἰδών τις σημειοῦται πῦρ καὶ οὐλὴν θεασάμενος τραῦμα γεγενῆσθαι λέγει.

(2) Σεξτ. Μαθ. VIII, 156. Πυῤῥ. ὑπ. II, 97. πρὸς λογ. II, 142. καὶ πρόδηλα μὲν τὰ αὐτόθεν ὑποπίπτοντα ταῖς τε αἰσθήσεσι καὶ τῇ διανοίᾳ· ἄδηλα δὲ τὰ μὴ ἐξ αὐτῶν ληπτά.

δεικτικὰ σημεῖα τῶν δογματικῶν οὐδενὸς λόγου ἄξια (1) Οἱ σκεπτικοὶ τὴν ψυχὴν ὑπέθετον ἐκ τῶν φύσει ἀδήλων πραγμάτων· διὸ καὶ τὰς λέξεις καὶ ἐννοίας ὡς σημεῖα κεκρυμμένα (2).

Τὴν ψυχὴν ὑπέθετον οἱ νεώτεροι σκεπτικοὶ ὡς οὐσίαν τινά· τοῦτο εἶναι τῷ ὄντι παράδοξον, διότι ἰσχυριζόμενοι, ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς γινώσκομεν, ὁμολογοῦσιν οὐ μόνον τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ τὰ μέρη αὐτῆς, οἷον αἰσθήσεις· (Σεξτ. Μαθ. VI, 55. ὡς εἰμὴ ἔστι ψυχὴ, οὐδ' αἰσθήσεις, μέρη γὰρ ταύτης ὑπῆρχον)· καὶ ἂν ἡ ψυχὴ ἄδηλόν τι ὑπελαμβάνετο, δὲν ἔπρεπε καὶ ἀσώματον νὰ ἐκλαμβάνηται· καίτοι δ' ὁ Σέξτος τὰ φαινόμενα μόνον ὑπάρχοντα θεωρεῖ, πᾶν δ' ἕτερον ὡς πρός τι, γίνεται δῆλον, ὅτι οὗτος ἠσπάζετο τὸν ὑλισμόν (3)· διὰ δὲ τοῦτο ἐδόξαζεν, ὅτι δι' αἰσθήσεως γινώσκονται πάντα (4). Ἡ αὐτὴ δείκνυται ἰδέα, ὅταν ὁ Σέξτος ὑποθέτῃ, ὅτι οἱ δογματικοὶ ἔπρεπε νὰ ἐρευνήσωσι τὰ ἐκτὸς ἡμῶν μόνον. (Σέξτ. Πυῤῥ. ὑπ. I, 15). Ὅθεν ὁ Σέξτος ἀσπασάμενος τὸ ἐμπειρικὸν τῶν Στωϊκῶν σύστημα ἠπό-

---

(1) Σεξτ. λογ. II, 154. τὸ δ' ἐνδεικτικὸν διέφερε τούτου (ὑπομνηστικοῦ)· οὐκέτι γὰρ καὶ αὐτὸ συμπαρατήρησιν τῷ σημειωτῷ ἐπιδέχεται· ἀρχῆθεν γὰρ ἀνύποπτόν ἐστι τὸ φύσει ἄδηλον πρᾶγμα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναταί τινι τῶν φαινομένων συμπαρατηρηθῆναι· ἀλλ' ἄντικρυς ἐκ τῆς ἰδίας φύσεως καὶ κατασκευῆς, μόνον οὐχὶ φωνὴν ἀφιέν, λέγεται σημαίνειν τὸ οὗ ἐστιν ἐνδεικτικόν. (ἡ ψυχὴ ἄδηλος ἐνδείκνυται).

(2) Σεξτ. Μαθ. VIII, 155. ἡ ψυχὴ τῶν φύσει ἀδήλων ἐστὶ πραγμάτων· οὐδέποτε γὰρ ὑπὸ τὴν ἡμετέραν πέφυκε πίπτειν ἐνάργειαν· τοιαύτη δ' οὖσα ἐκ τῶν περὶ τὸ σῶμα κινήσεων ἐνδεικτικῶς μηνύεται. Πυῤῥ. ὑπ. II, 131. Μαθ. VIII, 178.

(3) Σεξτ. Μαθ. VIII, 161. Τῶν οὖν ὄντων φασὶν οἱ ἀπὸ τῆς σκέψεως, τὰ μὲν ἐστι κατὰ διαφορὰν, τὰ δὲ πρός τι πως ἔχοντα· καὶ κατὰ διαφορὰν μὲν, ὁπόσα κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν καὶ ἀπολύτως νοεῖται, οἷον λευκὸν, μέλαν, γλυκὺ, πικρὸν, πᾶν τὸ τούτοις παραπλήσιον· ψιλοῖς γὰρ αὐτοῖς καὶ κατὰ περιγραφὴν ἐπιβάλλομεν καὶ δίχα τοῦ ἕτερόν τι συνεπινοεῖν· 200· τότε αἰσθητὸν ἢ αἰσθητόν ἐστι κατὰ διαφορὰν νοεῖται.

(4) Σεξτ. Μαθ. VIII, 56. Οἱ δὲ περὶ Δημόκριτον καὶ Πλάτωνα ἀθετοῦντες μὲν τὰς αἰσθήσεις, ἀναιροῦντες δὲ τὰ αἰσθητὰ, μόνοις δ' ἑπόμενοι τοῖς νοητοῖς συγχέουσι τὰ πράγματα καὶ οὐ μόνον τὴν τῶν ὄντων ἀλήθειαν σαλεύουσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίνοιαν αὐτῶν. Πᾶσα γὰρ νόησις ἀπὸ αἰσθήσεως γίγνεται ἢ οὐ χωρὶς αἰσθήσεως καὶ ἢ ἀπὸ περιπτώσεως ἢ οὐκ ἄνευ περιπτώσεως.

ρει πότερον ἡ ψυχὴ πῦρ ἐστιν ἢ ἀήρ; (Πυῤῥ. ὑπ. II, 70. III, 188. Μαθ. IX, 71).

Οἱ νεώτεροι σκεπτικοὶ ζητοῦντες μόνον τὰς ἐν τῷ βίῳ ὠφελίμους γνώσεις καὶ παράγοντες ἐκ τῆς αἰσθήσεως ὑπελάμβανον ὡς μόνας ἀληθεῖς, τὰς δὲ μὴ αἰσθητὰς ὡς πρός τι, διότι τοῦτο δὲν ὑπέθετον ἐν τῇ αἰσθήσει, ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ· Καὶ τὰς ὠφελίμους ἐν τῷ βίῳ γνώσεις νὰ χωρίσωσιν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας ἦτο αὐτοῖς ὁ κύριος σκοπὸς, διότι παρ' Ἕλλησιν ὅλαι αἱ ἐπιστῆμαι ἢ ἐκ τῆς φιλοσοφίας ἐπήγαζον ἢ μετ' αὐτῆς συνείχοντο· διὰ τοῦτο κατέκριναν τοὺς δογματικοὺς, ὅτι τὰ στερεὰ ἀξιώματα κατέστησαν ἀσταθῆ, (Πυῤ. ὑπ. III, 151), καὶ παρεισήγαγον ξένα, ἃ ταῖς ἐπιστήμαις προσκόμματα ἐπήνεγκον· ἀφαιρέσαντες ὅμως ἀπ' αὐτῶν τὸ φιλοσοφικὸν ἀνήρεσαν τὴν ζωὴν καὶ συνέχειαν αὐτῶν.

Τὰ δ' ἐνδεικτικὰ σημεῖα, ὡς εἴρηται, δὲν ἐθεώρουν ἀδύνατα οἱ σκεπτικοὶ, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῶν φαινομένων δὲν δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ μετὰ βεβαιότητος περὶ τοῦ ἀδήλου (Σεξτ. Μαθ. VIII, 325. Πυῤῥ. ὑπ. II, 130).

Ὅθεν οἱ σκεπτικοὶ δὲν ἀνῄρουν τὴν ὕπαρξιν τῶν ἐνδεικτικῶν σημείων· ἐπειδὴ ὅμως ταῦτα ἐθεωροῦντο ὡς πρός τι, δὲν δύνανται νὰ γνωρισθῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ σημαινόμενον, τουτέστι σχετικῶς, τουτέστιν ἡ ἔννοια τοῦ σημείου δὲν δύναται νὰ γνωρισθῇ ἄνευ τῆς τοῦ σημειουμένου (Σεξτ. Μαθ. VIII, 163. Πυῤῥ. ὑπ. II, 117)· ἔκ τε τούτων καὶ ἄλλων ἀποδεικνύει, ὅτι οὐδὲν σημεῖον ἐνδεικτικὸν νὰ ὑπάρξῃ δύναται (1). Ἐπειδὴ δὲ σημεῖόν ἐστιν ἡ ἀκολουθία τῶν ἐννοιῶν, καὶ τοιαύτη ὑπάρχει, ἕπεται, ὅτι καὶ σημεῖον ὑπάρχει πραγματικῶς.

---

(1) Σεξτ. πρὸς λογ. II, 276. Οἱ δὲ δογματικοὶ τοὐναντίον κατασκευάζοντές φασιν, ὅτι ἄνθρωπος οὐχὶ τῷ προφορικῷ λόγῳ διαφέρει τῶν ἀλόγων ζῴων, ἀλλὰ τῷ ἐνδιαθέτῳ, οὐδὲ τῇ ἁπλῇ μόνον φαντασίᾳ (ἐφαντασιοῦτο γὰρ κἀκεῖνα) ἀλλὰ τῇ μεταβατικῇ καὶ συνθετικῇ· διόπερ ἀκολουθίας ἔννοιαν ἔχων, εὐθὺς καὶ σημείου νόησιν λαμβάνει διὰ τὴν ἀκολουθίαν· καὶ γὰρ αὐτὸ τὸ σημεῖόν ἐστι τοιοῦτον· εἰ τόδε, τόδε· ἕπεται ἄρα τῇ φύσει καὶ κατασκευῇ τἀνθρώπου τὸ καὶ σημεῖον ὑπάρχειν.

θ'. Ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς φυσικῆς.

Ὁ Σέξτος ἀνασκευάζων τὴν περὶ τοῦ αἰτίου τῶν δογματικῶν θεωρίαν ὁμολογεῖ, ὅτι τὰ φαινόμενα ἄνευ αἰτίων δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν (Πυρρ. ὑπ. III, 20. Μαθ. IX, 195)· ἡ δ' ἔννοια τοῦ αἰτίου εἶναί τι σχετικόν, κατ' ἀναφορὰν εἰς τὸ αἰτιατόν (Πυρ. ὑπ. III, 20. Μαθ. IX, 207)· ἔστι δὲ τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν σωματικὸν ἢ ἀσώματον; τὸ σωματικὸν δὲν δύναται νὰ ἦναι αἰτιατὸν τοῦ ἀσωμάτου, οὐδὲ τὸ ἀσώματον τοῦ σωματικοῦ, διότι ἀμφότερά εἰσιν ἑτερογενῆ, οὐδὲ τὸ σωματικὸν τοῦ σωματικοῦ καὶ τὸ ἀσώματον τοῦ ἀσωμάτου, διότι τὸ γενησόμενον ἐκ τῶν ἐνεργητικῶν οὐσιῶν πρέπει νὰ ἦναι ἐν αὐταῖς, τότε ὅμως δὲν εἶναι γενόμενον. Ἐπίσης τὸ ἠρεμοῦν δὲν δύναται νὰ ἦναι αἴτιον τοῦ κινουμένου, οὐδ' ἀντιστρόφως· τὸ ἐνεργοῦν ἐπίσης δὲν δύναται νὰ ἦναι αἴτιον τοῦ πάσχοντος, καὶ ἀντιστρόφως (Μαθ. IX, 218. 227. 252)· πῶς ὅμως τὸ ἓν ἐπὶ τὸ ἕτερον ἐνεργεῖ, ἀπὸν ἢ παρόν, μόνον ἢ μετ' ἄλλου, διὰ θιγῆς ἢ διαβάσεως; ὅλα ταῦτα ἀποδεικνύει ἀδύνατα.

Καὶ ἡ ἔννοια τῆς θεότητος παρέχει δυσχερείας. Ἐάν τις παραδεχθῇ τὴν περὶ τοὺς θεοὺς πίστιν καὶ τὰς περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀποδείξεις τῶν δογματικῶν, ἀντιτάσσονται αὐτοῖς ἄλλοι λόγοι βεβαιότητος. Ὁ Σέξτος λέγει, ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ θεοῦ δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ (Πυρρ. ὑπ. III, 2. Μαθ. IX, 50)· ἡ ἔννοια τοῦ θεοῦ εἶναι πλήρης ἀντιφάσεων· ὁ Σέξτος χρῆται τοῖς ὅπλοις τοῦ Καρνεάδου (Μαθ. IX, 137).

Οἱ σκεπτικοὶ περὶ αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος ὑποθέτουσιν, ὅτι ἕκαστον δύναται νὰ ἐνεργήσῃ εἰς μόνον τὸ ὁμογενὲς αὐτοῦ, οὐχὶ δ' εἰς τὸ ἑτερογενές, οἷον ἐκ δένδρου δὲν δύναται νὰ γείνῃ ἵππος, οὐδ' ἐξ ἵππου ἄνθρωπος· εἰδ' ἐνεργήσει τι φύσει, οὐδὲν νέον ποιεῖ, ἀλλ' ὅπερ ἦν. (Μαθ. IX, 225).

Ἐπειδὴ δὲ περὶ αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος ἀναφέρει τὰ αὐτά, ἃ ὁ Αἰνησίδημος ἀνέφερεν, παραλείπομεν, διότι τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν ὡς πρός τι ἀποδείκνυται· ἐπειδὴ τὸ αἴτιον πρός τι, δὲν εἶναι καθ' αὑτό, ἀλλ' ἔννοια κενή.

Ὁ Σέξτος ἐν τῷ πρώτῳ πρὸς τοὺς φυσικοὺς πραγματεύεται περὶ τῆς τοῦ θεοῦ ἐννοίας καὶ τῶν διαφόρων δοξασιῶν τῶν φιλοσόφων περὶ ὑπάρξεως αὐτοῦ, δεικνὺς τὰ ἀτοπήματα, εἰς ἃ οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι πίπτουσιν, ἰδίως δ' οἱ Στωϊκοὶ ἐκλαμβάνοντες τὸν θεὸν ζῷον· εἰ δ' ὑπῆρχε θεός, ἢ ἄπειρος ἔπρεπε νὰ ἦναι ἢ πεπερασμένος· εἰ μὲν ἄπειρος, ἀκίνητος ἔσται καὶ ἄψυχος, διότι τὸ ἄπειρον ὡς μήτε ἀρχὴν μήτε μέσον μήτε τέλος ἔχον δὲν εἶχε ποῦ νὰ κινηθῇ· εἰ δὲ πεπερασμένος, ἔπρεπεν ὁ θεός, ἐπειδὴ τὸ πεπερασμένον εἶναι μέρος τοῦ ἀπείρου, νὰ ἦναι μέρος, ὅπερ ἄτοπον (Σεξτ. Μαθ. IX, 148). Πρὸς δὲ οὐδ' ἀσώματος, οὐδὲ σῶμα δύναται νὰ ἦναι ὁ θεός, διότι τὸ ἀσώματον εἶναι ἄψυχον, ἀναίσθητον καὶ ἀκίνητον· τὸ δὲ σῶμα ὡς ἐκ στοιχείων συγκείμενον, φθαρτόν· εἰδ' ἦτο σῶμα ἁπλοῦν, θὰ ἦτο ἢ πῦρ ἢ ἀὴρ ἢ ὕδωρ ἢ γῆ· καὶ εἰ στοιχεῖον, ἄψυχος καὶ ἄλογος· Σεξτ. Μαθ. IX, 151. 180). Εἰ δ' ὁ θεὸς ζῷον ὑποτεθῇ, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ αἰσθήσεις καὶ μάλιστα πλείονας τῶν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως μᾶλλον τὰ ὄντα αἰσθάνηται· εἰ δ' ὁ θεὸς ἔχει αἰσθήσεις, πᾶσα δ' αἴσθησις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ μεταβολῆς τοῦ αἰσθητικοῦ, ἔπρεπε νὰ ἦναι ὑποκείμενος τῇ ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβολῇ καὶ φθαρτός· (Σεξτ. Μαθ. IX, 139)· πρὸς δὲ τούτοις ὁ θεὸς ἔπρεπε νὰ ἐκληφθῇ ζῷον τέλειον καὶ μακάριον· ἐπειδὴ δὲ μακαριότης δὲν εἶναι ἄνευ ἀρετῆς, ἔπρεπεν ὁ θεὸς νὰ ἔχῃ ὅλας τὰς ἀρετάς. (Σεξτ. Μαθ. IX, 152). Πῶς ὅμως ὁ θεὸς δύναται νὰ ἔχῃ ἀρετὰς μήτε ἐπιθυμίαν ἔχων μήτε πόνον μήτε φόβον; Κατὰ δὲ τῆς προνοίας ἔλεγεν ὅτι τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κακῶν οὐδενὸς ὁ θεὸς αἴτιος· μὴ ὄντος δὲ αἰτίου δὲν δύναται καὶ ἅπαντα νὰ περιλάβῃ ἡ πρόνοια αὐτοῦ (1)· ἐὰν δ' ὁ θεὸς δὲν συμπεριλαμβάνῃ πάντα, εἶναι ἢ ἀσθενὴς ἢ φθονερός (2).

(1) Πυρ. ὑπ. III, 10, Ἀλλ' εἰ μὲν πάντων προνοεῖ οὐκ ἦν ἂν οὔτε κακόν ἄς τι, οὔτε κακία ἐν τῷ κόσμῳ· κακίας δὲ πάντα μεστὰ εἶναί λέγουσιν· οὐκ ἄρα πάντων προνοεῖν λεχθήσεται ὁ θεός.

(2) Πυρ. ὑπ. III, 12. Ἐκ δὲ τούτων ἐπιλογιζόμεθα, ὅτι ἴσως ἀσεβεῖν ἀναγκάζονται οἱ διαβεβαιωτικῶς λέγοντες κακῶν αἴτιον τὸν θεὸν εἶναι φήσουσιν· τινῶν δὲ ἢ μηδενὸς προνοεῖν αὐτὸν λέγοντες ἢ βάσκανον τὸν θεὸν ἢ ἀσθενῆ λέγειν ἀναγκασθήσονται· ταῦτα δ' ἐστὶν ἀσεβούντων προδήλως.

Διὰ τοιούτων ἐπιχειρημάτων ληφθέντων ἐκ τῶν Ἐλεατῶ καὶ σοφιστῶν ἀναιρῶν τὰς δόξας τῶν δογματικῶν περὶ ὅλο καὶ μέρους, περὶ σώματος, τόπου, χρόνου, κινήσεως, γενέσεω καὶ φθορᾶς, ἀποδεικνύει ὅτι οὔτε τοῦ φυσικοῦ σώματος [οὔτε] τοῦ μαθηματικοῦ ἡ ἔννοια εἶναι ὀρθή. (Σεξτ. Πυρρ. ὑπ. III, 0. Μαθ. IX, 137. III, 22).

γ'. *Ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς ἠθικῆς.*

Ὁμοίως δ' ἀναιρεῖ καὶ τὰς τῶν δογματικῶν δόξας περὶ το ἀγαθοῦ. Οἱ ὁρισμοί εἰσι διάφοροι παρὰ τοῖς φιλοσόφοις, καὶ δι τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιοι· ἐπειδὴ δ' εἰσὶ διάφοροι, δὲν δύναντ τἀγαθὸν καὶ κακὸν νὰ ἦναι ἔννοιαι φυσικαί· ἄρα οὔτ' ἀγαθ ἐστὶ φύσει οὔτε κακόν· ἐὰν ὑπῆρχε φύσει, θὰ κατέστρεφε τὴν ε δαιμονίαν, διότι τὸ μὲν ἀγαθόν ἐστιν αἱρετόν, τὸ δὲ κακὸν φε κτόν· ἄρα ἡ ὑπόθεσις ἀγαθῶν καὶ κακῶν φέρει ταραχήν, ἀπαλλαττόμεθα πάσης κρίσεως περὶ τῶν ὄντων ἐπέχοντες (Πυ ὑπ. III, 183. Μαθ. XI, 79).

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἀπορρίπτει πᾶσαν πρακτικὴν φιλ σοφίαν (Μαθ. IX, 1).

Ἐὰν ὅμως αὕτη ἀπορριφθῇ, ἀπορρίπτεται καὶ πᾶσα γνῶσι καὶ πᾶς θεωρητικὸς βίος· τούτων δὲ καταστραφέντων ὁ ἄνθρ πος παραδίδοται τῇ τύχῃ καὶ ταῖς ἀλόγοις ὁρμαῖς εἰς οὐδ ἀνώτερον ἀποβλέπων τέλος (1).

Ἐπειδὴ οἱ σκεπτικοὶ ὑποθέτουσι τὴν ἰσοσθένειαν τῶν λ γων, οὐδέποτε ἰσχυρίζονται δογματικῶς, καὶ μὴ γινώσκο τες πῶς τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὑτά εἰσιν, ἀλλὰ πῶς ἡμῖν φα νονται, παραδέχονται κριτήριον τὸ φαινόμενον (Πυρρ. ὑπ. I, 221. Μαθ. VII, 29. VIII, 473).

(1) Σεξτ. πρὸς ἠθικοὺς II, 1.

Βιῶσαι
ῥῆστα μεθ' ἡσυχίης
ἀεὶ ἀφροντίστως καὶ ἀκινήτως κατὰ ταὐτά,
μὴ προσέχων δειλοῖς ἡδυλόγου σοφίης.

Καίτοι δ' οἱ Σκεπτικοὶ γνῶσιν δὲν παραδέχονται, ἀλλ' ἐν τῇ αὐτῶν ἐποχῇ ἐμμένουσι, συμφωνοῦσιν ὅμως τοῖς ἀρχαίοις σκεπτικοῖς, ὅτι ἡ πρακτικὴ ἐνέργεια καὶ τὸ ἀναγκαῖον αὐτῇ μέτρον τῆς πεποιθήσεως εἶναι καὶ ἄνευ πραγματικῆς γνώσεως δυνατά. Οἱ σκεπτικοὶ ἀπέρριπτον τὰς γνώσεις τὰς ὑπερπηδώσας τὸ φαινόμενον (Πυρρ. ὑπ. I, 237. II, 246. Μαθ. I, 50)· παρεδέχοντο δὲ καὶ τὸ ἔθος, οὗ χάριν καὶ τὴν περὶ τοὺς θεοὺς λατρείαν (1).

Τὴν φιλοσοφίαν αὐτῶν θεωροῦσιν ὡς τέχνην, ἧς τέλος ἐστὶν αὐτοῖς ἡ ἀταραξία, ἥν τις κτᾷ πεισθεὶς ὅτι ἡ γνῶσίς ἐστιν ἀδύνατος· διότι, ἐφ' ὅσον τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν θεωροῦμεν, δὲν θέλομεν εἶσθαι τῆς ἡσυχίας ἐλεύθεροι· ἐφ' ὅσον τὴν ἀλήθειαν ζητοῦμεν, δὲν δυνάμεθα ἠρεμίαν νὰ ἔχωμεν· μόνος ὁ πάσης δόξης ἐπέχων κέκτηται αὐτήν. (Πυρρ. ὑπ. I, 12. Μαθ. XI, 110). Τὴν ἰδέαν ταύτην οἱ ἄνθρωποι ἔλαβον ἐκ πείρας· κατάπληκτοι ἐκ τῆς ἀνομοιότητος τῶν φαινομένων ἐζήτουν νὰ διακρίνωσι τὸ ἀληθὲς τοῦ ψεύδους· τέλος δὲ αἰσθόμενοι τὴν αὐτῶν ἀδυναμίαν ἐπεῖχον τῆς περαιτέρω ζητήσεως· ἅμα δὲ πεῖραν ἔλαβον, ἐζήτησαν τὴν ἀταραξίαν διὰ τῆς σκέψεως· αἰτία τῆς ἀμφιβολίας ἦναι ὁ πόθος ψυχικῆς ἠρεμίας, καὶ ἡ σκέψις, ἥτις βέλτιον ἀγωγὴ ἢ θεωρία ὀνομάζεται, εἶναι τέχνη φέρουσα πρῶτον εἰς ἐποχὴν κρίσεως καὶ ἔπειτα εἰς ἀταραξίαν (Πυρρ. ὑπ. I, 8)· καὶ αὕτη ἔσται τὸ τέλος τῆς σοφίας αὐτοῦ.

Οἱ σκεπτικοὶ ἔταττον ἑαυτοὺς εἰς τὴν τοῦ Πύρρωνος σχολήν· ἡ σχολὴ ὅμως αὕτη διακρίνεται τῆς Ἀκαδημαϊκῆς μόνον κατὰ τὸ ἠθικόν· (Πυρρ. ὑπ. I, 3. 226. 233. Μαθ. VII, 435)· διαφορὰ οὐσιώδης μεταξὺ αὐτῶν δὲν δείκνυται, διότι καὶ τὸ πιθανὸν τῆς Ἀκαδημίας εἶναι τὸ φαινόμενον τῶν σκεπτικῶν, οὐδὲ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν προτερούντων· οἱ νεώτεροι σκεπτικοὶ δείκνυνται ἐπίγονοι τῶν ἀρχαίων, καὶ οὐδ' ὁ Σένεκας γνωρίζει τὴν τοῦ Αἰνησιδήμου θεωρίαν (nat. qu. VII, 32, 2.

(1) Πυρρ. ὑπ. III, 2. Τῷ μὲν βίῳ κατακολουθοῦντες ἀδοξάστως φαμὲν εἶναι θεοὺς καὶ σέβομεν θεοὺς καὶ προνοεῖν αὐτοὺς φαμεν.

quis est, qui tradat praecepta Pirhronis ?). Καὶ ὁ Φαβωρῖνος ἐπὶ Ἀδριανοῦ συνέγραψε πολλά· τὸ κύριον ὅμως αὐτοῦ ἦτο ἡ σκεπτικὴ θεωρία ἐκ τῆς Ἀκαδημίας ληφθεῖσα· οὗτος ὅμως ἤθελε νὰ ἦναι Πυῤῥώνειος· ἐχρῆτο δὲ τοῖς ὑπὲρ καὶ κατὰ λόγοις, οὐχὶ ἵνα δεικνύῃ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ποία τῶν δοξασιῶν ἀληθὴς εἶναι, ἀλλὰ ποία πιθανή. Καίτοι ἡ ἔπειτα σκέψις δὲν ἐπεξετάθη, εἶναι ὅμως σημεῖον τῆς καταστάσεως τῆς τότε φιλοσοφίας, εἶναι σημεῖον πτώσεως τῆς νοητικῆς δυνάμεως ὡς ἐπαναλαμβάνουσα τὰς ἰδέας τῶν προτέρων. Οὕτω δ' οὖσα καὶ ἡ ἔκλεξις σημεῖον παρακμῆς καὶ ἐκλείψεως τῆς νοητικῆς δυνάμεως ἐζήτει τὴν ἀναπλήρωσιν τῶν ὑπαρχόντων συστημάτων δι' ἀρχαίων.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπιστήμη ἐν ἑαυτῇ στερεὰν βάσιν δὲν εὕρισκεν, ἔπρεπεν αὐτὴν νὰ ζητῇ ἐκτὸς αὐτῆς, ἐν ἀνωτέρᾳ τινὶ ἀποκαλύψει· ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης προῆλθεν ἡ νέα Πλατωνικὴ φιλοσοφία, συμπεράνασα, ὅτι ἡ γνῶσις, ἀφ' ἧς ἡ σκέψις πᾶσαν ἀλήθειαν πραγματικὴν ἀφήρεσεν, εἰ μὴ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ἐπήγασεν ἐκ τοῦ Θεοῦ. Οὕτω δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐκλεκτικὴν φιλοσοφίαν, ᾗ καὶ ἡ νέα Πλατωνικὴ ἀνήκει, καὶ ἣν ἔχει ὑπόθεσιν.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

σελ.

IV. *Ἀρχαία Ἀκαδημία* 5
V. *Ἀριστοτέλης* 13
1) *Περὶ τοῦ βίου* 14
2) *Περὶ τῶν συγγραμμάτων* 28
3) *Περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν μερῶν αὐτῆς* 50
I. *Περὶ τῆς λογικῆς ἤτοι τοῦ ὀργάνου* 65
1) *Περὶ τῶν κατηγοριῶν* 65
α) *Περὶ τῆς πρώτης κατηγορίας ἤτοι τῆς οὐσίας* 68
β) *Περὶ τοῦ ποιοῦ* 73
γ) *Περὶ τοῦ ποσοῦ* 81
δ) *Περὶ τοῦ πρός τι* 83
ε) *Περὶ τῶν ἄλλων ἓξ κατηγοριῶν* 84
II. *Περὶ τῶν κατὰ συμπλοκὴν λεγομένων.*
1) *Περὶ ἑρμηνείας* 86
2) *Περὶ συλλογισμοῦ.*
α) *Περὶ συλλογισμοῦ καθόλου* 103
β) *Περὶ ἐπιστημονικοῦ συλλογισμοῦ ἤτοι ἀποδείξεως* 107
γ) *Περὶ ὁρισμοῦ* 117
A) *Θεωρητικὴ φιλοσοφία.*
1) *Μεταφυσική* 121
α) *Περὶ τοῦ εἰσαγωγικοῦ τῆς μεταφυσικῆς* 121
β) *Περὶ τῆς ὑλικῆς οὐσίας καὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς* 147
γ) *Περὶ τῆς ἀϊδίου οὐσίας* 209
II) *Φυσική.*
α) *Περὶ τῶν καθόλου ἀρχῶν αὐτῆς* 251
α) *Περὶ οὐρανοῦ* 265
γ) *Περὶ στοιχείων* 280

	Σελ.
δ) Περὶ μετεωρολογικῶν φαινομένων	272
ε) Περὶ γενέσεως, ὀργανικοῦ, φυτῶν καὶ ζῴων	276
ϛ) Περὶ ψυχῆς	284
III. Μαθηματική	297
Β. Πρακτικὴ φιλοσοφία.	
1) Ἠθική	298
2) Πολιτική	314
Γ) Ποιητικὴ φιλοσοφία.	
1) Ῥητορική	329
2) Ποιητική	329
VI. Περιπατητικὴ σχολή	331
1) Θεόφραστος	331
2) Ἀριστόξενος καὶ Δικαίαρχος	333
3) Στράτων	333
ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.	
Εἰσαγωγή	339
Α) Δογματικὴ φιλοσοφία	
I. Ἐπικούρειος φιλοσοφία	344
1) Κανονική	349
2) Φυσική	354
3) Ἠθική	368
II. Στωϊκὴ φιλοσοφία	379
1) Λογική	386
2) Φυσική	398
3) Ἠθική	419
Β) Σκεπτικὴ φιλοσοφία	462
Α) Νέα Ἀκαδημία	463
1) Δευτέρα Ἀκαδημία	463
2) Τρίτη Ἀκαδημία	466
3) Τετάρτη Ἀκαδημία	475
4) Πέμπτη Ἀκαδημία	477
Β) Πυῤῥώνειος σκέψις	480

	Σελ.
1) Πύῤῥων	480
2) Τίμων	481
3) Αἰνησίδημος	484
4) Ἀγρίππας	499
5) Μηνόδοτος	501
6) Σέξτος	501

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Παρακαλεῖται ὁ ἀναγνώστης ν' ἀναγινώσκῃ ἐν

σελίδι	123	στιχ.	22	ἐποπτείας.
»	268	»	21	λοξὴ
»	309	»	3	πρακτὰ
»	309	»	28	περιορίζηται
»	310	»	4	ἀκρατὴς
»	310	»	17	γονέων
»	316	»	24	δικαιοσύνην
»	378	»	27	ἀπελευθέρωσιν
»	397	»	16	πολλὰ
»	410	»	20	ἀσήμαντα
»	426	»	6	ἀπαγορευτικὸς
»	426	»	21	ἄλογοι
»	432	»	20	τὰ δ' ἁμαρτήματα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ — ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ — ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ